Sosyal ve Beşerî Bilimlerde Teori ve Araştırmalar

Cilt 3

Editör

Doç. Dr. Erdem Sarıkaya

gece kitaplığı

İmtiyaz Sahibi / Publisher • Yaşar Hız
Genel Yayın Yönetmeni / Editor in Chief • Eda Altunel
Editör / Editor • Assoc. Prof. Dr. Erdem Sarıkaya
Kapak & İç Tasarım / Cover & Interior Design • Gece Kitaplığı

Birinci Basım / First Edition • © Eylül 2020
ISBN • 978-625-7243-44-5

© copyright
Bu kitabın yayın hakkı Gece Kitaplığı'na aittir.

Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz, izin almadan hiçbir yolla çoğaltılamaz.

The right to publish this book belongs to Gece Kitaplığı.
Citation can not be shown without the source, reproduced in any way without permission.

Gece Kitaplığı / Gece Publishing
Türkiye Adres / Turkey Address: Kızılay Mah. Fevzi Çakmak 1. Sokak Ümit Apt. No: 22/A Çankaya / Ankara / TR
Telefon / Phone: +90 312 384 80 40
web: www.gecekitapligi.com
e-mail: gecekitapligi@gmail.com

Baskı & Cilt / Printing & Volume
Sertifika / Certificate No: 47083

Sosyal ve Beşerî Bilimlerde Teori ve Araştırmalar

Cilt 3

Editör

Doç. Dr. Erdem Sarıkaya

gece kitaplığı

İÇİNDEKİLER

BÖLÜM 61
ZAMAN ETKENLİ FAALİYET TABANLI MALİYETLEME
Nihan ÖZKAN.....1

BÖLÜM 62
MALATYA TURGUT ÖZAL ÜNİVERSİTESİ'NİN MALATYA İLİ'NE KATKISI
Eda FENDOĞLU & Mehmet Ali POLAT.....17

BÖLÜM 63
KLASİK SOSYOLOJİ KURAMLARINDA CİNSELLİK: MARX-ENGELS, WEBER VE DURKHEİM
Murat ARPACI.....33

BÖLÜM 64
ARKEOLOJİK KEMİKLERDE TOKSİK ELEMENTLERİN ANALİZİ İLE YAŞAM BİÇİMİNE BİR BAKIŞ: TLOS ANTİK KENTİ ALEXANDROS LAHDİ
Cenk GÜNER & Zeki AYDIN.....53

BÖLÜM 65
GEÇ MODERN EVREDE YÜKSELEN ÖZEL HAYATLAR, YENİ BİR TARİH YAZIMI VE VAADİ OLARAK GÜVENLİKLİ SİTELER
Kadir ŞAHİN.....71

BÖLÜM 66
TURİZMDE TEKNOLOJİ DESTEKLİ MÜŞTERİ İLİŞKİLERİ YÖNETİMİ (MİY) UYGULAMALARI: eMİY VE mMİY
Fatih ERCAN.....115

BÖLÜM 67
YABAN ROMANINDA SCHOPENHAUER ETKİSİ ÜZERİNE İNCELEME
Nurten Kiriş YILMAZ.....139

BÖLÜM 68
TÜRKİYE'NİN KRONİK SORUNU İŞSİZLİK VE İŞSİZLİĞE YÖNELİK ÇÖZÜM YOLLARI
Emek Aslı CİNEL & Nurdan VEİS.....167

BÖLÜM 69
YOZGAT BAŞÇAVUŞ HAMAMI VE DÖRT EYVANLI MERKEZİ KUBBELİ KÖŞE HALVETLİ PLAN
Erkan AYGÖR 191

BÖLÜM 70
KANSER: PSİKOLOJİK BİR BAKIŞ
Murat YILDIZ & Meryem Berrin BULUT 217

BÖLÜM 71
AMARNA DÖNEMİ SİYASETİNDE VE DİNİNDE NEFERTİTİ'NİN ROLÜ VE ÖNEMİ
Fitnat ŞİMŞEK.....251

BÖLÜM 72
GEÇ MODERNLEŞEN BİR TOPLUMDA TÜKETİM KÜLTÜRÜ: TÜRKİYE/ELAZIĞ ÖRNEĞİ
Metin GÜLTEKİN 275

BÖLÜM 73
STRES YÖNETİMİNİN MOTİVASYONA ETKİSİ: AKADEMİSYENLER ÜZERİNDE BİR ARAŞTIRMA
Bedirhan ELDEN.....307

BÖLÜM 74
TÜRKİYE'DEKİ SURİYELİ SIĞINMACILARIN GÖÇ KURAMLARI ÜZERİNDEN ANALİZİ
Mehmet Onur Özer & Eylem Beyazıt 325

BÖLÜM 75
ÇOCUK İSTİSMARININ GAZETE VE İNTERNET HABERLERİNDE TEMSİLİ
Yılmaz DAŞLI & Tuba BOZKURT 351

BÖLÜM 76
COVİD-19 SÜRECİNDE SEBZE KURUTMA FABRİKASINDA ÇALIŞANLARIN İŞYERLERİNDE ALINAN İSG ÖNLEM ALGILARININ BELİRLENMESİ
Berna GÜR.....375

BÖLÜM 77
GÖRME ENGELLİ BİREYLER İÇİN EMOJİ TASARIMI
Çağrı GÜMÜŞ & Eda SEZERER ALBAYRAK 391

BÖLÜM 78
TÜRK HUKUKUNDA YABANCI İSTİHDAMI
Eyüp Sabri KALA.....415

BÖLÜM 79
COVİD-19 PANDEMİ DÖNEMİNDE AÇIK VE UZAKTAN ÖĞRENME
Buket KİP KAYABAŞ 445

BÖLÜM 80
TÜKETİM TOPLUMUNUN YENİ MEDYA REKLAMCILIĞINA UYARLANMASINDA SİBER PROPAGANDA ETKİLERİ: "KONY'İ ŞÖHRET YAP" KAMPANYASI ÖRNEĞİ
Sinem GÜDÜM 467

BÖLÜM 81
YEŞİL HAVALİMANI YÖNETİMİ AÇISINDAN KÜRESEL İKLİM DEĞİŞİKLİĞİNDE SERA GAZI EMİSYONUNUN ETKİSİ
Pınar TURAN & Didem RODOPLU ŞAHİN 481

BÖLÜM 82
ESRÂR DEDE DÎVÂNI'NDA YAHUDİLİK VE RİSTİYANLIKLA İLGİLİ UNSURLAR
Bilal ELBİR & Betül YAZGAN ÇİÇEK 499

BÖLÜM 83
SİYASETİN BİLİMSELLEŞMESİ VE KAMUOYU ARAŞTIRMALARININ SİYASAL İLETİŞİM SÜRECİNDE KULLANIMI
Süleyman GÜVEN.....521

BÖLÜM 84
CHRISTIAN GRÖNROOS HİZMET KALİTESİ MODELİ
Aydoğan AYDOĞDU & Oğuz DİKER.....541

BÖLÜM 85
18. YÜZYIL BAŞINDA İSTANBUL ÇARŞI BÖLGESİNİN ÜZERİNİN KAPATILMASI VE KÂRGÎR TARTIŞMALARI
Ahmet YAŞAR.....557

BÖLÜM 86
DAVİD HUME'UN NEDENSELLİK ELEŞTİRİSİ BAĞLAMINDA TÜMEVARIMSAL AKIL YÜRÜTMEYE YÖNELİK ARGÜMANLARININ YENİDEN YAPILANDIRILMASI
Alper Bilgehan YARDIMCI 573

BÖLÜM 87
OTEL İŞLETMELERİNDE İŞ BECERİKLİLİĞİNİN İŞTEN AYRILMA NİYETİ ETKİSİNE YÖNELİK BİR İNCELEME
Ersin ARIKAN & Emre ÇİLESİZ & Osman ÇAPAN 587

BÖLÜM 88
YENİ BULUNTULAR IŞIĞINDA MİYOSEN DÖNEM KAPADOKYA BÖLGESİ OMURGALI FOSİL LOKALİTELERİ: ÜRGÜP/ SOFULAR
Okşan Başoğlu 607

BÖLÜM 89
HELENİSTİK DÖNEM İNSANLARININ SAĞLIK SORUNLARI: CAMİHÖYÜK ÖRNEĞİ
Okşan BAŞOĞLU 627

BÖLÜM 90
GÖRSEL İLETİŞİM VE GRAFİK TASARIM
B. Ruhsar KAVASOĞLU.....643

BÖLÜM 91
KİŞİLERARASI İLETİŞİMDE YALANIN FENOMENOLOJİK PERSPEKTİFTEN İNCELENMESİ
Tebrike KAYA.....659

BÖLÜM 92
6769 SAYILI SINAİ MÜLKİYET KANUNU KAPSAMINDA ASARIM KAVRAMI, TASARIMIN KORUMA KAPSAM VE ŞARTLARI
Dilek İMİRLİOĞLU.....685

Bölüm 61

ZAMAN ETKENLİ FAALİYET TABANLI MALİYETLEME

Nihan ÖZKAN[1]

1 Doktora Öğrencisi, Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Turizm İşletmeciliği ABD, nihanozkan2@gmail.com

1. GİRİŞ

Teknolojinin hızlı gelişimi, küresel pazarla birlikte ortaya çıkan yoğun rekabet ortamı, ürün çeşitliğinin artması, üretim ortamlarındaki yapısal değişiklik ve yenilikler işletmeleri bu hızlı değişimlere ayak uydurmak durumunda kalmıştır. Bu değişimlerle birlikte işletmelerin piyasada tutunabilmeleri için doğru fiyatlama ve maliyetleme yapmaları önem taşımaktadır. Doğru maliyet bilgileri dikkate alınarak yapılan fiyatlandırma kararları da bu doğrultuda işletmenin karlılığının artırmasını sağlar. Birçok büyük işletme, mal ve hizmetlerine yönelik daha uygun doğru bir fiyatlandırma stratejisi oluşturmasına yardımcı olmak için faaliyet tabanlı maliyetleme kullanır. Maliyet verilerinin güvenilirliğini artırması, maliyet yapısının ve nedenlerinin daha iyi anlaşılmasını sağlaması dolayısıyla gerçek maliyetler üretmesi nedeniyle geleneksel maliyet yöntemine karşılık olarak, faaliyet tabanlı maliyetleme sistemi alternatif bir bakış açısı olarak geliştirilmiştir.

FTM sistemi uygulama aşamasında işletmelerin karşılaştıkları uygulamada zorluklar ve ölçümleme hataları nedeni ile eleştirilere maruz kalmıştır. Sistemin eleştirilere neden olması sonucunda Kaplan ve Anderson tarafından FTM sisteminin geliştirilmiş bir versiyonu olarak da tanımlanabilecek Zaman Etkenli Faaliyet Tabanlı Maliyetleme Sistemi (ZEFTM) geliştirilmiştir. ZEFTM sistemi FTM sisteminin çalışma perspektifini temel alarak geliştirilmiştir. ZEFTMS'ni FTMS'den ayıran ise genel olarak maliyetleri zaman etkenine bağlamasıdır.

Elde edilen bulgular ışığında her iki yöntemin de işletmelerde uygulanabileceği; bununla birlikte ZEFTM yönteminin FTM yöntemine kıyasla daha doğru ve anlamlı maliyet bilgisi üretmekte olduğu akademik çalışmalarda yer almıştır.

2. FAALİYET TABANLI MALİYETLEME TANIMI VE AMAÇLARI

Teknolojik gelişmeler ile birlikte yeni teknolojileri takip eden işletmelerde bu durum direkt işçilik maliyetlerinin azalmasına ve genel üretim maliyetlerinin artmasına neden olmuştur. Direkt işgücü payının toplam üretim maliyetleri içerisinde azalmasına karşısında genel üretim giderleri geleneksel maliyet sisteminde büyük oranda işçiliğe göre dağıtım yapılması sebebiyle bu yöntemin yetersiz kaldığı anlaşılmıştır.

Faaliyet tabanlı maliyetleme sistemi, şirketlerin rekabetçi maliyetlere ulaşma ihtiyaçlarına ilişkin bilgi eksikliğine ve bunu geleneksel maliyet sistemleriyle yapamamalarına bir yanıt olarak ortaya çıkmıştır. 1980 yılının ortalarından beri Kaplan ve Cooper tarafından ortaya atılan ve yaygınlaştırılan yeni sistem (Kaplan ve Cooper, 1988; Kaplan ve Cooper, 1991), karar vermede maliyet sisteminin yararlılığı hakkındaki düşünme şeklini değiştirdi (Manriquez ve ark., 2014).

George Staubus'ın 1971'de yazdığı "Activity Costing and InputOutput Accounting" kitabı ile temellerini oluşturduğu FTM'nin, 1980'lü yılların sonunda Cooper ve Kaplan tarafından tanımlanan güçlü bir maliyetleme yöntemi olarak ortaya çıktığı görülmektedir (Kargın 2013).

FTM, maliyet objelerinin, faaliyetlerin ve kaynakların maliyet ve verimini ölçen bir yönetim felsefesidir. Maliyet objeleri faaliyetleri ve faaliyetler de kaynakları tüketmektedir. Kaynak maliyetleri, söz konusu kaynakların yararlanmalarına bağlı olarak faaliyetlere bölünür ve faaliyet maliyetleri, maliyet objelerinin bu faaliyetlerin orantılı olarak yararlanmasına bağlı olarak maliyet objelerine yeniden dağıtılır. FTM, maliyet objeleri ile faaliyetler arasında ve faaliyetler ile kaynaklar arasında nedensel ilişkileri içermektedir (Januszewski, 2015: 18).

FTM sisteminin başlıca amaçları şunlardır (Hacırüstemoğlu ve Şakrak, 2002: 30):

- Düşük katma değeri olan faaliyetlerin maliyetlerini elimine etmek ya da en düşük seviyeye düşürmek.
- Kar marjlarını arttırmak üzere yapılan katma değeri yüksek faaliyetlerin için etkili ve verimli bir veri olanağı sağlamak.
- Sorunların ana nedenlerinin ortaya çıkarılıp giderilmesini sağlamak.
- Güçlü olmayan varsayımları ve istenilen nitelikte olmayan maliyet dağıtımından kaynaklanan hataları ortadan kaldırmak.
- İşletme yöneticilerin stratejik kararlarını doğru verebilmeleri için gerçek maliyet bilgileri sağlamak.
- Genel üretim maliyetleri içinde görünürlük yaratarak, böyle maliyetlerin yapısının daha doğru belirlenmesini ve mamüllere daha doğru biçimde yüklenmesini sağlayarak gerçekçi maliyet bilgilerine ulaşmak.
- Anlamlı kar merkezleri elde ederek ve buna göre doğru yerlerde doğru zamanlarda daha doğru karalar alınmasına yardımcı olmak.
- Yeni teknolojik gelişmeleri takip etmek ve uyumu yakalayabilmek için uygun ortam hazırlamak.
- Faaliyet esas alınarak, kaynakların geleceğe yönelik fiyatlar tahmin edilir, geleceğe yönelik mamül ön maliyet simülasyonları hazırlanabilir ve gelecek sağlıklı bir şekilde planlanabilir.

2.1. Faaliyet Tabanlı Maliyetleme Yöntemi ile İlgili Temel Kavramlar

FTM yönteminin genel sistemi ve süreçleri ile ilgili kullanılan bazı kavramlar vardır. Bu kavramlar; kaynaklar, faaliyetler, maliyet havuzu, maliyet sürücüsü (etkeni) ve maliyet objesidir.

2.1.1. Kaynaklar

Kaynak, bir işin amacına ulaşması için kullanılan maliyetlerle bağlantısı bulunan elemanlardır. Faaliyetlerin yapılması için gerekli olan işgücü, tesis, ekipman, teçhizat, makina, su, kira, enerji, teknoloji ve diğer unsurlar kaynaklara örnek olarak verilebilir (Yükçü, 2011).

Bir üretim işletmesinde kaynaklar;

• Direkt işçilik,

• Direkt ilk madde ve malzemeler,

• Üretime ilişkin endirekt maliyetler,

• Üretim haricindeki maliyetlerdir (Arzova, 2002, s. 16).

2.1.2. Faaliyetler

Faaliyetler bir işletmede yapılan işleri tanımlar. Yani faaliyetler, mamul ve hizmet üretimi için gerekli olan çalışanların, teknolojinin, malzemelerin, işlemlerin ve çevrenin birleşimlerini oluşturur (Oliver, 2000: 239). Bir işletmedeki faaliyetler katma değer yaratıp yaratamaması bakımından ikiye ayrılır:

Katma değer katan faaliyetler: Müşteri değerine katkıda bulunduğu veya organizasyonel gereksinimleri karşıladığı düşünülen faaliyetlerdir. Katma değer özelliği, bir müşteri veya kuruluşun gerektirdiği çıktı miktarını, yanıt verebilirliğini veya kalitesini azaltmadan faaliyetin ortadan kaldırılamayacağı inancına dayanır (Agrawal ve ark., 1998: 63).

Katma değer yaratmayan faaliyetler: İşletmenin tüm faaliyet süreçlerinde görülebilen katma değer yaratmayan faaliyetler mamulün değerinin değişiminde hiçbir etki yaratmazlar.

2.1.3. Maliyet Havuzu

Faaliyet tabanlı maliyetleme yönteminde, faaliyetlerin tükettiği kaynakların toplamının faaliyetler olarak belirlenmesine maliyet havuzu oluşturma denir (Arzova, 2002: 25). FTM sisteminde maliyetler departman yerine faaliyet havuzunda toplanırlar. Bu nedenle işletmelerde departman yerine bir çok faaliyet havuzları belirlenir. Faaliyet havuzuna örnek verecek olursak, mühendislik, makineleri üretime hazırlama, kontrol, tedarik vs. verilebilir (Küçüksavaş, 2006: 748).

2.1.4. Maliyet Objeleri

Maliyet nesnesi olarak da bilinen maliyet muhasebesinde kullanılan maliyet objesi maliyeti saptanan unsura denir. Bir işletmede maliyet bilgilerine duyulan gerekliliklere ilişkili olarak çeşitli miktarlarda maliyet objeleriyle olabilir. Maliyet objesi; müşteri, mamül, hizmet, sözleşme, pro-

je vs. olabilmektedir (Büyükmirza, 2006: 44-45). Bir maliyet objesi bir müşteri, bir makine, bir makine grubu, bir grup çalışan vb. olabilir.

2.1.5. Maliyet Etkeni

Maliyet etkeni, faaliyet maliyetlerinde değişime neden olan, kaynak maliyetlerini faaliyet merkezlerine ulaştıran, oradan da maliyet objelerine dağıtımını yapan ölçülebilir bir unsur olarak tanımlanmaktadır (Blocher ve ark., 2002).

2.2. Faaliyet Tabanlı Maliyetleme Sistemi Uygulama Süreci

FTM sisteminin oluşturulması işletmelere göre belirli farklılıklar gösterse bile genel olarak 5 aşamadan oluşmaktadır. Bunlar (Öker, 2003: 37):

1- Faaliyetlerin Belirlenmesi

2- Faaliyetlerin Gruplandırılması

3- Faaliyetlerin Maliyetlendirilmesi

4- Maliyetlerin Ürünlere Aktarımı İçin Uygun Maliyet Etkenlerinin Seçimi

5- Faaliyet Maliyetlerinin Ürünlere Yüklenmesi

2.2.1. Faaliyetlerin Belirlenmesi

FTM yönteminin ilk aşaması faaliyetlerin saptandığı aşamadır. Bu aşamada işletme bir fonksiyonu yerine getirebilmek için üretim, satış, destek ve benzer her konu ile ilgili tüm işlerin ortaya çıkarır ve bu faaliyetlerin niteliklerini belirleyerek süreç analizi yapar. Böylece bu durumda işletmeler için faaliyetlerin bölümlendirmesi de yapılabilecektir (Kurt, 2018).

2.2.2. Faaliyetlerin Gruplandırılması

Gruplandırma benzerlikler üzerinde durur ve bunları bir araya getirerek bilgi toplama ve yorumlama için gerekli çabayı azaltır. Farklı faaliyetler bir araya getirilmemelidir. Burada benzer görevlerin ve işlerin tek bir faaliyet etrafında birleştirilmesine özellikle dikkat edilmelidir. Bu birleştirme makro faaliyetler olarak ortaya çıkar. Makro faaliyetler birbirleriyle ilgili ve birbirine aynı çok sayıda mikro faaliyetlerin bir birleşimidir (Ülker, 2002:188).

2.2.3. Faaliyetlerin Maliyetlendirilmesi

Faaliyetlerin belirlenmesi ve gruplandırılmasından sonraki süreç faaliyet maliyetlerinin belirlenmesidir. Büyük defter hesapları, FTM sistemi yöneticileri için iyi bir bilgi kaynağıdır. Bu defterlerdeki kayıtlar, işletme ile ilgili önemli tüm mali bilgilerin özünü oluşturur (Gündüz,1997:165).

2.2.4. Maliyetlerin Ürünlere Aktarımı İçin Uygun Maliyet Etkenlerinin Seçimi

Maliyet etkenleri, faaliyet merkezlerinde toplanan maliyetlerin mamul ve hizmetlere yüklenmesini sağlayan araçlar konumundadır. FTM yönteminde faaliyetler ile mamuller arasındaki ilişkinin kurulabilmesi için gerekli olan maliyet etkenlerinin belirlenmesi bu sistemin en zor aşamasını oluşturur (Büyükşalvarcı, 2006: 171).

Az sayıda gerekli ve uygun maliyet etkeni belirlendikten sonra uygun maliyet etkenleri seçilebilir. Bir maliyet etkeni seçerken 3 unsur dikkate alınmalıdır (Cooper ve Kaplan,1991: 383):

1. Maliyet etkeninin ölçümlenmesi için gerekli veriyi elde etmede kolaylık, (Ölçme maliyeti)

2. Maliyet etkenine göre tüketim içeren faaliyetler ve gerçek tüketim arasındaki karşılıklı ilişki (İlişki derecesi)

3. Maliyet etkeni seçerken, kullanılacak belirli bir maliyet etkeninin işletmedeki bireylerin tutumları üzerindeki etkisi göz önüne alınmalıdır. (Tutum ile ilgili etkiler)

2.2.5.Faaliyet Maliyetlerinin Ürünlere Yüklenmesi

Maliyetlerin mamullere yüklenmesinde ilk olarak maliyet havuzu yükleme oranı belirlenmektedir. Maliyet havuzu yükleme oranı, maliyet havuzunda biriken toplam maliyetlerin belirlenmiş olan maliyet etkenlerinin sayısına bölünerek bulunur (Şener, 2003: 37).

$$\text{Maliyet Havuzu Yükleme Oranı} = \frac{\text{Maliyet Havuzundaki Toplam Maliyet}}{\text{Maliyet Etkenleri Sayısı}}$$

3. ZAMAN ETKENLİ FAALİYET TABANLI MALİYETLEME TANIMI VE AMAÇLARI

ZEFTM yöntemi, FTM yöntemine göre kurulumu ve güncellenmesi daha basit olan ve aynı zamanda etkin kapasite yönetimi sağlayabilen bir maliyet yöntemidir. İşletme yöneticileri ZEFTM yöntemi ile ürünlerin, hizmetlerin ve faaliyetlerin ihtiyacı olan kaynak gereksinimlerini önce faaliyetler bakımından sonrasında ürünler, hizmetler ve müşteriler bazında belirlemektedir. Bununla birlikte kullanılan bütün kaynakların yetisini ölçerek yöneticilere stratejik karar alınmasına yardımcı olmaktadır (Kırlıoğlu ve Atalay, 2014: 101). ZEFTM, bir şirketin ürettiği ürün veya hizmetlerin maliyetlerini belirlemek için zaman ve maliyet ölçümü arasındaki ilişkiye odaklanır. ZEFTM ‘yi kullanarak, işletme sahipleri, birim ne olursa olsun, işletmedeki bir faaliyet için bir birim zamanın maliyetini hesaplayabilir.

ZEFTMS'nin geliştirilmesinden önce sıklıkla kullanılan FTMS, uygulama aşamasında birçok güçlüğe ve sorunlara neden olmaktadır. Bu doğrultuda FTMS'nin uygulanmasında ortaya çıkan zorluklar dört maddede özetlenebilmektedir (Van Den Berg, 2007:117):

1. FTMS'nin uygulamaya geçme evresinde, sistemin doğru bir şekilde gerçekleşebilmesi için gereksinim duyulan anket, mülâkat, araştırma ve benzeri işlemlerin yapılabilmesi için çok zaman ve yüksek maliyet gerekmektedir.

2. Sistem ve yazılım güncellemesinin zaman ve maliyet bakımından güç olması sebebiyle sistem, faaliyet değişikliklerine karşı, hantal bulunmaktadır.

3. FTMS'de, her faaliyet/etkinlik için sadece bir maliyet faktörü uygulanmaktadır.

4. Sistem sadece kullanılan kaynaklar üzerinden hesaplama yapmaya olanak tanıdığı için atıl kapasiteye ve kullanılmayan kapasiteye ilişkin bir hesaplama olanağı vermemektedir.

ZEFTM sisteminin en esaslı amacı gereksiz zaman harcanmasına sebep olan faaliyetler ve yüksek maliyetli araştırmaları ortadan kaldırarak geleneksel FTM sisteminden daha doğru veri sağlanmasıdır. Böylece FTM sisteminin faydası artmakta eksik ve hatalı yanları azaltılmaktadır (Atmaca ve Terzi, 2007: 372; Barrett, 2005: 2). Zaman Etkenli Faaliyet Tabanlı Maliyet Sisteminin hem yöneticiler hem de şirketler açısından daha kullanışlı olduğu çeşitli araştırmalarda ifade edilmektedir. Ancak, FTMS ile ZEFTMS arasında sadece küçük işlem farklılıkları bulunduğu ve bu iki sistemin çalışma prensiplerinin benzer olduğu da ifade edilmektedir (La Villarmois ve Levant, 2007:2).

3.1. Zaman Etkenli Faaliyet Tabanlı Maliyetleme Yönteminin İşleyişi

Zamana etkenli faaliyet tabanlı maliyetleme yöntemi altı evreyi içeren bir süreç ile uygulanmaktadır. Bu evreler aşağıdaki gibi sıralanmaktadır (Bruggeman ve ark., 2005: 10):

1. Faaliyetlerin yapıldığı farklı kaynak gruplarının belirlenmesi,

2. Kaynak gruplarının hepsi için maliyetlerin saptanması

3. Kaynak gruplarının hepsi için pratik kapasitesinin saptanması

4. Kaynak grubunun toplam maliyetini pratik kapasiteye bölüp, kaynak gruplarının hepsi için birim maliyetinin bulunması

5. Farklı zaman etkenlerine bağlı olan faaliyetlerin hepsi için gerek duyulan zamanın bulunması,

6. Kaynak grubuna ait birim maliyetler ile gerekli olan birim zamanın çarpılarak maliyet objelerinin saptanması

ZEFTM yönteminin uygulanabilmesi için iki parametreye gereksinim duyulur (Kaplan ve Anderson 2003: 1)

1. Tedarik edilen kapasitenin birim maliyeti,

2. Her bir faaliyetin ya da sürecin yapılması için gerekli süre

3.1.1. Tedarik Edilen Kapasitenin Birim Maliyeti

Tedarik edilen kapasite maliyetinin hesaplanması, faaliyette bulunan bölümlerle ilgili tüm maliyetlerin toplanmasıyla gerçekleştirilir. Bu zamana etkenli faaliyet tabanlı maliyetleme yönteminin kurulmasının en kolay ve en hızlı yoludur. (Kaplan ve Anderson, 2004: 133):

$$\text{Birim Maliyet} = \frac{\text{Tedarik Edilen Kapasite Maliyeti}}{\text{Tedarik Edilen Kaynakların Pratik Kapasitesi}}$$

3.1.2. Her Bir Faaliyetin ya da Sürecin Yapılması İçin Gerekli Süre

Faaliyetler gerçekleştirilirken, her faaliyetin gerçekleşmesi için gerekli olan birim zamanının belirlenmesi gerekir. Birim zaman belirlenmesi, direkt gözlem yoluyla ya da çalışanlarla yapılan görüşmeler yoluyla yapılır. ZEFTM yönteminde birim zaman belirlenirken anket çalışmasına gereksinim duyulmaz. Fakat büyük firmalarda anket yönteminden yararlanılabilir. Buradaki önemli bir nokta ise, birim zamanın tespitinde çalışanların bir işi yapmak için harcadığı zamanın oranı değil, o işin partisini tamamlamak için harcadığı zamanın göz önüne alınmasıdır. Diğer önemli bir nokta ise, belirlenen birim zamanın doğruluğunun temel şart olmaması ve yaklaşık olarak doğruluğun kullanılmasıdır (Kaplan ve Anderson, 2006).

3.2. Faaliyet Tabanlı Maliyet Sistemi ile Zaman Etkenli Faaliyet Tabanlı Maliyet Sistemin Uygulama Adımları

Faaliyet tabanlı maliyet sistemi ile zaman etkenli faaliyet tabanlı faaliyet sistemin uygulama adımları Tablo 3.2'de gösterilmiştir.

Tablo 3.2. FTMS VE ZEFTMS'nin Uygulama Adımları

Faaliyet Tabanlı Maliyet Sistemi	**Zaman Etkenli Faaliyet Tabanlı Maliyet Sistemi**
1.Adım: Farklı genel üretim faaliyetlerinin tanımlanması	**1. Adım:** Farklı kaynak bölümlerinin belirlenmesi
2.Adım: Bir kaynak sürücüsü kullanılarak farklı faaliyetlere Genel üretim maliyetlerinin atanması	**2. Adım:** Her kaynak grubunun toplam maliyetinin değerlendirilmesi

3.Adım: Her bir faaliyet için faaliyet etkenlerinin belirlenmesi	**3. Adım:** Her kaynak grubunun pratik kapasitesini tahmin edin (örn. Dinlenme, toplantı ve eğitim saatleri hariç mevcut çalışma saatleri)
4.Adım: Toplam faaliyet maliyetinin, faaliyet etkeninin pratikteki hacmine bölerek, faaliyet etkeninin derecesinin saptanması	**4. Adım:** Her bir kaynağın birim maliyetini, kaynak grubunun toplam maliyetini pratik kapasiteye bölerek hesaplayın
5.Adım: Maliyetlerin siparişlere, ürünlere veya müşterilere göre izini sürmek için faaliyet sürücü oranını faaliyet sürücüsü tüketimiyle çarpın.	**5. Adım**: Faaliyet için zaman denklemine ve olayın özelliklerine bağlı olarak her durum için zaman tahminini belirlenmesi
	6. Adım: Her bir kaynak grubu birim maliyetinin, olayla ilgili zaman tahmini ile çarpılması

Kaynak: (Everaert ve ark., 2008:17; Stouthuysen ve ark., 2010:84-85).

3.3. Zaman Etkenli Faaliyet Tabanlı Maliyetleme Uygulama Modeli

Şekil 2.3'te KEFTM'nin maliyet tahsisi için kullandığı aşamaları göstermektedir. Kaynak giderleri, kaynak havuzu başına birim maliyetin toplam maliyetin pratik kapasiteye bölünmesiyle eşit olduğu, kaynak maliyeti faktörleri kullanılarak faaliyetlere tahsis edilir. Faaliyetler, zaman faktörleri ile bireysel faaliyet zamanlarının toplamı olan zaman denklemleriyle temsil edilir. Basit bir zaman denklemi aracılığıyla tüm olabilecek faaliyet kombinasyonlarını temsil etmek mümkündür (örneğin, farklı ürün türleri mutlaka aynı süreyi gerektirmez). Faaliyet maliyetleri daha sonra, kaynakların zaman birimi başına maliyeti, faaliyetleri gerçekleştirmek için gerekli zaman tahmini ile çarpılarak maliyet nesnelerine dağıtılır (Guzman ve ark., 2013:40).

Tablo 3.3. Zaman etkenli faaliyet tabanlı maliyetleme uygulama modeli

Kaynak: *Guzman vd. (2013, s.40); Everaert, Bruggeman, Sarens et al., 2008)*

Zamana etkenli faaliyet tabanlı maliyetleme yönteminin en önemli özelliği maliyet etkenlerini zaman denklemlerine dönüştürmesidir. Bu şekilde, üretim durumlarında değişiklik olsa da bu denklemler vasıtasıyla basit bir şekilde yeniden ele alınabilir (Wegmann, 2007: 10).

3.4. Zaman Etkenli Faaliyet Tabanlı Maliyet Sisteminin Güçlü Yönleri

Yöneticiler için bu sistemin güçlü yönleri aşağıdaki gibi sıralanmıştır (Kaplan ve Anderson 2003: 15-16):

- Uygulanması ve güncellenmesi daha basit ve seridir.
- Kurumsal kaynak planlaması ve müşteri ilişkileri yönetimi sistemleri ile mevcut olan bilgiler arasında bütünleşmesini sağlamaktadır.
- Verilerin korunması ve geliştirilmesi ucuz ve daha hızlıdır.
- Maliyeti etkileyen siparişler, tedarikçiler ve belirli özelliklere sahip müşteriler için zaman denklemleri oluşturularak model karmaşık hal alması engellenir. Bunlara ait özellikleri belli başlıklar altında toplayabilir.

➢ İşlem etkinliği ve kapasite kullanımı için daha fazla şeffaflık sağlanmıştır.

➢ Gelecekteki kaynak taleplerine bağlı olarak sipariş miktarları ve karmaşıklıkları tahmin eden bir sistemdir.

3.5. Zaman Etkenli Faaliyet Tabanlı Maliyetlemenin Zayıf Yönleri

ZEFTM'nin bazı zayıf yönleri olduğu belirtilmektedir. ZEFTM'nin zayıf yönleri şu şekilde sıralanmaktadır (Koşan, 2007):

➢ ZEFTM için kullanılan bilgilerin doğru, güvenilir ve zamanlı olması gereklidir. Bu yüzden kullanılacak bilgilerin elde edilmesinde doğru işlem ve sistem kullanılmasına dikkat edilmelidir.

➢ Her ne kadar ZEFTM, FTM sisteminin güncellenmesinde ortaya çıkan bir takım sorunları ortadan kaldıracak bir sistem olarak görülse de ZEFTM sistemi için de gereksinim duyulan işlemlerin zamanla güncellenmesi ihtiyaç duyulmaktadır.

➢ ZEFTM'de belirlenen süreçlere göre belirlenen maliyet verilerinin çok fazla olduğu durumlar olabilmektedir. Ayrıca hacim olarak oldukça fazla olan bu verilerin değerlendirilmesi, yöneticiler için daha fazla performans gerektiren bir faaliyet olabilmektedir.

Adkins (2008) yaptığı çalışmada atıl kapasite durumunda ZEFTM sisteminin daha güçlü ve doğru bir yöntem iken maliyet tasarrufu elde etme konusunda FTM sisteminin daha geniş bir perspektif ortaya çıkarmaktadır.

SONUÇ

Mal veya hizmetin kalitesinden ödün vermeden maliyetlerde olabildiğince düşürmeyi hedefleyen işletmeler doğru maliyet bilgisine ihtiyaç duymaktadır. Kar marjlarının artırılması ve maliyetlerin işletme amaçlarına uygun hale getirilmesi için doğru hesaplama yöntemlerine ihtiyaç duyulmaktadır. Birçok işletmenin maliyetlerin hesaplanmasında yetersiz kaldığı için geleneksel maliyet sistemlerinden ayrılarak faaliyet tabanlı maliyetlemeye geçtiği görülmüştür. FTM nin temelini faaliyetler oluşturur. Faaliyet tabanlı maliyet yönteminin temeli kaynakların faaliyetlerle, faaliyetlerin de maliyet objeleriyle ilişkilendirilmesi esasına dayanır. FTM yönteminin kullanılması faaliyetlerin takibini sağladığı için uzun dönemde değer yaratmayan faaliyetlerin ortadan kaldırılması gibi avantajları vardır.

ZEFTM yöntemi, FTM yöntemine göre daha basit, daha kolay güncellenebilen daha az maliyetli ve daha hızlı uygulanmaktadır. Ayrıca maliyet etkenlerinin pratik kapasiteye dayanmasına olanak tanımaktadır.

Bu yöntemin işletme yöneticilerine sağladığı en önemli yararlardan biri, faaliyet maliyetlerinin hesaplanmasında maliyet etken rasyosu olarak, faaliyetler için harcanan zamanların göz önünde bulundurmasıdır. ZEFTM ayrıca, finansal tahminlerin doğruluk derecesini yükselterek, yönetimsel anlayışın gelişmesini sağlar.

Zaman etkenli FTM'nin iki önemli amacından biri zaman harcanmasına sebep olan maliyetli işlemlerin sonlandırılması diğeri de geleneksel FTM'den daha doğru bilgi sağlanmasıdır (Barrett, 2005: 36). ZEFTM yönteminde maliyet veya kârlılık değerlendirmeleri yapılırken altı adımlık bir süreçten geçilmektedir. Bu süreçlerden geçilerek elde edilen maliyet hesaplama sisteminin işletmelerde yürütülmesi için iki parametrenin tahmini veya hesaplanması gerekmektedir. Bu parametrelerden ilki birim kapasite maliyeti, ikincisi ise birim zaman değişkenleridir.

ZEFTM'nin güçlü yönleri olduğu gibi zamanla güncelleme gerektiği, doğru, güvenilir ve zamanlı olmadığı sürece çeşitli sorunlara yol açabileceği gibi zayıf yönleri de vardır. Wegmann (2007) pazarlama, hukuk, ar-ge, karmaşık üretim aşamaları gibi faaliyetlerin bağdaşık olmadığını, içerisinde tekrarlı faaliyetlerin barındırmadığı, dolayısıyla ZEFTM yöntemindeki maliyetlerin meydana gelmesinin zaman tüketimine açısından ele alma yaklaşımının bu gibi faaliyetlerde sakıncalı sonuçlar doğurabileceğini öngörmektedir. Zamanın önemli ölçüde değişkenlik yarattığı faaliyetlerde ZEFTM yöntemine alternatif olarak daha farklı metotların kullanılmasını öngörmektedir.

Sonuç olarak ZEFTM yöntemi işletme kapasitesiyle ilgili planlarda ve hangi faaliyetlerin müşteri değerine bir katkıda bulunduğu belirlenebilmesinde ve işletmenin stratejik kararlar alınmasında daha doğru ve anlamlı maliyet bilgisi sunabileceği belirtilmiştir.

KAYNAKÇA

Adkins, T. (2008). Activity-Based Costing Under Fire: Five Myths about Time Driven Activity Based Costing. *BeyeNetwork*.

Agrawal, S.P., Mehra, S. ve Siegel, P.H. (1998). Cost Management System: An Operational Management, *Managerial Finance*, 24 (1), 60-78.

Arzova, S. B. (2002). *Faaliyet Tabanlı Maliyet Yönetimi.* İstanbul: Türkmen Kitabevi.

Atmaca, M. ve Terzi, S. (2007). Zaman Etkenli Faaliyet Tabanlı Maliyetleme. *Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 367-384.

Barrett, R. (2005). Time-Driven Costing: The Bottom Line on the New ABC, *Business Performance Management Magazine*, March, 2005.

Blocher, J. E., Chen, H. K. ve Lin, T. W. (2002). *Cost Management: A Stratejik Emphasis*. Newyork: Me Graw-Hill/Irwin Co. Inc,'Edition.

Bruggeman, N. Everaert, P. Anderson S. R. ve Levant, Y. (2005). Modeling Logictic Costs Using TDABC: A Case in a Distribution Company. *Working Paper*, Semtember, pp. 1-51.

Büyükmirza, K. (2006). *Maliyet ve Yönetim Muhasebesi: Tekdüzene Uygun Bir Sistem Yaklaşımı* (14. Baskı b.). Ankara: Gazi Kitabevi.

Büyükşalvarcı, A. (2006). Faaliyet Tabanlı Maliyetleme ve Bankalarda Bir Uygulama. *Selçuk Üniversitesi Karaman İ.İ.B.F Dergisi,* (10): 160-180.

Everaert, P., Bruggeman, W., Sarens, G., Anderson, S.R., and Levant, Y. (2008). Cost Modeling

in logistics Using Time-Driven ABC: Experiences from a Wholesale, *International Journal of Physical Distribution & Logistics Management*, 38(3), 172–191. doi:10.1108/

09600030810866977.

Gündüz, H. E. (1997). Dünya Klâsındaki İşletmelerde Bir Maliyet Yönetim Aracı Olarak Faaliyetlere Dayalı Maliyetleme Sistemi ve Bir Uygulama, *Sermaye Piyasası Kurulu*, Yayın No:99, Ankara.

Januszewski, A. (2008). Activity-Based Costing System for a Small Manufacturing Company: A

Case Study. *Encyclopedia of Decision Making and Decision Support Technologies*. pp. 1-19.

Kaplan, R.S. ve Anderson, S,R. (2003). *Time-Driven Activity-Based Costing*. Available at SSRN:1-18

Kaplan, R.S. ve Anderson, S.R. (2006). *Rethinking Activity-Based Costing*, HBS-Working Knowledge

Kaplan R.S. ve Cooper, R. (1988). Measure Costs Right; Make the Right Decisions. Harvard Business Review, 66 (5) (1988), pp. 96-103.

Kaplan R.S. and Cooper, R. (1991) Profit Priorities from Activity-Based Costing, Harvard Business Review, 69 (3) pp. 130-135.

Kargin S. (2013). Faaliyet Tabanli Maliyetleme Yonteminin Yükselişi ve Düşüşü, *Muhasebe Finansman Dergisi*, April, Iss. 58.

Koşan, L. (2007). Maliyet Hesaplamasında Yeni Bir Yaklaşım: Sürece Dayalı Faaliyet Tabanlı Maliyet Sistemi, *Mali Çözüm*, Sayı: 84, Kasım – Aralık 2007, ss. 155-168.

Kurt, P. (2018). Hastane *İşletmelerinde Faaliyet Tabanlı Maliyetleme Ve Sürece Dayalı Faaliyet Tabanlı Maliyetleme: Kamu Hastanesinde Bir Uygulama* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bartın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Küçüksavaş, N. (2006). *Yönetim Açısından Maliyet Muhasebesi* (2 b.). İstanbul: Kare Yayınları.

Manríquez, M. R., Colomina, M.C.I., ve Pastor, V.R. M. L. (2014). Is the Activity Based Costing System a Viable İnstrument for Small and Medium Enterprises? The case of Mexico. *Estudios Gerenciales*, 30(132), 220-232. doi:10.1016/j.estger.2014.02.014

Oliver, L. (1999). *The Cost Management Toolbox : A Manager's Guide to Controlling Costs and Boosting Profits.* 1.Edition. New York: Amacom

Öker, F. (2003). *Faaliyet Tabanlı Maliyetleme*, Literatür Yayıncılık, İstanbul.

Siguenza-Guzman, L., Abbeele, A.V.D., Vandewalle, J., Verhaaren, H., Ve Cattrysse, D. (2013).

Recent Evolutions In Costing Systems: A Literature Review Of Time-Driven Activity-Based Costing, *Review Of Business And Economic Literature*, Vol. 58, No. 1, (2013), 34-64.

Staubus, G. J. (1971). *Activity Costing and InputOutput Accounting*. Homewood, IL: R. D. Irwin.

Stouthuysen, K., Swiggers, M., Reheul, A.M., Roodhooft, F. (2010). Time Driven ActivityBased Costing for a Library Acquisition Process: A Case Study in a Belgian University, *Library Collections, Acquisitions & Technical Services*, Vol:34, UK.

Şener, H. H. (2003). *Çağdaş Maliyet Yönetimi Sistemlerinden Faaliyet Tabanlı Maliyetleme ile Sipariş Maliyeti Sisteminin Karşılaştırılması ve Bir Uygulama*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Ülker, Y. (2002). *Faaliyet Tabanlı Maliyetlemede Ön Maliyetleme Simülasyonu ve Plastik Gıda Kapları Ambalaj Sanayinde Bir Uygulama,* Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Van Den Berg, J.P. (2007). Integral Warehouse Management: The Next Generation in Transparency, Collaboration and Warehouse Management System, *Management Outlook Publications*, Netherlands.

Villarmois, O. L. ve Levant, Y. (2007). Time-Driven ABC: The Simplification of the Assessment of Costs Through Resorting to Equivalents, *30th Annual Congress of the European Accounting Association*, Lisbon, Portugal.

Yükçü, S. (2011). *Yönetim Açısından Maliyet Muhasebesi,* İzmir: Altın Nokta Yayın Evi

Wegmann, G. (2007). Developments Around the Activity-Based Costing Method: A State-Of-The Art Literature Review. *Social Science Research Network, Tomorrow's Research Today,* 1-13, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1012664.

Bölüm 62

MALATYA TURGUT ÖZAL ÜNİVERSİTESİ'NİN MALATYA İLİ'NE KATKISI[1]

Eda FENDOĞLU[2]

Mehmet Ali POLAT[3]

1 Bu çalışma da, bilgi ve tecrübeleri ile destek verip yönlendiren değerli hocamız, Sayın **Prof. Dr. Ali KOÇYİĞİT**'e teşekkür ederiz.

2 (Sorumlu Yazar), Dr. Öğr. Üyesi, Malatya Turgut Özal Üniversitesi, İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi, Uluslararası İşletme Yönetimi Bölümü, eda.fendoglu@ozal.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-4092-7137.

3 Dr. Öğr. Üyesi, Malatya Turgut Özal Üniversitesi, İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Finansman Bölümü, mehmet.polat@ozal.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-9239-8228.

1.Giriş

İnsani sermaye bağlamında daha iyi eğitim kendi başına önemli bir amaç oluşturmaktadır. Eğitim üretim faktörleri arasında başat rol oynayan insan kaynağının entelektüel alt yapısını ve yaşam kalitesini hali hazırdaki zaman diliminde ve gelecekte geliştiren ve yükselten bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. (Koçyiğit ve Pehlivan, 2001:254). Malatya Turgut Özal Üniversitesi'nin eğitim faaliyetleri bağlamında yaptığı harcamalar, istihdam ettiği personel ve eğittiği öğrenci sayıları açısından Malatya ve çevresinin en önemli ekonomik yapılanmalarından biri haline gelmesi, söz konusu merkezin Malatya ekonomisi üzerindeki etkilerini bir şekilde ölçmeyi zorunlu kılmaktadır. Malatya Turgut Özal Üniversitesi'nin Malatya ekonomisi üzerindeki etkilerini doğrudan, dolaylı ve doğrudan ve dolaylı katkılara bağlı olarak ortaya çıkan gelir, istihdam ve toplumsal dönüşüm bağlamında değerlendirebileceğimiz tanımlanmamış (veya uyarılmış) katkılar olarak ele alabiliriz.

Malatya Turgut Özal Üniversitesi'nde istihdam edilen akademik ve idari personelin toplamı "doğrudan istihdam etkisini" gösterirken; personele ödenen maaşların toplamı "doğrudan gelir etkisini" ortaya koymaktadır. Üniversitemizin bütçe harcamaları ve döner sermaye harcamaları (Ziraat Fakültesi ve yeni kurulan Tıp Fakültesi döner sermaye işletmeleri sayesinde yaratılacak olan dolaylı istihdam ve gelir etkisi) ise yerel ekonomi üzerindeki dolaylı etkileri göstermektedir. Bunlara ek olarak Tıp Fakültesi'nin kurulması ile birlikte fakülteye ve afiliye olunan Malatya Eğitim ve Araştırma hastanesine mal ve hizmet sunan yerel işletmelerin faaliyetlerinde meydana gelen genişleme dolayısıyla ortaya çıkan gelir ve istihdam etkilerini de tanımlanmamış etkiler kapsamında düşünmemiz gerekmektedir.

Üniversiteler, kuruldukları illere ve bölgelere sağladığı istihdam, eğitimli ve nitelikli insan yetiştirilmesi, verimliliği arttırmaları, işletmeler ile yenilikçi ve ortak çalışmalar yapmaları, yeni iş imkânlarının doğmasını sağlamaları, sanayi ve hizmet sektörünü geliştirmeleri, sosyo-kültürel aktiviteleri arttırmaları, bulunduğu ilde/bölgede genç sayısını arttırmaları gibi nedenlerden dolayı şehir ekonomisine ve bölgesel kalkınmaya, üretim ve istihdam anlamında pozitif katkılar yapmaktadırlar. Bu çalışmada da, çok genç bir üniversite olan ve kurulumuna 2018 yılında karar verilen, Malatya iline ait ikinci bir üniversite olan Malatya Turgut Özal Üniversitesi'nin 2020 yılı Ağustos ayı itibari ile bünyesinde bulunan 6 fakülte, 9 Meslek Yüksekokulu, 2 Yüksekokul ve 1 Lisansüstü Eğitim programı ile Malatya iline sağladığı ekonomik katkıları ve toplumsal dönüşüme olan etkisi incelenmiştir.

2. Malatya Turgut Özal Üniversitesi'nin Malatya Ekonomisine Katkıları

Üniversiteler, kuruldukları şehrin ekonomisine ciddi anlamda katkılar sağlamaktadırlar. Bu katkılar; doğrudan, dolaylı ve uyarılmış olmak üzere üç grup altında değerlendirilmektedir (Lewis, l988:54; Dell ve Rainnie, 1996:15).

2.1. Doğrudan Katkılar

Doğrudan katkılar; doğrudan gelir katkısı ve doğrudan istihdam katkısı olmak üzere ikiye ayrılır. Üniversitenin istihdam ettiği akademik ve idari personel, yerel ekonomi üzerindeki *doğrudan istihdamı*; bu personellere ödenen maaş ve ücretler ise, üniversitenin yerel ekonomi üzerindeki *doğrudan gelir katkısını* ifade etmektedir (Atik, 1999:104). Bu bağlamda, Malatya Turgut Özal Üniversitesinin Malatya ekonomisine sağladığı doğrudan katkılar; *istihdam* ve *gelir* olarak iki başlık altında ele alınabilir.

2.1.1. Doğrudan İstihdam Katkısı

Malatya Turgut Özal Üniversitesinin tüm birimlerinde çalışan akademik, idari ve teknik personelin toplamı, üniversitemizin Malatya ekonomisi üzerindeki doğrudan istihdam katkısını göstermektedir. 2018 yılında kurulan Malatya Turgut Özal Üniversitesi çok genç bir üniversite olmasına rağmen kurulduğu yıldan itibaren personel sayılarındaki hızlı artış Grafik 1, Grafik 2 ve Grafik 3'de sunulmuştur.

Grafik 1: *Malatya Turgut Özal Üniversitesinin Doğrudan İstihdam Katkısı (2018 Yılı)*

Kaynak: MTU Personel Daire Başkanlığı, 2020.

Grafik 1'de görüldüğü gibi 2018 yılında İnönü Üniversitesi'nden devralınan Malatya Turgut Özal Üniversitesi'nin 114 akademik, 73 idari (sü-

rekli işçi dâhil), 64 4/D'li personel olmak üzere toplamda 251 personeli bulunmaktaydı.

Grafik 2: *Malatya Turgut Özal Üniversitesinin Doğrudan İstihdam Katkısı (2019 Yılı)*

Kaynak: MTU Personel Daire Başkanlığı, 2020.

Grafik 2'de ise 2019 yılı sonunda Malatya Turgut Özal Üniversitesi'nin 162 akademik, 100 idari (sürekli işçi dâhil), 19 4/D'li personel olmak üzere toplamda 401 personele sahip olduğu görülmektedir. 2019 yılında 2018 yılına göre 150 daha fazla personel çalıştığı görülmektedir.

Grafik 3: *Malatya Turgut Özal Üniversitesinin Doğrudan İstihdam Katkısı (2020 Yılı)*

Kaynak: MTU Personel Daire Başkanlığı, 2020.

31 Temmuz 2020 tarihi itibariyle Malatya Turgut Özal Üniversitesi'nin istihdam ettiği akademik, idari ve teknik personel sayısı Grafik 3'de sunulmuştur. Bu tarih itibariyle Malatya Turgut Özal Üniversitesi'nde; **335** akademik personel, **143** idari personel (sürekli işçi dâhil) ve **186** 4/D'li personel olmak üzere toplam **664** personel bulunmaktadır. 2019 yılına göre 2020 yılında 263 daha fazla personel çalıştığı görülmektedir.

Her yıl artan personel sayısı rakamları, Malatya Turgut Özal Üniversitesi'nin Malatya ekonomisine sağladığı **doğrudan istihdam katkısını** oluşturmaktadır. Görüldüğü gibi doğrudan istihdam katkısının yıllar itibari ile düzenli bir yükselişi söz konusudur.

2.1.2. Doğrudan Gelir Katkısı

Malatya Turgut Özal Üniversitesinde istihdam edilen her türlü personele yapılan brüt ödemeler, Malatya ekonomisine aktarılan doğrudan geliri ifade etmektedir. Malatya Turgut Özal Üniversitesi'nin istihdam ettiği personele, üniversite bütçesinden (döner sermaye işletmesinden yaptığı ödemeler dâhil) aşağıdaki Grafik 4'de ve yine bütçeden personel giderlerine ayrılan pay ise Grafik 5'de verilmiştir.

Grafik 4: *Malatya Turgut Özal Üniversitesinin Bütçe Harcamaları (2019-2020 Yılı)*

Kaynak: MTU Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı, 2020.

Grafik 5: *Malatya Turgut Özal Üniversitesinin Doğrudan Gelir Katkısı (2019-2020 Yılı)*

Kaynak: MTU Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı, 2020.

Grafik 5'e göre, 2020 yılı sonunda bütçeden beklenen personel giderleri toplamı (memurlar, sözleşmeli personel, işçiler, geçici personel ve diğer personel) **42.000.000 TL**'dir. Bu rakam, Malatya Turgut Özal Üniversitesi'nin Malatya ekonomisine sağlamış olduğu **doğrudan gelir katkısını** ifade etmektedir. Grafik 5' de görüldüğü gibi doğrudan gelir katkısında da yıllar itibari ile düzenli bir artış söz konusudur.

2.2. Dolaylı Katkılar

Dolaylı katkılar; iş gücü dışındaki faktör sahiplerinin üniversiteye yaptıkları satışlar sonucunda ortaya çıkan gelir ve istihdam artışını ifade etmektedir. Gelir ve istihdam açısından hesaplanması oldukça zor olan bir etkidir (Lewis, 1988:54). Üniversiteler tarafından kendi personeli dışındaki kişi ya da kuruluşlara harcanan paralar ve üniversite öğrencileri tarafından yapılan harcamalar neticesinde oluşan gelir, üniversitelerin yerel ekonomi üzerindeki *dolaylı katkısı* olarak adlandırılmaktadır (Tuğcu, 2004:5). Dolaylı istihdam katkısının hesaplanması dolaylı gelir katkısı üzerinden yapılmaktadır. İlgili yıla ait hesaplanan hizmet üretiminin, yine ilgili yılda istihdam edilen toplam işgücü miktarına bölünmesi neticesinde, kişi başına hizmet üretimi değeri bulunmaktadır. Bulunan bu değerin ilgili üniversite tarafından yerel ekonomiye harcanan toplam dolaylı gelir katkısına bölünmesi sonucunda ise *dolaylı istihdam* katkısı bulunmaktadır (Atik, 1999:102-110).

Bu bağlamda, Malatya Turgut Özal Üniversitesi'nin kurulması üniversite personeline mal ve hizmet sunan yerel işletmelerde istihdam ve geliri arttırıcı faaliyetlerin genişlemesine yol açmıştır. Burada dolaylı gelir katkısı; *bütçe harcamaları* (*döner sermaye harcamaları dâhil)* olmak üzere bahsedebiliriz.

2.2.1. Bütçe Harcamaları

Dolaylı bütçe harcamaları Malatya Turgut Özal Üniversitesi bütçesinden personel ödemeleri dışında ve her şeyden önemlisi de söz konusu bütçeden Malatya ekonomisine katkının hesaplanması amacıyla Üniversitenin dolaylı katkılarından biri olarak Tablo 1'de sunulmuştur. Tablo 1'deki hizmet alımları içerisinde; temsil ve tanıtma giderleri, menkul mal, gayrimaddi hak alım, bakım ve onarım giderleri, gayrimenkul mal bakım ve onarım giderleri dâhil edilmiştir.

Tüketim malları ve malzeme alımları içerisinde ise yolluklar ve görev giderleri harcamaları bulunmaktadır.

Tablo 1: *Malatya Turgut Özal Üniversitesi'nin Bütçesinden Yaptığı Harcamalar*

Harcama Kalemleri		2019 Yılı		2020 Yılı*
Hizmet Alımları		2.092.163		2.040.000
Tüketim Malları ve Malzeme Alımları		5.347.529		6.034.000
TOPLAM		7.439.691		8.074.000

Kaynak: MTU Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı, 2020

**Tahmini*

Yukarıda da belirtildiği gibi dolaylı gelir rakamlarından yararlanılarak Malatya Turgut Özal Üniversitesi'nin Malatya ekonomisine dolaylı istihdam katkısını istihdam edilen işgücü başına düşen üretim değerlerinden yararlanılarak belirlemek mümkündür. Buradaki mantık, işgücü başına düşen üretim miktarının söz konusu işin maliyetini göstereceği esasına dayanmaktadır. Buradan yola çıkarak dolaylı gelir katkısının iş gücü başına düşen üretim değerine bölünmesi, dolaylı gelir katkısı sayesinde ortaya çıkacak olan dolaylı istihdam katkısını verecektir (Koçyiğit ve Pehlivan, 2001:263). Hizmet sektörünün bir parçası olması dolayısıyla üniversitenin dolaylı istihdam katkısını hesaplamak için Türkiye'de ele alınan yıl/yıllar da hizmet sektöründe istihdam edilen iş gücü başına düşen üretim miktarının belirlenmesi gerekmektedir. Bu nedenle 2019 yılı için hizmet üretim değerleri bu yılda hizmet sektöründe istihdam edilen iş gücü sayısına bölünmüştür. Bu hesaplama sonucunda elde edilen rakama dolaylı gelirin bölünmesi ile Üniversitenin dolaylı istihdam katkısı 2019 yılı için ***117*** kişi iken, 2020 yılı için Türkiye'de hizmet sektöründe istihdam edilen iş gücü başına düşen üretim miktarı, yıl tamamlanmadığı için belli olmadığından,

dolaylı istihdam katkısını belirlemek mümkün olmamakla birlikte, 2019 yılı hizmet üretim değeri baz alındığında yaklaşık ***127*** kişi olarak tahmin edilmekte, dolayısıyla gelecek yıllarda üniversitenin büyümesine paralel olarak bu rakamın hızla artacağı düşünülebilir.

2.3. Uyarılmış Katkılar

Uyarılmış katkılar, dolaysız ve dolaylı katkılara bağlı olarak ortaya çıkan gelir ve istihdam artışıdır (Bilginoğlu vd., 2002:135). Üniversitenin sağladığı doğrudan ve dolaylı istihdam sonucunda gelir elde eden bireyler, elde ettikleri gelirleri yerel olarak üretilen mal ve hizmetlere harcarlar. Bu bağlamda, yapılan harcamalar ekonomide birkaç katı kadar bir artışa neden olur. Bu şekilde ortaya çıkan uyarılmış etki, ''Keynesyen Çarpan Etkisi'' olarak adlandırılmaktadır. Tüm bu olgular dikkate alındığında, üniversitelerin ya da bünyesinde bulundurduğu idari ve akademik personel ile öğrencilerin yapacağı harcamaların, ekonominin sahip olduğu marjinal tüketim eğilimi değerine bağlı olarak yerel ekonomide daha büyük miktarda bir genişletici etki oluşturacağı görülmektedir (Tuğcu, 2004:5-6). Bu çalışmada, idari ve akademik personelin yaptığı harcamaların yerel ekonomi de yarattığı uyarılmış etkiler ayrıca değerlendirilmemiş olup sadece öğrenci harcamalarının yarattığı uyarılmış etkiler sunulmuştur.

2.3.1. Öğrenci Harcamaları

2018 yılında kurulumuna karar verilen Malatya Turgut Özal Üniversitesi, İnönü üniversitesinden devralınan 1 fakülte (Ziraat), 8 Meslek Yüksekokuluna (Akçadağ, Arapgir, Battalgazi, Darende Bekir Ilıcak, Doğanşehir Vahap Küçük, Hekimhan Mehmet Emin Sungur, Kale Turizm ve Otel İşletmeciliği, Yeşilyurt), 1 Yüksekokul (Sivil Havacılık) ve Lisansüstü Eğitim Enstitüsü'ne ilaveten kısa zaman içerisinde 5 fakülte (Tıp, İşletme ve Yönetim Bilimleri, Mühendislik ve Doğa Bilimleri, Sanat, Tasarım ve Mimarlık, Sağlık Bilimleri), 1 Meslek Yüksekokulu (Sağlık Hizmetleri) ve 1 Yüksekokul (Yabancı Diller) daha açılarak toplamda 6 Fakülte, 9 Meslek Yüksekokulu ve 2 Yüksekokul ile faaliyet göstermektedir. Söz konusu birimlere ait öğrenci sayıları aşağıdaki Grafik 6'da verilmiştir.

Grafik 6: *Malatya Turgut Özal Üniversitesinin Yerleşkelere Göre T.C. ve Yabancı Uyruklu Öğrenci Sayıları (2020-2021 Eğitim-Öğretim Yılı)**

Kaynak: MTU Öğrenci İşleri Daire Başkanlığı, 2020

Not: Sağlık Bilimleri Fakültesi açılmış olup, 2020 yılı için henüz öğrenci alımı gerçekleşmediğinden Grafik 6'da yer almamıştır.

**Tahmini*

Grafik 7'de de görüldüğü gibi 2020 yılı öğrenci kayıt tarihinin bitimi itibariyle Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı ve Yabancı uyruklu toplam öğrenci sayısı **3.982** olup, üniversite geçmiş yıllara göre öğrenci potansiyelini arttırmıştır.

Grafik 7: *Malatya Turgut Özal Üniversitesi'nin Yıllara Göre Toplam Öğrenci Sayıları*

Kaynak: MTU Öğrenci İşleri Daire Başkanlığı, 2020.

Grafik 8'de ise Malatya Turgut Özal Üniversitesi'ni tercih eden öğrencilerin %52'si Malatya ili dışından olup %48'i ise Malatya iline ait öğrencileri göstermektedir. Özellikle dışarıdan gelen öğrenciler hem üniversitesinin tercih edilme potansiyelini göstermekte hem de Malatya ili'nin ekonomik ve sosyo-kültürel yapısının gelişimine önemli katkılar sağlamaktadır.

Grafik 8: *Üniversiteye Malatya İçinden ve Dışından Gelen Öğrenci Sayıları (2020)*

Kaynak: MTU Öğrenci İşleri Daire Başkanlığı, 2020

Yukarıdaki veriler doğrultusunda dolaylı gelir kaleminin bir başka bileşeni de öğrenci harcamalarıdır. Bu harcamaların etkisini belirlemek üzere Saray ve Çeker (2018) tarafından Malatya ili baz alınarak tüm birimlerde okuyan öğrencilere, toplamda 2.115 adet (geçerli anket sayısı 1.529) anket uygulanmıştır. 2018 yılında yapılan istatistik analizlerin sonucunda öğrenci başına aylık ortalama harcama 524,58 TL olarak hesaplanmıştır. Döviz kuru dikkate alınarak günümüz şartlarına uyarlandığında ise bu rakam 524,58x(7.40 $/TL / 3.78 $/TL)=1027 TL olarak bulunmuştur. Yapılan analizde, öğrencilerin Malatya'da ikamet süresi yaklaşık 10 ay ve öğrenci harcamalarının Malatya'da gerçekleşme oranı ise %91.77 olarak saptanmıştır. Bu bağlamda, Malatya Turgut Özal Üniversitesindeki toplam 3.982 (Grafik 6) öğrencinin 2020-2021 akademik yılında Malatya ekonomisine dolaylı gelir katkısı yaklaşık olarak 40.895.140=(3.982x1027x10) TL'nin %91,77'si olan 37.529.469 TL olarak hesaplanmıştır. Bu ise yukarıda belirttiğimiz hesaplama yöntemi doğrultusunda Malatya ekonomisine Malatya Turgut Özal Üniversitesi öğrenci harcamaları sayesinde ***591*** kişilik istihdam katkısını ifade etmektedir.

3. Malatya Turgut Özal Üniversitesi'nin Toplumsal Dönüşüme Katkısı

Gençleri eğitip bilgiyle donatarak ve entellektüel alt yapılarını geliştirerek topluma yollayan üniversiteler toplumsal dönüşümünde fitilini ateşlemektedir. Bu nedenle, üniversitelerin kuruldukları illere/bölgelere sağladıkları gelir ve istihdam katkıları yanında, toplumsal yapı üzerinde yarattıkları etkilerin de vurgulanması gerekir. Özellikle üniversitelere farklı şehirlerden gelen öğrenciler ile yerel halkın kültürel etkileşim halinde olması ve bu yolla her iki tarafa da kültürel aktarım sağlanması, üniversitelerde düzenlenen konferans, panel, sergi, mezuniyet törenleri, bahar şenlikleri gibi faaliyetlerle yerel halkın bilgilendirilmesi ve sosyalleşmesi, bölgesel ve ulusal gelişmeye hizmet edecek bilimsel önceliklere odaklanan araştırma ve geliştirme faaliyetlerine yoğunlaşılması, sivil toplum ve iş temsilcileri ile olan işbirliğinin artırılması, kuruldukları bölgenin gelişimi için yenilikler ve yeni teknolojilerin yaratılması, bilgi temelli ekonomik gelişmeye hızlı uyum ihtiyacının karşılanması gibi faktörler ile üniversiteler bulundukları bölgelerde toplumsal dönüşüme yol açmaktadır.

Günümüz dünyası bilgi ve iletişim alanında dijital devrim diye adlandırabileceğimiz hızlı bir değişim/dönüşüm geçirmekte olup üniversiteler söz konusu dönüşümün merkezinde yer almaktadır. Derin öğrenme ve yapay zekâyı da içeren yeni teknolojik gelişmeler yeni ekonomik değerler yaratarak toplumsal ilişkilerde de keskin dönüşümleri beraberinde getirmektedir. Bugünün gelişmiş ülkeleri, sırasıyla, işgücü yoğun ve sermaye yoğun ekonomik büyüme süreçlerinin ardından günümüzde bilgi yoğun ekonomik büyüme sürecine evrilmişlerdir. Bu süreç ekonomik aktörler arasındaki üretim, bölüşüm ve tüketim yapıları üzerinde de önemli değişimleri beraberinde getirirken üniversiteler bu değişimi sağlayan değer yaratma merkezi işlevini yerine getirmekte ve toplumsal dönüşüme sebep olmaktadır. Toplumsal olayların analizinde ve çözümünde, ekonomik aktörler arasındaki farklılıkların azaltılmasında, yeniliklerin ve fikirlerin ekonomik aktörler arasında daha hızlı ve kolay aktarımında üniversiteler araştırma-geliştirme faaliyetleri ile temel rolü oynamaktadır. Üniversiteler aynı zamanda sürdürülebilir kalkınma bağlamında geleceğe yönelik ortak vizyon sunmak açısından da önemli bir işlevi yerine getirmektedir. Bilim, teknoloji ve icatların geliştirildiği merkez komundaki üniversiteler şayet firmalarla kalkınma hedefi doğrultusunda işbirliği içerisine girebilirse toplumsal gelişime daha büyük katkılar sunabilecektir.

İşte bu noktada, Malatya Turgut Özal Üniversitesi, bölgesindeki mevcut bütün sektörler ve toplumun bütün katmanlarıyla işbirliği içerisinde Malatya'nın sosyal ve ekonomik yapısı üzerinde, yukarıda vurguladığımız dijital devrimin yaratacağı dönüşümde önemli yeni aktörlerden biri olmaktadır.

4. Sonuç

Üniversiteler, bilimsel incelemelerin yapıldığı, bulunduğu ilin, bölgenin ve ülkelerin sosyo-kültürel, bilimsel ve ekonomik gelişimine katkıda bulunan eğitim birimleri arasında en üstte yer alan önemli kurumlardan biridir. Her ilde bir üniversite kurulması devlet politikası haline gelmiş olup, bulundukları bölgenin yerel ekonomisi üzerinde direkt etkiler yaratırken, ulusal ekonomi üzerinde ise dolaylı olarak bilgi birikimi bağlamında katkılar sunmaktadır.

Bu çalışmada, 2018 yılında kurulmuş, Malatya'ya ait ikinci bir üniversite olan Malatya Turgut Özal Üniversitesi'nin bulunduğu ile ve bölgesine sunduğu ekonomik katkılar incelenmiştir. Bu katkılar doğrudan, dolaylı ve uyarılmış katkılar olmak üzere üç ana başlık altında incelenmiştir. Doğrudan katkılarda; Malatya Turgut Özal Üniversitesi'nin 2018, 2019 ve 2020 yıllarına ait tüm birimlerinde çalışan akademik, idari ve teknik personel toplamı doğrudan istihdam katkısını verirken, bu rakamlar toplamda 2018 yılında 251, 2019 yılında 401 ve 2020 yılı Temmuz ayı sonu itibariyle 664 olarak gerçekleşmiş olup, doğrudan istihdam katkısının düzenli olarak arttığı gözlemlenmektedir. Doğrudan katkı bağlamında incelediğimiz gelir katkısı ise bütçe harcamaları bağlamında (üniversitede istihdam edilen tüm personele üniversite bütçesinden (döner sermaye dâhil) yapılan brüt harcamalar ve personel giderlerine ayrılan pay) 2019 yılı sonunda 57.912.933 TL gerçekleşmiş olup, 2020 yılı sonu itibari ile ise 84.143.000 TL olarak beklenmektedir. Yine bütçeden personel giderlerine ayrılan pay 2019 yılı sonunda 21.873.442 TL iken, 2020 yılı sonunda 42.000.000 TL olarak tahmin edilmektedir.

Dolaylı katkılarda ise Malatya Turgut Özal Üniversitesi bütçesinden personel ödemeleri hariç üniversitenin yaptığı harcamalar incelenmiştir. Üniversite'nin hizmet alımları ve tüketim malları ve malzeme alımları ana başlıkları kapsamında 2019 yılı sonu harcama toplamı 7.439.691 TL iken, 2020 yılı sonunda gerçekleşmesi beklenen değer 8.074.000 TL'dir. Bu dolaylı gelir rakamlarından faydalanılarak Malatya Turgut Özal Üniversitesi'nin Malatya ekonomisine dolaylı istihdam katkısı 2019 yılı için 117 kişi olarak belirlenirken, 2020 yılı için ise yaklaşık 127 kişi olarak tahmin edilmektedir.

Uyarılmış katkı olarak ise üniversite de kayıtlı öğrencilerin harcamaları ele alınmıştır. Bu bağlamda, 2020 yılında kayıtlı bulunan öğrencilerin yaptığı harcamalar sayesinde Malatya Turgut Özal Üniversitesi'nin Malatya ekonomisine 591 kişilik istihdam katkısı sağlayabileceği ortaya çıkmaktadır.

Sonuç olarak, çok genç bir üniversite olan Malatya Turgut Özal Üniversitesi'nin Malatya ekonomisine süreklilik arz eden yükselme trendi ile

doğrudan, dolaylı ve uyarılmış katkılar sağladığı görülmektedir. Dolayısıyla gelecek yıllarda üniversitenin büyümesine paralel olarak bu katkıların daha da hızlı artacağı düşünülebilir. Ayrıca Malatya Turgut Özal Üniversitesi'nin ekonomik katkısının yanında toplumsal dönüşüme olan katkısının da göz ardı edilmemesi gerekmektedir. Malatya'ya dışarıdan gelen öğrenciler ile kültürel etkileşim içine giren bölge halkı ve firmalar bu dönüşümden zaman içerisinde hızlıca payını alacaktır.

KAYNAKÇA

Atik, H. (1999). Üniversitelerin Yerel Ekonomiye Katkıları: Teori Ve Erciyes Üniversitesi Üzerine Bir Uygulama. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (15), 99-109.

Bilginoğlu, M. A., Atik, H., Türker, O., Pamuk, Y. & Düzgün, R. (2002). Erciyes Üniversitesinin Kayseri İlinin Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Yapısına Etkileri (No: 135). Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları.

Dell, M.P., Rainnie, A. 1996. The Impact of the University of Hertfordshire on the Local Economy, Univ. of Hertfordshire Working Paper Series, 11:25.

Koçyiğit A., ve Pehlivan E., 2001. Malatya'nın Ekonomik Kalkınmasında Sağlık Sektörü: Turgut Özal Tıp Merkezi Örneği. Türkiye Ekonomi Kurumu, Anadolu'da Kalkınma Süreçleri ve Malatya Örneği. İmaj Yayınevi. Ankara.

Lewis, J. A. (1988). Assensing The Effect Of The Polytechnic, Wolverhampton On The Local Community. Urban Studies, 25, 53-61.

MTU, Öğrenci İşleri Daire Başkanlığı, 2020. https://obs.ozal.edu.tr/oibs/public_stats/index.aspx#. Erişim Tarihi: 14/09/2020.

MTU, Personel İşleri Daire Başkanlığı, 27/08/2020.

MTU, Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı, 2020. http://strateji.ozal.edu.tr/?page_id=7883. Erişim Tarihi: 26/08/2020.

Saray O., ve Çeker K., (2018). Üniversitelerin Şehir Ekonomisine Katkıları: İnönü Üniversitesi Örneği. Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi, Cilt 27, Sayı 4, 99-130.

Tuğcu, C. T. (2004). Üniversitelerin Yerel Ekonomik Faaliyet Hacmine Katkıları: Nevşehir Örneği, http://www.geocities.ws/ceteris_tr2/t_tugcu.doc (02.02.2016).

Bölüm 63

KLASİK SOSYOLOJİ KURAMLARINDA CİNSELLİK: MARX-ENGELS, WEBER VE DURKHEİM

Murat ARPACI[1]

1 Dr.Öğr.Üyesi, EBYÜ. Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü.

Giriş

1960'lı yıllara kadar sosyal bilimlerde cinsellik tartışmalarına biyoloji ve psikanaliz temelli düşünceler hâkim olmuştur. Biyoloji temelli kuramlarda cinsellik, içgüdülerden gelen fiziksel bir ihtiyaç olarak ele alınır. Bu yaklaşım cinselliği, verili olarak edinilen kalıtsal özellikler, salgılar ve içgüdülerden hareketle açıklamaya çalışmıştır. Psikanaliz ise biyolojik doğadan gelen cinsel güdülerin kültürel alanda nasıl baskılandığını tartışarak, cinselliği, biyoloji ile kültür arasındaki gerilimin merkezine yerleştiren bir yaklaşım geliştirmiştir.

Cinsellik, 1960'lı yıllardan itibaren sosyolojik bir çerçevede araştırılmaya ve tartışılmaya başlanmış, günümüzde beden sosyolojisinin önemli çalışma alanlarından biri haline gelmiştir. Beden sosyolojisine hâkim olan cinsellik tartışmalarında, cinselliğin toplumsal bir inşa olduğu konusunda mutabakat olduğunu söylemek mümkündür. Bu konuda özellikle, John H. Gagnon ve William Simon'un 1973 yılında yayınladıkları *Cinsel Davranış: İnsan Cinselliğinin Sosyal Kaynakları* (Simon ve Gagnon, 1973) başlıklı çalışmaları ile Michel Foucault'nun ilk cildini 1976 yılında yayınladığı *Cinselliğin Tarihi* (Foucault, 2003) başlıklı çalışması, cinsellik odaklı sosyolojik araştırmaları derinden etkiledikleri gibi cinselliğin toplumsal bir inşa olduğu düşüncesini alana kesin bir biçimde kabul ettirmişlerdir. Bununla birlikte, hem bu çalışmaların hem de alana hâkim olan kuramların cinselliği analiz etme biçimlerinde elbette çeşitli farklılıklar bulunmaktadır. Bu dönemden itibaren gelişen, doğrudan cinselliği konu edinen ve günümüzde sosyoloji temelli cinsellik araştırmalarında etkili olan kuramların başında feminist kuramlar, sembolik etkileşimcilik ve postyapısalcılık gelmektedir. Günümüzde genel olarak doğrudan cinsellikle ilgili araştırmalarda çağdaş sosyoloji kuramlarının etkili olduğunu söylemek mümkündür. Klasik sosyoloji kuramlarının "cinsellik" odaklı okunması ve bu kuramlarda yer alan kavramlardan yararlanılması alandaki çağdaş kuramlara göre oldukça sınırlıdır.

Bu çalışma, cinsellik araştırmaları açısından klasik sosyoloji kuramlarının içerdiği düşünsel ve kavramsal imkânları tartışmayı hedeflemektedir. Çalışmanın konusu ve amacı, klasik sosyolojinin kurucu isimleri Karl Marx-Friedrich Engels, Max Weber ve Emile Durkheim'ın eserlerinde cinselliğin kuramsal yerini saptamak, onların toplum kuramlarıyla ve kavramsal repertuarlarıyla ilişkisini tartışmaktır. Marx-Engels, Weber ve Durkheim'ın sosyolojilerinde cinsellik, azımsanmayacak bir yer kaplamakta ve günümüzdeki cinsellik araştırmalarının yararlanabileceği tespitler ve kavramlar içermektedir. Marx-Engels, Weber ve Durkheim, cinselliğin, toplumsal yapıların, zihniyet biçimlerinin ve iktidar ilişkilerinin bir sonucu olduğu düşüncesini çok erken tarihlerde tespit etmişlerdir. Bu bağlamda Marx ve Engels, kapitalizm eleştirisi ve sınıf perspektifinden

hareketle cinsel tahakkümü mülkiyet ilişkilerinin somut koşulları içerisinde kavramaya çalışmışlar; Weber, cinsel davranışların ve cinsel ahlakın altında yatan iktisadi rasyonalite-dinsel inanç ilişkisini çözümlemiş, cinselliği gündelik hayat içerisinde şekillenen bir sosyal eylem olarak ele almış; Durkheim ise kolektif bilincin cinsellik alanını nasıl yapılandırdığını tartışmış, cinselliği toplumsal normların düzenleyici etkileri çerçevesinde ele alarak toplumsal yapıda meydana gelen sarsılmaların bireylerin cinsellikle kurduğu ilişkilere nasıl sirayet ettiğine dikkat çekmiştir. İçinde yaşadığımız toplumsal, iktisadi ve siyasal yapıların tarihsel oluşum süreçlerini ve dayanaklarını düşündüğümüzde, cinselliğe dair bu analizlerin bugünün araştırmalarında da işlevsel olduğunu söylemek mümkündür.

I. Toplumsal Sınıflar ve Cinsel Mülkiyet

Karl Marx ve Friedrich Engels'in kapitalizm analizleri ve sınıf kuramları, toplumsal cinsiyet çalışmalarında istikrarlı bir kuramsal hattı oluşturacak etkiler yaratmıştır (Donovan, 2001, s.147-174). Bununla birlikte, bu çalışmada konu edinilen, Marx ve Engels'in doğrudan cinsellik üzerine düşünceleri, cinsiyet ve aileye dair olanlara kıyasla daha sınırlı ve bu kavramların altında örtük bir biçimde tartışılmıştır. Oysa Marx ve Engels, cinselliğin, siyasal, toplumsal ve iktisadi alanla olan ilişkisine bazen dolaylı göndermeler, bazense doğrudan değerlendirmelerle işaret etmişlerdir. Şüphesiz Marx ve Engels'in külliyatı içerisinde oldukça geç döneme ait bir eser olan, Engels'in *Ailenin, Devletin ve Özel Mülkiyetin Kökeni* (1884) eserine kadar hem cinsiyet hem de cinsellik meselesi yazarların çalışmalarında sistematik olarak incelenmemiştir. Fakat Engels'in bu eserinde geliştirdiği düşünceler, Marx ve Engels'in toplum kuramı üzerine temellendirilmiştir. Engels'in bu sistematik çalışmasına kadar Marx ve Engels'in eserlerinde cinsellik kavramı genellikle Hegelciler ve liberal politik iktisatçılarla girdikleri tartışmalarda açığa çıkar. Yazarların bu tartışmalarda ürettiği yanıtlar, onların cinselliği hangi perspektiften okuduklarına dair ipuçları sunar.

Marx ve Engels, ilk çalışmalarından itibaren cinselliğin ve üremenin siyasal ve sınıfsal olarak nitelendirebileceğimiz iki boyutuna işaret ederler. Marx, yaşadığı dönemin felsefe anlayışına hâkim olan Hegel felsefesini odağına alarak devlet, egemenlik ve hukuk tartışması yürüttüğü *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi* isimli eserinde, cinsel eylem ve üremenin, egemenliğin kendisini yeniden üretmesinde oynadığı sembolik role şu sözlerle değinir:

"Ama bir kişinin tüm öteki kişilerden farkının son ve sarsılmaz temeli nedir? Beden. Bedenin en yüksek işlevi cinsel etkinliktir. Hükümdarın en yüksek anayapısal eylemi onun cinsel etkinliğini oluşturuyor, çünkü hükümdar bu etkinlikle bir kral yapıyor ve kendi bedenini sürdürüyor. Oğlunun bedeni kendi öz bedeninin yeniden üretimi, bir kral bedeninin yaratılması oluyor." (Marx, 2009, s.62).

Burada cinsel etkinliğe yapılan atıf tesadüfi değildir zira Marx'ın da işaret ettiği üzere cinsellik siyasal olarak anlamlandırılmış bir alandır. Buradaki yorumda siyasal bir varlık olan bedenin ve onun cinsel etkinliğinin sembolik anlamı, iktidarın cisimleşmiş, maddileşmiş ve kendini yeniden ürettiği bir alan olmasından kaynaklanır. Dolayısıyla cinsel etkinliğe dayanan üremenin kendisi de içinde yer aldığı siyasallıktan azade değildir.

Somut bir alan olarak cinsellik düşüncesi, Marx ve Engels'in birlikte yazdıkları *Kutsal Aile* isimli eserlerinde, Hegel felsefesinin en etkili temsilcileri olan Genç-Hegelcilerle girdikleri tartışma başlıklarından biri olarak yer alır. Marx ve Engels, bu eserlerinde, Genç-Hegelcilerin cinselliğe metafizik ve teolojik bir çerçeveden baktıklarını, cinsel eylemi "gizemleştirdiklerini" ve "alçalttıklarını" iddia ederler. Onlara göre Genç-Hegelciler, gerçek cinsel sevgiyi tohumsal salgıların mekanik eylemlerine indirgerler (Marx ve Engels, 1976, s.104). Cinselliğin toplumsal pratik içerisinde "önemsizleştirilmiş" bu yorumuna Marx ve Engels itiraz ederler. Onların tarihsel maddeci analizine göre cinsel etkinlik basit biyolojik dürtülerin doyurulmasından ibaret olmayan, toplumsal gelişim sürecinde "doğa dünyasıyla yaratıcı etkileşim içinde farklı doyumlar sağlayan" (Giddens, 2010, s.45) yaratıcı bir eylemlilik halidir.

Cinselliğin felsefi ve metafizik gizemleştirilmesine karşı çıkan Marx ve Engels, toplum kuramlarına dair temel kavramlarını oluşturmaları açısından bir dönüm noktası olan *Alman İdeolojisi* isimli eserlerinde, cinselliği, iş bölümünün tarihsel gelişimi içerisindeki bir yere konumlandırırlar. Öncelikle, cinselliğin gizeme ve tinselliğe indirgenemeyecek maddi bir varolma biçimi olduğuna bir kez daha şu ironik benzetmeyle değinirler: "Felsefe ile gerçek dünyanın incelenmesi arasındaki ilişki, mastürbasyon ile cinsel aşk arasındaki ilişki gibidir" (Marx ve Engels, 2013, s.202). Felsefenin sembolik olarak mastürbasyona benzetilmesi, hayal gücü ve felsefi spekülasyonlara göndermeyken, buna karşıt olarak cinsel aşk, maddi bir pratik olan gerçek dünya incelemesi ile benzeştirilir. İlki Hegelcilerin, ikincisi Marx ve Engels'in metodunu ifade eder. Bu benzetmeyle cinselliğin maddi varoluş koşulları olan bir olgu olduğunun altı çizilir.

Alman İdeolojisi'nin cinsellik tartışması açısından esas özgün yanı ise cinsellik ve iş bölümü arasındaki bağın ilk kez tartışılmasıdır. Marx ve Engels'e göre insan, toplumsal ilişkilere girdikçe bilinci gelişir, üretkenliği, ihtiyaçları ve nüfusu artar. Böylece " başlangıçta cinsel birleşme eylemindeki iş bölümünden başka bir şey olmayan, sonraları, doğal yatkınlıklar (bedensel güç vs.), ihtiyaçlar, tesadüfler vb. sayesinde kendiliğinden veya "doğallığında" ortaya çıkan iş bölümü gelişir" (Marx ve Engels, 2013, s.38). Buradaki iş bölümü, kapitalizm öncesi üretim biçimlerine ait olmakla birlikte gerçek anlamda iş bölümü "maddi ve zihinsel emek arasında bir bölünme meydana geldiği andan" (Marx ve Engels, 2013, s.38)

itibaren, yani kapitalizmle birlikte ortaya çıkar.

Cinsel etkinliği ve cinsel ahlakı ortaya çıktığı maddi toplumsal koşullar çerçevesinde ele alan Marx ve Engels'in bu konuda tartışmaya girdiği ikinci grup ise burjuvazi ve liberal iktisatçılardır. Bu tartışmadaki başlıca husus, burjuvazinin ve liberal iktisatçıların, işçileri, ahlaki yozlaşma, cinsel aşırılık ve özdenetimden yoksun olmakla suçlamalarıdır. Engels, *İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu* isimli eserinde, burjuvazinin, işçileri ahlaki olarak suçladığı temel noktaları "ayyaşlık, cinsel çarpıklıklar, yabanilik ve mülkiyet haklarına saygısızlık" (Engels, 1997, s.188) olarak sıralar. Dönemin Viktoryen ahlakının normatif çerçevesinden bakan Engels, işçi sınıfının "aşırılıklarını" kendi cephesinden yanlış bulmakla birlikte bu eğilimlerin, işçilerin bulunduğu sınıfsal konumunun kaçınılmaz sonucu olduğunu belirtir ve cinsel özgürlük konusunda şu değerlendirmeleri yapar:

"İçkideki aşırılığın yanı sıra İngiliz emekçilerin bir başka temel yanlışı aşırı cinsel serbestliktir. Ama bu da, özgürlüğünü uygun biçimde kullanabileceği olanaklardan yoksun ve kendi başına bırakılmış bir sınıfın konumunun amansız mantığıdır; kaçınılmaz zorunlu sonucudur. Burjuvazi işçi sınıfının sırtına büyük sıkıntı ve zorluk yüklemiş, onlara yalnızca bu iki zevki bırakmıştır; sonuç şu: emekçi, yaşamdan bir şeyler alabilmek için tüm enerjisini bu iki zevk üzerinde yoğunlaştırmıştır; bu iki zevki en aşırıya vardırmaktadır; hiçbir engel tanımadan içkiye ve cinselliğe teslim olmaktadır." (Engels, 1997, s.190)

Engels'e göre kapitalizmin çalışma rejimindeki insani olmayan koşullar işçilere "ya isyan etmek ya insanlıktan uzaklaşmaya teslim olmak dışında" (Engels, 1997, s.190) bir seçenek bırakmamıştır. Burada dikkat çekici husus, tercihlerin, tutumların, duyguların ve arzuların toplumsal koşullarının belirtilmesi ve bunların somut analizinin yapılmasıdır.

Liberal politik iktisatçıların işçilere yönelttikleri cinsel aşırılık ithamlarına, *1844 El Yazmaları* isimli eserinde Marx'ın da yanıt verdiğini görüyoruz. Bu eserinde Marx, cinselliği ve üremeyi sınıfsal bir zeminde sorunsallaştırır. Marx'a göre liberal iktisatçılar insanların varoluşunu bile "lüks" sayarlar ve onlara göre "eğer işçi "ahlaklıysa" çoğalmakta aşırı gitmeyecektir" (Marx, 2013, s.131). Liberal iktisatçıların, cinsellik ve üreme konusunda işçilere ve yoksullara "ölçülü" olmayı ve bu bağlamda "cinsel ilişkilerinde ölçülü olanların kamu önünde övülmesini, evlilikte böyle bir kısırlığa karşı günah işleyenlerin de kamu önünde azarlanmasını" (Marx, 2013, s.131) önermelerini eleştiren Marx'a göre bu Asetizm ahlakı (Max Weber'in daha sonra detaylı bir şekilde tartışacağı) son derece sınıfsaldır. *Felsefenin Sefaleti* isimli eserinde Marx, İngiltere'de fabrikatörlerin onlara karşı haklarını arayan işçileri aşağılamak için "siz bedbahtsanız bu, çok fazla çocuk sahibi olduğunuz içindir ve sizin evliliğiniz emeğinizden daha

fazla üretkendir" (Marx, 1966, s.217) dediğini belirterek burjuvazinin ahlaki söylem üzerinden işçiler üzerinde kurmaya çalıştığı sınıf tahakkümüne dikkat çeker.

Marx, *Ücretli Emek ve Sermaye* isimli eserinde burjuvazinin işçilere yönelttiği, esasında kültürel bir aşağılama içeren cinsel özdenetim yoksunluğu ithamını tekrar ele alarak eleştirisini maddi temellere oturmaya çalışır. Kapitalizmde işçi sayısının oran olarak iş talebinden her zaman daha fazla olduğunu belirten Marx, buradan hareketle şu tespitte bulunur:

"İşçi sınıfının çocuk yapmama gibi bir kararı alma olanağından yoksun olduğu saçmalığı bir yana, işçi sınıfının durumu, tam tersine, cinsel arzuyu onun başlıca zevki haline getirir ve yalnızca, tek başına onu geliştirir." (Marx, 1976, s.83).

Marx'a göre burjuvazinin işçi sınıfına yönelttiği özdenetim yoksunluğu, yozlaşma ve ahlaksızlık suçlaması kapitalist emek politikaları ile örtüşmediği için gerçekçi değildir. Bunun üç temel nedeni bulunmaktadır: Birincisi; burjuvazi çocukları çalıştırarak "çocuk dünyaya getirenlere gerçek bir prim uygulamış" (Marx, 1976, s.83) yani teşvik etmiş olmakta ve bu nedenle bir nevi doğumu desteklemektedir. İkincisi; kapitalizmin ve büyük sanayinin işsizlerden oluşan yedek işçi ordusuna sürekli olarak ihtiyaç duymasıyla ilgilidir. Marx'a göre fazla nüfus, işsizler sayesinde emek ücretlerini aşağı çekebilen sermayenin çıkarınadır. Üçüncüsü; burjuvazinin algı yönetimiyle ilgilidir ve işçilerin cinsellik konusunda suçlanmasının ideolojik yanılsama üretme işlevi gören bir yanı bulunmaktadır. Marx'a göre burjuvazi, bu teoriyle "proletaryanın yoksulluğunu, sanki onun kendi kabahati imiş gibi kabul edip cezalandırmasına olanak verir" (Marx, 1976, s.83). Dolayısıyla cinsellik, işçiler üzerinde uygulanan maddi, kültürel ve ideolojik parametreleri olan sınıf iktidarının yeniden üretilmesinde kritik bir rol oynamaktadır. Marx, burjuvazinin işçi sınıfına yönelttiği ahlaki suçlamaların gerçek nedeninin, burjuvazinin üretim rejimi ile ilgili olduğuna, *magnum opusu* olan *Kapital*'de de değinir. Marx, dönemin kamu sağlığı raporlarından hareketle sanayileşmiş kentlerdeki kötü barınma koşullarının "bedenlerin ve bedensel işlevlerin iğrenç bir biçimde iççice girmesine" (Marx, 2011, s.635) neden olacak kadar kötü şartları barındırdığını ve bu mekânsal yaşam koşullarında kişisel mahremiyetin tamamen ortadan kalktığını vurgular. İşçi evlerinde evli ve bekâr insanların aynı odada uyumak zorunda kalması yine bu duruma dair örneklerden biridir (Marx, 2011, s.660). Burada Heather A. Brown'un da vurguladığı üzere Marx, bu gibi ahlaki konularda kimi zaman muhafazakâr-Viktoryen ideolojiden kaynaklı yorumlar yapar (Brown, 2016, s.129). Özellikle beden, mahremiyet ve cinsellik konusundaki yorumlarında bu tonlara rastlamak mümkündür.

Marx ve Engels'in toplum kuramlarının cinsellik konusundaki olgunlaşmış fikirlerini Engels'in *Ailenin, Devletin ve Özel Mülkiyetin Kökeni*

çalışmasında bulabiliriz. Engels, bu eserinde, cinsel ilişkiler ve duygular ile üretim biçimi arasında bağ kurar ve bu başlıklarda yaşanan dönüşümleri tarihsel ilerleme perspektifine konumlandırarak açıklar. Engels'e göre insan, hayvanlar arasındaki kurallardan yoksun, kültürel sınırlamaların olmadığı ve çok-eşliğin hüküm sürdüğü bir cinselliği aşama aşama geride bırakarak ilerleyen bir varlıktır. Engels buna örnek olarak "kıskançlık" duygusunu verir. Kurallardan yoksun bir cinsellikte kıskançlık duygusu gelişmemiştir. Bu nedenle kıskançlık, insanlığın ilerlemesi ile ortaya çıkan gelişmiş bir duygu biçimidir. Engels'in verdiği başka bir örneğe göre ise, nerede "karmakarışık cinsel ilişkiler" ya da polijini hüküm sürerse, orada ilkel topluluklar kurulmaktadır (Engels, 1990, s.39-41). Dolayısıyla Engels'e göre cinsel duygular ile üretimin biçimi farklılıkları üzerine inşa edilmiş toplumsal oluşumlar arasında birbirini belirleyen bir bağ bulunmaktadır.

Engels'e göre insanlığın tarihsel ilerlemesi içerisinde ortaya çıkan tek-eşlilik ile bireysel cinsel aşkın hiçbir ilişkisi bulunmamaktadır (Engels, 1990, s.70). Tek-eşliliğin ortaya çıkması, kadın ve erkek arasındaki bir uzlaşmanın sonucu da değildir. Ona göre göre bu yeni cinsellik formu, özel mülkiyetin ilkel komünal toplumlarda görülen ortak mülkiyet üzerindeki zaferi ile ortaya çıkmıştır. Özel mülkiyetin hüküm sürdüğü bir toplumda, bu toplumun temel bileşeni olan ailede erkek egemenliğin ortaya çıkması, bir cinsin yani erkeğin, diğer cinsi, yani kadını boyunduruk altına alması ve üzerinde tahakküm kurması ile oluşmuştur. Engels, bu ilişkiyi sınıf kuramından hareketle şu ifadelerle açıklar:

"Tarihte kendini gösteren ilk sınıf çatışması, erkekle kadın arasındaki uzlaşmaz karşıtlığın karı-koca evliliği içindeki gelişmesiyle ve ilk sınıf baskısı da dişi cinsin erkek cins tarafından baskı altına alınmasıyla düşümdeştir. Karı-koca evliliği büyük bir tarihsel ilerlemedir; ama aynı zamanda, kölelik ve özel mülkiyetin yanı sıra, günümüze kadar uzanan ve bazılarının gönenç ve gelişmesi, bazılarının da acı ve gerilemesiyle elde edildiğine göre, o her ilerlemenin aynı zamanda görece bir gerileme olduğu çağı açar. Karı-koca evliliği, uygarlaşmış toplumun hücre-biçimidir; biz, bu biçim üzerinde, doludizgin gelişen uzlaşmaz karşıtlık ve çelişkilerin içyüzünü inceleyebiliriz." (Engels, 1990, s.70-71).

Carole Pateman'ın da belirttiği üzere Engels, aile içindeki sömürü ve tahakküm düzenini yorumlarken erkeği burjuvazi, kadını ise proletarya ile özdeşleştirir (Pateman, 2017, s.205). Bu bağlamda Engels, özel mülkiyet ve sonrasındaki gelişmeler içerisinde ortaya çıkan aile yapısını kadının sömürüldüğü bir düzen olarak okur ve bu durumun kadınların yaşam şartları açısından geriletici yönüne dikkat çeker. Engels "cinsel mülkiyet" kavramını geliştirerek kadınların iktisadi zenginliği kullanma haklarının gasp edildiğine dikkat çeker ve özel mülkiyetin ortaya çıkışıyla erkeklerin

kadınları aşama aşama nasıl "cinsel mülkleri" haline getirdiğini tartışır (Collins, 2015, s.87). Bu çerçeveden hareketle Engels, iki modern mite karşı çıkar: İlk mit, aydınlanma ve modernlikten önce özel mülkiyetin olmadığı ilkel toplumlarda kadının köle olduğu fikridir. Engels'e göre bunun tam aksine, kadın, bu toplumlarda hem daha özgür hem de daha fazla değer verilen bir varlıktır (Engels, 1990, s.54). Engels'in eleştirdiği ikinci mit ise "modern cinsel aşkın" eşlerin karşılıklı özgür aşkı şeklinde geliştiğine dair düşüncelerdir. Engels'e göre "burjuva evlenmesi" aile büyüklerinin inşa ettiği, evlenilecek kişilerin seçiminde aynı sınıftan olmanın gözetildiği sınıfsal boyutu olan bir evlenme biçimidir. Bu nedenle burjuvazinin mülkiyet ilişkilerine dair uygulamaların ve miras aktarımı gibi kaygıları cinsel aşka ve dolayısıyla özgür tercihlere izin vermez. Bu nedenle cinsel aşk ancak ezilenler sınıflar içinde mümkündür zira ezilen sınıflarda mirasçılara bırakılacak bir mülkiyet yoktur (Engels, 1990, s.74-76).

Engels burada erkek egemenliğinin ortaya çıkışını kapitalizmin tarihiyle paralel olarak okur ancak Catharine A. MacKinnon bu görüşe karşı çıkarak erkek egemenliğinin çok daha eski olduğunu vurgular. Mackinnon'a göre kadınlar açısından sınıflı toplumun öncesinde de durum farksızdır. Bu dönemde de tıpkı sınıflı toplumlarda olduğu gibi "kadınlar eş olarak "alınmakta" ya da satılmakta, ev içinde emek sarf etmektedir; erkekler başlıca geçim araçlarına sahiptir ve bunların denetimini elinde tutar, kadınlar ise cinsel bakımdan sahiplenilirler" (MacKinnon, 2003, s.47). Engels'in analizlerini eleştiren bir başka düşünür de Shulamith Firestone'dur. Engels'in, kadınların ezilmesine salt ekonomik süzgeçten bakarak yorumladığını belirten Firestone, cinselliğe dair sınıf çözümlemesinin ve ekonomi indirgemeciliğinin sınırlı ve yüzeysel olduğunu belirtir (Firestone, 1993, s.16).

II. İktisadi Rasyonalite, Dinsel İnanç ve Cinsel Ahlak

Marx ve Engels'in, cinselliği, mülkiyet ilişkilerine dayalı sınıf perspektifinden hareketle analizleri, son kertede cinsellik konusundaki argümanlarını iktisadi olguların belirleyici etkilerine yasladıkların gösterir. Cinselliği iktisadi yapılardaki özelliklerden hareketle ele alan bir başka düşünür Max Weber'dir. Ancak, "ekonomik indirgemeciliğe" düşmemeye gayret eden Weber'in cinsellik hakkındaki düşüncelerinde iktisadi faktörler; dinsel inanç, sosyal eylemler, zihinsel biçimler ve davranışlar gibi çok daha geniş bir toplumsal bütün içerisinde diğer parçalarla ilişkisel olarak yer alır. Dolayısıyla Weber'in cinselliğe dair düşünceleri, onun sosyal eylemler, iktisadi rasyonalite ve dinsel alan arasındaki ilişkilere dair analizleri çerçevesinde anlaşılabilir.

Cinselliği toplumsal yaşamın önemli parçalarından biri olarak ele alan Weber, bu konuya önemli sayılabilecek bir yer ayırdığı *Ekonomi ve Toplum* başlıklı eserinde "cinsel aşkı" şu sözlerle kuramlaştırır:

"Cinsel aşk, "gerçek" ya da ekonomik çıkarla, güç ve prestije yönelik sosyal dürtülerle birlikte kişilerarası davranışın fiili seyrinin en temel ve evrensel bileşenleri arasındadır." (Weber, 2012a, s.734).

Cinsel aşkın toplumsal pratik içerisindeki konumu, güç, prestij ve çıkarlara yönelik davranışlarla aynı düzlemde önemseyen Weber'in düşüncesinde cinsellik, bireyin sosyal eylemliliğinin temellerinden biri olarak karşımıza çıkar. Dolayısıyla burada cinsel aşk bir sosyal eylem biçimi olarak ele alınabilir. Weber, cinselliğe yönelik sosyal eylemin ekonomiyle yakından ilişkili olduğunu düşünür ve insanların cinsel davranışlarının altında yatan iktisadi rasyonaliteyi ortaya çıkarmaya çalışır. Bu bağlamda cinselliği ve cinsel eylemle ilintili pratikleri bireylerin ekonomik ve toplumsal varoluş koşullarına yerleştirerek analiz eder. Weber'e göre istikrarlı bir cinsel birlik sonucu kurulan anne, baba ve çocuklar arasındaki ilişki bize doğal gelmektedir. Ancak bu ilişkilere bireylerin iktisadi konumları ve çıkarları açısından baktığımızda, eşler arasındaki cinsel temelli ilişki ve baba – çocuk arasında fizyolojik olarak belirlenmiş ilişki istikrarsız ve kırılgandır. Weber'e göre çocuk kendi geçim araçlarını temin edene kadar sadece anne ve çocuk arasındaki ilişki "doğal" olarak kabul edilebilir. Bu çerçevede cinsel ilişkilerin kurumsallaşmasının iktisadi yönleri bulunmaktadır ve bu yönler "spesifik bir ekonomik kurum olan hane" ile açıklanabilir (Weber, 2012a, s.479-481).

Weber, haneyi, dışsal olarak kapalı sosyal eylem türlerinden biri olarak ele alır ve hanede cinsel ilişkilerin düzenlenmesini bu kurumu anlamak açısından önemli bulur. Weber'e göre toplumda sosyal eylem rasyonelleşmemişse hanedeki cinsel ilişkiler oldukça ahlaki ve katı dayatmayla düzenlenebilir (Weber, 2012a, s.486). Weber'e göre hane gibi akraba grubu da cinsel ilişkilerin düzenlenişinde sosyolojik etkileri olan bir parametredir ve "akraba gruplarının örgütlenme ve cinsel ilişkileri düzenleme şekli hanelerin bileşimi ve ekonomik yapısı üzerindeki etkileri nedeniyle önemlidir" (Weber, 2012a, s.486-490). Weber'e göre akraba grubu aynı zamanda "güvenlik gücümüz ve ahlak polisimizin yerine geçen koruyucu bir gruptur" (Weber, 2012a, s.488).

Weber'e göre cinsel ilişkileri ve cinsel kültürü belirleyen faktörlerden biri de ırktır ve "ırksal faktörlerin yani ortak soyun, cinsel ilişkilerin ve evliliğin oluşmasını bazen kesin biçimde etkilediği konusunda en küçük bir şüphe dahi yoktur" (Weber, 2012a, s.510). Soy ve ırk yalnızca akraba gruplarının ve hanelerin örgütlenme biçimlerini etkilemez aynı zamanda üremenin sosyal ve biyolojik hatlarını da yapılandırabilir. Farklı ırklardan evliliklerin yasaklandığı kültürel pratiklerin varlığı bu duruma örnek olarak verilebilir. Weber, cinsel kültürün ve cinsel ahlakın şekillenmesinde entelektüellerin de rol oynadığını ifade eder. Entelektüeller, normatif bir cinsel kültürün oluşumunda etkili olurlar ve bu anlamda psikopatolojinin yaptığına benzer bir rol üstlenebilirler:

"Cinselliğin abartılması ve etkili arıtımı; normal cinselliğin onun yerini alan dışavurumlar lehinde aynı anda baskılanmasıyla birlikte "sadece entelektüeller" olarak tanımlanabilecek kişilerin yaşam kalıplarıyla belirlendi ve cinsellikle ilgili bu abartmalar ve baskılamalar, bazen, modern psikopatolojinin henüz kendisi için genel-geçer uygulanabilir kurallar formüle etmediği bir rol oynadı." (Weber, 2012a, s.636).

Weber'in beden ve cinsellikle ilgili düşüncelerinde iktisadi rasyonalite ile birlikte bununla ilişkili olarak ele aldığı dinsel alan önemli bir yer tutmaktadır. Din hakkındaki düşünceleri sosyoloji tarihinde önemli bir yer tutan Weber'in analizlerinde dini inanç ve pratikler bireysel davranışları yapılandırarak onlara yön verirler (Çiğdem, 2004, s.131). Bu bağlamda dinsel inanç, gündelik bireysel tutum ve cinsellik arasındaki ilişkiler sosyolojiktir. Weber'e göre genel olarak dinsel alanda cinselliğe dair iki tutum bulunmaktadır: Birincisi, dinler için cinsellik, dünyadan mistik kaçışın önemli bir unsurudur. Dinsel alanda cinsellik, dünyevi yaşam içerisinde "en güçlü ayartıyı" temsil ettiği için, cinsellikten kaçınmak "mistik kurtuluş arayışının merkezi ve vazgeçilmez aracı olarak" (Weber, 2012a, s.736) yorumlanmaktadır. İkincisi, özellikle kapitalist modernleşmeyle birlikte güçlenen, cinselliğe yönelik Asketik tutumdur. Weber'e göre Asketizm'de "rasyonel Asketik uyanıklık, nefsine hâkim olma ve yaşamın metodolojik olarak planlanması en çok, rasyonel düzenlemeye nihai olarak ve benzersiz biçimde duyarsız olan cinsel eylemin sıra dışı irrasyonelliği tarafından tehdit edilir" (Weber, 2012a, s.737). Bu nedenle Asketizm'de cinselliğe dair olumsuz bir tutum söz konusudur ve bu bakış dünyadan mistik kaçış düşüncesi ile de uyumludur. Weber, *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu* başlıklı din sosyolojisi açısından klasikleşmiş çalışmasında, kapitalizmin ortaya çıkışında etkili olan Asketik Protestanlığın inanç kültürüne hâkim olan iktisadi rasyonaliteyi çözümler. Weber, bu iktisadi rasyonalitenin önemli parçaları olan çalışma, çoğaltma ve zamanı disiplinli kullanma gibi gündelik hayata dair ilkelerin, cinselliğe yönelik tutumda da etkili olduğunu belirtir. Silvia Federici'nin de vurguladığı üzere, "Weber'e göre bedenin reformu burjuva etiğinin özünü oluşturur, çünkü kapitalizm kazancı ihtiyaçların karşılanmasının bir aracı değil, "hayatın esas amacı" haline getirir, bu da hayatın bütün kendiliğinden keyiflerinden feragat etmeyi gerektirir" (Federici, 2012, s.194). Bu bağlamda Weber, zevklerden uzaklaşarak çalışmayı teşvik eden bu dinsel kültür analizinde, beden ve cinselliği "çile" üzerinden tartışır (Kara, 2015, s.26). Bu bağlamda cinselliği "çileci" Asketik ruhun iktisadi ahlakıyla ilişkilendiren Weber şu analizi yapar:

"Püritenizmin *unclean life* kavramı, altında toplandığı bütün saldırılara karşı, rolü hiç de az olmayan özel bir korunma aracıdır. Püritenizmindeki cinsel asketizm, manastır anlayışından temel ilkesi bakımından değil, derece olarak farklıdır ve evlilik yaşamının pratik sonuçları manas-

tıra göre daha geniş bir alana yayılır. Cinsel ilişkiye, evlilikte bile, yalnız tanrının şanını arttırmak için tanrı tarafından istenen bir araç olarak "üretken ol ve çoğal" buyruğuna uyarak izin verilir. Dini şüphelere karşı olduğu gibi, bütün cinsel tahriklere karşı da —soğuk banyoların yanı sıra ölçülü bir perhiz, sebze perhizi— şu reçete verilir: "Mesleğinde var gücünle çalış." (Weber, 1999, s.136).

Protestanlık inancı, gündelik hayat kültüründe mensuplarına Katoliklerinkinden çok daha katı bir disiplin aşılar (Giddens, 2010, 206). Disiplinli ve planlı çalışma, zaman yönetimi, üretim, çoğaltma ve biriktirmeye dayanan Püriten ahlakın iktisadi rasyonalitesi, cinselliği de bu çerçevede anlamlandırır. Bu inanışta çalışmaktan alı koyan ve üretken olmayı olumsuz yönde etkileyen bir cinsel ahlak reddedilir. Weber'e göre cinselliğin din tarafından düzenlenmesi yalnızca Protestan ahlakında görülmez. Bütün dinlerde "evliliğin dinsel düzenlemesi ve meşruiyeti için tüm serbest cinsel ilişkileri ortadan kaldırmak amacıyla" (Weber, 2012a, s.737) çaba harcanmış, normlar ve ilkeler belirlenmiştir. Cinselliğin normativitesi şekillendirmeye yönelik bu eğilimler dünyevi yaşamla uzlaşma içinde olan dinsel ahlaklarda da görülür. Mesela bu inanışlardan biri olan Konfüçyüs ahlakında kuralsız cinsellik bayağı bir irrasyonellik olarak görülür ve bu kuralsızlık hali insanın içsel dengesini bozabilir (Weber, 2012a, s.737).

Weber'e göre cinselliğe dair dinsel alanda karşımıza çıkan olumsuz tutum ortak olmakla birlikte tepkilerin biçimleri farklılık gösterebilir. Örneğin Yahudilik üremeden ayrılan erotik tutuma ve meşru olmayan cinsel ilişkiye izin vermemiş, Roma Katolikliği doğum kontrolünü ölümcül bir günah olarak kabul etmiş, Püritenizm cinsel davranışın meşruiyetini rasyonel üreme hedefiyle sınırlamış, İslamiyet evlilik dışı cinsel ilişkiyi reddetmiş ve Hıristiyanlık cinselliğin duygusal yanını, 'ilk günah'ın sonucu olan şehveti doğurduğu için onaylamamıştır (Weber, 2012a, s.737-740). Şüphesiz bu dinler yalnızca cinsellik konusunda değil genel olarak "dünya karşısında farklı tutumların gelişmesine zemin hazırlamaktadırlar" (Canatan, 2015, s.212). Weber'in analizinde öne çıkan nokta ise, kültürel olarak meşru düzenleme formu içinde olmayan ve çoğalmayı hedeflemeyen cinsel duyguların yasaklanmasıyla birlikte evlilik sınırları içerisindeki üreme hedefinden sapmış duyguların da reddedilmesidir. Weber, cinselliğe ilişkin bu kültürel tavrın altında iktisadi ve toplumsal gelişmeleri görür. Ona göre yaşam şartlarının rasyonelleşmesiyle cinselliğe gündelik yaşamda ayrı bir anlam atfedilmiştir. Oysa ilkel toplumlarda cinsellik gündelik yaşamda sıradan bir olaydır ve toplum ona özel bir anlam atfetmez. İktisadi geçim formları, toplumsal ilişkiler ve kültür karmaşıklaştıkça toplumsal ve ekonomik yaşama dair yeni kısıtlayıcı düzenlemeler ortaya çıkmış ve cinsellik de bu düzenlemelerin bir parçası olmuştur. Bu bağlamda Weber'e göre 15. Yüzyıl sonunda ortaya çıkan "yeni ve artan biçimde rasyonel bütünsel bir yaşam modelinin ortaya çıkışı" cinsel ahlakın sertleşmesinde

etkili sonuçları olan bir olaydır (Weber, 2012a, s.740-741). Dolasıyla bedensel pratikler içerisinde cinselliğe ayrıksı bir anlam yüklenilmesine sebep olan olgu, toplumsal rasyonalitenin gelişmesidir.

Weber, hukuksal düzenlemelerle birlikte modern toplumda cinsellik ve evlilik konusunda dönüşümler ortaya çıktığını ancak bu dönüşümlerin bütün toplumlarda aynı sonuçlara yol açmadığını belirtir. Örneğin boşanma özgürlüğü ABD'de kadınlar tarafından güçlü bir biçimde talep edilirken bu özgürlük geleneklerine bağlı İtalyan kadınları tarafından reddedilmiştir. Weber'e göre bu göreli durumun altında ekonomik faktörler yatmakta olup boşanmayı reddediş tutumu ekonomik güvencelerin yitirilişiyle ilgili endişelerden kaynaklanmaktadır. Weber'e göre boşanma özgürlüğü burjuva kamuoyu tarafından da reddedilmektedir ve ona göre bu karşı çıkışının nedenlerini, çocukların eğitimine yönelik endişeler, erkeklerin otoriter güdüleri, kadınların ekonomik özgürlüklerine erkeklerin "erkeklik gururundan" kaynaklı refleksleri, siyasi ve dini otoritelerin değerler konusundaki otoriter kaygıları oluşturmaktadır (Weber, 2012b, s.61-62). Burada "erkeklik" gibi kültürel inşalar, cinsel tahakküm ve cinsiyetlerin iktisadi çıkarları ile ilişkili çatışmalar ve uzlaşmazlık biçimleri söz konusudur.

Weber'e göre çatışma sosyal hayatın merkezinde olan bir kavramdır ve çatışmanın araçları değişse bile kendisi ortadan kalkmaz. Çatışma; dışarıdaki nesneler için insanların verdikleri mücadelede, karşılıklı birbirini seven insanların öznel değerler üzerine verdiği içsel bir mücadelede ve bunun bir parçası olarak "cinsel ya da sevecen bağlılık biçiminde" içsel bir denetimde söz konusu olabilir. Bu çatışma, bazen insanın zihninde cereyan eden öznel bir biçime dönüşebilir. İster dışsal ister öznel olsun, toplumsal ve öznel yaşamda çatışma vardır ve çatışmanın varlığı ne kadar az fark ediliyorsa etkisi de o denli büyüktür (Weber, 2012c, s.52-53). Dolayısıyla cinselliğin hem nesnel ve dışsal, hem de öznel ve içsel boyutları olan bir alan olduğunu düşünürsek, çatışma kavramının Weber'in sosyolojisinde nerede durduğunu daha iyi anlayabiliriz. Weber'in sosyolojisinde cinsellik, çeşitli çıkar biçimlerine dayanan bireysel ahlak ile dünyevi yaşam arasındaki gerilimin düğümlendiği alanlardan biridir. Bu sayede Weber, cinselliği, ekonomik ve sosyal yapılardaki örtük ve açık çatışmaların merkezine yerleştirmiş olur.

III. Toplum Normlar ve Cinsel Anomi

Marx ve Engels, cinselliği sınıfsal eşitsizliklere dayanan cinsel mülkiyet etrafında analiz ederken, Weber, iktisadi rasyonalite ve dini inanç temelinde gelişen cinsel ahlaka dikkatimizi çeker. Klasik sosyoloji kuramlarının bir başka başat ismi olan Emile Durkheim'ın cinsellik hakkındaki düşünceleri ise toplumsal normların cinsel pratikler ve bilinç biçimleri üzerindeki etkilerini odağına alır. Genel olarak Emile Durkheim'ın

sosyolojisi, bireysel tekilliklerden hareket eden analizleri yetersiz bularak toplumsal olguların ve kolektif bilinç biçimlerinin incelenmesine yönelir (Giddens, 2010, s.150). Bu çerçevede Durkheim'ın cinsellik hakkındaki analizleri, cinselliğin toplumsal bir olgu ve kolektif bir durum olduğu düşüncesi üzerine temellenir. Cinsellik, toplumsal kolektivitenin yaşadığı normatif ve norm-dışı durum ve gerilimlerin bütün özelliklerinin vuku bulduğu bir alandır. Dolayısıyla Durkheim'ın sosyolojisinde cinsellik, toplumsal normlar tarafından düzenlenen bir alan olduğu gibi bu normların sarsılmasına bağlı olarak ortaya çıkan anominin yani sapma ve kuralsızlık halinin gözlemlendiği bir alan da olabilir.

Bu metodolojiyle hareket eden Durkheim, cinsel ahlakı da insan eylemlerini belirleyen toplumsal kurallar bütününün bir parçası olarak ele alır (Durkheim, 2004, s.40). Durkheim, toplumsal olguların psikolojik ya da doğuştan gelen içgüdüsel gerekçelerle açıklanmasına itiraz eden bir sosyolojik analiz geliştirir. Duyguların ve kişiler-arası ilişkilerin toplumsal temelli olduğunu savunan Durkheim, cinsel kıskançlığın doğuştan gelen içgüdüsel duygularla açıklanmasına karşı çıkarak şu değerlendirmeyi yapar:

"Tarih, bu eğilimlerin insan doğasından gelmek şöyle dursun, ya kimi toplumsal durumlarda hiç bulunmadığını, ya da bir toplumdan ötekine çok büyük farklar sergilediğini ve bütün bu farklar elendiğinde elde kalan ve ruhsal kökenli olduğu düşünülebilecek tek şey olan kalıntının da, açıklanmak istenen olguların son derece uzağında kalan, belirsiz, şematik bir şeyden ibaret olduğunu gösteriyor. Demek ki bu duygular, ortaklaşa örgütlenmenin temeli olmak şöyle dursun, onun sonucudurlar. Toplumsallaşma eğiliminin, başlangıçlardan beri insan türünün doğuştan içgüdüsü olduğu görüşü bile hiç kanıtlanmış değildir." (Durkheim, 2013a, s.138)

Cinselliği, toplumsal yapının bir sonucu olarak ele alan Durkheim, Avustralya yerlilerinde görülen totemizm inancını incelediği *Dini Hayatın İlkel Biçimleri* başlıklı eserinde sosyolojik bir olgu olan dinin, cinselliği hangi kültürel anlam ve sembollerle kuşattığını tartışır. Bu çalışmasında Durkheim, cinsellik ve üreme konusunda kendi dönemine hâkim olan biyolojik ve psikolojik kuramları eleştirir. İnsanların cinsel davranışlarını hayvanlarda görülen içgüdü yasalarıyla açıklayan biyoloji temelli görüşlere karşı çıkan Durkheim, "insan doğası, adeta hayvani tabiatın yeni baştan yapılmasından meydana gelmiştir" (Durkheim, 2005, s.89) değerlendirmesini yaparak, insanın, toplumsallaşma sürecinde biyolojik güdülerini yeniden yapılandırdığını ve dönüştürdüğünü savunur. Dolayısıyla insan, doğayla girdiği mücadelede ve toplumsal örgütlenme sürecinde güdüsel özelliklerini dönüştürebilen bir varlıktır. Bu toplumsal yeniden inşa sürecinde kimi içgüdülerin kaybolduğunu savunan Durkheim'a göre söz konusu kaybın meydana gelmesinde toplumsal çevreyle olan ilişkilerimiz

etkili olmuştur. Bu nedenle, ilkel toplumların cinsel kültürünü hayvani içgüdülerle açıklayan yaklaşımların boşuna bir arayış içinde olduğunu savunur (Durkheim, 2005, s.89). Durkheim'a göre istisnasız bütün ilkel toplumlarda cinsel birleşmeye kutsal bir nitelik atfedilmesi buna örnek olarak verilebilir (Durkheim, 2005, s.375). Başka bir örnek, toplumu tehdit eden büyük bir felaket yaklaştığında ilkel bir toplum olan Wiimbaiolar arasında görülen cinsel serbestidir (Durkheim, 2005, s.475). Dolayısıyla ne ilkel ne de modern toplumsal oluşumlarda cinsel eyleme dair davranışlar hayvani içgüdülerden kaynaklı değil, toplumların kültürel refleksleri ile ilişkilidir.

Durkheim, *İntihar* isimli eserinde de cinselliğe yer ayırarak, bireysel yaşamı düzenleyici kurumların sarsılmasıyla ortaya çıkan cinsel anominin kimi intihar tiplerinde etkili olduğunu savunur. Bu çalışmasında Durkheim, intihar ve cinsellik ilişkisine dair çözümlemelerini, evlilik, bekârlık ve boşanma konuları üzerinden yorumlar. Durkheim'a göre intiharın bekârlarda yüksek oluşunun nedeni, içinde yaşadıkları cinsel anomiden yani kuralsızlıktan kaynaklanır. Ancak burada cinsel farkın intihar sonuçlarını etkilediğini savunan Durkheim'e göre cinsel anomiden iki cinsiyet farklı etkilenirler. Örneğim "cinsel isteklerin en coşkulu" olduğu dönemler olan 20-45 yaş arasında erkek bekâr intiharları yüksek iken bu durum kadın intihar hareketlerini etkilememektedir (Durkheim, 2013b, s.281).

Durkheim'a göre evlilik, cinsler arası ilişkilerin düzenlenmesidir ve bu düzenleme ihtiyacını fiziksel içgüdülerde değil uygarlığın zamanla getirdiği zihinsel formlarda aramak gerekir. Bireyselliği ve toplumsal yaşamı düzenleyici kurum fikrinden yola çıkan Durkheim, evlilik ve boşanma kurumlarının intihar üzerindeki etkilerini yorumlar. Durkheim, toplumsal normların bir parçası olan evliliğin ortaya çıkmasında doğal üreme isteğinin yerini kabul etmekle birlikte zamanla bu isteğe birçok zihinsel ve estetik duyguların eklendiğini ifade eder. Evliliğin işlevi, doğallıktan gelen ihtiyaç ve duyguların toplum tarafından baskı altına alınarak "tutku yaşamının" düzenlenmesidir (Durkheim, 2013b, s.276-277).

Durkheim, boşanma ve bekârlığa bağlı intiharları anomik yani kuralsızlık intiharları olarak yorumlar. Bu intihar tipi, toplumsal normların bireyselliği düzenleyici etkisinin zayıfladığı, toplumsal dengede bir sarılma meydana geldiği, ani değişimlerin ya da düzenlemelerin meydana geldiği dönemlerde görülür. Durkheim'a göre "kuralsızlık intiharında toplumun bulunmadığı yer bireysel tutkular alanıdır. Bireysel tutkular onları düzenleyecek bir frenden yoksundur" (Durkheim, 2013b, s.263-265). Toplumsal bir düzenleme kurumu olan evliliğin, boşanma ile bozulması ihtimali, toplumsal normlar tarafından bireyselliklerinin sınırları belirlenmiş bir yapının bireylerinde geleceğe dair güvensizlik ve tedirginlik hissi yaratır. Bu nedenle boşanmanın hukuki bir nitelik kazandığı ve arttığı toplumlar-

da intihar sayısı da yükselir. Durkheim, boşanmalar ile intihar arasındaki ilişkiyi şu ifadelerle çözümler:

"Boşanmalarla intiharların birbirine koşut gelişmesini açıklayan şey, boşanma kurumunun ürünü olan evlilikte kuralsızlık durumudur. Demek ki çok boşanma kaydedilen yerlerde intihar sayısını artıran evli erkek intiharları, kuralsızlık intiharının bir çeşidini oluşturur. Bu intiharlar, söz konusu toplumlarda erkek ya da kadın daha çok sayıda kötü eş yani daha çok sayıda mutsuz evlilik olmasından gelmez. Bunlar, *sui generis* olan ve evlilik düzenlenmesinin zayıflamasına dayanan bir ahlak yapısının sonucudurlar." (Durkheim, 2013b, s.280).

Durkheim'a göre evlilik kadın için pek de yararlar sağlamayan sıkıntılı bir durum olduğundan boşanma kurumu kadını koruyan bir olgudur. Ona göre evliliğin düzenleyici etkisinden, insan eğilimlerine dayattığı ölçülülük ve ılımlılıktan ve bunların ortaya çıkardığı tinsel rahatlamadan en fazla erkekler yararlanırlar. Durkheim'ın incelediği dönemde Fransa'da evlilik, kadınlar için şartları oldukça ağır olan ve hiç yarar sağlamayan bir boyunduruk altına alma biçimine dönüşmüştür. Durkheim'a göre burada evlilik kurumu kadın ve erkeği eşit olarak kayırmaz. İki cinsin çıkarları birbirinin tersi olduğu için hem evlilik hem de boşanma pratiği iki cinsi farklı biçimlerde etkiler zira "birinin zorlanmaya, ötekinin özgürlüğe gereksinimi vardır" (Durkheim, 2013b, s. 278-282).

Kadınların modern toplumda baskı altında olduğunu kabul eden Durkheim'a göre boşanmanın yaygınlaşmasının yol açtığı anomi hali, ağırlıklı olarak erkekleri etkiler. Bu noktada Durkheim, kadınlarla ilgili analizlerinde şaşırtıcı bir biçimde içgüdü merkezli teorileri reddeden perspektifinden uzaklaşarak eril bir cinsiyet yorumunun içinden bakar:

"Gerçekten kadının cinsel gereksinimleri o kadar zihinsel nitelikte değildir, çünkü onun zihinsel yaşamı genel olarak daha az gelişmiştir. Kadının cinsel istekleri organizmasının istekleriyle doğrudan bağlantılıdır; organizmanın isteklerinin önünde gitmekten çok onları izler; bu nedenle de onlarda etkili bir fren bulur. Kadın erkeğe göre daha içgüdüsel bir varlık olduğundan dinginlik ve huzur bulmak için içgüdülerini izlemesi yeter." (Durkheim, 2013b, s.279).

Burası Durkheim'ın cinsellik hakkındaki düşüncelerinin kırılgan yönlerini oluşturur. Kadınların içgüdüsel varlıklar olduklarına dair bu yorum, kitabın genel metodolojisi içinde belirsiz ve açıklanması güç bir yerde durduğu gibi, Durkheim'ın toplumsal olgular analizinin de uzağına düşer. Bununla birlikte, söz konusu değerlendirme, ataerkil ideolojinin söylemleriyle uyumlu olarak doğa-kültür ve akıl-beden gibi ikilikleri cinsel hiyerarşi etrafında yeniden ürettiği için eleştiriye açıktır.

Sonuç ve Değerlendirme

Cinselliğin tarihsel dönüşümünü ve toplumsal yaşam içerisindeki konumunu tartışmak için öncelikle bireylerin cinsel pratiklerinin ve cinsel bilinçlerinin altında yatan kolektif eğilimlere ve gündelik hayattaki davranışlara nüfuz eden normativiteyi inşa eden unsurlara bakmak gerekmektedir. Toplumları yapılandıran kültürel, siyasal ve iktisadi bileşenler, birey-cinsellik ilişkisini, eylemleri ve dolayısıyla öznellik biçimlerini de etkilerler. Toplumlara hâkim olan cinsel kültürler, o toplumlardaki kültürel örüntülerden, siyasal yapılardan ve iktisadi formlardan bağımsız olarak ele alınamaz. Marx-Engels, Weber ve Durkheim'ın cinsellik araştırmalarına dair öncü katkılarını tam da bu çerçevede ele almak gerekmektedir. Marx-Engels, Weber ve Durkheim, cinselliği toplumsal koşullar içerisinde sorunsallaştırarak konunun sınırlarını sosyolojik olarak çerçevelendirirler. Cinselliği verili ve tarih dışı bir öğe olarak tartışmak yerine, analizlerinde toplumsal inşacı bir perspektif kullanırlar.

Marx ve Engels'in düşüncelerinde cinsellik, sınıflı toplumun somut ve zihinsel etkilerinin gözlemlenebileceği bir alandır. Kapitalist üretim biçimi, iş bölümü ve çalışma rejiminin cinsellik temelli ilişkileri nasıl kuşattığını tartışan Marx ve Engels, kadınlar üzerindeki cinsel tahakküme ve cinsel mülkiyete dikkat çekerler. Weber ise sosyal eylem olarak tanımladığı cinsel davranışların temellerini, iktisadi rasyonalite ve dinsel alan arasındaki ilişkilerde bulur. Weber'e göre "kapitalist ruh" ve onun gündelik hayattaki karşılığı olan iş ahlakı, kazanma ve biriktirme hırsı, bireylerin cinsellikle olan mesafelerini ve ilişkilerini de yapılandırır. Dolayısıyla cinsel ahlakın temelinde, iktisadi yapılar, inanç biçimleri ve zihinsel formlar arasındaki derin bağlar ve gerilimler bulunmaktadır. Durkheim, cinselliği, biyolojik güdüler ve psikolojiden hareketle verili bir alan olarak kabul eden kuramlara karşı çıkarak, cinselliğin sınırlarını belirleyen toplumsal normların ve kurumların, toplumsal yapının istikrarında oynadığı düzenleyici role dikkat çeker. Durkheim'ın düşüncesinde cinsellik, bireysellikleri düzenleyen normlar, kurumlar ve kolektif bilinçle öylesine iç içe geçmiştir ki, bu öğelerdeki bir kriz cinsellik alanında da ortaya çıkar. Bu bağlamda Durkheim, cinsellik alanının, toplumsal normlar ve kurumlar tarafından düzenlendiğine işaret eder.

KAYNAKÇA

Brown, H.A. (2016). *Marx'ta Toplumsal Cinsiyet ve Aile*. (Gamze Rastgeldi, Çev.) Ankara: Dipnot Yayınları.

Canatan, K. (2015). "Profetik Dinlerde "Dünya" ve "Beden"in Değeri: Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım". *Beden Sosyolojisi*. (Kadir Canatan, Ed.) 2. Baskı. İstanbul: Açılım Kitap. (s.191-215).

Collins, R. (2015). *Sosyolojide Dört Ana Gelenek*. (Ümit Tatlıcan, Çev.) Bursa: Sentez Yayıncılık.

Çiğdem, A. (2004). *Bir İmkân Olarak Modernite: Weber ve Habermas*. 2. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.

Donovan, J. (2001). *Feminist Teori*. (Aksu Bora vd., Çev.) 2. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.

Durkheim, E. (2004). *Ahlak Eğitimi*. (Oğuz Adanır, Çev.). İzmir: Dokuz Eylül Yayınları.

Durkheim, E. (2005). *Dini Hayatın İlkel Biçimleri*. (Fuat Aydın, Çev.) İstanbul: Ataç Yayınları.

Durkheim, E. (2013a). *Toplumbilimin Yöntem Kuralları*. (Özer Ozankaya, Çev.) İstanbul: Cem Yayınevi.

Durkheim, E. (2013b). *İntihar*. (Zühre İlkgelen, Çev.) İstanbul: Pozitif Yayınevi.

Engels, F. (1997). *İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu*. (Yurdakul Fincancı, Çev.) Ankara: Sol Yayınları.

Engels, F. (1990). *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*. (Kenan Somer, Çev.) 9. Baskı. Ankara: Sol Yayınları.

Federici, S. (2012). *Caliban ve Cadı: Kadınlar, Beden ve İlksel Birikim*. (Öznur Karakaş, Çev.). İstanbul: Otonom Yayıncılık.

Firestone, S. (1993). *Cinselliğin Diyalektiği*. (Yurdanur Salman, Çev.) 2.Baskı. İstanbul: Payel Yayınevi.

Foucault, M. (2003). *Cinselliğin Tarihi*. (Hülya Uğur Tanrıöver, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Gagnon, J.H. ve Simon, W. (1973). *Sexual Conduct: The Social Sources of Human Sexuality*. London: Hutchinson.

Giddens, A. (2010). *Kapitalizm ve Modern Sosyal Teori*. (Ümit Tatlıcan, Çev.) 2. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.

Kara, Z. (2015). "Beden Sosyolojisinden Ölüm Sosyolojisine: İnterdisipliner Bir Yaklaşım". *Beden Sosyolojisi*. (Kadir Canatan, Ed.). 2. Baskı. İstanbul: Açılım Kitap. (s.23-43).

MacKinnon, C. (2003). *Feminist Bir Devlet Kuramına Doğru*. (Türkan Yöney – Sabir Yücesoy, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.

Marx, K. (1966). *Felsefenin Sefaleti*. (Erdoğan Başar, Çev.) 2. Baskı. Ankara: Sol Yayınları.

Marx, K. ve Engels, F. (1976). *Kutsal Aile ya da Eleştirel Eleştirinin Eleştirisi*. (Kenan Somer, Çev.) Ankara: Sol Yayınları.

Marx, K. (1976). *Ücretli Emek ve Sermaye*. (Sevim Belli, Çev.) Ankara: Sol Yayınları.

Marx, K. (2009). *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi*. (Kenan Somer, Çev.) 2. Baskı. Ankara: Sol Yayınları.

Marx, K. (2011). *Kapital-1*. (Mehmet Selik - Nait Satlıgan, Çev.) İstanbul: Yordam Yayınları.

Marx, K. (2013). *1844 El Yazmaları*. (Murat Belge, Çev.). 8.Baskı. İstanbul: Birikim Yayınları.

Marx, K. ve Engels, F. (2013). *Alman İdeolojisi*. (Tonguç Ok – Olcay Geridönmez, Çev.) 2. Baskı. İstanbul: Evrensel Basım Yayın.

Pateman, C. (2017). *Cinsel Sözleşme*. (Zeynep Alpar, Çev.). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.

Weber, M. (1999). *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*. (Zeynep Gürata, Çev.) Ankara: Ayraç Yayınları.

Weber, M. (2012a). *Ekonomi ve Toplum-1*. (Latif Boyacı, Çev.) İstanbul: Yarın Yayınları.

Weber, M. (2012b). *Ekonomi ve Toplum-2*. (Latif Boyacı, Çev.) İstanbul: Yarın Yayınları.

Weber, M. (2012c). *Sosyal Bilimlerin Metodolojisi* (Vefa Saygın Öğütle, Çev.) 2. Baskı. İstanbul: Küre Yayınları.

Bölüm 64

ARKEOLOJİK KEMİKLERDE TOKSİK ELEMENTLERİN ANALİZİ İLE YAŞAM BİÇİMİNE BİR BAKIŞ: TLOS ANTİK KENTİ ALEXANDROS LAHDİ

Cenk GÜNER[1]
Zeki AYDIN[2]

1 Dr. Öğr. Üyesi Cenk GÜNER, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Antropoloji Bölümü Tayfur Sökmen Kampüsü, 31060, Antakya-Hatay, Türkiye, cguner@mku.edu.tr https://orcid.org/0000-0001-5100-1001
2 Dr. Öğr. Üyesi Zeki AYDIN, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Kimya Bölümü Tayfur Sökmen Kampüsü, 31060, Antakya-Hatay, Türkiye, zaydin@mku.edu.tr https://orcid.org/0000-0002-3610-6443

GİRİŞ

İnsan kemiklerinin içerdiği kimyasal bileşimin incelenmesi yoluyla geçmişte yaşamış toplulukların yaşam ve beslenme biçimleri, göç yolları, sosyal düzenleri ile sağlık koşullarının belirlenmesi üzerine yapılan çalışmalar; kırk yılı aşan bir literatür birikimine ulaşmıştır (Larsen, 2002; Pollard, Heron, & Armitage, 2017). İnsanın sağlıklı bir şekilde yaşamını sürdürebilmesi için, önem arz eden ve beslenme yoluyla vücuda alınabilen esansiyel elementler; Karbon (C), Hidrojen (H), Oksijen (O), Azot (N), Kalsiyum (Ca), Fosfor (P), Potasyum (K), Kükürt (S), Sodyum (Na), Klor (CI), Magnezyum (Mg), Demir (Fe), Çinko (Zn), Bakır (Cu), İyot (I), Selenyum (Se), Krom (Cr), Mangan (Mn), Lityum (Li), Molibden (Mo) ve Kobalt (Co) olarak sayılabilir (Parsons & Barbosa, 2007). Bunun yanı sıra, ileri derecede toksik olduğu bilinen Civa (Hg), Arsenik (As), Kadmiyum (Cd), Kurşun (Pb) ve derişimine bağlı olarak, belirli bir düzeyden sonra toksik etki gösteren, Cr, Cu, Mo ve Co gibi elementlerin vücuda beslenme veya çevresel ortam bileşenleri yoluyla girdiği bilinmektedir (Centers for Disease Control and Prevention, 2009).

Gerek esansiyel olarak kabul edilen metaller gerekse diğer metaller, canlıların vücudunda miktar bakımından belirli bir eşik değerin üzerinde birikim göstermeleri halinde, metabolik faaliyetlerde önemli değişikliklere yol açmakta ve artan doza bağlı olarak toksik hatta öldürücü olabilmektedir (Smith & Nordberg, 2015). Özellikle ağır toksik metaller olarak ilk akla gelen Hg, As, Cd ve Pb elementleri; içilen su ve tüketilen besinlerin yanı sıra kirletici olarak bu metalleri içeren havanın solunması veya bu metallerden yapılmış aletlerin kullanılması yoluyla vücuda alınabilmektedir (Elder, Nordberg, & Kleinman, 2015).

Ağır metaller ve metabolik etkileri

Kadmiyum (Cd): Doğal olarak yerkürede bulunan Cd elementi kadmiyum oksit, kadmiyum klorür, kadmiyum sülfat ya da kadmiyum sülfür biçimlerinde farklı elementlerle bir arada bulunmaktadır. Kadmiyum gerçekte bütün toprak tiplerinde ya da kayaçlarda belirli derişimlerde bulunabilir. İmalat sanayinde çeşitli kaplamalar, pigmentler veya plastik üretiminde de kullanılmaktadır (Agency for Toxic Substances and Disease Registry, 2012).

Kadmiyum, karsinojen özelliklere sahip ve vücut için esansiyel olmayan toksik bir elementtir. Vücuttan atılma yollarının sınırlı olması ve başka türde kimyasal yapılara dönüşememesi, insanlar için önemli bir tehdit oluşturmaktadır. İnsan metabolizmasına geçiş yolları ise beslenme, pil üretimi, kaplamalar, metalurji endüstrisi üzerine çalışmak ile sigara tüketmek olarak belirlenmiştir. Özellikle meslek hastalıkları olarak da nitelendirilen ve doza bağlı olarak böbrek, akciğer, karaciğer, hematopoetik

sistem, prostat, mesane, mide ve pankreasta oluşan kanserler ile ilişkisi üzerinde önemle durulmaktadır (Arita & Costa, 2009). Ayrıca beslenme üzerine yapılan çalışmalarda kemiğin mineral yoğunluğunu azalttığı ve böylelikle parçalanmalar ile osteomalazi ve osteoporoza da yol açabildiği tespit edilmiştir (Kazantzis, 2004; Nordberg, Nogawa, & Nordberg, 2015).

Kurşun (Pb): Kurşun, doğada oldukça yaygın bir biçimde, kurşun sülfür (PbS) bileşikleri halinde görülmektedir. Buna karşın, anglezit ($PbSO_4$) ve serusit ($PbCO_3$) olarak bilinen formlarına daha az rastlanmaktadır. En yaygın görülen biçimi olan kurşun sülfür (Galena) jeolojik birimlerde altın, gümüş, bakır, bizmut, arsenik ve kalayın sülfürleri ile birlikte bulunurken, Pb ise yaygın olarak gümüş ve çinko karışımları ile bir arada bulunmaktadır. Doğal olarak oluşan, biçim verilebilir, yoğun ve mavi-gri renk gösteren bir elementtir. Elektriği iletme özelliği bulunan ve paslanmayan Pb, radyasyona karşı da etkin bir koruyuculuk göstermektedir (Skerfving & Bergdahl, 2015).

Organik ve inorganik olarak iki türü bulunan Pb'nin, inorganik türü; kurşunlu sırlar, boya ve konserve kutularında sıkça kullanılırken organik Pb; özellikle yakıtlarda katkı olarak kullanılmaktadır. Organik Pb'nin deri yoluyla kolaylıkla emilebilir olması nedeniyle insan sağlığı açısından çok daha toksik olduğu kabul edilmektedir (Agency for Toxic Substances and Disease Registry, 2020). Soluk alıp verme yoluyla organik kurşun alımı akut ve kronik zehirlenmelere sebep olan bir diğer faktördür. Kurşun; meskenlerde özellikle Pb içeren su boruları veya Pb kullanılarak lehimlenmiş bağlantı elemanları nedeniyle sulara karışabilmekte ve böylelikle, içilen kirlenmiş suların tüketilmesi sonucunda, insanda birikim gösterebilmektedir. Ayrıca hatalı olarak sırlanan çanak çömleklere ya da seramik kaplara yerleştirilen besin maddelerini de kirletebilmektedir (Millard et al., 2014).

Günümüzde iş sağlığı ve güvenliğine yönelik alınan tüm yasal tedbirlere karşın, mesleki olarak Pb maruziyeti yaşayan çalışanlar bulunabilmektedir (Agency for Toxic Substances and Disease Registry, 2020). İnsanlık tarihi boyunca antropojenik müdahaleler sonucunda yerkabuğundan ve maden cevherlerinden açığa çıkan Pb, insan ve diğer canlıların vücudunda kolaylıkla birikim gösterebilmektedir. Elde edilme ve biçimlendirilebilme kolaylığı nedeniyle binlerce yıl boyunca pek çok amaç için kullanıldığı bilinen Pb'nin, en erken olarak, günümüzden yaklaşık 5000 yıl önce Gümüş (Ag) üretimi esnasında elde edildiği bulunmuştur (Settle & Patterson, 1980). Buna örnek olarak, Romalıların beyaz Pb'yi kozmetikte ve pigment olarak boyalarda, yine saf biçimini borularda ve bazı kaplarda, %20'si Pb olan ve Kalay (Sn) ile yapmış olduğu alaşımı ise yemek takımları ile içeceklerin korunması için kullanmaları tek bir kültürde bile ne kadar sıklıkla kullanıldığına işaret etmesi bakımından oldukça önemli-

dir (Pyatt, Pyatt, Walker, Sheen, & Grattan, 2005; Wittmers, Aufderheide, Rapp, & Alich, 2002).

Konstipasyon (kabızlık), iştah eksikliği, abdominal kramplar (karın bölgesinde ağrılı kasılmalar) ve baş ağrısı, sinir felci, beyinde gözlenen hasarlar, yorgunluk ve anemi ile kansere yol açan DNA hasarları Pb'nin insan vücudunda gözlenen başlıca etkileri olarak sıralanmaktadır (Skerfving & Bergdahl, 2015).

Günümüzde endüstriyel bölgelerde oldukça yaygın olarak bulunması nedeniyle Pb, kemikte de önemli düzeyde birikim gösterebilmektedir. Söz konusu bu birikimin ölçülmesi, kronik maruziyet özelliği göstermesi nedeniyle, kümülatif absorpsiyon miktarları ile metalin serbest kalımı hakkında da tespitler yapılabilmesine imkân tanımaktadır (Jurkiewicz, Wiechuła, Nowak, & Loska, 2005). Kemikte Pb'nin kandaki karbonat hidroksiapatit fazında Pb^{2+} 'nun Ca^{2+} ile yer değiştirmesi sonucu biriktiği bulunmuştur. Kemikte Pb'nin nasıl bir döngü izlediği dokunun yenilenme oranına, kemiğin yoğunluğuna ve vücuttaki fonksiyonuna göre değişiklikler göstermektedir. Bu döngünün trabeküler kemikte ~%8 $yıl^{-1}$ olduğu kortikal kemikte ise yaklaşık ~%1 $yıl^{-1}$ olduğu hesaplanmaktadır (Gulson & Gillings, 1997). Dolayısıyla kemikte bulunan Pb'nin kanda bulunan Pb'den çok daha uzun süreli bir ortalama/süre maruziyetine işaret ettiği söylenebilir (Budd et al., 1998). Bununla birlikte günümüz (modern) ve endüstri çağı öncesi insan iskeletleri üzerinde yapılan çok sayıda çalışmada, arkeolojik döneme ait kemiklere nazaran çok daha yüksek düzeyde Pb birikimi bulunduğu kanıtlanmıştır. Öte yandan, yakın dönem ve arkeolojik döneme ait iskeletlerin Pb bakımından karşılaştırılmasında ultra-iz düzeyinin ölçüm güçlüğünün yanı sıra post-mortem (ölüm sonrası) diagenetik etki düzeyinin değerlendirilmesinde yaşanan güçlükler, daha ayrıntılı incelemelerin yapılması gerekliliğine işaret etmektedir (Budd et al., 1998).

Nikel (Ni): Nikel; Fe, Cu, Cr ve Zn gibi diğer metallerle alaşım gösterebilen ve vücut için esansiyel olmayan bir metaldir. Başta metalürjik Ni üretimi olmak üzere, paslanmaz çelik, tıbbi ekipmanlar, piller, mücevher yapımı ile Ni dökümhanelerindeki kaplama ve lehimleme işlemlerinde yaygın bir biçimde kullanılan ve büyük çevresel sorunlara yol açabilen bir elementtir. Nikel; CI, S ve O gibi diğer elementlerle de Ni bileşikleri oluşturmakta ve bunlar suda oldukça kolay bir biçimde eriyebilmektedir (Agency for Toxic Substances and Disease Registry, 2005).

Nikel ortamdaki havanın yanı sıra besin ve su yoluyla da canlı metabolizmaya geçebilmektedir. İnsana solunum yoluyla geçen Ni'nin yaklaşık %20-35' i akciğerlerde depolanmakta ve buradan kana geçmektedir. Ağız yoluyla içme suyundan alınan Ni'nin yaklaşık %27'si insan hücrelerinde absorbe edilmekte ve gıdalar ile alınan Ni'nin çok daha azı (%1) absorbe edilmektedir (Klein & Costa, 2015).

Ni toprağın doğal bir bileşenidir ve düzeyi yerel jeolojik koşullar ile insan aktivitesine bağlıdır. Toprak ya da katmandaki tipik Ni konsantrasyonu 4 ile 80 ppm arasında değişiklik göstermektedir (Agency for Toxic Substances and Disease Registry, 2005). Epidemiyolojik, hücre kültürü ve hayvan çalışmaları Ni bileşiklerinin karsinojenik olduğuna işaret etmektedir. (Arita & Costa, 2009)

Bakır (Cu): Bakır kolay biçimlendirilebilir ve kırmızımsı kahverengi bir elementtir. Doğal Cu genellikle büyük kayaçlar, dendritler ve katmanlı filizler şeklinde görülmektedir. Günümüzden 5000 yıldan fazla bir süre boyunca bilinen ve kullanılan bir metaldir. Cu istifleri; Cu cevherinden birbirinden farklı izabe metotlarından yararlanılarak elde edilebilmektedir. Bunlardan malakit ve kalkopirit mineralleri dünyada çok eskiden beri oldukça iyi bilinen cevherlerindendir. Erimiş bakırın başka elementlerle yaptığı güçlü alaşımlar tarih boyunca bakırın çok geniş bir kullanıma sahip olmasında önemli bir yer tutmaktadır. Bunlardan Sn ile karıştırıldığında elde edilen bronz, Zn ile karışmasından elde edilen pirinç ve As ile birlikteliğinden meydana gelen arsenikli bakır ilk akla gelen alaşımlar olarak sayılabilir (Agency for Toxic Substances and Disease Registry, 2004; Ellingsen, Møller, & Aaseth, 2015; Goffer, 2005).

Bakırın metabolik faaliyetlerdeki önemi üzerine yapılan çalışmalarda Cu yetersizliğinin vücutta enerji üretiminde dejenerasyona, glukoz ve kolesterol ile ilişkili metabolik faaliyetlerde anomalilere, oksidatif hasarda artışa, dokularda Fe artışına, kan hücrelerinde yapı bozulmalarına, miyokardiyal kontraktilite ve bağışıklık sisteminde bozulmalara yol açabildiği iyi bilinmektedir (E. D. Harris, 2003; Keen et al., 2003; Saari, 2000). Ayrıca deneysel bazı çalışmalarda normal embriyogenez için gerekli olan bakırın maternal eksikliği durumunda, teratojenik etkileri olduğu ve intrauterin büyüme ve gelişme geriliğine yol açtığı bildirilmektedir (Vukelić et al., 2012).

Buna karşın, Cu'ya yüksek dozda maruziyet nedeniyle oksidatif stres düzeyinde artışa bağlı olarak dokuda hasar meydana geldiği tespit edilmiştir (Uriu-Adams, Rucker, Commisso, & Keen, 2005). Doza bağlı olarak diyare, kusma ve hatta ölüme sebep olabilmektedir. Tuzlarının solunması ise nazal septumda perforasyona ya da akciğerde ve karaciğerde tümör oluşumuna sebep olmaktadır (Pyatt et al., 2005).

Tlos Antik Kenti ve Alexandros Lahdi

Likya'nın en önemli yerleşim yerlerinden biri olan Tlos antik kenti Muğla ilinin Seydikemer İlçesi sınırlarında bulunmaktadır. En erken Hitit kaynaklarında (M.Ö. 15. yüzyılda) mevcut olduğu bilinmektedir. Ayrıca kazılar esnasında bulunan farklı çeşitlerde buluntular şehrin Prehistorik geçmişi hakkında önemli ipuçları vermektedir. Artan Pers tehdidine rağ-

men, Tlos M.Ö. 5. ve 4. yüzyıllarda, diğer Likya şehirleri arasında, en parlak olanlarından birisi olarak kabul edilmektedir. Helenistik Dönemde Tlos Likya Birliği içerisinde ekonomik ve askeri gücü nedeniyle üç oy hakkına sahiptir. Bununla birlikte Tlos'un, Roma ve Bizans Dönemi gibi çok daha yakın zamanlarda bile, önemini koruduğu bilinmektedir. Ayrıca kentin hinterlandının geniş olması, ticaret yolları üzerinde bulunması ve konumu itibari ile sürekli insan hareketliliğinin olduğu bir yer özelliğine sahiptir (Korkut, 2015, 2016).

Bu çalışmada analiz edilen iskeletler Tlos şehir merkezinin doğusunda yer alan mezarlık alanının (36°33'16"K, 29°25'16"D) sınırları içerisinde bulunan Alexandros lahdinden elde edilmiştir (Korkut & Uygun, 2017). Tlos antik kenti kazı başkanı Prof. Dr. Taner KORKUT'un yaptığı araştırmalara göre, şehir doğusundaki dağlık alandan başlayarak Xanthos adı verilen vadiye doğru yayılım göstermektedir. Tlos'un konumu Resim 1'de gösterilmiştir.

Resim 1. *Tlos'un yerleşim yerine bir bakış.*

MATERYAL VE METOT

Bu çalışmada Erken Bizans Dönemine tarihlendirilen Alexandros lahdinden çıkartılan 20 bireye ait insan iskeletlerinin, kafatasında bulunan temporal kemiğin *Pars petrosa* kısmından ve molar dişlerinden alınan örnekler analiz edilmiştir. Gün yüzüne çıkartılan bireylerin yaş ve cinsiyetlerine ilişkin verilerinin belirlenmesinde Buikstra and Ubelaker (1994)'in standartları dikkate alınmıştır.

Lahitten çıkartılan bütün kemikler ait oldukları bireylere göre tasnif edilmiştir. Morfolojik olarak gözlemlerin yapılabilmesi için, herhangi bir çözücü ya da su kullanılmadan yumuşak fırçalar, sondalar ve hava püskürtücülerden yararlanılarak, üzerindeki toprak parçalarından arındırılmıştır. Ardından, diş ve kemiklerden alınan yaklaşık 100 mg örnek 100 mL'lik beherlere konulmuştur. Örneklerin tamamına 10 mL ultra saf su (Millipore Direct-Q 8) ilave edilerek 5 dakika boyunca 40^0C'de ultrasonik su banyosuna konulmuştur. Bu işlem en az iki kez tekrarlanmıştır. Böylece örneklerin üzerinde kalan toz ve diğer safsızlıklardan arındırılması sağlanmıştır. Daha sonra, kemik ve diş örnekleri 24 saat boyunca 105^0C' de etüvde kurutulmuştur. Örnekler agat havan ile öğütülerek 100 mesh elekten geçirilmiş ve 50 mL'lik Falkon tüplere 50 mg olacak şekilde tartılarak alınmıştır. Örneklerin üzerine 2 mL der. 65% HNO_3 (ICP-MS grade) ve 1 mL der. 30% H_2O_2 (ICP-MS grade) eklenerek 48 saat boyunca çözünmesi için beklemeye bırakılmıştır. Ardından, her bir örneğe 8 mL ultra-saf su eklenerek yeniden 40^0C'de 10 dakika boyunca ultrasonik banyoda tutulmuştur. Son olarak, çözünmüş örnekler 0,45 µm gözenek çapına sahip Sartorius PTFE membran filtre ile süzüldükten sonra 50 mL'lik balon jojelere transfer edilerek hacimleri 50 mL'ye tamamlanmıştır. Ayrıca hem lahdin dışından hem de içinden alınan toprak örnekleri ile salyangoz kabukları (*Helix pomatia*), kemik ve diş örnekleri üzerindeki diagenetik etkinin belirlenebilmesi için, analiz edilmiştir. İncelenen tüm elementlerin analizi ICP-MS spektrometre (PerkinElmer NexION 300D) kullanılarak yapılmıştır.

BULGULAR

Lahitten çıkarılan ve Buikstra and Ubelaker (1994)'in standartlarına göre sınıflandırılmış tüm bireyler; yaş ve cinsiyet ayrımları yapılarak kemikleri hastalık izleri yönünden incelenmiştir. Bu şekilde ayrılıp sınıflandırılmış iskeletlerden kemik ve diş numuneleri alınmıştır. Kemik ve diş numunelerinin alınmasında; vücudun en iyi korunan yoğun ve kalın bölgelerinden olan, aynı zamanda büyümesini en çabuk tamamlama özelliğine de sahip *Os Temporale'nin Pars petrosa* bölgesi ve çocukluk dönemi beslenme durumunu en iyi temsil eden *Molar dişler* seçilmiştir (E. F. Harris, 2015; Pinhasi et al., 2015; Price & Burton, 2011). Materyal ve metot bölümünde de anlatılan laboratuvar işlemlerinin ardından ICP-MS cihazında ağır metal içerikleri tespit edilmiştir. Alınan örneğin ağırlığı, çözme yönteminde uygulanan işlemler ile cihazda okunan standart çözeltiler ve derişimleri de dikkate alınarak gerekli hesaplamalar yapılmış ve sonuçları µg Ağır Metal/g Örnek olacak şekilde hesaplanarak tablolara geçilmiştir.

Diş örnekleri için elde edilen sonuçların ortalama ve standart sapma değerleri Tablo 1'de verilmiştir.

Diş Örnekleri (n=3)

Örnek No	Cd	SS	Pb	SS	Ni	SS	Cu	SS
1	<0,0001	<0,0001	0,8071	0,009	19,185	0,552	1,3510	0,019
2	<0,0001	<0,0001	0,8166	0,018	18,783	0,379	1,2800	0,020
3	0,0200	0,001	0,7062	0,007	18,857	0,089	1,1015	0,012
4	0,0566	0,001	1,3851	0,006	25,976	0,377	4,5993	0,031
5	0,0178	0,003	1,2849	0,024	19,760	0,429	1,8311	0,061
6	<0,0001	<0,0001	1,1299	0,006	15,612	0,089	0,8485	0,006
7	0,0244	0,003	1,4815	0,036	20,412	0,0301	2,3866	0,019
8	0,0086	0,003	2,8559	0,033	17,430	0,317	1,8626	0,052
9	0,0120	0,002	1,1107	0,023	16,832	0,037	1,2496	0,023
10	<0,0001	<0,0001	0,9482	0,005	21,411	0,163	1,6302	0,014
11	<0,0001	<0,0001	0,9496	0,012	21,341	0,482	1,3189	0,058
12	0,0184	0,001	1,8156	0,016	21,771	0,038	3,0653	0,004
13	0,7187	0,008	1,9226	0,019	20,715	0,117	3,0290	0,004
14	0,0313	0,002	2,6160	0,042	24,046	0,555	3,6441	0,047
15	0,0074	0,004	1,1484	0,007	19,782	0,213	2,8081	0,025
16	0,0607	0,028	4,9992	2,598	26,974	0,641	6,0353	0,755
17	0,1193	0,004	2,6854	0,061	36,602	0,322	7,5207	0,027
18	0,0595	0,005	5,7769	0,013	22,955	0,182	6,8509	0,040
19	0,003	0,002	1,2206	0,272	19,293	0,3	1,1996	0,022
20	<0,0001	<0,0001	0,5549	0,045	17,412	1,265	0,6262	0,032

Tablo 1: *Diş örneklerindeki Cd, Pb, Ni ve Cu derişimleri µg/g*

Kemik örnekleri için elde edilen sonuçların ortalama ve standart sapma değerleri Tablo 2'de verilmiştir.

Kemik Örnekleri (n=3)

Örnek No	Cd	SS	Pb	SS	Ni	SS	Cu	SS
1	0,0841	0,003	3,8288	0,022	36,609	0,671	6,4974	0,047
2	0,1187	0,006	3,6883	0,023	30,387	0,281	6,0354	0,028
3	0,2544	0,003	11,878	0,002	121,17	0,945	17,926	0,122
4	0,4081	0,008	16,966	0,089	129,16	0,494	21,573	0,030
5	0,3649	0,009	55,096	0,338	117,97	1,211	26,136	0,262
6	0,2741	0,006	10,220	0,107	87,031	1,082	18,404	0,034

7	0,0657	0,003	2,4126	0,011	27,682	0,327	6,4722	0,028
8	0,2573	0,004	11,184	0,093	88,381	0,279	15,066	0,041
9	0,0407	0,002	2,4465	0,004	33,523	0,762	5,1831	0,021
10	0,1225	0,003	10,202	0,015	32,994	0,403	8,9035	0,080
11	0,1190	0,002	2,6153	0,017	28,546	0,257	6,4821	0,041
12	0,4118	0,019	12,119	0,070	48,462	0,037	14,909	0,035
13	0,3212	0,003	11,016	0,0190	103,61	0,565	19,746	0,108
14	0,0222	0,003	2,0041	0,017	27,900	0,213	3,9312	0,037
15	0,4192	0,005	13,002	0,061	51,112	0,436	16,914	0,069
16	0,4528	0,004	12,224	0,022	63,475	0,612	17,921	0,092
17	0,4206	0,001	6,6666	0,005	30,216	0,467	11,675	0,017
18	1,0601	0,015	32,930	0,438	59,820	0,299	25,637	0,247
19	0,2999	0,004	5,5423	0,024	59,332	0,413	13,676	0,034
20	0,5271	0,003	14,655	0,059	61,458	0,378	21,278	0,100

Tablo 2: *Kemik örneklerindeki Cd, Pb, Ni ve Cu derişimleri µg/g*

Analiz edilen diş örneklerinden elde edilmiş verilerin ortalama, standart sapma, minimum ve maksimum değerleri gibi bazı tanımlayıcı istatiksel değerleri Tablo 3'de verilmiştir.

Diş Örnekleri	Cd mg/kg	Pb mg/kg	Ni mg/kg	Cu mg/kg
Toplam Birey Sayısı (n=20)				
Ortalama	0,0579	1,8108	21,258	2,7120
Standart Sapma	0,1584	1,3955	4,6323	2,0445
Minimum Değer	<0,0001	0,5549	15,612	0,6262
Maksimum Değer	0,7187	5,7769	36,602	7,5207

Tablo 3: *Diş örneklerinde Cd, Pb, Ni ve Cu için tanımlayıcı istatiksel veriler*

Analiz edilen kemik örneklerinden elde edilmiş verilerin ortalama, standart sapma, minimum ve maksimum değerleri gibi bazı tanımlayıcı istatiksel değerleri Tablo 4'te verilmiştir.

Kemik Örnekleri	Cd mg/kg	Pb mg/kg	Ni mg/kg	Cu mg/kg
Toplam Birey Sayısı (n=20)				
Ortalama	0,3022	12,035	61,943	14,218
Standart Sapma	0,2360	12,382	34,245	6,9935
Minimum Değer	0,0222	2,0041	27,900	3,9312
Maksimum Değer	1,0601	55,096	129,16	26,136

Tablo 4: *Kemik örneklerinde Cd, Pb, Ni ve Cu için tanımlayıcı istatiksel veriler*

Ayrıca Alexandros lahdinin içerisinden ve dışarısından alınan toprak örnekleri ile bölgede yaşayan salyangoz kabukları toplanarak analiz edilmiştir. Böylece diagenetik etki ile bölgede yaşayan canlı bireylere beslenme yolu ile geçen ağır metal miktarları hakkında bilgi sahibi olunmuştur. Analiz edilen örneklerin bazı tanımlayıcı istatiksel değerleri Tablo 5'te verilmiştir.

Toprak Örnekleri	Cd mg/kg	Pb mg/kg	Ni mg/kg	Cu mg/kg
Toplam Analiz Sayısı (n=12)				
Ortalama	0,1537	59,294	201,85	32,063
Standart Sapma	0,0844	51,116	13,440	9,9442
Minimum Değer	0,0889	23,149	191,34	25,031
Maksimum Değer	0,2135	95,439	212,35	39,094

Tablo 5: *Toprak örneklerinde Cd, Pb, Ni ve Cu için tanımlayıcı istatiksel veriler*

Analiz edilen salyangoz kabuğu örneklerinden elde edilen verilerin bazı tanımlayıcı istatiksel değerleri Tablo 6'da verilmiştir.

Salyangoz Örnekleri	Cd mg/kg	Pb mg/kg	Ni mg/kg	Cu mg/kg
Toplam Analiz Sayısı (n=12)				
Ortalama	<0,0001	0,3104	19,649	0,3366
Standart Sapma	<0,0001	0,1432	1,3202	0,1054
Minimum Değer	<0,0001	0,2097	18,615	0,2609
Maksimum Değer	<0,0001	0,4110	20,588	0,4116

Tablo 6: *Salyangoz kabuğu örneklerinde Cd, Pb, Ni ve Cu için tanımlayıcı istatiksel veriler*

TARTIŞMA

Analiz edilen örnekler üzerinde diagenetik etkinin ne kadar belirleyici olduğunun bilinmesi, sonuçların anlamlılık ifade edebilmesi için gerekmektedir. Diagenetik etki bilindiği gibi toprakta yoğun bir şekilde bulunan mineral ve maddelerin toprak içerisine gömülü halde bulunan materyale zamanla geçişini temsil etmektedir. Bu geçiş başta zaman olmak üzere, çevresel koşullara, diagenetik etkinin bahsedildiği mineral ve madde gibi daha birçok etkene bağlıdır (Pollard et al., 2017). Bu nedenle, örneklerin alındığı lahdin geçmişi hakkında bilinenler, sonuçların değerlendirilmesi ve tartışılmasında doğrudan etkilidir. Lahde ait bilinenlerden ilki; lahdin yapıldığı dönemden sonra da sürekli olarak kullanıldığı (Korkut & Uygun, 2017), ikincisi ise lahdin zaman içerisinde soyulduğu bilindiğinden olası ölü hediyelerinin de alınmış olabileceğidir. Lahdin farklı zamanlarda açılarak içerisine bireylerin yerleştirildiği buradan çıkartılan çok sayıdaki bireyden anlaşılmaktadır. Ancak bu sürecin ne kadar sürdüğü ise bilinmemektedir.

Bölgeden toplanan salyangoz örnekleri ise bölgede yaşayan ve ekolojik besin döngüsünde yer alan otçul bir halkayı temsil etmektedir. Bilindiği gibi insan vücuduna geçen pek çok ağır metal besin zinciri yoluyla geçmektedir (Elder et al., 2015). Topraktan bitkilere bitkilerden otçul hayvanlara oradan da insana veya bitkilerden doğrudan insana şeklinde bir döngü söz konusudur.

Kadmiyum açısından elde edilen sonuçlar tartışacak olursa; diş örneklerinde bulunan değerlerin <0,0001-0,7187 µg/g aralığında (Tablo 3), kemik örneklerinde ise 0,0222-1,0601 µg/g aralığında (Tablo 4) değiştiği görülmektedir. Toprak analiz sonuçlarına bakıldığında ortalama değerin 0,1537 µg/g ve maksimum değerin 0,2135 µg/g olduğu (Tablo 5) görülmektedir. Salyangoz kabuklarında yapılan analiz sonucunda ise Cd varlığı tespit edilememiştir (Tablo 6). Salyangoz kabuklarında Cd'nin tespit edilememesi bölgede bitkiden canlı bünyesine geçebilecek bir kadmiyum varlığının olmadığını göstermektedir. Kemik ve dişlerde tespit edilen kadmiyum miktarları ise diagenetik etki yoluyla kemik ve diş bünyesine geçmiştir. Ancak diş örneklerinden 13 ve 17 No'lu bireylerde ve kemik örneklerinden 3, 4, 5, 6, 8, 12, 13, 15, 16, 17, 18, 19 ve 20 No'lu bireylerde topraktaki kadmiyum miktarından bile çok daha fazla olduğu görülmektedir. Bunun sebebi olarak, söz konusu kişilerin maden eritme ya da işleme gibi bir iş ile uğraştığı veya lahit içerisinde kadmiyum içeren bir ölü hediyesi ile belirli bir süre boyunca etkileşim içinde kaldıkları söylenebilir.

Kurşun açısından elde edilen sonuçlar tartışılacak olursa; diş örneklerindeki değerlerin 0,5549-5,7769 µg/g aralığında (Tablo 3), kemik örneklerindekilerin ise 2,0041-55,096 µg/g aralığında (Tablo 3) değiştiği görülmektedir. Toprak analiz sonuçlarına bakıldığında ise ortalama değerin

59,294 µg/g ve maksimum değerin 95,439 µg/g olduğu (Tablo 5) tespit edilmiştir. Salyangoz kabuklarında yapılan analiz sonucunda ise kurşun miktarının 0,2097-0,4110 µg/g aralığında olduğu bulunmuştur (Tablo 6). Salyangoz kabuklarında kurşun miktarı bölgede bitkiden canlı bünyesine geçebilecek maksimum kurşun varlığını göstermektedir. Kurşun için bu değer 0,4110 µg/g'dır. Kemik ve dişlerde tespit edilen kurşun miktarları ise diagenetik etki yoluyla kemik ve diş bünyesine geçmiştir. Genellikle kemik örneklerinde kurşun miktarlarının çok geniş bir aralıkta olduğu görülmektedir (Tablo 2). Kurşun analizinde elde edilen sonucun topraktaki kurşun değerinin üzerinde olması durumunda kurşun zehirlenmesinden bahsedilebilir. Analiz edilen kemiklerdeki farklı miktarlarda bulunan kurşun değerleri, bu kemiklerin toprakla temas miktarı veya temas süresi, diğer bir ifadeyle, alınan örneğin diagenetik etkiye ne oranda maruz kaldığı ile açıklanabilir. Ancak bu açıklamanın da tek başına yeterli olacağı düşünülmemektedir. Lahdin dönem içerisinde defalarca açılıp kapatılması, içerisine konulmuş muhtemel ölü hediyeleri ve bunların hangi metal ya da alaşımdan yapıldığı ile dönem içerisinde sıkça kullanılan kurşun kaplama ve kurşun ile kapatma işlemlerinin lahitteki bireyleri kurşuna ne ölçüde maruz bıraktığının değerlendirilmesi, konunun ayrıca incelenmesi gereken bir başka yönüdür.

Sonuçlar Nikel açısından değerlendirildiğinde; diş örneklerindeki değerlerin 15,612-36,602 µg/g aralığında (Tablo 3), kemik örneklerinde ise 27,900-129,16 µg/g aralığında (Tablo 4) değiştiği görülebilir. Toprak analiz sonuçlarına bakıldığında ise ortalama değerin 201,85 µg/g ve maksimum değerin ise 212,35 µg/g olduğu (Tablo 5) görülmektedir. Salyangoz kabuklarında yapılan analiz sonucunda ise nikel miktarının 18,615-20,588 µg/g aralığında değiştiği tespit edilmiştir (Tablo 6). Salyangoz kabuklarında nikelin bulunması bölgede bitkiden canlı bünyesine geçebilecek bir nikel varlığının göstergesidir. Kemik ve dişlerde tespit edilen nikel miktarlarının ise diagenetik etki yoluyla geçmiş olduğu düşünülebilir. Diş örneklerinde ortalama 20 µg/g civarında nikel olduğu, kemik örneklerinde ise nikel derişiminin çok fazlaca değişim gösterdiği tespit edilmiştir. Kurşun için yapılan tartışmanın nikel içinde geçerli olduğu düşünülmektedir.

Sonuçlar bakır açısından ele alındığında; diş örneklerindeki değerlerin 0,6262-7,5207 µg/g aralığında (Tablo 3), kemik örneklerindekilerin ise 3,9312-26,136 µg/g aralığında (Tablo 4) değişim gösterdiği tespit edilmiştir. Toprak analiz sonuçları değerlendirildiğinde ortalama değerin 32,063 µg/g ve maksimum değerin ise 39,094 µg/g olduğu (Tablo 5) görülmektedir. Salyangoz kabuklarında yapılan analiz sonucunda ise bakır miktarının 0,2609-0,4116 µg/g aralığında değiştiği tespit edilmiştir (Tablo 6). Salyangoz kabuklarında bakır olması bölgede bitkiden canlı bünyesine geçebilecek bakır varlığının bir göstergedir. Kemik ve dişlerde tespit edilen bakır miktarları ise diagenetik etki yoluyla geçmiş olabilir. Diş örnek-

lerinde ki bakır miktarı birkaç µg/g iken kemik örneklerinde ise, nikelde de olduğu gibi, farklılıklar arz etmektedir.

Elde edilen ağır metal sonuçları üzerine genel bir değerlendirme yapılacak olursa, Alexandros lahdinden çıkarılan bireylerin zaman içerisinde belirli bir düzen olmaksızın gömüldükleri ve bu lahdin Helenistik Dönemden başlayarak zaman içerisindeki kullanımlarında defalarca soyulduğu veya ölü hediyelerinin alındığı bilinmektedir. Bu durumda kemik ve diş örneklerinde bulunan ağır metal miktarlarının diagenetik etki yoluyla kemik ve dişlere geçtiği söylenebilir. Ancak örneklerin içerdiği kadmiyum derişimlerinin yüksek olduğu bireyler için metal birikiminin yalnızca diagenetik etki ile açıklanması mümkün olamamaktadır. Bu durumda söz konusu bireylerin ya yaşamları boyunca bir dönem metal ergitme ve işleme gibi işlerler ile meşgul oldukları ya da gömülürken yanlarına veya üzerlerine konulan ölü hediyeleri ile etkileşimleri sonucunda yüksek derişimlerinin ortaya çıktığı ifade edilebilir.

TEŞEKKÜR

Bu çalışmayı 18.M.024 kodlu Münferit Proje ile destekleyen Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğüne teşekkür ederiz.

Ayrıca Tlos Antik Kenti Kazı Başkanı Prof. Dr. Taner KORKUT'a, Alexandros Lahdinden çıkarılan iskeletlerden örnek alınarak analiz edilebilmesi için vermiş olduğu izin ve daimî desteği için minnettar olduğumuzu belirtmek isteriz. Kazı alanında kültür varlıklarının çıkarılması için gösterdikleri gayret ve destekleri için de tüm kazı ekibine teşekkür ederiz.

KAYNAKÇA

Agency for Toxic Substances and Disease Registry. (2004). *Toxicological Profile for Copper*. Retrieved from https://www.atsdr.cdc.gov/ToxProfiles/tp132.pdf

Agency for Toxic Substances and Disease Registry. (2005). *Toxicological Profile for Nickel*. Retrieved from https://www.atsdr.cdc.gov/ToxProfiles/tp15.pdf

Agency for Toxic Substances and Disease Registry. (2012). *Toxicological Profile for Cadmium*. Retrieved from https://www.atsdr.cdc.gov/ToxProfiles/tp5.pdf

Agency for Toxic Substances and Disease Registry. (2020). *Toxicological Profile for Lead*. Retrieved from https://www.atsdr.cdc.gov/toxprofiles/tp13.pdf

Arita, A., & Costa, M. (2009). Epigenetics in metal carcinogenesis: nickel, arsenic, chromium and cadmium. *Metallomics : integrated biometal science, 1*(3), 222-228. doi:https://doi.org/10.1039/B903049B

Budd, P., Montgomery, J., Cox, A., Krause, P., Barreiro, B., & Thomas, R. G. (1998). The distribution of lead within ancient and modern human teeth: Implications for long-term and historical exposure monitoring. *Science of The Total Environment, 220*(2), 121-136. doi:https://doi.org/10.1016/S0048-9697(98)00244-7

Buikstra, J. E., & Ubelaker, D. H. (1994). *Standards for data collection from human skeletal remains*. Fayetteville: Arkansas Archeological Survey Research Series No: 44.

Centers for Disease Control and Prevention. (2009). *Fourth report on Human Exposure to Environmental Chemicals*. Atlanta, GA: US Department of Health and Human Services, Centers for Disease Control and Prevention Retrieved from https://www.cdc.gov/exposurereport/

Elder, A., Nordberg, G. F., & Kleinman, M. (2015). Routes of Exposure, Dose, and Toxicokinetics of Metals. In G. F. Nordberg, B. A. Fowler, & M. Nordberg (Eds.), *Handbook on the Toxicology of Metals (Fourth Edition)* (pp. 45-74). San Diego: Academic Press.

Ellingsen, D. G., Møller, L. B., & Aaseth, J. (2015). Copper. In G. F. Nordberg, B. A. Fowler, & M. Nordberg (Eds.), *Handbook on the Toxicology of Metals (Fourth Edition)* (pp. 765-786). San Diego: Academic Press.

Goffer, Z. (2005). Bioinorganic Materials: Bone, Ivory, and Shell; Phytoliths. In *Archaeological Chemistry* (pp. 379-392): John Wiley & Sons, Inc.

Gulson, B. L., & Gillings, B. R. (1997). Lead Exchange in Teeth and Bone: A Pilot Study Using Stable Lead Isotopes. *Environmental health perspectives, 105*(8), 820-824. doi:10.2307/3433699

Harris, E. D. (2003). Basic and Clinical Aspects of Copper. *Critical Reviews in Clinical Laboratory Sciences, 40*(5), 547-586. doi:https://doi.org/10.1080/10408360390250649

Harris, E. F. (2015). Odontogenesis. In J. D. Irish & G. R. Scott (Eds.), *A Companion to Dental Anthropology* (pp. 142-158).

Jurkiewicz, A., Wiechuła, D., Nowak, R., & Loska, K. (2005). Lead content in the femoral heads of inhabitants of Silesia (Poland). *Journal of Trace Elements in Medicine and Biology, 19*(2), 165-170. doi:https://doi.org/10.1016/j.jtemb.2005.07.010

Kazantzis, G. (2004). Cadmium, osteoporosis and calcium metabolism. *Biometals, 17*(5), 493-498. doi:https://doi.org/10.1023/B:BIOM.0000045727.76054.f3

Keen, C. L., Clegg, M. S., Hanna, L. A., Lanoue, L., Rogers, J. M., Daston, G. P., . . . Uriu-Adams, J. Y. (2003). The Plausibility of Micronutrient Deficiencies Being a Significant Contributing Factor to the Occurrence of Pregnancy Complications. *The Journal of Nutrition, 133*(5), 1597S-1605S. doi:https://doi.org/10.1093/jn/133.5.1597S

Klein, C., & Costa, M. (2015). Nickel. In G. F. Nordberg, B. A. Fowler, & M. Nordberg (Eds.), *Handbook on the Toxicology of Metals (Fourth Edition)* (pp. 1091-1111). San Diego: Academic Press.

Korkut, T. (2015). Arkeoloji. In T. Korkut (Ed.), *Arkeoloji, epigrafi, jeoloji, doğal ve kültürel peyzaj yapısıyla Tlos Antik Kenti ve Teritoryumu* (pp. 3-147). Seydikemer: T.C. Seydikemer Kaymakamlığı Yayınları.

Korkut, T. (2016). *Tlos, a Lycian City on the Slopes of the Akdağ Mountains*. İstanbul: E Yayınları.

Korkut, T., & Uygun, Ç. (2017). The sarcophagus of Alexandros, son of Philippos: An important discovery in the Lycian city of Tlos. In J. R. Brandt, E. Hagelberg, G. Bjørnstad, & S. Ahrens (Eds.), *Life and Death in Asia Minor in Hellenistic, Roman and Byzantine Times* (Vol. 10, pp. 109-120). Oxford: Oxbow Books.

Larsen, C. S. (2002). Bioarchaeology: The Lives and Lifestyles of Past People. *Journal of Archaeological Research, 10*(2), 119-166. doi:https://10.1023/A:1015267705803

Millard, A., Montgomery, J., Trickett, M., Beaumont, J., Evans, J., & Chenery, S. (2014). Childhood lead exposure in the British Isles during the industrial revolution. In M. K. Zuckerman (Ed.), *Modern environments and human health: Revisiting the second epidemiological transition* (pp. 279-299): John Wiley & Sons, Inc.

Nordberg, G. F., Nogawa, K., & Nordberg, M. (2015). Cadmium. In G. F. Nordberg, B. A. Fowler, & M. Nordberg (Eds.), *Handbook on the Toxicology of Metals (Fourth Edition)* (pp. 667-716). San Diego: Academic Press.

Parsons, P. J., & Barbosa, F. (2007). Atomic spectrometry and trends in clinical laboratory medicine. *Spectrochimica Acta Part B: Atomic Spectroscopy, 62*(9), 992-1003. doi:https://doi.org/10.1016/j.sab.2007.03.007

Pinhasi, R., Fernandes, D., Sirak, K., Novak, M., Connell, S., Alpaslan-Roodenberg, S., . . . Hofreiter, M. (2015). Optimal Ancient DNA Yields from the Inner Ear Part of the Human Petrous Bone. *PLOS ONE, 10*(6), e0129102. doi:https://doi.org/10.1371/journal.pone.0129102

Pollard, A. M., Heron, C., & Armitage, R. A. (2017). *Archaeological Chemistry* (3 ed.). Cambridge, UK: The Royal Society of Chemistry.

Price, T. D., & Burton, J. H. (2011). Methods of Analysis. In *An Introduction to Archaeological Chemistry* (pp. 73-126). New York, NY: Springer New York.

Pyatt, F. B., Pyatt, A. J., Walker, C., Sheen, T., & Grattan, J. P. (2005). The heavy metal content of skeletons from an ancient metalliferous polluted area in southern Jordan with particular reference to bioaccumulation and human health. *Ecotoxicology and environmental safety, 60*(3), 295-300. doi:https://doi.org/10.1016/j.ecoenv.2004.05.002

Saari, J. T. (2000). Copper deficiency and cardiovascular disease: role of peroxidation, glycation, and nitration. *Canadian Journal of Physiology* and Pharmacology, 78(10), 848-855. doi:https://doi.org/10.1139/y00-054

Settle, D. M., & Patterson, C. C. (1980). Lead in albacore: guide to lead pollution in Americans. *Science, 207*(4436), 1167.

Skerfving, S., & Bergdahl, I. A. (2015). Lead. In G. F. Nordberg, B. A. Fowler, & M. Nordberg (Eds.), *Handbook on the Toxicology of Metals (Fourth Edition)* (pp. 911-967). San Diego: Academic Press.

Smith, D. R., & Nordberg, M. (2015). General Chemistry, Sampling, Analytical Methods, and Speciation. In G. F. Nordberg, B. A. Fowler, & M. Nordberg (Eds.), *Handbook on the Toxicology of Metals (Fourth Edition)* (pp. 15-44). San Diego: Academic Press.

Uriu-Adams, J. Y., Rucker, R. B., Commisso, J. F., & Keen, C. L. (2005). Diabetes and dietary copper alter 67Cu metabolism and oxidant defense in the rat. *The Journal of Nutritional Biochemistry, 16*(5), 312-320. doi:https://doi.org/10.1016/j.jnutbio.2005.01.007

Vukelić, J., Kapamadzija, A., Petrović, D., Grujić, Z., Novakov-Mikić, A., Kopitović, V., & Bjelica, A. (2012). Variations of serum copper values in pregnancy. *Srpski arhiv za celokupno lekarstvo, 140*(1-2), 42-46. doi:https://doi.org/10.2298/SARH1202042V

Wittmers, L., Aufderheide, A., Rapp, G., & Alich, A. (2002). Archaeological Contributions of Skeletal Lead Analysis. *Accounts of chemical research, 35*(8), 669-675. doi:https://doi.org/10.1021/ar000198s

Bölüm 65

GEÇ MODERN EVREDE YÜKSELEN ÖZEL HAYATLAR, YENİ BİR TARİH YAZIMI VE VAADİ OLARAK GÜVENLİKLİ SİTELER[1]

Kadir ŞAHİN[2]

1 Bu çalışma 19-21 Eylül 2019 tarihinde Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi'nde düzenlenen 9. Ulusal Sosyoloji Kongresinde sunulmuş olan bildirinin gözden geçirilmiş halidir.

2 Dr. Öğr. Üyesi, Karabük Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü. Email: kadirsahin09mail.com.

1. Giriş: Tarih Üzerine

Hobsbawm'a göre "geçmiş bir süreklilik ve gelenek hissi verir" (2001, 34-35). Arendt'e göre de "tarih, ölümlü hayatı ölümsüz kılmanın bir çabasıdır" (2012, 71). Çünkü insani doğa ve yaşam, varoluşsal açıdan geçicilik halini ortaya koyan bir gerçekliktir. Bireyin dünyada bulunma hali başladığı andan itibaren bir bedensel yok oluşa (dünyaya dair bir sona) doğru savrulmayı ortaya koymaktadır. Bu nedenle 'geleneğin' bahşettiği 'kalıcılık' ve onun bir tarihe (bir bakıma da bireysel yaşamı aşkın bir gerçekliğe) dönüştüğünde ortaya çıkan 'ölümsüzlük', aslında insani doğaya ait olan kusuru (ölümlü olmayı) ortadan kaldırmanın çabasını anlatmaktadır. Bu bakımdan tarih (ya da gelenek) doğası itibariyle belirsizliğe açık olan hayatı bir anlamlılık, istikrar ve kalıcılığın kodları etrafında buluşturmanın aracı olmaktadır. Ayrıca bireyler için "her hangi bir örneğe (geçmişe) bakmadan öngörüde bulunabilmek oldukça zor bir şeydir" (Hobbawm, 2001; 29). Bu nedenle ki "geçmiş, insan bilincinin sürekli bir boyutu" (Hobsbawm, 2001; 17) olmakta ve belirsizlikler ya da istikrarsızlıklar karşısında hayata dair önemli bir misyon üstlenmektedir.

Tarihin (ya da geleneğin) insani hayata dair her zaman önemli bir etkisinin olduğunu kabul etsek de onun toplumsal birlikteliklere ya da birlikteliklerin kurgulanma biçimine etkisi her evrede aynı şekillerde olmamıştır. Bu nedenle tarihin sahip olduğu arka plandaki misyon, hayata dair bağlamsal koşulları dikkate alınmaksızın anlaşılması güç bir gerçeklik olmaktadır. Bu bakımdan içinde bulunulan zamanlarda, tarihsel olanı ve de insani birlikteliklerin tarihsel olanla ilişkisini doğru bir şekilde kavrayabilmek için, modern hayatın onu nasıl kurguladığını anlayabilmek oldukça önemlidir. Fakat tarihi doğru bir şekilde anlamanın yolu, içinde bulunduğu bağlamlara özgü anlamlandırma biçimleriyle yakından alakalıdır. Nitekim 'modern tarih' algısına ve onun kurgulanma biçimine yakından bakıldığında önceki tarih kurgularından farklı bir gerçekliği içerisinde barındırdığı hemen dikkati çekmektedir. Modern tarihin ortaya koyduğu en temeldeki 'yenilik', insanın tekil davranış biçiminin anlamlı olabileceği hissini ortadan kaldırmış olmasıdır. Ancak Antik evredeki tarih anlayışına bakıldığında, modern evredekinin aksine, tekil olayları önemseyen ve kendi başına anlamlı gören bir tarih anlayışına sahip olduğu dikkati çekmektedir. Çünkü Antik tarih anlayışı, modern tarihin aksine, insani eyleme dair bütünlük temelli bir anlatı biçimi değildi. Aksine daha çok tekil olayları önemsediği için olaylar Antik evrede gelip-geçici şeyler olarak görülmemekteydi. Hatta eylemin tarihsel mahiyetinin anlaşılabilmesi için modern evredeki gibi bir "süreç" anlayışına ya da bir süreç dahilindeki anlamlandırma biçimine ihtiyacı yoktu. Heredot (ve Tukidides) tarihi yazarken bir bakıma olanı anlamanın çabasındaydı. Bu nedenle gelip geçici olana katılık vererek ona dair bir hafıza yaratmanın çabasında olmaktaydı. Onun bu yöndeki çabası Antik Yunan tarihinde asıl olanın olaylar oldu-

ğunun ispatı niteliğindedir ve tarih bu sayede bir anlatı haline getirilebilmekteydi. Roma'daki tarih anlayışı ise tıpkı Antik Yunandaki gibi her ne kadar tekil olayları merkeze koysa bile temelde bir farklılığa sahipti. Antik Roma'daki tarih kurgusu, 'geçmiştekilerin' gelecek kuşaklardan ne beklediğini ortaya koymanın çabasında olan bir tarih anlayışıydı. Fakat modern insan, Antik dönemin her iki evresinden farklı olarak, zamanı ardışık ve bütünlüklü hale getirdi ve bu nedenle de her iki evrenin tarih anlayışı modern evrede hükümsüz hale gelmiş oldu. Bu durum erken Antik evredeki tekil olayları merkeze koyan koşullardan oldukça farklıydı. Ancak modern tarih anlayışının, geç modernitede ortaya çıkan "döngüsel tarih anlayışından" da farklı olduğunu söyleyebilmek aynı oranda mümkündür. Hatta erken moderniteyle büyük bir tezatlığın içinde olduğunu söyleyebilmek de mümkün olmaktadır (Arendt, 2013; 91-93). Modern evredeki bireyin yaşadığı hayata dair ortaya konulan 'anlamlı aşkınlık' daha çok hedeflenen projelere uygun rasyonel (ussallaştırılmış) kurgular etrafında biçimleniyordu (Bauman, 2012a; 43-44). Modern evredeki tarih anlayışı Antik koşullardan farklı olarak geleceği merkeze koyan bir tarih anlayışıydı. Burada "hem tarih hem de bireysel yaşam önlerindeki bir hedefe (geleceğe) doğru koşuyordu. Projeler yalnızca o âna değil, aynı zamanda geçmişe de yön (anlam) veriyordu" (Bauman, 2012b; 202).

İnsanlık tarihi boyunca, ilk defa bir tarih anlayışı (modern tarih anlayışı) takvimi artık geçmişteki bir olaydan (İsa'nın doğuşundan) geriye doğru da hesap eder nitelikte bir yenilik ortaya koymuştu. Böyle bir hesaplama biçimindeki asıl radikal olan şey, bu yolla zamanı istenildiği kadar geçmişe ve istenildiği kadar da geleceğe uzatabilmenin mümkün hale getirilmiş olmasıdır. Bu yöntemle üretilen tarihsellik algısı bireyi/insanı potansiyel bir yeryüzü ölümsüzlüğüne açık hale getirmekteydi. Bu kronolojiyi ilk kullanan ve bilimsel bağlamıyla açıklamanın parçası haline getirenlerden birisi Hegel'di. Böylesi bir tavır, başlangıçta merkeze koyduğu olayın dinsel anlamından ötürü Hıristiyanca bir tavır gibi gelebilir ama bu tarihsel algı içerikte bütün dinsel düşünceleri tarihten kovmaktaydı. Bunun anlamı tarihin tamamen sekülerleşmesiydi ama bunu yaparken de hiçbir başlangıç ve sonu artık tanımıyor olmaktaydı. Bu yenilik tarihe yüklenilmesi muhtemel 'eskatalojik' anlatıları bir bakıma yok etmekteydi. Hatta modern tarih anlayışı hayatı da bu yönde kodlamaktadır. Bu nedenle modern tarihin bir Hıristiyan tarih algısı olduğunu iddia edebilmek pek mümkün bir çıkarım değildir. Çünkü modern tarih algısının amacı her şeyden önce bir yeryüzü ölümsüzlüğünü inşa edebilmektir. Bu tarih algısı 18. yüzyılın sonuyla birlikte ortaya çıkmıştır ve Hegel'le birlikte de zirve yapmıştır. Hegel'in öne sürdüğü bu türden tarih anlayışının, içerisinde yeni bir hakikat anlayışını barındırdığını söyleyebilmek de mümkündür. Bu yeni (modernist olan) hakikat anlatısı, Platon'dan beri var olan ve hatta ebedi varlık açısından önceki tüm metafizik anlatılarla büyük bir karşıt-

lık içindeydi (Arendt, 2012; 97-98). Onun neden radikal olduğunu anlatan noktalardan birisi de burada gizlidir.

Antik Yunanlılarda ve Romalılarda vurgusu yapılan siyasal yaşamsa, ölümlü olan insan yaşamını aşmak için ortaya konulan bir dünyevi çözüm türüydü. Fakat buradaki siyasal yaşamın dışı (şehrin dışı) hem bir güvenlik problemiydi hem de onurdan ve anlamdan yoksun bir hayat biçimi olarak tarif edilmekteydi. Çünkü onlara göre siyaset dışı bir hayatın arkasında (dünyada) iz bırakması mümkün değildi. Benzer vurguyu Cicero da yapmaktadır. Ona göre; ortada siyasal bir düzlem ve topluluk varsa, insan hayatı tanrısal/kutsal bir yol edinebilir hale gelebilmekteydi. Ancak insan ömrünü aşkın bir siyasal yaşam (ya da kamusal hayat) insana ölümsüzlük hissi verebilecek nitelikteydi. Roma, bunu kalıcı ve sonsuzluk vaadinde bulunan bir kenti (siyasi teşekkülü) vaat ederek başarabiliyordu. Ama bu kent çökünce artık insanlar bir 'siyasi teşekkülün' sonsuza kadar yaşayabileceğine dair büyük inançsızlık haliyle baş başa kalmışlardı. Bu durum beraberinde Hıristiyan tarih algısının yükselmesine neden olan eşiği ortaya çıkarmıştı. Çünkü Hıristiyan (ve dolayısıyla İbrahimi) tarih algısına göre dünyadaki her şey gelip geçiciydi; ölümsüzlük bu dünyaya dair değil, aksine sadece insana ait olan bir şeydi. Bu nedenle de 'dünyayı aşkın' olan bir gerçeklik olmaktaydı. Ancak seküler evrenin ortaya koyduğu dünyevi ölümsüzlüğe açık olan döngüsellik biçimiyle birlikte (bir bakıma da dünyadaki tarihin sonsuzluk hissiyle birlikte) aslında insanlar bir kez daha ölümlü hale getirilmekteydiler. Bu açıdan modern hayat sadece söylemde Antikiteye dönüşü önemsemekteydi ama bu durum pratiğe bakıldığında pek de böyle değildir. Örneğin dünyadaki ömürleri aşkın olan kalıcılıktaki siyasetleri ortaya çıkaramamıştır (Arendt, 2012; 103-106). Bu açıdan modern evrede yaratılış mitolojilerine ve vahyin tek seferlik inayetine başvurabilmek artık ikna edici olmaktan çıkmıştı. Çünkü böyle bir hayat modern bireyler için hayatı karşılayabilmek açısından uygun bir anlatı biçimi olmaktan uzaklaşmaktaydı. Bu nedenle de modern kurgulama biçimi geçmişle arasına mesafe koymanın getirdiği bir değişimi hayatının merkezine çekmekteydi. Bunu yaparken de daha çok dünyadaki geleceğe dönük yollar ve vaatler sunmaktaydı. Artık bu evrede geçmişten miras alınan ya da öğrenilen kurallar ve araçlar (buna gelenek de dahil) yeterli olmaktan uzaklaşan şeylere dönüşmekteydiler (Bauman, 2012a, s.43). Çünkü modernitenin gelinen noktasında[3] 'modern bireyler' artık yaşamın da dünyanın da bozulabilir bir yer olduğuna (sonsuza dek sürmeyeceğine) inanan bireyler haline gelmişlerdir (Arendt, 2012; 106). Fakat bu evrede yaşananlar, tarihin geçmiş dönemlerindeki benzer yönlü örneğinin, yani Romanın (siyasi teşekkülün) bozulabilir bir yer olduğunu kavramaktan

3 Buna 'geç modern evre' ya da 'postmodern' evre diyebilmek bugün için daha anlaşılır bir kavramlaştırma niteliğindedir ve çalışmanın ilerleyen kısımlarında bu kavramlar sıklıkla kullanılacaktır.

çok daha ötede çıktılar üretmiştir. Çünkü yaşananlar, insanın kendini kurma stratejilerini ve hatta tarihsel huzursuzluğunu olduğundan çok farklı noktalara taşımıştır.

Modern evrenin ilerleyen aşamalarında yaşanan kırılmalar karşısında bireyin kabullenmek zorunda kaldığı şey, 'insanın ölümlü bir yaratık' olduğu gerçeği olmuştur. Bir bakıma modern insan bir kez daha Antik evredeki gibi bireysel açıdan ölümlü olduğunu kabul etmiş oldu. Fakat modern bireyin gelinen noktadaki temel farkı, artık dünyanın da (Antik evredekinin aksine) ölümlü bir yer olduğunu kabul eder hale gelmesidir. Artık ortada ne Hıristiyanlıkta olduğu gibi ölümlü dünyadaki bireylerin ölümsüz yaşamları ne de Antik evrede olduğu gibi ölümsüz dünyadaki ölümlü yaşamları söz konusudur. Nitekim modern evredeki seküler algı hem siyasetin hem de bireyin bir sonu olduğu fikrini artık insanlara kabul ettirmiş durumdadır. Onun ölümsüzlüğü sadece her iki yana sonsuza dek açılan seküler takvimin içindeydi. Bu nedenle de ölümsüzlük hissi kentlerden, devletlerden ve de ülke vari mekansallıklardan bağımsız ve tarihin kendisine yüklenen bir şeye dönüşmekteydi. Bu yüzden 'modern tarih' kurgusunda asıl olan şey 'insanlık tarihiydi'. Fakat tüm bunlar tarihe anlam kazandırmanın çabasında olan şeyler niteliğindeydi. Ancak yaşananlar büyük bir anlamsızlaşmanın da başlangıç noktası niteliğindeydi. Çünkü bu noktada ortaya çıkanlar anlam ve amacın birbirine karışmasının detayları hükmünde olmaktaydı. Bu durum sergilenen 'tekil insani eylemi' anlamdan yoksun (hatta anlamsız) hale getirmekteydi. Nitekim modern evre boyunca önce eylem ortaya konuluyor, sonrasında da kendisinden bir anlam çıkarılmaya çalışılıyordu. Bu da salt eylemi hedefsiz bir davranış haline getirmiş oluyordu. Yalnız başına eylem artık bir amaçsızlıktan başka bir şeye karşılık gelmemekteydi. Yeni koşullarda ancak bir bütünlüğün parçası olarak kendisini anlamlı kılacak olan "süreç içinde" manidar hale gelebiliyordu. Bu bakımdan onu anlamlı kılabilecek olan şey sürecin sonunda bulunan gelecekteki bir yerdeydi ve bu durum da tekil eylemin amaçlar tarafından sonsuz kere feshedilebilir olması gerçeğini ortaya çıkarmaktaydı. İster istemez 'anlam' amaca indirgiyordu ama böyle olunca da ortaya amaçla aracı bir birine karıştıran bir süreç çıkmış oluyordu (Arendt, 2012; 106-112).

Bauman'ın vurgusuyla tekrar söylersek; "(modernitede) hem tarih hem de bireysel yaşam önlerindeki bir hedefe (tasarlanan geleceğe) doğru koşuyordu" (2012b; 202). Bunun da anlamı modern koşullarda yaşananlar -geçmiştekinin aksine- tarihten siyaset çıkarılmasının çabası niteliğinde olduğunu ortaya koymaktadır. Ama sonuçta olan şey ise salt bireysel eylemden anlamın çekilip alınmasıydı. Artık modern evredeki tarih tasarlanan bir gelecek beklentisiydi. Bu nedenle de 'yapılabilir/inşa edilebilir olan tarihe' bu yönde bir amaç yüklenmekteydi. Fakat bu durum gelecekte bir zamana amaç yüklemek anlamına geldiği için, seküler tarihe yüklenen

'her iki yana dair sonsuzluk' fikrini de bir bakıma yok etmiş oluyordu. Hal böyle olunca takvime içkin hale getirilen ölümsüzlük hissi böylelikle pratikteki beklentiler nedeniyle ortadan kaldırılmaktaydı. Çünkü tasarlanan 'sürecin sonu' olarak varılmak istenen yer (devrim ya da anti emperyalist tam bağımsız bir hayat) kendisinden önce yapılmış ne varsa hepsini önemsiz hale getirmekteydi. Asıl amaç ve hatta gerçeklik 'devrim'deydi, 'tam bağımsızlıktaydı': Yani gelecekteki erişilmek istenen ideal zamanlardaydı. Bu durum kendisinden önceki tüm eylemleri feshetmekteydi ve tekil eylem de bu yüzden tarihsel iz düşümleri açısından 'anlamsız' hale gelmekteydi. Yaşananlar, tarihi anlamlandırma çabası karşısında, bireysel eylemi ve gündelik olanı 'anlamsızlaştıran' bir süreç niteliğinde olmaktaydı. Ancak tüm bunlar yaşanırken ortada gözleri kamaştıran bir 'üretim evresi' vardı ve bu süreç, her şeyin amaç ve araç bağlamında algılanmasını bu uğurda meşru hale getirmekteydi. Bu nedenle modernleşmenin ilk aşaması bu yüzden her şeyi 'üretim' bağlamında kodlayabiliyordu ve genellikle kendi ideal zamanlarını da bu gerçekliği merkeze koyarak tasarlamaktaydı. Kurgulananlar 'faydacı' bir kertede olunca, burada hiç bir eyleme nihai eylem gözüyle bakabilmek mümkün olmuyordu. Çünkü eylemin, ulaşılan her amacın peşinden başka bir amaçla ilişkilendirilmesi mümkün hale gelmişti. Bu nedenle her eylemin onu takip eden gelecek tarafından sonsuz kere feshedilmesi mümkün ve de makul hale gelebiliyordu. Bu gerçekliğin söz konusu olduğu her yerde eyleme dair anlam rahatlıkla yok edebilmekteydi (Arendt, 2012; 112-113). Bu açıdan modern evre bir bakıma inşa ettiği tarih kurgusu bağlamında gündelik olana dair büyük bir anlam krizini de inşa etmiş oluyordu.

Modern evrede ortaya çıkan seküler tarih, bireylere dünyaya dair ölümsüzlük hissi verebilen türdendi. Ancak bu koşullara özgü olarak şekillenen eylemin eklemlendiği siyasi amaç ve kurgulanma biçimi bunu karşılamaktan oldukça uzaktaydı. Bu nedenle modernitede çok fazla proje vardı ama hepsinde zaman şimdiyle sonrası (gelecek) arasında bir 'süreç bağlamında' uzayıp gitmekteydi. Bu anlatı biçimi aslında 'şimdiyi' kendi başına değersiz ama geleceği mümkün kılması açısından değerli görebilen türdendi. Hatta modern koşullardaki 'tekil eylem', artık yaşanılan anlamsızlaşma sürecine dayalı olarak insani meziyetlerin en düşüğü olarak algılanmaktaydı. Bu nedenle onu ortaya koyanın ömrünü aşacağı beklentisini üretmesi dahi artık mümkün görülmemekteydi. Fakat bu uğurda yaşananlar dikkate alınınca, modern insanın kişisel ölümsüzlük beklentisinin ortadan kalktığını iddia edebilmek de mümkün değildir. Hatta aksine onun hâlâ bir ölümsüzlük beklentisinin olduğu söylenebilir. Bu bakımdan tarih (geçmiş) modern bireyler için hâlâ değerli bir gerçekliktir. Çünkü modern algıyla birlikte geçmişteki olaylara (hatta yaratılış mitlerine) bugünü anlamlı kılabilmesi ve geleceğe -tıpkı Antik evredeki gibi- hâlâ bir şan kazandırması ihtimali mümkün görülmektedir. Ancak eyleyen modern

insanın -geçmiştekinden farklı olarak- kendi failliğine dair şan ya da şöhrete erişmesi, hatta kalıcı ve ölümsüz hale gelebilme durumunu gelecek nesillerden bekleme cüretini artık yitirmiştir. İnsani hayatın eylemselliklerine dair özellikle modernitenin ileri aşamasında yaşanan anlamsızlaşma süreci, giderek 'teknolojinin' de etkisiyle birlikte (nükleer buluşlar ve bunun uzantısı diğer çıktılar gibi) daha büyük anlamsızlık kategorileri inşa eder hale gelmiştir. Çünkü teknoloji, insani eyleme içkin belirsizliği bu yolla doğanın (dünyanın) kalbine de taşımış oldu. Bu nedenle yaşanan anlamsızlaşma süreci, inşa ettiği belirsizliklerle birlikte artık sadece siyasi olanın kalıcılığına inancı yitirmekle kalmıyor, dünyanın kalıcı bir yer olabileceği fikrine de aynı oranda inanmamaktadır. Hal böyle olunca insanların müşterek dünyaya ve de toplumsal hayata olan inancı ortadan kalkmaktadır. Çünkü teknolojik buluşlar artık bireyleri dünyanın da bir sonunun olduğuna ikna eder hale getirmiştir. Yaşanan bu türden derin anlamsızlık, peşinden de belirsizliğe içkin bir 'kitle toplumu' gerçekliğini ortaya çıkarmıştır. Ancak 'kitle' hâlâ birbirleriyle ilişkisi olan ama ortak anlamını yitiren bir birliktelik biçimidir (Arendt, 2012; 118-125). Tüm bu yaşananlar da hayata anlam yükleyen 'siyaseti' ve de birlikteliğe dair 'amaçları' ortadan kaldıran çıktılar inşa etmektedir. Bireyleri geç modernitenin "radikal bireyselliklerindeki" (Giddens, 2004; 2010) hayatlara savuran noktanın, buradaki kırılma eşiği olduğunu söyleyebilmek artık oldukça mümkün hale gelmektedir.

2. Geç Modern Hayatlar ve Belirsizlikleri

"Her hangi bir örneğe (geçmişe ya da geleneğe) bakmadan öngörüde bulunabilmek oldukça zor bir şeydir. Kendini yenliğe adamış insanlar bile geçmişteki bir "ilkel toplumu" (yaratılış mitini) aramanın çekiciliğine kapılırlar. Geçmişin geleceği öngörmede önemli bir etkisi vardır. Geleceğin şekli geçmişteki ipuçlarına bakılarak anlaşılmaya çalışılır. Nitekim ne kadar yenilik artar ve sarsıcı olursa tarih de bir o kadar önemli ve asli hale gelir" (Hobsbawm, 2001; 29-30). Bu durumun temeldeki anlamı, geleneğin yitirildiği yerde belirsizliklerin ürünü olan anlamsızlıklar yükselmektedir. Bunun da en temeldeki çıktısı bireysel hayatı anlamlı kılabilecek mitlerin de bireysel hayatlar için bir çıkış yolu haline gelmesidir. Çünkü amacından arınmış birliktelikler ortaya çıkarken söz konusu yaşananlar geleceğin belirsizlikleriyle baş başa kalan bireyleri giderek 'radikal yalnızlıklara' itmektedir. Bu nedenle yeni koşullarda hayatın yıkıcılıklarıyla yüzleşme işi bireylerin kendi kişisel sorumluluk alanına kaymaktadır (Beck, 2011). Fakat daha öncesinde de vurgulandığı gibi, gelenek ve geçmiş klasik anlamını yitirmiş olsa da, hayata dair kurgular açısından bir değersizleşme biçimini yaşamamaktadır. Bu bakımdan bireyler peşine düştükleri 'yeni mitlerle' ya da 'vaatlerle' kendi radikal hayatlarını anlamlı kılmanın arayışına kapılmaktadırlar. Bunun da anlamı 'mitlerin' ve 'geçmişin' yeni hayatlara özgü bağlamlarda yorumsanması olmaktadır.

Ayrıca vurgulamak gerekir ki, gelenek olmazsa ortada ne bir geçmiş ne de gelecek kalmaktadır. Aksine gelenek olmadığında, geriye insana dair sadece biyolojik bir döngü kalmaktadır. Nitekim bireyin düşünebilmesi için bir 'anımsama' gerekir ve gelenek[4] de bireye bu anımsamayı veren mirastır. Bu da ayrıca onun ölülerle yaşayanlar arasındaki denklemde nerede durduğunu belirlemektedir. Fakat içinde bulunulan zamanlarda geçmişle gelecek arasındaki bağ koptuğu için birey artık bir belirsizlikler çağında yaşamaktadır. Geçmiş ve gelecek bir savaş alanındaki düşman gibi dursa da onun diyagonal (karşılıklı) etkisi, bireyi kendisi yapan noktayı da var eden savaş alanı olmaktadır. Diyagonal etkiyi (geçmiş ve geleceğin karşılıklı etkisini) yitiren insan, kendisi olmanın ya da kendini kurgulamasının güçlüğünü yaşayan insandır. Bu nedenle onun içinde yaşadığı alan, geçmiş ve geleceğin savaşı karşısında içinde bulunulan zamanı kaybeden bireyin alanıdır. Günümüz bireyleri hem geçmişin hem de geleceğin belirsizliği karşısında içinde bulunduğu zamana basma yeteneğini de kaybeden bireyler haline gelmiştir. Modernleşmenin şimdiki aşamasındaki bireyler, içinde yaşadığı zamanlardaki bu yarığın ağırlığını taşımaktadırlar (Arendt, 2012; 16-25).

Geçmişle (tarihle) ve onu algılama biçimiyle ilgili olarak ortaya çıkan yeni koşullar, bir bakıma geleceği de belirsizliğe karşılık gelen algılamalara açık hale getirmektedir. Nitekim birlikteliklerin, ortak amaçlarını yitirmiş bir 'kitle' haline dönüşmesi, bireylerin kendi eylemlerine dair öngörüde bulunmalarını ve hatta geleceği kestirebilmelerini giderek güç hale getirmektedir. Çünkü yaşananlar, birlikte yaşamanın vaat ettiği tüm istikrar ve kodları geçersiz hale getirmektedir. Belirsizliğe ve kestirilemezliğe dair yeni çıktılar, insani eylemden amacı çekip aldıkça hayatı giderek kısa epizotlar etrafında şekillenmeye mahkum etmektedir. Böylesi bir hayatta eyleme yön vermesi beklenen hem gelenek hem de gelecek hükmünü kaybedince, artık hiçbir şey uzun erimli ve hedefi vurabilen niteliklerde olamamaktadır (Sennett, 2011b; 2012). Hal böyle olunca geç modern bireyler için her türden geleneksellik bir yük ve her türden bağlanma stratejisi bir gereksizliğe karşılık gelmektedir. Ortaya çıkan söz konusu durum geçmişten ve de gelecekten arınmış bir hayat haline geldikçe, 'radikal bireyselleşmelerin' sıradanlaştığı yalnızlıklar giderek kanıksanan gerçeklikler haline gelmektedir.

Burada "insanlar... kendi tekil deneyimlerinin öznelliğine hapsolmuşlardır; aynı deneyim sayısız kere yinelenmiş olsa bile yine de tekil olmaktan kurtulamayacaklartır... sadece bir tek perspektiften sunmasına izin verildiğinde, müşterek dünyanın da sonu gelmiş demektir" (Arendt, 2013, s.102-103).

Tüm bunlar beraberinde "gelenek ötesileşmeyi" ya da "geleneğin anlamını yitirmesi" halini ortaya çıkarmaktadır. Bu açıdan Giddens; geç

4 Buna tarih ya da geçmiş demek de mümkündür.

modern toplumların "geleneksel olanla ilişkiselliği aşındığı için gelenek ötesi toplumlar oldukları" (2004; 2010) saptamasını yapmaktadır. Gelenek ötesi hal, geçmişle ilişkisel olma halini ortadan kaldırmasa da yaşanan 'anlamsızlaşma' süreci, geleceğin bir belirsizlik olarak hayatın içine çekilmesine neden olmaktadır. Nitekim böyle bir gerçekliğin (modern tarihte olduğu gibi) gelecekte bir zamana ideal olan vasıfları yükleyerek bireyleri kenetlemesini beklemek artık mümkün olamamaktadır. Yaşananlar, her türden geleneksel birlikteliği anlamsız hale getirdikçe 'insani eylem' başına buyruk ve nereye varacağı belli olmayan bir belirsizlik halini almaktadır. Eylemin belirsizleşmesi, geleceğin bir belirsizlik yumağına dönüşmesinin de temeldeki nedenidir. Eylem modernitenin başında zaten geleneksel olandan kopmuştu ama bu kez yaşananlar geleceğe de olduğundan daha fazla belirsizlikler yüklemektedir. Bu haliyle 'modernitenin ileri aşamasındaki bireyler' hem geçmişlerini hem de geleceklerini yitirerek büyük bir anlamsızlaşmanın içerisine savrulmuş durumdadırlar.

Artık parçalar bütünden büyük görünüyor ve bu yüzden ortaklıklardan medet umulamıyor. Bu evrede totaliteler de bireylerin hayatları gibi ölümlü görünmektedirler. Çünkü gelecek adına hiçbir güven telkin etmemektedirler ve bu nedenle bireylere sonsuzluk hissi vermekten çok uzaktadırlar. Tüm bu yaşananlar bireyleri, kaçınılması mümkün olmayan yok oluş korkularıyla baş başa bırakmaktadır. Bu durumdan kurtulmak sadece bireylere ait bir yüke dönüşmüş durumdadır (Bauman, 2012a, s.48-51).

Ayrıca tüm bu nedenlerle geç modern bireyler için "şimdiki zaman (yalnız başına) tatmin edici olmayınca geçmiş, şimdiki zamanı doyurucu bir şekilde yeniden kurgulamanın modelini sunmaktadır. Eski günlerin tanımı, hep eski iyi günlerdir... geçmiş, dünyanın ve insani olayların çok büyük bir bölümünde otoritesini hâlâ korumaktadır. Bu nedenle modası geçmiş olan tarih ya da deneyim de hâlâ atalarımızın devirlerinde olduğu gibi etkisini sürdürmektedir" (Hobsbawm, 2001; 41-43). Çünkü diyagonal etkinin yitimi bir tarihsizleşmeyi ortaya koyarken, yaşanan eksiklik ona dair ilginin de artmasına neden olmaktadır. Bu günlerde 'eskiye', 'nostaljiye' duyulan ilginin de nedeni temelde yaşanan anlamsızlaşmanın çıktısı olan belirsizliklerle başa çıkma çabalarıyla yakından alakalıdır. "Çünkü postmodern evrede hiçbir şey tamamen yok olmuyor, sadece doğrusal zaman denklemini yitirdiği ve artık döngüsel zamanda aktığı için sadece gözden kayboluyor" (Bauman, 2012b, s.213-214). Bu türden yaşananlar bir tarihsizleşmeye değil, aksine zaman bir yere varmadığı için 'tarihsel sürece' olan inancın kaybolmasına karşılık gelmektedir.

3. Tarih, Belirsizlik ve Anlamsızlaşma Bağlamında Yeni Kentsel Hayatlar ve Bir Çözüm Yolu Olarak Yeni Tarihsellik Biçimlerinin Sunumu

Bir bakıma toplum olmak kalıcı anlamını yitirince, ortaya yeni koşullara özgü olan yeni tarz tarih yazınları çıkmaktadır (Bauman, 2018;

269). Böylesi bir tarih yazını, önemli bir boyutunu radikal bireyselleşmelere özgü olan 'biyografik yaşamlar ve çözümlerden' almaktadır. Çünkü en basitinden toplum olmak, mensubu olan bireylerin ömrünü aşkın bir gerçekliği gerektirmektedir. Fakat bugünlerde toplumsal yaşamın kişisel ömürleri aşkın bir deneyimi içerisinde barındırdığını iddia edebilmek mümkün değildir (Bauman, 2018; 266-267). Artık bütüncül yaşamın ve de bütüncül çözümün herhangi bir anlamı kalmadığı için çözümler açısından yeni bir 'neokabilesel' evreye geçildiği görülmektedir. Bu durum da bizi gerçekliği olmayan ancak hayal edilebilen sözde topluluklar inşa etmeye zorlamaktadır (Bauman, 2015; 118). Piyasa kaynaklı olarak *inşa edilen 'kadim kamusal algıları' ve 'özelleşmiş yeni mitlerin' nedeni de bundan kaynaklı çıktılardır. "*Modern hayat, yeni bir siyaset felsefesi umuduna kapıldığı her evrede, karşısında bir tarih felsefesi bulmuştur" (Arendt, 2013; 424-425). Gelinen noktada *yeni bir tarih felsefesinin eşiğine gelindiğini söyleyebilmek mümkündür. Ancak bu kez modernitenin başındakinden farklı olarak, özel hayata dair bir tarih felsefesinin eşiğine gelindiğini iddia etmek daha yerinde bir saptama olacaktır. Ayrıca ortaya çıkan bu özel hayat felsefesinin kamusal talebe dönüştüğünü söyleyebilmek de mümkündür.* Modernleşmenin başındaki ütopyalar, ilahi göstergelerden kurtulan dünyaya yeni bir yön tayini veren (bir bakıma da hayatı anlamlı kılan) çabalardı. Ancak modernitenin geç (postmodern) evresindeki bireyler, giderek modern hayatın ortaya koyduğu 'toplum olma çözümünün sonunu' yaşayan bir noktaya savrulmuşlardır. Bu durum da beraberinde artık ütopyaların özelleştiği bir hayatı kalıcı hale getirmektedir. Çünkü hakim gündelik hayat artık geniş komünitelere bağlanmayı ya da onlardan medet ummayı anlamsız hale getirmektedir. Modernitenin erken evresindeki ütopyalar bireylere modern toplumların tarihini sunabilen tarzdaydı. Artık modern çözümler anlamını yitirdiği için artık modern tarih yazımı da anlamını yitirmektedir. Buna karşılık bireyler özel hayatlarına özgü tarihselliklere daha fazla itibar eder hale gelmektedirler. Yükselmekte olan yeni etnisizm, cemaatçilik (ya da neokabilecilik) ya da köktencilikler erken dönem milliyetçiliklerin geç modern tezahürleri değildir. Aksine milliyetçiliğin tam tersi çıktılardır. Hatta yeni söylemlerin ortaya koyduğu dil birleştirici olma yönünde bir kaygıyı dahi ortaya koymamaktadır. *Bu nedenle de yükselen özel hayat vurgularının aslında içinde büyük bir belirsizlik ve güvensizliğe dayalı olarak yaşanan yeni bir etnisizmin ürünü olduğunu iddia edebilmek mümkündür. Nitekim "bu türden yeni yaşam alanları alıcıları için bir saflaştırma projesi niteliğindeki yerleşimler olmaktadır" (Sennett, 2010; 399-400).*

Yükselen güvensizlik temalı hayatların nedeni var olan büyük bir belirsizlik halinin çıktısı niteliğindedir. Hatta söz konusu radikal belirsizlik, birleştirici olmaktan ötede bölücü nitelikte çıktılar sunmaktadır (Bauman, 2016; 54). Hatta çözüm olarak ortaya konulanlar, özellere çekilmenin me-

ziyet haline gelmesinden ötürü, yereldeki kapanma biçimleri olmaktadır. Ortaya çıkan duvarlar sadece hedef saptıran çıktılar/donanımlar niteliğindeki çözümlerdir. 'Saflaştırma' vaadinde bulunan 'projelerin' sunduğu hedef saptırıcılık, tehditleri anlamlı hale getirmekten oldukça uzaktadır (Bauman, 2016; 148-155). Nitekim dışarıdaki düşmanların kuşatması daimi oldukça huzursuzluk da daimi hale gelmektedir. Sınırların yeni koşullara özgü niteliklerde çizildiği iddia edilse bile, bu durum beraberinde büyük bir anlamsızlaşmayı getirmektedir. Ancak Arendt'in de dediği gibi (2012) modern hayat önce eylemi peşinden de anlamı üretmenin çabasında olan bir hayattır. Nitekim geç modern evredeki anlamsızlaşan hayatın bir parçası olarak, yeni kentsel alanlarda bölücü sınırlar yükselmekte ve bugünlerde de onları anlamlı kılmanın çabası (özellikle piyasa temelli olarak) ortaya konulmaktadır. Önce kenti içeriden parçalayan sınırlar çizildi ve ortaya konulanın etkili bir göstergeye dönüşebilmesi için de bugünlerde sınırlara dair yeni tarz hikayeler (tarihsellikler) üretilmektedir. Ortaya konulan 'hikayeler' bir bakıma kapanmayı ve de kaçışı anlamlı hale getirmek adına üretilen 'yaratılış hikayeleridir' (Bauman, 2016; 23). Nitekim yükselen yeni tarz yaşamlara özgü 'yeni yaratılış mitolojilerinin', ortada duran anlamsızlaşmayı gidermenin çabasındaki çıktılar olduğunu iddia edebilmek mümkündür. Artık mutluluk ya da mutlu olmak için (arzu edilen zamanlar için) bir topluma (ya da bir toplumsal hayata) ve hatta devrim ya da tam bağımsızlık için çabalamaya ihtiyaç duyulmamaktadır. Bu nedenle radikal bireyselleşmelerin olduğu böylesi yerlerde yapılması gereken şey, belirsizliklerle mücadele edebilmek adına yükselen biyografik çözümleri anlamlı kılmak olmaktadır. Bu nedenle güvenlikli siteler, bir geç modern kent deneyimi haline geldikçe, ortaya çıkan projeleri bir anlamsızlık halinden kurtarmak da önemli bir meziyete dönüşmektedir. "Bir piyasa sunumu olan bu türden projelerin anlamsızlaşmadan kurtarılması yine büyük oranda piyasa eliyle yapılmaya çalışılmaktadır" (Bauman, 2018; 38).

Postmodern evreye ait olan belirsizlik, hayatın geçmişten kaynaklı tüm kod sistemlerini boşa çıkarınca, ortaya çıkan şey güvenlik algılarını yitiren bir hayat tarzı olmaktadır. Nitekim güvensizleşen hayat, en temelde geleneksel ve hatta toplumsal ilişkileri bir anlamsızlık kertesine taşıyarak ona gereksizlik durumunu yüklemektedir. Hal böyle olunca kentsel birliktelikler de benzer yönlü akıbetler yaşayarak anlamsızlık kertesine taşınmakta ve karşılığında da bir gereksizlik hissiyle karşılanır olmaktadır. Nitekim bugünlerde kentsel hayata dahil olan "dokunmanın korkusuyla" (Sennett, 1999; 2011a), "açılmanın ve de karışmanın korkuları" (Bauman, 2003) bu türden koşulların çıktıları niteliğindeki hallerdir. Şimdilerde iletişime ve etkileşime müsaade etmeyen "nötr kentsel mekanların" yükselmesinin de nedeni aynı çıktılardır (Sennett, 1999). Bu tarz gerçekliklere dayalı olarak, hiç bir birliktelik şeklinin bir geleneksel anlam kurgusu-

na eklemlenemiyor olması, beraberinde parçalanmış hayat stratejilerinin yükselmesine neden olmaktadır (Bauman, 2014; 2016). Nitekim 'parçalanmışlıklara' özgü yeni kentsel mekanların yükselmesine neden olan gerçeklikler de bu türden çıktıların ürünüdür.

Yaşanan belirsizlikler ve sonucundaki parçalanmışlıklarla bezenmiş gündelik hayatın orta yerinde duran yeni kentsel mekanlardaki en makul görünen çözüm yollarından birisi hiç şüphesiz ki 'güvenlikli siteler' olmaktadır. Nitekim güvenlikli sitelerin, geçmiş ve geleceğin bir krize karşılık geldiği belirsizliklerin dünyasındaki güvensiz koşullar adına, bir kontrol ve güvenlik aygıtı olarak giderek yükselen bir kentsel değere dönüştüğü görülmektedir. Ortaya konulan paket yaşamlar, vaat edilen temassızlıklar ve kaçışlar aynı zamanda büyük bir tarihsel krizin çıktısı niteliğindeki gerçekliklerdir. Hatta geleneksiz, anımsatıcılığını yitirmiş ve geçmişle bağı kopan bir simgesel kriz halinin çıktısı olduklarını söyleyebilmek de oldukça mümkündür. Bu bakımdan modern tarihin içinde bulunduğumuz koşulları, geçmişin ve geleceğin hükümsüzleşmesi gerçekliğini ortaya çıkarınca, bu tarz koşulların da bir bakıma çıktısı olan yeni kentli bireyler de radikal belirsizlikler yaşayan 'kitleler' haline dönüşmektedir. Nitekim ortaya çıkan anlamsızlaşma hali; her türden birlikteliği, ortaklığı ve de geleneksel çözümü boşa çıkardığından; 'radikal bireyselleşmenin' çıktısı hayatlar için tüm bu türden çözümler, güvensizlikle ya da belirsizliklerle mücadeleyi bir "biyografik çözümler" (Beck, 2011) yumağına dönüştürmektedir. Hal böyle olunca yaşanan 'tarihsel kriz', bireyler adına anlamını yitiren toplumsal ilişkilerden uzak durabilmek adına, onları çeşitli arayışlara sevk etmektedir. Onları bir bakıma 'yeni kolonize' çareler üretmeye iten temeldeki nedenler de buradan kaynaklı çıktılardır. Söz konusu bu türden gerçeklikler, bir gündelik hayat stratejisi olarak 'güvenlikli siteler' özelindeki hayatı onlar için makul bir tercih noktasına çekmektedir (Bauman, 2016).

Postmodern zamanlarda ortaya çıkan anlamsızlaşma hali, güvensizlik özelinde makul bir zemin edinmenin arayışını da beraberinde getirmiş oldu. Çünkü giderek tüketim özelinde şekillenen ve bu yüzden de geçiciliklere endekslenen bu türden hayatlar, belirsizlikler ve güvensizliklerle ancak bu yönde bir yüzleşme zemini inşa edebilmektedir. Ancak Bauman'ın da vurguladığı gibi; "belirsizliğe dayalı kaygılar pazarlamacıların ekip biçmesine uygun topraklardır" (Bauman, 2018; 274). Bu nedenle ki içinde bulunulan zamanlarda geçmişi yitirdiği ve geleceği belirsizleştirdiği için eylemi anlamsızlaştıran bir gündelik hayat biçimi ortaya çıkmış durumdadır. Dolayısıyla ibresi kırılan bu türden hayatları yaşamak durumunda kalan ve geleceğin belirsizlikleriyle yüzleşen böylesi bireylere yönelik olarak, piyasanın koşullara özgü çözüm yolları vaat ederek "pazarlama stratejileri" ortaya koyması oldukça anlaşılabilir bir durum olmaktadır. *Çünkü belirsizliğin içinde güvensizleşen hayatın 'neokabilesel'*

koşullarını kutsamak ya da onlara sembolik değerler yüklemek işi de piyasa aktörleri için büyük bir alana dönüşmektedir. Bu nedenle yeni hayatın kutsallaşan özellerini makul, mantıklı ve de anlamlı kılma işi yeni konut sunumlarının içine yerleştirilmektedir. Çünkü bu koşullar "ortaya çıkan halin yeni mitlerle donatılmasını gerektiriyordu" (Baudrillard, 2011). *Bu yaşananlar da bir bakıma simgeselliği, kadimselliği ve tarihi yitiren hayata dair kutsanmış özelleri makul gösterecek yeni türden tarih yazımları ortaya çıkarmaktaydı. Nitekim buradaki tarih artık birleştiren değil, aksine parçalayan niteliklerdeki yeni bir tarihin yazımıdır.*

"En genel haliyle, her toplumun zamansal akışını ortaya koyan yaratılış ve gelişme mitleri vardır. "İlkler şöyleydi ve şöyle gelişti" ya da "tanrı dünyayı şöyle yarattı" hepsi de bir olaylar zinciri anlatısıdır. Çünkü bir hakikat için antik köken arayışı bir geçerlilik için emsal arayışı hükmündedir" (Hobsbawm, 2001; 36-37).

Nitekim tüm bu türden yaşananların çıktısı olarak bugünlerde kendini pazarlamaya çalışan pek çok güvenlikli sitenin satış materyallerinde ve söylemlerinde yeni tür geçmiş, gelenek ve tarih üzerinden yeni tür mistisizm ve sembolizasyonlar temelinde vurgulamalara girişiyor olmalarına sıklıkla rastlanılmaktadır. 'Güvenlikli sitelerin' yeni 'tarihsel anlatılar' ve bunlara dayalı olarak bireylerine bir "başlangıç" ya da "sıfır noktası" (bir bakıma da 'yeni yaratılış mitolojileri') olarak bir tarihsel kurgu ya da geçmiş anlatısı inşa etme çabasında olması, ortaya çıkan anlamsızlık krizini aşabilmek adına önemli bir vaat niteliğindedir. Yapılmaya çalışılan şey, "eski güzel günler" (Hobsbawm, 2011) imgesi altında, bireylerin yaşadığı krizlere dönük tavır alma biçimlerine (kaçışlara, kapanmalara ve dokunmanın krizlerine) -çoğunlukla olduğu gibi- sonradan anlam yüklemenin de vaadi olmaktadır. Bu nedenle de bugünlerde pek çok 'güvenlikli sitenin' satış ve pazarlama stratejilerinde böylesi söylemler ve argümanlar kullanması sıradan bir tesadüf niteliğindeki gerçeklikler olmamaktadır. Bu çalışma da bu türden 'yeni sunumların', hem tarihsel izdüşümlerini anlamak hem de gündelik hayata içkin tavır alışlar nezdindeki arka plan gerçekliğini kavramak adına, böylesi bir dili kullanan piyasa sunumlarını inceleyerek anlamlandırma çabasıyla ortaya konulmuştur.

4. Araştırmanın Yöntemi ve Tekniği

Araştırma süreci, nitel bir araştırma kurgusuyla hareket edilerek, bir 'örnek olay incelemesi' yöntemiyle sürdürülmüştür. Çalışma boyunca 'örnek olay yöntemiyle' hareket edilmek istenmesinin nedeni, araştırma kapsamında irdelenmek istenilen güvenlikli sitelerin satış ve pazarlama süreçlerinde ortaya koydukları yeni tarz 'tarihsellik', 'kadimsellik' ve 'geçmiş anlatılarının' son zamanlarda oldukça sık karşılaşılan bir görünürlüğe erişmesinden kaynaklanmaktadır. Bu nedenle de söz konusu gerçekliğin, kendine has bir açıklamayı gerektirdiği düşüncesiyle, 'örnek olay özelinde' irdelenmesi ol-

dukça anlamlı görülmekteydi (Merriam, 2013; Yin, 2017). Nitekim çalışma kapsamında oldukça anlamlı görülen bu satış ve pazarlama stratejisinin içerisinde barındırabileceği derinliği kavramanın yolu hiç şüphesiz reklamlar, satış dokümanları ve pazarlamaya dair üretilen diğer dokümanları (satış katalogları gibi) irdelemeyi gerekli kılmaktaydı. Çünkü doküman analizi yöntemiyle ortaya konulan "amaç; araştırılması hedeflenen olgu veya olgular hakkında bilgi içeren yazılı ve görsel materyallerin incelenmesidir" (Yıldırım ve Şimşek, 2006). Bu nedenle çalışma boyunca merkeze konulan odak sorgulama noktası; söz konusu süreçte açığa çıkan pazarlama stratejilerinin postmodern zamanlara özgü radikal bireyselleşmelere ve sonucunda ortaya çıkan özel hayat saplantılı yaşamlara özgü bir şekilde üretilmiş oldukları gerçekliğini merkeze koymaktaydı. Araştırma kapsamında açığa çıkarılmak istenen ise bu gerçekliğin ne boyutta ilişkisellikler içerdiğinin anlaşılabilmesi adına da böylesi bir tavrın yerinde olacağına karar verilmiş ve çalışma boyunca bu yönde hareket edilmiştir. Bu nedenle çalışma boyunca ilgili projelerin reklam materyalleri, çalışma kapsamındaki irdelemeler açısından önemli bir veri grubu olabileceği gerekçesiyle, uzunca bir süre kayıt altına alınmışlardır. Çalışma boyunca kullanılabilecek görseller, videolar, broşürler, kataloglar vb. dokümanlara en kapsamlı şekilde ulaşılabilmenin yolu internet ortamındaki akış olmaktaydı. Bu açıdan verilerin derlenmesi süreci boyunca internet ortamında karşılaşılan ve kendine özgü bir piyasa akışına sahip olan satış ve pazarlama dokümanları çalışma boyunca derlenmeye çalışılan temeldeki veri grubu olmuşlardır. Çünkü satış ve pazarlama süreci boyunca şirketlerce sıklıkla kullanılan bu dokümanları, Türkiye genelinde oldukça geniş bir mekana yayılan projelerin satış ofisleri ve genel merkezlerinden edinebilmenin yolu, araştırma kapsamında gerek ekonomik gerekse de zaman bağlamındaki sınırlılıklar nedeniyle mümkün olamamaktaydı. Nitekim mekan, zaman ve ekonomik sınırlılıklar bağlamında şekillenen söz konusu veri toplama sürecinin internet ortamında sürdürüyor olmasında, çalışmanın doğası açısından her hangi bir sakınca görülmemiştir. Ayrıca söz konusu projelerin satış ve pazarlama söylemlerinin piyasaya sürülüşü de eş zamanlı olmadığı için, bu yönlü veri akışının uzunca bir zamana yayılarak takip edilmesini bir zorunluluk haline getirmekteydi. Bu açıdan çalışma boyunca, sınırlarının baştan belirlenebileceği bir zaman ve mekan bağlamında alan kurgusu inşa edebilmenin mümkün olmadığı söylenebilir. Bu türden gerçeklikler dikkate alındığında, çalışmanın sürdürülebilirliği açısından en ideal veri derleme koşulunun, internet ortamındaki satış ve pazarlama akışını takip etmek olduğu rahatlıkla iddia edilebilir. Tüm bu gerekçelerle çalışmanın veri toplama süreci, Türkiye kapsamında satışa sunulan güvenlikli site projelerine dair internet ortamında edinilen satış ve pazarlama materyalleriyle sürdürülmüştür.

Çalışma kapsamında elde edilen verilerin derlenmesi sürecine 2018 yılının Mart ayında başlanıldı ve 2019 yılının Eylül ayında sonlandırıl-

dı. Nitekim ‘vaka analizi’ kapsamında irdelenmek istenen kurgusal olay belirli bir amaca dönük ‘özel veri grubunu’ inşa etmeyi zorunlu hale getirmekteydi (Maxwell, 2005). Bu süre zarfında karşılaşılan reklam videoları, satış katalogları ve satışa çıkarılan projelerin web sitelerinde ortaya konulan diğer tanıtım dokümanlarının kayıt altına alınmasıyla derlenen veri grupları oluşturulmaya çalışılmıştır. Veri toplama süreci açısından belirlenen tarihsel aralığın sonu olarak karar verilen Eylül 2019 tarihi, temelde planlı bir belirlenmişliğin ürünü bir zamanlama değildir. Veri derleme sürecinin 2019 Eylül ayında sonlandırılmasının nedeni, çalışma kapsamındaki analizler açısından belirgin bir doygunluk noktasına erişildiği fikrinden hareketle, araştırmacı tarafından karar verilen bir bitiş tarihi niteliğindedir. Nitekim “bir vaka çalışmasında... araştırmacı, araştırma esnasında çabasının büyük bir kısmında kendi içgüdülerine ve yeteneklerine güvenmek zorundadır” (Merriam, 2013; 50-52) gerçekliğinden hareketle, araştırmanın yeterli bir veri grubuna eriştiğine karar verilmesiyle söz konusu akışa dair veri toplama süreci ilgili tarihte sonlandırılmıştır.

Daha öncesinde de dile getirildiği gibi çalışma; ‘tarihsellik’, ‘yaratılış miti’, ‘eski geçmiş güzel günler’ ve ‘kadimsel geçmiş’ şeklindeki bağlamlarda ortaya konulan söylemleri analiz edeceği için, veri akışı derlemelerinde karşılaşılan ve sayıları yüzleri aşan güvenlikli site projelerine dair örneklerden, araştırmanın amacına uygun olarak bir seçime/ayıklamaya gidilmesini zorunlu hale getirmiştir. Bu nedenle de araştırmanın bağlamına uygun olduğuna karar verilen 21 proje ‘özel örnekleme tekniği’ çerçevesinde seçilmiş ve çalışma kapsamında irdeleme konusu haline getirilmişlerdir. Bu söz konusu sınırlandırma çalışmanın hedefleri kapsamında başvurulan bir teknikti ve daha çok tarihsellik temasını öne çıkartan projeleri dikkate alabilmek açısından yapılmıştı. Nitekim “örneklem grubu, araştırmanın geçerliliğini ve tutarlılığını doğrudan etkileyebildiği için, evrene ilişkin çıkarımlar ve genellemelerde bulunabilmek adına araştırma ‘özel örnekler’ çerçevesinde eriştiği veri gruplarıyla çalışmasını sürdürebilir” (Mertens, 2014). Bu gerçeklikten hareketle de amaca uygun örneklemin oluşturulabilmesi adına yapılan söz konusu filtrelemeler kapsamında, projeler tamamen araştırmacının çalışma bağlamına uygun görmesiyle derlenen bir ‘özel örnekleme’ dönüştürülmüş veri grubu olarak sürdürülmüştür. Ayrıca söz konusu derleme sonucunda; bağlama uygunluğu açısından elde edilen 21 projenin kayıt altına alınan videoları, satış katalogları ve diğer türden web ortamı görselleri ve metinleri, sahip oldukları içerikler dikkate alınarak hem görselleri açısından hem de söylemleri açısından araştırmanın amacına dair önemli bir veri grubu olabilme yeteneğine sahipti. Ancak bu metnin bir sınırlılık kriterini içerisinde barındırması açısından, derlenen tüm verilerin analizlerinin okuyucuya yansıtılması mümkün bir gerçeklik olmaktan çıkmaktaydı. Bu nedenle araştırma en nitelikli görünen örnekler üzerinden tartışılmaya çalışılmış,

okuyucuya da bu konsepte özgü niteliklerde aktarılmasının gayretinde olunmuştur. Oluşturulan veri grubu bağlamında ortaya konulan 'metinler' analiz edilirken de daha çok 'söylem analizi' tekniği kullanılmıştır. Ancak veri grubunun görsel malzemelerinin de çok zengin olması nedeniyle ve özellikle taşıdıkları 'yan anlam' kapasitelerinin detaylandırılabilmeleri gerekliliğinden ötürü 'göstergebilimsel analize' tabi tutulmalarında her hangi bir sakınca görülmemiştir. Ortaya çıkan sonuçlar ise geç modern (postmodern) zamanlarda tarihin yeni bir yazım türü olarak özelleşen hayatlara dair ne yönde bir kurgulanma kapasitesi kazandığı ve bu yöndeki kurgulama biçimlerinin nedenlerinin neler olduğu, çalışma kapsamında dikkate alınan Türkiye'deki güvenlikli siteler ve onların satış stratejileri üzerinden anlamlandırılmaya çalışılan gerçeklikler olmuşlardır.

Tablo 1: Araştırmanın veri toplama sürecinde karşılaşılan ve tarihsellik bağlamında içeriğe sahip olan 21 projenin isimleri

Beykoz Konakları	Cer İstanbul
Piyalepaşa İstanbul	Cer Loft
Viaport Venezia	Atlantis Konutları
Taksim 360	Mahall Bomonti İzmir
Bosphours City	Ottoman Life
Sinpaş İstanbul Sarayları	Patara Ispartakule
Efes Sitesi Ispartakule	Osmanlı Sarayları
Büyükyalı İstanbul	Pegasus Residance
Olimpos Evleri	Yalı Yeşilköy
Sinpaş Bursa Modern	Çengelköy Park Evleri
Hitit Business Residance	

5. Araştırmanın Bulguları ve Yorumlanması

"Tarih geçmişe dair gelenek vaat eder" (Hobsbawm'ın, 2001) ve gelenek de hayatı sığlıktan kurtarmaktadır. Ancak geç modern zamanlar geçmiş ve geleceğe dair bir belirsizlik halini gündelik hayatın merkezine çekince, yaşam sadece âna endeksli kısa epizotlar etrafında kurgulanabilir hale gelmiştir. Bu durumun karşılığı ise geleneğin hükümsüzleşmesine karşılık gelen "gelenek ötesi hayatların ortaya çıkmasıdır" (Giddens, 2004; 2010). Bir bakıma da refleksivitesi yükselen hayatların radikal bireyselleşmeler etrafında şekillenmeye başlamasıdır. Bu durumun gündelik hayat

çıktılarını Türkiye bağlamında hissedebilmek 90'lı yıllarla birlikte ağırlıklı olarak gündemimize girmiştir (Şahin, 2017; 2019a). Bir "kent belirsizliği" olarak güvenlikli sitelerin yükselişi de Türkiye'de aynı yıllara karşılık gelmektedir. Bu açıdan Türkiye'nin güvenlikli sitelerle tanıştığı bu yıllarda ortaya çıkan böylesi konutlar, bir bakıma 'gelenek ötesileşmenin' çıktısı olarak sığlaşan/yüzeyselleşen (anlamlı derinliğini yitiren) gündelik hayat tarzlarının ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Geç modern bireylerin özellere kaçış bağlamında ortaya çıkan yeni tür davranışlarını anlamlı hale getirebilmek için, özel hayatlarını kadimsel olanla (tarihle) bir araya getirebilmeleri onlar için önemli bir göstergeye dönüşmüş durumdadır. Tüm bu koşullar ortaya çıkarken konut piyasasının aktörleri de bu türden gerçekliklere özgü satış ve pazarlama stratejileri ortaya koymaktadır. Geliştirilen bu türden satış ve pazarlama dili, bir bakıma -Arendt'in tabiriyle- modern hayata özgü bir şekilde "önce 'eylemi sergileyen sonrasında da ortaya çıkan sığlaşmaya karşılık bir anlam kategorisi vaat etmeye çalışan" çıktılar niteliğindeki gerçeklikler hükmündedir.

Gündelik hayata dair yaşanan sığlaşmalar, büyük bir belirsizleşme sürecine karşılık ortaya çıkan durumlar niteliğindedir. Bu bakımdan 'yeni konut projelerinde' ortaya konulan 'yeni tarihsellik anlatılarının', bir bakıma yitirilmiş geçmişlere karşılık bir 'yaratılış miti' olarak ortaya konulduğunu söyleyebilmek mümkündür. Çünkü belirsizliklere dayalı olarak ortaya çıkan güvensizliklerle birlikte 'parçalanan gündelik hayatlar' giderek özel hayat saplantılı yaşam tarzlarına neden olmaktadır. Parçalara endeksli halde yaşanmak zorunda kalan bu türden hayatlarda, bir bakıma hedefi vurması mümkün olmayan tarzlar ortaya çıkmış durumdadır. Söz konusu çıktılar beraberinde bir anlamsızlaşma halini getirirken, 'yaratılış mitlerinin' özellere endeksli olarak ortaya konulabilir olmasının süreciyse, tekil davranışlara piyasanın eliyle anlamlar yüklemenin çabasındaki çıktılar olmaktadır. Çünkü gelenek ötesi hayatlar geçmişle ilişkiselliğini yitirmiş hayatlar niteliğindedir. Bu nedenle de gelecekle baş başa kalan bireylerin ona dair yaşadığı belirsizlikse, "pazarlamacıların ekip biçmesine en uygun topraklar" (Bauman, 2018) niteliğindedir. Geçmişle arasındaki bağları yitiren ve bu nedenle belirsizliklerle baş başa kalan bu türden hayatlar için piyasanın ortaya koyduğu çözüm, postmodern kimlikler için yeni tarz simgesellikler vaat etmektir. Bu bakımdan postmodern bireylerin özelleriyle (evleriyle) 'tarihsellik kurgularını' yan yana getirmeye çalışan piyasa temelli söylemler, içinde bulunulan belirsizliklerle bir baş etme stratejisi olarak bu yönde yeni tarz göstergeler üretmenin de çabasında olmuştur. Bu gerçekliği hali hazırda Türkiye'de yeni tarz konut sunumu yapan şirketlerin satış ve pazarlama stratejilerinde görebilmek oldukça sık rastlanır bir durum haline gelmiştir.

Nitekim yapımına 1993 yılında başlanan ve 2002 yılında da tamamen sonlanan 'Beykoz Konakları' projesi, bu türden söylemler bağlamın-

da Türkiye'deki inşa edilen ilk güvenlikli sitelerden birisidir. Proje 'Tepe İnşaat' tarafından Saip Molla Paşa Korusu'ndaki tarihi av köşkü arazisi (401 hektarlık alan) üzerinde kurulmuş bir projedir. Av Köşkü geçmişte II. Abdülhamit, Mehmet Reşat, Vahdettin gibi Osmanlı Padişahları tarafından da kullanılan tarihi bir mekan niteliğindedir. Söz konusu arazi bugün Beykoz Ormanlarının içerisinde kalan bir bölgedir. Söz konusu alan üzerine inşa edilen projenin resmi sitesinde yer alan "Beykoz Konakları - Tarihçe" bölümünde aşağıda yer alan oldukça uzun bir tarihsel anlatıya yer verilmektedir.

Tarihçe

Beykoz Konakları » Tarihçe

Antik Beykoz Kenti

Beykoz kentinin tarihine ilişkin bilinen en eski tarih M.Ö. VIII. yüzyıldır. Kent tarihçilere göre bu tarih daha da eskilere götürülebilir. Ancak bu dönemde Beykoz bölgesine Hint-Avrupa kökenli olduğu söylenen küçük bir kavim olan Traklar'ın yerleştiği bilinmektedir.

Trakya'ya adını vermiş olan bu savaşçı topluluk yazılı bir kültüre sahip değildir. Her ne kadar güçlü yönetim mekanizmaları oluşturmuşsa da tek bir devlet olamamıştır. Amikos adını verdikleri Beykoz bölgesinde bir devlet kuran Trak halkı M.Ö. 337 yılında bölgedeki diğer bir kavim olan Bitinyalıların saldırısına uğramış ve yenilmiştir.

Bitinyalılar devrinde, bir krallık haline gelmiş olan Beykoz kenti, dokuz kral görmüştür. Bitinya, M.Ö. 74 yılında kral IV. Nicomedes tarafından Roma İmparatorluğu'na devredilmiştir. Çok geçmeden Pontus Krallığı tarafından işgal edilmiş, Roma ile Pontus ordıları arasında on yıl süren savaş neticesinde Pontus Krallığı da Bitinyalıya dâhil edilmek suretiyle Roma İmparatorluğu'na katılmıştır.

Roma ve Bizans Dönemleri

M.S. 395 yılında Roma İmparatorluğu, Batı Roma ve Doğu Roma olarak ikiye ayrıldığında Beykoz, Doğu Roma (Bizans) sınırları içerisinde kalmıştır. Boğazın Karadeniz'e bakan kısmına hâkim oluşu sebebiyle hem ticari hem de askeri önemle sahip olan Beykoz, 609 yılında Pers İmparatorluğu'nun, 669'da Müslüman Araplar'ın eline geçer. Ancak kısa bir süre sonra tekrar Bizans İmparatorluğu tarafından geri alınır. Bu, 1402 yılında Osmanlı İmparatorluğu'nun gelişine dek, yani yedi asır sürecek olan bir hâkimiyettir.

Osmanlı Dönemi

Sultan Yıldırım Beyazıd, bölgeyi, İstanbul'un fethinden tam 51 yıl önce ele geçirir. Böylelikle kent, Beykoz adını alır. Pek çok rivayetten en bilinenine göre Beykoz adı, Kocaeli beylerbeyinde burada oturmasından dolayı, Farsçada köy anlamına gelen "koz" sözcüğüyle Türkçe bey sözcüğünün birleşiyle gelişimesiyle oluşmuştur. Başka bir rivayete göreyse, bölgede fazla sayıda bulunan ceviz ağaçlarından dolayı o dönemde ceviz anlamına gelen "koz" sözcüğünden "Beykoz" türetilerek oluşmuştur. Osmanlı döneminde Beykoz bölgesi mesire yerleri, deniz, bereketli toprakları, ormanları ve geniş av sahalarıyla yöneticiler sınıfının gözde mekânlarından birisi olmuştur. Padişahlar başta olmak üzere, saray erkânı avlanmak için de bölgeyi kendine mesken tutmuştur. Bu av merakıyla bağlantılı olarak, zamanla, padişahların ve saray erkânının konaklayabilmesi için av köşkleri ve kasırlar inşa edilmiştir.

XVII. yüzyıldan günümüze

Ava en düşkün padişahın, kendisi için 'avcı' lakabının kullandığı IV. Mehmed (1642-1693) olduğu söylenir. IV. Mehmed'in en kısa avının üç ay sürdüğü rivayet edilmiştir. Av merakı nedeniyle devlet işlerini ihmal etmekle suçanmış, bunun üzerine tahtını Edirne'ye taşımıştır. Bu merak, daha sonraki padişahlar ve saray erkânında da devam etmiştir. 1904 yılında Saip Molla Paşa adındaki din bilgini, Beykoz'un sırtlarında bulunan ormanlık alanda bir av köşkü yaptırmıştır. Mimarı, Hidv Kasrı'nı da yapan İtalyan mimar Delfo Seminati'dir. Köşke, o yıllar İtalya'da bulunan Toscana Villası'nın görünümü verilmiştir. Dönemin padişahlarının yanı sıra Avrupa'dan ve Mısır'dan gelen, dönemin ünlü prenslerine de hizmet vermiştir. İşte Beykoz Konakları, orman içerisinde, bu tarihi Av Köşkü'nün bulunduğu 100 hektarlık alanda, ağaçlar kesilmeden inşa edilmiş 401 konaktan oluşmaktadır. II. Abdülhamit, Mehmet Reşat ve Vahdettin tarafından kullanılmış olan Köşk, aslına uygun restore edilmiştir. Bugün, Av Köşkü, Beykoz Konakları'nın yönetim binası olarak, ona bağlı Al Ahırı ise sosyal tesisler olarak kullanılmaktadır.

*Resim 1: Beykoz Konakları'nın sitesinde yer alan tarihçe bölümü (*https://www.beykozkonaklari.org/tarihce*)*

Satış ve pazarlama açısından hedef kitle düşülünce, etkin bir kurguyla ortaya konulan bu metin, temelde "Beykoz Konakları: Tarihçe" başlığı altında, bir 'Beykoz tarihçesini' alıcılarına sunan bir anlatı biçimini ortaya koymaktadır. Nitekim söz konusu tarihçe, M.Ö. VIII. yüzyılda bölgede yaşamış olan 'Traklar' ve 'Bitinyalılar'dan başlatılan bir bilgilendirmeye yer vermemektedir. Bu vurgulamalara yakından bakıldığında, aslında 'özele kaçış' çabaları nedeniyle 'dışarıya kapalı olan mekanda' yaşama kararını verecek olan kitleye dönük olarak, kadimsel bir başlangıcın vaadinde bulunan bir söylem şeklinde kurgulandığı oldukça açıktır. Nitekim 'dokunmanın krize' dönüştüğü yeni kentsel alanlarda, geç modern bireylerin sergilediği 'özellere kaçış' tarzındaki tavırların ürünü olan yeni kentsel parçalanmışlıklar, bu türden vaatlerle birlikte bir anlamlılık kurgusuyla karşılanmaya çalışılan gerçekliklere dönüştürülmektedirler. Nitekim projenin resmi sitesindeki tanıtım metinlerinde karşılaşılan olası 'alıcıların

özellikleri' de bir bakıma onların kentten beklentileri çerçevesindeki ortaya konulanlar niteliğindeki bilgiler olmaktadır. Çünkü aşağıda yer alan ve sitenin satış materyallerinde geçen vurgulara yakından bakıldığında, söz konusu konutların olası alıcıların temelde kentten kaçan ve yalıtılmış bir yaşam talebinde bulunan kitleler oldukları anlaşılmaktadır. Nitekim ilgili kitlenin, -Şahin'in de vurguladığı gibi (2019a)- neoliberalleşen işlerinden kaynaklı olarak ortaya çıkan temassızlık talepleri, onların kentin 'geleneksel yerellerine' karşı mesafeli olmalarına yol açmaktadır. Bu bakımdan site öncelikle alıcılarına bir kentsel yalıtılmışlığın vaadinde bulunarak, bir bakıma sakinlerine geleneksel kamunun parçalanmasını vaat etmiş olmaktadır. Bu bakımdan proje, kitlelerin "dokunma krizine" içkin 'özel hayat saplantılı hallerine' yeterince cevap verdiğinin vaadinde bulunarak, onların yaşadığı belirsizlik hallerine özgü 'kurgusal bir hayatla', ortaya çıkan bu anlamsız haline dair bir anlam vaadinde bulunmaktadır. Nitekim projenin web sitesinde geçen aşağıda vurgular da bunu netlikle ortaya koymaktadır.

Aslına uygun olarak restore edilip özel bir kulübe dönüştürülen asırlık av köşkü; kütüphane, bilardo, oyun ve davet salonları, sohbet köşeleri, büyük partiler için düzenlenmiş bahçesi ve geniş mutfağı ile servis verecek.

Park yeri, zamansızlık, ses kirliliği ve benzeri sorunlar site kapısında sona eriyor ve Beykoz Konakları yaşadığınız her dakikayı değerlendirmeye çalışacağınız, ayrılamayacağınız, sevdiklerinizle yaşamın damla damla tadını çıkaracağınız tüm olanaklarıyla sizi bekliyor."

*Resim 2: Beykoz Konakları'nın hedef kitlesinin projeye dair aradığı niteliği ve beklentiyi ortaya koyan türde örnek bir söylem (*http://www.beykozkonaklari.com/home/default.asp*).*

Fakat sitede geçen bu tanıtım metninin ön kısmına daha yakından bakıldığında karşımıza çıkan söylem tarzı, arazide bulunan tarihsel dokunun "korunarak aslına uygun şekilde yaşatıldığının" da vurgusunu yapmaktadır. Bu vurgular, belirsizliğin tarihsellik bağlamında bir krize dönüştüğü geç modern evrede, geçmişi yitiren bireylerin hayatına dair mitsel bir 'sıfır noktası'[5] olmanın vaadinde bulunduğu dikkatlerden kaçmamaktadır. Çünkü anlatımı yapılan tarihsellik, söz konusu site içinde yeniden tasarlanarak ortaya konulan eski (kadim) yapılarla somut görünürlükler kazanan göstergelere dönüştürülmüşlerdir. Bu sayede belirsizliklere içkin korkuların kaçışlarıyla ortaya çıkan 'neokabilesel' tavır, bu tarz eylemi sergileyen bireylerin gözünde kendini anlamlı kılabilecek bir 'anlatı' (yazın) biçimi bulduğu kadar, somut bir gösterge de edinmiş olmaktadır. Boudrillard'ın da dediği gibi "modern hayatın tüketim parametreleri kaynağını geçicilikten almaktadır" (2013). Fakat bu geçiciliğin ortaya koyduğu yüzeyselik 'eski/tarihi nesnelere' geçmiş (eski) yaşanmışlıkları anlatabilmeleri

5 Buna 'başlangıç noktası' demek de mümkündür.

potansiyelinden kaynaklı olarak ilgiyi arttırmış durumdadır. Çünkü eski nesneler geçicilik temalı bir hayatta bireye kalıcılık hissi veren bir kadimselliği anlatan araçlar hükmündedir. Ayrıca eski (tarihi) nesneler ona sahip olanlar için, 'masalsı temalar' üstlenerek bir kusursuzluk halinin de anlatısını ortaya koymaktadırlar. Bu yönüyle eski nesneler bir mitolojik temel sağlayabilmenin de aracına dönüşerek simgesel bir çıktılara dönüşmektedirler. Böylesi nesneler sayesinde kutsanmak istenen özellerin kutsanabilmesi daha kolay hale gelmektedir. Bir bakıma da 'anlamsızlaşan' özellere dair anlamlılık sağlayabilen bir araca dönüşmektedirler (Baudrillard, 2011; 92-100).

Nitekim projenin tanıtım metninde geçen "tarihi doku" vurgusunun peşinden, pazarlanmak istenen evlere dair oluşturulmak istenen bu tarz kurguların, söz konusu konutlara verilen isimlerle devam ettirilmek istendiği oldukça dikkati çeken bir unsurdur. Ancak bu evler temelde boyutları, bahçelerin büyüklükleri ve fiyatları bağlamındaki özelliklerine dayalı olarak kurgulanmış evlerdir. Ancak ortaya konulan konseptin böylesi bir meta görüntüsünden arındırılmış tarzda bağlamlar edinebilmesi için, kadimselliğe dayalı söylemin bir araca dönüştürüldüğü görülmektedir. Bu nedenle de üretilen üç farklı konut tipine Türk Sanat Musikisi'nin farklı makamlarının isimleri (Nihavent, Segah ve Şehnaz) verilmiştir. Bu sayede üretilen evler ortaya konulmak istenen kadimsellik kurgusunun parçası kılınarak, ilgili kitlenin zihninde inşa edilmek istenen bu yöndeki anlam kategorilerine eklemlenmektedir. Ayrıca ilgili metnin devamında, sitenin kurulduğu arazinin içinde kalan ve 'tarihi av köşkünün' restore edilerek korunmuş olması hali, yaşanılan yerdeki tarihi eserlere dair ortaya konulan kurgunun kadim kamusala ait bir gerçeklik olmaktan nasıl çıkarıldıklarını anlatan nitelikteki detaylardır. Tüm projenin orta yerinde 200 yıllık olan ve Osmanlı padişahlarına ait olan bir av köşkü durmaktadır ve bu köşk, içeridekilerin özel hayatlarına eklemlenerek (bir bakıma da modern bütünlüklere özgü olan tarihselliklerin dışına çıkarılarak) onların gündelik hayatlarının bir parçası haline getirilmektedir. Bu kurgusallaştırılan durum, geç modern bireylerin ortaya çıkan geleneksizleşmeleri (geçmişi yitirmeleri) yönündeki gündelik hayat krizlerine dair bir kalıcı strateji hükmüne büründürülmek istenmektedir. Bu bakımdan tüm bu anlatılara dair ortaya konulan göstergeler, temelde hedeflediği alıcı kitlenin söz konusu mevcut hayatlarına karşılık bir 'anlamlılık vaadinde' bulunmanın çıktıları hükmündedir. Bu nedenle ilgili projenin, kendilerine özellerini kutsamak noktasında arayışta bulunan geç modern bireylere -kadim geçmişi de kullanarak- bu konuda somut göstergeler sunabilmenin çabasına giriştiğini söylemek mümkündür.

"Beykoz Konakları, İstanbul'un yeşiliyle, tarihi dokusuyla ve kendine özgü güzellikleriyle tanıdığımız Boğaz'ın incisi Beykoz'da Tepe İnşaat tarafından yapılıyor. Saip Molla Paşa Korusunda yer alan Beykoz Konakları Nihavent, Segah ve Şehnaz adı verilen üç tip konakla 200 yıllık bir geçmişe uzanıyor.

Yüz hektarlık bir alana serpiştirilmiş toplam 401 konak sadece farklı bir hayat tarzının değil, aynı zamanda geçmişten geleceğe uzanan bir geleneğin çağdaş yansımaları olarak düşünülüp gerçekleştiriliyor.

*Resim 3: Beykoz Konakları'na ait web sitesindeki tanıtım bölümünden bir örnek (*http://www.beykozkonaklari.com/home/default.asp*)*

*Resim 4: Beykoz Konakları'nın kurulduğu arazi üzerinde yer alan ve Osmanlı padişahlarına ait olan ve bugün site sakinlerine sosyal tesis olarak hizmet veren "200 yıllık av köşkü" (*https://www.facebook.com/focusmimarlik/photos/a.977576048952299/977576535618917/?type=3&theater*)*

*Resim 5: Av Köşkü alanında yer alan bir başka köşk örneği (*https://www.facebook.com/focusmimarlik/photos/a.977576048952299/977576362285601/?type=3&theater*)*

Ancak başta verilen uzun 'Beykoz tarihçesi' söylemlerine yakından bakıldığında, dikkati çeken farklı türden bir detay daha göze çarpmaktadır. Ortaya konulan tarihsel anlatı biçiminin bir bakıma modernist olan tarihsel anlatı biçimleriyle örtüşmediği rahatlıkla görülmektedir. Çünkü 'modern tarih' temelde bir milliyetçi anlatıdır ve toplumsal hayatı anlamlı kılmak için zamanı ve mekanı da bu yönde kodlayan bir anlatı biçimidir. Fakat söz konusu projede ortaya konulan tarihsel anlatı biçimi, temelde 'özellerine kaçan ve orayı kutsamanın' çabasında olan bireylerin hayatına dair bir kadimsellik inşasında bulunmaya çalışırken, modern tarih anlayışının bütünsel olanı merkeze koyan anlatı tekniğini dışladığı görülmektedir. Fakat bu türden bir anlatının toplumsal kurgunun devrimlerini, kopuşlarını, bağımsızlık mücadelelerini ve tarihi sıfırlayan halini dışlayarak 'gidebildiği kadar eskiye gitme' çabasını merkeze koyduğu görülmektedir. "Osmanlı padişahlarına ait olan" ve "geçmişi 200 yıl öncesine giden" göstergelerle başlatılan söylemler, bir bakıma erken Antik temellere kadar gidebilen söylemler için birer basamağa dönüştürülmüş görünmektedir. Bu konudaki temel amacın toplumsal olanı değerli kılmak yerine, yaşanılan mekana dair 'mitsel anlamı olabilecek' kadim bir başlangıç noktası arayışında olmanın çabasında olunduğu gayet açıktır. Nitekim söz konusu anlatı biçimindeki temel çaba, bir başlangıç noktasını merkeze koyuyor görünse de gerçekte olan şey, söz konusu "hikayeyi" gidilebilecek ne kadar geçmiş varsa oradan başlatabilmektir. Çünkü bu sayede hem ortaya çıkan kaçışlar olduğundan daha anlamlı hale getirilmiş olacak hem de kaçışı gerçekleştirenlere vaat edilen mekanın sembolik değerinin de bir kadar yüksek olacağı düşündürülecektir. Nitekim bu kurgudaki amaç, toplumsal hayatı öne çeken bütünleştirici ve ortaklıklara hizmet edebilen bir kurgu inşa etmenin çabasında olabilmek değildir. Aksine evleri alabilmenin yeterliliğindeki radikalleşen kitlelerin gündelik hayatlarına dair yaşadığı sığlaşmalara cevap verebilmenin çabasında olduğu anlaşılmaktadır. Bu nedenle de daha öncesinde dile getirildiği gibi birleştiren değil parçalayan ve hatta ortak bir kamusal hayat inşa etmenin kaygısında dahi olmayan bir projelendirme tarzı olduğu oldukça açıktır. Hatta kutsanmış özel hayatlar etrafında kurgulanan yalıtılmış yaşamlar adına bir anlamlandırmanın çabası olarak ortaya konuldukları rahatlıkla söylenebilir. Bir bakıma köklü bir tarih, postmodern tüketim parametresine entegre edilmiş olan yeni 'ev' kurgusu bağlamında ortaya konularak, geleneksel misyonunun dışına çıkarılmıştır. Nitekim bunun da anlamı, tarih gibi bütünleştirici potansiyeli olan sembolik kurguların dahi artık postmodern nitelikteki parçalanmış hayat stratejilerine nasıl piyasa eliyle entegre ediliyor olduklarıdır. Bir bakıma parçalanmışlıkları kutsamak ve hatta sürdürülebilir kılmak için nasıl yeniden anlamlandırılmaya çalışıldıklarının anlatıcısı hükmündedir.

Tarihselliği merkeze koyan kurgusuyla karşımıza çıkan bir başka satış ve pazarlama sürecine 'Cer İstanbul' projesinde rastlanılmaktadır.

Projenin web sitesi görselleri ve iki farklı reklam videosu, tema olarak bu yönde kurguyla ilgili yoğun bir içeriğe sahiptir. Proje, Yedikule Hisarı'nın hemen yanında bulunan ve geçmişi 1870'li yılların ortalarına kadar giden, öncesinde tren bakım ve onarım atölyeleri olarak hizmet veren tarihi Cer atölyelerine ait alan üzerinde kurulmuştur. Proje bu tarihi alanın üzerinde kurulmasına dayalı olarak, tarihselliği öne çeken söylemlerle bir satış ve pazarlama sürecini ortaya koymaktadır. Projede satış ve pazarlamaya dair ortaya konulan materyallerdeki söylemler ve de görseller, söz konusu kurguyu detaylandırmak açısından önemli çıktılar sunan niteliktedir. Bunlardan en öne çıkanları ise projenin iki farklı reklam videosu olmaktadır. Projenin reklam videosunun ilkinde, giriş sahnesinde ortaya çıkan siyah bir ekranda, bir daktilo sesi eşliğinde beyaz harflerle bir cümle yazılmaktadır. Söz konusu ifade: *"Tarih Paha Biçilemeyen Tek Eserdir"* şeklinde bir başlık niteliğindedir. Reklamın bu yönde bir vurguyla başlaması aslında projede ortaya konulmak istenen "geçmiş" konseptinin anlatısını ifade edebilen bir giriş niteliğindedir. Reklamdaki söylem, tarihsel göstergelerle sürerken bir bakıma bireyin bir geçmiş ve geleceğin karşılaşma alanında biçimlenen bir gerçeklik olduğunun farkındalığıyla birlikte: *"Yedikule Hisarının yanı başındaki tarih nesilden nesile yaşanmaya devam edecek. Dünden bugüne, bugünden sonsuzluğa"* şeklindeki vurguların sıklıkla kullanıldığı görülmektedir. Nitekim bu türden söylemler, insani doğanın ömürleri aşkın stratejilerle birlikte ancak geçicilikleri aşıp bir kalıcılık edinebileceğinin bilincinde olarak, geç modern hayatlar için önemli bir vaade dönüştürülmektedir. Çünkü birey ortaya konulan bu kurguyla birlikte, kadim bir geçmişe entegre edilip geleceğe kalabilmenin vaadinde bulunan bir hayata eklemlenmenin fırsatına erişmektedir. Proje de ortaya koyduğu materyallerdeki vurgular vasıtasıyla bunu içeride yaşayacak olanların özel hayatlarına nasıl entegre edileceğinin anlatımını yapmaktadır. Reklamdaki bu vurguya dikkat kesildiğimizde, aslında modernist tarih algısını yitirmiş ve belirsizliklerle baş başa kalmış geç modern bireylere özgü niteliklerde bir söylem olduğu gerçeği rahatlıkla anlaşılmaktadır. Projenin bu türden söylemlerle hareket etme çabasının temelinde, bir bakıma geç modern bireylerin özel hayatlarını anlamlı kılmak yönünde giriştikleri arayışlara yardımcı olabilecek nitelikte kadim geçmişler sunabilmek vardır.

Cer İstanbul (I. Reklam videosu metni): "Tarih Paha Biçilemeyen Tek Eserdir. Yedikule Hisarının yanı başındaki tarih nesilden nesile yaşanmaya devam edecek. Dünden bugüne, bugünden sonsuzluğa... Cer İstanbul sizi geçmişin görkeminden geleceğin yaşamına davet ediyor. Cer İstanbul ön satışta" (https://www.youtube.com/watch?v=9MgZfGy2uVc).

Resim 6: Cer İstanbul reklamından tarihselliği öne çeken bir kare

Arendt'in de dediği gibi "modern seküler tarih, dünyevi bir sonsuzluğu kurgularken bunu geçmişe ve geleceğe dair bir sonsuzluk hissini ortaya koyarak yapmaktaydı" (2012). Bu nedenle modern evrede zamana dair ortaya çıkan "süreç" kavramı, İbrahimi algının aksine, dünyadaki bulunma halini anlamlı kılmanın aracına dönüştürülmekteydi. Fakat Bauman'ın da dediği gibi postmodern (geç modern) evre, tarihe (zamana) ilişkin ibrenin kırıldığı bir süreç olmuştur. Bu evrede geçmişle bağını yitiren bireyler, geleceğin belirsizliği ile baş başa kalınca, gündelik hayat belirsizliklerle yüzleşememekten kaynaklı olarak âna endeksli yaşanmak durumunda kalmaktadır. Bu noktada kaybedilen geçmiş ve sonrasında ortaya çıkan geleceğin belirsizlik hali, gelenek ötesi olan geç modern bireylere dönük anlamlı çıktılar sunmak açısından tarihsel olanı birer araca dönüştürmektedir. Ayrıca böylesi bir kurgu genellikle somut nesnelerle (eski bir taş, bir bina ya da başka türden materyallerle) ilişkisel hale getirilmediğinde, ortaya konulmak istenen mekanı ve özelleri kutsama çabalarına dair anlamlılık kategorilerinin oluşturulması süreci de oldukça zor olmaktadır. Nitekim görsellerdeki tarihi mekan ve onun restorasyonuna dair canlandırmaların fazlaca öne çıkarılması, aslında kurgusal anlamıyla inşa edilmek istenen "sıfır noktası" ya da "başlangıç noktası" gibi gerçeklikler için somut bir göstergenin de vaadi şeklindeki dışa vurumlardır. Bu bakımdan satış ve pazarlama stratejisinde öne çekilen söz konusu vaatler, somutluğu olan 'eski' bir materyalle özdeş hale getirilince, hedef kitlenin dikkatini daha kolay çekebilir hale gelmektedir. Fakat unutmamak gerekir ki bireyleri anlamlı bir bütünlüğe entegre eden şey, geçmiş ve geleceğin diyagonal anlamdaki etkisi olmaktadır. Nitekim bu türden diyagonal etkinin yitirilmesinin karşılığı, bireylerin tarihe olan ilgilerinin azalması anlamına gelmemektedir. Aksine bu durum tarihe olan ilginin artmasına, ancak onun bireylerin hayatına dair anlamlı çıktılar ya da etkiler üretme potansiyeli-

nin ortadan kalkmasına neden olmaktadır. Nitekim bu türden projeler ve beraberinde yükselen pazarlama ve satış kurguları da bir bakıma bunun ispatı niteliğindeki çıktılardır. Çünkü bu türden projeler ve kurguladıkları sunum dili, geçmişi yitiren geç modern bireylere onların gündelik hayatlarına dair aranan diyagonalliği vaat ederek, bir bakıma 'yeni tür geçmişler' sunmaktadır. Böylesi bir kurgu bireylere temelde bir geçmiş (hatta satın alınmış bir geçmiş) vaat ederken, karşılığında geleceğin bir belirsizlik haline dönüşmesini engellemek yönüyle gizil bir vaatte de bulunmuş olmaktadır. Çünkü geçmiş bir etki olarak bireyi geleceğe iterken, gelecek de aynı şekilde geçmişe itmektedir. Geçmiş anlamlı bir araç olmaktan çıkınca, geçmişi yitiren bireyler geleceğin belirsizliği ile baş başa kalmaktadır. Bu açıdan ortaya konulan geçmiş anlatısı, başka açıdan da geç modern bireyler için bir alt metin olarak geleceğin belirsizliğini ortadan kaldırmayı vaat etmiş olmaktadır. Nitekim yukarıda verilen reklam metninde geçen; *"Cer İstanbul sizi geçmişin görkeminden geleceğin yaşamına davet ediyor"* vurgusu, temelde geçmişin yitirilmesinden kaynaklı olarak yaşanan belirsizliklerin farkındalığı bağlamındaki ifadelerdir. Bu açıdan geleneği yitirdiği için geleceğin belirsizliğiyle baş başa kalan geç modern bireylere bu yönde önemli bir vaat olmaktadır. Bir bakıma da geç modern evredeki refleksif bireylerin gündelik hayatlarında yaşadıkları "zamanın okunun kırılması" gerçeğine dayalı olarak, ortaya çıkan 'geçmişin hükümsüzleşmesi' yönündeki krizleri aşmanın vaadini sunmaktadır. Yaşanan koşullar döngüsel zamandan ve kısa epizotlara kilitlenen hallerden kaynaklı olarak, bireylerin ölümle ilişkiselliğini yitirmesine de neden olmaktadır. Ancak bu tarz bir projenin dili ve ortaya koydukları, seküler dünyaya özgü olan 'dünyadaki kalıcılığın' vaadine dönüştürülmekte ve bireysel hayata dair bir ölümsüzlük stratejisinin aracı kılınmaktadır. Nitekim tüketim özelindeki hayat, sadece haz ilkesine açık olduğu için kalıcılıklarını yitiren gerçekliklere bürünmektedir. Hal böyle olunca da bu türden projeler, böylesi bireylerin hayatlarında eksikliğini hissettiği kalıcılığın ve de istikrarın vaadini sunabilen türden çıktılar olmaktadır. Bir bakıma kişinin kendi özelinde aradığı dünyevi kalıcılığı bireyin kendisine sunmaktadırlar. 'Cer İstanbul'un yukarıda geçen reklam metni de baştan sona bunun vurgularını yapan bir örneklendirme niteliğindedir. Nitekim aşağıda verilen görsellerse her bir detayında tarih, geçmiş ve kadimsel olanla birlikte; geç modern evrenin sıradanlıklarına dönüşen özellere kaçış halini anlamlı kılmanın çabasındaki vurgular niteliğindedir. Nitekim görsellerdeki *"zamansız dokunuşlar"* ve *"tarihten aldığı ilhamla yüzyıllar boyu sürdürülebilecek bir kültürel hassasiyette hayatın çekim merkezi oluyor"* gibisinden söylemler her defasında bunu daha da açık hale getiren örneklerdir. Bir bakıma söz konusu inşa süreci geçiciliklerin ürünü krizleri aşmak yönündeki sunumlar olmaktadır.

Resim 7: Cer resmi sitesinden tarihsellik vurgusuna dair bir örnek
(https://www.egeyapi.com/cer-istanbul)

Resim 8: Cer İstanbul resmi sitesinden bir örnek

Resim 9: Cer İstanbul resmi sitesinden bir örnek

Cer İstanbul projenin ikinci reklam videosu da yine benzer yönlü vurgularla ortaya konulan tarihselliğin vaadini detaylandıran niteliklerdedir. İkinci video bir seslendirme olmaksızın hareketli görsellerin üzerine yazılı olan etkili bir müzik eşliğindeki söylemlerle öne çıkarılmaktadır. Amaç

bir bakıma yazı ve gösterileni belli bir uyarlama içerisinde daha etkin hale getirmenin çabasında olmaktadır. Ancak bu sefer ki reklam videosunun, ilkindeki gibi diyagonal etkiyi sürdürmenin yanında, farklı bir vurgulama şeklini daha işin içine çekmeye çalıştığı dikkatlerden kaçmamaktadır. Nitekim postmodern zamanların en belirgin özelliği, -Bauman'ın da ifade ettiği gibi (2017)- "akışkan ve iz bırakmayan hayatları öne çıkarmış olmasıdır". Bir bakıma postmodern bireylerin dünyaya dair edindikleri geçicilik hissi, onların üstesinden gelemediği türde çıktılar ortaya koymaktadır. Ortaya konulan reklam metnine daha yakından bakıldığında, bu sefer geç modern bireylerin içine düştükleri geçicilik hallerine karşılık, bir dünyevi kalıcılığın parçası olabilmenin vaadini daha fazla öne çıkardığı görülmektedir. Nitekim projenin bu noktada pazarlama sürecinde merkeze koyduğu şey aslında radikal bireyselliğe içkin anlamsızlık ve geçicilik krizini ortadan kaldırmayı ziyadesiyle vaat etmiş olmasıdır. Reklam metninde geçen *"her insan geleceğe bir şey bırakmak için gelir bu dünyaya... Yedikule Cer Atölyeleri. Yedikule Hisarının yanı başındaki tarih. Dünden bugüne bugünden sonsuzluğa. Nesilden nesile yaşamaya devam edecek"* şeklindeki ifadeler, aslında akışkan zamanların içindeki geçicilik temalı yaşantılara içkin anlamsızlaşma sürecine karşılık gelen söylemler niteliğindedir. Nitekim proje bu sayede potansiyel alıcılarına dünyevi bir tarihin "sonsuzluk" temalı kalıcılığını vaat ederek, onların ömürlerini aşkın kalıcılıklar edinebilmeleri hissini ortaya koymaktadır. Bu sayede de geçicilik temalı hayatlara dünyaya dair bir 'iz bırakabilmenin' (bir ölümsüzlük stratejisi edinebilmenin) umudunu aşılamaktadır. Bu yönde ortaya konulan görseller de bir bakıma yaşanan 'radikal bireyselleşmenin' krizlerini aşmayı vaat eden göstergeler niteliğine büründürülmektedir. Hatta tasarlanan projenin yaşam alanında karşılaşılacak 'eskilik', 'eski taşlar', 'eski yapılar' ve yaşanmış gerçek bir geçmiş; bireylerin kendi hayatlarına dair arayıp da bulamadığı aradığı bir "masal", bir 'totem', hatta bir 'ibre' niteliğinde kurgulanarak özellere dahil edilen anlamlandırma çabalarının parçası haline getirilmektedir.

***Cer İstanbul* (*II. Reklam videosu metni*):** "Geçmişin görkeminden geleceğin yaşamına. Geleceğin yaşamına geçmişin görkeminden. Her insan geleceğe bir şey bırakmak için gelir bu dünyaya. Kimisi dünyayı değiştirecek sözlerini bırakır. Kimisi geleceği şekillendirecek bir fikir bırakır. Yedikule Cer Atölyeleri. Yedikule Hisarının yanı başındaki tarih. Dünden bugüne bugünden sonsuzluğa. Nesilden nesile yaşanmaya devam edecek. Cer İstanbul, sizi geçmişin görkeminden geleceğin yaşamına davet ediyor" (https://www.youtube.com/watch?v=c_PXGli1YA8).

Postmdern zamanların en temeldeki niteliği, geleceğe yönelik kısa epizotlara kilitlenmiş parçaların hayatını yaşarken, ortaya çıkan her döngüsel hareketin sayısız kere tekrarlanabilir hale gelmesidir. Ancak bu durum geleceğin belirsizleşmesi kadar, 'başlangıç noktalarının' da her defa-

sında gözden yitip gitmesine neden olmaktadır. Başlangıcının net olmadığı bir kimlik, yaratılış mitlerinin yoksunluğu nedeniyle, kendini kurgulayabilmenin de belirsizliğini yaşamaktadır. Bu noktada proje tarafından sunulacak olan ve etrafta duran tüm 'eskiler', 'geçmiş' ve 'yaşanmışlıklar' bireyin aradığı ve erişemediği 'başlangıç noktasına' dair imgeler olarak kodlanmaktadırlar. Bir bakıma söz konusu pazarlama kurgusunda ortaya konulan materyaller somut bir çıktı niteliğine bürünerek, giderek yükselmekte olan 'neokabilesel' tavra dair aranıp da bulunamayan başlangıç/yaratılış miti misyonunu yerine getiren nesneler olmaktadır. Bu nedenle projeyi etkili kılan en temeldeki nokta, bu kurguyu inşa ederken geç modern bireylerin gündelik hayatlarına dair yaşadığı en büyük kriz noktalarından birine dair bir anlam kategorisi inşa etmenin vaadinde bulunabilmesidir. Bu nedenle de yukarıda verilen reklam metini tüm detaylarında bunu ortaya koyan türden önemli bir örnek niteliğindedir. Nitekim peşinden verilen reklam videosuna ait örnek görseller de tarihsel olanın özellere dahil edilirken nasıl kurgulandıklarının anlatımını yapan detaylandırmalar hükmündedir. Bir bakıma söylemler, ortaya konulan hikayeye dair görseller eşliğinde, bireylere sunulacak kadimsel vaatlerin onlar tarafından düşünülebilir ve hatta makul hale getirilmesinin araçlarına dönüştürülmektedirler. Buna dayalı olarak da projede ortaya konulan anlatılar, geçmiş ve geleceğin diyagonal etkisini yitirmenin krizlerini yaşayan postmodern hayatlara, yeniden diyagonal dengeler sunabilecek olmanın vaatleri niteliğindeki sunumlara dönüşmektedir. Nitekim aşağıda örnekleri verilen reklam görselleri ve her birinin üzerinde yer alan ifadeler de bu gerçekliği somutlaştıran türdeki örnekler niteliğindedir.

Resim 10: Cer İstanbul projesinin ikinci reklam filminden bir kesit

Resim 11: Cer İstanbul projesinin ikinci reklam filminden bir kesit

Resim 12: Cer İstanbul projesinin ikinci reklam filminden bir kesit

Resim 13: Cer İstanbul projesinin ikinci reklam filminden bir kesit

Cer İstanbul'un aynı kampüsteki devam projesi niteliğinde olan 'Cer Loft' da satış ve pazarlama stratejisi açısından yoğun tarihsellik vurguları barındırmaktadır. Projenin reklam videosunda -önceki projeyle benzer olarak- öne çıkardığı şey; mekanın tarihsel özelliklerinin gösterimi eşliğindeki geçmiş ve kalıcılık temalı anlatılardır. Nitekim 'geç modern hayat'ın ortaya çıkardığı 'radikal bireyselleşmelerin' en temeldeki özelliği giderek 'gelenek ötesi hayatlara' dönüşmüş olmaları gerçeğidir. Fakat bu türden hayatlarda gelenek aşınınca, geçmişin bugünün belirleyicisi olabilme potansiyeli de ortadan kalkmaktadır. Bu durum bir bakıma gelecekle baş başa kalan yaşam stratejilerinin yükselmesine neden olmaktadır. Ancak hayat gelecek temalı yaşanırken, geleceğin belirsizliğe dayalı bir gerçeklik olmasına dayalı olarak da gündelik hayatlar belirsizliklerin belirleyicisi olduğu bir pratiğe dönüşmektedir. Bu nedenle geleceğin gündelik hayatın merkezine inen belirsizliği, bir bakıma geçmişin hükümsüzleşmesinden kaynaklı olarak yaşanan 'gelenek ötesileşmenin' çıktısı olan bir durumdur. Yaşananların en temeldeki karşılığı, gündelik pratiklerde geçmişin belirleyiciliğini yitirmesinin (ya da hükümsüzleşmesinin) sıradan bir çıktı haline gelmesidir. Ancak böyle bir hayat dünyevi belirsizliklerle baş başa kalan pratikler yığını inşa ettiği kadar, her türden kalıcılık ve istikrar anlatısını da yitirmeye neden olmaktadır. Bu gerçekliğin en temeldeki çıktısı ise; uzun vadeli planlar yapamamaktan kaynaklı olarak, hayatın kısa epizotlara bölünerek yaşanması olmaktadır. Bu türden yaşananlar da geçicilik temalı hallerin neden benimseniyor olduklarının en temeldeki anlatısıdır. Sonuç olarak da geçiciliğin ya da istikrarsızlığın belirleyici olduğu haz kültürünün yükselişi yaşanmaktadır. Fakat böylesi hayatlar 'geçicilik' temalı yaşamlara dönüşünce, insani yaşamın dünyaya dair vaat edebileceği ölümsüzlük stratejilerinin de yitirilmesine neden olmaktadır. Hal böyle olunca da geçmiş, kalıcılık, miras, soy kurgusu gibi şeyler; bireylerin bağlanma stratejilerini yitirdiği yerde hayata dair anlamlılıklar üretmesi muhtemel olmayan gerçekliklere dönüşmektedir. Fakat 'Cer Loft' geç modern (postmodern) bireylerin içine düştükleri böylesi hayat tarzlarının farkında olmalı ki, tarihsel bir mekanda kurguladığı projeyi, satın alması muhtemel bireylere tıpkı büyük bir 'soy kurgusu' ya da 'aile yadigarı' özelindeki bütünlüklerin parçası olmayı vaat ederek pazarlamaktadır. Nitekim aşağıdaki görsel ve ilişiğindeki *"kuşaktan kuşağa miras kalacak çok değerli bir yaşam"* söylemi de bu gerçekliği ortaya koyan niteliktedir.

Resim 14: Cer İstanbul projesinin resmi sitesinden bir kesit

'Cer Loft' da tıpkı diğer projeler gibi, geç modern evredeki gündelik hayatlara sirayet eden belirsizlikleri satış ve pazarlama açısından fırsata dönüştüren bir dili ortaya koymaktadır. Projenin ortaya koyduğu vurgulamalarla dünyevi kalıcılıklar ve de ölümsüzlük stratejileri vaat eden mekanlar inşa etmenin çabasında olduğunu söyleyebilmek oldukça mümkündür. Nitekim projenin aşağıda metni verilen reklam videosunun ilk kısmında geçen: *"Özel mücevherler vardır bu hayatta, asırlar boyunca göz kamaştıran. Paha biçilmez aile yadigarları vardır, kuşaklar boyunca göz kamaştıran. Ve eşsiz sanat eserleri, geçmişin değerlerini günümüze taşıyan"* şeklindeki vurgular bu yöndeki önemli detaylandırmalar niteliğindedir. Reklamda ortaya konulan bu türden söylemler, temelde geçmişin (geleneğin) hükümsüzleştiği bir dünyada 'radikal bireyselleşmeler' yaşayan bireyler için, yeni tarz anlamlı çıktılar üretebilmenin vaadinde bulunan bir 'geçmiş anlatısı' niteliğindedir. Ancak bu türden bir geçmişin özelliği, bireylerin geçmiş ve geleceğin diyagonal (karşılıklı olma) etkisini yitirdiği yerde daha da anlamlı hale gelmektedir. Bir bakıma diyagonal etkinin yitirilmesinin nedeni olan geçmişin işlevsizleşmesi hali, bireylerin bugüne tutunmasını mümkün kılan koşulları ortadan kaldırmış durumdadır. Bu söz konusu gerçeklik bireyin kendisini anlamlı bir bütünlüğün ve dolayısıyla ömürleri aşması muhtemel bir dünyevi ölümsüzlüğün parçası olarak görebilmesinin önüne geçmektedir. Hal böyle olunca 'Loft İstanbul' projesi olası kitlesine ömürleri aşkınlığı ifade eden; bir 'soy kurgusu', bir 'aile yadigarı' ya da 'eşsiz bir miras' mukabilinden vurgularla konuşabilmeyi satış stratejileri açısından oldukça anlamlı görmektedir. Ancak ilgili reklamın söylemlerini değerli kılan temeldeki nokta, onun sadece

bir geçmiş vaat etmesinden kaynaklanmamaktadır. Çünkü salt geçmiş, anlamlı bir başlangıç ya da varoluş açıklaması sunabilirken; bireylerin yaşadığı dünyaya dair tek başına bir ölümsüzlük stratejisi yüklenmesini mümkün kılabilmekten oldukça uzaktadır. Projenin reklamında öne çıkan vurgular, ilerleyen kısımlarda gelecek temalı söylemlerle birleşince, söz konusu vaatlerini bir ölümsüzlük göstergesine bağlamış olmaktadır. Reklamda geçen söylemlerin ilk kısmında vurgusu yapılan geçmiş, bu kez geçicilik temasıyla yaşanan dünyaya dair bir iz bırakma ihtimalinin araçlarına dönüştürülerek, olası alıcılarını etkilemenin çabasına dönüşmektedir. Bu nedenle *"geçmişin değerlerini günümüze taşıyan şeyler"* şeklindeki söylemler, ortaya konulan tarihsellik vaadindeki görsellerle birlikte, reklamda *"işte size kuşaklar boyunca saklanabilecek bir miras"* vurgusuna büründürülmektedir. Burada geçmişten gelen nesneler, evlerin alıcısı olacak bireylerin yaşamının bir parçası haline getirilerek bir bakıma geleceğe bırakılacak *"değerlere"* dönüştürülmektedirler. Ortada her ne kadar bir gösterge değerine kavuşturulmuş tarihsel nesneler olsa dahi, her biri bireyin yaşamıyla birlikte sonraki kuşaklara erişecek bir tarihselliğin parçası olmanın da vaadine dönüştürülmektedirler. Ortaya konulanlar bu sayede sıradan bir 'haz kültürünün dışına çıkarılmış olmakta' ve bir kalıcılığın, iz bırakmanın ve hatta bireysel hayata dair bir ölümsüzlük stratejisi edinebilmenin vaadine dönüştürülmektedirler.

Proje reklamında ifade edilen şekliyle bir bakıma *"rafine zevklere sahip olanlar"*, 'Cer Loft'tan *"sınırlı sayıdaki 36 daireden"* birini aldıkları takdirde, gündelik hayatlarına sirayet eden 'belirsizliklerden', 'geçiciliklerden' ve 'iz bırakmama' halinden kurtularak; bir ölümsüzlük stratejisinin (kalıcılığın) parçası olabilecek hale geleceklerdir. Bu bakımdan 'Cer Loft' projesi olası alıcı kitlelerine sadece tarih, geçmiş ve gelenek söylemleri üzerinden bir başlangıç noktası ya da mitsel anlatı vaat etmekle kalmıyor. Aslında onların radikal anlamıyla bireyselleşen yaşamlarını dünyaya dair bir iz bırakabilecek kerteye taşıyarak sonraki kuşakların hayatına bağlayabilmenin de vaadinde bulunmaktadır. Bunun en temeldeki anlamı ise; kısa epizotların belirleyiciliğinde yaşanarak geçiciliklere hapsolan insani hayatı, dünyaya dair ömürleri aşkın ölümsüzlük koşullarına açık hale getirmenin vaadi olmasıdır. Bir bakıma da geçmiş ve geleceğin hayata dair diyagonal etkisini yitiren bireylere, yeniden bu diyagonal etkiyi mümkün kılabilecek olmanın vaadinde bulunmaktadır. Ancak bu türden bir özelliğin herkese açık olması projenin ortaya koyduğu strateji açısından mümkün görülmemektedir. Böylesi bir özellik -tıpkı Heredotcu tarih anlayışında olduğu gibi- eylemin şöhreti hak edişini (ya da bir tarihe dönüşmesini) çok sınırlı sayıdaki kahramanların hayatına özgü bir gerçeklik olarak görmektedir. Çünkü şöhret her eylemin hak ettiği bir şey olmamaktadır. Bu nedenle de proje bu ölümsüzlük ünvanına erişme durumunu *"çok sınır sayıdaki kişiye"* (sadece 36 kişiye) açık hale getirmektedir.

Söz konusu 36 kişiyi özel kılan (ya da onlara tarihsel şöhreti kazandıran) eylemsellik ise projedeki sınırlı sayıdaki dairelerden birisini satın alacak olmalarıdır. Bir bakıma bahsi geçen '36 kişiyi' şöhretli, ölümsüz ve hatta kahramansı hale getirerek sonraki kuşakların hayatına bağlayacak olan şey o *"çok özel evlere"* sahip olacak olmalarıdır. Proje reklamında ifade edilen şekliyle; *"özel zevkleri olanları"* tüketim toplumundaki diğerlerinden (sıradan olandan ya da eylemi tarihsel olmayı hak etmediği için iz bırakmadan çekip gidenlerden) ayıracak olan şey, ortada duran "büyük bir geçmişin mirasına" sahip olabilmeleridir. Bir bakıma eski kadim nesne burada, ona sahip olanların hayatına bir ölümsüzlük hikayesi bahşeden bir araca dönüştürülmüş olmaktadır. Aşağıda yer alan reklam metni, görsel ve görsele ilişkin söylemler de bunu detaylandıran örnekler niteliğindedir.

Cer Loft (Reklam videosu): *"Özel mücevherler vardır bu hayatta, asırlar boyunca göz kamaştıran. Paha biçilmez aile yadigarları vardır, kuşaklar boyunca göz kamaştıran. Ve eşsiz sanat eserleri, geçmişin değerlerini günümüze taşıyan. İşte size kuşaklar boyunca saklanabilecek bir miras. Rafine zevklere sahip olanların yeni nesil yaşam sitili. Cer Loft! Sadece 36 kişiye özel"* (https://www.youtube.com/watch?v=R7akulD2R7I).

Resim 15: Cer İstanbul projesinin resmi sitesinden bir kesit

Söz konusu projenin öne çıkararak, bireylere kahramansı vasıfları yüklemesi beklenen 'seçkinlik' (ya da seçilmişlik) söylemlerine dikkat kesilince, çok az kişinin bu türden nesnelere erişebilmesi halini oldukça yoğun bir şekilde dile getirdiği rahatlıkla görülmektedir. Nitekim projenin web sitesinde karşılaşılan tanıtım materyallerinde geçen *"çok az yaşam alanının duvarında 6 metrelik kavanozu sergileyebilirsiniz. İşte bunlardan biri"* vurgusu da bu türden bir gerçekliği açık eden vurgulama türlerine

bir örnektir. Ancak aynı vurgunun devamında bunları *"deneyimlerken, bir tarafında binlerce yıllık tarihi surlar"* bulunacak vurgusu, aslında seçkinliğin tarihsellik özelinde bir anlama sahip olmasının istenmesinden ötürüdür. Böylesi vurguların temeldeki nedeni, bir tüketim parametresine indirgenerek haz gerçekliğine sıkışması muhtemel 'evi alma eyleminin' içinde barındırdığı özellere kaçış teması nedeniyle, son kertede bir anlamlı davranışa dönüşmemesi ihtimalinden kaynaklanmaktadır. Çünkü kalıcılık hissinin geçiciliğe içkin tüketimsel davranışlarla sürdürülebilmesi mümkün değildir. Hal böyle olunca da 'seçkinlik' söylemi, gerçekçi olma halini yitiren bir vurguya dönüşmektedir. Ancak seçkinlik, ömürleri aşkın bir kalıcılığın beyanı olan tarihselliğe bağlanarak ifade edildiğinde, olduğundan daha gerçekçi ve ikna edici bir kerteye taşınmış olmaktadır. Nitekim aşağıdaki görsel ve ortaya koyduğu söylemler de bu gerçekliği vurgulayan türden bir örnektir.

Resim 16: Cer İstanbul projesinin resmi sitesinden bir kesit

Nitekim tüm bu vurguların yapıldığı yerde, görünenler adeta modern tarih anlayışını yapıbozuma uğratarak; bir bakıma erken Antik evredeki tarih anlayışına geri dönmenin vaadinde (iddiasında) bulunan bir satış ve pazarlama dilini ortaya koyduğunu söyleyebilmek mümkündür. Ortaya konulan satış ve pazarlamanın dili, temelde anlamlılık üretmesi gereken bireysel eyleme içkin bir stratejiyi merkeze koymaktadır. Fakat modern tarih temelde bütüncül bir tarih anlayışıydı ve bireysel eylemi yalnız başına tarihsel açıdan değerli olarak görmemekteydi. Bu nedenle de modern tarih temelde "süreç" kavramına odaklanan bir anlatı biçimidir. Nitekim modern evrede bireysel eylemin anlamsızlığı, tarihin (ya da tarihsel sürecin) sonundaki anlamlılık kurgusu için feda edilmekteydi. Ancak erken Antik evrenin tarih anlayışı ise (Heredotcu ya da Tukididesci tarih anlayışı) sıklıkla bireysel eylemi yalnız başına anlamlı görebilen bir anlatı

biçimiydi. Bu açıdan erken Antikitenin tarih anlayışı her bireysel eylemin özel olduğunu ifade etmekteydi ve bu nedenle her birinin başlı başına anlamlılık çıktıları üretebilmesinin mümkün olduğu gerekçesiyle tekil olaylara bilhassa dikkat kesilmekteydi. Bu söz konusu kabul tekil olaylardan anlam çıkarmanın mümkün olduğunu iddia etmekteydi. Postmodern evredeki bu türden bir pazarlamanın dili, aslında ilk bakışta modernist olan bütüncül tarih anlayışını dışlayan ve bireysel eylemin içerisindeki olay kurgularını değerli görerek anlamlılık çıktıları ortaya koymaya çalışan bir tarihselliği (ve hatta eylemliliği) ifade ediyor görünümündedir. Bu bakımdan ölümsüzlük ve kalıcılık tıpkı erken Antikitede olduğu gibi burada da yeniden bireysel eylemlere indirgenmiş gibi görünmektedir. Ancak bu kez ortaya salt metaya dayalı bir tüketimsel haz ilkesi çıkınca, anlamını yitiren eylemin belirsizliği ve bir yere varması mümkün olmayan eylemsellik biçimlerinin yükseldiği görülmektedir. Hal böyle olunca postmodern eylemin maddi içeriği bireyin tekil eylemleriyle (örneğin evi satın almasıyla) birlikte bir ölümsüzlüğün, kahramanlığın, tarihselliğin ya da kalıcılığın parçası haline getirilmek istenmektedir.

Postmodern eylemin en temel kıstası nesnelere dayalı bir gerçekliğe dönüşmüş olmasıdır. Bu türden koşulların farkındalığını yaşayan piyasa aktörleri, bir nesneye yönelme eylemini (yani bir evi satın alma halini) büyük tarihselliklerin parçası olmak yönüyle kodlamanın çabasında olmaktadırlar. Bu şekilde de hazza endeksli geçicilik temalı olan "anlamsız eylemler" kategorisine, kalıcılığın ve ölümsüzlüğün vaadinde bulunarak, büyük bir anlamlılık sunumunun çabasına girişmektedirler. Nitekim belirsizliklere açık hale gelen bireylerin hayatı sığlaşmalara açık hale geldiği için, bir bakıma anlamsızlık ve yüzeyselliğin geçiciliğine hapsolmaktadır. Çünkü geç modern hayat kalıcı amaçlar sunan anlamlılık 'hikayesini kaybeden' bir hayata dönüşmektedir. Bu nedenle bu türden projeler 'kalıcı bir hikayenin' arayışında bulunan geç modern bireylere evi almaları halinde büyük bir tarihselliğin, kahramanlığın, şöhretin ve anlamlılığın parçası olma ihtimalini vaat etmektedir. Bu nedenle de Cer Loft'un satış ve pazarlama materyallerinde geçen; *"burada yaşıyorsanız, anlatacak bir hikayeniz var"* yönündeki vurguların altında yatan temeldeki neden bu türden gerçeklikler olmaktadır. Hatta bu türden vurguların devamında 'diğerlerinin' (evi satın alma eylemini sergilemeyen herkesin) geçiciliklere hapsolmuş hayatlarına karşılık, *'çok seçkin 36 kişinin'* bundan sonraki hayatını bir kalıcılık ve ölümsüzlüğün ürünü kahramanlaşmalara eriştirileceğinin vurgusu yapılmaktadır. Çünkü 36 kişinin dışındaki 'ötekiler', çok özel ve seçkin '36 kişiden biri' olamamanın bir çıktısı olarak sıradan kalacaklar ve bu nedenle de tarihsel anlatıya dahil olamamanın ölümlülüğünü (geçiciliğini) yaşamaya devam edecek kişiler olacaklardır. Bu bakımdan artık bir ölümsüzlük ve kalıcılık hikayesine sahip olan bu 36 kişi: *"Görkemli bir tarihin yeniden şehre ve bugüne kazandırılması ile hayat bulan Cer*

İstanbul'da, gelen her misafirinize nadide yaşamınızın hikayesini anlatacaksınız!" vurgusuna nail olabilen kişiler haline dönüşmektedirler. Çünkü *"100 yılı aşkın bir süre boyunca lokomotif ve vagonların sökümü, onarımı ve montajı için kullanılan Cer Atölyeleri: Şimdi loftlara dönüşüyor"* ve bu 36 kişi de bunların sahibi olarak bu yönüyle tarihselliğin kahramansı parçası haline gelmektedir. Bireyleri tarihsel anlamıyla aktör kılan ve kahramansı statülere eriştiren *'doğru eylem'* bir bakıma sadece bu evleri satın almaları yönündeki verdikleri kararlardır. Nitekim *"evlerinin duvarındaki 150 yıllık tuğlalar"* da her gün tarihsel bir kurgunun kahramansı aktörleri oldukları "gerçeğini" orada yaşadıkları sürece kendilerine hatırlatması mümkün nesneler niteliğinde olacaktır. Nitekim aşağıdaki görseller ve görsellerde ortaya konulan söylemler de bunu ortaya koyan türden detaylandırmalardır.

Resim 17: Cer İstanbul projesinin resmi sitesinden bir kesit

Resim 18: Cer İstanbul projesinin resmi sitesinden bir kesit

Sonuç ve Değerlendirme

Birey geçmişle geleceğin birbirlerini karşılıklı itmesiyle ortaya çıkan bir gerçekliktir. Bu nedenle bireyleri anlamanın bir yolu onların geçmiş ve gelecekle kurdukları ilişkiselliklerin niteliklerini anlamaktan geçmektedir. Modernitenin başında birey geçmişle ilişkiselliğini yitirmese bile, onu 'hayali bir kurgulamaya' dönüştürerek kendi hayatı bağlamında somut bir çıktı olmaktan uzaklaştırmaktaydı. Modern evrede geçmişin belirsizlik bağlamında kurgulanan tarihselliği, ürettiği anlamsızlaşma karşısında başka türden bir anlamlılık stratejisinin yükselmesine neden olmaktaydı. Bireylerin hayatları ortaya konulan bu yeni türden anlamlılık kategorileri bağlamında yeni tarz istikrarlı pratikler yığınına entegre edilmiş oluyordu. Modern hayat bu süreçte, bir bakıma geçmişle kurulan yeni tarz ilişkiler karşısında, önüne konulan gelecek projeleri vasıtasıyla anlamlı hale getirilmekteydi. Gelecekte ama dünyadaki bir zamanın geleceğinde ortaya konulan 'ideal kurguya' erişme çabası, beraberinde modern bireylerin dünyadaki hayatını anlamlı kılan bir projeyi var etmekteydi. İnsanın geçiciliği (ölümlülüğü) hayali bir cemaatin parçası ve gelecekteki ideal zamanlar kapsamında ortaya çıkabilecek olan 'dünyevi ölümsüzlük' vaadiyle anlamlı olabilmekteydi.

Modernitenin geç aşaması, modernitenin başında ortaya çıkan geçmişin belirsizleşmesi halini, bu kez geleceğin belirsizliğine taşıyan yeni bir süreç olmaktaydı. Nitekim 'dünyevi ölümsüzlük' temelde dünyanın kalıcılığının yegane bir gerçeklik olduğunun kabul edildiği yerde mümkündür. Modern evrede dünyaya dair edinilen seküler sonsuzluk hissi, modernitenin gelinen noktasında (geç modern evrede) artık dünyanın da bir sonunun olduğu düşüncesinin kabulüyle birlikte giderek son bulmaktadır. Çünkü gelinen noktada artık dünyanın da yok olabileceğine dair bir inanç giderek yükselmektedir. Söz konusu farkındalık ise bu kez modern insanın geleceğe dair bir belirsizlik haline saplanmasına neden olmaktadır. Yaşananlar bu kez hem geçmişi hem de geleceği yitirmiş bireylerin 'radikal belirsizliklerle' baş başa kalmış hayat tarzlarını ortaya çıkarmaktadır. Hal böyle olunca da yaşananlar 'radikal bireyselliklerin' yükselmesini daha da tetikleyen çıktılar hükmündedir. Fakat hayat bu türden çıktılar karşısında büyük bir anlamsızlaşmaya savrulunca, bireyler de bir hayata tutunma stratejisi olarak özel hayatlarına kaçan ve onları kutsayan bireyler haline gelmektedirler. Bu kaçış stratejisinin temeldeki nedeni, hakim anlamsızlıkları aşmanın çabasında olan bir tavır alma biçimidir. Ancak gelinen nokta anlamsızlaşma sürecinin daha saplantılı hale geldiğinin örneklerini sunan türdendir. Nitekim böylesi bir gerçekliğin yaşandığı zamanlarda hayat uzun erimli olan halini yitirerek kısa epizotlar çerçevesinde yaşanır olmaktadır. Böylesi bir durum da haz çerçevesinde biçimlenen tüketimi ve hatta bu durumun bir zorunluluk haline getirdiği özellere kaçışın anlamlı eylemlermiş gibi algılanmasına neden olmaktadır. Hal böyle

olunca da geç modern bireyler için özellere kaçış bir kurtarılmış Kudüs tavrı haline gelmektedir. Nitekim bu tavır alış şekli özellikle son zamanlarda geç modern kent hayatının giderek sıradanlıklarına dönüşen bir hal almaktadır. Ancak bu durumu fark eden pazarlamacılar da söz konusu belirsizlikleri tüketicilere karşı bir strateji olarak kullanmaktan kaçınmamaktadırlar. Nitekim benzer durumu bugünlerde yükselen güvenlikli sitelerin satış ve pazarlama stratejilerinde görebilmek oldukça mümkündür. Çünkü özellere kaçış vaadi sunan bu projeler, geçmişi yitirerek radikal belirsizliklerle baş başa kalmış bireylerin bu türden eylemelerini anlamlı kılmanın vaatlerini ortaya koymanın çabasındadırlar. Söz konusu projeler; geçmiş ve geleceğin radikal belirsizliğini yaşayan geç modern bireylerin hayatlarına yeni tarz tarihsellik anlatılarıyla bir anlam katabilmenin vaadinde bulunmaktadırlar.

Güvenlikli sitelerin satış ve pazarlama sunumlarında, bireylerin özellerine kaçışlarını ve hatta özellerini kutsamalarını anlamlı hale getirmenin çabasında olan yeni tarz 'tarihsellik anlatılarını' giderek artan bir oranda kullandıkları rahatlıkla söylenebilir. Nitekim çizilen sınırların etkili olabilmesi için onların eskiliğine dair hikayeler anlatmak, bir bakıma yeni tarz yaşamların kurgularını makul bir hale getirmenin stratejisi olmaktadır. İlgili projeler bu yolla postmodern koşulların çıktısı olarak sığlaşan yaşamlara yeni türde tutunma stratejileri olabilecek söylemler vadetmektedirler. Bu nedenle çalışma kapsamında, son zamanlarda oldukça yükselen ve yaygınlık kazandığı görülen güvenlikli sitelerin satış ve pazarlama dokümanlarındaki 'geçmiş', 'gelenek' ve de 'tarihsellik' söylemlerinin kitlesi olan alıcıları için anlamının görünenden çok daha derin olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü bu türden projelerin 'geç modern bireyler' için geliştirdiği söylemlerin, bir bakıma onların hayatlarında eksikliğini hissettiği gerçeklikler bağlamında biçimlendiği kolaylıkla söylenebilir. Bu tarz projeler bireylere yeni tarz 'mitolojik anlatılar', 'yaratılış mitleri' ve 'başlangıç hikayeleri' türünden çıktılar sunarak, bir bakıma onların hayatında eksikliğini hissettiği kadimselliğin vaadinde bulunmuş olmaktadır. Nitekim anlamlı bir geçmiş, bireyin hayatında var olan belirsizlik hallerini ortadan kaldırabilmenin vaadine dönüşen anlatılar hükmündedir. Çünkü gelenek (ya da geçmiş), insani eylemi istikrarlı bir kurgunun parçası kılarak, hem belirsizlikleri ortadan kaldırmakta hem de bireylere kalıcı bir güvenliğin vaadinde bulunmaktadır. Ancak postmodern evrede yaşanan akışkan hayat, sürekli belirsiz koşullarda yaşanan kararsız ve riskli bir hayat biçimidir. Bu durumun en temeldeki çıktısı da yeni başlangıçların birbirini takip etmesi olmaktadır. Geç modern hayatın istikrarsızlıklara dayalı olarak bir dizi yeni başlangıçlar olarak tanımlanması durumu onu her türden komploya ya da güvensizliğe açık hale getirmektedir. Bir bakıma bunun farkındalığını yaşayan güvenlikli sitelerin pazarlama departmanları, tarihsellik temelli anlatıları da bu bağlamda kodlayarak, ilgili bi-

reylere sunmanın gayretinde olmaktadır. Daha açık söylemek gerekirse de hayatın belirsizlikler temelindeki anlamsızlaşan haline karşılık ortaya çıkan yeni yaşamları yeni tarihsellik sunumlarıyla anlamlı hale getirmenin ve de belirsizliklerin dışına çıkarmanın vaadinde olmaktadırlar. Yaşananlar modern tarihi ve misyonunu işlevsizleştiren nitelikteki çıktılar görünümündedir. Bir bakıma geç modern bireyler modern tarihe olan inançlarını yitirdikçe, bir kentsel yaşam tarzı olarak 'biyografik çözümler' yükselişe geçmektedir. Bunun da anlamı 'neokabilesel' bir hayatın yeni tarz kentsel alanlarda bir yaşam formu olarak ortaya çıkması olmaktadır. Ancak var olan sunumların arka planda taşıdığı gerçeklik ise tarihin postmodern koşullara özgü niteliklerde kurgulanması olmaktadır. Böylesi bir tarihsellik türü de toplumsal olanı ve hatta bütüncül olanı (ve dolayısıyla da birlikte yaşamı) daha da anlamsız hale getirmekten ötede bir gerçeklik olmadığı rahatlıkla söylenebilir. Bu noktada böylesi projelerde ortaya konulan yeni tarihsellik anlatılarının (her ne kadar özel hayatlar için bir anlamlılık çıktısı sunabilmek açısından önemli bir içeriğe sahip olsa da) parçalanmış kent gerçekliklerini anlamlı kılmanın çabasında olan bir sunum türüne dönüştüklerini iddia edilebilmek mümkün görünmektedir.

KAYNAKÇA

Arendt, H. (2012). *Geçmişle gelecek arasında (Seçme Eserler 2)*, İstanbul: İletişim Yayınlar.

Arendt, H. (2013). *İnsanlık durumu (Seçme Eserler 1)*, İstanbul: İletişim Yayınlar.

Baudrillard, J. (2011). *Nesneler sistemi*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.

Baudrillard, J. (2013). *Tüketim toplumu: Söylenceleri/Yapıları*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.

Bauman, Z. (2003). City of Fear, Cambridge: Polity Press.

Bauman, Z. (2012a). *Siyaset arayışı*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Bauman, Z. (2012b). *Ölümlülük, ölümsüzlük ve diğer hayat stratejileri*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Bauman, Z. (2014). *Parçalanmış hayat: postmodern ahlak denemeleri*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Bauman, Z. (2015). *Bireyselleşmiş Toplum*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Bauman, Z. (2016). *Cemaatler: güvenli olmayan bir dünyada güvenlik arayışı*, İstanbul: Say Yayınları.

Bauman, Z. (2017). *Akışkan modernite*, İstanbul: Can Sanat Yayınları.

Bauman, Z. (2018). *Kuşatılmış Toplum*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Beck, U. (2011). *Risk toplumu: başka bir modernliğe doğru*, İstanbul: İthaki Yayınları.

Bourdieu, P. (1998). *Acts of resistance*, Cambridge: Cambridge Polity Press.

Creswell, J. W. (2016a). *Nitel araştırma yöntemleri: beş yaklaşıma göre nitel araştırma ve araştırma deseni*, Ankara: Siyasal Kitabevi.

Creswell, J. W. (2016b). *Araştırma deseni: nitel, nicel ve karma yöntem yaklaşımları*, Ankara: Eğiten Kitap.

Giddens, A. (2004). *Modernliğin sonuçları*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Giddens, A. (2010). *Modernite ve bireysel kimlik: geç modern çağda benlik ve toplum*, İstanbul: Say Yayınları.

Hobsbawm, E. (2001). Tarih üzerine, İstanbul: Bilim ve Sanat Yayınları.

Hobsbawm, E.; Terence, R. (2006). Geleneğin icadı, İstanbul: Agora Kitaplığı.

Kierkegaard, S. (2004). *Ölümcül hastalık umutsuzluk*, Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Lyotard, F. (2013). Postmodern Durum, Ankara: BilgeSu Yayıncılık.

Maxvell, Jeseph A. (2005) Qalitative Research Design: An Interactive Approach, Sage Publication, London.

Merriam, S. B. (2013). Nitel araştırma: desen ve uygulama, Ankara: Nobel Yayıncılık.

Mertens, D. M. (2014). Research and Evaluation in Education and Psychology: Interesting Diversity with Quantitative, Qualitative and Mixed Methods. New York: Sage.

Sennet, R. (1999). *Gözün vicdanı: kentin tasarımı ve toplumsal yaşam*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Sennett, R. (2010). *Kamusal insanın çöküşü*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Sennett, R. (2011a). *Ten ve taş: batı uygarlığında beden ve şehir*, İstanbul: Metis Yayınları.

Sennett, R. (2011b). *Yeni kapitalizm kültürü*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Sennett, R. (2012). *Karakter aşınması: yeni kapitalizmde işin kişilik üzerindeki etkileri*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Şahin, K. (2017). *The Erosion of Public Space and the Collapse of Agoras: An Evaluation of the Gated Communities in Istanbul*. Journal of History Culture and Art Research, 6(6), 350-376. doi:http://dx.doi.org/10.7596/taksad.v6i6.1351.

Şahin, K. (2019). *Neoliberal Bir kent deneyimi olarak kentsel yaşamın ve mekânın risk, korku ve belirsizlikler bağlamında irdelenmesi: istanbul'daki güvenlikli siteler üzerinden bir değerlendirme,* Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi: s.112-139,Yıl: 2019, Cilt: 9, Sayı: 1.

Yıldırım, H.; Şimşek, A. (2006). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Yin, R. (2017). *Durum çalışması Araştırması Uygulamaları*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.

Tablolar ve Resimler Listesi

Tablo 1: Araştırmanın veri toplama sürecinde karşılaşılan ve tarihsellik bağlamında içeriğe sahip olan 21 projenin isimleri.

Resim 1: Beykoz Konakları'nın sitesinde yer alan tarihçe bölümü (https://www.beykozkonaklari.org/tarihce).

Resim 2: Beykoz Konakları'nın hedef kitlesinin projeye dair aradığı niteliği ve beklentiyi ortaya koyan türde örnek bir söylem (http://www.beykozkonaklari.com/home/default.asp).

Resim 3: Beykoz Konakları'na ait web sitesindeki tanıtım bölümünden bir örnek (http://www.beykozkonaklari.com/home/default.asp).

Resim 4: Beykoz Konakları'nın kurulduğu arazi üzerinde yer alan ve Osmanlı padişahlarına ait olan ve bugün site sakinlerine sosyal tesis olarak hizmet veren "200 yıllık av köşkü" (https://www.facebook.com/focusmimarlik/photos/a.977576048952299/977576535618917/?type=3&theater).

Resim 5: Av Köşkü alanında yer alan bir başka köşk örneği (https://www.facebook.com/focusmimarlik/photos/a.977576048952299/977576362285601/?type=3&theater).

Resim 6: Cer İstanbul reklamından tarihselliği öne çeken bir kare.

Resim 7: Cer resmi sitesinden tarihsellik vurgusuna dair bir örnek (https://www.egeyapi.com/cer-istanbul).

Resim 8: Cer İstanbul resmi sitesinden bir örnek.

Resim 9: Cer İstanbul resmi sitesinden bir örnek.

Resim 10: Cer İstanbul projesinin ikinci reklam filminden bir kesit.

Resim 11: Cer İstanbul projesinin ikinci reklam filminden bir kesit.

Resim 12: Cer İstanbul projesinin ikinci reklam filminden bir kesit.

Resim 13: Cer İstanbul projesinin ikinci reklam filminden bir kesit.

Resim 14: Cer İstanbul projesinin resmi sitesinden bir kesit.

Resim 15: Cer İstanbul projesinin resmi sitesinden bir kesit.

Resim 16: Cer İstanbul projesinin resmi sitesinden bir kesit.

Resim 17: Cer İstanbul projesinin resmi sitesinden bir kesit.

Resim 18: Cer İstanbul projesinin resmi sitesinden bir kesit.

Kullanılan Reklam Videoları ve Satış Katalogları Listesi

Cer İstanbul (I. Reklam videosu) (https://www.youtube.com/watch?v=9MgZfGy2uVc).

Cer İstanbul (II. Reklam videosu) (https://www.youtube.com/watch?v=c_PXGli1YA8).

Cer Loft (Reklam videosu) (https://www.youtube.com/watch?v=R7akulD2R7I).

Bölüm 66

TURİZMDE TEKNOLOJİ DESTEKLİ MÜŞTERİ İLİŞKİLERİ YÖNETİMİ (MİY) UYGULAMALARI: eMİY VE mMİY

Fatih ERCAN[1]

1 Fatih Ercan, Dr. Öğr. Üyesi, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi.

GİRİŞ

Günümüzde işletmelerin sundukları hizmetlerin odak noktasını oluşturan temel unsur müşteridir. Müşteri odaklı hizmet anlayışı ile faaliyet gösteren işletmelerde mevcut ve potansiyel müşterilerle kurulan iletişim ve ilişkiler önemli bir rekabet avantajı oluşturabilmektedir. Müşterilere ulaşma, beklentilerine uygun ürün ve hizmetleri sunma, onları memnun etme ve elde tutmayı, varlıklarını devam ettirme çabasındaki işletmelerin en önemli hedefleri olarak belirtmek mümkündür. Müşterileriyle yakın ilişkiler kurarak onları işletmeye sadık birer müşteri konumuna getirmek için işletmelerin çeşitli yöntemler kullandığı görülmektedir. Bu yöntemlerden biri olarak müşteri ilişkileri yönetimi (MİY) uygulamalarını göstermek mümkündür.

MİY, müşterilerle iyi ilişkiler oluşturulması ve bu ilişkilerin devamlılığının sağlanması temeline dayalı bir yönetim ve pazarlama anlayışını ifade etmektedir (Azila ve Noor, 2011: 1; Yapraklı ve Deligöz, 2016: 239). Kökleri ilişkisel pazarlama felsefesine dayalı olan MİY (Law vd., 2018: 1686), bu kavrama bağlı olarak tanımlanmakta ve ele alınmaktadır. İlişkisel pazarlama (Relationship Marketing-RM) konusu ile birlikte 1970'li yıllarda akademik olarak araştırılmaya başlanan MİY'in, ilk kez 1996 yılında kendisinin "Customer Relationship Management-CRM" olarak uluslararası alanyazında yer almaya başladığı görülmektedir. MİY, müşterilerle yakın ilişkiler geliştirme, sürdürme ve bu amaçla müşteri verilerini kullanmayı hedefleyen bir yaklaşım olarak ortaya çıkmaktadır (Sinisalo, 2010: 36-40).

Son yıllarda teknolojide meydana gelen hızlı gelişmelerle birlikte, işletmelerin faaliyetlerini fiziksel ortamdan dijital ortama taşıdıkları ve teknolojik gelişmelere uyum sağladıkları görülmektedir. Özellikle içinde bulunulan COVID-19 virüs salgını nedeniyle günümüzde işletmeler tarafından dijitalleşmeye daha fazla ağırlık ve önem verildiği dikkat çeken önemli hususlardan biridir (Rodriguez ve Boyer, 2020: 137). Gelişen teknoloji ile birlikte ortaya çıkan yeni uygulamalar, MİY'de işletmelere önemli avantajlar sunmaktadır. Farklı boyutlarda birçok işletme tarafından kullanılan internet tabanlı teknolojiler, müşterilerle işletme arasındaki ilişkilerin yönetimini daha etkin ve verimli hale getirmektedir (Harrigan vd., 2010: 7). İşletme web siteleri, sosyal medya (Milovic, 2012: 26) ve mobil teknolojiler (San-Martin, Jimenez ve Lopez-Catalan, 2016: 19) işletmelerin müşterileri ile daha kolay iletişim kurmasını, onlarla etkileşimlerinin artmasını sağlayan en önemli teknoloji destekli uygulamalar olarak dikkat çekmektedir. Bununla birlikte, bu teknolojilerin ilgili alanyazında elektronik müşteri ilişkileri yönetimi (eMİY) (Deshmukh, Deepa ve Shravanthi, 2013; Lendel ve Kubina, 2013) ve mobil müşteri ilişkileri yönetimi (mMİY) (Zheng, 2011; Awasthi ve Sangle, 2013) gibi yeni kavramların da ortaya çıkmasına neden olduğu görülmektedir.

Turizm sektörünün kendine has yapısal özellikleri nedeniyle müşterilerle bire bir etkileşimin en yoğun yaşandığı hizmet alanlarından biri olarak nitelendirilmesi mümkündür. Dolayısıyla, müşteri odaklı hizmet anlayışı ile faaliyet gösteren turizm işletmeleri için MİY stratejik bir araç olarak değerlendirilmektedir. Turizmde MİY, işletmelerin hizmet sunumlarının her aşamasında müşterilerin benzersiz deneyimler yaşamasına olanak sağlayan çok kanallı müşteri etkileşim uygulamalarıdır (Rahimi, Nadda ve Wang, 2015: 24). Turizmde bilgilendirme ve rezervasyon faaliyetlerinde dijital teknolojiler çok sayıda işletme ve müşteri tarafından kullanılmaktadır. Bununla birlikte, turizm sektöründeki tedarikçiler ve aracılarla olduğu gibi turistik ürün ve hizmetlerin son kullanıcıları olan müşterilerle de iletişim kurma ve ilişkiler geliştirmede dijital teknolojiler önemli fırsatlar sunmaktadır. Bu kapsamda, turizmde eMİY ve mMİY gibi teknoloji destekli MİY uygulamaları olarak ortaya çıkmaktadır (Ivanovska, 2008: 14; Chan, 2012: 44). Turizm işletmelerinde MİY uygulamalarında elektronik ve mobil teknolojilerin kullanımının incelenmesi bu çalışmanın temel amacını oluşturmaktadır. Bu temel amaç doğrultusunda, öncelikle MİY kavramı hakkında temel bilgiler verilecek, amaçları ve faydalarına değinilecektir. Daha sonra, turizmde MİY uygulamaları, dijital turizm ve teknoloji destekli MİY hakkında genel bilgilere yer verilecektir. Son olarak turizmde eMİY ve mMİY uygulamaları detaylı bir şekilde ele alınacaktır. Turizmde son yıllarda artan dijitalleşme sonucu ortaya çıkan eMİY ve mMİY uygulamaları hakkında bu çalışmada verilecek teorik bilgilerin, turizm sektöründe faaliyet gösteren işletmeler, profesyoneller ve araştırmacılar yararlı bir kaynak olacağı düşünülmektedir.

MİY Kavramı

Son yıllarda pazarlama alanında meydana gelen gelişmelerin, ürün odaklı anlayış yerine müşteri odaklı modern yönetim anlayışının benimsenmesine neden olduğu görülmektedir. Özellikle hizmet sektöründe faaliyet gösteren işletmelerde rekabet oldukça yoğun yaşanmakta, işletmeler pazarda varlıklarını devam ettirmeye çalışmaktadırlar. Müşteri beklentilerini karşılayarak müşteri memnuniyetini sağlamak ve sadık müşteriler elde etmek müşteri merkezli hizmet anlayışının odak noktasını oluşturmaktadır. Bu doğrultuda, işletmelerin müşterilerine ulaşması ve onlarla sürdürülebilir ilişkiler geliştirmesi için MİY ortaya çıkmıştır (Yapraklı ve Deligöz, 2016: 240). MİY, işletmelerin kârlılığını, devamlılığını ve müşteri memnuniyetini en üst noktada sağlayabilmek için geliştirdikleri bir yönetim stratejisi olarak ifade edilmektedir (Selvi, Özbek ve Erden, 2014: 107). Başka bir ifadeyle MİY, müşterilerle daha güçlü ilişkiler geliştirmek için onların ihtiyaçları ve davranışları hakkında daha fazla şey öğrenme stratejisidir (Das, 2007: 3).

MİY, farklı müşteri deneyimleri oluşturarak memnuniyetin sağlanmasını hedeflemekte, bunun için de tüm organizasyonun bir bütün olarak birlikte hareket etmesini gerektirmektedir. Bu bakımdan MİY anlayışının yönetimsel açıdan tanımlanması mümkündür. Buna göre MİY, bir organizasyonda yer alan tüm bireylerin faaliyetlerinin müşteriler için değer taşıyan ürün, hizmet ve deneyimler oluşturmak için koordine edilmesinde ve bunların bir araya getirilmesinde uygulanan politika ve strateji olarak tanımlanabilmektedir (Jha, 2008: 2). Bu tanıma göre, müşteri için değer oluşturulması, bir organizasyondaki tüm elemanların sorumluluğundadır. Kumar ve Reinartz (2012: 4), değerin MİY'de kritik öneme sahip unsur olduğunu ve bunun işletmenin net karlılığına katkısı olan müşteri ilişkilerinin ekonomik değerini ifade ettiğini belirtmektedirler. Pazarlama açısından ise değer, pazarlama faaliyetlerinin etkinliğinin değerlendirilmesinin ötesinde karar vermede önemli bir yardımcı konumundadır. Müşteri değeri bakış açısından MİY yazarlar tarafından şu şekilde tanımlanmaktadır: işletmeler için, her bir müşterinin yaşamboyu değerini en üst düzeye çıkarma yöntemi ve faaliyetlerini belirlemede pazarlama veritabanının analiz edilerek kullanılması ve iletişim teknolojilerinden yararlanılmasını ifade eden uygulamalar bütünüdür.

Kişiler satın alma kararı vermekte, bağlılık oluşabilmekte ve ilişkiler sadece insanlar arasında geliştirilmektedir. Bu nedenle MİY özünde kişilerle ilgili bir kavramdır. MİY, müşteri merkezli bakış açısıyla, işletmelerin müşterileriyle olan etkileşimlerini yönetme yaklaşımıdır. Bu bakımdan MİY sadece tek bir faaliyet değil işletmenin tamamını ilgilendiren bir disiplindir. Bununla birlikte, MİY için bir tanım yapmak hem önemli hem de tehlikelidir. İşletmede ortak bir anlayış oluşturabilmek için önemli, insanların zihninde MİY ile ilgili yanlış bilgilerin oluşabilmesi açısından tehlikelidir. Bir işletmede MİY yaklaşımını internet, doğrudan pazarlama etkinliği, müşteri değeri ölçümü, ürün satışı gibi faaliyetlere indirgemek ve sadece bu kavramlarla ifade ederek tanımlamak doğru olmamaktadır. Bu ifadelerden hiçbiri tamamen yanlış olmamakla birlikte gerçeği de tam anlamıyla yansıtmamaktadır. Tablo 1'de MİY tanımı ile ilgili yanılgılar ve gerçekler yer almaktadır (Kincaid, 2003: 39-40).

Tablo 1: *MİY Hakkındaki Yanılgılar ve Gerçekler*

Yanılgılar	**Gerçek**
MİY, internettir.	İnternet, daha iyi bilgiye, araçlara olan ihtiyacı ve buna erişim fırsatlarını artıran önemli bir araç konumundadır. Fakat ilişkiler gerçekte anlayış ve güven üzerine kurulmaktadır. Müşteri bakış açısını anlayabilen kişiler daha iyi web deneyimi oluşturabilmektedirler.

MİY sadece, doğrudan pazarlamaya verilen diğer bir isimdir.	Müşterileri anlamak ve ilişkiler geliştirmek için bilgi ve otomasyonun kullanılması yıllardır doğrudan pazarlamacılar tarafından gerçekleştirilen bir uygulamadır. MİY pazarlama odaklılıktan ilişki yönetimine geçişi ifade etmektedir.
MİY, işletme ile müşterilerin etkileşime geçtikleri noktaların farkına varılması, 360 derecelik bir müşteri görüşü sağlanmasıdır.	Bu MİY için önemli bir adım olmakla birlikte tek başına yeterli olmamaktadır. Gelecekte gerçekleşecek her bir etkileşimin etkili olması için geçmiş dönemde toplanan bilgilerin nasıl kullanılacağının öğrenilmesi gerekmektedir. Müşteriler hakkında bilgi edinme, müşterileri anlama ve hizmetleri geliştirme açısından önemlidir.
MİY, müşteri değerinin puanlanması ve ölçülmesidir.	MİY bilgisinin en önemli kullanım alanı en iyi müşterilerin kimler olduğunun tanımlanabilmesidir. Sadık müşterilerin sayısı ve bunların değerinin artırılması için bu bilgiyi kullanma yöntemlerinin bilinmesi gerekmektedir.
MİY, satış temsilcilerinin verimlilik aracıdır.	Çoğu işletme müşteri ilişkileri oluşturmanın en iyi yönteminin satış ekibi oluşturmak olduğuna inanmaktadır. Bu sebeple MİY satışları otomatikleştirme ile ilgili bir kavram olarak görülmektedir. Satış fonksiyonu, doğrudan müşteri etkileşimlerinin amaçlarından sadece bir tanesidir ve MİY uygulamalarından biridir.

Kaynak: *Kincaid: 2003: 40-41.*

MİY, işletme ve müşteriler arasındaki etkileşimi yönetmekle ilgili faaliyetlerdir. Bu doğrultuda müşterilerden elde edilen bilgilerin düzenlenmesine odaklanmaktadır. Bir işletmenin varlığının devamlılığı, müşteri ilişkilerinin iyi yönetilmesinden geçmektedir. Müşteri ile uzun dönemli ilişkiler kurmak MİY'in en önemli hedeflerinden biri olarak gösterilebilir. MİY, mevcut müşterilerle ilişkileri yoğunlaştırmak, onları elde tutmak ve yeni müşteriler edinmek için geliştirilen bir yönetim anlayışı olarak da ifade edilebilmektedir (Örnek, 2016). Müşteri ilişkilerinin geliştirilmesi ve yönetimi, geniş kapsamlı bir müşteri bakış açısıyla gerçekleştirilmesi gereken uygulamalar bütünü olarak değerlendirilebilir.

MİY'in Amaçları ve Faydaları

MİY, eski dönemlerden itibaren var olan ve çoğu işletme tarafından benimsenen, uygulanan bir yönetim yaklaşımıdır. MİY'i açıklayan birçok kavram olmakla birlikte en yaygın kabul görenlerinden biri de müşteriyle ilgili bilgiden faydalanma ya da müşteriye bilgi aktarımı ile ilgilidir. Günümüz yoğun rekabet koşulları içerisinde kendilerini farklılaştırarak avantaj elde etme çabasındaki işletmeler bu tür müşteri odaklı uygulamalara yönelmektedirler. Müşteriye yakınlık, işletmeler için müşteri memnuniyetini sağlamada kullanılan önemli bir stratejidir (Demir ve Kırdar, 2009: 297-298). İşletmelerin müşterileriyle bağ kurmasını sağlayan MİY uygulamaları müşteri memnuniyetini oluşturan en önemli kriterler arasında yer almaktadır. Bununla birlikte, MİY dört ana stratejiden oluşmaktadır. Bunlar (Küsmen, 2018):

- Yeni müşteriler kazanma,
- Mevcut ve potansiyel müşteriler için çapraz satış stratejisi geliştirme,
- Kaybedilen müşterinin geri kazanılması,
- Müşteri sadakatini sağlama.

MİY, müşteri ilişkilerini geliştirerek yeni müşteriler kazanmayı, daha fazla satış gerçekleştirmeyi ve karlılığı artırmayı hedefleyen bir yaklaşım olarak dikkat çekmektedir. Bu yaklaşım, müşteriyi en iyi şekilde tanıyabilmeyi, onları elde tutabilmeyi, en kârlı müşterileri belirleyerek onlara özel teklifler sunmayı içermektedir. Aynı zamanda bu, MİY'in müşteriler açısından faydalarını oluşturmaktadır. MİY'in amaçlarını şu şekilde belirtmek mümkündür (Pazarlama Türkiye, 2014):

- Rakiplerin taklit edemeyeceği bir farklılık oluşturabilmek,
- Müşteriyi tanımak ve onunla sağlam ilişkiler kurabilmek,
- En kârlı müşterileri saptamak ve onlara özel teklifler sunarak kârı artırmak,
- Maliyet avantajı sağlamak,
- Müşterilerin isteklerini karşılamak.

Yeni müşteriler çekme, onları elde tutma, etkileme ve uzun dönemli müşteri ilişkileri geliştirmenin genel olarak işletmelerin temel hedefi olduğunu belirten Rani ve Babu (2015: 1-2), MİY'in müşteri merkezli işletmeler için en önemli iş süreçlerinden biri olduğunu belirtmektedirler. Yazarlara göre MİY'in amaçları ve faydaları şunlardır:

- Kârlı müşterilerin sadakatini artırmak,
- Pazarlama kampanyalarının maliyet etkinliğini geliştirmek,
- Çapraz satış fırsatları oluşturmak,
- Belirli pazar bölümleri için fiyatların, sunumların veya hizmet bileşenlerinin özelleştirilmesi,
- Müşteriler ile belirli bir tek temas noktası oluşturmak.

Faydaları;

- Gelişmiş ürün sunumu ve müşteri ilgisi,
- Artan müşteri sadakati,
- Güçlendirilmiş işletme marka ve imajı,
- Yeni ve devamlı müşterilerle satışları artırma,
- Çalışan bağlılığı ve memnuniyeti,

- İşletme hakkında bilgiye erişimin artması,
- Daha az operasyonel maliyetler,
- Daha iyi karar verme gücü.

MİY, müşterilerle bağ kurarak ilişkileri geliştirmeyi, beklentilerini anlamayı, onlar için değer yaratmayı, memnun etmeyi ve sadık birer müşteri haline gelmesini sağlamayı amaçlamaktadır. Tüm bunların sonucunda MİY anlayışı işletmeler için sayısız fayda sağlayabilmektedir. İşletmelere sadece müşterilerini elinde tutmalarına imkân vermemekte, aynı zamanda daha etkili pazarlama, çapraz satış yapma ve yeni ürünlerin daha hızlı tanıtımının sağlanması fırsatlarını da vermektedir. Bu faydaların müşteriye sunulabilmesi için işletmeler ürün sunumlarını ve fiyatlarını kişiye özel yapabilmeli, hizmetlerini müşteri talepleri doğrultusunda vaad edildiği gibi yerine getirmelidirler. Başarılı MİY uygulamalarının sağlayacağı faydaları şu şekilde özetlemek mümkündür (Chaturvedi ve Chaturvedi, 2005: 4-5):

1) Artan Satış Gelirleri: Artan satışlar, yeni müşteri elde etme ve bilgi toplamaya daha az zaman harcayarak mevcut müşterilerle daha fazla zaman harcanması sonucu meydana gelmektedir.

2) Artan Kazanç Oranları: Müşterilerle satış sürecinin ilk evrelerinde oluşabilecek kötü ilişkilerin önlenmesi ile elde edilecek kazanç oranları artmaktadır.

3) Artan Kâr Marjları: Artan kâr marjları müşterileri daha iyi tanıma ve değer oluşturma sonucu meydana gelmektedir.

4) Artan Müşteri Memnuniyeti Oranları: Müşteriler işletmeyi kendilerine daha çok cevap veren, iletişime açık ve isteklerine daha duyarlı olarak değerlendirdiklerinde memnuniyet artmaktadır.

5) Azalan Satış ve Pazarlama Maliyetleri: İşletmeler hedef pazarlarında özel müşterileri belirlediklerinde, onların ihtiyaçlarını daha iyi anladıklarında, para ve zaman tasarrufu gerçekleştirdiklerinde satış ve pazarlama maliyetlerinde azalma meydana gelmektedir.

MİY uygulamaları ile müşteri hakkında edinilen bilgiler, işletmelerin kişiye özel ürün ve hizmetler üretmesinde kullanılabilmektedir. Kişiye özel hizmetlerin geliştirilmesiyle işletme için en kârlı müşteriler tespit edilmekte, onlarla ilişkilere daha fazla ağırlık verilmektedir. Bu durumda istenilen fiyat düzeyinde satışlar gerçekleştirilmekle birlikte pazarlama ve operasyonel maliyetler de azalmaktadır. Müşteriler de kendileri için özel sunulan ürün ve hizmetlere avantajlı fiyatlarla erişebilmektedirler. Dolayısıyla, MİY ile geliştirilen ilişkiler hem işletme hem de müşteriler için önemli düzeyde fayda sağlayabilmektedir.

Turizmde MİY Uygulamaları ve Önemi

MİY uygulamalarının genel amacı, müşterilerle iletişim kurarak ilişki oluşturmak ve onları işletmeye sadık birer müşteri haline getirmektir. Civelek (2016: 243), hizmet ağırlıklı işletmelerde düzenli bir iletişim sistemi ile işletme ve müşteriler arasında etkileşimlerin artırılabileceğini belirtmektedir. Bu etkileşim ise müşterilerin davranışlarını olumlu ya da olumsuz yönde etkileyebilmektedir. İşletme ve müşteri arasındaki etkileşimlerden kaynaklanan müşteri davranışlarının olumlu yönde olması MİY uygulamalarında erişilmek istenen hedefler arasında sayılabilir. Dolayısıyla, kişiler arasında meydana gelen ilişki ve etkileşimlerin kalitesi MİY uygulamalarının başarısında önemli bir rol oynamaktadır (Kincaid, 2003: 44-45). Hizmet endüstrisinde yer alan ve kişiler arası ilişkilerin oldukça yoğun olarak yaşandığı alanlardan biri olarak turizmi göstermek mümkündür. Turizmin çoğu kişi için lüks bir ihtiyaç olarak nitelendirilmesi, verilen hizmetlerin çok çeşitli olması, ikame olanaklarının fazla olması ve emek yoğun yapısı bu alanda müşteri memnuniyetinin sağlanmasını zorlaştıran unsurlardır. Bu sebeple, işletme ve müşteriler arasında kurulan ilişkilerin yönetimi turizmde kritik bir önem taşımaktadır.

Turizm endüstrisinde, etkin bir şekilde uygulandığında başarılı olabilecek MİY süreci sırasıyla şu şekilde özetlenebilir (Rahimi, Nadda ve Wang, 2015: 33-35):

1. **Strateji Geliştirme:** Bu aşama, söz konusu endüstrinin genel yapısı ve rekabet çevresini analiz ederek bir işletme stratejisi geliştirme aşamasıdır. MİY uygulamasının işletmenin hedeflerine uygunluğu kontrol edilir. Bu kapsamda turizm işletmeleri rekabetçi bir çevrede MİY için kendi misyon ve vizyon planlarını geliştirmelidirler.

2. **Değer Oluşturma:** İlk aşamada geliştirilen stratejiye dayalı olarak bu aşamada elde edilen çıktıların müşteriler için bir değere dönüştürülmesi, ortak değer oluşturulması hedeflenmektedir.

3. **Çoklu Kanal Etkileşimi:** Çoklu kanal yapısı nedeniyle, başarılı bir MİY uygulama stratejisi işletme-müşteri etkileşiminin gerçekleştiği tüm kanallarda benzersiz müşteri deneyimlerinin oluşturulmasını gerektirmektedir. Bu nedenle turizm işletmeleri en kârlı müşterileri için katma değer sunmada kendilerine en uygun etkileşim kanalını seçmelidirler.

4. **Bilgi Yönetimi:** Bilgi teknolojileri işletmelere, müşteri bilgilerinin toplanması ve kullanılmasında önemli bir yardımcı konumundadır. Başarılı bir MİY uygulamasının anahtar faktörü olan bilgiyi elde etmek için bu aşamada öncelikle ihtiyaç duyulan bilgi türü belirlenmelidir. Bunun için anket tekniği kullanılabilecek veri toplama yöntemlerinden biridir.

5. Performans Değerlendirme: Bu aşamadaki amaç MİY hedeflerinin başarılabilir olduğunu göstermektir. Burada maliyetlerin düşürülerek finansal performansın artırılması ve müşteri memnuniyeti turizm işletmeleri için önemli bir başarı kriteri olarak değerlendirilmektedir.

İlgili alanyazın incelendiğinde (Civelek, 2016; Rani ve Babu, 2015; Yolal ve Çetinel, 2005) turizmde MİY uygulamalarının üzerinde sıklıkla durulan ve incelenen konular arasında olduğu dikkat çekmektedir. Rani ve Babu (2015: 1), MİY uygulamalarında müşteri bilgilerinin toplandığı ve saklandığını, kişiye özel hizmetler ve farklı müşteri deneyimleri oluşturmak için bu bilginin işletmenin tamamı tarafından kullanıldığını belirtmektedirler. Yazarlar ayrıca, turizmde MİY'in sadakat programları aracılığıyla yaygın bir şekilde kullanılan yönetim yaklaşımlarından biri olduğunu belirtmekte, genel amacın ise işletmeye yönelik müşteri bağlılığını artırmak olduğunu ifade etmektedirler. Müşterilerin işletmelerden beklentileri arttıkça ve daha bilgili duruma geldikçe müşteri memnuniyetinin oluşturulması ve bunun sürekliliğinin sağlanması oldukça zor duruma gelmektedir. Günümüzde yoğun bir rekabetin yaşandığı turizm endüstrisinde işletmeler müşteri ilişkileri oluşturarak sadece müşterilerinin kimler olduğunu tespit etmemekte, aynı zamanda onların işletme ile ne tür bir ilişki içinde olmak istediklerini de anlamaktadırlar. Bu nedenle MİY turizmde, müşterilere benzersiz deneyimler sunmak için işletmelerin müşteri bakış açısı kazanmalarını sağlamaya yardımcı olan çok kanallı bir müşteri etkileşim uygulamasıdır. MİY'in turizm işletmelerine sağladığı katkılar şunlardır (Rahimi, Nadda ve Wang, 2015: 24):

- Müşteri davranışlarını anlamak,
- Hedef pazar bölümlerine yönelik kampanyalar düzenlemek,
- Etkinlik tabanlı pazarlama programları başlatmak,
- Gerçek zamanlı pazarlama yapmak,
- Kampanya etkinliğini analiz etmek,
- Çapraz ve yukarı satışları artırmak,
- Müşteri sadakatini artırmak.

Yolal ve Çetinel (2005: 13), turizm endüstrinde faaliyet gösteren otel işletmeleri açısından MİY uygulamalarını inceledikleri çalışmalarında, müşteri odaklı stratejilerin rekabet üstünlüğü sağlamada büyük önem taşıdığını, bu açıdan MİY uygulamalarını benimseyen otel işletmelerinin sayısının her geçen gün arttığını belirtmektedirler. Yazarların, Türkiye'deki 85 adet beş yıldızlı şehir otelinin MİY uygulamalarını inceledikleri araştırma sonuçlarına göre, otel işletmelerinin büyük çoğunluğunun MİY uygulamaları kapsamında mevcut müşterileri elde tutmak için gerekli faaliyetleri yerine getirdiklerini tespit etmişledir. Ayrıca, otel işletmelerinin

MİY'e ilişkin farkındalık düzeylerinin yüksek oluşu araştırmadan elde edilen diğer önemli sonuçlar arasındadır. Civelek (2016: 249-250) tarafından Antalya'daki 4 ve 5 yıldızlı 113 otel işletmesi üzerinde MİY uygulamalarının işletme performansına etkileri araştırılmıştır. Araştırmadan elde edilen bulgular, MİY uygulamalarının otel işletmelerinde hizmet kalitesi, müşteriye uygun hizmet, şikâyetlerde azalış gibi hususlarda olumlu yönde etkisinin olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla, turizm işletmeleri için MİY, mevcut müşterileri elde tutma ve rekabet üstünlüğü sağlamalarında etkili bir strateji olarak değerlendirilebilir.

Dijital Turizm ve Teknoloji Destekli MİY

Turizm endüstrisi, emek yoğun olma ve insanın insana hizmet etmesi özelliklerinin ön planda olduğu bir hizmet alanıdır. Bununla birlikte, son yıllarda teknolojide meydana gelen gelişmelerin turizm endüstrisini de yakından etkilediği ve sunulan hizmetlerin bir kısmının dijitalleşmesine neden olduğu görülmektedir. Gerek turizm işletmeleri, gerekse turistler tarafından dijital teknolojiler günümüzde çeşitli amaçlarla kullanılabilmektedir. Berger vd. (2007: 75-76), dijital ortamda sunulan turizm hizmetlerinin çok sayıda olması nedeniyle bilgi toplama açısından bu ortamın temel kaynak olduğunu vurgulamaktadırlar. Yazarlar, turistlerin destinasyon ya da turizm işletmeleri hakkında bilgiye erişmelerinde internetin hızlı ve zengin bir kaynak olduğunu ve işletme-müşteri etkileşimlerinin dijital ortamda sürdürülebildiğinin altını çizmektedirler. Stiakakis ve Georgiadis (2011: 150-151), bilgi iletişim teknolojilerinin turizm endüstrisinde faaliyet gösteren seyahat acentası, otel, araba kiralama, kruvaziyer, vb. işletmelerin iş yapma şeklini değiştirdiğini belirtmektedirler. Yazarlar, dijital teknolojilerin turizm işletmeleri ve müşterileri arasında doğrudan ve etkileşimli ilişkiler oluşturmaya izin verdiğini de ifade etmektedirler.

Dijital turizm, işletmelerin geniş kitlelere ulaşmasını ve tüketiciler hakkında büyük miktarlarda bilgi elde etmesini sağlamaktadır. İnternet üzerinden rezervasyon yapma, müşteri hizmetlerini sağlama, satış ve pazarlama, bilinen ve sıklıkla kullanılan bazı dijital turizm faaliyetleri arasında gösterilebilir. Turizm işletmelerinin fiziki ortamda yürüttükleri bazı işler günümüzde artık dijital ortama taşınmış durumdadır. Geliştirilen çeşitli yazılımlar turizmde sınırlı da olsa otomasyona gitmeyi mümkün hale getirebilmektedir. Merkezi rezervasyon sistemlerinden önbüro paket programlarına kadar çeşitli yazılımlar turizm işletmeleri tarafından bugün kullanılan teknolojilerdir. İşletmelerin müşterileri hakkındaki tüm bilgileri sakladıkları ve analiz ederek kullandıkları çeşitli yazılımlar da geliştirildiği ve kullanıldığı görülmektedir. Bugün MİY, çeşitli yazılımlar kullanılarak turizm işletmeleri tarafından yürütülen önemli bir iş konumundadır (Ivanovska, 2008: 14). Dolayısıyla, dijitalleşen turizm işletme-

leri, geçmişte yüz yüze ilişkiler ile yürüttükleri müşteri ilişkilerini içinde bulunduğumuz dönemde dijital ortama taşımaktadırlar.

Müşteri odaklı olma ya da müşteri merkezlilik yeni bir kavram veya uygulama olmamakla birlikte MİY de yeni ortaya çıkan bir yönetim anlayışı değildir. Yeni olan, günümüzde teknolojinin müşteriler ile yakın ilişkiler kurmak ve değer oluşturmak için çok büyük fırsatlar sunuyor olmasıdır. Bu sebeple işletmeler için teknolojinin benimsenmesi oldukça önem taşımaktadır. Teknoloji, müşteri odaklı yönetim uygulamalarının temelini oluşturmakta, MİY'de dijital teknolojilerin kullanımı ön plana çıkmaktadır. Bu sebeple, müşteri ilişkileri yönetimi çok yönlü, bilgi teknolojilerinin kullanıldığı bir süreçtir (Jha, 2008: 1). MİY anlayışını, 21. yüzyılın en önemli iş stratejilerinden biri olarak gösteren Fairhurst (2001: 137), teknolojinin bu alanda işletmeler için çok önemli bir yardımcı araç olduğunu belirtmektedir. Yazara göre, işletmelerin MİY için bir teknolojiye sahip olmaları değil, bu teknolojiyi nasıl kullandıkları önemlidir. Yazar ayrıca, çok sayıda müşteriye sahip büyük işletmelerin teknolojiyi etkin bir şekilde kullanarak MİY'de elde edeceği avantajları şu şekilde sıralamaktadır:

- Müşteriler hakkında bilgi elde etme, depolama ve kullanma, bu bilgiyi işleyerek değerli hale getirme,
- Veri işleme ve istatistiksel analizlerle müşteri davranışlarını anlama,
- İşletme prensiplerini tanımlama ve müşteri etkileşimlerinde bunu kullanma,
- Özel müşterilere yönelik çeşitli ürün ve hizmetler sunma,
- Müşterilerin istek ve beklentileri doğrultusunda gerçek zamanlı etkileşimler oluşturma.

Yeni internet teknolojileri, MİY uygulamalarının giderek daha fazla dijital ortama taşınmasına neden olmaktadır. Müşterilerle işletme arasında kurulan doğrudan interaktif iletişimler işletmelerin daha fazla müşteriye ulaşmasını ve müşteri hizmetlerini daha hızlı yerine getirmesini sağlamaktadır. Yeni iletişim teknolojileri, hem işletmeleri hem de müşterileri daha ulaşılabilir hale getirmekte, doğrudan temas noktalarını artırmaktadır. Ivanovic, Mikinac ve Perman (2011: 60), MİY'in gelişiminin yeni bilgi iletişim teknolojilerinin gelişimiyle doğrudan ilişkili olduğunu belirterek MİY açısından teknolojinin önemine vurgu yapmaktadırlar. Yazarlar, MİY'de müşteri verilerinin toplanması, işlenmesi, analizi ve müşterilerle doğru kanallar aracılığıyla iletişim kurulmasında gelişmiş bilgi teknolojilerinin kullanılmasını işletmeler için kaçınılmaz bir zorunluluk olarak ifade etmektedirler.

Teknoloji destekli MİY uygulamalarının turizm endüstrisinde faaliyet gösteren işletmelerde giderek daha fazla kullanılmaya başladığı gö-

rülmektedir. İşletmeler, mevcut MİY uygulamalarında teknolojiyi kullanmakta ve müşteri ilişkilerini geliştirmeye çalışmaktadırlar. Örneğin, ITC Maurya Sheraton Otel, MİY uygulamalarında elektronik satış, sadakat programı, dağıtım noktaları ve web sitesi gibi dijital araçları kullanmaktadır. MİY süreçlerinde bu otel dijital araçları kullanarak uygulama etkinliğini artırmaya çalışmaktadır. Mumbai'de faaliyet gösteren beş yıldızlı otel işletmesi olan The Taj, MİY süreçlerinde teknolojiyi kullanarak yeni müşteriler çekmeyi, onları elde tutmayı ve müşteri ilişkilerini geliştirmeyi hedeflemektedir (Goel, Singh ve Shrivastava, 2015: 323-324).

Rani ve Babu (2015: 4), çok sayıda yazılım şirketinin MİY için turizm endüstrisine özel yazlımlar ürettiğini belirtmektedirler. Yazarlara göre, kampanya yönetimi, şikâyet yönetimi, anket, otomatik veri erişimi ve mobil uygulamalar, MİY uygulamaları içerisinde yer alan hizmetlerden bazılarıdır. Yazarlar, Emerald's CRM isimli MİY yazılımının özelliklerini şu şekilde belirtmektedirler:

- Emerald, mevcut ve potansiyel müşterilerin, acentaların ve tedarikçilerin bilgilerinin erişilebildiği merkezi noktadadır.
- Kolay kullanımı ile müşterilerle ilgili tüm faaliyetlere buradan ulaşılabilmektedir.
- Müşteri profili yönetimi gerçekleştirilebilmektedir.
- Seyahat acentası ortaklık yönetimi yapılabilmektedir.
- Şikâyet yönetimine imkân vermektedir.
- Kampanya yönetimini desteklemektedir.
- Rezervasyon sistemlerine erişim sağlanabilmektedir.

Turizm işletmeleri MİY yazılımlarını kullanarak, müşteri ilişkilerini dijital ortama taşımakta, buradan yönetmektedir. Müşterilerin tüm bilgilerine erişilebilmekte, ayrıca işletmelerin birlikte iş yaptığı acenta ve tedarikçilerin bilgilerine de ulaşmak mümkün olmaktadır. Ayrıca, müşteri profili yönetimi gerçekleştirilebilmekte, şikâyet yönetimi, pazarlama kampanya yönetimi gibi faaliyetler dijital ortamda yürütülebilmektedir. Bu yazılımlar, çok sayıda ve çeşitli profillerde müşteri ile çalışan turizm işletmeleri için önemli bir araç olarak değerlendirilebilir. Teknolojinin yardımıyla işletmenin müşteri portföyünün yönetilmesi, MİY uygulamalarının başarısını ve istenen hedeflere ulaşılmasını önemli derecede etkileyen faktörler olarak burada dikkat çekmektedir.

Turizmde eMİY Uygulamaları

Turizm endüstrisinde, turistik ürün ve hizmetlerin bulundukları yerde tüketilme zorunluluğunun olması dijital teknolojilerin ticari olarak bu alanda kullanımını farklılaştırmaktadır. Turistlerin, turizm işletmelerinin

bulundukları yeri ziyaret etmelerini sağlamak için dijital teknolojilerden faydalanılmaktadır. Bu amaçla internet, turizmde bilginin dağıtımı ve satış faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi için işletmeler tarafından yoğun ve etkili bir şekilde kullanılmaktadır. Ayrıca, turizm işletmeleri ile müşteriler arasında elektronik ortamda kurulan iletişim ve müşteri ilişkileri, turizmde yeni iş modellerinin ortaya çıkmasına, geleneksel MİY uygulamalarının etkinliğinin artmasına imkân vermektedir. Böylece eMİY olarak isimlendirilen yeni bir kavramın ortaya çıktığı görülmektedir (Ivanovska, 2008: 14).

eMİY, internet, web tarayıcıları ya da diğer elektronik temas noktalarını kullanarak müşteri ilişkilerinin yönetilmesini içeren faaliyetler olarak tanımlanabilmektedir. Günümüzde oldukça büyük rakamlara ulaşan müşteri sayıları, işletmelerin müşteri ilişkilerini daha profesyonel ortam ve araçlarla yürütmesini zorunluluk haline getirmektedir. Bu sebeple, geleneksel MİY ve elektronik iş uygulamalarını birleştiren eMİY işletmeler tarafından tercih edilmektedir. eMİY, müşteri ilişkilerini yönetmeyi daha kolay hale getirmekle birlikte müşteri ihtiyaçlarının anlaşılmasını, onlardan daha çok gelir elde edilmesini, yeni müşterilere ulaşılmasını da mümkün hale getirmektedir. Burada önemli olan husus, müşteriler için doğru zamanda ve doğru içerikte, onların ihtiyaç duyduğu bilgiyi sağlamaktır. Başarılı eMİY uygulamaları için işletmelerin ihtiyaç duyacağı temel gereklilikler şunlardır (Dawn ve Chowdhury, 2011: 76-77; Deshmukh, Deepa ve Shravanthi, 2013: 2558-2563):

- **Bilgi Teknolojisi (BT) Hizmet Sağlayıcıları:** eMİY sistemi gelişmiş internet ağına, donanımlara ve nitelikli bir teknik ekibin yazılım desteğine ihtiyaç duymaktadır. Bu nedenle, güvenilir ve bilinen yazılım şirketleri tarafından sunulan sistem desteğinin olması en önemli koşuldur.

- **İçerik Yönetimi:** eMİY sisteminde müşteriler için ihtiyaç duyacakları her konuda içerikler oluşturulmalıdır. Çeşitli dil seçenekleriyle oluşturulan bu içerikler daha geniş bir müşteri kitlesine ulaşmamızı ve ilişki oluşturmamızı sağlayabilmektedir.

- **Çağrı Merkezi Yönetimi:** eMİY sistemlerinden bağımsız olarak, müşteriler çeşitli işlemleri gerçekleştirmek için doğrudan canlı destek alabilecekleri bir çağrı merkezine de ihtiyaç duyabilmektedirler. Böylece müşteriler için 7 gün 24 saat hızlı hizmetler sunulmakta, eMİY faaliyetleri desteklenmektedir.

- **Çalışanların Desteği:** Bireysel müşterilerle birebir iletişim halindeki çalışanların desteği eMİY uygulamalarının başarısında kritik önem taşımaktadır. eMİY, işletmelerin müşterilerine farklı temas noktalarında bütünleşik bir strateji ile yaklaşmalarına olanak tanımaktadır.

Turizmde MİY uygulamaları ve işletmeler tarafından MİY'de kullanılan araçların incelenmesine yönelik araştırmaların, teknolojinin artan

önemine vurgu yaptığı dikkat çekmektedir. Law vd. (2018: 1692), konaklama işletmelerinde MİY uygulamalarına yönelik gerçekleştirilen araştırmaların içeriklerini incelemişlerdir. Bu çalışmadan elde edilen sonuçlar, konaklama işletmelerindeki MİY uygulamalarında işletme web siteleri ve sosyal medya araçlarının araştırmalarda en çok ele alınan konular olduğunu ortaya koymaktadır. Yazarlara göre, konaklama işletmeleri müşteri ilişkileri oluşturmada bu mecraları yoğun bir şekilde kullanarak MİY uygulamalarını elektronik ortama taşımaktadırlar. Rahimi vd. (2017: 211) tarafından, turizm sektöründe MİY uygulamaları üzerine gerçekleştirilen araştırmaları incelemeye yönelik çalışmada, internetin müşterilerle iletişim ve ilişki kurmak için en önemli araç olarak konaklama işletmeleri tarafından kullanıldığı sonucuna ulaşılmıştır.

Milovic (2012: 26), otel işletmelerinde eMİY uygulamalarında kullanılan en etkili araçların işletme websiteleri, sosyal medya ve eposta pazarlama kampanyaları olduğunu belirtmektedir. Yazar, otel websitelerinin oda özelliklerinden sunulan hizmetlere kadar geniş bilgiler içermesi gerektiğini, sosyal medya ve eposta uygulamalarının müşterilerle doğrudan ilişki kurmada önemli fırsatlar sunduğunu vurgulamaktadır. Law vd. (2018: 1692), turizmde müşteri ilişkileri oluşturmada mobil teknolojiler ve yapay zekâ uygulamalarının kullanılabilecek yeni teknolojiler olduğunu ifade etmektedirler. Turizmde söz konusu teknolojiler kullanılarak müşteriler hakkında daha fazla bilgi elde edilmesi ve eMİY uygulamalarının geliştirilmesi mümkün görülmektedir. Racherla ve Hu (2008: 39-41), turizmde eMİY uygulamalarının işletmelere sağladığı faydaları şu şekilde belirtmektedirler:

- Müşterilerle ilgili iş süreçlerinde etkinliğin artması,
- İnternet tabanlı teknolojiler kullanılarak daha fazla müşteri verisi toplanması,
- Müşterilerle yakın ilişkiler geliştirilerek turizmdeki aracı işletmeler ile rekabet edilebilmesi,
- Müşteri kaybetme riskinin azaltılması,
- Müşteri ilişkilerinin etkili bir şekilde yönetimi,
- Artan müşteri memnuniyeti,
- Rekabet avantajı elde etme,
- Müşteri sadakatini artırma,
- Uzun dönemde karlılığı artırma.

Turizmde mMİY Uygulamaları

İnternet ve mobil teknolojilerde yaşanan gelişmeler günümüzde işletmelerin MİY faaliyetlerini etkileyen ve değiştiren en önemli faktör ola-

rak görülmektedir. Dizüstü bilgisayarlar, tabletler, akıllı cep telefonları ve kablosuz internet erişim imkânları çok sayıda kişi tarafından kullanılan mobil teknolojiler ve araçlar olarak dikkat çekmektedir. İnternet erişimli akıllı cep telefonu kullanımının dünya genelinde hızla yaygınlaşması, özellikle bu mobil aracın MİY faaliyetlerinde işletmeler tarafından dikkate alınmasını zorunlu hale getirmektedir. İşletmelerin MİY faaliyetlerinde mobil teknolojiler kullanılarak tüketicilerin konumları, satın alma özelliklerinin takibi mümkün hale gelmektedir. Mobil teknolojiler kullanılarak tüketici davranışlarının nedenleri araştırılmakta, müşterilerle onlar hareket halindeyken dinamik olarak pazarlama iletişimi kurma faaliyeti gerçekleştirilebilmektedir. İhtiyaç anında ve yerinde müşterilerle iletişim kurmaya imkân veren mobil teknolojiler işletmelerde mMİY uygulamalarının yürütülmesini sağlamaktadır (Ertemel ve Gürdal, 2016: 169; San-Martin, Jimenez ve Lopez-Catalan, 2016: 18).

Kim vd. (2015: 742), müşterilerin eğilimleri, konumları, satın alma alışkanlıkları ve mobil iletişim kanallarını kullanmalarına ilişkin bilgilerin işletme ve müşteri arasında bir ilişki oluşturulmasında kullanılmasına dayalı MİY faaliyetlerini mMİY olarak tanımlamaktadırlar. Bu tanımda yazarlar tarafından, MİY uygulamalarında mobil iletişim teknolojilerinin kullanımına vurgu yapılmaktadır. Diğer bir tanıma göre ise mMİY, müşteri ilişkileri oluşturma ve bunu sürdürme amacıyla bir işletmenin hem iç hem de dış paydaşları ile mobil araçlar kullanılarak yürütülen satış, pazarlama ve müşteri hizmetleriyle ilgili iletişim faaliyetleridir (Negahban, Kim ve Kim, 2016: 749). Benzer şekilde Sinisalo (2010: 54-55), iletişim odaklı bakış açısıyla mMİY kavramını ele almakta, geleneksel MİY uygulamalarının bir parçası olarak değerlendirmektedir. Yazara göre mMİY uygulamalarının özelliklerini şu şekilde belirtmek mümkündür:

1. İşletme ve müşterileri arasında ilişki oluşturma ve sürdürmenin bir parçası olarak kurulan tek veya çift yönlü iletişimdir.

2. Bu iletişim, işletme ve müşteri arasında mobil araçlar vasıtasıyla yürütülen satış, pazarlama ve müşteri hizmetleri faaliyetlerini kapsamaktadır.

3. İletişim, işletme veya müşteri tarafından başlatılabilmektedir.

4. mMİY'de iletişim, SMS veya MMS gibi iletişim amaçlı mesajları ifade etmektedir. Mobil araçlar kullanılarak sesli görüşmeler yapılması farklılaştırıcı bir faktör olabilir.

5. İletişimle ilgili kanallardan en az bir tanesi insan olmalı, mobil araçlarla canlı iletişim kurulmalıdır.

Mobil iletişim araçları kullanılarak müşteri ilişkileri oluşturma amacıyla gerçekleştirilen geleneksel MİY faaliyetlerini mMİY olarak ifade

etmek mümkündür. Rodriguez ve Boyer (2020: 137), işletmelerin MİY faaliyetlerinin mobil teknolojiler aracılığıyla erişilebilir hale geldiği uygulamaları mMİY olarak tanımlamakta, mMİY'in geleneksel MİY'e göre çok sayıda avantaja sahip olduğunu vurgulamaktadırlar. Mobil iletişim kurma, müşteri bilgilerini yönetme, 3G mobil teknolojileri kullanma ve böylece sanal ortamda satış yapabilme yazarlar tarafından bu avantajlar arasında gösterilmektedir. Mobil araçlar ile gerçekleştirilen mMİY faaliyetleri geleneksel MİY'den bu şekilde farklılaşmaktadır. Bununla birlikte, mMİY ile eMİY kavramları da birbirinden farklılaşmaktadır. eMİY, MİY'in geliştirilmiş, elektronikleştirilmiş formatı olmakla birlikte, mMİY de mobil cihazların gelişmesi ve yaygınlaşması ile birlikte eMİY'in daha gelişmiş bir versiyonu olarak kabul edilmektedir (Bozbay ve Huseynli, 2016: 73).

mMİY günümüzde hizmet endüstrisinde faaliyet gösteren işletmelerde de yaygın bir şekilde kullanılmaya başlanan bir uygulamadır. mMİY ile hizmet işletmeleri, tablet veya akıllı telefon gibi mobil cihazları kullanabildikleri herhangi bir yerde müşterilere ulaşabilmekte ve MİY bilgilerini güncelleyebilmektedirler. mMİY, müşterilere ya da işletme yöneticilerine sisteme erişimde esneklik ve kolaylık sağlamaktadır. Örneğin, mMİY uygulanan bir havayolu işletmesi olan Finnair, müşterilerin uçuşlarında SMS ile check-in yapabilmelerini sağlamaktadır (Lendel ve Kubina, 2013: 21). Bununla birlikte mMİY turizm sektöründe de kullanılan bir uygulama olarak dikkat çekmektedir. Turistler hem seyahatlerinde hem de günlük hayatlarında mobil teknolojileri yoğun bir şekilde kullanmaktadırlar. Bu durum turizmde mMİY uygulamalarının son yıllarda gelişim göstermesine neden olmaktadır (Law, Chan ve Wang, 2018: 626). Camponovo vd. (2005: 4) tarafından gerçekleştirilen araştırmanın sonuçları, İtalya tüketici pazarında mMİY uygulamalarının turizmde rezervasyon ve bilet satışlarında yoğunlukla kullanıldığını göstermektedir. Chan (2012: 45), mobil teknoloji kullanımının kişiler arasında yaygınlaşmasıyla birlikte Starwood's W Hotels, InterContinental Hotels Group, Days Inn gibi çok sayıda otel markasının müşterileri ile iletişim kurmak ve ilişki oluşturmak için mobil uygulamaları kullanmaya başladığını belirtmektedir. Örneğin Days Inn, MİY uygulamalarında mobil teknolojiyi kullanarak, tutundurma aracı olarak yazı içerikli mesajları kullanmışlardır. Dolayısıyla bu örnekte, mobil araçlar kullanılarak müşterilere gönderilen mesajları mMİY uygulamaları kapsamında değerlendirmek mümkün görülmektedir.

Zheng (2011: 223), hızlı bir şekilde gelişen mMİY uygulamalarının işletmelere pazarda rekabetçi avantaj kazandırdığını, müşterileriyle farklı seviyelerde ilişkisel bağlar kurmaya imkân verdiğini, bunun sonucunda katma değer oluşturulduğunu ve iş performansının arttığını vurgulamaktadır. mMİY uygulamaları, son dönemde gelişen internet tabanlı akıllı mobil uygulamalar ile daha fazla gelişmekte, kısa mesaj ya da eposta dışında mobil uygulamalar da müşteri ilişkileri kurmak için kullanılabil-

mektedir. mMİY kullanılarak, geleneksel MİY uygulamalarının müşteri bilgisi toplama konusundaki eksiklikleri giderilmekte ve daha hızlı ve etkili doğrudan ilişkiler oluşturulabilmektedir. Müşterilerin konum bilgilerinin MİY sistemine eklenmesi işletmeler için yeni katma değer ve iş fırsatları oluşturmaktadır. Örneğin bu konum bilgisi kullanılarak, turizm işletmeleri daha fazla kişiye özel ve gerçek zamanlı hizmetleri müşterilerine sunabilmektedir (Negahban, Kim ve Kim, 2016: 747). Dolayısıyla, mMİY uygulamaları, turizm sektöründe faaliyet gösteren işletmeler için önemli bir ilişki oluşturma aracı olarak düşünülebilir. Mobil teknolojiler kullanılarak tam zamanında ve yerinde kişiye özel sunulan hizmetlerin müşteri memnuniyetini artırması ve sonuçta müşteri sadakati yaratılması, turizmde faaliyet gösteren işletmelere rakipleri karşısında önemli avantajlar sağlayacaktır.

Sonuç ve Öneriler

Günümüzün globalleşen dünyasında artan ürün ve hizmet seçenekleriyle birlikte işletmeler arası rekabetin de üst düzeyde yaşandığı görülmektedir. İşletmeler tarafından üretilen ürün ve hizmetlerin artık kolaylıkla taklit edilebildiği pazar ortamında müşterilerle kurulan ilişkiler önemli bir rekabet aracı olarak değerlendirilmektedir. Bu sebeple işletmeler, müşterilerle ilişki oluşturma ve bunu sürdürmeyi bir yönetim anlayışı olarak benimsemektedirler. MİY uygulamaları, müşteri memnuniyetini artırarak işletmeye sadık müşteriler oluşturmada işletmeler tarafından kullanılan stratejik bir araçtır. Bununla birlikte, teknolojide meydana gelen gelişmeler ve artan müşteri sayıları işletmelerde MİY uygulamalarında değişimin yaşanmasını zorunlu hale getirmektedir. Önceleri yüz yüze iletişimler ve telefon, posta gibi diğer geleneksel iletişim araçlarıyla elde edilen müşteri bilgileri bugün gelişen internet teknolojilerinin yardımıyla toplanmakta ve analiz edilmektedir. Bu çalışmadan elde edilen bulgular, internet siteleri, sosyal medya gibi araçların MİY'deki etkinliğinin en çok araştırılan konular arasında olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, yapay zekâ teknolojisi ve akıllı mobil uygulamalar, MİY'de işletmeler tarafından kullanılabilecek yeni nesil diğer teknolojiler olarak bu çalışma sonucunda ortaya konulmaktadır.

Hizmet endüstrisinde faaliyet gösteren turizm işletmeleri de teknolojiyi giderek daha fazla benimsemekte ve iletişim, pazarlama, rezervasyon, müşteri ilişkilerinde kullanmaktadırlar. Turizm işletmelerinin sahip olduğu internet siteleri, sosyal medya hesapları ve eposta adresleri eMİY uygulamalarında en çok kullanılan araçlar iken, gelişen mobil cihazlar ve uygulamaların da mMİY uygulamalarının ortaya çıkmasına neden olan teknolojiler olduğu görülmektedir. İnternet siteleri müşterilerle bilgilendirmeye dayalı tek yönlü ilişkiler oluşturulmasını sağlarken, sosyal medya işletme ve müşteri arasında çift yönlü etkileşime dayalı iletişimler kurul-

masına olanak tanımaktadır. Sosyal medyanın bu gücü, işletmeler tarafından müşteri ilişkileri oluşturmada yoğun bir şekilde kullanılmaktadır. Sosyal medya, otel işletmelerinin geniş müşteri kitlelerine ulaşmada ve onlarla ilişki oluşturmalarında en etkili araç olarak gösterilmektedir (Milovic, 2012: 28). Bu sebeple, turizm işletmelerinde eMİY uygulamalarının geliştirilmesinde sosyal medyanın önemli bir araç olduğu, bu çalışmadan elde edilen çıkarımlar arasında gösterilebilir.

Dizüstü bilgisayarlar, tabletler ve akıllı telefonlar gibi mobil cihazlardan oluşan mobil teknolojiler, turizm işletmelerine mMİY uygulamalarının geliştirilmesi için önemli avantajlar sunmaktadır. Özellikle akıllı cep telefonlarının dünya genelinde yaygınlaşan kullanımı ve geliştirilen akıllı mobil uygulamalar, işletmelerin müşterilerine doğrudan ulaşmalarını ve iletişim kurmalarını kolaylaştırmaktadır. Mobil bilgi servisleri, mobil tur rehberi gibi uygulamaların yanı sıra turizm işletmeleri de kendi mobil uygulamalarını geliştirerek müşterileriyle iletişim kurmaktadırlar. Bu uygulamalar aracılığıyla toplanan müşteri bilgileri, kişiye özel hizmetler geliştirilmesini ve müşterilerle uzun dönemli ilişkiler oluşturulmasını sağlamaktadır (Law, Chan ve Wang, 2018: 627). Dolayısıyla, turizm işletmelerinde teknoloji destekli MİY uygulamalarının başarısında mobil teknolojileri kritik bir unsur olarak nitelendirmek mümkündür. Bununla birlikte, teknoloji destekli MİY uygulamalarında yapay zekâ uygulamaları, turizm işletmeleri tarafından kullanılabilecek yeni nesil teknolojiler olarak dikkat çekmektedir.

Turizm işletmelerinde eMİY ve mMİY uygulamalarının geliştirilmesi için sunulabilecek öneriler şu şekilde sıralanabilir:

- Kişiler arasında yaygın bir şekilde kullanılan güncel ve popüler sosyal medya mecraları tespit edilerek eMİY faaliyetlerine bu mecralarda ağırlık verilmelidir.

- İşletme websitelerinin eMİY'de kullanım etkinliği artırılmalı, mobil uyumlu hale getirilmeli ve interaktif araçlarla ilgili bağlantılar bu websitelerinde yer almalıdır.

- Turizm işletmelerinde mobil uygulama kullanımına daha fazla önem verilmeli, mobil iletişim araçları ile müşterilerle sürekli iletişim halinde olunmalıdır.

- Kısa mesaj (SMS), multimedya (MMS) ve sesli mesajlar, doğrudan telefon görüşmeleri yanında mobil uygulamalar aracılığıyla mMİY faaliyetleri yürütülmeli ve etkinliği artırılmalıdır.

- eMİY ve mMİY uygulamalarının yönetiminde profesyonel kişilerden ve işletmelerden destek alınmalı, çalışanlara eğitim verilmelidir.

Turizm işletmelerinde bu konuda nitelikli personel istihdamına önem verilmelidir.

Turizm işletmelerinin yöneticileri, yukarıda sıralanan öneriler doğrultusunda teknolojiyi MİY faaliyetlerine uyarlayarak müşterilerle etkileşimlerini artırabilirler. Böylece, kişiye özel hizmetler sunularak müşteri beklentileri karşılanabilir ve memnuniyeti artırmak mümkün olabilir. Gelecekte gerçekleştirilecek çalışmalarda, MİY faaliyetlerinde teknoloji kullanımında hangi dijital araçların müşteri memnuniyetini daha fazla artırdığı müşteri bakış açısıyla araştırılabilir. Anket, görüşme gibi farklı veri toplama teknikleri kullanılarak işletme yöneticileri ve müşterilerin teknoloji destekli MİY uygulamalarına yönelik tutumları karşılaştırmalı olarak analiz edilebilir. Bu ve benzeri konular çerçevesinde gerçekleştirilecek akademik çalışmaların ilgili alanyazının gelişimine önemli katkılar sunacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Awasthi, P. and Sangle, P. S. (2013). The Importance of Value and Context for Mobile CRM Services in Banking. *Business Process Management Journal,* 19 (6), 864-891.

Azila, N. ve Noor, M. (2011). Electronic Customer Relationship Management Performance: Its Impact on Loyalty From Customers'Perspectives. *International Journal of e-Education, e-Business, e-Management and e-Learning,* 1 (1), 1-6.

Berger, H., Dittenbach, M., Merkl, D., Bogdanovych, A., Simoff, S. and Sierra, C. (2007). Opening New Dimensions for E-Tourism. *Virtual Reality,* 11, 75-87.

Bozbay, Z. ve Huseynli, B. (2016). Mobil Müşteri İlişkileri Yönetimine İlişkin 2005-2016 Yılları Arasında Yayınlanmış Makalelerin İçerik Analizi ile İncelenmesi. *Tüketici ve Tüketim Araştırmaları Dergisi,* 8 (2), 71-94.

Camponovo, G., Pigneur, Y., Rangone, A. ve Renga, F. (). *Mobile Customer Relationship Management: An Explorative Investigation of the Italian Consumer Market*. International Conference on Mobile Business. 11-13 July, Sydney, Australia: pp. 1-7.

Chan, T. Y. T. (2012). Mobile Customer Relationship Management: Factors Affecting Consumer Mobile Technology Adoption within the Hotel Industry. *Studies by Undergraduate Researchers at Guelph,* 5 (2), 44-50.

Chaturvedi, M. and Chaturvedi, A. (2005). Customer Relationship Management An Indian Perspective (First Edition). Excel Books: New Delhi.

Civelek, A. (2016). Konaklama İşletmelerinde Müşteri İlişkileri Yönetiminin İşletme Performansına Etkisi: 5 Yıldızlı Oteller Üzerine Bir Uygulama. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi,* 19 (2), 233-253.

Das, S. (2007). Customer Relationship Management (First Edition). Excel Books: New Delhi.

Dawn, S. K. and Chowdhury, R. (2011). Electronic Customer Relationship Management (E-CRM): Conceptual Framework and Developing a Model. *Int. Jour. Of Business & Inf. Tech.,* 1 (1), 75-84.

Demir, F. O. ve Kırdar, Y. (2009). Müşteri İlişkileri Yönetimi (CRM). *Review of Social, Economic & Business Studies,* 7/8, 293-308.

Deshmukh, S., Deepa, N. and Shravanthi, A. R. (2013). E-CRM: An Ultimate Strategy for an Organization. *International Journal Management Research and Review,* 3 (3), 2557-2566.

Ertemel, A. V. ve Gürdal, S. (2016). CRM'in Geleceği: Yaygın Bilişim ve Ortam Duyarlı Mobil Pazarlama Kavramlarının İncelenmesi. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* 7 (13), 169-187.

Fairhurst, P. (2001). e-CRM. *Journal of Database Marketing,* 8 (2), 137-142.

Goel, V., Singh, A. and Shrivastava, S. (2015). CRM: A Winning Approach for Tourism Sector. *International Journal of Engineering and Management Research,* 5 (2), 321-325.

Harrigan, P., Schroeder, A., Qureshi, I., Fang, Y., Ibbotson, P., Ramsey, E. and Meister, D. (2010). Internet Technologies, ECRM Capabilities and Performance Benefits for SMEs: An Exploratory Study. *International Journal of Electronic Commerce,* 15 (2), 7-46.

Ivanovic, S., Mikinac, K. and Perman, L. (2011). CRM Devrlopment in Hospitality Companies for the Purpose of Increasing the Competitiveness in the Tourist Market. *UTMS Journal of Economics,* 2 (1), 59-68.

Ivanovska, L. P. (2008). E-CRM in the Tourism Sector. *Revista de turism,* 5, 14-19.

Jha, L. (2008). Customer Relationship Management A Strategic Approach (First Edition). Global India Publications Pvt Ltd: New Delhi.

Kim, C., Lee, I.-S., Wang, T. and Mirusmonov, M. (2015). Evaluating Effects of Mobile CRM on Employees' Performance. *Industrial Management & Data Systems,* 740-764.

Kincaid, J. W. (2003). Customer Relationship Management Get It Right (First Edition). Hewlett-Packard Company: New Jersey.

Kumar, V. and Reinartz, W. (2012). Customer Relationship Management: Concept, Strategy and Tools (Second Edition). Springer Texts in Business and Economics: Berlin.

Küsmen, İ. (2018). Müşteri İlişkileri Yönetiminde Dijital Dönüşüm. Erişim Tarihi: 20.09.2020, https://ecra.io/musteri-iliskileri-yonetiminde-dijital-donusum/.

Law, R., Chan, I. C. C. and Wang, L. (2018). A Comprehensive Review of Mobile Technology Use in Hospitality and Tourism. *Journal of Hospitality Marketing & Management,* 27 (6), 626-648.

Law, R., Fong, D. K. C., Chan, I. C. C. and Fong, L. H. N. (2018). Systematic Review of Hospitality CRM Research. International Journal of Contemporary Hospitality Management, 30 (3), 1686-1704.

Law, R., Fong, D. K. C., Chan, I. C. C. ve Fong, L. H. N. (2018). Systematic Review of Hospitality CRM Research. *International Journal of Contemporary Hospitality Management,* 30 (3), 1686-1704.

Lendel, V. and Kubina, M. (2013). New Trends in Customer Relationship Management and Their Application in Slovak Enterprises. *Trends Economics and Management,* 4 (6), 19-26.

Milovic, B. (2012). Social Media and eCRM as a Prerequisite for Hotel Success. *Management Information Systems*, 7 (3), 26-31.

Negahban, A., Kim, D. J. ve Kim, C. (2016). Unleashing the Power of mCRM: Investigating Antecedents of Mobile CRM Values from Manager's Viewpoint. *International Journal of Human-Computer Interaction,* 32 (10), 747-764.

Örnek, M. (2016). Customer Relationship Management (CRM) Nedir?. Erişim Tarihi: 20.09.2020, https://pazarlamasyon.com/customer-relationship-management-crm-nedir/.

Pazarlama Türkiye (2014). Müşteri İlişkileri Yönetimi CRM Nedir?. Erişim Tarihi: 19.09.2020, https://pazarlamaturkiye.com/musteri-iliskileri-yonetimi-crm-nedir/.

Racherla, P. and Hu, C. (2008). eCRM System Adoption by Hospitality Organizations: A Technology-Organization-Environment (TOE) Framework. *Journal Of Hospitality & Leisure Marketing,* 17 (1-2), 30-58.

Rahimi, R., Köseoglu, M. A., Begum, A. and Okumus, F. (2017). Customer Relationship Management Research in Tourism and Hospitality: A State-of-the-art. *Tourism Review,* 72 (2), 209-220.

Rahimi, R., Nadda, V. K. and Wang, H. (2015). CRM in Tourism: Customer Relationship Management (CRM) (Ed. Ray, N.). *Emerging Innovative Marketing Strategies in the Tourism Industry* içinde, IGI Global: Hershey PA: USA.

Rani, N. M. and Babu, KVSN J. (2015). CRM Implementation in Tourism Industry-Issues and Select Cases of CRM Software Vendors. *International Journal of Engineering Research & Technology (IJERT)*, 3 (18), 1-6.

Rodriguez, M. and Boyer, S. (2020). The Impact of Mobile Customer Relationship Management (mCRM) on Sales Collaboration and Sales Performance. *Journal of Marketing Analytics*, 8, 137-148.

San-Martin, S., Jimenez, N. H. and Lopez-Catalan, B. (2016). The Firms Benefits of Mobile CRM from the Relationship Marketing Approach and the TOE Model. *Spanish Journal of Marketing,* 20, 18-29.

Selvi, Ö., Özbek, A. ve Erden, G. (2014). Müşteri İlişkileri Yönetimi ve Perakende Sektörüne Yönelik Bir Uygulama. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 36, 107-121.

Sinisalo, J. (2010). Mobile Customer Relationship Management A Communication Perspective. Juvenes Print: Oulu, Finland.

Stiakakis, E. and Georgiadis, C. K. (2011). Drivers of a Tourism E-Business Strategy: The Impact of Information and Communication Technologies. *Oper Res Int J,* 11, 149-169.

Yapraklı, T. Ş. ve Deligöz, K. (2016). Müşteri İlişkileri Yönetiminin Diğer Yüzü; Erzurum İlinde GSM Operatörleri Üzerine Bir Uygulama. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 25/1, 239-261.

Yolal, M. ve Çetinel, F. (2005). Otel İşletmelerinde Müşteri İlişkileri Yönetimi. *Doğu Akdeniz Üniversitesi Turizm Araştırmaları Dergisi,* 6 (1), 13-33.

Zheng, V. (2011). The Value Proposition of Adopting mCRM Strategy in UK SMEs. Journal of Systems and Information Technology, 13 (2), 223-245.

Zheng, V. (2011). The Value Proposition of Adopting mCRM Strategy in UK SMEs. *Journal of Systems and Information Technology,* 13 (2), 223-245.

Bölüm 67

YABAN ROMANINDA SCHOPENHAUER ETKİSİ ÜZERİNE İNCELEME

Nurten Kiriş YILMAZ[1]

1 Nurten KİRİŞ YILMAZ, Doç. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi-Felsefe Bölümü Öğretim Üyesi. E-mail. nurtenkiris@sdu.edu.tr.

Giriş

Bu çalışma Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun (1889-1974) *Yaban* adlı romanından hareketle bir Batı Filozofu Arthur Schopenhauer'in (1788-1860) etkisinin izlerini sürmek amacıyla kaleme alınmıştır. Yakup Kadri pek çok roman, öykü, şiir ve oyun yazmış, oldukça üretken edebi kişiliğinin yanında ülkenin oldukça zor koşullarında gazete yazarlığı ve dergicilik faaliyetlerinde bulunmuştur. Bunların yanı sıra siyasette aktif bir şekilde rol almış ve ülke yönetiminde önemli görevler üstlenmiştir. Bu görevleri öncesinde aldığı eğitimler sebebiyle yurtdışı temaslarda bulunmuş ve bu sayede de Batılı filozoflar hakkında özellikle Fransızca okumalar yaparak, malumatlar edinmiştir. Öte yandan özellikle I. Dünya Savaşı sırasında yaşananların etkisi ve Milli Mücadeleyi izlemek amacıyla cephe gezmesi onun kültür dünyasını, düşün dünyasını ve ruhsal dünyasını etkilemiştir. Denilebilir ki bu arka plan çalışmalarının bir yerinde örtük olarak bile olsa muhakkak kendini göstermektedir. Yakup Kadri'nin çalışmamızda ele aldığımız *Yaban* romanında da bu arka plan yakalanmaktadır. Bu romanda ilk etapta göze çarpan olay, aydın ve halk arasındaki çatışma gibi görünmektedir. Ancak biz çalışmamızda roman anlatıcısının Anadolu'ya yaptığı yolculuk sırasında aslında lale bahçelerinden çorak topraklara, bilgiden cehalete ve kendinden yine kendine gidiş serüvenini yakalıyoruz. Çünkü bu romanda anlatıcı kentten köye yaptığı yolculuğa paralel olarak, kendi içine de bir yolculuk yapmakta ve bunun neticesinde büyük bir ıstırap duymaktadır. Felsefe tarihinin önemli filozoflarından Arthur Schopenhauer'in felsefesinin serüvenine bakıldığında da buna benzer bir süreç ile karşılaşılmaktadır. Hem kendi içinde hem de felsefesinde huzursuz olan bu filozofun yazdıklarının, Kadri'nin *Yaban* romanında başka kelimelerle ama aynı şekilde dile getirildiğine şahit olduğumuz için bu çalışmada, Yakup Kadri'nin *Yaban* romanı ile Schopenhauer'in seçmiş olduğumuz meselelere ilişkin olarak bazı eserlerini ele alacağız.

Yakup Kadri Karaosmanoğlu (1889-1974) yılları arasında yaşamış olan önemli bir Türk edibidir. O eserlerinde, dönemin siyasi ve sosyal meselelerini ele almış ve yazdığı edebi ve siyasi eserleriyle dönem tanıklığını ortaya koymuştur. Makale ve köşe yazıları dönemin kültürel dünyası açısından önemli olan, "Çığır, Dergâh, Genç Kalemler, Güzel Sanatlar Mecmuası, Hayat, İctihad, İnci, Jâle, Meydan, Muhit, Musavver Muhit, Musavver Eşref, Musavver Hâle, Peyâm-ı Edebî, Nevsâl-i Millî, Resimli İstanbul, Rübâb, Servet Fünûn, Şebâb, Şiir ve Tefekkür, Tercüman, Tercümân-ı Hakîkat, Türk Yurdu, Varlık, Yeni İstanbul, Yeni Mecmua, Yeni Nesil" (Polat, 2001: 466) gibi dergilerde basılmıştır. Öte yandan Fecr-i Âtî akımının izlerini taşıdığı eserlerinde belirgin bir şekilde 1950'lere kadar ülkenin vaziyetini konu aldığı görülür. Yakup Kadri'nin hem şahsiyet hem de edebi yapısı hakkında, eserlerinden, özellikle de 1922-1956 yılları arasında ele aldığı romanlarından hareketle yola çıkıldığında fikir sahi-

bi olunmaktadır. *Kiralık Konak* (1922), *Nur Baba* (1922), *Hüküm Gecesi* (1927), *Sodom ve Gomore* (1928), *Yaban* (1932), *Ankara* (1934), *Bir Sürgün* (1937), *Panorama* (2 Cilt, 1953-1954), *Hep O Şarkı* (1956) bu çalışmalarından roman türünde olanlardır. O, eserlerinde toplum ve değerlerin bozuluş sürecine hem maruz kalmışlığını ele alır hem de bu bozulmanın bizzat şahidi ve sebebi olan bireyleri konu edinmiştir. Özellikle romanlarında bu bozulma karşısında üzgün, bedbaht, hayal kırıklığına uğramış karakterler çok dikkat çekicidir. Bu durumda olan karakterler erkek cinsinden seçilmiştir ve bu erkek kahramanlar çoğunlukla günü kurtarma konusunda yeterli becerilere sahip olamayacak kadar saplantılı ve iflah olmaz bir kötümser oldukları için sürekli ıstırap çeken ve umutsuz olarak ele alınmışlardır. Denilebilir ki Kadri'nin roman kahramanları acı olan bu dünyada, acılar içinde kıvranan bir zavallı, bir kurbandır.

Yakup Kadri çalışmalarında özellikle hayatın acı verici olan yanlarına eğilir ancak çoğu zaman bu anlatıcının ıstırabına eşlik etmemizden öteye gitmez, çünkü Kadri bu anlamda bir durum tespiti yapmış olmakla birlikte, bir çözüm önerisi sunmadığı için insanın çilesiyle baş başa kalmasından öteye de geçmemektedir. Çalışmamızda *Yaban* romanının ana karakterinin "dünyadan elini eteğini çekmiş bir kimse"(Karaosmanoğlu, 1983: 17) olarak karşımıza çıkması söylemek birkaç cümledir söylemek istediklerimizle tam olarak örtüşecektir.

Bizim için bu çalışmanın asıl önemli olan kısmı Yakup Kadri'nin etkilenmiş olduğu Batılı filozoflardan biri olan Arthur Schopenhauer (1788-1860) ile olan bağlantısıdır. Türk Edebiyatında Yakup Kadri okunduğunda Batı filozoflarından Schopenhauer okunuyormuş hissinden hareketle bu çalışmada iki görüşün karşılaştırması yapılacaktır. Bu karşılaştırmanın tam anlamıyla yapılabilmesi aslında pek de mümkün değildir. Çünkü Schopenhauer felsefe tarihinde Immanuel Kant (1724-1804)'tan sonra gelen ve Kant felsefesini yeniden ele alarak geride bırakılan açmazları çözmeye çalışan filozoflardan biri olarak kapsamlı bir felsefi arka plana sahiptir. Yakup Kadri ise, hem aktif siyasi geçmişi hem de geniş bir edebi perspektifi olan bir aydındır ve çalışmamıza konu olan bu iki ismin görüşlerinin tüm perspektiflerini ele almamız çalışmanın sınırları açısından imkânsızdır. Bu nedenle çalışmamızda belirlediğimiz birkaç başlık ile özellikle Yakup Kadri'nin *Yaban* (1932) eserinde yer alan bazı konular (köylü-aydın çatışması, ıstırap düşüncesi, birey yaklaşımı, kadının yeri, aşk ve vatanperverlik gibi) ile Schopenhauer'in dilimize çevrilmiş olan kitaplarından bazı görüşleri ve kötümser felsefe görüşü karşılaştırılacaktır.

Öncelikle bu noktada *Yaban* romanını kısaca özetleyerek karşılaştırmaya geçmek daha uygun olacaktır. Yakup Kadri'nin *Yaban* adlı bu eseri ilk bakışta yıpranmış bir defterin içinde günlük formunda yazılmış anılardan oluşan bir eser gibi görülmektedir. Anlatıcı İstanbul'da bir paşanın

oğlu olarak dünyaya gelmiş ve Cihan savaşında kolunun birini kaybetmiş Yedek Subay Ahmet Celâl'dir. İşgal sırasında emir eri olan Mehmet Ali'nin Porsuk Çayı kenarındaki köyüne yaptığı daveti kabul ederek yola çıkan anlatıcı, köye doğru yaptığı yolculuk ve köy halkına ilişkin izlenimlerinden hareketle kendi içine dönerek psikolojik çıkarımlarda da bulunur. Büyük umutlarla ve bütünlüğünü kaybetmiş beden ve psikolojisiyle yola çıkan Ahmet Celâl burada gördüğü halkın gündelik meşgalelerinden aile içi ilişkilerine ya da yurttaşlık fikirlerine kadar her durumu analiz etme fırsatı bulur. Bu sürecin sonunda ise büyük bir hayal kırıklığı yaşar çünkü, memleket olarak bildiği vatan topraklarının birinde, ulaştığı bu köyde, *Yaban*cı olduğunu görür. Köy halkının ona karşı temkinli davranışları ve onu bir *Yaban* olarak nitelemeleri, anlatıcıda çok büyük hayal kırıklıklarına yol açar. Aslında anlatıcı burada kendi tahayyülü ile gerçeklerin aynı olmamasından dolayı hayal kırıklığı yaşamaktadır. Onun deneyimi içinde bulunmayan bu durum o ana kadar ümitle kurduğu hayallerini yıktığı gibi inandığı kutsal değerlerinin de yıkılmasına sebep olmuştur. Çünkü o fark etmiştir ki, vatan toprağı için çalışmış olması, kutsal bir vazifeyi layıkıyla yerine getirmesi bu vardığı köyde kimsenin umurunda değildir. Köylüler tarafından kendisine kucak açılacağını, önemsenip değer göreceğini hayal eden anlatıcı bunun aksine bir *Yaban*cı olarak onlarla aynı dili konuşmak adına çaba sarf ettiği her durumda acı çekmektedir. Bu durumda kenara çekilip tüm durumları betimlemeye ve anlamaya çalışan Ahmet Celâl, buradaki evlilik, din anlayışı, vatan sevgisi, kadının yeri ve önemi, günlük meşgaleler gibi tüm durumları ele almaya ve not etmeye başlamıştır. Tüm bunları ele alırken anlatıcının olay ve olgulara üst bakışı ve onları bir İstanbul beyefendisi gözüyle aktardığı yer yer gözlenmektedir. Örneğin köylüler betimlenirken olumsuz bir bakışla, aşağılayıcı ve iğneleyici ifadelerle ele alınmaktadır. Köy halkının vurdumduymaz, çıkarcı, vatan sevmez, cahil, köy kadınlarının bile onun deneyimlerindeki İstanbul hanımefendileriyle ölçülemeyecek kadar kaba oldukları gibi görüşler sıklıkla dile getirilmektedir.

Anlatıcı karakter köy halkının kendisine karşı olan düşüncelerine önce alınır ve hayal kırıklığı yaşar ancak bir süre sonra onların değiştirebileceğine, fikirlerini geliştirebileceğine ilişkin bir inanç beslemeye başlar. Her durumda inançlarının boşa çıktığını fark ettikçe, köylülerin yaşadıkları her bedbaht hali hak ettiklerini düşünecek kadar acımasız sonuçlara ulaşır. Ahmet Celâl hem düşünce hem de toplumsal varlık olarak sonsuza dek o köyün *Yaban*cısı olarak kalacağını bilmesine rağmen köyden gitmek de istemez ve kalıp kendisine bir yuva edinmeye çalışır. Hatta bir yerden sonra köy halkına hak vermeye bile başlar ve onların bu geri kalmışlığının faturasını Türk aydınına keser. Bir yandan da özel hayatında bir değişiklik yaşar ve köy kadınlarını hiç beğenmemesine ve kaba bulmasına rağmen köyden bir kıza, Emine'ye âşık olur. Ancak emir eri Mehmet

Ali'nin kardeşini kendisine tercih eden bu kıza duyduğu aşk da büyük bir hayal kırıklığına ve ıstıraba dönüşür. Ahmet Celâl Emine'nin kendisini bir uzvunun eksikliğinden dolayı kabul etmemesine rağmen kendisinden daha yetersiz olduğunu düşündüğü emir erinin kardeşi İsmail'i seçmesini bir türlü hazmedemez. Emine karakterinin sahipsiz bir kimse olmasıyla kendi *Yaban* ve kimsesizliğini özdeşleştiren anlatıcı, hislerine karşılık verilmemesinden dolayı bir kez daha acı çeker. Anlatıcı tüm bu kendi duygu durumuyla baş etmeye çalışırken bir yandan da harp devam etmektedir ve en nihayetinde düşman askerleri emir erinin köyüne de gelmiş bulunmaktadır. Bir gün düşman askerlerinin köyü talan ettiği, köy halkının mal, can ve ırzına göz diktiği bir anda Emine ile göz teması kurar ve Emine de bu duruma karşılık verir. Tam bu anda Ahmet Celâl ilk kez ruhunun ıstıraplarının azalacağına ilişkin bir ümit duyar. Anlatıcı karakter ikisinin bu düşman işgalinin ortasında uzaktan anlaşarak kaçmaya karar verdiklerini ve bu planı gerçekleştirmede başarılı olduklarını ifade eder. Ancak kaçarken yaralanmış olan Emine yola Ahmet Celâl ile devam edemez ve Ahmet Celâl anılarını yazdığı bu defteri Emine'ye bırakarak yola devam eder.

Kısaca özetlediğimiz *Yaban* romanı Balkan ve Birinci Dünya Savaşının etkisiyle memleket meselelerine eğilen bir romandır. Özellikle edebiyat alanındaki bazı çalışmalara bakıldığında roman üzerine oluşan ortak kanının, aydın ve köylü çatışması üzerine kurulmuş bir olay örgüsünden oluştuğu şeklinde olduğu görülmektedir. Moran ise roman yazarını ve romanı şöyle değerlendirmiştir: "gençliğinde Fecr-i Ati topluluğuna katılmış ve 'sanat için sanat' ilkesini benimsemiş olan Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Balkan Savaşı ve Birinci Dünya Savaşının etkisiyle bu anlayışını değiştirmiş, sanatın toplum için olması gerektiğine inanmış ve doğal olarak, birçok başka yazar gibi o da romanlarında, Türk ulusunun içine düştüğü durumla ilgili sorunlara eğilmiştir"(Moran, 2012: 463-464). Bu anlamda romanın özellikle vurguladığı noktalar olarak: savaş durumu, savaşa girmiş bir subay ve Kurtuluş Savaşında yer alamayan bir malûlün yaşadıkları, kendini konumlandırdığı mekândan ayrılıp bilmediği ve hakkında önyargıları olan yeni bir mekâna geçmesi, varolageldiği belli bir sosyal konumdan koparak yeni, bambaşka ve hiç bilmediği bir sosyal konuma uyum sağlamaya çalışması, eski ve yeni arasındaki çatışmaları bizzat yaşayarak kâh bir tarafın kâh öbür tarafın lehine düşünmesi söylenebilir. Burada dönemin koşulları itibariyle bir asker olan kahramanın bu köylü halk ve Türk aydını arasındaki uçurumu yaşamasının psikolojik etkilerine dikkat çekilmekte olsa da, bazı edebiyat eleştirmenleri olay örgüsünün bu karmaşıklığını psikolojik etkilere bağlamamaktadır. Onlara göre, roman içindeki konular "bölük-pörçük" bir şekilde ele alınmıştır ve bir olay örgüsü, iç içe geçiş ve bağlantı yoktur. Öte yandan yine eleştirilerin odaklandığı noktalardan biri olarak anlatıcının üst bakışının, içinde yaşadığı toplumun dinamiklerinden habersiz bir aydın figürüne sebep olduğu söy-

lenebilir. Ancak tüm bu eleştirilere rağmen romanın edebi anlamda oldukça önemli bir yere sahip olduğunu da ifade etmemek haksızlık olacaktır. Bu anlamda özellikle Moran'ın şu yorumu dikkat çekicidir:

Yaban, ya aydın ile köylü arasındaki uçurumu içtenlikle dile getirdiği, bu yarayı cesaretle deştiği ve Anadolu köylüsüne ait gerçekleri bütün çıplaklığıyla önümüze serdiği için çok övülmüş, ya da tek yanlı olduğu, gerçekleri çarpıttığı ve köylünün yalnız olumsuz yönlerini anlattığı için eleştirilmiştir. Tartışılan sorun hep şu olmuş: Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun sergilediği köylü gerçeğe uyuyor mu, uymuyor mu? *Yaban*'ı roman olarak ele alıp inceleme çabaları yok denecek kadar az. Oysa Türk romanı tarihinde önemli bir yer tuttuğunu, etkileyici ve çarpıcı olduğunu inkâr eden de yok (Moran, 2012: 521-522).

Yaban romanında Ahmet Celâl karakteri vatanı için kolunu kaybetmesine rağmen köylülerden beklediği hoşgörüyü veya övgüyü almamıştır. Bunun aksine kendisine köye ait olmayan bir *Yaban*/cı gözüyle ve ön yargıyla bakılmıştır. Ahmet Celâl bu bakışın arkasındaki art niyeti, köylülerin sahip olmadığı değerleri gün yüzüne çıkarmaktadır. Diğer taraftan *Yaban*'da köylülerin sahip olduğu düşüncelerden ziyade Ahmet Celâl karakteri üzerinden köylüler hakkında durum tespitleri ve analizler bulunmaktadır. Fakat köylüler gerçekten ne düşünüyordu da Ahmet Celâl'i *Yaban* olarak gördüler? Aydın tarafında olan Ahmet Celâl ile köylüler arasındaki bu aydın/köylü farkı romanın gerçekçi tarafını eleştiriye açık bırakmıştır.

Moran'ın yorumlamasından hareketle Baş romanı şöyle değerlendirilmiştir:

Orta Anadolu'da bir köyün mekân olarak seçildiği *Yaban* romanı üzerine yapılan pek çok değerlendirmede aydının kendi toplumuna *Yaban*cılaşması, köylü-aydın kopukluğu, köylünün Kurtuluş Savaşına duyarsızlığı gibi meselelerin devrin gerçeğine uygunluğu konusunda tam bir fikir birliği bulunmakla birlikte, köyün ve köylülerin böylesine olumsuz bir atmosfer içinde verilmesi genellikle tepkiyle karşılanmış ve romanın realiteyi yansıtmadığı görüşü iddia edilmiştir.(Baş, 2003:29)

Köylülerle ilgili yapılan betimlemelerin gerçekliği yansıtmadığını ifade eden görüşlere Baş şu yorumlamayla cevap vermektedir: "Elbette *Yaban'*daki köylülere yönelik olumsuz atmosferin realiteyi yansıtıp yansıtmaması gereksiz bir tartışmadır, çünkü burada bir aydın olan Ahmet Celâl'in bakışıyla Anadolu'yu tanırız ve bu realite bir başkasının değil, sadece Ahmet Celâl'in realitesidir"(Baş, 2003: 29).

Ahmet Celâl'in gözünden anlatılan köylülerin sahip olduğu olumsuz nitelikler romanın gerçekle olan bağlantısından ziyade karakterin beklentilerinin gerçekleşmemesi üzerine edindiği kötümser tavrı ön plana çıkarmıştır. Bingöl bu durumu şöyle destekler, "daha ilk sayfalarına bakınca

hemen anlıyoruz ki romanın kahramanı Ahmed Celâl kötümserliğin uçurumuna doğru yol almaktadır. Onun için dünyada iyi ve güzel mefhumları çoktan yok olmuştur. Ona göre insan 'cinsi bozuk bir hayvandır, hem de hayvanların en kötüsü, en bayağısı ve en az sevimli olanıdır'"(Bingöl, 1944: 17) şeklindedir.

Yukarıda verdiğimiz romana ilişkin değerlendirmede bulunan birkaç örneğe baktığımızda ortak bir kabul olarak, romanın hem toplumun yarasına parmak basan hem de toplumdan bihaber elitist bir bakış açısına sahip olan yani hem Anadolu köylüsünü hem de Türk aydınını farklı bakış açılarıyla ele alan içeriğiyle Türk Edebiyatında önemli bir değere sahip olduğu söylenebilecektir. Çünkü *Yaban*da toplumun çeşitli kesimleri ele alındığı gibi, insanların ruh durumundan bedeni ihtiyaçlarını karşılamalarına, doğanın durumuyla insanların tabiatlarının karşılaştırılmasına kadar pek çok konu ele alınmaktadır. Bizim çalışmamız tüm bu bilgiler ışığında daha öncede ifade ettiğimiz üzere romanın, kötümser ve karamsar felsefesiyle oldukça dikkat çekmiş olan Arthur Schopenhauer'in düşünceleriyle ortak ve aynı olan yönlerini ele almayı hedeflemektedir. Schopenhauer'in insanın mutlu olsa dahi bunun sonucunda ıstırap çekeceği ve mutsuz olacağı kötümserlik düşüncesiyle, Ahmet Cemal'in köylülerden beklentisinin yani bir şeyler istemesinin karşılıksız çıkması ve bu duruma dair olan köylülere, doğaya ve kendine karşı olan kötümserliği düşüncesi birbirleriyle karşılaştırılacaktır. Bununla birlikte Schopenhauer düşüncesinin *Yaban* romanı üzerindeki diğer etkileri, ikisi arasındaki ortak ve farklı noktaların ele alınması bu çalışmanın gayesi olacaktır

Schopenhauer'in Felsefesinde ve *Yaban* Romanında Istırap, Köylü-Aydın Çatışması, İnsan-Hayvan Analojisi, Kadın ve Aşk Meselelerinin Ele Alınışı

Arthur Schopenhauer'in Ye*terli Neden İlkesinin Dört Kökü Üzerine (1813)-(Über die vierfache Wurzel des Satzes wom zureichenden Grunde)* adlı bir doktora çalışması, *İsteme ve Tasarım Olarak Dünya (1818)-(Die Welt als Wille und Vorstellung)* ve *Parerga ile Paralipomena (1851)-(Parerga und Paralipomena) (1851)-Tamamlayıcı Çalışmalar ve Dışarıda Bırakılan Konular-* (Cartwright, 2014: XVIIII-XXV) çalışmaları, felsefesi açısından çok dikkat çekmiş ve hala önemini kaybetmemiş eserleridir. Dilimize bu eserlerinin büyük kısmı çevrilmiş olup *Parerga ile Paralipomena* eserinin bölümleri ayrı ayrı kitaplar olarak çevrilerek basılmıştır.

Schopenhauer denilince akla gelen ilk fikrin onun kötümser (*pessimist*) felsefesi olduğu söylenebilir. Onun kötümser felsefesi ile kastedilen ise *tasarım* (*represantation*) ve *isteme* (*will*) kavramlarından hareketle oluşturduğu metafizik görüşüdür. Buna göre dünyanın iki yönü vardır; bir yönü *tasarım*, diğer yönü ise *istemed*ir ve bu görüşünü "en önemli eserim" olarak ifade ettiği *İsteme ve Tasarım Olarak Dünya-Die Welt als Wille*

und Vorstellung(alm.)-The World As Will and Representation(ing.) (Türkçe çevirisi için bkz. Schopenhauer, 2005) eserinde ele alır. Kant tarafından adeta bir miras gibi bırakılmış olan *fenomen*/*numen* ayrımı çözülmeyen bir sorun olarak bırakılmıştır. Buna göre *numen* alanının bilinemez oluşu Schopenhauer ve Alman İdealist filozoflarının çözmeye çalıştığı bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır. Schopenhauer kendi sistemi içinde *fenomen* alanın yerine *tasarım*, *numen* alanın yerine de *isteme* kavramını ikame etmiştir. O bu iki kavramdan hareketle metafizik görüşünü oluşturur ve şu önerme ile başlar:

Dünya benim tasarımımdır.(…) O zaman da insan için şunlar açıklık kazanır, kesinleşir: O, güneşi, yeryüzünü bilmemekte, yalnızca güneşi gören gözü, yeryüzünü duyumsayan eli bilmektedir, onu kuşatan dünya olsa olsa tasarım olarak vardır -açıkçası, dünya, ancak başka bir şeyle ilişkisi içinde, tasarımı kavrayan biriyle ilişkisinde vardır, bu da kendisidir (Schopenhauer, 2005: 7).

Schopenhauer'in bu zeminden hareketle belirlediği ikinci önermesi ise, "dünya benim istememdir" (Schopenhauer, 2005: 9) önermesidir. Schopenhauer'in *İsteme ve Tasarım Olarak Dünya* kitabının dört bölümünde ele alınan konular incelendiğinde *isteme*nin varlığın iç yüzü, çekirdeği olduğu; dış yüzü ya da kabuğunun ise *tasarım* olduğu görülmektedir. Varlığın iç yüzü olan isteme kendisini tasarımlar üzerinde nesneleştirir yani dünyanın bu içyapısı tasarımların üzerinde görünür hale gelir, açığa çıkar. Burada in/anorganik doğa, organik doğa, hayvan ve insan şeklinde en genel anlamda yapabileceğimiz bir sıralama ya da basamak yapısı vardır. Schopenhauer bu basamakların sonsuz sayıda olabileceğini söyler ve bunu şöyle ifade eder; "en soluk tan ağartısı ile en parlak gün ışığı arasındaki; en yüksek sesle en belirsiz yankı arasındaki sayısız basamak gibidir" (Schopenhauer, 2005: 74). Bu basamakların her birinde *isteme* kendini farklı bir biçimde açığa çıkarır, nesneleşir. Her bir basamak nesneleşmeyi farklı şekilde gerçekleştirir ve basamaklarda *isteme*nin nesneleşmesini göstermesi eşit değildir. İstemenin nesneleşme basamağında insan en üsttedir ve *isteme*nin kendini en fazla gösterdiği yer olan bu basamak aynı zamanda *isteme*nin boyunduruğuna en fazla giren basamaktır. İ*steme*nin bir son hedefi, bir nihai ereği ya da onu tatmin etmenin bir imkânı yoktur. Tüm *tasarımlar*/*görüngüler* ya da *fenomenler* körü körüne çırpınıp duran *isteme*nin peşinde savrulup durmaktadırlar. Schopenhauer bu durumu açıkça şöyle ifade eder; "isteme her zaman çalışıp didinir, çünkü onun biricik doğası didinmektir. Amacına ulaşmak bile bu istemeyi durduramaz. Bundan ötürü o bir son doyuma ulaşamaz, olsa olsa sınırlanabilir, öyleyken de sonsuza dek sürer gider" (Schopenhauer, 2005: 233).

Schopenhauer *isteme*nin herhangi bir sebeple engellenmesini "acı" olarak tanımlar. *İsteme*nin kendini gerçekleştirebilmesi ise, "hoşnutluk,

keyif veya mutluluk" olarak adlandırılır. Ancak daha öncede ifade ettiğimiz üzere Schopenhauer felsefesinde *istemen*in dayandığı bir son nokta yoktur, "kalıcı doyum yoktur, tersine doyum, her zaman, yeni bir uğraşın başlangıç noktasıdır yalnızca" (Schopenhauer, 2005: 233). İşte hiçbir zaman kalıcı bir doyumun olmaması her basamakta ama en çok insan basamağında sürekli mutsuzluk ve can sıkıntısına sebep olur. Bu çarktan çıkılamaması da sıkışıp kalmışlık, ümitsizlik ve ıstıraba düşürür. Schopenhauer ıstırap kavramını ve içine düşülen durumu şöyle ele alır,

Istırap, hayatımızın ilk ve doğrudan konusu olmadıkça varoluşumuz dünyadaki en değersiz ve uygunsuz şey olur (amacından bütünüyle sapar). Dünyanın neresine baksanız hemen karşınıza çıkan ve nerede hayat varsa kaçınılmaz olarak orada bulunan ihtiyaç ve zaruretlerden kaynaklanan bu sınırsız acının, bu muazzam ıstırabın hiçbir amaca hizmet etmediğini ve bütünüyle arızi, tesadüfi olabileceğini varsaymak saçmadır.(…) Her bir münferit ıstırap öyküsünün bir istisna gibi göründüğü doğrudur, fakat genel olarak ıstırap kuraldır (Schopenhauer, 2014: 13).

Schopenhauer düşüncesinde ıstırap insanın önünde sonunda varlığının her anında hissedeceği ve içine düşmekten kaçınamayacağı bir durumdur. Istıraptan kurtulmanın onu engellemenin veya reddetmenin bir ihtimal olması durumu onun felsefesinde yer almamaktadır. Benzer düşünce Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun *Yaban* romanının bütününde de hissedilmektedir. Hatta Bingöl eser üzerine incelemesini ele alırken özellikle bu durumu belirtir ve şöyle der,

(…) Baştan sonuna kadar eseri kötümser bir hava kaplamış. Ta Balzac'dan başlıyan bu kötümser bir görüşle insanlığı kötü göstermek fikri realist romancıların hepsinde var. Onların göstermek istedikleri şey 'fena kurulmuş, binbir türlü hastalıkla dertli, binbir ihtirasın tesirinde bulunan, cemiyettir. Yakup Kadri'nin bu romanda yapmak istediği, kanaatimizce, budur. Fakat köylüye karşı biraz fazla sert. Nedense Fransız realistleri de kendi köylülerine karşı pek iyi bir yüz göstermemişlerdir. Hatta Balzac köylü tabakasında namuslu ve ahlâklı kimsenin pek az bulunduğunu bile söyler. Yakup Kadri *Yaban*'ın ikinci basımına yazdığı önsözde eserini 'Bir ruh sıtmasının birdenbire acı ve korkunç bir hakikatla karşı karşıya gelmiş bir şuurun, bir vicdanın çıkardığı yürek parçalayıcı sayfaları' diye tanıtır. Doğru; romanın hususiyeti de burada: Acı ve korkunç bir hakikati realist gözü ile müşahede edip bir ruh sıtmasının verdiği heyecanla anlatmak (Bingöl, 1944: 18)

Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun *Yaban* kitabının önsözünde bahsettiği şuur insanın bulunduğu çevrenin kötümserliğinin farkına vardığı bir bilinç durumudur. Şuur bir hakikatle karşılaşmıştır, bu hakikat dünyanın, insanın beklentilerini karşılayacak kadar iyimser bir dünya olmadığının kanıtıdır. İyimser bir bakışın ve beklentilerin sonucu ıstırap olmuştur.

Yaban romanında Ahmet Celâl'in tahayyüllerinin karşılıksız kalması ve köylülerin ona karşı olan ön yargıları bu ıstırabın farkına varılmasının kıvılcımını oluşturmaktadır. Anlatıcı karakter Ahmet Celâl bu durumu sıklıkla iç konuşmalarında ifade de etmektedir. Örneğin,

Denilebilir ki, hayat bizi bir deniz üstündeki arızi pislikleriyle, dalgalarıyla ite ite nasıl bir kuytu sahile atarsa öylece bu ıssız tepelerin eteklerine atıp bırakmıştır. Burada bir kokmuş hareketsizlikten, hayatın bir çeşit tufeyli yeşermesinden, burada bir sıtmalı titreyişten başka bir şey yoktur (Karaosmanoğlu, 1983:123).

Daha otuz beşimize basmadan her şeyin bittiğini, işin tamam olduğunu; aşkın, arzunun, ümit ve ihtirasın artık bir daha uyanmamak üzere sönüp gittiğini kendi kendimize itiraf etmek; kendi kendimize, bütün mutluluk ve başarı kapılarının kapandığını söylemek ve gelip, burada bir ağaç gibi yavaş yavaş kurumağa mahkûm olmak. Böyle mi olacaktı? Böyle mi sanmıştım? Lakin, işte böyle oldu ve böyle olması lazımdı (Karaosmanoğlu, 1983: 17).

Bu iki alıntı kitabın bütününde verilen karamsarlığın bir nebzesi bile değildir ancak kitaba ilişkin verdikleri genel fikir açısından vurguları önemlidir. Ahmet Celâl sıklıkla kendine içine düştüğü bu yeni coğrafyanın *yaban*cılığından dolayı acımakta ve buraya aidiyet hissetmemektedir. Aidiyetten koptuğu ve bulunduğu yere y*aban* kaldığı her an ise onun için şiddetli bir ıstırap hali olmaktadır. Roman'ın bir yerinde anlatıcı karakterin kendisiyle konuştuğu bir bölüm bu konunun örneğidir:

(…) Bunlar arasında bir ruh, toprağa gömülmüş bir tohum değil midir? Ben, Yedek Subay Ahmet Celâl; Celâl Paşa'nın oğlu Ahmet; Porsuk Çayı'nın kenarında böyle bir tohum haline girdim. Bir kula, kara toprak içinde filizimi sürmek, dal ve budaklarımı aydınlığa doğru uzatmak, meyvamı vermek için Allah'ın rahmetini bekliyorum. Ve gömülü olduğum toprağın ıstırabını bedenimde hissediyorum. Her hususta ona karışıyorum.

Ben, Celâl Paşa'nın oğlu Ahmet, İstanbul'un en muhteşem konaklarından birinde doğup ve parıltılı hülya iklimlerine doğru kanat açıp uçtuktan sonra, kanatlarımın biri kırılmış olarak buraya düştüm.(…) (Karaosmanoğlu, 1983: 67).

'Kanatlarından birinin kırılmış' olması benzetmesi ile kendisini özgürlüğünden olmuş, özgürce kanat çırparken kolu kırılmış ve bulunduğu yere düşmüş bir kuşa benzeten anlatıcı karakter tam da Schopenhauer'in "gençliğimizin başlarında hayatımızın geleceğini düşünürken perde açılmazdan evvel bir tiyatronun önünde oturan ve büyük bir mutluluk, heyecan ve istekle başlayacak oyunu bekleyen çocuklara benzeriz"(Schopenhauer, 2014: 27) dediği gibi gayet ümitli başladığı hayat yolunda hızla ümi-

dini kaybetmiştir. Schopenhauer da bu hususta, "hayatımızın başlangıcı sonuna göre ne kadar da farklıdır! Başlangıç asılsız umutlarla, çılgınca arzularla, bedensel zevklerin sarhoşluklarıyla doludur, fakat kaçınılmaz son bütün uzuvların çözülüp dağılması ve cesetlerden yayılan fena kokulardır"(Schopenhauer, 2014: 72) diyecektir. Romanın anlatıcı karakteri de yine neredeyse aynı anlama gelecek şu cümleleri sarfeder; "Ben, için için tâ ilk gençlik anılarımdan beri, için için, bir dramın bütün safhalarını yaşadım. Sanki, kendi kendimi seyreden, kendi için oynayan sessiz bir aktördüm. Bir tragedya aktörüydüm. Şimdi son perdeyi oynayacağım sırada birden bire rolümü değiştirip bir başka adam mı olayım?" (Karaosmanoğlu, 1983: 133)

Burada anlatıcı karakter için Schopenhauer'de olduğu gibi çekilen elemden kurtuluş olmadığına ilişkin ön kabul söz konusudur. Bu konuda Ahmet Celâl şöyle der; "hele, bu donmuş âlem içinde, sevinçli bir adam görmek kadar anormal bir şey olur mu? Bu toprak duvarlar, örüldükleri günden beri mutlaka hiçbir kahkahanın aksi ile çınlamamıştır. Bu durgun tevekkül havası, hiçbir şenlik gürültüsüyle dalgalanmamıştır" (Karaosmanoğlu, 1983: 40). Yine buna benzer bir cümle ile Schopenhauer'de de karşılaşırız ve o der ki; "dünya bir cehennemden farksızdır ve onun içinde bir taraftan insanlar, diğer taraftan iblisler azap ve işkence gören ruhlardır" (Schopenhauer, 2014: 29).

İnsan ıstırap çekme hakkından feragat etme ya da istediği takdirde ıstıraba düşmesini engelleyecek tarif ya da kaidelere sahip değildir. İnsanlığın varolageldiği o ilk andan itibaren ıstırap çekme ya da ıstıraba düşme zorunluluğu da onunla gelmiştir. Istırap konusunun *Yaban*'da nasıl ele alındığına ilişkin şu cümle önemlidir:

Istırap çekmeyi severim. Fakat, bu ıstırabın sevimli hiçbir tarafı yok; çünkü bu, bir felaketin mahsulü değildir. Bu, rezil olmuş bir adamın ıstırabıdır. Utanç, bir yarasa gibi yüze yapışır ve alnımızın ortasından kanımızı emmeye başlar. Vücut o kadar zaafa düşer ki, adeta bir posa halini alır. Pespaye ve sefil bir şey olur. Onun için utanmak, kendi kendinden nefret etmenin eşitidir (Karaosmanoğlu, 1983:106).

İyimser, beklentilere sahip ve hayalperest bir bakış açısının yerini aldığı kötümserlik ve ıstırap bir kabul ile başlamaktadır. Ahmet Celâl bu düşünceyi kabul etmiştir ve bu pencereden çevresini, insanları ve kendisini analiz etmiştir, köylü ve aydın arasındaki farkları vurgulamıştır, köylü ve şehirli kadınları birbirleriyle yine bu pencereden kıyaslamıştır. Istırap kısacası bir bilinçsizlikten uyanma halidir. Schopenhauer, "bilinçsizliğin gecesinden hayata uyandığında irade kendisini sonsuz ve sınırsız bir dünyada, hepsi mücadele eden, hepsi acı çeken, biteviye yanılıp sükûtu hayale uğrayan sayısız fert arasında bir fert olarak bulur(…)"(Schopenhauer, 2014: 9) Bu fertlerin her biri adeta kendi derdiyle yanmakta ötekine bir

fayda sağlayamamaktadır. Beklentileri karşısında sükûtu hayale uğrayan bireyler kendi acı ve ıstıraplarıyla karşı karşıya gelmektedirler. Roman kahramanı kendinden ve ıstırabından kaçmak istediği bir anda hiddetle hesap sorarak şöyle der:

Nereye gideyim?

Benim yerim neresidir?

Kimlere doğru varayım?

Beni kimler anlar? Kimler derdime deva bulur? Beni bu illetten, beni bu gurbetten kim kurtarabilir? Hangi kardeş? Hangi hemşire? Hangi can yoldaşı? Hey, ana toprak, ne kadar merhametsiz, ne kadar katısın? Benim ıstırabıma ne kadar Yabancısın? Ben senin üvey evladın mıyım? Yoksa sen mi benim üvey anamsın? (…) Niçin şu anda, bu genç yaşımda bir derenin kenarında bir insan viranesiyim?

(…)

Eğer sen bir üvey ana olsaydın, ıstırabın benim ıstırabıma bu kadar benzer miydi? Sen de bencileyin, bu kadar garip, bu kadar yoksul… Sen de bencileyin bu kadar derdini anlatmadan aciz olur muydun? (Karaosmanoğlu, 1983: 86)

Anlatıcı karakter büyük umutlarla gelmiş olduğu bu köyde yaşayan insanlara karşı duyduğu öfkeyi, kırgınlığı, nefret ya da merhameti onlara yansıtamadığı için bunun hesabını tabiat anadan sormaktadır. Burada öfkesinin asıl kaynağı bellidir ama yaşadığı ıstırap ile hem baş etmeye çalışıp hem de günlük hayatını devam ettirebilmesi ancak öfkesini başka yöne çevirmesiyle mümkün olacaktır. Ama yine de anlatıcı karakterin köye ilişkin ortaya koyduğu ifadelerde de ıstırabının asıl sebebi olarak onları gördüğü fikri belirgindir.

"(…) Kendimi o kadar garip o kadar yalnız ve öksüz hissediyorum. Tekrar, ıssız Anadolu yaylalarının kasvetli haritası beynimin içine nakşoldu. Bu engin yoksulluğun ücra bir köşesine kendimi bir kara nokta gibi atılmış görüyorum. Burada ben İstanbul'daki kadar azap ve işkence içindeyim. Taş, toprak, su, insan, hayvan burada her şey benim aleyhimdedir. Ve bende bütün bu düşman unsurlara karşı mücadele etmek gücü yok. Durmadan eziliyorum. Durmadan eziliyorum" (Karaosmanoğlu, 1983:80-81).

Anlatıcı karakter Ahmet Celâl'in düşman olarak algıladığı unsurlarda köye yerleştiğinden ve buraya ait olmadığını hissettiği andan itibaren artış olmuştur. Daha önceden vatanperver bir insan olarak vatanını korumak için mücadele ettikleri düşman iken şimdi ona karşı olan tavır, tutum ve saygısızlıkları nedeniyle köylüler de onun gözünde bir düşman unsuru haline gelmiştir. Köylüler Ahmet Celâl'in yalnızca insana olan bakışında

değil, doğaya olan bakışında da olumsuz etkiler bırakmıştır. Taş, bitki, hayvan, çorak topraklar yani tüm tabiat anlatıcı karakterin üzerinde bir baskı oluşturmaktadır. Tüm bunlardan Ahmet Celâl ıstırap çekmekte, ezilmektedir. Kendi kendisiyle yüzleştiği ve yaptığı fedakârlıkların karşılığını bulamadığı yer tam olarak burasıdır. Adeta beyhude bir yaşam sürmüştür. O bu düşüncelerini şöyle ifade eder;

Zavallı Ahmet Celâl (…) o yeryüzünde iken de arafta gibi yaşadı. Hangi cinsten Tanrıya kulluk ettiğini bilmedi. (…) Yıllarca, meçhul bir vatanın, bir ideal yurdun hasretiyle yanıp tutuştu. Elle tutulmaz, gözle görülmez bir sevginin peşinden yıllarca koştu. Onun yoluna ağladı, güldü, söyledi ve öbür dünyaya göçeceği gün bildi ki, meğer hepsi yalanmış (Karaosmanoğlu, 1983: 161).

Ah, işte ona her şeyden daha acı gelen bu oldu. Bütün bir ömrün boş yere akıp gittiğini öğrenmek, bütün bir gençliğin boş emeller, boş hayaller, sakat işler peşinde heder olduğunu görmek; giderayak, birdenbire gerçeklerin en iğrenci, en korkuncu ile karşı karşıya gelmek... (…) Ona asıl bunun için acıyınız (Karaosmanoğlu, 1983: 161).

Anlatıcı karakter burada kendine acıyarak aslında hayatın boşunalığını ele almakta ve ömrü boyunca elinde kalan şeyin acı ve ıstıraptan başka bir şey olmadığını ifade etmektedir. İyi bir toplum idealiyle yaşamını sürdüren karakter acı gerçeklerle karşılaşmıştır. Yani insanın eline tüm bu meşgalelerle uğraşmanın sonunda mutluluk geçmemektedir, olsa olsa derin bir sızı kalmaktadır. Schopenhauer de bu noktadan bakmakta ve hayatın çabasının boşunalığını ele alırken iki farklı eserinde şu cümleleri sarf etmektedir:

Çevremizdeki her şey, cehennemdeymişçesine kükürt kokmaktadır. Her şeyde bir eksiklik vardır. Hoş olan da, hoş olmayan da; her ne varsa, her zevk eksiktir, yarımdır; her eğlence, rahatsızlığını da beraberinde getirir; her rahatlama, sıkıntılarını kendisi çağırır; gün boyu görebileceğimiz tüm yardımlar, uzatılan tüm eller, bizi her an aslında yalnız bırakmaktadır; bastığımız basamakların her biri, birer birer kırılmaktadır; küçük büyük tüm kazalar hayatımızın tam da içinde yer alır (Schopenhauer, 2007: 15)

(…) Nedir insanın eline geçen? Çok kere her gün bitip tükenmez çaba ve sürekli tasa ile sefalet ve ihtiyaç ve kapıda bekleyen ölümle boğuşarak zorla elde edilen bu hayatın safi sürdürülmesinden başka hiçbir şey. Bu hayatta her şey dünya mutluluğunun boşa çıkmaya yahut bir vehim olarak anlaşılmaya yazgılı olduğunu ilan eder. Bunun sebepleri derinlerde, bizzat eşyanın tabiatında yatar. Dolayısıyla birçok insanın hayatının kısa ve sıkıntılarla dolu olduğu görülür. Nispeten mutlu olanlar da çoğu kez sadece görünüşte mutludurlar (…) (Schopenhauer, 2014: 9).

Yani Schopenhauer için de, *Yaban* romanının ana kahramanı için de hayatın kendisi başlı başına bir çileden ibarettir ve bundan kurtuluş yolu da yoktur. Öte yandan özellikle anlatıcı karakter açısından bakıldığında tabiat anadan başlayarak yapayalnız kaldığı bu köyün taşından insanına kadar her şeye tepki göstermesi de olumlu bir durumdur. Çünkü bir şeyleri düzeltmek hala umut var demektir ve anlatıcı karakterin aslında bu hesap soruşu bir umut barındırmaktadır. Beni bırakma demenin çığlığıdır adeta ve zaten anlatıcı karakter bir yandan da çektiği ıstırabın bir köşesinden beliriveren ışığı, ümit ışığını da ifade eder. Ona göre bir kez daha devam etmenin tek koşulu, "ümidinin ışığıdır".

Bütün bunlara rağmen, bu ıssız adanın kimsesiz sakini, mağarasının içinden dışarıya doğru kafasını uzattığı vakit hiç sönmeyen bir liman fenerinin yeşil ve kızıl ışığını görüyor. Bu benim ümidimin ışığıdır. Benim ümidim… Yağını nereden alıyor? Fitilini kimler tazeleyip yakıyor? Bilmem, bilmem… Fakat, bu umut benim tek gıdamdır. Bu umut benim yaşama gücümün en son parıltısıdır. O söndüğü gün…

İşte bunu tasavvur edemiyorum. (Karaosmanoğlu, 1983: 109)

Schopenhauer ise "ümit ışığı" konusunda oldukça keskindir ve her bir ümit kırıntısının insanı en iyi ihtimalle anlık sevinçlere sürüklemesinin bile münferit bir olay olarak kalacağından emindir. Çünkü ona göre aslolan acı ve ıstıraptır ve bu düşüncesini şöyle ifade eder; "her bir münferit ıstırap öyküsünün bir istisna gibi göründüğü doğrudur, fakat genel olarak ıstırap kuraldır"(Schopenhauer, 2014: 13). Arada sırada yaşadığımız herhangi bir an sırasında hissettiğimiz sevinç ya da mutluluk akabinde muhakkak gelecek bir acı ya da ıstırabın habercisidir. Çünkü ona göre,

Biz insanlar kasabın gözlerinin süzüp, içlerinden önce birini ardından bir başkasını seçtiği kırda oynaşan kuzuları andırıyoruz; çünkü iyi günlerimizde bizi tam da bu anda hangi felaketin pusuda beklediğini, hangi hastalık, sefalet, işkence ve eziyetin, uzuv, akıl ve can kaybının birdenbire bastırmak için hazırlandığını bilemeyiz (Schopenhauer, 2014: 16).

Yani bu düşünceye göre, her an kuytuda bekleyen şey ümitlenerek beklediğimiz bir sevinç değildir. Çünkü Schopenhauer için, "yaşamın kendisi, kayalarla girdaplarla dolu bir denizdir. İnsan büyük bir sakınımla, özenle onlardan uzak durur" (Schopenhauer, 2005: 237). Schopenhauer için bu sakınmanın neticesinde vardığımız tek durak ise kaçınılmaz son olan ölümdür ama ölüm bir kurtuluş değil aksine onca sakınımın sonundaki daha korkunç olan bir sondur. O ölümü, "yorucu yolculuğunun varacağı son yerdir, ölüm onun için sakındığı bütün kayalıklardan daha kötüdür" (Schopenhauer, 2005: 237) diyerek açıklayacaktır. Roman Kahramanı Ahmet Celâl için de varılacak son nokta ölümdür ve ölünmemiş bir güne uyanmak büyük bir hayal kırıklığıdır.

Her akşamüstü sanıyorum ki, artık dünyanın sonu gelmiştir. Üzerinde yaşadığım bu toprak, ya içindeki gizli dert ile şişip çatlayacak, ya da, bir dehşetli gürültü ile yerin dibine doğru çöküp gidecektir.

Onun içindir ki, her sabah, gözlerimi açar açmaz, derin bir hayal kırıklığına uğrarım. 'Niçin, beklediğim tabii olay vuku bulmadı?' derim. Ve damlardan çıkan bütün hayvanlar, benimle birlikte bu işe hayrettedirler.

Demek bir gün daha? Ve, ne gün!.. (Karaosmanoğlu, 1983.: 30).

Burada roman kahramanının fikriyle Schopenhauer'in düşüncesi son tahlilde beklenen şeyin ölüm olduğu konusunda benzeşmektedir hatta Schopenhauer'in şu görüşü de neredeyse aynıdır: "(…) denilebilir ki, mutlu olanın en mutlu olduğu an uyuduğu andır ve mutsuz olanın en mutsuz olduğu ansa uyandığı andır"(Schopenhauer, 2007: 16-17). Ancak ayrıldıkları bir husus vardır ki bu nokta çok önemlidir. Buna göre, Ahmet Celâl ölümü olumlu manada bir kurtuluş olarak ele almaktadır ancak Schopenhauer felsefesinde böyle bir olumlamayla karşılaşılmaz. Örneğin Ahmet Celâl'in intihar hakkında konuşurken kurduğu "intihar edilen an, bu an mıdır? Bundan fena bir saat olabilir mi?" (Karaosmanoğlu, 1983: 106), "insan şöyle bir anında intihar etmez de ne vakit eder? Zaten, kokmuş, çürümüş gibiyizdir. Biz, ancak toprağın altında yer bulabiliriz. Bizi, ancak toprak paklar. Toprak paklar mı?" (Karaosmanoğlu, 1983: 106) cümleleri, onun intiharı mutlu son olarak gördüğü ölüme kavuşmanın kolay aracı olarak ele aldığını gösterir. Oysa Schopenhauer düşüncesinde intiharın yeri açık bir şekilde yadsınmaktadır. Schopenhauer, "fakat insanda düşünme gücü ve onunla bağlantılı olan her şey sayesinde hayvanlarla müştereken sahip olduğu bu aynı zevk ve acı unsurlarından mutluluğa ve mutsuzluğa karşı bir duyarlık genişlemesi ortaya çıkar. Bu genişleme insanı gelip geçici, hatta kimi zaman ölümcül boyutlara ulaşabilen vecid anlarına ya da umutsuzluğun derinliklerine ve intihara sürükleyebilir" (Schopenhauer, 2014: 19) diyerek durum tespiti yapar ancak "(…) intihar en yüksek ahlaki hedefe erişmekten alıkoyar, çünkü o bu sefalet ve mutsuzluk dünyasından gerçek kurtuluşun yerine sadece zahiren öyle görünen bir kurtuluşu koyar"(Schopenhauer, 2014: 83) diyerek insanın ahlaki yönüne vurgu yaparak intiharın insanı ahlaki hedefe ulaştıramayacağını ifade eder. Schopenhauer intiharı ve ölümü bir kurtuluş olarak görmez, intihar ve ölüm onun için sözde bir kurtuluşu ifade eder. Onun için önemli olan ıstırabın ve acının farkına varmaktır. Schopenhauer düşüncesinde intiharın bir rolü yoktur ancak *Yaban* romanında ana karakterin düştüğü umutsuzluk, yalnızlık ve ıstırap duygularıyla baş edemediği anlarda kendi ölümünü kendi elleriyle gerçekleştirme yani intihar düşüncesini buluruz;

Eğer, kendi emeklerimize, kendi ideallerimize göre yaşamak imkânını bulamadıksa bari kendi ölümümüzle ölelim. Ne doğduğumuz yeri, ne

sevdiğimiz kimseleri, ne yüzümüzü, ne kalbimizi kendimiz seçebildik. Fakat ölümün her türlüsünü seçmek bizim elimizdedir.

Ben, işte, giderayak bu gücümü, bu tek gücümü kullanacağım. Ölümlerin, bence en asili, en değerlisi, en tatlısıyla öleceğim (Karaosmanoğlu, 1983: 133).

Anlatıcı karakter içine düştüğü onulmaz yalnızlık ve umutsuzluk anlarında intihara meyleden biri gibi görünsede aslında bunun hayatın doğal akışına aykırı olduğunu da kabul etmekte ve "(…) her hayatın kendine göre bir başlayışı, bir bitişi vardır. Bunu değiştirmek kimsenin elinde değildir ve olmamalıdır. Hayat, bölünmez bir şeydir. Onun belirli ve mukadder mimarisini değiştirebilir miyiz? Değiştirmek elimizde midir? Ve değiştirirsek iyi, güzel bir iş olur mu?"(Karaosmanoğlu, 1983: 133) şeklinde ifade etmektedir.

Schopenhauer'in ıstırap üzerine olan düşüncelerini tahlil ettiğimizde önemli bir felsefi arka plan ile karşılaşmaktayız. Bu da, Schopenhauer için ıstırabın insan eliyle düzeltilecek sonradan değiştirilebilecek bir sentetik yapıya sahip olmadığıdır. Bu en temelde metafiziksel bir problemdir ve çözüme kavuşturulması mümkün değildir. Ancak acısı hafifletilebilir ya da *istemen*in buyruklarına dur denilebilir. Schopenhauer'in felsefesinde insanı bu ıstıraptan kurtarma araçları söz konusudur –müzik, sanat, ahlak gibi-, roman kahramanı da içine düştüğü yalnızlık, kimsesizlik, sahipsizlik düşüncelerine rağmen ıstırabını yenmek için ahlaki değerlere sığınmıştır. Örneğin vatanseverlik duygusu, vatan için çaba sarfetme ülküsü ve kent ile köy arasındaki uçurumları kapatmak için kafa yorması ıstırabın elinden kurtulmak için bir çare gibi görünmektedir.

Roman anlatıcısı ıstırabın elinden kurtulmak için yeni gelmiş olduğu bu köydeki her bir insanı anlamaya da gayret etmiştir. Ancak anlamak için gayret ettiği her anda, buradaki insanların çıkarcı, bencil ve yalnızca kendi faydasını düşünen varlıklar olduğuyla yüzleşmiştir. Bu köydeki insanlar ve hatta genel olarak insan üzerine ilk intibası bu varlığın özünde kötü olduğu şeklindedir. Romanda şöyle ifade edilmiştir, "(…) insan cinsi bozuk bir hayvandan başka bir şey değildir; biliyordum ki, insan hayvanların en kötüsü, en bayağısı ve en az sevimli olanıdır. Evet, bilhassa en az sevimli olanıdır" (Karaosmanoğlu, 1983: 18). Schopenhauer için de insana bakış açısı çok büyük bir farklılık arz etmemektedir. O "gerçekte vahşi ve korkunç bir hayvandan başka bir şey değildir insan"(Schopenhauer, 2015:18) der ve devam eder;

Çünkü insan sadece zarar vermiş olmaktan başka bir amaç gütmeksizin başkalarına acı veren tek hayvandır. Diğer hayvanlar, açlıklarını gidermek ya da bir mücadelede üstünlük sağlamak söz konusu olmadıkça bunu asla yapmazlar. (…) Hiçbir hayvan, bir diğerine sadece işkence et-

miş olmak amacıyla işkence etmez ama insan yapar bunu (Schopenhauer, 2015: 21).

Burada hem Schopenhauer'in hem de roman anlatıcısının neredeyse benzer cümlelerle insanı hayvan basamağının en bayağı olanı olarak ele almakta olduğu görülmektedir. Schopenhauer ve *Yaban*'da insanın hayvandan üstün olmasına rağmen hayvandan aşağı kalan bir yanı vardır. İnsan hayvandan farklı olarak kendi bilinç, isteme ve beklentilerinin içinde sıkışarak ıstırap çeker. Bunun sebebi için Schopenhauer şu açıklamayı yapar;

Bu dünya acıyla korkutulan ve acı çektirilen insanların oyun alanıdır. Bununla birlikte bu alan yalnızca birinin diğerini yemesiyle varolmaktadır. Bu sebepledir ki, binlerce yırtıcı hayvan kendi varlığını korumak adına aslında, yaşayan binlerce varlığın mezarıdır. İşte bu acı insanda daha da vahim bir hal alır. İnsanın acısı öyle bir acıdır ki, insan bilgilendikçe daha da artar (Schopenhauer, 2007: 20)

İnsan basamağı en üst basamakta yer almasına ve *isteme*nin kendisini daha fazla nesneleştirdiği, açığa çıkardığı basamak olmasına rağmen diğer basamaklara oranla daha fazla acı çeker durumdadır. Schopenhauer "bir insan ne ölçüde akıllı olursa, ne ölçüde seçik duyarsa o ölçüde fazla acı duyar" (Schopenhauer, 2005: 234) diyerek bu durumu açıklamıştır. Çünkü hayvanlarda anı yaşamaktan kaynaklanan sükûnet vardır oysa insanın hatırlama ve bilgi sahibi olma yetisi nedeniyle farkındalığı artar ve daha fazla acı çeker. Schopenhauer bu durumu şöyle açıklamıştır:

Hayvan düşünme gücünden, zevk ve ıstırapların yoğunlaştırıcısından yoksundur, bu yüzden insanın durumunda hafıza ve öngörü(şlülük) sayesinde olduğu üzere zevk ve hazlar üst üste katlanarak birikip toplanmaz; tam tersine hayvanların durumunda şimdiki anın acısı, bu acı sayısız kereler tekrar edecek veya daha önce etmiş olsa bile, her defasında ilk defaki gibi, şimdiki anın acısı olarak kalır, onun bu duyguları toplayıp biriktirecek gücü yoktur. Hayvanların gıpta edilecek sükûnetinin (tasasızlığının) ve durgunluğunun sebebi budur (Schopenhauer, 2014: 19).

(…) Hayvanlar bizimle karşılaştırıldıklarında bir yönden, yani içinde bulundukları anın tasasız kaygısız tadını çıkarmaları bakımından gerçekten akıllı görünürler. Hayvan mevcut anın (algılarının ve dürtülerinin) somut halidir; bu şekilde hepsinin ortak huzuru olan kafa dinginliği çokluk huzursuz, tatminsiz, hoşnutsuz halimizle bizi utandırır ki bu durum düşünce ve kaygılardan ileri gelir. (Schopenhauer, 2014: 23).

Roman anlatıcısı için de durum farklı değildir, o da tıpkı Schopenhauer gibi "insan, hayvanların en iğrenç olanıdır"(Karaosmanoğlu, 1983: 71) der. İnsanın seçim yapma yetisi, bilinçli olma durumu, beklentilere ve *isteme*ye sahip olması yani aslında tüm bu olumlu olarak görülen nitelik-

lerin hayvanlarla karşılaştırıldığında insanı felakete çeken yetiler olduğu ortaya çıkmaktadır. İnsana olan bu kötümser bakış *Yaban*'da şu cümleyle ifade edilmektedir:

İnsan içgüdüsü ise bozuktur. Onun için, doğruyu eğriden, çirkini güzelden, faydalıyı faydasızdan ayırmasını bilmez ve akıl denilen bir cehennem aletinin hükmü altında gülünç, kaba, sersem ve patavatsız kıvranır durur. Gene onun için, hareketleri aksaktır, sesi ahenksizdir, neşesi yavan ve iğretidir (Karaosmanoğlu, 1983: 18).

Schopenhauer düşüncesinde ve *Yaban*'da tema haline gelen kötümserlik ve insana olan olumsuz bakış için bir çözüm önerisi sunulmamaktadır. Çünkü burada bir durum tespiti ve kötümserlikle sonuçlanan bir bakış açısı söz konusudur.

İnsanların doğaları gereği kötü ve bayağı olduğunu ifade eden Schopenhauer düşüncesinde ve *Yaban* romanında bu durumu eğitim ile değiştirmenin mümkün olup olmadığı da araştırılır. Roman ana karakteri "talim, terbiye, iyi örnek, bunların hepsi geçici şeylerdir ve çevre değiştirmedikçe, insanın değişmesine imkan yoktur" (Karaosmanoğlu, 1983: 26) diyerek insanın değişmesinde gerekli olan koşulların başında çevrenin etkili olduğunu ifade etmektedir. Bu nokta önemlidir çünkü çalışmamızın başında da ifade ettiğimiz üzere roman bir yönüyle köylü ve aydın çatışmasını konu edinmektedir. Yani geldiği bu köyde anlatıcı insanı değiştirmenin temel yolu olarak çevreyi bir bütün olarak değiştirmeyi görmektedir. Schopenhauer de buna benzer şu cümleyi ifade eder: "her köylü, gerçekten de çekip gidebilme ve geleceğini bütün dünyada arayabilme özgürlüğüne sahiptir"(Schopenhauer, 2015: 35). İnsan hem içinde bulunduğu bireysel ruh durumunu hem de yaşayageldiği çevresini değiştirebilirse işte o zaman değişebilir. Aksi halde insan Schopenhauer'in ifade ettiği üzere, "hayattaki tek amaçları keselerini doldurmaktan ibaret olup kafalarının içini ölümüne boş bırakan bir sürü sefil yaratık (…)"(Schopenhauer, 2014: 20) olarak kalacaktır. Roman anlatıcısı da onu çepeçevre saran çevresinden bu sebeple kaçtığını şöyle ifade etmiştir: "fakat ben, buraya yalnız düşman zulmünden masun kalmağa gelmedim. Kendi kafamın cevrinden kurtulmak için de geldim" (Karaosmanoğlu, 1983: 26). İnsanın bu kaçışı sadece yaşadığı çevreden, içinde bulunduğu bölükten, gittiği okuldan, çalıştığı iş yerinden kaçış değildir bu aynı zamanda kendi içine dönüştür. Çünkü Schopenhauer için, "bireylerin bildiği ve içinde yaşadığı tek dünya, kendi beyinlerinde kurguladıkları mekândır. İşte bu temsili dünya, onların yaşam alanının merkezini oluşturmaktadır. Bu sebeple de herkes kendi içinde tektir ve yalnızdır"(Schopenhauer, 2007: 59). Ancak bu biricikliği diğer insanlardan tamamen koparak yaşamak şeklinde anlamamak gerekir. Schopenhauer düşüncesinde de böyle bir şey yoktur. Roman anlatıcısı da bu hususla bağlantılı olabilecek şekilde şöyle der; "yalnızlık

dinmeyen bir sızıdır. Eğer, bazı kimseler, bunu benliğin bir çeşit kurtuluşu gibi göstermek istemişlerse yanılmışlardır. Bir sürü hayvanı olan insan, sürüsünden ayrı düşünce zavallı, mustarip, avare bir yaratık oluyor" (Karaosmanoğlu, 1983: 109). O bu nedenle geldiği bu köyde görünür olmak, tanınmak ve hatta sevilmek istemiştir. Ana kahraman şu cümleleriyle içine düştüğü yalnızlığı ifade etmiştir:

Zaten, korkunç engin bir ıssızlıkla çepeçevre çevrilmiş bir köyün içinde benim etrafımı ayrıca başka bir ıssızlık sarmış bulunuyor. Mehmet Ali olmasa hiç kimse benimle konuşmayacak, benim yanıma yaklaşmaktan çekinecek; bana köyün sokaklarında dikili bir korkuluk gibi bakacak. İlk günler çocuklar benden ürküp kaçışmıyorlar mıydı? Köpekler arkamdan havlamıyorlar mıydı? Oysa, ben ne acayip, ne korkunçtum" (Karaosmanoğlu, 1983: 20)

Onun için değil midir ki, ben aralarında dolaşırken kaba kaba sırıtırlardı ve sağ tarafımda bir boş torba gibi sallanan yenimle oynamaya kalkışırlardı. Sonra, bu yeni, sallanıp durmasın diye, ucundan bükerek cebime soktum. O gün bugündür, hâlâ öyle dolaşıyorum(Karaosmanoğlu, 1983: 19).

Görülmektedir ki insan kendi içinde bir tek parçadır, bir bütündür ama aynı zamanda ötekine ayna olarak ihtiyaç duyan bir varlıktır. Onun ıstırabını azaltması herkesten kaçarak mümkün olmayacaktır. Çünkü ne olursa olsun o, öteki olan insana ve onun tarafından sevilmeye, değer görmeye, önemsenmeye, takdir edilemeye ihtiyacı olan bir varlıktır. Anlatıcı karakterin köylü halktan istediği tepkiyi göremese bile yine de içinde başkalarına karşı sevgi besleyebilmesinin sebebi de budur. Onun Emine karakteriyle karşılaştığında içinde uyanan hislerinin sebebi de budur. O bir *yaban* olduğu bu köyde sevilmek istemiştir ve böyle bir duygu kıpırtısı bile onun ümitlenmesine yetmiştir. Ahmet Celâl, "feleğin nice cevr, nice aldanışlar, nice hayal ve umut kırılışları beni pişirmeye yetmedi. Hala, ne çocukça sevinçlerim, ne hoş hayallerim, gönlümün ne safça akışları var" (Karaosmanoğlu, 1983: 98), "yüreğim bir karanlık odaya hapsedilmiş yaramaz bir çocuk gibi hopluyor" (Karaosmanoğlu, 1983: 43) diyerek tüm ıstıraplarını yine başka bir insanın, Emine'nin şefkatiyle aşmaya çalıştığını göstermektedir. Bu noktada Schopenhauer aslında bu durumun ıstırabı azaltmaya yardım etmek şöyle dursun, *istemen*in kendisini gerçekleştirmek için harekete geçtiği bir an olduğunu söyleyecektir. Ona göre kadın ve erkek arasındaki bu ilişki türü sadece türün devamı için bir hiledir. Schopenhauer bu hususu şöyle açıklar:

Kendisine uygun güzellikteki bir kadına baktığında onu kıskıvrak yakalayan o kadınla birleşmeyi erkeğe en yüce iyiymiş gibi gösteren o baş döndürücü çekicilik, o teşhir, işte türün belirgin bir biçimde vurulmuş damgasını fark edip, bunu o kadınla devam ettirmek isteyen *duyusu*'dur:

Türün tipinin korunup sürdürülmesi güzelliğe olan bu ısrarlı eğilime dayanır: Bu nedenle de bu hayran edici çekicilik, o ölçüde büyük bir güçle etkili olur.(…) Demek ki insan sadece o taşan kendi hazzının peşinden gittiğini sanarken aslında insanı yönlendiren, tür için en iyiye yönelmiş olan bir içgüdüdür (Schopenhauer, 2006: 31).

Burada Schopenhauer yalnızca türün devamı için kadın-erkek arası ilgi ve çekiciliğin oluştuğunu yani aslında aşk ve benzeri ilişki türlerinin sadece türün devamına hizmet eden araçlar olduğunu ifade eder. Düşün ve yazın tarihi aşk üzerine yazılmış onca şeyden oluşmaktadır ama Schopenhauer böyle bir hissin varlığını sadece cinsel dürtüye indirger ve onu türün devam etmesine, iyi genlerin aktarılmasına hizmetkâr bir duygu olarak ele alır. O, "çünkü bütün aşklar, istedikleri kadar uçarı, tensellikten, dünyevilikten uzak, ayakları yerden kesik görünsünler, sadece cinsel dürtüde temellenirler; evet, hatta bu âşıklık hali, sadece daha yakından belirlenmiş, daha özelleşmiş, hatta sözcüğün en dar anlamıyla bireyselleşmiş cinsel dürtüdür" (Schopenhauer, 2006: 17) der.

Öte yandan ana karakterin aşağıda verdiğimiz şu cümleleri bize kadınlar ve aşk konusunda oldukça keskin olan Schopenhauer'in düşüncelerini hatırlatmaktadır. O bu karşı cins ile olan ilişkisinin cinsellikle olan bağlantısını "(…) çiftleşme mevsiminde muhalif krizlere düşen bazı hayvanlardan farksızdım" (Karaosmanoğlu, 1983:45) diyerek ele almakta ve kadınların güvenilmez ve ezeli mücadelenin güçlü tarafı olan varlıklar olduğunu ifade etmektedir.

Kendi kendime, âşık olduğumu itiraf etsem çok gülünç bir şey yapmış olurum. Yaşım otuzu geçti. Ben beladan artakalmış bir adamım. Zaten yirmi yaşımda iken de aşk hususunda o kadar safderun değildim. Başka şeyler için, ekseriya yumuşak, sıcak ve coşkun olan gönlüm kadın önünde, sert ve soğuk durmasını bilirdi. Kadına inanmaktansa, onu aldatmayı daha tatlı bulurum. Zira sevildiğini hisseden kadın kadar daha çekilmez bir şey yoktur. Kadının gerçekte, namert ve kancık olan tabiatı, öyle bir safhada, adeta öldürücü bir mahiyet alır. *Yaban*i kedilikten, zehirli yılanlığa geçer ve gitgide, hayalimizin ölçemeyeceği kadar derin, nihayetsiz ve tuzlu kötülük denizinde gülerek çırılçıplak yüzmeğe başlar.(Karaosmanoğlu, 1983: 45)

Dişi ve erkek arasındaki ezeli mücadelenin bundan daha müthiş bir safhasını hatırlamak mümkün değildir. Kadın, burada, bütün vahşi insan içgüdüleri ayakta, bir yırtıcı yaratık gibidir. Bunun bir tarafında koca, kanı emilip posası bir kenara atılmış bir avı andırıyor. Öbür tarafında, aşık, tabiatın yenilmez, değişmez kör ve sakar güçlerinden biridir (Karaosmanoğlu, 1983: 57).

Ahmet Celâl'in Schopenhauer'in sözünü ettiği türün devamı aldat-

macasından ziyade daha başka bir problemi vardır. O da köylü kadınlarla ilgili imajıdır. Onun köye geldiği günlerde kadınlar ile ilgili imajı olumsuzdur. Buradaki köylü kadınların tabiatın koşullarına uygun olarak sert, çorak, toprak gibi kurak şekillerde ifade edildiği görülmektedir. Anlatıcı kadınlar üzerine betimleme yaparken cinsellik üzerinden şöyle güzellik ve çirkinlik açıklaması da yapmaktadır: "(…) Buraya geldiğim günden beri, kadın veya kız denilmeğe layık tek bir yaratık dahi görmedim" (Karaosmanoğlu, 1983: 33), "Anadolu'da, köylü kadını şuhluktan, naz ve işveden o kadar yoksundur ki, onların hangi biriyle, böğür böğüre, koyun koyuna yatsam, vücudumun hiçbir şey duymayacağını tahmin ediyorum. ihtimal ki, çok da fena kokarlar" (Karaosmanoğlu, 1983: 35).

Öte yandan anlatıcı karakter kadınları betimlerken tabiatı kullanmıştır. İlkin geldiği bu köyün tabiatını çorak, kurak, uçsuz bucaksız ve küçük bir alan olarak gören anlatıcı bu düşüncesine paralel olarak kadını da çirkin, yeşillenmemiş, çiçeklenmemiş, sert, kaba saba ifade etmiştir. Ancak günün birinde Ahmet Celâl Emine karakteri ile karşılaşmış bu kadın karaktere karşı duyduğu olumlu hisleri sebebiyle, bir köylü kızı olmasına rağmen onu farklı tasvir etmiştir. Burada artık tabiatın yeşillikler içinde, canlı, hareketli benzeşimlerine vurgu yapıldığı görülmektedir. Örneğin "Emine için kullanılan imajlarda tabiatın canlılığını ve güzelliğini hissettiğimiz görsel ve hareketli imajlar, Zeynep ve Emeti kadın içinse tabiatın çoraklığını, donmuşluğunu çağrıştıran görsel ve statik imajlar kullanılmıştır"(Baş, 2003: 30). Schopenhauer için de insan, içinde bulunduğu tabiat ile ilişkilidir. "Tabiat faaliyetleri ile insanlarınkiler arasında tesadüfî olmayan fakat her ikisinde de istemin özdeşliğine dayanan karakteristik bir benzeşim mevcuttur"(Schopenhauer, 2015: 34). *Yaban*'da anlatıcı karakter Don Kişot'un Dulcine'si örneğini vererek Emine'den bahseder. Ona gittiği zamanlarda içini öylesine bir sevinç kaplamaktadır ki bu anlarda ıstıraptan söz etmek mümkün değildir, ona gittiği yollarda içinde bir orkestra çalmaktadır. Anlatıcı karakter Emine karakterini öylesine anlatmaktadır ki sadece benzetmeleri bile hisleri hakkında fikir vermektedir, bu cümlelere ilişkin bazı örnekler şunlardır: "bu zahmet, bu meşakkat ne için? Diyorum. Bir hayal için, bir *Yaban*i çiçeğin gölgesi için. Bari, güzel kokuyor mu? Bari, dokusu dudaklara hoş mu?"(Karaosmanoğlu, 1983: 59), "Ve önümde hep boz tepecikler. Toz toprak dalgaları. Lakin, benim içimdeki orkestra, bunların hepsine hayalin erişemeyeceği kadar cazibeli birer dekor niteliği vermektedir" (Karaosmanoğlu, 1983: 60), "(…) Gene o *Yaban*i geyik tavırları…", "körpe geyik" (Karaosmanoğlu, 1983: 61), "Bu emine, yeşil gözlü, uzun boylu… Hani, güldüğü vakit bembeyaz dişler var. O mu?" (Karaosmanoğlu, 1983: 80),"(…) iki yeşil göz ve bir sıra iri beyaz dişle bana gülümsüyor" (Karaosmanoğlu, 1983: 43), "(…) bir geyik hafifliğiyle derenin kenarında ağaçların arasına doğru kaçıyor" (Karaosmanoğlu, 1983: 43).

Ancak romanda bu aşk hislerini yaşayan ana karakter, Emine tarafından "kolu yok bir herif" (Karaosmanoğlu, 1983: 114) denilerek reddedilmiştir. Bunu Ahmet Celâl'in hazmetmesi oldukça zor olmuş ve "bir taze dişi, bu erkek kurusuna, daha onyedisine varmadan dişleri dökülmüş, yüzü buruşmuş bu garip tabiat yaratığına nasıl tahammül edebilir?" (Karaosmanoğlu, 1983: 81) diyerek hoşnutsuzluğunu da ifade etmiştir. Yine başka bir yerde de, "Emine İsmail'e varmakla benim üzerimdeki bütün sihiri bozuldu. İsmail'in buruşuk suratı onun taze yüzü üstüne yapıştı. Artık bunu ondan ayırmanın imkânı kalmamıştır. Zaten, her ikisini sarmaş dolaş bir yatakta, bir yorgan altında tasavvur etmek, Emine' den tiksinmek için başlı başına bir sebep teşkil etmez mi? (Karaosmanoğlu, 1983: 115), diyerek burada iki insanın bir araya gelmesinin sadece cinsel dürtüyle açıklanabileceğini ve bu iki kişiyi bu anlamda bir arada tahayyül etmenin mümkün olmadığını ifade etmiştir. İsmail karakterinin hayatta uzun süre kalacak şekilde güçlü bir vücut yapısına sahip olmadığını düşündüğünü yaptığı betimlemelerle ifade eden Ahmet Celâl, Emine ile birleşince ortaya çıkacak türün daha sağlıklı olması için uygun adayın kendisi olduğunu düşünmektedir. Ancak tam da bu noktadan dolayı reddedilmiştir çünkü Emine de vücut bütünlüğü bozulmuş olan ana kahramanı bu sebeple istememiştir. Bu noktada bariz bir şekilde Schopenhauer'in aşka ve kadınlara dair düşüncelerinin benzer ifadeleri ile karşılaşılmaktadır. Burada bariz bir şekilde Schopenhauerci anlamda türün mücadelesi vardır, âşıkların değil.

Tüm bunların yanı sıra bu aşk hikâyesinin diğer bir yönü de, bu köyde *Yaban* olarak görülen roman anlatıcısının bir tür aidiyet kurmaya çabasıdır. Çünkü onun bu yeni geldiği dünyada yeri yoktur. O köyde aldığı evin bahçesindeki hayvana bakarak aidiyet duygusunu ifade eder, "işte, burada, bu mihnet ve meşakkat ocağında, bin türlü afetten arta kalan otuz üç yıllık viran varlığımda, bir kapkara eşek sıpası, bir canlı oyuncak, bana, aynı mutluluğu vermeye yetiyor. Demek; bu vücut viranesi içindeki ruh aynı ruhtur" (Karaosmanoğlu, 1983: 99).

Ahmet Celâl o kadar yalnızdır ki burada kalmak, yerleşmek, köklerini salmak istemektedir ancak buna imkân bulamamıştır. O, Yunanlıların kendilerinden olmayana "barbar" adını vermelerine benzettiği, bu Türk köyünde *Yaban* olması durumunu, dışarıdan gelenlerin tümünün öteki sayılmasını şöyle eleştirmiştir: (Karaosmanoğlu, 1983: 36)

Bir gün… Bir gün, onlara, ispat edebilecek miyim ki, ben bir '*Yaban*' değilim? Benim damarlarımdaki kan onların damarlarında işleyen kandır. Aynı dili söylemekteyiz. Aynı tarihi ve coğrafi yollardan, hep birlikte gelmişizdir. İspat edebilecek miyim ki, aynı Allah'ın kuluyuz! Aynı siyasi mukadderat, aynı sosyal bağlar, bizi kardeşlik, evlatlık, analık babalık üstünde bir yakınlıkla birbirimize bağlamıştır.

Anlatıcı karakter burada ısrarla ortak noktalar bulmaya çalışmakta ve birlik olmak için sebepler sıralamaktadır. Ancak kendine yer bulamadığı için de bu köylü halka karşı kızgınca ifadelerde bulunmakta ve Türk aydınının kıymetinin bilinmemesini şöyle eleştirmektedir; "gün geçtikçe daha iyi anlıyorum: Türk 'entelektüel'i, Türk aydını, Türk ülkesi denilen bu engin ve ıssız dünya içinde bir garip yalnız kişidir" (Karaosmanoğlu, 1983: 36).

Ahmet Celâl artık bilmektedir ki bir *Yaban*, köylü için dikkate alınacak kişi değildir. Köylü ya kendisinden olanı ya da çıkar sağlayabileceği bir devlet büyüğünü, daha iyi bir inanan olmasını sağlayacağına inandığı din ile ilgili bilgi vereni ya da korktuğunu önemser. Zihin dünyasında ve gündelik yaşantısında önemsiz olan ve habersiz olduğu değerlerden bahseden kişi onun için yabancıdır. Bu yabancının onların dikkatini çekmesi için aynı dilden konuşmaları gerekir. Oysa burada roman kahramanı ile köylü kahramanların düşünce dünyası birbirlerinden fersah fersah uzaklıktadır. Bu yüzden de roman kahramanı kendi kutsal bildikleri ve değer verdiği her şey üzerinde köy halkı aynı bilince sahip olmadığı için hayal kırıklığı yaşayacaktır. Örneğin bir asker hele hele bir savaşta ülkesi için kolunu kaybetmeyi hatta canını feda etmeyi göze alan bir asker için askerliği angarya ya da gereksiz olarak gören insanları anlamak mümkün değildir. Nitekim romanın kahramanı köydeki en hüzünlü gününü tam da buradan hareketle şöyle aktarır; "Beyimiz Allah vere de, bizi tekrar askere almasalar, dedi. Bu, benim köydeki en hüzünlü günüm oldu" (Karaosmanoğlu, 1983: 27). Burada sıradan insanın gündelik kaygılarıyla ömrünü vatana harcamış hatta bu uğurda kolunu kaybetmiş bir adamın kutsal bildiğinin nasıl sıradanlaştırıldığı hatta hiçleştirildiği görülmektedir. Kutsal bildiği kutsal olmadığı gibi alıcısı da kalmamış ve değersizleşmiş hale gelmiştir. Öte yandan burada köylünün hayat mücadelesini anlayamayan da Ahmet Celâl'dir. O, farkında olmadan daha önce yaşamadığı bu olgulara bir üst bakış sergilemekte ve köylüyü cahil görmektedir. Oysa köylünün sefaleti üzerine hiç düşünmemiştir. Sefalet ve yoksulluk köylü halkı ancak günü kurtarma derdine düşürmüş ve entelektüel değerlerden bihaber hale itmiştir. Schopenhauer de "sadece çiftçilerden oluşan bir millet, keşif ve icat yolunda çok az ilerleme kaydedebilecektir fakat boş eller, işleyen kafaları yaratır. Bilim ve sanat, bizzat lüksün çocuklarıdır ve ona olan borçlar milletçe ödenir"(Schopenhauer, 2015: 37) sözleriyle bu noktaya parmak basarak köylü halkın çok çalışan kesim olduğunu ve entelektüel diyebileceğimiz alanlara ancak boş vakti ve imkânı olan insanların eğilebileceğini ifade eder. Bu nedenle sefalet içinde yaşayan insanların niçin aydın olmadıklarını sorgulamak asıl sorundur. Öte yandan sadece bir yere yatırım yaparak o kesimin ilerlemesini sağlamak arzu edilen muasır medeniyetler seviyesine gelmeye yardım etmeyecektir, bu topyekûn bir mücadeledir. Anlatıcı karakter de faturanın sadece köylü halka kesilemeyeceğinin far-

kındadır ve eğer bir milletin köylüsü geri kalmışsa burada temel bir sorun vardır. O bunu şöyle ifade eder:

Bunun nedeni, Türk aydını, gene sensin! Bu viran ülke ve yoksul insan kitlesi için ne yaptın? Yıllarca, yüzyıllarca onun kanını emdikten ve onu bir posa halinde katı toprak üstüne attıktan sonra, şimdide gelip ondan tiksinmek hakkını kendinde buluyorsun.

Anadolu halkının bir ruhu vardı, nüfuz edemedin. Bir kafası vardı; aydınlatamadın. Bir vücudu vardı; besleyemedin. Üstünde yaşadığı bir toprak vardı! İşletemedin. Onu, hayvani duyguların, cehaletin, yoksulluğun ve kıtlığın elinde bıraktın. O, katı toprakla kuru göğün arasında bir *Yaban*i ot gibi bitti. Şimdi, elinde orak, buraya hasada gelmişsin. Ne ektin ki, ne biçeceksin? Bu ısırganları, bu kuru dikenleri mi? Tabii ayaklarına batacak. İşte, her yanın yarılmış bir halde kanıyor ve sen, acıdan yüzünü buruşturuyorsun. Öfkeden yumruklarını sıkıyorsun. Sana ıstırap veren bu şey, senin kendi eserindir, senin kendi eserin (Karaosmanoğlu, 1983: 110-111).

Yani Türk köylüsünün de Türk aydının da ortak bir soruna birlikte yönelmesi gerekmektedir. Ancak bu sayede sefaletin önüne geçilebilir ve önüne geçilmeyen sefalet her kesimi etkileyecektir. Schopenhauer insan sefaleti ile ilgili şu iki belirlemelerde bulunur (Schopenhauer, 2015: 86),

İnsan sefaleti, bizi iki yönden etkileyebilir ve biz de onunla ilgili birbirine zıt iki ruh halinden birinin içinde olabiliriz.

Bunlardan bir tanesinde sefalet, bize sunulmuştur. Onu, kendi şahsımızda, kendi istemimizde hissederiz. Şiddetli arzularla doldurulmuş ve her noktası çiğnenmiştir ve bu da ıstırabı oluşturan süreçtir.(…)

Bunun zıddı olan ruh halinde ise insan sefaleti, bize, bir bilgi hadisesi olarak yani dolaylı yoldan sunulur sadece. Biz büyük ölçüde başkalarının acılarına bakmakla meşgulüzdür ve dikkatimiz kendimizinkilerden başka yöne çevrilmiştir. İnsan, sefaletinden onların kişiliklerinde haberdar olur; merhametle dolarız ve bu ruh halinin sonucu da genel anlamda bir iyilik, hayırseverliktir.”

Eğer hem hayırseverlik hem de sefaleti hisseden ruh halini tüm insanlar için ortak hale getiremezsek hep bir ikicilik, iki başlılık olacaktır. Bunun önüne geçmek için müşterek nokta bulunması gerekmektedir. Bu bulunmadığı takdirde her daim insanlar arasında uçurum olacaktır. Çoğu zaman da bu uçurum değerler arasında olduğu için ortak bir noktada buluşmak mümkün olmayacaktır. İşte öyle bir durumda sıradan insanın gündelik kaygılarıyla, ömrünü vatana harcamış hatta bu uğurda kolunu kaybetmiş bir adamın kutsal bildiğinin bir araya getirmenin olanağı kalmayacaktır. Kahramanın kutsal bellediğine ilişkin oluşan bu değersizlik,

taraflar arasında kapanmaz bir ara açacak ve inanılan değerler değersizleşmiş hale gelecektir. Bu nedenle Türk köylüsü de, Türk aydını da bunun için ortak çaba harcamalıdır.

Sonuç

"*Yaban* Romanında Schopenhauer Etkisi Üzerine İnceleme" başlıklı çalışmamızda öncelikle *Yaban* romanının ve roman Yazarı Yakup Kadri'nin genel olarak Edebiyat alanı içerisindeki yerini ve önemini ortaya koymaya çalıştık. Ardından incelemeye tabi tuttuğumuz romanın kısa bir özetine yer verdik bu sayede asıl incelemek istediğimiz meseleleri ele alırken ayrıca açıklama yapmaktan hem kendimizi kurtarmış hem de konu bütünlüğünü bozmamış olduk. Bu önbilgileri vererek başladığımız çalışmamızda bu kez da asıl konumuz olan Arthur Schopenhauer'e ilişkin temel bilgileri verdik ve nihayet çalışmamızın gelişme bölümü tüm bu bilgilerin kolaylaştırmasıyla özellikle izini sürmek istediğimiz meselelere yönelip karşılaştırmalar yapılarak ele alınmış oldu. Bu çalışmadaki temel hedefimiz *Yaban* romanında Schopenhauer'in bizce yadsınamayacak derecede belirgin olan izlerini ifade etmekti. Pek tabiidir ki Yakup Kadri gibi bir yazarı ve Schopenhauer gibi bir filozofu sınırları belirli olan çalışmamızda tüm hatlarıyla ele almamız mümkün olmayacaktı ve bu bilinçle ele alacağımız meseleleri daraltarak ele aldık ancak yine de daralttığımız bu alanı da tam olarak verebildiğimiz söylenemeyecektir. Başka akademik çalışmalara yardımcı olacak bir çalışma olacağı açık olan çalışmamız zamanla geliştirilecek ve belki de çok daha etkili akademik çalışmalara yoldaşlık edecektir.

KAYNAKÇA

Polat, Nazım H**. "**Karaosmanoğlu, Yakup Kadri", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 24. Cilt, **Erişim Adresi:** https://islamansiklopedisi.org.tr/karaosmanoglu-yakup-kadri. **Erişim Tarihi:** 20.08.2020.

Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, (1983), *Yaban*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Baş, Şerife (2003). "Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun Romanlarında Kadın Karakterlerin Anlatımı", Şerife Çağın, *Türkbilig Türkoloji Araştırmaları*, 2003/6, s. 13-36. **Erişim Adresi:** http://www.turkbilig.com/pdf/200306-356.pdf, **Erişim Tarihi:** 20.08.2020.

Bingöl, Necdet, (1944), "Yakup Kadri'nin Beş Romanında Fransız Realist ve Natüralistlerinin Tesirleri", *DTCFD*, III/1 **Erişim Adresi:** http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/26/1055/12746.pdf., **Erişim Tarihi:** 20.08.2020

Cartwright, David E. (2014), *Schopenhauer*, (Sibel Erduman, Çev.), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. (Kitapların Kronolojik sıralaması ve Almanca isimlerinin yazılışı için XVIIII-XXV. Sayfa aralığından yararlanılmıştır.)

Moran, Berna, (2012), "Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış", İstanbul: İletişim Yayınları.

Schopenhauer, Arthur, (2005), *İsteme ve Tasarım Olarak Dünya*, (Çev. Levent Özşar), İstanbul: Biblos Kitabevi.

Schopenhauer, Arthur, (2006), *Aşkın Metafiziği*, (Veysel Atayman, Çev.), İstanbul: Bordo Siyah Yayınevi.

Schopenahuer, Arthur, (2007), *Merhamet*, (Zekai Kocatürk, Çev.), İstanbul: Dergah Yayınları.

Schopenhauer, Arthur, (2014), *Hayatın Anlamı*,(Ahmet Aydoğan, Çev.), İstanbul: Say Yayınları.

Schopenhauer, Arthur, (2015), *İnsan Doğası Üzerine*, (Elif Yıldırım, Çev.), İstanbul: Oda Yayınları.

Bölüm 68

TÜRKİYE'NİN KRONİK SORUNU İŞSİZLİK VE İŞSİZLİĞE YÖNELİK ÇÖZÜM YOLLARI

Emek Aslı CİNEL[1]
Nurdan VEİS[2]

1 Dr. Öğr. Üyesi, Giresun Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, emekasli@yahoo.com
2 Yüksek Lisans Öğrencisi, Giresun Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, nurdanveis@hotmail.com Makale danışmanlığını yürüttüğüm "Türkiye'de İşsizliğin Genel Yapısı ve İşsizliğe Yönelik Çözüm Önerileri (2005-2019)" başlıklı Yüksek Lisans Tezinden üretilmiştir.

1. GİRİŞ

İşsizlik her ne kadar ülkelerin koşullarına ve yapılarına göre farklılaşsa da günümüzde birçok ülkenin en büyük sorunlarından birini teşkil etmektedir. Ülkemizde uzun yıllardır hemen hemen her dönem yüksek işsizlik rakamlarıyla savaşılmakta olup işgücüne katılım oranının ve işgücünün eğitim seviyesinin düşük olması, tarım ağırlıklı istihdam yapısı, kadın erkek işgücü arasındaki orantısızlıklar, bölgeler arasındaki işsizlik farklılıkları gibi birçok yapısal etken nedeniyle bu sorun her geçen gün artmaktadır.

Türkiye'de işsizliğin genel yapısı incelendiğinde hızla artan nüfusla orantılı istihdam sağlanamamakta ve bireyler işsiz kalmaktadır. Eğitim durumuna göre işsizliğin yapısı araştırıldığında yükseköğretim mezunu olan genç işsiz sayısının giderek arttığı görülmekte, mezun olan gençlere yeterli istihdam olanaklarının sağlanamadığı gözlenmektedir. Diğer taraftan yaş ve cinsiyete göre işsizliğe bakıldığında yine genç nüfusun ağırlıklı olduğu, kadınların erkeklere göre daha az istihdam edildiği tespit edilmektedir. Bölgeler arası eşitsizliğe bağlı işsizlik tarımın daha ağırlıklı olarak hissedildiği doğuda yükselmekte, batıda sanayi geliştiği için işsizlik azalma eğilimi göstermektedir. Bu durum kırdan kente göçleri tetiklemektedir.

Söz konusu işsizlik sorunu sona ermeden işgücü piyasasında yeni işsizlerin sayısının yükselmesi bu sorunun uzun yıllar boyunca kalıcı olacağının bir göstergesi olmaktadır. Ekonomik gelişimin düşük düzeyde olduğu ülkemizde istihdam ve işsizlik sorununun altında yatan temel faktörler nüfusun hızla artması, iç ve dış göçler, yetersiz gelir seviyesi, teknolojik gelişmelerin yetersiz oluşu olarak sıralanabilmektedir. Bunlara ilave olarak istikrarsız kentleşme, siyasi ve ekonomik istikrarsızlık, kamu ve özel sektörde yatırımların yeterli olmayışı, niteliksiz işgücü, faiz ve dış ticaret hadleri, teknolojideki hızlı değişim ve giderek artan rekabet ortamında nitelikli işgücü eksikliği, kapasite kullanım oranlarındaki yetersizlik, girişimcilere sağlanması gereken eğitim, kredi ve örgütlenmelerin yeterli olmayışı gibi çok farklı unsur Türkiye'de işsizliği yükseltmektedir (Özdemir vd., 2006: 92).

İşsizlik tüm ülkelerde giderek büyüyen bir problem haline gelmiştir. Bu problem ekonomik, sosyal ve ahlaki sorun niteliğindedir. Dolayısıyla ülkeler hayata geçirdikleri genel ekonomi politikalarıyla istihdam ve işsizlik sorununa karşı daha dikkatli ve özenli olmalılar, bu yönde politikalar üretmeli ve uygulamalıdırlar. Dünya ekonomilerinde, ekonomik ve finansal göstergeler bakımından nihai hedef olarak kabul edilen ekonomik büyüme rakamlarında iyileşmeler görülmekle birlikte işsizlik oranlarında ciddi azalmalar ortaya çıkmamaktadır. Diğer taraftan, küreselleşmeyle birlikte dolaşımı kolaylaşan uluslararası sermayenin, hızlı finansallaşma

sürecinde işsizlik rakamlarını da göz önüne alarak ilerlemesi, işsizliğin ne kadar önemli bir sorun olduğunu göstermektedir.

Çalışmanın amacını Türkiye'de mevcut olan ve kronikleşmiş bir hal alan işsizlik sorununun genel yapısını incelemek, bu anlamda işsizlik sorununu azaltmak için ülkemizde uygulanan ekonomi politikalarını sorgulamak, dünyada yer alan farklı ülkelerdeki işsizlik rakamlarını Türkiye ile karşılaştırmak ve işsizlik sorununun uzun yıllardır sona erdirilememesinin altında yatan unsurları ortaya koymak oluşturmaktadır.

2. DÜNYADA İŞSİZLİK SORUNU

Günümüzün en önemli sosyoekonomik sorunu işsizliktir. Dünya genelinde hızla artan nüfus, teknolojinin gelişmesi, küreselleşme ve yeni pazarların oluşması ile farklı işgücü alanları ortaya çıkmıştır. Gelişen ve değişen teknolojiyle yeni iş ve meslekler oluşurken bazı mesleklerde yok olmaya başlamıştır (Alabaş, 2007: 3). Dünya'da milyonlarca insan işsizlikle mücadele etmektedir. Özellikle 2008 küresel finansal krizi bütün dünyayı etkisi altına alarak işsizliği küresel çapta ciddi derecede arttırmıştır. İşsizlik krizden on yıl sonra bile sürekli artan bir eğilim içerisinde olmuştur (Akkaya, 2017: 15).

Dünya ekonomilerinde işgücü piyasalarında uygulanan düzenlemeler işsizliği daha da fazla artırmaktadır. İşsizlik özellikle kadınlar arasında hızla artarken, gençler de işe alma ve işten çıkarma durumundan en çok etkilenen bir diğer kesim olmaktadır. Bu durum küresel işsizliği tetiklemektedir (Feldman, 2009: 88). ILO'nun 2019 yılı Küresel İstihdam ve Sosyal Görünüm Trendleri raporuna göre küresel krizlerin işsizlik oranlarını olumsuz yönde etkilediği görülmektedir. Raporda işgücü artarken yeni iş alanları yetersizliği oluşacağından işsizliğin artış eğiliminde olacağı belirtilmektedir (ILO, 2019: 18).

Tablo 1: Dünyada Yıllara Göre İşsizlik Oranları (15+,%)

YILLAR	İŞSİZLİK ORANI
2005	5,9
2006	5,6
2007	5,4
2008	5,4
2009	6,0
2010	5,9
2011	5,8
2012	5,8
2013	5,8
2014	5,6
2015	5,6
2016	5,7
2017	5,6
2018	5,4
2019	5,4

Kaynak: ILOSTAT, Explorer

Tablo 1, dünyada yıllara göre işsizlik oranlarını göstermektedir. En yüksek işsizlik seviyesi 2008 küresel finansal kriz sonrası %6,2 ile 2009 yılında görülmüştür. Dünya genelinde işsizlik oranın ortalama olarak %5,5 seviyesinde olduğu görülmektedir.

2.1. Gelişmiş Ülkelerde İşsizliğin Özellikleri

Dünyanın genel sorunu haline gelen işsizlik gelişmiş ülkelerde de görülmektedir. İşsizlik batılı gelişmiş ülkelerde ikinci dünya savaşı dönemlerinde azalırken, 1973 petrol krizi dönemlerinde artan bir hızda yükselişe geçmiştir. Gelişmiş ülkeler arasında özellikle son yıllarda Avrupa kıtasında istihdam politikalarında başarılı olan ülkeler (Hollanda, Danimarka, İngiltere, İrlanda, Avusturya) yer almıştır. Bu ülkelerde %3'ün altında bir işsizlik oranı söz konusudur (Selamoğlu, 2002: 36). Gelişmiş ülkelerdeki işsizliğin yapısı incelendiğinde özellikle Avrupa Birliği (AB) üyesi olan birçok ülkede yüksek oranlı yapısal işsizliğin mevcut olduğu görülmektedir. Bu ülkelerde İşsizlik süreklilik ve artan bir seyir izlemekte, genç işsizlik sorunu dikkat çekmektedir. Uzun süreli işsizlik ve cinsiyet eşitsizliğine bağlı kadın işsizliği bir diğer sorundur (Şahin, 2007: 552). Gelişmiş ülkeler işsizlik sorununa çözüm olarak kendi ekonomik ve sosyal yapılarına uygun istihdam stratejileri arayışı içerisine girmişlerdir (Yılmaz Eser ve Terzi, 2008: 237).

Tablo 2: 2018 yılı Gelişmiş Ülkelerdeki İşsizlik Oranı (G8)

ÜLKE ADI	İŞSİZLİK ORANI (%)
Kanada	5,8
Almanya	3,4
Fransa	9,1
İngiltere	4,1
İtalya	10,6
Japonya	2,4
Rusya	4,8
ABD	3,9

Kaynak: TÜİK Uluslararası Seçilmiş Göstergeler

Tablo 2 gelişmiş ülkelerdeki (G8) işsizlik oranlarını göstermektedir. Buna göre, 2018 yılında en yüksek işsizlik oranı %10,6 ile İtalya'da görülmüştür. En düşük işsizlik oranı ise %2,4 ile Japonya'ya aittir. Bu sonucun ortaya çıkmasında Japonya'nın ileri teknoloji ve katma değere sahip ürünleri üreterek dış pazara sunmasının oldukça etkili olduğu düşünülmektedir.

2.2. Gelişmekte Olan Ülkelerde İşsizliğin Özellikleri

Küreselleşmeyle birlikte gelişmekte olan ülkelerde işsizlik sorunu hızla artmıştır. Bu artış vasıfsız ve ucuz istihdam edilen işgücünü ortaya

çıkarmıştır. Gelişmekte olan ülkelerde iktisadi gelişmeden çok sosyoekonomik gelişmenin var olduğu gözlenmektedir. Kırdan kente göçler oldukça fazladır ve çarpık kentleşme, altyapı sorunlarıyla daha fazla karşılaşılmaktadır (İncekara, 2010: 20-21). Tarım ağırlıklı ekonomiden sanayi ağırlıklı ekonomiye geçiş söz konusudur. Kentlerde yaşayan bireyler işsizlik sorunlarıyla başa çıkmaya çalışırken, kırlarda yaşayan kesimde eksik istihdam oluşturarak üretime herhangi bir katkıda bulunamamaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde nitelikli işgücü yetersizdir ve işgücü piyasaları verimsizdir. Dolayısıyla mevcut emek gücü değişen ve gelişen teknolojiye ayak uydurmakta güçlük çekmektedir (Şahin, 2015: 552-554). Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde işgücü piyasalarında 'eğitimli işsizlik' sorunu hakimdir.

Tablo 3: 2018 Yılı Gelişmekte Olan Bazı Ülkelerin İşsizlik Oranları (15+,%)

ÜLKE ADI	İŞSİZLİK ORANI
Endonezya	4,4
Hindistan	5,3
Türkiye	10,9
Malezya	3,3
Tayland	0,8
Şili	7,2
Filipinler	2,3
Güney Afrika	26,9
Pakistan	4,4
Romanya	4,2
Bulgaristan	5,2
Azerbaycan	4,9
Kuzey Makedonya	20,7
Kolombiya	9,1
Meksika	3,3

Kaynak: ILOSTAT

Tablo 3 gelişmekte olan seçili ülkelere ilişkin işsizlik oranlarını göstermektedir. 2018 yılına ait en yüksek işsizlik oranı %26,9 ile Güney Afrika'ya, en düşük işsizlik oranı ise %0,8 ile Tayland'a aittir. Türkiye %10,9 işsizlik oranı ile gelişmekte olan ülkeler arasında yüksek işsizliğin olduğu bir konuma sahiptir. Türkiye'deki işsizlik oranı her ne kadar resmi kurumlar tarafından %10,9 seviyesinde belirlense de aslında bu oranın oldukça üstünde bir düzeyde işsizliğin söz konusu olduğu bilinmektedir.

2.3. Dünyada İşsizliğin Nedenleri

Dünyada işsizliğe yol açan temel unsurlar nüfus artışına bağlı demografik nedenler, ekonomide meydana gelen dalgalanmalar, konjonktürel nedenler ve işsizliğe bağlı yapısal faktörlerdir. Dünya geneline bakıldığında

demografik nedenlerden dolayı görülen işsizlik cinsiyet, genç yetişkin işgücü ayrımı, göç durumu gibi durumlardan ortaya çıkmaktadır. Kadınlar erkeklere göre daha az iş bulabilmekte ve genç nüfusun kırdan kentlere olan göçü bireyleri eğitim ve nitelik açısından yetersiz bırakmaktadır. Kentlere bakıldığında nitelikli gençler artan nüfusla oluşan işgücü fazlalığından dolayı işsiz kalmaktadır (Yanbaşlı, 2014: 27). Nüfusun dünya genelinde sebep olduğu en büyük işsizlik genç işsizlik olmaktadır. Gençlere yeterli istihdam alanı sağlanamamakta, işe alımda yetenek ve tecrübe sahibi olan yaşlı nüfus tercih edilmekte, cinsiyet açısından erkekler çalışma hayatında daha etkin olmaktadır. Eğitim açısından kırdan kentlere yapılan göçlerde kente adapte olunmasında kişilerin ve niteliklerin yetersizliği ortaya çıkmaktadır.

Konjonktürel dalgalanmalar istihdam düzeyi, fiyatlar ve piyasadaki çıktı oranı gibi ekonomik göstergelerle ortaya çıkmakta, kişileri ve toplumları etkilemektedir (Fırat, 2012: 406). Dünya çapında yaşanan ekonomik krizlere karşı koyamayan ülkeler finansal daralmalar yaşamaktadır. Kriz ortamlarında meydana gelen ekonomik dalgalanmalardan kurtulmak amacıyla mevcut işgücünü işten çıkararak ücret yükünden kurtulmaya çalışılmaktadır. Dolayısıyla oluşan ekonomik konjonktürel dalgalanmalar işsizliği daha fazla artırmaktadır (Yılmaz ve Çetin, 2007: 26). Dünyada işsizliğin konjonktürel nedenleri araştırıldığında fiyat düzeyleri, ücretler ve küreselleşen finansal krizlerin ekonomiyi etkilediği görülmektedir. Ekonomideki daralma ve gerilemeler işsizlik olgusunu ortaya çıkarmaktadır. İstihdam edilen işgücünü işten çıkarmak ve ücret yükünden kurtulmak düşüncesi de dünya genelinde en temel sorunun işsizlik olgusu olmasına yol açmaktadır.

Yapısal işsizliğin başlıca nedenleri arasında teknolojik gelişmeler, niteliksiz işgücü, coğrafi engeller, nüfus değişimleri, kurumsal katılıklar ve sermayenin yeniden yapılanmasına bağlı oluşan düşük ücretle çalışan bir kısım topluluklar yer almaktadır. Bu durum yüksek ücret ve sigorta sistemiyle çalışanların yerine, düşük ücretli işgücüne doğru kaymalara neden olmakta ve işsizlik artmaktadır (Yıldız, 2014: 5-7). Yapısal işsizlik işgücünün yaşı, cinsiyeti ve eğitim durumlarına göre şekillenmekte, değişen ve gelişen teknolojiye ayak uyduramayan vasıfsız işgücü ortaya çıkmaktadır. Diğer taraftan işsizlik bulunan coğrafya açısından da farklılık göstermektedir.

İşsizliğe neden olan faktörlerin ve beraberinde getirdiği sonuçların doğrultusunda sosyoekonomik ve yapısal nedenleri açısından dünyadaki başlıca işsizlik sorunu genç işsizlik sorunudur. İşsizlik günümüzde küresel bir boyuttadır ancak her ülkenin kendi gelişim düzeyi ve koşullarına göre geliştirdiği işsizlik politikalarıyla bu sorunun iyileştirilebileceği düşünülmektedir.

3. TÜRKİYE'DE İŞSİZLİĞE NEDEN OLAN TEMEL FAKTÖRLER

Türkiye'de işsizliğe yol açan başlıca faktörler, sanayileşmenin istenilen seviyeye gelememesi, tarım ağırlıklı bir toplumun devam etmesi ve artan nüfusun içinde işsizliğin en yüksek seviyeye gelen genç nüfusa yeterli istihdam alanı oluşturulamamasıdır (Şentürk, 2014: 133). Ülkemizde meydana gelen hızlı nüfus artışı, göçler, kişi başına düşen gelir düzeyinin yetersiz olması, teknolojik ilerleme ve değişimler, bölgeler arasında oluşan gelişim farklılıkları ve eğitim politikasında yer alan sorunlar işsizliği artırıcı unsurlardır (Karabulut, 2007: 20).

Teknolojik gelişmelerle birlikte kırdan kente göç edenlerin teknolojik gelişmeye ayak uyduramayarak sanayiden hizmet sektörüne geçişte vasıf yönünden eksik kaldıkları görülmektedir. Daha çok kırdan kente göç eden kadınların vasıf yönünden eksikliği ve kentlerde de gerekli istihdam alanı oluşmaması nedeniyle işsiz kalmaktadırlar. Bu işsizliğin temel faktörünü ise eğitimsizlik oluşturmaktadır (Güney, 2009: 140-145).

Türkiye'de işsizliğe yol açan temel faktörler incelenirken bu faktörlerin nedenlerinin iyi bir şekilde analiz edilmesi gerekmektedir. Hızlı artan nüfus, kentleşmedeki artış, emek yoğun üretimin yerini sermaye yoğun üretimin alması, yatırımların yetersizliği, eğitimin yetersizliği, işgücü maliyetlerinin yüksek olması ve istihdam vergilerinin yüksekliği, yetersiz girişimcilik ve diğer sosyoekonomik nedenlerle birlikte ekonomideki istikrar politikaları işsizliğin başlıca temel faktörlerini oluşturmaktadır (Karabıyık, 2009: 186).

İşsizlik sorunu sadece makroekonomik açıdan değil aynı zamanda yapısal işsizliğin oluşturduğu nedenler açısından da incelenmelidir. Bu bağlamda, işgücüne katılım oranı, eğitim ile işgücü bağlantısı da önem teşkil etmektedir. Bu doğrultuda yeni istihdam alanları ile işgücüne katılım oranı arttırılmalıdır. Bu durum makroekonomi politikalarının öncelikli hedefi haline gelmelidir (Yenilmez ve Kılıç, 2018: 57).

Ücret dışı yüksek işgücü maliyetleri, işgücü piyasasındaki sert koşullar gibi temel yapısal faktörler işsizliği yükseltmektedir. Diğer bir açıdan işsizlik işgücü arzı ve işgücü talebine göre şekillenmektedir. Hızla artan nüfus, göç, işgücünün bireysel tercihlerinin yanı sıra ekonomik ve teknolojik seviye, işgücü maliyeti, verimlilik gibi başlıca temel nedenler işgücü arzı ve talebini oluşturmaktadır (Aydın, 2012: 120).

4. TÜRKİYE'DE İŞSİZLİĞİN GENEL YAPISI

Türkiye'de işsizlik, artan nüfus ve genç nüfusun fazla olmasıyla birlikte yeterli istihdam alanı oluşturulamaması durumuyla ilişkilidir. Türkiye'de işsizlik özel sektörün yetersizliği, rekabet piyasasının tam olarak

benimsenememesi gibi yapısal nedenlerle ortaya çıkmaktadır (Bozdağlıoğlu, 2008: 50). Türkiye'de işsizliğin genel yapısına bakıldığında tarım sektörüne dayalı üretimin yer aldığı aile işletmeleri ve ücret almayan aile bireyleri işgücünü oluşturmaktadır. Bu istihdamda sürekli fazlalık vardır ve kaldırılamayacak boyutlardadır (Aydemir, 2013: 118).

Türkiye'de diğer taraftan geçici, gizli ve mevsimsel işsizlik sorunları söz konusudur. Bu işsizliklerin başlıca nedeni teknolojinin gelişmesiyle oluşan teknolojik işsizliktir. Türkiye'de sürekli olarak artan nüfusa istihdam yaratamama nedeniyle oluşan gelir yetersizliğine bağlı sermaye azlığı yapısal olarak işsizliği artırmaktadır.

İşsizlik ve eğitim arasındaki bağ oldukça güçlüdür. Son dönemlerde eğitim artarsa işsizliğin de azalacağı öngörülmektedir. Türkiye'de bireylerin eğitim durumu incelenerek işsizliğin yapısal olarak oranlarına ulaşılabilmektedir. Eğer işsiz kalan kişilerin eğitim düzeyi belirlenirse işsizliğin yapısal nedeni de ortaya çıkabilmektedir (Bekiroğlu, 2010: 157).

Tablo 4: Türkiye'de Eğitim Durumuna Göre İşsizler (bin kişi) 2005-2019

YILLAR	TOPLAM	A	B	C	D	**E**
2005	2388	58	1381	378	294	277
2006	2328	53	1338	377	275	285
2007	2377	55	1337	380	294	311
2008	2611	64	1506	387	292	362
2009	3470	87	2033	498	393	459
2010	3046	69	1767	432	332	446
2011	2616	56	1457	351	285	467
2012	2518	45	1363	335	272	503
2013	2747	57	1482	355	296	557
2014	2853	73	1516	355	303	606
2015	2751	59	1627	373	307	692
2016	3330	60	1658	415	369	828
2017	3455	63	1636	425	401	930
2018	3537	60	1694	433	399	951
2019	4468	92	2157	550	546	1123

Kaynak: TÜİK, Hane Halkı İş Gücü Anketi

A:Okur-Yazar olmayan işsiz miktarı

B:Lise altı eğitimli işsiz miktarı

C:Lise

D:Mesleki veya teknik lise

E:Yükseköğretimli işsiz miktarı

Tablo 4'te 2005-2019 yılları arasında nüfusun eğitim grubuna göre işsizlik durumu belirtilmiştir. En fazla işsizliğin bulunduğu eğitim grubu lise altı eğitimli işsizlerdir. Yükseköğretim mezunu işsizlerin geçmişten günümüze artış izlemesi işsizliğin giderek artan bir seyir izlediğini, yükseköğretim mezunu olmanın iş bulmada yetersiz kaldığını göstermektedir. Lise, mesleki ve teknik lise ve en sonda okuryazar olmayan işsizler eğitim durumuna göre işsizliği oluşturmaktadır. 2019 yılında işsizliğin en yüksek boyutta olduğu görülmektedir.

Tablo 5: Türkiye'de Eğitim Durumuna Göre İşsizlik Oranı (%,15+) 2005-2019

YILLAR	**A**	**B**	**C**	**D**	**E**
2005	4,9	10,1	13,9	13,6	10,0
2006	4,8	9,8	14,0	11,8	9,6
2007	5,2	9,8	13,9	12,0	9,7
2008	6,3	10,7	14,1	11,7	10,3
2009	8,0	13,9	18,0	15,6	12,1
2010	6,0	11,6	15,9	13,2	11,0
2011	4,6	9,3	12,6	11,0	10,4
2012	3,9	8,7	11,8	10,1	10,1
2013	4,9	9,3	12,0	10,5	10,3
2014	6,3	9,4	11,9	10,6	10,6
2015	5,3	10,0	12,4	10,2	11,0
2016	5,7	10,2	13,4	11,6	12,0
2017	5,8	9,8	13,3	11,9	12,7
2018	5,8	10,1	13,1	11,4	12,4
2019	9,2	13,2	16,1	15,3	13,7

Kaynak: TÜİK, Hane Halkı İş Gücü Anketi

A:Okur-Yazar olmayanlar

B:Lise altı eğitimliler

C:Lise

D:Mesleki veya teknik lise

E:Yüksek öğretim

Tablo 5'te Türkiye'de eğitim durumuna göre işsizlik oranları yüzdelik olarak belirtilmektedir. Lise altı eğitimliler, lise mesleki ve teknik lise ile

yükseköğretim açısından işsizlik oranlarının ülkemizde oldukça yüksek seviyede olduğu gözlenmektedir. 2019 yılında eğitim durumuna göre en yüksek işsizliğin %16,1 ile lise mezunlarında görüldüğü, en düşük işsizlik oranının da %9,2 ile okuryazar olmayan kesimde ortaya çıktığı tespit edilmektedir.

Tablo 6: Türkiye'de Yaş Grubuna Göre İşsizlik Oranları (%,15+)

YILLAR	**15-19**	**20-24**	**25-29**	**30-34**	**35-39**	**40-44**	**45-49**	**50-54**	**55-59**	**60-64**	**65**
2005	18,2	20,9	13,2	9,3	7,7	6,9	6,9	6,9	4,6	2,9	1,1
2006	17,4	20,1	12,9	8,6	7,4	6,9	6,6	6,8	5,3	2,8	0,8
2007	19,7	20,1	12,4	8,7	7,4	6,8	7	6,2	5	3,2	0,8
2008	19,6	21	13,2	9,7	8,2	7,7	7,6	6,8	6	3,7	1,0
2009	23,6	26,3	17,5	12,6	11,2	10,2	9,5	9,2	7,7	4,1	1,4
2010	18,8	23,5	14,9	10,3	9,6	8,5	8,6	8,3	6,7	4,4	1,5
2011	15,8	19,8	12,5	8,6	7,5	7	7	6,8	5,9	3,1	1,2
2012	14,9	19,0	12,2	8,3	6,9	6,5	6,7	6,4	5,3	3,3	0,9
2013	16,4	20,0	12,6	8,8	7,8	6,7	6,4	6,7	5,8	4,2	1,1
2014	16,1	18,9	13	8,8	7,7	7,1	6,9	7,8	6,7	4,7	2,1
2015	16,5	19,7	13,2	8,9	8,2	7,8	7	8,3	7,2	5,8	2,5
2016	16,2	21,5	14,6	10,1	8,7	8	7,8	7,8	6,6	5,6	2,6
2017	17	22,8	14,5	9,8	8,9	7,7	7,4	7,6	7,5	4,9	2,2
2018	17,1	22	15,1	10	8,8	7,7	7,7	7,8	7,9	5	2,7
2019	21,1	27,6	18,1	13	10,9	10,3	10,3	9,7	8,7	6,9	3,1

Kaynak: TÜİK

Tablo 6'da Türkiye'de yaş grubuna göre işsizlik oranları belirtilmektedir. Buna göre en düşük işsizlik oranı 65 yaş ve üstünü oluşturan kesimde görülürken, en yüksek işsizlik oranı da 20-24 yaş arası genç kesimde ortaya çıkmaktadır. Yıllar itibariyle işsizliğin en fazla artış gösterdiği yaş aralığının 20-24 yaş aralığı olduğu görülmektedir. Bu sonucun ortaya çıkmasında üniversite mezunu genç işsizlerin etkili olduğu varsayılmaktadır. Ülkemizde genç işsiz sayısı her geçen gün hızla artmakta ve gençlere yeterli istihdam olanakları sağlanamamaktadır.

Tablo 7: Türkiye'de Kadın Nüfusun Yaş Grubuna ve Yıllara Göre İşsizlik Oranları (15+yaş) (%)

YILLAR	15-19	20-24	25-29	30-34	35-39	**40-44**	**45-49**	**50-54**	**55-59**	**60-64**	**65**
2005	17,6	22,1	15,5	10,2	7,9	5,3	3,9	2,6	0,7	0,9	0,1
2006	18,1	22,1	14,6	10,9	7,7	6,0	4,0	2,3	1,5	0,3	0,3
2007	18,9	21,7	14,3	10,0	8,1	5,9	4,3	2,2	1,6	0,8	0,0
2008	18,6	22,6	15,0	11,0	8,8	6,8	5,4	3,4	1,6	0,8	0,6
2009	22,2	26,5	19,4	13,8	11,7	9,7	7,0	4,5	2,1	0,6	0,3
2010	18,5	25,2	17,9	12,5	11,2	8,0	6,3	5,7	1,8	1,1	0,1
2011	15,5	23,3	15,8	11,3	9,4	7,1	5,7	4,3	2,1	0,9	0,1

2012	14,9	22,2	16,5	10,9	8,8	6,8	5,0	3,9	2,6	0,7	0,2
2013	17,5	23,9	17,1	11,9	10,5	7,9	6,1	4,7	3,2	1,6	0,1
2014	16,1	22,5	16,6	12	11	8,3	7,3	5,1	2,8	1,5	0,9
2015	18,4	24,1	17,5	12,5	10,9	8,6	7,5	6,6	4,1	2,1	0,9
2016	17,2	26,8	19,2	14,6	11,9	9,9	8,3	6,4	3,7	1,9	0,8
2017	18,3	29,5	19,2	14,2	12,4	10	7,7	6,9	3,7	2,3	1
2018	20,6	27,3	20,2	13,8	12,1	10,2	8,4	6,9	4	2,1	1,4
2019	23,8	33,3	21,9	16,5	13,6	13,1	10,9	8	5,2	2,2	1,7

Kaynak: TÜİK

Tablo 7'de Türkiye'de 15 yaş üstü kadın nüfusun yaş grubuna ve yıllara göre işsizlik oranları verilmektedir. Tablo, ülkemizde kadınların işgücü piyasalarında daha az yer almasına bağlı daha yoğun oranda işsizlik yaşadığını ispatlamaktadır. Türkiye'de kadınların iş hayatına atılmak yerine ev hanımı olmayı seçmelerine, kadınlara olan önyargılara ve kadınların aile hayatında rollerinin daha fazla olmasına bağlı olarak ortaya çıkan bir erkek egemen istihdam söz konusudur. Dolayısıyla erkekler iş hayatında daha fazla yer almaktadır. Günümüzde işgücünde yer alan kadınlara yönelik uygulanan yasal düzenlemeler (doğum izni alma gibi) sonucunda kadınların iş hayatına atılmaları teşvik edilmiş ve kadın işsiz sayısındaki artış hızının azaltılması hedeflenmiştir. Ancak, 2019 yılında en yüksek işsizliği 20-24 yaş grubu kadınlar (%33,3), en düşük işsizliği de 65 yaş ve üzeri kadınlar oluşturmuştur. Tablodan özellikle genç yaş grubundaki kadın işsizliğinin bugün önemli boyutlara taşınmış olduğu açıkça görülmektedir.

Tablo 8: Türkiye'de Erkek Nüfusun Yaş Grubuna ve Yıllara Göre İşsizlik Oranları (15+yaş) (%)

YILLAR	**15-19**	**20-24**	**25-29**	**30-34**	**35-39**	**40-44**	**45-49**	**50-54**	**55-59**	**60-64**	**65**
2005	18,4	20,2	12,4	9,1	7,7	7,3	7,7	8,2	5,9	3,7	1,1
2006	17,1	19,0	12,4	7,9	7,3	7,2	7,4	8,2	6,6	3,8	1,0
2007	20,0	19,3	11,8	8,3	7,1	7,0	7,8	7,4	6,2	4,1	1,2
2008	20,1	20,1	12,6	9,2	8,1	8,0	8,2	7,9	7,5	4,9	1,2
2009	24,2	26,2	16,7	12,2	11,0	10,3	10,3	10,8	9,8	5,6	1,8
2010	19,0	22,4	13,6	9,5	9,0	8,7	9,3	9,2	8,7	5,7	2,1
2011	15,9	17,8	11,1	7,6	6,8	7,0	7,4	7,7	7,4	4,0	1,6
2012	14,9	17,1	10,4	7,1	6,1	6,3	7,3	7,3	6,4	4,3	1,2
2013	15,9	17,6	10,7	7,4	6,6	6,1	6,5	7,5	6,8	5,3	1,5
2014	16,2	16,9	11,2	7,3	6,3	6,6	6,7	8,8	8,2	6	2,5
2015	15,6	17,1	11,1	7,3	6,9	7,4	6,8	9	8,3	7,2	3,1
2016	15,7	18,3	12,3	8,1	7,2	7,1	7,5	8,3	7,6	7	3,2
2017	16,5	18,7	12	7,7	7,1	6,5	7,3	7,8	8,8	5,9	2,6

2018	15,7	18,8	12,3	8,1	7,1	6,5	7,4	8,2	9,3	6,1	3,2
2019	19,9	23,9	16	11,2	9,5	8,9	10	10,4	10	8,6	3,6

Kaynak: TÜİK

Tablo 8'de Türkiye'de 15 yaş üstü erkek nüfusun yaş grubuna ve yıllara göre işsizlik oranları verilmektedir. Buna göre, en yüksek işsizlik seviyesinin (%23,9) kadın nüfusla benzer biçimde 20-24 yaş aralığında olduğu görülmektedir. 20-24 yaş aralığındaki erkek işsizliğin, 2008 küresel finansal krizin etkisiyle 2009 yılında %26,2 ile diğer yıllara oranla en yüksek seviyeye geldiği gözlenmektedir.

5. TÜRKİYE'DE İŞ ARAMA SÜRESİNE GÖRE İŞSİZLİK

Türkiye'de iş arama süresine göre işsizliğe bakıldığında iş arama süresindeki artışın yapısal olarak işsizliği artırdığı görülmektedir. Bu sürenin bir yıldan daha uzun bir zaman zarfında olması işsizlik seviyelerini yükseltmektedir. Bu durum karşısında bireyler işsiz kaldıkları süre uzadıkça tembelleşme, ümitsizliğe kapılma gibi psikolojik sorunlar yaşamaktadır. Dolayısıyla iş arama süresini çok uzun dönemlere yaymamak gerekmektedir. Bu süre uzatıldığında bireyleri tekrar iş dünyasına kazandırmak daha fazla zaman ve maliyetle karşılaşmamıza sebebiyet vermektedir (Bekiroğlu, 2010: 160).

Tablo 9: Türkiye'de İş Arama Süresine Göre İşsizlik (bin kişi, 15 + yaş)

YILLAR	TOPLAM	**1-2 Ay**	**3-5 Ay**	**6-8 Ay**	**9-11Ay**	**1 YIL VE DAHA FAZLA 2 YILDAN AZ**	**2 YIL VE DAHA FAZLA 3 YILDAN AZ**	**3 YIL VE DAHA FAZLA**
2005	2316	513	520	289	90	429	261	214
2006	2271	562	533	272	82	414	216	192
2007	2320	658	578	274	99	402	170	139
2008	2566	777	688	308	98	410	167	118
2009	3434	957	929	502	175	538	199	135
2010	3011	906	724	375	142	533	208	124
2011	2584	862	611	315	108	428	168	91
2012	2481	826	646	291	99	401	147	71
2013	2645	904	709	327	99	452	138	76
2014	2853	1195	694	285	89	408	126	55
2015	3057	1265	709	327	111	462	131	52
2016	3330	1380	792	353	118	492	124	70
2017	3454	1382	792	390	134	534	150	72
2018	3536	1463	780	359	143	546	158	87
2019	4470	1640	1058	519	203	712	222	116

Kaynak: TÜİK Hane Halkı İş Gücü Anketi

Tablo 9'da Türkiye'de iş arama süresine göre işsizlik rakamları yer almaktadır. Buna göre bireylerin kısa dönem de iş arama süresinin 1-2

ay, uzun dönem de iş arama süresinin 1 yıl ve daha fazla olup 2 yıldan az olduğu görülmektedir. Tabloya göre 2005-2019 döneminde işsizlik hızla artmış olup bu dönemde en fazla işsizlik 1-2 aylık kısa süreli zaman zarfında ortaya çıkmıştır. İş arama süresi uzadıkça işsizliğin azaldığı gözlenmektedir. Bu durumun oluşmasında bireylerin iş aramaktan vazgeçmesi ve ümitsizliğe kapılması gibi psikolojik faktörlerin de etkili olduğu düşünülmektedir.

6. TÜRKİYE'DE GENÇ İŞSİZLİĞİN DURUMU

Günümüzde genç bireylerin eğitime olan katılımlarının artması ile yeterli istihdam alanlarının yaratılamaması ayrıca nitelikli işgücünün piyasada kendine yer bulamaması genç işsizlik oranlarını artırmaktadır (Akkaya, 2017: 24). Ülkemizdeki genç nüfus sayısının yüksek olmasına bağlı olarak genç işsiz sayısı da hızla artmaktadır.

Tablo 10: Türkiye'de 15-24 Yaş Grubundaki İşsizlik Oranı (%)

YILLAR	15-24 YAŞ
2005	19,5
2006	18,3
2007	19,6
2008	20,1
2009	23,8
2010	21,7
2011	18,4
2012	17,5
2013	18,7
2014	17,9
2015	18,5
2016	19,6
2017	20.8
2018	20,3
2019	25,4

Kaynak: TÜİK

Tablo 10, Türkiye'de 15-24 yaş grubundaki işsizlik oranını göstermektedir. Genç işsizliğin 15-24 yaş grubu arasındaki yüzdesine bakıldığında sürekli çift haneli ve artan bir seviyede olduğu görülmektedir. Türkiye'de 15-24 yaş grubundaki işsizlik oranı 2009 yılında en yüksek, 2012 yılında da en düşük seviyededir. 2014-2017 döneminde genç işsizliğin sürekli bir biçimde artmakta olduğu gözlenmektedir. 2019 yılı 15-24 yaş aralığı genç işsizliğin en yüksek oranda görüldüğü yıl olup bu oran %25,4 seviyesindedir. Bu durumun oluşmasında küresel piyasalarda oluşan dengesizliklerin ve ülke içindeki ekonomik, politik ve siyasi faktörlerin etkili olduğu düşünülmektedir.

7. TÜRKİYE'DE İŞSİZLİĞİN BÖLGELERE GÖRE DAĞILIMI

Ülkemizde işsizliğin bölgelere göre dağılımına baktığımızda, işsizliğin bölgeler arasındaki farklılıklara bağlı olarak ciddi anlamda değişim gösterdiğini ve artış eğiliminde olduğunu görmekteyiz. Artan sanayileşmeyle birlikte köyden kente yapılan göçler ve kentte oluşan işgücü fazlalığı bu durumu tetiklemektedir. Dolayısıyla kentlerde de işsizlik oranı yükselmektedir.

Tablo 11: Türkiye'de Bölgelere Göre İşsizlik Oranları (%)

BÖLGELER	A	B	C	D	E	**F**	**G**	**H**	**I**	**J**	**K**	**L**
2005	11.5	7,5	10,0	10,5	13,2	13,9	11,1	6,7	5,5	3,8	13,8	12.1
2006	11.4	7,2	9,3	9,7	12,3	12,5	11,0	6,5	5,6	5,0	11,2	14,2
2007	10.4	6,6	9,4	9,7	11,2	12,0	10,8	7,9	6,6	5,8	12,9	16,9
2008	11.2	9,4	10,5	10,5	11,2	13,9	10,9	7,2	5,8	5,9	14,4	15,8
2009	16.8	10,8	14,1	14,4	12,4	17,5	13,9	7,4	6,0	8,5	16,6	17,4
2010	14,3	8,8	12	11,5	10,8	13,9	2,2	8,3	6,1	8,2	14,3	12,4
2011	11,8	7,1	10	9,8	8,6	10,6	9,7	6	6,4	8,3	10,2	11,7
2012	11,3	6,5	9,6	8,9	8,4	9,8	7,6	6,1	6,3	6,9	8,7	12,4
2013	11,2	6,8	10,1	8,4	8,6	11	8,4	6,7	6,8	6,7	9	14,5
2014	11,9	6,7	9,1	8,1	9,8	11,1	8,9	6,2	6,2	5,3	10,6	15,6
2015	12,9	6,4	9,4	8,9	9,8	11,5	9,8	6,7	4,8	4,9	8,7	16,5
2016	13,5	7,1	9,3	9,9	9,9	11,8	10,4	7,7	4,5	4,9	9	18,7
2017	13,9	7,3	9,8	10,3	9,8	11,4	11,7	6,4	3,6	5,5	9,9	17
2018	12,5	6,7	9,8	9,6	8,9	12,2	12,2	6,5	6,2	6,4	14,8	18,1
2019	14,9	9,8	12,2	12,3	12,4	14,2	14	8,4	9,9	10,5	18	22,4

Kaynak: TÜİK Hane Halkı İş Gücü Anketi

A: İstanbul

B:Batı Marmara

C:Ege

D:Doğu Marmara

E:Batı Anadolu

F:Akdeniz

G:Orta Anadolu

H:Batı Karadeniz

I:Doğu Karadeniz

J:Kuzey Doğu Anadolu

K:Orta Doğu Anadolu

L:Güney Doğu Anadolu

Tablo 11'de Türkiye'de bölgelere göre işsizlik oranları yer almaktadır. Tabloya göre en fazla işsizlik oranı 2005-2019 döneminde ağırlıklı olarak Güneydoğu Anadolu bölgesinde görülmektedir. Bu durumun oluşmasında bölgeler arasındaki adil olmayan gelir dağılımının ve devlet tarafından yapılan yatırımların yetersizliğinin etkili olduğu düşünülmektedir. Marmara bölgesinde diğer bölgelere oranla sanayileşmenin oldukça yüksek düzeyde olmasına bağlı yoğun göç yaşanması nedeniyle bu bölgede de işsizlik oranının yüksek olduğu ve artık istihdam olanaklarının hızla artan göç karşısında yetersiz kaldığı gözlenmektedir. Eğer sanayileşme diğer bölgelere de dağılırsa bölgeler arası göç yaşanmayacak ve işsizlik oranları azalacaktır. 2019 yılında işsizlik oranının en yoğun seviyede yaşandığı bölge Güneydoğu Anadolu bölgesi olup işsizlik %22,4 düzeyindedir. Güneydoğu Anadolu bölgesini %18'lik işsizlik oranıyla Ortadoğu Anadolu bölgesi izlemektedir. Batı ve Doğu Karadeniz bölgelerinde işsizlik oranı yıllar itibariyle azalma eğilimi göstermekte, işgücü doğudan batıya doğru kaymakta, batıda yoğunlaşma göstermektedir. Bu nedenle batının işgücü hacmi artıp istihdam olanağı azalmakta, işsizlik yükselmektedir. 2019 yılında Batı Karadeniz bölgesinde işsizliğin (%8,4) diğer bölgelere oranla daha az olduğu görülmektedir.

8. TÜRKİYE'DE İŞSİZLİK ORANI

Türkiye'de artan nüfusa bağlı istihdam alanları oluşturulamaması sebebiyle işsizlik sorunu gündeme gelmektedir. Türkiye'de hedeflenen sanayileşmenin tam anlamıyla oluşturulamaması ve istihdam alanına yeterli yatırımların yapılmaması sebebiyle yapısal bir işsizlik oluşmaktadır. Tarım sektörüyle birlikte gelen bir gizli işsizlik söz konusudur. Burada ücretsiz aile işçilerinin oluşturduğu fazlalık üretimde eksilme oluşturmamaktadır. Gelişmiş ve sanayileşen ülkeler nüfusu kente çekip istihdam alanı oluşturabilirken, Türkiye sanayileşmede geç kaldığı için henüz sanayi üretimini arttırıp istihdam alanı oluşturma açısından bir gelişme gösterememektedir (Bozdağlıoğlu, 2008: 57).

Tablo 12: Türkiye'de Yıllar İtibariyle Genel İşsizlik Oranları (%, 15+)

YILLAR	İŞSİZLİK ORANI
2005	9,5
2006	9,0
2007	9,2
2008	10,0
2009	13
2010	11,1
2011	9,1
2012	8,4
2013	9,0

2014	9,9
2015	10,3
2016	10,9
2017	10,9
2018	11
2019	13,7

Kaynak: TÜİK

Tablo 12'de Türkiye'de 2005-2019 yılları arasındaki genel işsizlik oranları görülmektedir. Tabloya göre 2008 küresel finansal krizine bağlı olarak 2009 yılında işsizlik en yüksek seviyeye ulaşmıştır. 2013-2019 döneminde işsizlik sürekli artış göstermiştir. 2019 yılında 2018 yılına göre %2,7'lik bir artış sergileyerek %13,7 seviyesine ulaşmıştır.

9. TÜRKİYE'DE İŞSİZLİĞİN BOYUTLARI, NEDENLERİ VE İŞSİZLİĞE YÖNELİK ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Türkiye'de eksik istihdam ciddi boyutlardadır. Eksik istihdamdaki işsiz nüfusun eğitim düzeyi de sanayileşmiş ülkelere göre daha düşüktür. Üretimde bu açıdan düşüşler eksik istihdamda artış göstermektedir (Kanca, 2012: 4-5). Ülkemizde genç işsizlik sorunu ve kırdan kente göçler işsizlik sorununu giderek artırmaktadır. Nüfusun hızla artması, iç ve dış göçlerde meydana gelen fazlalık ve üretim kapasitesinin yetersiz olması işsizliğin boyutunu giderek yükseltmektedir (Uçan, 2016: 21-24). Bütün bunların yanı sıra Türkiye'de çok ciddi oranda genç işsiz vardır. Eğitimli nüfusa yeterli istihdam olanakları sağlanamaması nedeniyle genç nüfus açısından işsizlik giderek önemli boyutlara ulaşmaktadır. Dolayısıyla Türkiye'de işsizliğe bağlı düşük gelir grupları, fakirlik, asgari ücretten düşük gelir ve milli gelire katkısı sıfır olan istihdam şekilleri ortaya çıkmıştır. Türkiye'de işgücüne katılım oranları da oldukça düşük seviyededir. Bu durumun oluşmasında işgücü piyasalarında kadın istihdamının düşük olması ve okullaşmanın artmasıyla işgücüne katılım oranının azalması başı çekmektedir. İşgücüne katılma oranı ücretsiz aile işçileri, ev hanımları ve hali hazırda işe başlamayı bekleyen grubu kapsamamaktadır. Gerçekte bu grupların oluşturduğu işsizlik hali hazırdaki işsizlik oranlarından daha yüksek bir oran oluşturmaktadır (Bilgin, 2003: 138-139).

Sonuç olarak ülkemizde işsizlik sorunu bugün en önemli ekonomik sorunlar arasında yer almaktadır. İşsizlik her geçen gün daha da artmaktadır. Özellikle genç ve eğitimli kesime yeterli istihdam alanı oluşturulamadığı için işsizlik azaltılamamaktadır. Artan nüfusla birlikte gelir dağılımında da büyük adaletsizliklerin olduğu görülmektedir. Türkiye'de işsizliğin boyutları yaş, cinsiyet, eğitim, iç ve dış göçlere bağlı olarak farklı şekillerde artış göstermektedir. Bu açıdan daha etkin ve işsizliği azaltmaya yönelik yeni ekonomi politikaları geliştirilmelidir.

Türkiye ekonomisi hızla artan nüfusuyla birlikte işgücü ve ekonomideki sermaye artışıyla yatırımları karşılayamaz hale gelmiş olup düşük verimlilik ve üretimde yüksek sermaye yoğunluğu yaşamaktadır (Yanbaşlı, 2014: 53). Türkiye'de işsizlik sorununun temel nedenlerinden bir diğeri de tarım sektöründen sanayi ve hizmet sektörlerine geçen bir ekonomik yapının geçiş aşamasındaki uyumsuzluğundan kaynaklanmaktadır. Tarımdan sanayi ve hizmet sektörlerine geçişte işgücünün vasıfsız kalması ve hizmet sektöründe de istihdam oluşturulamaması yapısal bir uyumsuzluk yaratmıştır (Apaydın, 2019: 168). Tarımsal istihdamın büyük olması, emek ve arz fazlalığı, işgücünün genç nüfus olması, ücretlerin düşük olması gibi sebeplerden dolayı işsizliğin yapısal boyutları artış göstermektedir (Güney, 2009: 141).

Türkiye'de gelişen teknolojiyle birlikte emeğin yerini makineler almış ve işgücü işsiz kalmıştır. Buna bağlı olarak kırdan kente göçler meydana gelmiştir. Hızlı nüfus artışı da bu durumun oluşmasına zemin hazırlamıştır. Nüfus artışıyla piyasadaki sermaye ve yatırımlar yetersiz kalmaya başlamıştır. Yeterli istihdam sağlanamaması nedeniyle özellikle yapısal olarak genç işsizlik giderek daha da artış göstermiştir. Ülkemizin sanayileşmede istenilen düzeye gelememesi, tarım sektörünün baskınlığının devam etmesi, genç istihdam gibi sorunlar işsizliğin temel yapısal nedenlerini oluşturmaktadır. Bunun yanında işverenlerin seçici davranması, vasıfsız işsizlere gerekli eğitimlerin sağlanamaması ve kadınların işgücüne katılım oranlarının düşük olması gibi unsurlar da günümüzde işsizliği yükseltmektedir (Karabulut, 2007: 21-22).

Türkiye'de meydana gelen krizlerin etkisiyle ekonomide meydana gelen konjonktürel dalgalanmalar, yüksek enflasyon ve yüksek faiz oranlarını beraberinde getirmiştir. 2008 yılında Amerika'da başlayıp tüm dünyayı etkisi altına alan küresel finansal kriz ekonomiyi, büyümeyi ve istihdam oranlarını olumsuz yönde etkilemiş, piyasada meydana gelen dalgalanmalarla üretim durmuş işsizlik giderek artmıştır (Fırat, 2012: 411). Bunun yanı sıra ülkemizde zaman zaman ortaya çıkan krizler de işsizliği ciddi boyutlara getirmiştir. Geçmişte yaşanan ve dünya genelinde meydana gelen farklı nitelikteki krizler durgunluk dönemlerinde meydana gelen konjonktürel dalgalanmalarla birlikte işsizliği tetiklemektedir (Yanbaşlı, 2014: 51). Son dönemde küresel çapta görülen ekonomik daralma ve durgunluğa ilave olarak dünya genelinde ortaya çıkan pandeminin de etkisiyle zaten kırılgan bir yapıda olan Türkiye ekonomisi ciddi oranda zarar görmüş, ekonomi küçülerek, işsizlik daha da artmıştır. Türkiye'de konjonktürel nedenlere bağlı olarak oluşan işsizlik küresel çapta ve geçmişten günümüze ekonomik dalgalanmalar meydana getirmektedir. Bu ekonomik durgunluk dönemlerinde istihdamın makroekonomik olarak etkilenmesiyle işsizlik açığa çıkmaktadır. Piyasalarda üretimin azalmasıyla birlikte dalgalanmaların gerçekleştiği dönemlerde işsizlik de ciddi derecede artmaktadır.

Türkiye'de istihdam oranı, işgücüne katılım oranı ve işgücünün eğitim seviyesi düşüktür. Tarım ağırlıklı yapılaşma, kadın erkek işgücü istihdamı arasındaki eşitsizlik ve bölgesel farklar işgücü piyasasının temel sorunlarıdır. Kırsal alanlar için ekonomik kalkınma sağlanarak, devletin kredi ve sübvansiyonla kırsal alanları desteklemesi gerekmektedir.

Türkiye'de kadın istihdamının az olduğu, genç işsizlik oranının fazla olduğu ve tarım sektöründe kayıt dışı istihdamın yüksek olduğu bir işgücü piyasası egemendir. Kadın işsizliğini azaltmak adına kadınların işgücüne katılımları için teşvik uygulamaları getirilmelidir. Genç nüfusa yeterli istihdam alanı oluşturulmalıdır. Eğitim programlarıyla işgücünün eğitim düzeyi artırılarak kayıt dışılık azaltılmalıdır. Tarım sektörünün istihdamdaki payının giderek azalması nedeniyle bu sektörde çalışanlara verilen eğitim, verimlilik ve kayıtlı çalışma olanakları artırılmalıdır (Şentürk, 2015: 140-141). İşgücü piyasaları göz önünde bulundurularak, işsizliğin yoğun olduğu sektörlere ağırlık verilmeli, işsiz kişiler ihtiyaçlarına göre yetiştirilmelidir. Tüm işsiz kesim ve üreticiler kayıt altında olmalıdır. Büyümenin işsizliği azaltıcı etkisi nedeniyle büyüme sağlanmalı, istihdam artırılmalıdır. İşsizlik problemini çözmek için arz ve talep değerlendirilip verimli bir istihdam stratejisi oluşturulmalıdır (Tiryaki, 2007: 67-68).

Türkiye'de işsizlik, hızlı nüfus artışını karşılayabilecek istihdam olanaklarının sağlanamamasından doğmaktadır. İşsizliğe çözüm getirmek adına ekonomide sürdürülebilir ve kalıcı bir büyüme sağlanmalı, enflasyon oranı düşürülmelidir. Böylece kırsal kesimin yaşam şartlarını düzeltip tarımda verimliliği ve üretimi artırmak, kentleşme hızını kontrol altında tutmak gerekmektedir. Ayrıca aktif işgücü politikalarıyla genç işgücü üretime katılmalıdır. Bütün bu politikalar ekonomik yapıya uygun ve kalıcı istihdamı sağlayıcı yönde olmalıdır (Karabıyık, 2009: 196-198).

Türkiye'de işsizlik genç kesim, kadınlar ve düşük eğitimliler arasında yoğunlaşmaktadır. Bu nedenle işsizliğin azaltılması için hükümetlerin aktif istihdam politikalarının yanında destekleyici makroekonomik politikaları da uygulaması gerekmektedir. İstihdamı arttırmak için mesleki ve teknik eğitimler yaygınlaştırılmalı, yatırımlar ve girişimcilik, KOBİ'lerin teşviki gibi aktif emek piyasası politikaları uygulanmalı, işsizlik bu yolla azaltılmalıdır (Bilgin, 2003: 142).

İşsizliği azaltmak için üretimin artırılmasıyla birlikte ihracata yönelik büyüme modeli benimsenmelidir. Yurtiçi talebin yükselmesiyle yatırımlar artırılmalı ve yeni iş imkanlarıyla işsizlik azaltılmalıdır. Üretim teşvik edilerek, yatırımlardan alınan vergiler indirilmeli, ücretlerin düşürülmesi ve firma maliyetlerinin azaltılması ile işsizlik frenlenmelidir (Ümit ve Bulut, 2013: 139).

Türkiye'de işsizlik oranı 2001 krizinden sorma kronikleşmiştir. Tarımda makineleşme ve işgücünün yerini makinelerin alması kırdan kente olan göçleri artırmıştır. Bu durum işsizliğin artmasına sebep olmuştur. Çözüm olarak sanayi sektörüne önem verilmeli, özel sektör yatırımları teşvik edilmeli, tarım sektöründe makineleşme nedeniyle göçlerin yaşanmasına engel olunmalıdır. Ayrıca işgücünün nitelik ve yeteneklerini artırmasına yönelik kurslar sağlanmalıdır. İstihdamı artırıcı yönde yabancı yatırım kalıcı hale getirilmeli ve teşvik edilmelidir (Ümit ve Karataş, 2018: 330). Türkiye'de nüfusun yapısı, eğitim ve istihdam politikaları yeniden ele alınmalı, düzenleyici politikalar uygulanmalıdır. İŞKUR gibi istihdam stratejileri uygulayan kurumların gelişmesi sağlanmalıdır. Kamu girişimciliği ve hizmetleri istihdam oluşturacak şekilde yeniden düzenlenmelidir. Kır ve kent politikaları da istihdam arttırıcı bir etki için yeniden düzenlenmelidir (Apaydın, 2019: 196-197).

İşsizliği azaltmaya yönelik istihdam politikaları küresel hareketlerin etkisini baz alarak uygulanmalıdır. İstihdam da öncelikli politikalar izlenmeli ve yeni iş olanakları oluşturacak istihdam politikaları uygulanmalıdır. Türkiye'nin genç nüfusunun fazla olması nedeniyle eleman açıklarının olduğu sektörlere öncelik verilmeli, tarıma dayalı sanayi geliştirilmeli ve kayıt dışılıkla mücadele edilmelidir. Aynı zamanda yatırım ve istihdam teşvikleri yaratılmalıdır. İş güvencesi sağlanmalı, işsizlik sigortası fonu etkin olarak işlemelidir. Girişimcilik desteklenmelidir. İşsizlik sorunu mutlaka çözülmeli ve gelişmiş ülkelerdeki işsizlik oranlarına ulaşılmaya çalışılmalıdır (Alptekin, 2006: 12-14). AB istihdam stratejilerine uyum sağlanarak ekonomideki rekabet gücü arttırılmalıdır. Ücretler, verimlilik, rekabet gücü ve istihdam temel alınmalıdır. İşletmelerdeki sosyal yükler hafifletilmelidir. Mesleki eğitim sistemi geliştirilerek işsizlik riski yüksek bireylerin mesleki becerileri artırılmalıdır. İşsizlikle mücadelede çalışan kesimin çalışma koşulları iyileştirilmelidir (Bozdağlıoğlu, 2008: 62-63).

Türkiye'de işsizlik kronik hal almış sorunlardan biridir. İşsizliği düşürmede aktif politikalar istihdam yaratmada tam olarak yeterli değildir. Pasif istihdam politikasında ise şartlar birçok işsiz gruba uyum sağlamamaktadır. Dolayısıyla daha basit ve etkin politikalar üretilmelidir. Ülkemizde uygulanan istihdam politikaları işsizliği azaltma konusunda yeterli değildir. Kayıt dışı başta olmak üzere işsizliği azaltmak için daha tutarlı ve etkin politikaların geliştirilmesi gerekmektedir (Özpınar ve diğerleri, 2011: 141). Türkiye'de işsizlik nüfus, yaş, cinsiyet, eğitim gibi yapısal durumlara göre değişmektedir. Dolayısıyla uygulanan aktif ve pasif istihdam politikaları yeniden ele alınıp geliştirilmelidir. İşsizliğe çözüm olması adına yeni, kalıcı, daha etkin, rekabet gücü yüksek ve sürdürülebilir politikaların geliştirilmesi ve uygulanması gerekmektedir.

SONUÇ

Günümüzde işsizlik gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde ortaya çıkan temel problemlerden biri olarak görülmektedir. Ülkemizde uzun yıllardır kronik bir sorun haline gelmiş işsizlik söz konusudur. Resmi verilere göre her ne kadar Türkiye'de işsizlik oranı %13 seviyesinde görülse de gerçek işsizlik oranının bu düzeyin oldukça üstünde olduğu savı genel kabul görmektedir.

İstihdam yaratmayan büyüme ülkemizde uygulanan ekonomi politikalarını başarısızlığa sürüklemektedir. Nüfustaki yükselme oranı, eğitim sisteminin içinde barındırdığı sorunlar, yatırım ve tasarruf yetersizliği, siyasi ve ekonomik istikrarsızlık gibi unsurlar bu sorunun daha da artmasına yol açmaktadır. Büyümenin ülkemizde sürdürülebilir bir büyüme olmaması verimli ve kalıcı bir işgücü istihdamı yaratmaya engel olmaktadır. Türkiye'de 2005-2019 yılları arasında işsizliğin genel yapısı ve işsizliğe yönelik olarak yapılan araştırmalar ve elde edilen bulgular sonucunda işsizliğin önüne geçilemediği ve işsizliğin ülkemizde ciddi bir sorun haline geldiği görülmektedir. İşgücüne yeterli istihdam alanı yaratılamamakta, verimlilik sağlayıcı istihdam politikaları uygulanamamakta ve istihdam oluşturulamamakta böylece işsizlik daha da artmaktadır. Ülkemizin ekonomik anlamda gelişmiş ülkelere göre çok geride olduğu ve refah seviyesinin oldukça düşük düzeyde olduğu görülmektedir. Hızlı nüfus artışı, insan emeğinin yerini teknolojinin alması ve sanayileşmenin belli bir bölgede yoğunlaşması sebebiyle köyden kente göçler işsizliği yükseltmektedir. Bunun yanında genç işsizlik oranı da günümüzde giderek artmaktadır. Kadın işgücü, iş hayatında toplumsal cinsiyet ayrımcılığıyla karşı karşıya kalmakta, erkeklere göre ücret ve sosyal haklar açısından eşit olmayan şartlarda çalışmaktadır.

Türkiye'de bugün işsizlik sorunu oldukça ciddi boyutlara ulaşmış, küresel bir hal almıştır. Ancak işsizlik artışının tam olarak önüne geçilememiştir. Bu nedenle uygulanan istihdam politikalarının koşulları iyileştirilmeli, yeni ve daha etkin politikalar uygulanmalıdır. İşsizliğin önüne geçmek için daha istikrarlı ve günümüz şartlarına uygun politikalar oluşturulmalıdır. Bu durum ancak işsizliğin tüm yönleriyle ele alınıp değerlendirilmesi, etkin, verimli ve sürdürülebilir ekonomi politikalarının uygulanması ile gerçekleşecektir.

KAYNAKÇA

AKKAYA, Tuba, "Türkiye'de İşsizlik Olgusu Bağlamında İş Beğenmeme Nedenleri İstanbul İli Örneği", T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü, Uzmanlık Tezi, Ankara 2017.

ALABAŞ, Aydın, "Uzun Süreli İşsizler ve Uzun Süreli İşsizliği Azaltmada İŞKUR'un Önemi", T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü, Uzmanlık Tezi, Ankara 2007.

ALPTEKİN, Erdem, "Ülkemizdeki İşsizlik Sorunun Kısa Bir Değerlendirmesi ve Çözüm Önerileri", AR&GE Bülten 2006 Aralık Ekonomi, 2006, s. 8-15.

APAYDIN, Şükrü ve TAŞDOĞAN, Celal, "Yapısal ve Konjonktürel İşsizlik Çerçevesinde Okun Yasası Üzerine Bir Gözlem", Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, Cilt:15, Sayı:1, 2019, s. 61-76.

AYDEMİR, Cahit, "Türkiye'de İşgücü Yapısı, İşsizlik ve Kırsal Alan", Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt:27, Sayı:1, 2013, s. 115-138

AYDIN, Noyan, "Türkiye'de İşsizlik Olgusu ve Çözümüne İlişkin Politikaların Etkinliği", Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul 2012.

BEKİROĞLU, Cemil, "Türkiye'de İşsizlik Sorununun Çözümlenmesinde Uygulanan Ekonomi Politikalarının Analizi", Yüksek Lisans Tezi, Kadir Has Üniversitesi, İstanbul 2010.

BİLGİN, Mehmet Hüseyin, "Türkiye'de İşsizliğin Yapısal Analizi", Kadir Has Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Cilt:5, Sayı:13, 2003, s. 137-143.

BOZDAĞLIOĞLU, E. Yasemin, "Türkiye'de İşsizliğin Özellikleri ve İşsizlikle Mücadele Politikaları", Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı:20, 2008, s. 46–63.

FELDMAN, Horst, "The Unemployment Effects of Labor Regulation Around the World", Journal of Comparative Economics, Sayı: 37, 2009, s. 76-90.

FIRAT, Emine, "Konjonktür Teorileri Işığında Türkiye'deki İktisadi Dalgalanmalar", Avrupa Ekonomileri Uluslararası Konferans, 2012, s. 406-413.

GÜNEY, Alptekin, "İşsizlik, Nedenleri, Sonuçları ve Mücadele Yöntemleri", Kamu-İş, Cilt:10, Sayı:4, 2009, s. 135-159.

ILO, "World Employment Social Outlook", Trends 2019.

ILOSTAT, Explorer https://www.ilo.org/shinyapps/bulkexplorer4/ (Erişim Tarihi:05.02.2020).

İNCEKARA, Beyhan, "Gelişmekte Olan Ülkeler ve Türkiye'de İşsizlik", T.C. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı İktisat Teorisi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2010.

KANCA, Osman Cenk, "Türkiye'de İşsizlik ve İktisadi Büyüme Arasındaki Nedenselliğin Ampirik Bir Analizi", Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt:21, Sayı:2, 2012, s. 1-18.

KARABIYIK, İlyas, "Türkiye'de İşsizliği Doğuran Nedenler ve İşsizliğin Yapısı", Aksaray Üniversitesi İİBF Dergisi, Cilt:1, Sayı:2, 2009, s. 182-201.

KARABULUT, Alparslan, "Türkiye'de İşsizliği Önlemede Aktif İstihdam Politikalarının Rolü ve Etkinliği", T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü, Uzmanlık Tezi, Ankara 2007.

ÖZDEMİR, Süleyman: Halis Yunus ERSÖZ ve İbrahim SARIOĞLU; (2006), İşsizlik Sorununun Çözümünde KOBİ'lerin Desteklenmesi, İstanbul Ticaret Odası, Yayın No: 2006-45, İstanbul.

ÖZPINAR, Şansel, DEMİR, Öznur ve KESKİN, Sabiha, "Türkiye'de İstihdamın Yapısının Değerlendirilmesi (2000-2010)", Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi, Cilt:3, Sayı:2, 2011, s. 133-142.

SELAMOĞLU, Ahmet, "Gelişmiş Ülkelerde İstihdam Politikaları, Esneklik Arayışı ve Etkileri", Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı:4, 2002, s. 33-63.

ŞAHİN, Levent, "Türkiye'de İşgücü Piyasasının Yapısal Özellikleri ve İşsizlik Sorunu", Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, Sayı:53, 2007, s. 543-575.

ŞAHİN, Levent ve YILDIRIM, Kadir, "On Dokuzuncu Yüzyıldan Günümüze Türkiye'de İşsizlikle Mücadele Politikalarının Gelişimi", Ekonomi ve Hukuk Dergisi, Cilt:2, Sayı:45, 2015, s. 109-150.

ŞENTÜRK, Mehmet ve AKBAŞ, Yusuf, "İşsizlik-Enflasyon ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Karşılıklı İlişkinin Değerlendirilmesi: Türkiye Örneği", Yaşar Üniversitesi Dergisi, Cilt:9, Sayı:34, 2014, s. 5820-5832.

ŞENTÜRK, Ferhat, "Türkiye'de İşgücü Piyasası ve İstihdamın Yapısı", Sosyal Güvence Dergisi, Sayı:7, 2015, s. 113-143.

TİRYAKİ, Mustafa, "Avrupa Birliği Uyum Sürecinde Tarımdan Kopan İşgücünün İstihdam Edilmesinde Aktif İstihdam Politikalarının Rolü ve Etkinliği", T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü, Uzmanlık Tezi, Ankara 2007.

TÜİK, "Uluslararası Seçilmiş Göstergeler", (çevrimiçi) https://biruni.tuik.gov.tr/secilmisgostergeler/# (Erişim Tarihi: 10.02.2020).

TÜİK, http://www.tuik.gov.tr (Erişim Tarihi:04.11.2019).

TÜİK, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1007 (Erişim Tarihi:13.06.2020).

UÇAN, Ayşegül, "Aktif İstihdam Politikalarının İşsizlikle Mücadelesi", T.C. Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma İktisadı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2016.

ÜMİT, A. Öznur ve BULUT, Elif, "Türkiye'de İşsizliği Etkileyen Faktörlerin Kısmi En Küçük Kareler Regresyon Yöntemi İle Analizi: 2005-2010 Dönemi", Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı:37, 2013, s. 131-142.

ÜMİT, Asiye Öznur ve KARATAŞ, Özlem, " Türkiye'de İşsizlik ve İşsizliği Etkileyen Makroekonomik Faktörlerin Ekonometrik Analizi", Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, Cilt:14, Sayı:2, 2018, s. 311-333.

YANBAŞLI, Elvan, "Türkiye'de Genç İşsizliği Sorunu ve İşsizlikle Mücadelede Uygulanan Ekonomi Politikalarının Analizi", T.C. Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Aydın 2014.

YENİLMEZ, Füsun ve KILIÇ, Esin, "Türkiye'de İşgücüne Katılma Oranı-İşsizlik Oranı İlişkisi: Cinsiyet ve Eğitim Düzeyine Dayalı Bir Analiz", Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi, Cilt:13, Sayı:2, 2018, s. 55-76.

YILDIZ, Kemal, "İşsizlik Türleri, Her Bir İşsizlik Türünün Toplam İşsizlikteki Payı ve Çeşitli Demografik Parametrelerle İlişkisi", Akademik Bakış Dergisi, Sayı:45, 2014, s. 1-26.

YILMAZ, Ali Sırrı ve ÇETİN, Beyzade Nadir, "Küreselleşmenin İşsizlik Üzerine Etkileri", e-Journal of New World Sciences Academy, Cilt:3, Sayı:1, 2007, s. 15-27.

YILMAZ ESER, Burçin ve TERZİ, Harun, "Türkiye'de İşsizlik Sorunu ve Avrupa İstihdam Stratejisi", Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Sayı:30, 2008, s.229-25.

Bölüm 69

YOZGAT BAŞÇAVUŞ HAMAMI VE DÖRT EYVANLI MERKEZİ KUBBELİ KÖŞE HALVETLİ PLAN

Erkan AYGÖR[1]

1 Dr. Öğr. Üyesi, Erkan AYGÖR, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü Öğretim Üyesi, Konya/Türkiye eaygor@erbakan.edu.tr

1.Giriş

Yozgat ismi, yabancı tarih kitaplarında ve atlaslarında Uskat, Jusgat, Yousgath, Yüzgat ve Yozghourt şekillerinde geçmiştir. Osmanlı kaynaklarında ise Yozgat ismine 1530 yıllarına ait Tahrir Defterlerinde rastlamaktayız (Acun, 1981:62). Bu tarihlerde Yozgat, Kızılkoca Kabilesinin Saruhacılı cemaatine tahsis edilmiş 430 akçe geliri olan bir mezra (ekinlik) durumundadır. 1558 tarihli tahrir defterinde Sarı Hacılu Köyünün mezrası iken 1576 tarihli tahrir kaydında Bozok Sancağı'na bağlı Baltı Nahiyesi'nin bir köyü olarak görünmektedir (Sakin, 2012: 22). Bu belgeden anladığımıza göre köy, otuz kişilik erkek nüfusu barındıran bir yerleşim yeriydi. Ancak insanların geçit ve yol üzerinde olması dolayısıyla önemliydi.

Yozgat şehri, hemen hemen Anadolu yarımadasının merkezine yakın bir bölgede, denizden yaklaşık bin metre yüksekliğe sahip bir plato üzerindedir. Bu yüksek plato üzerinde Muslubelen, Kabaktepe ve Çamlık tabir edilen küçük dağların çevrelediği çanak şeklindeki bir coğrafi yapının ortasına yerleşmiştir. Kışları oldukça soğuk kara ikliminin sürdüğü şehrin bulunduğu bölge, Osmanlı dönemi kaynaklarına göre "mevkien latif ve havadar" bir yer olarak tanımlanmaktadır.

Yozgat'ın tarihi Anadolu tarihi ile aynıdır. Hititler'den başlayarak, sırasıyla Firigler, Lidyalılar, Persler, İÖ. 334'te Makedonya Kralı Büyük İskender ile kronoloji devam etmektedir. İÖ. 280-230 arasında Kappadokya Krallığı'na bağlandı. İÖ.188'de Roma kuvvetleri Galatları yenilgiye uğratarak bölgede denetimi ellerine geçirdiler. Roma İmparatoru Augustus (İÖ 27-İS 14) döneminde bölge, Asia Eyaleti adı altında birleştirildi. İS. 395′ te Roma İmparatorluğu ikiye ayrılınca Yozgat, Bizans topraklarında kaldı. Yozgat dolayları 1071 'de Malazgirt Zaferi'nden hemen sonra Anadolu Selçuklu Devleti'nin kurucusu Kutalmışoğlu Süleymanşah tarafından fethedildi. 1243'de yapılan Kösedağ Savaşı' nı Moğolların kazanması üzerine bölgede Moğol etkisi başladı. 1308'de Selçuklu Devleti ortadan kalkınca İlhanlılar bölgeyi egemenlikleri altına aldılar (Sümer, 1960: 311). Eretna Bey Sivas'ta bağımsızlığım ilan etti (1335). Kısa bir süre sonra Yozgat da bu beyliğe bağlandı. 1402'deki Ankara Savaşı'ndan sonra, Timur'un işgal ettiği Yozgat, kısa süre sonra Çelebi Mehmet'in egemenliğine girdi. Osmanlı yönetiminde Yozgat yöresi Bozok Sancağı adıyla Sivas Eyaleti'ne bağlıydı. Celali Ayaklanmaları sırasında yörede birçok olay patlak verdi (Acun, 1981: 636).

Bugünkü Yozgat Kenti 18. yüzyılda Çapanoğlulları tarafından kuruldu. Çapanoğulları başlangıçta bugünkü Yozgat ile Yerköy arasındaki Sarayköy'ü kurdular (1749). O dönemlerde Yozgat bir köy yerleşmesiydi. Bu köyün kentleşmesi Demirli Medrese ve Büyük Cami'nin yaptırılması ve çarşının geliştirilmesiyle sağlandı. II. Mahmut 1833'te Yozgat'ta Çapanoğulları yönetimine son verdi. Bozok Sancağı Tanzimat'tan sonra Ankara

Eyaleti'ne bağlandı. Kurtuluş Savaşı'nın başlangıcında Yozgat'ta Ankara Hükümeti'ne karşı ayaklanma patlak verdiyse de her iki ayaklanma da kolaylıkla ve hızla bastırıldı. Cumhuriyetten sonra Bozok adı değiştirilip Yozgat adıyla bir il kuruldu (Acun, 1981: 637).

Başçavuş Hamamı Yozgat'ın merkezinde tarihi kent dokusunda bulunmaktadır. Hamamı çalışma konusu olarak ele almamızdaki ana neden 19. yüzyılda inşa edilmesi ve plan tipi acısından yüzyıllardır kullanılan dört eyvanlı merkzeki kubbeli köşe halvetli şemayı göstermesidir. Merkezi mekan dört eyvanlı şema yüzyıllardır, Türk Mimarisinde bilinmekte olup, İslamiyetle birlikte mimaride çok sık kullanılmıştır. Çeşitli yapılarda cami, saray, han, medrese, ev gibi değişik yapı türlerinde görülmektedir. Bu planın hamam mimarisindeki karşılığı dört eyvalı merkezi kubbeli köşe halvetli plan tipidir. Merkezi mekan ile ilgili yayını bulunan Günkut Akın'ın hamamlara yer vermemiş olmasıda, yayını daha önemli kılmaktadır. Merkezi mekan kavramı değişik yapı türlerinde planlama açısından kesintiye uğrayabilmektedir.

Büyük Selçuklu Camilerindeki dört eyvanlı ulu camilerin yapımı daha sonraki dönemlerde kesintiye uğrar, Memlük Mimarisinde benzerleri uygulanmıştır. Türk İslam cami mimarisi farklı bir yönde gelişiminin sürdürür. Kervansaraylar Orta Asya'da ilk dört eyvanlı ve avlulu örneklerinin verdikten sonra Anadolu'da en güzel ve muhteşem planlamasını devam ettirir. Ancak 19. Yüzyılda artık dört eyvan ve merkezi planlı kervansaraylar yok olur. Keza medreselerde de benzeri bir durum söz konusu olup, 19. Yüzyılda yine şekil değiştirirler. Benzeri uygulama saray ve ev mimarisinde de vardır. Planlama da ana unsurlar ve uygulamalar devam etmektedir. Ancak bu iki yapı türünde zaman açsısından kopukluklar vardır. Genellikle 19. Yüzyılda mimaride değişim ve dönüşümlerin yaşandığı bir çağ olduğu kanısı vardır. Avrupa mimarisi etkileri, ekonomik faktörler, diğer etmenler bir takım farklı mimari unsurları ortaya çıkarmaktadır. Sanat tarihçileri bu dönemde mimaride planlama açsısından özün aynı kaldığı veya Avrupa etkilerinin daha fazla önemli olduğu konusunda iki farklı görüş beyan ede gelmişlerdir. Hamam mimarisinde ise dört eyvanlı merkezi kubbeli köşe halvetli plan tipi hiçbir kesintiye uğramadan yaklaşık sekiz yüzyıl boyunca kullanılan bir plan tipi olarak karşımıza çıkmaktadır. Daha önce araştırmacıların dikkatini çekmeyen bu detay bizim açımızdan önemlidir. Aynı planın hiç değişime uğramadan bunca yıl kullanıması kültürel sürekliliğimiz açısında manidardır. Yukarıda belirtildiği gibi birçok yapı türü kaybolmuş yada küçülmüş, biçim değiştirmişken hamamlardaki bu plan niçin hiç değişime uğramamıştır?

Yozgat Başçavuş Hamamı, 19. yüzyıl ortalarında inşa edilmesi kadim planını hala barındıran şeması ile Anadolu'daki son temsilcilerinden olması bakımından önemli bir yapıdır. Hamam oldukça kötü bir durumda-

dır. Yozgat Belediyesince projeleri hazırlanan ve onaylanan bu önemli eser restorasyonu için gün beklemektedir.

2.Yozgat Başçavuş Hamamı Tarihi ve Mimarisi

Yozgat il merkezinde Aşağınohutlu mahallesinde Başçavuş Sokak ile Geçit sokağının kesişim noktasında yer almaktadır. Doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı hamam hafif eğimli bir araziye konumlandırılmıştır. Kadınlar ve erkekler bölümü olmak üzere çifte hamam olarak yapılmıştır. Tarihi kent dokusu sınırlarında yer almakta olup yakın çevresinde; doğusunda Salim Korkmaz Evi, Batısında Kazım Dönmez Evi ve Avukat Hüsnü Cengiz Evi gibi tescilli yapılarla çevrelenmiştir.

Başçavuş Hamamı Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün mülkiyetinde olup 1952 tarihinde tescillenmiştir. Yapı kuzey duvarı önüne yapılan muhdes mekanlarla birlikte yakın zamanlara kadar kadınlar bölümü hamam olarak kullanılmaya devam etmiştir. Bugün kuzeydeki muhdes bölümler kaldırılmış hamam oldukça bakımsız bir durumdadır.

Hamamın kitabesi yoktur. Yapı vakfiyesine göre tarihlendirilir. Vakfiye tarihinden hamamın, H. 1240 / M. 1824 - 1825 tarihi dolaylarında, Çapanoğlu Süleyman Bey'in Baş Çavuşu Halil Ağa'nın (Öl. 1231 / M. 1815 - 1816) oğlu Ahmet Ağa tarafından yaptırılmıştır.

Yozgat eski Belediye Başkanı ve Ahmet Ağa'nın torunu Salim Korkmaz'ın, 11. 5 1976 tarihinde Hakkı Acun'a verdiği bir vakfiye sureti vardır. Bu vakfiye suretinde bahsedilen evkâfın dışında, vakfiyede Sayın Hamza Keleş'in de gözünden kaçan bir Hamam vardır. Sayfa 3 de yer alan bilgilere göre ; "..... Süleyman Bey Efendi'nin menzili kebirinin havlı divarı ve bir tarafdan mumaileyhin kerimesinin menzili ....." diye yeri tarif edilen kâgir bir hamamdan bahsedilir. Bir de sayfa 6 da ; Çapanoğlu Abdülfettah Bey ve Mahmut Bey ile el Hac Ali Ağa b. Hüseyin, Abdullah Ağa b. Hasan, Mustafa Ağa b. Halil, Mehmet Ağa b. Osman, Ali Ağa b. Süleyman, Osman Ağa b. Halil, el hac hafız Mehmet b. Ali ve Abdülkâdir Ağa b. Abdullah imzalı ve imzaların altına "iş bu bin iki yüz kırk senesi mahı muharremülharemin selhinde Yozgat Kasabası sakinlerinden Ahmet Ağa ibni Hâlil Ağa nam sahibül hayir bundan akdem kendi milk arsasına bina ve ihya eylediği çifte hamamı hudud-ı muayyenesile gılayı pederi rahmetullahı aleyhin bina ve vakfettiği camii şerifin lavazimine..." bu bilgiler yazılmıştır. Bu bilgilerin ışığında ; 1815 tarihli Halil Ağa'nın vakfiyesinde hamamdan bahsediliyor fakat yapılamıyor veya bitirilemiyor. Ama bu vakfiyenin altına H. 1240 / M. 1824 - 1825 tarihinde ilave edilen bilgilerden hamamın yapıldığını anlıyoruz. Söz edilen hamamın da bugünkü Yanan Hamam veya Başçavuş Hamamı diye bilinen ve Salim Korkmaz'ın evinin yakınındaki hamamdır (Acun, 2005: 173).

Hamamın doğu bölümü kadınlar, batı bölümü ise erkekler için yapılmıştır. Her iki bölümün girişleri de kuzey cepheden sağlanmaktadır. Kadınlar bölümü; ılıklık (soyunmalık), hela (traşlık) ve büyük bir kubbeyle örtülü sıcaklık mekanlarından meydana gelmektedir. Erkekler bölümü ılıklık (soyunmalık), mekanı, hela(traşlık), dört yönde eyvanlı ve köşe hücreli (halvet) ortası kubbeyle örtülü sıcaklık mekanlarından meydana gelmektedir.

Plan Tipi: Hamam 438 m^2 alana sahiptir. Yapı doğu-batı doğrultusunda yerleştirilmiştir. Çifte hamam olarak inşa edilen yapı, kadınlar ve erkekler bölümü farklı planlanmıştır. Erkekler bölümü dört eyvanlı merkezi kubbeli köşe halvetli[2] planlanmıştır. Sıcaklık kısmı plan şemasında eş büyüklükte dört eyvan dikkati çeker. Bu eyvanlar arasında kalan mekanlar kare planlı ve üzeri kubbeyle örtülü köşe hücrelerini meydana getirmektedir. Eyvanlarda ve halvet hücrelerinde yıkanma sekileri ve kurnalar yer almaktadır. Erkekler bölümü girişi aynı zamanda soyunmalık(ılıklık) görevini taşımaktadır. Kuzey-güney doğrultusunda uzanan soyunmalık dikdörtgen planlı ve üzeri tonoz örtülüdür. Ilıklığın devamında ayrı bir kapıyla girilen yaklaşık kare planlı hela planı oluşturan mekanlardan biridir (Çizim: 1, 2, 3).

Kadınlar bölümü aynı zamanda ılıklığı meydana getiren giriş bölümünün doğu-batı doğrultusunda uzanmakta olup, dikdörtgen planlı ve üzeri yine bu yönde tonozla örtülüdür. Ilıklıktan sonra kare planlı büyük bir kubbeyle örtülü sıcaklık mekanı yer alır. Sıcakalık mekanının yıkanma yeri üç yönde sekilerle ve kurnalarla çevrilidir. Ilıklık ve sıcaklığa eklenen muhdes bölmelerin özgün plan şemasında olmadığı dikkate alınmalıdır (Çizim: 1,2, 3).

Hamamın erkekler bölümü ile kadınlar bölümü arasında kuzey-güney doğrultulu dikdörtgen planlı su deposu yer almaktadır. Su deposunun kuzey duvarında sivri kemerli ateşlik kısmı bulunmaktadır. Ateşlik kısmının hemen üzerinde üst örtüden dışarı çıkan baca plan elemanların arasında yer alır.

Yapım Malzemesi ve Tekniği: Hamam kabayonu taş, moloz taş ve tuğla malzeme ile inşa edilmiştir. Beden duvarları yığma tekniğinde yapılmıştır. Güney ve doğu duvar moloz taş ve yatayda üç sıralı tuğla malzeme ile almaşık duvar tekniğindedir. Batı ve kuzey cephede sadece moloz taş kullanımı görülmektedir. Kabayonu taş beden duvarlarının birleşim yerlerinde görülmektedir. Kubbe kasnakları, moloz taştan yapılmıştır ve taşlar arasında çimento derzler dikkati çekmektedir. Hamamın üst örtüsünü meydana getiren kubbe ve tonozlar tuğla malzeme ile örülmüştür.

2 S. Eyice'nin hamamlar için yaptığı tipolojiye göre Sıcaklık Haçvari Dört Eyvanlı Köşe Hücreli Plan Tipi içerisinde yer almaktadır. Hamamların sıcaklıklara göre plan tipolojisi S. Eyice tarafından yapılmıştır (Eyice, 1960:120).

Kubbeler sonradan dıştan betonla kaplanmıştır. Hamamın iç kısmında özellikle erkekler bölümü kubbeyi taşıyan eyvan kemerlerinde ince yonu (kesme taş) taşı kullanılmıştır. Erkekler bölümü duvarlarında da moloz taş ve tuğlanın birlikte kullanımıyla almaşık duvar örgüsü görülmektedir (Fotoğraf 1).

Plan Elemanları Erkekler Bölümü: Erkekler bölümü; ılıklık (soyunmalık), hela (traşlık) ve sıcaklık mekanlarından meydana gelmektedir. Hamamın kuzey cephesi boyunca toprak dolgu ve harfiyat nedeniyle erkekler bölümü ılıklığa açılan griş kapısı toprak altında kalmıştır. Erkekler bölümüne batı duvarda bulunan pencereden güçlükle inilebilmektedir.

Ilıklık (Soyunmalık) Bölümü: Hamamın ana kütlesinin batısında yer almaktadır. 405x705 cm ölçülerinde kuzey-güney doğrultusunda uzanan dikdörtgen planlı mekânın üzeri yine aynı yönde tonozla örtülüdür. Tonoz ortasında demir gergi çubuğu ile desteklenmiştir. Mekanın kuzey duvarı köşesinde 98 cm genişliğinde tuğla ile örülmüş yuvarlak kemerli giriş kapısı izlenmektedir. Bu giriş moloz ve toprak yığınlarıyla kapanmıştır. Girişin solunda yuvarlak kemerli yaklaşık 40 cm derinliğinde ve mevcut zeminden 40-50 cm yükseklikte nişler görülmektedir. Batı duvarda farklı yüksekliklerde ve derinliklerde üç, güney duvarda ise 136 cm genişlikte 35 cm derinlikte nişler bulunmaktadır. Öncesinde tamamen sıvalı olduğu anlaşılan yüzeylerdeki sıvaların büyük bir bölümü dökülmüştür. Zemin toprak ve hafriyatla dolmuş, doğu duvarda insan eliyle yapılmış tahribatlar meydana gelmiştir. Yaklaşık 470 cm yüksekliğindeki mekânın doğu duvarı köşesinde sıcaklığa açılan yuvarlak kemerli kapı ve yanında niş yer almaktadır. Ilıklığın güneyinde yine yuvarlak kemerli bir kapıdan da erkekler bölümü helasına girilmektedir (Fotoğraf 2).

Hela(Traşlık) Bölümü: Hela (traşlık) 310x410 cm ölçülerinde dikdörtgen planlı inşa edilmiştir. Bu bölümün ana mekânı doğu batı yönünde beşik tonozla örtülmüştür. Batı duvarına tuğla duvarla örülmüş biri 145x145cm ölçülerinde, diğeri 140x140 cm iki kabin yapılmıştır. Bu kabinlerin üzeri açıktır ve duvarları zeminden 215 cm yüksekliğe kadar çıkarılmıştır. Kabinlere 70 cm genişliğinde yuvarlak kemerli girişler açılmıştır. Tonoz örtüsünde açılan ışıklıklarla aydınlatılan mekanın duvarlarının ve tonozunun sıvalarının büyük bölümü dökülmüştür. Duvarlarda hamamın diğer bölümlerinde olduğu gibi taş ve tuğla almaşık teknik görülmektedir (Fotoğraf 3).

Sıcaklık Bölümü: Sıcaklık bölümü plan şeması ortada merkezi kubbeli ve dört eyvanlı köşe halvetli plan şemasına sahiptir. Sıcaklığa batıda yer alan ve eyvana açılan kapıyla girilmektedir. Sıcaklık bölümünün ana mekânını 570 cm çapında kubbe örter. Kubbenin tam altında 230x200 cm ölçülerindeki dikdörtgen planlı göbek taşı bulunmaktadır. Kubbe aynı zamanda eyvanları meydana getiren taş kemerler üzerine oturtulmuştur.

Kubbeye geçişler büyük tromplarla sağlanmıştır. Sıcaklık ana mekanı kubbesinin yüksekliği mevcut zeminden 725cm ölçülmüştür. Mekan kubbeye açılan filgözü, ışıklıklarla aydınlatılmıştır. Sıcaklık bölümü doğu, batı, kuzey ve güney olmak üzere dört yönde eyvanlarla genişletilmiştir. Eyvanlar 320-325 cm ölçülerinde genişlikleri olup, 312-315 cm derinliklere sahiptirler. Eyvan kemerleri sivri kemerli olup kemerler düzgün kesme taş malzemeden yapılmıştır. Eyvanların üzeri tuğla malzemeden örülmüş çapraz tonozla örtülmüştür. Tonozlara dörder adet ışıklık pencereleri açılmıştır. Tonozlu eyvanlar kubbeli ana mekâna göre daha alçak tutularak ortadaki kubbeli bölümün içten ve dıştan vurgusu arttırılmıştır. Giriş eyvanının kuzey duvarına sonradan iki kabin eklenmiştir. Traşlık olarak kullanıldığını tahmin ettiğimiz bu mekanlar betonarme malzemeden oldukça basit eklentilerdir. Sıcaklığın doğu eyvanında su deposuna açılan pencerenin izi dikkatimizi çekmektedir. Bu eyvanın tonoz örtüsü değiştirilmiş olup, yukarı bakıldığında tahta döşeme görülmektedir. Dışarıdan bakıldığında bu eyvanın üzerine betonarme su deposu eklendiği göze çarpmaktadır. Batı eyvan ve doğu eyvanın üzeri sıcaklık mekanı eyvanların arasında dört adet köşe (halvet) hücresi sıcaklık plan şemasını tamamlamaktadır. Özel yıkanma odaları olarak kullanılmış bu halvet hücreleri kare planlı ve üzerleri kubbeyle örtülüdür. Kubbelerde beşer adet filgözleri mevcuttur. Kubbeye geçişlerde tuğla kemerli troplar dikkati çekmektedir. Köşe hücrelerinin kapıları 65 cm eninde ve yuvarlak kemerlidir. Sıcaklık bölümü duvarları, eyvan ve köşe hücreleri de dahil olmak üzere yaklaşık 130 cm yüksekliğe kadar betonla kaplanmıştır (Fotoğraf 4).

Plan Elemanları Kadınlar Bölümü: Kadınlar bölümü; ılıklık (soyunmalık), hela (traşlık) ve büyük bir kubbeyle örtülü sıcaklık mekanlarından meydana gelmektedir. Erkekler bölümü ve kadınlar bölümünü ayıran su deposu, planda kadınlar bölümü ana kütlesine dahil edilmiştir. Hamamın kuzey cephesi boyunca toprak dolgu ve harfiyat nedeniyle kadınlar bölümüne giriş güçlükle sağlanmaktadır. Giriş kapısı 80 cm genişliğinde ve yuvarlak kemerli tasarlanmıştır. Giriş kapısı doğrudan ılıklığa açılmaktadır.

Ilıklık (Soyunmalık): Ilıklık bölümü muhdes bölme duvarla iki bölüme ayrılmıştır. Hamama giriş kapısı ılıklığın kuzey duvarında yer almaktadır. İlk mekanın üzeri 337x 294 cm ölçülerindeki doğu-batı doğrultusunda uzanan beşik tonozla örtülüdür. Tonoz örtü kadınlar bölümü hela(traşlık) mekanını da içine almaktadır. Duvarlar yaklaşık 175 cm yüksekliğe kadar sonradan fayansla kaplanmıştır. Fayans üzerinde ve tonozlarda duvarların sıvalı olduğu anlaşılmaktadır. Sıvaların dökülen kısımlarında tuğla tonoz izlenebilmektedir. Tonozun ortasında demir gergi çubuğu bulunmaktadır. Ilıklığın güney duvarında yıkanma sekisi ve kurna görülmektedir. Bu seki ve kurnanın sonradan yapıldığı ve bir dönem burasının yıkanma bölümü olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Ilıklığın

batısında yaklaşık 240 cm yüksekliğinde duvar yer almaktadır. Bu duvar ılıklık mekanının ikiye böler. Arkasındaki bölüm hamamın önüne ilave mekan yapıldığından sonradan su deposuna dönüştürülmüştür. Su deposuna dönüştürülen bölüm dikdörtgen planlı bir mekan iken sonradan yapılan müahalelerle daraltılmış ve dairesel planlı bir alana dönüştürülmüş ve duvarları 255 cm kadar fayansla kaplanmıştır. Bu mekanın batı duvarında şevli ahşap doğramalı bir pencere açılarak içerisinin aydınlatılması sağlanmıştır. Mekanın üzeri kuzey güney doğrultusunda tonozla örtülmüştür (Fotoğraf 5).

Hela (Traşlık): Ilıklık bölümü doğu duvarı köşesinde yer alan 70 cm genişliğinde dar bir kapıyla hela ve traşlık olarak kullanılan bölüme girilmektedir. Bu bölümde 270x285 cm ölçülerinde, 445 cm yüksekliğindeki, 30 cm kalınlığında duvarlarla bölünmüş kare planlı iki hela mevcuttur. Oldukça kötü durumdaki helaların zemini toprak ve harfiyatla doludur. Duvarları zeminden 178 cm yüksekliğe kadar fayansla kaplanmıştır. Mekanın üzeri tonoz örtülüdür. Doğu duvarında dıştan tuğla ile kapatılmış şevli penceresi vardır (Fotoğraf 6).

Sıcaklık: Sıcaklık 735x742 cm ölçülerinde kare planlı olup, kadınlar bölümünün ana mekanıdır. Kare planlı sıcaklık sekizgen kasnağa oturmakta olup, 740 cm çapında kubbeyle örtlüdür. Kubbe yerden 850 cm yüksekliğindedir. Kubbeye geçiş, köşelerde yuvarlak kemerli tuğla malzeme ile örülmüş, tromplarla sağlanmıştır. Sıcaklık mekanı kubbeye açılmış çeşitli büyüklüklerdeki filgözleri aydınlatılmıştır. Sıcaklığın ortasında 210x280 cm ölçülerinde 67 cm yükseklikte dikdörtgen formlu göbektaşı bulunmaktadır. Sıcaklığın doğu duvarı boyunca tuğla duvarlarla örülmüş yıkanma hücreleri eklenmiştir. Muhdes yıkanma bölümlerinden üçü 135x173 cm, dördüncüsü 175x280 cm ölçülerindedir. Küçük olan yıkanma hücrelerinde L şeklinde sekiler ve birer kurna bulunur. Büyük olan hücrede sekiler "U" şeklinde yerleştirilmiştir. Muhdes hücrelerden büyük olanının duvarı yükseltilerek üzeri kapatılmıştır. Sıcaklığın batı duvarında 70 cm açıklığında zeminden 206 cm yükseklikte şevli bir pencere dikkati çekmektedir. Bu pencere hamamın asıl su deposuna bakar. Sıcak havanın mekâna dolaşımını sağlayan pencere bir insanın sığabileceği büyüklüktedir ve zaman zaman deponun temizlenmesi için depoya girişi de sağlamaktadır. Sıcaklığın duvarları alt kısımda mermer kaplamadır ve mermer kaplamanın üzeri 50 cm fayans kaplama olarak yükseltilmiştir. Sıcaklık bölümüm kubbe tromp ve kemerlerinin sıvalı olduğu görülmektedir. Tahribat ve rutubetten dolayı zarar gören sıvaların büyük bir bölümü yok olmuştur. Özgün zemin toprak ve hafriyatla dolmuştur. Hamamı güney, doğu ve batı duvarları boyunca yıkanma sekileri ve kurnalar çevrelemektedir. Sekiler 60 cm genişliğinde ve 30 cm yüksekliğinde ve mermerden yapılmıştır. (Fotoğraf 7).

Su Deposu: Dikdörtgen planlı su deposu 610x 340 cm ölçülerinde kuzey-güney doğrultusunda konumlanmıştır. Üzeri yine bu yönde beşik tonoz ile örtülmüştür. Su deposunun zemini sıkıştırılmış topraktandır ve duvarları belli bir seviyeye kadar çimento harçla sıvanmıştır. Duvarların üst kısmı ve tonoz horasan sıvalıdır ve yer yer sıvaların döküldüğü görülmektedir. Su deposunun doğu ve batı duvarı ortasında şevli birer pencere yer alır. Bu pencereler erkekler ve kadınlar bölümünün sıcaklık mekânlarına açılmaktadır. Batı duvarda yer alan pencere sonradan örülerek kapatılmıştır. Bu pencere sıcak hava dolaşımını sağlamaktadır. Pencereler, deponun temizliği için insanların girebileceği ölçülerde olduğu görülmektedir. Su deposunun zemininde güney duvarı önünde dairesel bir çukurluk mevcuttur. Buraya kazanın konduğu düşünülmektedir. Aynı aks güney cephede sivri kemerli ateşlik kısmına denk gelmektedir (Fotoğraf 8).

Cepheler: Hamam dört cephelidir, doğu ve batı cepheler kısa, kuzey ve güney cepheler uzun cephelerdir. Hamam eğimli bir araziye konumlandırıldığı için cephelerde duvar yükseklikleri değişmektedir.

Doğu cephe: Doğu cephe duvarının sağı 305 cm solu 400 cm yüksekliğindedir. Bu cephe doğrudan yola bakar. Duvarlar ağırlıklı olarak moloz taş görünümündedir. Duvarın ortasında yatayda üç sıra tuğla ile almaşık duvar örgüsüne sahiptir. Köşelerde daha nitelikli ve düzgün olan kabayonu ve kesme taş kullanımı dikkati çekmektedir. Beden duvarı üzerinde taş saçak kornişi yer izlenmektedir. Doğu cephenin uzantısında kadınlar bölümü sıcaklık mekânı örten kubbesi yer almaktadır. Kubbe kasnağı 265 cm yüksekliğindedir ve cephenin en belirleyici unsuru olmuştur. Cephenin sağında hela bölümüne açılan küçük bir pencere izi vardır (Fotoğraf 9).

Batı cephe: Batı cephenin duvar yüksekliği 190 cm dir. Toprak dolgu ve cephenin sağında yer alan komşu bina nedeniyle cephenin büyük bir bölümü kesintiye uğramaktadır. Arka planda ılıklık bölümü tonozu ve sıcaklık kubbesi dikkat çekicidir. Cephenin ortasında ılıklık mekânına açılan ve deformasyona uğratılmış pencere açıklığı dışında oldukça sade bir cephe görünümüne sahiptir. Kadınlar bölümü duvarları önündeki muhdes yapı kaldırıldığından bu duvarlardaki tahribat ve deformasyon daha fazladır. Arka planda kadınlar bölümünün sıcaklık kubbesi ve kubbe kasnağı ile cephenin sağındaki erkekler bölümü kubbesi cephenin en dikkat çekici unsurlarıdır (Fotoğraf 10).

Kuzey cephe: Yola bakan cephesi 3220 cm uzunluğundadır. Kadınlar bölümü 4 metre kadar öne taşırılmıştır. Moloz taş duvar görünümündeki cephenin önü toprak ve moloz hafriyatla dolmuş bu nedenle cephenin büyük bölümü toprak altında kalmıştır. Kadınlar bölümü girişine güçlükle ulaşılabilirken erkekler bölümü girişi tamamen toprak altında kalmıştır. Arka planda kadınlar bölümünün sıcaklık kubbesi ve kubbe kasnağı ile

cephenin sağındaki erkekler bölümü kubbesi cephenin en dikkat çekici unsurlarıdır (Fotoğraf 11).

Güney cephe: Kuzey cephe ile benzerlik göstermektedir. Bu cephe komşu binaların ve hamamın arka bahçesine bakmaktadır. Cephe yüksekliğinin en fazla olduğu cephedir. Bu cephede beden duvarları 515 cm 'ye kadar ulaşmaktadır. Taş ve tuğla almaşık duvar örgüsünde yatayda üç sıralı iki tuğla sırası ile duvarların monotonluğu giderilmiştir. Bu cephede kuzey cephenin aksine erkekler bölümü 3 metre kadar öne taşırılmıştır. Güney cephede kadınlar bölümü su deposu aksında sivri kemerli ateşlik adı verilen niş dikkati çeker. Bu nişin üzerinde beden duvarı içinde yükselen ateşlik bacası bulunmaktadır. Baca günümüzde yıkılmıştır. Bu cephede özellikle kadınlar bölümünde özgün saçak izlerine rastlanmaktadır. Yine bu cephede de duvarların köşelerinde daha düzgün ve iri taş kullanımı görülmektedir (Fotoğraf 12).

3.Dört Eyvanlı Merkezi Kubbeli Köşe Halvetli Plan Değerlendirmesi

Daha önce belirtildiği gibi dört eyvanlı merkezi kubbeli plan tipi Türk mimarisindeki yeri 3000 yıl öncesine kadar gitmektedir. Çok değişik türde mimari eserlerde yüzyıllar boyu kullanıla gelmiştir (Akın, 1990: 235). Hamam mimarisinde ise bilinen, kazılar ile gün yüzüne çıkarılmış en eski örnekleri Orta Asya'da görmek mümkündür. Orta Asya'da 9-12. yüzyıla tarihlendirilen birçok hamam artık bilinmektedir. Bu hamamlar iki tipe ayrılmaktadır. Merkezi planlı ve sıralı tipte inşa edilenler olarak tasnif edilmiştir. Konumuz açısından önemli olanı merkezi planlı hamamlardır. Bu hamamlarda merkezi kubbeli mekanın etrafında diğer hacimler yer almaktadır (Çeşmeli, 2007: 40). Planlama açısından Kazakistan Ottar Hamamı (11/12. yy) dört eyvalı merkezi kubbeli köşe halvetli plana benzemektedir (Tablo 1). Aynı plan şemasındaki diğer hamamlar Taraz (Kazakistan10-11. Yüzyıl), Şahcuvar 1 ve 2 (Taşkent/Özbekistan 12. Yüzyıl) sayılabilir. (Çeşmeli, 2007: 41). Kirman'ın güneyinde İran/Nigar'da bulunan Selçuklu hamamı sıcaklık bölümünde, dört eyvanlı merkezi kubbeli köşe halvetli planıyla karşımıza çıkmaktadır (Cezar, 1977: 291), (Tablo 1). Eyvan aralarındaki köşelerde halvet hücrelerine yer verildiği görülmektedir (Tablo:1). Hamam yapıları Orta Asya'da saray ve kervansaray yapılarında da vardır[3]. Daha sonra Anadolu'da benzeri plan tasarımı Selçuklulardan başlayarak Osmanlı'nın son dönemlerine kadar kullanılmıştır. Türkler Anadolu'ya gelmeden önce hamam inşa etmişlerdir. Orta Asya'dan getirdikleri bu mimari plan yaklaşık bin yıl değişmeden kullanılmıştır. Böylesi bir süreklilik mimaride eşine pek rastlanılmayan önemli bir özelliktir.

3 Selçuklu kervansarayı Ribat-ı Anuşirvan'da planlamada girişe göre sağ köşedeki haçvari planlı kısmın yanındaki oda hamam olarak tanımlanır (Cezar, 1977: 208). Gazneli dönemine ait Leşker-i Bazar sarayında hamamların bulunduğu kısım harem dairelerinde olduğu belirtilmektedir (Cezar, 1977: 235).

Yozgat Başçavuş hamamında 19. Yüzyılda hala bu plan şemasının kullanılıyor olması Türk İslam mimarisindeki geleneğin devamı, merkezi mekan kavramının önemi acısından manidardır.

Anadolu'da Türk Hamamları 12. Yüzyıldaki örneklerde bile gelişmiş bir plan şeması ile karşılaşılmaktadır. Bu gelişmiş şemanın arkasında Orta Asya örnekleri yatmaktadır. Anadoludaki planların uygulmasında merkezi bir kubbe (5-8 m) etrafında radyal eyvanlar ve köşe halvetlerinden oluşan bir şema kullanılmıştır (Önge, 1995:25). Bu dört eyvanlı merkezi kubbeli ve köşe halvetli plandır. Ani'deki hamamlar, Mardin Sitti Radiyye, Yeni Kapı, Divriği Bekir Çavuş, Kayseri Hunad, Konya Sahip Ata, Tokat Pervane, Beyşehir Eşrefoğlu 12-13 yüzyıl hamamlarında kullanılmıştır (Önge, 1995), (Tablo 1).

Aynı plan şeması Osmanlı dönemi 15 ve 16 yüzyıl hamamlarında da görülür. Beyazid Hamamı, Gedik Paşa Hamamı, Çinili Hamam, Ayasofya Hamamı, İstanbul Kanuni Sultant Süleyman Hamamı, Edirnekapı Mihrimah Sultan Hamamı, Edirne Sokollu Mehmet Paşa Hamamı, Niğde Bor Eski Hamam, Niğde Bor Yeni Hamam, gibi örnekleri çoğaltmak mümkündür (Aru, 1949) (Tablo 2).

Sonraki yüzyıllarda 17. Yüzyıldan sonrada dört eyvanlı merkezi kubeli köşe halvetli plan tipi görülmeye devam eder. Aksaray Kızlarağası Hamamı, Çağaloğlu Hamamı, Anadolu'da Sivas Hamamcıoğlu Hamamı, Erzurum Şeyhler Hamamı, Yozgat Merkez Çapanoğlu Çarşı Hamamı gibi örnekler arttırılabilir (Tablo 3).

Yozgat Merkez Çapanoğlu Çarşı Hamamı (1780-1793), Çifte hamam olarak yapılmıştır. Erkekler bölümünün daha önce yapıldığı bilinmektedir (Acun, 2005: 165). Erkek bölümü sıcaklık ve ılıklık plan şeması Başçavuş hamamı erkekler bölümüyle büyük benzerlik göstermektedir (Tablo 1), (Çizim 1). Tıpkı Başçavuş Hamamındaki gibi dört eyvanlı merkezi kubeli köşe halvetli plan şeması görülür. Aralık bölümü kapıları başçavuş hamamında ki gibi sade ve yuvarlak kemerlidir. Üst örtüyü meydana gelen kubbelerin basıklığı ve cephede malzeme kullanımıyla da benzerlik gösterir. Külhan Ateşlik bölümü Başçavuş Hamamında olduğu gibi taş kemerlidir.

Çalışmamızdaki konulardan bir diğeri plan tipolojisindeki isimlendirme sorunudur. Eyice tipolojisinde, A ilk tip " haçvari dört eyvanlı köşe hücreli plan tipi" isimlendirmesi altmış yıldır hiçbir değişime uğramadan araştırmacılar tarafından kullanılmaktadır (Eyice, 1960:120). Gerçi başka bir tipoloji denemesi de yapılmamıştır. Ancak Eyice daha sonraki çalışmasında haçvari terimini tipolojiden çıkarmıştır. Fakat tanımlamada eyvan kollarını yine haça benzetmiştir (Eyice, 1997:417). Hamamlar konusunda önemli araştırmaları bulunan Yılmaz Önge haçvari terimini kullanmamıştır (Önge, 1995). Bu plana merkezi bir kubbe etrafında radyal sıralanan ey-

vanlar ve köşe halvetlerinden oluşan şema şeklinde tanımlamaktadır (Önge, 1995:25). Böyle bir tanımın doğrululuğundan yola çıkarak makalenin isminden anlaşılacağı üzere "Dört Eyvanlı Merkezi Kubbeli Köşe Halvetli" terimi kullanılmıştır. Aslında haçvari teriminin kullanımı anlam karmaşası yaratmaktadır. Haçın kavram olarak mı yoksa bir plan tipine gönderme olarak mı kullanıldığı bilinmemektedir. Eğer kavramsal olarak kabul edersek haçın birçok çeşidi vardır. Latin, gamalı, malta, yunan haçı gibi türleri arttırmak mümkündür. Plan açısından ele alınmışsa incelediğimiz dört eyvanlı merkezi kubbeli köşe halvetli plan Bizans mimarisinde kiliselerdeki kapalı yunan haçına çok benzemektedir. Haçvari terimi ayrıca Roma ve Bizans dönemini hatırlatan, çağrıştıran bir terim olup, anlam karmaşasına neden olmaktadır. Aslında hamamın kökeni mevzuundaki ilk ortaya Mezopotamya'da ortaya çıksa da Roma mimarisindeki ileri düzeydeki kullanımı ve önce İslam ve sonra Türk İslam mimarisini etkilediği ve yönlendirdiği iddiasına bir gönderme olup olmadığı da tartışmalı bir konudur. Eyice rahmetli olduğu için niçin bu terimi kullandı bilemiyoruz.[4] Ancak merkezi mekan kavramının Türkler' deki kadim kullanımı, plan şemasının hemen her tür yapıda kullanılması hamam planlamasında özellikle dört eyvanlı merkezi kubbeli köşe halvetli planın bir yerlerden devşirilmediği, bilhassa Türklere özgü bir plan olduğu düşündürmektedir. Aslında Eyice'de aynı fikirdedir. Eyice, "Türk hamamları (çarşı hamamları veya halk hamamları), ısıtma sistemi bakımından eski Roma hamamlarına benzemekle beraber mimarileri bütünüyle değişiktir. Diğer İslam ülkelerinde İlkçağ mimarisinden kalan bir plan sisteminde kalınmasına rağmen Türk hamamlarında belirli bir eksen düzenlemesi hakim olmuş ve bilhassa sıcaklık bölümlerinde Orta Asya'dan beri yapı sanatında görülen dört eyvan şeması uygulanmıştır" şeklinde bunu beyan etmiştir (Eyice, 1997: 412). Yukarıdaki gerekçelere dayanarak günümüzde dört eyvanlı merkezi kubbeli köşe halvetli teriminin kullanımının daha uygun olacağı kanaatimdeyim.

4.Yozgat Başçavuş Hamamı Türk Hamam Mimarisindeki Yeri

Başçavuş hamamındaki diğer mimari plan elemanları, hamam mimarisindeki klasikleşmiş şemaya uygundurlar ve diğer hamamlardaki ortak özellikleri yansıtmaktadır. Ilıklık, hela, traşlık, sıcaklık, su deposu, külhan, cehennemlik gibi mekânlar Anadolu Türk İslam geleneksel hamam mimarisindeki gibi tasarlanmıştır (Eyice, 1997: 414-415).

Yozgat Başçavuş hamamındaki diğer önemli bir özellik soyunmalık (soğukluk) kısımlarının bulunmamasıdır. Ilıklık bölümleri soyunmalık

4 Eyice sonraki çalışmalarında haçvari terimini kullanmaktan vazgeçmiştir. Ancak tanımlamasında eyvan kollarını hala haça benzetmektedir. "A Tipi. Sıcaklığı dört eyvanlı ve köşelerde halvet hücreleri olan tip. Anadolu'nun en eski hamamlarında da kullanılmış yaygın bir biçimdir. Dört yöne tonozlu eyvanlarla açılan bu tip sıcaklık adeta bir haç şeklinde olup kollarla dış beden duvarları arasındaki köşelerde dört halvet hücresi yer alır." (Eyice, 1997:417).

içinde kullanılmaktadır. Yozgat Çapanoğlu Çarşı hamamnında ise soğukluk (soyunmalık) vardır. Başcavuş hamamındaki soyunmalık mevzunun aslı detaylı bir kazı çalışması sonucu anlaşılabilecektir. Eğer ılıklıktaki soyunmalık orijinal olarak düzenlenmişse 19. Yüzyıl için soyunmalığın artık kullanımadığı sonucu ile karşılaşılabilir.

Başçavuş hamamı malzeme ve teknikteki diğer hamam örnekler ile ortak sayılabilecek niteliklleri moloz taş malzemenin yığma tekniğindeki kullanımıdır. Ayrıca yapıda almaşık duvar tekniği taş ve tuğla birlikteliği çok kullanılmıştır. Daha çok Marmara bölgesindeki yapılarda almaşık duvar tekniği çok sık görülmektedir. Cephelerde ise genel özellik sadelik ve süslemenin olmaması ile karşımıza çıkmaktadır. İç Anadolu hamamlarında da cepheler sade tasarlanmışlardır. Taş saçak kullanımı genel bir özellik olarak söylenebilir. Başçavuş Hamanıdna gördüğümüz taş silmeli saçaklar Osmanlı hamamlarında genellikle kullanılmıştır. Özellikle hamamlarda ısı kaybını önlemek ve mahrermiyet anlayışının bir sonucu olarak ortaya çıkan fil gözleri Türk Hamamlarında olduğu gibi Başçavuş Hamamında da kubbelerdeki yerini almıştır.

5. Sonuç

Çalışmamızda Yozgat Başçavuş Hamamının Türk mimarisindeki yeri ve önemi plan, malzeme ve cephe özellileriyle birlikte ortaya çıkarılmıştır. Hamam detaylı bir şekilde tanımlanmış olup, özellikle plan tipi açısından önemle üzerinde durulmuştur. Türk İslam mimarisinde hamamların sıcaklık plan tipleri içerisinde dört eyvanlı merkezi kubbeli tasarım plan örnekleri ile yüzyıllarına göre incelenmiştir. Dört eyvanlı merkezi kubbeli ve köşe halvetli hamamlar Orta Asya'da biliniyordu. Araştırmacıların günümüzdeki bilgilere göre 9. yüzyıldan başlattıkları hamam mimarisinin ilk örneklerinden başlayarak Selçuklu, Beyliler ve Osmanlıdaki örnekleri irdelenerek; en son Başçavuş hamanmı ile 19 yüzyıla kadarki durum incelenmiştir. Elde ettiğimiz ilk sonuç; Ottar'da 11. Yüzyıla tarihlendirilen dört eyvanlı merkezi kubbeli ve köşe halvetli hamamdan Başçavuş hamamına kadar sekiz yüzyıl değişmeden kullanılmış sıcaklık plan tipi ile karşılaşmamız olmuştur. Hamamlardaki sıcaklık plan tiplerindeki bu yoğun, kadim ve değişmeyen kullanımın arka planında Türklerdeki merkezi mekan anlayışının yattığı düşünülmektedir. Daha önce belirtildiğ gibi sıcaklıklardaki dört eyvanlı merkezi kubbeli planın benzerlerini; medrese, kervansaray, saray, hankah, gibi yapılarda görüldüğünü söylemiştik. Ancak hamamlardaki durum sıcaklıktaki dört eyvanlı merkezi kubbeli köşe halvetli şema hiç kesintiye uğramadan şimdiki bilgilerimize göre sekiz yüz yıl boyunca değişmeden planın tatbik edilmesidir.

Plan tipi tanımlanırken Semavi Eyice'nın haçvari terimi kullanılmamıştır. Zaten Eyice 1997 yılındaki çalışmasında haçvari terimini kaldırarak "sıcaklığı dört eyvanlı ve köşelerde halvet hücreleri olan tip" şeklinde

değiştirmiştir. Ancak tanımında yine eyvan kollarını haça benzetmektedir. Dört eyvan ve merkezi kubbe tasarımının Türklerde özel bir yere sahip olduğu daha önce vurgulanmıştı. Hıristiyanlıktan çok önce kullanılan bir şema olduğu bilinmektedir. Bu nedenle dört eyvanlı merkezi kubbeli köşe halvetli teriminin daha uygun olduğu düşünülmektedir.

Diğer önemli tespitlerden bir diğeri Yozgat Başçavuş çifte hamamında kadınlar ve erkekler bölümünde soyunmalık kısmının bulunmamasıdır. Kadınlar bölümünde betonarme bir soyunmalık sonraki dönem ilavesidir. Hamamda gerçekleştirilecek bilimsel bir kazı çalışması soyunmalıkların asli durumlarını ortaya çıkaracaktır.

Başçavuş Hamamı, Türk Hamam mimarisi içerisinde genel özellileri yansıtmaktadır. Plan elemanları açısından; ılıklık, hela (traşlık), sıcaklık, su deposu, külhan gibi unsurları vardır. Ayrıca eyvan, halvet, tonoz, göbek taşı ve kubbe kullanımları hamamların genel özelliklerini barındırmaktadır. Malzeme olarak taşın hemen her türü Başçavuş Hamamında görülmektedir. Tarihi eserlerimizdeki yanlış uygulama betonarme malzeden nasibini Başçavuş Hamamı da almıştır.

Başçavuş Hamamının 19. yüzyılda yapılması, araştırmada seçilmesinde önemli nedenler arasında yer almaktadır. Özellikle 19. Yüzyılda Anadolu'da Avrupa Mimari etkileri görülmektedir. Ancak planlama açısından, sıcaklıktaki şemanın yüzlerce yıldır oduğu gibi, Başçavuş Hamamı'nda bir değişim yaşamaması, mimaride kültür hafızamız açısından önemlidir. Geleneksel mimari ve planlama açısından, dört eyvanlı merkezi kubbeli köşe halvetli hamam tipi, Türklerin kadim planı, adeta son kalelerinden biri olarak 19. yüzyılda Yozgat Başçavuş Hamamında korunmuştur. Kültür mirasımızın bu nadide örneği Başçavuş Hamamının ivedilikle restorasyon çalışmasının tamamlanması gerekiyor.

KAYNAKÇA

Acun, H. (1981).“Yozgat ve Yöresi Türk Devri Yapıları “, *Vakıflar Dergisi*, S.13, Ankara, 635-665.

Acun H. (2005). *Bozok Sancağında(Yozgat ili) Türk Mimarisi*, Ankara.

Akın, G. (1990). *Asya Merkezi Mekan Geleneği*, Ankara

Aru, K. A. (1949). *Türk Hamamları Etüdü*, İstanbul.

Cezar, M. (1977). *Anadolu Öncesi Türklerde Şehri ve Mimarlık*, İstanbul.

Çeşmeli, İ. (2007). *Orta Asya ve Karahanlı Dönemi Mimarisi*, İstanbul.

Eyice, S. (1960). “İznik’te Büyük Hamam ve Osmanlı Devri Hamamları Hakkında Bir Deneme”, *Tarih Dergisi,* C. XI, 15, İstanbul, 99-120.

Eyice, S. (1997). “Hamam”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı İSAM, C. 15, İstanbul, 402-430.

Dündar M. (2004). ”Niğde Bor Hamamları”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi,* 44, 2, 164-180.

Köşklü Z.- Çınar S. “Erzurum’da Osmanlı Dönemi Hamamları”,*Sanat Dergisi*, Erzurum Atatürk Üniversitesi, 25240- Erzurum, s. 117-137.

Obruk, İ. A. (1989). *İstanbul Ayasofya Haseki Hamamı ve Türk Mimarisindeki Yeri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara.

Önder, O.(2007). *Sivas İli Merkezindeki Türk Devri Hamamları*,(A.Ün.Yüksek Lisans Tezi) Ankara.

Önge, Y. (1995). *Anadolu’da XII-XIII. Yüzyıl Türk Hamamları*, Ankara.

Sakin O. (2012). *Tarihten Günümüze Bozok Sancağı ve Yozgat*, İstanbul.

Sümer, F. (1960).“Oğuzlar”, *MEB. İslâm Ansiklopedisi*, C.9, İstanbul, 378-387.

Çizim 1: Yozgat Başçavuş Çifte Hamamı Planı (Art Dem Mimarlık Restorasyon)

Çizim 2: Yozgat Başçavuş Çifte Hamamı A-A Kesiti (Art Dem Mimarlık Restorasyon)

Çizim 3: Yozgat Başçavuş Çifte Hamamı B-B Kesiti (Art Dem Mimarlık Restorasyon)

Kazakistan Otrar Dört Eyvanlı Merkezi Kubbeli Köşe Halvet Planı (İ. Çeşmeli)	Büyük Selçuklu İran Niğar Hamamı Dört Eyvanlı Merkezi Kubbeli Köşe Halvetli Plan (M.Cezar)
Mardin Sitti Radiyye Hamamı Dört Eyvanlı Merkezi Kubbeli Köşe Halvet Planı (Y. Önge)	Divriği Bekir Çavuş Hamamı Dört Eyvanlı Merkezi Kubbeli Köşe Halvet Planı (Y. Önge)

Kayseri Hunat Hamamı Dört Eyvanlı Merkezi Kubbeli Köşe Halvet Planı (Y. Önge)	Konya Sahip Ata Hamamı Dört Eyvanlı Merkezi Kubbeli Köşe Halvet Planı (Y. Önge)
Tokat Pervane Hamamı Dört Eyvanlı Merkezi Kubbeli Köşe Halvet Planı (Y. Önge)	Beyşehir Süleyman Bey Hamamı Dört Eyvanlı Merkezi Kubbeli Köşe Halvet Planı (Y. Önge)

Tablo 1: Anadolu 12-13. Yüzyıl Hamamları

Beyazıt Hamamı Dört Eyvanlı Merkezi Kubbeli Köşe Halvet Planı (K.A. Aru)	Gedik Paşa Hamamı Dört Eyvanlı Merkezi Kubbeli Köşe Halvet Planı (K.A. Aru)
Çinili Hamamı Dört Eyvanlı Merkezi Kubbeli Köşe Halvet Planı (K.A. Aru)	Ayasofya Hürrem Sultan Hamamı Dört Eyvanlı Merkezi Kubbeli Köşe Halvet Planı (A. Kuran)

 Süleymaniye Hamamı Dört Eyvanlı Merkezi Kubbeli Köşe Halvet Planı (K.A. Aru)	 Edirnekapı Mihrimah Sultan Hamamı Dört Eyvanlı Merkezi Kubbeli Köşe Halvet Planı (A. Kuran)
 Niğde Bor Eski Hamamı Dört Eyvanlı Merkezi Kubbeli Köşe Halvet Planı (M. Dündar) **Tablo 2: Osmanlı 15/16. Yüzyıl Hamamları**	 Niğde Bor Yeni Hamamı Dört Eyvanlı Merkezi Kubbeli Köşe Halvet Planı (M. Dündar)
 Aksaray Kızlarağası Hamamı Dört Eyvanlı Merkezi Kubbeli Köşe Halvet Planı (K.A. Aru)	 Cağaloğlu Hamamı Dört Eyvanlı Merkezi Kubbeli Köşe Halvet Planı (K.A. Aru)

Sivas Hamamcıoğlu Hamamı Dört Eyvanlı Merkezi Kubbeli Köşe Halvet Planı (Ö. Oğuz)

Erzurum Şeyhler Hamamı Dört Eyvanlı Merkezi Kubbeli Köşe Halvet Planı (Z. Köşklü- S. Çınar)

Yozgat Çapanoğlu Çarşı Hamamı Dört Eyvanlı Merkezi Kubbeli Köşe Halvet Planı (H. Acun)

Tablo 3: Osmanlı 17. Yüzyıl Sonrası Hamamları

Fotoğraf 1: Yozgat Başçavuş Hamamı Cephede Malzeme Kullanımı

Fotoğraf 2: Yozgat Başçavuş Hamamı Erkekler Kısmı Ilıklık (Soyunmalık) Bölümü

Fotoğraf 3: Yozgat Başçavuş Hamamı Erkekler Kısmı Erkekler Hela (Traşlık) Bölümü

Fotoğraf 4: Yozgat Başçavuş Hamamı Erkekler Kısmı Sıcaklık Bölümü

Fotoğraf 5: Yozgat Başçavuş Hamamı Kadınlar Kısmı Ilıklık (Soyunmalık) Bölümü

Fotoğraf 6: Yozgat Başçavuş Hamamı Kadınlar Kısmı Hela (Traşlık) Bölümü

Fotoğraf 7: Yozgat Başçavuş Hamamı Kadınlar Kısmı Sıcaklık Bölümü

Fotoğraf 8: Yozgat Başçavuş Hamamı Su Deposu Bölümü

Fotoğraf 9: Yozgat Başçavuş Hamamı Doğu Cephe Görünüş

Fotoğraf 10: Yozgat Başçavuş Hamamı Batı Cephe Görünüş

Fotoğraf 11: Yozgat Başçavuş Hamamı Kuzey Cephe Görünüş

Fotoğraf 12: Yozgat Başçavuş Hamamı Güney Cephe Görünüş

Bölüm 70

KANSER:

PSİKOLOJİK BİR BAKIŞ

Murat YILDIZ [1]

Meryem Berrin BULUT [2]

1

2

Giriş

Gülhane Askeri Tıp Fakültesinden kanseri yenmiş bir öğrencinin duygularını aktararak başlayalım:

> "*Benim hayatım, kanserden önce ve sonra olmak üzere iki evreye ayrılmış durumda ve bu iki dönem arasında büyük farklar var. Yaşam tarzımdan çok, olaylara bakış açımda büyük değişiklikler meydana geldi. Aldığım en büyük ders ölümün kaç yaşında olursanız olun hiç de uzak bir olay olmadığını anlamam ve görmemdir. Aynı zamanda insanları asıl burkan ve yoran şeyin ölüm korkusu değil de, geride bırakacakları sevdikleri ve bu yavaş ölüm şeklini kendilerine yakıştıramamaları olduğuna inandım. Hiçbir zaman için umudumuzu ve inancımızı yitirmememiz gerektiğini hepimiz biliyoruz ama bu söylenenleri yaşamanın ne kadar da zor şeyler olduğunu anladım. Savaşı kazanan insanların hepsindeki en önemli ortak özellik kesinlikle yılmamaları ve iyileşeceklerine gerçekten inanmalarıdır. Ne var ki, öyle günler yaşarsınız ki bunların hepsi hikaye gibi gelir size. Hele bunları size moral vermeye çalışan çevrenizdeki insanlar söylediği zaman, artık bir yerden sonra bunları kulak arkası etmeye başlarsınız. O anlarda size güç verebilecek kişiler, daha önceden bu hastalığı geçirmiş ve şu anda sağlık durumları iyi olan insanlardır. Bu tip insanlarla konuşmak ya da deneyimlerini okumak her zaman için kendinizi daha iyi hissetmenizi sağlar. Günlük hayatımızda bizi bunaltan, yoran, strese girmemize neden olan çoğu şeyin aslında çok önemsiz şeyler olduğunu, sağlıklı olduğumuz halde dert ettiğimiz şeylerin ne kadar da anlamsız olduğunu, onların dışında bir yerlerde çok daha ciddi sorunları olan insanların var olduğunu ve sağlığımızın ne kadar da değerli olduğunu asla ve asla unutmamamız dileğiyle…"(Irmak ve diğ., 2008: 170).*

Kanser, tıbbi gelişmelerle birlikte birçok hastanın iyileşme ya da eskisine oranla daha uzun yaşama ihtimalinin artmasına rağmen 21. yüzyılda da önemli bir sağlık sorunu ve ölüm nedeni olmayı sürdürmektedir. Türkiye gibi dünyada pek çok ülkede kanser, ölüm nedenleri sıralamasında ilk iki hastalıktan biridir. İnsan sağlığı, fiziksel ve psikolojik boyutları olan bir bütündür. Dolayısıyla fiziksel bir hastalık kişinin psikolojik sağlığını etkilediği gibi bireyin psikolojik sağlığıyla ilgili olumsuzluklar da psikosomatik hastalıklarda olduğu gibi kişinin biyofizyolojik yapısını etkilemektedir.

Kanser hastalığı sadece bireysel düzlemde kalmayıp hastanın yakın çevresi ve toplum için de ciddi psikososyal sorunlara, işgücü kayıplarına ve ekonomik kayıplara neden olabilmektedir. Yaşamın rutinini bozmasından ve kişinin varoluşsal bütünlüğüne ciddi bir tehdit oluşturmasından dolayı kanser kuşkusuz ilgili herkeste psikolojik travmaya neden olur. Bundan dolayıdır ki fiziksel nitelikteki bir hastalığın üstesinden gelmek sadece fiziksel bir tedaviyle sınırlı kalmamaktadır, holistik bir yaklaşımı zorunlu kılmaktadır. Ayrıca tıptaki gelişmelerle ve hasta haklarının öne

çıkmasıyla birlikte hastaların 'hayatta kalmayı başarma' hedefinin yerini 'yaşam kalitesini de düşürmeden hayatını sürdürebilmek' beklentisi almaya başlamıştır. Bunu gerçekleştirebilmek için tüm tedavi çabalarının yanı sıra hastanın psikolojik sağlığını da dikkate almak, onu anlayabilmek, yeni duruma uyumunu kolaylaştırmak ve tedavi sürecinde ortaya çıkan psikolojik sorunları, bozuklukları tanıyıp tedavi etmek için psikoloji ile psikiyatrinin iş birliği önem kazanmıştır.

Bu çalışmada kanser hastalığının tanı aşamasından tedavi, iyileşme ya da hayatını kaybetme evrelerine kadar olan süreçte kişinin yaşadığı psikolojik problemler, psikiyatrik hastalıklar, psikoonkoloji ve palyatif bakım hakkında bazı bilgiler verilerek kanser-psikoloji/psikiyatri ilişkisine dair genel bir çerçeve çizilmeye çalışılmıştır.

Metaforik Bir Hastalık Olarak Kanser

Kanser, diğer hastalıklardan farklı olarak algılanmakta olup ona metaforik anlamlar yüklenmiştir. Çünkü kanserin özellikle yakın zamana kadar tedavi edilemediği kabul edildiği için insanın hayatına sinsice sızıp bedeni gizliden gizliye işgal eden ve sıkıntılı bir süreçten sonra ölümle sonuçlanan acımasız bir hastalık oluğu bilinmektedir. Böyle olunca kanser tanısının konulması o kişinin kısa bir süre içinde kaçınılmaz olarak öleceği şeklinde anlaşılmaktadır. Ciddi sıkıntıların sonucunda ölme düşüncesi doğal olarak insanların kaygı, korku veya dehşete kapılmalarına yol açmaktadır. Bu korkular o kadar etkili olmaktadır ki 'kanser' kelimesini bile kullanmaktan kaçınılmakta, hastalık *'kötü hastalık', 'incitmebeni', 'dokunmabana', 'pis illet' 'amansız hastalık' 'yiyici yara'* gibi ifadelerle dile getirilmektedir. Kişiye 'kansersiniz' demek psikolojik bakımdan tam bir çöküşe neden olabildiği, tedaviyi zorlaştırdığı, hastalığı daha da ilerlettiği düşünce ve kaygısıyla tanıyı hastaya söylememe eğilimi veya çabası söz konusudur. Bu durum örtmece (euphemism) tekniğinin kullanılmasının bir yansımasıdır. Örtmece, söylenmesi kaba, çirkin veya sakıncalı görülen nesneler, olaylar, hastalıklar ve kavramlar söz konusu olduğunda meydana gelecek, korku, kaygı, ürkme, iğrenme, utanma gibi duyguların, kötü izlenim ve çağrışımların önlenmesini amaçlayan ve tüm dillerde karşılaşılan kelime değiştirme işlemidir. Çünkü kanserin getirdiği kötülükleri ve uğursuzlukları kendinden ve sevdiklerinden uzaklaştırabilmek için çeşitli sözlere başvurulduğu görülmektedir. Örneğin *"Allah göstermesin, Allah başa vermesin, Allah dert verip derman aratmasın, düşman başına, evlerden ırak / uzak (olsun), ev(ler)den dışarı / uzak, ocaklardan uzak, Kaf Dağı'nın arkasına"* gibi sözler sarf edilmekte ve *"el ile kulak memesi çekilip taşa veya tahtaya vurulmakta"* hemen arkasından "*dağlara taşlara, şeytan kulağına kurşun"* söylemleri gibi çeşitli halk inançlarına başvurulmaktadır (Koç, 2010). Ayrıca geçen yüzyılın ölümcül hastalığı olan verem ile ilgili oluşmuş *'beni verem ettin', 'verem oldum', 'inşallah en kısa zaman-*

da verem olursun' gibi deyim ve beddualar bugün artık verem kelimesinin yerine kanser konularak kullanılmaktadır.

Korku ve dehşet uyandıran ve ölümle özdeşleştirilen kanserin tedavisinde önemli bir mesafe alınsa da insanların asırlara dayalı oluşturmuş olduğu kansere ilişkin algılarının değişmesinin hızlı olmayacağını ifade etmek yanlış olmayacaktır. Özellikle de şu şekilde veriler sunulurken: 2016'da dünya genelinde kanser ikinci ölüm nedeni olup 9 milyon kişinin ölümüne neden olmuştur (DSÖ, 2018). Bununla birlikte, Dünya Sağlık Örgütü'nün projeksiyonuna göre 2030 yılında kanser hastası sayısının 26,4 milyona, kanserden ölenlerin sayısının da 17 milyona yükseleceği tahmin edilmektedir (Boyle ve Levin, 2008).

Üsteki paragrafta dile getirilen duygu durumlarının kökeninde ölüm kaygısı veya korkusu olduğu söylenebilir. Bunun insanın ölümü nasıl anlamlandırdığı ve ölüme ilişkin tutumlarını nasıl geliştirdiğiyle yakından ilgili olduğu düşünülebilir. Ölüme yönelik tutumlar özellikle son birkaç asır değişim sürecine girmiş ve bugün artık bir asır öncesine kıyasla ölüme verilen anlamlar sığlaşmış ve tutumlar olumsuz yönde değişmiş ve değişmeye de devam etmektedir. Yani teknolojik ve tıbbi gelişmeler, kentleşmenin artması, ölümün kurumlara taşınması ve diğer sosyal değişimler bireylerin ölümle olan ilişkisini zayıflatmış, ölümü gündelik hayatının ve hatta bilincinin dışına itmesine neden olmuştur. Sağır (2020) yüksek teknolojilerle çevrelenmiş alanların ölümü kapatmakta ve onu soyutlamakta olduğunu belirtmektedir. Teknolojik gelişmelerle birlikte ölüme yeni bir değer yüklenmekte ve ölüm tekrar anlamlandırılmaktadır. Hastane ortamları ölümün büyük kapatılmasının ve hastanın ölüme kapanmasının mekanlarıdır.

Kişi, ölümü bastırma, maskeleme ve yadsıma gibi ego savunma mekanizmalarını kullanmakta, ölüm farkındalığının oluşturacağı çatışmayı ortadan kaldırarak egonun zarar görmesini engellemeye çalışmaktadır. Fakat bu tür mekanizmaları kullanarak ölümü bilinçdışına itmeye veya görmezlikten gelmeye çalışmak ya da ölüm diye bir şey yokmuş gibi hareket etmek ölüm kaygısı/korkusu yaşamayı ortadan kaldırmamaktadır. Sadece belirli bir süreliğine bireyde geçici bir rahatlama yaratmaktadır. Aksine kişi, hayatının herhangi bir döneminde anne-baba, kardeş, eş, evlat, arkadaş, önemli bulduğu saygı ve sevgi gösterdiği kişiler, sahip olduğu kedi-köpek gibilerinin ölümleri karşısında, daha savunmasız kalmakta, yas sürecini atlatmada zorlanmakta ve kişinin patolojik yas aşamasına geçme olasılığı daha yüksek olabilmektedir. Benzer durum, ölümle özdeşleştirilen kanser karşısında da görülebilmektedir. Yani bireyin ölümle ilgili tutumları, ölüm algısı nasılsa bu, kanser olgusuna otomatik olarak transfer edilmektedir. Sonuç olarak, kansere ilişkin çok olumsuz tutumların değişmesinin iki yolu olduğu söylenebilir: Birincisi, kanseri iyileştirici

tedavi yöntem ve tekniklerini geliştirmek suretiyle ölümcül bir hastalık olmaktan çıkarmak. İkincisi ise insanların ölüme ilişkin tutumlarını daha insani ve gerçekçi şekilde oluşturmalarını sağlayacak çözümler bulmak. Eğer birey ölümü hastalık gelmeden önce çeşitli vesilelerle kabullenme düzeyine ulaşmışsa, zaman zaman kendinin ve yakınlarının bir gün kaçınılmaz olarak öleceği fikrini aklına getirerek düşünmüşse, yani ölüm bilinci geliştirmişse kanser gibi hayatı tehdit eden durumlarla karşılaştığında daha donanımlı olabilecektir.

Kanser Tanısının Söylenmesinin Hasta Üzerindeki Psikolojik Etkileri

Tetkikler sonucunda kanser tanısı konulan hastanın tedavisine geçildiğinde tanının hastaya söylenip söylenmeyeceği konusu gündeme gelir. Bu konuda kanser olduğu hastaya kesinlikle söylen*memeli* görüşünü savunanlar olduğu gibi söylenmesi gerektiği konusunda ısrar eden sağlık personeli de vardır. Onlara tanının söylenmesinden kastedilen sadece 'siz kansersiniz' demekten öte, hastalığın türü, aşaması, bunun ne anlama geldiği, bu andan sonra beklenen belirtiler ve tedavi süreci hakkında bilgileri de içeren bir iletişim ve bilgilendirme sürecidir. Hastanın, hastalığı hakkında bilgilendirilmesinin tedaviyle ilgili konularda karar alma sürecine daha iyi uyum sağlamasına, bunun da hastanın psikolojik iyi olma halini ve memnuniyet düzeyini artırmasına, öte taraftan tanıyı söyleme zamanının, hasta ve ailesine zarar verebilmesi veya kanserle başa çıkması açısından önem taşıdığına dikkat çekilmektedir. Bilgilendirmenin yetersiz veya eksik olması hastanın, güven duygusunu sarsabilmekte, depresyon, anksiyete, stres düzeyini ve hoşnutsuzluğunu arttırabilmekte dolayısıyla tedavi sürecini olumsuz etkileyebilmektedir (Hersh, 1982; Jefford ve Tattersall, 2002).

Hekimin tanıyı söylemesi sırasında bazı hastalar, "kanser miyim?" şeklinde doğrudan bilgi almak isteyebilirler. Fakat bazı hastalar da, tanıyı duymak istemediklerini açıkça ifade edebilirler. Örneğin, bir hasta "durumum kötüyse, bunu bana söyleme" demiştir. Hastasını korkuları ve istekleri karşısında olduğu gibi kabul edebilen, onu birey olarak değerlendirebilen, aceleci bir şekilde bilgilendirme yapmayan ve güven duygusu uyandıran bir hekimin varlığı önemli görülmektedir (Irmak ve diğ., 2008). Hastalar kanser olduklarını öğrendiklerinde "endişe, gerginlik, kaybedilen sağlık için keder ve üzüntü" gibi tepki biçimlerinden, "hastalığın önemini yok sayma, inkâr etme, bu süreci bir savaş gibi algılama ya da kaderci bir kabullenmeye" kadar çok çeşitli tepkiler vermekle birlikte çoğunlukla üzüntü, öfke, şok, endişe ve korku gibi duygular yaşamaktadırlar (Gemalmaz ve Avşar, 2015). Dolayısıyla doktor, hastasına tanıyı açıklarken kullanacağı kelimelere de çok dikkat etmelidir. Örneğin psikolog olan bir kanser hastası: *"Her ne kadar, hastaya teşhisin açıklanmasın-*

dan yana olsam da 'sende kanser var' veya '%10 yaşama şansın var' gibi ifadelerin kullanılmasına karşıyım" demektedir. Benzer olarak *'moralini iyi tutarsan daha iyi olursun'*, *'daha ne kötüleri var sen yine iyisin'*, *'kimin başına ne geleceği belli olmaz, ben de trafik kazasında ölebilirim'* gibi iyi niyetle de olsa söylenen bazı ifadelerin hastaları teselli etmekten çok kızgınlığa yol açtığı görülmektedir. Yine bir hastanın *".....doktor kanser olduğumu söylerken öyle söylüyordu ki, sanki grip olduğumu söyler gibiydi. O an o kadar öfkelendim ve o kadar üzüldüm ki anlatamam...."* ya da *"kötü dedikleri için kanser olduğumu anladım. Böyle dediklerinde üzüldüm, zoruma gitti, öfke duydum, sinirlendim ama isyan etmedim"* şeklindeki ifadeleri tanıyı hastaya söylerken hekimin tutumlarının önemi hakkında fikir vermektedir (Bilgin ve diğ., 2008; Gemalmaz ve Avşar, 2015; Irmak ve diğ., 2008). Daha önce belirtildiği gibi birçok insan için "kanser" kelimesi, kaçınılmaz olarak ölümle sonuçlanan ve acılı bir hastalık olarak algılanmaktadır. Tabi tanının hastaya söylenirken göz önünde bulundurulması gereken ölçüt, hastalığın tüm gerçekliği ve boyutlarıyla aktarılması değil, hastalığın hasta için daha uygun olacağı düşünülen yönlerinin açıklanmasıdır. Hekim, kanser kelimesini telaffuz etmeden dürüst bir şekilde durumu açıklamalı ve hastanın ne kadar ayrıntı istediğine dair ipuçları yakalamaya çalışmalıdır. Örneğin, uzun bir sessizlik olduğunda veya hasta göz temasından kaçındığında, hastanın sindirebileceği bilgi sınırına ulaşılmış olduğu mesajı algılanabilir. Bununla birlikte hekim ne kadar özen gösterse de hasta için travmatik bir etkide bulunabilmektedir (Irmak ve diğ., 2008). Sağlık personelinin, hastadan gelebilecek bu tür güçlü duygusal tepkilere hazır olmalarında fayda vardır. Hersh (1982) hastaya kanser olduğunu söyleme sürecinde dikkat edilmesi gereken kuralları şöyle sıralamaktadır. Hekim;

- hastasını mümkün olduğunca iyi tanımalıdır,
- tanıyı söyleme sürecinde duruma göre gerekiyorsa birden fazla görüşme planlamalıdır,
- hasta ile yalnız mı yoksa ailesiyle birlikte mi görüşüleceğine karar verirken hastanın yaşını, cinsiyetini, ailesini, inançlarını, kişilik yapısını, iletişim kurma biçimini göz önünde bulundurmalıdır,
- tanı ve hastalık hakkında bilgi verirken hastanın yaşı, dili, eğitim düzeyi, kültürel özellikleri dikkate alınmalı, eğitim düzeyi yüksek hastalarla bile iletişim sürecinde tıbbı terimler kullanmaktan kaçınmalıdır,
- yanlış anlaşılmaları ortadan kaldırmak için hasta ve yakınlarına konuşulanlardan ne anladıklarını sormalıdır,
- hastanın tüm korku ve endişelerini hemen söylememe ihtimalini hesaba katarak hastanın aklına daha sonraları gelebilecek soruları not ederek bir sonraki görüşmede sorabileceğinin garantisini vermelidir,

- hastanın tanıya kendine özgü biçimde uyum göstermesine zaman tanımalı ve müdahale etme konusunda temkinli davranmalı onu bir süre gözlemlemelidir,
- tanıya uyumsuz tepkiler ve bozukluklar gözlenirse yardımcı olmalıdır.

Araştırmalarda intihar davranışında bulunma konusunda kişinin kanser olduğunu öğrenmesinin bir risk oluşturduğu, özellikle de tanı konulmasının hemen ardından gelen dönemde bu riskin en yüksek noktaya ulaştığı rapor edilmektedir (Zisook ve Zisook, 2005). Ayrıca kanser hastalarında ortaya çıkabilen psikiyatrik sorunların yaşam kalitesini düşürmekte ve intihar olasılığını artırmakta olduğu saptanmıştır (Aydın ve diğ., 2012). Bu sonuçlar tanıyı söylemekle birlikte hastanın hastalığı ile ilgili yeterli bilgilendirilmesinde, bireysel, psikolojik ve kültürel özelliklerinin hesaba katılmasının dolayısıyla onkoloji kliniğinin psikiyatri kliniği ile iş birliği yapmasının önemini vurgulamaktadır.

Batılı ülkelerde tanının söylenmesi yönündeki uygulamalar giderek ağırlık kazanmaktadır. Özellikle Batı ve Kuzey Avrupa ülkeleri ve ABD, konuyu hasta hakları çerçevesinde değerlendirerek tanının hastaya söylenmesi eğiliminde olup İtalya, Yunanistan, İspanya gibi Güney Avrupa ülkelerinde ise tutum tam tersi yöndedir. Ülkemizde de benzer bir yaklaşımın egemen olduğu söylenebilir. Daha çok hasta yakınlarının hastadan tanıyı saklama eğilimi olduğu gözlenmektedir. Bu bağlamda ülkemizde kanser tanısını bilmeme oranının %20-%54 arasında olduğu bildirilmektedir (Bilgin ve diğ., 2008).

Katalizör Olarak Umut

Umut sıklıkla deneyimlediğimiz ve yaşamımızda her konuda, özellikle de ruh sağlığı bakımından, olumlu ya da olumsuz yöne evrilmemizde bir nevi katalizör etkisi yapan önemli bir duygudur. Umut herhangi bir alandaki olumlu sayılabilecek beklentileri ifade etmek için umutsuzluk ise tam tersine kötümser içerikli olarak kişinin kendi içinde bulunduğu durumun düzelmeyeceğine ilişkin psikolojisini açıklamak için kullanılmaktadır. Umut kişi için ne kadar bir şeyi yapma, başarma veya baş etme konusunda çaba gösterme yönünde inanç, güç ve enerji kaynağıysa, umutsuzluk da o kadar kişi için bir şey konusunda olumsuz, rahatsız edici gelişmelerin olacağı ya da olumsuz durumlarla karşılaştığında bunu hiçbir şeyin değiştiremeyeceği düşüncesinden kaynaklanan pasifleşme, içe kapanma ve çaresizlik kaynağıdır.

Umutsuzluğa neden olan etkenler arasında bireyin etkinliklerinin uzun süre kısıtlanması ile ortaya çıkan yalnızlık, stres, sağlığın kötüleşmesi, kendini bırakma, soyut değerlere ve/veya Tanrı'ya olan inancı kaybetme sayılmaktadır (Ağır, 2007). Bu etkenler aynı zamanda depresyon

ve intihar düşüncesinin en önemli yordayıcılarındandır. Beck (1963), umutsuzluğu bilişsel dinamikler çerçevesinde incelemiş ve depresyon ve depresyona bağlı intihar davranışıyla umutsuzluk duygusu arasında ilişki olduğunu ileri sürmüştür. Depresif kişinin özellikleri arasında kendini yetersiz, aciz, değersiz ve kusurlu bulma, hayatı engellerle ve zorlayıcı olaylarla dolu olarak görme, karamsar olma gibi özellikler bulunmaktadır. Bu özellikler ve diğer depresyon belirtileri kişiyi geleceğine yönelik umutsuzluğa sevk eder (akt. Durak ve Palabıyıkoğlu, 1994).

Kanser de bu yazının tamamında ortaya konulduğu gibi bireyin psikolojisini derinden etkileyen, kendisine, geleceğe ve dünyaya anlam verişini kökten sarsıp sorgulatan ve değiştiren, kişisel kontrolün az olduğu dolayısıyla hastayı mahkûm gibi algılatan bir hastalık olması nedeniyle hasta ve yakınlarını umutsuzluğa düşürebilmektedir. Bu bakımdan kanserli hastaların tüm aşamalarda hastalığın üstesinden gelebilmeleri ve iyileşebilmeleri için umutlarını kaybetmemeleri önemli belirleyicilerdendir.

Tedavi Sürecinde Yaşanan Psikolojik Sorunlar

Öncelikle belirtelim ki, psikiyatrik ya da patolojik tanımlamalar her zaman kanser hastalarının bedensel hastalıklarından kaynaklı psikolojik durumlarını tam olarak yansıtmayabilir. Yani ortaya çıkan psikolojik ıstırap kanser tanısına gösterilen 'normal' bir tepki olarak değerlendirilebilir. Bu durumu psikopatoloji olarak damgalamanın önüne geçmek için Holland ve diğerleri (2001) kanser hastalarının psikolojik yaşantılarını tanımlamak için "sıkıntı" kelimesini kullanmayı önermiştir. Bu bağlamda bu terim "çok faktörlü; hoş olmayan; kanserin fiziki semptomları ve tedavisi ile etkin bir şekilde başa çıkabilme yetisine ket vuran duygusal deneyim olarak tanımlanır. *Sıkıntı*, 'üzüntü ve korku duyguları'ndan 'depresyon, anksiyete, panik atak, sosyal yalnızlaşma, varoluşsal ve manevi bir kriz' gibi kısıtlayıcı sorunlara kadar uzanan bir yelpazede yer alır." (akt. Boyle ve Levin, 2008).

Bununla birlikte, kanser hastalarının önemli bir kısmı profesyonel müdahale gerektirebilecek kalıcı psikiyatrik rahatsızlıklara yakalanabilirler. Örneğin, hastada depresyon belirtilerinin şiddetinin fazla olması veya hastanın intihar eğilimli olması ve bunun bir aydan uzun sürmesi gibi bulgular bu durumun psikiyatrik bir hastalık olarak kabul edilmesini gerektirir (Boyle ve Levin, 2008; Noyan, 2016).

Kanser, fiziksel bir hastalık olmakla birlikte psikolojik ve sosyal sıkıntı ve sorunların en fazla gözlendiği hastalıklardan biridir, belki de ilk sırada olanıdır. Hastanın ciddi düzeyde ölme riskiyle baş etmesi çoğunlukla çok zor olmakta ve psikolojik açıdan önemli sorunlara yol açabilmektedir. Genel olarak hastalık süreci veya seyri hastanın her ilerleyen zamanda kendini daha kötü, çaresiz, umutsuz, karamsar hissetmesine neden

olabilmektedir. Kanser yaşantısı, kişinin hastalığa yakalandığı yönündeki şüphesiyle başlar, teşhisin konması, tedavi süreci, sonrasında da ya iyileşme ya da ölümle biten ardışık stresli olaylar sürecidir. Kanser hastalarının, hastalık sürecine uyumlarını ve tedavilere yönelik inançlarını bozabilen üç kriz döneminden söz edilmektedir. Bunlar şu şekilde sıralanabilir (Bag, 2012a; Noyan 2016): 1) İlk tanının konulup hastaya söylenmesi, 2) yeni tedavilere başlama dönemi, 3) nüks veya metastazların olduğu dönem. *Teşhisin konma anı,* daha önce de belirtildiği gibi hasta üzerinde çok sarsıcı veya yıkıcı bir etkiye sahip olabildiğinden psikolojik yardımın ve desteğin çok ihtiyaç duyulduğu bir andır. Bu süreçte aynı zamanda birçok ciddi psikolojik sıkıntılar da başlar. Kanser tanısının konmasıyla, hastanın zihnindeki büyük olasılıkla olumsuz ve korkunç kanser algısından kaynaklanan bir *şok* ve *inkâr* süreci yaşanır. Önce tam bir şaşkınlık ve hemen ardından böyle bir şeyin kendi başına geldiğine inanamama ilk başta ortaya çıkan tepkilerdendir. Şok döneminde en sık görülen insomnia, anksiyete ve depresif duygu durumu, mutsuzluk, iştahsızlık, ağlamalar, içe kapanma ve konuşmama gibi çok sayıda belirti hastalık süresince devam eden psikolojik sorunların başlangıcı ve habercisidir (Noyan, 2016). Bir taraftan *tedavi kararları alınırken* diğer taraftan da yükselen stres düzeyi kontrol edilmeye çalışılır. Hastanın bu stresin üstesinden gelebilmesi, kanserin türü, evresi, yeri, belirtileri ve hastalığın ilerleyen aşamalarını ön görebilme gibi *tıbbi faktörlere,* hastanın daha önce geçirmiş olduğu hastalıklara uyum sağlayabilme becerisi, hastanın fiziksel ve psikolojik rehabilitasyon kapasitesi, hastanın kişilik yapısı ve kişilik özellikleri ve hastanın sorunlar ile başa çıkma strateji ve becerileri, hastanın bulunduğu gelişim dönemi, cinsiyet ve kanserin o evredeki anlamı gibi *psikolojik faktörlere,* medeni hal, eğitim, kültürel ve dini tutumlar, çevrede duygusal destek veren kişilerin olup olmaması, sağlık ekibinin etkisi gibi *sosyal faktörlere* bağlıdır (Güleç ve Büyükkınacı, 2011). *Nüks ve metastaz durumundaki hastanın* psikolojisine bakıldığında, tedavi süreci sonucunda iyileşen hasta kanseri yenmenin gurur ve mutluluğunu yaşar; tekrar ileriye dönük planlar yapmaya başlar. Belki çok kısa süre sonra belki de 10-15 yıl sonra nüks veya metastaz yaşanması hastada ilk tanının konması sürecinden daha büyük bir travma oluşturabilmektedir. Hasta tedavi seçeneklerinin başarısız olduğunu düşünerek büyük bir hayal kırıklığı yaşayabilmekte ve umutsuzluk duygusuna kapılabilmektedir. Dolayısıyla hasta, öncesinde yaşadığı tüm kaygıları yeniden yaşamakla kalmaz bu tabloya bir de "tedaviye güvensizlik" de eşlik etmeye başlar ki, daha önceki tedavi uzun süre devam etmişse veya sıkıntılar ortaya çıkarmışsa, hasta aynı tedavi sürecine tekrar katlanmak istemeyebilir (Irmak ve diğ., 2008).

Kanser olduğunu öğrendiğinden itibaren hastaların yaşadığı psikolojik süreçler; ölüm, yas ve kanser çalışmaları açısından bir klasik olan Elisabeth Kübler-Ross (1969) tarafından yazılan *"On Death and Dying"*

adlı kitapta beş aşamalı bir model çerçevesinde açıklanmıştır. Model, kanser tanısı alan terminal aşamadaki hastaların geçirdikleri psikolojik süreci beş evrede kuramsallaştırmıştır. Onun bu çalışması hastaların hem kansere hem ölüme yönelik tepkilerini hem de kendi ölümlerine ilişkin yas tepkilerini (*hazırlık* ya da *beklenti yası*) kapsamaktadır. Hazırlık ya da beklenti yası, Kübler-Ross'a göre "terminal aşamadaki ölümün eşiğindeki hastaların kendilerini dönüşü olmayan bu dünyadan ayrılışa hazırlamak üzere geçirdikleri yas süreci" olarak tanımlanabilir. Kübler-Ross (1969) ölüme yaklaşan kanser hastaları ile gerçekleştirdiği araştırmalardaki verileri incelemiş ve bu durumdaki hastaların yaşadıkları sürecin; *yadsıma, kızgınlık, pazarlık etme, depresyon ve kabullenme* olarak beş aşamadan oluştuğunu ileri sürmüştür. Bu evreler kısaca şu şekilde özetlenebilir:

Hastaların kanser olduklarını öğrendiklerinde ilk tepkileri *yadsıma* olmaktadır. Bu evrede, gerçeği kabullenememe davranışı söz konusu olup, 'hayır, bu gerçek olamaz; bu benim başıma gelemez' şeklinde ifade edilebilecek mutlak bir inkâr tepkisi gösterilir. Tüm sağduyu yitirilirken, sağlık çalışanlarına tepkili olur, tedaviyi, ilaçları reddeder ve perhiz yapması gerekirken hasta yemekte ısrar eder ve bu korkunç durumun doğru olmadığını göstermek için farklı doktorlara danışır. Buradaki yadsıma genelde, gerçeklerle karşılaşmadan önce gücünü toparlamak ve şokun etkisini azaltmak için bilinçli egonun bir kaçamağı gibidir.

Hasta, yakında ölümüne neden olacak böyle bir adaletsizliğin hedefi olarak etrafındakilere yönelik bir *kızgınlık* ve saldırganlık duygusu geliştirir. Örneğin hasta, sağlık çalışanına, ailesine, Tanrı'ya ve kendisine yönelik ağır suçlamalarda ve şikayetlerde bulunabilmektedir. Bu kızgınlığın ifade edilmesine izin verilmesi önerilir aksi durumda hastada depresif duygu durum ortaya çıkabilir. *Kızgınlık evresindeki* tutumlar, bir sonraki evre olan pazarlık etme evresine doğru bir yumuşama gösterir.

Pazarlık evresinde, hastanın kaçınılmaz sonu ötelemek için görünmez olanla bir tür anlaşma arayışı içinde olduğu görülür. Bu evre, hastayı rahatsız eden gerçekle yüzleşmekten kaçınmak için, hastanın doktorla, Tanrı ile veya ailesiyle bir tür anlaşma yapacağı bir evredir. Bu evrede hasta zaman kazanmaya çalışır, kaçınılmaz gerçeklere hazırlanır. Kübler-Ross bu evreyle ilgili şu örneği aktarmaktadır: Gücü oldığı halde, oğlunun düğününe katılmak için her şeyi yapmaya hazır olan kanserli bir kadın, bir düğüne nasıl hazırlanılıyorsa o şekilde süslenip, püslenerek düğüne katılmış ve yorgun bir şekilde hastaneye döndüğünde doktora, "bir başka oğlumun daha olduğunu unutmayın" demiştir.

İlk üç evre olan, yadsıma, kızgınlık ve pazarlık etme evreleri, hastalığın oluşturduğu gerçeklerin acısından ve karmaşasından kaçınmayı içerir. Hasta, pazarlık etme evresini tamamladıktan sonra artık yeni gerçekle yani kanser olduğu, ölüme yaklaştığı, zamanının fazla kalmadığı gerçe-

ğiyle yüzleşir. Hasta bu durumda, güzelliğini, mesleğini veya bir organını kaybetmesinden öte hayatını kaybetme gibi bir olasılıktan dolayı üzülür. İşte bu aşamaya Kübler-Ross "*depresyon aşaması*" demektedir.

Son evre olan *kabul* ile hastanın iç dünyasında bir sakinleşme yaşanır. Hasta ölüme yaklaştığını hissediyorsa, duyarsızlaştığından dolayı ne üzüntü duyacak ne de kızacaktır. Genel anlamda her şeyi boş verip, olanları kabul edecek ve kendisini reddedilmişlik duygusu içine bırakacaktır. Umutsuz kişinin ruhunu, depresyonun durgunluğuna veya can çekişme mücadelesine teslim etmesi çok karşılaşılan bir tablodur.

Ölüm anından az önce şaşırtıcı bir iyiliğin geldiği durumlar bilinmektedir. Literatürde ölümcül hastaların yaşamlarının son evrelerinde görülen bu beklenmedik iyileşme paradoksal iyilik hali (ölüm iyiliği) olarak tanımlanmaktadır (Tamam ve diğ., 2020). Bu iyilik halinde ölmek üzere olan kişi kalkmayı arzu eder, yiyecek ister ve iştahla yer, coşkuya kapılır veya kahkahayla güler; şaşkınlıktan donakalan aynı zamanda sevinç ve rahatlama içinde olan çevresindekiler neredeyse mucizevi bir iyileşmeye inanmaya başlarlar, oysa bu ölümden önceki son dirilme çabası olup kısa sürecek olan aldatıcı bir iyilik halidir.

Kübler-Ross (1969), bu beş aşamalı geçiş süresinin kişinin yaşam öyküsüne ve kişiliğine bağlı olarak birkaç dakika içinde tamamlanabileceği gibi birkaç ayda da gerçekleşebileceğine dikkat çekmektedir. Kansere yakalanmadan önce kayıplar veya ayrılıklar yaşamış ve bunlarla baş edebilmiş kişiler, yadsımadan kabul etme evresine daha çabuk geçme potansiyeline sahiptirler. Buna karşın duygularını ifade etme imkânı bulamamış, engellenmiş veya bunu beceremeyen hastaların ise beş evreden her birini aşması fazla zaman alacaktır.

Thomas (1991), Kübler-Ross'un modelini, ölüme yaklaşan tüm hastalara genellemiş olduğunu ileri sürerek eleştirir. O, Kübler-Ross'un ölme yaşantısının yaşa, cinsiyete, ölüm nedenlerine, ölümün olduğu ortamlara göre farklılaşabileceğini dikkate almadığını ileri sürmektedir. Thomas'a göre o, evrelerin üst üste binebileceğini; her zaman olası olan geriye dönüşlerin, bütün sürecin yeniden ele alınmasını gerektirebileceğini; çabucak kabullenen çocuklarda veya bir kısım yaşlıda özellikle yadsıma, kızgınlık gibi evrelerin bulunmayabileceğini; çevresinde bireyler olan birinde bile sonunda yalnızlığın galip gelebileceğini ve ölmekte olan, yaşamının son anlarını deneyimleyen bireylerde kendini, ölümün oluşturduğu "sağlam ve ıssız duvarın" karşısında yapayalnız hissedebileceğini göz önünde bulundurmadığını belirtmektedir.

Sonuç olarak, kanser hastası ve ailesi ölüm kaygısı, hastalığın niteliği, gelişimi ve bu süreçte yaşanan belirsizlikler gibi ıstırap verici bir duygu ve deneyim ile karşı karşıya kalabilmektedirler. Ayrıca bedenini, sağlığını ve ha-

yatını kontrol altında tutma konusunda kayıp yaşayan hasta, başkalarına bağımlılığın artmasıyla aile, iş ve sosyal hayatta bozulan dengelerle yüzleşmek zorundadır. Kanser hastalarının geneline bakıldığında akut zihin bulanıklığı durumları daha nadir görülmekle birlikte ilerlemiş kanserlerde hastalar rahatsız, kafası karışmış ve şüpheci bir haldedirler ve konsantrasyon, zaman ve uzayda yönelim ile hafıza sorunları yaşarlar (Boyle ve Levin, 2008). Ayrıca hastalık sürecinin ortaya çıkardığı sorunların yanı sıra tedavinin yan etkilerine bağlı olarak da pek çok sorun yaşanmaktadır. Ağrı, saç dökülmesi, mukozit, iştahsızlık, bulantı, cilt problemleri, uykusuzluk, göz problemleri, nörolojik problemler, halsizlik, yorgunluk ve kusma gibi (Aslan ve diğ., 2006) birçok *fiziksel* sorunla birlikte kızgınlık, gelecek hakkında ümitsiz olma, uyku düzensizlikleri, sinirlilik, konsantre olmada güçlük, depresyon, anksiyete, travma sonra stres bozukluğu gibi *psikolojik* yakınmalar (Boyle ve Levin, 2008; Yeşilbakan ve diğ., 2005) ve sosyal destek eksikliği, sosyal bağlantıların azlığı ve sosyal izolasyon gibi *sosyal* yakınmalar (Ettridge ve diğ., 2018; Kutgendorf ve diğ., 2011; Reynolds ve Kaplan, 1990) ortaya çıkmaktadır. Bu süreç hastada psikiyatrik hastalığın gelişme riskini artırabilmektedir.

Ayrıca araştırmalarda, kanser gibi bir hastalık nedeniyle hayatının bir bölümünün veya geri kalan kısmının ağrılar içinde geçirilmesi, ölüm ihtimalinden sonra en çok korkulan süreç olarak gösterilmektedir. Bu nedenle ağrı konusuna kısaca değinmekte fayda vardır. Kansere yakalanma gerçeği kabul edildikten sonraki en büyük sorun, kaçınılmaz olarak ortaya çıkacağına inanılan ağrı korkusudur. Bu nedensiz bir korku değildir. Çünkü ağrı, kanserle özdeşleşecek kadar yaygın görülen ve hastayı en çok sıkıntıya sokan, çok yıpratan ciddi bir semptomdur. Öyle ki, kanser ağrısının görülme oranı metastazlı hastalarda %30, ileri dönemdeki kanser hastalarında ise %80 olarak belirtilmiştir. Fakat kanser ve ağrı tedavisindeki ilerlemelere rağmen kanser ağrısında iyileşme oranının düşük düzeyde kaldığı göz önünde bulundurulduğunda, bu hastaların büyük bir kısmının hayatlarının son dönemini ağrılar ve acılar içerisinde geçirmeleri hem bir sağlık sorunu hem de psikososyal bir sorundur. Ağrı çekme sürecini anksiyete, depresyon, öfke, uyum bozuklukları, gerginlik, uykusuzluk, içe kapanma gibi psikolojik sorunları olan hastalar sıklıkla yaşamaktadırlar. Ama tüm bu psikolojik sorunların bir bumerang etkisi şeklinde kanser ağrısını kötüleştirebileceğini, ağrı toleransını azaltabileceğini, ıstırapları arttırabileceğini kısaca ağrı tedavisini olumsuz yönde etkileyebileceğini de göz ardı etmemek gerekmektedir. Ancak kanser hastalarında görülen psikolojik bozukluklar ağrının nedeni olmaktan çok, ağrıya yanıt olarak ortaya çıkmaktadır (Dedeli ve Karadeniz, 2009; Spiegel ve diğ., 1994).

Kanser Hastalarında Sık Karşılaşılan Bazı Psikiyatrik Hastalıklar

Yapılan birçok çalışma sonucunda kanser hastalarında psikiyatrik bozuklukların görülme sıklığı konusunda farklı rakamlar rapor edilmiştir.

Örneğin, %5-%50 aralığında olduğunu ifade eden araştırmalar (Chaves ve diğ., 2005; Keller ve diğ., 2004) olduğu gibi %14-%85 (Berard ve diğ., 1998; Massie ve diğ., 1983), %25-%50 (Fallowfield ve diğ., 2001), % 28,8-%56,5 (Kim ve diğ., 2011; Shim ve diğ., 2008), %29-%47 (Alacaoglu ve diğ., 2013; Alexander ve diğ., 1993; Derogatis ve diğ., 1983) %7,1-%48,0 (Boyle ve Levin, 2008) aralığında olduğunu ileri süren araştırmalar da bulunmaktadır. Bu rakamlardan hareketle kanser hastalarında psikiyatrik hastalıkların görülme sıklığının %5 ile %85 gibi geniş bir aralıkta olduğu söylenebilir. Shankar ve diğerlerinin (2016) gerçekleştirdikleri çalışmada bir oran aralığı değil de net bir rakam olarak görülme oranının %46,4 olduğu raporlanmıştır. Ayrıca Atesci ve diğerleri tarafından (2003) gerçekleştirilen bir araştırmada kanser hastalarında psikiyatrik morbidite oranının %28,7 olduğu saptanırken Atesci ve diğerlerinin (2004) gerçekleştirdikleri bir çalışmada bu oran %30'a çıkmıştır. Bu farklı sonuçlar, hem araştırma örneklemlerinin aynı kanser türü tanısı alan hastalardan oluşmamasından (yani pankreas kanseri tanısı alan hastalar üzerine yapılan bir araştırmanın ulaşacağı sonuçlarla meme kanseri hastalarından oluşan bir örneklem üzerinde yapılan bir araştırmanın ulaşacağı sonuçlar aynı olmayabilmektedir) hem de psikiyatrik tanı ve belirtilerin çok farklı ölçüt ve ölçeklerle belirlenmesinden ya da daha çok psikiyatrik belirtileri öncelemelerinden kaynaklanabilmektedir. Ayrıca hastalığın çok uzun sürebilmesi ve dönemsel farklılıklara bağlı duygusal değişimler yaşanması sebebiyle her bir araştırmanın örneklemini oluşturan katılımcıların, hastalığının farklı düzeyine bağlı farklı psikolojik profiller çizmeleri mümkün gözükmektedir. Örneğin, tanının konulmasının hemen sonrasındaki dönemde seyreden anksiyete ve depresif duygu durum belirtileri bir kısım sağlık personeli tarafından olağan kabul edilerek psikiyatrik bir hastalık kategorisinde değerlendirilmemektedir. Buna karşın diğer bir kısım sağlık personeli hastadaki bu belirtilerin intihar eğilimini ortaya çıkaracak kadar yoğun yaşanması veya süresinin dört haftadan uzun sürmesi durumunda psikiyatrik bir hastalık olarak kabul edilebileceğini belirtmektedir. Yine daha önce söz edildiği gibi hastalıkla baş etmedeki etken olan tıbbi, psikolojik ve sosyal faktörler başlığı altında sayılan tüm faktörlerin araştırma sürecinde her zaman kontrol altına alınamamasıyla bu farklı sonuçların ortaya çıkması açıklanabilmektedir.

Kanser hastalarında psikiyatrik morbidite oranını %47 olarak belirleyen Derogatis ve diğerlerinin (1983) gerçekleştirmiş oldukları araştırmada diğer çalışmalara kıyasla daha kapsamlı psikiyatrik tanı yelpazesine yer verilmiştir. Katılımcıların %68'inin uyum bozukluğu, %13'ünün majör depresyon, %8'inin organik beyin sendromu, %7'sinin kişilik bozukluğu ve %4'ünün de anksiyete bozukluğu tanısı aldıkları rapor edilmiştir.

Şimdi kanser hastalarında en yaygın görülen psikiyatrik hastalıklar hakkında genel bilgilere geçelim.

Uyum Bozukluğu

Kanser hastalarında *uyum bozukluğunun* en sık görülen psikolojik bozukluk olduğu bilinmektedir. Örneğin, ülkemizde gerçekleştirilen bir araştırmada uyum bozukluklarının, tüm psikiyatrik tanılar arasında en yüksek oranı (%48,5) oluşturduğu ve %14,5'lik bir prevalans oranına sahip olduğu saptanmıştır (Atesci ve diğ., 2004). Belirtiler şiddetlenip kişinin işlevselliğini, tedavisini olumsuz olarak etkilemeye başladığında, psikolojik yapının mevcut stresöre uyum sağlamada güçlükler yaşadığı düşünülür ve uyum bozukluğu tanısı konulur (Güleç ve Büyükkınacı, 2011). Aslında genel olarak, belirgin stres yapıcı bir durumla karşılaşıldığında gerginlik, huzursuzluk, sıkıntı, mutsuzluk, tedirginlik ve benzeri belirtiler (öfke, ağlama, uykusuzluk, iştahsızlık gibi) yaşanması normaldir. Belirtilerin şiddeti ağırlaşmadığında, psikolojik bir hastalık düzeyine ulaşmadığında, kısa süreli olduğunda ve tedavi sürecini etkilemediğinde durum doğal seyrine bırakılır. Çünkü tüm bunlar psikolojik yapının yeni bir duruma uyum sağlama sürecinde ortaya çıkan psikolojik değişikliklerden ibarettir. Çoğunlukla ilk tanı sonrasında ve nüks veya metastaz saptandığı durumlarda ortaya çıkıp ortalama bir ay kadar devam edebilen, sonra da belirtilerin hafiflemesi, azalmasıyla yok olan bir durum olduğu için bu dönemdeki depresif belirtileri uyum sürecinin bir parçası olarak kabul edip herhangi bir ilaca başlanılmaması önerilmektedir (Noyan, 2016).

Depresyon

Kanserli hastalarda psikiyatrik sorun olarak en sık ortaya çıkan depresyonun görülme oranı %4,5-58 gibi çok geniş bir aralıkta değişmektedir (Dedeli ve diğ., 2008; Karakaş, 2007). Kanser hastalarında depresyonla ilgili yapılan çalışmalara bakıldığında; majör depresyonun yaygınlık oranının %13-%26 arasında değiştiği (Chochinov ve diğ., 1994) diğer bir araştırmada majör depresyon yaygınlığının %24 olarak bildirildiği (Grassi ve diğ., 2004) görülmektedir. Yatan hastaların %25'inde majör depresyon rapor edilmiştir (Berard ve diğ., 1998). Valente ve diğerleri (1997) ile Bottomley (1998), kanser hastalarının %25'nin hastalığın bir döneminde major depresif bozukluk yaşadıklarını rapor ederlerken Massie ve diğerleri (1983) majör depresyon oranının %38 olduğunu belirtmişlerdir. Benzer bir sonuca ulaşan Shankar ve diğerleri (2016) depresyonun yaygınlık oranının %35,8 olduğunu ifade etmişlerdir. Ülkemizde gerçekleştirilen bir araştırmada 150 kanser hastasında majör depresif bozukluk oranı %11,3 olarak belirlenirken (Atesci ve diğ., 2003) diğer bir çalışmada ise depresyon oranı %22 olarak bulunmuştur (Tokgöz ve diğ., 2008). Bir diğer araştırma sonucuna göre depresyon (%13,7) ve majör depresif bozukluk (%45,7) psikiyatrik tanılar arasında uyum bozukluklarından sonra ikinci en yaygın hastalıktır (Atesci ve diğ., 2004).

Tüm bu oranlar arasındaki farklılıkların nedenlerinin başında tanı koyma sürecinde yaşanan güçlüklerin geldiği ifade edilmektedir. Sağlıklı bireylerde bile depresyon tanısı koymada bazen zorluklar yaşanabilirken, kanser, özellikle de akciğer veya pankreas kanseri tanısı alan bireylerde depresif semptomları belirleyerek depresyon tanısı koyma daha karmaşık ve güç olabilmektedir. Çünkü hastada depresyon belirtisi olarak değerlendirilebilecek "yoğun üzüntü, uykusuzluk, iştahsızlık, kilo kaybı, yorgunluk gibi belirtilerin hasta için hastalığından ya da hastalığa uyum süreci, ağrı, tedavinin yan etkileri, aile sorunları gibi durumlardan kaynaklandığı kabul edilerek hastadaki anksiyete ve depresyonun arka planda kalmasına yol açabilmektedir. Bu durum, araştırmalarda depresyon ölçütlerindeki farklılıklara, çalışılan farklı kanser türüne ve bazı yöntemsel farklılık ve sorunlara atfedilerek açıklanabilmektedir (Bag, 2012a; Güleç ve Büyükkınacı, 2011; Noyan 2012).

Kanserli hastalarda depresyon riskini artıran faktörlerden ilki daha önce de kısaca söz ettiğimiz *şiddetli ağrılardır*. Birçok araştırma kontrol edilemeyen, dindirilemeyen ağrının bir risk faktörü olduğunu ve ağrının şiddeti ve sıklığı ile depresyon ve diğer psikiyatrik bozukluklar arasında bir ilişki olduğunu rapor etmiştir. Yoğun, şiddetli ağrıları olan hastaların hafif ağrıları olanlara oranla 2 ila 4 kat daha çok depresyona yatkın oldukları, yani kronik ağrının bazı hastaların depresyona girmelerine neden olabileceği belirtilmektedir (Atesci ve diğ., 2004; Spiegel, 1996; Spiegel ve Bloom, 1983; Spiegel ve diğ., 1994).

Cinsiyet depresyon riskini artıran faktörlerden biri olup kadınların erkeklerden iki kat daha fazla depresyona yakalandıkları ya da depresif semptomlar gösterdikleri yönündeki yakınmalarıyla kliniklere başvurdukları belirtilmektedir. Kadınların genellikle 35-45, erkeklerin 55-70 yaşlarında depresyon geçirdiği ifade edilmektedir. *Ailede depresyon hikayesi olan bir kişinin olması, kadın olmak, yalnız yaşamak, yoksul olmak* depresyon geçirme riskini arttırmaktadır. Ayrıca *ilaç veya alkol kullanımı* öyküsü de depresyon açısından bir risk faktörüdür ve premorbid psikolojik yatkınlığa neden olabilmektedir. Kanserin ileri evreleri de bireyin yatkınlığını arttırabilmekte ve depresyon tanısı koymayı güçleştirebilmekte ve geciktirebilmektedir (Elbi, 2008).

'Kanser türünün' depresyon gelişimi üzerinde önemli bir faktör olduğu söylenebilir. Örneğin bazı araştırmalar, pankreas kanseri olan hastaların diğer kanser hastalarıyla karşılaştırıldığında major depresyon sıklığının daha yüksek olduğu sonucuna ulaşmışlardır (Mayr ve Schmid, 2010; Shakin ve Holland, 1998).

Kanser gibi hastalıklarla ilgili kaygılar ve korkuların, uzun vadede hastada hayatta kalma şansını % 10 ila % 20 oranında azalttığı tahmin edilmektedir. Bununla birlikte, depresyon için etkili psikoterapötik teda-

vinin kanserin seyrini etkilediği bulunmuştur. Tıbbi açıdan psikoterapi, hastalarda kaygı ve depresyonun azalmasına ve sıklıkla ağrının da hafiflemesine neden olabilmektedir. Bunun içindir ki, kanser hastalarında depresyonun etkili tedavisi, semptomların azalması, bakım maliyetinin düşmesiyle sonuçlanmakta ve hastalık seyrini olumlu yönde etkileyebilmektedir. Dolayısıyla hastalarda depresyonun tedavisi, tıbbi ve psikiyatrik tedavinin bir parçası olarak düşünülebilir (Spiegel, 1996). Hastalara depresyon tanısı konduktan sonra tedaviye başlamada gecikilmemesi önemlidir. Bunun için kanserin tedavi sürecinin tamamlanmasını beklemek gerekmemektedir. Kemoterapi ve radyoterapi süreçleri depresyonun tedavi edilmesine engel oluşturmamaktadır (Haun ve diğ., 2014).

Anksiyete Bozuklukları

Kanser hastalarında en sık görülen diğer bir psikiyatrik bozukluk da anksiyete bozukluklarıdır. Patolojik anksiyetenin kanserli kişilerde, herhangi bir kronik tıbbi durumu olmayanlara göre daha yaygın olduğu tahmin edilebilen bir durumdur (Wells ve diğ., 1988). Bununla birlikte, kanser hastalarında anksiyete problemlerinin görülme sıklığı konusunda rapor edilen oranlar, büyük farklılıklar göstermektedir. Anksiyetenin görülme oran aralığı olarak %6,3-47,2 arası rakamlar saptanmıştır (Boyle ve Levin, 2008). Kanser hastalarının yaklaşık %30'unda kronik anksiyete olduğu ileri sürülmektedir (Marrs, 2006). Dogar ve diğerleri (2009) çalışmalarında anksiyete oranı %23,3, Ferrario ve diğerlerinin (2003) çalışmalarında ise kanser hastalarındaki sürekli anksiyete düzeyi normal populasyondan daha yüksek bulunmuştur. Buna karşın bu süreçte ortaya çıkan anksiyete semptomları sıklıkla göz ardı edilebildiği için tedavi edilmeme riskiyle karşı karşıya kalmaktadır. Tanı koyma ve tedavi etme sürecine eşlik eden anksiyete, fiziksel ve diğer psikolojik semptomların artmasına neden olarak hastaların yaşam kalitesini olumsuz etkilemekte ve tedaviye uyumu azaltmaktadır (Kutlu ve diğ., 2011).

Fiziksel olarak sağlıklı popülasyonlarda anksiyete ve depresif bozuklukların birlikte seyretmesinin, tek başına meydana gelen anksiyete bozukluklarından daha yaygın olduğu belirtilmiştir (Jenkins ve diğ., 1998). Anksiyetenin, depresyon ile birlikte mevcut olması kanser popülasyonlarında da ortaya çıkar ve bu nedenle, anksiyeteyi değerlendiren klinisyenlerin her zaman birlikte var olabilecek depresyonu da gözden kaçırmamaları önerilmiştir, çünkü depresyonun teşhis edilmesi ve tedavisi anksiyete tedavisini kolaylaştırmaktadır (Wise ve Rieck, 1993).

Anksiyetenin nedenleri arasında; ileride ne olacağı konusundaki belirsizlik, yetersizlik, dindirilemeyen ağrı, geçmişe ilişkin düşüncelerin oluşturduğu pişmanlık ve kaygılar, hastanede yatıyor olmakla yakınlarından ayrılmış olma, insanlardan izole edilme duygusu, dolayısıyla işe yaramama duygusu, yalnızlık duygusu, hastalık sürecine ilişkin bilgi ek-

sikliği, ilaçlar (metoklopramid, kortikosteroidler, benzodiazepinler, opioid nörotoksitesi), metabolik anormallikler (enfeksiyonlar, şeker düşüklüğü gibi), uykusuzluk, nefes darlığı, önceden var olan psikiyatrik hastalıklar sayılabilir (Özçelik ve diğ., 2010).

Kanser tedavi sürecindeki anksiyete, başlı başına bir sorun oluşturabilmektedir. Her zaman anksiyetenin patolojik olduğunu tanımlamak zor olmakla birlikte sorunun varlığını belirlemek yararlı olabilmektedir. Onkologların anksiyeteli hastalara nasıl yaklaşılması gerektiği konusunda becerilerini geliştirmeleri gerekebilir. Bu konuda Stark (2000) şu önerilerde bulunmaktadır:

- Hastaların olaylara iliştirdiği anlamı araştırmak yardımcı olacaktır. Bunlar, birey için algılanan tehdidin temelidir ve klinisyenlerin algılarından farklı olabilir.

- Kaygı ve korkuların çoğu zaman yanlış bilgiye dayanması nedeniyle hastanın doğru bilgilendirilmesi önemlidir.

- Kaygılı hastayla iletişim özellikle zor olabilir. Bir semptomla karşılaşan kaygılı hastaya bazen cevap vermekten kaçınmak faydalı olabilir. Bu, konsültasyon sırasında kısa süreli bir endişe kaybına neden olsa da, hastaların kaygısının kalıcı olarak çözülmesinde genellikle etkisizdir. Bunun yerine, hastanın bir semptomun ötesinde temelde var olan kaygılarını ortaya çıkarmak, hastaların yaşadıkları semptomları yorumlama biçimlerini araştırmak ve düzeltmek, kaygıyı kalıcı bir şekilde azaltmak için daha muhtemel olabilir.

Yüksek düzeyde anksiyetesi olan hastalarda kontrol altına alınamayan üzüntü, kötü haber alma düşüncesi, kas gerginliği, aşırı hareketlilik, bulantı/kusma, ishal, ağızda hassasiyet, odaklanmada zorluk, uykusuzluk ve gerginlik gibi belirtiler gözlenebilmektedir. Bununla birlikte, hastalar çaresiz olduklarını hissedebilirler. Tüm bu belirtilere halüsinasyonlar ve ciddi ajitasyon eklenirse ya da yer, zaman algısı bozulursa ve sürekli şüphe duyma gibi bir durum oluşursa deliryum akla gelmelidir (Özçelik ve diğ., 2010).

Deliryum

Deliryum kanser hastalarında sıklıkla karşılaşılan ciddi bir psikiyatrik hastalık olup aniden başlayan, bilinçte iniş-çıkışlı bir seyir izleyen, farklı nedenlere bağlı olarak ortaya çıkan, kişinin çevresiyle iletişimini bozan, zamana, bulunduğu yere ve çevresindekilere farkındalığını azaltan algılama, bilinç, düşünce, uyku-uyanıklık döngüsü değişimlerinin eşlik ettiği bir klinik sendromdur (Güner ve Geenen, 2007). Hasta bu durumu yaşarken farkında olamayabilmektedir veya farkında olduğunda ise hastanın kendi başına yardım almadan deliryumu kontrol altına alması müm-

kün gözükmemektedir. Bu nedenle aile, arkadaşlar ve bakım verenler hastanın durumu ile ilgili mutlaka bilgilendirilmelidir. Deliryumun başlıca belirtileri olarak; ajitasyon ya da aktivite azlığı, uykusuzluk ya da gün içerisinde yerinde duramama, uyuklama, ışığa ve sese hassasiyet, gece kabusları, dikkatini toplayamama, anksiyete, huzursuzluk, konsantrasyon güçlüğü ya da düşüncelerini arka arkaya söyleyememe, duygusal yetersizlik, kısa süreli halüsinasyonlar, hafıza bozuklukları sayılabilir (Özçelik ve diğ., 2010).

Travma Sonrası Stres Bozukluğu (TSSB)

Genelde depresyonun belirtileri ile en sık karışan ve birlikte seyredebilen Travma Sonrası Stres Bozukluğu (TSSB), travmaya neden olan bir olay sonrası ortaya çıkan ciddi bir psikiyatrik bozukluktur. TSSB, DSM-IV ölçütlerine göre, kişinin gerçek bir ölüm ya da ölüm tehdidi, ağır yaralanma, bireyin fiziksel bütünlüğüne bir tehdit olayını yaşama veya böyle bir duruma şahit olma gibi ağır travmatik olaylardan sonra ortaya çıkabilen, aşırı korku, çaresizlik ya da dehşete düşmek gibi tepkilerle kendini gösteren bir tablo olarak tanımlanmaktadır. Semptomların en az bir ay sürmesi gerekmekte olup, üç aydan kısa sürdüğünde *"akut",* üç aydan daha uzun sürerse *"kronik"* TSSB adı verilir. Travmatik yaşantıdan altı aydan uzun bir süre sonra ortaya çıkan bir tip vardır ki buna, *"gecikmeli başlangıçlı"* TSSB ve ilk olay kadar şiddetli olmasa da ilk olayı hatırlatan durumlarda belirtilerin alevlenmesine de *"tekrarlayıcı"* TSSB denilmektedir (Güleç ve Büyükkınacı, 2011; Özgen ve Aydın, 1999).

TSSB için risk oluşturabilecek tıbbi hastalıklara bakıldığında kanserin bireyi travmatize edebilecek bir ölüm ya da ölüm tehdidi içermesi, ağır bir yaralanma ya da bedensel bütünlüğü tehdit etmesi ve aşırı korku, çaresizlik ya da dehşete düşme gibi tepkileri ortaya çıkarması gibi özelliklere sahip olduğu anlaşılmaktadır (Noyan, 2016). Kanser, diğer TSSB'ye neden olan stresörler gibi ayrı ve kısa süreli deneyimlenen bir durum değil, sürekliliği olan travmatik bir süreçtir. Bu travmatize edici süreç kanser tanısının konulmasıyla başlar, tıbbi tedavilerle ve tedavinin tamamlanmasını takiben yapılan düzenli onkolojik kontrollerle sürer (Smith ve diğ., 1999). TSSB gelişimi için en önemli risk faktörü, kanser tanısı öncesi bir ya da birden fazla ruhsal hastalığın (özellikle depresyon ve anksiyete) var olmasıdır. Kadınlar, gençler, düşük düzeyde sosyal desteğe sahip olanlar, fiziksel olarak sağlıklı olmayanlar diğer risk faktörleri arasında sayılmaktadır (Noyan, 2016).

Kanser tanısı konulması, kişi açısından ciddi bir stres kaynağı olduğundan, şüphesiz daha önce travmatik yaşantısı olan hastalarda yeniden travmayı harekete geçirebilir. Psikolojik travma, tanı konulmasıyla başlamakta ve devam edebilmektedir. Örneğin, bazı çalışmaların bulgularına göre, kanser hastalarında TSSB oranı %6-19, yarı yapılandırılmış görüş-

me tekniğiyle ulaşılan TSSB oranları %1,9-50, yaşam boyu TSSB ise %3-35 oranlarındadır. Yine ülkemizde ayaktan tedavi edilen kanser hastaları ile yapılan bir araştırmada, hastaların %19'unda TSSB saptanmış ve bu oranın kemoterapi alan hastalarda daha yüksek olduğu bildirilmiştir (Güleç ve Büyükkınacı, 2011; Noyan, 2016; Tokgöz ve diğ., 2008).

Amerikan Kalp Derneği, TSSB olan hastaların olmayanlara kıyasla, iki kat daha fazla ölüm riskine sahip olduğunu belirtmektedir. Bu nedenle, özellikle akut stres bozukluğu tanısı alan hastaların yakından izlenmesi, gerekirse bu dönemde tedaviye başlanması gerekmektedir. TSSB'nin tedavisinde kullanılan antidepresanların yalnızca depresyon ve TSSB belirtilerini azaltmakla kalmadığı, alkol ve sigara kullanımlarının da azalmasına yardımcı olduğu belirtilmektedir (Noyan, 2016).

Evlilik ve aile sorunları

Buraya kadar sıralanan psikiyatrik hastalıkların yanı sıra kanser yalnızca hastanın problemi olmayıp tüm aileyi ve yakın çevresini de etkilemektedir. Diğer bir ifadeyle kanserin insanların diğerleriyle ilişkilerini de etkileyen sosyal bir boyuta sahip olduğu belirtilebilir. Kanserin aile bireyleri üzerindeki etkisi ise bir bumerang etkisiyle yine hastanın hastalık sürecine uyum sağlamasını etkileyebilmektedir. Burada bir karşılıklı bağımlılık durumu söz konusudur. Yakın akrabaların sağlıklı olması özellikle onlardan gelecek sosyal destek, hastalara verilen tek destek olması nedeniyle önemlidir. Evlilik sürecinde, önceden de sorunlar yaşanıyorsa daha olumsuz değişimler ortaya çıkabilir, ancak iyi bir evlilik kanser stresine karşı bir tampon oluşturabilir ve hastanın daha az sıkıntı yaşamasını sağlayabilir (Boyle ve Levin, 2008).

Hastalarda ve eşlerinde depresyon düzeylerinin birbirine yakın olmasına karşın, hasta eşlerinin anksiyete düzeylerinin hastalardan daha yüksek olduğu rapor edilmiştir (Haun ve diğ., 2014). Yine bir başka araştırmada kanserli hastanın yakınlarının öfke ve kaygı düzeylerinin yüksek olduğu bulunmuştur (Bilge ve Ünal, 2005). Hastalarda depresyonun semptomlarından olan utanç ve suçluluk duyguları bulunduğu, bu duyguların özellikle iletişimde zorluk yaşayan çiftlerde daha fazla olduğu ifade edilmektedir (Dirkse ve diğ., 2014).

Kanserin yeterince bilinmeyen ve evlilikleri de olumsuz olarak etkileyebilecek bir komplikasyonu da cinsel işlev sorunlarıdır. Cinsel sorunlar kanserle ilişkili anksiyete ve depresyonun bir sonucu olabildiği gibi organı tahrip eden cerrahi, cerrahinin neden olduğu sinir hasarı, kemoterapinin yan etkileri, radikal pelvis ışınlaması ya da hormon tedavisi gibi belirli tedavilerle oluşan psikolojik ya da fiziksel hasarlardan da kaynaklanabilmektedir (Boyle ve Levin, 2008).

İnsanlığın özünde ilişkisel olduğu, insanların hayatlarındaki anlamlı ve tatmin edici tecrübeleri diğer bireylerle paylaşma ihtiyacında oldukları

için diğerleri ile iletişime geçtikleri açıktır. Tıp da benzer bir yöntem izlemelidir. İyileştirici bakım hem kişi hem de aile merkezli olmalıdır. Bekar bireyler daha az sosyal desteğe sahip oldukları için sıkıntılı süreçlerinde daha fazla sosyal desteğe ihtiyaçları olduğu söylenebilir. Bu bağlamda evliliğin yararlarının kemoterapinin yararları ile karşılaştırılabilir ya da ondan daha fazla olduğu ifade edilebilir (Kissane, 2013). Özellikle, ülkemiz gibi toplulukçu kültür yapısına sahip bir toplumda kanser sürecinde diğer bireylerden hem yakın akraba hem de uzak akraba ya da arkadaşlardan sosyal destek alınması bireylerin psikolojik iyilik halleri için önemli görülmektedir.

Kanserli Hastalarda Ötanazi ve İntihar Düşüncesi

Dindirilemeyen ve dayanılmaz ağrılar, yoğun bakım ve zaman zaman komaya girmeler ve tamamen bağımlı hale gelme gibi yaşam kalitesini düşüren haller karşısında hasta, ölmeyi isteyebilmektedir. Uzun süreli hastanede yatanların çoğunun hayattan çekilmek zorunda olmaları, yalnızlık duyguları, kendine yabancılaşma, kimliksizleşme, 'bağımsızlığın ve özerkliğin kaybolacağına, ileriye dönük belirsizlikler, tedavi sürecinde hata yapılacağına ve insan onuruna yakışmayan biçimde ölme ihtimaline' ilişkin düşünceler, kaygı ve korkuların artmasına neden olabilmektedir. Dolayısıyla şifa bulamayan ve iyileşme umudunu yitirmiş, acı ve ıstıraplar içinde bulunan hastaların bir kısmı ötanaziyi ya da intiharı bir çıkış yolu olarak görebilmektedir (Yıldız, 2016).

Ötanazinin çok sayıda tanımı ve çeşitli türleri bulunmaktadır. Yazımızın odak noktası ötanazi olmadığı için bu detaylara girmeden çok sayıda yapılmış ötanazi tanımlarından hareketle genel bir tanımlamayla yetinmeye çalışacağız: *Ötanazi,* artık iyileştirilmesi imkânı olmadığı, ölümün kaçınılmaz ve yakın olduğu, kalan sürenin dayanılmaz acılar içinde geçeceği tıbbi otoritelerce kabul edilmiş, bilincini kaybetmemiş hastanın özgür iradesiyle verdiği karar sonucu tedavinin sonlandırması yoluyla ölüm sürecinin hızlandırılması ya da sağlık personeli yardımıyla tıbbi teknikler kullanarak hayatının sonlandırılması olarak tanımlanabilir.

Birçok araştırmaya göre kanser hastalarında dindirilemeyen majör depresyon, ağrı, anksiyete, 'kontrolünü, fiziksel işlevlerini ve umudunu kaybetme' ötanazi ve intihar düşüncelerine yol açan faktörlerin başında gelmektedir. İntihar düşüncelerinin genelde hastanın kanser olduğunu öğrenmesiyle başlayan ilk üç ayda yoğun bir şekilde yaşandığı bilinmektedir. Buna karşın ötanazi, hastalığın çok ilerlemiş olması, tedavilerin sonuçsuz kaldığının anlaşılması ya da hastanın tedavi sürecine inancını yitirmesi sonucu intihar edemediği durumlarda ortaya çıkabilen bir seçenek olarak değerlendirilmektedir. Bundan dolayıdır ki genel popülasyona göre kanser hastalarında riskin daha yüksek olduğu gözlenmektedir (Akechi ve diğ., 2002; Smith ve diğ., 2004; Zisook ve Zisook, 2005). Bu nedenle, kanser

hastalarında intihar ve hekim destekli ötanazi düşünce ve talepleri ilgili kesimler tarafından acil, tıbbi ve sosyal bir sorun olarak algılanmaya başlanarak çözüm arayışına başlanmıştır (Quill ve diğ., 1997). İlk akla gelen çözümlerden birinin hastalığa eşlik eden depresyonun tedavi edilerek intihar düşüncesinin giderilmesi olduğu ileri sürülmüştür (Moscicki, 1995). Çünkü gerçekleştirilen bir çalışmada, depresif olarak değerlendirilen kanser hastalarının yarısından çoğunda (%53,5) intihar düşüncesinin olduğu bildirilmektedir (Akechi ve diğ., 2000). Depresyon bilindiği gibi hastanın karar verme süreçlerini etkilemekte bu nedenle, hekim destekli intihar veya ötanazi riskini ortaya çıkarmaktadır (Quill ve diğ., 1997).

Çocukluk döneminde kanser tanısı alıp tedavi edilen bireylerin sonraki 20 yıl boyunca sıklıkla intihar düşünceleri ve girişimlerine sahip oldukları bildirilmiştir (Zisook ve Zisook, 2005). Yaşlı erkek hastalar, alkol ve madde bağımlısı, boşanmış, dul ya da terk edilmiş, işsiz ve büyük şehirde yaşayan, sosyal destekten yoksun veya sosyal desteğe düşük düzeyde sahip olan, düşük eğitim seviyesine sahip, kanser hastalarının daha yüksek intihar riskine sahip olduğu tespit edilmiştir (Innos ve diğ., 2003).

Psikoonkoloji

DSÖ'nün 2008 raporunda her kanser tedavi servisinde uygulanması gerektiğini kuvvetle tavsiye ettiği psikoonkoloji, hastaları, ailelerini ve sosyal çevrelerini birlikte ele alarak hastalığa ve tedavi sürecine uyum sağlamayı, daha iyileştirici sonuçlar almayı hedefleyen yeni sayılabilecek bir bilim dalıdır. Psikoonkoloji, onkolojinin 1970'li yılların sonlarından itibaren kanserin ve tedavisinin psikososyal etkilerinin ve hastalıkla mücadele etmeye çalışan kişiye küresel ve kapsayıcı bir tedavi uygulanması ihtiyacının tanınmasıyla hızla gelişen bir alan olarak tanımlanmaktadır. Burada sözü edilen küresel ve kapsayıcı tedavi, sağlıklı olmanın fiziksel sağlık ve akıl sağlığı, sosyal mutluluk ve rol işlevselliği gibi birden fazla boyut içeren yapısının göz önünde bulundurulmasını belirtir (Boyle ve Levin, 2008). Psikoonkolojinin iki temel amacı bulunmaktadır (Bag, 2012a);

1) Hastalığın her aşamasında psikolojik sıkıntıları ve tepkileri analiz etmek, yeterli bakım ve tedavi çözümleri geliştirmek, yaşam kalitesini yükseltmek ve hastalıkla başa çıkma stratejilerinde hastalara yardımcı olmak ve

2) Hastalığın tüm aşamalarında hem hasta yakınlarının ve hem de hastanın tedavisinde yer alan sağlık ekibinde yaşanması olası psikolojik kökenli risk belirtilerini önceden tanımak ve önlem almaktır.

Burada psikoonkoloji, kanser hastasının bireysel başa çıkma stratejilerinin güçlendirilmesiyle, yaşam kalitesinin iyileştirilip hastanın hastalığından dolayı yaşadığı psikolojik sıkıntıların etkilerinin azaltılması veya ortadan kaldırılmasına yönelik girişimlerle birlikte bireyin hastalıkla başa

çıkma stratejilerinin güçlendirilmesinde oynayacağı önemli rolleri yerine getirmeye çalışmaktadır (Bag, 2012a). Psikoonkolojinin ilgilendiği hasta kategorilerinden biri palyatif bakım ünitelerindeki hastalardır. Bu ünitelerdeki hastaların %90'ından fazlası kanser hastalarından oluşmakta ve bu nedenle palyatif bakım denilince akla kanser hastaları ve onların yaşam kalitelerini artırmaya odaklanan bir bakım pratiği gelmektedir.

Palyatif Bakım

Ölüm ve tıpta *terminal dönem* olarak adlandırılan ölüm öncesi dönem, doğal olarak ölüme yaklaşan hastalar ve hasta yakınları tarafından oldukça yakın olarak algılanmaktadır. Dolayısıyla yüzleşmesi de bir o kadar güç olmakta ve süreçteki tüm bireyleri fizyolojik ve psikolojik bakımlardan oldukça etkilemektedir. Daha önce de ifade edildiği gibi dayanılmaz ağrılar ve diğer olumsuz şartlar bazı hastalarda birçok psikiyatrik soruna yol açmaktadır. Öyle ki hastaların bazılarında 'ölerek hepsinden kurtulma' arzusu, bazılarında ise bu istek daha baskın hale gelerek ötanazi yapılması talebine ve intihar girişimine bile dönüşebilmektedir. Yani ötanazi ve intihar etme isteklerinin en önemli nedenlerinden biri ağrıya tahammül edememektir (Yıldız, 2016). Oysa günümüzde, ağrı ile etkili tedavi için oldukça başarılı sonuçlar alınmasını sağlayacak bilgi ve deneyim birikimine ulaşıldığı ve kanser ağrılarına çözüm üretmede önemli mesafe alındığı DSÖ'nün (2019a) hazırladığı raporda belirtilmektedir. Bu süreçte hastaların ve yakınlarının sıkıntılarını hafifleten, iyi olmalarına yardım eden, onların acılarını dindiren, yaşam kalitesinin en yüksek düzeyde tutulmasını hedefleyen çok disiplinli ve bütüncül bir yaklaşım olan palyatif bakım (Doğan, 2015) intihar ve ötanazi gibi seçeneklere karşı güçlü bir alternatif olarak savunulmaktadır. Sağlık çalışanları ve halk arasında, palyatif bakımın karşılığı olarak *destekleyici bakım* ifadesinin de yaygın olarak kullanıldığı ifade edilmektedir (Özçelik ve diğ., 2010). Palyatif bakım, hasta ve yakınlarının ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla ortaya çıkmış hastayı ve hastalığı sadece fiziksel değil, psikososyal ve manevi açıdan ele alan, bütüncül bir iyilik hali sağlanmasını amaçlayan bir pratik ve yaklaşımdır (Çolak ve Özyılkan, 2006). Burada bahsedilen *bütüncül iyilik*, temel olarak ölümün yakınlaştığının kabul edilmesine paralel olarak 'ölene kadar bakım alma; vakarını kaybetmeden huzur içinde ölme; hassas, bilgili, anlayışlı ve sevecen personel tarafından bakılma; ağrı ve diğer rahatsız edici sorunlardan mümkün olduğunca arınmış bir şekilde ölme' gibi temel hakları çiğnenmeden etkin bakım alabilmeye bağlıdır (Doğan, 2015).

DSÖ (2019b) raporunda, palyatif bakımın, yaşamı tehdit eden bir hastalıkla yüzleşen, hasta ve hasta yakınlarının, yaşam kalitesinin yükseltilmesine yönelik bir pratik olduğunu ve başta ağrı olmak üzere fiziksel, psikososyal ve manevi problemlerin erken teşhis ve tedavisini hedeflediğine

dikkat çekilmektedir. Raporda palyatif bakım; yaşamı değerli ve ölümü de normal bir süreç olarak kabul eder; ölümü ne hızlandırma ne de erteleme amacı taşır; ağrı ve sıkıntı verici semptomları rahatlatır; hasta bakımında psikolojik ve manevi desteği entegre eder; hastaların mümkün olduğunca aktif olarak yaşamalarını sağlar ve hasta yakınlarının, hastalık ve yas süreciyle baş etmelerini destekleyen sistemler sunar; gerektiğinde yas danışmanlığını da içeren bir ekip yaklaşımı kullanır; yaşam kalitesini arttırmayı hedefler; sadece hastalığın son döneminde değil erken evresinde de kemoterapi, radyoterapi gibi tedavi süreçleriyle birlikte uygulanabilir ve problemli klinik komplikasyonların daha iyi anlaşılması ve tedavisi için gerekli araştırmaları dikkate alır.

Burada palyatif bakım anlayışının hedefinin sadece hastanın çektiği ağrının hafifletilmesinin olmadığı, vurgulanması gereken önemli bir noktadır. Çünkü güçlü ağrı kesiciler, fiziksel acıyı azaltmasına karşın ölümle yüzleşmenin neden olduğu duygusal acıyı, ıstırabı yok edememektedir. Bu nedenle, ölüme çok yaklaşan hastalar için ağrıların mümkün olduğunca dindirilmesinin yanı sıra değer duygusunun devam ettirilebilmesi sağlanarak sevdikleri arasında huzur içinde ölebilmeleri oldukça önemlidir. Bu aşamada artık bakım ekibinin, hastanın yaşam kalitesi kadar *'ölüm kalitesini'* ve *'iyi ölümünü'* de düşünmesi ihtiyacı ve zorunluluğu doğmaktadır. Bu bağlamda huzurlu/iyi ölüm; hastanın ölümü kabullenerek, ölümünden önce tamamlamak istediği işlerini tamamladığı, ağrı ve diğer rahatsız edici semptomları olmadan, çocukları veya diğer sevdiği yakınlarıyla birlikte evinde veya ev şartlarına göre tasarlanmış bir mekânda hayatının sonlanmasıdır (Doğan, 2015). Aslında terminal dönemdeki çoğu insanın, eğer gereken semptom kontrolüne ve bunu yapabilecek enerjiye sahip olabilirlerse ölmekte olduklarını daha kolay kabullendikleri ve ölüme hazırlandıkları gözlenmektedir. Ayrıca insanlar bu süreçte anlam, rol ve faydalılık unsurlarını sorgulamakta, ailelerine ya da bakıcılarına aşırı yük oldukları düşüncesinden rahatsız olmaktadırlar. Dolayısıyla bunun pek çok insan için bir vakar/onur meselesi olduğu anlaşılmaktadır (Ashby, 2015).

Aslında, vakarlı bir şekilde ölme durumu daha insani şartlarda ölme anlamına gelir ki bunun 'hastanın evinde vefat etmesinin daha iyi olduğu' yaygın inanışı ile örtüştüğü söylenebilir. Hatta bazı durumlarda sağlık çalışanlarının da kanaatinin bu yönde olduğu gözlenmektedir. Çünkü geçmişte olduğu gibi bugün de terminal dönemdeki pek çok hasta yakınına bazı doktorlar tarafından "tıbben yapacak bir şey kalmadı, hastanızı evinize götürün" ifadesi kullanılabilmektedir. Acaba evde ölmek gerçekten daha iyi bir tercih midir? Terminal dönemdeki hastaların büyük çoğunluğu, varlığından güç aldığı, sevdiklerinin bulunduğu, güvenin, konforun, huzurun, rahatlığın simgesi olan kendi evlerinde ölmeyi tercih etmekle birlikte günümüzde, bu eğilimin değişmeye başladığı gözlenmektedir.

Hastaların bir kısmı, evde kendisine bakmanın külfetinden yakınlarını kurtarma veya daha iyi bir bakım alabileceği inancıyla hastanede ölmeyi tercih etme eğilimindedirler. Bu kategorideki hastaların aileleri de ev şartlarında çoklu sağlık sorunları karşısında ne yapacaklarını bilememe, hastayı rahatlatabilme, aynı zamanda günlük rol ve sorumluluklarını yerine getirebilme, sürekli artan bir bakım yükünü kaldırabilme ve doğru bakımı sürdürebilme zorluğundan dolayı hastalarının son günlerini hastanede geçirmesini tercih etmektedirler (Doğan, 2015). Bu tablo, ev ortamının avantajlarını sağlayabilecek ortamların oluşturulmasının gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır.

İşte bu ihtiyacı karşılayabilecek potansiyele sahip palyatif bakımı kimlerin veya hangi kuruluşların vermesi gerektiği konusu gündeme gelmektedir. Bunun, hastanın ev ortamında olabileceği gibi hastane ortamlarında da olabileceği belirtilmektedir. Palyatif bakımın uygulanabildiği belli başlı yerler şöyle özetlenebilir (Çolak ve Özyılkan, 2006):

- Palyatif bakım yatan hasta servisleri ve palyatif bakım poliklinik hizmetleri: Hastanelerin ilgili birimlerince palyatif bakım ihtiyacı olan hastaların tanı ve tedavisinde yer alır.

- Gündüz bakım evleri: Terminal dönemdeki hastaların sosyal yalıtılmışlığını önlemeye ve semptom kontrolüne yönelik kulüp benzeri yerlerdir.

- Destekevi (hospice): Artık tedaviye cevap vermeyen, yani ölmekte olan hastaların, semptom kontrolünün sağlandığı, ev benzeri atmosfere sahip mekanlardır. Böylece hastanın son günlerini onurlu bir biçimde geçirmesini ve insana yakışır bir ölümü hedefler.

Bu süreçte modern palyatif bakım anlayışı, sadece hastaya odaklanmakla kalmaz, aynı zamanda hastalık sürecinde olduğu kadar kayıp ve yas sürecinde de hasta yakınlarının bedensel, psikososyal ve dinsel ihtiyaçlarını, onların bireysel, sosyokültürel özelliklerini ve dinsel değerlerini dikkate alarak bakımı devam ettirmeyi hedefler (Bag, 2012b).

Psikoonkoloji ve palyatif bakım, kanser hastalarının psikososyal bakımına çok disiplinli ve düzenli bir yaklaşımı teşvik eder. Destekleyici bakımın bir bileşeni olan psikoonkoloji, psikiyatri, psikoloji, sosyal hizmetler, hemşirelik, manevi/dini danışmanlık gibi alanlardaki destekleyici bakım uzmanlarıyla işbirliği içinde çalışan sağlık uzmanlıklarını da ilgilendirmektedir (Boyle ve Levin, 2008).

Salgın Sürecinde Kanser Hastaları

2019 yılının Aralık ayında Çin'de başlayan COVID-19 salgını çok kısa bir süre içerisinde tüm dünyayı etkisi altına almış ve pek çok bireyi farklı şekillerde etkilemiştir. Bunlar şu şekilde sıralanabilir: sosyal (yakınları

ile aralarına mesafe koyarak), ekonomik (pek çok kişi bu süreçte işsiz kalmıştır) ve psikolojik (salgın sürecinin getirdiği belirsizlik sonucu oluşan kaygı). Bulut (2020) salgın dönemindeki ölüm belirginliğinin belirsizlik durumu ortaya çıkardığını ve bunun da kaygıya yol açtığını belirtmiştir.

Sağlıklı insanları bile derinden etkileyen bu salgın kanser hastalarında da olumsuzluklara yol açmıştır. Hem kanser olmanın verdiği stres hem de bu hastalıktan dolayı risk grubunda olmaları onların psikolojilerini alt üst etmiştir. Risk grubunda olan diğer gruplar gibi (örneğin 65 yaş üstü bireyler) kanser hastalarının da hayatları pek çok açıdan kısıtlanmıştır.

COVID-19'a yakalanma riski genel popülasyona göre iki kat daha fazla olan kanser hastaları aynı zamanda bu süreçte hastaneye yatış ve ertelenmiş ameliyatlar gibi pek çok zorlukla karşı karşıya kalmaktadırlar (Al-Shamsi ve diğ., 2020).

Bowlby'nin bağlanma kuramı temelinde insanların ilk gelişim dönemlerinde ilk bakım verenleri ile kurdukları ilişkilerin, ilerleyen yıllarda hem romantik ilişkilerinde hem de diğer sosyal ilişkilerinde onlar için önemli olduğu belirtilmektedir. Bu bağlamda sosyal mesafe ile aslında kanser hastalarının bir nevi sosyal izolasyon ve bunun sonucunda da önemli psikolojik ihtiyaçlarımızdan biri olan sosyal destekten mahrum kaldıkları belirtilebilir.

Sonuç ve Öneriler

Kişinin ve yakınlarının hayatını pek çok yönden olumsuz bir biçimde etkileyen kanser hastalığı aynı zamanda onların yaşam ve ölüme ilişkin anlam ve beklentilerini değiştirmektedir. Öyle ki kanserle eşleştirilen ölüm onun metaforik anlamlar taşıyan bir hastalık olmasını sağlamıştır. Bu kronik hastalığın tanı, tedavi, iyileşememe ve nüks veya metastaz süreçleri yukarıda da belirttiğimiz gibi pek çok psikiyatrik sorunun ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Kanserli hastalarda en sık karşılaşılan psikiyatrik bozukluklar arasında uyum bozukluğu, depresyon, anksiyete, deliryum, travma sonrası stres bozukluğu sayılmaktadır. Ayrıca bu hastalıklar ötanazi, intihar, madde bağımlılığı gibi olumsuz ve ölümcül eğilimlere yol açabilme gibi bir güce sahiptirler.

Kanser hastalarında bu olumsuz süreçlerin etkilerinin azaltılması ya da giderilmesi açısından başta kanser hastalığıyla ilgili negatif algıların gerçek veriler ışığında pozitif yönde değiştirilmesi yönünde çaba gösterilmelidir. Bununla birlikte, hastaların bu olumsuz hallerin üstesinden gelebilmelerinde umut duygularının canlı tutulması ve artırılması yönünde çalışılması gerekmektedir. Çünkü her alanda olduğu gibi hayatı ve tedavisi konusunda umudunu yitiren bireyin beklenen kötü sona doğru hızla gidişini durdurmak mümkün olamayacaktır.

Kanserle ilgili yeni gelişmelerden biri olarak kabul edilen psikoonkoloji, hastalığın onkolojik süreçleriyle birlikte psikososyal bileşenlerini de dikkate alarak hastalığı sadece fiziksel tedavi yöntemleriyle iyileştirmenin kolay olamayacağını vurgulamaktadır. Bu nedenle daha önce belirtildiği gibi psikoonkolojinin ulusal kanser bakımı planının bir parçası olması gerektiği Dünya Sağlık Örgütü'nün 2008 yılında yayınladığı raporunda açık bir biçimde tavsiye edilmektedir. Dolayısıyla kanser hastalarına ve yakınlarına tedavi sırasında ve sonrasında psikoonkolojinin ilkeleri bağlamında psikososyal desteğin verilmesi ve bilgilendirmelerin yapılması önemlidir.

Son olarak, hastalığın ilerleyen safhalarında artık tedavinin yetersiz kaldığı evrede bireyin şiddetli ve dindirilemeyen ağrılara ve hayatın anlamı konusunda oldukça olumsuz değerlendirmelere sahip olması onu ötanazi ve intihar yoluyla tüm sıkıntıların bir an önce bitmesi düşüncesine götürebilmektedir. İşte bu aşamada palyatif bakım modeli, terminal dönemdeki hastanın kalan günlerini mümkün olduğunca yaşam kalitelerini artırmak suretiyle insan onuruna daha yakışır bir biçimde geçirmesi için alternatif bir model olarak değerlendirilmektedir. Palyatif bakım anlayışının geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması sonucunda, hastanelerin gelecekte sadece tedavinin yapılmasıyla sınırlı kurumlar değil aynı zamanda hastaların yaşam kalitelerinin artırılmasına odaklanan ve bunu gerçekleştirmeye çalışan kurumlar haline geleceğini öngörmek çok uçuk bir tahmin olmasa gerek. Özetle, palyatif bakım modelinin geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması için gereken tüm çabaların gösterilmesi çok önemlidir.

KAYNAKLAR

Ağır, M. (2007). *Üniversite Öğrencilerinin Bilişsel Çarpıtma Düzeyleriyle Problem Çözme Becerileri ve Umutsuzluk Düzeyleri Arasındaki İlişki* (Doktora tezi). İstanbul, İstanbul Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Akechi, T., Okamura, H., Kugaya, A., Nakano, T., Nakanishi, T., Akizuki, N. ve diğ. (2000). Suicidal Ideation in Cancer Patients with Major Depression. *Jpn J Clin Oncol, 30*(5), 221-224.

Akechi, T., Okamura, H., Nishiwaki, Y. ve Uchitomi, Y. (2002). Predictive Factors for Suicidal Ideation in Patients with Unresectable Lung Carcinoma. *Cancer, 95*, 1085-1093.

Alacacioglu, A., Tarhan, O., Alacacioglu, I., Dirican, A. ve Yilmaz, U. (2013). Depression and Anxiety in Cancer Patients and Their Relatives. *JBUON, 18*(3), 767-774.

Alexander, P. J., Dinesh, N. ve Vidyasaga, M. S. (1993). Psychiatic Morbidity among Cancer Patients and its Relationship with awareness of Illness and Expectations about Treatment Outcome. *Actn Oncologica, 32*(6), 623-626.

Al-Shamsi, H. O., Alhazzani, W., Alhuraiji, A. et al. (2020). A Practical Approach to the Management of Cancer Patients During the Novel Coronavirus Disease 2019 (COVID-19) Pandemic: An International Collaborative Group. *The Oncologist, 25*, 936-945.

Ashby, M. (2015). Ölmekte Olan İnsan: Palyatif Tıptan Bir Görüş. A. Kellehear (Ed.). Ölme Üzerine Bir İnceleme (Çev. B. Zeren) (ss. 115-146.). Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.

Aslan, Ö., Vural, H., Kömürcü, Ş. ve Özet, A. (2006). Kemoterapi alan kanser hastalarına verilen eğitimin kemoterapi semptomlarına etkisi. *CÜ Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi, 10*(1), 15-28.

Atesci, F. C., Baltalarli, B., Oguzhanoglu, N. K., Oguzhanoglu, N. K., Karadag, F., Ozdel, O. ve diğ. (2004). Psychiatric Morbidity among Cancer Patients and Awareness of Illness. *Support Care Cancer, 12*, 161–167.

Atesci, F. C., Oguzhanoglu, N. K., Baltalarli, B., Oguzhanoglu, N. K., Karadag, F., Ozdel, O. ve Karagöz, N. (2003). Psychiatric disorders and related factors in patients with cancer. *Turk J Psychiatry, 14*, 145-152.

Aydın, O., Deveci, A. ve Esen-Danacı, A. (2012). Kanser Tanısı İntihara Yol Açar mı? Risk Algılama ve Azaltımı Nasıl Yapılabilir? *Üroonkoloji Bülteni, 11*(4), 311-315.

Bag, B. (2012a). Psiko-Onkoloji, Psikososyal Sorunlar ve Ölçüm Yöntemleri. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar, 4*(4), 449-464.

Bag, B. (2012b). Hospis ve Hospiste Ölüme Hazırlanma. *Akademik Geriatri Dergisi, 4*(3), 120-125.

Berard, R. M., Boermeester, F. ve Viljoen, G. (1998). Depressive Disorders in an Out-Patient Oncology Setting: Prevalence, Assessment and Management. *Psychological Oncology, 7,* 112-20.

Bilge, A. ve Ünal, G. (2005). Kanserli Hastanın Yakınlarının Öfke ve Kaygı Düzeylerinin Belirlenmesi. *Ege Üniversitesi Hemşirelik Yüksek Okulu Dergisi, 21*(2), 37-46,

Bilgin, G., Öztürk, G. ve Şirin, S. (2008). Kanser Tanısı Konan Hastalarda Kötü Haber Verme: Hekime Düşen Görev. *İstanbul Tıp Fakültesi Dergisi, 71*, 22-26.

Bottomley, A. (1998). Depression in Cancer Patients: A Literature Rewiew. *European Journal of Cancer, 7,* 181-91.

Boyle, P. ve Levin, B. (2008). *Dünya Kanser Raporu 2008*. Uluslararası Kanser Araştırmaları Kurumu.

Bulut, M. B. (2020). Ölüm: Sosyal psikolojik bir yaklaşım. M. B. Bulut (Ed). *Ölüm ve İntihar: Disiplinlerarası Bir Yaklaşım* içinde (ss.143-171). Nobel Akademik.

Chaves, A. C., Pinto, R. N., Lourenço, M. T. ve Mari, J. J. (2005). Chance of Psychiatric Morbidity Amongst Recently Diagnosed Cancer Outpatients Attending a Chemotherapy Unit. *Brazil Journal of Medical Biology Research, 38,* 1423-1427.

Chochinov, H. M., Wilson, K. G., Enns, M. ve Lander, S. (1994). Prevalence of Depression in the Terminally Ill: Effects of Diagnostiv Criteria and Symptom Threshold Judgments. *Am J Psychiatry, 151*, 537-40.

Çolak, D. ve Özyılkan, Ö. (2006). Kanser Hastalarında Palyatif Tedaviler. *Türkiye Klinikleri J Int Med Sci, 2*(10), 1-9.

Dedeli, Ö., Fadıllıoğlu, Ç. ve Uslu, R. (2008). Kanserli Bireylerin Fonksiyonel Durumları ve Algıladıkları Sosyal Desteğin İncelenmesi. *Türk Onkoloji Dergisi, 23*(3), 132-139.

Dedeli, Ö.ve Karadeniz, G. (2009). Kanser Ağrısının Kontrolü ile Psikososyal-Spiritüel Modelin Birleştirilmesi. *Ağrı, 21*, 45-53.

Derogatis, L. R., Morrow, G. R., Fetting, J., Penman, D., Piasetky, S., Shamle, A. M., et al. (1983). The Prevalence of Psychiatric Disorders among Cancer Patients. *JAMA, 249*, 751–757.

Dirkse, D., Lamont, L., Li, Y., Simonič, A., Bebb, G. ve Giese–Davis, J. (2014). Shame, Guilt and Communication in Lung Cancer Patients and Their Partners. *Current Oncology, 21*(5), e718-e722.

Dogar, I. A., Azeem, M. W., Kiran, M., Hussain, I., Mehmood, K. ve Hina, I. (2009). Depression and Anxiety in Cancer Patients in Outpatient Department of a Tertiary Care Hospital in Pakistan. *Pak J Med Sci, 25*, 734-737.

Doğan, S. (2015). Huzurlu Ölüm ve Hospisler. *SD Dergisi, 36*, 42-45.

Durak, A. ve Palabıyıkoğlu, R. (1994). Beck Umutsuzluk Ölçeği Geçerlik Çalışması. *Kriz Dergisi, 2*, 311-319.

Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ, 2018). *Monitoring Health for the SDGs, Sustainable Development Goals.* World Health Organization

Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ, 2019a). WHO has Developed a Three-step "Ladder" for Cancer Pain Relief. http://www.who.int/cancer/palliative/painladder/en/ print.html erişim tarihi: 26.02.2019.

Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ, 2019b). WHO Definition of Palliative Care. http://www.who.int/cancer/palliative/definition/en/, erişim tarihi: 26.02.2019.

Elbi, M. H. (2008). Kronik Hastalık ve Depresyon. *Klinik Psikiyatri, 11*(Ek 3), 3-18.

Ettridge, K. A., Bowden, J. A., et al. (2018). "Prostate cancer is far more hidden…": Perceptions of stigma, social isolation and help-seeking among men with prostate cancer. *European Journal of Cancer Care, 27*, e12790.

Fallowfield, L., Ratcliffe, D., Jenkins, V. ve Saul, J. (2001). Psychiatric Morbidity and its Recognition by Doctors in Patients with Cancer. *British Journal of Cancer, 84*(8), 1011–1015.

Ferrario, S. R., Zotti, A. M. ve Massara Nuvolone, G. A. (2003). Comparative Assessment of Psychological Characteristics of Cancer Patients and Their Caregivers. *Psycho-oncology, 12*, 1-7.

Gemalmaz, A. ve Avşar, G. (2015). Kanser Tanısı ve Sonrası Yaşananlar: Kalitatif Bir Çalışma. *Hemşirelikte Eğitim ve Araştırma Dergisi, 12*(2), 93-98.

Grassi, L., Travado, L., Moncayo, F. L., Sabato, S. ve Rossi, E. (2004). SEPOS Group. Psychosocial Morbidity and Its Correlates in Cancer Patients of the Mediterranean Area: Findings from the Southern European Psycho-oncology Study. *Journal of Affect Disorder, 83*, 243–248.

Güleç, G. ve Büyükkınacı, A. (2011). Kanser ve Psikiyatrik Bozukluklar. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar, 2*, 343-367.

Güner, P. ve Geenen, O. (2007). Atlanması Kolay Bir Bozukluk: Deliryum. *CÜ Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi, 11*(1), 37-46.

Haun, M. W., Sklenarova, H., Villalobos, M., Thomas, M., Brechtel, A., Löwe, B., et al. (2014). Depression, Anxiety and Disease-Related Distress in Couples Affected by Advanced Lung Cancer. *Lung Cancer, 86*, 274-280.

Hersh, S. P. (1982). Psychological Aspects of Patients with Cancer. V. T. DeVita, S. S. Hellman ve A. Rosenberg (Eds.) *Cancer: Principles and Practice of Oncology* içinde. (ss.264–277). J.B. Lippincott Co.

Innos, K., Rahu, K., Rahu, M. ve Baburin, A. (2003). Suicides among Cancer Patients in Estonia: a Population-Based Study. *Eur J Cancer, 39*, 2223-2228.

Irmak, M. K., Bilgin, M. G. ve Sızlan, A. (2008). Hasta Gözüyle Kanser. *TSK Koruyucu Hekimlik Bülteni, 7*(2), 167-172.

Jefford, M. ve Tattersall, M. H. (2002). Informing and Involving Cancer Patients in Their Own Care. *Lancet Oncology, 3*, 629–637.

Jenkins, R., Bebbington, P., Brugha, T. S., Farrell, M., Lewis, G. ve Meltzer, H. (1998). British Psychiatric Morbidity Survey. *British Journal of Psychiatry, 173*, 4–7.

Karakaş, S. A. (2007). *Kanser Hastalarının Hastalığı Değerlendirme Biçimlerinin Anksiyete Depresyon ve Yaşam Kalitesine Etkisi***.** (Yüksek Lisans Tezi) Atatürk Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Psikiyatri Hemşireliği Anabilim Dalı Erzurum.

Keller, M., Sommerfeldt, S., Fischer, C., Knight, L., Riesbeck, M., Lowe, B., et al. (2004). Recognition of Distress and Psychiatric Morbidity in Cancer Patients: A Multi-Method Approach. *Annual Oncology, 15*, 1243–1249.

Kim, S. J., Rha, S. Y., Song, S. K., Namkoong, K., Chung, H. C., Yoon, S. H., et al. (2011). Prevalence and Associated Factors of Psychological Distress among Korean Cancer Patients. *Gen Hosp Psychiatry, 33*(3), 246–252.

Kissane, D. W. (2013). Marriage is as protective as chemotheraphy in cancer care. *Journal of Clinical Oncology, 31*(31), 3852-3853.

Koç, A. (2010). Hastalık İsimlerinde Örtmece. *Türk Dünyası Araştırmaları, 188*, 77-94.

Kutgendorf, S. K., De Geest, K., et al., (2011). Social isolation is associated with elevated tumor norepinephrine in ovarian carcinoma patients. *Brain, Behavior and Immunity, 25*(2), 250-255.

Kutlu, R., Çivi, S., Börüban, M. C. ve Demir, A. (2011). Kanserli Hastalarda Depresyon ve Yaşam Kalitesini Etkileyen Faktörler. *Selçuk Üniversitesi Tıp Dergisi, 27*(3), 149-153.

Kübler-Ross, E. (1969). *On Death and Dying*. MacMillan.

Marrs, J. A. (2006). Stress, Fears and Phobias: The Impact of Anxiety. *CJON, 10*(3), 319–322.

Massie, M. J., Holland, J. ve Glass, E. (1983). Delirium in Terminally ill Cancer Patients. *Am J Psychiatr, 140*, 1048-50.

Mayr, M. ve Schmid, R. M. (2010). Pancreatic Cancer and Depression: Myth and Truth. *BMC Cancer, 10*, 569.

Moscicki, E. K. (1995). Epidemiology of Suicide, North American Perspectives, *Int. Psychogeriatrics, 7*(2), 137-148.

Noyan, M. A. (2012). Mesane Kanseri Hastasına Psikiyatrik Yaklaşım İlkeleri ve Üro-onkologlara Öneriler. *Üronkoloji Bülteni, 51*(4), 305-310.

Noyan, M. A. (2016). Akciğer Kanserlerinde Depresyon, Anksiyete, Post-travmatik Stres Bozukluğu. M. Gülhan ve Ü. Yılmaz (Eds.). *Akciğer Kanserinde Destek Tedavisi* içinde (ss.338-350). TÜSAD Yayınları.

Özçelik, H., Fadıloğlu, Ç., Uyar, M. ve Karabulut, B. (Eds.) (2010). *Kanser Hastaları ve Aileleri için Palyatif Bakım.* Ege Üniversitesi Hemşirelik YO Yayınları.

Özgen, F. ve Aydın, H. (1999). Travma Sonrası Stres Bozukluğu. *Klinik Psikiyatri, 1*, 34-41.

Quill, T. E., Lo, B. ve Brock, D. W. (1997). Palliative Options of Last Resort. A Comparison of Voluntarily Stopping Eating and Drinking, Terminal Sedation, Physician-Assisted Suicide and Voluntary Active Euthanasia. *JAMA, 278*, 2099–2104.

Reynolds, P., ve Kaplan, G.A. (1990). Social connections and risk for cancer prospective evidence from the Alameda County stud. *Behavioral Medicine, 16*, 101-110.

Sağır, A. (2020). Ölümün ve ölmenin büyük kapatılması olarak ölü beden kimin? M. B. Bulut (Ed). *Ölüm ve İntihar: Disiplinlerarası Bir Yaklaşım* içinde (ss.95-122). Nobel Akademik.

Shakin, E. J. ve Holland, J. C. (1998). Depression and Pancreatic Cancer. *J Pain Symptom Manage, 3*(4), 194–198.

Shankar, A., Dracham, C., Ghoshal, S. ve Grover, S. (2016). Prevalence of Depression and Anxiety Disorder in Cancer Patients: An Institutional Experience. Indian Journal of Cancer, 53, 432-4.

Shim, E. J., Shin, Y. W., Jeon, H. J. ve Hahm, B. J. (2008). Distress and its Correlates in Korean Cancer Patients: Pilot Use of the Distress Thermometer and the Problem List. *Psychooncology, 17*(6), 548–555.

Smith, M. T., Edwards, R. R., Robinson, R. C. ve Dworkin, R. H. (2004). Suicidal Ideation, Plans, and Attempts in Chronic Pain Patients: Factors Associated with Increased Risk. *Pain, 111*, 201-208.

Smith, M. Y., Redd, W. H., Peyser, C. ve Vogl, D. (1999). Post-traumatic Stress Disorder in cancer: A Review. *Psychooncology, 8*, 521–537.

Spiegel, D. (1996). Cancer and Depression. *British Journal of Psychiatry, 168*, 109-16.

Spiegel, D. ve Bloom, J. R. (1983). Pain in Metastatic Breast Cancer. *Cancer, 52*, 341–345.

Spiegel, D., Sands, S. ve Koopman, C. (1994). Pain and Depression in Patients with Cancer. *Cancer, 74*(9), 2570–2578.

Stark, D. P. H. ve House, A. (2000). Anxiety in Cancer Patients. *British Journal of Cancer, 83*(10), 1261–1267.

Tamam, L., Demirkol, M. E. ve Yeşiloğlu, C. (2020). Ölüm öncesi paradoksal iyilik hali. M. B. Bulut (Ed). *Ölüm ve İntihar: Disiplinlerarası Bir Yaklaşım* içinde (ss.29-42). Nobel Akademik.

Thomas, L. V. (1991). *Ölüm.* (Çev. I. Gürbüz). İletişim.

Tokgöz, G., Yaluğ, İ., Özdemir, S., Yazıcı, A., Uygun, A. ve Aker, T. (2008). Kanser Hastalarında Major Depresyon Yaygınlığı ve İlişkili Etkenler. Anadolu Psikiyatri Dergisi, 9, 59-66.

Valente, S. M. ve Saunders, F. (1997). Diagnosis and Treatment of Major Depression among People with Cancer. *Cancer Nursing, 20*, 168-77.

Wells, K. B., Golding, J. M. ve Burnam, M. A. (1988). Psychiatric Disorder in a Sample of the General Population with and Without Chronic Medical Conditions. *Am J Psychiatry, 145*, 976–981.

Wise, M. G. ve Rieck, S. O. (1993). Diagnostic Considerations and Treatment Approaches to Underlying Anxiety in The Medically Ill. *Journal of Clinical Psychiatry, 54*(Suppl), 22–26.

Yeşilbalkan, Ö. U., Akyol, A. D., Çetinkaya. Y., Altın, T. ve Ünlü, D. (2005). Kemoterapi Tedavisi Alan Hastaların Tedaviye Bağlı Yaşadıkları Semptomlar ve Yaşam Kalitesine Olan Etkisinin İncelenmesi. *Ege Üniversitesi Hemşirelik Yüksek Okulu Dergisi, 21*(1), 13-31.

Yıldız, M. (2016). Ötanazi Hasta Vasiyetnamesi ile Palyatif ve Hospis Bakımına Genel Bir Bakış. D. Yücel ve M. B. Gönültaş (Eds.). *Adli Sosyal Hizmet: Yaklaşım ve Müdahale* içinde 1. Baskı (ss. 342-362). Nobel Akademik.

Zisook, S. ve Zisook, S. A. (2005). Death, Dying, and Bereavement. B. J. Sadock ve V. A. Sadock (Eds). *Comprehensive Textbook of Psychiatry* içinde. 8th ed. (ss. 2367-2392). Lippincott Williams & Wilkins.

Bölüm 71

AMARNA DÖNEMİ SİYASETİNDE VE DİNİNDE NEFERTİTİ'NİN ROLÜ VE ÖNEMİ

Fitnat ŞİMŞEK[1]

1 Dr. Fitnat ŞİMŞEK

Çalışmanın amacı, Nefertiti'nin Amarna dönemindeki dini ve siyasi alandaki yerini, Nefertiti'nin kocası Akenaton'un yanındaki durumunu ve kraliçenin bu dönemde bir tanrıça olarak algılanıp algılanmadığını belirlemektir.

Nefertiti, Eski Mısır'ın en iyi bilinen karakterlerinden biridir fakat buna rağmen, Nefertiti'nin nereden geldiği ya da nereli olduğu, anne ve babasının kim olduğu, nasıl öldüğü ve öldükten sonra mumyasına ne olduğu sorularına verilen cevaplar hala net değildir. Nefertiti, 18. Hanedan firavunlarından Akenaton'un (IV. Amenhotep) karısıdır. Mısır yazıtları ve belgeleri Nefertiti'nin kökeni hakkında doğrudan bilgi vermezler. Fakat Nefertiti'nin de tıpkı kayınvalidesi Tiye gibi kraliyet soyundan gelmediği düşünülmektedir. Kraliçenin "*Kralın Kızı"* ya da *"Kralın Kızkardeşi"* gibi unvanlarının olmaması, kraliyet soyundan gelmediği yönünde yorumların yapılmasına sebep olmuştur. Nefertiti-Neferneferuaten[2] ismi *"Güzel Aton'un Güzelliği, Güzel Olan Geldi"* anlamına gelirdi ve bu isim kraliçenin Mısırlı olmayan kökleriyle ilgili teorileri de ilham kaynağı olmuştu (Haktanır, 2010:528,529 : Kloska, 2016:149, vd).

Bu teorilerden ilki, Nefertiti'nin Mitanni kralı Tušratta'nın, Tadukhepa isimli kızı olduğu yönündedir (Reeves, 2001: 88). Tadukhepa, 3. Amenhotep ve Tušratta arasında imzalanan bir anlaşma sonucunda evlenmek üzere Mısır sarayına gelmiş, fakat Tadukhepa daha yoldayken 3. Amenhotep hayatını kaybetmiş ve bu prenses daha sonra Akenaton'la evlenmiştir. Evlendikten sonra adını Nefertiti olarak değiştirmiştir. Kraliçe Akenaton'la evlenmesinin ardından *"Kralın Yüce Eşi"* unvanını almıştır, ancak yabancı ülkeden gelen birinin Mısır'da evlenir evlenmez "*Kralın Yüce Eşi"* unvanını alması Mısır tarihinde ender görülen bir durumdu (Haktanır, 2010:528,529). Buna benzer başka bir olay 2. Ramses döneminde yaşanmıştır. Mısır'ın en ünlü firavunlarından biri olan 2. Ramses, Mitannilerle imzaladığı barış anlaşması sonucunda Mitanni Kralının kızı Shauska-Nu ile evlenmiş ve kız evlendikten sonra Maat-hor-neferu-re adını alarak *"Kralın Yüce Eşi "* unvanını almıştır. Dolayısıyla Nefertiti'nin de evlenir evlenmez bu unvanı almış olması imkânsız değildir (Kloska, 2016:150). Tyldesley'e göre, kanıtlar Nefertiti'nin Mısır'a yabancı bir ülkeden gelişini desteklemez, bu görüşten ziyade, Nefertiti'nin Mısır'ın soylu ailelerinden birinin kızı olma olasılığı daha yüksektir (Tyldesley, 1998: 43,46).

Nefertiti'nin kökeniyle ilgili bir diğer teori, kraliçenin kraliyet soyuyla bağlantısı olduğu yönündedir. Buna göre, Nefetiti'nin kraliçe Ahmose-Nefertari'nin soyundan gelmiştir ve onun torunu olabilir (Tyldesley, 1998: 231). Bu durumda, Akenaton'un annesi Tiye, Nefertiti'nin halası olur ve

2 Akenaton, kendisine ve karısı Nefertiti'ye odaklanan yeni bir dinin tanrısal güneş diski Aton'la tek ve doğrudan bağlantılı olduğuna karar vererek adını Akenaton olarak değiştirdi. Nefertiti, kocası gibi adını değiştirmek yerine adına "Güzel Aton'un Güzellikleri" anlamına gelen "Neferneferuaten" adını ekledi (Alm,: 7).

daha önce kraliyetle bağlantısı olan birinin tahtta geçtiğinde hemen *"Kralın Yüce Eşi"* unvanını almasını açıklayabilir (Haktanır, 2010:529).

Günümüzde, kraliçenin kökeniyle ilgili olarak Mısır'ın seçkin ailelerinden birisinden geldiği yönünde görüşler ve bunu destekleyecek oldukça fazla kanıt vardır. Nefertiti büyük ihtimalle daha sonra Mısır firavunu olan ve ordu komutanlığı yapmış olan Ay ve "*Kralın Yüce Eşinin Dadısı"* unvanını taşıyan Tey'in kızıydı (Tyldesley, 1998:231). Ay'ın unvanlarından biri "*Tanrının Babası"* ydı ve bu unvan eski Mısır'da firavunların kayınpederi için kullanılıyordu (Haktanır, 2010:528). Ay, Mısırın seçkin ailelerinden olan Tuya ve Yuya'nın oğlu, 3. Amenhotep'in eşi Tiye'nin erkek kardeşiydi ve kraliyet ailesiyle dolaylı yoldan bir bağlantısı vardı. Yuya'nın, *"Tanrının Babası"* unvanı dışında, *"Kralın Atlarının Gözetmeni"*, unvanı da vardı ve karısı Tuya'nın da *"Kralın Yüce Eşinin Annesi "* unvanı bulunmaktaydı. Aynı zamanda, Tuya ve Yuya, Heliopolis rahiplerinden Anen'in de anne ve babasıydı (Tyldesley, 2006: 26).

Amarna'da bulunan Ay'ın mezar duvarındaki betimlemelerde, Nefertiti, Akenaton ve üç kızının bulunduğu bir sahneye yer verilmiştir. Kraliyet çifti bu tasvirde, Ay ve eşi Tey'e[3] altın hediyeler sunarken gösterilirler. Krallığın eski dönemlerinde, firavun ordusunun başarılı savaşçılarını ayırt etmenin yolu onlara altın bağışlamaktı. Fakat 18. Hanedandan itibaren bu gelenek yüksek rütbeli saray görevlilerini de içermeye başlamıştır. Altın hediye edilmesi bir erkek için alışagelmiş olsa bile, bir kadın için istisnai bir durumdu ve bu sahne Tey'in çok özel bir yeri ve statüsü olduğunu gösteriyordu (Kloska, 2016:151). Tey'in "*Tanrıçanın Dadısı", "Kralın Eşinin Dadısı"* unvanları da bu görüşü desteklemektedir (Haktanır, 2010:530). Nefertiti'nin aynı zamanda 18. Hanedanın en genç firavunlarından olan Tutankhamon'la da bağlantılı olduğu düşünülmektedir. Nefertiti'nin büstünün 1912 yılında, Ludwing Borchardt tarafından bulunmasından sonra pek çok akademisyen için Tutankhamon ve Nefertiti arasındaki ilişki merak konusu olmuştur. Tutankhamon'la yakından ilişkisi olan kişilerin mumyaların genetik çalışmaları 2008-2010 yılları arasında yapılmıştır. Bu analizler sonucunda, KV35 Genç Bayan isimli mumyanın Tutankhamon'un annesi olabileceği iddiaları gündeme gelmiştir (Hawass, 2010:639,641). Bu mumya Akenaton'le de yakından ilişkiliydi. KV35 Genç Bayan isimli mumya ile Akenaton'in kuzen olabilecekleri ve bu kişinin de Nefertiti olabileceği düşünülmektedir (Hawass, 2010:641: Gabolde, 2013:199, 201). DNA sonuçları, araştırmacıların, Nefertiti'nin, Amenhotep'in baş eşi olduğu için Tutankhamon'un da annesi olabileceğini düşünmelerine yol açtı (Powell, 2013). Ancak Talatat taşları gibi birinci elden kaynaklarda, Nefertiti hiçbir zaman bir oğulla gösterilmemiştir. Bu durum İngiliz Mısırbilimci C. Mahdy, (Mahdy, 1999), Dr.

3 Tey, muhtemelen Ay'ın adından hiç bahsedilmeyen ilk eşi (Nefertiti'nin annesi) ölünce, onunla evlenen kişidir ve bu kadın Nefertiti'ye sütannelik yapmıştır. Çünkü, Tey'in unvanları arasında "Kralın Yüce Eşinin Annesi" unvanı bulunmamaktadır (Haktanır, 2010:530).

N. Reeves ve İngiliz tarihçi I. Hawkins gibi araştırmacıları Nefertiti'nin Tutankhamon'un üvey annesi ya da kayınvalidesi olabileceği düşüncesine yönlendirmiştir. Akenaton da, babası gibi kuzeniyle[4] evlenmişte olabilirdi. Tutankhamon'un soyağacıyla ilgili yapılan araştırmalardan çıkan bir başka yorumda, KV35 Genç Bayan isimli mumyanın Nefertiti dışında Kiya'ya[5] veya Amenhotep'in kızkardeşlerinden birine ait olabileceği yönündedir. Bu kızkardeşlerden en uygun olanı, Amenhotep'in en büyük kardeşi Sitamun'du (Kemp, Zink,2012: 18). Nefertiti ile Tutankhamon arasındaki ilişki yeni mumyaların keşfi ve DNA analizleriyle sürekli değişiklik gösterse de ikili arasında şu kesindir, Tutankhamon, Nefertiti ve Amenhotep'in kızları Ankhesenamon ile evlendiğinden, Nefertiti kesinlikle Tutankhamon'un kayınvalidesiydi.

Nefertiti'nin, "*Kralın Yüce Eşi"* ve *"İki Ülkenin Hanımı"* gibi unvanlara sahip olması onun siyasi alandaki güçlü konumunun göstergesidir. Nefertiti'nin daha önceki kraliçelerde görülmeyen mavi başlığı, firavunun egemenlik tacının taklidi olarak yorumlanmıştır. Başlığın önündeki çift uraeus bunu açıkça göstermektedir (Gansz, 1982:67). Nefertiti'nin kamusal alandaki tasvirlerde öne çıkması, kocasının ideolojik reformlarında rol oynadığını düşünmeye sevk eder fakat bunu doğrudan destekleyen tarihsel kayıtlar henüz mevcut değildir (Van de Mieroop,2019:195). Kraliçe, kabartmalarda sadece firavunlar için ayrılmış sahnelerde firavunun yanında tasvir ediliyordu (Brunner, Trout, 1982;520). Hatta bazı betimleme ve heykellerde firavun Akenaton ve karısı Nefertiti birbirinin ikizi gibi aynı giysilerle gösteriliyordu. Bu Nefertiti'nin, Akenaton'un taht ortağı olduğu yönünde yorumlara sebep olmuştur (Ertman, 1992:50,55). Buna göre, Akenaton ve Nefertiti birdi ve Aton'la beraber dünyevi iktidarın ortaklarıydı (Wilkinson, 2010:362).

Hermopolis'te bulunan Talatat üzerindeki sahnelerde, kraliçenin siyasi gücü özetlenir. Burada resmedilen iki gemiden birinin kraliçeye ait olması muhtemeldir. Kraliçe, başında iki uzun tüy ve güneş diski bulunan, düz tepeli karakteristik başlığıyla ve genellikle firavunlar için klasik düşman öldürme pozisyonunda[6] resmedilmiştir (Kloska, 2016:155,156).

Amarna'da, Panehesy, Mahu, Ahmes ve II. Meyre'nin mezar duvarlarında da Nefertiti bir savaş arabasının üzerindeyken betimlenmiştir. Kraliçe, Akenaton'in yanında ve dizginleri elinde tutarken gösterilmektedir. Panehesy'nin mezar duvarında, firavun ve eşi iki ayrı arabada gösterilmişlerdir ve her eş kendi arabasını kullanmaktadır (Kloska, 2016: 157).

4 DNA analizlerine göre, Yuya, kraliçe Tiye'nin babasıydı ve 3. Amenhotep'in de amcasıydı. Bu yüzden 3. Amenhotep ve kraliçe Tiye kuzenlerdi. 3. Amenhotep'in annesi Mutemwia'da Yuya'nın kızkardeşiydi (Kloska, 2016: 151, dn.5).

5 Kiya, Akenaton'in ikincil eşlerinden biridir ve genellikle Tutankhamon'un annesi olduğu kabul edilir.

6 Bu pozisyon, ilahi yasayı ve düzeni korumak için dünyayı temizlemek yani maat korumak anlamına geliyordu.

Yine Amarna'da bulunan II. Meyre ve Huya'nın mezar duvarlarında Mısır'ın, Nubya ve Suriye'den haraç alırken gösterildiği bir sahneye yer verilmiştir. Akenaton iktidarının 12. yılında Nubya ve Suriye'ye yapılan seferi anlatan bu görselde, firavun ve kraliçe Nefertiti birlikte ve aynı boyda gösterilmişlerdi. Hatta kraliçe, firavun Amenhotep'in gölgesi gibi tasvir edilmiştir (Kloska, 2016: 157).

II. Meyre'nin mezarındaki bir başka görselde, Nefertiti, Amenhotep'in yanında tahtta otururken gösterilmektedir. Kraliyet çiftinin ortasında, Meritaten, Mekataten, Ankhsenpaaten, Neferneferuaten, Neferneferure ve Setepenre isimli prensesler yer almaktaydı. Amenhotep, elinde heka ve nekhakha asalarını tutan katı bir pozda resmedilmiştir (Kloska, 2016:157). Nefertiti'nin yüksek siyasi kimliği kabartmalardaki detaylarda da kendini göstermektedir. Kraliyet çifti, üç kızıyla birlikte bu görselde ölümsüzleştirilmiştir. Meritaten isimli prenses babasının kucağında, Mekatetan ve Ankhsenpaaten'de, anneleri Nefertiti'nin kucağındadır. Nefertiti ve Amenhotep kendilerine özgü kıyafetler ve taçlarlarla, ayaklı tahtlar üzerinde otururlar. Bu görselde, Aton kraliyet ailesiyle yakından ilgilidir, Aton kraliyet ailesini hayat veren ışınlarıyla çevreler ve krali çifte ankh (sonsuzluk) işaretleriyle dokunur. Firavunun tahtı sema-taui sembolüyle[7] süslenmiş kraliçenin tahtına göre oldukça sadedir (Kloska, 2016:158).

Amenhotep, tahta geçişinin 3. yılında Heb-Sed festivali dolayısıyla Karnak Tapınak kompleksinin doğusuna Aton'a adanmış Gem-pa Aten[8] isimli (Aten'i Bulanın Yeri) bir tapınak (Reeves, 2001:94,95) ve kraliçe Nefertiti için Hwt Benben (Benben Taşının Evi) isimli tapınak inşa ettirmiştir. Gem-pa Aten tapınağından kurtarılan talatatlar üzerinde Nefertiti tıpkı bir firavun, kızı prenses Meritaten'de kraliçe ve rahibe gibi gösterilmişlerdir (Tyldesley, 2006:130). Hwt Benben tapınağının pilosunda, Nefertiti, Meritaten'le birlikte Aton'a sunularda bulunurken sahnelenmişlerdir. Kraliçe kollarını Aton'a dua eder gibi kaldırmıştır. Kraliçenin üzerinde, göğüslerinin altından bağlanmış ve genellikle dini törenlerde giydiği pileli bir elbise, başında da çift tüylü bir taç bulunmaktadır. Prenses Meritaten, Nefertiti'den daha küçük boyda resmedilmiştir. Annesinin arkasında duran prensesin elinde küçük bir sistrum[9] vardır. Muhtemelen Nefertiti ve Meritaten, tanrı için düzenlenen bir dini töreni yönetiyorlardı. Prensesin başında "*gençlik lülesi"* adı verilen bir başlık bulunmaktaydı (Redford,

7 Sema-taui sembolü, Aşağı ve Yukarı Mısır'ın birleşmesini simgelemektedir. Hiyerogliflerde Sema-taui sembolü, Nil vadisinin ve deltasının sembolik bitkileri olan nilüfer ve papirüsün bağlanmış şekliyle gösterilirdi. Bu sembol, Aşağı ve Yukarı Mısır'ın birleşmesini ithafen, birleşmek anlamına geliyordu (Kloska,2016:158, dn.9).

8 1925 ve 1932 yılları arasında Karnak Tapınak kompleksinde kazı yapan H. Chevier, kral ve kraliçeye ait 25 adet dev heykel bulmuştur (Haktanır, 2010:534).

9 Eskiçağ toplumlarında özellikle Mezopotamya ve Mısır çevresinde kullanılan müzik aletidir. Bir sap ve U şeklindeki bir uçtan oluşur. Hareket eden yatay kollardaki ince metalden küçük halkaları sallandığında yumuşak bir çınlama sesi çıkarmaktadır. Eski Mısır dilinde, sekhem veya sesheshet denilmekteydi.

1987:76). Bu görselde, dinsel açıdan Nefertiti'nin kutsal olarak sunulması önemli bir noktaydı (Kloska, 2016:160).

Eski Mısır'da firavunlar tanrı Horus'un yeryüzündeki yansımalarıydı fakat kraliçelere bu şekilde tanrıçalık rolü Yeni Krallık döneminden itibaren verilmeye başlanmıştı. Amarna dönemindeki Aton kültünde, daha önce yaratılış mitolojilerinde anlatıldığı gibi Osiris, İsis ve çocukları Horus, ya da Amon, Mut ve Khonsu gibi tanrısal aileler, üçlü yaratım unsuru yoktu. Fakat Akenaton, geleneksel fikirlerden yola çıkarak, kraliyet ailesinin ve tanrının temsil edildiği ilahi bir üçlü oluşturdu. Aton, yaratıcı tanrı sıfatını alırken, Akenaton, Aton'un çocuğu Şu ve Nefertiti'de , Şu'nun ikiz kız kardeşi ve eşi Tefnut'tu[10]. Böylece Mısır panteonundaki üçlü yaratıcı tanrı, kraliyet ailesinin varlığıyla yeniden hayat buldu (Sabbahy,2013: 5705, 5709: Tyldesley,1999:105). Nefertiti, tanrıça Tefnut rolüyle doğurganlığı temsil ediyordu. Nefertiti'nin tasvirlerde, küçük omuzlu, ince belli, geniş, yuvarlak kalçalı ve büyük göğüslü betimlenmesi kadınlık yönüne vurgu yaparken, yanında sürekli altı ya da üç kız çocuğuyla gösterilmesi de onun doğurganlık yönünü ön plana çıkarıyordu (Tyldesley, 2003:113). Altı kız çocuğu Nefertiti'nin doğurganlığı dışında, Ennead[11]'ın diğer altı tanrısını da temsil ediyordu.

Bugün Kahire Müzesinde sergilenen altın yüzük, güneş tanrısı Aton'un çocukları, Şu ve Tefnut olarak temsil edilen Nefertiti ve Akenaton'u göstermektedir. Akenaton, Maat'ın tüyünü simgeleyen kırmızı bir taçla, Nefertiti ise kraliyetin güç sembolü olan nilüfer çiçeğiyle betimlenmiştir (Tyldesley, 2003:66). İki uraeus ile çevrili bir disk şeklinde tasvir edilen Aton, kraliyet çiftinin üzerinde yükselir. Firavun ve eşinin ayaklarının altında dünyanın simgelendiği (+A) sembolü vardır (Kloska, 2016:163).

Akenaton ve Nefertiti çiftinin tanrısallığını destekleyen başka bir kanıtta Nefertiti'nin Karnak'taki dev heykelidir. Nefertiti burada çift taçla gösterilir. Daha önceki dönemlerde bu heykelin Akenaton'a ait olduğu düşünülüyordu. Ancak daha sonra bu heykelin vücudunun bir kadına ait olduğu, Akenaton'un isimlerinin olmadığı ve yüzünde de bir takma sakal taşımadığı fark edildi. Üstelik heykelin yüzündeki hasarlar, kraliçe Nefertiti'nin Karnak'taki diğer heykellerine benziyordu. Tüm bu bilgilerden yola çıkarak bu heykelin Akenaton'a değil kraliçe Neferititi'ye ait olduğu kabul edilmiştir (Manniche, 2010:93,94).

---

10 Mısır mitolojisinde, Şu'nun ikiz kız kardeşi olan Tanrıça Tefnut, nemin kişileştirilmiş halidir. Bu ikiz tanrılar yaradılış mitolojisinde, kaos sularından yükselen Re'den meydana gelmişlerdir. Yağmur ve nemle ilişkilendirilen bu tanrıçanın aslında ölülerin su ihtiyacını karşılamak için var olduğu kabul edilebilir. Şu, Aton'un sağ gözü, Tefnut sol gözüyle ilişkilendirilmektedir (Budge, 2001:118).

11 Eski Mısır'da evrenin yaratılması ve biçimlenmesinden sorumlu dokuz tanrıydı. Geb, Nut, Osisris, İsis, Seth, Neftis, Aton, Akenaton ve Nefertiti, Ennead'ın dokuz tanrısını simgeliyorlardı. Altı kız, Aton, firavun ve kraliçe, kutsal Ennead'ı Heliopolis'teki dokuz tanrı modeliyle yeniden canlandırmışlardı (Reeves, 2001:146).

Karnak'ta bulunan Gempa-Aten tapınağında Akenaton döneminde, sfenksler bulunuyordu. Sfenkslerin yüzünün bir kısmı Akenaton'un yüzüne, diğer kısmı da Nefertiti'nin yüzüne sahipti. Firavunun sfenkslerinde, firavunların simgesi takma sakal ve başlık varken, Nefertiti'nin sfenkslerinin başında peruk vardı. Sfenkslerin hepsi birbiriyle aynı büyüklükte ve yüzleri de neredeyse birbirinin aynısıydı. Bu sfenksler kraliyet çiftinin eşitliğini göstermek için yapılmış olmalıydı (Blyth, 2006:117,124). Bu sfenksler, Akenaton ve Nefertiti'nin ayrılmazlığını gözler önünde serer ve kraliyet çifti Aton tarafından kendilerine emanet edilen ilahi gücü yerine getirirken birbirlerini de tamamlarlardı (Jacq, 2007:54). Akenaton'un ölümünün ardından Karnak'taki sfenksler Aton tapınağından muhtemelen Tutankhamon tarafından güney Karnak'a taşınmıştır. Sfenkslerdeki insan yüzleri, koç başlarına dönüştürülmüş ve Amon'a adanan tören caddesini süslemeye başlamıştır (Blyth, 2006:117).

Nefertiti'nin ilahi gücünü kanıtlayan bir başka kanıtta, Akenaton'un lahitidir. Pembe granitten yapılan lahit, Amarna'daki Krallar Mezarında bulunmuştur (Martin, 1974:13, 17, vdd). Nesnenin yeniden yapılması onun dekoratif görünüşüne dair ipuçları vermiştir. Lahitin dört yanında Aton vardı, Aton ışınlarıyla ölen firavunun güvenliğini sağlıyordu. Lahitin köşelerinde lahiti kucaklar şekilde Nefertiti bulunmaktaydı. Kraliçe çift boynuz ve güneş diskiyle süslenmiş, üzerinde iki kobra ve iki tüy bulunan yüksek bir taç takmıştır. Lahitin çevresindeki dört Nefertiti tasviri aslında, İsis, Neftis, Serket ve Neith isimli koruyucu tanrıçaları temsil ediyordu ve bu durum Nefertiti'nin, Akenaton'un iktidarının son dönemlerinde gözden düştüğü iddialarına da cevap veriyordu (Haktanır, 2010:536). Lahitleri tanrıça tasvirleriyle süsleme geleneği Akenaton'la başlamıştı, Tutankhamon'un lahiti de, adı yukarıda geçen dört tanrıça tarafından korunuyordu. Akenaton'in halefleri lahitleri süsleme fikrini konopik vazolardan edinmiş olabilirler (Dadson ve Ikram, 1998:282). İlk defa 2. Amenhotep'in lahit sandığı kolları geniş biçimde açılmış dört tanrıça tasviriyle süslenmiştir. Böylece konopik vazoları süsleyen bu tanrıçalar zamanla Horus'un dört oğlunu temsil etmeye başladılar (Kloska, 2016:165). Amenhotep'in lahitinin üzerine işlenmiş Nefertiti betimlemesi de, muhtemelen kraliçeye koruyucu tanrı sıfatı yüklüyordu.

II. Meyre'nin Amarna'daki mezarında bulunan bir kabartmada, Akenaton, Nefertiti ve altı kızı halkın karşısında, Akenaton'un iktidarının 12. yılında tanrısal aile görünümünde tekrar çıktılar. Sahnede, Suriye ve Nubya halkı tarafından Mısır'a ödenen haraçlar gösteriliyordu. Resmi tarihi kayıtlar bu sahneyi şöyle aktarır;

"Ra'nın tek oğlu Neferkhaperura (Akenaton / Akenaton) ve 'Kralın Yüce Eşi Neferneferuaten-Nefertiti' Suriye'nin Kuşi ülkelerinin hediyelerini kabul etmek üzere elektrumdan yapılmış büyük bir tahtırevan üzerinde

belirdiğinde Batı'dan ve Doğu'dan tüm yabancı ülkeler hatta denizin ortasındaki adalar yalnızca krala hediye sunmak için toplanmışlardı" (Wilkinson, 2010:366).

Petrie tarafından 1891'de Amarna'da bulunan ve bugün Oxford'taki Ashmoleon Müzesinde sergilenen sarı kumtaşından yapılmış Nefertiti kabartmasında, Nefertiti Aton'a tek başına taparken tasvir edilmiştir. Nefertiti bu görselde, başında uzun bir taçla, abartılı ince boynuyla ve büyük kulaklarıyla tipik Amarna tarzında gösterilmektedir. İnce kolları Aton için birleştirilmiş çiçek demetlerini tutar ve Aton ise, kraliçeye yüzünün önündeki yarım daireyle gösterilen ankh işaretini sunar (Gansz, 1982:72). Mısır sanatında, bu ve bunun gibi çok sayıda Aton'a tek başına tapınan Nefertiti kabartması bulunmaktadır. Çiftin birlikte ibadet ederken gösterildiği kabartmalar, firavun ve kraliçenin aynı derece de önemli olduğunu gösterirken, kraliçeyi Aton kültünde, yüksek rahibe ve kocasının eşdeğeri gibi sunmaktaydı. Nefertiti'nin Aton'a tek başına tapınırken gösterildiği kabartmalar, kraliçenin de tıpkı kocası gibi Tanrı ve insanlar arasında aracı bir rol üstlendiğini kanıtlamaktadır (Gansz, 1982:76).

Ray Winfield Smith tarafından keşfedilen Karnak'taki Amon tapınağının sütunlarındaki talatatların üzerindeki kabartmalarda, Nefertiti temsillerine Akenaton temsillerinden daha fazla yer verilmiştir. Talatatların rekonstrüksiyonu sonrasında blokların üzerinde yalnızca Nefertiti temsillerinin olduğu görülmüştür. Karnak talatatların üzerine oyulmuş tasvirlerde, Aton'a ibadetlerinde Nefertiti'ye bir ya da iki kızın eşlik ettiği anlaşılır. İkinci pilondaki bazı talatatlar herhangi bir erkek olmaksızın sadece Nefertiti ve kızlarını gösterdiği için özellikle öneme sahiptir. Bunun dışındaki Karnak veya Amarna'da yapılmış yapılarda, Nefertiti'ye mutlaka Akenaton eşlik ederdi. Ancak bu sütunlarda, Nefertiti'ye kocası değil, sadece iki kızı eşlik eder ve bu kızların varlığı Nefertiti'nin ön planda oluşuna gölge düşürmez. Burada Akenaton'un tasvirinin olmadığı gibi Akenaton'un ismine de rastlanmaz. Nefertiti'ye ait bir tapınağın olması, araştırmacıları Nefertiti'nin dini alandaki itibarını yeniden gözden geçirmeye itti. Bu tapınağın varlığı kraliçenin tanrıça rolünü üstlendiğini kanıtlamaktadır. Peki Nefertiti tanrısallığın hangi yönünü temsil etmekteydi? Temsillerde Nefertiti'nin vücudunun bazı bölgelerinin belirgin hatlarla yapılması onun doğurganlığına ve Mısır içinde Hathor gibi görüldüğüne işaret etmektedir (Gansz, 1982:86,87).

Nefertiti'nin Mısır'ın anatanrıçası olabileceği yönünde görüşler mevcuttur. Bu kimlik ise Nefertiti'nin kızlarıyla olan görsellerinde daha ön plandadır. Nefertiti'nin kızıyla gösterildiği bir kabartmada, Nefertiti boynunda bir uraeus ve flama, başında da mavi bir Nubya peruğu taşımaktadır. Kızını kucaklayan Nefertiti'nin kulaklarında iri yuvarlak küpeler vardır. Bu görselde, Aton, Nefertiti'nin burnuna ankh sunmaktadır ve Ne-

fertiti'de bir öpücükle bu ankh işaretini kızına aktarmaktadır. Bu eser, Amarna dönemi sonrasında, Akenaton ve Nefertiti'ye olan nefretin göstergesi olarak tahrip edildi. Akenaton'dan sonra iktidara gelen firavunlar için Nefertiti bir tanrıça olarak tapılmaktan sorumluydu ve bir kraliçe için elde edilebilecek sınırları fazlasıyla aşmıştı (Gansz, 1982:87).

Araştırmacılar, Akenaton iktidarının 13. ya da 14. yılında prenses Mekataten'in öldüğünü düşünürler. Presesin mumyası Amarna'daki kraliyet mezarına konulmuştur (Seyfried, 2012:190). Prensesin mezar odasını süsleyen sahnelerde, Akenaton ve Nefertiti'nin derin üzüntüsü gözler önüne serilmiştir (Wilkinson, 2010:367). Prenses Mekataten'in ölümünün ardından kraliyet ailesinin diğer kadın üyelerinden Tiye, Kiya ve üç prenses ve Nefertiti'de bir daha görülmemiştir (Tyldesley, 2003:162,163). Nefertiti'nin ortadan kayboluşuyla ilgili birbirinden farklı hipotezler ortaya atılmıştır. Bunlardan ilki, Nefertiti'nin de diğer saray kadınları gibi veba salgını sonucu ölmüş olabileceği yönündeydi. Fakat Nefertiti vebadan ölmüş olsaydı, mumyası tıpkı Mekataten'in mezarı gibi Amarna'daki kraliyet mezarında olurdu ve bu ölüm sahnesi mezar duvarına işlenirdi. Fakat Nefertiti'nin vebadan ölümünü resmeden bir betimlemeye şimdiye kadar rastlanmamıştır (Kloska, 2016:166). Ancak, Akenaton'un Aton kültüne duyulan nefret hissi, daha sonra gelen firavunlar tarafından eserlerin tahrip edilmesiyle kendini göstermiştir. Ülkedeki pek çok problemin sebebi olarak görülen Akenaton'a karşı duyulan kinden Nefertiti'de nasibini almıştır. Eğer Nefertiti vebadan ölmüş ve bu olay mezar duvarlarına işlenmişse bile Akenaton ve Nefertiti karşıtları tarafından silinmiş olması da mümkündür. Nefertiti'nin kaybıyla ilgili bir başka görüşe göre de, Nefertiti yüz kızartıcı kötü bir şey yapmıştı ve bundan dolayı saraydan sürgün edilmişti. Nefertiti, eşinden boşanmış, Amarna'daki kuzey sarayına kapatılmıştı Tyldesley, 2003:165). Bu nedenle kraliçenin ismi Maru-aten'deki zanaatkârlar tarafından değiştirilmişti. Fakat bugün adı değiştirilen bu kraliçenin Nefertiti değil Kiya olduğu bilinmektedir (Kloska, 2016:166).

Bunların dışında Nefertiti'nin, kocası Akenaton'in taht ortağı olduğu ve *"Ankhkheperure Neferneferuaten"* adını aldığı iddia edilmektedir (Samson, 1977:88). Kraliçe kocasının ölümünden sonra da *"Ankhkheperure Semekhkare"* adını alarak tek başına ülke idaresini ele almıştı (Van der Perre, 2012:196). Birkaç yıl sonra, tahtı üvey oğlu Tutankhamon'a devretmişti (Tyldesley, 2003:166,167).

Deir el Barsha'nın keşfedilmesi kraliçenin gizemli kaybına da ışık tutmuştur. Dayr Abu Hinnis'in kaya sütunlarının birinde yerden 8 metre yükseklikte kraliçeyle ilgili yeni bilgiler sağlayan kırmızı aşıboyasıyla yazılmış bir metin bulunmuştur. Bu metin Akenaton yönetiminin 16. yılına tarihlendirilmektedir. Metnin 3. satırında;

"Sevgili Kralın Yüce Eşi, İki Ülkenin Hanımı Nefertiti-Neferneferuaten" yazısı okunmaktadır (Van der Perre,2012:197).

Bu yazıt bizi, Akenaton yönetiminin 16. yılında kraliçenin hala hayatta olduğu ve ana kraliçe olduğu bilgisine götürür. Buradaki metin, kralın iktidarının son döneminde herhangi bir ortaklıktan da bahsetmez. Kadın veya erkek adı Semenkhkare olan bir firavunun yönetim ortaklığından da bahsedilmemektedir (Kloska, 2016: 167).

Bugün Berlin Müzesinde sergilenen Paser Steasında, biri Semenkhkare diğer Akenaton olduğu düşünülen iki erkekten birinin kolları diğerini sararken gösterilir. Bu görsel, Amenhotep'in eşcinselliğiyle ilgili yorumların yapılmasına sebep olmuştur (Mahdy, 2000:53). Fakat bu erkekten birinin Akenaton, diğerinin ise babası 3. Amenhotep olabileceği ve bu steanın baba ve oğulun birlikteliğini gösterdiği de düşünülmektedir (Tyldesley, 2003:107). Bir başka iddiaya göre, Akenaton, karısı Nefertiti ile beraber ortak hükümdar oldu ve onun ölümünün ardından Nefertiti, Semenkhkare ismiyle tek başına ülke yönetimini devraldı (Reeves, 2001:167). Bir stel üzerine işlenmiş kartuş bu tespitin yapılmasında esas alınmıştır. Aton'u çevreleyen çift kartuşun Akenaton ve Nefertiti için tasarlandığı kabul edilmektedir (Mahdy, 2000: 269: Reeves, 2001:168). Nefertiti'nin, Akenaton'la ortak hükümdarlığını destekleyen bir başka kanıtta, 1891-92 yılları arasında Amarna kazıları sırasında M.W. Flinders Petria tarafından bulunmuştur (Petria, 1974: L. XV). Bulunan bir fayans halkada, Akenaton isminin birkaç farklı isimle yazıldığı görülür. Birkaç eserde, "Ankhkheperure" ismi, isme dişil anlam katan 't' harfi eklenerek yazılmıştır; "Ankhetheperure " şeklinde. Bu bilgiler, bize Amarna dönemi hilafetiyle ilgili olarak iki fikir sunmaktadır. Bunlardan ilki, Nefertiti, Akenaton iktidarının 12. yılında adını Ankhkheperure Neferneferuaten olarak değiştirerek, Akenaton'la beraber ortak hükümdarlık yapmıştır. Bu şu anlama gelir, kocasının ölümünden sonra Nefertiti onun halefi olacaktır. Ancak, Akenaton'un ölümünün ardından Nefertiti değil Semenkhkare isimli bir firavun göreve gelmiştir (Van der Perre, 2012:196: Kloska, 2016: 168). İddiaya göre, Semenkhkare, firavunluk statüsünü onaylatmak için, Nefertiti'nin isminin bir kısmını kullanmıştır (Van der Perre, 2012:196). Ancak Amarna mektuplarında, Mısır'da ikinci bir firavunun olduğuna dair bir bilgi bulunmamaktadır. J.P. Allen iktidardaki bu ikiliğin ve bölünmenin tamamen pratikte olduğunu düşünmektedir. Akenaton, Mısır'ın dış ilişkilerinden sorumluyken, Nefertiti'de Mısır'ın geri kalanından sorumluydu (Allen, 2009:20). Nefertiti, tahttaki haklarının devam etmesi için, üvey oğlu Tutankhamon döneminde onun naipliğini üstlenerek Ankhkheperure Neferneferuaten taht ismiyle yönetime dâhil oldu (Tyldesley, 2003:178). Nefertiti'nin neden bir taht adı alarak Tutankhamon'a naiplik yaptığı sorusu akla gelebilir. Belki de Nefertiti'nin de amacı tıpkı Hatşepsut gibi, üvey oğlunu devre dışı bırakıp ülke de tek söz sahibi olmaktı. Fakat Ne-

fertiti, üvey oğlu Tutankhamon tahta tek başına geçecek yaşa geldiğinde yönetimdeki haklarından vazgeçerek ülkeyi Tutankhamon'a bırakmıştır. Amon rahiplerine göre, Aton inancı bir hataydı ve Akenaton ve kraliyet ailesi de birer sapkındı. Fakat Aton, Re'nin bir versiyonu ve bir tanrı olduğu için saygınlığından bir şey kaybedemezdi, Akenaton ise, Re'nin oğlu Horus olarak dünyaya gelmişti ve tanrısal bir ruh taşıdığı için o da kutsaldı. Ancak Amon rahipleri için kraliçe Nefertiti'nin kendi tanrısallığını ilan etmesi kabul edilebilir bir şey değildi ve cezasız kalamazdı. Bazı bilim insanlarına göre, Nefertiti Amarna'da ölmüş ve onun yerine büyük kızı Meritaten kraliçe kimliği ile öne çıkmıştı (Gansz, 1982:87: Oliver,2008:167).

Nefertiti kesinlikle Mısır tarihinde izlenebilecek en özel kraliçelerden biriydi. Teb ve Amarna'daki rölyeflerde, Nefertiti başlangıçta sadece firavunlar için ayrılmış görevleri yerine getirirken tasvir edilmiştir. Siyasi alanda kraliçe, firavunlar için klasikleşen düşman öldürme pozisyonunda, firavunla beraber, onun eşiti, ikizi gibi savaş arabalarında veya haraç sahnelerinde görüntülenmiştir. Dini alanda da kocasına eşit bir statüdeydi denilebilir. Çünkü ya Akenaton'la beraber ya da tek başına Güneş tanrısı Aton'a ritüeller düzenlemiş ve sunularda bulunmuştur. Tanrıça Tefnut rolünde, Akenaton'un lahit içindeki cesedini koruma görevini üstlenmiştir. Nefertiti'nin siyasi statüsünün firavununkine eşit olup olmadığı ya da kraliçenin tanrılaştırılıp tanrılaştırılmadığı sorularının cevabı açık değildir. Nefertiti, firavun Akenaton'la beraber ortak hükümdarlık görevi yapmış mıydı? Bu soruya net ve kesin cevap verebilecek yeterli arkeolojik ve tarihi kayıt mevcut değildir. Fakat ortak hükümdarlık tezi eldeki verilerle tamamen reddedilemez. Ortak hükümdarlık mümkündür ya da Nefertiti Akenaton'un ölümünden sonra isim değiştirerek bir süre yönetime dahil olmuşta olabilir. Nefertiti'nin tanrısallığına gelince, Mısır tarihinde bir kraliçenin tanrılaştırılması olanaksız değildir. 18. Hanedanlığın ilk kraliçesi I. Ahmose'nin karısı Ahmose-Nefertari, öldükten sonra 19. Hanedan döneminde, oğlu I. Amenhotep'le beraber Teb nekropolünün koruyucu tanrısı olarak kutsallaştırılmış ve kraliçeye özellikle Deir el Medina'da tapılmıştır. Nefertiti'ye, Aton inancının içinde tanrısal bir kimlik biçilmiş, kraliçe doğurganlığı ile evrendeki düalizmin yeryüzündeki yansıması kabul edilmiştir. Nefertiti, Aton inancındaki üçlü yaratım sisteminde, dişil unsuru yani Tefnut'u temsil ediyordu. Tefnut'un erkek kardeşi ve kocası Şu'yu tamamladığı gibi, Nefertiti'de kocası Akenaton'u tamamlıyordu. Nefertiti'ye tanrısal bir kimlik verilerek tapılması mümkündür, çünkü kraliçe Aton inancının bir parçasıydı. Akenaton'un ölümünün ardından, Aton inancının yerine firavunların eski inançlarına geri dönmeleri, Akenaton'u değil belki ama onun sadık eşi Nefertiti'nin cezalandırılmasına sebep olmuş olabilir. Amarna döneminin büyük bölümü keşfedilmediği için, kraliçe Nefertiti'yle ilgili kesin sonuçlara ulaşmak mümkün değildir.

KAYNAKÇA

Allen, J.P. (2009). The Amarna Succession, In: P.J. Brand and L. Cooper, pp. 9-20, Leiden /Boston: Brill.

Alm, B., Women of Power and Influence ın Ancient Egypt, https://www.academia.edu/34551948/Women_of_Power_and_Influence_in_Ancient_Egypt

Bary, K., Zınk, A. (2012). Life in Ancient Egypt: Akhenaton the Amarna Period and Tutankhamun, *In: Sickness Hunger , War and Religion: Multidisciplinary Perspectives,* Edited by Michaela Harbeck, Kristin von Heyking and Heiner Schwarzberg, RCC, Perpectives, n. 3, pp. 9-23.

Brunner-Traut, E. (1982). Nofretete. In : W. Helck, E. Otto and W. Westendorf (eds). Lexikan Der Agyptologie (v.IV. col. 513-521). Wiesbaden: Otto Harrassowitz Verlag.

Budge, W.E.A. (2001). *Mısır'da Ölüm Sonrası Fikri*, Ege Meta Yayınları, İzmir.

Byth, E. (2006*). Karnak, Evoluation of the a Temple*. London and New York, Routledge.

Dadson A. ve İkram S. (1998). *The Mummy in Ancient Egypt: Equipping the dead for Eternity*, London: Thames&Hudson.

Dadson, A. (2009). *Amarna Sunset,* The American University in Cairo Press, Cairo, New York.

Ertman, E. (1992). Is there Visual Evidence for a "king" Nefertiti?, *In: Amarna Letters,* San Francisco, 2, pp. 50-55.

Gabolde, M. (2013). L'ADN de la famille royale amarnienne et les sources egyptiennes. *Egypte nitoque et mediterraneenne*, 6, pp. 177-203.

Gansz, D.D. (1982). *Art Under Akhenaten and Nefertıtı,* Annahdale-on-Hudson-Newyork, May.

Haktanır, H. (2010). *Bir Avuç Mısır,* Rüstem Kitabevi, Lefkoşa, Kıbrıs.

Hawass, Z, vd. (2010). Ancestry and Pathology in Tutankhamon's Family. *Journal of American Medical Association*, 303 (7), pp. 638-647.

Jacq, Ch. (2007). Echnaton: Nefertiti, Transladet by M.G. Witkowski , Warszawa, Swiat, Ksiozki.

Kloska, M. (2016). The Role of Nefertıtı In The Religion And The Polıtıcs of The Amarna Perıod, *Folıa Praehıstorıca Posnanıensıa T.XXI,* pp. 149-175.

Kuhrt, A. (2010). *Eskiçağ'da Yakındoğu*, C.1, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

Mcquiness, K. (2015). Drag Queen: The Liminal Sex of the Bust of Queen Nefertiti, *EuGeStA-n.5*, pp. 1-13.

Manniche, L. (2010). The Achenaton Colossi of Karnak, Cairo: The American Universitey in Cairo Press.

Martin, G.T. (1974). *The Royal Tomb at El-Amarna*, V. 1-2, London, Egypt Explatiction Society., A.

Petrie, W.M.F. (1974). Tell El-Amarna, Warminster, Wiltshire: Encino, California: Aris&Philips, Malter.

Powell, A. (2013). "A different take on Tut", .http://news.harvard.edu/gazette/story/2013/02/a-different-take-on-tut/

Redford, D.B. (1987). *Akhenaton: the Heretic King* , New Jersey, Princeton University Press.

Reeves, N. (2001). *Akhenaton: Egypt's False Prophet*, London, Thames&Hudson.

Sabbahy, L. (2013). Queens, Pharaonic Egypt, *Encylopedia of Ancient History*, Pub. Wiley-Blackwell, pp. 5705-5709.

Samson, J. (1977). Nefertiti's Regality. The Journal of Egyption Archaeology 63, pp. 88-97.

Seyfried, F. (2012). Nefertiti: What remains but beauty?, In the light of Amarna, 100 years of the Nefertiti discovery (pp. 189-194). Berlin, *Agyptisches Muesum und Papyrussammlung*.

Tyldesley, J. (1998). *Nefertiti: Egypt's Sun Queen,* London, Penquin Group.

Tyldesley, J. (2006). *Chronicle of the Queens of Egypt, From early dynastic time to death of Cleopatra*. NewYork, Thames&Hudson.

Oliver, A. (2008). *Social Status of Elite Women of The New Kingdom of Ancient Egypt: A Comparasion of Artistic Features*, Master of Arts in Ancient Near Eastern Studies, Universıty of South Africa.

Van de Mieroop, M. (2019). *Eski Mısır Tarihi,* Homer Kitabevi, İstanbul.

Van der Perre, A. (2012). Nefertiti's last documented reference (for now) In. F. Seyfried (ed). In the light of Amarna, 100 years of the Nefertiti discovery, pp. 195-197, Berlin, *Agyptisches Museum und Paprussommlung.*

Wilkinson, T. (2013). *Eski Mısır, MÖ. 3000'den Kleoparta'ya Bir Uygarlığın Doğuşu*, Say Yayınları, İstanbul.

18. Hanedan Kronolojisi

18. HANEDAN KRONOLOJİSİ			
Erken Dönem		Geç Dönem (Amarna Dönemi)	
Ahmose	1570 – 1546	III Amenhotep	1417 – 1379
I Amenhotep	1546 – 1526	IV Amenhotep	1379 – 1362
I Tutmosis	1525 – 1512	Semenkhkare	1364 – 1361
II Tutmosis	1512 – 1504	Tutankhamon	1361 – 1352
III Tutmosis	1504 – 1450	Ay	1352 – 1320
Hatşepsut	1503 – 1482	Horemheb	1348 – 1320
II Amenhotep	1450 – 1425		
IV Tutmosis	1425 – 1417		

Kuhrt,2010: 243.

18. Hanedan mumyalarının genetik ilişkilerini gösteren soyağacı. Kareler erkekleri, daireler kadınları, üçgenler ölü doğumları temsil eder. Çift çizgiyle gösterilen aile içinden yapılan evliliği ya da kardeş evliliğini simgelerken, kesik çizgiler, yetersiz verileri simgeler. Kemp, Zink, 2012;18.

Nefertiti Büstü, Önden ve yandan görünüşü. Mcguıness, 2015; 11,12.

Hermopolis'teki Talatat üzerinde Nefertiti ve Akenaton betimlemesi. Çizim: Kloska,2016;155 ; Resim: Gansz, 1982, s.66, ş. 67.

Kraliyet çifti Nubya ve Suriye'den haraç alırken gösterilir. Huya'nın mezar duvarından bir betimleme. Kloska, 2016; 157.

Nubya ve Suriye'den bir haraç alma sahnesi. Meyre II'nin Mezar duvarından alınan bir kesit. Kloska, 2016; 156.

Meyre II'nin mezar duvarında kraliyet ailesine yer verilmiştir. Sol taraftaki güney duvarında ödül sahnesine yer verilmiştir. Sağ üstte, Nefertiti ve Akhenaton'un kızları, Ankhesenpaaten, Neferneferuaten-tasherit, Neferneferure, Meryetaten ve Meketaten, sağdaki doğu duvarındaki durbar sahnesinde de, Meketaten, Ankhesenpaaten, Neferneferuaten-tasherit, Neferneferure ve Setepenre isimli prensesler tasvir edilmiştir.

Kraliyet çiftinin Tanrı Şu ve tanrıça Tefnut olarak tasvir edildiği fayans boncuk. Kopenhag. Kloska, 2016; 162.

Kraliyet çiftinin Tanrı Şu ve Tanrıça Tefnut olarak tasvir edildiği altın yüzük. Kahire Müzesi, Mısır. Kloska, 2016; 163.

Büyük Amon Tapınağı giden yolda, sfenksler caddesi, Karnak, Mısır. https://www.britannica.com/place/Karnak

Nefertiti Aton'a sunuda bulunurken, kızı da annesinin arkasında elinde sistrum tutarak törene eşlik ediyor. Gansz, 1982; s.80, ş. 80: s.79, ş. 79.

Kraliyet Mezarındaki bir kabartma parçası. Kloska, 2016; 159.

Firavun Akenaton (solda), Nefertiti ve üç kızıyla birlikte, güneş tanrısı Aton'un ışınları altındalar, MÖ. 14. Yy Mısır, Berlin. https://www.britannica.com/biography/Nefertiti

Nefertiti'nin kumtaşı üzerine yapılmış ileri yaştaki dönemlerinden bir görüntü, Amarna, Mısır c. 1352–36 MÖ; Brooklyn Müzesi, New York. https://www.britannica.com/biography/Nefertiti.

Ray Smith tarafından bulunan Karnak'taki Amon tapınağının sütunlarındaki talatatların üzerindeki kabartmaların rekonstrüksiyonu. Gansz, 1982; s.79, ş. 78.

Nefertiti ve Kızı. Gansz, 1982; s.86, ş. 87: s.86, ş. 86.

Neferititi ve Akanaton, kızlarıyla birlikte, ölen kızları Maketaten'in yasını tutuyorlar. (TA26). Dadson, 2009;21.

Akenaton ve Nefertiti, Maketaten'in yasını tutuyor. İkinci sıradaki bebek dışında ölüm odasındaki hiç kimsenin adı verilmemiştir. Bu bebek sembolik olarak Mekataten'i temsil ediyor olabilir. (TA.26). Dadson, 2009; 22.

Bölüm 72

GEÇ MODERNLEŞEN BİR TOPLUMDA TÜKETİM KÜLTÜRÜ: TÜRKİYE/ELAZIĞ ÖRNEĞİ

Metin GÜLTEKİN[1]

1 Metin GÜLTEKİN, Dr. Öğr. Üyesi, Fırat Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Halkla ilişkiler ve Tanıtım Bölümü

*Bu çalışma yazarın "Tüketim Kültürünün Yeni Yüzü: Elazığ Örneği" adlı doktora tezinden türetilmiştir.

1.GİRİŞ

Çağdaş toplumlar, artık daha yoğun bir şekilde sanayi sonrası topum, bilgi toplumu, postmodern toplum, iletişim toplumu, tüketim toplumu gibi nitelendirmelerle adlandırılır olmuşlardır. Söz konusu nitelendirmeler, özünde rasyonaliteyle, sanayileşmeyle, bürokratikleşmeyle ve çalışmayla öne çıkan "modern toplum" tipinin yapısındaki dönüşüme vurgu yapmaktadırlar. Bu yeni nitelendirmelerin karakterize ettiği gelişmeler, aynı zamanda küresel anlamda bir dönüşümün de gerçekleşmekte olduğunu vurgulamaktadır. Her ne kadar modernlik, rasyonalite, eşitlik, özgürlük, demokrasi gibi evrensel nitelikte parametreleri içinde barındırmış olsa da, onun bu nitelikleri, özellikle pratikte, tekil, total ve müdahaleci söylemlere dönüşmüştür. Bu yönüyle, sözü edilen ve baskın bir biçimde postmodern olarak nitelendirilen yeni gelişmeler, daha demokratik kodlara dayandıkları ve küresel bir kültür için bir temel yarattıkları iddialarıyla, modern söylemlerden ayrışmaktadırlar ve yine aynı nedenle, tek merkezli değil, çok merkezli –hatta merkezsis olma nitelikleriyle "-yeniden küresellik" kazanmaktadırlar. Özellikle başta, kitle iletişim araçlarının ve tüm diğer teknolojik ve ticari ürünlerin yaygınlaşması ve onların kullanımlarının yoğunlaşması, birbirinden ayrışmış olan ekonomik, sosyal ve kültürel temelli tüm etkileşimlerin tekrar bir potada bütünleşmesi/kültürelleşmesi sürecini doğurmuştur. Bu biçimde, gerçekleşen dönüşüm, kaçınılmaz olarak makro ve mikro toplumsal ilişkileri birleştirecek yeni bir içerik ve biçim kazanmıştır.

Bu çalışma en genel anlamda, sözü edilen bu gelişmelerin gerçekten ne kadar genel olduğunu tüketim kültürü olgusu aracılığıyla geç modernleşen bir toplum örneği üzerinden test etme amacı gütmektedir. Bu biçimde geç modernleşme olgusuna ilaveten "geç postmodernleşme" olarak adlandırılabilecek/kavramsallaştırılabilecek bir durumun olup olamayacağı ve varsa buna dair yeni ilişki biçiminin niteliği hakkında tespit edilebilecek sonuçları/görünümleri ortaya koymak hedeflenmektedir.

Gerçekçi olmak gerekirse, ilerlemeci ve gelişmeci bir paradigmaya dayalı modernite koşullarında olduğu gibi, -her ne kadar kendisi ilerlemeci paradigmaya karşı bir tavır içinde olsa da- bu ilerleme ve gelişme süreçlerinin bir devamı olarak ortaya çıkmış olan postmodern görünümler bakımından da bizim gibi geç modernleşen toplumların farklı birtakım yapısal uyum problemleri ile karşılaşması kaçınılmaz olacaktır. Bunun önemli bazı nedenlerini tüketim kültürü örneği üzerinden basitçe irdeleyecek olursak; bir kere, modern dönüşümler ve onun itici dinamikleri bizim gibi toplumlarda yaşanmamıştır. Sanayi Devriminin sonuçları olarak ortaya çıkan kapitalist ekonomik ilişkiler ve tüketim kültürünün en temel unsuru olan ürün çokluğu da bizim gibi gecikmiş toplumlarda Batılı modern toplumlar ölçeğinde yoğunlaşmış bir biçimde bulunmamaktadır. Geç

modernleşen topumlarda var olan ürünlerin üretim –ya da ithlalat- maliyetletri gelişmiş ülkelere göre daha yüksek durumdadır. Toplumun üretime, gelişmeye ve öteki sosyal sorunları (sağlık, eğitim, istihdam gibi…) aşmaya yönelik daha acil olan organizasyonel çabaları henüz hedefine ulaşmamıştır. Dahası modern kütürün bir ürünü olan bireyci ve sivil düşünce ve fırsatlar yeterince oluşmamıştır. Belki daha önemlisi bizim de içerisinde bulunduğumuz azgelişmiş ya da gelişmekte olan bu toplumların uzunca bir tarihsel süreç boyunca –şimdi de- birikimci kapitalizmin avantajlı değil dezavantajlı tarafında bulunmanın ekonomik, soysal ve siyasal sonuçları tarafından kuşatılmış olması ve sağlıklı gelişmeye fırsat bulamamış olmasıdır.

Sayılan bu maddi faktörlerin yanında geç modernleşmiş toplumların genel görünümüne bakıldığında, soyut/kültürel değerler çerçevesinde baskın olarak gelenekselci olma ortak paydası altında toplandıkları görülmektedir. Üstelik hepsi ayrı ayrı farklı inanç ve kültürel özelliklere sahip özgünlükleriyle de birbirlerinden ayrışmaktadırlar. Kuşkusuz çoğunlukla inanç temelli bu değerler, bu toplumları dünyaya bakışları ve ilişkilerini yapılandırmaları bakımından modern toplumlardan güçlü bir biçimde -belki gelişmişlik-gelişmemişlik çelişkisinden daha fazla uzaklaştırmaktadır. Soyut dinamiklerden beslenen bu değerler bu toplumdaki bireylerin tüketim sürecine yönelik tutumlarını da yine güçlü bir biçimde etkilemek durumunda olacaktır.

Yine de modern değerler büyük oranda küreselleşmiş bulunmaktadır ve dünya toplumlarının çoğu modernlşeme yönünde istek duymakta ve bu yolda ilerlemektedir. Modernliğin izleri özellikle ekonomik gelişmişliğe paralel olarak tüm dünya toplumlarında görülmektedir. Ancak gelişme/yatırım maliyetlerinin yüksekliği, dahası sermayenin organik dolaşımı mantığı gereği azgelişmişliğin gelişmesi olgusu da modernleşme/gelişme süreçlerini pradoksal bir hale sokmaktadır. Üstelik bu noktada azgelişmiş ülke toplumları, aşmakta zorlandıkları süreçleri bir kenara iterek modernleşmenin sonuçları/görünümleri üzerine odaklanmaktadırlar. Modern entegrasyonun ana sorunları bir yerde kalsa da, küresel bir kültürel bütünleşme kendisini göstermektedir. Burada yine bir başka paradoksun içine düşülerek eksik bir modernleşme biçiminde, reel değil "imaj olarak modernlik" algısı kendisini üretmektedir. Bu noktada işlevsel olarak modernleşme çabaları dönemi geri kalırken *imaj olarak modernleşme* biçiminde yeni bir duruma geçilmiş olmaktadır.

2. TÜKETİM KÜLTÜRÜ

Tüketim kavramının sosyal bir olgu olarak gündeme gelişi, çok daha eski bir tarihsel geçmişi içermesine karşılık, onun "kültürel bir konu olarak ortaya çıkışı, 1950 sonları ve 1960 başlarında tüketim toplumu ve gelişimi hakkında yapılan tartışmalara dayanır"(Storey,2000:136). Çünkü Batı

toplumları ulaştıkları refah düzeyi bakımından yeni bir kültürel evrilişe uğramaktaydılar. Tüketim kültürünün Batıyla birlikte diğer dünyada da baskın bir toplumsal nitelik kazanarak ortaya çıkması ise, 1980'lerin liberal eğilimlerinin artışıyla ve sosyalist blokun zayıflamasıyla başlar (Bocock,12:1997). Artık Coca Cola içmek, McDonald's hamburgerlerini tatmak, Adidas ayakkabıyla yürümek bir özgürlük konusu haline gelmiştir. Belli nesneleri tüketmek bir *yaşam tarzı* olmuştur. Tüketim artık üretim ilişkilerinin ve ondan kaynaklanan toplumsal ve siyasal sorunların yerine geçmeye aday yeni bir dönüşümün ve çağın habercisi olarak karşımıza çıkmıştır.

Tüketim kültürü, kendisini doğuran tarihsel, toplumsal, epistemolojik, ekonomik, teknolojik ve kültürel bağlantılarının ötesinde, ürünlerin/nesnelerin sosyal içerik kazandığı bir kültürel düzen olarak tanımlanabilir. O nedenle tüketim kültürü, özelde ürün bolluğuyla ilgili bir gelişmedir. Fakat ürün bolluğunun yoğunlaşması, sadece daha fazla ürünün tüketilmesi veya tüketilmek istenmesiyle değil, toplumdaki kişiler arası ilişkilerin yönünü değiştirmesiyle; onları insanlardan nesnelere doğru yöneltmesiyle bahsettiğimiz özel anlamını alır. Bilindiği gibi farklı toplum tipleri arasındaki temel farklılık, birim sosyal ilişkilerin farklılaşması üzerine temellenir. Eylemlerin yönü, Geleneksel toplumlarda egemen sosyal değerler ve modern toplumlarda önceden programlanmış hedefler tarafından yönlendiriliyorken, postmodern tüketim kültüründe, nesnelerin bireye kazandırdığı haz ve benlikle bütünleşme temeldir. Ürün miktarının yoğunlaşması ve bireylerin tüketimine arz edilmesi, onları satın alma ve tüketme konumunda olan bireylerin eylemlerinin sürekli, gözle görülür hedeflerle bütünleşmesine neden olmuştur. Oysa ki karşılıklılık esasına bağlı olarak organize olmuş geleneksel toplumlarda bireysel hedefler, toplumun ortak hedefleri ve değerleri etrafında dönüyordu ve yine onlar tarafından kuşatılıyordu ve emiliyordu. Aksine, tüketim düzleminde ürün bolluğu, tüketicilerin öznel hedeflerine yönelmelerini sağlayarak, ilişkilerin karşılıklılığını imkânsızlaştıran yeni bir alan ve bir yönelim yaratmıştır.

Özellikle bu aşamaya kadar devam etmiş olan modern işbölümü ve araç kullanma zorunluluğunun doğurmuş olduğu rasyonel şartlar, tüketime eğilimli bir ilişkiler altyapısı oluşturmuştur. Yani her araç bir gereksinimi karşılamaktadır ve sonuç olarak, herhangi bir araçla karşılanan bir gereksinim, o gereksinin için gereken kişisel kabiliyeti ve toplumsal dayanışmayı işlevsizleştirmiş ve böylece araçlar dolayımıyla hayatta kalmaya yönelik ihtiyaç daha fazla araç kullanmayı gündeme getirmiştir. Ivan Illich, bu durumun ortaya çıkardığı olumsuz durumu "yoksulluğun modernizasyonu" veya "kabiliyetsizleştirici uzmanlıklar" biçiminde nitelendirmiştir (2000:28,36). Bu sürecin işleyiş mantığı

zamanla nesnelere duyulan talebin ve dolayısıyla özgür bireyin sisteme bağımlılığının ivmesini sürekli arttıracak biçimde ilerleme yartmıştır. Bir farkla ki, modern dönemlerde araçların kullanılışına yönelik talep, işlevsel hedeflerin karşılanmasına ve ilerleme mantığına dayalıyken, postmodern tüketim düzeninde artan bu talep, nesne dolayımlı bir döngüye yol açan bir odak/amaç haline gelmiştir ve sonu gelmez bireysel hazzın tatminiyle kültürel bir düzlemde bütünleşmiştir. Bu durumda araç kullanmaya yönelik akılcı bireysel talep, araç olmaktan çıkarak, haz ya da arzunun tatminine yönelik idealist bir amaç haline dönüşmüştür.

Tüketim kültüründe tüketim ya da nesnelere olan talep, artık toplumsal sistemin bir talebi olarak varlık kazanmıştır (Baudrillard,2011:246). Fakat bireyler özgürlük yanılsamasını giderek daha fazla yaşarlar. O nedenle, tüketim toplumundaki bireyler, bireysel arzularından veya reklamcıların ikna çabalarındansa, herhangi bir ürünü zorunlu bir ihtiyacı karşılamak için aldıkları fikrini benimserler (Douglas ve Isherwood,1999:34). Fakat, araçların karşılıklılık ilişkisini sürekli bozmak suretiyle, toplumsal yapıda doğurduğu talepkârlığın, bireysel tercihlerin egemen olduğu tüketim düzeninde, insan psikolojisi üzerinde de aynı şekilde yapısal bir etki doğurur. Sennett'in de belirttiği gibi, bireylerin nesnelere dönük sahip olma arzusunun sonucuda "benliğin kendine gömülmesi benliğin gereksinimlerinin tatminini engeller" (1996:22). İşte bu nedenle tüketim toplumu, gereksinimlerin ürünler tarafından karşılandığı değil, aksine gereksinimlerin ürünler tarafından oluşturulduğu bir ilişkiler sistemi olarak karşımıza çıkar. Her ne kadar tüketim yapısal bir süreç olarak karşımıza çıksa da "tüketici kendi ayırt edici davranışlarını özgürlük olarak, talep olarak, tercih olarak yaşar, *farklılaşma* ve bir koda boyun eğme *zorlaması* olarak yaşanmaz" (Baudrillard,1997:65). Tüketim kültüründe nesneler, yalnızlaşan bireyin kendini inşa çabasıyla özdeşleşerek, birey-birey eksenli ikili toplumsal ilişki yapısının yanına bir üçüncü aktör olarak eklemlenmiş; araç olmaktan çıkmış yeni sosyal varlıklardır.

Tüketim kültüründe ürünlerin bir maldan çok hizmet olarak, moda olarak ve bir kimliğin ve hayat tarzının göstergesi olarak değer ve anlam kazanması eş zamanlı biçimde gelişmiştir. Artık toplumda, çeşitli ürünlere sahip olma yarışı sona ermiş, onun yerine kendi statü arayışına, zevkine ve kişiliğine daha uygun olanın tercih edilmesi arayışı gündeme gelmiştir. Bu noktada artık nesneler bir ihtiyaç kategorisinin dışına çıkmış ve çeşitli anlamlar taşıyan birer göstergeye dönüşmüştür. Debord'un ifadesiyle, "sahip olmak" çağı bitmiş, "görünmek" çağı başlamıştır. Çünkü, "toplumsal yaşamın, iktisadın birikmiş sonuçları tarafından bütünüyle işgal edildiği bugünkü aşama …, *sahip olmak*'tan *gibi görünmek*'e doğru genel bir kaymaya neden olmuştur" (1996:17). Yani tüketici-nesne ilişkisi değişmiştir. Tüketici (birey), nesneye sahip olan, onu kendi özerk gereksinimlerini karşılamak adına kullanan,

belirleyici bir otorite olma konumundan çıkmış, nesneyle bütünleşen, onun aracılığıyla kendisini ifade eden ve eş zamanlı olarak nesnelere ilişki bağlamında yeni anlamlar üreten bir katılımcı haline dönüşmüştür. Geleneksel toplumda birey inancıyla birlikte bir birey ve modern toplumda emeğiyle birlikte bir bireyse; tüketim toplumunda da birey, nesnelerle kurduğu statü oyunlarıyla birlikte bir bireydir. O yüzden birey, nesnelerle birlikte bir bütünü tamamlamak koşulu altındadır. Yine o yüzden birey karşısında nesneler, ayrı bir ihtiyacı karşılayan bir varlık olmanın ötesinde, bireyi toplumsal bir statüye tutunduran sembolik anlamlarla yüklüdürler. Birey (tüketici), tükettikleriyle, sahip olduklarıyla toplumdaki yerini, kim olduğunu tayin edecektir. Tüketim kültüründe toplumsalın üretimi tüketim aracılığıyla yani tüketim sürecine dahil olmakla gerçekleştirilir.

Tüketim kültürü, topluca, nesnelerin sembolik anlamlarının ortak bir kültürel değer olarak bütünleşmesine ve diğer toplumsal ilişkilere yön vermesine vurgu yapar. Nasıl kapitalizmin oluşması için sermaye birikiminin, diğer ilişkileri belirleyecek ve gerekli çevrimi gerçekleştirecek ölçüde etkili olması gerekli olmuşsa ve ancak bu eşikten sonra kendi işleyiş mantığı doğrultusunda işlemesi ve diğer sosyal alanları dönüştürmesi mümkün olmuşsa, tüketim kültürü de ürünlerden yansıyan sembolik anlamların toplumsal bir boyut kazanmasıyla bir sistem olarak varlığını ortaya koyabilmiştir. Debord'un formüle ettiği gibi, gösteri yani tüketim düzeni, "metanın toplumsal yaşamı tümüyle işgal etmeyi başardığı andır" (1996:27). Ürün yoğunluğunun artışı, üretimci kapitalizmin yeniden üretim sürecinin tıkanmasına yol açmakla birlikte, ürünlerin somut bir gereksinim için tüketilmesinin de önünü kapatmıştır. Onun yerine, farklı ürünler arasında tercih sağlayabilmeyi olanaklı kılarak, yeni bir hiyerarşik farklılaşmayı –toplumsal yeniden üretim alanını mümkün kılan yeni anlamlandırmalar sistemini üretilmiştir. Klasik kapitalizm döneminde toplumsal aktiviteyi mümkün kılan sınıfsal farklılaşmaların yerini tüketimci kapitalizmde, ürünlere atfedilen sembolik anlamların farklılaşması almıştır. Her iki gelişmenin de temeldeki ortak yönü, aynı temel mantığa (üretim) dayanmaları ve yabancılaşma sürecinin enerjisinden yaralanmış olmalarıdır. Sermaye birikimi ile doyan toplumlar, daha sonra onun ürünleri olan nesnelerin aktardığı veya onlara yükledikleri sembolik anlamlar örgüsüyle kuşatılmaya başlamışlardır ve belli bir süreçten sonra, nesnelerin bu yönü toplumsal ilişkilerde belirleyici olmaya başlamıştır. Adorno Lukacs, Lefebvre, Jameson ve Baudrillard gibi tüketim teorisyenlerinin görüşleri genel olarak bu yöndedir. "Bu nokta, vurgunun üretimden uzaklaşıp yeniden üretime, imaj ve gerçeklik arasındaki ayrımı silen medya yoluyla göstergelerin, imajların ve simülasyonların sonsuzca katlanmasına kaydığı Budrillard'ın sonraki yazılarında daha net görülebilir. Göstergelerin aşırı üretilmesi ve imajlarla simülasyonların

yeniden üretimi istikrarlı anlamın yitirilmesine ve bitişikliklerin sonsuz akışından büyülenir hale geldiği gerçekliğin estetikleştirilmesine yol açar" (Featherstone,1996:40). Bu durumda metalar geniş bir kültürel çağrışımlar ve yanılsamalar silsilesini üstlenebilecek şekilde özgürleşir. Özellikle reklamlar bu durumu sömürmeye muktedir olup sabun, bulaşık makineleri, otomobiller ve alkollü içecekler gibi sıradan tüketim mallarına romantik sevda, egzotiklik, arzu, güzellik, doyum, ortaklaşacılık, bilimsel ilerleme ve iyi hayat imgeleri iliştirmektedir" (Featherstone,1996:40).

Tüketim kültüründe nesneler toplumsal farklılığa eşlik eden özel simgesel değerlerle de yüklenmişlerdir. Bu durum özellikle Batı toplumlarında o derece belirgin bir nitelik kazanmıştır ki, adeta her yeni sosyal oluşum farklı nesnelerle kendilerini ifade eder olmuşlardır. Otomobiller, motosikletler, çeşitli giyim tarzları ve takılar farklı bir grubun sembolü haline getirilmiştir. Nesneler cinsel kimlik yaratmada da kullanılabilmektedirler veya bazı ürünler, nesneler cinsel kimlikler kazanabilmektedir. "Otomobiller, sigaralar, alkollü içeceklerde feminen, maskülen unsurlar olabilmektedir" (Odabaşı ve Barış,2002:209). Örneğin Marlboro sigarasıyla erkeksilik, Parlement'le kadınsılık vurgulanır. Bu şekilde sistem içinde farklılık ve hareketlilik yaratmak için, doğal gerçeklikler, nesneler üzerinden yeniden üretim sürecine dahil edilmektedirler. Tüketim sürecinde doğal gerçekliklerin kullanılması çok önemli bir değer taşımaktadır. Zira bu şekilde, hem nesnelerin kullanım süreleri uzatılmakta hem de gerçekliklerin kendine has doğal özellikleri sayesinde sisteme yeni bir kan taşınmış olmaktadır. Daha önemlisi nesnelere yüklenen gerçeklik motifleri, onu kuru bir nesne olmaktan çıkararak, paylaşılan bir değer olarak algılanmasına kaynaklık etmektedir.

Son olarak tüketim kültüründe nesneler, değişim değerinin ağır bastığı meta statüsüne ve onlara eşlik eden imgeler ve anlamlar da kültürel bir forma dönüşür. Onlardan yansıyan kültürel anlamlar, geleneksel anlam ve değerleri dışlayarak, tüm toplumsal ilişkileri yeniden anlamlandırma ve onları dönüştürme rolü üstlenirler. Böylece nesnelerle belirlenmiş bir kültürün inşası mümkün olmuş olur. Fakat bu kültür, insanlar arası ortak deneyimlerin ve süreklilik kazanmış ilişkilerin içinden çıkmış bir kültür değildir. Lasn'ın Amerikan toplumuyla ilgili şu ifadeleri bu konuda öğreticidir: "Amerikan kültürü artık halkın bir ürünü değildir. Büyüklerimiz, komşularımız, öğretmenlerimiz tarafından nesilden nesile aktarılan hikayelerimizi, artık 'anlatırken satmak isteyen' birtakım şirketler üretiyor. Markalar, ürünler, modalar, şöhretler, eğlenceler –kültür üretimini çevreleyen göstergeler- artık kültürümüzün kendisi oldu. Bize biçilen rol daha çok dinlemek ve seyretmek; daha sonra duyduklarımız ve gördüklerimiz doğrultusunda satın almak" (2004:ix)… Böylece tüm bir kültür, dışarıdan kuruluyor ve manipüle edilebiliyor. Tüketim kültürü anlaşılabileceği gibi

dışarıdan belirlenen bir kültürdür ve bu kültürü deneyimlemek kişilerin kendilerini dışsal olarak ifade etmelerine dayanır. Bu nedenle tüketim kültüründe kültür, bir taklit süreci olarak işler. Kültürü üretecek merciler bellidir. Kitlelere düşen bu kodları taklit etmeye devam etmeleridir. Baudrillard'a göre de postmodern toplum, modern endüstri toplumunun ötesinde bir tüketim toplumudur ve yeni tüketim biçimleri taklitler aracılığıyla yayılır" (Atiker,1998:66). Tüketim daima gerçekliği taklit eder. Çünkü orada her şey imal edilmiştir. "Tüketim nesneleri en iyi özgül bir ihtiyaca ya da soruna yanıt olabilecek bir arayış olarak değil ama arzuyu kışkırtmak yönünde tüketilmez bir yetiye konu havada uçuşan bir göstergeler ağı olarak anlaşılır"(Sarup,1995:191-192). Bu yüzden nesneler bireye bir tatmin dugusu kazandırmaz. Orada olan tatmin edilemeyen bir arzu kovalamacasıdır ve tüketim kültürü bu kovalamaca sürecinin kendisidir.

3. ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

Araştırmanın konusu, araştırma alanımız olan Elazığ il merkezi toplumsal yapısında modern tüketim ilişkilerinin ortaya konulmasıdır. Gözlemlendiği kadarıyla, tüketim kalıp ve süreçlerinde görülen hızlı değişim, yani küçük bakkalların yerini büyük süpermarketlerin ve alışveriş merkezlerinin alması, pek çok büyük mağaza ve eğlence alanlarının açılması, günlük hayatta yeni moda ve yaşam biçimlerinin yaygınlaşması ve kitle iletişim araçlarının bu süreçte gözlemlenen etkileri benzeri gelişmeler, bizi bu koşulların etkilediği sürecin tüketim ilişkileri bağlamında incelenebileceği fikrine götürdü. Çünkü bu düzeyde bir değişme, toplumsal ilişkilerin ve ona yüklenen anlamların da dönüşüme uğramış olmasına neden olabilirdi.

Batılı toplumlar, topyekün tüketim toplumu haline dönüşmüşlerdir. Tüketim toplumu veya tüketim kültürü kavramları, sosyolojinin önemli bir teori alanıdır artık. Bizim bu yönüyle yapmaya çalıştığımız, yarı geleneksel ve gelişmekte olan bir toplum ölçeğinde, tüketim kültürü olgusunun bizim tolumumuzdaki yansımalarını ve bize özgü öne çıkan karakteristik görünümlerini ortaya koymaya çalışmak olmuştur.

Araştırma yeri, ülkemizin geleneksel ilişkilerinin daha fazla belirgin olduğu Doğu Anadolu Bölge'sindeki bir şehir olan Elazığ il merkezidir. Buna karşılık, modernleşme süreçleriyle gündeme gelen sosyo-ekonomik ve sosyo-külürel değişimlerin etkilerinin seçilen alan üzerinde yüksek bir düzeyde yaşanmakta olduğu da bir gerçektir. Bu bakımdan seçtiğimiz alanın, ülkemizin bu konumunu daha iyi yansıtacağı ve teorik olarak, tüketim kültürünün kendimize özgü biçimini daha iyi ortaya çıkaracağı düşünülmüştür.

Araştırmanın evreni tüm Elazığ il merkezidir. İl merkezini üst, orta ve alt olarak ekonomik düzeyde temsil edecek üç mahalle örneklem kümesi olarak tespit edilmiştir. Örneklem büyüklüğü, bu üç mahalleyi kapsayan 18 yaş üstü nüfusun % 3'ü esas alınarak 525 kişi olarak belirlenmiştir.

Çalışmada öncelikle anket tekniği uygulanarak veriler elde edilmiş ve literatürden de faydalanılarak değerlendirmeler yapılmıştır.

4. ELAZIĞ'DA TÜKETİM KÜLTÜRÜRÜ: BULGULAR VE DEĞERLENDİRME

4.1. Görüşülenlere Ait Temel Özellikler

Bu çalışma, bir tüketim kültürü incelemesidir. Fakat daha özel olarak, Batı merkezli tüketim ilişkilerinin, küresel ölçekte yaygınlaşması sürecinin, geleneksel ve modern arası bir geçiş noktasında olan araştırma alanımız özelinde değerlendirilmesi girişimidir. Araştırma alanımızda tüketim, yeni gelişen bir kültürel süreç olarak, henüz Batı'daki gibi çok bariz bir biçimde görünür hale gelmemiştir. Tüketim kültürü incelemelerinde gelir, cinsiyet ve yaş değişkenlerinin temel belirleyiciler (Odabaşı,1999:17) olduğu gerçeğinden dolayı, ağırlıklı olarak bu üç değişken üzerinden bir analiz yürütülerek tüketim kültürünün araştırma sahamızdaki görünürlük düzeyine daha belirgin olarak ulaşmak amaçlanmıştır.

4.1.1. Tüketim ve Gelir Durumu

Tüketim ürün ve hizmetlerinin yaygınlaştığı zamanımızda gelir, sadece yüksekte ve aşağıda olmayı ifade etmeyecektir. Elbette ki, gelir düzeyi yüksek olanlar düşük olanlara göre, daha fazla tüketeceklerdir. Zira, "tüketimi belirleyen gelirdir" (Kocacık,1998:17). İmkânsızlıklar nedeniyle, "insanlar en temel ihtiyaçlarını karşılayamadıklarında daha lüks sayılabilecek isteklerini belki gündeme getirmeyeceklerdir. Fakat bugün, iletişim araçlarının ve kapitalist tüketim kültürünün yayılmasının etkisiyle, bu noktada bile, insanların çok uzak gibi görünen isteklerini ihtiyaç listesine almış oldukları gözlenmektedir" (Torlak,2000:20). Özellikle günümüzde, bizim gibi gelişmekte olan ülkelerde dahi, tüketmek sadece bir bakkal veya marketten evin günlük ihtiyacı olan yiyecekleri veya ihtiyaç duyulan bazı gereçleri satın almayı çoktan aşıp, tüm bir yaşam biçimini belirleyecek boyutta yaygınlaşmıştır. Bu nedenle gelir, çok daha derin bir sosyolojik anlam ifade edecektir.

Biz de bu nedenle araştırmamızda gelir faktörünü temel değişkenlerimizden biri olarak aldık. Aşağıdaki tabloda araştırma alanımıza yönelik olarak ortaya çıkmış olan gelir durumu kategorilerisini gösteren dağılım görülmektedir.

Tablo 1:*Görüşülenlerin Gelir Durumları*[2]

Gelir Seviyeleri	n	%
160 milyonun[2] altı	82	15,6
160-299 milyon arası	84	16,0
300-499 milyon arası	112	21,3
500-699 milyon arası	90	17,1
700-999 milyon arası	84	16,0
1 milyar-1milyar 499 milyon arası	55	10,5
1.5 milyar ve yukarısı	18	3,4
Toplam	525	100,0

Araştırma alanının şartlarını gözeterek, gelir durumu aralıklarını olması muhtemel gördüğümüz bir sınır içinde tuttuk. Tabloyu belirleyen kriterlerin ve görülen oranların, araştırma alanımızın tahmin edilen yapısını çok iyi yansıttığı ortaya çıkmıştır. Gerçekten de Elazığ, çok zengin ve çok fakir olmayan, orta gelir seviyesinin çoğunlukta olduğu bir alan olma özelliğini taşımaktadır.

4.1.2. Tüketim ve Cinsiyet

Gelirle beraber, ürün ve hizmetlerin artması, tüketim kültürünün oluşması için kabaca yeterli şartlardır. Bu noktada, emeğe ve kaba güce gereksinim azalmaktadır. O yüzden tüketim toplumu, güce gereksinim duyulan toplum tiplerinden farklı olarak, kişisel beğenilerin ve daha demokratik ilişkilerin daha fazla ön plana çıktığı bir toplum tipi olarak karşımıza çıkarlar. Geçmiş toplumlarda güçle karakterize olan erkek egemenliği tüketim toplumlarında işlevini büyük oranda yitirmiştir. Bu nedenle tüketime imkân kazananların bu süreçte şansları eşittir. Nesneler önünde tüm ilişkiler demokratikleşmiştir. Hatta, estetiğe ve duygusallığa hassasiyetleri nedeniyle, kadınların bu toplumda avantaja sahip oldukları söylenebilir, ki "yapılan araştırmalarda erkeklerin daha analitik ve mantık çerçevesinde aldıkları mesajları ve ürünleri değerlendirdikleri, kadınların ise daha subjektif ve içlerinden gelen duygular ile değerlendirme yapma eğiliminde oldukları bulunmuştur"(Odabaşı ve Barış,2002:259). Bu tespit de, kadınların bu toplum tipinde daha fazla öne çıkacaklarını göstermektedir. Nitekim Durning'e göre de tüketim kültürü, en temel etkinliği olan alışverişi, kadınlar için önemli bir rol haline getirmiştir (1998:122). O nedenle araştırma alanımızda, -varsa- böyle bir süreci yakalama, bize, tüketim kültürünün toplumsal bir nitelik kazandığını, toplumsal bir dönüşümü imlediğini ortaya koyma yönünde önemli bir veri sunacaktır.

2 Bu tarihte Türk Lirasından altı sıfır atılmamıştı.

Tablo 2:*Görüşülenlerin Cinsiyet Durumu*

Cinsiyet	n	%
Erkek	274	52,2
Kadın	251	47,8
Toplam	525	100,0

Verilerimizi oluşturan tablo, erkek ve kadın oranlarının birbirine oldukça yakın olduğunu göstermektedir. Bu sonuç, kadın ve erkeklerin eğilimlerini karşılıklı olarak değerlendirme yönünde bize güçlü bir imkân sağlayacaktır.

4.1.3.Tüketim ve Yaş

Geleneksel ilişki kalıplarının çözülmesiyle, büyüklerin etkinliği giderek azalmaktadır. Özellikle, formel eğitime dayanan bilgi edinme süreçleri, her şeyin eskisine göre çok daha hızlı bir şekilde değişime uğraması, gençlerin toplumdaki önceliğini arttırdığı gibi, yaşlıların tecrübeye dayanan bilgi edinme süreçlerinin önünü kapatmıştır ve sürekli değişim bu tür bilgileri işlevsizleştirmiştir. Öte yandan Avcı'nın da belirttiği gibi, "artık istenilen değerleri, 'yetenek, dayanıklılık, kişilik, düş, romans…' gibi konularda en uygun eğitimi verenler ve yayanlar aileler değil, kitle iletişim uzmanlarıdır. Artık roller değişmiştir; her şeyin en doğusunu (daha doğrusu en yenisini) bilen, baba değil, evlattır" (1999:26). Hatta öyle ki "bolluk, zenginlik ve boş zamanları sağlıklı ve atletik görünüm kazanmaya ayırmak gençlik duygusuyla beraber etkin olmaya başlamıştır. Hedonik, yani zevk yönlü kültür değerleri ağır basmaya başlamış ve gençlik kavramı niteliklerini toplum üzerinde de göstermekte ve yaşlılar da genç görünmek arzusu duymaktadırlar"(Odabaşı ve Barış,2002: 323).

Aşağıdaki tablo, örneklem grubumuzun yaş durumuna göre dağılımını göstermektedir:

Tablo 3*: Görüşülenlerin Yaş Durumu*

Yaş	n	%
18-24 arası	98	18,7
25-29 arası	68	13,0
30-34 arası	83	15,8
35-39 arası	89	17,0
40-49 arası	108	20,6
50-59 arası	43	8,2
60 ve yukarısı	36	6,9
Toplam	525	100,0

Yüzde oranlarına bakıldığında, 50 yaşına kadar yaklaşık birbirine yakın oranların çıkmış olduğu görülmektedir. 50 yaşın üstündeki oranlar daha düşüktür. Fakat, tüketim kültürü, devingenlik özelliği yüksek bir

kültür olduğu için, daha genç yaşların bu kültürdeki etkinliği daha yüksek olacaktır. Bu nedenle bu yaşlara ait oranların yüksek çıkmış olması, bize tüketim yönünde daha fazla verilere ulaşma imkânı sağlayacaktır.

4.2. Araştırma Alanına Ait Bazı Yapısal Görünümler

Araştırmanın asıl konusu olan tüketim ilişkileri ve onun toplumsal görünümlerine geçmeden önce, bu tür ilişkilerin nasıl bir toplumsal ortamda gerçekleştiğini anlamak için, araştırma alanımıza ait bazı yapısal görünümleri ortaya koymamız faydalı olacaktır:

Tablo 4: *Öğrenim Durumunun Cinsiyete Göre Dağılımı*

Cinsiyet	Öğrenim Durumu						Toplam
	Okuma yazması yok	İlkokul	Ortaokul	Lise	Yüksek okul	Üniversite	
Erkek	13 4,7%	50 18,2%	40 14,6%	87 31,8%	27 9,9%	57 20,8%	274 100,0%
Kadın	16 6,4%	56 22,3%	24 9,6%	89 35,5%	21 8,4%	45 17,9%	251 100,0%
Toplam	29 5,5%	106 20,2%	64 12,2%	176 33,5%	48 9,1%	102 19,4%	525 100,0%

Tarihsel süreç boyunca gelen, erkek egemen yapının, bizim gibi geleneksel ya da modernleşmekte olan toplumlarda, bariz bazı görünümlerinin olması, beklenen bir durumdur. Tabloya baktığımızda, erkeklerin eğitim seviyesinin kadınlara göre, daha yüksek olduğu göze çarpmaktadır. Bu da, toplumun genel yapısı itibariyle, erkekleri ön planda tuttuğuna ve geleneksel kalıpların hala işlerliğini koruduğuna işaret etmektedir. Fakat, özellikle lise mezunlarında, kadınların biraz daha fazla görünmesi (%35.5'e karşılık %31.8) ve diğer oranların, birbirinden çok uzak olmaması, toplumun eğitime, değişime ve kadınların rolüne karşı tutumunun çok da kapalı olmadığına işaret etmektedir. Buna karşılık cinsiyetin meslekler bazındaki dağılımıyla ilgili oluşturmuş olduğumuz bir tablonun verileri[3] ise, toplumda somut sorumluluklar alma noktasında kadın oranının oldukça düşük olduğunu göstermiştir. Bu tabloda 250 kadından 150'sinin ev hanımı olduğu (ki toplam sayıya evli olmayanlar da dahildir) görülmüştür.

Yaş ve medeni durum arasındaki ilişki aşağıdaki tabloda belirtilmiştir:

3 Fazla ayrıntıdan kaçınmak için araştırmamızın bazı verileri tablosuz olarak özetlenecektir.

Tablo 5: *Medeni Durumun Yaşa Göre Dağılımı*

Yaş	Medeni Durum				Toplam
	Bekar	Evli	Boşanmış	Dul	
18-24 arası	84 85,7%	12 12,2%		2 2,0%	98 100,0%
25-29 arası	26 38,2%	41 60,3%		1 1,5%	68 100,0%
30-34 arası	10 12,0%	71 85,5%	2 2,4%		83 100,0%
35-39 arası	4 4,5%	83 93,3%	1 1,1%	1 1,1%	89 100,0%
40-49 arası	3 2,8%	101 93,5%	1 ,9%	3 2,8%	108 100,0%
50-59 arası	2 4,7%	39 90,7%		2 4,7%	43 100,0%
60 ve yukarısı	1 2,8%	29 80,6%		6 16,7%	36 100,0%
Toplam	130 24,8%	376 71,6%	4 ,8%	15 2,9%	525 100,0%

Tabloya, yukarıdan aşağıya doğru baktığımızda, başta, 18-24 yaş grubunda, %85.7 bekar ve %12.2 evli oranı görülüyorken, 25-29 yaş grubunda ortaya çıkan %38.2 bekar ve %60.3 evli oranlarıyla, durumun çok büyük bir ölçüde tersine döndüğü görülüyor. Özellikle ilk iki yaş grubunda, bekar oranının, %85.7'den %38.2'ye düşmesi ve evli oranının, %12.2'den %60.3'e çıkması ve temel dönüşümün, bu iki grup arasında gerçekleşmiş olmasından hareketle, ele aldığımız grupta, evlilik yaşının, oldukça erken bir yaşta ve dar bir yaş dilimi arasında yoğunlaştığını söyleyebiliriz. Bu da bize, toplumun aile kurumuna verdiği önemi ve toplumda ailenin köklü bir yer işgal ettiğini göstermektedir.

Gelir ve öğrenim durumu ilişkisine ait sonuçlar aşağıdaki tablolarda belirtilmiştir:

Tablo 6: *Öğrenim Durumunun Gelir Seviyesine Göre Dağılımı*

Gelir Seviyesi	Öğrenim Durumu						Toplam
	Okuma Yazması yok	İlkokul	Ortaokul	Lise	Yüksek okul	Üniversite	
160 milyonun altı	19 23,2%	41 50,0%	12 14,6%	10 12,2%			82 100,0%
160-299 milyon arası	8 9,5%	28 33,3%	17 20,2%	24 28,6%	1 1,2%	6 7,1%	84 100,0%
300-499 milyon arası	1 0,9%	16 14,3%	13 11,6%	54 48,2%	10 8,9%	18 16,1%	112 100,0%
500-699 milyon arası			13 14,4%	31 34,4%	17 18,9%	17 18,9%	90 100,0%
700-999 milyon arası	1 1,2%	5 6,0%	7 8,3%	31 36,9%	10 11,9%	30 35,7%	84 100,0%
1 milyar-1milyar 499 milyon arası		3 5,5%	2 3,6%	21 38,2%	7 12,7%	22 40,0%	55 100,0%
1.5 milyar ve yukarısı		1 5,6%		5 27,8%	3 16,7%	9 50,0%	18 100,0%
Toplam	29 5,5%	106 20,2%	64 12,2%	176 33,5%	48 9,1%	102 19,4%	525 100,0%

Tabloya baktığımızda, gelir seviyesi ile öğrenim durumu arasında, çok yakın bir ilişkinin olduğu, göze çarpmaktadır. Bulgular bize, incelediğimiz grupta, ekonomik farklılıkların ne kadar büyük toplumsal sonuçlarının olduğunu göstermektedir. İncelediğimiz grupta ve genel olarak ülkemizde, halkın ekonomik imkanlarının, endüstri ve ticaretten çok, devlet sektöründe, memur olarak çalışma yoluyla sağlandığı düşünülürse, eğitimin, toplumumuzda statü yükseltmenin en önemli yollarından biri olduğu söylenebilir. Bu yönüyle gelir, Batı toplumlarındaki gibi, tüketimle sağlanan statü sağlayıcı rolünün ötesinde, bizde, toplumsal tabakalarda, yüksekte veya alçakta olmayı gösteren, daha derin bir sosyal içerikle yüklüdür. Gelirin verdiği imkanlara bağlı olarak elde edilen eğitim, bir yandan toplumsal tabakalar için, arayı kapatmaya yönelik bir çabayı ifade ederken, mevcut imkanların sonucu olarak bu çabalar, artarak aynı (artan) sosyal sonuçları ortaya çıkaracaktır. Yani ekonomik gücüyle daha fazla eğitim görenler, ileride yine toplumun daha fazla varlıklılarını oluşturacaktır. Ki bu da bizim, Burke'un aşağıda tanımladığı "azgelişmişliğin gelişmesi" (1994:77) olgusuyla karşı karşıya olduğumuza işaret etmektedir.

Gelir Seviyesine Göre Aile Bireyleri Sayısının Dağılımını ele almış olduğumuz bir tabloda, mantıksal olarak gelir seviyesi yüksek olduğunda çocuk yetiştirme ve onları geleceğe hazırlama imkanının daha kolay olacağı gerçeği ortadayken, buna zıt yönlü bir biçimde çok bariz olarak yok-

sulların çocuk sayısının 4,5,6 gibi yüksek, geliri yüksek olanların 1,2,3 gibi düşük olduğu görülmüştür.

Benzer şekilde nüfus artış oranları, gelişmiş ülkelerde neredeyse sıfır veya eksi seviyelerindeyken, buna karşılık belki de açlık tehlikesiyle karşı karşıya olan ülkelerde bu oran, %4-5'ler seviyesindedir. Bu durum, ülkemizin gelişmiş batı bölgeleri ile geri kalmış doğu bölgeleri için de geçerlidir. Benzer durumu, Elazığ için de görüyoruz. Fakat, bunun sebebi nasıl açıklanabilir?

E. Fromm'a göre, asıl haz, maddesel malları değil, canlı varlıkları, mülkiyet altına almaktan doğmuştur. Üstelik, daha fazla çocuğa sahip olmak için, zengin olmaya gerek olmadığı gibi, böylece, çalışmak zorunda kalmadan sermaye biriktirmenin de yolu da açılmış olacaktır. Fromm, bu tespitini, geleneksel ataerkil toplumları tanımlamak için yapmıştır, fakat modern zamanlarda, fakir ülkelerde ve zengin ülkelerin alt tabakalarında da, böylesi durumlara sık sık rastlandığını da ifadelerine eklemiştir (1995:127-128). Demek ki, gelirin düşüklüğü hayat standartlarını istenilen seviyeye çekemediği için, dayanışmacı bir stratejiyle koşullara göğüs germeye çalışmak kaçınılmaz olmaktadır. Bunu geleneksel toplumlarda açıkça görmekteyiz. Alanımızda da geliri düşük ailelerin aynı tavrı takındığını, buna karşılık gelir arttıkça hayatın imkanlarının dayanışmayı değil, bireysel kazanımları (tüketim) maksimize etmeyi imlediğini görmekteyiz.

4.3. Değişen Tüketim Kalıpları

Alan Durning'e göre, "satış biçimlerinin geçirdiği dönüşüm, dünya tüketim toplumunda yerleşmiş olan geleneksel toplum anlayışında görülen düşüşün başlıca sebebidir" (1998 :32). Çünkü, bir bölgede ortak kimlik ve toplum hissi yaratan, köşe başlarındaki bakkal dükkanlarının yerini marketler, alışveriş merkezleri ve büyük mağazalar almıştır. Bu gelişmenin ulaştığı son nokta olarak, tüm dünyaya yayılan tüketim düzeninin sonuçlarıyla karşılaşmaktayız: Mahallelerde tutunan ve imkan verdiği ve genişlettiği sosyal ilişkiler alanıyla, ona kamusal bir derinlik kazandıran bakkalların yerini, hızla insani ilişkilerin yüzeyselleştiği, nesneler düzenini ön plana çıkaran, süpermarketlere ve alışveriş merkezlerine bıraktığı görülmektedir. Aşağıdaki tablo, araştırma alanımıza ait bu sonuçları göstermektedir:

Tablo 7: *Gelir Seviyesine Göre Mutfak, Temizlik vb. İhtiyaçların Karşılandığı Yerler*

Gelir Seviyesi	İhtiyaçların Karşılandığı Yerler			Toplam
	Bakkal, kasap vs.	süper marketler (ve AVM ler)	Başka	
160 milyonun altı	56 68,3%	11 13,4%	15 18,3%	82 100,0%
160-299 mliyon arası	40 47,6%	38 45,2%	6 7,1%	84 100,0%
300-499 milyon arası	27 24,1%	66 58,9%	19 17,0%	112 100,0%
500-699 milyon arası	20 22,2%	64 71,1%	6 6,7%	90 100,0%
700-999 milyon arası	8 9,5%	72 85,7%	4 4,8%	84 100,0%
1milyar-1 milyar 499 milyon arası	3 5,5%	49 89,1%	3 5,5%	55 100,0%
1.5 milyar ve üstü	1 5,6%	17 94,4%		18 100,0%
Toplam	155 29,5%	317 60,4%	53 10,1%	525 100,0%

Tabloya baktığımızda, görüşülenlerin mutfak temizlik vb. ihtiyaçları, %60.4'ünün süpermarketlerden, %30'a yakınının bakkallardan ve %10'unun da semt pazarlarından ve mahalle arası satıcılarından karşıladıkları görülmektedir.

Süpermarketleri ve bakkalları tercih edenlerin gelir durumuna göz atıldığında, yeni durumun gelirle çok yakından ilişkili olduğu görülmektedir. Bakkallara bakıldığında, geliri en düşük olanların tercih oranı %70'e yakınken, azalarak geliri 1 milyarın üstünde olanlarda bu oranın, %5.5'ler seviyesine düştüğü görülmektedir.

Yeni tüketim mekanları olan süpermarketlerin bakkallara karşı daha fazla etkinlik kazandığı anlaşıldıktan sonra, süpermarketlerin tercih ediliş nedenleriyle ilgili bazı göstergeleri ortaya koymak da alınan mesafenin niteliği hakkında bir fikir verecektir. Çünkü Durning'in de belirttiği gibi, reklam ve televizyon gibi, alışveriş merkezlerinin de tüketiciliği körüklemede önemli bir katalizör işlevi görmektedir (1998:107). Bu durumda büyük marketlerin, ekonomik gerekçelerin ötesinde, başlı başına birer tüketim mekanı olarak kullanıldığı (tüketildiği) ve yapılan alışverişle birlikte, yeni bir kültürel deneyimlemeye yol açacağı söylenebilir.

Konuyla ilgili sorduğumuz soruya dair verilere bakıldığında, bakkallara göre, süpermarketlerin tercih edilme eğiliminde olduğu gibi, süper-

marketlerin ekonomik gerekçelerin ötesinde psikolojik nedenlere dayalı olarak tercih edilme oranlarda da, yoksullardan zenginlere doğru bariz bir artış eğilimi görülmüştür. Özellikle "Hem alış veriş yapmış hem de gezmiş oluyorum" ve "Her şeyin iyi düzenlenmiş olması ve müzik alış verişe zevk katıyor" gibi kültürel içerikli seçeneklerde ve öteki konfor vurgulu seçeneklerde yüksek gelirli olanların tercih düzeyinde bariz bir yükseklik görülmüştür.

4.4. Ekonomi ve Kültürün Gerilim Alanında Tüketim

Tüketim, ekonomik açıdan, gelirin bir fonksiyonu olarak ele alınır (Baloğlu,1997:16). Dolayısıyla, geliri yüksek olanların, düşük olanlara göre daha fazla harcama yapmaları ve daha fazla şey satın almaları beklenir. İktisatçılar, toplumsal ilişkilere, ekonomi biliminin işleyiş ilkeleri gereğince bakmışlar ve bireyi rasyonel bir varlık olarak yorumlamışlardır. Oysa, rasyonel birey fikri, toplumsal hayattan yapılan imkansız bir soyutlamadır (Douglas ve Isherwood,1999:9).

İkincisi, tüketimin alanının piyasanın sona erdiği ve kişisel ilişkilerin başladığı bir alanı ifade etmesinden dolayı (Douglas ve Isherwood,1999:27), toplumsal değer ve normlarla çerçevelenmiş kültürel sistemin yapısıyla paralellik ve içiçelik gösterecektir.

Son olarak, yine kişisel özelliklerin, arzu, istek ve beklentilerin farklılığı gereği, gelirin farklı toplumsal tabakalara katkısı, salt gelirin miktarıyla örtüşmeyecektir. Storey'in de belirttiği üzere "tüketim, her zaman, ekonomik bir faaliyetten (ürünlerin tüketimi / malzeme ihtiyacını karşılamak için ticari malların kullanımı) daha ötedir. Ayrıca tüketimin temelinde hayaller, arzular, kimlikler ve iletişim yatar"(2000:158). Aslında bu boyut, tüketimi kültürelleştiren ve postmodern topluma kapı açan sosyal süreçlerin de altyapısını oluşturmaktadır. Fakat, yapısal bağlamda ele alırsak, ekonominin (üretimci ekonominin) dolayımından geçmeyen kişisel davranışların, geleneksel yapıya özgü olduğu; ancak, ekonomiden bağımsızlaşan ve nesnelerle kurduğu birebir ilişkiler aracılığıyla, modern toplumun yapısal gerilimlerinin ve alanlarının birbirinden kopmasını kızıştıran, kişisel davranışların, arzu, içgüdü ve zevk alma yönelimlerinin, postmodernleşme sürecine hizmet edeceği belirtilmelidir (Featherstone,1996:29). Bunun için, en azından temel ihtiyaçların karşılanması ve ekonomik kısıtlamalara karşı, kişilerin özgürleşmesi gerekmektedir.

Aşağıdaki tablo, ekonomik düzeyin toplumsal yapılaşmaya katkısına dair bir görünümü sunmaktadır:

Tablo 8: *Gelir Seviyesine Göre Değişik Harcama Dilimlerine Ait Ortalama Yüzdelik Oranları*

Gelir Seviyesi	Harcama Alanları			Kişi Sayısı
	Temizlik, beslenme, giyim	Ev eşyaları, teknolojik araçlar	Tatil, eğlence, kültürel faaliyetler	
	Yüzde ortalaması	Yüzde ortalaması	Yüzde ortalaması	
160 milyondan az	74.1	7.6	1.1	82
160-299 milyon arası	66.7	13.0	3.3	84
300-499 milyon arası	63.7	16.7	4.2	112
500-699 milyon arası	56.2	19.7	7.4	90
700-999 milyon arası	52.0	18.9	10.2	84
1milyar-1milyar 499 milyon arası	46.2	17.2	14.8	55
1.5 milyar ve yukarısı	36.3	19.1	19.2	18
Ortalama	56.4	16.0	8.6	525

Douglas ve Isherwood, modern bir toplumun, o toplumda hangi tür mal üretiminin egemen olduğu göz önüne alınarak katmanlandırılabileceğini öngörürler: Önce bir dizi temel mal, ardından endüstriyel üretim aracılığıyla elde edilen teknolojik kökenli mallar ve nihayet hizmet sektörünün ürettiği ve enformasyon olarak tanımlanan mallar dizisi (Chaney,1999:67). Burada yapılan, tüketilen ürün/nesne farklılaşması üzerinden modern toplumu çözümleme girişimidir.

Önce, ekonomik bağlamda tabloya baktığımızda, gelirlerdeki artışla birlikte, temizlik, beslenme, giyim gibi temel ihtiyaçlara ait ortalama harcama yüzdelerinin azalma eğilimine girdiği; buna karşılık, teknolojik eşyalara ve kültürel gereksinimlere ayrılan payın arttığı görülmektedir. Bu da bize temel bir ekonomik yasa olan Engel Kanunu'nu hatırlatmaktadır. Engel Kanunu'na göre, kabaca, gelir artışıyla birlikte, zorunlu harcamaların payı düşer ve daha lüks harcamaların payı yükselir (Baloğlu,1997:17).

Daha sosyolojik olan, Douglas ve Isherwood'un işaret ettiği, toplumsal katmanlar bağlamına dönecek olursak, şu sonuçlarla karşılaşırız: Öncelikle, temel ihtiyaçlar alanında görülen yüksek oranda temsil (ortalama %65.4), toplumun çabalarının ve faaliyetlerinin, genel çerçevede, bu tür ihtiyaçların karşılanması etrafında merkezileştiğine işaret etmektedir. Daha özele inersek, en yoksulların gelirlerinin neredeyse tamamına yakınını, bu alana harcadıkları, en zenginlerin ise, %36.3'ünü aynı alana harcadıkları ortaya çıkmaktadır. Zenginlerin %36'lık oranının, en fakirlerin harcama miktarından fazla olacağı hesap edilirse, incelediğimiz grupta, tabakalar arasındaki toplumsal farklılığın rakamlarda görünenden çok daha yüksek olduğu anlaşılır. Teknolojik tabanlı harcamalardaki oranlarda ise, nispeten daha yüksek bir istikrar görülmektedir. Temel ihtiyaçları,

geleneksel (Galbraith,1989:15); teknolojik ihtiyaçları modern; kültürel ihtiyaçları da postmodern tabanlı ihtiyaçlar olarak, kabaca bir ayrıma tabi tutarsak, ele aldığımız grubu, teknolojik ürünlerin kullanımında merkezileşmiş bir toplum olarak, "modern" kategoride değerlendirmek mümkündür. Son harcama alanının, teknolojik harcama alanının aksine, temel gereksinimlerde olduğu gibi -ama onun karşı kutbunda ve zıt yönde-, daha yüksek bir çelişki ile belirdiği görülmektedir. Bu da bize, yüksek oranda çelişik ilişkilerin egemen olduğu bir toplumsal ortamda, bu alanın, toplumsal makasın öbür ucunu temsil ettiğini ifade etmektedir. O halde, tüketimin kültürel uzantılarına olan talep, toplumsal gerçeklikten kopuk değil, tüm diğer sosyal ilişkiler ağıyla çok yakın bir gerilim ilişkisi içindedir ve aktivitelerin genel hedefi olarak, sosyal piramidin tepe noktasını temsil etmektedir. Burada, 1 milyar ve üstü gelire sahip olanların, kültürel nitelikli harcamalarının, teknolojik nitelikli harcamalara yetiştiğine, hatta çok az da olsa, onu geçtiğine dikkat çekmemiz gerekiyor. Fakat, böyle bir toplumsal ortamda, bizim bu grubu değerlendirme yerimiz, yukarıda da ortaya çıkan gerekçelerden dolayı, modern toplumsal çerçeve olacaktır. Kültürel boyutlu eğilimleri ise, postmodernizmin bizdeki belirtileri olarak ele almamız mümkündür.

4.5. Tüketimin Kültürel Görünümleri

4.5.1.Tüketimci Eğilimler

Tüketim kültürü, nesne bolluğunun etkilerinin, sosyal ilişkileri nesnelleşme sürecine sokması dolayısıyla kurulan ve gelişen yeni bir ilişkiler biçimi olsa da, bu kültürün gelişmesi, kişilerin o nesnelere kendi algı alanlarında özel bir yer vermeleri, onlara sahip olmaya karşı özel bir eğilim sahibi olmalarıyla da yakından ilgilidir. Aslında bu etkileşim, nesnelerin, kişisel ilişkilerle psikolojik bağlantılarının zeminini hazırlar ve tüketim kültürüne uygun bir kişisel özelliğin gelişme sürecine hizmet eder. Zira, tüketim kültürü, ürünlerin rasyonel temelli bir ihtiyaç bağlamında algılanma tutumunu dışlar. Tüketim kültürü, ihtiyacın kişisel belirlenimiyle değil; nesneler bütününden oluşmuş sistem olarak, kendi gereksinimlerinin kişilere dayatıldığı bir yapı olarak kendisini sunar. O nedenle tüketimci birey, tüketim kültürünün gereklerine uygun bir kişilik tipini karakterize eden bireydir.

Nesnelerle dolu ve sürekli yeni ürünlerle karşılaşılan bir ortamda, kaçınılmaz olarak insan psikolojisi onlara sahip olma hissi tarafından uyarılacaktır. Aşağıdaki tablo, süpermarket örneğinde, böyle bir ortamın doğuracağı psikolojik sonuçları ortaya koymak için amaçlanmıştır:

Tablo 9: *Gelir Seviyesine Göre Bir Markette Karşılaşılan Ürünlerin, Satın Alma İsteği Uyandırıp Uyandırmadığı*

Gelir Seviyesi	Ürünlerin, Alma İsteği Uyandırıp Uyandırmadığı				Toplam
	Çok fazla	Fazla	Az	Hiç	
160 milyonun altı	9 11,0%	13 15,9%	44 53,7%	16 19,5%	82 100,0%
160-299 milyon arası	8 9,5%	19 22,6%	42 50,0%	15 17,9%	84 100,0%
300-499 milyon arası	12 10,7%	41 36,6%	48 42,9%	11 9,8%	112 100,0%
500-699 milyon arası	5 5,6%	28 31,1%	40 44,4%	17 18,9%	90 100,0%
700-999 milyon arası	6 7,1%	18 21,4%	51 60,7%	9 10,7%	84 100,0%
1milyar-1 milyar 499 milyon arası	5 9,1%	18 32,7%	29 52,7%	3 5,5%	55 100,0%
1.5 milyar ve üstü	2 11,1%	8 44,4%	7 38,9%	1 5,6%	18 100,0%
Toplam	47 9,0%	145 27,6%	261 49,7%	72 13,7%	525 100,0%

Tablonun genel sonuçlarına bakıldığında, %13'ü hariç, marketlerde karşılaşılan bol miktarda ve çeşitte ürünün, görüşülenlerin satın alma isteklerini uyarıcı bir etki yaptığı görülmektedir. Fakat, %50'ye yakın bir kitlenin bundan az etkilenmesi söz konusudur. "Çok fazla" ve "fazla" seçeneklerini birlikte ele alırsak, %36.6'lık bir oran karşımıza çıkmaktadır. Genelde etkilenme oranının yüksek fakat etkilenme seviyesinin çok yüksek olmadığı görülmektedir.

Gelir seviyesi ile karşılaştırılacak olursa; özellikle "fazla" ve "hiç" seçeneğinde gelirle bağlantılı düzenli bir ilişkinin varlığı görülmektedir. Bu da gelir faktörünün bu seçeneklerde belirleyici olduğunu göstermektedir. Mesela, "hiç" diyenlerin düşük gelir seviyelerinde belirgin olduğu, yani ürünlerin bütünsel algılanması bağlamında onların nesnelere zihinsel yaklaşımlarının daha az yapılanmış olduğu anlaşılmaktadır. Gelirin yükselmesiyle sahip olma gücünün, reel bir nitelik kazanmasına bağlı olarak, ürün çeşitliliğnin yapılaşmış (bütünsel) algılanmasının da önünün açıldığı görülmektedir. Böylece daha fazla sahip olma imkanının, seri üretim ve tüketim mantığının işlevsellik kazanmasında ve toplumsal algılayış kodlarıyla bütünleşmesinde öncü bir rol oynadığı söylenebilir.

Cinsiyet durumu yönünden bir ilişkinin olup olmadığını görmek için aşağıdaki tablo hazırlanmıştır:

Tablo 10: *Cinsiyete Göre Markette Karşılaşılan Ürünlerin, Satın Alma İsteği Uyandırıp Uyandırmadığı*

Cinsiyet	Ürünlerin, Satın Alma İsteği Uyandırıp Uyandırmadığı				Toplam
	Çok fazla	Fazla	Az	Hiç	
Erkek	25 9,1%	66 24,1%	141 51,5%	42 15,3%	274 100,0%
Kadın	22 8,8%	79 31,5%	120 47,8%	30 12,0%	251 100,0%
Toplam	47 9,0%	145 27,6%	261 49,7%	72 13,7%	525 100,0%

"Çok fazla" seçeneğinde erkeklerin, %9.1'lik oranla kadınlara nazaran az bir farkla önde olmalarına karşılık, "fazla" seçeneğinde kadınların belirgin bir farkla önde oldukları görülmektedir. Fakat, "çok fazla" ve "fazla" seçeneklerinin toplamında kadınların %40.3 ile erkeklerden belirgin bir farkla önde oldukları anlaşılmaktadır. Diğer seçeneklerle birlikte ortaya çıkan sayısal durum, kadınların erkeklere oranla daha fazla marketlerde gördükleri ürnleri satın alma isteği duyduklarını göstermektedir. Bu durum, kadınların daha fazla tüketimci oldukları yönündeki genel kanıyla uyuşmaktadır. Fakat aralarında çok belirgin bir farklılığın olmadığı anlaşılmaktadır.

Cinsiyet faktöründen sonra, tüketimde önemli değişkenlerden biri olan yaş faktörü açısından belirgin bir farklılığın olup olmadığını ortaya koymak için aşağıdaki tablo hazırlanmıştır.

Tablo 11: *Yaş Durumuna Göre Bir Markette Karşılaşılan Ürünlerin, Satın Alma İsteği Uyandırıp Uyandırmadığı*

Yaş	Ürünlerin, Satın Alma İsteği Uyandırıp Uyandırmadığı				Toplam
	Çok fazla	Fazla	Az	Hiç	
18-24 arası	15 15,3%	38 38,8%	39 39,8%	6 6,1%	98 100,0%
25-39 arası	7 10,3%	23 33,8%	31 45,6%	7 10,3%	68 100,0%
30-34 arası	6 7,2%	27 32,5%	42 50,6%	8 9,6%	83 100,0%
35-39 arası	11 12,4%	24 27,0%	42 47,2%	12 13,5%	89 100,0%
40-49 arası	4 3,7%	19 17,6%	68 63,0%	17 15,7%	108 100,0%
50-59 arası	3 7,0%	7 16,3%	24 55,8%	9 20,9%	43 100,0%
60 ve yukarısı	1 2,8%	7 19,4%	15 41,7%	13 36,1%	36 100,0%
Toplam	47 9,0%	145 27,6%	261 49,7%	72 13,7%	525 100,0%

Tabloda, gelir ve cinsiyete kıyasla, yaşın düşmesi ile ürünlerin satın alma isteği uyandırması arasında daha yüksek bir ilişkinin olduğu kendini göstermektedir. Görüldüğü gibi, "çok fazla" seçeneğinde yaşa göre daha yüksek bir ilişki görülmekte iken, "fazla" ve "az" seçeneğine doğru bu ilişki azalmaktadır. Bu da, ürünlerden etkilenmede yaş faktörü etrafında belirgin bir eğlimin olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Aynı şekilde, en genç olanlarda oran, "çok fazla" seçeneğinde %15'ten "çok az" seçeneğinde %6'ya düşmüşken, en yaşlılarda %2'den %36'ya doğru çok daha büyük oranda bir farklılaşma karşımıza çıkmaktadır. Bu sonuçlar, yaşın artmasına bağlı olarak, ürünlerden etkilenme oranının hızlı azalma eğilimine girdiğini ifade etmektedir.

Sonuç olarak, %85 oranında bir kitlenin özellikle tüketicilerin daha fazla etkilenmesi amacıyla, her şeyin düzenli bir biçimde yerleştirildiği ve herkesin kendi eliyle istediklerini alabilme imkanının olduğu süpermarketlerde sergilenen ürünlerden etkilendiği; bunların %30'una yakınının " fazla" ve yaklaşık %10'unun "çok fazla" etkilendikleri ortaya çıkmıştır. Demek ki, ürün bolluğu ve ürünlerin kişilerin algı düzeylerine bütünsel olarak hitap edecek biçimde düzenlenmesi, özel bir biçimde kişisel ilgilerin nesneler üzerlerine çekilmesine neden olmuştur.

Nesnelerin belirleyici olduğu tüketim siteminde, doğal olarak, yine nesnelerin görünüşleri satın alma eğilimleri üzerimde önemli olacaktır. "Güzel ambalajlamanın benzerleri yanında o ürünün satın alınmasına etkisi" üzerine sorduğumuz soruya %14.3 oranında çok fazla, %34.3 oranında fazla, %31.2 oranında az etkili olduğu ve %20.2 oranında hiç etkili olmadığı sonucu çıkmıştır. "Hiç" seçeneğini dışarıda tutacak olunursak, görüşülenlerin %80'inin güzel ambalajlamış ürünleri diğerlerine tercih ettikleri ortaya çıkmaktadır. Sadece ambalajlamanın (imaj) tercihleri belirlemede bu kadar önemli olması, tüketici tercihinin niteliğini ve ürün bolluğunun doğurduğu farklı alternatif arayışlarının gelişimini göstermesi açısından çok önemli bir durumdur.

Walter Benjamin şöyle yazar: Baktığımız bir nesnenin halesini algılamak, bizim bakışımıza karşılık bize bakma yeteneğiyle donatmaktır onu" (Josipovici,1997:23). Yani görme, kişisel irade bağlamından çıkarak ve nesneler sistemi tarafından yansıyan yoğun mesaj akışı olarak, bir ikna sürecine dönüşür. Böylece, "görme"mize de el konulur. Bu, emek gücüne el koyan nesne üretim sisteminin ulaştığı daha ileri bir aşamadır. Marketlerde var olan ürün dizilerinin ve güzel ambalajlanmış ürünlerin bu etkiyi büyük oranda gerçekleştirdiğini gördük. Haug, metaların 'ikili bir gerçeklik'e sahip olduğuna vurgu yapar. "Birincisi, metanın bir kullanım değeri vardır. İkincisi ve daha önemlisi ise, kullanım değerinin *görüntüsüne* sahiptirler (Willis,1993:16). Nesnelerle etkileşimi, kültürel bağlama taşıyan, nenelerin bu ikinci yönüdür. Bu karşılıklı etkileşim, aynı zamanda nesneler karşısında ayartılma sürecidir de. Bu etkileşim sonucu "görme", kişinin yatışan iradesinin, nesneler lehine işlev görmesine yol açar.

Gelir seviyesi bağlamında soru irdelendiğinde, en düşük gelir diliminde olanların, en yüksek oranda "hiç" seçeneğinde, 160-299 milyon arası gelir seviyesindekilerin "az" ve buradan itibaren daha üst gelir seviyesindekilerin ise, "fazla" seçeneğinde yoğunlaşmış oldukları görülmüştür. Özellikle geliri 1,5 milyarın üstünde olanların %50'sinin "fazla" seçeneğinde yoğunlaşmış oldukları ve ikinci sırada da "çok fazla" seçeneğini tercih etmiş olmaları (%27.8) dikkat çekici olmuştur. Bu ise, gelire bağlı olarak daha fazla ürüne sahip olma imkanının yanısıra bu imkanların artışının kişileri kendilerince daha beğeniye uygun seçenekleri değerlendirme arayışına sürüklediğini göstermektedir.

Daha önce tüketici eğilimleri belli bir oranda yüksek çıkan kadınların bu konudaki eğilimlerinin nasıl olduğuna baktığımızda çok olmasa da belli bir farklılığın olduğu göze çarpmıştır: "Çok fazla" seçeneğine kadınlar %15.5, erkekler %13.1; "Fazla" seçeneğine kadınlar %35.1, erkekler %33.6 düzeyinde katılmışlardır. Az da olsa kadınlarda istikrarlı bir biçimde önde olma eğilimi görülmektedir.

Soruyu yaş değişkeni açısından ele aldığımızda genç yaştakilerin daha net bir biçimde görselliğe pirim verdiklerine şahit olunmuştur. Bu da, tüketim kültürünün oluşturduğu etkilerin doğası gereği gençlerde daha fazla belirginleştiğini göstermektedir.

Sonuç olarak denilebilir ki, ambalajlamayla somutlaşan görünüşün bir cazibe alanı olarak öne çıkmaya başlaması, nesneler alanının belli bir doygunluk düzeyine ulaştığının, imajın belirlediği bir süreç işlerlik kazanmıştır.

4.5.2.Tüketim Nesneleriyle Kültürel Etkileşim

Yukarıdaki tablolar, tüketimci eğilimleri vermekle beraber, nesnelerin kültürel sisteme girmesiyle ilgili süreçler hakkında da ipuçları vermişlerdir. Aşağıdaki tablolar. tüketim toplumunu bir nesneler sistemi olarak değerlendirecek olursak, nesnelerin sistemsel algısının bireyler üzerinde ne derece yer etmiş olduğunu soruşturmaya yöneliktir.

İlk olarak konu, tüketim kültürünü tanımlayan nesne bolluğu, çeşitliliği ve bu ikisini daha da dinamik hale getiren ürünlerin daha küçük paketlerde satılması olgusu, tüketicileri sisteme çekmedeki rolü üzerinden ele alınmaya çalışılacaktır:

Tablo 12: *Ürünlerin Küçük Paketlerde Ambalajlanmış Olmasının Daha Çok Çeşitli Şeyler Alınmasında Etkili Olup Olmadığı*

Seçenekler	Sayı	Yüzde
Evet	382	72,8
Hayır	143	27,2
Toplam	525	100,0

Bilindiği gibi, toprağa bağlılığın yoğun olduğu ve teknolojik seviyenin o oranda düşük olduğu zamanlarda ürünler, genellikle açıkta veya daha büyük paketler halinde ve daha az çeşitte satılmakta ve sadece belirlenmiş bir ihtiyacı karşılamaya yönelik olarak satın alınmaktaydı. Fakat teknolojinin ve ürün çeşitliliğinin artmasıyla bağlantılı olarak, artan ürün miktarının da mübadele sisteminin içine girme zorunluluğu doğdu. Tüketim mantığı süreci hep daha fazla hızlandırmanın, arayışı içindedir. Kullanım süresi az olmalı, ürün miktarı ve çeşitlliği fazla olmalıdır.

Tabloda belirtilen stratejinin güçlü bir biçimde raalize olduğu görülmektedir (%72.8). Kullan-at sloganı hedefine ulaşmıştır. Kişilerin çeşitli ihtiyaçlarının karşılanmasından öte, sadece satılmak amacıyla ürünlerin küçük paketler halinde satılması, tüketicinin daha fazla çeşitli şeyler almasına dolayısıyla daha fazla tüketmesine neden olmuştur. Bir markete giren kişi, planladığı belirli şeyleri alacakken, paketleme sisteminin küçük olmasından dolayı, aynı şeylerden birden çok paket alabilme imkanına da sahipken, daha farklı şeyleri almaya yönelerek çeşitliliği arttırma yoluna gidebilmektedir. Böylece, kişilerin daha geniş bir ürün yelpazesine yönelmeleri sağlanmış olmakta ve ihtiyaçlar alanı genişletilmektedir.

Bu ortamda, tüketimin nesneler dolayımıyla kültürel sürece dahil olmasının göstergelerinden biri olan, "satın alınan bir şeyin, daha sonra eski cazibesini yitirmesi" duygusunun niteliğini ortaya koymak bakımından aşağıdaki veriler yararlı olacaktır:

Tablo 13: *Gelir Seviyesine Göre Bir Şeyi Satın Aldıktan Sonra, O Şeyin Cazibesini Yitirmesi Duygusuyla Karşılaşılma Durumu*

Gelir Seviyesi	Bir Şeyi Satın Aldıktan Sonra, O Şeyin Cazibesini Ne Oranda Yitirdiği				Toplam
	Çok fazla	Fazla	Az	Hiç	
160 milyonun altı	6 7,3%	18 22,0%	34 41,5%	24 29,3%	82 100,0%
160-299 milyon arası	9 10,7%	10 11,9%	28 33,3%	37 44,0%	84 100,0%
300-499 milyon arası	12 10,7%	16 14,3%	56 50,0%	28 25,0%	112 100,0%
500-699 milyon arası	9 10,0%	18 20,0%	43 47,8%	20 22,2%	90 100,0%
700-999 milyon arası	7 8,3%	27 32,1%	35 41,7%	15 17,9%	84 100,0%
1milyar-1 milyar 499 milyon arası	7 12,7%	22 40,0%	16 29,1%	10 18,2%	55 100,0%
1.5 milyar ve üstü	4 22,2%	10 55,6%	2 11,1%	2 11,1%	18 100,0%
Toplam	54 10,3%	121 23,0%	214 40,8%	136 25,9%	525 100,0%

Nesnelerle etkileşim sonucu ortaya çıkan bir kültür olması dolayısıyla tüketim kültürü, nesnelerin akışı ve kullanımı sürecinin aktivitesi esasına dayanır. Tüketim toplumları, bu etkileşimin tüm toplumsal ilişkileri içine alacak ölçüde yaygınlaştığı bir ilişkiler ağını temsil etmektedirler. Jeremy Seabrook'a göre , "'günümüz toplumlarının sırrı 'suni olarak yaratılmış ve özel anlamlı bir yetersizlik geliştirilmesi'nde yatar ve 'insanların sahip oldukları şeylerle tatmin olduklarını ifade etmelerinden daha fazla bu toplumun temellerini 'hiçbir şey tehdit edemez'"(Bauman,1998:64). Bunun için "İdeal olan şey, hiçbir şeyin tüketici tarafından kesin bir şekilde benimsenmemesi, hiçbir şeyin sonsuz bağlılığa layık olmaması hiçbir gereksinimin tam olarak karşılanmış görülmemesi, hiçbir arzunun nihai kabul edilmemesidir. Her türlü sadakat yemini ya da bağlılık, "ikinci bir emre kadar" hükmüne tabi olmalıdır."(Bauman,1998:42) "Tüketim hep yeni bir hedef, yeni bir arzu nesnesi gerektirir; çünkü sahip olunan nesne arzu kaynağı olarak uyandırdığı etkinin çoğunu yitirir" (Lupton,2002:208)

Onun için, kişileri tüketim nesnelerine sahip olma yönünde isteklendirirken, bunun doğal sonucu olarak, kişilerde sahip olduklarından belli bir süre sonra tatmin olmama duygusu ortaya çıkar. Böylece, tüketim etkinlikleri bu ruhsal durumun sürekliliği esasına bağlı olarak, devamlılık gösterir. İşte bu tablo, tüketim kültürünün işleyiş mantığına uygun kişilik tipinin oluşumunun bir başka yönünü ortaya koymak amacına hizmet için tasarlanmıştır. Tabloda görüldüğü gibi, görüşülenlerin 1/3'inin, bu anlamda tüketim kültürünün gerektirdiği bir kişisel tutum sergiledikleri anlaşılmaktadır. %40' yakın önemli bir oranın, yeni bir şey satın aldıktan sonra, o şeyin eski cazibesini kaybetmesi duygusuna fazla kapılmadıkları görülmektedir. O halde bunların satın aldıkları şeylerden büyük oranda tatmin oldukları söylenebilir. Fakat "Hiç" seçeneğini şaretleyerek satın aldıkları şeylerden bütünüyle tatmin olanlar 1/4'lik bir oranda karşımıza çıkmaktadır. Bu durumda, görüşülenlerin 3/4'ünün az veya çok tüketici kültürün kendine özgü devingen niteliği çerçevesinde bir psikolojik tutuma sahip oldukları söylenebilir.

Gelir faktörü üzerinden tabloya bakıldığında, istisnai bazı durumlar dışında, yeni satın alınan şeylerin, alındıktan sonra, önceki çekiciliğini kaybetmesi duygusunun, geliri yüksek olanlardan düşük olanlara doğru belirgin bir içimde azaldığı görülmektedir.

Cinsiyet için aşağıdaki tablo hazırlanmıştır:

Tablo 14: *Cinsiyete Göre Bir Şeyi Satın Aldıktan Sonra, O Şeyin Cazibesini Yitirmesi Duygusuyla Karşılaşılma Durumu*

Cinsiyet	Bir Şeyi Satın Aldıktan Sonra, O Şeyin Cazibesini Ne OrandaYitirdiği				Toplam
	Çok fazla	Fazla	Az	Hiç	
Erkek	21 7,7%	55 20,1%	119 43,4%	79 28,8%	274 100,0%
Kadın	33 13,1%	66 26,3%	95 37,8%	57 22,7%	251 100,0%
Toplam	54 10,3%	121 23,0%	214 40,8%	136 25,9%	525 100,0%

Kadınların tüketim kültüründe özel bir yerlerinin olduğundan daha önce de bahsedilmişti ve onların bu özelliklerinin bulgularımıza yansıdığı da görülmüştü. Bu tabloda kadınların gözünde satın alındıktan sonra nesnelerin cazibesini yitirme duygusunun daha öncekilerden çok daha yüksek oranda öne çıktığı görülmektedir.

Bu süreci yaş değişkeni etrafında değerlendirdiğimizde aşağıdaki tablo oluşmuştur:

Tablo 15: *Yaş Durumuna Göre Bir Şeyi Satın Aldıktan Sonra, O Şeyin Cazibesini Yitirmesi Duygusuyla Karşılaşılma Durumu*

Yaş	Bir Şeyi Satın Aldıktan Sonra, O Şeyin Cazibesini Ne OrandaYitirdiği				Toplam
	Çok fazla	Fazla	Az	Hiç	
18-24 arası	24 24,5%	29 29,6%	34 34,7%	11 11,2%	98 100,0%
25-39 arası	9 13,2%	24 35,3%	23 33,8%	12 17,6%	68 100,0%
30-34 arası	4 4,8%	21 25,3%	43 51,8%	15 18,1%	83 100,0%
35-39 arası	8 9,0%	26 29,2%	40 44,9%	15 16,9%	89 100,0%
40-49 arası	8 7,4%	19 17,6%	52 48,1%	29 26,9%	108 100,0%
50-59 arası	1 2,3%	2 4,7%	11 25,6%	29 67,4%	43 100,0%
60 ve yukarısı			11 30,6%	25 69,4%	36 100,0%
Toplam	54 10,3%	121 23,0%	214 40,8%	136 25,9%	525 100,0%

Yaş durumuna bakıldığında, çok net bir biçimde, alınan yani şeylerin kısa bir süre sonra cazibesini yitirmesi olgusunun, yaşa bağlı olarak değiştiği anlaşılmaktadır. Bu demektir ki gençler, çok daha fazla kendi hayallerini gerçekleştirmek bağlamında alışveriş yamaktadırlar. Bu, gerçek bir tüketimci kişilik tipidir. Bunu sağlayan da elbetteki sürekli yenilenerek piyasaya sürülen ürün bolluğu ve çeşitliliğidir. Bir üründen sonra çıkan yeni bir ürün, kişileri yeni beklentilere sokmaktadır. Sadece bu beklentileri karşılamaya yönelik gerçekçi olmayan hedefler ise, ürünün alınmasıyla beraber bir hayal kırıklığını da beraberinde getirmektedir.

4.6.Nesnelerle Etkileşimin Toplumsal Bağlamı

Tüketim kültürü, nesnelerin ve hizmetlerin toplumsalı doyurma noktasına ulaştığı, bu nedenle toplumsal ilişkilerde beklenen dayanışma alanını büyük oranda işlevsizleştirdiği bir etki de yaratır. Yani, sosyal bağların en aza indiği, özel alanın öne çıktığı bir yapıyı besler. Ki, “sosyal bir bağ, temelde karşılıklı bağımlılık ilişkisinden doğar” (Sennett,2002:146). Nes-

neler tarafından doymamış olan gelişmekte olan toplumlarda, doğal olarak toplumu inşa eden geçmişten gelen değerler sistemi ve geri kalmışlığın koşullandırdığı karşılıklı dayanışmayı gerektiren ilişkiler sistemi vazgeçilmez bir boşluğu doldurur. Böyle de olsa, tüketim mallarının ve iletişim vasıtalarının ve kültürünün tüm dünyayı kapladığı, kısaca dünyanın küçük bir köye dönüştüğü bir noktada, yeni ilişki biçimlerinin de hayatımıza girmesi kaçınılmaz olacaktır. Bu başlık altında tüketimi algılayışımız, ifade ettiğimiz bu çerçevede değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Şimdiye kadarki bulgularımızda, tüketim nesnelerine karşı tüketici tutumlarının yapısını ortaya koymaya çalıştık. Ortaya çıkan sonuçların büyük oranda, tüketim kültürünün mantığına uygun olarak biçimlenmiş olduğu görüldü. Bu yönüyle, psikolojiler ya da eğilimler alanımızın görünümünün Batılı tüketim mantığına yakın bir nitelik taşıdığı ortaya çıktı. Oysa tam anlamıyla bir toplumuna dönüştüğümüzden bahsedebilmemiz için, tüketim nesneleri ve tüketici arzuları etrafında gelişen tutumların, ne oranda "toplumsal" bağlamdan koparak kendi özgün işleyiş mantığını egemen kıldığının gösterilmesi gerekmektedir.

Tablo 16: *Gelir Seviyesine Göre Satın Alınan Yeni ve Pahalı Bir Şeyin Güven Kazandırma Durumu*

Gelir Seviyesi	Satın Alınan Yeni ve Pahalı Bir Şeyin Güven Kazandırma Durumu				Toplam
	Çok fazla	Fazla	Az	Hiç	
160 milyonun altı	16 19,5%	40 48,8%	22 26,8%	4 4,9%	82 100,0%
160-299 milyon arası	11 13,1%	29 34,5%	31 36,9%	13 15,5%	84 100,0%
300-499 milyon arası	8 7,1%	43 38,4%	45 40,2%	16 14,3%	112 100,0%
500-699 milyon arası	1 1,1%	22 24,4%	47 52,2%	20 22,2%	90 100,0%
700-999 milyon arası	2 2,4%	16 19,0%	36 42,9%	30 35,7%	84 100,0%
1milyar-1 milyar 499 milyon arası	2 3,6%	8 14,5%	20 36,4%	25 45,5%	55 100,0%
1.5 milyar ve üstü		2 11,1%	10 55,6%	6 33,3%	18 100,0%
Toplam	40 7,6%	160 30,5%	211 40,2%	114 21,7%	525 100,0%

Tablonun genel sonuçlarına bakıldığında, %21.7'si hariç, görüşülenlerin satın aldıkları yeni ve pahalı şeylerin, onlara bir biçimde güven kazandırdığı ortaya çıkmaktadır. O halde, toplumda zenginliğin ve onun avantajlarının baskın olduğu bir bakış açısının egemenliği söz konusudur. Buna karşılık, bu imkânlardan mahrum -ama bu imkânlara kavuşma gayesinde olanların da egemen değer sistemine eklemlenmiş olduğu, bir toplum yapısı ile karşı

karşıya olduğumuz anlaşılmaktadır. Kişiler, toplumda belli bir yer edinme ve saygınlık kazanma, daha özel anlamda zayıflıklarına destek aracı olarak sahip oldukları şeyleri önemsemektedirler. Bu nedenle, satın alabilecekleri herhangi pahalı bir şey, onlara, diğer bireylerin yanında bir güven duygusu kazandırmaktadır. Bu, topluma özgüvenle katılmanın bir aracı olarak algılanmaktadır. Tabloda geliri düşük olanlardan yüksek olanlara doğru görülen eğilim, bu duruma işaret etmektedir. Geliri yüksek olanlarda, satın aldıkları ile güven duygusu edinme durumlarının azaldığı görülmektedir. Çünkü onlar, sahip olma imkanları dolayısıyla, böyle bir şeye ihtiyaç duymamaktadırlar. O halde geleneksel dayanışmacı kodlar hala işlevselliğini korumaktadır ve artık bu kodlar, hızla yerleşen tüketim ortamında, satın alma davranışları üzerinden toplumun var olan statü hiyerarşisine tutunmaktadır. Bir yandan da karşılıklı bağlılığa dayanan sosyal ilişkiler, tüketim ilişkilerinin güdümüne girmekte ve onun güdümünde nesnelleşmektedir. Tüketim düzeni, bilindiği gibi toplumsal dinamiği hızlandırıcı ve bireyselleştiricidir. Çünkü "tüketici olmak, seçim yapmak demektir, ne istediğine karar vermek demektir" (Odabaşı,1999:28) ve bu, bir değişim süreci içinde yapılan sürekli bir etkinliktir. Fakat mevcut toplumsal yapı, tüketimin bireysel düzlemde özgürleştirmesini geciktirecektir.

Benzer bir durumu başka bir açıdan sorduğumuzda aşağıdaki tablonun karşımıza çıktığını görüyoruz.

Tablo 17: *Yeni Şeyler Almada Başikalarından Etkilenme Durumu*

Satın Almada Başkalarından Etkilenme Durumu	Sayı	Yüzde
Çok Fazla	221	42,1
Fazla	195	37,1
Az	78	14,9
Hiç	31	5,9
Toplam	525	100,0

İçinde yaşanılan toplumdaki insanların yeni şeyler almada birbirlerinden ne ölçüde etkilendikleri şeklinde bir soruya karışılık, görüşülenlerin çok yüksek oranda (yaklaşık %80) "çok fazla" ve "fazla" şıklarına yanıt verdikleri görülmüştür. Hiç etkilenilmediğini söyleyenlerin oranı %6 gibi küçük bir sayıdır. Şimdiye kadarki hiçbir soruda "çok fazla" ve "fazla" seçenekleri bu ölçüde yüksek oranda görülmemişti. Bizce bunun nedenlerinden biri, sorunun kişilerin kendilerine değil, başka insanlara karşı görüşlerine dönük olarak sorulmuş olmasıdır.

Ancak yine de cevaplar bir gerçeği yansıtmaktadır. O da, üzerinde araştırma yaptığımız toplumun fertlerinin tüketim etkinliklerinde bulunmada, çok yüksek oranda, bir üstteki tabloda da kendini gösteren cemaatçi bağların egemenliği altında davrandıkları gerçeğidir. Bu sonuç, daha çok kişisel tercihin ötesinde, geleneksel/cemaatçi değerler etrafında ku-

rumlaşmış ilişkiler sisteminin etkisine vurgu yapmaktadır. Tüketim bu anlamda bireysel tercihlerden çok, toplumsallığın baskısı altında gerçekleşmektedir. Fakat bu durumda bir yanda kolektif cemaatçi bağlar süreci motive ederken, diğer yandan da ortaya çıkan eylem, karşılıklılığa değil, dışsal bir piyasanın arzıyla vuku bulan cansız nesnelere hatta imajlarına yönelmektedir. Kısaca bireyselleşme gerçekleşmeden, öte yandan bireysel bir kültür deneyimlenmektedir. Batılı sosyal tarihin iki ayrı aşaması bizde aynı anda yaşanmaktadır. Bu çok özel bir durumdur.

SONUÇ

Sonuç olarak, ortaya çıkan genel resme bakıldığında, araştırma alanımızın genel hatları bakımından geleneksel sosyal bağları yapısal olarak korumaya devam ettiği, buna karşılık özellikle ekonomik imkanları elverdikçe modern tüketim kültürünün kodlarının gerektiridiği davranışları sergileme çaba ve arzusu içinde oldukları görülmektedir.

Çalışmanın sonuçları üzerinden; toplumun yapısal çerçevesine baktığımızda, aile kurumuna verilen önem, kadının sosyal hayattaki daha pasif konumu gibi göstergeler toplumda gelenekselliğin izlerini kanıtlamaktadır. Ekonomik düzey, hem eğitim yoluyla modern hayata uyum göstermenin ve bu çerçevede toplumsal hiyerarşide yükselmenin hem de tüketim sürecine daha etkin bir biçimde dahil olmanın anahtarı niteliğindedir.

Açıkça görüldüğü üzere büyük tüketim mekanlarının yaygınlşaması ve tercih edilmesi, tüketim toplumunun ruhuna uygun bir değişimi ifade etmektedir. Tüketim eğilimlerinin düzeyi ve gelir, cinsiyet ve yaş değişkenleri çerçevesinde bu eğilimlerde görülen derinlik, tüketim kültürünün gerektirdiği beklentilere oldukça uygundur. Nesneler düzeni, alanımızda büyük oranda sosyal ilişkilerin bir parçası olarak karşılık bulmuş ve sosyal etkileşimin ve kültürel üretimin bir parçası haline dönüşmüştür.

Çalışma sahamızla ilgili ayırdedici olan, tüketim kültürünün oluşumunun sadece nesne dolayımıyla değil, toplumun gelenekten gelen dayanışmacı ilişkilerinin dolayımıyla da beraber gerçekleşmesidir. Son bölümümüzün bulguları bunu ortaya koymuştur. Aydınlanma ve Sanayi Devrimi etkileri Batı toplumlarında aristokrat düzeni yıkmıştı. Sanayi kapitalizmi onun yerine ekonomiye dayalı bir hiyerarşi getirmişti. Fakat özellikle post-Fordist veya postmodern dönüşümlere eşlik eden nesne-yoğun dönemler, ekonomik hiyerarşiyi de ortadan kaldırarak (Blecher,2004:30), tüketici egemenliğine dayalı bir ilişkiler sistemi doğurdu. Bu ilişkiler düzeni de kuşkusuz bizim gibi toplumlarla beraber tüm dünyayı etkiledi. Ancak geç modernleşen toplumlar geleneksel hiyerarşiyi yıkamadıkları gibi, Batı toplumlarının aştığı ve bize dayatmış oldukları güçlü bir ekonomik hiyerarşi sorunu ile de karşı karşıya kalmışlardı. Araştırma sonuçlarının en genel anlamda gösterdiği gibi, bir tarafta adeta bütünleşmiş bu iki dikey toplumsal dinamik, diğer tarafta tüketimin demokratikleştirici (yatay) dinamiğinin etkilşimi, bizim yeni tüketim kültürümüzün doğasını şekillendirmektedir.

KAYNAKLAR

Atiker, E. (1998). Modernizm ve Kitle Kültürü. Ankara: Vadi Yayınları

Avcı, N. (1999). Enformatik Cehalet. İstanbul: Kitabevi Yayınları

Baloğlu, F. (1997). Tüketim Eğilimi ve Tüketimi Etkileyen Unsurlar (Yayınlanmamış DoktoraTezi). İstanbul: İstanbul Ünivesitesi, İktisat Fakültesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Para-Banka Anabilim Dalı

Baudrillard, J. (2011). Nesneler Sistemi (A. Karamollaoğlu). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi

Baudrillard, J. (1997). Tüketim Toplumu, (H. Deliceçaylı, F. Keskin Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayıları

Bauman, Z. (1998). Çalışma, Tüketicilik ve Yeni Yoksullar (Ü. Öktem Çev.). İstanbul: Sarmal Yayınları

Blecher, G. (2004). "Ye Kürküm Ye Deyişinden Veblen'in 'Gösterişçi Tüketim' Kavramına" (O. Deniztekin Çev.). Varlık Dergisi, Haziran-2004, sh.27-36

Bocock, R. (1997). Tüketim (İ. Kutluk Çev.). Ankara: Dost Kitabevi

Burke, P. (1994). Tarih ve Toplumsal Kuram (M Tuncay Çev.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları

Chaney, D. (1999). Yaşam Tarzları, (İ. Kutluk Çev.). Ankara: Dost Kitabevi

Debord, G. (1996). Gösteri Toplumu (A. Emekçi, O. Taşkent Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları

Douglas, M., Isherwood, B. (1999). Tüketimin Antropolojisi (E. A. Aytekin Çev.). İstanbul: Dost Kitabevi Yayınları

Durning, A. (1998). Ne Kadarı Yeterli? –Tüketim Toplumu ve Dünyanın Geleceği- (S. Çağlayan Çev.). Ankara: TÜBİTAK-Tema Vakfı Yayınları

Featherstone, M. (1996). Postmodernizm ve Tüketim Kültürü (M. Küçük Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları

Fromm, E. (1995). Sahip Olmak ya da Olmak (A. Arıtan Çev.). İstanbul: Arıtan Yayınları

Galbraith, J.K. (1989). Kuşku Çağı, (N. Himmetoğlu Çev.). İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi

Illich, I. (2000). Tüketim Köleliği (M. Karaşahan Çev.). İstanbul: Pınar Yayınları

Josipovici, G. (1997). Dokunma (K. Atakay Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları

Kocacık, F. (1998). Tüketim Eğilimleri ve Sorunları (Sivas Merkez İlçe Örneği). Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları

Lasn, K. (2004). Kültür Bozumu (C. Pekman, A. Ilgaz Çev.). İstanbul: Bağımsız Yayınları

Lupton, D. (2002). Duygusal Yaşantı (M. Cemal Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları

Odabaşı, Y. (1999). Tüketim Kültürü. İstanbul: Sistem Yayınları

Odabaşı, Y., Barış, G. (2002). Tüketici Davranışı. İstanbul: Kapital Medya Hizmetleri A.Ş.

Sarup, M. (1995). Post-yapısalcılık ve Postmodernizm, (A. B. Güçlü Çev.). Ankara: Ark Yayınları

Sennett, R. (1996). Kamusal İnsanın Çöküşü. (S. Durak, A.Yılmaz Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları

Sennett, R. (2002). Karakter Aşınması (B. Yıldırım Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları

Storey, J. (2000). Popüler Kültür Çalışmaları –Kuramlar ve Metotlar-, (K. Karaşahin Çev.). İstanbul: Babil Yayınları

Torlak, Ö. (2000). Tüketim. İstanbul: Vadi Yayınları

Willis, S. (1993). Gündelik Hayat Klavuzu. (A. Bora, A. Emre). İstanbul: Ayrıntı Yayınları

Bölüm 73

STRES YÖNETİMİNİN MOTİVASYONA ETKİSİ: AKADEMİSYENLER ÜZERİNDE BİR ARAŞTIRMA

Bedirhan ELDEN[1]

1 Öğretim Görevlisi Bedirhan ELDEN, Kayseri Üniversitesi PMYO

1.Giriş

İşletme ortamında bazı rol ve görevleri yerine getiren çalışan, işletme ortamında meydana gelen çeşitli örgütsel stres kaynakları ile karşılaşabilmektedir. Örgütsel stres, çalışanın standart işlerini gerçekleştirmede zorlandığı ve diğer çalışanlarla iletişimde sorun yaşadığı bir süreçtir.

Stres yönetimi, bireyin başarılı, üretken bir çalışma hayatının olması, beden ve ruh sağlığını koruması için gerekli bir unsurdur. Stres yönetimi, stres türlerinin hepsinden kaçınmaya odaklanmaz. Bunun yerine canlılık, enerji ve verimlilik için pozitif bir güç oluşturmaya çalışır. Burada stres yönetiminin amaçladığı konu optimum stresi oluşturmaktır. Stres yönetimi sayesinde stresin faydalı göstergeleri alınır, olumsuz etkileri ise azaltılmaya veya yok edilmeye çalışılır (Tezman, 1987: 143).

Motivasyon bir işletmede çalışan işgörenlerin düşüncelerini önemli derecede tetikleyen ve onları harekete geçiren bir etken olarak yönetim bilimi literatüründe çok araştırılan bir konudur. Bu sebeple örgüt içerisinde çalışan bireye yönelik bir araştırma alanı olan motivasyon ile alakalı günümüze kadar çeşitli yaklaşım ve düşünceler oluşturulmuştur (Ünen, 2015: 127).

İşgörenlerin motivasyonlarının sağlanması örgüt için önemli konular içerisinde yer bulmaktadır. Çalışanların motivasyonunun sağlanması hem işgören hem de örgütsel performans için önemlidir. Yönetici eğer performansı artırmak isterse, işgörenlerin davranışlarını, isteklerini, arzularını, düşünce ve hislerini ve bu duyguları etkileyen işletme içi ve işletme dışı faktörleri incelemelidir (İzmirli, 2000). Motivasyonu sağlanmayan işgörenin başarılı olması beklenemez. İş dünyasında motivasyonun kullanılmasının temel nedeni; işetmenin hedeflerine ulaşabilmesi için çalışanların performanslarının yükseltilmesini sağlamaktır (Koçel 2001: 117; Kılınç ve Polat 1997: 34).

Gerek fen gerekse sosyal bilimlerin birçok analında matematiksel ve istatistiksel analiz yöntemlerinin kullanımı literatürde gittikçe artmaktadır (Daşbaşı vd., 2017, 126). Özellikle, sosyal bilimlerdeki deney ve gözlemlerden birçok veri elde edilmektedir (Daşbaşı vd., 2019, 95). Elde edilen bu verilerin anlamlı bir şekilde ifade edilmesi gerekir. İşte bu tür bilimsel araştırmalarda elde edilen verilerin çözümlenmesinde ve bulguların yorumlanmasında çeşitli istatistik yöntemler yoğun olarak kullanılmaktadır (Köksoy ve Daşbaşı, 2005, 80).

Literatürde motivasyon ile ilgili birçok çalışma bulunmaktadır. Karaboğa (2007) tarafından yapılan çalışmada yöneticilerin motivasyonlarının kendi yaptıkları işler ile anlamlı ilişki içerisinde olduğu tespit edilmiştir (Karaboğa, 2007: 57). Bektaş'ın 2010 yılında yaptığı çalışmada katılımcıların demografik değişkenlerinin motivasyonu anlamlı etkilediği görülmüştür (Bektaş, 2010). Sarıca'nın 2013 yılında İstanbul'da öğretmenlere yaptığı araştırmada eğitim ortamının iyileştirilmesinin motivasyonu

olumlu etkilediği görülmüştür (Sarıca, 2013: 43). Çelik'in 2013 yılında yaptığı motivasyon araştırmasında, iletişim becerilerinin motivasyonu yükselttiği görülmüştür (Çelik, 2013: 17).

Bu amaç çerçevesinde araştırmada öncelikle, stres kavramı ve stres yönetimi incelenmiş olup, motivasyon kavramı ve motivasyon kuramları ele alınarak incelenmiştir. Çalışma örgütsel hedeflere ulaşmak için işgören motivasyonuna dikkat eden işletmelerin stresi nasıl değerlendirmeleri gerektiğine stres yönetimini nasıl gerçekleştireceklerine dair yol göstermeyi amaçlamaktadır.

2. Araştırmanın Kavramsal Yönü

2.1 Stres kavramı

Stres, bireyin fizyolojik ve psikolojik düzenine zarar veren bir olaydır. Kişinin duygularında, düşüncelerinde veya fıziki durumunda, sorunların üstesinden gelebilme becerisini tehlikeye atan bir gerginlik durumunu ifade etmektedir (Gibson vd., 1979: 63). Stres, yabancı kökenli bir sözcük olmasına karşın, her kültür seviyesindeki birey bu sözcüğü doğru ya da yanlış anlamda kullanmaktadır. Yoğun trafikte bekleyen yolcular, beklentisi olan maaşı alamayan işgören, sınavdan zayıf puanlar alan öğrenciler genel olarak yaşadıkları bu problemli durumları stres kelimesi ile özdeşleştirmektedir (Baltaş ve Baltaş, 2002: 303).

Stresten kaynaklanan bazı rahatsızlıklar, örgütlere pahalıya mal olan sonuçlara neden olmaktadır. Bu sonuçlar; bireyin güdülenmesinin kaybetmesi, çalışanların işlerini yavaşlatmaları, çalışan performansının kalitesinin azalması, bireyde çeşitli hastalıkların gözükmesi ve hatta ölüm olarak karşımıza çıkmaktadır (Allen, 1983:8).

İşgörenlerin iş yerindeki performansını önemli derecede etkileyen faktörün stres, özellikle iş stresi işletme yöneticileri tarafından dikkate alınmalıdır. Pelletior'a göre, iş stresi, işgören ekipleri ve çalışanlardan kaynaklanan çatışmalar, baskılar, beklentilerin durumu ve işten hissedilen doyumsuzluktan kaynaklanabilmektedir (Tezman, 1987: 3).

Stresin her koşulda ve her zaman negatif bir etki yarattığı düşünülemez. Örgüt içerisindeki çeşitli şartlarda, özellikle de çalışanın yetenek, beceri ve iş yapma iradesine fayda sağlayacak bir enerji şeklinde katkı sağlayabilmektedir. Çeşitli araştırmacılar ılımlı stres etkisindeki işgörenlerin daha yüksek performansla işlerini gerçekleştirdiklerini düşünmektedirler (Klarreich, 1994: 14; Steers, 1994: 545).

2.1.1 Stres Yönetimi

Stres yönetimi ile ilgili çalışmalar bireyin kendisinden kaynaklanan veya örgütten kaynaklanan stres kaynaklarının sonucu meydana gelen davranışsal ve psikolojik sorunları azaltmaya veya önlemeye yöneliktir.

Stres yönetimi sayesinde stresin sağladığı pozitif etkiler güçlendirilirken, negatif etkileri zayıflamaya ve ortadan kaldırmaya çalışılmaktadır (Kreitner and Kinicki, 1989:570-571).

Stres, bireylerin çevreleri ile olan ilişkileri neticesinde oluştuğundan, stresin negatif sonuçlarının önüne geçmek, aslında bir şekilde çevreyi ve bireyi etkileyen unsurlarını kontrol altına almaktır. Bu açıdan bakıldığında stres yönetimi, çevrenin değişimlerini devamlı olarak takip ederek bilinçli bir şekilde denetlenmesini sağlamaktadır. Bu noktada üç tane amaç karşımıza çıkmaktadır (Özkalp, 1989; 161):

- Stresi kontrol altına almak ya da ortadan kaldırmak
- Stresin oluşturduğu etkileri yok etmek
- İşgörenleri strese karşı daha güçlü kılarak, dirençlerini arttırmak

Şekil 1 Örgütsel Stres Yönetimi

Şekil 1'de görüldüğü üzere yöneticiler, stres yönetimi ile üç yöntemle stresin zararlı etkilerini azaltma konusunda çaba gösterirler. Bunlar; stres kaynaklarının belirlenmesi ve sonrasında azaltmak ya da yok etmek, işgörenlerin strese ilişkin algılarını değiştirmelerine yardımcı olmak ve işgörenlere stres deneyimi kazandırmak, işgörenlere stresin sonuçlarına ilişkin bilgi vermek ve stresle daha etkin mücadele edebilme konusunda yardımcı olmaktır (Helliriegel, 1995: 202).

2.2 Motivasyon tanımı

Motivasyon, çalışanları işletmenin faydası ve başarılı olması için üretmeye teşvik eden, gerçekleşmemiş ihtiyaçlara dayanan bir yönetim

faaliyeti olarak ifade edilebilir. Örgüt liderlerinin ve işletme yöneticilerinin, işgören motivasyonunu dikkate almaları ve onların motivasyonu için çeşitli düzenlemeler yapması gerekmektedir. İşletmenin şu anda ve gelecekte başarılı olabilmesi için motive edilmiş işgörenler kilit önem arz etmektedir. Motivasyonsuz işgörenler ise, işlerinde daha az performans gösterebilir, işin kalitesini düşürebilir, verilen görevlerden uzaklaşabilir ve hatta örgütten ayrılabilirler (Rahime, 2012: 78).

Steers ve Porter'a göre motivasyon üç fonksiyona hizmet eden bir güç olarak karşımıza çıkmaktadır. İnsanların harekete geçmesine neden olur yani canlandırır, özelleştirilmiş hedeflere ulaşma yönünde bireyin davranışlarını yönlendirir ve bu hedeflere ulaşmak için harcanan çabayı devam ettirir (Steers ve Porter, 1991: 57).

Motivasyon doğrudan gözlenemediği için çalışılması zor bir alandır. Yalnızca amaca yönelik davranışlar gözlemlenerek veya bazı psikolojik ölçüm metodları kullanılarak güdüler anlaşılmaya çalışılmaktadır (Chandler, 2011: 274). Motivasyonu araştırmacılar üç farklı yöntemle çalışmışlardır. Bu çalışmalar, psikolojik, iş hayatı ve örgüt içerisindeki motivasyonlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Acuner bu üç farklı yöntemi çalışmış ve kısaca şu şekilde özetlemiştir (Acuner, 2010: 104);

1) Psikolojide bir amaca doğru yönelen hareketin başlaması ve sürdürülmesi motiv-güdü kavramı ile ifade edilmektedir. Motivasyon, bireylerin çeşitli ihtiyaçlarını gidermek için iş doyumu sağlayacak ve örgütsel amaçlara ulaşmayı sağlayacak davranışları gerçekleştirme sürecidir. Bu süreç içerisinde sürekli olarak bireyin istek ve ihtiyaçları farklılaşabilirken işgören davranışında değişiklikler görülebilmektedir. Meydana gelen değişiklik ve farklılıklar motivasyon dinamiği oluşturmaktadır.

2) İş motivasyonu, kişinin ve işletmenin gereksinimlerini tatminle sonuçlandıracak bir çalışma düzeni oluşturarak kişinin eyleme başlaması için isteklendirilmesi yada etkilenmesi süreci olarak ifade edilebilir.

3) Örgütsel motivasyon, işgörenleri performanslarını gerçekleştiren ve performansın devamlılığını sağlayan faktörlerin tamamı olarak da düşünülebilmektedir. Bireyin kendisi için oluşturduğu hedefleri yönünde güdülenmesi doğal bir durumdur. Ancak örgütsel amaçlara güdülenmesi yapay bir durumdur.

2.2.1 Motivasyonda İhtiyaç Teorileri

2.2.1.1. Temel İhtiyaç Teorileri

Maslow'un temel ihtiyaç teoremi, temel insan ihtiyaçlarından daha karmaşık üst düzey ihtiyaçlara doru bir hiyerarşi oluşturur. Beş farklı ihtiyaç kategorisi vardır. Bunlar; eksiklik ihtiyaçları adını verdiği alt düzey ihtiyaçların (fizyolojik, güvenlik ve sosyal ihtiyaçlar) ve büyüme ihtiyaç-

ları olarak adlandırdığı (saygınlık ve kendini gerçekleştirme ihtiyacı) dır (Maslow, 1965: 361).

Kısmen Maslow'un teorisi üzerine inşa edilen Clayton Alderfer'in ERG teorisi, Maslow'un 5 kategorisini üç kategoriye indirgemektedir. Alderfer'in var olma ihtiyacı temel ve fizyolojik ihtiyaçlardır. Maslow'un hiyerarşisindeki sosyal ihtiyaçlar, Alderfer'de ilişki kurma ihtiyacıdır. Gelişme ihtiyacı, kişinin kendini gerçekleştirmesi ve ilgili üst düzey ihtiyaçları olarak karşımıza çıkmaktadır (Wahba ve Bridwell, 1976: 284).

2.2.1.2 Mcclelland'ın başarma ihtiyacı teorisi

David Mcclelland'ın iş motivasyonuna temel olan ve üç ihtiyacı ifade eden başarma ihtiyacı teorisidir. Bu üç temel ihtiyaç; başarı ihtiyacı, güç kazanma ihtiyacı ve ilişki kurma ihtiyacıdır. İş motivasyonunu etkileyen bu faktörler ihtiyaçların yapısına bağlı olarak kişiden kişiye değişebilir (Mcclelland, 1961: 157).

1) Başarı ihtiyacı: bireyin başarılı olması ve işi yapması için gerçekleşen zorlayıcı dürtüdür. Bazı işgörenler meslekte öne geçme, işi en iyi yapan olma ve problem çözme yetenekleriyle motive olurlar (Mcclelland, 1961: 157).

2) Güç kazanma ihtiyacı: bireyin diğer çalışanların davranışlarını kontrol altına alabilme ile etkin olmaya çalışmaktır. Yüksek güç sahibi olmak isteyen işgörenler, statüye odaklanır. Bireysel açıdan performans hedefine ulaşmaktan ve problem çözmekten ziyade, prestij kazanmaya çalışırlar ve güç ile motive olurlar (Mcclelland, 1970: 186).

3) İlişki kurma ihtiyacı: Bireyin diğer çalışanlar tarafından sevilme ve kabul edilme isteğidir. İlişki kurma ihtiyacı ile motive olan işgörenler arkadaş olmak için çabalarlar. İşlerinde bireylerarası ilişkilerle ilgilidirler ve görevler üzerinde diğer çalışanlarla çalışmayı tercih ederler (Mcclelland, 1961: 157).

2.2.2 Motivasyonda Davranışı Temel Alan Teoriler

2.2.2.1 Pekiştirme Teorisi

Pekiştirme prensipleri ücret sistemleri ve iş sonuçları için diğer ödül türleri aracılığıyla çalışanları motive etmek amacıyla günlük bazda informal olarak kullanılır. Ancak pekiştirme teorisi işgören motivasyonunu artırmak için, program olarak formal bir biçimde uygulandığında genellikle içerisinde belli hedef davranışların belirlendiği, ölçüldüğü ve ödüllendirildiği örgütsel davranış değiştirme şeklini alır. Örgütsel davranış değiştirme modeli dört adımda gerçekleşir (Komaki ve Cooms, 1991: 374);

1) İstenilen iş davranışlarını seçme

2) Eğitilmiş gözlemciler tarafından bu davranışın istenilen performansını ölçme

3) İstenilen davranışların bireysel ve grup performansını gösteren grafiklerini, içeren pozitif pekiştirme sağlaması

4) Program etkinliği değerlendirme

2.2.2.2 Hedef Belirleme Teorisi

Zorlu performans hedeflerinde motivasyonun önemli belirleyicisi olarak işgören bağlılığının önemini vurgulamaktadır. İşgörenin performans hedeflerinin belirlenmesine ilişkin teoriler uzun süredir deneyimlenmesine rağmen, genel hedef belirleme teorisi Edwin Locke ile ilişkilidir (Locke ve Latham, 1984: 647).

Hedef belirleme teorisi, işgörenlerin motivasyonlarının sağlanabilmesi için örgütsel ve bireysel amaçların açık ve mümkün olduğunca ölçülebilir olması gerektiğini ifade etmektedir. İşgörenleri ellerinden geleni yapmaya veya mümkün olduğunca çabuk çalışmaya yönlendirmek gibi genel hedefler, ifade edildiği kadar ölçülebilir veya etkili hedefler değildir. Ayrıca hedef belirleme programları zorlu ve büyük hedef olarak daha küçük ve daha kolay elde edilebilir hedeflere ayırmayı vurgular (Erez ve Arad, 1986: 145).

2.2.3 Motivasyonda İş Tasarım Teorileri

Motivasyonun iş yaşamına uygun halde ele alınmasını inceleyen çeşitli araştırmacılar bulunmaktadır (Derici, 2017, 77).

2.2.3.1 Herzberg'in çift faktör teorisi

Frederick Herzberg insan ilişkileri okulundan fazlasıyla etkilenmiştir. İşgörenin motivasyonunu belirlemesinde iş tatmininin rolünü vurgulayan bir motivasyon teorisi belirlemiştir. Hrzberg sürekliliğin iş tatminsizliğinden iş tatminine kadar uzandığını, geleneksel tek boyutlu iş tatmini yaklaşımının yanlış olduğunu, iş tatminsizliğinin ve iş tatmininin birbirinden ayrı bağımsız boyutlar olduğunu belirtmiştir (Herzbeerg, 1966: 361).

Herzberg çift faktör teorisi olarak adlandırılan sonuçlara, iş arkadaşları hakkında özellikle neyin kötü hissettirdiği veya neyin iyi hissettirdiğini tanımlamaları istenen birçok beyaz yakalı profesyonel işgörenin anket yanıtlarını analiz ettikten sonra varmıştır. Anketlerin sonucunda bulduğu faktörler iki kategoride kümelenmekteydi. Bazı faktörlerin mevcut olduklarında iş tatminine neden oldukları görüldü ve bunlar motive ediciler olarak adlandırıldı. Diğer faktörler ise bulunmadıklarında iş tatminsizliğine neden olma eğilimindeydi ve bu faktörlere de hijyen adı verildi (Schneider ve Locke, 1971: 159).

Tablo 1 : Herzberg'in Modeli

Herzberg'in Motive Ediciler ve Hijyenler Profili	
Motive Ediciler	Hijyenler
Sorumluluk	Şirket politikası ve yönetim
Başarı	Denetim
Tanınma	Kişilerarası ilişkiler
İşin içeriği	Çalışma Şartları
Yükselme	Ücret
İşte Büyüme	

2.2.3.2 İş Özellikleri Modeli

İş özellikleri modeli iş motivasyonunu etkilemede işin belirli yönlerinin ve özelliklerinin rolünü vurgular. Hackman ve Oldham'a göre, işgörenlerin motive olabilmesi için üç önemli psikolojik durumu deneyimlemeleri gerekmektedir. İşgörenler işlerini anlamlı olarak algılamalı, iş ile ilgili sorumluluk hissini ilişkilendirmeli ve çabalarının sonuçları hakkında bilgiye sahip olmalıdırlar. Beş temel iş özelliği bir işgörenin üç psikolojik durumu deneyimlemesini sağlar (Hackman ve Oldham, 1976: 246);

1) Beceri Çeşitliliği
2) Görevin Kimliği
3) Görevin Anlamlılığı
4) Otonomi
5) Geri Bildirim

2.2.4 Motivasyonda Bilişsel Teoriler

Motivasyonda bilişsel teoriler çeşitli araştırmacılar tarafından incelenmiştir. İki araştırmacının çalışmaları ön plana çıkmaktadır.

2.2.4.1 Motivasyonda Eşitlik Teorisi

Eşitlik teorisi işgörenlerin eşit veya adaletli davranış ve karşılık alma isteği ile motive olduklarını ifade eder. Eğer işgörenler eşit karşılık aldıklarını düşünürlerse çalışma isteklerini koruyabileceklerdir. Öte yandan işgörenler adil olmayan karşılık aldıklarını düşünürlerse, sahip oldukları motivasyonları bu adaletsizliği azaltmaya yönelik bazı stratejiler oluşturacaktır (Adams, 1965: 146).

İlk kez J. Stacey Adams (1965) tarafından geliştirilen eşitlik kuramı, oldukça popüler hale gelmiştir. Bu teoriye göre, işgören işe, enerji, çaba, deneyim, nitelikler ve eğitim gibi girdilerini getirir. Her biri eşdeğer oranlarda olmak üzere; ücret, yan ödemeler, zorlu iş, tanınma ve ilginç gibi bazı çıktıları almayı bekler. Durumun adil olup olmadığını belirlemek için işgörenler kendi girdi çıktı oranları arasında bazı sosyal karşılaştırmalar

yapar. Başkaları ile karşılaştırma benzer meslek veya iş sahibi olan işgören arkadaşları veya işgörenin kendi deneyimleri ile karşılaştırma olabilir (Bolino ve Turnley, 2008: 264).

Çok sayıda araştırmaya rağmen, eşitlik teorisinden doğrudan bir uygulama geliştirilememiştir. Miner'a (1983) göre uygulamalar söz konusu olduğunda teori belli bir yere kadar müthiş potansiyele sahiptir. Teorinin kendisiide araştırma testini desteklemesine rağmen bu durum fark edilmez (Milner, 1983: 98).

2.2.4.2 Motivasyonda Bekleyiş Teorisi

En popüler motivasyon teorilerinden birisi olan bekleyiş teorisi, teorinin üç temel faktörüne atıfta bulunduğu için AAB teorisi olarak da bilinir; amaç, araçsallık ve beklenti. Teoride daha sonra değişiklikler ve düzenleme olsa da beklenti teorisi çoğu kez Vroom ile ilişkilendirilir (Porter ve Lawler, 1968: 347).

Beklenti teorisinin üç ana unsurundan amaç değeri bir kişi için belli bir sonucun istenilen olması ile ilişkilidir. Araçsallık belirli bir davranış performansı ve davranışın yapılmasının belirli bir sonuca neden olma olasılığı arasında algılanan ilişkidir. Diğer bir ifade ile bir sonuç ve diğer bir sonuç arasındaki bağlantıdır. Beklenti, bireyin çabası ve davranış performansı arasındaki algılanan ilişkidir (Schmidt, 1973: 134).

2.2.5 Farklı motivasyon teorilerini karşılaştırma ve birleştirme

Örgütsel davranış literatüründe önemli bir konu olan motivasyon birçok araştırmacı tarafından incelenmiştir. Farklı motivasyon teorilerinin karşılaştırılması tablo 2'deki gibidir;

Tablo 2 motivasyon teorileri

Motivasyon Teorileri Özeti		
Teori	Faktörler/Bileşen	Uygulamalar
İhtiyaç Teorileri Maslowun ihtiyaçlar hiyerarşisi Alderferin ERG teorisi	İhtiyaçların düzeyleri daha düşükten üst düzey ihtiyaçlara doğru bir hiyerarşi içinde düzenlenir. İhtiyaçlar üç düzeydedir, var olma, ilişki kurma ve geliştirme	Doğrudan müdahale programları yoktur
Davranış tabanlı teoriler Pekiştirme teorisi Hedef belirleme teorisi	Davranış sonuçları pekiştirme veya ceza Zorlayıcı hedefler koyma ve hedeflere bağlılık	Örgütsel davranış değiştirme Çeşitli hedef belirleme programları

İş tasarımı Teorileri Herzbergin Çift Faktör Teorisi İş öncelikleri modeli	İşler hijyen ve motivasyon faktörlerini sağlamalıdır. İşler beş temel iş özelliğini sağlamalıdır.	İş zenginleştirme, İş zenginleştirme
Bilişsel Teoriler Eşitlik Teorisi Bekleyiş Teorisi	Girdiler, çıktılar ve harekete geçme Amaç değeri, araçsallık, beklenti	Anlaşılan müdahale programı yok

3.METODOLOJİ (YÖNTEM)

Çalışmanın örneklemi İstanbul, Ankara, Kayseri İllerindeki devlet ve vakıf üniversitelerinde çalışan ve kolayda örneklem yöntemiyle ulaşılan 259 akademisyen oluşturmaktadır. Çalışmanın verileri anket tekniği ile toplanmıştır.

İşgörenlerin motivasyon düzeylerini ölçmek için Chiang ve Jang 2008'de geliştirdiği, Dilara Acar tarafından Türkçeye uyarlanan 9 maddelik "Motivasyon" ölçeği kullanılmıştır. Ankete verilen yanıtlar 1 (kesinlikle katılmıyorum) ile 5 (kesinlikle katılıyorum) arasında değişmektedir. Anketin güvenirlik katsayısı (Cronbach's alpha) 0,818 olarak hesaplanmıştır.

İşgörenlerin stres yönetimi düzeylerini ölçmek için Greenberg (2012) tarafından geliştirilen, Fikret Özçelik tarafından Türkçeye uyarlanan 22 maddelik "Stres Yönetimi Ölçeği" kullanılmıştır. Anketin güvenirlik katsayısı (Cronbach's alpha) 0,811 olarak hesaplanmıştır.

Şekil 2: Araştırma Modeli

Hipotez 1: Stres Yönetimi ile Motivasyon arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

4.BULGULAR

Araştırmanın bu bölümünde anket uygulaması sonucu elde edilen verilerin yorumlanması ve analizine dair bilgiler verilmiştir.

4.1. Demografik Bulgular

Tablo 3 incelendiğinde katılımcıların çoğunluğunun kadın olduğu, evli katılımcıların bekarlar katılımcılara göre daha fazla olduğu, akade-

mik unvan açısından en çok öğretim görevlilerinin araştırmaya dahil olduğu göülmektedir.

Tablo 3: Demografik bilgiler

Demografik Özellikler		**Sayı**	**Yüzde**
Cinsiyet	Erkek	98	37,8
	Kadın	161	62,2
Medeni Durum	Evli	160	61,6
	Bekar	99	38,4
Akademik Ünvan	Ar. Gör.	66	25,5
	Öğr. Gör.	84	32,4
	Dr. Öğr. Üyesi	35	13,5
	Doçent Dr.	18	6,9
	Prof. Dr.	11	4,2
	Uzman	2	0,8
Yaş	18-28	41	15,7
	29-38	114	43,6
	39-48	44	16,8
	49-58	38	14,5
	59 ve üstü	22	8,4

4.2. Araştırma Hipotezleri ve Analizi

İki değişkene arasındaki ilişkinin yönü ve şiddeti hesaplamada korelasyon analizi kullanılırken, değişkenler arasındaki neden-sonuç ilişkisini bulmamıza imkan veren bir analiz yöntemi olarak regresyon analizi kullanılmaktadır. Literatürde bu analizlerin kullanımıyla ilgili birçok çalışma mevcuttur (Baraz ve Daşbaşı, 2016, 482).

Bu çalışmada, bağımsız değişken stres yönetimi ile bağımlı değişken olan motivasyona ilişkin ortalama değerler, standart sapma değerleri ve korelasyon katsayıları tablo 4'de yer almaktadır.

Tablo 4*: Değişkenlere ait katsayılar (n=259)*

	Değişken	Ort.	S.S.	1	2
1	Stres Yönetimi	3,96	,366	1	
2	Motivasyon	4,40	,457	,322**	1

* İlişkinin %5 düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir ($p<0.05$)

** İlişkinin %1 düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir ($p<0.01$)

Tablo 4 incelendiğinde stres yönetimi ve motivasyona ilişkin katsayıların istatistiki olarak anlamlı ($p<0.01$) olduğu görülmektedir. Stres yönetimi ile motivasyon arasında pozitif yönlü ($r=,322$ ve $p=0.01$) anlamlı bir ilişki olduğu söylenebilir.

Araştırmanın tek hipotezini oluşturan stres yönetimi ile motivasyon arasındaki ilişkiyi test etmek amacıyla basit doğrusal regresyon analizi yapılmıştır. Yapılan basit doğrusal regresyon analizine dair bulgular tablo 5'de yer almaktadır.

Tablo 5*: Regresyon analizi sonuçları*

Model (Bağımsız Değişkenler)	Standardize Edilmemiş Katsayılar		Standardize Edilmiş Beta	Anlam Düzeyi	İç İlişki İstatistikleri	
	B	Standart Hata			Tolerans Değeri	VIF Değeri
Sabit	2,811	,293				
Stres Yönetimi	,401	,074	,322	,000	1,000	1,000
R	,322					
R^2	,103					
Düzeltilmiş R^2	,100					
Anlam Düzeyi	,000					
Durbin-Watson	2,156					

Bağımlı Değişken: Motivasyon

Basit doğrusal regresyon analizi yapılarak, modelde regresyon analizine girilen bağımsız değişken olan stres yönetimi ile bağımlı değişken olan motivasyon arasındaki ilişki belirlenmeye çalışılmıştır. Tablo 5'de model bazında katsayılar incelendiğinde; stres yönetimi (B=,322, p<0.00) motivasyon üzerinde pozitif ve anlamlı etkiye sahiptir. Bu yüzden H1 hipotezi kabul edilir.

5.SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu araştırmada kamu ve vakıf üniversitelerinde çalışan akademisyenlerin stres yönetim düzeyleri ile motivasyonları arasındaki ilişki incelenmiştir. Yapılan korelasyon analizi sonucunda stres yönetimi ile motivasyon arasında pozitif yönlü (r=,322 ve p=0.01) bir ilişki tespit edilmiştir. Bu bağlamda devlet ve vakıf üniversiteleri akademisyenlerinin stres yönetimini başarabilmeleri güçlü bir motivasyon algısına sahip olmalarına yardımcı olacaktır.

Yapılan basit doğrusal regresyon analizi sonucunda stres yönetiminin motivasyondaki değişimin %10'nunu açıklamaktadır. Stres yönetimini başarabilen ile desteklenen akademisyenlerin örgüt ve bireysel başarıları için motivasyona sahip olacakları söylenebilir. Bu anlamda araştırmanın ana hipotezi olan "Stres Yönetimi ile Motivasyon arasında pozitif yönlü

anlamlı bir ilişki bulunmaktadır." hipotezi doğrulanmıştır.

Bu çalışma ile akademisyenlerin stres yönetimini başarabilmelerinin örgütler için örgütlerin devamlılığı ve sürdürülebilirliği açısından ciddi bir araç olan motivasyon üzerindeki etkisi üzerinde durulmuştur. Bu anlamda elde edilen bulguları hem kamu hem de özel sektörde bir yol gösterici olarak kullanılması açısından katkı sağlayacağına inanılmaktadır.

Araştırmanın en önemli kısıtı, anket uygulaması 4 farklı ilde uygulanmıştır ve belli bir bölgeye hitap etmektedir. Yine araştırmada soyut ve ölçülmesi zor olan kavramlar olan stres yönetimi ve motivasyon gibi değişkenler içermesi anket yönteminin kullanılmasını gerektirmiştir. Bu durum verilerin objektifliği konusunda kaygı yaratabilmektedir.

KAYNAKÇA

ACUNER, (2010) Örgüt Kültürünü Oluşturan Unsurların Çalışanlar Üzerindeki Motivasyonel Etkileri, Ankara, s.3-5,35-59

ADAMS, J. S. (1965). Inequity in social exchange. In Advances in experimental social psychology *Academic Press*. (Vol. 2, pp. 267-299).

AKTAŞ, A. (2001). Üst ve Orta Düzey Yöneticilerde İş Stresi. *KHO Dergisi.*

ALLEN, R. J. (1983), *Human Stres: It's Nature and Control*, New York: Mc Millan Pub.

AYTAÇ, T. (2002), "Egitim ve Yönetimde Yeni Yaklasımlar Zaman Yönetimi", *Bilim ve Aklın Aydınlıgında Egitim Dergisi*

BALTAŞ , A, BALTAŞ, Z. . (2002). *Stres ve Başa Çıkma Yolları*. Remzi Kitabevi: 21. Baskı, İstanbul.

BARAZ, E., & DAŞBAŞI, B. (2016). F/k oranı ile endeks getirileri arasındaki ilişki üzerine ampirik bir çalışma: bist100 örneği. *The Journal of Academic Social Science*, 4(34), 478-486.

BEKTAŞ, A. (2010). *İlköğretim Okulu Yöneticilerinin Sosyal İletişim Becerileri İle Sınıf Öğretmenlerinin Motivasyonu Arasındaki İlişki*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Bolino, M. C., Kacmar, K. M., Turnley, W. H., & Gilstrap, J. B. (2008). A multi-level review of impression management motives and behaviors. *Journal of Management*, 34(6), 1080-1109.

ÇELİK, M. (2013). "İstanbul İli Arnavutköy İlçesindeki Ortaöğretim Kurumlarında Görev Yapan Yöneticilerin İletişim Becerilerinin Öğretmen Motivasyonları ve Akademik Tükenmişlikleri Üzerine Etkisi" *İstanbul: Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları*.

DAŞBAŞI, B., BARAK, D., & ÇELİK, T. (2019). Türkiye İçin Makroekonomik Performans Endeksinin Analizi (1990-2017): Yapay Sinir Ağı Yaklaşımı. *Bingöl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(1), 93-112.

DAŞBAŞI, B., BOZTOSUN, D., & AKSOYLU, S. (2017) Bir İşletmenin Üretim Durumunun Kısıtlayıcı Koşullar Altında Matematiksel Analizi Öz. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 5, Sayı: 48, Haziran 2017, s. 124-143

DERİCİ, S., (2017). Veri Zarflama Analizi İle İş Yüküne Göre Performans Değerlendirmesi: Bir Devlet Hastanesi Poliklinikleri Örneği. *I. Ulusal Sağlık Yöneticileri Kongresi*

D.Helliriegel, J.W. Solocom Jr, R. W. Woodman (1995), *Organizational Behavior*, 7.Ed., West Pub. Com, New York, p. 242.

DİLARA ACAR, "*Çalışanlarda Örgütsel Vatandaşlık Davranışı ve Motivasyonun İşten Ayrılma Niyetine ve İş Tatmine Etkileri ve Bir Araştırma*",

(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

DURMAZ, C. (2012). *Etkileşimci ve Dönüşümcü Liderliğin Psikolojik Güçlendirme Algısına Etkisinde Strese Bağlı Kişiliğin Düzenleyici Rolü*, Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Yönetim ve Organizasyon Bilim Dalı, Ankara.

EREZ, M., & ARAD, R. (1986). Participative goal-setting: Social, motivational, and cognitive factors. *Journal of Applied Psychology*, 71(4), 591.

GİBSON, JAMES L. VE JOHN M. IVANCEVİCH VE JAMES H. JR. DONNELY (1979), *Organizations; Behavior, Structure, Processes Sixth Edition*, Plano-Texas: Bussiness Publications, Inc.,

GREENBERG, J. (2012). *Comprehensive stress management*. McGraw-Hill Education.

Güler, M. (2008). *A Tipi Kişilik Örüntüsünde Bilişsel ve Duygusal Zekanın Stresle Başa Çıkma ve Stres Belirtileri İle İlişkisi.* Yüksek Lisans Tezi, Kara Harp Okulu Savunma Bilimleri Enstitüsü Savunma Yönetimi Anabilim Dalı, Ankara.

GÜNEY, S (2000), *Davranıs Bilimleri*, 2. B., Nobel Yay., Ankara.

HACKMAN, J. R., & OLDHAM, G. R. (1976). Motivation through the design of work: Test of a theory. *Organizational behavior and human performance*, 16(2), 250-279.

HERZBERG, F. I. (1966). *Work and the nature of man*.

İSTENGEL, A. M. (2006). *Okul Rehber Öğretmenlerinin Kişilik Özellikleri ve İş Stresleri Arasındaki İlişki Düzeyinin İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı Eğitim Yönetimi ve Denetimi Bilim Dalı, İstanbul.

İZMİRLİ R. (2000) Motivasyonun Önemi. *Medikal Teknik*, Sayı: 172, İstanbul.

KARABOĞA, M. (2007). *Avcılar İlçesi Ortaöğretim Kurumları Yöneticilerinin Motivasyonlarının Öğretmen Motivasyonu Üzerindeki Etkisi* (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Beykent Üniversitesi Yayınlar.

KILINÇ T. VE POLAT Ş. (1997) Başarı Değerlemenin Hemşire Motivasyonu Üzerine Etkileri. *Modern Hastane Yönetimi*, Yıl 1, Sayı: 2, İstanbul.

KLARREİCH, S. H. (1994), *Stressiz Çalışma Ortamı*. Çev.Bengi Güngör. Alfa yayını, Ankara.

KOÇEL T. (2001) *İşletme Yöneticiliği*. 8. Bası, Beta Masım Yayım Dağıtım A. Ş. İstanbul.

KÖKSOY, O., & DAŞBAŞI, (2005) B. Ağır Kuyruklu Dağılımlarda Monte Carlo Simulasyonu İle Konum Parametresinin Analizi. *Journal of Arts and Sciences* Sayı: 4

KOMAKİ J.L. COOMBS T. (1991) *Motivational implications of reinforcement theory*, New York Mc Graw Hill

KREİTNER, R.,ANGELO KİNİCKİ (1989), *Organizational Behavior*, Richard D. Irwin, Inc.

LAZARUS, R.S. (1966), *Psychological Stress and Coping Process*, New York: Mc Graw Hill,.

LOCKE, E. A., & LATHAM, G. P. (1984). *Goal setting: A motivational technique that works*!. Prentice Hall.

MASHLOW A.H. (1970) *Motivation and personality*, New york, Harper Row

MASHLOW A.H. (1965) *Eupyschican management*, Homewood İrwin

MCCLELLAND, D. C. (1961). *The achievement society*. Princenton, NJ: Von Nostrand.

MİLNER, R. (1983). Calculi for synchrony and asynchrony. *Theoretical computer science*, 25(3), 267-310.

MOORHEAD, G, GRIFFIN, W. (1992), *Organizational Behavior*, 3. B., Houghton Mifflin Company, Boston.

ÖZKALP, E. (1989). Örgütlerde Stres. *Eskişehir Anadolu Üniversitesi . .B.F.,* Cilt: VII, Sayı: 1. Haziran.

PORTER, L. W., & LAWLER, E. E. (1968). What job attitudes tell about motivation. *Harvard business review*, 46(1), 118-126.

RAHİME D., H. EROĞLU, Yöneticilerin Liderlik Özelliklerinin Çalışanların Motivasyonu Ve Performansı Üzerindeki Etkileri: Kamu Ve Özel Hastanelerinde Bir Uygulama, *Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 1, 2012, s. 80.

SARICA, Y. (2013). "Eğitim Ortamlarının İyileştirilmesinin Yönetici ve Öğretmen Motivasyonuna Etkisi" *İstanbul: Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları*.

SCHNEİDER, J., & LOCKE, E. A. (1971). A critique of Herzberg's incident classification system and a suggested revision. *Organizational behavior and human performance*, 6(4), 441-457.

STEERS R.M. PORTER L.W. (1991) *Motivation and work behaviour*, 5.edition New York McGraw Hill

STEERS, R. M. (1994), *Introduction to Organizational Behavior*, Fourth ed.

STUDENSKİ, S., PERERA, S., PATEL, K., ROSANO, C., FAULKNER, K., INZİTARİ, M., & NEVİTT, M. (2011). Gait speed and survival in older adults. *Jama,* 305(1), 50-58.

TANNENBAUM, R., & SCHMİDT, W. H. (1973). How to choose a leadership pattern (pp. 3-12). *Boston, MA: Harvard Business Review*.

TEZMAN, N. (1987), "*Stres ve İnsan*", TÜSSİDE, Stres Yönetimi Semineri, S.3, Gebze, s.3.

ÜNEN, Ç. (2015). *Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Ekonomisinde Wagner Yasası Analizi* (1998-2014). Nuh Naci Yazgan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

WAHBA, M. A., & BRİDWELL, L. G. (1976). Maslow reconsidered: A review of research on the need hierarchy theory. *Organizational behavior and human performance*, 15(2), 212-240.

Bölüm 74

TÜRKİYE'DEKİ SURİYELİ SIĞINMACILARIN GÖÇ KURAMLARI ÜZERİNDEN ANALİZİ

Mehmet Onur Özer[1*]
Eylem Beyazıt[2**]

1 * Öğr. Gör., Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü, ozermehmetonur@gmail.com
2 ** Dr. Öğr. Üyesi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Antakya Meslek Yüksekokulu Yerel Yönetimler Programı, eylmbyzt@gmail.com

1. GİRİŞ

2019 yılı sonu itibariyle dünyada şiddet, zulüm, çatışma ve insan hakları ihlalleri sonucu 79.5 milyon zorla yerinden edilmiş insan bulunmaktadır. Birleşmiş Milletler Mülteci Örgütü (UNHCR) tarafından 2010-2019 yılları arasında elde edilen verilere göre bu rakam 10 yıl öncesinin neredeyse iki katıdır. Bu insanların 26 milyonu mülteci, 45.7 milyonu kendi ülkeleri içinde yerinden edilmiş kişi ve 4.2 milyonu sığınmacıdır (UNHCR Türkiye, 2019).

Göç, tarih boyunca farklı nedenlerle insanların topluluklar ya da küçük gruplar halinde yer değiştirmesi ile oluşan toplumsal, kültürel, ekonomik ve siyasal bir hareketlilik olarak karşımıza çıkmaktadır. İnsanlar tarih boyunca kimi zaman can güvenliği endişesi ile yer değiştirirken kimi zaman ise doğanın sebep olduğu olaylar nedeniyle göç etmek durumunda kalmışlardır. Tarih boyunca yaşanan göç hareketleri, insanların kimi zaman birçok farklı yönden daha iyi şartlara sahip olabilme amacıyla gönüllü olarak gerçekleşirken, kimi zaman ise bu hareketler zorunlu olarak gerçekleşen yer değiştirmeler şeklinde olmuştur. Sanayi devriminden sonra kırsaldan kente gerçekleşen iç göç hareketleri kapsamında kentlerdeki nüfusun oldukça hızlı bir şekilde artmasına neden olan göç hareketleri salt bir nüfus hareketi olarak değerlendirilemez. Zira göç doğası gereği kentlerin de şekillenme sürecini yakından etkilemiştir (Petersen, 1958; Hammar vd., 1997).

İnsanlık tarihi kadar eski bir olgu olan göç zorunlu ya da isteğe bağlı olarak yaşanılan yerin, mekânın değiştirilmesi olayıdır. Bir ülkede meydana gelen iç karışıklıklar, kaos ortamı ve savaşlar sonucunda göçe katılan bireyler kendi ülkelerinde sahip oldukları güvenli yaşamı ve alıştıkları toprakları terk ederek, kendilerine yabancı olan bir dil ve kültürün içerisinde yeni hayatlar kurmaya çalışmaktadır. Göçmenler, göç ettikleri bölgelerde yeni bir kimlik ve aidiyet kazanabilir ve süreç içerisinde yaşadıkları mekânı edindikleri bu yeni kimliğe göre algılamaya başlayabilirler. Bütün bunların yanı sıra daha önce birbirini tanımayan insanlar, hayat tarzları, gelenek ve görenekler, diller, kültürler birbiriyle temas haline geçerek kültürler arası etkileşim meydana gelir (Paker, 2005). Ortaya çıkış sebebi her ne olursa olsun göçmenlerin göç ettikleri yer ile uyumları, etkileşimleri, mekânı nasıl değiştirdikleri incelenmesi gereken önemli olgulardır. Çünkü mekân ekonomik, sosyal, siyasal ve güç ilişkilerinin toplumsal olarak üretildiği sosyal bir olgudur ve dolayısıyla göç günümüzde birçok ülkenin karşı karşıya olduğu bir durumdur.

Son yüzyılda niteliğini dünyada gerçekleşen siyasi gelişmelere bağlı olarak değiştiren göç olgusu özellikle Sovyetler Birliğinin dağılması ve Soğuk Savaş döneminin sona ermesiyle birlikte ortaya çıkan yenidünya düzeni ve yaşanan siyasi gelişmelerin getirdikleri ile uluslararası bir boyut

kazanmıştır (Castles ve Miller, 1998). Daha önce ekonomik kaygılar veya doğal afetler nedeniyle oluşan uluslararası göç hareketleri son otuz yıldır ülkelerde yaşanan iç savaşlar ve siyasi çekişmeler, mezhep çatışmaları ve baskıcı rejimlerin oluşturduğu siyasal ortam nedeniyle can güvenliği kaygısı ile gerçekleşen göç hareketlerine dönüşmüştür. Türkiye nezdinde yaşanan göç hareketleri değerlendirildiğinde ise Ortadoğu coğrafyasında yaşanan siyasal gelişmelerin bir sonucu olarak Türkiye, gerek bölgeye coğrafi yakınlığı nedeniyle göç alan gerekse Avrupa ve Asya kıtaları arasında bir köprü görevi görmesi nedeniyle göçmenler için bir geçiş güzergâhı haline gelen bir ülke konumundadır.

Türkiye de 1990'lardan itibaren farklı göçmen ve sığınmacıların göç etmesi ile birlikte bir göç kabul ülkesine dönüşmüştür. Göç kabul tarihimizdeki üçüncü dönem 2011 yılında Suriye iç savaşıyla beraber başlayan Suriyelilerin kitlesel göçü olmuştur (Kirişçi ve Karaca, 2015). Suriye'de 2011 yılında Arap Baharı hareketlerinin etkisi ile başlayan protestolar Esad yönetiminin sert müdahalesi ile karşılaşmış ve bir iç savaşa dönüşerek milyonlarca insanın gerek ülke içerisinde gerekse komşu ülkelere kitleler halinde göç etmesine neden olmuştur. 2011'den günümüze Suriye'de yaşanan siyasi dönüşümün ve çatışmaların bir sonucu olarak milyonlarca insan yer değiştirmek zorunda kalmıştır. Türkiye yaşanan sıkıntılar nedeniyle göç etmek durumunda kalan Suriyeli sığınmacıları krizin başından bu yana uyguladığı açık kapı politikası ile kendi sınırları içerisine kabul etmiştir. Artan sığınmacı sayısı ile bir göç politikası belirlemeye çalışan Türkiye, birçok yasal düzenleme yapma yoluna gitmiştir. Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliğinin (UNHCR Türkiye, 2020) verileri ve Dünya Bankasının (World Bank Report, 2015) Türkiye'deki Suriyeli mülteciler hakkında hazırlamış olduğu rapora göre; dünyada en fazla göçmeni barındıran Türkiye, Suriye'de hala devam eden bu krizden, gerek topraklarına gelen 3.6 milyondan fazla Suriyeli sığınmacının beraberinde getirdiği yük, gerekse hemen sınırının öbür tarafında yaşanan savaş nedeniyle ortaya çıkan güvenlik tehditleri sebebiyle en çok etkilenen ülke olmuştur.

Sığınmacı sayısının artışı ile birlikte 2013 yılında 6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu ile kurulan İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü'nün Eylül 2020 verilerine göre 3.618.918 kayıtlı Suriyeli sığınmacı Türkiye'de ikamet etmektedir. Bunlardan 59.877'si Geçici Barınma Merkezlerinde, geri kalan 3.559.041 sığınmacı ise bu merkezlerin dışında yaşamaktadır (Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, 2020a). Suriye'den gelen sığınmacılar, yerleştikleri yerlerde kentsel yapının değişimi ile birlikte ekonomik ve toplumsal yapının da değişim yaşamasına neden olmuşlardır. Bu anlamda göç olgusu, toplumsal, ekonomik, kültürel ve siyasal yapının çözümlenmesinde oldukça önemlidir. Son dönemde gerçekleşen göç hareketlerini göç kuramları üzerinden çözümlemek Türkiye'de-

ki Suriyeli sığınmacıların ortaya çıkardığı göç hareketinin anlaşılmasında büyük önem taşımaktadır.

Türkiye'de yaşayan Suriyeli sığınmacıların sayısı ve yaşadıkları yerler göz önünde bulundurulduğunda uluslararası göçe bağlı olarak kentlerin sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel olarak bir değişimin içerisine girdiklerini söylemek mümkündür. Bu durumun kuramsal olarak açıklanması ise göç kuramlarının Türkiye'deki Suriyeli sığınmacıların ortaya çıkardıkları etkiler ile ele alınmasıyla mümkün olacaktır. Bu bağlamda çalışmada ilk olarak göç olgusuna değinilmektedir. Ardından göçün kuramsal çerçevesi ve göç ile ilgili kuramlar incelenmektedir. Çalışmanın son bölümünde ise Türkiye'deki Suriyeli sığınmacılar ve Türkiye'nin bu durumun yönetimi ile ilgili neler yaptıkları ele alındıktan sonra göç kuramları temelinde söz konusu göç hareketi değerlendirilmektedir.

2. GÖÇ OLGUSU

Genel anlamda göç bireysel ya da toplu olarak bulunulan ikametten ayrılma ve kalıcı olarak başka yerde yaşama veya oraya yerleşme olarak tanımlanmaktadır. Bu duruma çeşitli ekonomik unsurlar, siyasi sebepler ve toplumsal faktörler neden olabilmektedir (Ciğerlioğlu ve Kara, 2017: 683). Tarih boyunca yaşanan göç hareketleri insanların kimi zaman birçok farklı yönden daha iyi şartlara sahip olabilme amacıyla gönüllü olarak geçekleşirken, kimi zaman ise bu hareketler zorunlu olarak gerçekleşen yer değiştirmeler olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle Batılı devletlerin Asya ve Afrika kıtasından yüzyıllar boyunca yaptıkları köle ticareti, Avrupa ve Amerika kıtasını şekillendiren önemli göç hareketleri olarak karşımıza çıkar (Yardım, 2017: 102).

Uluslararası göç, küreselleşen dünyanın bir parçası olarak dünya üzerindeki toplumları ve siyaseti yeniden şekillendiren bir gerçekliktir. Dünyanın birçok farklı bölgesini farklı düzeylerde ve şekillerde etkileyen uluslararası göç hareketleri, Amerika Birleşik Devletleri, Kanada, Avustralya ve Yeni Zelanda gibi ülkelerde toplumu şekillendiren başat aktör olmuştur. İkinci Dünya Savaşından sonra 1970'li yılların başlarına kadar dışarıdan işgücü göçü alan Avrupa, uzun yıllar boyunca özellikle Amerika kıtasına göç verdiği halde göç alan konuma gelmiştir (Castles ve Miller, 1998: 5-6). 1980-1988 yılları arasında yaşanan Irak-İran Savaşı, 1990-1991 Körfez Savaşı, baskıcı rejimler ve mezhepsel çatışmalar, Amerika Birleşik Devletleri'nin 2003 yılında Irak'ı işgali, köktendinci terörist grupların şiddet eylemleri ve son olarak Arap Baharı hareketinin bir yansıması olarak ortaya çıkan iç savaşlar, Ortadoğu coğrafyasında büyük nüfus hareketliliklerine neden olmuştur (Kirişçi ve Karaca, 2015).

Castles ve Miller'a (1998) göre dünyada gerçekleşen göç hareketleri karşılaştırıldığında uluslararası göç hareketlerinin niteliğinde büyük rol

oynayacak muhtemel ana eğilimlerin olduğu görülür. Küreselleşme eğiliminde olan göç olgusu, günden güne daha fazla ülkeyi birçok farklı yönden etkilemektedir. Göçün küreselleşmesi aynı zamanda çeşitli kültürel, ekonomik ve toplumsal özelliklere sahip farklı insan topluluklarının göç alan ülkelere hareketini de ifade etmektedir. Artan bir ivme gösteren göç hareketleri, aynı zamanda farklı nitelikler de taşımaktadır.

Ülkelerin aldıkları göçlerin niteliği farklılık göstermektedir. Belirli bir tür göç hareketi başladıktan sona genellikle bu hareket farklı nitelikler kazanarak devam eder. Bu noktada göç alan ülkenin yönetiminin bu hareketliliği yönetmesi zorlaşmaktadır. Savaştan kaçan insanların oluşturduğu göç hareketini yönetmek ile tamamen ekonomik kaygılarla oluşan bir göç hareketini yönetmek, farklı yasal düzenlemeler gerektirmektedir. Dolayısıyla göç hareketine maruz kalan ülkelerin yönetimleri gerek bu hareketi durdurmak gerekse de yönetmek anlamında zorluklar yaşamaktadırlar (Castles ve Miller, 1998: 8-9). Ulusal bazda bu hareketleri düzenleyen yasalar ile uluslararası bazda yapılan düzenlemeler son dönemde dünyada gerçekleşen siyasi olayların bir yansıması olan büyük göç hareketlerini yönetmekte yetersiz kalmaktadır. Ülkelerin kapasitelerinden çok daha fazla gerçekleşen nüfus hareketleri, mevcut olan yasal düzenlemelerin yenilenmesini ve gerçekleşen hareketin niteliğine uygun düzenlemeler yapılmasını gerektirmektedir.

Uluslararası göçün yasal olarak düzenlenmesi sorunu bu hareketlerin ortaya çıkardığı iki ana sorundan bir tanesidir. Diğer önemli bir sorun ise göç eden toplulukların gittikleri ülkede oluşturdukları etnik farklılıktır. Göç eden bu topluluklar, genellikle farklı etnik bir yapıdan, farklı ekonomik sınıflardan, farklı dinlerden veya farklı kültürlerden gelen topluluklardır. Genellikle gittikleri ülkelerin konuştuğu dilden farklı bir dil konuşan bu topluluklar, kültürel olarak çok farklı geleneklere sahip olabilmektedirler. Fiziki görünüm olarak farklılık gösterebildikleri gibi (ten rengi, geleneksel kıyafetler, kullanılan takılar, geleneksel dövmeler vs.) farklı meslek gruplarından ve sosyal statülerden gelen bu insanların gittikleri ülkede topluma entegrasyonu noktasında yerel halkla yaşadıkları ilişkiler kimi zaman bir çatışmaya dönüşebilmektedir (Castles ve Miller, 1998: 13).

Ulus-devlet anlayışının ortaya çıktığı 18. yüzyıldan itibaren ülkelerin toplumsal yapılanması sadece siyasi olarak değil aynı zamanda kültürel olarak da farklılıklar göstermiştir. Kültürel ve siyasal anlamda birliği ifade eden ulus-devlet anlayışı, özellikle farklı etnik kimliklerde göç alan ülkelerde ortaya çıkan etnik çeşitlilik nedeniyle farklı kültürlerin, dillerin, geleneklerin ve dinlerin bir arada yaşadığı toplumlar ortaya çıkarmaya başlamıştır. Bu durum her anlamda ortak bir kültüre sahip olma hissiyatının yüksek olduğu ülkelerde göçmenlerin topluma entegrasyonunu güçleştirmiş ve çoğu zamanda kültürel çatışmalara sebep olmuştur. Özel-

likle etnik kimlik bilincinin yüksek olduğu toplumlarda dışarıdan gelen farklı etnik kökenden insanların toplumda kabul görmesi oldukça zordur. Türkiye örneğine bakacak olursak, dünyada en çok sığınmacı nüfusunu barındıran ülke olan Türkiye, barındırdığı 3.6 milyondan fazla Suriyeli sığınmacı sayısı ile oldukça önemli bir örnek teşkil etmektedir. Aynı coğrafyada yaşayan ve büyük çoğunluğunun aynı dini inancı paylaştığı Türkler ve Suriyeli sığınmacılar, her ne kadar birbirlerine kültürel anlamda benzeseler de farklı dilleri konuşmaktadırlar. Kültürel anlamda yaşanan farklılıklar ve bunun sonucunda ortaya çıkan kültürel anlamdaki çatışma durumu sosyal hayatın her yerine yansımış durumdadır (Güneş ve Beyazıt, 2017).

3. GÖÇ KURAMLARI

Temelinde birbirinden farklı ekonomik, sosyal, kültürel, siyasi ya da ailevi nedenler bulunan göç olgusunu günümüzde tek bir göç kuramı ile açıklamak mümkün değildir. Ayrıca göç olgusu multidisipliner bir nitelik taşımaktadır ve bu bağlamda farklı disiplinlerin göç olgusuna ilişkin kuramsal altyapıları da birbirinden farklılık göstermektedir (Tekeli ve Erder, 1978: 22). Sosyal bilimlerin her disiplininde olduğu gibi göç konusunda da genel geçer, üzerine konsensüs sağlanmış ve herkesin üzerinde fikir birliği sağladığı kuramsal bir çerçeve bulmak mümkün değildir. Göç olgusu çok disiplinli bir konu olmakla birlikte birçok farklı etkene bağlı olarak muhteviyat açısından farklılıklar göstermektedir. Gerçekleşme nedeni, göçün yaşandığı coğrafya, ekonomik koşullar, göçün gerçekleştiği dönem, ortaya çıkardığı etkiler vb. gibi faktörler göç olgusunun incelenmesinde farklılıklar ortaya çıkartmaktadır. Göç olgusu üzerine yapılan kuramsal çalışmalara bakıldığında her kuramın farklı bir çıkış noktası olduğunu görmek mümkündür. Göç edenlerin göç etmeye karar vermelerinde etkili olan faktörler, göç edilen ülkenin ekonomik durumu, göç eden bireylerin göç etmeden önce yaşadıkları yerlerdeki ekonomik durumu, göç edilen ülkenin siyasal ve idari durumu ile ekonomik koşulları, sosyal ve kültürel etkenler, göç eden kişilerin sosyal ve kültürel ağları, etnik kimlikleri, akrabalık ilişkileri, cinsiyetleri, göç eden kişilerin göç ettikleri yerlerdeki kalış süresi vb. gibi konular göç kuramlarının baz aldığı temel çıkış noktalarıdır (Özcan, 2017: 187).

En geniş şekliyle bakıldığında göç kuramlarının ilk olarak ortaya çıktığı dönemde üretilen kuramlar ve çağdaş dönem kuramları olarak iki ana başlık altında incelenebilen göç kuramları, çağdaş göç kuramlarının ortaya çıkması ile daha geniş sınıflandırmalar yapılarak ele alınmaya başlanmıştır. Ernest Georg Ravenstein, Thomas R. Malthus, William Farr gibi erken dönem göç kuramlarına katkı sağlamış isimlerin yaptıkları çalışmalar çağdaş dönem göç teorilerinin ortaya çıkmasına ön ayak olmuş çalışmalar olarak değerlendirilebilir. Özellikle Ravenstein'ın 1885 ve 1889

yıllarında yapmış olduğu çalışmalar göç kurmalarının ortaya çıkmasında oldukça büyük öneme sahiptir. Ravenstein'ın ortaya koyduğu göçün yedi yasası *(The Laws of Migration)* göç kuramlarının öncüsü olarak kabul edilmektedir. Lakin Ravenstein'ın çalışmasının ortaya çıktığı dönem göz önünde bulundurulduğunda günümüz göç olgusunu açıklamakta yeterli olmadığı rahatça görülebilir. Sanayi devriminin etkisi ile Londra'ya yaşanan göç hareketlerini nüfus sayım verileri ışığında değerlendiren ve kuramsal bir altyapı ortaya koyan Ravenstein'ın göç kanunları, değişen dünya düzeninde ortaya çıkan göç hareketlerini etkileyen faktörleri açıklamaktan uzaktır.

Günümüz göç kuramlarının sınıflandırılmasında ekonomik, sosyal, siyasi ve coğrafi birçok etken belirleyici olmaktadır. Bu sınıflandırmaların en önemlilerinden bir tanesi Hammar, Brochmann, Tamas ve Faist'in 1997 yılında *"International Migration Immobility and Development: Multidisciplinary Perspectives"* adlı eserlerinde ortaya konulan ve göç olgusunu mikro, orta ve makro düzeyde ele alan kuramlar olarak yapılan sınıflandırmadır (Hammar vd., 1997).

Mikro düzey kuramlar göç olgusunu bireylerin göç etme konusunda verdiği kararlar üzerinden ele alan teorilerdir. Bireylerin beklentileri, istekleri, göç etmeye karar vermelerinde etkili olan faktörler, mikro düzey göç teorilerinin çıkış noktasıdır. Makro düzey teoriler ise göç olgusunu daha kitlesel boyutta ele alan teorilerdir. Bireysel olarak kişilerin göç kararı almasında etkili olan faktörler üzerine yoğunlaşmaktansa, göç alan ya da göç veren ülkenin ekonomik durumu gibi daha makro faktörler üzerinden göç olgusunu çözümlemeye çalışırlar. Orta (meso) düzey kuramlar ise mikro ve makro düzey kuramların arasında kalan konular üzerinden göç olgusunu açıklamaya çalışır. Aile bağları, sosyal ağlar, etnik kökenler vb. gibi konular meso düzey kuramların ele aldıkları konulardır (Wickramasinghe ve Wimalaratana, 2016).

Faist (2000: 30) göç kuramlarının sınıflandırılmasında mikro, orta ve makro düzey kuramları bir tablo içerisinde kategorize etmiş ve ana teorileri bir çatı altında toplamıştır. Faist'in sınıflandırmasına göre mikro düzey ana göç teorileri Lee'nin itici ve çekici etkenler teorisi, neo-klasik mikro göç teorisi, davranışsalcı modeller ve sosyal sistemler teorisidir. Orta düzey kuramlar kategorisi ise sosyal sermaye teorisi, ilişkiler ağı teorisi, kurumsal teori, birikimli nedensellik teorisi ve göçün yeni ekonomisi teorisi olarak belirlenmiştir. Son olarak makro düzey göç kuramları içerisine neo-klasik makro düzey göç teorisi, bir sistem olarak göç, ikili işgücü piyasası teorisi, dünya sistemleri teorisi ve hareketli geçiş teorisi girmektedir.

Göç kuramları konusunda çalışan araştırmacılar bu olguyu birçok farklı disiplin ile ilişkilendirmektedir. Ekonomi, sosyoloji, coğrafya, de-

mografi, tarih, siyaset ve antropoloji bu disiplinlerden sadece birkaçı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu noktada Hagen-Zanker (2008) göç teorilerinin sınıflandırılmasını iki başlık altında yapmaktadır. Göçün başlaması *(initiation of migration)* ve göçün sürekliliği *(perpetuation of migration)* olarak iki ana alt başlık altında sınıflandırılan göç teorileri, Massey ve arkadaşlarının 1993 yılında yaptıkları çalışmayla ilişkili olarak ortaya çıkan bir sınıflandırmadır (Massey vd., 2005). Bu sınıflandırmaya göre göçün başlaması başlığı altına alınan teoriler göçün nedenleri üzerinde dururken, göçün sürekliliği üzerinde duran teoriler ise bu durumun devamlılığını baz alan teorilerdir. Göçün başlaması ile ilgilenen teoriler neo-klasik makro ve mikro göç teorileri, bir sistem olarak göç teorisi, dünya sistemleri teorisi, ikili iş gücü piyasası teorisi, itici ve çekici faktörler teorisi, davranışsal modeller, sosyal sistemler teorisi ve göçün yeni ekonomisi teorileri olarak sınıflandırılmıştır. Göçün sürekliliğini konu alan teoriler ise bir sistem olarak göç, dünya sistemi teorisi, sosyal sermaye teorisi, kurumsal teori, ilişkiler ağı teorisi ve birikimli nedensellik teorisi olarak sınıflandırılmıştır (Hagen-Zanker, 2008).

Ernest Georg Ravenstein erken dönem göç kuramlarının en önemli temsilcilerinden birisidir. Ravenstein (1885; 1889) yapmış olduğu çalışmalarla literatüre göç konusunun çözümlenmesi noktasında oldukça önemli katkılar sağlamıştır. Göç ile ilgili ortaya çıkan diğer kuramsal çalışmalar Ravenstein'ın ortaya koyduğu kuramsal çerçeveden derinden etkilenmiştir. 1871 ve 1881 yıllarında Birleşik Krallıkta (İngiltere, Galler, İskoçya ve İrlanda) nüfus sayım verileri ve doğum yerlerini baz alarak yapmış olduğu çalışmasında Ravenstein, göç olgusunu çözümlemeye çalışmış ve "Göç Kanunları" *(The Laws of Migration)* isimli çalışmasını ortaya çıkartmıştır. Bu dönemde Birleşik Krallık'ta yaşanan göç hareketlerini dönemin ekonomik ve siyasi koşullarını göz önünde bulundurarak ampirik olarak değerlendiren Ravenstein (1885), değerlendirmelerini yaptığı dönemde gerçekleşen göç hareketlerinin birincil sebebinin endüstri merkezlerindeki işgücü talebi olduğunun sonucuna varmıştır. Buna bağlı olarak ülkenin bir kısmında ortaya çıkan işgücü ihtiyacının diğer kısımda var olan işsiz nüfustan sağlandığını belirten Ravenstein çalışmasında 7 (yedi) maddeden oluşan bir göç kanunu sistematiği kurgulamıştır. Ravenstein'in 7 maddeden oluşan göç kanunu aşağıdaki şekilde kategorize edilmektedir (Mutluer, 2003: 21; Yalçın, 2004: 24; Abadan Unat, 2006: 20-21; Çağlayan, 2006: 69-71; Akçadağ, 2012: 11; Özyakışır, 2013: 46):

1. *Göç ve Mesafe:* Göçmenlerin büyük çoğunluğu sadece kısa mesafelerde göç etmektedirler. Bu kısa mesafeli göç gidilen yerde göç dalgaları yaratan bir etkiye sahiptir. Göç akımları etkisi doğuran bu hareket ticaret ve endüstrinin merkezlerine doğru gerçekleşmektedir. Ravenstein göç edilen merkezlerdeki iş imkânlarının çokluğunun o kentte yaşayan nüfusa oranının, göçün boyutunu belirlediğini ifade etmektedir.

2. *Göç ve Basamaklar:* Sanayileşme ve ticaretin gelişmesiyle birlikte, kentsel bağlamda meydana gelen hızlı ekonomik büyüme, kenti çevreleyen yakın yerlerdeki kişileri hızla kente çekmektedir. Kentin çevresel alanındaki kırsal bölgede meydana gelen seyrelme, uzak bölgelerden gelen göçmenlerce doldurulmaktadır. Uzak bölgelerden gelen göçmenlerin kendi yaşadıkları yerde yarattıkları seyrelme de, o bölgelere daha yakın yerlerden gelenlerle doldurulacaktır. Her bir basamak kente yakınlaştıkça ve kentin avantajları diğer göçmenler tarafından algılandıkça, göç tüm ülkeye yayılacak ve ülkenin her yerinde hissedilecektir. Basamaklı bir şekilde boşalan yerler yakın bölgelerden gelen göçmenlerce doldurulur.

3. *Yayılma ve Emme Süreci:* Göç olgusunda yayılma ve emme süreci birbirini destekler konumdadır ve bu süreçler birbiriyle el ele yürümektedirler. Ravenstein'ın ortaya koymuş olduğu bu işleyişte yayılma ve emme süreci amaç açısından birliktelik içerisinde hareket etmektedirler Yayılma ve emme sürecini benzer kılan temel nokta, ulaşılmak istenilen amaçtır. Yani yayılma ve emme süreçlerinde bir amaç birlikteliği vardır. Kentin getirisinden pay alma isteği ya da daha iyi yaşama arzusu, yayılma sürecini desteklemektedir. Yeni ve hızlı bir şekilde gelişmekte olan sanayinin ihtiyaç duyduğu işgücü göçle karşılanmakta ve böylece gelen göç, kentsel sanayi merkezlerince emilmektedir.

4. *Göç Zincirleri:* Ravenstein göçün zamanla zincirleme olarak geliştiğini ve göç alan yerleşim yerlerinin aynı zamanda göç de verdiğini belirtmiştir. Böylece her bir göç dalgası, tetikleyici etki göstererek, bir diğer göç dalgası yaratmaktadır. Ravenstein için göç, bir bölümüyle zincirleme ve bir kez başladığında ardı ardına devam eden bir süreçtir. Her ana göç akımı bu akımın yerini dolduracak başka bir akımı beraberinde getirir.

5. *Doğrudan Göç:* Göçün, doğrudan basamaksız olarak sanayi ve ticaretin geliştiği büyük kentsel merkezlere doğru gerçekleşeceği varsayımına dayanır. Uzun mesafelerde göç edenler genellikle tercihe bağlı olarak en büyük ticaret ve üretim merkezlerinden bir tanesine giderler. Bu kanunda diğer dört kanundan farklı şekilde gerçekleşen bir göç hareketi vardır. İlk dört kanunda zincirleme ve basamaklı bir süreci takip ederek gerçekleşen göç, beşinci kanunda basamaksız ve uzun mesafeli olarak tek adımda gerçekleşir. Uzun mesafeli göçlerde, göç eden kişiler büyük ticaret, endüstri merkezlerine yönelmekte ve basamaksız şekilde, doğrudan bu kentlere yerleşmeyi tercih etmektedirler.

6. *Kır-Kent Yerleşimcileri Farkı:* Kırsal ve kentsel mekânlarda yaşayan bireylerin farklarının, göç etme eğilimleri üzerindeki yansımasını açıklamıştır. Ravenstein'a göre kentsel merkezlere doğru gerçekleşen göçler, kentte yaşayan insanları göç etme konusunda etkilemez iken kırsal yerleşim yerleri arasında gerçekleşen göçler, kırsalda yaşayan insanları göçe doğru itmekte ve basamaklı şekilde göç dalgaları oluşmaktadır. Yani

kentlerde yaşayanlar kırsalda yaşayan nüfusa göre daha az göç eğilimindedirler.

7. *Kadın-Erkek Farkı:* Ravenstein'ın son göç kanunu cinsiyete aittir. Bu kanuna göre kadınlar, erkeklere oranla daha fazla göç etme eğilimindedirler. Ravenstein 1889 yılında yayınladığı ikinci makalesinde, kadınların iç göçler ve kısa mesafeli göçlerde erkeklerden daha fazla göç eğiliminde olduğunu tekrarlamış ve bir ekleme yapmıştır: Erkekler uzun mesafeli ve yurtdışı göçlere, daha fazla katılmakta ve daha yüksek bir göç eğilimi taşımaktadırlar.

Göç ile ilgili bir diğer önemli teori "İtme Çekme Kuramı" ile Everett Lee'ye aittir. Bu teori Everett Lee'nin, 1966 yılında yayımlanan "Bir Göç Teorisi" *(A Theory of Migration)* adlı çalışmasına dayanmaktadır. Lee makalesinde Ravenstein'ın çalışmasına atıfta bulunarak tespitlerde bulunmuştur. Lee (1966), göç olgusunu geniş olarak sürekli ya da geçici olarak ikametin değiştirilmesi olarak tanımlamıştır. Göçmenden çok göç olgusunun karar verme sürecine odaklanan Lee, göç literatüründe oldukça önemli olan itme ve çekme kavramlarını kuramsal bir çerçeve içerisine oturtmaya çalışmıştır. Lee (1966: 50) göçe karar verilmesinde ve göç sürecinde etkili olan faktörleri "yaşanılan yer (göç hareketinin kökeni) ile ilgili faktörler", "göç edilecek yer (göç hareketinin varış noktası) ile ilgili faktörler", "göç süreci boyunca araya giren engeller" ve "kişisel faktörler" olmak üzere 4 (dört) ana başlık altında toplamıştır. Göç olgusunun itici ve çekici etmenleri noktasında belirttiği dört faktörden ilk üçünü bir şema halinde sistemleştiren Lee, söz konusu etmenleri pozitif (+), negatif (-) ve nötr (0) olarak üçe ayırmıştır. Bu etmenlerden bazıları çoğu insanı aynı yönde etkilerken diğerleri farklı insanları farklı bir yönde etkilemektedir. Lee, göç kararının verilmesinde göç edilecek yer ile yaşanılan yer arasından pozitif ve negatif faktörlerin karşılaştırılmasıyla bir göç kararına varılabileceği gibi, basit bir artı ve eksi hesaplamasının göç ile sonuçlanmayacağını da belirtmektedir. Özellikle göç sürecinde ortaya çıkan engeller bu noktada belirleyici olabilmektedir. Bu engeller kimileri için küçük ve etkileyici engeller olmamakla birlikte, bazıları için oldukça önemli ve karar verme noktasında belirleyici olabilmektedir. Çocuklu ailelerin göç yolu boyunca çocuklarına sahip çıkma noktasında yaşadıkları sıkıntılar, kişilerin psikolojik olarak yaşanan sorunlardan etkilenme düzeyleri gibi faktörler de aynı zamanda göç kararının verilmesinde belirleyici faktörler olabilmektedir. Günümüz şartlarında düşünüldüğünde göç olgusu Lee'nin üzerinde durduğu pozitif ve negatif faktörler ile göç sürecinde ortaya çıkan engellerle yakından ilgilidir. Lakin Lee'nin göç olgusunu incelediği dönemdeki ekonomik ve siyasi ortam ile günümüz dünyasının içinde bulunduğu ekonomik ve siyasi ortam birbirinden oldukça farklıdır. Özellikle teknolojinin geldiği nokta düşünüldüğünde kişilerin göç edilecek yer ile ilgili her konuda bilgi sahibi olabilmesi göç kararının verilmesinde oldukça önemli bir etmen olarak karşımıza çıkmaktadır.

Göç olgusunun itici ve çekici faktörleri üzerine bir çözümleme yaparak göç kuramları literatürüne katkıda bulunan bir diğer önemli isim ise William Petersen olmuştur. Göç etmenin insanın doğasında olan bir eğilim olduğunu ve bazı insanların göç ederken bazılarının neden göç etmeyi tercih etmediklerini sorgulayarak bir çözümleme yapmaya çalışan Petersen (1958) *"A General Typology of Migration"* başlıklı çalışmasında 5 (beş) ayrı göç tipi belirlemiştir. Bunlar; doğa olayları kaynaklı ortaya çıkan göç hareketleri olarak "ilkel göç" *(primitive migration)*, devlet ya da ona eşdeğer nitelikte sosyal bir kurumun ortaya çıkardığı itici bir faktörle oluşan "zorunlu göç" *(forced migration)*, göçmenlerin göç edip etmeme konusunda verecekleri kararda söz söyleme yetkisine sahip oldukları durumda ortaya çıkan "yönlendirilmiş göç" *(impelled migration)*, göçmenlerin göç konusunda karar verme yetkisinin birincil öncelikli olduğu "serbest göç" *(free migration)* ve teknolojik gelişmeler ile ulaşım alanında yaşanan ilerlemelerin ortaya çıkardığı olanaklarla bir yerden başka bir bölgeye insanların toplu bir şekilde göç etmesini tanımlayan "toplu (kitlesel) göç" *(mass migration)* hareketleridir (Petersen, 1958: 259-266).

Göç olgusunu kuramsal olarak çözümleyen neo-klasik kuram ise göç olgusunu hem makro hem de mikro düzeyde ele almaktadır. Neo-klasik kuram göç olgusunu mikro düzeyde bireylerin verdiği kararlar üzerinden açıklamaya çalışır. Bu noktada bireylerin göç etme konusunda verdiği karar yaptıkları maliyet-fayda analizi sonrası gerçekleşir. Maliyet-fayda hesaplamasında bireyler göç etmenin kendilerine olumlu bir getirisinin olacağı yönünde karar vermeye eğilimlidirler. Bu noktada uluslararası göç, bir insan sermayesi yatırımı olarak kavramsallaştırılmaktadır. İnsanlar sahip oldukları yeteneklere bağlı olarak daha verimli, daha üretken olabilecekleri yerlere doğru göç eğilimi gösterirler. Fakat daha verimli olmaya bağlı olarak edinecekleri daha iyi ödeme şartlarını elde etmeden önce bazı yatırımlar yapmak zorunda kalacaklardır. Seyahat masrafları, iş bulana kadar geçen sürede ortaya çıkan masraflar (konaklama, güvenlik, mutfak masrafları vs.), yeni bir dil ve kültür öğrenmede harcanan zaman ve efor, yeni sosyal, kültürel ve ekonomik ortama uyum sağlama süreci ve alışkın oldukları dünya ile ilişkilerini keserek yeni ilişkiler, yeni bir hayat kurmaya çalıştıkları yerde ortaya çıkan alışma süreci bu yatırımlar içerisinde sayılabilir (Massey vd., 2005).

Neo-klasik makro göç kuramları ise göç olgusunu ekonomik kalkınmanın bir parçası olarak açıklamaya çalışır. Bu teoriye göre hem ulusal hem de uluslararası göç, işgücünün arz ve talebi noktasında görülen coğrafi farklılıklar nedeniyle ortaya çıkan bir olgudur (Massey vd, 2005) ve daha çok kırsaldan kentlere, yani tarımsal ekonomiden, sanayinin ve üretimin olduğu merkezlere doğru bir hareket vardır (Hagen-Zanker, 2008). Tarım sektöründeki işgücü fazlası modern sanayi sektörü tarafından alınmış ve kırsalda bulunan işgücü, sanayi ve üretim sektöründeki ödemelerin

yüksekliği nedeniyle göçe çekilmiştir. Bu durum ödemeler dengesi yakalanana kadar devam edecektir (Lewis, 1954). Aynı zamanda bu durum sermaye fakiri ülkelerde işgücü arzının düşmesine ve ödemelerin yükselmesine neden olurken, sermaye zengini ülkelerde işgünün arzında bir yükselişe ve ödemelerde ise düşüşe neden olmaktadır (Massey vd, 2005).

Neo-klasik teorinin ortaya koyduklarına bir eleştiri niteliğinde ortaya çıkan "İşgücü Göçünün Yeni Ekonomisi" *(The New Economics of Labour Migration)* modeli, neo-klasik kuramın incelediği bireysel olarak karar verme düzeyinden, ailevi bağların olduğu ve aile üyelerinin vermiş olduğu göç kararı üzerine eğilmektedir. İşgücü göçünün yeni ekonomisi modelinde göç kararı bireysel olarak verilen bir karar olmaktan çok aile üyelerinin kolektif olarak verdikleri bir karar olarak karşımıza çıkmaktadır. Stark'a (1991) göre göç konusunda verilen kararda bireysel kararlar bir kenara bırakılmamalıdır, lakin bireyin bir topluluğun üyesi olduğu göz önünde bulundurularak bir göç konusunda verdiği karar değerlendirilmelidir (Stark, 1991). İşgücü göçünün yeni ekonomisi modeli göç kararını risk unsurları, aile içerisinde verilen karar ve aile bağlarını göz önünde bulundurarak bir değerlendirme yapar. Her ne kadar soyut tarafları olsa da bireyin bir topluluğun üyesi olarak ele alınması ve karar sürecinin bu durum göz önünde bulundurularak analiz edilmesi bu modeli daha gerçekçi kılmaktadır. Göçmenlerin göç kararı verirken nereye gidecekleri konusunda verdikleri kararda gidecekleri yerde herhangi bir aile üyelerinin olup olmaması oldukça önemli bir faktör olarak değerlendirilir. Dolayısıyla göçmenlerin göç edecekleri yeri seçimleri noktasında verdikleri karar konusu, göçün yeni ekonomisi kuramında diğer kuramlardan farklı olarak daha somut bir şekilde ele alınmıştır (Hagen-Zanker, 2008).

Bir diğer göç kuramı ise "İlişkiler Ağı Kuramı" *(Network Theory)* olarak karşımıza çıkmaktadır. Arango'ya (2000) göre göç ağı, sosyal sermaye ile yakından ilişkili bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Buna göre göç ağı, bireyler arası ilişkiler ile göçmenleri akrabaları, arkadaşları, aile bireyleri bağlayan bağlar olup, daha önce birlikte yaşadıkları ve göç durumu söz konusu olduğunda birbirlerine iş, konaklama, bilgi gibi konularda destek olan bir sistemi tanımlar (Arango, 2000). Bu bağlantılar göç edecek olan bireylerin göç süreci boyunca yaşayacakları sorunların minimize edilmesine ve riskin düşmesine yardım eden bağlantılardır (Massey vd, 2005). Buna bağlı olarak göç kararının verilmesinde olumlu bir etkisi olan bu ağlar, yeni bir sosyokültürel yapının oluşmasını sağlamış ve göçmenlerin yaşadıkları ülkelerde yeni bir piyasa ekonomisi oluşturmalarına, yeni iş kolları üretmelerine olanak sağlamıştır.

Çok yaygın olarak kullanılan göç kuramlarından bir tanesi de Samir Amin, Immanuel Wallerstein, Andre Gunder Frank gibi bir çok düşünür tarafından geliştirilen "Merkez-Çevre Kuramı"dır. Kurama göre dünya,

merkez ve çevre olmak üzere ikiye ayrılmıştır ve bu ikili dünya birbirine ekonomik temelde bağımlı olarak var olabilmektedir (Çağlayan, 2006: 78).

Wallerstein'ın 1974 yılında yayınladığı *Modern Dünya Sistemi (The Modern World System)* isimli eseri ile ortaya çıkan *"Dünya Sistemleri Kuramı"*na göre kapitalist ekonomik ilişkilerin kapitalist olmayan çevre ülkelerin ekonomilerine girmesi ile göç etme eğiliminde olan hareketli bir nüfus ortaya çıkmıştır. Özellikle daha fazla kâr ve zenginlik elde etme amacıyla büyük şirketlerin hammadde ve arazi arayışı ile çevre ülkelere olan ilgisi ve bu ülkelerin ekonomisine girişi bu durumu etkileyen bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır (Massey vd., 2005). Dünya sistemleri kuramına göre sermayenin olduğu merkez ülkeler gelişmekte olan çevre ülkelerden göç almaktadır. Dünya sistemleri kuramı sadece küresel ekonomik ve politik yapıyı dikkate almamaktadır. Hedef ve kaynak ülkeler arasındaki lojistik, tarihsel ve kültürel bağlantıları da uluslararası göçün belirleyicileri arasında görür (Sert, 2012: 36).

Son olarak göç olgusunu farklı bir bakış açısı ile çözümlemeye çalışan "Kurumsal Teori" *(Institutional Theory)* göçmenlerin durumunun açıklanmasında önemli bir kuramsal çerçeve çizmektedir. Kuramsal teoriye göre uluslararası göç olgusunun ortaya çıkması ile ortaya çıkan yüksek miktarlardaki göçmen sayısı ve sınırlı sayıdaki vize olanakları bu sorunun çözümünde özel kuruluşlar ve gönüllü organizasyonların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Göçmen sayısındaki artış ve ülkelerin kabul edebilecekleri göçmen sayısındaki sınırın oluşturduğu dengesizlik durumu bazı girişimciler ve kurumlar tarafından karlı bir iş haline dönüşmüş fakat aynı zamanda illegal göçünde ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bu durum ise gönüllü insani yardım kuruluşlarının ortaya çıkmasına ve ülkelerin göç konusunda yasal altyapılarının geliştirilmesi ile ilgili çalışmalar yapmasına ortam sağlamıştır. Kâr amaçlı kurulan organizasyonlar göçmenlere ücret karşılığı vize, ulaşım, iş olanakları, konaklama vb. hizmetler sağlarken, kâr amacı gütmeyen kuruluşlar ise göçmenlere ücretsiz danışmanlık, sosyal servisler, konaklama, yasal tavsiyeler verme noktasında çalışmalar yürütmeye başlamışlardır (Massey vd, 2005: 449).

4. SURİYELİ SIĞINMACILAR VE TÜRKİYE

Türkiye kitlesel göç hareketlerine en fazla maruz kalan ülkelerden birisidir. Coğrafi konumu itibariyle Afrika, Asya, Avrupa kıtaları ile Ortadoğu ülkelerinin ulaşım güzergâhında ve göç yolları üzerinde bulunması nedeniyle Türkiye farklı dönemlerde uluslararası göç ve sığınma hareketlerine sahne olmuştur. Özellikle Ortadoğu ülkelerinde son yıllarda yoğun bir şekilde yaşanan iç karışıklıklar, savaşlar ve darbeler Türkiye'yi bu hareketlerin merkezi haline getirmiştir.

2010 yılında birçok Ortadoğu ülkesini etkileyen, Arap coğrafyasında hükümetleri düşürüp kaos ortamı oluşturarak çok önemli siyasi değişikliklere neden olan Arap Baharı hareketi 2011 yılında Suriye'de de etkisini göstermeye başlamıştır. Gerek devlet başkanı Esad'ın halk üzerine uyguladığı şiddet gösterisi gerekse halkın demokratik taleplerinden vazgeçmemesi bugüne kadar süregelen bir iç savaşın doğmasına neden olmuştur. Esad rejimi ile muhalifler arasında bir iç savaşın başlamasıyla birlikte ortaya çıkan kaos ortamı neticesinde sivil halkın can ve mal güvenliğinin kalmaması ile birlikte çatışma ve kaos ortamından uzaklaşmak isteyen Suriye halkı başta sınır komşusu ülkeler olmak üzere başka ülkelere göç etmeye başlamışlardır. Savaştan kaçarak başka ülkelere sığınan Suriyeli sığınmacıların büyük bir kısmını Türkiye barındırmaktadır (UN Operational Portal, 2020).

Suriyeli sığınmacıların Türkiye'deki yasal statülerine bakacak olursak ulusal ve uluslararası düzenlemelerin Türkiye'deki Suriyeli sığınmacıların yasal statülerini düzenlediğini görmekteyiz. Türkiye'nin de taraf olduğu 1951 tarihli Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair Birleşmiş Milletler Cenevre Sözleşmesi, dünya üzerinde mülteci statüsünü düzenleyen en önemli uluslararası belgedir. Türkiye Nisan 2011'den itibaren, yaşanan çatışmalar nedeniyle ülkelerinden kaçan Suriye vatandaşlarını "Açık Kapı Politikası" çerçevesinde kabul etmiştir. Bu durum başta İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi ve 1951 Cenevre Sözleşmesi olmak üzere uluslararası hukuk ilkeleriyle uyumlu bir politikadır. Türkiye Cenevre Sözleşmesini koymuş olduğu şerhle imzalamıştır. Türkiye'nin koymuş olduğu bu şerhe göre Türkiye sadece Avrupa kıtasındaki ülkelerden gelen göçmenleri mülteci statüsünde kabul etmektedir. Yani Türkiye, Cenevre Sözleşmesi'ne bir "coğrafi sınırlama" ile taraf olması nedeniyle, "mülteci" durumunda olup korunma ihtiyacı bulunan yabancıları "Avrupa ülkelerinden gelenler" ve "Avrupa dışındaki ülkelerden gelenler" olarak ikiye ayırmaktadır. Başka bir deyişle, Avrupa dışındaki ülkelerden göç eden kişilere Türkiye'de "mülteci" statüsü verilmemektedir (Velieceoğlu Yonca, 2014: 27). Dolayısıyla Türkiye, ülkesine sığınan Suriyeli sığınmacıları mülteci statüsünde kabul etmemektedir. Türkiye'de kalma eğiliminde olan Suriyeli sığınmacıların misafir olarak kabul edilmesi de mümkün değildir. Bu nedenle 2013 yılında çıkartılan 6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanununa göre Türkiye'deki Suriyeli sığınmacılar "geçici koruma altındaki kimseler" olarak tanımlanmışlardır. Verilen bu statü ile Suriye vatandaşları sınırsız ülke topraklarında kalma, zorla geri göndermeye karşı garanti ve koruma, acil insanı ihtiyaçlara cevap verme gibi koruma ve kabul imkânı sunulmaktadır. Ayrıca kamplarda ikamet edenlere barınma, sağlık, eğitim ve insanı ihtiyaçları sağlama; kamp dışındakilere de sağlık ve ücretsiz ilaç yardımı; çeşitli sebeplerle kayıt altına alınamayanlara ise herhangi bir yardım ve hak tanınmamaktadır (Yüksel vd., 2014: 46).

Ülkemizde Başbakanlık Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD) eliyle mültecilere sığınma olanağı sağlanmaktadır. Bu süreçte AFAD'ın ön plana çıkması, krizin çok hızlı ilerlemesi ve Suriyeliler krizinin en üst düzeyde "geçici" bir kriz olarak tanımlanmasından ve göç yönetiminin alanda gerçekleşmesinden kaynaklanmaktadır. Suriyelilerin kalıcılık eğilimleri arttığı sürece, Göç İdaresi Genel Müdürlüğü'nün daha fazla inisiyatif alabileceği ve politika belirleme süreçlerinde aktif rol oynadığı yasal düzenlemelere gidilmiştir.

Suriyeli sığınmacıların ülkeye akını ile birlikte Türkiye, bu göç hareketini etkin şekilde yönetebilmek için birçok yasal düzenleme yapmıştır. Bunlardan en önemlisi ise 11.04.2013 tarih ve 28615 sayılı Resmî Gazetede yayımlanarak yürürlüğe giren 6458 Sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunudur. Bu kanunla birlikte kurulan Göç İdaresi Genel Müdürlüğü 81 ilde, 148 ilçede teşkilatlanmayı hedeflemiştir. 2011 yılında ilk defa Türkiye topraklarına gelen Suriyeli sığınmacıların kontrolü ve yapılan yasal düzenlemeler, Suriyelilerin ilk etapta Türkiye'de kalıcı olmayacakları ve ülkelerine geri dönecekleri değerlendirilmesi ile yapılan düzenlemeler ve alınan önlemlerdir. Dolayısıyla Türkiye bu kadar yüksek oranda bir sığınmacı nüfusunun kontrolünü sağlayabilecek yasal düzenlemeleri olan bir ülke değildi. Bu bağlamda yapılan düzenlemeler ve alınan önlemlerin hala yeterli olduğunu söylemek mümkün değildir. Bu kadar yüksek rakamlarda ve büyük çoğunluğunun kentlerde yaşadığı Suriyeli sığınmacılar sosyal hayatın her noktasına etki etmişlerdir. Bu anlamda Suriyeli sığınmacılar Türkiye'nin göç, kentleşme, ekonomi, güvenlik politikalarına oldukça önemli etkileri olan bir olgudur ve bu etkiler birçok alanda farklılık göstermektedir. Eğitim, iskân, istihdam, güvenlik ve ekonomi alanlarını oldukça yakından ilgilendiren Suriyeli sığınmacılar sorunu yakından analiz edilip bu yönde doğru politikalar gerçekleştirilmediği takdirde önemli sorunlar ortaya çıkartabilecek bir potansiyele sahiptir.

5. GÖÇ KURAMLARI BAĞLAMINDA TÜRKİYE'DEKİ SURİYELİ SIĞINMACILAR

"Göç Kanunları" şeklinde literatüre dâhil ettiği çalışmanın kuramsal temelini sanayileşme ve kentleşme olguları üzerine kuran Ravenstein -önceki bölümlerde izah edildiği şekilde- 1871 ve 1881 yılı İngiliz nüfus sayımı verilerden hareketle "göç ve mesafe", "göç ve basamakları", "yayılma ve emme süreci", "göç zincirleri", "doğrudan göç", "kır-kent yerleşimcileri farkı" ve "kadın-erkek farkı" olmak üzere 7 (yedi) göç kanunu belirlemiştir. Ravenstein'ın göçün çözümlemesini yaptığı dönem ve temel aldığı konular göz önünde bulundurulduğunda Suriye'den Türkiye'ye gerçekleşen göç hareketi arasında içerik olarak büyük farkların olduğu gerçektir. Ravenstein'ın göç kanunlarından ilki olan göçmenlerin büyük çoğunluğunun kısa mesafelerde göç etmesi durumu ise Suriyeli sığınmacıların durumu

ile birebir örtüşmektedir. Özellikle Suriye'ye sınır komşusu olan ülkeler Suriye'den gelen göç dalgasının ilk durakları olmuşlardır. Türkiye ise bu durakların en popüleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca Türkiye dışında özellikle Avrupa ülkelerine göç etmeye çalışan Suriyeli sığınmacılar Ravenstein'ın da belirttiği gibi büyük ticaret ve üretim merkezi kentleri kendilerine hedef olarak belirlemişlerdir. Ravenstein'ın makalesini kaleme aldığı dönemde ulaşım olanaklarının kısıtlılığı sebebiyle sığınmacıların büyük çoğunlukla kısa mesafelerde göç etmeyi tercih ettiği söylenebilir. Günümüzde teknolojinin ve ulaşım olanaklarının geldiği nokta düşünüldüğünde mesafelerin çok da bir anlamının kalmadığını söylemek yanlış olmayacaktır. Lakin ülkelerin uyguladıkları göç ve sığınmacı politikaları, sınırların kapalı tutulması gibi uygulamalar, Suriyeli sığınmacıların en yakın mesafede bulunan ve kendilerini kabul eden ülke olarak Türkiye'yi tercih etmelerini doğal bir sonuç olarak karşımıza çıkartmaktadır. Ravenstein'ın göç edenlerin cinsiyeti ile ilgili yapmış olduğu tespit ise Türkiye'deki Suriyeli sığınmacılar için doğru bir yaklaşım değildir. Göç İdaresi Genel Müdürlüğü'nün verilerine göre şu an Türkiye'de bulunan Suriyeli sığınmacıların çoğunluğunu erkek nüfus oluşturmaktadır (Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, 2020b).

"Bir Göç Teorisi" *(A Theory of Migration)* isimli çalışması ile göç kuramları yazınına önemli katkı sağlayan Lee (1966) göç olgusunun karar verme süreci ile ilgilenerek göç literatürü için önem taşıyan itme ve çekme kavramlarını kuramsallaştırmıştır. Lee öncelikle göçlerin karakteristik temel ortak özelliklerini ortaya koyarak göçe ait itici ve çekici faktörleri saptamış ve "yaşanılan yerle ilgili faktörler", "göç edilecek yer ile ilgili faktörler", "göç süreci boyunca araya giren engeller" ve "kişisel faktörler" olmak üzere analizine temel oluşturacak 4 (dört) temel faktör belirlemiştir (Lee, 1966: 50). Lee'nin ortaya koyduğu itici ve çekici faktörler üzerinden Türkiye'deki Suriyeli sığınmacıların durumu oldukça net bir şekilde açıklanabilir. Ülkelerinde yaşadıkları iç savaş, can güvenliği kaygısı, ekonomik sıkıntılar, işsizlik, savaş nedeniyle seyahat özgürlüklerinin kısıtlanmış olması, sağlık ve eğitim hizmetleri gibi birçok temel haktan mahrumiyet gibi birçok sebep Suriyeli sığınmacıların göç etmeye karar vermelerinde itici faktörler olarak sıralanabilir. Bu faktörler göç hareketinin kökeni, yani yaşanılan yer ile ilgili faktörlerdir. Göç edecekleri yerde yani Türkiye'de bulacaklarını düşündükleri güvenli yaşam, sağlık hizmetleri, eğitim olanakları, iş olanakları ve daha iyi bir hayat standardı gibi etmenler ise göçün gerçekleşeceği yer ile ilgili faktörler olup göç kararının verilmesinde çekici faktörler olarak sıralanabilir. Göç süreci boyunca araya giren engeller ise göç etme kararının verilmesinde oldukça önemli bir faktördür. Çıkacakları bu tehlikeli yolculuk boyunca karşılaşacakları tehlikeler göç kararını etkileyen önemli bir durumdur. Birçok farklı unsurun birbirleriyle savaştığı Suriye coğrafyası göç etmeye çalışan

siviller için tehlikeli bir yolculuk anlamına gelmektedir. Sınırdan geçip geçemeyecekleri korkusu, kendilerine bir düzen kurana kadar yaşayacakları sıkıntılar, kalacak yer bulma noktasında yaşanacak sorunlar vb. gibi durumlar Suriyeli sığınmacıların göç sürecinde yaşadıkları problemlerin sadece birkaçıdır.

İtme çekme faktörlerini çalışmaların odağına alarak göç üzerine çalışmalar yapan diğer bir kuramcı Petersen (1958), her insanın aynı olduğu ve göçün de normal bir şey olduğu yaklaşımına karşı çıkar. Temel argümanını *"...eğer her insan aynıysa neden bazıları göç ediyor da bazıları göç etmiyor"* düşüncesine oturtur. Petersen, itme çekme faktörlerinin altında yatan asıl sebeplerin ne olduğu konusuna odaklanır. Petersen bireysel ve sınıfsal farklılıkları gözeterek "ilkel göç", "zorunlu göç", "yönlendirilmiş göç", "serbest göç" ve "toplu/kitlesel göç" olmak üzere 5 (beş) göç tipi oluşturmuştur. Petersen'in yaptığı sınıflandırma göz önünde bulundurularak Türkiye'ye Suriye'den gerçekleşen göç hareketini açıklayacak olursak, Suriyeli sığınmacıların durumunu zorunlu göçe maruz kalmış kişiler olarak değerlendirmek doğru olacaktır. 2011 yılında Esad yönetimine karşı başlayan protestolara verilen karşılık oldukça sert olmuştur. Yaşanan protestolar kısa zaman içerisinde bir iç çatışmaya dönüşmüş ve Esad yönetiminin hükümet karşıtı protestolara müdahalesi şiddetini gün geçtikçe artırmıştır. Can güvenliği kalmayan ve en temel haklardan mahrum kalan Suriye halkının büyük bir çoğunluğu göçe zorlanmış ve bulundukları yerleri terk etmek zorunda kalmışlardır. Ülkede ortaya çıkan çatışma durumu ve otorite boşluğu farklı siyasi ve dini gruplar için bir fırsat oluşturmuş ve ülkenin farklı bölgelerinde farklı grupların egemenlik savaşı nedeniyle sadece devlet eliyle değil aynı zamanda ortaya çıkan farklı grupların baskısı ile de milyonlarca insan yer değiştirmek zorunda kalmıştır. Petersen'in ortaya koyduğu toplu göç hareketleri tanımlaması, Suriyeli sığınmacıların ortaya çıkardığı nüfus hareketini tanımlayan bir diğer sınıflandırma olarak karşımıza çıkmaktadır. Ortaya çıkan çatışma durumu insanları toplu halde bir yerden başka bir yere göç etmesine neden olmuştur. Kimi zaman can güvenliği kaygısıyla Türkiye'nin sınır kapılarına yığılan binlerce sığınmacı toplu göç hareketlerinin somut bir örneğini teşkil etmektedir.

Göç olgusunu kuramsal olarak çözümleyen neo-klasik kuram da göç olgusunu makro ve mikro düzeyde ele almaktadır. Göç, mikro düzeyde bireylerin verdiği kararlar üzerinden açıklanmakta ve bireylerin göç ile ilgili kararların maliyet-fayda analizi yapıldıktan sonra gerçekleştiği belirtilir (Massey vd., 2005). Suriyeli sığınmacıların ülkelerinden göç etmeden önce yaptıkları maliyet-fayda analizinde göz önünde bulundurdukları ilk nokta neo-klasik mikro teorinin öne sürdüğü ekonomik kaygılar değildir. Ülkeden göç eden nüfusun büyük çoğunluğunun yaptığı maliyet-fayda analizi daha güvenli ya da güvensiz bir yere göç edip etmeme durumudur. Bu noktada Suriyeli sığınmacıların göç kararını vermesinde etkili olan

maliyet-fayda analizinin ana değişkeninin güvenlik kaygısı olduğunu söylemek doğru olacaktır. Buna ek olarak çatışmanın yaşanmadığı bölgelerden de göç hareketlerinin yaşandığı bir gerçekliktir. Suriye'de neredeyse on yıldır devam eden iç savaş, çatışmanın yaşanmadığı bölgeleri de ekonomik olarak ciddi bir şekilde etkilemiştir. Bu noktada çatışmanın yaşanmadığı bölgelerden göç eden insanların maliyet-fayda analizindeki ana değişkenin ilk olarak ekonomik kaygılar olduğunu söylemek mümkündür.

Neo-klasik makro göç kuramları ise göç olgusunu ekonomik kalkınmanın bir parçası olarak açıklamaktadır. Neo-klasik makro göç kuramına göre gerek ulusal gerekse uluslararası göç, işgücünün arz ve talebi noktasında görülen coğrafi farklılıklar nedeniyle ortaya çıkan bir olgudur ve çoğunlukla kırsaldan kentlere yani tarımsal ekonomiden, sanayinin ve üretimin olduğu merkezlere doğru bir hareket söz konusudur (Massey vd, 2005; Hagen-Zanker, 2008). Türkiye sermaye zengini bir ülke sayılmasa da Suriyeli sığınmacılar yeni bir iş gücü piyasasının ortaya çıkmasına, sadece Suriyeli sığınmacıların iş yaptığı yeni sektörlerin doğmasına ve ödemelerde bir düşüklüğün yaşanmasına neden olmuşlardır. Birçoğunun yasal olarak çalışma izninin bulunmaması ve büyük çoğunluğunun herhangi bir iş kolunda uzmanlığının olmaması ya da geldikleri yerde yaptıkları işin Türkiye'de bir karşılığının olmaması sebebiyle özellikle büyük şehirlerde Suriyeli işsizlerin oluşturduğu bir topluluk ortaya çıkmıştır (Erten vd., 2018). Ayrıca buna ek olarak Suriye'de uzmanlık gerektiren bir iş yapan ve bu işle ilgili bir diplomaya sahip olan Suriyelilerin sahip oldukları diplomanın çoğu zaman Türkiye'de herhangi bir denkliğinin olmaması, bu kişilerin geldikleri yerde yaptıkları işi Türkiye'de devam ettirmelerini engellemektedir. Özellikle büyük şehirlerde sokaklarda kâğıt ve plastik toplayanların birçoğunu Suriyeli sığınmacılar oluşturmaktadır. İnşaatlarda ya da ağır işlerde çalışan Suriyeli sığınmacılar oldukça düşük ücretlere çalışmaktadırlar. Yasal olarak çalışma izni olmayan Suriyeli sığınmacılar kendilerine teklif edilen düşük ücretlere çalışmak zorunda kalmaktadırlar. Bu noktada aynı işi yapan Türk vatandaşları ise Suriyelilerin işçi ücretlerinde düşüşe sebep olmasından şikâyet etmektedirler. Özellikle tarıma dayalı sanayisi gelişmiş Mersin, Adana gibi şehirlerde mevsimlik tarım işçisi olarak çalışan Suriyeli sığınmacılar aynı işi yapan Türk vatandaşları için bir rakip olarak görülmektedirler (Karasu, 2018).

"İşgücü Göçünün Yeni Ekonomisi" *(The New Economics of Labour Migration)* modeli ise neo-klasik teorinin ortaya koyduğu argümanlara eleştirel yaklaşır ve neo-klasik kuramın incelediği bireysel olarak karar verme düzeyinden, aile bağlarının etkin olduğu ve aile üyelerinin vermiş olduğu göç kararı üzerine eğilir. Bu modelde göç kararı bireysel değil; aile üyelerinin kolektif olarak verdikleri bir karardır (Stark, 1991). Türkiye'de yaşayan Suriyeli sığınmacıların göç kararını vermelerinde birçok farklı etken söz konusudur. Güvenlik, daha iyi bir yaşam standardı, iş olanakları

vb. gibi değişkenler göç kararının verilmesinde oldukça etkilidir. Buna ek olarak aile bireylerinden herhangi bir tanesinin Türkiye'ye daha önce gelmiş olması ve ailenin geri kalan kısmına yardımcı olabileceği düşüncesi, göç kararının verilmesinde bir diğer önemli etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Suriyeli sığınmacıların yoğun olarak yaşadığı mahalleler göz önünde bulundurulduğunda birbirleriyle akraba olan birçok ailenin bir arada ya da çok yakın mesafelerde yaşadıklarını görmek mümkündür. Türkiye sınırlarından içeri girdikten sonra gidecekleri yer seçiminde de oldukça önemli bir etken olan bu durum, Suriyeli sığınmacıların aile bireylerinin yaşadığı kentlere yönlenmesine neden olmaktadır.

Suriyeli sığınmacıların bu durumunu açıklayan buna benzer bir başka göç kuramı ise "İlişkiler Ağı Kuramı"dır. Göç ağını sosyal sermaye ile yakından ilişkili bir kavram olarak karşımıza çıktığı bu kuramda göç ağı bireyler arası ilişkiler ile göçmenleri akrabaları, arkadaşları, aile bireyleri bağlayan bağlardır ve önceden birlikte yaşanılan ve göçten sonrada birbirlerine iş, konaklama, bilgi gibi konularda destek olan bir sistemi ifade eder (Arango, 2000). Göç kararının verilmesinde olumlu etkisi olan bu ağlar göçmenlerin yaşadıkları ülkelerde yeni bir piyasa ekonomisi oluşturmalarına, yeni iş kolları üretmelerine olanak sağlamıştır. Dolayısıyla sadece ekonomik olarak değil, Suriyeli sığınmacılar örneğinde olduğu gibi aynı zamanda yeni kültürel, sosyal ve siyasi olarak da bir akışın ortaya çıktığını söylemek mümkündür.

Wallerstein'ın "Dünya Sistemleri Kuramı" ise göç olgusunu çözümleyen bir diğer kuramsal yaklaşımdır. Bu kurama göre sermayenin olduğu merkez ülkeler gelişmekte olan çevre ülkelerden göç almaktadır (Massey vd, 2005). Suriye'den Türkiye'ye gerçekleşen göç hareketini sadece bir sermaye hareketi olarak açıklamak mümkün değildir. Lakin konumu göz önünde bulundurulduğunda Türkiye'nin merkez ülke olarak çevre ülkelerden göç alan bir ülke olduğunu söylememiz mümkündür. Türkiye sadece Suriye'den göç alan bir ülke değildir. Ortadoğu ve Asya'da ekonomik ve siyasi olarak sıkıntılı olan birçok ülkeden Türkiye'ye göç hareketi yaşanmaktadır.

Son olarak göç olgusunu farklı bir bakış açısı ile çözümlemeye çalışan "Kurumsal Teori" *(Institutional Theory)* Türkiye'deki Suriyeli sığınmacıların durumunun açıklanmasında önemli bir kuramsal çerçeve çizmektedir. Kuramsal teoriye göre uluslararası göç olgusunun ortaya çıkması ile ortaya çıkan yüksek miktarlardaki göçmen sayısı ve sınırlı sayıdaki vize olanakları bu sorunun çözümünde özel kuruluşlar ve gönüllü organizasyonların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Kâr amaçlı kurulan organizasyonlar göçmenlere ücret karşılığı vize, ulaşım, iş olanakları, konaklama vb. hizmetler sağlarken, kâr amacı gütmeyen kuruluşlar ise göçmenlere ücretsiz danışmanlık, sosyal servisler, konaklama, yasal tavsiyeler verme

noktasında çalışmalar yürütmeye başlamışlardır (Massey vd., 2005). Oldukça yüksek sayılarda Türkiye'ye gelen sığınmacılar, birçok kâr amacı gütmeyen organizasyonun ortaya çıkmasına ve uluslararası boyutta çalışan birçok organizasyonun ise Türkiye'de Suriyeli sığınmacılarla çalışmak üzere farklı kentlerde ofisler açmasına neden olmuştur. Birçoğunun zaman içerisinde kapatılmış olmasına rağmen halen Türkiye'de Suriyeli sığınmacılar üzerine faaliyet gösteren birçok organizasyon bulunmaktadır. Suriyeli sığınmacılar ile kurulan diğer önemli kurumsal yapılar ise ortaya çıkan göç araştırmaları merkezleri, üniversitelerde kurulan göç enstitüleri ve lisansüstü programlar olmuştur. Her ne kadar sorunlu bir durum olsa da Suriyeli sığınmacılar Türkiye'de göç alanında akademik çalışmaların yapılmasına hız kazandırmıştır.

Kurumsal teorinin bahsettiği ülkelerin göç konusunda yasal alt yapılarını geliştirmeleri konusu ise Türkiye'nin Suriyeli sığınmacıların yönetimi ile ilgili yapmış olduğu yasal düzenlemeler ile hayat bulmuştur. Bunlardan en önemlisi ise 11.04.2013 tarih ve 28615 sayılı Resmî Gazetede yayımlanarak yürürlüğe giren 6458 Sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu ile kurulan Göç İdaresi Genel Müdürlüğüdür. Bu kanuna göre Türkiye'deki Suriyeli sığınmacılar "geçici koruma altındaki kimseler" olarak tanımlanmışlardır (6458 Sayılı Kanun). Suriyeli sığınmacıların ortaya çıkardığı istihdam sorunu nedeniyle gidilen bir diğer yasal düzenleme ise geçici koruma altında bulunan kişilerin yasal olarak çalışmalarına olanak sağlayan düzenleme olmuştur. 2016/8375 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile "Geçici Koruma Sağlanan Yabancıların Çalışma İzinlerine Dair Yönetmelik" yürürlüğe girmiştir. Yönetmeliğin amacı 6458 Sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanununun 91. maddesi uyarınca geçici koruma sağlanan yabancıların çalışmalarına ilişkin usul ve esasların belirlenmesidir. Yönetmelik uyarınca geçici koruma sağlanan yabancılar, geçici koruma kayıt tarihinden altı ay sonra çalışma izni almak için Bakanlığa başvurabileceklerdir. Yapılan bu düzenleme kentlerde kayıt dışı bir ekonomi oluşturan Suriyeli çalışanların kayıt altına alınmaları ve daha iyi şartlarda ve yasal ücretler çerçevesinde çalışmaları anlamında olumlu olarak değerlendirilmektedir. Kabul edilen yönetmeliğin 10. maddesine göre çalışma izni alan sığınmacılara asgari ücretin altında ücret ödenemeyeceği garanti altına alınmıştır.

6. SONUÇ

Göç, temelinde sosyal bir hareket olmasına karşın; ekonomiden kültürel hayata siyasetten toplumsal yapıya yaşamın her alanını etkileyen bir olgudur. Kuramsal olarak farklı yaklaşımlar ile çözümlenmeye çalışılan göç olgusu, geçtiğimiz yüzyılda dünyada yaşanan ekonomik ve siyasi gelişmelere bakıldığında ilk olarak 19. yüzyılın sonlarında Ravenstein'ın yaptığı çözümlemeden çok daha farklı bir boyut almıştır. Küreselleşen

piyasa ekonomisi, savaşlar, iç karışıklıklar, ülkelerin siyasi ve ekonomik koşulları, insanların daha iyi bir yaşam şartlarına sahip olabilme arayışları, güvenlik vs. gibi olgular günümüz göç hareketlerini etkileyen faktörlerden sadece birkaçıdır.

2011 yılında başlayan ve günümüze kadar ulusal ve uluslararası alanda çözülemeyen birçok sorunu içinde barındıran Suriye'deki iç savaş Ortadoğu coğrafyasını siyasi olarak birçok farklı yönden etkilemiştir. Gerek ortaya çıkardığı güvenlik tehditleri gerekse iç savaşın bir sonucu olarak ortaya çıkan göç hareketleri özellikle Suriye'ye sınır komşusu olan ülkeleri yakından etkilemiş, siyasi, askeri, hukuki ve toplumsal önlemler almayı gerektiren düzenlemelerin yapılmasına neden olmuştur. Bölgede bu olaylardan en çok etkilenen ülke Türkiye olmuştur. Toprakları içerisinde barındırdığı 3.6 milyondan fazla Suriyeli sığınmacı ve sınır hattında oluşan güvenlik endişeleri nedeniyle Türkiye bu durumun kontrolünü sağlayabilmek adına birçok düzenleme yapmış ve sayısız önlem almıştır.

Dünyada en çok sığınmacıyı barındıran ülke olan Türkiye özellikle sınırları içerisinde barındırdığı Suriyeli sığınmacılar nezdinde gerek toplumsal gerekse siyasal olarak birçok yönden etkilenmiştir. Ülkelerinde devam eden iç savaştan kaçarak kendilerine daha güvenli bir liman arayan Suriyeli sığınmacılar Türkiye'yi yeni evleri olarak benimsemişlerdir. Türkiye'de geçirdikleri her geçen gün bu topraklara olan bağlılıkları artan Suriyeli sığınmacıların durumu daha kalıcı bir hal almaktadır. Ülkelerinde devam eden kriz ortamının herhangi bir çözüme ulaşmamış olması ve yakın zamanda da çözüme ulaşma umudunun bulunmaması ise bu durumun çok daha uzun bir süre devam edeceğinin göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durumun hukuksal ve yönetsel boyutta en az sorunla atlatılabilmesi ise göç olgusunun her anlamda en iyi şekilde anlaşılabilmesi ile mümkün olacaktır. Yapılan yasal düzenlemeler ve alınan önlemlere ek olarak göç olgusu kuramsal olarak da iyi anlaşılmalı ve mevcut durum bu bağlamda analiz edilmelidir. Bu noktada Türkiye'de bulunan Suriyeli sığınmacıların bugüne kadar ortaya çıkardığı ve bundan sonra ortaya çıkaracağı etkiler kuramsal olarak da ele alınmalı ve yapılacak olan yeni düzenlemelerin ve alınacak yeni önlemlerin bu bağlamda da değerlendirilmesi gereklidir.

KAYNAKÇA

Abadan Unat, N. (2006). *Bitmeyen göç: konuk işçilikten ulus-ötesi yurttaşlığa.* İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Akçadağ, E. (2012). *Yasa dışı göç ve Türkiye*. Bilge Adamlar Kurulu Raporu. Rapor No: 42. İstanbul: Bilgesam Yayınları.

Arango, J. (2000). Explaining migration: a critical view. *International Social Science Journal*, 52 (165), 283-296.

Castles, S. ve Miller, M. J. (1998). *The age of migration-international population movements in the modern World*. New York: Guilford Press.

Ciğerlioğlu, O. ve Kara, A. (2017). Suriyeli mültecilerin mekânsal analizi, *KAYES 2017 I. Uluslararası Kahramanmaraş Yönetim, Ekonomi ve Siyaset Kongresi* (12-14 Ekim 2017), Kahramanmaraş.

Çağlayan, S. (2006). Göç kuramları, göç ve göçmen ilişkisi. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (17), 67-91.

Erten, S., Güneş, M. ve Beyazıt, E. (2018). Bir göç kapısı Reyhanlı-göçün etkileri üzerine bir araştırma. A. Ertuğrul ve M. E. Uludağ (Ed.), *I. Uluslararası Göç ve Mülteci Kongresi Bildirileri* içinde (s. 543-558), Düzce: Düzce Üniversitesi Yayınları.

Faist, T. (2000). *The volume and dynamics of international migration and transnational social spaces*. Oxford: Clarendon Press.

Göç İdaresi Genel Müdürlüğü (2020a). *Geçici koruma güncel veriler-istatistikler*. https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638 (Erişim Tarihi: 18.09.2020).

Göç İdaresi Genel Müdürlüğü (2020b). *Geçici Koruma Kapsamında Bulunan Suriyelilerin Yaş ve Cinsiyet Dağılımı*. https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638 (Erişim Tarihi: 18.09.2020).

Güneş, M. ve Beyazıt, E. (2017). Uluslararası göçün kent kimliğine etkileri, *MECAS II. Conference Proceedings*. Sarajevo: Dobra Knjiga, 462-471.

Hagen-Zanker, J. (2008). Why do people migrate? A review of the theoretical literature. *MPRA Working Paper,* No: 28197, https://mpra.ub.uni-muenchen.de/28197/ (Erişim Tarihi: 01.12.2018).

Hammar, T., Brochmann, G., Tamas, K. ve Faist, T. (1997). *International migration immobility and development: multidisciplinary perspectives*. London: Bloomsbury Academic.

Karasu, M. A. (2018). Türkiye'ye yönelik dış göçler: Suriyeli sığınmacı göçü ve etkileri. *Paradoks Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi*, 14(1), 21-41.

Kirişçi, K. ve Karaca, S. (2015). Hoşgörü ve çelişkiler: 1989, 1991 ve 2011'de Türkiye'ye yönelen kitlesel mülteci akınları. M. Murat Erdoğan, Ayhan Kaya (Ed). *Türkiye'nin Göç Tarihi: 14. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Türkiye'ye Göçler* içinde (s. 295-314), İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Lee, E. S. (1966). A theory of migration, *Demography*, 3(1), 47-57.

Lewis, W. A. (1954). Economic development with unlimited supply of labor. *The Manchester School*, 22(2), 139-191.

Massey, D. S., Durand, J. ve Malone, N. J. (2005). Principles of operation: theories of international migration. C. Suarez-Orozco, M. Suarez-Orozco ve D. B. Qin-Hilliard (Ed.), *The new immigration* içinde (s. 21-35). New York: Routledge.

Mutluer, M. (2003). *Uluslararası göçler ve Türkiye: kuramsal ve ampirik bir alan araştırması Denizli-Tavas*. İstanbul: Çantay Kitabevi.

Özcan, E. D. E. (2017). Çağdaş göç teorileri üzerine bir değerlendirme. *İş ve Hayat Dergisi*, 4(2), 183-215.

Özyakışır, D. (2013). *Göç, kuram ve bölgesel bir uygulama*. Ankara: Nobel Yayıncılık.

Paker, M. (2005). *Psikolojik açıdan göç*, (İrfan Kuzu Söyleşi). https://www.birikimdergisi.com/guncel/46/psikolojik-acidan-goc, (Erişim Tarihi: 13.02.2019).

Petersen, W. (1958). A general typology of migration. *American Sociological Review*, 23(3), 256-266.

Ravenstein, E. G. (1885). The laws of migration. *Journal of the Statistical Society of London*, 48(2), 167-235.

Ravenstein, E. G. (1889). The laws of migration. *Journal of the Royal Statistical Society*, LII, 241-301.

Sert, Ş. D. (2012). *Uluslararası göç yazınında bütünleyici bir kurama doğru*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Stark, O. (1991). *The migration of labour*. Oxford-UK: Basil Blackwell Publishers.

Tekeli, İ. ve Erder, L. (1978). *Yerleşme yapısının uyum süreci olarak iç göçler*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.

UN Operational Portal (2020). *Refugee situations*. https://data2.unhcr.org/en/situations (Erişim Tarihi: 01.07.2020).

UNHCR Türkiye (2019). *Küresel eğilimler 2019*. https://www.unhcr.org/tr/, (Erişim Tarihi: 01.06.2020).

UNHCR Türkiye (2020). *Türkiye'deki mülteci ve sığınmacılar*. https://www.unhcr.org/tr/turkiyedeki-multeciler-ve-siginmacilar (Erişim Tarihi: 01.07.2020).

Velieceoğlu Yonca, A. (2014). Türkiye'deki Suriyeli mülteciler. S. Karaca ve U. Doğan (Ed.), *Suriyeli göçmenlerin sorunları çalıştayı sonuç raporu* içinde (s. 26-34). Mersin: Mersin Üniversitesi Bölgesel İzleme Uygulama Araştırma Merkezi.

Wickramasinghe, A. A. I. N. ve Wimalaratana, W. (2016). International migration and migration theories. *Social Affairs: A Journal for the Social Sciences*. 5(1), 13-32.

World Bank Report (2015). *Turkey's response to the Syrian refugee crisis and the road ahead.* New York: The World Bank.

Yalçın, C. (2004). *Göç sosyolojisi*. Ankara: Anı Yayıncılık.

Yardım, M. (2017). Göç ve entegrasyon politikaları ışığında Fransa'da toplumsal kabul. *Göç Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 100-136.

Yüksel, U., Bulut, M. N. ve Mor, Z. (2014). *Türkiye'de bulunan Suriyeli mülteciler: infografik rapor*. Ankara: Uluslararası Orta Doğu Barış Araştırmaları Merkezi.

Bölüm 75

ÇOCUK İSTİSMARININ GAZETE VE İNTERNET HABERLERİNDE TEMSİLİ

Yılmaz DAŞLI[1]
Tuba BOZKURT[2]

1 Doç. Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi.
2 Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İletişim Bilimleri Ana Bilim Dalı Yükseklisans Öğrencisi.

Giriş

Çocuk istismarı son zamanlarda sosyal bilim alanı içerisinde en çok tartışılan olgulardan biri haline gelmiştir. Toplumların sağlıklı bir biçimde kendini devam ettirebilmesi, toplum dinamiklerini geleceğe aktaracak olan çocukların fiziksel ve ruhsal olarak sağlıklı bir şekilde yetişmesine bağlıdır. Tartışmasız çocuk unsuru, toplumda sürekli güncel tutulması gereken konulardan birisidir. Çünkü bir ülkenin geleceği çocukların iyi eğitilmesine, kendilerine güvenmelerine, sorunsuz bir çocukluk dönemi geçirmelerine ve gerek ruhsal gerekse fiziksel olarak sağlıklı olmalarına bağlıdır (Kaya, 2019). Bunun aksini iddia etmek hiç kuşkusuz geri kalmış topluluklara özgü bir ifade ediliş biçimi olacaktır. Nitekim aile, bir çocuğun yukarıda sayılan tüm özelliklerinin koşulsuz sağlandığı en temel kurumlardan biridir. Ancak, sık sık gerek internette gerek sosyal medyada gerekse gazete ve televizyonlarda kimi zaman toplumu derinden yaralayan istismar haberleri, çocukların bu güven ortamlarına ve özellikle ruhsal gelişimlerine darbe vurmaktadır.

Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından çocuk istismarı, "çocuğun sağlığını, fiziksel gelişimini olumsuz yönde etkileyen, bir yetişkin, toplum veya ülkesi tarafından bilerek veya bilmeyerek yapılan davranışlar" (World Health Organization Child Maltreatment, 2016) olarak tanımlamaktadır. DSÖ'nün yaptığı bildirimlere göre erişkinlerin çocukluk dönemlerinde yaklaşık dörtte biri fiziksel istismara, kadınların beşte biri, erkeklerin yaklaşık onda biri çocukluk dönemlerinde cinsel istismara maruz kalmaktadır. Ayrıca dünyada her yıl 15 yaş altında bulunan 31 bin çocuğun yaşamını çocuk istismarı nedeniyle kaybettiği bildirilmektedir (Bakır ve Sevgisun, 2017). Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verilerine göre, son 10 yılda 482 bin 908 kız çocuğu devletin izniyle evlendirilmiş ve 15 yaşın altında cinsel istismara uğrayarak doğum yapan çocuk sayısı ise 15 bin 937 olarak kayıtlara geçmiştir (TÜİK, 2015). Yine Adalet Bakanlığı'nın 2015 verilerine göre yılda ortalama 8 bin çocuk cinsel istismara uğramakta ve cinsel suçların % 46'sı çocuklara karşı işlenmektedir (http://www.adlisicil.adalet.gov.tr/istatistik_2015/CEZA/48). Çocuğa yönelik cinsel istismarda Türkiye dünya listesinde üçüncü sırada yer almaktadır (Özcebe vd., 2015).

Çocuk istismarı fiziksel, cinsel, duygusal ve ekonomik olarak sınıflandırılmaktadır. Fiziksel istismar çocuğun kendisine bakmakla yükümlü olanlardan fiziksel zarar görmesi ve bedensel bütünlüğünün bozulması olarak tanımlanmaktadır (Kılıç ve Özçetin, 2018). Bu ihmal ve istismar çocuklara aletsiz (tokat, tekme, ısırma, sarsma vb.) ve aletli (kemer, tava gibi herhangi bir ev eşyası, hortum, sigara, ütü, sıcak su ve yiyecekler vb.) çeşitli şekillerde uygulanmaktadır. Fiziksel ihmal ve istismar ciddi sağlık sorunlarına hatta ölüme bile neden olmaktadır (Kurtay, 2007). Ge-

nel olarak çocukta fiziksel ihmal ve istismar çeşitli sakatlıklar, kırıklar, beyin kanamaları, iç organ yaralanmaları sonucu ortopedik sakatlıklar, felçler, havale, zeka özürü ve çeşitli organ yetersizlikleri olmakla birlikte, bu hasarların çok ağır olması durumunda ise ölümün ortaya çıktığını görülmektedir (Tuğut, 2019).

Cinsel istismar çocuğun bir yetişkin tarafından cinsel gereksinim ve isteklerini karşılamak için zorla ya da ikna edilerek kullanılması olarak tanımlanmaktadır (Tuğut, 2019). Cinsel istismar çocuğun en az kendisinden altı yaş büyük bir kişi tarafından cinsel doyum için zorla veya ikna edilerek kullanılması ya da başkasının bu amaçla çocuğu kullanmasına izin verilmesidir (Tıraşçı ve Gören, 2007). Çocukların cinsel istismara maruz kalmaları onlar için, bu suça teşebbüs eden saldırgan için ve de toplum için psikolojik ve sosyal sonuçları, yasal ve ahlaki boyutları ve yaptırımları olan ciddi bir sorundur (Selvi vd., 2011). Çocukların psikolojik, sosyal ve bilişsel gelişimlerini etkileyen cinsel istismar her yaşta, her sosyo-ekonomik düzeyde, her bölgede, her türlü etnik grupta ve kültürde yaşanabilen evrensel bir sorundur (Kılıç ve Özçetin, 2018). Cinsel istismar, istismar türleri içerisinde tespit edilmesi en zor olanıdır.

Duygusal istismar ise, çocuk ve gençlerin, kendilerini etkileyen tutum ve davranışlara maruz kalarak ya da gereksinim duydukları ilgi, sevgi ve bakımdan mahrum bırakılarak toplumsal ve bilimsel standartlara göre psikolojik hasara uğratılmaları durumudur. Çocuğun üzerinde güç sahibi olan, genellikle çocuğun yakın çevresinde bulunan kişi ya da kişiler tarafından gerçekleştirilir. Duygusal istismara maruz kalan çocuklarda aileden uzaklaşma, gergin olma, bağımlı kişilik, değersizlik duyguları geliştirme, uyumsuzluk ve saldırgan davranışlarda bulunmaya sık rastlanılan durumlardır (Kara, Biçer ve Gökalp, 2004).

Çocuğun gelişimini engelleyici, haklarını ihlal edici işlerde ya da düşük ücretli iş gücü olarak çalışması ya da çalıştırılması ekonomik istismar olarak tanımlanmaktadır (Sarı Yıldırım, Ardahan ve Öztornacı Özgüven, 2016). Çocukların işgücüne katılma oranı 2016 yılında 15-17 yaş grubundaki %20.8 iken, bu oran 2017 yılında %20.3 olarak belirlenmiştir. Erkek çocuklarında işgücüne katılma 2016 yılında %27.8, kız çocuklarında %13.4 iken 2017 yılında erkek çocuklarında %28.5 ve kız çocuklarında %11.8'dir (TÜİK, 2018). Çocukların çalışma nedenleri gelir dağılımında giderek artan adaletsizlik, yaygınlaşan yoksulluk, köyden kente hızlı göçler ve bunun sonucunda ortaya çıkan toplumsal ve ekonomik sorunlar, kaçak işçiliğin artması, çocuk emeğinin ucuz olması ve işverenin ucuz işgücünü tercih etmesidir. Bu nedenlerin her biri bir diğerinin hem sebebi hem de sonucu olabilmekte, böylece bir kısır döngü ortaya çıkmaktadır (Dur ve Öztürk, 2017; TÜİK, 2018). Çocuklar çocukluklarını yasayacakları, eğitim görecekleri bu yaşlarda, eğitimden yoksun kalmakta, ekonomik is-

tismar ve sağlıksız koşullarda çalıştırılmaları nedeniyle sağlık sorunları yaşayabilmektedirler. Çocukların küçük yaşlarda, uzun süre ve uygun olmayan çalışma koşullarına sahip işyerlerinde çalışmaları onların fiziksel, psikolojik ve sosyal gelişimlerini olumsuz yönde etkileyebilmektedir.

UNICEF'in 2010 yılı çocuk istismarı raporuna göre, Türkiye'de yaşayan 7-18 yaş arasındaki çocukların yüzde 56'sının fiziksel istismara, yüzde 49'unun duygusal istismara ve yüzde 10'unun cinsel istismara tanık olduğu görülmektedir (UNICEF, 2010). Ayrıca raporda yer alan bilgilere göre bizzat istismara maruz kalan çocukların ifade edildiği rakam da göz ardı edilmeyecek derece önemlidir. Hal böyle olunca bu tür haberlerin medyada nasıl kendisine yer bulduğu ve kamuoyuna nasıl aktarıldığı günümüzde önemli bir gündem maddesi olmaktadır. Nitekim çocuk istismarı haberleri gerek üslup gerekse gazete ve internet haberlerinde yer alış biçimi ile son derece hassas yaklaşılması gereken bir konudur.

Çocuk istismarının gazetelerdeki yer alış biçimine bakılacak olursa, konunun öneminin anlaşılması açısından, yapılan çalışmalar azımsanmayacak ölçüdedir. Salman (2019)'ın *Çocuk Odaklı Habercilik El Kitabı'*nda sadece çocuk istismarı suçu ile ilgili olmamak üzere çocukların toplum içindeki haklarına da geniş yer verilerek, medyaya düşen görevlere kapsamlı bir şekilde değinilmiştir. Hiç kuşkusuz çocuk bir bireydir ve bu bireylerin toplumda sağlıklı bir süreç ile yaşamlarına devam etmesi aileden tutun da medyanın da en önemli gündem başlıklarından birisidir.

Genel olarak istismar haberlerin internet ortamında ve gazetelerde yer alınışına bakıldığında, mağdurun buzlanmış fotoğrafı görülmektedir. Daha çok çocuk figür ya da çocukları dolaylı yoldan çağrıştıran resimlerin olduğu görülmektedir. Öte yandan haber verilirken çarpıcı başlık seçilmesine önem gösterilmektedir. Örneğin*: 'iğrenç olay', 'kan donduran olay', 'sözün bittiği yer'* gibi ifadeler kullanılmaktadır. İnternet ortamında yer alan pek çok çocuk istismarı haberi, yazım dili açısından aşırı öznellik taşımaktadır. Genel olarak bakılınca bu durum çok açık ve net bir şekilde görülmektedir.

Ayrıca kimi yayın organları ticari kaygı gütmektedir. Çocuk istismarı haberleri tiraj konusuna ne kadar dahil edilmelidir tartışılır elbette fakat hayatın pek çok alanında olduğu gibi ekonomik sebepler az da olsa çocuk istismarı haberlerinin medyada yer alış biçimini etkilemektedir. İşte bu noktada çocuk istismarı haberleri oluşturulurken, güç de olsa gazete ve internet kaynakları kendine has bir dil geliştirmek durumundadır. Ayrıca bu metinler itinalı bir çalışma istemektedir. Çünkü çocuğun hem suçu işleyene karşı yeniden savunmasız hale gelmesi hem de gelecekteki yaşantısı bir nevi göz önüne alınmalıdır. Öte yandan çocuk istismarı haberleri incelendiğinde göze çarpan bir unsur vardır ki o da kimlik ifşa etme durumudur. Çalışmanın ilerleyen kısımlarında genişçe değinileceği üzere

sansür konusu, bazı yayın organlarında yayın politikalarına göre şekil almaktadır. Bu da demek oluyor ki örneğin çocuk istismarı haberlerine karşı aşırı hassas bir tutum takınan yayın sahipleri, kimlik gizleme konusunda pek de umursar bir tavır takınmamaktadır. Taciz ile suçlanan kişinin yüzünün açıkça gösterildiği fotoğraflar pek de azımsanmayacak bir oranda gazete ve internet haberlerinde yer alabilmektedir.

Bunun yanı sıra cinsel istismara uğrayan çocuk, eğer 18 yaşına yakınsa ve kendini ifade edebiliyorsa, gazete ve internet haberlerinde çocuğun sözlerine de yer verilmektedir. Bu tür haber metinlerinde eğer çocuğun ifadesine yer verilmişse, genelde bir bilirkişi gözetiminde alınan ifadeler olduğu düşünülmekle birlikte, bazı durumlarda da metin yazarları tam bir haber metnine dönüştürmek için bu ifadelere aktarım yapabilmektedir. Elbette gazete ve internette yer alan çocuk istismarı haberlerinin ne kadar doğru ne kadar yanlış olduğu burada tartışılmayacaktır. Ancak doğru, net, açık ve kesin bilgi alma hakkı, toplumun aynı zamanda beklediği ve önem verdiği bir konu olarak kabul edilmektedir. Taciz mağduru çocukların ifadeleri genellikle haber metinlerinde yer bulurken, genel bir tarama yapıldığında azımsanmayacak kadar çok haber metinlerinde sadece olayın gelişim, başka bir tabirle, vuku bulma kronolojisi yer almaktadır. Bu haber metinlerini tüketen kitle açısından bakıldığında, mağdur çocuğun ifadesinin yer aldığı haber metinleri daha çok ilgi çekmekte ve merak giderici yönünün daha çok olduğu görülmektedir.

Jerry Coyne (2013) *Şeytanın Çocuğu* adlı eserinde cinsel tacize uğrayan çocukların söylemlerine yer vermektedir ve bu da gazete haberlerindeki cinsel istismara uğramış çocukların sözleri ile paralel bir durumu gözler önüne sermektedir. Böylesine hassas bir konuda söylenecek çok fazla şeyin olduğu ifade edilebilir ancak böylesine kapsamlı ve önem arz eden bir konuda sınırlı bir çalışma oluşturmak, bir farkındalık adına küçük bir adım olarak görülebilir.

Çocuk İstismarı Haberlerinin Gazetelerde Yer Alış Biçimleri

Genel olarak gazetelere bakıldığında çocuklara yönelik istismar haberleri pek çok açıdan değerlendirilebilir. Bunlardan ilki gazete haberlerinde genellikle bu tür olaylar için ağır ifadelerin kullanılmasıdır. Bu ifadelere bakınca gazetelerdeki haber metinlerinin son derece öznel yazıldığı ifade edilebilir. Kamuoyu vicdanını bu denli rahatsız eden bir konuda elbette basın yayın organlarına da çok iş düşmektedir. Ancak bunun tartışmasını bir kenara bırakarak denilebilir ki çocuk istismarı gerek halka duyurmak gerekse halkı bilinçlendirmek açısından istisnasız topluma en doğru ve güvenilir haberlerin verilmesi gereken konuların başında gelmektedir.

Genel bir bakış açısı ile bakılınca gazetelerin bu konulara gereken hassasiyetin, kimi zaman istisnalar olsa da, gösterildiği görülmektedir.

Nitekim bahsedilmesi gereken bu istisnalardan başlıcası, mağdur çocuğun kimliğinin ifşa edilmesidir. Bu durum pek çok açıdan sorun teşkil etmektedir zira 18 yaşından küçük bir çocuğun başına gelen bu kötü durum karşısında çocuğun meyus halini gazete sayfalarında ismi ile vermek, aslında basın kanununda yasaktır ve gerek ulusal gerekse yerel basının bu kurala riayet ettiği görülse de istisnası bir elin parmağını geçmemektedir. Ayrıca gazetelerde yer alan çocuk istismarı haberleri her zaman geniş yer kaplamamakla birlikte olayın niteliği, meydana geliş zamanı, taciz edenin yakınlık derecesi, bölgesi, çocuğun yaşı vb. unsulara göre değişmektedir.

Çocuklara yönelik istismar haberleri fiziksel istismar, duygusal istismar, cinsel istismar ve ekonomik istismar olmak üzere dört başlık altında incelenebilir.

Fiziksel İstismar Haberleri

Fiziksel istismar, çocuğa yönelik fiziksel olarak her türlü zarar verici davranış olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu istismar türü kimi zaman dövme, vurma, darp etme olarak tanımlanabilir. Gazetelerde yer alan haberler incelendiğinde ise haberlerin çoğunun cinsel istismar ile ilgili olduğu ve fiziksel istismar ile ilgili haberlere daha az yer verildiği görülmektedir. Gazeteler, genellikle fiziksel tacizi gerçekleştiren şahsın yüzünü gizlememektedir. Ayrıca gizlemek bir yana tacizcinin kimliği açık açık yazılarak okuyucu ile paylaşılmakta ve kimi zaman da tacizcinin fotoğrafı buzlanmadan paylaşılırken, ismi harfleme yöntemi ile gizli tutulmaktadır. Gazetelerin fotoğrafı ifşa edip ismi gizli tutmasının yayın politikaları ile alakalı olduğu söylenebilir. Nitekim hem tacizcinin ifşa edilme isteği hem de basın hukukuna aykırı davranmama ya da hukuk yaptırımları, gazete eşik bekçilerini böyle bir tutarsızlığa itebilmektedir. Zira böylesi yüz kızartıcı bir suç karşısında gazete sahiplerinin halk ile aynı doğrultuda düşünmüş olması ve aynı hissiyatları vuku bulması şaşılacak bir durum olmamakla birlikte, toplumsal bir aynılık ve farkındalık olarak görülebilir. Gazetelerde yer alan çocuklara yönelik fiziksel istismar haberleri de belirli bir atmosferi içerdiği düşünülürse tacizcinin resmini gizli tutmak gerek gazete sahiplerine gerekse metin yazarlarına saçma gelebilmektedir.

Habertürk Gazetesi'nin 20.02.2018 tarihli *Babalığın Batsın* başlığı altında verilen bir haber incelendiğinde haber dilinin son derece eleştirel olduğu görülmektedir. Genellikle halkın duygularına tercüman olmaya çalışan gazete metinlerinde haber dili suçu işleyene yönelik ağır sıfatlar kullanılarak okuyucuya verilmektedir. Gazete metinlerinde mağduru koruyucu, suçluyu küçük düşürücü ifadelerin kullanılması sıklıkla karşılaşılan bir durumdur.

Toplumun hassas değerlerini yakından ilgilendiren bir konu olmasından ötürü, çocuklara yönelik fiziksel istismar haberleri gazeteler ta-

rafından genellikle geniş bir alan ile verilmektedir. Kimi zaman da küçük bir köşede bu tür haberlere rastlasak da genel itibariyle bu haberlerin gazetelerde kendisine genişçe yer bulduğu ifade edilebilir. Ayrıca çocuk istismarı haberleri kendi içinde yoruma açık haberler olduğundan metni hazırlayan kişi öznel ifadeler kullanarak haber metnini çarpıcı ifadelerle desteklemektedir.

Öte yandan gazetelerde yer alan fiziksel istismar haberleri incelediğinde, gizliliğe ve mağdurun kimliğini ortaya çıkaracak bilgiler verilmemesine dikkat edildiği görülmektedir. Bunun bir sonucu olarak gazete haberleri daha çok mağdurun ve olayı gerçekleştirenin isminin baş harflerini vermektedir. Eğer mağdurun fotoğrafı varsa resim buzlanmakta ancak mağdurun değil suçu işleyenin fotoğrafında yüzünün açıkça sergilendiği söylenebilir. Gazeteler yayın ilkeleri doğrultusunda gizliliğin korunmasını sağlamakta ve özellikle mağdur çocuğun psikolojik durumunu olumsuz etkileyecek durumlardan kaçınmaktadır. Elbette ki bu durum tüm gazeteler için geçerli değildir. Kimi gazetelerin yayın sahipleri bu kuralı göz ardı edebilmektedir. İstismara uğrayan çocuğun resmi bile kimi gazetelerce tiraj uğruna buzlanmış gibi görünüp aslında yüz hatları kolayca seçilen bir siluete dönüştürülmektedir.

Pusula Gazetesi'nde yer alan 18.01.2017 tarihli *Cinsel İstismardan Gözaltına Alındı* başlıklı haberde, buzlama yönteminin çok hafif bir şekilde kullanıldığı görülmektedir. Haber metnine tümden bakıldığında rahatlıkla söylenebilir ki çocuklara yönelik fiziksel taciz haberlerinde buzlama tekniği istisnasız kullanılmaktadır lakin *Pusula Gazetesi'nin* haberinde taciz ile suçlanan kişinin de resmi kapatılmıştır. Daha evvel bazı gazetelerin tacizcinin resmini gizleme gereği duymadığına makalenin başında değinilmişti. Etik olarak suçu işleyen kişinin resminin kapatılması tartışmaya açık bir olgudur ancak bazı gazete sahiplerinin yayın politikalarına bakıldığında, buzlama tekniğinin kullanımının kimi öznel sebeplere ve kişisel durumlara bağlı olduğu rahatlıkla söylenebilir. Bunun dışında mağdur çocuğun resminin ve kimliğinin kesinlikle gizli tutulması bilinen bir gerçektir ve taciz ile suçlanan kişiden farklı olarak haber metnini hazırlayan kişinin inisiyatifine bağlı değildir.

Gazete metinlerinde fiziksel istismar haberlerinde sonuç, genelde en başta verilmektedir. Okuyucunun haberi okuyup okumayacağına ilk cümleyi okuduktan sonra karar verdiği görülmektedir. Fiziksel istismar haberlerinde de tek bir cümle ile konuya giriş yapıldığı ve ardından detaya geçildiği görülmektedir. Örneğin; *Çaycuma'da Okul Servis Şoförlüğü Yapan Bir Kişi, Fiziksel İstismar İddiasıyla Gözaltına Alındı* (Pusula Gazetesi, 18.01.2017) başlıklı haberde, olay net bir şekilde ifade edilmiştir ve akabinde detay verilmiştir. Tacizcinin evli ve iki çocuk babası olması, olayın Zonguldak'ta yaşanması, taciz ile suçlanan kişinin adliyeye sevk edilmesi gibi.

Duygusal İstismar Haberleri

Duygusal istismar çocuğun duygusal, gelişimsel veya psikolojik iyilik durumunu zedeleyen bir veya birden fazla tekrarlayan hareketlerin defalarca olmasıdır (Tuğut, 2019). Duygusal istismar pek çok açıdan ele alınabileceği gibi genellikle çocuğun hor görülmesi olarak açıklanabilir. Genel olarak gazetelerde yer alış biçimlerine bakılınca bazı gazetelerin çocuklara yönelik duygusal istismar haberlerini halka manşet olarak verdiği görülmektedir. İstismar haberlerini manşetine taşıyan gazetelerin genellikle doğrudan bir olay olarak haber yapmadığı görülmektedir. Zira bu tür haberlerde olay söz konusu ise olayın oluş biçim ve gelişme aşamalarından sonra mağdurun olmasa da ebeveynlerinin görüşlerine yer verilmektedir ve haberin sonlandırıldığı görülmektedir. Ancak yoruma dayalı ve duygusal istismar haberlerinde genellikle sosyal bir tepki, bir uzmanın görüşleri, istismar olayına bakan bir davanın tutumlarının eleştirilmesine yönelik haberler verilmektedir. Bunun dışında çoğunlukla tek bir olaya bağlı durumlar haber yapılmamaktadır. Ayrıca çocuk istismarı ile ilgili uzman bir kişinin görüşüne yer verilen röportajlara da gazete metinlerde denk gelmekteyiz. Çocuğun duygusal yapısı, psikolojik durumu genellikle göz önüne alınan haberlerdir ki sıklıkla bir uzmanın görüşlerine de yer verilir.

Duygusal istismar haberleri söylem olarak da farklılık içermektedir. Örneğin *Milliyet Gazetesi'nin* 08.08.2020 tarihli *Uzmanlar Uyardı: Benim Paşa Oğlum Diye Sevmeyin* başlıklı haberinde, cinsel ve ekonomik istismar haberlerine göre daha yüzeysel bir dil kullanıldığı görülmektedir. Haber metni detaylı incelendiğinde *"*Şiddet eğiliminin temelinin çocukluk döneminde atıldığını belirten uzmanlar anne ve babaları uyarıyor" , "Şiddet uygulayan kişiler rehabilite edilmeli" gibi ifadelerle karşılaşılmaktadır. Görüldüğü üzere duygusal istismar haberleri diğer istismar türlerine göre daha nesnel ve bilimsel bir dil ile oluşturulmaktadır. Nitekim cinsel istismar haberlerinde görülen ifadeler (iğrenç, ahlaksız, kan donduran, vb.) duygusal istismara maruz kalmış çocukların haberi verilirken pek kullanılmamaktadır.

Cinsel İstismar Haberleri

Genel bir bakış açısı ile bakılınca gazete ve internette en çok yer alan istismar türü cinsel istismar haberleridir. Bu tür haberlere diğer istismar türleri ile kıyaslanınca daha çok rastlanmaktadır. Nitekim cinsel istismar haberleri toplumda en çok tepki çeken haberler olmakla birlikte diğer istismar türlerine göre çocukta daha çok olumsuz etki bırakmasından dolayı önem arz etmektedir. Cinsel istismar haberlerini fiziksel istismar haberleri ile karşılaştırınca aralarında benzerlikler görülebilir ancak cinsel istismara uğramış bir çocuğun psikolojik olarak yıkıma uğrama ihtimali çok daha fazla olmaktadır. Fiziksel istismar daha çok çocuğun kaza dışı nedenlerle

yaralanması veya ailesi tarafından yeterince gözetilmemesine bağlı gelişen kazaları kapsarken (Kara, Biçer, ve Gökalp, 2004; 47) cinsel istismar ise bizzat çocuğun bedeninde yönelik kasıtlı bir istismarı ifade etmektedir.

Cinsel istismar, çocuğun bir yetişkin tarafından cinsel gereksinim ve isteklerinin karşılanması için zorla ya da ikna edilerek kullanılması olarak tanımlanabilir (Tuğut, 2019). Böyle bir durumda haber editörleri gazetelerde çocuklara yönelik cinsel istismar haberini verirken toplumun psikolojisini de göz ardı etmemektedir. Nitekim bu tür haberler özellikle anne babalarda ciddi sorunlara yol açabilmektedir. Hal böyle olunca gazetelere bakılınca cinsel istismara maruz kalmış bir çocuğun haberinin manşet olarak verildiği pek rastlanan bir durum olarak görülmemektedir. Yerel ve ulusal basında gazeteler incelendiğinde, ulusal yayın yapan gazeteler cinsel istismara yönelik haberleri genellikle ilk sayfasında fakat dar bir alanda verirken, yerel basın daha çok diğer sayfalarda haberi vermektedir. Nitekim ulusal yayın yapan gazeteler birkaç cümle ile haberi okuyucuya verdikten sonra orta sayfalarda genişçe bir detayına yer vermektedir.

Çocuklara yönelik cinsel istismar haberleri gazetelerde ne yazık ki sıkça rastlanılan haberler olmakla birlikte, haber metinlerine bakıldığında, uzman görüşleri hariç, bu tür olayların azaltılmasına yönelik içeriklere rastlanmamaktadır. En azından cinsel istismar haberlerinde sadece olay akışı verilirken, fiziksel ya da ekonomik şiddete uğramış bir çocuk için ne gibi tedbirler alınabilir, gazeteler bu tür olaylara da zaman zaman değinmektedir. Cinsel istismar haberlerinde olayın nasıl ve kim tarafından nerede gerçekleştiği unsurları eksiksiz aktarılmaktadır. Öte yandan istismarcının kimliği açık bir şekilde beyan edilmese bile, çocuğun yakını mı yoksa tanıdık olmayan birisi tarafından mı gerçekleştirildiği gibi bilgiler de verilmektedir. Genel olarak cinsel istismar haberleri gazete metinlerinde aynı doğrultuda haberleştirilmektedir. Başka bir deyişle bu tür haberler, ilk sayfada birkaç cümle ile açıklanırken akabinde orta sayfalarda kendisine genişçe bir yer bulmaktadır.

Cinsel istismar haberlerine bazı gazeteler genişçe yer ayırmaktadır. *Sabah Gazetesi'*nin 04.05.2020 tarihli *Halı Sahaya Giden Çocuğa Cinsel İstismar* başlıklı haberinde olay, geniş bir şekilde aktarılırken *"Anneden tüyler ürperten ifade"* gibi söylemlerin yanı sıra hem istismarcının hem istismara uğrayan çocuğun hem de annenin kimliğinin gizli tutulduğu görülmektedir. Ayrıca haber metninde çocuğun kaç yaşında olduğu hakkında bilgi verilmemesi de dikkat çekici görülebilir. *Habertürk Gazetesi'nin* 25.08.2019 tarihli haberinde ise yine detaylı bir anlatım göze çarparken haber, "Antalya'nın Manavgat ilçesinde kız çocuğu M.İ.'ye (13) bebek arabasındaki 1,5 yaşındaki kardeşinin yanında cinsel istismarda bulunan market işletmecisi H.K. tutuklandı. Market sahibinin küçük kıza yaptığı istismar ise marketin güvenlik kamerasına anbean yansıdı" şeklinde ifade edilmektedir.

Ekonomik İstismar Haberleri

Gazetelerde yer alan ekonomik istismar haberlerine gelince, çoğunlukla konu itibariyle cinsel, fiziksel ve duygusal istismar haberlerine kıyasla gazetelerde çok fazla yer bulmadığı söylenebilir. Bu tür haberler incelendiğinde, çocuk işçileri, ebeveynleri tarafından sokakta çalıştırılmaya zorlanan başka bir deyişle dilendirilen çocuklar, ucuz işçi olarak çalıştırılmak için kaçırılan çocuklar vb. görülmektedir. Öte yandan eğitim ve öğretimden mahrum edilen çocuklar (Tuğut, 2019), ekonomik istismar olarak değerlendirilirken gazeteler genellikte bu tür haberleri toplumsal bir sorun olarak okuyucuya vermektedir. Birkaç örnek ile genişletilecek olursa, *Cumhuriyet Gazetesi'nin* 25.08.2020 tarihli haberinde 15 yaşındaki bir çocuğun çalışmak zorunda olduğu ifade edilirken haber, "Samsun'da çocuk işçi fındık bahçesinde öldürüldü!" "Samsun'un Terme ilçesi Akçagün Mahallesi'nde 15 yaşındaki çocuk tarım işçisi Doğan Yılmaz fındık bahçesinde vurularak öldürüldü." şeklinde verilmektedir. Yine *Cumhuriyet Gazetesi'nin* haberine göre ekonomik istismara maruz kalan çocuklara tarım sektöründe rastlanmaktadır. "Tarım sektöründe en büyük emek gücü çocuk işçiler oldu", "Sosyal ekonomik yapının da zorlamasıyla kısır bir döngü on yıllardır devam ediyor. Gezici tarım işçileri ve onların en büyük emek gücü çocuklar oldu. Kalkınma Atölyesi, UNICEF Türkiye işbirliği ile hazırlanan raporda, yoksul yaşamlar süren mevsimlik işçilerin umudunun 'çocuk' olduğu vurgulandı" (Cumhuriyet Gazetesi, 07.05.2020).

Çocuklara Yönelik İstismar Haberlerine Gösterilen Tepkilerin Gazete Haber Metinlerinde İfade Edilişi

Çocuk istismarı haberlerinin gazetelerde yer alış biçimleri incelendiğinde göze çarpan bir başka unsur; istismar haberine gösterilen tepkilerin gazetelerde yer alış şeklidir. Nitekim herhangi bir bölgede böyle bir istismar haberi duyulur duyulmaz gazete metinlerindeki ilk cümle *'halk sokağa döküldü'* şeklindedir. Suçun niteliğine bakılınca çoğu gazetenin böyle bir cümle kurması tesadüf değildir ve akabinde haber metinleri benzer şekilde *'halkın öfkesi'*, *'öfkeli kalabalık', 'linç girişimi'*, *'polis merkezinde toplanan kalabalık'* gibi ifadelerin hemen hemen tüm gazete haberlerinde kullanıldığına şahit olunmaktadır.

Bazı gazete haberlerinin, çocuklara yönelik istismar haberlerinde son derece özenle seçilmiş kelimeler kullanılırken, bazı gazetelerin kullandığı öznel ve ağır itham yüklü cümleler, profesyonellikten uzak gibi görünse de, söz konusu çocuklara yönelik çirkin bir eylem olunca, gazetelerin haber dilinin de ister istemez öznelleştiğini ve bilimsel olmaktan uzak, daha anlaşılır bir biçime dönüştüğü görülmektedir. Hiç kuşkusuz çocuklara yönelik istismar haberleri, sadece tek bir iletişim organından halka sunulmamaktadır. Gazetede yer alan bir haberin diğer çeşitli haber organları tarafından da metne sadık kalınmadan kamuoyu ile paylaşıldığı

bilinen bir gerçektir. Hal böyle olunca bilgilerde bazı karışıklıklar, yer ve zamanda yanlışlıklar, verilerde göz ardı edilen unsurlar olagelmektedir. Buna istinaden çocuk istismarı haberlerinin toplumun tüm kesimini ilgilendirmesi, bu haberlerin es geçilmemesinin gerekliliğini zorunlu kılmış ve haberin aktarımında hataların meydana gelmesine sebep olmaktadır. Ancak bu demek değildir ki istismar haberleri yalan yanlıştır ve çoklu bir aşamadan geçmeden halka sunulmamalıdır.

Elbette ki doğru ve eksiksiz haber tüm kitle iletişim araçlarının ve basın yayın organlarının asli görevidir lakin küçüklü büyüklü yanlışlıkların olması, çocuklara yönelik istismar haberlerinin ikinci bir gündem olmasına sebep olmamalıdır. Bu yanlışlıkları giderecek daha bilgin ve alanında yetkin gazetecilerin olması ve doğruluğu ve sağlam haberciliği kendisine ilke edinmiş bir gazeteciliğin oluşturulması gerekmektedir. Bu tartışılması gereken ayrı bir konu olmasından ötürü üzerinde durulmayacaktır. Ancak hiçbir tartışma çocuk istismarı olaylarının önüne ket vurmamalı ve gazeteler en doğru ve kesin bilgiye ulaşmada sınır tanımamalıdır. Bunun önemi gerek mağdur olan çocuk gerekse kamuoyu için çok önemlidir. Bunun yanı sıra gazetelerde yer alan bazı haberlerde, çocuk istismarı olayının örgüsü ve gelişim sırası anlatılırken bazı gazete metinlerinde sondan başa doğru gidildiği görülmektedir.

Çocuk İstismarı Haberlerinin İnternet Ortamında Yer Alış Biçimi

Teknolojinin artması ile birlikte bilgiye erişim de hız kazanmıştır. Bu gelişmenin neticesinde internet haberciliği hızla yükselmiş ve çağımızda artık eline gazetesini alıp okuyan bireyler yerini, cep telefonundan ya da tabletinden online haber okuyan bireylere bırakmıştır. Hal böyle olunca internet haberciliği gün geçtikçe popülaritesini arttırmış, haberler artık internet ortamından takip edilir olmuştur.

Çocuk istismarı özellikle Türkiye gibi nüfusunun büyük bir çoğunluğu muhafazakâr insanlardan oluşan toplumlar için tabu olarak görülmektedir (Kaya, 2012; Çakmak, 2018). Çocuk istismarı gibi hassas bir konunun gazetelerden sonra internet ortamında nasıl ifade edildiğine gelince benzer özellikler ile birlikte bazı farklılıkların da olduğu görülmektedir. Evvela internet haberciliği gazetelere nazaran görselliği daha farklı kullanmaktadır. Örneğin bir çocuk istismarı ile ilgili haber verilirken internet ortamında genellikle simgesel resimler kullanılmaktadır. İnternette yer alan çocuk istismarı haberleri verilirken genellikle böyle bir olayın yaşandığını çağrıştıran fotoğrafların kullanıldığı görülmektedir. Okuyucu habere tıklamadan görseli gördüğü anda haberin içeriğini tahmin edebileceği şekilde görseller kullanılmakla birlikte mağdurun resimlerine ya da ailesinin resimlerine çok fazla rastlanmamaktadır. İnternet ortamı çağrışımlı resimleri sıklıkla kullanmaktadır ve aynı zamanda fotoğraf kullanacaksa eğer tıpkı gazetelerde olduğu gibi buzlama tekniği ile okuyucuya sunulmaktadır.

Belli başlı konularda örneğin siyasi haberlerde herhangi bir parti liderinin sözlerine yer verilecekse eğer, o partinin liderinin herhangi bir zamanda çekilmiş resmini kullanmak internet haberciliğinde pratik kazandırmaktadır. Siyasi liderin konuşmayı yaptığı andaki fotoğrafını kullanmak elzem görülmemektedir. Ancak bu açıdan bakıldığında çocuk istismarı haberleri farklı kategoride değerlendirilmelidir. Nitekim bu haberlerde yanlış bir görsel kullanmak olumsuz sonuçlara neden olabilir. Dolayısıyla görsellerin kullanılması çocuk istismarı haberlerinin içeriğini oluşturmakta haber metinlerini hazırlayan kişilere kolaylık sağlamaktadır. Bunun yanında bu haberlerin önemi akıllara gelince eğer kesin bir bilgi yoksunluğu varsa ve fotoğraf mevcut değilse halka yanlış bilgi aktarılarak konunun önemine darbe vurulabilmektedir.

Zira çocuk haberlerinin medyada yer alış şekli, konunun topluma sunuluş sürecinin ve bu süreçte medyanın konuya duyarlılığının önemli göstergeleridir. Hal böyle olunca internet haberlerinde çocuklara yönelik istismar konusu, gerekli hassasiyet ve kurallara bağlı olarak verilmelidir. Etik olarak bakıldığında çocuk istismarı haberleri ayrı bir makale konusu olacak kadar geniştir ve sadece bu haberlerin internet ortamında veriliş biçimlerine bakarak üzerine söylenecek çok fazla şey olduğu görülmektedir. Kısaca söylenecek en önemli şey, mağdur çocuğun gerek sosyal gerek psikolojik hayatını etkileyecek her türlü söylem ve ifadelerden haber metinlerinde olabildiğince kaçınılması gerektiğidir. İnternette yer alan çocuk istismarı haberleri de yine aynı şekilde fiziksel ve duygusal cinsel ve ekonomik istismar olmak üzere dört başlık altında toplanabilir.

Fiziksel İstismar Haberleri

Bir çocuğun kendisini ifade edebilmesi bilişsel ve fiziksel yeteneklerinin gelişmiş olmasına bağlıdır. Özellikle fiziksel olarak istismara uğramış bir çocuğun gerek yaşadığı süreç olsun gerekse psikolojik durumu, daha da özen gösterilmesi gereken bir durum olarak görülmektedir. İnternet ortamında fiziksel olarak tacize uğramış bir çocuğun haberinde, söylem büyük önem arz etmektedir. Nitekim böylesine rahatsız edici bir haberde, haber metinleri araştırıldığında internet haberlerinde evvela olay açık ve net bir şekilde birkaç cümle ile verilmektedir.

Fiziksel istismar haberlerinde, birkaç cümle ile özetlenen haberlerin ardından bir görsel ile haber desteklenmektedir. Görseller genellikle temsili olmakla birlikte internet haberlerinde gazetelerden farklı olarak çocuğun ya da istismarcının görseline yer verilmediği görülmektedir. Dolayısıyla genel olarak bakıldığında fiziksel olarak istismara uğramış bir çocuğun görseli, internet haberciliğinde çok kullanılmamaktadır.

Yukarıda *BBC Türkçe*'de yer alan 13 Aralık 2019 tarihli görsel yer almaktadır. Fiziksel istismar haberi birkaç cümle ile verildikten sonra olayı çağrıştıran bir resim kullanılmaktadır. Ancak *BBC Türkçe*'nin haber metninde fiziksel istismara uğrayan kız çocuğunun yaptığı resme yer verildiği belirtilmiştir. Dolayısıyla gerek internet haberlerinde olsun gerekse gazete haberlerinde, 18 yaşından küçük fiziksel istismara uğramış çocukların resimlerine yer verilmemektedir. Ayrıca bazı internet sitelerinde, yukarıdaki haberde olduğu gibi, uyarı yazıları da yer almaktadır. *"Uyarı: Bu haberdeki bazı ayrıntıları rahatsız edici bulabilirsiniz."* Daha çok fiziksel olarak istismara uğrayan çocuk haberlerinde görülen bu uyarı yazıları, duygusal olarak istismara maruz kalmış çocuk haberlerinde pek de karşılaşılan bir durum değildir.

Duygusal İstismar Haberleri

Bu tür haberlerde internet ortamında tıpkı fiziksel istismar haberlerinde olduğu gibi sık rastlanmaktadır. Genel olarak bakıldığında çocuklara yönelik istismar haberleri her açıdan eleştiriye açık ve toplumun tamamı tarafından kabul görmeyen haber türlerindendir. Özellikle duygusal açıdan gelişimini tamamlamamış bireylere yönelik her türlü fiziksel ve zihinsel kısıtlayıcı hareketler rahatsız edici bulunmakta ve zaman zaman da gizleme gereği duyulmaktadır.

Bir çocuğun duygusal yönden istismar edilmesi demek; gelişimsel ve psikolojik iyilik durumunu zedeleyen her türlü davranış olarak tanımlanabilir (Tuğut, 2019: 95). İnternette yer alan çocuk istismarı haberleri de bu açıdan bakılınca, duygusal istismara uğramış çocukların haberleştirilmesi en az gazetelerde yer alan haberler kadar güç durumda olmaktadır. Belli başlı örnekler incelendiğinde duygusal yönden istismara uğrayan çocuk haberleri ne yazık ki cinsel istismara maruz kalan çocuk haberleri kadar yaygındır. Bu haberlerden çok az bir kısmı hariç genellikle mağdurun da

failin de yüzü gizlenmekte ve isimler harflendirilmektedir. Öte yandan bazı internet haberlerinde duygusal açıdan şiddet gören ve tacize uğramış çocuğun adı, istisnasız gizli tutulurken failin adı bazı haber metinlerinde açıkça verilmektedir. "Bir süredir imam nikahlı yaşadığı S.D.A.'nın oğlu S.Y.A'yı darbettiği ve işkence yaptığı iddia edilen üvey baba Ramazan A, polis ekiplerince gözaltına alındı" (www.milliyet.com, 06.05.2020).

Duygusal şiddete uğrayan çocukların internet haberlerinde görsellere yer verilmemektedir. Genellikle mağdur çocuğun resmi buzlanırken kimi zaman da sadece haberin konusunu çağrıştıran görseller bulunmaktadır. Ayrıca bu tür haberlerde şiddet gören çocuğun ifadesine, cinsel taciz mağduru çocukların olduğu haberlerden daha çok yer verilmektedir.

Cinsel İstismar Haberleri

Bu tür haberler gazetelerden farklı olarak internet ortamında çarpıcı görsellerle verilmektedir. Nitekim genel bir bakış açısı ile bakılınca cinsel istismar olgusu daha evvel değinildiği üzere toplumu en çok sarsan haberlerin başında gelmektedir. Çünkü çocuklara yönelik her türlü art niyetli eylem toplum nezdinde zaten kabul görmezken, cinsel istismar olgusu başlı başına ve direkt toplumun ruh sağlığını etkileyen olumsuz durum teşkil ettiği herkesçe kabul görmüş bir gerçek iken, bu tür haberlere gerek internet gerekse gazete ortamında sıkça rastlamak doğru ve eksiksiz haber almanın önemini de ortaya koymaktadır.

Zira bu tür haberleri kamufle edici bir dil kullanmak veyahut da haklı gösterici bir söylemde bulunmak gerek görsel gerekse yazılı basın için istenmeyen bir durum olacaktır. Bu sebepledir ki genel bir bakış açısı ile bakılınca internette yer alan cinsel istismar haberleri, daha çok öznel, eylemi gerçekleştireni kınayıcı, çarpıcı ve açık bir dille verilmektedir. İnternette yer alan bu tür haberler incelendiğinde genellikle *'iğrenç', 'utanmaz', 'inanılmaz', 'çirkin', 'kan donduran', 'ahlaksız'* vb. ifadelere rastlanmaktadır. Öte yandan bu ifadelerin kullanımı da haber metinlerinde kişisel bir dili daha cazip hale getirmektedir. Nitekim örnek vermek gerekirse son zamanlarda bir tarikat şeyhinin 12 yaşındaki bir kız çocuğunu istismar ettiği haberi gündemi epey meşgul etmiş ve aynı zamanda da –tacizci bir din adamı olunca- haber metinlerinde son derece kişisel ve suçlayıcı bir dil kullanılmıştır. Haberi *Milliyet.com* "Son dakika: 12 yaşındaki kıza cinsel istismarda bulundu! 'Büyütülecek bir şey yok' dedi" şeklinde verirken (milliyet.com, 04.09.2020), *Mynet.com'*un haberi verirken *"iğrenç, sapık şeyh, örtbas etmeye çalıştı"* gibi öznel ifadeler kullandığı görülmektedir (www.mynet.com, 07.09.2020).

Ekonomik İstismar Haberleri

İnternette yer alan çocuklara yönelik ekonomik istismar haberleri incelendiğinde, gazete metinlerinde yer alan haberlerden farklı bir olguyla pek

karşılaşılmamaktadır. İnternet haberlerinde de tıpkı gazetelerde olduğu gibi ekonomik istismar kategorisinde genellikle çocuk işçiler ile ilgili olan haberlerin ağır bastığı göze çarpmaktadır. Buna ek olarak internet haberleri incelendiğinde daha çok bu tür haberlerin belli bir araştırmanın sonucu olan sosyal durumların haberleştirilmesi ile ortaya çıktığı söylenebilir.

Örneğin*; halk haber.org* adlı bir sitenin 24 Şubat 2014 tarihli *Çocuk işçi artıyor* başlıklı bir haberinde Türkiye'de yaşları 6 ila 17 arasında değişen çocuk işçilerle ilgili bir araştırmanın sonucunun haberleştirildiği görülmektedir. Öte yandan çocukların ekonomik açıdan istismar edilmesi, internet haberlerinde aynı zamanda onların mağduriyetini de gözler önüne sermektedir. Örneğin *T24*'ün "*Polatlı'da Tarlada Çalışan Çocuklar, Cihazları Olmadığı İçin Uzaktan Eğitim Alamıyor"* başlıklı haberinde çocukların hem küçük yaşta çalıştırılmaları hem de eğitim haklarından uzak kaldıkları vurgulanmaktadır. *T24* haberi verirken yaşları *7 ila 14* arasında değişen çocukların *günlük 80 lira yevmiye* ile işe gönderildiklerini ifade ederek bu çocukların ekonomik yönden istismar edildiklerine ortaya koymaktadır (T24, 19.09.2020).

Ekonomik istismara uğrayan çocukların eğitim, sağlık, barınma gibi hakları gasp edilmekle kalmayıp aynı zamanda düşük ücretle çalıştırılarak istismar edilmelerinin yanı sıra şiddete de uğradıkları zaman zaman haber metinlerinde yer almaktadır**.** *Kocaelidenge.com* adlı internet sitesinin *Gebze'de Çocuk İşçi Skandalı! Dakikalarca Darp Etti* (kocaelidenge.com, 21.08.2020) başlıklı haberinde çocukların çok küçük yaşlarda çalıştırılması yetmiyormuş gibi bir de şiddet gördüklerine değinilmektedir. Haberin devamında "Gebze'de bir iş yeri sahibi yanında çalışan 14 yaşındaki çocuk işçiyi dakikalarca darp etti. Sosyal medyadan paylaşılan görüntüler tepkiye neden oldu" ifadelerine yer verilmektedir. Bütün bunlara ek olarak bir başka haber sitesi olan *Cumhuriyet.com'*da çocuğun istismar edilme şekilleri sıralanarak alınması gereken tedbirlerin önemine değinilmektedir. "Çocuğa gerekli olan şekilde gıda veya barınma olanağı sağlamamak veya ihtiyacı olan bakımı vermemek, uzun süre çocuğu evde yalnız başına bırakmak, çocuğun yeterli beslenmemesi, mevsime uygun giyinmemesi, sürekli karnının aç olması, banyo yapmaması, kirli kıyafetlerle dolaşması, ihtiyacı olan tıbbi ve ruhsal tedavinin sağlanmaması, okula göndermesi, sözlü aşağılama, çocuğun varlığını kabullenmeyi reddetmek, çocuğa yönelik ihmale örnek olarak gösterilebilir" (www.cumhuriyet.com, 20 Şubat 2020).

Çocuk İstismarı Haberleri Açısından İnternet ve Gazete Haberlerinin Karşılaştırılması

Çalışmanın başında ve ortasında kısmen değinilen bir konuya ayrı bir başlık altında değinmekte fayda vardır nitekim çocuklara yönelik istismar haberleri, toplumun tüm kesimini ilgilendirdiği düşünülünce bu haberlerin niteliği, oluşturulması ve kamuoyu ile paylaşılması süreci ciddi bir

önem arz etmektedir. Çünkü söz konusu olan bir bireyin çocukluk süreci ile alakalıdır ve hiç kuşkusuz çocukluk, yaşamın temel aşamalarından biridir ve bu döneminin etkisi tüm yaşam boyu devam etmektedir. Böylesine önemli bir süreçte yaşanan her türlü gelişme toplumun gelecekteki huzuru ve refahı için büyük bir önem ve aynı zamanda da her türlü önlem gerektirir. Öte yandan gazete ve internette yer alan bu istismar haberleri doğru bir şekilde okunduğunda, gerek mağdur gerekse aileler için ve aynı zamanda toplum için son derece önemli farkındalıklar oluşturabilir. Zira bilinen bir gerçektir ki çocuk; sık sık yeniden istismar edileceği ve ebeveynleri tarafından terk edeceği duygusunu yaşar (Yüksel, 2003). Çocuk istismar haberleri ne kadar gün yüzüne çıkarsa ve bu suçu işleyen kişiler toplumdan ne kadar çok dışlanırsa, bu suça iştirak etmenin de o derece azalacağı su götürmez bir gerçektir. Bu sebepledir ki gazete ve internet haber metinlerinde çocuk istismarına yönelik detaylı bilgilerin yer aldığına sıklıkla şahit olunmaktadır.

Ayrıca internet haberlerinden farklı olarak gazete haberleri, ilk sayfalarında genellikle küçük bir sütun ayırarak bu haberleri duyurma yoluna gitse de orta sayfalarında büyük çoğunlukla konuya geniş yer verildiği görülmektedir. Ayni şekilde internet haberciliğinde de dikkat çekici bir başlık kullanıldıktan sonra habere tıklayan kişi, konuya dair geniş bir içerikle karşılaşacaktır. Burada dikkat çekici olan, ayrı bir sayfasında gazetelerin konuya tekrar değinmesi, konunun daha önemli olduğunu çağrıştırmaktadır. Ancak internette haberler bir tık uzağımızda olduğu için, erişimin de kolaylığı hesaba katıldığında, okuyucu, konu ne denli önemli olursa olsun, kısa bir okuma aşamasından sonra haberi geçebilmektedir.

Diğer taraftan internet haberleri, gerek içerik yoğunluğundan gerekse bilgiye ulaşım hızından olsun, çocuk istismarı haberleri de dahil, okuyucuya düşünmek için fazla zaman tanımamaktadır. Çünkü internet haberleri dinamik, aynı zamanda da sürekli yenilenen gündem ile birlikte akışkandır. Aynı gün içerisinde dünün haberi konumuna düşen haberler görmek işten bile değildir. Fakat gazete haberleri göz önüne alındığında, geleneksel bir bakış açısı ile bakılmak mecburi olsa da çocuk istismarı haberleri –manşet değilse- ilk sayfada yer aldıktan sonra okuyucu devamını okumak için başka bir alana yönlendirilir. Bu da gerek kağıt unsuru gerekse üzerine düşünme açısından olsun gazete okuruna, haberi yorumlamak için zaman kazandırmak demektir. Bir başka farklılık internet haberciliğinde link gönderme durumu mevcuttur. Çocuk istismarı ile ilgili bir haberi internetten okuyan bir ebeveyn, linki kopyalayarak başka bir ebeveyne göndererek hızlı bilgi akışını kolaylıkla sağlamaktadır. Günümüzde gazeteler, haber ve bilgilerin paylaşımı hususunda, insanların hafızasına ve tesadüflere mahkum kalmış durumdadır.

Kimi görüşlere göre gazeteler, çocuk istismarı haberlerini tiraj açısından değerlendirmektedir. Mağdur çocuğun yaşadığı duygusal, psikolojik ve fiziksel şiddetin ortaya çıkarılması amacından farklı olarak çok satma kaygısını ön planda tutan görüşler de mevcuttur. Bu kaygı, günümüz tabiri ile tıklanma olarak adlandırılan, internet ortamında da var olan bir durumdur ve gerek gazeteler gerekse internet haberleri konu ne olursa olsun haber metinlerini oluştururken muhakkak bir ticari kaygı güttüğünü savunan fikirler de bulunmaktadır. Bu durumdan farklı olarak gazete haberlerinde yer alan çocuk istismarı haberleri, sadece bir olaya değil, aynı zamanda bu tür olayların engellenmesine de yönelik haberleri zaman zaman gündeme getirmektedir. İnternet haberleri araştırıldığında sadece olayın olduğu haberlere denk gelinse de, internet haberciliğinde de bu tür içeriğe sahip haberler yer almaktadır. İster yazılı basın olsun ister internet haberleri, birbirine paralel ve benzer haber metinleri ile gündelik yaşamda yer almaktadırlar. Çocuk istismarı haberleri, gazete ortamında orijinal kaynaklarla, ki bu kaynakların güvenirliliği ve araştırılması gerektiği ayrı bir konudur, daha çok günlük yaşamda yer alırken, internet haberleri temsili resimleri sıkça kullanmaktadır.

Çocuk istismarına yönelik gazete ve internet haberlerinin incelendiği bu çalışmada denilebilir ki çocuklara yönelik cinsel taciz, ister sözlü olsun ister fiziksel, aynı şekilde gazete ve internette ister ticari kaygı ile verilsin ister toplumsal bir sorumluluk olarak, bu haberlerin yer alış biçimi en başta tüm kamuoyunu psikolojik olarak etkileyen haberlerdir. Yazım aşamasından tutun da haber metinlerinin içeriğine ve hatta yayınlanmasına kadar dikkatle incelenmesi gereken metinlerdir. Zira içerisinde pek çok hassas bilgi barındıran bu haberler, gazetelerde tiraj uğruna boy boy resimlerle verilmemelidir. En azından sözlü ya da fiziksel tacize uğrayan 18 yaş altı birey için yayın sahipleri bu durumu göz ardı etmemelidir. Genel bir çerçeve ile bakıldığında, yasal yaptırımların da etkisiyle, bu haberlerde sansüre özen gösterildiği görülmektedir ancak her konuda olduğu gibi çocuk istismarı haberleri de kendi içinde dikkat gerektiren bir önem arz etmektedir.

Neticede gazete haberleri günümüzde daha çok orta yaş kesime hitap eden türden haberler olduğu düşünülürse, çocuk istismarı haberleri kategorisinde yazım dili olarak hiç kuşkusuz daha anlaşılır, açık ve net olmak durumundadır. Bu durum aynı zamanda internet gazeteciliği için de geçerlidir ancak gazete haberlerinde çocuk istismarı ile ilgili metinler incelendiğinde, kısa, öz, sade cümlelerin varlığı dikkat çekicidir. Ayrıca internet haberlerinde çocuk istismarı ile ilgili haberlerde yoruma dayalı cümlelerin çokluğu, gazete haberlerine nazaran daha ağır basmaktadır. Her iki yayın organı da aslında çocuk tacizleri ile ilgili açıktan aynı amaca yönelmektedir. Bu amaç; farkındalık oluşturmak ile açıklanabilir. Elbette ki ticari kaygı da söz konusudur fakat çocuk istismarı haberlerinde azal-

ma olması ve hatta tamamen bu vakaların azalması, hem internet hem de gazete haberciliğinde ortak paydadır. Nitekim çocuk istismarının azaltılabilmesi için toplumsal bilinç veya duyarlılık yaratılması gerekmektedir.

Sonuç

Çocuklar hiç kuşkusuz bir ülkenin en önemli unsurudur. Hal böyle olunca çocuklara yönelik her türlü tehdit, zorbalık, taciz ve bedenlerine olan bir saldırı tüm sosyal hayatı etkileyen ve aynı zamanda da toplumu yakından ilgilendiren bir konudur (Kaya, 2017). Medya, bu tür haberlerine verirken aynı zamanda toplumu bilinçlendirmek ve sosyal psikolojiyi yaralamayacak bir şekilde davranmak zorundadır. Bu çalışmada sadece internet ve gazete haberlerinin çocuk tacizi haberlerini veriliş şekli tartışılmıştır. Ancak bu olgu o kadar kapsamlı ve önemlidir ki; hiçbir zaman belli bir çalışma ya da sözlü tartışma ile sınırlı tutulmamalıdır. Medya, sahip olduğu güç ile birlikte çocuk istismarı haberlerine hiçbir zaman duyarsız kalmamalı ve bu suça yönelik tüm olgu ve gerçekleri halka tüm çıplaklığı ile aktarmalıdır.

Çocuk istismarı hiçbir zaman göz ardı edilen bir olay olmamakla birlikte, çoğu zaman da devamında toplumsal bir etki meydana getirmektedir. Zira çocuk cinsel istismarı Türkiye'deki mevcut yasalarda da önemli bir suç olarak tanımlanmıştır. (Keser, 2011:13) Böylesi önemli bir konuda kitle iletişim araçları her türlü önemi vermekte ve halkı bilgilendirmektedir. Özellikle aile içi cinsel istismar suçunda suça ortak olan bütün aile bireylerini gazete ve internet haberleri genişçe yer vererek sayfalarına taşımaktadır. Aynı zamanda pek çok kere de yapılan söyleşilere ve uzmanların görüşlerine de yer verilmektedir. Çok dikkat çeken bir mesele olmakla beraber çocuk istismarı, her daim güncelliğini koruyan bir toplumsal meseledir. Gazetelerde çocuğa yönelik cinsel istismar suçları haberlerine zaman zaman çeşitli bilirkişilerin de yorumlarıyla birlikte verilmektedir ve sıklıkla konunun önemine vurgu yapılmaktadır. Ayrıca bu suçun azalmasına ve hatta tamamen yok olmasına yönelik eylem ve hareketlerin varlığı da mevcuttur.

Hiç kuşku yok ki çocuk istismarı ve ihmali dünyada milyonlarca çocuğu ve ailelerini etkileyen önemli bir toplumsal sorundur (Kaytez, Yücelyiğit ve Kadan, 2018). Bu soruna duyarsız kalmak mümkün olmamakla birlikte, gazete ve internet haberlerine bakılınca da aslında konunun önemi ortaya çıkmaktadır. Bilinçli ya da bilinçsiz, farkında olsa da olmasa da her gazete ya da internet haberleri okuyucusu bu haberleri görünce ister istemez bir rahatsızlık duymakta ve kendisini sorumlu hissetmektedir. Bu durum son derece insani olmakla birlikte haber metinlerinde kullanılan rahatsız edici ifadeler de gerek kullanılması açısından gerekse dikkat edilmesi gereken hususlar olduğundan ötürü, haber metinlerini oluşturanlara büyük yük düşmektedir. Bu yük, ne kadar belirli bir sorumlulukla taşınır

tartışılır elbette ancak şu da bir gerçektir ki çocuk, korunmaya muhtaç bir varlıktır ve yine çocuk, taciz gibi tüm hayatını etkileyecek bir olay ile karşılaştığı zaman bunu kamuoyuna duyurmanın tek yolu kitle iletişim araçları ile birlikte günümüzde gittikçe popülaritesini arttıran sosyal medyadır. Bu olayların yaşanmaması toplumun ortak kanaatidir lakin geçmişten günümüze bakınca, böyle bir arzunun gerçek olması için daha çok yol kat edilmesi gerektiği görülmektedir.

KAYNAKÇA

Bakır, E. ve Kapucu, S. (2017). Çocuk ihmali ve istismarının Türkiye'de yapılan araştırmalara yansıması: Bir literatür incelemesi. *Hacettepe Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi*, 4(2),syf:13–24.

Bulut, H. (2016). Pedofili bozukluk ve ensest: Olgu sunumu, The Journal of Psychiatry and Neurologıcal Sciences, 29, syf:281-285.

Coyne, J. (2013). *Şeytanın Çocuğu*, Çeviren: Asuman SAYINER, Ankara: Trend Yayınevi.

Çakmak, B. (2016). Türkiye Yazılı Basınında Yer Alan Çocuk İstismarı Haberlerinin İncelenmesi, Global Media Journal, 9 (17), https://globalmediajournaltr.yeditepe.edu.tr/sites/default/files/ogrenci_calismasi_bekir_cakmak.pdf, Erişim Tarihi: 13.09.2020.

Dur, A.İ.B. ve Öztürk, M. (2017). Türkiye'de ve dünyada çocuk işçiliği ve mücadele politikaları: SDÜ MYO öğrencileri üzerine bir araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(3), 613-635.

Elarousy, W., Helal, H., & Villiers, L. (2012). Child abuse and neglect: Student nurses' knowledge and attitudes. *Journal of American Science*, 8, syf:665-667.

http://www.pusulagazetesi.com.tr/13-yasindaki-cocuga-cinsel-istismara-11-yil-hapis-90226-haberler, Erişim Tarihi:08 Aralık 2017.

http://www.pusulagazetesi.com.tr/5-yasindaki-kiz-cocuguna-cinsel-taciz-iddasi-tutuklandi-150388-haberler, Erişim Tarihi:12 Temmuz 2020.

https://t24.com.tr/haber/polatli-da-tarlada-calisan-cocuklar-cihazlari-olmadigi-icin-uzaktan-egitim-alamiyor,904276, Erişim tarihi 20 Eylül 2020.

https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-50760912

https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/goz-yummak-da-istismar-1721976, Erişim tarihi:20.02.2020.

https://www.haberturk.com/fatih-oflaz-in-kizina-cinsel-istismarini-hangi-gazete-nasil-gordu-2067247, Erişim Tarihi:20 Temmuz 2018.

https://www.halkhaber.org/cocuk-isci-sayisi-artiyor, Erişim Tarihi:24 Şubat 2014.

https://www.kocaelidenge.com/asayis/gebze-de-cocuk-isci-skandali-dakikalarca-darp-etti-h30184.html, Erişim tarihi: 21.08.2020.

https://www.milliyet.com.tr/gundem/son-dakika-istismarcinin-ses-kaydi-ortaya-cikti-sok-sozler-6297647, Erişim tarihi: 21.08.2020.

https://www.milliyet.com.tr/gundem/tekirdagda-uvey-ogluna-iskence-yaptigi-iddia-edilen-kisi-gozaltina-alindi-6206612, Erişim Tarihi: 06.05.2020.

https://www.milliyet.com.tr/gundem/tekirdagda-uvey-ogluna-iskence-yaptigi-iddia-edilen-kisi-gozaltina-alindi-6206612, Erişim Tarihi: 06.05.2020.

https://www.mynet.com/eyyup-fatih-sagban-igrenc-istismari-parayla-ortbas-etmeye-calismisti-detaylar-ortaya-cikti-110106584758, Erişim tarihi 07.09.2020.

Kara, B., Biçer, Ü. ve Gökalp, S. A. (2004). Çocuk istismarı, *Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi,* 47(2), 140-151.

Kaya, K. (2012). Alan Ayckbourn'un Absurd Person Singular Oyununda Evlilik Kurumu, *Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 36(2), 121-138.

Kaya, K. (2017). Ayckbourn's Stage Reaction to Families Buried in Technology. *A Journal of the Romanian Society of English and American Studies (RSEAS)*, (23), 77-88.

Kaya, K. (2019). *Alan Ayckbourn'un Oyunlarında Aile*. Ankara: Sonçağ Akademi.

Kaytez, N., Yücelyiğit, S. ve Kadan, G. (2018). Çocuğa Yönelik İstismar ve Çözüm Önerileri, Eurasıan Journal Of Health Scıences, 1(1), 18-24.

Keser, İ. (2011). Çocuk Cinsel İstismarı: Diyarbakır Örneği, Adana: Karahan Kitabevi.

Kılıç, A., & Özçetin, M. (2018). Çocuk istismarı ve ihmalini önlemede kanıta dayalı yaklaşımlar. *Fırat Tıp Dergisi/Firat Med J*, 23 (3),107-112.

Kurtay, D. (2007). Çocuk istismarı alanında sosyal hizmet. http://blog.milliyet.com.tr/Blog.aspx?BlogNo=54873.

Özcebe, H., Biçer, B.K., Öner, S., Saban A., & Alınoğlu, G. (2015). Turizm ve Seyahatte Çocukların Cinsel Sömürüsü Küresel Araştırması: Türkiye Raporu, http://www.globalstudysectt.org/ (Erişim Tarihi:27/11/2018).

Salman Aktaş, U. (2019).Haberde Çocuk: Çocuk Odaklı Habercilik El kitabı, İstanbul: IPS İletişim Vakfı Yayınları.

Sarı, Y. H., Ardahan, H., ve Öztornacı, Ö. B. (2016). Çocuk ihmal ve istismarına ilişkin son 10 yılda yapılan sistematik derlemeler. *TAF Prev Med Bull*, 15(6),501-512.

Selvi, Y., Güzel, Özdemir, P., Atli, A., & Gündoğdu Kıran, S. (2011). Aile içi cinsel istismar sonrası zedelenmiş cinsellik: Kompulsif cinsel davranışları olan bir olgu sunumu. *Düşünen Adam Psikiyatri ve Nörolojik Bilimler Dergisi*, 24, 85-88.

Tıraşçı, Y. ve Gören, S. (2007). Çocuk istismarı ve ihmali, *Dicle Tıp Dergisi,* 34(1), 70-74.

Tuğut, N. (2019). Çocuk ihmali ve istismarı, Editör: Yılmaz Daşlı, *Sosyal Sorunlarda Güncel Tartışmalar*, iç. (89-114), Ankara: Anı Yayıncılık.

TÜİK (2018). İstatistiklerle Çocuk 2017.

UNICEF, Türkiye'de Çocuk İstismarı ve Aile İçi Şiddet Araştırması Özet Raporu. http://panel.unicef.org.tr/vera/app/var/files/c/o/cocuk-istismariraporu-tr.pdf Alıntılanan makale Çocuk istismarı ve ihmali eğitiminde psikodrama yönteminin kullanılması (Use of psychodrama method in trainings about child abuse and neglect) (Erişim tarihi:11.12.2015.).

World Health Organization Child Maltreatment (2016), http://www.who.int/mediacentre/factsheets/fs150/en/ (Erişim Tarihi: 27/11/2018).

Bölüm 76

COVİD-19 SÜRECİNDE SEBZE KURUTMA FABRİKASINDA ÇALIŞANLARIN İŞYERLERİNDE ALINAN İSG ÖNLEM ALGILARININ BELİRLENMESİ

***Berna GÜR*[1]**

1 Dr. Öğr. Üyesi Hitit Üniversitesi, Teknik Bilimler MYO, Mülkiyet Koruma ve Güvenlik Bölümü, Çorum / TÜRKİYE ORCİD: 0000-0002-0674-4612

GİRİŞ

Virüs sahip olduğu DNA veya RNA sayesinde canlı hücrelerde kendini çoğaltabilen ve ancak mikroskopla görülebilen enfeksiyon etkenidir. (http://tr.wikipedia.org/) Virüsler insan, hayvan ve bitki dâhil bütün canlılara bulaşabilir. Coronovirüs ise çengele benzeyen çıkıntısından dolayı bu ismi alan tek zincirli RNA'sı bulunan bir virüs çeşididir.(Çetintepe ve İlhan, 2020)

Virüsler ortam şartlarına bağlı olarak farklı sürelerde canlı kalabilirler. Uygun sıcaklık ve nem ortamında birkaç gün pürüzsüz alanlarda ise birkaç saat canlı kalabilirler. Coronovirüsler canlılara damlacıklar yoluyla buluşabilir. Bulaşma en çok kış ve ilkbahar aylarında görülür. (Çetintepe ve İlhan,2020)

Dünyada ilk covid 19 vakası Çin in Wuhan şehrinde 08 Aralık 2019 tarihinde ülkemizde ise 10 Mart 2020 tarihinde ilk kez görülmüştür. (Polat ve Coşkun, 2020)

Virüsün tüm ülkelerde görülmesi, hızla bulaşması vaka sayısını ve ölüm sayılarının hızla artması çoğu ülkede hastanelerde yer kalmaması gibi temel nedenlerden dolayı WHO'u (Dünya Sağlık Örgütü) Covid -19'u "pandemi" olarak ilan etmiştir. (Ateş, 2020)

Dünya sağlık örgütünün 6 Eylül 2020 tarihli verilerine göre toplam vaka sayısı 29.703,69 iken 929.186 kişi vefat etmiştir. (WHO, 2020)

Tüm dünya ülkelerinde olduğu gibi ülkemizde de pandeminin yayılımını önlemek için ilk günden itibaren önlemler alınmıştır. İlk vakanın görüldüğü 10 Mart 2020'den hemen sonrasında okullardaki eğitime ara verilirken, insanların toplu bulunabileceği ortamlar ve işyerleri geçici olarak kapatılmıştır. Birçok meslekte uzaktan çalışmaya geçilmiştir. En çok ölümlerin görüldüğü 65 yaş ve üstü kişilerin ve 20 yaş altı gençlerin sokağa çıkmaları yasaklanmıştır. (Ateş,2020)

Alınan tedbirlerle birlikte kapanan birçok iş kolu olmasına rağmen insan yaşamının temelindeki gıda sektörü üretime devam etmiştir. Gıda sektöründe yer alan meyve sebze kurutma tesisleri veya fabrikaları insan yaşamında önemli bir yere sahiptir. Bu tesislerin kurulma amaçları farklılık gösterse de temelde raf ömrü kısa olan meyve ve sebzelerin ömrünü uzatmak amacındadırlar. Böylece ekonomik açıdan da israfın önüne geçilmektedir. Profesyonel meyve sebze kurutma tesislerinde birçok üretim aşamaları bulunmaktadır. Bu aşamalar seçme-ayıklama, yıkama, soyma, dilimleme, kurutma aşamalarıdır. (ekotec.com.tr/meyve-sebze-kurutma-tesisi-nelerden-oluşur/)

Covid-19 iş hukuku, sosyal güvenlik hukuku ve İSG hukuku olmak üzere üç başlıkta etkisini göstermiştir. Bu üç başlıkta yer alan etkilerin bir

kısmı yasal sorumluluklar getirirken, bir kısmı ise işverene ve çalışan yol göstermek için oluşmuştur. Pandemi süreci boyunca işverenler uymaları gereken yükümlülüklerin yanında mevzuatta var olan bazı düzenlemelerden ve avantajlardan yararlanabilirler. İşverenlerin bu avantajlarla üretim kayıplarının ve işçilere ödediği ücret yükünün azalması amaçlanmaktadır. (Esen, 2020)

Covid-19'un gıdayla bulaşması ile ilgili henüz bir veri yoktur. Ancak Amerikan Gıda ve İlaç Dergisi, virüsün gıda ya da gıda ambalajıyla bulaştığına ait bir veri olmadığını fakat gıdaların tutulması ve hazırlanması sırasında ellerin ve temaslı yüzeylerin yıkanması, yiyeceklerin uygun sıcaklıkta pişirilip veya soğutulması gibi önlemlerin alınması gerektiğini söylemiştir. (Sağdıç vd., 2020) Gıda yoluyla bulaşan hastalıkları önlemek için uygun temizlik, dezenfeksiyon ve çapraz kirlenmenin ortadan kaldırılması gerekir. (Tayar, 2020)

Virüs yayılımını durdurmak için devlet, işveren ve çalışana büyük sorumluluklar düşmektedir. Devlet pandemi sürecinde her iş kolu için uyulması gereken kuralları ve alınması gereken tedbirleri açıklamıştır. Denetimlerle kuralların ve tedbirlerin gerçekleşip veya gerçekleşmediği belirlenerek eksiklikler giderilmeye çalışılabilir. Böylece virüsün yayılımı en aza inebilir.

İşveren 6098 sayılı TBK da yer alan işçiyi gözetme borcu ve 6331 sayılı İSG kanunun 4.maddesi gereğince çalışanların iş ortamındaki sağlık ve güvenliğini sağlamakla yükümlüdür. (Ateş,2020) Yani işveren devletin pandemi sürecinde aldığı bütün kararı kendi işyerinde uygulamak, gerekli tedbirleri alarak işçi sağlığını korumakla sorumludur.

Covid-19 vakasının görülmeye başladığı ilk günden itibaren bilim kurulunun önerileriyle her iş kolu için alınması gereken tedbirler açıklanmıştır. Gıda üretim iş kollarında çalışan işçi sayısının yüksek olması ve mesai saatleri boyunca kişilerin birbiriyle yakın mesafeli çalışma şartlarından dolayı covid-19'un çalışanlara bulaşma ihtimali yüksektir. (Sağlık Bakanlığı,2020)

Gıda üretim fabrikalarında ofis ortamlarında ortam temizliğinde işyerinin her gün düzenli olarak temizlenmesi esastır. Özellikle çalışanlar tarafından daha fazla sıklıkla kullanılan kapı kolları, masalar gibi alanlarda rutin su ve deterjanla temizlik öncelikle yapılmalıdır. Temizlenen bu yüzeylerin daha sonra 1/100 oranında çamaşır suyu ile dezenfekte edilmesi gerekir. Tuvalet temizliklerinde kullanılan çamaşır suyu 1/10 oranında olmalıdır. Klorlu bileşiklerle temizliğin mümkün olmadığı teknolojik cihazların dezenfeksiyonu ise alkol oranının %70 olduğu alkollerle sağlanmalıdır. (Sağlık Bakanlığı,2020)Temizlikten sorumlu personellere de tek kullanımlık tıbbi maske ve eldiven temin edilmelidir.

Ortam havalandırması ise doğal yollarla yapılmalıdır. Bunun için kapı ve pencerelerin sık sık açılarak ortamın havalandırılması sağlanmalıdır. Ortamlarda vantilatör kullanılmamalıdır. (Sağlık Bakanlığı,2020)

Gıda üretim tesislerinde üretim alanlarında sosyal mesafeyi sağlanacak şekilde çalışma ortamı oluşturulmalıdır. Çalışma ortamlarının belli noktalarına el antiseptikler konulmalı ve kişilerin maske kullanması sağlanmalıdır. Gıda üretim tesislerinde asansör varsa; kapasitelerinin 1/3 kadar kullanılmalıdır. Asansörü kullanacak kişilerin birbirinden en uzak şekilde veya sosyal mesafe kuralına uygun şekilde kullanımları sağlanmalıdır. (Sağlık Bakanlığı,2020)

Gıda üretim firmalarında yemekhane girişlerinde çalışanlar tarafından kolay görülebilecek bir alana el antiseptiği konulması gerekmektedir. Yemekhane içerisindeki masaların arasında 2 metrelik mesafe olacak şekilde yeniden düzenlenmelidir. Aynı masada çalışanlar arasında sandalye mesafeleri en az 1 metre olacak şekilde düzenlenmelidir. Ayrıca yemeklerin aynı saatlerde toplu olarak değil, belirli sayı gruplarına bölünerek dönüşümlü olarak yenilmesi sağlanmalıdır. Yemeklerin mümkünse kumanya tarzı olması sağlanmalıdır. Kullanılan baharatlıklar, çatal, bıçak gibi malzemelerin tek kullanımlık olmasına özen gösterilmelidir. (Sağlık Bakanlığı,2020)

Sağlık bakanlığı tarafından belirlenen önlemler sadece iş yeri ortamı için değildir. Çalışanlar için de alınması gereken önlemler bulunmaktadır. Bu önlemlerin alınması, uygulanması ve denetleme sorumluluğu işverenin sorumluluğundadır.

Gıda üretim işletmelerinde alınacak önlemlerden önce süreci yakından ve aktif olarak takip edecek bir çalışanın belirlenmesi gerekmektedir. Belirlenen kişi İSG kurulunun belirlediği hekim veya sağlık personeli olmalıdır. Hekim veya sağlık personelinin bulunmadığı durumlarda işveren tarafından süreç hakkında detaylı bilgilendirilme yapılmış bir personel de görevlendirilebilir. Çalışanlara covid-19'un hangi yollarla yayıldığı ve virüsten korunma yöntemlerine yönelik eğitimler verilmelidir. Tüm çalışanların maske takması ve belirli aralıklarda maskelerini değiştirmeleri sağlanmalıdır. (Sağlık Bakanlığı,2020)

Çalışanlarda el hijyenin sağlanması için ellerin sık sık yıkanması ve bunun için en az 20 sn boyunca ellerin sabunla ovularak yıkanması gerekmektedir. Gıda sektöründe el kirlenmesi daha fazla olabileceğinden çalışanların kolayca ulaşabilecekleri çalışma ortamlarına lavabolar konulmalıdır. Eğer mümkünse kullanılan lavabo ve sıvı sabunlarda sensörlü olanlar tercih edilmeli, çoklu temaslardan kaçınılmalıdır. Çalışanların çalışma süreci boyunca eldiven kullanması da sağlanabilir. Çalışanların kıyafetlerinin günlük olarak değişimi ve temizlenmesi virüsün yayılımını

en aza indirmek ve virüsten korunmak için belirlenen önlemler arasındadır. (Sağlık Bakanlığı,2020)

Tehlike sınıflarına bağlı olarak işçilere verilmesi gereken eğitim değişmektedir. Sebze kurutma fabrikaları az tehlikeli sınıfta yer almaktadır. İşverenin işçilere 3 yılda bir kere eğitim verme zorunluluğu var. Ancak pandemi dönemi sürecinde olağan dışı bir süreç yaşandığından sürekli yenilenen bilgiler ve veriler doğrultusunda çalışanlara sık sık eğitim verilmeli ve bilgilendirme yapılmalıdır. Normal süreçte yapılan eğitimler yüz yüze olurken pandemi sürecinde fazla kişinin aynı ortamda bulunmaması için uzaktan eğitim eğitimler yapılabilir. Eğitimin içeriğinde pandemi sürecinde iş ortamında alınan tedbirler, kurallar, kişilerin bu süreçte kullanacağı KKD'ler ve kişisel hijyenle ilgili konular yer almalıdır.

Ortadan kaldırılamayan tehlikelerin oluşturduğu riskleri en aza indirerek işçi sağlığını korumak için pandemi sürecine uygun KKD'ler seçilmelidir. İşveren çalışanlara KKD sağlamakla ve beklenmeyen durumlar karşısında risk değerlendirilmesini yenilemekle yükümlüdür. Pandemi sürecinde iş ortamından kaynaklı kişilerde meydana gelecek olumsuzlukların belirlenmesi gerekmektedir. Ayrıca elde edilen risk değerlendirme sonuçları mutlaka işçilerle paylaşılmalıdır. Kişilere mevcut riskler, alınacak tedbirler, uymaları gereken kurallar İSG eğitimleri sırsında anlatılmalıdır. İççiler bu süreçte eğitimlere düzenli katılmak kişisel hijyen kurallarına dikkat etmek, alınan tedbir ve kuralları benimseyerek uygulamak ve KKD'leri kullanmak zorundadır.

2. ARAŞTIRMANIN AMACI

Çalışmanın amacı; sebze kurutma fabrikasında covid-19 sürecindeki İSG önlem algıları tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu ana amaçlar doğrultusunda hipotezler oluşturulmuş ve elde edilen verilerle doğrulukları belirlenmeye çalışılmıştır. Bu hipotezler;

H1- Sebze kurutma fabrikası çalışanlarının cinsiyetlerine bağlı olarak covid-19 sürecindeki İSG önlem algıları farklılık göstermektedir.

H2- Sebze kurutma fabrikası çalışanlarının yaş gruplarına bağlı olarak covid-19 sürecindeki İSG önlem algıları farklılık göstermektedir.

H3- Sebze kurutma fabrikası çalışanlarının eğitim düzeylerine bağlı olarak covid-19 sürecindeki İSG önlem algıları farklılık göstermektedir.

H4- Sebze kurutma fabrikası çalışanlarının iş sağlığı ve güvenliği eğitimi almalarına bağlı olarak covid-19 sürecindeki İSG önlemlerine algıları farklılık göstermektedir.

H5- Sebze kurutma fabrikası çalışanlarının iş kazası geçirmesine bağlı covid-19 sürecindeki İSG önlem algıları farklılık göstermektedir.

H6- Sebze kurutma fabrikası çalışanlarının firmadaki çalışma sürelerine bağlı covid-19 sürecindeki İSG önlem algıları farklılık göstermektedir.

H7- Sebze kurutma fabrikası çalışanlarının haftalık çalışma sürelerine bağlı covid-19 sürecindeki İSG önlem algıları farklılık göstermektedir.

H8- Sebze kurutma fabrikası çalışanlarının çalıştıkları bölümlere bağlı Covid-19 sürecindeki İSG önlem algıları farklılık göstermektedir.

H9- Sebze kurutma fabrikası çalışanlarının medeni durumlarına göre Covid-19 sürecindeki İSG önlem algıları farklılık göstermektedir.

3. EVREN VE ÖRNEKLEM

Araştırmanın evreni Bursa ilinde faaliyet gösteren bir sebze kurutma fabrikasındaki 55 çalışan oluşmaktadır. Çalışmanın örneklemini ise anketin uygulaması esnasında fabrikada bulunan ve gönüllü olarak ankete katılan 50 kişi oluşturmaktadır. Ankete katılan çalışanların anket sorularına verdiği cevapları özgür iradeleriyle cevapladığı kabul edilerek analizler yapılmış ve yorumlanmıştır.

4. VERİ TOPLAMA ARACI

Araştırmada nitel veri araçlarından anket yöntemi kullanılmıştır. Anket soruları hazırlanırken covid-19 pandemi sürecinde fabrikada uygulanması gereken temel İSG tedbirleri göz önüne alınmıştır. Anket 2 bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde sebze kurutma fabrikasında çalışanların demografik özelliklerini belirlemek için 9 soru, ikinci bölümde ise covid-19 pandemi sürecindeki uygulanan İSG uygulamalarının kişilerdeki İSG önlem algılarını belirlemek için hazırlanan 15 soruluk 5'li likert ölçeği kullanılmıştır. Olumlu anlam ifade eden sorulardaki 5'li Likert ölçeğinde çalışanların verdikleri cevaplar "1: Kesinlikle Hayır, 2: Hayır, 3: Kararsızım, 4: Evet, 5: Kesinlikle Evet" , olumsuz anlam ifade eden sorularda ise "1: Kesinlikle Evet, 2: Evet, 3: Kararsızım, 4: Hayır, 5: Kesinlikle Hayır" olarak kodlanmıştır.

5. BULGULAR

Anket sorularına verilen cevaplar "IBM SPSS Statistics 22.0" programı ile analiz edildiğinde "Cronbach Alpha (α)" değeri 0.879 bulunmuştur. Bulunan değerin $0.8 < \alpha < 1$ aralığında olması araştırmanın güvenilirliğinin oldukça iyi olduğunu göstermektedir. Elde edilen demografik özellik verileri için frekanslar ve yüzdeler belirlenmiştir. Hipotezlerin doğruluğunu test etmek için parametrik olmayan analizlerden Kruskal-Wallis ve Mann Whitnet U testi yapılarak yorumlanmıştır. Yapılan anket çalışmamızın sonuçlarının birbiriyle tutarlı ve anlaşılır olması sebze kurutma fabrikasında çalışanların anketi doğru anladığını göstermektedir. Araştırmada $p<0.05$ değeri anlamlı farkı ifade etmektedir.

5.1.Demografik özellikler

Sebze kurutma fabrikasında çalışanların demografik özelliklerinin dağılımı tablo 1'de verilmiştir. Bu tabloya göre ankete katılanların 13 kişi erkek, 37 kişi kadındır. Çalışanlardan 20 kişi 35-44, 13 kişi 26-35, 13 kişi 45 ve üzere ve 4 kişi de 18-25 yaş grupları arasındadır. Eğitim düzeylerine bakıldığında 23 kişi ilköğretim mezunu, 11 kişi ortaöğretim, 11 kişi lise, 3 kişi ön lisans ve 2 kişi lisans mezunudur. Fabrikada 24 kişi 0-5 yıl, 22 kişi 6-10 yıl, 3 kişi 10-15 yıl ve 1 kişi 16 yıl ve daha üzerinde görev yapmaktadır. Çalışanlardan 47 kişi 45-50 saat, 3 kişi 45 saat ve altında haftalık çalışma sürelerinde görev yapmaktadır. Ankete katılanların 39 kişisi üretim, 5 kişi kazan dairesi, 3 kişi idari ve 3 kişide temizlik bölümlerinde görev yapmaktadırlar. Çalışanlardan 46 kişi evli, 4 kişi bekârdır. Fabrika çalışanlarında 49 kişi İSG eğitim alırken, 1 kişi eğitim almamıştır. Çalışmaya katılanların 5 kişi iş kazası geçirirken, 45 kişi iş kazası geçirmemiştir.

Tablo 1: *sebze kurutma fabrikasında çalışanların Demografik Özelliklerine Göre Dağılımı*

Cinsiyet	**N**	**%**
Erkek	13	74,0
Kadın	37	26,0
Yaş	**N**	**%**
18-25	4	8,0
26-35	13	26,0
35-44	20	40,0
45 ve üzeri	13	26,0
Eğitim Düzeyi	**N**	**%**
İlköğretim	23	46,0
Ortaöğretim	11	22,0
Lise	11	22,0
Ön lisans	3	6,0
Lisans	2	4,0
İSG Eğitim Alma	**N**	**%**
Evet	49	98,0
Hayır	1	2,0
İş Kazası Geçirme	**N**	**%**
Evet	5	10,0
Hayır	45	90,0
Firmada Çalışma Süreleri	**N**	**%**
0-5	24	48,0
6-10	22	44,0
10-15	3	6,0
16 ve üzeri	1	2,0
Haftalık Çalışma Süresi	**N**	**%**

45 saat ve altı	3	6,0
45-50 saat	47	94,0
Çalışılan Bölüm	**N**	**%**
Üretim	39	78,0
Kazan dairesi	5	10,0
İdari	3	6,0
Temizlik	3	6,0
Medeni Durum	**N**	**%**
Evli	46	92,0
Bekâr	4	8,0

Covid-19 salgının başlangıcından itibaren tüm sektörlerde çalışan sağlığını korumak için tüm işyerlerinde uyulması gerekenler devlet tarafından belirlenmiş ve ilgili birimlere gönderilmiştir. Gönderilen önlemleri alma ve çalışan sağlığını koruma sorumluluğu işverene aittir. Çalışanlar ise kendileri için belirlenen önlem ve kurallara uymakla yükümlüdür. Bu süreçte çalışanların İSG önlem algılarını belirlemek için analizler yapıldı. İSG önlem algılarının yaş, çalışılan birim, haftalık çalışma saati ve eğitim durumuna göre anlamlı farklılığı olup olmadığını belirlemek için analizler yapılmıştır. Yaş, çalışılan birim, haftalık çalışma saati ve mezuniyet grupları arasında homojenlik testi yapılmış ve homojenlik dağılım göstermedikleri ($p< .05$) belirlenmiştir. Bu yüzden parametrik olmayan test analizlerinden Kruskal-Wallis testi yapıldı. Analiz sonuçları tablo 2'de verilmiştir.

Çalışanların yaş ile covid-19 süreci İSG önlem algıları arasında anlamlılık testi sonucu $x^2(4,n=50)=2.40$; $p=.49$ elde edilmiş ve $p>.05$ olduğu için anlamlı farklılık olmadığı belirlenmiştir.

Sebze kurutma fabrikasında çalışanların görev yaptıkları birim ile covid-19 sürecindeki İSG önlem algıları arasındaki Kruskal-Wallis testi sonucu $x^2(3,n=50)=2.14$; $p=.54$ elde edilmiş ve $p>.05$ olduğu için anlamlı farklılığın olmadığı tespit edilmiştir.

Ankete katılan çalışanların mezuniyet durumu ile covid-19 sürecindeki İSG önlem algıları arasındaki Kruskal-Wallis testi sonucu $x^2(4,n=50)=4.50$; $p=.34$ elde edilmiş ve $p>.05$ olduğu için anlamlı farklılığın olmadığı tespit edilmiştir.

Çalışanların haftalık çalışma saati ile covid-19 sürecindeki İSG önlem algıları arasındaki Kruskal-Wallis testi sonucu $x^2(1,n=50)=7.36$; $p=.007$ elde edilmiş ve $p<.05$ olduğu için anlamlı farklılığın olduğu tespit edilmiştir. Buna göre 45 saat ve altı çalışan işçilerin İSG önlemlerine karşı çalışan algıları ($\bar{x}=3.83$), 45- 50 saatler arasında çalışan işçilerin İSG önlemlerine karşı çalışan algıları ($\bar{x}=26.88$) daha fazladır.

Tablo 2: *Kruskal-Wallis analiz sonuçları*

	Yaş	N	Sıra Ort.	sd	X^2	p	Anlamlı fark
Covid-19 süreci İSG önlem algısı	18-25	4	28,25	3	2.399	.494*	Fark yok
	26-35	13	25,58				
	35-44	20	28,13				
	45 ve üzeri	13	20,54				
	Çalışılan Birim	**N**	**Sıra Ort.**	**sd**	**X^2**	**p**	**Anlamlı fark**
Covid-19 süreci İSG önlem algısı	Üretim	39	25,91	3	2.140	.544*	Fark yok
	Kazan dairesi	5	28,80				
	İdari	3	14,33				
	Temizlik	3	25,83				
	Mezuniyet	**N**	**Sıra Ort.**	**sd**	**X^2**	**p**	**Anlamlı fark**
Covid-19 süreci İSG önlem algısı	İlköğretim	23	25,98	4	4.501	.342*	Fark yok
	Ortaöğretim	11	29,09				
	Lise	11	26,27				
	Ön lisans	3	16,67				
	Lisans						
	Haftalık Çalışma Süresi	**N**	**Sıra Ort.**	**sd**	**X^2**	**p**	**Anlamlı fark**
Covid-19 süreci İSG önlem algısı	45 saat ve altı	3	3,83	1	7,363	**0,007***	**Fark var**
	45- 50 saat	47	26,88				

**p<0.05 anlamlı farklılık*

Çalışanların covid-19 sürecindeki İSG önlem algılarının cinsiyet, medeni durum, iş kazası geçirme ve eğitim alma durumuna göre anlamlı bir farklılığın olup olmadığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu dört demografik özelliklerin varyanslarının homojenliği test edilmiştir ve p<.05 sonucu elde edilmiştir. Bu sonuç grupların homojen dağılmadığını gösterdiğinden parametrik olmayan Mann Whitney U testiyle anazliler yapılmıştır. Sonuçlar tablo 3'de yer almaktadır.

Gıda sektör çalışanların covid-19 süreci İSG önlem algılarının cinsiyete bağlı değişip değişmediğini tespit etmek için yapılan Mann Whitnet U testi sonucunda U= 191.500; z= -1.107; p=.268 elde edilmiştir. p>.05 olduğundan cinsiyete bağlı covid-19 sürecinde İSG önlem algılarında değişiklik olmadığı belirlenmiştir.

Çalışanların covid-19 süreci İSG önlem algılarının medeni duruma bağlı değişip değişmediğini tespit etmek için yapılan Mann Whitney testi sonucunda U=85.500; z= -.238; p=.812 elde edilmiştir. p>.05 olduğundan medeni duruma bağlı covid-19 sürecinde İSG önlem algılarında değişiklik olmadığı belirlenmiştir.

Ankete katılanların covid-19 süreci İSG önlem algılarının iş kazası geçirme duruma bağlı değişip değişmediğini tespit etmek için yapılan Mann Whitney testi sonucunda U=64.500; z= -1.586; p=.113 veriler elde edilmiştir. p>.05 olduğundan iş kazası geçirme duruma bağlı covid-19 sürecinde İSG önlem algılarında değişiklik olmadığı belirlenmiştir.

Çalışanların covid-19 süreci İSG önlem algılarının iş kazası geçirme duruma bağlı değişip değişmediğini tespit etmek için yapılan Mann Whitney testi sonucunda U=20.500; z= -.283; p=.840 elde edilmiştir. p>.05 olduğundan İSG eğitimi alma durumuna bağlı covid-19 sürecinde İSG önlem algılarında değişiklik olmadığı belirlenmiştir.

Tablo 3: *Mann Whitney U analiz sonuçları*

	Cinsiyet	**N**	**Sıra Toplamı**	**Sıra Ortalaması**	**U**	**z**	**p**
Covid-19 süreci İSG önlem algısı	Kadın	37	992.50	26.82	191.500	-1.107	.268*
	Erkek	13	282.50	21.73			
	Medeni Durum	**N**	**Sıra Toplamı**	**Sıra Ortalaması**	**U**	**z**	**p**
Covid-19 süreci İSG önlem algısı	Evli	46	1179.50	25.64	85.500	-.238	.812*
	Bekâr	4	95.50	23.88			
	İş Kazası Geçirme	**N**	**Sıra Toplamı**	**Sıra Ortalaması**	**U**	**z**	**p**
Covid-19 süreci İSG önlem algısı	Evet	5	79.50	15.90	64.500	-1.586	.113*
	Hayır	45	1195.50	26.57			
	İSG Eğitimi Alma	**N**	**Sıra Toplamı**	**Sıra Ortalaması**	**U**	**z**	**p**
Covid-19 süreci İSG önlem algısı	Evet	49	1245.50	25.42	20.500	-283	.840*
	Hayır	1	29.50	29.50			

**p<0.05 anlamlı farklılık*

Sebze kurutma fabrikasında çalışanların anket sorularına verdiği cevaplar 1 ile 5 arasında kodlanmıştır. Aralıkların eşit olduğu varsayımından yola çıkıldığında Puan Aralığı = (En yüksek değer – En düşük değer) /5 =(5-1)/5 = 0.80 hesaplanarak beşli gruplandırma yapılmıştır.

Bu durumda beşli gruplandırma şu şekilde olmaktadır:

Olumlu sorularda 1-1.80: "Kesinlikle Hayır", 1.81-2.60 : "Hayır", 2.61-3.40 : "Fikrim Yok", 3.41-4.20 : "Evet", 4.21-5.00 : "Kesinlikle Evet" olarak, olumsuz ifadelerin yer aldığı sorularda ise 1-1.80: "Kesinlikle Evet", 1.81-2.60 : "Evet", 2.61-3.40 : "Fikrim Yok", 3.41-4.20 : "Hayır", 4.21-5.00 : "Kesinlikle Hayır".

Tablo4: *Anket Sorularına Verilen Cevapların Veri Analizi*

SORULAR	N	ORT	SS	Sonuç
1. Covid-19 sürecinin psikolojimi olumsuz etkilemesi iş hayatımı da olumsuz olarak etkiledi.	50	1.68	.99	Kesinlikle Hayır
2. Yönetim tarafından Covid-19 sürecinde hastalığa yakalanma oranını azaltmak için iş hijyenine eskiye göre daha fazla önem veridi.	50	4.72	.45	Kesinlikle Evet
3. Covid-19 sürecinde iş güvenliği uzmanı veya iş yeri hekimi tarafından bulaşma yolları ve korunma yöntemleri hakkında eğitim verildi.	50	4.64	.48	Kesinlikle Evet
4. Covid-19 sürecinde ellerimi olduğundan daha fazla yıkamaya özen gösteriyorum.	50	4.76	.43	Kesinlikle Evet
5. Covid-19 sürecinde eskiden dikkat etmediğim iş hijyeni kurallarına daha fazla dikkat etmeye çalışıyorum.	50	4.80	.40	Kesinlikle Evet
6. Covid-19 süreci iş hijyeninin ve kişisel koruyucu donanımların önemini daha fazla anlamama sebep oldu.	50	4.76	.43	Kesinlikle Evet
7. Covid-19 Pandemi süresince fabrikada yapılan risk değerlendirmeleri yenilendi.	50	4.62	.53	Kesinlikle Evet
8. Covid-19 Pandemi süresince risk değerlendirme sonucunda ortaya çıkan risklerden haberdar edildim	50	4.58	.78	Kesinlikle Evet
9. Covid-19 Pandemi süresince maske, eldiven vb. kişisel koruyucu donanımların değişim sıklığı ve kontrolleri arttı	50	4.74	.53	Kesinlikle Evet
10. Covid-19 Pandemi süresince yemekhanede ortak kullanılan malzemeler (tuz, baharat, limon suyu vb.) kişiye özel hazırlanmış halde sunulmaktadır.	50	4.40	1.01	Kesinlikle Evet
11. Covid-19 Pandemi süresince mola saatleri az kişiyle olmak kaydıyla farklı aralıklarda yapılmaktadır.	50	4.60	.78	Kesinlikle Evet
12. Covid-19 sürecinde iş ortamında giydiğim kıyafetimi ertesi gün tekrar giymemeye özen gösteriyorum.	50	4.64	.56	Kesinlikle Evet
13. Covid-19 sürecinde fabrika girişlerinde ateş ölçerle ateşimiz ölçülerek içeri alınmaktayız. Yüksek ateşi olanlar sağlık kuruluşuna yönlendirilmektedir.	50	4.70	.58	Kesinlikle Evet
14. Covid-19 hastası olan arkadaşlarımızın bildirimi düzenli olarak ilgili kurumlara yapılmaktadır.	50	4.78	.42	Kesinlikle Evet
15. Covid-19 sürecinde çalıştığımız ortam havalandırması daha sık yapılmaktadır.	50	4.84	.37	Kesinlikle Evet

SONUÇ

Çalışanların "*Covid-19 sürecinin psikolojimi olumsuz etkilemesi iş hayatımı da olumsuz olarak etkiledi"* sorusuna verdikleri cevapların ortalaması kesinlikle hayır olmuştur. Bu sonuç çalışanların pandemi sürecinden psikolojik anlamda fazla etkilenmediklerini veya etkilenseler de bunun iş hayatına olumsuz yansımasının engellendiği söylenebilir. İşveren tarafından çalışanlara sağlanan İSG eğitimlerle kişilerin ruhsal yönden desteklenmiş olması psikolojik olumsuzların iş hayatına yansımasını engellemiş olabilir.

"Yönetim tarafından Covid-19 sürecinde hastalığa yakalanma oranını azaltmak için iş hijyenine eskiye göre daha fazla önem verildi" sorusuna çalışanlar kesinlikle evet cevabı vermiştir. Pandeminin ilk gününden itibaren salgının yayılımının azalmasında esas olan hijyen konusu olmuştur. Ortam hijyenin tam olarak sağlandığı durumlarda gözlenen vaka sayılarının azalacağı gerçektir. Verilen cevaplar doğrultusunda ortam hijyen şartlarının tam olarak yerine getirildiği söylenebilir.

"Covid-19 sürecinde iş güvenliği uzmanı veya iş yeri hekimi tarafından bulaşma yolları ve korunma yöntemleri hakkında eğitim verildi" sorusuna ankete katılanlar kesinlikle evet cevabı vermiştir. Değişen ortam şartlarına göre çalışan İSG eğitimi oldukça önemlidir. Pandemi süreci hakkında verilen bilgiler çalışan sağlığını korunmasına yardımcı olacaktır. Çalışanların aldıkları eğitim bilgileri iş ortamında olduğu gibi sosyal hayatta da kullanılabileceğinden salgının önlenmesine katkı sağlayacaktır.

Gıda sektörü çalışanları *"Covid-19 sürecinde ellerimi olduğundan daha fazla yıkamaya özen gösteriyorum"* ve *" Covid-19 sürecinde eskiden dikkat etmediğim iş hijyeni kurallarına daha fazla dikkat etmeye çalışıyorum"* sorularına kesinlikle evet cevabı vermiştir. Ortam hijyeni kadar el hijyenin önemi de WHO ve Sağlık Bakanlığı tarafından vurgulanmıştır. Çalışanlara el yıkamada 20 s kuralı ve örnek el yıkamasının nasıl olması gerektiğine dair bilgilerin verilmesi, kişilerin doğru el yıkama alışkanlığı edinmesini sağlayacaktır. Virüsün yayılımının en aza indirilmesinde kişilerin uyduğu hijyen kuralları pandemi sürecindeki farkındalıklarının iyi olduğunun göstergesidir.

"Covid-19 süreci iş hijyeninin ve kişisel koruyucu donanımların önemini daha fazla anlamama sebep oldu" sorusuna çalışanlar kesinlikle evet cevabı vermiştir. Pandemi sürecinde verilen İSG eğitim sıklığının artması ve İSG eğitimlerinde süreçten korunma yöntemlerinin anlatılması kişilerde farkındalık yaratmıştır. Birçok kişinin kullanmakta zorluk çektiği ve kendisi için fazlalık olarak nitelendirdiği KKD'leri çalışanların tam olarak kullandıklarını söylemeleri virüsün yayılımının ve işçi sağlığı olumsuzlukların az olacağının göstergesidir.

"Covid-19 Pandemi süresince fabrikada yapılan risk değerlendirmeleri yenilendi" ve *"Covid-19 Pandemi süresince risk değerlendirme sonucunda ortaya çıkan risklerden haberdar edildim"* anket sorularına verilen cevapların ortalaması kesinlikle cevaptır. İş sağlığı ve güvenliğinde risk değerlendirilmesinin beklenmeyen durumlarda yenilenmesi gerekir. Covid-19 beklenmeyen bir zamanda ortaya çıkan ve hızla yayılan bir salgındır. Bu durumda iş ortamında covid-19 bulaşmasını engellemek ve çalışanların korunmasını sağlamak için işveren risk değerlendirmesini yenilemekle yükümlüdür. Pandemi sürecinde iş güvenliği uzmanı ve iş yeri hekimi tarafından mevcut riskler belirlenerek tedbirler alınmalıdır. Elde edilen risk değerlendirme verileri ve önlemler hakkında kişilere bilgi verilerek, kişilerde konu hakkında farkındalık oluşturulmalıdır.

"Covid-19 Pandemi süresince maske, eldiven vb. kişisel koruyucu donanımların değişim sıklığı ve kontrolleri arttı" sorusuna verilen cevap kesinlikle evet olmuştur. İş ortamında engellenemeyen tehlikelere karşı kişilerin kullanmak zorunda olduğu KKD'ler vardır. Ancak covid-19 sürecinde tüm çalışanların sağlığını tehlikede olduğu bilindiğinden KKD'lerin önemi daha da artmıştır. Normal süreçlerde daha uzun süre kullanılabilen KKD'lerin pandemi sürecinde daha kısa zaman aralıklarında kullanılması, yenilenmesi veya mümkünse uygun şartlarda dezenfekte edilerek tekrar kullanılması sağlanmalıdır.

"Covid-19 Pandemi süresince yemekhanede ortak kullanılan malzemeler (tuz, baharat, limon suyu vb.) kişiye özel hazırlanmış halde sunulmaktadır" sorusuna çalışanlar kesinlikle evet cevabı vermişlerdir. Ortak kullanılan baharatlık, tuz, sirke, limon suyunda el temasıyla bulaşıcılığın artmasına neden olabilirdi. Sağlık Bakanlığının gıda üretim iş kollarında Covid-19 süresince uygulanması gereken kurallardan biri de yemekhanelerde ortak kullanılan baharat, tuz gibi malzemelerin kişiye özel tek kullanımlık paketlerde olmasıdır. Verilen cevaplar doğrultusunda işverenin pandemi süreciyle ilgili önlemleri tam aldığı söylenebilir.

Çalışanlar *"covid-19 Pandemi süresince mola saatleri az kişiyle olmak kaydıyla farklı aralıklarda yapılmaktadır*" anket sorusuna kesinlikle evet cevabı vermişlerdir. Çalışanların toplu olarak bir arada bulunmasını engellemek salgının yayılmasını engelleyecek önlemler arasındadır. İşçilerin özellikle en çok bir araya geldiği yemek ve mola zamanlarıdır. Bu zamanlardaki çalışan sayısını azaltmak, yemek ve mola saatlerinin rotasyonla yapılması iyi uygulamalardan biridir.

"Covid-19 sürecinde iş ortamında giydiğim kıyafetimi ertesi gün tekrar giymemeye özen gösteriyorum" sorusuna kesinlikle evet cevabı verilmiştir. Virüs cansız ortamlarda birkaç saat tutunarak canlılığını koruyabildiğinden iş ortam hijyenlerine dikkat edilmiş olsa bile kıyafetlere buluşan virüse el teması sonucu bulaşma ihtimali vardır. Bu yüzden işçi-

lerin kullandıkları iş kıyafetleri varsa gün sonunda toplanıp temizlenmedikten sonra kullanılması sağlanmalıdır. Eğer işçiler kendi kıyafetleri ile çalışıyorlarsa iş ortamındaki kıyafetlerin ev ortamında kullanılmaması ve yıkanması gerektiği konusunda bilgi verilmelidir.

"Covid-19 sürecinde fabrika girişlerinde ateş ölçerle ateşimiz ölçülerek içeri alınmaktayız. Yüksek ateşi olanlar sağlık kuruluşuna yönlendirilmektedir" sorusuna çalışanlar kesinlikle evet cevabı vermiştir. Covid-19 hastalık belirtilerinin başında kişilerde yüksek ateş yer almaktadır. Bu yüzden, işçilerin fabrika girişinde ateşlerinin ölçülmesi covid-19 hastalığı olan çalışanların tespiti ve hastalığın diğer çalışanlara bulaşmasını engellendiği söylenebilir.

Ankete katılan çalışanlar *"Covid-19 hastası olan arkadaşlarımızın bildirimi düzenli olarak ilgili kurumlara yapılmaktadır"* sorusuna çalışanlar kesinlikle evet cevabı vermiştir. Covid-19 tanısı konulan çalışanların İl/İlçe Sağlık Müdürlüklerine bildirilmesi, kişilerin kontrollerle evde tutulması, farklı kişilerle temasının engellenmesi ve filyasyon ekibinin aktif olarak işlerini yapmalarını sağlamakta öncülük edildiğinin göstergesidir.

"Covid-19 sürecinde çalıştığımız ortam havalandırması daha sık yapılmaktadır" sorusuna verilen cevapların ortalamaları kesinlikle evet olmuştur. Virüsün çalışanların iş ortamında bulunma ihtimali göz önünde bulundurulduğunda ortamın hava sirkülasyonunun sağlanması önemlidir. Hava sirkülasyonun doğal havalandırma yöntemlerinden kapı ve pencerelerin açılmasıyla sağlanmalıdır. Klima ve vantilatörle havalandırma da sadece ortam içindeki hava kullanıldığından virüsün yayılma hızı ve taşınması artacağından kullanılmaması daha uygun olacaktır.

Sonuç olarak gıda üretim kollarından biri olan sebze kurutma fabrikasında çalışanların covid-19 sürecinde İSG kapsamında alınan önlemlerle ilgili sorulan anket sorularına verdikleri cevaplar ortam şartlarının, alınan önlemlerin, çalışanların kurallara uyduğunun tam olduğunun göstergesidir.

KAYNAKLAR

Ateş Z.G., Covıd-19'un İşverenin İş Sağlığı Ve Güvenliği Konusunda Alması Gereken Önlemlere Etkisi, İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Covid-19 Hukuk Özel Sayısı Yıl:19 Sayı:38 Yaz 2020/2 (Covid-19 Özel Ek):161-179.

Çetintepe, S.P., İlhan, M.N., COVID-19 Salgınında Sağlık Çalışanlarında Risk Azaltılması, J Biotechnol and Strategic Health Res. 2020;1(Özel Sayı):50-54

Dünya Sağlık Örgütü (WHO). https://who.sprinklr.com/ Erişim Tarihi: 06.09.2020

Esen, B., Coronavirüs (Covid 2019) Salgını Kapsamında Çalışma Yaşamında Dikkat Edilmesi Gereken Yükümlülükler, Haklar ve Alınması Gereken Tedbirler. Lebib Yalkın Mevzuat Dergisi, 2020;195.

ekotec.com.tr/meyve-sebze-kurutma-tesisi-nelerden-oluşur/. Erişim Tarihi: 06.09.2020

In*Wikipedia, Özgür Ansiklopedi*. https://tr.wikipedia.org/wiki/Virüs. Erişim Tarihi: 04.09.2020

Polat Ö., Coşkun F. COVID-19 Salgınında Sağlık Çalışanlarının Kişisel Koruyucu Ekipman Kullanımları ile Depresyon, Anksiyete, Stres Düzeyleri Arasındaki İlişkinin Belirlenmesi. 2020;4(2):51-58.

Sağdıç, O., Kayacan, S., Dertli, E., Arıcı, M.(2020). Gıda Güvenliği Açısından COVID-19 Etmeni SARS-CoV-2'nin Değerlendirilmesi ve Korunma Yöntemleri. *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*, (18), 927-933.

Tayar, M., Gıda Güvenliği Ve Covıd-19. Veteriner Farmakoloji ve Toksikoloji Derneği Bülteni. 11 (2): 61-71, 2020.

T.C. Sağlık Bakanlığı Bilimsel Danışma Kurulu Çalışması. Covıd-19 Salgın Yönetimi Ve Çalışma Rehberi. 14.09.2020

Bölüm 77

GÖRME ENGELLİ BİREYLER İÇİN EMOJİ TASARIMI

Çağrı GÜMÜŞ[1]

Eda SEZERER ALBAYRAK[2]

1 Doç. Dr., KTO Karatay Üniversitesi Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi, Grafik Tasarım Bölümü, Konya, Türkiye cagrigumus@karatay.edu.tr orcid:0000-0001-5901-9708

2 Dr. Öğretim Üyesi, KTO Karatay Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, İletişim ve Tasarımı Bölümü, Konya, Türkiye eda.albayrak27@gmail.com ***orcid:*** 0000-0002-2195-0772

Giriş

Ülkemizde çok sayıda engelli birey, bunun bir alt başlığı olarak çok fazla görme engelli birey yaşamaktadır. Bunların sayısıyla ilgili net bir çalışma yapılmamıştır. Görme engelli bireyler de sağlıklı her birey gibi eğitim, yaşam, yerleşim vb. haklara sahiptir. Bu haklar ellerinden alınamaz ve kısıtlanamaz. Bu bireylerin tüm haklarını rahatça kullanabilmeleri ve kendilerini sosyal hayata dahil edebilmeleri için bazı olanaklara ihtiyaçları vardır. Görme engelliler için, sağlıklı bireylerle eğitim farkını azaltmak ya da tamamen ortadan kaldırmak adına dünya üzerinde ve ülkemizde okullar açılmış ve bu bireyler için eğitim alanı oluşturulmuştur. Eğitim alanının dışında görme engelli bireylerin sosyal hayata dahil etme adına onlar için bazı teknolojiler sunulmuştur. Ekran büyütücüler, ekran okuyucu yazılımlar, kabartma ekranlar, kabartma yazıcılar, dijital ses kaydediciler, Windows eyes bunlardan bazılarıdır. Tasarımcılar, bir tasarım meydana getirirken sosyal sorumluluk bilincinde olmalı ve ortaya çıkardığı ürünle her kesime hitap etmelidir. Tasarım eğitimi alan her bireye bununla birlikte sosyal sorumluluk kavramı da öğretilmeli ve projelerinde bunu uygulamaları beklenmelidir.

Hızla gelişen teknoloji beraberinde birçok yenilik getirmiştir. Hayatımızın her alanında teknolojiyi kullanmakta ve ondan yardım almaktayız. Teknolojiyle birlikte iletişim de gelişmiş birçok yeniliğe kapılarını aralamıştır. İletişim esnasında kullandığımız emojiler bunun örneklerinden biridir. Emoticon olarak başlanılan yolculukları teknolojiyle birlikte geliştirerek emojiye dönüştürülmüştür. Emojiler, gelenek ve görenekleri, tarihleri, uygarlıkları birbirinden farklı olan insanların bile rahatlıkla iletişim kurmasını sağlamıştır. Buradan da anlaşılacağı gibi emojilerin dili evrenseldir. Zamanla günlük yaşamın bir parçası haline gelen emojilerin iletişimdeki yeri ve önemi yadsınamayacak kadar büyüktür. Dünyada ve ülkemizde emojiler üzerine birçok çalışma yapılmıştır. Ülkemizde yapılan araştırmalara göre kadınların erkeklerden daha fazla emoji kullandığı tespit edilmiştir. Emojiler, dijital reklamcılıkta da kısa sürede yerini almıştır. Teknolojinin gelişmesiyle birlikte insanların iletişim kurma tarzı ve şeklide değişmiştir. Birçok reklam firması, reklamlarında insanları kullanmak yerine emojileri tercih etmiş, böylece hem reklam filmini daha eğlenceli hale getirmiş hem de hafızalarda daha uzun süre yer edinmiştir. Kısacası emojiler, bireylerin iletişim esnasında duygularına tercüman olmak ve daha az bir zaman diliminde daha çok şey anlatmak imkanını sağlamıştır. İşte bu kolaylığı sadece sağlıklı bireylere tanımak yerine, görme engelli bireylerin de kullanımına hazır hale getirmek bu projenin hedefidir.

Kavramsal Çerçeve

1. Engellilik Nedir?

Normal bir bireyin sosyal veya kişisel yaşantısında günlük rutin işlerini kendi kendine yapabilirken, bedensel ya da ruhsal yeteneklerindeki

kalıtımsal veya sonradan olma bir eksiklik sonucu yapamaması durumu engellilik olarak tanımlanmaktadır. Sosyal açıdan engelli bireyler, vücut fizyolojisinden kaynaklanan değil, toplumdaki baskılar sonucu geri plana atılmış bireylerdir. Bu duruma göre dünyada 100 milyondan fazla engelli birey olduğu saptanmıştır. Bu verilerin artış grafiğini yoksulluk ve savaş gibi sebeplerin tetiklediği bilinmektedir (WHO, 2012:3).

2. Engel Türleri Nelerdir?

2.1. Görme Engelli

Görme yeteneğinin hiç olmaması veya kısmen kaybedilmesidir. Görme yetisindeki zayıflık ise, tüm işlemlerden sonra bulanık görme, yakını ya da uzağı görememe, renk körlüğü gibi sorunları teşkil etmektedir (Enç,1972:36; Long, 1993:373).

2.2. Ortopedik Engelli

İskelet ve kas düzeneğindeki eksiklik, yetersizlik ve işlev kaybı olan bireylerdir. Herhangi bir organda kısalık, yokluk, fazlalık, hareket eksikliği, şekilsel bozukluk, kas güçsüzlüğü, kemik rahatsızlığı olanlar, felç olanlar, serabral palsi spastikler ve sipina bifida (spinabifida.org) olanlar bu gruba girmektedir (Öztürk, 2011:18).

2.3. İşitme Engelli

Bireyin doğumundan önce oluşan ya da doğumundan sonra meydana gelen sebeplerle, kulağın işitme yetisini tamamen ya da kısmen kaybetmesi durumuna işitme kaybı denir. İşitme kaybında kulak, fonksiyonunu ya çok az gerçekleştirir ya da hiç gerçekleştiremez. (sabah.com.tr)

2.4. Zihinsel Engelli

Türlü derecelerde zihinsel eksikliği olan bireylerdir. Angelman sendromu, Asperger sendromu, dikkat eksikliği ve hiperaktivite, Down sendromu, Heller sendromu, otizm, epilepsi bu gruba girer.

2.5. Dil ve Konuşma Engelli

Burada değinilmesi gereken nokta dil ve konuşmayla ilgili bozuklukların birbirinden farklılık göstermesidir. Bir birey diğer bireylerin konuşmalarını anlamakta ve onların düşüncelerini paylaşmakta güçlük çekiyorsa bu dil bozukluğudur. Şayet bir birey konuşma seslerini kusursuz ve kesintisiz çıkaramıyorsa, üslubu akıcı değilse veya sesiyle problemi varsa bu konuşma bozukluğudur.

3. Görme Engelleri

Görme engelinin oluşturabileceği sorunların incelenmesine başlamadan evvel "kör" ne anlama gelir belirtmek yararlı olacaktır. Halk arasında diğer negatif anlamları bir yana, görme yetisinden yoksun olmak demek-

tir. Ayrıca bu yoksunluğun da farklı dereceleri vardır. Bazı bireyler görme yetisini tamamen kaybetmişken bazıları ise ışık ve hatta bazı renkleri fark edebilecek durumdadır (Enç, 1972:35).

Görme engelli bireylerin engelleri bakımından farklı bireysel ayrılıkları vardır. Bazı bireylerde çocuk yaşlarda ortaya çıkarken kimi bireylerde ise gençlik veya ihtiyarlık dönemlerinde görme yetisini kaybedenler de vardır. Görme engelli bireylerin görme yetisini kaybetme yaşı kaç olursa olsun toplumda karşı karşıya kaldıkları sorunlar birbirleriyle aynıdır. Öncelikli sorunları üretim hayatının dışında kalmış olmalarıdır. İş verenlerin tamamı olmasa da birçoğu engelli bireylere iş verme konusunda bir adım geri durmaktadırlar. Bu nedenle böyle bir sorunla karşı karşıya kalan bireyler toplumdan kendilerini soyutlamakta, kendilerinin diğer sağlıklı bireylerle eşit olmadığını düşünerek psikolojik olarak olumsuz yönde etkilenebilmektedir.

Hayatın diğer birçok alanında da görme engellilerin sıklıkla karşılaştığı birçok sorun vardır. Bu bireylerin günlük rutinlerini rahat bir şekilde devam ettirebilmeleri için yeterli olanaklar sağlanmamaktadır. Yollar üzerindeki üstü kapatılmamış çukurlar, yol ortalarında onların hareketini kısıtlayacak rastgele konulmuş engeller hayatlarını zorlaştırmakta, yaralanmalarına sebep olmakta ve hatta ölümle sonuçlanabilmektedir. Bununla birlikte trafikte rahatça ve özgürce hareket edememeleri de karşılaştıkları başka bir sorundur. Sürücülerin onların haklarına yeterince saygılı olamamalarından dolayı çeşitli kazalar meydana gelmektedir. Diğer bir üzücü problem ise bu engelli bireylere yapılan cinsiyet ayrımcılığıdır. Erkek görme engelli bireyler kadınlara göre daha rahat hareket ederken, kadınlar maruz kaldıkları cinsel şiddetten dolayı erkeklere göre kendilerini toplumdan daha fazla soyutlamaktadırlar. Eğitim hayatlarında da birçok zorlukla karşılaşmaktadırlar. Bu bireylerin öğrenmede güçlük çektikleri bilinmektedir. Görme yetileri olmadığı için hayal güçlerinin kısıtlı olduğu bilinen bir gerçektir. Yapılan bir araştırmaya göre öğretmenlerin de bu öğrencilere karşı farkındalıklarının beklenenden daha düşük seviyede olduğu anlaşılmıştır (Arslan, Şahin, Gülnar, Şahbudak, 2014:3-4).

Dünya üzerinde ilk görme engelliler okulunu Valantin Haüy kurmuştur. İlk öğrencisi Françoiş Lesure adında 15 yaşında görme engelli bir dilenci olmuştur. Çok kısa bir süre içinde birçok konu üzerinde kayda değer ilerlemeler yapmışlardır. Bu öğrencisinin başarısını göstermek amacıyla onu Fransız Bilim Akademisinin önüne çıkarmış akademi üyeleri tarafından takdir edilmiş ve ona bu anlamda bir okul kurması için maddi yardımda bulunmuşlardır. Bunun üzerine Haüy 1785'te Paris'de ilk görme engelliler okulu olan "L'institution National Pour les Jeunnes Aveugles"ü kurmayı başarmıştır. Ardından bu işin gereğini ilk anlayan İngiltere olmuş ve 1891'de Liberpol'da ilk görme engelliler okulunu açmıştır. Peşi

sıra Dr. Zeun Berlin'deki kör okulunu açmıştır. 1830'da Boston, New York Phladelphia görme engelliler okulunu açmış ve Amerika'yı bu gidişata katmıştır (Enç, 1972:20).

Ülkemizde de bu bireylerin eğitimi ile ilgili ilk adım 1889 yılında İstanbul'da Ticaret Mektebi'nin bir bölümünde atılmıştır. 1921 yılında İzmir'de bir derneğin çabalarıyla Sağır, Dilsiz ve Körler Okulu açılmış ve eğitim görevi Sağlık Sosyal Yardım Bakanlığına verilmiştir. Bu hizmetler günümüze kadar gelişerek ve büyüyerek devam etmiştir (Aydın, 2011:15)

4. Görme Engelliler İçin Sunulan Teknolojiler Nelerdir?

Engelli bireyler maruz kaldıkları bazı engellemelere bağlı olarak sağlıklı bireylere oranla çok daha fazla sosyal dışlanmayla karşı karşıya kalmaktadırlar. Araştırmalar sonucu engelli bireylerin iletişim kurma konusunda kaygı duydukları ve teknolojiye ayak uyduramadıkları görülmektedir (Köten, Erdoğan, 2014:29). Bunu önlemek amacıyla engelli bireyler için hayatlarını kolaylaştırmayı hedefleyen çeşitli teknolojiler sunulmuştur. Bu anlamda en önemli adımı atan Raymond Kurzweil olmuştur. Kurzweil'in ardından geliştirilen yazılımları şu şekilde sıralanabilir:

4.1. Ekran Büyütücüler

"Büyük baskı" programları olarak da bilinen ekran büyüteçleri genellikle az görebilen bireyler için kullanılmaktadır. Bu program kullanıcının ihtiyacı oranında ekranı 36 kat büyütme olanağı vermektedir. Ekran büyütücüler sadece görme engeli olan bireyler için değil, ekranı daha rahat okumak isteyen her birey içinde tasarlanmıştır. Bu bağlamda dikkat çeken yazılımlardan biride ZoomText'tir (Hebebci, M. T. 2017:57).

4.2. Ekran Okuyucu Yazılımlar

Görme engeli olan bireylerin, bilgisayarı mevcut dillerde kullanabilmeleri adına oluşturulmuş yazılımlardır. Bu program bilgisayarın açılmasıyla devreye girip kapatıldığı ana kadar görme engelli bireye tüm metni okuyup, görsel metni sese dönüştürmektedir (Subaşıoğlu, 2000:206).

4.3. Kabartma Ekranlar

Görme engelli bireylerin, bilgisayar ekranındaki metinleri Braille alfabesi yardımıyla dokunarak ve hissederek okumasını sağlayan donanımlardır. Teknolojinin gelişmesi ile bu donanımları kaliteli hale gelmesi mümkün olmuştur.

Teknolojinin gelişmesi ile birlikte son halini almış olan kabartma ekranların özelliklerini şu şekilde sıralanabilir; ekran okuyucu programlarla birlikte çalışabilme imkânı sağlar, aygıt Türkçe ve başka dillerde kısaltmalı ya da kısaltmasız yazma ve okuma giriş imkânı sağlar, bluetooth üzerinden bağlanıp yönetme imkânı sağlar, dokunarak ve duyarak her

türlü bilgiye ulaşım imkânı sağlar, bireylerin hassasiyetine göre sertlik ve yumuşaklık ayarlama imkânı ve herhangi bir otomatik tuşa ihtiyaç olmadan yazı akışını kesintisiz bir şekilde okuma imkanı sağlar (Hebebci, M.T 2017:57).

4.4. Kabartma Yazıcılar

Kabartma yazıcılar görme engelli bireylerin bilgisayar bünyesindeki yazıları rahat bir şekilde kullanabilmeleri adına tasarlanmıştır. Fakat maliyetinin fazla olması ve metni çeviren programın bütün dillere elverişli olarak baskı yapmaması dezavantajıdır (Hebebci, M.T 2017:57).

4.5. Dijital Ses Kaydediciler

Müzik ve sesleri kaydedebilmek üzere üretilmiş yüksek kaliteli üründür. Üretilmiş olan ürünün özelliğine göre bilgisayarla bağlantı kurduğunda bellek kartı veya CD-RW olarak da işlem görebilmektedir (www.brailleteknik.com).

4.6. Windows Eyes

Bilgisayarda görüntülenen yazıları insan sesi niteliğiyle seslendirerek görme engelli bireylerin bilgisayar teknolojisinin sunduğu tüm olanaklardan faydalanmasını sağlayan yazılımdır. Bunun yanında bünyesindeki kısa yol tuşlarıyla etken durumdaki uygulama ve programların bu bireyler tarafından kontrol edilmesine de olanak sağlamaktadır. (www.beyid.com.tr).

5. İletişimin Yeni Dili : Emojiler

Emojilerin ilkel halleri olarak bilinen emoticonlar; belli bir sırayı takip ederek yan yana geldiğinde bir duygu ya da düşünceyi anlatan yazım sembollerinden oluşmuş görsel ifadelerdir (Rezabek ve Cochenour, 1998). Emoticonların sayıları mensup oldukları topluluğun cinsine ve diline bağlı olarak gelişmiştir. Emoticonlardan sonra ortaya çıkan ve günlük hayatımızda duygu ve düşüncelerimizi ifade etmek adına kullandığımız surat ifadelerinin ve objelerin resimleştirilmiş şeklide “emoji” olarak tanımlanabilmektedir. 1998 yılında emojinin dijital platforma sürümünü “NTT Docomo” adlı firma olanak sağladıysa da Apple 2011 yılında, Android ise 2013 yılında emoji klavyesini kendi sistemlerine ekleyerek kullanımının yaygınlık kazanmasını sağlamıştır (Özant, Kelleci ,2017: 401).

Emojinin tarihsel gelişimi Amerikalı bir grafikerin, bir şirket çalışanlarını motive etmek amacıyla düğmelerine koymak istediği bir çember içinde gülen bir ağız ve iki göz çizmesiyle başlamıştır. Bu düğme daha sonra önce Amerika’da daha sonra dünyada bir çılgınlık haline gelmiştir. Sonrasında ise iki girişimci ‘mutlu günler’ cümlesiyle gülen yüzü fincanlara, tişörtlere bastırmıştır. Bunun üzerinden 10 yıl geçtikten sonra noktalama işaretleriyle oluşturulan emoticonlar resimleştirilmiş ve emojiler oluşturulmuştur (Torun, 2018: 617).

Emojiler gelenek ve görenekleri, tarihleri, uygarlıkları farklı olan insanların bile daha rahat bir şekilde iletişim kurmasını sağlamıştır. Emojiyle ilgili yapılan bir araştırmada akıllı telefona sahip 10 kişinin 8'inin iletişimlerinde ikonları ve sembolleri kullandığını saptamıştır. Yine bu araştırmaya göre 18-25 yaş aralığındaki İngilizler, yazılı iletişimde duygu ve düşüncelerini ifade etmek için emoji kullanımının daha kolay olduğunu düşünmektedirler. Şirketlerin bazıları ise emojileri ticarette kullanmaktadırlar. Tek bir emoji ile pizza sipariş edilebilmektedir. Bunun yanı sıra bazı yazılı metinlerde kelimeler yerine sadece emojiler kullanarak daha sağlam bir şekilde iletişim kurmak da mümkündür. İnternetin tüm dünyada gelişmesinin ve büyümesinin ardından dijital gençlik, kendilerine emoji ve kelimelerden oluşan yeni bir dil oluşturmuşlardır. Kendilerinden bir önceki nesil bu dili anlamakta biraz güçlük çekse de oluşan bu yeni dil herkes tarafından kabul edilmiştir (Longdon, 2017: 24).

Artık günlük yaşamın bir parçası haline gelmiş emojilerin bir akım mı yoksa bir ihtiyaç mı olduğu tartışma konusu haline gelmişken bunu açıklamak ve netliğe kavuşturmak amacıyla çalışmalar da yapılmaktadır.

5.1. Ülkemizde ve Dünya Üzerinde Emoji Kullanımı Üzerine Yapılan Araştırmalar

Schnoobelen, emoticonlarda burun kullanımını inceleyerek burunsuz emoticonların burunlu emeticonlara nispeten daha fazla kullanıldığını belirtmiştir. Kadınların erkeklere oranla daha fazla emoticon kullandığı belirtilmiştir. Erkeklerin ise daha fazla çeşitte emoticon kullandığı kaydedilmiştir. Hsieg ve Tseng iletişim sırasında emeticon kullanmanın iletişimi daha keyifli hale getirdiğini söylemişlerdir. Novak vd. 751 emojinin duygu çözümlemesini ortaya koyarak 'emoji duygu sözlüğü' meydana getirmeyi hedeflemişlerdir. Emojilerin emoticonlardan daha fazla kullanıldığı ve yemekle ilgili konularda duyguları ifade etmede iyi bir yol olduğu hükmüne varmışlardır. Ljubesic ve Fiser emojinin kullanım çözümlemesini yapmış ve 4 coğrafi jenerasyonda hangi emojinin daha sık kullanıldığını belirlemiştir (Çeken, Arslan, Tuğrul ,2017: 95).

Emojilerin ilk kullanımı 1997 yılında başlasa da 2015 yılından itibaren yaygınlık göstermiştir. Oxford Sözlükler, Swiftkey ile birleşerek bir inceleme başlatmış "Gülmekten Gözünden Yaş Gelen Emoji" yi en çok kullanılan emoji olarak belirlemişlerdir. Kendinden önceki yıla göre 3 kat daha fazla kullanılmış ve yılın ruhunu yansıtması sebebiyle emojilerin evrensel olduğu kabul edilmiştir.

Swiftkey klavye "One Billion Emoji" adlı bir rapor yayınlamış ve bu makaleye göre ülkemizde en fazla mutlu yüz ve insan emojileri kullanılmıştır. 2015 Haziran ayında "1.5 Billion Emoji" adıyla yayınladığı ikinci raporda ilk sırada "gözleri biraz kısılmış, muzip anlam taşıyan gülümse-

yen yüz", ikinci sırada "kahkahalarla gülen yüz", üçüncü olarak " gözleri biraz daha açık gülen yüz" ve son olarak "sevgi dolu, aşık ve mutlu yüz" vardır. El hareketleri sahasında Türkler, en fazla alkış emojisini kullanmaktadır. İkinci olarak yukarı olan başparmağı kullanırken barış emojisi üçüncü sırayı almıştır. Onaylamak anlamına gelen el hareketi ise son sırayı almaktadır. Abur cubur emojilerine bakıldığı zaman Türkiye'de en fazla kullanılan emoji çikolatadır. Peşi sıra pasta ve lolipop gelirken bu kategoride son sırayı pizza almaktadır. Alkol emojilerinde şarap, bira, şerefe ve kokteyl sık kullanılmasına rağmen diğer dillere oranlandığında az kullanılıyor olması dikkate değerdir (Güven, 2018:80-82).

Ülkemizde kadınlar erkeklere oranla emojiyi daha fazla kullanmaktadır. Emojiyi iletişim esnasında kullanmak bireylerin duygu ve düşüncelerini daha iyi ifade etmesini sağlamaktadır. İletişim esnasında kendilerini ifade edebilmek adına emojileri kullanarak düşüncelerini desteklemişler ve böylece daha az bir zaman diliminde daha fazla şey anlatma imkanına ulaşmışlardır.

5.2. Dijital Reklamcılıkta Emoji Kullanımı

Dijitalleşme sadece bilgisayarlar veya tabletlerde sayesinde internet platformundaki reklam farkına değil, onlardan daha fazla telefonların internet erişimleri sayesinde sağladıkları reklam olanaklarına katkı sağlamıştır. Aynı zamanda dijitalleşme, dijital farklı ve yaratıcı düşüncelerin ortaya çıkmasına olanak sağlamıştır. Ancak iletişim sahasında dijitalleşmeyle asıl anlatılmak istenen sanal vüsatta reklamın yerleşimidir (Doğan, 2015:14).

Dijital reklamcılık da pazarlama esnasında iletileri karşı tarafa ulaştırmak için dijital ve internet teknolojiler kullanılır. Reklamda dijitalleşme 1994 yılında başlamış ve büyük bir hızla büyümüştür. İnternet ise dijital reklamcılığın ham maddesi olmuştur (Öztürk, 2016:349). İnternet gelişmeye başladığı zaman işletmeciler açısından ilk başlarda güvenilir görülmemiş ve kuşkuyla bakılmıştır. Daha sonra internet teknolojileri geliştikçe dijital reklama karşı olan tutum değişmiş, ilgi artmıştır. Bu nedenle dijital reklamcılık istenileni ve faaliyetini kanıtlamıştır.

Emojipedia'nın kurucusu olan Jeremy Burge, 17 Temmuz'u "Dünya Emoji Günü" olarak duyurmuştur. Her yıl bu gün markalar, World Emoji-Day etiketiyle emojili reklam etkinliklerini yürütmektedirler. Buna örnek olarak Pepsi yayınladığı "The Proposal" videosuyla emojiyi dijital ortama ve televizyona taşımıştır. Pepsi, bu kampanyanın en etkili yönünün, emojilerin evrensel bir dil kullanması olduğunu söylemiştir. Bu marka daha sonra emojileri ürünlerin ambalajlarına da yerleştirmiştir. Pepsi, çeşitli temalardan özel emoji tasarımlı bir klavye ortaya çıkarmış ve bu kampanya Sayltwithpepsi etiketiyle devam ettirilmiştir(www.pepsico.com).

Kullanıcıların isteklerine bağlı olarak emoji klavyelerinde birtakım farklılıklar yapılmıştır. Bunlara örnek olarak, emeojilere farklı ten renkleri eklenmiş, dini inancı ve kişisel seçimleri farklı olan insanlara özel emojiler geliştirilmiştir. Fakat saçları kıvırcık olan bireyler için herhangi bir emojiye denk gelinmemiştir. Bundan dolayı Dove, gerçek güzellik kavramını saçları kıvırcık bireylerin bakış açısından gören "Love Your Curls" adındaki reklam filminde bu konuya değinmiştir. Dove bu reklam filminin ardından isteyen herkesin telefonuna indireceği bir klavye geliştirerek, saçları dalgalı olan kişilerin bu yöntemle iletişim kurmasını sağlamıştır. 27 farklı şekilde emoji kullanma imkanı sağlamıştır. Dove'un bu reklam kampanyası en başarılı kampanyalar arasında yerini almıştır (Güven, 2018:85).

Sosyal medya karşımıza sıklıkla çıkan bir kavram haline gelmiştir. Teknolojinin gelişmesiyle insanların iletişim kurma şekilleri ve tarzları da değişmiştir. Tüketimdeki isteklerin değişimi ile birlikte sosyal medya unsuru daha da belirgin hale gelmiştir. Bu durum hem bireysel hem de kurumsal açıdan son derece olumlu ve ılımlı karşılanmıştır. Sosyal medya ile irtibat ve iletişim halinde olan markalar benliklerini, tavırlarını bireyler üzerinde olumlu olarak artırmışlardır.

Bir uçak bileti sitesi olan Ucuzabilet.com emojileri klavyeyle sınırlandırmamış ve onları birer reklam figüranı haline getirmiştir. Bu reklamda vücutlar normal insan fakat baş kısımları emoji şeklinde figüranlar kullanılmıştır. Bu firmadan uçak bileti alanlar mutlu yüz emojisi ile ifade edilirken, alamayanlar kızgın surat emojisi ile gösterilmiştir. Firmanın bu reklam filmi bu şekildeki emsallerinin devamlılığı açısından da önemlidir (Güven, 2018:86).

Uzun zamandır reklam filmlerinde "Cellocan"ı kullanan Turkcell ise bunun yerine "Emocanlar"ı tercih etmeye başlamıştır. Emoconlar oluşturulurken müşterilerin fikir ve düşünceleri dikkate alınmış ve tanınan ünlü biriyle çalışmaktansa herkesin sevip beğeneceği kendine özgü 6 farklı emocan ortaya çıkarılmıştır. Emojiler evrensel bir dildir ve Turkcell bu dili kullanarak her kesimden müşteriye hitap etmeyi amaçlamıştır. Bu 6 karakter oluşturulduktan sonra internet üzerinden bir yarışma düzenlenmiş ve kadın karakter olarak Fikriye seçilmiştir (Güven, 2018:86).

Tüm bu çalışma ve faaliyetler dijital reklamcılığın çok hızlı olmasından yararlanmak isteyen markaların emojiler sayesinde farklı metot ve yöntemler geliştireceğini göstermektedir.

6. Grafik Tasarımında Sosyal Sorumluluk

Bir bireyin davranışlarının sonuçlarını üstüne alması ya da bir olayın mesuliyetini bilmesi sorumluluk olarak nitelendirilebilir. Bireyler kendilerine verilen haklar oranında sorumluluğa da sahiptir. Sosyal sorumluluk

ise çevresel ve sosyal konular hakkında endişe ve kaygıları yok etmek için yapılmış ve yapılmakta olan projelerin tamamı olarak nitelendirilir. Bir toplumda, yaşamını sürdüren her bireyin o topluma karşı görev ve sorumlulukları vardır. Bu görev ve sorumluluklar bireyin yalnızca özel hayatı ile ilgili değil, yaşadığı çevreye karşı, onu korumak ve doğanın dengesini bozmamak adına yararlı hareketlerde bulunmaktır. Bireyler yaşadıkları çevreyi ve doğayı koruyarak kendileri için yararlı bir iş yaparken aynı zamanda içinde bulundukları topluma da örnek teşkil edici hareketlerde bulunmuş olurlar (Dokuzlar, 2015: 273-274).

Tonlarca ağaç reklam kampanyaları için gereksiz yere israf edilmekte bunun sonucunda ormanlardaki binlerce ağaç heba edilmektedir. Bu ağaç israfından grafik tasarımcılarda sorumludur. Grafik tasarımcılar, ürün sahiplerinin isteklerini ve hayallerini hayata geçirirken milyonlarca ambalaj atığının oluşmasına sebep olup bu suça ortak olmaktadırlar. Bu durumu ortadan kaldırmak adına grafik tasarımcılar çevre ile dost tasarım meydana getirmelidirler (Berman, 2013: 8).

Sosyal sorumluluk tasarımı ile ilgili en temel unsurun farkındalık olduğunu söyleyen Jess Sand, yapılmış olan fiillerin niçin yapıldığının farkında olunması gerektiğini savunmuştur. Jess Sand, gerçekleştirilen fiillerin genel manada toplumu direkt olarak ya da belirli bir çizgide etkilediğini iddia etmiştir. En basit örnek olarak, seçtiğimiz kağıtların görünenin aksine bilinenden daha fazla şeyi etkilediğini söylemiş ve bunları şu sorularla desteklemiştir:

- Kâğıt nerede yapılmış?
- Fabrikadaki insanlara nasıl davranılıyor ve ödeme yapılıyor?
- Bu fabrikanın çalışması için enerji kaynağı nereden geliyor?
- Kâğıt için hammaddeler sürdürülebilirlik yönetimli bir ormandan mı gelmiş? Yoksa aksi takdirde bunlar endüstriyel atık mı olurlardı?
- Kâğıt yazıcıya gelmeden önce ne kadar yol kat etti? Nasıl taşınmıştı?
- kağıdın üzerine yazdıracağınız mesaj insanlara ve gezegene yardım mı ediyor zarar mı veriyor?
- Projenizin kullanım ömrü bittiğinde ne olacak? (Scalin ve Taute, 2012:34).

Bu sorular çevreye karşı daha korumacı olunmasını sağlayarak çevre bilincini yükseltmektedir.

Düzenli olarak basına giren her ürünün geri dönüşümü mümkün olmamaktadır. Bu durumda çevre kirliliğine sebebiyet vermektedir. Bu durumu engellemek ve hatta yok etmek için grafik tasarımcılar projele-

rini çevreye duyarlı halde sunmalıdır. Bu anlamda sebze mürekkebi ve geri dönüşümü mümkün malzemeler kullanılmalıdır. John Elkington'un meydana çıkardığı "İnsan+Kar+Gezegen=Üçlü Sonuç" tezini kendilerine rehber edinerek projelerini gerçekleştirmelidirler. Bu çalışma için başarı oranını ölçmek adına katı olmayan bir yol izlemiştir. Çalışma sonucunda ortaya çıkan unsurların insan açısından yararlı olup olmadığı ve bunların dünya üzerindeki etkisi, üçlü sonucu göstermektedir. Bu tezi kendine rehber edinen bir tasarımcı herhangi bir marka ile iş yaparken aşağıdaki unsurlara göre kendini değerlendirmelidir (Scalin ve Taute, 2012: 41,42).

- Öncelikle markanın herhangi bir zararı olmamalıdır. Burada sorumlu bir ölçüde kullanıcının kişisel sorumluluğu etken olmalıdır.
- Marka insanları ya da yerleri –üretiminde, tanıtımında veya kullanımında- istismar etmemelidir.
- Marka dürüst olmalıdır. Eğer markalaştırma müşteri ile bir ilişki yaratmak ise, dürüst olmamak bu ilişkiye ihanet edecek ve bunu bozacaktır.
- Marka sorumluluk almalıdır. Hatalar ve gaflar elbet ki olur. Marka bunların sorumluluğunu sahipleniyor mu?
- Marka sözlerini tutar. Bir marka genel olarak bir taahhüt olarak tanımlanır ve bu nedenler taahhüt bozulursa marka da zarar görür.
- Son litmus testi: Ailemin ve arkadaşlarımın arasında markayı kıyafetlerimin üzerinde barındırmaya ne kadar istekli olurum? (Scalin ve Taute, 2012:42).

Bir tasarımcının çevresine karşı olan korumacı tavrı, çevreyi iyi ve anlamlı bir hedef eşliğinde değiştirme çabası ve toplumun diğer bireylerinin de bu durumu fark etmesi ve buna göre davranması amacıyla yaptığı çalışmalar sosyal sorumluluk tasarımı olarak adlandırılır. Çalışan ve araştıran bir tasarımcı, evrendeki bütün canlıların yaşamlarına tesir eden veya tehdit eden bütün etmenleri kendince değerlendirir ve bu değerlendirme sonucu kendi düşüncelerini oluşturur. Sosyal sorumluluk tasarımının amacı bir toplumun eski ve iyi olmayan tutumlarını değiştirmek veya tamamen yok etmek ve bunun yerine toplum için yararlı tutum ve davranışlar geliştirmektir. Bu amaçla çalışan birçok grafik tasarımcı ve tasarım büroları vardır (Dokuzlar, 2015: 277).

Grafik tasarım, toplumları etkileme, savundukları düşünceyi topluma kabul ettirebilme ve onları bilgilendirme konularında etkin bir güce ve yere sahiptir. Bu anlamda tasarımcılar ortaya çıkardıkları tasarımlar ile çevreye en az zararı vermeli, buna uygun malzemeler seçmeli ve toplumları olumlu şekilde yönlendirmelidir. Grafik tasarımcılar ortaya çıkardıkları projeler ile yalnızca toplumun sağlıklı kısmına değil, engelli

bireylerine de yardımcı olmalıdır. Bu anlamda onların hayatını kolaylaştıracak projelere imza atılmalı, ortaya çıkan projeler engelli bireylere de hitap etmelidir.

7. Görme Engelliler için Grafik Ürün Tasarımı

Görme engelli bireyler; görme yetisini tamamen kaybedenler, az görenler ve görmede yetersizlik yaşayanlar olarak üç kategoride incelenmektedir (Turged, 2014). Görme yetimiz günlük hayatımızı devam ve idare etmek için en büyük ihtiyacımızdır. Ayrıca öğrenme ekinliklerini tam ve yerinde yapmak için de görme yetimiz oldukça önemlidir. Görme engelli bireylerin günlük rutinlerini devam ettirebilmesi için işitme duyusundan başka, dokunma ve koku alma duyularının da desteği ile objeleri tanıyabileceği ve ayırt edebileceği düşüncesi ile bazı tasarımlar meydana getirilmiştir. Tüm dünyada kabul görmüş ve kullanılmakta olan "Braille Alfabesi" görme engelli bireylerin rahatça okuma ve yazma faaliyetlerini yapabilmesi için Louis Braille tarafından tasarlanmıştır (MEB, 1991).

Grafik tasarımı bir iletiyi veya bilgiyi göndermek için yazılı metinlerin ve görsellerin bir araya getirilmesi ve bir tasarım dili oluşturulması süresidir. Görme engelli bireyle, kağıt yüzeyine dokunarak yüzeydeki izlenimleri tanıyabilmektedir. Az görenler ise yazıların büyüklüğü ve renklerin uygun seçimiyle dokunmaya gerek kalmadan metinleri okumaktadırlar. Braille'den başka 3D ve kabartma kitaplar da görme engellilerin hayatını kolaylaştırmaktadır (Benuğur, 2014:214).

Posta pulu da görme engelli bireyler için tasarlanmıştır. Bunun örneklerinden biri 2009 senesinde Braille'nin 200. doğum gününde onu anmak adına meydana getirilmiştir. Rene Put tarafından oluşturulan bu ürün hem görme engelli hem de sağlıklı bireyler için kullanıma uygundur. Bu tasarım Hollanda Ulusal Ödüllerinde de başarı ve galibiyet göstermiştir (BigThink, 2014).

Diğer bir örnek ise Lisa J. Murphy tarafından tasarlanan "Tactile Mind" (dokunsal zihin) adındaki erotik bir kitaptır. Bu alanda oluşturulmuş ilk tasarımdır ve termoform sayfalardan oluşur (Tactile Mind Book, 2014).

Scott Wayne İndiana tarafndan oluşturulan "Braille Graffiti Public Art For The Blind" adlı çalışma tasarlanmıştır. Bu çalışmada görme engelli bireyler için kamu alanlarında bazı yerlere yerleştirmek için grafitiler hazırlanmıştır. Bu tasarımın hedefi görme engelli bireylerin grafitiyi kazanabilmelerini sağlamaktır (Laughing Squid, 2014).Görme engelli bireyler için tasarlanmış olan kabartmalı kağıt paralar da bu bireylerin ihtiyaçlarını karşılamak adına önemli bir çalışmadır (Airey, 2013).

Grafik tasarımını görme engelli bireylere anlatmak ve açıklamak adına tasarlanmış olan "Graphic Design Approaches For Visually Impaired

People" bu bireyler için grafik tasarımını tartışmaya açmıştır (Jakoube, 2014).

8. Grafik Tasarım Eğitiminde Görme Engelliler İçin Gerçekleştirilen Örnek Projeler

Grafik tasarım eğitiminde görme engelli bireyler için yapılmış olan çalışmalara ve projelere bakıldığı zaman ülkemizde henüz tam anlamda gelişmediği görülmektedir. Gerçekleştirilen projeler ise bireysel olup sınırlı bir şekilde devam etmektedir.

Görme engelliler için meydana getirilen tasarımların bir tanesi de Halla Sikrudur Margretardottir Haugen tarafından oluşturulan "Discover the Body" adındaki dokunsal kitaptır. Görme engelli bireylerle sağlıklı bireyler arasındaki eğitim farkını en aza indirmeyi amaçlayan bu kitap, görme engelli bireylere insan vücudunu tanıtmak hedefindedir (Benuğur, 2014:217). (Şekil 1)

Şekil 1: *Discover the Body* https://nfb.org/images/nfb/publications/fr/fr32/1/fr320105.htm

Dumlupınar Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Grafik Bölümü Öğrencisi Öner'in "Görme Engelli Bireylere Grafik Tasarımın Afişler ile Tanıtılması" isimli lisans tezinde, görme engelli bireyler için İstanbul'un başlıca tarihi yer ve eserlerini göstermek ve onlara bilgi aktarmak hedefiyle afişler oluşturmuştur. Bu çalışmanın hedefi sağlıklı bireyler için sunulan afişlerin, görme engelli bireyler tarafından da kullanılabilir hale getirilmesidir. Görme engelli bireylerin afişlerin analizini yapabilmeleri adına kabartma yazı ve şekiller kullanmıştır (Benuğur, 2014:218). (Şekil 2 ve Şekil 3).

Şekil 2

Şekil 3

İzmir Ekonomi Üniversitesi Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi 2. sınıf öğrencilerinin hazırladığı "Göremeyenler İçin Görsel İletişim Tasarımı Projesi" bu alanda hazırlanan başka bir projedir. Bu çalışmanın hedefi ise görme engelli bireylerin müze veya sanat galerisindeki eserleri incelemelerini kolaylaştırmaktır. Bu proje bünyesinde öğrenciler İzmir'de yer alan bazı müze ve galerileri irdelemişlerdir. Daha sonra bu müzeden seçtikleri 3 eseri dokunsal grafiklere çevirmişlerdir (Benuğur, 2014:219). (Şekil 4).

Şekil 4: *"Göremeyenler İçin Görsel İletişim Tasarım" Projesi http://ilt.fadf.ieu.edu.tr/tr/news/type/read/id/2585*

Yöntem

Çalışma betimsel bir araştırma olup tarama yöntemiyle yapılmıştır. Emojilerin tasarlanması amacıyla 2 iletişim uzmanı, 2 grafik tasarımcı ve görme engellilere eğitim veren 2 uzmandan bir grup oluşturulmuştur. Sonrasında tasarımlar yapılmıştır.

Bu bağlamda şu önerilerde bulunulabilir; Ortaöğretim, Yükseköğretim, Kamu Kurum ve Kuruluşlarında bu konuyla ilgili seminer, konferanslar verilmeli ve bu tarz çalışmalar farklı uygulamalarla geliştirilmelidir. Emojilerin kullanım alanlarıyla ilgili Türkçe yayın sayısının artırılmasını sağlanmalı ve bu konuda daha çok araştırılma yapılmasına ön ayak olunmalıdır.

Bulgular ve Yorum

Emojiler, günümüzde iletişim konusunda olmazsa olmazlardan biri haline gelmiştir. İnsanlar gün içinde iletişim kurarlarken milyonlarca emoji kullanmaktadırlar. Emojiler, iletişim hayatına bir anda girmiş ve çok kısa bir süre içinde hızlı bir gelişim göstermiştir. Her gün, iletişim esnasında duygu, düşünce ve istekleri ifade ederken emojilerden büyük oranda yararlanılmakta ve yardım alınmaktadır. Bu kolaylıktan yalnızca sağlık açısından noksanı olmayan bireyler yararlanmaktadır. Bu çalışmanın amacı; görme engelli bireylerin, emojileri iletişim hayatlarına dahil etme ve yalnızca sağlıklı bireylerin sahip olduğu bu kolaylıktan görme engelli bireylerinde yararlanmasını sağlamaktır. Bu amaçla emojiler kabartmalı şekilde tasarlanmıştır. **Yüzün ana hatları, verilmek istenen ifadeye göre kabartma olarak ön plana çıkarılmıştır.** Aşağıda ana vurgu ile isimlendirilmiş emojiler görülmektedir. En yaygın kullanılan ifadeler seçilerek, "görsel tanımı" ve "görsel anlamı" ele alınmıştır.

Şekil 5: *"seni çok seviyorum"*

Görselin Tanımı: Kalp şeklinde gözleri olan ve gülümseyen emoji.

Görselin İfadesi: Seni çok seviyorum, çok tatlı veya bu habere çok sevindim anlamlarına gelmektedir.

Şekil 6: *"aşk"*

Görselin Tanımı: Kalpli öpücük atan emoji. Bu emojide gözün biri belirgin diğeri kapalıdır.

Görselin İfadesi: Karşı tarafa öpücük göndermek amacıyla kullanılır. Aşk anlamına gelmektedir.

Şekil 7: *"mutsuz"*

Görselin Tanımı: Dudak çizgileri aşağı doğru, gözler hafif kısık bu emoji, üzülmüş birini tasvir etmektedir.

Görselin İfadesi: Neşesiz ve mutsuz anlamına gelmekle birlikte herhangi bir şeyden memnun olunmadığını göstermektedir.

Şekil 8: *"mutlu"*

Görselin Tanımı: Gözleri kapalı olarak kahkaha atan emoji

Görselin İfadesi: Herhangi bir şeyden çok büyük mutluluk duyulduğunu göstermektedir.

Şekil 9: *"memnun"*

Görselin Tanımı: Gözler hafif kısık, dudak çizgileri ince uzun emoji,

Görselin İfadesi: Hafifçe gülümseyen bu emoji, rahatlık ve memnuniyet bildirir.

Şekil 10: *"Çoşkulu"*

Görselin Tanımı: Gözleri ve ağzı açık gülen yüz emojisi

Görselin İfadesi: Coşkunluk ifade eder.

Şekil 11: *"incinmiş"*

Görselin Tanımı: Dudak kenarları aşağı doğru bakan, tek gözünden yaş akan emoji

Görselin İfadesi: Kırılmışlık ve incinmişlik ifade eder.

Şekil 12: *"seviyeli/mesafeli öpücük"*

Görselin Tanımı: Öpücük gönderen bu emojide, dudaklar 3'e benzer bir şekilde öpücük ifadesi taşırken, gözün bir kapalı, diğer açıktır.

Görselin İfadesi: Samimi olarak gönderilen öpücükten ziyade bir arkadaş ya da akrabaya gönderilen daha seviyeli bir öpücüktür.

Şekil 13: *"şaka/mecaz/onay"*

Görselin Tanımı: Ağzı kapalı şekilde göz kırpan emoji

Görselin İfadesi: Söylediklerinin anlamının ciddi değil bazen mecaz bazense şaka anlamı taşıdığı görülmektedir. Ayrıca bir şeyi onaylamak için de kullanılır.

Şekil 14: *"memnuniyetle onaylama"*

Görselin Tanımı: Ağzı açık şekilde göz kırpan emoji

Görselin İfadesi: Karşı tarafın söylemiş olduğu şeyi gülerek onaylamak anlamına gelmektedir.

Şekil 15: *"şaka/sohbet/flört"*

Görselin Tanımı: Bir göz açık, dilini dışarı çıkarmış şekilde göz kırpan emoji

Görselin İfadesi: Ciddi bir anlam taşımaz. Şakalaşmak, sohbet etmek ya da flört etmek amacıyla kullanılır.

Şekil 16: *"ironi"*

Görselin Tanımı: Gözler açık, büyük, ağız açık ve yana doğru büyükçe, dili dışarı çıkaran emoji

Görselin İfadesi: İroni yapmak amacıyla kullanılır.

Şekil 17: *"öpücük"*

Görselin Tanımı: Gözler kısık, öpücük atan emojide öpücük ifadesi dudakların 3 rakamına benzer bir şekil alması ile ifade edilmiştir.

Görselin İfadesi: Karşı tarafa öpücük göndermek amacıyla kullanılır.

Şekil 18: *"çaresiz"*

Görselin Tanımı: Gözler kısık, kapalı ve her ikisinden de aşağıya doğru gözyaşı damlamaktadır.

Görselin İfadesi: Sessizce ağlayan bu emoji herhangi bir şeye duyduğu üzüntü nedeniyle çaresizlik anlarında kullanılır.

Şekil 19: *"kahkaha"*

Görselin Tanımı: Gözler kısık, her iki gözden dışa doğru yaş akmakta, ağız açıktır.

Görselin İfadesi: Bu emoji karşılaştığı olağanüstü komik bir olaydan dolayı kahkahalara boğulmayı ifade eder.

Sonuç

Görme engelli bireylerin sayısındaki artış dikkate alındığında düşünülmesi gereken konulardan birinin, bu bireylerin hayatlarını kolaylaştırmak adına grafik iletişim ürünlerinin tasarlanması ve bu ürünlerin yaygınlık kazanması olduğu görülmektedir. Diğer tasarım ürünlerinde olduğu gibi grafik ürün tasarımında da en temel amaç engelli bireylerin hayatlarını kolaylaştırmak olmalıdır.

Kendini tüm sosyal yaşamdan soyutlayan ve kendi kabuğuna çekilen engelli bireyler yerine hayatın her sahasında varlıklarını gösteren bireylerin sayılarını artırmak bu konuda temel amaçtır. Gerek iş sahasında, gerek iletişimde gerekse sosyal hayatta varlığını kabul ettirmiş engelli bireyleri görmek sadece şahsi değil bir ülkenin hedefleri arasında yer almalıdır. Bunun yanında diğer her alanda olduğu gibi iletişim alanında engelli bireylere hitap eden tasarımlar oluşturmak sosyal sorumluluk açısından önem arz etmektedir

Engelli bireylerin iletişim alanında daha rahat etmeleri ve kendilerini her sağlıklı birey kadar özgür hissetmeleri adına onların kullanımına uygun emojiler tasarlanmıştır. Bu tasarımlar ile görme engelli bireylerde diğer sağlıklı bireylerde olduğu gibi duygu ve düşüncelerini daha rahat ifade ederken zamandan da tasarruf edebileceklerdir. Bu çalışma kapsamında görme engelli bireylere hitap eden kabartmalı şekilde yirmi emoji tasarlanmıştır.

Bu bağlamda şu önerilerde bulunulabilir; Ortaöğretim, Yükseköğretim, Kamu Kurum ve Kuruluşlarında bu konuyla ilgili seminer, konferanslar verilmeli ve bu tarz çalışmalar farklı uygulamalarla geliştirilmelidir. Emojilerin kullanım alanlarıyla ilgili Türkçe yayın sayısının artırılmasını sağlanmalı ve bu konuda daha çok araştırılma yapılmasına ön ayak olunmalıdır.

KAYNAKÇA

Airey, D. (2013). Banknotes for the visually impaired. 17.06. 2020 tarihinde http://www.davidairey.com/banknotes-for-the-visually-impaired. adresinden edinilmiştir.

Arslan, Y. Şahin, H. M., Gülnar, U. Şahbudak, M.. (2014). Görme Engellilerin Toplumsal Hayatta Yaşadıkları Zorluklar (Batman Merkezi Örneği). *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi,* 4(2), s.1-14.

Aydın E., A. (2011). *Görme Engelli Üniversite Öğrencilerinin Bilgiye Erişim Sorunları,* Yayımlanmış Doktora Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Benuğur, Ş. (2014). Grafik Tasarım Eğitiminde Görme Engelliler İçin Sosyal Sorumluluk Tasarımı. *Eğitim Bilimleri Araştırmaları Dergisi,* 4(2), s.205-221.

Berman, D. (2013). *Do Good Design. How Design Can Change The World*. San Francisco: Aiga Design Press.

Beyid Bilişim (2019). Engelli Ürünleri. 19.07.2020 tarihinde http://www.beyid.com.tr. adresinden edinilmiştir.

Big Think (2014). Braille-Inspired Design for The Blind. 19.07.2020 tarihinde http://bigthink.com/design-for-good/braille-inspired-design-for-the-blind. adresinden edinilmiştir.

Braille Teknik Limited Şirketi (2013). Dijital Ses Kaydediciler. 19.07.2019 tarihinde http://www.brailleteknik.com. adresinden edinilmiştir.

Çeken, B., Arslan A., Tuğrul, D. (2017). İletişimde Emojilerin Kullanımı ve İncelenmesi. 21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Eğitim Bilimleri ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 6(16), s.91-105.

Doğan, Ö., B. (2015) *Online Reklamcılık.* İstanbul: Köprü Kitapları

Dokuzlar, K., B. (2015). Toplumsal Farkındalık İçin Grafik Tasarım. *SDÜ Art-E Güzel Sanatlar Fakültesi Sanat Dergisi,* 8(16), s.271-286.

Emojipedia (2019).19.07.2020 tarihinde https://blog.oxforddictionaries.com/ adresinden ulaşılmıştır.

Enç, Mitat. (1972*). Görme Özürlüler-Gelişim,Uyum ve Eğitimleri*. Ankara: Sevinç Yayınları.

Güven, Ö., K. (2018). Dijital Çağın Eğlenceli Dili Emojiler: Reklamcılıkta Emoji Kullanımları Üzerine Bir Değerlendirme. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Halkla İlişkiler ve Reklam Çalışmaları E-Dergisi,* 1(2), s.77-90.

Hebebci, M. T. (2017). Görme Engelli ve Az Gören Bireyler İçin Geliştirilen Donanım ve Yazılımlar. *Science, Education, Art and Technology Journal (Seat Journal),* 1(2):s. 52-62.

Jakoube, H. (2014). Graphic Design Approaches for Visually Impaired people. 19.07.2020 tarihinde http://www.helenajakoube.com/portfolio.html#essay adresinden ulaşılmıştır.

Köten, E., Erdoğan B. (2014). *Engelli Gençler, Sosyal Dışlanma ve İnternet.* İstanbul: İstanbul Gelişim Üniversitesi Yayınları.

Laughing S. (2014). http://laughingsquid.com/braille-graffiti-public-art-for-the-blind/ Erişim Tarihi: 13.08.2020.

Long, C.A. (1993). "Making Information Available to Partially Sighted and Blind Clients" , The *Electronic Library,* 11 (6): 373-384.

Longdon, B. (2017). Why is everyone so emojinal?. Grossroots Writing Research Journal, Issue 7.2. USA. pp.21-31.

Jakoubẽ, H. (2014). Graphic design approaches for visually ımpaired people. http://www.helenajakoube.com/portfolio.html#essay. Erişim Tarihi: 13.08.2020.

MEB (1991). Milli Eğitim Bakanlığı Özel Eğitim Okulları İçin Kabartma Yazı Kılavuzu. http://orgm.meb.gov.tr/alt_sayfalar/yayimlar/ozelegitim/blair/blair.pdf. Erişim Tarihi: 12.08.2014.

Öztürk, M. (2011) *Türkiye'de Engelli Gerçeği*. Müsiad Cep Kitapları:30.

Özant, N. & Kelleci, M.. (2017). Dijital İletişimde Sözel Olmayan İpuçları: Emojilerle *Etkileşim ve Duygulanım. Moment Dergi.* 4(2). s.396-417.

Urhan T., B. (2018). Z Kuşağının Akıllı Telefonlar Üzerinden Yazılı İletişimde Emoji Kullanma Eğilimlerine Yönelik Bir Araştırma. *TRT Akademi*, 3(6) s. 614-631.

PepsiCo (2016). "Pepsi Unveils All New Emoji Collection So Fans Can #SayItWithPepsi", http://www.pepsico.com/live/pressrelease/pepsi-unveils-all-new-emoji-collection-so-fans-can-sa- yitwithpepsi04262016, Erişim Tarihi: 08.07.2020.

Rezabek, L.L., & Cochenour,J.J. (1998). Visual cues in computer-mediated communication: Suppleementing text with emoticons. Journal of visual literacy,18,201-215.

Scalin, N, Taute, M., (2012). The Design Activist's Handbook, How Books Publication, Ohio.

Subaşıoğlu, Fatoş. (2000). *Engellilerin İnternet'e Erişimi Üzerine.* Ankara.

Tactile Mind Book (2014). http://tactilemindbook.com/ Erişim Tarihi:13.08.2020.

Turged (2014). Türkiye görme engelliler derneği. http://www.turged.org.tr/index1.html. Erişim Tarihi: 25.08.2020.

WHO Engellilik Raporu (2012) (http://apps.who.int/gb/ebwha/pdf_files/WHA66/A66_12- en.pdf?ua=1).

http://www.cerebralpalsynedir.org

https://www.saglikaktuel.com/saglik-ansiklopedisi-spastik-cocuk-nedir-1136.htm

http://www.spinabifida.org.tr/spina-bifida-nedir

https://www.sabah.com.tr/saglik/2017/01/05/isitme-kaybi-nedir-isitme-kaybinin-nedenleri-ve-belirtileri

https://www.sabah.com.tr/saglik/2017/01/05/isitme-kaybi-nedir-isitme-kaybinin-nedenleri-ve-belirtileri

Bölüm 78

TÜRK HUKUKUNDA YABANCI İSTİHDAMI

Eyüp Sabri KALA[1]

1 Dr. Öğr. Üyesi Eyüp Sabri KALA, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Hukuk Fakültesi, ORCID: 000000 01-6058-7905, E-mail: ekala@fsm.edu.tr.

GİRİŞ

Yabancı uyruklu kavramı, genellikle vatandaşlık bağı üzerinden tanımlanır (Erken, 2016, s. 382). Eski Türk Hukukunda "ecnebi" kelimesiyle nitelendirilen yabancılık, günümüzde "yabancı devlet vatandaşı" olarak ifade edilmektedir. (Sümer, 2018, s.3). Günümüz Türk hukukuna göre yabancı, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olmayan kişileri ifade etmektedir. Bu tanıma göre yabancı kavramı, yabancı devlet vatandaşlarını, vatansızları, mültecileri, göçmenleri, özel statüdeki yabancıları ve hiçbiri Türk vatandaşlığı olmayan birden çok vatandaşlığa sahip kişileri kapsamaktadır (Töre, 2014, s.161; Aykın – Öztürk, 2017, s. 635).

Yabancıların Türkiye'de çalışabilmeleri muhtelif kanun, yönetmelik ve uluslararası sözleşmelerle belirlenmektedir. Yabancı istihdamının düzenlendiği ana kanun "*Uluslararası İşgücü Kanunu"* dur (UİK). Uygulamayla ilgili yönetmelik ise UİK'e aykırı olmayan hükümleri itibariyle "*Yabancıların Çalışma İzinleri Hakkında Kanunun Uygulama Yönetmeliği"* dir (YÇİHKUY). Mevzuatımıza göre yabancının Türkiye'de çalışması ve çalıştırılması, çalışma izni alınmış olmasına bağlıdır. Ancak kanunla belirlenen durumlarda yabancılara *çalışma izni muafiyeti* tanınarak, çalışma izni almadan Türkiye'de çalışabilme imkanı da sağlanabilmektedir. Diğer yandan, Uluslararası koruma kapsamında göçmen veya ikincil koruma statüsünde olan, çıkma izniyle Türk vatandaşlığından çıkmış olup *mavi kart* alan veya almaya hak kazanan, biri Türk vatandaşlığı olmak üzere çifte vatandaşlığı olan, ikili uluslararası işgücü anlaşmalarıyla hariç tutulan yabancıların ise çalışma izni almalarına gerek bulunmamaktadır. Diğer yandan, bazı iş ve mesleklerin icrası sadece Türk vatandaşlarına hasredilmiştir. Kanunla belirlenen bu iş ve mesleklerde Türk soylular hariç yabancıların Türkiye'de çalışmalarına izin verilmemektedir.

Yabancı uyrukluların Türkiye'de çalışabilmelerini düzenleyen ana kanun UİK olmakla birlikte, başka kanun ve yönetmeliklerde de yabancı istihdamıyla ilgili hükümler bulunmaktadır. Yabancı istihdamına bütüncül bir gözle bakabilmek için konunun mevzuat çerçevesinin belirlenmesi gerekmektedir. Bu nedenle, çalışmanın birinci kısmında yabancı istihdamıyla ilgili yasal çerçeve ele alınarak, ilgili kanun ve yönetmelikler belirlenmekte, amaç ve kapsamları ve ana düzenleme konuları hakkında bilgi verilmektedir. Bilahare, Türkiye'de çalışabilmek için çalışma izni alması gereken yabancılar incelenmekte, çalışma izninin tanımı, kapsamı, mahiyeti, türleri, çalışma iznine başvuru, değerlendirme kriterleri ve karar süreci üzerinde durulmaktadır. Başvuru, değerlendirme kriterleri, süreçler ve sürelerin bir kısmından istisna tutulan çalışma izni muafiyeti kapsamındaki yabancılar, özel kanunlardaki çalışma izni düzenlemeleri, çalışma izninden önce ön izin alınması gereken hizmet ve meslek alanları anlatılmaktadır. Türkiye'de çalışabilmek için çalışma izni alması gerek-

meyen yabancılar ayrı bir başlık altında ele alınmaktadır. Yine yabancılara kapalı olan, sadece Türk vatandaşları tarafından icra edilebilecek iş ve meslekler çalışmanın son kısmında ele alınmaktadır.

Çalışma, yabancı istihdamıyla ilgili farklı kanun ve yönetmeliklerdeki hükümleri belirli bir sistematik altında toplama ve konuya toplu bir bakış açısı sağlama maksadını taşıdığından, Türkiye'de fiilen çalışan yabancılarla ilgili sayısal veriler ve uygulamalar üzerinde durulmamaktadır.

1. YASAL ÇERÇEVE

Mevzuatımızda yabancı istihdamı konusu kanun ve yönetmeliklerle düzenlenmiş bulunmaktadır. Aşağıda öncelikle yabancı istihdamıyla ilgili hüküm içeren 1982 Anayasası, kanunlar ve bilahare yönetmelikler ana hatları itibariyle ele alınarak yasal çerçeve belirlenmektedir.

1982 Anayasasının 48. maddesine göre "Herkes, dilediği alanda çalışma ve sözleşme hürriyetine sahiptir" hükmü yer almaktadır. Buna göre çalışma hakkı, vatandaş veya yabancı ayrımı olmaksızın herkes için öngörülmüştür. Ancak yine Anayasanın 16. maddesine göre bu hak uluslararası hukuka aykırı olmamak şartıyla yabancılar için sınırlandırılabilir (Er, (2014, s. 182). Nitekim kanun ve yönetmeliklerde yabancıların Türkiye'de çalışmalarıyla ilgili sınırlamalar mevcuttur.

Yabancıların Türkiye'de çalışmalarını düzenleyen ana kanun 2016 tarihli, 6735 sayılı "Uluslararası İşgücü kanunu" dur (UİK). Kanun, Türkiye'de uluslararası işgücü politikalarının belirlenmesi, uygulanması, çalışma izni verilmesi, uluslararası işgücü konusundaki hak ve yükümlülüklerin düzenlenmesi amacıyla çıkarılmıştır. Çalışma izni ve çalışma izni muafiyeti, çalışma izni türleri, Turkuaz Kart, Uluslararası koruma kapsamında olan yabancıların çalışma izinleri, serbest bölge çalışanı yabancılar, yabancı mühendisler ve mimarlar ve yabancı öğrenciler kanunun düzenleme yaptığı konular arasında yer almaktadır. Bu kanunla, daha önce yürürlükte olan 4817 sayılı "Yabancıların Çalışma İzinleri Hakkında Kanun" yürürlükten kaldırılmıştır. Kanununun tanımlar başlıklı 3. maddesinde Bakanlık'ın, Çalışma ve sosyal Güvenlik Bakanlığını, güncel ismiyle Aile Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığını ifade ettiği belirtilmektedir. Bu çalışmada da, isim belirtilmeksizin sadece Bakanlık ifadesinin kullanıldığı yerlerde, Aile Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı kastedilmektedir.

2013 tarihli ve 6458 sayılı "Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu"(YUKK), yabancıların Türkiye'ye giriş, çıkış ve kalışlarını, yabancılara uygulanacak korumanın kapsam ve uygulamasını düzenlemektedir. Yabancının koruma talebine istinaden sağlanacak uluslararası koruma, ülkesinden ayrılmaya zorlandığı için geri dönemeyen ve topluluk halinde Türkiye'ye giriş yapan yabancılara sağlanacak "geçici koruma" kanunun

ele aldığı konular arasındadır. Günümüzde halk arasında Suriyeli sığınmacı olarak bilinen yabancılarla ilgili iş ve işlemler ağırlıklı olarak bu kanun hükümlerine göre yürütülmektedir. Konumuz açısından bakıldığında kanunda yabancı, "Türkiye Cumhuriyeti devleti ile vatandaşlık bağı bulunmayan kişi" olarak tanımlanmaktadır. Bu kanunla, "5683 sayılı Yabancıların Türkiye'de İkamet ve Seyahatleri Hakkında Kanun" yürürlükten kaldırılmış, diğer mevzuatta 5683 sayılı kanuna yapılan göndermelerin bu kanuna yapıldığı ifade edilmiştir (Bu kanunun tamamıyla ilgili genel değerlendirme için bkz. Erten, 2015).

Yabancı istihdamıyla ilgili hükümler içeren diğer bir kanun 5.6.2003 tarih ve 4875 sayılı "Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu" dur. Kanun kapsamındaki şirket, şube ve kuruluşlarda istihdam edilecek yabancılara Bakanlıkça çalışma izni verilmesiyle ilgili düzenlemeler yapmaktadır.

29.5.2009 tarih ve 5901 sayılı "Türk Vatandaşlığı Kanunu", Türk vatandaşlığının kazanılmasına ve kaybedilmesine ilişkin usul ve esasları düzenlenmektedir. Konumuz itibariyle bakıldığında kanunda yabancı "*Türkiye Cumhuriyeti Devleti ile vatandaşlık bağı bulunmayan kişi*" olarak tanımlanmaktadır. Yine konumuz itibariyle bakıldığında kanunun 28. maddesi kapsamında, Türk vatandaşlığını doğumla kazananların çıkma izniyle vatandaşlıktan çıkmaları halinde, bu kişilere ve üçüncü dereceye kadar alt soylarına çalışma izni almaksızın Türkiye'de çalışma hakkı tanındığı görülmektedir.

6.6.1985 tarih ve 3218 sayılı "Serbest Bölgeler Kanunu" nda, serbest bölgelerde yönetici ve vasıflı yabancı uyruklu çalıştırılabileceğine, bunun usul ve esaslarının yönetmelikle düzenleneceğine ilişkin hüküm bulunmaktadır.

31.5.2016 tarih ve 5510 sayılı "Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu" nun 4/1-a maddesinde, hizmet akdiyle çalıştırılanların sigorta kapsamında olduğu ifade edilmekte, aynı maddenin 2. fıkrasında ise sigortalılık kapsamında olanlarla ilgi düzenlemelerin, mütekabiliyet esasına göre uluslararası sosyal güvenlik sözleşmesi imzalanmış ülke vatandaşlığındakiler hariç hizmet sözleşmesiyle çalışan yabancılara da uygulanacağı hükmünü taşımaktadır.

Yabancı uyruklu öğretim elemanlarının Türkiye'de istihdamıyla ilgili olarak 4.11.1981 tarih ve 2547 "Yükseköğretim Kanunu" nda da düzenleme bulunmaktadır. 34. maddede, diğer yabancı uyruklu çalışanlardan farklı şekilde, Yükseköğretim Kurulu'nun ön izni ve bilahare Çalışma ve sosyal Güvenlik Bakanlığından alınacak izinle öğretim elemanı olan yabancılara çalışma izni verilebileceği, izinle birlikte bu kişilerin Türkiye'deki üniversitelerle iş sözleşmesi yapabilecekleri hükmü yer almaktadır.

Yabancıların Türkiye'deki çalışma izinlerini düzenlemek amacıyla

çıkarılan 27.2.2003 tarih ve 4817 sayılı "Yabancıların Çalışma İzinleri Hakkında Kanun" (YÇİHK), UİK'in 27. maddesiyle yürürlükten kaldırılmış olmakla birlikte, UİK m. 26/1'e göre mevzuatta 4817 sayılı kanuna yapılan atıflar, UİK'e yapılmış sayılmaktadır. Dolayısıyla, diğer mevzuatta görülen 4817 sayılı kanuna yapılan atıflar halen mevzuatta yer almakta, ancak bu atıflar kanunen UİK'e yapılmış sayılmaktadır.

Yabancıların istihdamıyla ilgili ana yönetmelik 29.08.2003 tarih ve 25214 sayılı Resmi Gazetede yayınlanarak yürürlüğe giren "Yabancıların Çalışma İzinleri Hakkında kanunun Uygulama Yönetmeliği" dir. Yönetmeliğin dayanağı mülga "4817 sayılı Yabancıların Çalışma İzinleri Hakkında Kanun" dur. Ancak, 4817 sayılı kanunu ilga eden UİK'in Geçici m.1/4'e göre UİK'in uygulanmasıyla ilgili düzenlemeler yapılıncaya kadar mevcut düzenlemelerin UİK'e aykırı olmayan hükümleri uygulanacağından, incelemekte olduğumuz yönetmeliğin UİK'e aykırı olmayan hükümleri halen yürürlüktedir. Yine UİK m. 26/1'e göre 4871 sayılı kanuna yapılan atıflar UİK'e yapılmış sayıldığından, yönetmelikte 4871 sayılı kanuna yapılan atıflar konusunda 6735 sayılı kanun hükümlerine müracaat edilmelidir.

Özellik arz eden doğrudan yabancı yatırımlarda, bunların irtibat bürolarında çalışacak yabancı kilit personel hakkında 29.08.2013 tarih 25214 sayılı Resmi Gazetede yayınlanarak yürürlüğe giren "Doğrudan Yabancı Yatırımlarda Yabancı Uyruklu Personel İstihdamı Hakkında Yönetmelik" hükümleri uygulanmaktadır.

Dayanağı UİK olan 14.03.2017 tarih ve 30007 sayılı Resmi Gazetede yayınlanan "Turkuaz Kart Yönetmeliği" Turkuaz kartla ilgili işlemlerin, sağladığı hakların kullanımının düzenlenmesi amacıyla çıkarılmıştır. Yönetmelikte, Turkuaz Kar alabilecek yabancılar, bu konuyla ilgili iş ve işlemler, sağladığı haklar düzenlenmektedir.

15.1.2016 tarih ve 29594 sayılı Resmi Gazetede yayınlanan "Geçici koruma sağlanan Yabancıların Çalışma İzinlerine Dair Yönetmelik", geçici koruma sağlanan yabancıların istihdamıyla ilgili usul ve esaslar belirlemektedir.

26.4.2016 tarih ve 29695 sayılı Resmi Gazetede yayınlanan "Uluslararası Koruma Başvuru Sahibi ve Uluslararası Koruma Statü Sahibi Kişilerin Çalışmasına Dair Yönetmelik", "başvuru sahibi, mülteci, şartlı mülteci ve ikincil koruma" statüsündeki yabancıların çalışmalarının düzenlemektedir. Yukarıda sayılan "Geçici Koruma Sağlanan Yabancıların Çalışma İzinlerine Dair Yönetmelik", "geçici koruma statüsündeki yabancıların"; bu yönetmelik ise "uluslararası koruma başvuru sahibi, mülteci, şartlı mülteci ve ikincil koruma statüsündeki yabancıların" istihdamıyla ilgili usul ve esasları belirlemektedir.

Dayanağı UİK olan 27.05.2017 tarih ve 30078 sayılı Resmi Gazetede yayınlanan "Serbest Bölgelerde Çalışacak Yabancıların Çalışma İzinlerine Dair Yönetmelik" te, serbest bölgelerde istihdam edilecek yabancıların çalışma izinleri düzenlenmektedir. Yine 10.03.1993 tarih ve 21520 sayılı Resmi Gazetede yayınlanan "Serbest Bölgeler Uygulama Yönetmeliği" nin 18. maddesinde, serbest bölgelerde çalışacak yabancılarla ilgili hükümler yer almaktadır.

2. ÇALIŞMA İZNİ ALARAK TÜRKİYE'DE ÇALIŞABİLECEK YABANCILAR

2.1. Genel Olarak Çalışma İzni

Çalışma izni konusunu belirleyen ana düzenleme olan UİK'te çalışma izni, "geçerli olduğu süre içerisinde yabancıya Türkiye'de çalışma ve ikamet izni veren, Bakanlıkça düzenlenen, resmi bir belge" olarak tanımlanmaktadır. Tanımdan anlaşılacağı üzere çalışma izni, yabancıya Türkiye'de hem çalışma hakkı hem de ikamet hakkı sağlayan, resmi nitelikte bir belgedir. Çalışma izniyle sağlanan hakların süresi, alınan iznin süresiyle veya alınma sebebinin varlığının devamıyla sınırlıdır.

Bir yabancının, çalışma izni almaksızın Türkiye'de çalışması veya çalıştırılması yasaktır. Bu durumda bir yabancının Türkiye'de çalışabilmesinin ana şartı, çalışma izni almış olmasıdır. Ancak bu şartın uygulanmadığı haller de bulunmaktadır. Mevzuatta ve Türkiye'nin taraf olduğu anlaşmalarda çalışma izni almasına gerek olmadığı açıkça belirlenen yabancıların çalışma izni almadan Türkiye'de çalışabilmeleri mümkündür (UİK m. 6). Yine bazı durumlarda yabancılar için çalışma izni muafiyeti uygulanmaktadır. Bu kapsamdaki yabancılar da, muafiyet kapsamında çalışma izni almaksızın Türkiye'de çalışabilirler.

Yabancının sadece Türkiye'de çalışabilmesi değil, mesleki eğitim alabilmesi veya staj yapabilmesi de çalışma izni alması şartına bağlıdır. Aynı şekilde, geçici nitelikli de olsa Türkiye'de hizmet sunumu yapacak sınır ötesi hizmet sunucu yabancıların da çalışma izni almaları gerekir.

Yabancıya verilen çalışma izni veya çalışma izni muafiyeti, yabancı için aynı zamanda ikamet izni yerine geçer. Çalışma izni alan yabancının ayrıca ikamet izni almasına gerek yoktur. Tek başına ikamet izni ise sadece mülteci ve ikincil koruma statüsündeki yabancılara Türkiye'de çalışma hakkı sağlar.

Çalışma izni belirli bir süreyle sınırlandırılabildiği gibi, sektör, meslek, işkolu veya mülki/coğrafi alan olarak da sınırlandırılabilir. Bu durumda çalışma izni yabancıya, çalışma izninde belirtilen süre ve sınırlar çerçevesinde Türkiye'de çalışma hakkı sağlamaktadır. Yabancının bu sınırlar dışındaki alanlarda çalışma hakkı bulunmamaktadır.

2.2. Çalışma İzni Başvurusu ve Değerlendirilme

Başvuruların hangi durumda nereye ve nasıl yapılacağı UİK'in 7. Maddesinde belirlenmektedir. Başvurular içinde Bakanlığa yapılır. Yurtdışında ise yabancının vatandaşı olduğu veya yasal olarak bulunduğu ülkedeki Türk büyükelçilik ve başkonsolosluklarına yapılır. Başvuru, uluslararası işgücü politikasına göre Bakanlıkça değerlendirilir. Bakanlığın gerek gördüğü durumlarda, ilgili kamu kurum ve kuruluşlarından, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarından gelen görüşler dikkate alınır. Bakanlık, çalışma izni başvuru değerlendirmeleri ve puanlama sistemi oluşturulmasında kullanılacak kriterleri, Uluslararası İşgücü Politikası Danışma Kurulu kararları doğrultusunda belirler. Bakanlık, bilgi ve belgelerin tam olması şartıyla, başvuru tarihinden itibaren 30 gün içerisinde başvuru değerlendirmesini tamamlar.

2.3. Çalışma İzni Türleri

Çalışma izni türleri UİK'in 10. maddesinde süreli izin, süresiz izin, şirket ortağı ve yöneticilerine verilen izin ve bağımsız çalışma izni olarak dört kategoride belirlenmiştir. Yine UİK'in 11. maddesinde ayrıca düzenlenmekle birlikte, sağladığı haklar itibariyle nitelikli yabancılara verilecek özel ve kolaylaştırılmış bir çalışma izni olduğundan (Ekşi, 2016, s. 246), Turkuaz Kart da bu çalışmada çalışma izni türü başlığı altında ele alınmaktadır.

2.3.1. Süreli Çalışma İzni

Süreli çalışma izni, iş veya hizmet sözleşmesinin süresini aşmamak üzere en fazla 1 yıl süreyle verilen bir çalışma iznidir. Bu izin yabancıya istediği işyerinde veya işkolunda, istediği işte çalışma hakkı vermez. Özel veya tüzel kişilere yahut kamu kurum/kuruluşlarına ait belirli bir işyerinde veya bunların aynı işkolundaki diğer işyerlerinde, belirli bir işte çalışmak üzere çalışma hakkı sunar.

Sürenin sona ermesi halinde uzatma talebinde bulunan yabancının çalışma izni, aynı işverene bağlı çalışmak üzere en çok 2 yıl uzatılabilir. Sonraki uzatma taleplerinde ise çalışma izni en çok 3'er yıl halinde uzatılabilir. Yabancının başka bir işverene bağlı olarak çalışmak istemesi halinde verilecek çalışma izni yine 1 yıl olabilecektir. Başka bir ifadeyle, yabancının yanında çalıştığı işveren değiştiği takdirde, her seferinde 1 yıldan başlayan çalışma izinleri söz konusu olmaktadır.

2.3.2. Süresiz Çalışma İzni

Çalışma izninin ikinci türü süresiz çalışma iznidir. Türkiye'de uzun dönem ikamet iznine sahip olan yabancılarla, asgari sekiz yıl kanuni ça-

lışma izni olan yabancılar süresiz çalışma izni alabilirler. Süresiz çalışma izni alabilme şartlarını taşımak yabancıya mutlak bir hak sahipliği sağlamaz. Önceki kanunda yer alan "verilebilir" ifadesinin, Bakanlık'a çalışma izni verilmesi konusunda takdir yetkisi verip vermediği hususu tartışılmakta iken, UİK'e eklenen süresiz çalışma izni için şartların sağlanmış olmasının mutlak bir hak sağlamayacağı yönündeki hükümle bu tartışmalara son verilmiştir (Ergin H., 2017, s. 45). Süresiz çalışma izni olan yabancılar, uzun dönem ikamet izni haklarından da yararlanırlar.

2.3.3. Şirket Ortağı ve Yöneticilerine Verilen Çalışma İzni

Türk şirketlerinde yabancı uyruklu şirket ortağı ve yöneticilere çalışma izni verilmesi esas itibariyle bir çalışma izni türü olmaktan çok, bu kişilere çalışma izni verilebilmesini sağlayan bir düzenleme niteliğindedir. Ancak çalışma izni türlerini belirleyen UİK m.10'da ayrı bir bent halinde düzenlendiğinden, bu kişiler açısından verilecek çalışma izni ayrı bir tür olarak da ele alınabilir. Bu tür çalışma izni, Türk şirketlerinde ortak, yönetim kurulu üyesi, yönetici ortak gibi sıfatlara sahip yabancılara Türkiye'de çalışma izni sağlamaktadır. Kanunda bu kişilerin şirket ortağı, yönetim kurulu üyesi olması gibi sıfatları üzerinde durulmakta, çalışma izni bu sıfatlara bağlı olarak verilmektedir. Dolayasıyla çalışma izni belirli bir süre sınırıyla değil, anılan sıfatların devamınca geçerli olmak üzere verilebilmektedir. Nitekim kanunda da bu tür çalışma izniyle ilgili bir süre kısıtlaması bulunmamaktadır Maddede yer alan düzenlemeye göre, Türk Ticaret Kanunu kapsamında kurulmuş olan;

a- "Limited şirketlerde şirket ortağı" yabancılar,

b- "Anonim şirketlerde, şirket ortağı olan yönetim kurulu üyesi" yabancılar,

c- "Sermayesi paylara bölünmüş komandit şirketlerde yönetici olan komandite ortak" yabancılar, çalışma izni alarak Türkiye'de çalışabileceklerdir.

2.3.4. Bağımsız Çalışma İzni

Bu tür çalışma izni, kalifiye yabancı işgücü veya işadamlarının Türkiye'de çalışabilmelerini sağlama amacını gütmektedir. Diğer kanunlardaki özel şartların sağlanması halinde, profesyonel meslek mensubu yabancılara bağımsız çalışma izni verilebilmektedir. Bu tür çalışma izni başvurularında yabancının eğitimi, bilim ve teknolojiye katkısı, mesleki deneyimi, faaliyet/yatırımının ekonomi ve istihdama etkisi ve şirket ortağı ise sermaye payı dikkate alınmaktadır. Bağımsız çalışma izni süreli olarak verilmekle birlikte, süreli çalışma izninin aksine 1, 2 veya 3 yıl gibi süre sınırlarına tabi değildir. Yabancının durumuna göre çalışma izni süresi belirlenebilmektedir. Yine bağımsız çalışma izni, belli bir işverene veya işyerine bağlı olmaksızın verilen bir çalışma iznidir.

2.3.5. Turkuaz Kart

UİK m. 11'de düzenlenen Turkuaz Kart, birçok ülkede çeşitli adlarla, Avrupa'da "Blue Card", Amerika ve Kanada'da "Green Card" adıyla var olan uygulamalara benzemektedir. Yabancılara farklı statü sağlayan bu uygulamaların temel amacı, nitelikli işgücünü ülkeye çekmek ve istihdamını sağlamaktır (Ergin B. G, 2018, s. 143). Bu yönüyle Turkuaz Kart, nitelikli yabancı işgücüne verilebilecek özel ve kolaylaştırılmış bir çalışma izni türüdür (Kavlak, 2019, s. 343). Bağımsız çalışma iznine benzer özellikler taşır. Turkuaz Kart verilebilecek yabancılar için belirlenen şartlar, hemen hemen bağımsız çalışma izni verilebilecek yabancılar için belirlenen şartlarla aynıdır.

UİK m.11'de "nitelikli yabancı" kavramı yer almakta ve bu kavram, uluslararası kabul gören akademik çalışmaları olan, Türkiye'de stratejik kabul edilen alanlarda bilim, sanayi ve teknolojide öne çıkmış olan, Türk ekonomisine ihracat, istihdam veya yatırım kapasitesiyle önemli derecede katkı sağlayan veya sağlayacağı düşünülen yabancılar olarak tanımlanmaktadır. Turkuaz Kart Yönetmeliği'nin 5. Maddesinde de, Turkuaz Kart kapsamındaki yabancılar belirlenmektedir. Buna göre;

"*a) Eğitim düzeyi, ücreti, mesleki bilgisi ve deneyimi, bilim ve teknolojiye katsısı ve benzeri nitelikleri itibariyle yüksek nitelikli işgücü olarak değerlendirilen, b) Yatırım veya ihracat düzeyi, sağlayacağı istihdamın büyüklüğü, bilimsel ve teknolojik gelişmeye yaptığı katkı ve benzeri özellikleri itibarıyla yüksek nitelikli yatırımcı olarak değerlendirilen, c) Bilimsel ve teknolojik gelişmeye katkı sağlayan veya bilim, sanayi ve teknoloji alanlarında uluslararası düzeyde ülke menfaatleri açısından stratejik kabul edilen çalışmalar ve araştırmalar yapan bilim insanı veya araştırmacı, ç) Kültürel, sanatsal veya sportif faaliyetler açısından uluslararası düzeyde başarılı olan, d) Türkiye'nin veya Türk kültürünün uluslararası tanınırlığına veya tanıtımına katkı sağlayan, Türkiye'nin milli menfaatlerine ilişkin hususlarda uluslararası düzeyde faaliyette bulunan, yabancılara*" Turkuaz Kart verilebilir.

Gerek kanun gerekse yönetmelik maddelerinden net bir şekilde anlaşılacağı üzere Turkuaz Kart uygulamasıyla, bir yandan nitelikli işgücü özelliği olan yabancılara, diğer yandan maddi imkanları yüksek, doğrudan ekonomiye yönelik nitelikli yatırımcı profilindeki yabancılara (Ayan, 2018, s. 61) süresiz çalışma izni sağlanarak tersine beyin göçü, uluslararası yatırımcıların Türkiye'ye çekilmesi hedeflenmektedir.

Turkuaz Kart'ın ilk 3 yılı geçiş sürecinden oluşur. Bu süre içerisinde iptal edilmeyen Turkuaz Kart'taki geçiş süresi kaydı kaldırılarak süresiz Turkuaz Kart'a dönüştürülür. Kartın süresi dolmadan geçiş süresinin kaldırılması talebi yapılmadığı takdirde, süre sonunda kart geçersiz hale gelir.

Turkuaz Kart, sahiplerine Türkiye'de hem süresiz çalışma izni hakkı, hem de süresiz ikamet hakkı da sağlar. Kart sahibinin eşine ve bakma yükümlülüğündeki çocuklarına Turkuaz Kart sahibi yakını olduklarına dair belge verilir. Bu belge bu kişiler için ikamet izni yerine geçer ve süresiz ikamet hakkı sağlar.

2.3.6. İstisnai Çalışma İzinleri

Bazı çalışma izni başvurularında, UİK'in öngördüğü izin prosedürlerinin, başvuru ve değerlendirme kriterlerinin, çalışma izni tür ve sürelerinin bir kısmının uygulanmayabileceği hususunda özel, istisna düzenlemeler bulunmaktadır. Burada bahsedilen istisna yabancının çalışma izni almaktan istisna tutulması değil, çalışma izni verilmesiyle ilgili uygulanan bir takım yasal prosedürlerden, kriterlerden istisna tutulmasıdır (Erken, 2018, s. 107).

Nitekim UİK'in "Çalışma izninin istisnai olarak verilebileceği yabancılar" başlıklı 16. maddesinde bazı yabancılara verilecek çalışma izinlerinde, Kanunun 7, 9 ve 10. maddelerinin uygulanmaması yönünde istisnalar tanınabileceği hükmü yer almaktadır. Kanunun 7. maddesinin çalışma izninin kimlere verilebileceğini, izin başvurusunu ve başvurunun değerlendirilmesine ilişkin kriterleri belirlediği, 9. maddesinin çalışma izni başvurusunun reddini gerektiren hallerle ilgili düzenlemeler getirdiği, 10. maddesinin ise çalışma izni türlerini ve sürelerini düzenlediği düşünüldüğünde, istisnai çalışma izinlerinin, sayılan maddelerdeki şartlardan istisna tutularak düzenlenebilecek bir çalışma izni türü olduğu sonucuna varılabilir.

UİK'in dördüncü bölümü "İstisnalar" başlığını taşımakta ve bu başlık altında 16 ila 20. maddeler arasında sayılan durumların tamamı istisnai çalışma izni hallerini oluşturmaktadır. Aşağıda istisnai çalışma izni halleri başlıklar halinde ele alınmaktadır.

2.3.6.1. Çalışma İzni İstisnai Olarak Verilebilecek Yabancılar

Çalışma izninin istisnai olarak verilebileceği kişiler UİK m.16'da sayılmaktadır. Bu kişiler aşağıda tablo halinde verilmektedir.

Tablo 1. UİK m. 16'ya Göre Çalışma İzni İstisnai Olarak Verilebilecek Yabancılar

Bent No.	Yararlanacak Yabancılar
a	"Eğitim düzeyi, ücreti, mesleki deneyimi, bilim ve teknolojiye katkısı ve benzeri özellikleri itibarıyla nitelikli işgücü olarak değerlendirilenler"
b	"Bilim ve teknolojiye katkısı, yatırım veya ihracat düzeyi, sağlayacağı istihdamın büyüklüğü ve benzeri özellikleri itibarıyla nitelikli yatırımcı olarak değerlendirilenler"

c	"Belirli bir süre için işvereni tarafından Türkiye'de gerçekleştirilen bir projede istihdam edilenler"
ç	"İçişleri Bakanlığı veya Dışişleri Bakanlığı tarafından Türk soylu olduğu bildirilenler"
d	"Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti vatandaşları"
e	"Avrupa Birliği üyesi ülke vatandaşları"
f	"6458 sayılı Kanun uyarınca uluslararası koruma başvurusu sahibi, şartlı mülteci, geçici koruma sağlanan veya vatansız ya da mağdur destek sürecinden yararlanan insan ticareti mağdurları"
g	"Bir Türk vatandaşı ile evli ve eşiyle Türkiye'de evlilik birliği içinde yaşayanlar"
ğ	"Yabancı devletlerin ve uluslararası kuruluşların Türkiye'deki temsilciliklerinde diplomatik dokunulmazlığı olmadan çalışanlar"
h	"Alanındaki başarısı ile uluslararası düzeyde temayüz etmiş olarak bilimsel, kültürel, sanatsal veya sportif amaçla Türkiye'ye gelenler"
ı	"Sınır ötesi hizmet sunucuları"

Maddede belirlenen yabancılara kendi aralarında tasnif edilerek bakıldığında, bir kısmının nitelikli yabancı işgücünü Türkiye'ye çekebilmek amacını taşıdığı görülmektedir. Eğitim, bilim, spor gibi alanlardaki nitelikli yabancılar, sınırötesi hizmet sunucuları bu kapsamdadır. Bir kısmı Türkiye ile bağlantılı yabancılardan oluşmaktadır. Türk soylular, KKTC vatandaşları, Türk'le evli olup Türkiye'de ikamet edenler bu kapsamdadır. Bir kısmı ise uluslararası sözleşmelerden kaynaklanan durumlardır. AB üyesi ülke vatandaşları, Uluslararası koruma sağlanan yabancılar, yabancı devletlerin diplomatik olmayan çalışanları da bu kapsamdadır.

2.3.6.2. Uluslararası Koruma Kapsamında Başvuru Sahibi ve Şartlı Mülteci Yabancılar

Uluslararası koruma (Uluslararası koruma tanımı için bkz. Özkan, 2013, s. 275; Çiçekli, 2014, s. 221; Öztürk, 2015, s. 27; Aygün ve Kaya, 2016, s. 90; Odman, 1995, s. 20-21) kapsamında, uluslararası koruma başvurusunda bulunan yabancılara ve şartlı mültecilere verilecek çalışma izinleri bu başlık altında ele alınmaktadır.

YUKK'ta, "*uluslararası koruma talebinde bulunan ve henüz başvurusu hakkında son karar verilmemiş kişi*" başvuru sahibi olarak tanımlanmaktadır (m. 3/1-d). Uluslararası koruma talebi başvurusu sahibi olmak, yabancıya Türkiye'de çalışma izni imkanı sağlayabilmektedir.

Şartlı mülteci statüsü ise, coğrafi alan olarak Avrupa ülkeleri dışındaki ülkeleri kapsamaktadır. YUKK'un 62. maddesinde tanımı şu şekilde yapılmaktadır.

"*Avrupa ülkeleri dışında meydana gelen olaylar sebebiyle; ırkı, dini, tabiiyeti, belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasi düşüncelerinden dolayı zulme uğrayacağından haklı sebeplerle korktuğu için vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve bu ülkenin korumasından yararlanamayan, ya da söz konusu korku nedeniyle yararlanmak istemeyen*

yabancıya veya bu tür olaylar sonucu önceden yaşadığı ikamet ülkesinin dışında bulunan, oraya dönemeyen veya söz konusu korku nedeniyle dönmek istemeyen vatansız kişiye statü belirleme işlemleri sonrasında şartlı mülteci statüsü verilir. Üçüncü ülkeye yerleştirilinceye kadar, şartlı mültecinin Türkiye'de kalmasına izin verilir"

UİK m. 17'de "*6458 sayılı Kanun uyarınca uluslararası koruma talebinde bulunan ve henüz başvurusu hakkında son karar verilmemiş veya şartlı mülteci yabancılar, uluslararası koruma başvuru tarihinden altı ay sonra çalışma izni veya çalışma izni muafiyeti almak için başvurabilirler*" hükmü yer almaktadır. Bu hükümden anlaşılacağı üzere uluslararası koruma başvuru sahipleri ve şartlı mülteciler, uluslararası koruma talebinde bulunmuş olmaları şartıyla, başvuru yaptıkları tarihten 6 ay sonra çalışma izni muafiyeti talep edebilecekleri gibi, çalışma izni de talep edebilirler.

Aynı türde bir düzenleme de YUKK'un 89/4-a maddesinde de yer almakta ve "B*aşvuru sahibi veya şartlı mülteci, uluslararası koruma başvurusu tarihinden altı ay sonra çalışma izni almak için başvurabilir*" denilmektedir. Yine aynı maddede, "*Başvuru sahibi veya uluslararası koruma statüsü sahibi kişilerin çalışmasına ilişkin usul ve esaslar, Bakanlığın görüşü alınarak Çalışma ve sosyal Güvenlik Bakanlığı tarafından belirlenir"* hükmü yer almaktadır.

"Uluslararası Koruma Başvuru Sahibi ve Uluslararası Koruma Statüsü Sahibi Kişilerin Çalışmasına Dair Yönetmelik" in 6/1 maddesinde, "*Başvuru sahibi ile şartlı mülteci yetkili makamlardan alacakları başvurusunu veya statülerini gösteren kimlik belgeleri ile çalışma iznine başvurabilirler",* denilmekte; 5/1 maddesinde ise uluslararası koruma talebi başvurusu yapmış olan başvuru sahibi yabancıların ve şartlı mülteci statüsündeki yabancıların işbaşı yapmadan önce çalışma izni almak zorunda oldukları, *başvurusu uygun görülenlere* Bakanlıkça çalışma izni verileceği hükmü yer almaktadır.

Yukarıda bahsi geçen düzenlemeler birlikte değerlendirildiğinde, gerek uluslararası koruma başvuru sahiplerinin, gerekse şartlı mültecilerin çalışma izni veya çalışma izni muafiyeti almak için başvuru tarihinden 6 ay sonra Bakanlığa başvurabilecekleri, bu kişilere çalışma izni verilmesinde Bakanlığın uygun görmesinin yeterli olacağı, ayrıca başka değerlendirme kriterlerinin uygulanma şartı bulunmadığı anlaşılmaktadır.

2.3.6.3. Uluslararası Koruma Kapsamında Geçici Koruma Sağlanan Yabancılar

Uluslararası koruma kapsamında başvuru sahibi, şartlı mülteci ve geçici koruma sağlanan yabancıların Türkiye'de çalışabilmeleriyle ilgili hükümler UİK'in 17. maddesinde birlikte düzenlenmiştir. Ancak, ülkemizde oldukça yüksek sayıda geçici koruma kapsamında Suriye uyruklu yabancı

bulunduğundan, bu çalışmaya mahsus olmak üzere geçici koruma statüsü ayrı bir başlık halinde ele alınmıştır.

YUKK'ta geçici korumanın tanımı yapılmamış olmakla birlikte (Kaya, 2017, s. 59), Kanunun 91. maddesinde geçici koruma kapsamına girebilecek yabancılar ve bunlarla ilgili yapılacak iş ve işlemler tarif edilmektedir. Buna göre, "*Ülkesinden ayrılmaya zorlanmış, ayrıldığı ülkeye geri dönemeyen, acil ve geçici koruma bulmak amacıyla kitlesel olarak sınırlarımıza gelen veya sınırlarımızı geçen yabancılara geçici koruma sağlanabilir. Bu kişilerin Türkiye'ye kabulü, Türkiye'de kalışı, hak ve yükümlülükleri, Türkiye'den çıkışlarında yapılacak işlemler, kitlesel hareketlere karşı alınacak tedbirlerle ulusal ve uluslararası kurum ve kuruluşlar arasındaki iş birliği ve koordinasyon, merkez ve taşrada görev alacak kurum ve kuruluşların görev ve yetkilerinin belirlenmesi, Cumhurbaşkanı tarafından çıkarılacak yönetmelikle düzenlenir*". Maddeden anlaşılacağı üzere, geçici koruma statüsü, mülteci, şartlı mülteci ve başvuru sahibi statülerinden farklı bir statüdür. Ülkesinden ayrılmak zorunda kalıp acilen koruma altına alınması gereken ancak uluslararası koruma statüsü alacak şartları taşımayan kişilere koruma sağlayabilmek amacıyla ihtiyaca binaen ortaya çıkan bir koruma türüdür.

UİK'in 17. maddesinde, geçici koruma alanların, kimlik belgesi düzenleme tarihinden 6 ay sonra çalışma izni veya çalışma izni muafiyeti almak için başvurabilecekleri ifade edilmektedir.

2016 tarihli "Geçici Koruma Yönetmeliği", geçici koruma sağlanan yabancıların Türkiye'de çalışmalarıyla ilgili usul ve esasları belirlemektedir. Buna göre, geçici koruma alanlar, çalışma izni olmadan çalışamaz ve çalıştıramazlar (m. 4). Geçici koruma kayıt tarihinden altı ay sonra çalışma izni için Bakanlığa başvurabilirler. Çalışma izni başvuruları, bu tür yabancıları çalıştıracak işveren tarafından yapılır. Bağımsız çalışma iznine başvuru hakkı olanlar kendi adlarına başvuru yapabilirler (m. 5).

Başvurular, Bakanlıkça belirlenecek kriterlere göre değerlendirilir ancak, sadece Türk vatandaşlarınca yapılabilecek iş ve meslekler için yapılan başvurular değerlendirmeye alınmaz (m. 6). Yabancıya çalışma izni verilecek iller konusunda, yabancının kalmasına izin verilen iller esas alınır. İçişleri Bakanlığı tarafından kamu düzeni, kamu güvenliği, kamu sağlığı yönüyle çalışma izni verilmesinin sakıncalı olduğunun bildirilmesi halinde Bakanlık, çalışma izni verilmesini durdurur (m. 7).

Geçici koruma sahibi yabancıların istihdamında kota da uygulanmaktadır. Bakanlık, sektör ve illere göre değişen oranlarda yabancı istihdamı kotası uygulayabilir. Ancak çalışma izni için başvuran işyerindeki yabancı çalışan sayısı, çalışan Türk işçi sayısının %10'unu geçemez. Yabancının çalışacağı işyerinde toplam çalışan sayısı ondan az ise o işyerinde en fazla

bir yabancıya çalışma izni verilebilir (m. 2). Sayılan kısıtlamalar çerçevesinde başvurusu olumlu değerlendirilen geçici koruma sahibi yabancıya çalışma izni verilir (m. 9).

Vergi muafiyeti tanınmış vakıflar ile Kamu yararına çalışan dernek statüsündeki dernekler, insani yardım uygulamalarında geçici koruma statüsünde yabancı istihdam etmek için Bakanlığa başvurabilirler (m. 10/1). İŞ-KUR'un aktif işgücü hizmeti kapsamında yürüttüğü kurs ve programlarda herhangi bir işyerinde mesleki ve işbaşı eğitimi görecek olanlar ve bu kişilerden eğitim süresi sonunda eğitim aldığı işyerinde çalıştırılacaklar için Bakanlığa başvuru yapılabilir. (m. 12). Bu tür başvurularda İstihdam kotası farklı uygulanabilir.

Uluslararası koruma kapsamında başvuru sahibi, şartlı mülteci ve geçici koruma sağlanan yabancıların çalışma izin süreleri, UİK m. 17/4 hükmü gereğince, aynı kanunun "Çalışma İzin Süreleri" başlıklı 10. maddesindeki hükümlere göre belirlenir.

30 Mart 2012 tarihli "Türkiye'ye Toplu Sığınma Amacıyla Gelen Suriye Arap Cumhuriyeti Vatandaşlarının ve Suriye Arap Cumhuriyeti'nde İkamet Eden Vatansız Kişilerin Kabulüne ve Barındırılmasına İlişkin Yönerge", Suriye'den gelenlere geçici koruma statü vermiştir (Aslantürk ve Tunç, 2018, s. 14). Her ne kadar Suriye'den gelenlerle ilgili mülteci, sığınması gibi ifadeler kullanılsa da, Türkiye'de bulunan Suriyelilerin uluslararası koruma anlamında statüsü, "Geçici koruma" statüsüdür (Bostan, 2018, s. 40). Suriyelilere Türkiye'de uzun bir süre diğer yabancılarla aynı prosedürler uygulanmıştır. Ancak kayıt dışı istihdamın aşırı artması ve bir düzen kurulması ihtiyacı sonucunda 2016'da "Geçici Koruma Sağlanan Yabancıların Çalışma İzinlerine Dair Yönetmelik" çıkarılmış ve geçici koruma kapsamındaki Suriyelilerin çalışma izinleri özel kural ve şartlara bağlanmıştır (Esen, 2016, s. 218). Geçici koruma kapsamındaki kişilerin çalışma izni almaları gerekmekle birlikte, Yönetmeliğin 5/f-4 maddesine göre mevsimlik tarım ve hayvancılık işlerinde çalışmak isteyenler çalışma izni muafiyeti kapsamındadırlar. Bakanlık, mevsimlik bu işlerde de il ve kota sınırı getirebilecektir.

Yönetmeliğe göre, geçici koruma statüsündeki yabancıların çalışma izinleri, geçici koruma süresinden fazla olamayacağı gibi, geçici koruma sona erdiğinde çalışma izinleri de sona erecektir (m. 29/f-4)..

2.3.6.4. Serbest Bölgelerde Çalışacak Yabancılar

UİK 18'e göre, "Serbest Bölgeler Kanunu" kapsamındaki yerlerde çalışacak yabancılar çalışma izni için Ekonomi Bakanlığı'na başvuracaklardır. Başvurusu uygun bulunanlar Bakanlığa bildirilecektir. UİK'in 21, 22 ve 23. maddelerinde düzenlenen itiraz, yargı, bildirim, sosyal güvenlik yükümlülüğü ve denetleme yetkisiyle ilgili hükümler, Serbest Bölgeler Kanunu'na

tabi serbest bölgelerde uygulanmayacaktır (m.18/3). Bahsettiğimiz son hükümde, serbest bölgelerde çalışacak yabancılara verilecek çalışma izinlerinde uygulanmayacak hükümler yani istisnalar açıkça belirtilmektedir.

"Serbest Bölgelerde Çalışacak Yabancıların Çalışma İzinlerine Dair Yönetmelik" in 5. maddesine göre, bu bölgelerde istihdam olunacak yabancıların çalışma izni almaları zorunludur. Yönetmelik çalışma izninin usul ve esaslarını da belirlemektedir. Başvurular yurtiçi veya yurtdışından yapılabilir. Ekonomi Bakanlığı, belirleyeceği kriterlere göre başvuruyu değerlendirerek sonucunu Bakanlık'a iletecek, Bakanlık karar oluşturacaktır. Serbest bölgede çalışma izni ilk başvuruda en çok 1 yıl süreli olarak verilebilir. Uzatma başvurusu halinde, aynı kullanıcıya (işverene) ait olması halinde en çok iki yıl, sonraki başvurularda yine aynı şartla en çok üçer yıllık sürelerle uzatılabilecektir (m. 10).

2.3.6.5. Yabancı Öğrenciler

Yabancı öğrencilerle ilgili çalışma izni düzenlemesi UİK'in 19. maddesinde yer almaktadır. Buna göre, Türk yükseköğretim kurumlarının kayıtlı yabancı örgün öğretim öğrencileri çalışma izni almak şartıyla Türkiye'de çalışabilirler. Ön lisans/lisans öğrencileri, öğrenimlerinin ilk yılını tamamladıktan sonra başvuru yapabilir, kısmi zamanlı çalışabilirler. Örgün öğretimde lisansüstü öğrenci olanlar için bu sınırlama uygulanmaz. Yükseköğrenimini tamamlayanlar, mezuniyetten itibaren bir yıl içinde başvurdukları takdirde, bu başvurular "Uluslararası İşgücü Politikası Danışma Kurulu" nun belirlediği esaslar çerçevesinde değerlendirilir.

2.3.6.6. Yabancı Mühendis ve Mimarlar

UİK'in 20. maddesi, öğrenimini Türk yükseköğretim kurumlarının mühendislik veya mimarlık fakültelerinde tamamlayan yabancı mühendis ve mimarların çalışma izinlerini düzenlemektedir. Maddeye göre, "öğrenimlerini Türkiye'de mühendislik ve mimarlık fakültelerinde veya yurt dışında ilgili ülkeler ve Yükseköğretim Kurulu tarafından tanınmış bir yükseköğretim kurumunda tamamlayıp mühendis veya mimar unvanı almış olan yabancılar", UİK'e göre proje bazlı ve geçici süreli çalışma izniyle mühendislik ve mimarlık mesleklerini yapabilirler.

2.3.6.7. Özel Kanunlardaki Çalışma İzni Düzenlemeleri

UİK'te sayılan istisnalar dışında, doğrudan yabancı yatırımlarda çalışacak yabancılar ve Türk soylu yabancılar hakkında özel kanunlarda yer alan çalışma izniyle ilgili istisnai nitelikte düzenlemeler bulunmaktadır. Bu düzenlemeler ve getirdikleri hükümler aşağıda incelenmektedir.

Doğrudan Yabancı Yatırımlarda Çalışan Yabancılar

Türkiye'de doğrudan yabancı yatırımların teşvik edilmesi maksadıyla çıkarılan 5.6.2003 tarih ve 4875 sayılı "Doğrudan Yabancı Yatırımlar

Kanunu" nda, yabancı personel istihdamıyla ilgili olarak, kanun kapsamında kurulan şirket, şube ve kuruluşlarda çalıştırılacak yabancı uyruklu personele çalışma izni verileceği hükmü yer almaktadır (m. 3/g). Kanun kapsamındaki şirket, şube ve irtibat bürolarında çalışacak yabancıların çalışma izinleriyle ilgili hususları düzenleyen 29.08.2003 tarih ve 25214 sayılı Resmi Gazetede yayınlanan "Doğrudan Yabancı Yatırımlarda Yabancı Uyruklu Personel İstihdamı Hakkında Yönetmelik" te de, yönetmelik hükümlerinin "özellik arz eden doğrudan yabancı yatırımları ve bu yatırımların irtibat bürolarında çalıştırılacak kilit personeli" kapsadığı ifade edilmektedir (m. 2). Bu durumda, kanun ve yönetmelik kapsamında çalıştırılacak yabancı personelle ilgili iki kısıt bulunmaktadır. Yabancı yatırım açısından bakıldığında tüm yabancı yatırımlar için değil, özellik arz eden yatırımlar için bu kanun ve yönetmelik hükümleri uygulanabilmektedir. Yine bu kanun ve yönetmelik kapsamında çalıştırılabilecek yabancı personel sadece kilit personel özelliği taşıyan personel olabilecektir. Diğer yabancı yatırımlar ve personel ise genel hükümlere tabi olarak UİK hükümlerine göre çalışma izni alabileceklerdir.

Hangi yatırımların özellik arz eden doğrudan yabancı yatırımı olduğu ise Yönetmeliğin 4. Maddesinde belirlenmektedir. Buna göre; *"Özellik Arzeden Doğrudan Yabancı Yatırımlar: 4875 sayılı Kanun kapsamına giren ve aşağıdaki şartların en az birini sağlayan şirket veya şubeyi ifade eder. .a) Yabancı ortakların toplam sermaye payının en az 400 milyar Türk Lirası olması kaydıyla, şirket veya şubenin son yıl cirosunun en az 30 trilyon Türk Lirası olması, b) Yabancı ortakların toplam sermaye payının en az 400 milyar Türk Lirası olması kaydıyla, şirket veya şubenin son yıl ihracatının en az 1 milyon ABD Doları olması, c) Yabancı ortakların toplam sermaye payının en az 400 milyar Türk Lirası olması kaydıyla, şirket veya şubede son yıl içinde Sosyal Sigortalar Kurumu'na kayıtlı en az 250 personelin istihdam edilmesi, d) Şirket veya şubenin yatırımda bulunacak olması halinde, öngörülen asgari sabit yatırım tutarının en az 10 trilyon Türk Lirası olması, e) Ana şirketin merkezinin bulunduğu ülke dışında en az bir ülkede daha doğrudan yabancı yatırımı bulunması"* şartlarını taşıyan yatırımlardır.

Hangi personelin kilit personel sayılacağı da yine Yönetmeliğin 4. Maddesinde belirlenmektedir. Buna göre; *"Kilit Personel: Türkiye'de kurulu bulunan ve tüzel kişiliğe sahip bir şirketin, aşağıdaki şartlardan en az birini sağlayan personeli Kilit Personel sayılır; a) 1) Şirketin üst yönetiminde ya da yürütme pozisyonunda çalışmak,2) Şirketin tamamını veya bir bölümünü yönetmek, 3) Şirketin denetçilerinin, idari veya teknik personelinin işlerini denetlemek veya kontrol etmek, 4) Şirkete yeni personel almak ya da mevcut personelin işine son vermek veya bu konularda teklif yapmak, alanlarından en az bir tanesinde görev alan veya bu konularda yetki sahibi; şirket ortağı, yönetim kurulu başkanı, yönetim kurulu*

üyesi, genel müdür, genel müdür yardımcısı, şirket müdürü, şirket müdür yardımcısı ve benzeri mevkilerde görev yapan kişi, b) Şirketin hizmetleri, araştırma cihazları, teknikleri ya da yönetimi için temel sayılan bilgiye sahip kişi, c) İrtibat bürolarında, yurt dışındaki ana şirket tarafından adına yetki belgesi düzenlenen en fazla bir kişi" olma şartlarından herhangi birini sağlayan personel kilit personel kapsamındadır.

Yönetmelikteki her iki madde birlikte değerlendirildiğinde, Türkiye'de nitelikli doğrudan yatırım yapan yabancı şirketlerde görev yapacak üst düzey yöneticilerle ilgili çalışma izni prosedürlerinin kısaltılmasının ve böylece daha kolay bir şekilde yabancı yatırım yapılabilmenin önünün açılmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır.

Türk Soylular

Yabancı statüsünde olsalar bile Türk soylulara, yalnızca Türk vatandaşlarınca yapılabilecek iş ve meslekler dahil çalışma izni verilebilmesi, Türkiye'de ikamet eden Türk soylu yabancıların ihtiyaç görülen meslek ve sanatları serbestçe yapabilmelerini sağlamak maksadıyla çıkarılan 25.9.1981 tarih ve 2527 sayılı "Türk Soylu Yabancıların Türkiye'de Meslek ve Sanatlarını Serbestçe Yapabilmelerine, Kamu, Özel Kuruluş veya İşyerlerinde Çalıştırılabilmelerine İlişkin Kanun" la düzenlenmiştir.

Kanunda Türk soylu ifadesi geçmesine rağmen, "Türk soylu yabancı" kavramı ve kimlerin Türk soylu sayılacağına dair herhangi bir düzenleme bulunmamaktadır (Kutlu, 2018, s. 157). Türk soyluluğun tespitinde kesin kriterler olmadığından, bu tespit hususunun idarenin takdirine bırakılmış olduğu söylenebilir (Cin, 2004, s. 202).

Kanun kapsamında Türk soylular, gerek kamu gerekse özel kuruluşlarda ve işyerlerinde çalışabileceklerdir. Ancak bu kişilerin, Türk Silahlı Kuvvetlerinde ve Güvenlik Teşkilatında çalışmaları mümkün değildir (m. 1). Türk soyluların sadece Türk vatandaşlarının yapabileceği meslek, sanat ve işlerde çalışabilmeleri ve çalıştırılabilmeleri için, özel kanunlardaki nitelikleri haiz olmaları, yükümlülükleri yerine getirmiş olmaları gerekmektedir. Bu şartlarla, kanunda belirtilen bakanlıkların görüşleri alınarak Bakanlıkça Türk soylu yabancıların Türkiye'de çalışmalarına veya çalıştırmalarına izin verilebilecektir. Çalışma veya çalıştırmalarına izin verilen Türk soyluların, Türk vatandaşları gibi meslek kuruluşlarına kayıt yapma zorunluluğu bulunmaktadır. Bu kişiler girdikleri meslek kuruluşlarında, genel kurula katılma, seçme ve seçilme dışındaki tüm haklardan yararlanabilirler

Doğu bloku ülkelerinin çözülmesiyle birlikte, 1990'ların başından itibaren Türk kökenli ve Türkiye'yle akrabalık, milli, dini, kültürel, tarihi bağları bulunan kişiler Türkiye'ye gelmeye başlamışlardır (Kuzgun, 2012, s. 49). Bu gelişlerde Bulgaristan, Yunanistan ve Azerbaycan'dan gelenler

ilk sıralarda yer almıştır (Lordoğlu, 2007, s. 15). Söz konusu kişilerin istihdam açısından yararlanacağı hükümler, bu başlık altında özetlediğimiz hükümlerdir.

2.4. Çalışma İzninden Önce Ön İzin Alınması Gereken Hizmet ve Meslek Alanları

Mesleki yeterlilik gerektiren sağlık ve eğitim hizmetlerinde, çalışma izninin Bakanlık tarafından değerlendirilmeye alınabilmesi için diğer kurumlardan ön izin alınması gerekir. UİK'le getirilen ön izin şartının amacı, yabancının hizmet vereceği meslekte gerekli donanıma sahip olup olmadığının ilgili kamu kurumunca değerlendirilmesidir (Yılmaz, 2017, 93). Ön izin alındıktan sonra başvuru Bakanlıkça değerlendirilip çalışma izni verilebilecektir. Çalışma izni uzatma başvuruları da ön izne tabidir. UİK'in 8. maddesinde yer alan bu düzenlemeye göre, sağlık alanındaki hizmetlerde Sağlık Bakanlığı'ndan, Eğitim alanındaki hizmetlerde Milli Eğitim Bakanlığı'ndan ön izin alınması gerekmektedir. Yükseköğretim kurumlarında öğretim elemanı olarak çalışacak yabancılar ise YÖK'ten ön izin alacaklardır. Ar-Ge Merkezi Belgeli işletmelerde Ar-Ge personeli olarak istihdam olunacak yabancıların çalışma izni başvurularının değerlendirmeye alınabilmesi için ise öncelikle Bilim Sanayi ve Teknoloji Bakanlığından olumlu görüş alınacaktır.

3. ÇALIŞMA İZNİ MUAFİYETİ KAPSAMINDA ÇALIŞMA İZNİ ALMADAN TÜRKİYE'DE ÇALIŞABİLECEK YABANCILAR

UİK'te çalışma izni muafiyeti, "*Bakanlıkça resmi bir belge şeklinde düzenlenen ve geçerlilik süresi içinde yabancıya Türkiye'de çalışma izni almaksızın çalışma ve ikamet hakkı veren muafiyet*" olarak tanımlanmaktadır (m. 3). Genel kural yabancının çalışma izni alarak Türkiye'de çalışması olmakla birlikte, muafiyet kapsamındaki kişiler, ayrıca çalışma izni almalarına gerek kalmaksızın (Erken, 2016, s. 391), Türkiye'de çalışabilirler. Muafiyet kapsamındaki yabancının Türkiye'de çalışabilmesi, çalışma izni muafiyeti almaş olması şartına bağlıdır (UİK m.13/1).

4817 sayılı Kanunun aksine 6735 sayılı UİK'te hangi yabancıların bu muafiyet kapsamında olduğu özel bir madde olarak düzenlenmemiş, 13. madde ve devamındaki çeşitli maddelerde muaf olma şartlarına ilişkin hükümler getirilmiştir (Ergin, B. G, 2018, s.137).

UİK'e göre;

"- *6102 sayılı Kanuna göre kurulmuş anonim şirketlerin Türkiye'de ikamet etmeyen yönetim kurulu üyesi ve diğer şirketlerin yönetici sıfatı olmayan ortağı ile*

- *Türkiye'de gerçekleştirdiği faaliyetleri yüz seksen gün içinde doksan günü geçmeyen sınırötesi hizmet sunucus*u (m. 13/7),

- *Yabancı ülkelerin Türkiye'deki diplomatik ve konsüler temsilciliklerinin a) Bağlı birim olarak faaliyet gösteren okullarda, kültür kurumlarında ve din kurumlarında görevli yabancılar* (m. 14/1-a),

- *Özel hizmetlerde çalışan yabancılar* (m.14/2-b) ve

- *6458 sayılı Kanun uyarınca uluslararası koruma talebinde bulunan ve henüz hakkında son karar verilmemiş (başvuru sahibi) veya şartlı mülteci yabancılar (ile) geçici koruma sağlanan yabancılar*" (m.17/1), çalışma izni muafiyeti kapsamında olan yabancılardır.

Uluslararası koruma kapsamında başvuru sahibi ve şartlı mülteciler koruma başvuru tarihinden 6 ay sonra, geçici koruma sağlanan yabancılar ise "geçici koruma kimlik belgesi" düzenlendikten 6 ay sonra çalışma izni muafiyeti almak üzere başvuru yapabilirler (UİK m. 17/1). Aşağıda görüleceği üzere, uluslararası koruma kapsamında mülteci ve ikincil koruma sahipleri açısından çalışma izni veya çalışma izni muafiyeti alınması gerekmemektedir. Mülteci ve ikincil koruma statü sahipleri, çalışma izni alması gerekmeyen yabancılar kategorisinde yer almaktadırlar.

Çalışma izni muafiyeti, muafiyet süresinin sona ermesi sebebiyle veya Bakanlıkça iptal edilmesi halinde geçerliliğini yitirir (UİK m.15/1). Madde, gerek çalışma izni, gerekse çalışma izni muafiyetinin iptaliyle ilgili sebepleri ortak olarak belirlemiştir. İlaveten UİK m.17/5 kapsamında "uluslararası koruma başvurusunun geri çekilmesi veya geri çekilmiş sayılması; uluslararası koruma statüsünün sona ermesi veya iptali halinde İçişleri Bakanlığının bildirimi üzerine; geçici korumanın Cumhurbaşkanı kararıyla sonlandırılması veya bireysel olarak sona ermesi ya da iptali halinde Cumhurbaşkanı kararı veya İçişleri Bakanlığının bildirimi üzerine verilmiş olan çalışma izni muafiyeti Bakanlıkça iptal edilir".

Çalışma izni muafiyetinin süresiyle ilgili olarak, sınırötesi hizmet sunucuları hariç diğer yararlanıcılarla ilgili UİK'te belirli bir süre tayin edilmemiştir. Ancak, muafiyetin yabancının pasaport veya pasaport yerine geçen belgelerinin geçerlilik süresinden 60 gün daha kısa süreli ve her yabancı için ayrı verileceği ifade edilerek (UİK m. 24/1), süre konusu pasaport veya yerine geçen belgenin geçerlilik süresine bağlanmıştır. Yine UİK'in "Yönetmelik" başlıklı 25/1-a bendinde, çalışma izni ve çalışma izni muafiyeti başvuru şartları, işlemleri ve bunların kapsam, tür ve sürelerinin yönetmelikle belirleneceği ifade edilmektedir. Ancak kanunun yürürlüğe girdiği 2016 yılından sonra bu konuda bir yönetmelik çıkarılmamıştır. Bununla birlikte, UİK Geçici1/4 maddesi gereğince, UİK'in uygulanmasıyla ilgili düzenlemeler yapılıncaya kadar mevcut düzenlemelerin UİK'e aykırı olmayan hükümleri uygulanacağından, YÇİHKUY'nin

UİK'e aykırı olmayan hükümlerinin de dikkate alınması gerektiğini tekraren hatırlatmak yerinde olacaktır.

4. ÇALIŞMA İZNİ ALMASINA GEREK OLMAKSIZIN TÜRKİYE'DE ÇALIŞABİLECEK YABANCILAR

Yukarıda incelenen çalışma izni muafiyetinde, yabancının "çalışma izni muafiyeti" almış olması gerekmektedir. Yine muafiyet süresi yabancının pasaport süresiyle, sınırötesi hizmet sunucularında 180 günde 90 günle sınırlandırılmıştır. Çalışma izni muafiyeti kapsamındaki yabancılar özel durumları itibariyle tahdidi olarak belirlenmiştir. Bu başlık altında inceleyeceğimiz çalışma izni almasına gerek olmayan yabancılar ise, ayrıca kısıtlama yapılmadıkça belirli bir süreye tabi olmaksızın ve çalışma izni almasına gerek olmaksızın Türkiye'de çalışabilecek yabancılardır. Konuyu düzenleyen UİK'in 6/3 maddesinde "*Diğer kanunlarda, ya da Türkiye'nin taraf olduğu ikili veya çok taraflı anlaşmalar veya uluslararası sözleşmelerde çalışma izni almadan çalışabileceği belirtilen yabancılar, bu Kanuna göre çalışma izni almadan çalışabilir veya çalıştırılabilir*" denilmekte, diğer kanunlara ve Türkiye'nin taraf olduğu uluslararası sözleşmelere atıf yapılmaktadır.

Türkiye'nin taraf olduğu uluslararası sözleşmeler kapsamında uluslararası koruma sağlanan mülteci ve ikincil koruma statüsüne sahip yabancılar; Türkiye'nin taraf olduğu ikili işgücü anlaşmalarında açık hüküm bulunması halinde bu sözleşmelerin yapıldığı yabancı ülke vatandaşları; izin alarak Türk vatandaşlığından çıkmış olan yabancılar; ve biri Türk vatandaşlığı olmak üzere çifte vatandaşlığı bulunanlar, çalışma izni almalarına gerek olmaksızın Türkiye'de çalışabileceklerdir.

4.1. Uluslararası Koruma Kapsamında Mülteci ve İkincil Koruma Statüsündeki Yabancılar

Mülteci statüsü YUKK m. 61'de tanımlamaktadır. Buna göre; "A*vrupa ülkelerindeki olaylar nedeniyle ırkı, dini, tabiiyeti, belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyası düşüncelerinden dolayı zulme uğramaktan haklı sebeplerle korktuğundan vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve bu ülke korumasından yararlanamayan ya da bahsi geçen korku sebebiyle yararlanmak isteyen yabancıya yahut bu tür olaylar sonucu ikamet ettiği ülke dışında bulunan, ülkesine dönemeyen veya bu korku sebebiyle dönmek istemeyen vatansız kişiye*" mülteci statüsü verilebilecektir.

Aynı yönetmeliğin 63. maddesinde de ikincil koruma statüsü tanımlamaktadır. Buna göre, "*Mülteci veya şartlı mülteci tanımına girmeyen ancak ülkesine gönderilmesi halinde ölüm cezasına çarptırılacak veya cezası infaz edilecek olan, işkenceye, insanlık dışı muameleye, onur kırıcı cezaya veya muameleyle karşı karşıya kalacak olan, uluslararası veya ülke ge-*

nelindeki silahlı çatışmalarda ayrım gözetmeyen şiddet hareketleri sebebiyle kendisine yönelik ciddi tehditle karşılaşacak olan ve bu nedenlerle ülkesinin korumasından yararlanamayan veya sayılan sebeplerden ötürü yararlanmak istemeyen yabancı yahut vatansız kişiye, statü belirleme işlemlerinin sonucunda" ikincil koruma statüsü verilebilir. İkincil koruma statüsü, göçmen kriterlerini karşılamayan ancak uluslararası koruma yani iltica hakkından yararlanması gereken kişiler için ortaya çıkan bir koruma sistemi olmuştur. Böylece uluslararası koruma hem mültecileri, hem de ikincil koruma statüsündekileri kapsar hale gelmiştir (Menteşe, 2018, s. 192-193).

Mülteci ve İkincil Koruma statüsünde olan yabancıların Türkiye'de çalışmalarıyla ilgili olarak YUKK m. 89/4'te düzenleme yapılmıştır. Düzenlemeye göre, mülteci veya ikincil koruma statüsü alan yabancılar, bu statüyü almalarından itibaren bağımlı veya bağımsız olarak Türkiye'de çalışabilirler. Ancak bu statüdeki yabancılar, sadece Türk vatandaşları tarafından yapılabilecek iş ve mesleklerde çalışamazlar. Bu kişilere verilecek kimlik belgeleri, aynı zamanda çalışma izni yerine de geçer. Mülteci ve ikincil koruma statüsündeki kişilerin Türkiye'de çalışma hakları, şartların gerekliliği halinde belirli bir süreyle, sektörler meslekler, işkolları itibariyle veya mülki ve coğrafi alanla kısıtlanabilir. Üç yıl Türkiye'de ikamet etmiş veya Türk vatandaşıyla evlenmiş yahut Türk vatandaşı çocuğu olanlara bu kısıtlamalar uygulanmaz.

Maddeden açıkça anlaşılacağı üzere, mülteci veya ikincil koruma statüsü sahipleri, statüyü aldıkları tarih itibariyle, herhangi bir çalışma izni veya ön izin almaksızın, ayrıca kısıtlama getirilmemişse herhangi bir süreye tabi olmaksızın Türkiye'de çalışabileceklerdir. Bununla birlikte, çalışma durumlarına ait güncel bilgileri ve değişiklikleri yirmi iş günü içerisinde ilgili resmi birimlere bildirim yükümlülükleri bulunmaktadır (m. 90).

4.2. Çıkma İzniyle Türk Vatandaşlığından Çıkanlar

UİK m. 6/4'te, Türk Vatandaşlığı Kanununun 28. maddesi kapsamında olan yabancıların çalışma haklarının saklı olduğu hükmü yer almaktadır. Türk Vatandaşlık Kanunu'nun "Çıkma izni almak suretiyle Türk vatandaşlığını kaybeden kişilere tanınan haklar" başlıklı 28. Maddesinde ise, doğumla Türk vatandaşı iken, sonradan çıkma izni alarak Türk vatandaşlığından çıkmış olanlar ve bunların üçüncü dereceye kadar altsoylarının, istisnalar hariç Türk vatandaşlarına tanınan haklardan yararlanacakları ifade edilmektedir. Burada Kanun, çıkma izni ile Türk vatandaşlığını kaybeden ve uygulamada "mavi kartlılar" denilen kişilere, aşağıda belirtilen istisnalar dışında, önceden Türk vatandaşı olarak kullandığı hakları vatandaşlıktan çıktıktan sonra da kullanma hakkı tanımaktadır (Demirkol, 426-427).

İzinle Türk vatandaşlığından çıkan kişiler, kadrolu olarak kamu görevi yapamazlar ancak işçi, sözleşmeli veya geçici olarak kamu kurum ve kuruluşlarında çalışabilirler. Bu kişilere, istemeleri halinde "Mavi Kart" düzenlenecek, madde kapsamındaki haklardan yararlanabilmek için kartın ibrazı yeterli olacaktır. Kartta yer alacak kimlik numarası, T.C. kimlik numarası istenilen yerlerde kullanılabilecektir.

4.3. Aynı Zamanda Türk Vatandaşı Olan Çifte Vatandaşlar

Uluslararası Özel Hukukta, uygulanacak hukukun vatandaşlık bağlama noktasıyla belirlendiği durumlarda, kişinin vatandaşlığını taşıdığı devletlerden birin vatandaşı olması halinde bu devlet vatandaşlığı esas alınmaktadır (Bayraktaroğlu - Özçelik, 2015, s.112-113). Nitekim "Milletlerarası Özel Hukuk ve Usul Hukuku Hakkında Kanun" un "Vatandaşlık esasına göre yetkili hukuk" başlıklı 4. maddesine göre, yetkili hukukun vatandaşlık esasına göre belirlendiği durumlarda, birden çok vatandaşlığı olanlar hakkında, aynı zamanda Türk vatandaşlıklarının olması durumunda Türk hukuku uygulanır. Bu durumda, başka devlet vatandaşlığı olsa da aynı zamanda Türk vatandaşlığı olan kişilere Türk Hukuku uygulanacağından, bu tür kişiler Türk Hukukuna tabi olarak çalışma ve çalıştırma haklarından faydalanabilirler.

4.4. Türkiye'nin Taraf Olduğu Uluslararası İşgücü Anlaşmaları Kapsamında Türkiye'de Çalışacak Yabancılar

II. Dünya savaşını takiben Avrupa'da oluşan işgücü açığını karşılamak amacıyla Türkiye'den Avrupa ülkelerine giden Türk işçilerle ilgili Türkiye'yle Avrupa ülkeleri arasında muhtelif işgücü anlaşmaları imzalanmıştır. İlki 1961 yılında Almanya'yla imzalanan bu sözleşmeler, Türkiye'den Avrupa ülkelerine giden işçilerle ilgili hükümler taşımakta, Avrupa'dan Türkiye'ye gelebilecek işgücünü kapsamamaktadır. Dolayısıyla bu işgücü sözleşmeleri kapsamında Türkiye'de çalışma izni almasına gerek olmaksızın çalışabilecek yabancı yoktur.

1970'lerin ortalarından itibaren Ortadoğu ülkelerinde başlayan yatırımlarla birlikte Türkiye'yle Ortadoğu ülkeleri arasında da işgücü anlaşmaları imzalanmaya başlanmıştır. Bunlar içerisinde Ürdün ve Kuveyt'le yapılan işgücü anlaşmalarında karşılıklı işçi gönderme hükümleri yer almaktadır. Libya ve Katar'la yapılan anlaşmalar ise sadece Türkiye'den işgücü gönderilmesine yöneliktir.

Avrupa ve Ortadoğu ülkelerinin dışında, 1988'de KKTC'yle, 2013'te Azerbaycan'la ikili işgücü anlaşmaları imzalanmıştır. Bu anlaşmalar işgücü teminini karşılıklı olarak düzenlemektedir. Türkiye'nin taraf olduğu ikili işgücü anlaşmaları aşağıda yer almaktadır.

Tablo 2: Türkiye'nin Taraf Olduğu İkili İşgücü Anlaşmaları

Anlaşma Adı	Tarihi	Resmi Gazete Tarih/ Sayısı
Türkiye – Almanya İşgücü Anlaşması İstisna Akdi Anlaşması"	30 Ekim 1961, BadGodesberg 18 Kasım 1991, Ankara	20 Aralık 1991/21087
Türkiye – Avusturya İşgücü Anlaşması	15 Mayıs 1964, Viyana	17 Eylül 1964/11809
Türkiye – Belçika İşgücü Anlaşması	16 Temmuz 1964, Brüksel	13 Temmuz 1965/12047
Türkiye – Hollanda İşgücü Anlaşması	19 Ağustos 1964, Lahey	22 Haziran 1965/12029
Türkiye – Fransa İşgücü Anlaşması	8 Nisan 1965, Ankara	2 Ekim 1965/12116
Türkiye – İsveç İşgücü Anlaşması	10 Mart 1967, Stokholm	31 Ekim 1967/12738
Türkiye – Avustralya İşgücü Anlaşması	5 Ekim 1967, Kanberra	10 Şubat 1968/12823
Türkiye – Libya İşgücü Anlaşması	5 Ocak 1975, Ankara	13 Mayıs 1975/15235
Türkiye – Ürdün İşgücü Anlaşması	8 Temmuz 1982, Ankara,	12 Ekim 1982/17836
Türkiye – Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti İşgücü Anlaşması	9 Mart 1987, Lefkoşe,	Nisan 1988/19799
Türkiye – Kuveyt İşgücü Anlaşması	30 Mart 2008, Ankara,	8 Nisan 2010/27546
Türkiye – Endonezya İşgücünün Geliştirilmesi Hakkında Mutabakat Zaptı	29 Haziran 2010, Ankara	
Türkiye – Azerbaycan İşgücünün Karşılıklı İstihdamına Dair Anlaşma,	13 Kasım 2013, Ankara	23 Mayıs 2014/29008 Mükerrer

Kaynak: Aydın, 2014; Kazanç, 2014.

5. YABANCILARIN ÇALIŞAMAYACAĞI, YALNIZ TÜRK VATANDAŞLARINCA YAPILABİLECEK İŞ VE MESLEKLER

Hukuk sistemimizde, bazı iş ve mesleklerin sadece Türk vatandaşları tarafından yapılabileceklerine yönelik düzenlemeler bulunmaktadır. Bu tür özel düzenlemelerin bulunduğu iş ve meslek dallarında yabancıların çalışma izni alarak veya çalışma iznine gerek olmaksızın çalışmaları yasal olarak mümkün değildir. Bu tür iş ve meslekler aşağıda sıralanmaktadır.

Avukatlık: "Avukatlık Kanunu" nun "Avukatlığa kabul şartları" başlıklı 3. maddesine göre, Avukatlık mesleğine kabul edilebilmek için Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olmak gerekmektedir. Dolayısıyla, yabancıların Türkiye'de avukatlık mesleğini icra etmeleri mümkün değildir.

Noterlik*:* "Noterlik Kanunu" nun Noterlik kabul şartları başlıklı 5. maddesine göre, noter olabilmek için noterlik stajını tamamlamak, 7. mad-

desine göre de staja kabul edilebilmek için ise Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olmak gerekmektedir. Bu durumda, yabancıların Türkiye'de noterlik yapabilmeleri söz konusu değildir.

Diş tabipliği, dişçilik, hastabakıcılık: "Tababet ve Şuabatı San'atların Tarzı İcrasına Dair Kanun" un 30. maddesinde; "*Türkiye Cumhuriyeti dahilinde dişçilik sanatını icra ve diş tabibi unvanını taşıyabilmek için Türk olmak ve Türkiye Darülfünunu Dişçi Mektebinden diploma almak lazımdır*". Yine aynı kanunun Hastabakıcı hemşireler başlıklı Beşinci Faslında 63. maddede "*Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye Vekaletince musaddak hastabakıcı mekteplerinden mezun veya resmi hastanelerden verilmiş vesikaları haiz bulunmıyan ve Türk olmıyan kadınlar hastabakıcılık sanatını ifa edemezler.*" hükmü yer almaktadır.

Düzenlemelerden anlaşılacağı üzere, Türk vatandaşı olmak ve dişçilik eğitimi veren Türk üniversitelerinden mezun olmak şartlarının birlikte gerçekleşmesi gerekmektedir. Böylece yabancıların Türkiye'de dişçilik yapabilmeleri yasaklanmış olduğu gibi, Türk vatandaşı olsa bile Türkiye'de dişçilik eğitimi veren üniversitelerden mezuniyet belgesi olmayanların da Türkiye'de dişçilik yapabilmeleri kanunen mümkün değildir.

Eczacılık: "Eczacılar ve Eczaneler Hakkında Kanun" un 2. maddesine göre, Türkiye hudutları içerisinde eczacılık yapabilmek için Türk vatandaşı olmak gerekmektedir. Kanun çok açık bir ifadeyle, Türkiye'de yabancıların eczacılık mesleğini icra etmelerine izin vermemektedir.

Veterinerlik: "Veteriner Hekimliği mesleğinin İcrasına, Türk Veteriner Hekimleri Birliği ile Odalarının Teşekkül Tarzına ve Göreceği İşlere Dair Kanun" un 2 maddesine göre, "Türk vatandaşı olan ve diplomalarını Ziraat Vekaletine tescil ettirmiş olan veteriner hekim", mesleğini kanun çerçevesinde serbestçe yerine getirebilecektir. Veterinerlik mesleğinde de, açıkça Türk vatandaşı olma şartı aranarak yabancıların bu mesleği Türkiye'de icra edebilmelerinin önü kapatılmıştır.

Özel hastanelerde sorumlu müdürlük: "Hususi Hastaneler Kanunu" nun 9. maddesine göre, özel hastanenin bir mesul müdürü bulunur. Bu müdürün, Türkiye'de hekimlik yapma izni olan Türk hekimi olması gerekir. Düzenlemeden anlaşılacağı üzere özel hastanelerde yabancı çalıştırma yasağı, sadece sorumlu müdürlük alanında geçerlidir.

Özel güvenlik görevlisi: "Özel Güvenlik Hizmetlerine Dair Kanun" un 10. maddesine göre, özel güvenlik görevlilerinin Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olmaları gerekmektedir. Yabancıların Türkiye'de özel güvenlik hizmetinde çalışmaları kanunen mümkün değildir.

Gümrük müşavir yardımcılığı: "Gümrük Kanunu" nun 227. maddesine göre, gümrük müşavir yardımcısı olacak kişiler Türk vatandaşı ol-

malıdırlar. Türk vatandaşı olma şartı nedeniyle yabancıların Türkiye'de gümrük müşavir yardımcılığı yapma imkanları bulunmamaktadır.

Turist rehberliği: "Turist Rehberliği Meslek Kanunu" nun Mesleğe kabul başlıklı 3. maddesine göre, mesleğe kabulle turist rehberliği unvanı kazanılabilmektedir. Mesleğe kabul için gerekli şartlardan biri de Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olmaktır. Bu durumda, yabancıların Türkiye'de turist rehberliği hizmetinde çalışmaları imkan dahilinde değildir.

Kabotajla ilgili sınırlamalar: "Türkiye Sahillerinde Nakliyatı Bahriye (Kabotaj) ve Limanlarla Kara Suları Dahilinde İcrayı San'at ve Ticaret Hakkında Kanun" un 2. ve 3. maddeleri, Türkiye sahillerinde denizyolu nakliyatı, limanlar ve kara suları dahilinde yapılacak işlerin sadece Türk vatandaşları tarafından yapılabileceğine dair hükümler taşımaktadır.

Sadece Türk vatandaşlarının yapabileceği iş ve mesleklerle ilgili olarak "Türk Soylu Yabancıların Türkiye'de Meslek ve Sanatlarını Serbestçe Yapabilmelerine, Kamu, Özel Kuruluş veya İşyerlerinde Çalıştırılabilmelerine İlişkin Kanun" la bir istisna getirilmiş, Türk soyluların da bu tür iş ve mesleklerde çalışmalarına veya çalıştırmalarına izin verilebileceği hükme bağlanmıştır.

KAYNAKÇA

19.4.1926 tarih ve 815 sayılı "Türkiye Sahillerinde Nakliyatı Bahriye (Kabotaj) ve Limanlarla Kara Suları Dahilinde İcrayı San'at ve Ticaret Hakkında Kanun". https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.3.815.pdf (15.02.2020).

24.5.1933 tarih ve 2219 sayılı "Hususi Hastaneler Kanunu". https://www.mevzuat.gov.tr/Mevzuat Metin/1.3.2219.pdf (15.02.2020).

18.12.1953 tarih ve 6197 sayılı "Eczacılar ve Eczaneler Hakkında Kanun". https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.3.6197.pdf (15.02.2020).

9.3.1954 tarih ve 6343 sayılı "Veteriner Hekimliği mesleğinin İcrasına, Türk Veteriner Hekimleri Birliği ile Odalarının Teşekkül Tarzına ve Göreceği İşlere Dair Kanun". https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin /1.3.6343.pdf (15.02.2020).

19.3.1969 tarih ve 1136 "Avukatlık Kanunu". https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.1136.pdf (15.02.2020).

18.1.1972 tarih ve 1512 sayılı "Noterlik Kanunu". https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.1512.pdf (15.02.2020)

25.9.1981 tarih ve 2527 sayılı "Türk Soylu Yabancıların Türkiye'de Meslek ve Sanatlarını Serbestçe Yapabilmelerine, Kamu, Özel Kuruluş veya İşyerlerinde Çalıştırılabilmelerine İlişkin Kanun". https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2527.pdf (15.02.2020).

4.11.1981 tarih ve 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu. https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2547.pdf (15.02.2020).

6.6.1985 tarih ve 3218 sayılı Serbest Bölgeler Kanunu. https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.3218.pdf (15.02.2020).

27.10.1999 tarih ve 4458 sayılı "Gümrük Kanunu". https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.4458.pdf (15.02.2020).

5.6.2003 tarih ve 4875 sayılı Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu. https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.4875.pdf (16.02.2020).

5.6.2003 tarih ve 4875 sayılı "Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu". https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.4875.pdf (15.02.2020).

10.6.2004 tarih ve 5188 sayılı "Özel Güvenlik Hizmetlerine Dair Kanun". https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin /1.5.5188.pdf (15.02.2020).

31.5.2006 tarih ve 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu. https://www.mevzuat.gov.tr/Mevzuat Metin/1.5.5510.pdf (15.02.2020).

29.05.2009 tarih ve5901 sayılı Türk Vatandaşlığı Kanunu. https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5901.pdf (15.02.2020).

7.6.2012 tarih ve 6326 sayılı "Turist Rehberliği Meslek Kanunu". https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.6326.pdf (15.02.2020).

27.2.2013 tarih ve 4817 sayılı mülga "Yabancıların Çalışma İzinleri Hakkında Kanun. https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.4817.pdf (15.02.2020).

4.4.2013 tarih ve 6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu. https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.6458.pdf (15.02.2020).

28.07.2016 tarih ve 6735 sayılı Uluslararası İşgücü Kanunu. https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.6735.pdf (15.02.2020).

27.11.2017 tarih ve 5718 sayılı "Milletlerarası Özel Hukuk ve Usul Hukuku Hakkında Kanun". https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5718.pdf. (15.02.2020).

10.03.1993 tarih ve 21520 sayılı Resmi Gazetede yayınlanan Serbest Bölgeler Uygulama Yönetmeliği". https://www.mevzuat.gov.tr/Metin.

Aspx?MevzuatKod=7.5.4213&MevzuatIliski=0&sourceXmlSearch=serbest%20b%C3%B6l (15.02.2020).

29.08.2003 tarih ve 25214 sayılı Resmi Gazetede yayınlanan Yabancıların Çalışma İzinleri Hakkında Kanunun Uygulama Yönetmeliği. https://www.mevzuat.gov.tr/Metin.Aspx?MevzuatKod=7.5.6244&MevzuatIliski=0&sourceXmlSearch=yabanc%C4%B1lar%C4%B1n%2%C3%A7al%C4%B1%C5%9Fma (15.02.2020).

29.08.2003 tarih ve 25214 sayılı Resmi Gazetede yayınlanan Doğrudan Yabancı Yatırımlarda Yabancı Uyruklu Personel İstihdamı Hakkında Yönetmelik. https://www.mevzuat.gov.tr/Metin.Aspx?MevzuatKod=7.5.5453&MevzuatIliski=0&sourceXmlSearch=do%C4%9Frudan%20yabanc%C4%B1%20yat%C4%B1r%C4%B1mlarda (15.02.2020).

15.1.2016 tarih ve 29594 sayılı Resmi Gazetede yayınlanan Geçici Koruma sağlanan Yabancıların Çalışma İzinlerine Daire Yönetmelik. https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/3.5.20168375.pdf (15.02.2020).

26.4.2016 tarih ve 29695 sayılı Resmi Gazetede yayınlanan Uluslararası Başvuru Sahibi ve Uluslararası Koruma Statüsü sahibi Kişilerin Çalışmasına Dair Yönetmelikhttps://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/04/20160426-1.htm. (15.02.2020).

14.03.2017 tarih ve 30007 sayılı Resmi Gazetede yayınlanan Turkuaz Kart Yönetmeliği. https://www.mevzuat.gov.tr/Metin.Aspx?MevzuatKod=7.5.23413&MevzuatIliski=0&sourceXmlSearch=turkuaz (15.02.2020).

27.05.2017 tarih ve 30078 sayılı Resmi Gazetede yayınlanan Serbest Bölgelerde Çalışacak Yabancıların Çalışma ve İzinlerine Dair Yönetmelikhttps://www.mevzuat.gov.tr/Metin.Aspx?MevzuatKod=7.5.23611&MevzuatIliski=0&sourceXmlSearch= (15.02.2020).

Aslantürk, O., Tunç, Y. E.. (2018). Yabancıların Türkiye'de Kayıtdışı İstihdamı, *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *10*(4), 13-20.

Aydın, F. (Editör). (2014), *Uluslararası İşgücü Anlaşmaları*, Çalışma ve sosyal Güvenlik Bakanlığı Yayınları, https://www.ailevecalisma.gov.tr/media/1341/isgucuanlasmalari .pdf (10.02.2020).

Aygün, M., Kaya, C. (2016). Yabancılar ve Uluslararası Koruma Hukukunda Kalıcı Bir Çözüm Olarak Yerel Entegrasyon, *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, *7*(1), 87–142.

Ayan, H. A. (2018). Türk Hukukunda Turkuaz Kart Sahibi Yabancıların Çalışma Şartları, *Necmettin Erbakan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, (1)*1, 53-81.

Aykın, S.M. – Öztürk N. (2017). Türkiye İşgücü Piyasasında Serbestleşme ve Yabancı İstihdamı: Taahhütlerde İlerleme, *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13, 623-654.

Bayraktaroğlu Özçelik, G. (2015). "Kanunlar İhtilâfı Hukukunda Olumlu Vatandaşlık İhtilaflarının Çözümü ve MÖHUK m.4(1)b ve (c) Hükümlerinin Değerlendirilmesi", *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, XIX*(1), 111-150.

Bostan, H. (2018). Geçici Koruma Statüsündeki Suriyelilerin Uyum, Vatandaşlık ve İskân Sorunu, *Göç Araştırmaları Dergisi / The Journal of Migration Studies*, *4*(2), 38 – 88.

Cin M. (2004). "Yabancıların Türkiye'de Çalışma Özgürlüğü ve Sınırı", Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi SBE.

Çiçekli, B. (2014). *Yabancılar ve Mülteci Hukuku*, Ankara: Seçkin Yayınevi.

Demirkol, B. (2018). Yabancıların Türkiye'de Çalışması ve Uluslararası İşgücü Kanunu, *Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2018/1, 421-482.

Ekşi, N.. (2016). *Yabancılar ve Uluslararası Koruma Hukuku*, İstanbul: Beta Yayınları.

Er, S. (2014). Yabancıların Çalışma İzinleri ve Ön İzin Müessesesi, Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi, 4, 176-221.

Ergin, B. G. (2018). Yabancıların Türkiye'de Çalışma İzinleri Hakkında Kanunî Düzenlemeler, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 135, s. 119-150.

Ergin, H. (2017). *Türk Hukukunda Yabancıların Çalışma İzinleri*, İstanbul: Beta Yayınları.

Erken, B. (2016). "Uluslararası İşgücü Kanunu Çerçevesinde Türkiye'de Yabancıların Çalışması", *TİSK Akademi Dergisi, II*(1), 380-405.

Erken, B. (2018). *Türkiye'de Yabancıların Çalışması*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Esen, B. (2016). Son Değişiklikler Işığında Geçici Koruma Statüsündeki Yabancıların Ülkemizde Çalışması, *Çözüm Dergisi*, *Ocak-Şubat 2016*, 215-223.

Erten, R. (2015). "Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu Hakkında Genel Bir Değerlendirme", *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, XIX*(1), 3-51.

Kazanç, M. B. (2014). *İkili İşgücü Anlaşmalarının Türkiye'nin Yurtdışı İstihdamı Üzerine Etkileri ve İŞKUR İçin Öneriler*, Ankara: Çalışma ve sosyal Güvenlik Bakanlığı Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü. https://media.iskur.gov.tr/15647/mehmet-bugra-kazanc.pdf (20.02.2020).

Kavlak, B. (2019). Uluslararası İşgücü Kanunu ile Getirilen Bir Yenilik: Turkuaz Kart, *Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi*, 2019/2, 337-362.

Kaya, C. (2017). Türkiye'de Geçici Koruma Statüsü Sahibi Yabancıların Çalışma Hakları, *Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, (1)*5, 72-93.

Kutlu, M. (2018). *Türk İş Hukukunda Yabancıların Çalışma İzinlerininİş Sözleşmelerine Etkileri*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Kültür Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kuzgun, İ. (2012). "Türkiye'de Türk Kökenli Yasa Dışı Yabancı İşgücünün Kayıt Dışı İstihdamı", *Avrasya Etüdleri,* 41, 45-70.

Lordoğlu, K., (2007). "Türkiye'deki Çalışma Hayatının Bir Parçası Olarak Yabancı Çalışanlar", *Çalışma ve Toplum*, 2007/3, 11-31.

Menteşe, T.. (2018). "Türk Uluslararası Koruma Sisteminde Karar Merkezleri", *Göç ve Araştırma Dergisi / The Journal of Migration Studies*, *4*(2) (July-December 2018), 190-231.

Odman, T. (1995). *Mülteci Hukuku*, Ankara: İmaj Yayınevi.

Özkan, I. (2013). *Göç, İltica ve Sığınma Hukuku*, Ankara: Seçkin Yayınevi.

Öztürk, N. Ö. (2015). *Mültecinin Hukuki Statüsünün Belirlenmesi*, Ankara: Seçkin Yayınları.

Sümer, H. D. (2018). *Türk İş Hukukunda Yabancıların Çalıştırılması*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniv. S.B. Enstitüsü.

Töre, N. (2014). "Türkiye'de Yabancıların Çalışma Şartları", *TİSK Akademi Dergisi,* (9)18, 154-183.

Yılmaz M. (2017). *Türk Yabancılar Hukukunda Yabancıların Çalışma İzni*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Şehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Bölüm 79

COVİD-19 PANDEMİ DÖNEMİNDE AÇIK VE UZAKTAN ÖĞRENME

Buket KİP KAYABAŞ[1]

1 Dr.Öğr.Üyesi, Anadolu Üniversitesi, Açıköğretim Fakültesi, Uzaktan Öğretim Anabilim Dalı, bkip@anadolu.edu.tr

Giriş

Covid-19 pandemisinin dünya genelinde hızla yayılmasıyla birlikte başta sağlık olmak üzere eğitim, ulaşım, turizm, gıda gibi birçok sektör bu durumdan etkilenmiş, bazı önlem ve düzenlemelerin yapılması zorunlu hale gelmiştir. Salgının hızla yayılmasıyla birlikte tüm ülkelerde eğitimin kesintiye uğramadan devam edebilmesi için çözüm arayışları başlamıştır. Birçok ülkede hastalığın yayılmasını yavaşlatmak üzere okullar kapatılarak eğitimin sürdürülebilirliğinin sağlanması amacıyla bir gecede acil uzaktan eğitim uygulamaları başlatılmıştır (Daniel, 2020). Pandemiden tüm dünyada 1,5 milyara yakın öğrenci etkilenmiş olup bu sayı dünya öğrenci nüfusunun %59,9'unu oluşturmaktadır (unesco.org). Pandemi döneminde zorunlu bir şekilde geçiş yapılan acil uzaktan eğitim uygulamalarından ziyade tamamen öğrenenlerin ihtiyaçları, tercihleri ve eğilimlerine göre tasarlanan ve başarıyla yürütülen uzaktan eğitim sistemlerinin önemi daha da belirgin bir şekilde ortaya çıkmıştır.

Bu çalışmada öncelikle açık ve uzaktan eğitimin tarihsel gelişimi ele alınarak Covid-19 pandemi döneminde dünyada ve ülkemizde uygulanan acil uzaktan eğitim uygulamaları gözden geçirilmiştir. Ardından zorunluluktan ziyade tamamen öğrenen ihtiyaçlarına, tercihlerine ve sektör uygulamalarına göre yapılandırılan bir uzaktan eğitim sistemine pandemi döneminde katılan öğrenenlerin eğilimleri incelenerek bu kapsamda ders ya da program hazırlayacak öğretim tasarımcılarına, kurum çalışanlarına ve yöneticilerine öneriler sunmak amaçlanmıştır.

Covid-19 Pandemi Döneminde Dünya'da ve Türkiye'de Açık ve Uzaktan Eğitim Uygulamaları

2019 yılı Aralık ayında Çin'in Wuhan şehrinde çok sayıda zatürre hastası olduğu belirlenmiş olup hastalığın hızla artması ve yayılmasıyla Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından bu hastalığın yeni tip koronavirüs olduğu tespit edilmiştir. Hastalık, "Koronavirüs Hastalığı 2019" olarak adlandırılarak; korona kelimesi için "CO", virüs kelimesi için "VI", hastalık kelimesi için "D", 2019 yılı için "19" kullanılmış; kısaltması da Covid-19 olarak belirlenmiştir. Hastalığın kısa sürede Çin'in bütün bölgelerine, ardından birçok ülkeye yayılması sonucunda küresel bir salgın haline gelmiş ve DSÖ tarafından bu salgın pandemi olarak ilan edilerek dünya genelinde tüm ülkelerin ciddi önlemler alması yönünde uyarılar yapılmıştır (who.int).

Hastalığın hızla yayılarak pandemi haline dönüşmesiyle birlikte başta sağlık olmak üzere birçok sektör bu durumdan etkilenmiş, bazı önlem ve düzenlemelerin yapılması zorunlu hale gelmiştir. Alınan önlemlerin başında hastalığın yayılma hızını yavaşlatmak amacıyla bireylerin evde kalmasını sağlama, seyahatleri kısıtlama, sosyal mesafeyi düzenleme gibi

uygulamalar gelmektedir. Bu kapsamda hastalığın seyrine göre ülkeler bazında değişen düzenlemeler yapılmıştır. Sağlık sektöründen sonra pandemiden en fazla etkilenen sektörlerin başında eğitim gelmektedir. Birçok ülkede hastalığın yayılmasını yavaşlatmak üzere okullar kapatılarak eğitimin sürdürülebilirliğinin sağlanması amacıyla imkanlar ölçüsünde acil uzaktan eğitim uygulamaları başlatılmıştır. Covid-19 pandemi döneminde dünyada ve Türkiye'de yürütülen açık ve uzaktan eğitim uygulamalarına değinmeden önce açık ve uzaktan öğrenmenin tanımı ve tarihsel gelişimine değinmekte yarar vardır.

Başlangıcı 18. yüzyılın sonlarına dayanan açık ve uzaktan öğrenme; "öğrenenlerin birbirlerinden ve öğrenme kaynaklarından zaman ve/veya mekan bağlamında uzakta olduğu, birbirleriyle ve öğrenme kaynaklarıyla etkileşimlerinin uzaktan iletişim sistemlerine dayalı olarak gerçekleştirildiği öğrenme süreci" şeklinde tanımlanmaktadır (Aydın, 2011, s. 26; Keegan, 1986, s. 20; Kurubacak, 2018, s. 43; Moore, 1973, s. 661). İlk uygulamalarda özellikle geleneksel eğitim olanaklarından yararlanamayan kişilere yönelik hazırlanan açık ve uzaktan öğrenme uygulamaları, zaman içerisinde iletişim teknolojilerindeki gelişmelerden etkilenerek evrilmiştir. Sahip olduğu iletişim ve öğrenme ortamları açısından açık ve uzaktan öğrenme uygulamaları yazışmalı eğitim, görsel-işitsel araçlarla eğitim ve bilgisayar ağlarına dayalı eğitim olmak üzere üç döneme (Şekil 1) ayrılmaktadır (Simonson vd. 2006, s. 35).

Şekil 1. *Açık ve uzaktan öğrenmenin tarihsel gelişimi*

Bilinen ilk açık ve uzaktan öğrenme uygulamaları1840 yılında İngiltere'de Isaac Pitman tarafından posta yoluyla başlatılan eğitimlerdir (Simonson vd. 2006, s. 36). Bunun dışında Almanya, İsveç ve Amerika Birleşik Devletleri'nde kendilerine posta yoluyla gönderilen basılı materyalleri okuma; dersin öğretim elemanıyla yine posta yoluyla yazışma; belirlenen tarihlerde yüzyüze sınavlara katılma yoluyla genellikle yetişkin ve çalışan kişilere yönelik eğitim hizmetleri sunulmuştur.

İlk uygulamaların ardından 1920'lerde radyonun, 1950'lerde ise televizyonun eğitim amaçlı kullanılmaya başlanmasıyla açık ve uzaktan öğrenmede yaklaşık 30 yıl sürecek görsel-işitsel araçlarla eğitim dönemi başlamıştır (Simonson vd. 2006, s. 38). Bu dönemde radyo ve televizyonun çok sayıda üniversite tarafından kullanıldığı uygulamalar ortaya çıkmıştır. Özellikle 1962 yılında Güney Afrika Üniversitesi'nin tamamen açık

üniversiteye dönüştürülmesi, ardından 1969 yılında İngiliz Açık Üniversites'nin kurulmasıyla birlikte bu dönem açık üniversiteler dönemi olarak da anılmaktadır. Eğitimde açıklık felsefesinin temel taşlarından biri olarak nitelendirilebilecek (Kip Kayabaş, 2020, s. 31) İngiliz Açık Üniversitesi, herhangi bir diploma derecesine sahip olmadan, dileyen herkesin kayıt olmasına ve başarılı olduğunda diploma almasına olanak sağlayan, görsel, işitsel ve basılı materyallerle kitlesel hizmet sunan bir eğitim modeli oluşturmuştur (Bates, 2005, s. 95). İngiliz Açık Üniversitesi'nin ortaya koyduğu eğitim sistemi Almanya, Çin, Hindistan, Kore gibi ülkeler tarafından örnek alınarak 1980'li yıllarda basılı malzemelerin yanı sıra televizyonun kullanıldığı açık ve uzaktan eğitim sistemleri geliştirilmiş ve kitlelere ulaşan mega üniversiteler ortaya çıkmıştır. 1990'lı yıllara gelindiğinde bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmelerin etkileri eğitim alanında da görülmüş ve bilgisayar ağlarına dayalı açık ve uzaktan eğitim dönemi başlamıştır. Daha düşük maliyetlerle görsel, işitsel, metin içerikli öğrenme malzemelerinin etkili bir şekilde öğrenenlere ulaştırılması, etkileşim imkanlarının artması ve çeşitlenmesi gibi olanaklar sayesinde bilgisayar ağlarına dayalı açık ve uzaktan eğitim uygulamaları hızla benimsenerek yaygınlaşmıştır. 2000'li yıllarda Massachusetts Institute of Technology (MIT) öncülüğünde başlatılan ve üniversite düzeyindeki derslerin internet ortamında açık ve ücretsiz olarak erişime, kullanıma ve yeniden üretime sunulmasını ifade eden açık ders malzemeleri hareketi başlatılmıştır. Bu hareketin devamı olarak 2002 yılında açık eğitim kaynakları ve 2008 yılında büyük öğrenci sayılarındaki gruplar için tasarlanan, internet bağlantısı olan herkes tarafından heryerden erişilebilen, herhangi bir giriş koşulu bulunmayan ücretsiz dersler olan kitlesel açık çevrimiçi dersler (KAÇED) girişimleri doğmuştur.

Benzer şekilde ülkemizde 1956 yılında Ankara Üniversitesi tarafından ilk kez gerçekleştirilen mektupla hizmetiçi eğitim uygulamasının ardından 1961 yılında mesleki konularda yazışmalı eğitim yapmak üzere "Mektupla Öğretim Merkezi" kurulmuştur. Faalietlerini daha da yaygınlaştırmak amacıyla 1975 yılında Yaygın Yüksek Öğretim Kurumu (YAYKUR) adıyla merkezin kapsamı genişletilmiştir. Türkiye'de en büyük kurumsal açık ve uzaktan eğitim girişimi, 1982 yılında 2547 sayılı Yüksek Öğretim Yasası ile kurulan Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi'dir. Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Sisteminde basılı ders kitapları, televizyon, radyo programları ile e-öğrenme malzemelerinin yanı sıra Türkiye genelinde ve yurt dışındaki merkezlerde gerçekleştirilen yüzyüze gözetimli sınav uygulamaları bulunmaktadır (Latchem vd., 2006, s. 224; Mutlu vd., 2011, s. 13). Diğer yandan Milli Eğitim Bakanlığı bünyesinde 1974 yılında Mektupla Öğretim Okulu kurulmuştur. 1992 yılında Film Radyo ve Televizyonla Eğitim Başkanlığı bünyesinde Açık Öğretim Lisesi, ardından 1977 yılında da Açık İlköğretim kurulmuştur (meb.gov.tr).

Bilgisayar ağlarına dayalı eğitim olanaklarının artmasıyla birlikte 2000'li yılların başında Yüksek Öğretim Kurumu'nun teşvikiyle Anadolu Üniversitesi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sakarya Üniversitesi, İstanbul Bilgi Üniversitesi ve Mersin Üniversitesi bünyesinde geleneksel açık ve uzaktan eğitim uygulamalarından farklı olarak internete dayalı önlisans ve lisans programları açılmıştır. Ardından 2009 yılında 30 üniversite bünyesinde uzaktan eğitim programları açılmış; 2010 yılında ise İstanbul Üniversitesi ve Atatürk Üniversitesi bünyesinde Açıköğretim Fakültesi kurulmuştur. Ülkemizde ilk defa 2008 yılında Anadolu Üniversitesi bünyesinde kurulan Yunus Emre Yeni Nesil Öğrenme Portalıyla temelleri atılan açık eğitim kaynakları hareketinin devamı olarak 2014 yılında internet bağlantısı olan herkes tarafından heryerden erişilebilen, herhangi bir giriş koşulu bulunmayan ücretsiz dersleri barındıran AKADEMA kitlesel açık çevrimiçi ders (KAÇED) platformu kurulmuştur (Mutlu vd., 2014, s. 47). Aynı yıl benzer bir uygulama da Atatürk Üniversitesi tarafından Atademix adıyla başlatılmıştır. Yaşanan son gelişmelerden biri olarak, pandemi sonrası sürece uyum sağlamak amacıyla uzaktan eğitimin yaygınlaştırılmasına yönelik alınan kararlar kapsamında Yükseköğretim Kurulu tarafından 2020 yılında Ankara Üniversitesi bünyesinde Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi kurulmuştur (ankuzef.ankara.edu.tr). Böylece Türkiye genelinde tamamen açık ve uzaktan eğitim yapan fakülte sayısı dörde yükselmiştir.

2020 yılına gelindiğinde Covid-19 pandemisinin tüm dünyayı etkisi altına almasıyla birlikte yüzyüze eğitim yapılan okullarda eğitim-öğretim faaliyetlerine ara verilmesinin ardından açık ve uzaktan öğrenme bir anda büyük önem kazanmıştır. Ülkeler salgının yayılma hızını kontrol altına alabilmek amacıyla ilköğretimden üniversiteye kadar bütün kademelerde eğitimin sürdürülebilirliğini sağlamak üzere imkanları çerçevesinde uzaktan eğitime geçiş kararı almışlardır. UNICEF kayıtlarına göre 2020 yılı Mayıs ayı ititbariyle 132 ülkede tüm ülke genelinde; 27 ülkede ise bölgesel olarak okullar tatil edilmiştir (en.unesco.org; wikipedia.org). Pandemiden tüm dünyada 1,5 milyara yakın öğrenci etkilenmiş olup bu sayı dünya öğrenci nüfusunun %59,9'unu oluşturmaktadır (en.unesco.org).

Açık ve uzaktan eğitim sistemleri her ne kadar başlangıçta eğitim engeli ya da erişimi olmayan kişiler için kurgulanmış olsa da sahip olduğu özellikler ve sunduğu imkanlarla zaman içerisinde her kesim tarafından talep edilen bir eğitim modeli haline gelmiştir. Bugüne kadar özellikle öğrencilerde yalıtılmışlık duygusu uyandıracağı gerekçesiyle uzaktan eğitime karşı önyargılı davranan ve mesafeli duran eğitim kurumları bile pandemi dönemiyle birlikte açık ve uzaktan eğitimin önemini ve gerekliliğini görerek bu eğitim modelini uygulamaya koymuşlardır. Bu noktada şunu da belirtmek gerekir, daha önce açık ve uzaktan eğitimi benimseyen, örnek uygulamalarla eğitimlerini destekleyen kurumlar bu zorunlu geçiş

sürecini başarıyla yönetebilmekte, öğrencilerinin ihtiyaçlarına yönelik etkili ve verimli dersler sunabilmektedir.

Pandemi döneminde ülkeler bazında yürütülen uygulamalara baktığımızda Çin'de Ocak ayı itibariyle tüm okullar kapanmış ve öğrencilerden derslere evde devam etmeleri istenmiştir. 3.000 kurumda öğrenim gören 30 milyon öğrenci, bu öğrencilere hizmet sunan akademik ve idari personeli kapsayan dünya genelindeki en kalabalık yükseköğretim sistemine sahip olan ülkede uzaktan eğitime geçiş kararı alınmıştır (Telli Yamamoto, Altun, 2020, s. 27). Bu kapsamda uzaktan eğitim platformu üzerinden 25.000'den fazla öğrenciye klaşık 3.000 öğretim üyesi tarafından 4 binin üzerinde ders sunumu gerçekleştirilmiştir (Lau, Yang, & Dasgupta, 2020). Avrupa ülkeleri arasında pandemiden en fazla etkilenen ülke olan İtalya'da Mart ayından itibaren okullar kapatılarak eğitime uzaktan eğitim portalı üzerinden devam edilmiştir. Diğer yandan başlangıçta pandemiyi toplum bağışıklığı yöntemiyle aşacaklarını düşünen ancak salgının hızla yayılmasıyla birlikte sıkı tedbirlerin uygulandığı İngiltere'de öncelikle okulların kapanmasına gerek görülmese de Mart ayında uzaktan eğitime geçiş kararı alınmıştır. Anadolu Üniversitesi Cambridge Sınav Merkezi tarafından uygulanan Cambridge Assessment sınavları da aralarında olmak üzere uluslararası geçerliliği olan ve birçok kurumun öğrenci alımında kullandığı sınavlar iptal edilmiştir (cambridgeinternational.org).

ABD ise pandemi dönemini en az hasarla atlatmayı başaran ülkelerden biridir. Gerek geleneksel açık ve uzaktan eğitim uygulalmaları olsun gerekse de KAÇED'ler yoluyla ücretli ya da ücretsiz çevrimiçi dersler konusunda uzun yıllardır sahip olduğu deneyimler sayesinde başta Ohio State, Harvard, Duke, MIT, Stanford, Caltech gibi üniversiteler olmak üzere birçok eğitim kurumunda hızla çevrimiçi uzaktan eğitime geçiş kararı alınmıştır.

Ayrıca Arjantin, Hırvatistan, Kıbrıs, Mısır, Fransa, Yunanistan, Japonya, Meksika, Portekiz, Kore Cumhuriyeti, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri gibi ülkelerde çevrimiçi ortamda uzaktan eğitim platformu üzerinden eğitime devam edilmiş olup Kosta Rika, İran İslam Cumhuriyeti, Kore Cumhuriyeti, Ruanda, Suudi Arabistan, Senegal, İspanya, Peru, Tayland ve Vietnam'da da televizyon aracılığıyla uzaktan eğitim faaliyetleri gerçekleştirilmiştir (Can, 2020, s. 14).

Ülkemizde ise ilk vakanın Mart ayında görülmesiyle birlikte Avrupa ülkelerine göre pandemiden daha geç etkilenmesi sayesinde dünya genelinde salgının yayılmasını önleyici önlemler incelenerek bir takım planlamalar yapılabilmiştir. Milli Eğitim Bakanlığı tarafından ilk ve orta dereceli okullarda başlangıçta üç hafta süreyle eğitime ara verilmiş ardından Bahar dönemi yüzyüze dersleri sonlandırılılarak dönem sonuna kadar uzaktan eğitime geçilmiştir. Bu süreçte televizyonda EBA kanalı

üzerinden yapılan ders anlatımları ve özel okulların yürüttüğü canlı derslerle uzaktan eğitim yapılmıştır. Eylül ayına gelindiğinde ise okulöncesi ve birinci sınıflar için okullar açılarak seyreltilmiş yüzyüze eğitime başlanmıştır. Diğer sınıflarda Bahar döneminde olduğu gibi uzaktan eğitimle devam edilmektedir.

Yükseköğretim düzeyinde ise Mart ayında örgün öğretime ara verilerek üniversitelerde Bahar dönemi tamamen açık ve uzaktan eğitimle yürütülmüştür. Özellikle uzaktan eğitim altyapısı olmayan üniversiteler için düşünülerek "YÖK Dersleri Platformu" adı altında bir açık ders portalı hazırlanarak tüm yüksektöğretim öğrencilerinin kullanımına sunulmuştur. 2020-2021 öğretim yılı Güz döneminde ise bazı uygulamalı bölümlerde okutulan derslerin pandemi tedbirleri alınması koşuluyla yüzyüze yapılmasına, diğer bütün programlardaki derslerin uzaktan eğitimle yürütülmesine karar verilmiştir.

Pandemi döneminde zorunlu bir şekilde geçiş yapılan acil uzaktan eğitim uygulamalarından ziyade tamamen öğrenenlerin ihtiyaçları, tercihleri ve eğilimlerine göre tasarlanan ve başarıyla yürütülen uzaktan eğitim sistemlerinin önemi daha da belirgin bir şekilde ortaya çıkmıştır. Bu başarılı uygulamalardan biri de farklı alanlarda yaklaşık 15 yıldır internet tabanlı eğitimler düzenleyerek bu eğitimleri sertifikalandıran; 200 binin üzerinde kişinin yararlandığı Anadolu Üniversitesi e-Sertifika Programları organizasyonudur. Covid-19 pandemi döneminde e-Sertifika Programları'na 2020 Yaz döneminde 3 aylık öğretim dönemi için 18.184 kişi kayıt yaptırmış olup öğrenci sayısı olarak bir önceki döneme kıyasla %261 oranında artış göstererek rekor düzeyde bir katılım gerçekleşmiştir. Anadolu Üniversitesi e-Sertifika Programlarının işleyişinin, bileşenlerinin ortaya konarak özellikle Covid-19 pandemi döneminde bireylerin bu sistemdeki eğilimlerinin incelenmesi, bu yapıda eğitim programları düzenleyecek kurumlara model oluşturulması ve öneriler sunulması bakımından önem taşımaktadır.

Anadolu Üniversitesi e-Sertifika Programları

1982 yılından bu yana açık ve uzaktan eğitim yoluyla önlisans ve lisans programları yürüten Anadolu Üniversitesi bünyesinde 2007 yılında e-Sertifika Programları (esertifika.anadolu.edu.tr) sunulmaya başlanmıştır. Anadolu Üniversitesi e-Sertifika Programları her biri bir, iki ya da üç dersten oluşan, öğrenme sürecinin internet üzerinden, sınavların ise gözetimli şekilde yapıldığı, üç ay süreli sertifika programlarıdır. İlk kez 2007 Bahar döneminde başlayan Anadolu Üniversitesi e-Sertifika Programlarında yılda üç dönem, sürekli eğitim vermek ve güncel akademik içerik sunmak amaçlanmaktadır (Mutlu vd., 2014, s. 30). Kişisel gelişim ve daha iyi bir kariyer amaçlayan bireylerin yanı sıra, e-Sertifika Programları daha nitelikli elemanlarla çalışmak isteyen işletmelerin hizmetiçi eğitim ihtiyaçlarına da çözümler sunmaktadır.

Sistemde 2020 yılı itibariyle 14 Kategoride 121 program bulunmaktadır. Programlar her yıl; Bahar, Yaz ve Güz olmak üzere üç ayrı dönemde açılmaktadır. Kurulduğu günden buyana toplam 209.234 kişi e-Sertifika Programlarına kayıt yaptırmış olup 86.239 kişi başarılı olarak sertifika almıştır. Uzaktan öğretim yöntemine göre tasarlanan e-Sertifika Programlarında dersler Anadolum eKampüs Sistemi üzerinden çevrimiçi (online) olarak gerçekleştirilmektedir. Bu sayede, herkes için, her zaman, her ortamda öğrenme ve kişisel gelişim fırsatı sunulmaktadır. e-Sertifika Programlarının sınavları Türkiye'de 81 ilde, Kıbrıs ve Azerbaycan'da olmak üzere 83 sınav merkezinde gözetimli olarak gerçekleştirilmektedir.

Ülke geneline yayılmış organizasyon kapasitesi, sahip olunan bilgi birikimi ve deneyimden yararlanmak isteyen birçok kamu ve özel sektör kuruluşuyla yapılan protokollerle e-Sertifika Programları organizasyonu bünyesinde işbirliği çalışmaları yapılmaktadır. Bu çalışmalar şöyle sıralanabilir;

- İçişleri Bakanlığı ile Çevre ve Şehircilik Bakanlığı işbirliğinde personelin görevde yükselme ve unvan değişikliği eğitimlerinin yürütülmesi,
- Ticaret Bakanlığı işbirliğinde kooperatifçilik eğitimlerinin yürütülmesi,
- Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı işbirliğinde İşveren ve İşveren Vekili için İş Sağlığı ve Güvenliği eğitimlerinin yürütülmesi,
- TURÇEF işbirliğinde yeminli çevirmenlik eğitimlerinin yürütülmesi,
- Cambridge Assessment English işbirliğinde sınav merkezi yöneticiliği,
- TAB Gıda A.Ş. işbirliğinde çalışanlara yönelik eğitimlerinin yürütülmesi,
- Gençlik ve Spor Bakanlığı işbirliğinde antrenörlük temel eğitimlerinin yürütülmesi.

Öğrenme Ortamları

e-Sertifika Programlarının öğrenme ortamları; uzaktan öğretim tekniklerine göre tasarlanmış ders kitapları ile e-Kampüs Portalı üzerinden sunulan e-öğrenme malzemeleridir. Programa kayıt olan kişiler 12 hafta süre boyunca kendilerine posta yoluyla gönderilen, uzaktan öğretim yöntemine göre hazırlanmış basılı ders kitabının (Resim 1) yanı sıra internet ortamında yürütülen dersler ve kendi kendine çalışma yöntemine göre tasarlanmış e-öğrenme malzemelerinden yararlanarak sertifika sınavına hazırlanmaktadırlar.

Resim 1. Ders Kitabı

Açıköğretim sisteminde önlisans ve lisans düzeyindeki ders kitaplarının yanı sıra bazı programlar için özel tasarlanan ve yalnızca e-Sertifika Programları için hazırlanan ders kitapları da bulunmaktadır. e-Sertifika Programlarına ilköğretimden doktoraya kadar uzanan çok farklı eğitim düzeylerine sahip kişiler katılmaktadır. Yeni hazırlanan ve sadece bu organizasyon kapsamında kullanılan ders kitaplarında yaşam boyu öğrenmeyi destekleyici unsurları içerecek şekilde öğretim tasarımı yapılmıştır. Ders kitapları alanında uzman öğretim üyesi ve öğretim tasarımcılarının titiz çalışmalarıyla tüm eğitim düzeylerine hitap edecek şekilde, içerik olarak geniş kapsamlı olmanın yanında akıcı ve sade bir anlatım biçimi benimsenerek, kullanılan öğretim teknikleri açısından da oldukça zengin bir yapıda hazırlanmıştır.

Ders kitaplarında üniteler genellikle, kendi kapsamında sahadan özenle seçilerek kurgulanmış bir örnek olay ile başlamaktadır. Öğrencilerden bu örnek olayı inceleyerek verilen soruları yanıtlamaları beklenmektedir. Soruların yanıtları ise e-öğrenme platformu olan e-Kampüs Portalında öğretim elemanının mentörlüğünde tartışılmaktadır. Örnek olaylar genellikle ilgili konu alanında en fazla karşılaşılan sorunlar ve çözüm önerilerini içerir nitelikte hazırlanmıştır. Konu anlatımlarında önemli noktaları vurgulamak amacıyla bazı özet bilgiler görsel öğelerle zenginleştirilerek dikkat, ipucu, özet bilgi şeklinde sunulmuştur. Ayrıca her ünitenin sonunda yer alan Yaşamın İçinden bölümünde ilgili ünitenin konu alanında ihtiyaç duyulabilecek örnek uygulamalara yer verilmiştir.

Ders kitaplarının yanında e-Sertifika Programlarının bir diğer öğrenme ortamı ekampus.anadolu.edu.tr adresinde yer alan e-Kampüs Porta-

lı'dır (Resim 2). E-Kampüs Portalı'na e-Devlet Kapısı üzerinden erişilmektedir. Öğrenciler e-Kampus portalında oturum açtıklarında kayıtlı oldukları programda yer alan derslerin e-öğrenme malzemelerine ulaşabilirler.

Resim 2. e-Kampüs Portalı

Programlara göre farklılık göstermekle birlikte genel olarak portalda yer alan e-öğrenme malzemeleri; Ders Kitabı, Ünite Özetleri, Konu Anlatım Videoları, Sorularla Öğrenelim, Sesli Özet, Deneme Sınavları ve Alıştırmalardan oluşmaktadır (Resim 3). Basılı olarak hazırlanan ve öğrencilerin yazışma adreslerine posta yoluyla gönderilen ders kitaplarının EPUB ve PDF formatlarındaki elektronik versiyonu e-Kampüs çalışma portalında da sunulmaktadır. Böylece öğrenciler basılı kitabı yanlarında taşımaya gerek duymadan diledikleri yerden öğrenme kaynağına erişebilmektedir. Ünite Özeti bölümünde ders kitabındaki her bir ünitenin 4-5 sayfalık özet anlatımı PDF formatında sunulmaktadır. Ders kitabından detaylı okuma yaptıktan sonra özet bölümünden önemli noktaların incelenerek tekrar edilmesi önerilmektedir.

Resim 3. e-Öğrenme Malzemeleri

Bir diğer e-öğrenme malzemesi olan Konu Anlatım Videoları bölümü, görsel ve işitsel öğeler barındırması nedeniyle öğrenciler tarafından en fazla tercih edilen öğrenme malzemelerinden biridir. Konu anlatım videoları, dersin öğretim üyesi tarafından profesyonel stüdyolarda çekilen videolu ders sunumu şeklindedir. Video sunumları kitaptaki bilgilerin birebir aktarımı yerine konuların özetlenerek anlaşılması güç noktaların açıklandığı, vurgulanması gereken ipuçlarına yer verildiği videolu ders anlatımlarıdır. Sorularla Öğrenelim bölümünde üniteler bazında hazırlanmış nitelikli sorular ve çözümleri bulunmaktadır. Sesli Özet bölümünde konu anlatım özetlerinin seslendirilmiş hali sunulmaktadır. Bu malzemeler, başta görme engelli öğrenciler olmak üzere dinleyerek ders çalışmayı tercih eden kişilere yönelik hazırlanmıştır. Alıştırmalar bölümünde ise çoktan seçmeli test şeklinde hazırlanmış alıştırma soruları bulunmaktadır. Öğrenciler dilerse bu soruları deneme sınavı şeklinde yanıtlayabileceği gibi tüm soruların ve açıklamalı çözümlerinin yer aldığı PDF dökümlerini görüntüleyerek bilgisayarlarına kaydedebilirler. Sorularla Öğrenelim ve Alıştırmalar bölümleri özellikle sertifika sınavı yaklaştığında, sınava hazırlık amacıyla yararlanılması gereken malzemeler olarak önerilmektedir.

Sınav ve Sertifika

Sürecin son aşaması olan sertifika sınavı, yılda üç defa 83 merkezde gözetimli online sınav şeklinde yapılmaktadır. Öğrenciler programa başvurusu sırasında sınav merkezi tercihini yaparak hangi ilde sınava katılacağını belirlemektedir. Sınavlar, Anadolu Üniversitesi tarafından yapılan sınav organizasyonuyla tüm Türkiye genelindeki anlaşmalı üniversitelerin bilgisayar laboratuvarlarında salon başkanı ve gözetmen eşliğinde gözetimli online sınav şeklinde gerçekleştirilmektedir. Öğrencilerin başarılı olabilmesi için sınavdan 100 tam puan üzerinden 50 puan alması gerekmektedir. 50 ve üzeri puan alan katılımcılar ilgili programın sertifikasını almaya hak kazanmaktadır. Sınavdan 5 gün sonra adayların başarı durumunu gösteren "Sınav Sonuç Belgesi" internette yayınlanmakta olup basılı olarak hazırlanan sertifika belgeleri öğrencilerin yazışma adreslerine posta yoluyla gönderilmektedir (Resim 4).

Resim 4. Sertifika Belgesi

Destek Hizmetleri

e-Sertifika Programlarına kayıt yaptıran öğrencilere telefon ve e-posta ile destek hizmeti verilmektedir. Öğrenciler her konuda bilgi almak için esertifika@anadolu.edu.tr adresine e-posta gönderebilirler. Bu adrese gönderilen e-postalar en kısa sürede yanıtlanmaktadır. Derslerin başlangıcından sınav sonuçlarının açıklanmasına kadar bütün süreçte e-posta ve SMS ile bilgilendirme yapılmaktadır. Ayrıca dönem içerisinde öğrencilerin ilgisini canlı tutabilmek ve ders çalışmaya yönlendirmek amacıyla zaman zaman görsellerle desteklenerek hatırlatıcı e-postalar gönderilmektedir. e-Postanın yanı sıra 0850 200 46 10 numaralı telefon kullanılarak, çağrı merkezi üzerinden de hafta içi 09:00-18:00 saatleri arasında e-Sertifika Programları ile ilgili her konuda destek alınabilir.

Sosyal Olanaklar

Açık ve uzaktan eğitimin en fazla eleştirilen yanlarından biri kuşkusuz ki öğrencilere sunulan sosyal olanakların sınırlı ya da hiç olmayışı konusundadır. e-Sertifika Programlarında öğrenenlerin sosyal açıdan da desteklendikleri bir ortam oluşturulmuştur. e-Kampüs Portalında yer alan Öğrenci Toplulukları bölümünde Sinema Topluluğu, Kitap Topluluğu, Fotoğraf Topluluğu, Tarih Topluluğu, Müzik Topluluğu, Bilişim Topluluğu altında öğrenenler kendileri gibi diğer öğrenenlerle ve topluluk sorumlularıyla bir araya gelerek etkinliklere katılmakta, ilgi alanlarına göre paylaşımda bulunabilmektedir (Resim 5). Ayrıca Rehberlik Oryantasyon bölümünde de kişisel gelişime katkı sağlayacak çok sayıda video kaydı sunulmaktadır.

Resim 5. Öğrenci Toplulukları

Öğrenen Eğilimleri

Covid-19 pandemi döneminde e-Sertifika Programlarına yoğun ilgi gösterilmesiyle birlikte öğrenenlerin yaşam boyu öğrenme kapsamında açık ve uzaktan eğitim yapısında yürütülen programlara özellikle bu dönemde neden kayıt oldukları, pandemi öncesi bu tür eğitimler konusundaki deneyimleri ve programdaki memnuniyet durumları incelenmiştir. Ayrıca öğrenenlerin bir portal üzerinde sunulan birbirinden farklı öğrenme malzemelerinden hangisi/hangilerinin öğrenmelerine daha fazla yardımcı olduğu belirlenmeye çalışılmıştır. Bu amaçla Haziran ayında kayıt olan 2020 Yaz dönemi öğrencilerine çevrimiçi ortamda bir değerlendirme anketi gönderilmiştir. Gönüllülük esasına dayalı katılımın gerçekleştiği ankete 1.111 öğrenci yanıt vererek görüş bildirmiştir. Ankete yanıt veren öğrencilerin (n=1.081) %66,4'ünün erkek, %33,6'sının ise kadın olduğu belirlenmiştir.

Öğrenenlerin (n=1.080) yaş ortalaması 43 olup yaş dağılımları beş grupta incelenmiştir. Buna göre büyük çoğunluğun %35,2 oranıyla 42 ve üzeri yaşta oldukları; ardından %21 oranıyla 36-42 ve %18,7 oranıyla 30-35 yaş aralığındaki kişilerin takip ettiği belirlenmiştir (Grafik 1). Görüldüğü gibi katılımcıların büyük çoğunluğunu yetişkinler oluşturmaktadır. %7,3 gibi küçük bir oranda ise 18-23 yaş grubundaki genç yetişkinlerin programlara katıldığı belirlenmiştir.

Grafik 1. Öğrenenlerin yaşa göre dağılımı

Eğitim düzeyi bakımından incelendiğinde (n=1.079) %44,3 oranıyla büyük çoğunluğun lisans mezunu kişilerden oluştuğu; bunu (%21,8) önlisans ve (%21,6) lise mezunlarının takip ettiği belirlenmiştir. Programlara kayıt olan ilköğretim mezunu kişilerin oranı ise %2,3'dür (Grafik 2). Bu durum eğitimli kişilerin daha fazla eğitim almaya istekli olduğunu doğrular niteliktedir.

Grafik 2. Öğrenenlerin eğitim düzeyine göre dağılımı

Çalışma durumlarına göre dağılım incelendiğinde öğrenenlerin %76,3 oranında özel sektör çalışanı oldukları görülmektedir. Ardından %8,2 oranında kamu çalışanları takip etmektedir. Herhangi bir işte çalışmayan öğrencilerin oranı %5,3 iken bir kurumda öğrenciliği devam eden kişilerin oranı ise %5,2'dir. Katılımcıların %4,5'i emekli olup %0,5'i ise ev hanımıdır.

Öğrenenlerin demografik özelliklerinin ardından Covid-19 pandemisi öncesinde açık ve uzaktan öğrenme deneyimine sahip olup olmadıkları sorgulanmıştır. Bu amaçla öğrencilere "Covid-19 pandemisinden öncesinde açık ve uzaktan öğrenme yoluyla ders aldınız mı?" sorusu yöneltilerek öğrencilerin birden fazla seçeneği işaretlemesine olanak verilmiştir. "Hayır, daha önce açık ve uzaktan öğrenme yoluyla ders almadım. Pandemi döneminde katıldığım program ilk deneyimim oldu." Seçeneğini işaretleyen, daha önce bu eğitim modeliyle yürütülen herhangi bir derse katılmayan kişilerin oranı %57,9'dur (Grafik 3). Pandemi öncesinde Açıköğretim dersi alan kişilerin oranı %30,5; e-sertifika programına katılan kişilerin oranı 15,7; KAÇED'e katılan kişilerin oranı ise %3,9'dur. Bu sonuçlara göre öğrenenlerin büyük çoğunluğunun bu yapıdaki bir derse pandemi döneminde ilk defa katıldıkları; daha önce katılanların da açık ve uzaktan öğrenmeye ilişkin geçmiş deneyimlerinin oldukça zayıf olduğu belirlenmiştir.

Grafik 3. Öğrenenlerin açık ve uzaktan öğrenme deneyimleri

Deneyimlerin ardından öğrenenlerin e-sertifika programına katılma nedenleri sorgulanmış ve birden fazla neden belirtlemelerine olanak sağlanmıştır. En fazla tercih edilen katılım nedeni olarak "Halen yapmakta olduğum işime destek olması için katıldım." diyenlerin oranı %64,2'dir (Grafik 4). Bu sonucu doğrular nitelikte alanyazında da yaşam boyu öğrenme kapsamındaki derslere katılmada "halihazırda yaptıkları işi daha iyi yapabilme ve yükselme isteği" (Yuan ve Powell, 2013, s. 11) en fazla ifade edilen katılma nedenidir. Katılımcıların büyük oranda özel sektör çalışanı olduğu göz önünde bulundurulduğunda, program sonunda alacakları sertifika belgesini çalıştıkları işte terfi amaçlı kullanacakları ya da işlerini yaparken ihtiyaç duydukları alanda hizmetiçi eğitim almak amacıyla bu programa katıldıkları düşünülmektedir.

"Anadolu Üniversitesi tarafından düzenlenecek sertifikaya sahip olmak amacıyla katıldım." seçeneği, %20,1 oranıyla ikinci sırada en fazla ifade edilen katılma nedenidir. Açık ve uzaktan öğrenme alanında deneyimli bir kuruma duyulan güven ve güvenilir bir kurumdan alınacak sertifikanın geçerliliğinin de yüksek olması nedeniyle bu programa katıldıkları düşünülmektedir. Ardından %17 gibi büyük bir oranla "Pandemi döneminde kişisel gelişimime katkı sağlamak istedim." seçeneği gelmektedir. Bu da toplum genelinde bir yaşam boyu öğrenme kültürü oluşmaya başladığının; pandemi nedeniyle sosyal yaşamdan soyutlanarak evlere kapanan insanların kişisel gelişimlerini sürdürebilmek amacıyla açık ve uzaktan öğrenme yoluyla yürütülen programlara yöneldiklerinin göstergesi şeklinde yorumlanmaktadır.

Daha sonra katılma nedeni olarak şu ifadeler sıralanmıştır: "e-Sertifika Programında işlenen konulara ilgi duyduğum için katıldım" (%16,8); "İlerde çalışmayı düşündüğüm alanda eğitim almak amacıyla katıldım." (%15,5); "Alacağım sertifika ile bir kuruma iş başvurusu yapmak amacıyla katıldım." (%11,8); "Öğrenci olduğum programdaki derse destek olması için katıldım." (%3,9); "Programdaki derslerin eğlenceli olacağını düşün-

düm.” (%2,3); “Öğretim elemanı olarak yürüttüğüm derste yararlanmak amacıyla katıldım.” (%0,7)

Grafik 4. Öğrenenlerin programa katılma nedenleri

Öğrenenlerin (n=1.111) %92’sinin katıldıkları programdan memnun oldukları (Grafik 5) belirlenmiştir. Yine öğrenenlerin (n=1.112) % 92,9’u bu programı başka birine tavsiye edebileceğini; %89,7’si ise açık ve uzaktan öğrenme yoluyla sunulan bu yapıda bir programa tekrar katılmak istediklerini ifade etmişlerdir.

Grafik 5. Öğrenenlerin memnuniyet durumları

Katılımcılara hangi öğrenme ortamının öğrenme süreçlerinde daha fazla yardımcı olduğu sorulduğunda, e-Kampüs portalında en fazla tercih ettikleri öğrenme malzemelerini şöyle sıralamışlardır (Grafik 6):

1. Konu Anlatım Videoları (%34,5)
2. Ünite Özeti (%19,9)
3. Sorularla Öğrenelim (%19,2)
4. Ders Kitabı (%13,6)

5. Alıştırmalar (%6,7)
6. Sesli Özet (%6,2)

Grafik 6. Öğrenme malzemesi tercihleri

Buna göre öğretim elemanı tarafından hazırlanan ve görsel-işitsel öğelerin yer aldığı konu anlatım videolarının en fazla tercih edilen öğrenme malzemesi olduğu belirlenmiştir. Bireylerin açık ve uzaktan öğrenmede öğretim elemanından ve diğer öğrenenlerden mekan olarak bağımsız olması nedeniyle konu anlatım videoları bir anlatıcıya duyulan ihtiyacı büyük ölçüde karşılamaktadır. İlginç şekilde ders kitabının tercih edilen öğrenme malzemeleri listesinde 4. sırada yer aldığı görülmüştür. Kısa süreli bu eğitim programında geniş kapsamlı bilgilerin detaylı bir şekilde sunulduğu ders kitabından ziyade öğrenenlerin ünite özetleri ve sorular içeren malzemelere yöneldikleri belirlenmiştir.

Sonuç ve Geleceğe Yönelik Öneriler

Covid-19 pandemisinin dünya genelinde hızla yayılmasıyla birlikte başta sağlık olmak üzere eğitim, ulaşım, turizm, gıda gibi birçok sektör de bu durumdan etkilenmiş, bazı önlem ve düzenlemelerin yapılması zorunlu hale gelmiştir. Salgının hızla yayılmasıyla birlikte tüm ülkelerde eğitimin kesintiye uğramadan devam edebilmesi için çözüm arayışları başlamıştır. Birçok ülkede hastalığın yayılmasını yavaşlatmak üzere okullar kapatılarak eğitimin sürdürülebilirliğinin sağlanması amacıyla imkanlar ölçüsünde acil uzaktan eğitim uygulamaları başlatılmıştır. Bu çalışmada öncelikle dünyadaki acil uzaktan eğitim uygulamaları gözden geçirilerek ülkemizde ilk ve orta öğretim kurumları ile yükseköğretim kurumlarında uygulanan uzaktan eğitim uygulamaları incelenmiştir. Ardından zorunluluk nedeniyle acil olarak başvurmaktan ziyade tamamen öğrenen ihtiyaçlarına, eğilimlerine, tercihlerine ve sektör uygulamalarına göre yapılandırılan açık ve uzaktan eğitim sistemi olan Anadolu Üniversitesi e-Sertifika Programları incelenmiştir. Programlara katılan öğrenenlerin eğilimleri gözden geçirilerek bu kapsamda ders ya da program hazırlayacak öğretim tasarımcılarına, kurum çalışanlarına ve yöneticilerine öneriler sunulmuştur.

Açık ve uzaktan eğitimin pandemi süreci sonrasında da eğitim sistemlerinin önemli bir parçası olacağı gerçeği ile karşı karşıyayız. Bu nedenle başlangıçta zorunlulukla ve hızla geçiş yapılan acil uzaktan eğitim faaliyetlerini artık bir kenara bırakarak öğrenen ihtiyaçlarının, tercihlerinin ön planda olduğu; etkileşim, geribildirim olanaklarının üst düzeyde gerçekleştiği; etkili, verimli, sürdürülebilir açık ve uzaktan öğrenme sistemlerinin tasarlanması ve uygulamaya konulması gerekmektedir. Bu noktada karar vericiler ve uygulayıcılar geçici çözümlerle anı kurtarmak yerine açık ve uzaktan eğitim uzmanlarıyla işbirliği halinde çalışarak eğitim sürecini tasarlamalıdır. Kuşkusuz bütün kurumların bu eğitim modelini uygulamaya koyacak bilgi birikimi, deneyimi, altyapısı bulunmayabilir. Bu noktada da açık ve uzaktan öğrenme alanında deneyimli, köklü kurumlar tarafından yürütülen iyi örnekler, model uygulamalar dikkatle incelenmelidir. Yetişmiş insan gücü ya da teknik altyapı anlamında imkanları sınırlı olan eğitim kurumları, bahsedilen başarılı modellerin kendi bünyelerinde uygulanabilirliği noktasında işbirliği talebinde bulunmalıdır.

Bir başka öneri olarak, Covid-19 pandemisi eğitim alanında felaketten ziyade bir fırsat olarak değerlendirilmelidir. Açık ve uzaktan öğrenmenin, yalnızca engel durumlarında başvurulacak ya da örgün öğretime destek olacak bir eğitim modeli olmaktan ziyade yaşam boyu öğrenme fırsatlarına ulaşmayı kolaylaştıran, her yaştan, her eğitim düzeyinden kişinin eşit şartlarda, demokratik bir ortamda, yaşamına ve sorumluluklarına ara vermeden katılabileceği bir eğitim modeli olduğu benimsenmelidir.

Bugüne kadar özellikle öğrencilerde yalıtılmışlık duygusu uyandıracağı gerekçesiyle uzaktan eğitime karşı önyargılı davranan ve mesafeli duran eğitim kurumları bile pandemi dönemiyle birlikte açık ve uzaktan eğitimin önemini ve gerekliliğini görerek bu eğitim modelini uygulamaya koymuşlardır. Bu noktada şunu da belirtmek gerekir, daha önce açık ve uzaktan eğitimi benimseyen, örnek uygulamalarla eğitimlerini destekleyen kurumlar bu zorunlu geçiş sürecini başarıyla yönetebilmekte, öğrencilerinin ihtiyaçlarına yönelik etkili ve verimli dersler sunabilmektedir. Kurumlar benimseme sürecini hızla aşmalı ve bundan sonra karşılaşılabilecek herhangi bir afet durumu için yedek planlarını oluşturmalıdır.

Başta aileler, örgün öğretimde ders veren eğitimciler, okul yöneticileri, politika yapıcılar olmak üzere toplumun her kesimine ulaşacak şekilde açık ve uzaktan eğitime ilişkin bilgilendirici eğitimler düzenlenmelidir. Özellikle acil uzaktan eğitime geçişle yaşanan kötü tecrübelerin kalıcı olmayacağı, uzaktan eğitimin aslında bu uygulamalardan ibaret olmadığı, aksine uygun öğretim tasarımıyla yapılandırılan eğitimlerin bireylere ve kurumlara sunacağı fırsatlar hakkında bilinçlendirme eğitimleri yapılmalıdır. Doğru adımlar atılırsa açık ve uzaktan öğrenme, Covid-19 pandemisinin neden olduğu hasarları tamir ederek eğitim sistemleri için risk olmaktan ziyade fırsata dönüşecektir.

KAYNAKÇA

Aydın, C. H. (2011). *Açık ve Uzaktan Öğrenme: Öğrenci Adaylarının Bakış Açısı.* Ankara: İşkur Matbaacılık.

Bates, T. (2014). MOOCs: getting to know you better. *Distance Education*, 35 (2), 145-148.

Can, E. (2020). Coronavirüs (Covid-19) pandemisi ve pedagojik yansımaları: Türkiye'de açık ve uzaktan eğitim uygulamaları. *AUAd, 6*(2), 11-53.

Daniel, S.J. (2020). *Education and the COVID-19 pandemic.* https://doi.org/10.1007/s11125-020-09464-3 (Erişim Tarihi: 15.08.2020)

Keegan, D. (1986). *The foundations of distance education*. London: Croom Helm.

Kip Kayabaş, B. (2020). *Eğitimde Açıklık ve Kitlesel Açık Dersler*. Gece Kitaplığı Yayınevi. İstanbul. ISBN 978-625-7177-55-9

Kurubacak, G. (2018). Dünyada ve Türkiye'de Açık ve Uzaktan Eğitim. *YÖK Yüksek Öğretim Dergisi, 8*, 37-44.

Latchem C., Özkul A.E., Aydın C.H., Mutlu M.E. (2006). The Open Education System, Anadolu University, Turkey: e-Transformation in a mega-university, *Open Learning, 21*(3), 221–235.

Lau, J., Yang, B., & Dasgupta, R. (2020). *Will the coronavirus make online education go viral?* https://www.timeshighereducation.com/features/ will-coronavirus-make-online-education-go-viral (Erişim Tarihi: 15.08.2020)

Moore, M. G. (1973). Toward a theory of independent learning and teaching. *The Journal of Higher Education,* 44 (9), 661-679.

Mutlu, M.E., Özöğüt Erorta, Ö., Kip Kayabaş, B., Kayabaş, İ. (2014). Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Sisteminde e-Öğrenmenin Gelişimi. İçinde Özkul, A.E., Aydın, C.H., Kumtepe, E.G. ve Toprak, E. (Ed.). *Açıköğretimle 30 Yıl* (ss. 1-58). Anadolu Üniversitesi Yayınları, ISBN:97975-06-1754-6

Simonson, M., Smaldion, S., Albright, M. & Zvacek, S. (2006) *Teaching and learning at a distance: Foundations of distance education (3rd ed.)*. New Jersey: Prentice Hall.

Yamamoto, G.T. ve Altun, D. (2020). Coronavirüs ve çevrimiçi(online) eğitimin önlenemeyen yükselişi. *Üniversite Araştırmaları Dergisi, 3*(1), 25-34.

Yuan, L., & Powell, S. (2013). *MOOCs and open education: Implications for higher education*. Bolton, UK: JISC, Centre for Educational Technology & Interoperability Standards.

İnternet Kaynakları

https://ankuzef.ankara.edu.tr/index.php

https://www.cambridgeinternational.org/news/news-details/view/update-from-cambridge-international-on-may-june-2020-exams-20200323/

https://ekampus.anadolu.edu.tr

https://en.unesco.org/covid19/educationresponse

https://en.wikipedia.org/wiki/Impact_of_the_COVID-19_pandemic_on_education

http://esertifika.anadolu.edu.tr

https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/advice-for-public

Bölüm 80

TÜKETİM TOPLUMUNUN YENİ MEDYA REKLAMCILIĞINA UYARLANMASINDA SİBER PROPAGANDA ETKİLERİ: "KONY'İ ŞÖHRET YAP" KAMPANYASI ÖRNEĞİ

Sinem GÜDÜM[1]

1 Dr. Öğr. Üyesi Sinem Güdüm, Marmara Üniversitesi İletişim Fakültesi Reklamcılık ve Tanıtım Bilim Dalı, sinem.gudum@marmara.edu.tr

*Bu çalışma Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Halkla İlişkiler ve Tanıtım Anabilim Dalı, Reklamcılık ve Tanıtım Bilim Dalında tamamlanan "Yeni Medya Reklamcılığında Değişen Kontrol Metodları ve Siber-Propaganda" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

Giriş

Halkla ilişkilerin isim babası Edward Bernays ile farkındalık yakalayan 'duygulara satış'ın önemi, günümüzün sanal ağırlıklı mekanik dünyasında reklamcıları adeta 'Hissetmek için satın al!' motosunu benimsetmeye itecek kadar ilerlemiştir. Reklam sektörü, bu motto ışığında benzeri görülmemiş bir yaratıcılıkla kamu bilincinin ortak zamanını ve dikkatini büyük miktardaki metanın satışına yöneltmiş ve böylece 'Tüketim Toplumu'nu ustalıkla inşa etmiştir. Gelişen teknolojiyle birlikte büyük bir hızla artan yeni medya uygulamaları, mobil aplikasyonlar ve web 2.0 ile gündeme oturan etkileşimli sosyal medya siteleri, geleneksel kitle iletişim araçlarının etkilerini hiç kuşkusuz azaltmış ve 'Yeni Medya'da yer bulmak isteyen reklamcıları oldukça hızlı ilerleyen bu yeni siber ortamda deneysel çalışmalar yapmaya yöneltmiştir.

Bu noktada, Lippmann ve Lazarsfeld gibi geleneksel kuramcılardan Baudrillard ve Foucault gibi daha yakın tarihi mercek alan düşünürlere kadar birçok akademisyenin irdelediği 'kitle kontrol mekanizmaları', özellikle yeni medya çağında daha da işlevsellik kazanmıştır. Bu noktada reklamcılık da yeni medyanın sanal dünyasında değişim gösteren kamusal alan kapsamında en az eskisi kadar sağlam bir yer edinmek için insanların duygularına hitap etmekte hiç olmadığı kadar büyük çaba harcamaktadır.

Bu çalışma, teknoloji ve iletişim çağını yaşayan günümüz dünyasında, reklamcıların 'yeni medya' ortamlarında kullandıkları bazı siper-propaganda tekniklerini ve bu noktada karşımıza çıkan olası manipulasyon / kontrol mekanizmalarını analiz etmeyi hedeflemektedir. Söz konusu analizde, 'Kony'i Şöhret Yap` hareketi olarak bilinen internet tabanlı deneysel uygulama 'örnek vaka/olay çalışması' olarak mercek altına alınacaktır.

1.Tüketim Toplumunun Oluşumu ve Parametreleri

Hanry Ford'un 1914 yılında kitlesel olarak bant üzerinde montaja dayalı ve günde 8 saat çalışıp oldukça iyi kazanan işçilerle T modelini üretmesi, yepyeni bir dönemin başlangıcı olarak kabul edilir. Fordism, dört ilkeye dayanır (Odabaşı, 2009: 28-29):

1. Ürünler standartlaştırılmıştır; Bu, her parça ve her görevin standartlaştırılabileceği anlamına gelmektedir.

2. Görevlerden sadece bazıları mekanize edilir. Seri üretim işletmeleri her model için çoğu ürüne aktarılamayan özel amaçlı makineler geliştirmişlerdir.

3. Geriye kalan görevler bilimsel idare ya da Taylorizm'e tabidir. Burada her görev, bileşenlerine ayrılmakta; iş-inceleme uzmanlarınca zaman ve hareket ilkesine gör yeniden tasarlanmakta ve elle çalışan işçilere işin nasıl yapılması gerektiği talimatı verilmektedir.

4. Sabit tezgahın yerini "yürüyen bant" almıştır; böylece, işçi bir üründen diğerine gitmez, ürün işçinin önünden gelip geçer.

Hızlanan bu 'seri üretim çarkı', sadece çalışma koşullarının değil, aynı zamanda tüketici davranışlarının da değiştirilmesi gerekeceğinin sinyallerini vermekte gecikmemiştir. Ancak, tüketicilerin davranışlarını değiştirmek, tutum ve inançlarını değiştirmeye oranla daha zor bir süreçtir. Bu nedenle önce tutum ve inançlar üzerinde ikna edici bir iletişimin gerçekleştirilmesi gereklidir. İkna kavramı reklamcılıkta da önemli bir yere sahiptir. Hem rasyonel hem de duygusal bileşenlerden oluşan ikna süreci, tutum ve davranışlarda değişiklik yaratmak ve inançlar oluşturmak yönünde kullanılır. Reklam iletişimi yoluyla, tüketiciler ve markalar arasında sembolik bir iletişim kurulur. Tüketim sisteminde markalar sürekli olarak tüketicilerle iletişim kurmak zorundadır. Tüketici hafızasında etkili olabilecek reklamların yaratılması için öncelikle reklamların tüketici zihnindeki işleyişinin ve hafızada yer etme sürecinin anlaşılması gereklidir. Bu noktada etkili bir reklam iletişiminin başarması gereken ilk hedef tüketici dikkatini çekebilmek ve tüketiciler tarafından algılanarak kısa dönemli hafızaya geçebilmektir. Hafıza arama teknikleri iki yönde gerçekleştirilir. Bunlar, 'hatırlama (recall)' ve 'tanıma (recognition)' tekniklerdir. Tüketicileri reklam uyarıcısına maruz bırakma ya da bırakmama ve hatırlatma sürecinde ipucu kullanımına göre farklılaşan bu teknikler 'yardımsız hatırlama' ve 'yardımlı / tam yardımlı' hatırlama olarak da tanımlanabilir. Reklamlar marka ismiyle, ürün özellikleriyle, reklamın vaadiyle, reklamda kullanılan görsel ya da sözel içeriklerle, reklam müziğiyle ve benzeri içeriklerle hatırlanabilir (Aydın,2011:1-19). Bu noktada reklamın körüklediği tüketim toplumu parametrelerini incelemekte fayda vardır.

Tüketim Toplumu'nda öncelikle 'kontrol' esastır; bireyin satın alma davranışlarını medya yönetmektedir. Bu düzende, bireylerin istedikleri 'duygulara' ulaşabilmek için neyi almalarının gerektiği insanlara adeta 'dikte' edilir. İnsanın biyolojik yapısı ve beş duyuyla gelen uyaranlara verilen psikolojik tepkiler incelenerek tasarlanan yeni reklamlar, zaman zaman 'bilinçaltı mesaj uygulamaları' ya da 'ürün yerleştirmeler' ile karşımıza çıkar. Kitle kontrolü için denenen metotlar gelişen teknoloji ile fazlalaşmaktadır. Bu konuda ciddî yatırımlar yapılarak geliştirilmekte olan satış kampanyaları, insanların eğlenerek ve daha da önemlisi 'kaçınılmaz olarak' etkilenerek seyredeceği şekle sokulmaktadır. Çağdaş tüketime bakıldığında, tüketimin aslında "Ben kimim?" sorusunun cevabını aramak olduğu görülmektedir (Elden, Ulukök, Yeygel, 2010: 51).

Kapitalizm, varlığını sürdürmek için metaların satılmasını sağlamak zorundadır. Bu anlamda, kapitalizmin sorunu kitle üretimi değildir, ama bunun yerine tüketim sorunudur (Jhally,2002:78). Tüketim toplumunun

tohumları 'seri üretim toplumu'na geçildiğinde ekilmiştir. Tüketicinin pasif konumdan çıkartılıp, aktif konuma getirilmesinin doğal bir sonucu olarak, postmodern tüketici özellikleri de farklılaşmıştır. Postmodern tüketici, sembolleri ve imajları hem tüketen hem de üreten durumdaki aktif tüketici özelliği taşır. Teklik değil, çeşitlilik; genel değil, özel; alışılmış değil, sıra dışı olana yönelir (Aktaran: Odabaşı,2009:103-104).

Gösteri Toplumu" adlı kitabın yazarı Debord'un tezi basittir; "*İçinde yaşadığımız dünya gerçek değildir!*" Tüketimci kapitalizm her otantik insan deneyimini alıp bir metaya çevirir, sonra da reklamcılık ve kitle medyası aracılığıyla bize geri satar. Böylelikle, insan hayatının her parçası, kendi iç mantığıyla hareket edilen ve sembollerle temsiller sisteminden başka bir şey olmayan "gösteri" içine çekilir. "*Gösteri, bir imaj haline gelecek derecede birikmiş sermayedir*" (Aktaran: Heath & Potter,2012: 16). Bu bağlamda Debord'un (2012: 44-45) "*kendi iç mantığıyla hareket edilen ve sembollerle temsil edilen*" olarak tanımladığı 'gösteri toplumu'nda insan, adeta Jung'un 'arketipleri' arasında yerini almış gibidir. İmaj için tüketen bir toplumda insan, adeta kimliğini meta ile değiş tokuş etmekte ve kendi 'simulakrasında' kaybolmaktadır. Yeni medya ise bu 'kayboluş' için kolaylaştırıcı etkiye sahip ideal bir platformdur.

2. Yeni Medyada Reklam ve Siber Propaganda Etkileri

Hızla ilerleyen teknolojilerin en önemli getirilerinden olan "Yeni Medya" da kendine göre bazı 'gözetleme' ve 'sansür' yöntemleriyle ya da başka bir deyişle 'kitle kontrol mekanizmalarıyla' gelmiştir ve teknoloji çağı parametrelerinde yaşamak isteyenlerin bunlardan kaçışı adeta imkansızdır. Tarihsel süreçte kitle iletişim araçlarının kitleler üzerindeki etkilerini değerlendiren ünlü düşünür C. Wright Mills, daha böylesi mekanizmalar hayal bile edilemezken, oldukça ileri görüşlü bir tespitte bulunmuş ve şöyle demiştir: "*Bilinç ve varoluş arasında kitle iletişim araçları bulunmaktadır. İnsanlar, bu araçların etki alanlarına girdiklerinde, bu araçların yarattığı dünyada yaşamak zorundadırlar*" (Aktaran: Gündüz, 2005:130).

Lippman (1998:18), kamunun kesin kanaatlere dayanmadığını ve bu nedenle de kamuoyunun sahte olduğunu söyler. Kalıpyargılar kişilerin kanaatlerini belirlemektedir. Kamu kararlı değildir, kolaylıkla yönlendirilebilmektedir; bu nedenle de "hayalet kamu" benzetmesini yapar. Esas problem, insanların 'olanı' değil, 'olduğunu düşündüklerini' yani kendi algıladıklarını 'gerçek' olarak varsaymalarıdır. Bu da gerçeğin bir sapması ve bir 'pseudo-environment / yalancı çevre' oluşmasıyla sonuçlanır. Bu sapma sadece duygusal faktörler ya da ego ihtiyaçları yüzünden değil, aynı zamanda yaratılan stereotipler ve gerek insanlar, gerekse 'şeyler' üzerine enpoze ettiğimiz imajlar yüzündendir. Bu stereotipleri en iyi kullananların başında da reklam gelmektedir. Reklam, kişilere ya da gruplara

duygusal tepkiler vererek, kalıpyargılardaki davranışa kılavuzluk eder; bu sayede de adeta bir 'gündem belirleyici' rolü üstlenir. Bu kişiler, enfomasyon ve düşünceleri kitle iletişim araçlarından edinmekte, daha sonra düşüncelerini seçmenlere iletmektedir. Günümüzde sosyal medyada gördüğümüz 'influencer / fenomenler' de bu noktada tüketicinin yeni medya reklamlarına uyarlanmasında bir anlamda 'gündem belirleyici' görevi görmektedir.

"Kültür endüstrisi", kendi tüketicisi olan 'modern bireyi" kendisi üretmektedir. Zevk almak, düzene 'evet' demektir. Günümüzdeki her insan, bir diğerinin yerine geçebilme özelliğiyle önem kazanır. İnsanlar, birbirlerinin yerlerini doldurabilirler, yani birer kopyadırlar. Modern özne, bir 'siber özne'dir; bir 'dijital özne'dir. Bu 'dijital öznenin' yer aldığı söz konusu rekabetçi bir toplumda, reklamcılığın toplumsal bir işlevi vardır. Tüketiciyi pazar konusunda bilgilendirir, seçimi kolaylaştırır ve tanınmayan üreticinin pazarda yerini alabilmesini sağlar. Reklam zaman kaybettirmez, aksine kazandırır. Reklam yoluyla tüketicinin büyük gruplarla olan bağı güçlenir. Reklamcılık ve Kültür endüstrisi, teknik ve ekonomik olarak iç içe geçmiştir. Her ikisinde de aynı ürün, pek çok farklı yerlerde görülebilmekte ve aynı şeyin mekanik tekrarı, bir "propaganda" sloganı işlevini görmektedir. Her ikisinde de etkili olmak için zorlayıcı talep; teknolojiyi, insanları manipüle etme süreci olarak bir sahte-teknolojiye dönüştürmektedir (Dellaloğlu,2003:26-28)

Medyanın tutumları değiştirmek üzere bilinçli olarak harekete geçirilmesi propaganda diye tanımlanabilir (Briggs & Burke,2011:111). Medyanın 'geçim kaynağı' olan 'reklam' da propaganda ile birçok benzer tekniği kullanır. Propaganda genelde siyasette kullanılırken; reklama, bir ticari ürün için yapılan propaganda da denilebilir. Bu bağlamda, 'Yeni Medya' çağında değişen 'ticari ürün' tanımı önem kazanmaktadır. Internet ortamında bir 'veri/data' olan insan, artık adeta ticari bir ürün, bir 'nesne' olmuştur. Bu nedenle de reklam ve propaganda arasındaki çizgi 'Yeni Medya' düzeninde oldukça incelmiştir.

İnternet reklamcılığının içeriğine baktığımızda; zaman zaman reklam iletilerinin tüketicinin isteği ve/veya bilinci dışında tüketiciye ulaştığı, bazı uygulamalarda (Google Street View gibi) kişinin mahremiyet alanlarına müdahale edildiği, oyun ortamlarında bile kişinin tüketime yönlendirildiği ve reklam yasalarının internet ortamında kişiyi korumak adına yetersiz kaldığı ortaya çıkmaktadır. Sosyal medya reklamları da kişinin hiç beklemediği anda ve şekillerde kişiye ulaşabilmektedir. Bu temelde incelendiğinde, günümüzde reklam tarifi görülmemiş bir ticari ve sosyolojik propaganda aracı olmaya doğru gidiyor denilebilir.

Genellikle politik ve milliyetçi temalar içeren Propaganda 'tek yönlü', reklam ise 'çift yönlü' bir iletişim uygularken, gelişen teknolojiyle özel-

likle internet uygulamaları çerçevesinde daha sık duyduğumuz 'subliminal advertising- bilinçaltı reklamcılık' ve 'ürün yerleştirme' uygulamaları bunu değiştirmektedir. Teknolojinin hızla ilerlediği çağımızda sıklıkla bahsedilen bu uygulamaların temeli aslında savaş yıllarına dayanmaktadır.

Tüketicinin ilgisini çekmek için duygulara hitap edecek imaj yapılandırmanın doğrudan ihtiyacı karşılamaya yönelik ürün bilgisinden daha fazla etkili olacağı reklamcılar tarafından uzun zamandır bilinmektedir. Bu noktada, özellikle yeni medyanın hızlı ve interaktif çağında 'prosumer' yani 'üretüketici' konumuna gelen tüketicinin gönüllü rıza göstermesi gereken reklamcılığın kuralları da değişmek durumundadır.

Günümüzde markalar için rekabetin kuralları değişmiştir; tüketici artık her ürüne erişim içerisindedir ve daha talepkardır. David Morley ve Kevin Robins (1997:32), "Kimlik Mekânları" isimli kitaplarında bu konuya şöyle değinmişlerdir: "*Kar ve rekabet mantığıyla hareket eden yeni medya şirketlerinin şimdi en önemli amacı, bundan böyle ürünlerini mümkün olan en geniş tüketici kitlesine ulaştırmaktır... Görsel/işitsel coğrafyalar böylece ulusal kültürün sembolik mekânlarından uzaklaşmakta ve uluslararası tüketici kültürün daha evrensel ilkeleri temelinde yeniden düzenlenmektedir. Yeni medya düzeni, artık küresel bir düzen haline gelmiştir.*"

Bu küresel düzende, bir zamanlar 'özel hayata' dair olan davranışların sınırları, oldukça 'kamusal' olan bilgisayar sistemleri sayesinde belirsizleşmeye başlamıştır. Modern zamanlarda 'kendimiz' ve dolayısıyla 'özel 'olarak düşünülen bedenlerimiz bile gözetleme verileri için kaynak haline gelmiştir (Lyon,2006:37). Kontrol giderek siber güçlerin eline geçmeye başlamaktadır. Bir başka deyişler Habermas'ın 'Kamusal Alanı' artık kendisine 'sanal' ve 'gözetlenen' bir dünyada yer aramaktadır…

İnsanların mahremiyetlerini ellerinde bulundurmak istedikleri kamusal alanlar (Örnek: yürüdüğümüz caddeler) vardır, fakat günümüzde son hız ilerleyen GPS teknolojisi ve 'Google Streetview' gibi internet uygulamaları ile bu bile mümkün olamamaktadır. Tüm kontrol makinelerinin temel çıkmazı şudur: Kontrolü uygulamak için kontrolün zamana ihtiyacı vardır. Çünkü kontrolün de muhaliflere veya rızaya ihtiyacı vardır; aksi takdirde kontrol olmaktan çıkar. Tüm kontrol sistemleri, mümkün olduğunca sıkı bir şekilde kontrol etmeye çalışır. Daha fazla muhalefet olmadığında kontrol anlamsız bir önerme haline gelir. Bir insan organizmasının tam bir kontrole dayanıp dayanamayacağı son derece tartışmalıdır (Mattelart,2012:299).

Gilles Deleuze, "*Artık insanları sınırlayarak etkinlik gösteren toplumlardan sürekli denetim ve anlık iletişim aracılığıyla faaliyet gösteren*

denetim toplumlarına doğru ilerliyoruz" demiştir (aktaran: Mattelart, 2012:277). Ünlü düşünür daha o zamanlarda adeta bugünü görmüş ve ancak siber dünyada kurulabilecek olan 'sürekli denetim' ve 'anlık iletişim' mekanizmasının tehlikelerinin habercisi olmuştur. Yeni medya düzeniyle 'ufalan' dünyanın belki de en önemli özelliklerinden olan 'Gözetleme / Surveillance' bugün günlük hayatın o kadar çok alanında işlemektedir ki, bir kişi istese bile bundan kaçınması hemen hemen imkansızdır.

Propaganda ile ilgili literatür incelendiğinde, propagandanın iletişim biliminin inceliklerinden, insanın zayıf noktalarını ortaya koymak ve bu yönleri etkilemek için yararlanılan yapay bir iletişim olduğu anlaşılmakadır. Tıpkı reklam ve halkla ilişkiler gibi kitle iletişim araçlarını kullanan propaganda da, propagandacının çıkarları doğrultusunda hedef kitleyi hemen harekete geçirmek amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda ise yanlış, abartılmış ve saptırılmış bilgiler sıklıkla kullanılmaktadır. Propaganda, reklamla benzer iletişim araçlarını kullanmasına rağmen çeşitli özellikleriyle reklamdan ayrılmaktadır. Öncelikle propaganda daha çok siyasal amaçlar için kullanılırken, reklam ticari amaçlar doğrultusunda kullanılmaktadır. Reklamda hedef kitle kavramı, bekli kişi ve grupları kapsayacak şekilde sınırlandırılırken, propagandada çoğunlukla genel kamuoyu etkilenmeye çalışılmaktadır. Ayrıca reklam çabalarında hedef kitlenin beklentileri ve geri bildirimleri önemsendiği halde, propaganda tek yönlü olarak, belli bir merkezden, uzun dönemli plan ve programlar çerçevesinde yapılmaktadır (Elden, 2013:167-168).

Günümüzün 'Yeni Medya' düzeninde internet üzerinde kullanılan dil incelendiğinde kısaltılmış kelimeler ve daha çok harflerden oluşan semboller görürüz. Sosyal medya uygulamalarında içeriği tamamen bireyler belirler ve bireyler birbirleri ile sürekli bu uygulamalar üzerinden etkileşim halindedir. Kısacası zaman ve mekân sınırlaması olmaksızın paylaşımın, etkileşimin ve tartışmanın esas olduğu bir iletişim şeklidir (Erkul, 2009: 99). Bu bağlamda günümüzde; Twitter, Instagram ve Facebook gibi sosyal ağlar adeta birer yaşam biçimi halini almaktadır. Dolayısıyla bu tarz sitelerin, İnsanların psikolojisi ve sosyal yaşamı üzerinde de oldukça etkili olduğu söylenebilir. 25 Kasım 2010 itibariyle, sosyal paylaşım sitesi Facebook'un 'Like/Beğen' butonuna bağımlı olanlar için Sırbistan'ın Novi Sad kentinde Prima isimli bir rehabilite merkezi açılmıştır. Bu merkezi daha bir çokları takip etmiştir. Günümüzde insan, sadece birileri daha çok beğeni toplasın diye, başına gelen şeylerin ve davranışlarının herhangi bir kanaldan hemen naklen yayınlanabilme tehlikesiyle de karşı karşıyadır. Eskiden insanların ancak bir polis denetimi biçiminde yaşayabilecekleri bu olgu, günümüzde bir reklam aracı ya da kazanç kapısı olarak algılanabilmektedir (Baudrillard, 2006:42).

Baudrillard (1997:89-90), "*Görüntü yoksa gerçek anlamda savaş da yok mu demektir?"* derken medyanın gücüne gönderme yapmakta-

dır. Amerikan televizyonlarının en ünlü haber yorumcularından Walter Cronkite'in sloganı olan 'Görüntü yalan söylemez' sözü bu bağlamda yalanlanmaktadır. Örneğin bir fotoğraf, foto-montaj ürünü ise yalan söyler. Kurgulanmış viraller ne kadar gerçekse, yeni medya reklamları da o kadar gerçektir. Reklam çalışmalarıyla tanınan Rangel, "*İnsanlar, bir üründen aldıkları zevkin, o ürünün kalitesine bağlı olduğunu düşünürler, ama ne hissedecekleri, büyük ölçüde o ürünün nasıl pazarlandığına bağlıdır*" der (aktaran: Mlodinow, 2013: 37-38).

Reklam ihtiyaçyan öğretilmiş isteğe olan yolculuğunda insanı tüm yönleriyle tanımlamış, güçsüz ve güçlü yönlerini keşfetmiş ve bu bağlamda duygular üzerinde hakimiyet kurarak insanları istediği yönde hareket ettirmeyi başarmıştır. Yeni medya ortamında ise teknolojiyle birlikte değişen bazı parametreler, değişen insani kavramlar ve yeni yönelimler, reklamcılıkta da bazı değişimlere ihtiyaç olacağının sinyallerini vermektedir.

Baudrillard'a (1982:50-53) göre yaşam, "gibiler" yaşamıdır. Reklam ise bu simulasyonu gerçekmiş gibi göstererek, ona gereksinim yaratan bir iletişim çalışmasıdır. Bu ürünü satın alınca insana kendini mutlu, özel vb… hissettiren reklam, aslında gerçek olan yalnızlığı, sıradanlığı büyük vaatlerden ötürü göz ardı etmemizi, unutmamızı sağlamaktadır. Böylece sahip olduklarımız "miş gibi" davranmamıza ve hissetmemize neden olmaktadır. Günümüzde tüketim, bireyin zorunlu bir gereksinimidir. Gerçek gereksinimlerle sahte gereksinimler arasındaki ayırım giderek ortadan kalkmaktadır. Sanal gerçekliği, insanların gerçek dünyada var olamadıkları ortamlarda bulunduklarını ve sahip olamadıklarına sahip olduklarını zannettikleri bir gerçeklik olarak tanımlamak da mümkündür. Örneğin, online ortamda sanal bir mağazayı ziyaret eden bir kullanıcı, üç boyutluluk etkisiyle kendisini gerçek bir mağazanın içinde dolaşıyormuş gibi zannederek, sanal raftan aldığı markayı gerçek raftan aldığı varsayımıyla gerçekmişçesine deneyimleyebilir. Diğer bir deyişle, multimedya kullanımı ve etkileşime dayalı 3 boyutlu reklamlar sanal bir deneyim yaratır (Tosun, 2010:392).

3. Bir Siber-Propoganda Kampanyası Örneği: Kony Hareketi

Tüm bu bahsi geçen uygulamalar, 'Kony'i Meşhur Et / Make Kony Famous' kampanyasında ortaya serilmektedir. Kony'nin bir 'aldatmaca' olduğunu düşünen çeşitli gruplar, bu kampanyanın tasarımcısı olan 'Invisible Children' organizasyonunun bundan ne çıkarı olduğunu sorgulamış, Uganda petrolleri ve sömürgecilik konuları gündeme gelmiş, bu konuda viral videolar internette hızla yayılmıştır. Bunun yanında 'Invisible Children' organizasyonu başkanlarından Jason Russell'ın 15 Mart 2012 yılında 'uygunsuz şekilde' toplum içerisinde dolaştığı gerekçesiyle polis tarafından tutuklanması kurumu büyük bir sarsıntıya uğratmış, fakat bu skandal da organizasyon tatrafından adeta bir 'propagandacı' edasıyla to-

parlanmıştır. Bu olay, her bireyin veri olarak tekil var olduğu internet ortamında 'geleneksel medya'nın bazı kuralların hala geçerli olacağına dair en iyi kanıtlardan biridir. İnsanlar hala duygusal konuşma ve görsellerden etkilenmekte, 'Bu bir deneydir!' sözüyle başlayan bir sürecin gerçekliğini tam olarak sorgulamadan, 'kahraman' arketipini sanal bir şöhret yaratma yolunda kendilerine adeta bir 'avatar' yapabilmektedirler.

Bu 'kahramanlar' Uganda'da kaçırılarak öldürülen çocukların kendi elleriyle yaptıkları bilezikleri, 'Lord'un Direniş Ordusu / Lord's Resistance Army' başkanı caniden kurtarmak adına, çalıştırılan bu çocuklara ödenen ücretten habersiz bir şekilde 'online' satış sitelerinden temin etmektedirler. Bir yanda Uganda'da çocukları seks kölesi olarak pazarladığı, terörist olarak yetiştirdiği, karşı çıkanı öldürdüğü iddia edilen 'Kony' adlı bir viral video yüzü, diğer yanda bu yüzü meşhur etmek için kurulan sitedeki online satış butonları… Yeni medya düzeninde reklam ve tanıtımın geldiği noktada değişen parametrelerin en iyi göstergelerinden olan bu örnek, internet reklamcılığında kullanılan görsel ve işitsel uygulamaların, subliminal mesaj ve ürün yerleştirme uygulamalarıyla da desteklendiğinde, reklam ve tanıtımın yerinin gittikçe çift yönlü bir ikna sürecinden tek yönlü bir propaganda sürecine kayma tehlikesiyle karşı karşıya olduğunu açıkça göstermektedir.

Asıl olarak 2005 yılında üzerinde çalışılmaya başlanılan bu 'proje', 6 Mart 2012 itibariyle 'Invisible Children Inc' aracılığıyla siber dünyaya hızlı bir viral tanıtımla girdi. 'Afrika'nın Bin Ladin'i' diye anılan Hıristiyan militan Joseph Kony yüzünden kötü şartlara mahkum edilen Ugandalı çocukları konu alan yarım saatlik viral video 'Kony'i Meşhur Et' Youtube sitesinde yayınlandığı ilk üç günde yaklaşık 35 milyon kişi tarafından izledi. KONY 2012 viral video'su 6 günde 100 milyon kere izlenerek rekor kırdı. Yüz seksen beş ülkeden 3,729,815 kişi bu kampanyayı destekledi. Bu video içerisinde, 30.000'den fazla küçük çocuğu kaçırarak yasadışı bir 'örgüt' kurmuş olduğu iddia edilen Uganda LRA (Lord's Rebellian Army) lideri, terörist Joseph Kony hakkında bilgiler aktarılıyordu. Video, aynı gün 500 bin kadar izlenmeyle rekor kırdı. Hashtag "#stopkony", Twitter ve Facebook gibi sosyal medya mecralarında 'trending topic/ en gözde konu' olarak yerini aldı. Ünlü şanatçı ve politikacılar da kampanyaya büyük destek verdi.

Sadece YouTube'daki videoyla onbinlerce dolar kazandığı söylenilen Invisible Children, Kony2012.com sitesinde de tişört ve "eylem takımları" satmaya başladı. Ancak bağış da toplayan kuruluşu dikkatle inceleyenler, şüphelerini dile getirmekte gecikmediler. Kuruluşa verilen paranın sadece yüzde 32'sinin Uganda'ya gittiği iddia edildi, ayrıca grubun, 20 Nisan'da tüm dünya gençliğini viral kampanyanın logosunu şehirlerinde dört bir yana asmaya çağırması da 'vandalizm'e teşvik' olarak nitelenerek eleştirildi. Kuruluşun üç üyesini 2008'de Güney Sudan'da ellerinde silahlarla

gösteren bir fotoğraf da bu sanal kampanyanın gerçekliğini sorgulatan başka bir çekince oldu.

Invisible Children adlı kuruluş, blogunda yaptığı açıklamada, topladığı paranın yüzde 80.46'sını 'misyonunu genişletmeye' harcadığını, şeffaflık konusundaki kırık notun ise yönetim kurulunda beş yerine dört bağımsız üye olmasından kaynaklandığını bildirdi. Kuruluşun 28 yaşındaki CEO'su Ben Keesey, "*Viral başarı, mesajımızın yankılandığını ve videoyu izleyenlerin değişimi zorlamak için kendilerini daha güçlü hissettiklerini ortaya koyuyor*" dedi.

'Invisible Children / Görünmez Çocuklar'ın resmi web sitesindeki anasayfa metninde şöyle yazmaktadır: "Kony 2012 kampanyası bir ***deney*** olarak başlatılmıştır. Bir online video, kimsenin tanımadığı bir savaş suçlusunu meşhur edebilir mi? Ve eğer edebilirse, bütün dünya onu durdurmak için birlikte hareket edebilir mi?" (http://invisiblechildren.com/kony/ Erişim Tarihi: 08.12.2012)" Bu giriş yazısındaki "Bir deney olarak başlatılmıştır…" sözü ilginçtir. Bir savaş suçlusunun sosyal medya aracılığıyla aranması mı deneydir, yoksa insanların 'ikna'ya sosyal medyada nasıl tepki vereceği mi? Yeni medya düzeninde insanları bir amaç uğruna birleştirip, bir nevi "kontrol" edecek mekanizmaların neler olabileceği mi saptanacaktır? Bunların hiçbirisine Kony 2012'de değinilmemiş olsa da bu videonun "medyanın yüzyılında" iknanın önemli bazı özelliklerini ortaya serdiği bir gerçektir. Bunlar şöyle sıralanabilir (Borchers, 2013:3-5):

*İkna, artık çok büyük kitlelere aynı anda hitap edilerek yapılabilmektedir. Kony 2012, dünya üzerinde milyonlarca kişi tarafından izlenmiş ve büyük medya ilgisi görmüştür; Video, Facebook ve Twitter gibi sosyal medya mecralarında hızla yayılmıştır. İnsanlar video linklerini arkadaş listelerine yollayarak verilen mesajın çok hızlı bir şekilde yayılmasını sağlamışlardır; Videoda izleyicilere, sosyal değişim yaratmak için, politikacılar ve aktivist gruplarla direkt iletişime geçmeleri gerektiği söylenmiş ve bu gerçekleştirilmiştir.

*Görüldüğü üzere daha önceden adı sanı duyulmamış bir aktivist grup bile sadece bir viral video ve daha sonrasında düzenlediği farklı kampanyalar ile yeni medya teknolojilerini kullanarak dünyanın her yerine kısa bir sürede ulaşabilmektedir.Yalnız bu 'deneyde' beklenmeyen bir sonuç saptanmıştır: Viral videonun yayılma hızına ve milyonları bulan izlenme rakamlarına karşın, aktif olarak katılımcı sayısı beklenen düzeyde olmamıştır. Örneğin, çok sayıda kolej öğrencisi videoyu izlemiş ve arkadaşlarıyla paylaşmışlardır, ama sadece çok azı 2012 yılında düzenlenen 'kampüs toplantısı'na katılmıştır. Bu da şunu göstermektedir: Sosyal medyada paylaşılan 'ikna'ya yönelik mesajların etkilerinde farklı kısıtlamalar vardır. İzleyiciler sosyal medyada ne kadar katılımcı olsalar da, Kony 2012'de görüldüğü üzere, geleneksel tahminleri yanıltıcı gerçek yaşam sonuçları gösterebilmektedirler.

Sonuç

Yeni Medya çağında reklamcılık her yönüyle büyük değişimler yaşamaktadır. Bu, sadece teknolojik değişimden değil, bireyin ve "gerçeklik" kavramının değişmesiyle de ilintilidir. Baudrillard'ın üzerinde durduğu "*gerçek yoktur, göstergeler vardır*" sözü de siberalemin zaman ve mekansız, 'hipergerçeklik' ortamında tüketicin kendi gerçeğini göstergeler aracılığıyla yeniden nasıl yaratacağı konusunda fikir vermektedir. Bu adaptasyon sürecinde tüketim toplumunun sürekli değişen, sadık olmayan, aktif tüketicisi için yeni öncelikler söz konusu olmaktadır (Odabaşı,2009:173). Değişim sadece tüketicilerde değil, işletmelerde de yaşanmaktadır. Günümüzde internet üzerinde pazarlamanın bilgi sunma, yoğun iletişim ve karşılıklı etkileşim gibi özellikleri, işletmelere hem zaman hem de maliyet tasarrufu sağlarken, pazarlama çabalarının etkinliğini de artırmaktadır (Kırçova,1999: 26-28).

Bu bağlamda Baudrillard'ın (1982:39) şu sözü akıllara gelebilir: "*Saf ve temiz bir görünüme sahip olmak isteyen her şey karşıtına dönüşmektedir... İktidarlar ancak bir ölüm simulasyonuna başvurarak gerçek ölümden kaçabileceklerine inanır*". Günümüzde sosyal medya, insani değerleri adeta 'öldürerek' kendi 'ölümsüzlüğünü' mü ilan etmeye çalışmaktadır? Tüketim toplumu, var olmak için nesnelerine ihtiyaç duyar, daha doğrusu onları yok etmeye ihtiyaç duyar (Baudrillard,1997:46). Bu bağlamda yeni medya ve özellikle de sosyal medya platformlarında adeta bir nesne olmaya doğru evrilmeye çalışılmaktadır.

Günümüzde sanal dünyada değişen simgeler ile yaşam kavramı da şekil değiştirmekte ve insanlar 'avatarlarlarıyla' ölümsüzlüğü yakalama peşine düşmektedirler. Belli bir noktadan sonra 'gösterge değer' dağılmakta ve 'genel değer' içinde yok olup gitmektedir. Her şeyin yerini bir sahtesi aldığında, bir değer dünyasında mı yoksa değerin simüle edildiği bir dünyada mı olup olmadığımızı anlamak güç olacaktır (Baudrillard,1982:13-26).

Yeni medya düzeniyle reklamın değişen yüzünde insan, sosyal medya uygulamalarında her türlü kendisini ifade edebilmekte ve 'meta' ile doldurmaya çalıştığı içindeki duygusal 'boşluklara' farklı sanal kimlikleri aracılığıyla yenilerini eklemektedir. Oysa doldurulacak bir 'boşluk' yoktur; bu, Edward Bernays'den günümüze reklamcıların insanlardan sakladığı belki de en büyük sırdır. İnsan başkalaşarak 'ait olmak' değil, bir bütünde 'kendi olmak' istemektedir. Baudrillard'ın şu sözleri bu varsayımı doğrular niteliktedir: "*Köklü tek arzu, ne bende eksik olana duyduğum arzu, ne de benim eksikliğimi duyanın (bu, ilkinden daha da karmaşıktır) arzusu değil, benim eksikliğimi duymayan, bensiz de pek ala var olabilenin arzusudur. Benim eksikliğimi duymayan birisi, işte temel başkasılık budur. Arzu, her zaman bu yabancı kusursuzlukta olan kişinin arzusudur; aynı zamanda bu kusursuzluğu kırma, onu bozma arzusudur. Bu anlamda, ancak kusursuzluğu ve dokunulmazlığı paylaşılmak ve kırılmak istenen şey için içimizde bir şeyler kımıldar"* (Baudrillard,2006:110).

KAYNAKLAR

Aydın, D. (2011). *Reklam Hafızası*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık

Baudrillard, J. (1982). *Simulakrlar ve Simulasyon*. İstanbul: Doğubatı Yayınları

Baudrillard, J. (1997). *Tüketim Toplumu*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları

Baudrillard, J. (2006). *Cool Anılar (2000-2004).* İstanbul: Ayrıntı Yayınları

Borchers, T.A. (2013). *Persuation in the Media Age.* USA: Waveland Press

Briggs, A. & Burke, P. (2011*). Medyanın Toplumsal Tarihi: Gutenberg'ten Internet'e.* İstanbul: Kırmızı Yayınları

Debord, G. (2012). *Gösteri Toplumu*.İstanbul: Ayrıntı Yayınları

Dellaloğlu, B.F. (2003). Bir Giriş: Adorno Yüz Yaşında. *Cogito Dergisi*, No:36, s:13-37

Elden, M. & Bakır,U. (2010).*Reklam Çekicilikleri: Cinsellik, Mizah, Korku.* İstanbul: İletişim Yayınları

Elden, M. (2013). *Reklam ve Reklamcılık*.İstanbul:Say Yayınları

Ertekin, Y. (2000). *Halkla İlişkiler*.Ankara:Yargı Yayınevi

Erkul, E.R. (2009). Sosyal Medya Araçlarının (WEB 2.0) Kamu Hizmetleri ve Uygulamalarında Kullanılabilirliği. *Türkiye Bilişim Derneği Dergisi*, Sayı:116, s: 96-101

Gündüz U., (2005). Kültür, Bilinç Ve Eğlence Endüstrisi Kavramları Işığında Çizgi Romana Farklı Yaklaşımlar. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, cilt.1, s.127-133

Heath, J. & Potter, A. (2012). *İsyan Pazarlanıyor*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları

Jhally, S. (2002) Kıyametin Sınırında Reklamcılık (çev: Filiz Aydoğan). *Birikim Dergisi*. Sayı:159 s: 77-86

Kırcova, İ. (2012*). İnternette Pazarlama*. İstanbul: Beta Yayınları

Klein, N. (2012). *No Logo: Küresel Markalar Hedef Tahtasında*. Ankara: Bilgi Yayınevi

Klein, N. (2010). *Şok Doktrini: Felaket Kapitalizminin Yükselişi*. İstanbul: Agora Kitaplığı

Laughey, D. (2010). *Medya Çalışmaları: Teoriler ve Yaklaşımlar*. İstanbul: Kalkedon

Lippmann, W. (1998). *Public Opinion: With a New Introduction by Micheal Curtis*. New Branswick and London: Transaction Publishers

Lyon, D. (2006). *Günlük Hayatı Kontrol Etmek: Gözetlenen Toplum*. İstanbul: Kalkedon Yayıncılık

Marcuse, H. (2010). *Tek Boyutlu İnsan*. İstanbul: İdea Yayınları

Mattelart, A. (2012). *Gözetimin Küreselleşmesi: Güvenlileştirme Düzeninin Kökeni*. İstanbul: Kalkedon Yayınları

McLean, I. (1996). *Concise Dictionary of Politics*. England: Oxford University Press

Mlodinow, L. (2013). *Subliminal: Bilinçdışınız Davranışlarınızı Nasıl Yönetir?* İstanbul: Okuyan Us Yayıncılık

Morley, D. & Robins, K. (1997). *Kimlik Mekanları: Küresel Medya, Elektronik Ortamlar ve Kültürel Sınırlar*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları

Odabaşı, Y. (2004). *Post Modern Pazarlama*. İstanbul: MediaCat Kitapları.

Tosun, N.B. (2010). *İletişim Temelli Marka Yönetimi*. İstanbul: Beta Yayınları

http://invisiblechildren.com/kony/ Erişim Tarihi: 08.12.2012

Bölüm 81

YEŞİL HAVALİMANI YÖNETİMİ AÇISINDAN KÜRESEL İKLİM DEĞİŞİKLİĞİNDE SERA GAZI EMİSYONUNUN ETKİSİ

Pınar TURAN[1]

Didem RODOPLU ŞAHİN[2]

1 Arş. Gör. İstanbul Ticaret Üniversitesi Havacılık Yönetimi, pturan@ticaret.edu.tr
2 Doç. Dr. Kocaeli Üniversitesi Havacılık Yönetimi, didem.rodoplu@kocaeli.edu.tr

Geçtiğimiz yıllarda hava taşımacılığının büyüme hızı artış göstermiştir. Büyümenin oranı ülkeden ülkeye değişiklik göstermektedir. Hava taşımacılığı sektöründeki büyüme, aynı zamanda bu hizmeti sağlamak için kullanılan enerjinin de artması anlamına gelmektedir. Hava taşımacılığı faaliyeti ve buna bağlı olarak enerji kullanımındaki yükselişle birlikte çevresel etkilerin de arttığı varsayılmaktadır (Kurniawan & Khardi, 2011, s. 241).

Sanayi büyüdüğü müddetçe havacılık sektörünün çevresel sürdürülebilirliği ileri seviyelere ulaştırma vaadi ve faaliyeti daha önemli hale gelecektir. Havacılık sektörü, zor amaçlarına ulaşmak için geniş bir çevre stratejisi oluşturmaktadır. Sektör, bu amaçları gerçekleştirmek ve büyümenin devamlılığını sağlamak için özellikle biyoyakıtlar, altyapı ve küresel ekonomik tedbirler gibi devletlerin pratik politikalarını kullanma ihtiyacı hissetmektedir (Abdullah vd 2016: s. 248).

1. Küresel İklim Değişikliği

Küresel ısınma, Meteoroloji Genel Müdürlüğü tarafından şu şekilde tanımlanmaktadır: "Küresel iklim değişikliği, fosil yakıtların tüketimi, arazi kullanımında oluşan değişiklikler, ormanların yok edilmesi ve sanayideki süreçler gibi insan etkileriyle atmosfere salınan sera gazı miktarlarındaki artışın hızlanarak doğal sera etkisini güçlendirmesini bir sonucu olarak yerkürenin ortalama yüzey sıcaklığında artış ve iklimde meydana gelen değişimleri belirtmektedir." (T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, 2018).

Dünyanın sıcaklığı 1880 yılı itibariyle ölçülmektedir. İklim sıcaklığı için oluşturulan ölçekte 2019 yılı, kayıt altına alınan ikinci en sıcak yıl olmuştur. 2019'da dünyanın sıcaklığı, sanayiden önceki dönemle kıyaslandığında, 1.1^{o}C artmıştır. Bu artışın en fazla olması gereken değer 1.5^{o}C'dir. Bu değerden fazla olması halinde iklim değişikliğinin dünya açısından yıkıcı olacak etkilerinden kurtulmanın imkanı olmayacaktır (World Wildlife Fund [WWF], 2019: s. 33).

İnsanların çeşitli eylemleri, dünya atmosferinde çeşitli noktalara zarar vermektedir. Bölgesel hava kirliliği (öncelikle duman (ozon) ve yakıt kullanımından ortaya çıkan ufak parçacıklar), özellikle şehir merkezlerinde insan hayatını tehdit edecek bir boyuttadır. Küresel ölçüde, stratosferik ozon tabakası kötüleşmeye, karbondioksit, metan ve diğer sera gazlarının emisyon miktarları da yükselmeye devam etmektedir. Bununla birlikte, iklim değişikliğinin yıkıcı etkileri artmaktadır (United Nations, 1997: s. 1). Genel olarak, küresel net karbondioksit emisyonlarının, 2030 yılına kadar 2010 yılındaki değerlerinden %45 azaltılması ve 2050 yılında ise tamamen sıfırlanması hedeflenmektedir (Airports Council International [ACI], 2019: s. 8).

1997 yılının Aralık ayında kabul edilmiş olan ve 2005 yılının Şubat ayına hayata geçen Kyoto Protokolü, emisyonların sınırlarını belirleyen

anlaşmadır. Emisyonları, 2012 yılına gelindiğinde 1990'daki seviyesinden %5 azaltılmasını hedefleyen protokol, 37 ülke ve Avrupa için emisyon sınırlarını tespit etmiştir. Emisyon sınırları hakkında bağlayıcı bir anlaşma olan protokol 192 katılımcı ülke tarafından (ABD hariç) onaylanmıştır. Kyoto Protokolü'ne göre kuruluşlar, emisyonları izlemekte ve ölçümlemektedirler. Protokol; devletlere ve kuruluşlara bu süreçte çözüm yolları için yol haritaları geliştirmiştir (Windsor, 2011: s. 6). Protokol, Türkiye tarafından 26 Ağustos 2009 tarihinde imzalanmıştır. Protokol 2020 yılında geçerliliğini yitirecektir. 2020 yılı itibariyle Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (UNFCCC) temel alınarak "Paris Antlaşması" iklim değişikliği konusunun çerçevesini belirleyecektir (T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2020). Kyoto Protokolü ile meydana gelen karbon piyasaları, katılımcı ülkelerin sorumlulukları dahilinde karbon alım satımı yapabilmelerini, emisyonları azaltmak için proje oluşturabilmelerine veya destek sağlamalarına olanak sağlamıştır.

Havacılık sektörü, göreceli olarak küçük bir sektör olarak ele alınmaktadır fakat iklim değişikliği üzerinde bunun tersi oranda büyük etkisi vardır. Havacılığın çevresel etkilerinde küresel ısınmayı artırıcı etmen olarak sayılabilir. Emisyon düşürmek amacıyla kullanılan yakıt tasarruflu motorların mevcudiyeti olmasına karşın, havacılığın yol açtığı genel hava kirliliği miktarında yükseliş tespit edilmektedir. Havacılık, çevresindeki toplumlara ve ekonomilere, yüksek fayda sağlar. Havacılık sürdürülebilir kalkınmaya stratejik açıdan fayda da sağlamaktadır (Mrazova, 2014: s. 109).

Güneş'ten kaynaklanan radyasyon ışınları Dünya'yı ısıtmaktadır. Bu ışınlar sabittir ve değişim göstermemektedir. Gelen radyasyonların %70'i okyanuslar ve toprak alanları tarafından emilmektedir. Kalan %30'u ise, çöller, atmosferik aerosoller ve bulutlar tarafından uzun dalga botları ve kızıl ötesi radyasyon olarak uzaya geri yansıtılmaktadır. Dünya'da ısı dengesi bu şekilde sağlanmaktadır. Bu enerjinin bir bölümü atmosferde mevcut olan "sera gazları" ve su buharı tarafından emilmektedir. Karbondioksit temel sera gazıdır, fakat ana emisyon kaynağı su buharıdır. Dünya'da "sera etkisi" yaratan bu gazlar radyasyon ışınlarının yeniden emilimine neden olurlar. Sanayi devriminden günümüze kadar artış gösteren, küresel sıcaklığı da etkileyen bu gazlar sera etkisini yükseltmektedir. Böylece küresel sıcaklık da artış göstermektedir (Select Committee on Economic Affairs , 2005: s. 10).

Havacılık sektörünün, 0,7^{o}C olarak yaşanan küresel ısınmada %3-4 (0,02-0,03) bir etkisi vardır. Havacılık etkinliklerinin önemli bir kısmı, karbondioksit ve diğer gazların Dünya atmosferine salınımını sağlayarak küresel ısınmanın hızlanmasına katkıda bulunmaktadır (Abdullah vd 2016: s. 248).

Bütün sera gazları, sera etkisinin oluşumuna bir şekilde katkı sağlamaktadır. Bazı soğutma etkisi sağlarken bazıları ısıtma etkisi sağlamaktadır (Select Committee on Economic Affairs , 2005: s. 12). Azot oksit dolaylı sera gazlarından birisidir. Nedeni ise doğrudan bir radasyon etkisi yaratmamasıdır, fakat metanı (soğutmaya neden olur) ve ozonu (ısınmaya neden olur) baskılayarak diğer doğrudan sera gazlarının konsantrasyonunu etkilemektedir. Sülfat aerosolleri dışında, bütün emisyonlar ısınmaya yol açabilmektedirler (The Committee on Climate Change, 2009: s. 122).

Sera gazları, sera etkisini oluşturmaktadırlar. Bazı sera gazları ısıtma etkisi meydana getirirken bazı sera gazları soğutma etkisi meydana getirmektedir (Select Committee on Economic Affairs, 2005: s. 12). Azot oksit, dolaylı sera gazı olarak sınıflandırılmaktadır. Çünkü direkt olarak radyasyon etkisi meydana getirmemektedir, ancak ozonu (ısınmaya neden olur) ve metanı (soğutmaya neden olur) bastırarak diğer direkt sera gazlarının konsantrasyonunu etkilemektedir. Sülfat aerosolleri haricindenki bütün emisyonlar ısınma meydana getirmektedirler (The Committee on Climate Change, 2009: s. 122).

2. Sera Gazı Emisyonları ve Kaynakları

Günümüz dünyasının en önemli problemlerinden birisi iklim değişikliği olarak gösterilebilir. Çevre, sağlık ve ekonomi bu durumdan direkt etkilenmektedir. Çoğalan tehlikeli durumlara karşı koymak için çözüm sağlamak kritik derecede önemli bir unsurdur. İnsan etkinlikleri ve ülkelerin gelişmesi, fosil yakıtlara olan bağımlılığı ve enerji ihtiyacını artırmakta ve dolayısıyla sera gazı emisyonlarının yükselmesine katkı sağlamaktadır (Neofytou vd 2019: s. 124). Geçtiğimiz 250 yılda gerçekleşen iklim değişikliğinin kaynağı insan etkinlikleridir. İnsan etkinliklerinden meydana gelen ve atmosfere bırakılan sera gazı emisyonları, iklim değişikliğinin belirtisi olan sıcaklık yükselişini, görünenden çok etkilemektedir (Teske, 2019: s. 13). Karbondioksit'in Dünya atmosferindeki artışının 2002 ile 2016 yılları arası dönemi Şekil 1'de mevcuttur. Bu zaman diliminde, 2002 yılından günümüze 1,9 – 8 mil yüksekliğinde olan karbondioksit konsantrasyonu ve içeriğindeki dönemsel değişimler belirtilmektedir. Sarı ve kırmızı bölgeler çok karbondioksit konsantrasyonlarını belirtirken, mavi ve yeşil alanlar az konsantrasyonları ifade etmektedir (NASA, 2020).

Şekil 1: *Orta Troposferdeki CO2 Konsantrasyonu; 2002-2016*

Hayat için bir tehdit olarak görülen 'sera etkisi', direkt olarak kaynak kullanımının artmasının bir sonucu olarak gerçekleşmiştir. Ormanların yok edilmesi ve yakılması, fosil yakıtların kullanımı karbondioksit salınımına neden olmaktadır. Küresel ısınma, karbondioksit ve diğer gazların atmosferde birikmesi ve güneş ışınlarını dünya yüzeyinin yakınında tutmasıyla oluşmaktadır. Bu ısınma, tahmini 2065 yılına kadar deniz seviyesinde yükselmeye ve dolayısıyla çok sayıda sahil kenti ve nehir deltasının su altında kalmalarına yol açabilecek kadar büyün problemleri yanında getirmektedir. Bundan dolayı ekoloji ve ekonomi, sadece çevreyi muhafaza etmek için değil, aynı zamanda kalkınmayı da muhafaza etmek ve teşvik etmek amacıyla kanun yapma süreçlerine dahil olmalıdır. Ekoloji, sadece doğanın sadece korunması ile ilgili olmadığı gibi ekonomi de sadece sermaye üretimi kavramı değildir. İki kavram da insanların gelişimi noktasında aynı seviyede önemlidir (The World Commission on Environment and Development [WCED]: s. 37).

IPCC tarafından yayınlanan Beşinci Değerlendirme Raporu'nda; 2010 yılında küresel taşımacılık insan etkinliklerinden kaynaklı karbondioksit emisyonlarının %23'ünü meydana getirmektedir ve bu emisyonlar son dönemde hızlı bir biçimde artış sağlamaktadır. Emisyonlardaki bu miktardaki artış, dünyanın her noktasında yolcu ve yük taşımacılığının artmasından kaynaklıdır. Bu artışın yakın zamanda azalacağına dair bir tahmin bulunmamaktadır. Taşımacılık sektöründe enerji ihtiyaçları, fosil yakıtlar ile karşılanmaktadır.

3. Yeşil Kuruluş ve Yeşil Havalimanı

Kuruluşlar, ilerleyen teknolojiyi, küresel bir kavram haline gelen çevre felaketlerini ve olası müşterilerin yükselen çevre kaygılarına dikkat ederek yeni stratejiler belirleyip, uygulamalıdırlar. Önceki dönemlerde izlenen rekabet stratejileriyle, uluslararası ve ulusak piyasalarda kuruluşların kurumsal kimliklerini devam ettirebilmeleri ve rekabette avantaj sağlamaları düşük bir ihtimal haline gelmiştir. Bunun farkında olan kurumlar, ürün veya hizmet üretirken teknolojiyi de kullanarak çevre dostu bir üretim süreci benimserken; pazarlama stratejilerini de bu yönde oluşturup, yeşil işletmecilik imajını seçmeyi tercih etmektedirler. Bu nedenle, toplumların ve müşterilerin gözünde olan imajlarını iyileştirirken, geri dönüşüm ve vergi masraflarını da azaltmaktadırlar. Bütün bu avantajlar, kuruluşları yeşil kuruluş olma noktasında aksiyon almaya teşvik etmektedirler (Şenocak & Bursalı, 2018: s. 165).

Yeşil kuruluş, müşteri ihtiyaçlarını karşılamayı amaçlarken, doğal kaynakları kullanış şeklinde farklı bir yol izleyen kuruluş olarak tanımlanabilir. Bu kuruluşlar, çevreye en az zararı verecek şekilde ihtiyaçlara karşılık vermeyi sağlamak amacıyla, alternatif kaynak kullanımı yolunu izlemekte, buna uyum sağlayabilecek tedarikçiler veya taşeronlar ile süreçlerini tamamlamaktadırlar. Bunun yanında, sunduğu yeşil ürünü veya hizmeti, bir pazarlama stratejisi olmasının yanı sıra çevreci ve yaşam kalitesini artırıcı bir çözüm olarak sunup, bu doğrultuda çalışmaktadırlar (Emgin & Türk, 2004).

Havalimanı işletmeleri "Yeşil Kuruluş" sertifikası alabilmek için öncelikle Türk Standartları Enstitüsü (TSE)'nden TS EN ISO 14001 "Çevre Yönetim Sistemi Belgelendirmesi" şartlarını ve koşullarını sağlaması gerekmektedir. Aynı zamanda yine TSE'den alınacak olan "Sera Gazı Doğrulama Belgesi" ile sera gazı envanterinin doğruluğunu teyit ettirmek zorundadır. Her iki belgenin de standartları, TSE ve SHGM tarafından belirlenmiştir. Bu standartlar ışığında işletmeler SHGM' ye başvuru yapabilmektedirler (SHGM, 2016).

Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü'ne "Yeşil Kuruluş Sertifikası" için başvuru yapıp, gereken şartları sağlayan işletmeler bu sertifikayı almaya hak kazanmaktadırlar (SHGM, 2016).

Ekonomik durgunluklar dünya geneline yayılması havayolu ulaşımının daha maliyetli bir ulaşım türü olmasına sebep olmuştur. Havayolu şirketleri maliyetlerini kontrol altında tutabilmek adına daha verimli hizmet sunabilen havalimanlarına ihtiyaç duymaktadırlar. Bu durum havalimanları için rekabetçi bir avantaj ortamı oluşturmuştur. Havalimanı yönetimleri bu doğrultuda gelir akışlarını çeşitlendirmek adına arazi ve tesis varlıklarını daha fonksiyonel kullanma yoluna giderek avantaj yaratmaya çalışmaktadırlar (Whiteman vd 2015: s. 4).

Ekolojik sertifikasyonlar, şirkelterin çevreye olan duyarlılıklarının bir göstergesi olarak görünmekte ve buna olan ilgi günden güne artış göstermektedir. Havacılık işletmeleri için de bu durum söz konusudur. Havalimanları çevreye verdikleri zararı azaltma veya sıfırlama yolunda karbon nötr hedefi ile çalışmalarını sürdürmektedirler. Faaliyetlerinin düzenlemelerini bu hedef doğrultusunda belirlemektedirler. Bu amaç için Uluslararası Havalimanı Konseyi (ACI) karbon akreditasyonu için denetlemeler gerçekleştirmektedir. 2019 yılı itibariyle 262 uluslararası havalimanının "Havalimanı Karbon Akreditasyonu" denetlemesi yapılmıştır. Bu sayı küresel yolcu trafiğinin %43 ünden fazlasına denk gelmektedir. Avrupa Uluslararası Havalimanı Konseyi (ACI)'nin 2009 yılında geliştirmiş olduğu "Havalimanı Karbon Akreditasyonu" havalimanları için tek küresel karbon emisyon standardı olma özelliğindedir. Bu konsey, havalimanlarının karbon nötr hedefine ulaşmasında gereken operasyonel düzenlemelerin yapılabilmesi için çözüm yollarının bulunması ve uygulanması hususunda çalışmalar yürütmektedir (Comendador vd 2019: s. 1).

Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü (SHGM) tarafından 2009 yılında havalimanlarının çevreye verdikleri zararı minimize etmesi veya tamamen ortadan kaldırılabilmesi amacıyla Türkiye'de başlatılmış bir çalışmadır (SHGM, 2016). Havalimanı bünyesindeki tüm kuruluşların "Yeşil Kuruluş" sertifikası alması halinde havalimanlarına "Yeşil Havalimanı" sertifikası verilmektedir.

Kuruluşlardan sera gazlarını dengede tutmaları beklenmektedir. Sera gazı yönetimini planlamalarının yanı sıra bunu raporlamaları ve hayata geçirmeleri da gerekmektedir. Bu uygulamalar (Stevenson, 2015: s. 5);

- Enerji ve yakıt tüketiminin takibi,
- Sera gazı emisyonlarını azaltma amaçları ve enerji tüketimi,
- Çalışanlarda, sera gazı emisyonlarının önemini vurgulamak için farkındalık oluşturulması,
- İklim değişikliği, sera gazı emisyonları ve enerji hususlarında bir kurul oluşturulmasıdır.

Havalimanı yönetimlerinin, çevreye duyarlı ve sürdürülebilir yönetim kavramlarını içerisinde barındıran "Yeşil Havalimanı" sertifikasının gerekliliklerleriyle yürüttükleri bir yönetim iklim değişikliğinde sera gazı emisyonu etkilerini azalttıkları için önem arz etmektedir.

4. Yeşil Havalimanı Yönetimi Açısından Küresel İklim Değişikliğinde Sera Gazı Emisyonunun Etkisi

Ulaşım çeşitleri içerisinde havayolu ulaşımının en hızlı ulaşım çeşidi olması bu ulaşım sektörüne olan talebi günden güne artırmaktadır. 2019 yılı havayolu ulaşımında havacılık tarihinin en yüksek doluluk oranları-

nın kayıtlara geçtiği yıl olmuştur. Uluslararası Hava Taşımacılığı Birliği (IATA) bu doluluk oranının bir önceki yıla nazaran %4,2 lik bir artış gösterip %82,6 seviyelerine ulaştığı bilgisini yayınlamışlardır (Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü [SHGM], 2020: s. 37).

Havacılık konulu etkinliklerde, çevreye ve insan sağlığına etki edebilecek partikül emisyonları ve gaz gibi farklı hava kirleticileri mevcuttur (International Civil Aviation Organization [ICAO], 2011). Uçak emisyonları, uçakların yüksekte olmaları veya yere yakın olmalarına bağlı olarak, sera gazları veya yerel hava kalitesi kirleticileri şeklinde isimlendirilmektedirler (Federal Aviation Administration [FAA], 2005: s.1).

Ticari uçakların ürettiği de dahil olmak üzere insan etkinlikleriyle üretilen çeşitli emisyonlar, atmosferde ısıyı yakalar ve iklim değişikliğine neden olur. Uçuş operasyonları esnasında uçaklar, kurum (is), azot oksitler, su buharı ve karbondioksit gibi diğer emisyonları ve sera gazlarını yaymaktadır. Uçak kaynaklı karbondioksit emisyonları direkt yakıt yanması sonucunda oluşur. Bu nedenle kullanılan yakıtın azaltılması, salınacak olan karbondioksit miktarını da azaltacaktır. Uçak motorları ilave olarak yerel hava kalitesini düşüren kirleticiler de oluşturmaktadır (GAO, 2009: s. 3). Havacılık için sürdürülebilir yakıtların araştırılması, hava taşımacılığının çevreye etkisinin ve toplam karbon ayak izinin azaltılması, Boeing ve Airbus gibi uçak üreticilerinin temel felsefesi olmuştur (Mrazova, 2014: s. 113).

Emisyonların %70'ini karbondioksit oluştururken, geri kalan %30'luk dilimin büyük çoğunluğunu su buharı oluşturmaktadır. Yeni uçak motorları çok az azot oksit ve metan üretmekte veya hiç üretmemektedir. Kükürt oksitler (SOx), metan olmayan uçucu organik bileşikler (NMVOC), azot oksitler (NOx), karbonmonoksit (CO), partikül maddeler (PM), diğer gazlar ve kurum, emisyonların yaklaşık %1'ini oluşturur (The European Organisation for the Safety of Air Navigation [EUROCONTROL], 2018: s. 19).

2006 yılındaki rehberinde IPCC, beş öncü kirleticiyi başlıca hava kirleticileri olarak kabul etmiştir. Tablo 1'de genel emisyon sürecine, söz konusu kirleticilere ve havalimanı unsurlarına yer verilmiştir (National Academy of Sciences, 2008: s. 13).

Kaynak	Emisyon Süreci	Emisyonlar
Uçaklar •Jet •Turboprop •Piston	Yanma işlemi sonucu oluşan	Ana Kirleticiler • CO_2, CH_4, N_2O Öncüler ve Diğerleri • H_2O, PM, SO_x, NO_x, CO, NMVOC
	Yanma işlemi gerçekleşmeden oluşan	Öncüler ve Diğerleri • NMVOC
Yardımcı Güç Ünitesi (APU)	Yanma işlemi sonucu oluşan	Ana Kirleticiler • CO_2, CH_4, N_2O Öncüler ve Diğerleri • H_2O, PM, SO_x, NO_x, CO, NMVOC
	Yanma işlemi gerçekleşmeden oluşan	Öncüler ve Diğerleri • NMVOC
Yer destek ekipmanı (GSE) • Bagaj traktörü • Kayış Yükleyici • Klima • Kabin Servis Aracı • vb.	Yanma işlemi sonucu oluşan	Ana Kirleticiler • CO_2, CH_4, N_2O • SF_6, HFC, PFC Öncüler ve Diğerleri • H_2O, PM, SO_x, NO_x, CO, NMVOC
	Yanma işlemi gerçekleşmeden oluşan	Ana Kirleticiler • SF_6, HFC, PFC Öncüler ve Diğerleri • NMVOC, diğer halojenli gazlar
Yerden erişim aracı (GAV) • Yolculara ait özel araçlar • Havalimanı personelinin özel araçları • Havalimanının araçları • Servis Otobüsleri • Yük Kamyonları • vb.	Yanma işlemi sonucu oluşan	Ana Kirleticiler • CO_2, CH_4, N_2O Öncüler ve Diğerleri • H_2O, PM, SO_x, NO_x, CO, NMVOC
	Yanma işlemi gerçekleşmeden oluşan	Ana Kirleticiler • SF_6, HFC, PFC Öncüler ve Diğerleri • NMVOC, diğer halojenli gazlar
Sabit kaynaklar • Güç / elektrik tüketimi • Kazan / Kalorifer • Uçak motoru testi • Yüzey Kaplama / Boyama • Yağdan arındırma • vb.	Yanma işlemi sonucu oluşan	Ana Kirleticiler • CO_2, CH_4, N_2O Öncüler ve Diğerleri • H_2O, PM, SO_x, NO_x, CO, NMVOC
	Yanma işlemi gerçekleşmeden oluşan	Ana Kirleticiler• SF_6, HFC, PFCÖncüler ve Diğerleri• PM, NMVOC, diğer halojenli gazlar

Tablo 1: Havalimanı Kaynakları ve İlgili Emisyonlar

Yangın Eğitimleri	Yanma işlemi sonucu oluşan	Ana Kirleticiler • CO_2, CH_4, N_2O Öncüler ve Diğerleri • H_2O, PM, SO_x, NO_x, CO, NMVOC
İnşaat faaliyetleri • Pist uzatması veya geliştirilmesi • Terminal binası ve kapı alanı genişletmesi • Yeni taksi yolları • vb.	Yanma işlemi sonucu oluşan	Ana Kirleticiler • CO_2, CH_4, N_2O Öncüler ve Diğerleri • H_2O, PM, SO_x, NO_x, CO, NMVOC
	Yanma işlemi gerçekleşmeden oluşan	Ana Kirleticiler • SF_6, HFC, PFC Öncüler ve Diğerleri • NMVOC, diğer halojenli gazlar
Atık yönetimi faaliyetleri	Yanma işlemi sonucu oluşan	Ana Kirleticiler • CO_2, CH_4, N_2O Öncüler ve Diğerleri • H_2O, PM, SO_x, NO_x, CO, NMVOC
	Yanma işlemi gerçekleşmeden oluşan	Ana Kirleticiler • SF_6, HFC, PFC Öncüler ve Diğerleri • PM, NMVOC, diğer halojenli gazlar

Tablo 1 (Devamı): Havalimanı Kaynakları ve İlgili Emisyonlar

Sera gazlarının çevreye olan zararlı etkileri göz ardı edilmeksizin tüm kurum ve kuruluşlarda bu konuyla ilgili önlemler alınmalı ve uygulanmalıdır. Havalimanlarında faaliyet gösteren kurum ve kuruluşların doğrudan veya dolaylı olarak salınım yaptıkları sera gazları çeşitlilik göstermektedir. Havalimanlarında uçaklardan kaynaklı doğrudan ve ya dolaylı olarak yakıt yanmasından kaynaklı sera gazlarından karbondioksit (CO2), azot oksitler (NOx), sülfür oksitler (SOx), su buharı (H2O), karbonmonoksit (CO), metan olmayan uçucu organik bileşikler (NMVOC), partikül madde (PM), kurum gibi çeşitlerinin tanımları ve zararları Ek-1 dosyasında yer almaktadır.

Yeşil havalimanı projesinde kurum ve kuruluşlarda sera gazı emisyonunu azaltma çalışmalarının yürütülmesi gerekmektedir. Sera gazı emisyon miktarlarını ölçümlemek, azaltmak ve raporlamak bu projenin gereklilikleri arasındadır. Bu sayede tarife indirimlerinden faydalanmaları mümkün olmaktadır. Havalimanı bünyesindeki yer hizmeti, yolcu hizmeti, bakım organizasyonları ve sağlık kuruluşlarının da sorumlu olduğu bir takım gereklilikleri söz konusudur (Stevenson, 2015: s. 5). Çevre yönetim sisteminin kurulduğu ve etkin bir şekilde uygulandığı yeşil havalimanları, emisyon azaltma sorumluluklarının dışında çevresel gürültü, yakıt tüketiminin kontrol altına alınması, hava kalitesini arttırıcı faaliyetler, atık sularının kontrolü, buzlanma giderici/önleyici faaliyetlerin yönetimi, atıkların yönetimi ve azaltılması, tehlikeli madde ve karışımların yönetimi gibi bir

çok hususu dikkate alarak bir yönetim stratejisi belirlemek zorundadırlar (SHGM, 2019).

Küresel iklim değişikliğinin çok ciddi boyutlara ulaşması devletleri, şirketleri ve aynı zamanda insanları soruna çözüm bulma yolunda birleştirmiştir. Sorunun çözümü yolunda devletler öncelikle şirketlere yol gösterici olmuştur. Bu kapsamda uluslararası gerçekleşen paneller, kongreler, protokoller bu yolculuğun haritasını çizme görevi üstlenmiştir. "Ortak gelecek" bilinciyle harekete geçilmeye başlanmıştır. Türkiye'de bu bilinçle "Yeşil Havalimanı" olarak hayata geçirilen proje, havalimanı yönetimleri için hem çevreye duyarlı hem de maliyetleri azaltıcı bir unsur olarak gündeme gelmektedir. Bu sertifikasyonun gönüllülük esasından zorunluluk halini alabilme ihtimali karşısında tüm havacılık şirketleri şimdiden bu sertifikasyonun gereklilikleri doğrultusunda yönetim stratejisi belirlemelidirler. Sertifikasyon için istenilen gerekliliklere sonradan uyum sağlamaktan ziyade daha havalimanı binaları tasarlanırken bu ihtiyaçlara karşılık verebilecek çevre dostu eko-binaların inşa edilmesi gerekmektedir. Havacılık kuruluşları aynı zamanda yönetim kademesinde de sürdürülebilir yönetim anlayışıyla hareket etmelidirler.

KAYNAKÇA

Abdullah, M.-A., Chew, B.-C., & Hamid, S.-R. *Benchmarking Key Success Factors for the Future Green Airline Industry*. Procedia - Social and Behavioral Sciences, 2016, 246-253.

Airports Council International [ACI]. (2019). Airport Carbon Accreditation Annual Report 2018-2019. Brussels, Belgium: Airports Council International [ACI]. https://www.aci-europe.org/downloads/resources/AIRPORT%20CARBON%20ACCREDITATION%20ANNUAL%20REPORT%202018-2019.pdf adresinden alındı

Comendador, V. F., Valdés, R. M., & Lisker, B. (2019, 07). *A Holistic Approach to the Environmental Certification of Green Airports*. Sustainability , 1-38. doi:10.3390/su11154043

Emgin, Ö., & Türk, Z. (2004, 06). *Yeşil Pazarlama (Green Marketing).* Mevzuat Dergisi, 7(78).

European Union Aviation Safety Agency [EASA]. (2019). European Aviation Environmental Report 2019. (E. U. [EASA], Dü.) doi:10.2822/309946

Federal Aviation Administration [FAA]. (2005). Aviation & Emissions - A Primer. Federal Aviation Administration Office of Environment and Energy. United State of America: Federal Aviation Administration [FAA]. https://www.faa.gov/regulations_policies/policy_guidance/envir_policy/media/aeprimer.pdf adresinden alındı

International Civil Aviation Organization [ICAO]. (2011). Airport Air Quality Manuel. Montreal, Kanada: International Civil Aviation Organization [ICAO].

Kurniawan Jermanto S., Khardi S. *Comparison of methodologies estimating emissions of aircraft pollutants, environmental impact assessment around airports*, Environmental Impact Assessment Review, 31 (3), 2009, ss. 240-252.

Lee, D. S. (2018). The Current State of Scientific Understanding of The Non-CO2 Effects of Aviation on Climate . Manchester Metropolitan University. https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/813342/non-CO2-effects-report.pdf adresinden alındı

Mrazova, M. (2014). *Sustainable Development – The Key for Green Aviation*. Incas Bulletin, 6(1), 109-122. doi:10.13111/2066-8201.2014.6.1.10

NASA. (2020). Carbon Dioxide. Global Climate Change Vital Signs to The Planet: https://climate.nasa.gov/vital-signs/carbon-dioxide/ adresinden alındı

Neofytou, H., Karakosta, C., & Gómez, N. C. (2019). Impact Assessment of Climate and Energy Policy Scenarios: A Multi-criteria Approach. H. Doukas, A. Flamos, & J. Lieu içinde, Understanding Risks And

Uncertainties In Energy And Climate Policy: Multıdıscıplınary Methods And Tools For A Low Carbon Society (s. 123-142). Springer Open. doi:10.1007 / 978-3-030-03152-7

Select Committee on Economic Affairs . (2005). *The Economics of Climate Change.* House of Lords . http://ccsl.iccip.net/economics.pdf adresinden alındı

SHGM. (2016). *Yeşil Havaalanı Projesi*. Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü: http://web.shgm.gov.tr/tr/kurumsal-projeler/194-yesil-havaalani-green-airport-projesi adresinden alındı

SHGM. (2016, 03 18). *Yeşil Havaalanı Projesi Uygulama Esasları*. Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü: http://web.shgm.gov.tr/documents/sivilhavacilik/files/pdf/projeler/YESIL_HAVAALANI_PROJESI_UYGULAMA_ESASLARI.pdf adresinden alındı

SHGM. (2019, 04 15). *Yeşil Havaalanı Projesi Sektörel Kriterleri Dökümanı.* Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü: http://web.shgm.gov.tr/documents/sivilhavacilik/files/pdf/kurumsal/projeler/Yesil_Havaalani_Projesi_sektorel_kriterler.PDF adresinden alındı

Stevenson, A. (2015). İstanbul Yeni Havalimanı: Çevresel Mevcut Durum ve Etki Değerlendirmesi. İstanbul Havalimanı. İstanbul: Environ . https://www.igairport.com/sites/sustainability/tr/Documents/bolum71.PDF adresinden alındı

Şenocak, B., & Bursalı, Y. M. (2018). *İŞLETMELERDE ÇEVRESEL SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK BİLİNCİ VE YEŞİL İŞLETMECİLİK UYGULAMALARI İLE İŞLETME BAŞARISI ARASINDAKİ İLİŞKİ*. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 23(1), 161-183.

T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı. (2020, Nisan 10). İklim Değişikliği Müzakereleri: https://iklim.csb.gov.tr/bmidcs-ve-turkiye-i-4376 adresinden alındı

T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı. (2018). *İklim Değişikliği ve Mevcut Durum*. Meteoroloji Genel Müdürlüğü: https://www.mgm.gov.tr/iklim/iklim-degisikligi.aspx?s=degisiklik adresinden alındı

Teske, S. (2019). Achieving the Paris Climate Agreement Goals:Global and Regional 100% Renewable Energy Scenarios with Non-energy GHG Pathways for +1.5°C and +2°C. Avustralya: SPRINGER INTERNATIONAL PUBLISHING AG. doi:10.1007/978-3-030-05843-2

The Committee on Climate Change. (2009). Non-CO2 Climate Effects of Aviation. Meeting the UK Aviation Target – Options for Reducing Emissions to 2050 (s. 120-133). içinde Birleşik Krallık: The Committee on Climate Change. https://www.theccc.org.uk/archive/aws2/Aviation%20Report%2009/21667B%20CCC%20Chapter%206.pdf adresinden alındı

The European Organisation for the Safety of Air Navigation [EUROCONTROL]. (2018). European Aviation Fuel Burn and Emissions Inventory System (FEIS). (M. Whiteley, Dü.)

The National Academies. (2008). *Appendices to ACRP Report 11: Guidebook on Preparing Airport GHG Emissions Inventories.* The National Academies Press. doi:10.17226/22022

The World Commission on Environment and Development [WCED]. (tarih yok). *Our Common Future*. Oslo: 1987. https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/5987our-common-future.pdf adresinden alındı

United Nations. (1997). Protecting the Atmosphere. Agenda 21 (s. Sayfa; 1). Rio de Janerio: World Resources Institute. http://pdf.wri.org/rio5climate.pdf adresinden alındı

United States Government Accountability Office [GAO]. (2009). Aviation and Climate Change. Washington, Amerika Birleşik Devletleri. https://www.gao.gov/new.items/d09554.pdf adresinden alındı

Whiteman, A., Bannard, D., Smalinsky, T., Korovesi, I., Plante, J., & DeVault, T. (2015). *Renewable Energy as an Airport Revenue Source* (The National Academies Press b.). Washington, Amerika Birleşmiş Milletleri: National Academies of Sciences, Engineering, and Medicine. doi:10.17226/22139

Windsor, S. (2011). *An Introduction to Green Process Management.* Amerika: American Society for Quality.

World Wildlife Fund [WWF]. (2019). WWF- Türkiye 2019. İklim Değişikliği. İstanbul: World Wildlife Fund. https://d2hawiim0tjbd8.cloudfront.net/downloads/fr_2019_web__07_04_2020_.pdf?9841/faaliyetraporu2019 adresinden alındı

EK - 1

Karbondioksit (CO2): Havacılık sektörü, insanın neden olduğu küresel CO2 emisyonlarının %2,46'sını oluşturmaktadır. Beklentiler 2050 yılına kadar bu rakamın %3 seviyesine gelmesi ve bütün sera gazı emisyonlarının %5'ini oluşturmasıdır. Bu rakamlar düşük olsa dahi havacılıkta, büyüme nedenli etkilerin telafi edilmesi amacıyla aktif emisyon azaltma önlemlerine gerek duyulmaktadır (Mrazova, 2014: s. 111). IPCC verilerine göre, havacılıkta karbondioksit emisyonları 2000 yılında 480 milyon ton idi (GAO, 2009: s. 11).

Azot Oksit (NO_x): Bir uçuş esnasında ortaya çıkan azot oksit kütlesinin, bütün uçuş süreci için yakılan her bir kilogram yakıt için 0,0000856 kg emisyon endeksi olduğu kabul edilerek öngörüler oluşturulmaktadır (EUROCONTROL, 2018: s. 62). Atmosferde, azot monoksit (NO) hızla akciğer iltihabı gibi insan sağlığı üzerindeki olumsuz etkilerle ilişkili olan azot dioksite (NO2) oksitlenir. Azot oksit, ikincil partiküllerin ve yer seviyesindeki ozonun oluşumunda da büyük rol oynamaktadır. Bu nedenle, azot oksitlerin havanın kalitesi üzerinde direkt ve dolaylı olarak etkisi mevcuttur (NASA, 2020). Seyir yüksekliğinde uçaklardan kaynaklanan azot oksit (NOx) emisyonlarının toplam radyoaktif ışımaya etkisi pozitiftir. Ozon (O3) ve metan (CH4) gazları ile etkileşimden kaynaklı bir takım soğutma etkisi yaratsa da toplamda ısınmaya pozitif etkisi mevcuttur (EASA, 2019: s. 87).

Sülfür Oksitler (SOx): SOx (Sülfür oksitler) temel olarak SO2 ile ifade edilmektedirler ve solunum sistemine zarar veren bir gaz grubunu ifade ederler. SOx, kükürt içeren yakıtın yanmasıyla üretilmektedir. Ortaya çıkan SOx, atmosferde sülfat aerosolleri oluşturmaktadır (National Academy of Sciences, 2008: s. 16). SOx emisyon miktarı direkt kullanılan yakıtın kükürt içeriğine bağlıdır (EUROCONTROL, 2018: s. 20). Sülfat aerosolleri güneş ışınlarını direkt olarak uzaya geri yansıtmaktadır ve dolayısıyla radyoaktif ışımaya negatif olarak etki etmektedir (Lee, 2018: s. 5). Yani önemli bir soğutma aerosolü olan kükürt dioksidin oksijen ile birleşmesinden oluşan sülfat aerosolleri güneş ışığını yansıtır ve böylece soğutma etkisi yaratır (Select Committee on Economic Affairs , 2005: s. 12).

Su Buharı (H2O): Su buharı, doğal bir sera gazı ve hidrokarbon yakıtın yanmasıyla oluşan bir üründür. Suyun ışıma özelliği sebebiyle küresel ısınmada etken bir gazdır. Havacılıkta, yanma sonucunda yayılan ek su miktarı az miktarda bir pozitif radyoaktif ışıma etkisi yaratmaktadır (Lee, 2018: s. 5). Havacılık kaynaklı emisyonların çoğunun oluştuğu troposferde sadece kısa bir süre kalabilmektedir. Havacılık sektöründen yayılan su buharı miktarı, doğal atmosferik kaynaklardan yayılan miktarlara kıyasla oldukça azdır (GAO, 2009: s. 13). Su buharı doğada en fazla bulunan sera

gazıdır fakat onu önemli kılan iklim değişikliğine fiziksel veya kimyasal olarak tepki vermesidir. Dünya atmosferi ısındıkça su buharı artar. Artan su buharı, sera gazı etkisinin oluşumunda büyük rol oynayan bulutların ve yağışların gerçekleşmesine sebebiyet vermektedir (NASA, 2020). Su buharı emisyonları, bulut gibi yoğunlaştırılmış su buharı izi olan kontrallerin ve cirrus bulutlarının oluşmasına neden olabilmektedirler. Hem kontrallerin hem de cirrus bulutlarının dünyanın atmosferi üzerinde ısınma etkisi yarattığına inanılmaktadır (GAO, 2009: s. 3). Oluşan bu bulut çeşitlerinin küresel ısınmaya etkisi ile ilgili araştırmalar devam etmektedir.

Karbonmonoksit (CO): Karbonmonoksit (CO), kan dolaşımındaki oksijeni değiştirerek çeşitli fizyolojik hasara neden olabilecek renksiz ve kokusuz bir gazdır. Havadan gelen yakıt ve oksijen arasında eksik yanmanın bir ürünü olarak oluşur. CO oluşumuna elverişli yanma koşulları arasında daha düşük sıcaklıklar ve daha yüksek yakıt / hava oranları bulunur. CO'nun doğrudan çok az sera gazı etkisi vardır, ancak NOx gibi O3 oluşumu için bir öncüdür (National Academy of Sciences, 2008: s. 16).

Metan Olmayan Uçucu Organik Bileşikler (Non-Methane Volatile Organic Compound (NMVOC)): Metan olmayan uçucu organik bileşikler (NMVOC), özellikle normal atmosferik koşullar altında buhar olarak var olan ve tipik olarak fotokimyasal reaksiyonlara katılan yüksek buhar basıncına sahip hidrokarbonları (HC) içerir. Sonuç olarak, NMVOC'ler, O3 oluşumu için öncülerdir. Bu halojenlenmemiş bileşiklerin doğrudan çok az sera gazı etkisi vardır. CO'ya benzer şekilde, özellikle düşük sıcaklık ve yakıt açısından zengin ortamlarda eksik yanma ürünleri olarak oluşmaktadırlar. Ayrıca, bir havalimanında bakım, boyama gibi çeşitli faaliyetlerden kaynaklanan buharlaşmanın bir parçası olarak yayılabilmektedirler. Uçak ve yer hizmetleri araçlarının, yakıt ikmal işlemleri sırasında yanlış müdahaleler sonucunda kaçak emisyonlar olarak da yayılabilmektedirler (National Academy of Sciences, 2008: s. 16).

Partikül Maddeler (PM): Partikül madde, aerodinamik çapı 10 mikrometre veya daha az olan partikülleri tanımlamak için kullanılan terimdir. Fiziko kimyasal açıdan partikül madde, doğal ve antropojenik kaynaklı doğrudan salınan ve ikincil olarak oluşturulmuş bileşenlerden (örneğin kurum, jeolojik malzeme, aşındırılmış parçacıklar ve biyolojik malzeme) oluşan kompleks bir karışımdır ve çok çeşitli bir bileşimdir (ağır metaller, sülfatlar, nitratlar, amonyum, organik karbonlar, polisiklik aromatik hidrokarbonlar, dioksinler / furanlar) (ICAO, 2011: s. 11). Partikül madde (PM) emisyonları yakıtın eksik yanmasından kaynaklanır (EUROCONTROL, 2018: s. 20). Yakıt yanması sonucu oluşan partiküllü maddeler gelen güneş ışığını emer ve atmosferi ısıtır. Bu maddeler iklim üzerinde küçük de olsa bir ısınma (pozitif radyasyon ışıması) etkisi yaratmaktadır (GAO, 2009: s. 13).

Kurum (İs): Kurum emisyonları, uçak parçacık emisyonlarının uçucu olmayan siyah-karbon içeriğine karşılık gelmektedir. Diğer uçucu parçacık emisyonları da içinde barındırır ve bulutların radyoaktif ışıma özelliklerinde değişikliklere yol açabilmektedir. Kurum emisyonları, havacılık keroseninin eksik yanmasının sonucunda oluşmaktadır. Kurum parçacıklarının kızılötesi radyasyonu yakaladığı ve ısınmayı doğrudan etkilediği tespit edilmiştir. Bununla birlikte, kurumun sera gazı emisyonlarına etkisinin oldukça küçük olduğu da tespit edilmiştir (Lee, 2018: s. 5).

Bölüm 82

ESRÂR DEDE DÎVÂNI'NDA YAHUDİLİK VE HRİSTİYANLIKLA İLGİLİ UNSURLAR

Bilal ELBİR [1]

Betül YAZGAN ÇİÇEK [2]

1 Dr. Öğretim Üyesi. Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, bilal.elbir@hotmail.com

2 Doktora Öğrencisi. Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, *betul.yazgan@hotmail.com*

Giriş

Divan Edebiyatı, medeniyet tarihinin en köklü milletlerinden olan Türk, Arap ve Acem toplumlarının binlerce yıllık birikimlerinin kavram ve mazmunlar yoluyla yansıması sonucu oluşmuş zengin bir edebi gelenektir. Yaklaşık altı asır sürmüş olan bu edebi gelenek gerek istifade ettiği kaynaklar bakımından gerekse kendisine has biçim ve muhteva özellikleriyle son derece zengin ve renklidir. Bu nedenle divan şiirini anlamak belli bir bilgi birikimi ve kültür seviyesine sahip olmayı gerektirir. Geleneğin sahip olduğu mazmun ve mefhumları bilmeden divan şiirini doğru bir şekilde yorumlamak mümkün olmadığı gibi, kendisini besleyen kaynakları bilmeden anlamak ise imkansızdır. Son yıllarda yapılan pek çok çalışma[3] ile divan şiirini anlama konusunda yoğun bir gayret sarf edildiği söylenebilir. Ancak Ahmet Hamdi Tanpınar'ın ifadesiyle eski edebiyatımızı anlamak adına kendi döneminde yazılmış eserlere çok fazla rastlanmaması (Tanpınar,1997:4) konuyla ilgili kaynakların sınırlı ve yetersiz kalmasına sebebiyet vermiştir.

Muhtevası itibariyle çok kültürlü ve zengin bir referans dünyasına sahip olan divan edebiyatı, bu yönüyle dünyanın en zengin edebiyatlarından biri kabul edilebilir. Büyük ölçüde İran kültüründen özellikle Şehnâme'den etkilenildiği görülür. Ancak divan edebiyatının kaynaklarını sadece İran kültürüne bağlamak doğru değildir. Osmanlı sosyal hayatının çok kültürlü yapısı düşünüldüğünde Türk, Mısır, Hindistan, Çin, Yunan

3 "Bu çalışmalardan bazıları şunlardır: Mustafa Sütcü (1986), Kadı Burhanettin Divanı'nda Maddi Kültür, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: MÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü; İrfan Topal (1987). Taşlıcalı Yahyâ Bey Divanı'nda Din ve Tasavvuf, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: GÜ Yüksek Lisans Tezi; Kenan Erdoğan (1989). Fuzûlî Divanı'nda Kozmografya ve Tabiat, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adana: ÇÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; Nahid Aybet (1989). Fuzûlî Divanı'nda Maddî Kültür, Ankara: KBY; Ayşe Yaşar (1990). Usûlî Divanı'nda Dinî ve Tasavvufî Unsurlar, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elâzığ: FÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; Aişe Şengül (1990). Helâkî Divanı'nın Tahlili, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; Cemal Kurnaz, (1990). Hayâlî Bey Divanı'nın Tahlili, Ankara: MEB Yay.; Ömer Yaraşır (1990). Fuzûlî'nin Türkçe Gazellerinde Dinî ve Tasavvufî Mefhumların Tahlili, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne: TÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; Ömer İnce (1991). Cevrî Divanı'ndaki Tarihî ve Efsanevî Unsurların Tesbiti ve İşlenişi, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir: DEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; Sabahat Deniz (1992). 16. Yüzyıl Bazı Divan Şairlerinin Türkçe Divanlarında Kozmik Unsurlar (Bâkî, Fuzûlî, Hayâlî Beg, Nev'î, Yahya Beg), Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: MÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü; Nuray Kartal (1994). 16. Yüzyıl Şâirlerinden Bâkî, Fuzûlî, Hayâlî, Nev'î ve Yahyâ Bey Dîvânlarında Bitkilerle İlgili Bazı Husûsiyetler, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: MÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü; Ayşe Mine Yeşilolu (1996). Na'ilî Kadîm Divanı'nın Tahlili, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Edirne: TÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; Mustafa Tatcı (1998). Hayretî'nin Dinî-Tasavvufî Dünyası, Ankara: KBY; Yavuz Bayram (2001). Çiçekler ve Diğer Bitkilerin Dîvân Şiirine Yansımaları ile Anlam Çerçeveleri, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; Mehmed Çavuşolu (2001). Necati Bey Divanı'nın Tahlili, İstanbul: Kitabevi Yay.; Harun Tolasa (2001). Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası, Ankara: Akça Yay.; M. Nejat Sefercioğlu (2001). Nev'î Divanı'nın Tahlili, Ankara: Akça Yay.; Ali Nihat Tarlan (2004). Şeyhî Divanı'nı Tetkik, Ankara: Akça Yay.; Ali Nihat Tarlan (2005). Fuzûlî Divanı Şerhi, Ankara: Akça Yay.; Vildan Serdaroğlu (2006). Sosyal Hayat Işığında Zâtî Divanı, İstanbul: SAM Yayınları."

ve Arap kökenli birçok unsurun şiirde malzeme olarak kullanıldığı görülecektir. Özellikle inanç dünyasına ait kavram ve unsurlar divan şiirinin ifade gücünü kuvvetlendirmek için sıkça tercih edilmiştir. Her yüzyılda sultan, devlet adamı, müderris, esnaf, mutasavvıf pek çok şair şiirlerinde İslamiyet dışındaki din ve inanç sistemlerinin kavram dünyasına ait unsuları gerek telmih yoluyla gerek teşbih unsuru olarak kullanmışlardır. Bu yolla şiirlerini içinde var oldukları toplumun her rengiyle renklendirmeyi başarmışlardır. Söz konusu kavramları kullanırken genellikle sevgili ve tabiat ile ilgili teşbih unsuru olarak düşünmüşlerdir. Kimi zaman hayal ve nasihat unsuru olarak yer verilen bu kavramlar, kimi zaman övme ve övünme unsuru olarak kullanılmıştır. Kimi zaman da şairler, bu kavramlar aracılığıyla tasavvufi anlayışlarını ortaya koymuşlardır. Diğer din ve inançlarla ilgili unsurların kullanılma amacı ne olursa olsun ortaya ifade gücü çok yüksek bir edebiyat çıkmıştır.

Divan şiirinin yüzyıllar içerisinde oluşturduğu kendisine has lügatinde her biri başka bir anlam dünyasına kapı açan bu unsurların, geleneğin takipçisi olan hemen her şair tarafından sıkça kullanıldığı görülür. Bu şairlerden biri olan Esrâr Dede[4] de mutasavvıf bir şair olarak şiirlerinde bu unsurları kullanmaktan geri durmamış aksine söz konusu kültürlere aşinalığını pek çok beytiyle ortaya koymuştur. Özellikle Hristiyanlıkla ilgili unsurların fazlalığı dikkati çeker. Dîvân'daki 11. gazel, onun İncille birlikte Tevrat'ı da okuduğunu göstermektedir. On dokuz beyitlik gazelde, diğer peygamberler ve onlarla ilgili kıssalara, bilhassa Hz. İsa ve İncil'e değinilir. Sonrasında Hz, Muhammed'in her şeyi değiştirdiği, İncil şarihi Luka'nın elinde kalemiyle şaşırıp kaldığı, her yerin baştan sona nurla dolduğu anlatılır. Bu gazel, onun Yahudilik ve Hristiyanlıkla ilgili bilgilerinin sıradan bir şairden çok daha fazla olduğunu göstermektedir (Horata, 2019:

4 "Daha çok Mevlevi şairlerle ilgili tezkiresiyle tanınan Esrar Dede (ö. 1211/1796), Şeyh Galib'in edebiyat dünyasına kazandırdığı, klasik şiirin ilginç simalarından biridir. Şairlik yeteneği Mevleviliğe intisabından sonra gün yüzüne çıkan Esrar Dede, üç yıl gibi kısacık bir süreye birçok eser sığdırmayı başarmış, benzerine ender rastlanabilecek bir şairdir. Arapça ve Farsça'nın yanında, Latin, İtalyan ve Rum dillerini de bilen şairin, Lügat-i Talyan adlı yarım kalmış küçük bir sözlük tercümesi vardır. Birçok dil bilmesi ve şiirlerindeki Hristiyanlıkla ilgili motiflerin fazlalığı onun mühtedi (din değitiren)lerden olabileceğini akla getirmekle birlikte, bu konuda yeterli bir bilgi yoktur. Esrar Dede'nin, derbeder bir şekilde geçen yıllardan sonra Galata Mevlevihanesi'nde Şeyh Galib gibi büyük bir şairle karşılaşması hayatında bir dönüm noktası olmuştur. Esrar, Galib yolunda eserler vermeye çalışmış; fakat Sebk-i Hindî tarzı şiirlerden ziyade lirik ve külfetsiz bir dille yazdığı gazelleriyle kendini göstermiştir. Bu sebeple Galib, onun şiirlerinden çok fikrî yapısı üzerinde etkili olmuştur denilebilir. Daha çok Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevleviyye adlı eseriyle tanınan Esrar Dede'nin sanat hayatı bakımından en önemli eseri şüphesiz Divanı'dır. Bir gazel şairi olan Esrar Dede'nin, divanında kasideler fazla yer tutmaz. Gazellerin çoğu âşıkanedir. Rindane ve tabiat konulu gazeller fazla değildir. Sevgilisinin ardından döktüğü göz yaşlarını ve aşk yolunda çektiği cefaları anlattığı şiirler divanın en güzel kısımlarını oluşturur. Konuşma diline yaklaşan bu canlı nazım sentaksı, bilhassa hüznün hâkim olduğu şiirlere derin bir incelik ve zarafet kazandırmıştır. Zaman zaman Galib'in etkisiyle yazdığı şiirlerde ise, kendini kolay ele vermeyen, anlaşılması güç bir şair olarak karşımıza çıkar." *Hayatı hakkında geniş bilgi için bk: Osman Horata (2019), Esrâr Dede Dîvânı, Ankara: Kültür Eserleri Dizisi- 608*

32). Ancak Esrâr Dede, bu dinlerle ilgili prensipleri anlatmayı amaç olarak görmemiş, bunlardan bir "araç" olarak yararlanmıştır (Horata, 1998: 105).

Bu çalışma, Esrâr Dede Dîvânı'ndaki Yahudilik ve Hristiyanlıkla ilgili unsurların taranması üzerine kurulmuştur. İncelemeye daha önce şair divanları üzerinde benzer konularda yapılmış çeşitli çalışmalar taranarak başlanmış, tüm kaynaklara ulaşmak mümkün olmadığından özellikle konuyla doğrudan bağlantılı olanlar seçilmiştir. Bu çalışmalardan hareketle divanlarda sıkça kullanılan unsurlar belirlenmiş ve Esrâr Dede Dîvânı bu unsurlara göre taranmıştır. Söz konusu kavramların anlam çerçevelerini belirtmek ve anlaşılmayı kolaylaştırmak için çeşitli kaynaklardan anlam karşılıkları derlenmiş, kısa açıklamalar şeklinde çalışmaya dâhil edilmiştir. Her unsur için tespit edilen tüm örneklerin verilmesi mümkün olmadığından sınırlı sayıda örnek vermekle yetinilmiştir.

Çalışmanın amacı klasik edebiyatta pek çok divan üzerinde yapılmış olan dini unsurlarla ilgili muhteva çalışmalarına bir yenisini eklemektir. Bu amaç doğrultusunda çalışma, Esrâr Dede Dîvânı'nda

a) Yahudilikle Ilgili Kelime ve Kavramlar

b) Hristiyanlıkla İlgili Kelime ve Kavramlar

olmak üzere iki ana başlık halinde düzenlenmiştir. Her iki bölümde de unsurlar madde başı şeklinde tasnif edilmiş, sözlük karşılıkları verilmiş ve kavramların geçtiği beyitlerden şiirde kullanıldığı anlam çerçevesini de belirtecek şekilde örnekler seçilmiştir.

Beytiler seçilirken Osman Horata'nın 2019 yılında Kültür Bakanlığı Kültür Eserleri Dizisi 608 numaralı e-yayınını referans alınmıştır. Seçilen beyitler, eserin değişik baskıları da göz önüne alınarak bulundukları sayfa numarasına göre değil, içinde geçtikleri gazelin sırasına ve kaçıncı beyti olduğuna dikkat edilerek numaralandırılmıştır.

A. Yahudilikle Ilgili Kelime ve Kavramlar

Kur'ân-ı Kerim'de hakkında geniş bilgi verilen dinlerden birisi Yahudiliktir. Tevrat'ta İsrâiloğulları ile Tanrı arasındaki ahde geniş yer verildiğinden ahid dini olarak da nitelendirilir. Kur'ân'da ve Tevrat'ta başlarına gelen bütün felaket ve belaların sebebinin bu ahde uymamaları olduğu bildirilir.

Babil sürgününden sonra milli bir hüviyet kazanan Yahudilik, vahye dayanan bir kutsal kitabı olması, peygambere ve tek yaratıcı inancına sahip olması bakımından ilahi din özelliği taşırken, bir ırka tahsis edilmesiyle ilahi dinlerden ayrılır ve farklılık arz eder. Yahudilikte din ve ırk iç içe girmiştir. Kendilerini dünya milletleri arasında seçilmiş kavim olarak gören Yahudiler, kaynaklarda 'Yahudi' dışında 'İbrani ve İsrâil' olarak da anılırlar. Bunlardan İbrani (İvri) kelimesi Tevrat'ta ilk olarak Yahudile-

rin atası kabul edilen İbrahim'i (Avraham) nitelemek için kullanılmıştır. "Yahudi" kelimesi ise köken itibarıyla Yakub'un dördüncü oğlu Yehuda'ya dayanır. Kelime, daha çok arz-ı mev'ûd (kutsal topraklar) doğusundaki Yahudi ve Yahudi olmayan gruplar tarafından kullanılır. Kutsal topraklarda yaşayan Yahudiler ise "Benî İsrâil (İsrâiloğulları)" adını benimserler (Gürkan, 2010: 23-26). Yahudilik ifadesi ilk olarak Yahudi kutsal kitap bölümlerine alınmayan II. Makabiler adlı kitapta yer alır ve daha çok Grekçe konuşan Yahudiler tarafından tercih edilir.

Klasik Türk Şiirinde Yahudilikle ilgili kavramlar türlü şekillerde şairlerin hayal dünyasında kendisine yer bulmuştur. Özellikle telmih sanatının yardımıyla Yahudilik tarihiyle ilgili kıssa ve anlatılar şiire taşınmıştır. Kur'ân-ı Kerim'de de geçen bu kavramların başında İbrahim, Davud, Yakub, Yusuf, Süleyman ve Musa peygamberlerle ilgili olanlar gelir. Hz. Davud dönemindeki Talut-Calut mücadelesi; Hz. Süleyman'ın mabedi inşası, mührü, mülkü ve hükümdarlığı; Hz. Musa ve Tûr dağı, Vadi-i Eymen, Yed-i Beyzâ, Âsâ-yı Mûsâ, Firavun'la mücadelesi, Karun hadisesi; Hz. Yusuf'un kardeşleri tarafından kuyuya atılıp sonrasında Mısır'a sultan olması, Kenan ülkesi, Züleyha ile arasında geçen olaylar ve dillere destan güzelliği ile ilgili kıssalara ait çok sayıda unsur çağrışım yoluyla beyitleri süsler. Öyle ki bazı beyitler, Osmanlı'nın çeşitli dönemlerinde Yahudi azınlığın yaşantısını göstermede, onların âdet ve inanışlarını, sosyal durumlarını ayrıntılarıyla ortaya koymada belge niteliğine sahiptir (Yılmaz, 2011: 3).

Mûsâ: İsrâiloğulları'na gönderilen ve kendisine Tevrat indirilen peygamberdir. Ulü'l- 'Azm peygamberlerin üçüncüsüdür. Kur'ân-ı Kerim ile sahih hadislerde kendisinden en çok söz edilen peygamberdir. İsmi Kur'ân'da 136 defa zikredilmiştir. Yakub peygamberin soyundandır. Tevhit inancını yayma gayreti ve Firavun ile olan mücadelesinin bir kısmı Kasas suresi 3-48. ayetler arasında ayrıntılı şekilde anlatılır. Cenab-ı Hak, kendisi ile aracısız konuştuğu ve vahyini bildirdiği için Hz. Musa'ya "Kelîmullah" denilmektedir (Güz, 2019).

İslam kaynaklarına göre Mısır Firavunu rüyasında Beytü'l-makdis'ten çıkan bir ateşin Mısır'a sıçradığını ve Mısır'ın evlerini yaktığını, bütün Kıbtîler'i yok ettiğini, ancak İsrâiloğulları'na zarar vermediğini görür. Rüyasını yorumlatınca İsrâiloğulları içinden doğacak bir çocuğun elinden saltanatını alacağını öğrenir. Bunun üzerine İsrâiloğulları'ndan doğan her çocuğun öldürülmesini emreder, ancak daha sonra bir yıl öldürülmelerini bir yıl sağ bırakılmalarını ister. Hz. Musa, bu yasak yıllardan birinde dünyaya gelmiştir. Hz. Musa dünyaya geldiğinde annesine, çocuğunu emzirip tehlike anında da onu bir sandığa koyarak nehre bırakması, oğlunun ileride peygamber olacağı müjdesi verilir. Bebeğini daha fazla gizleyemeyeceğini anlayan anne, kendisine söylendiği gibi çocuğu bir sandık içinde nehre bırakır. Musa'yı nehirde bulan Firavun'un hanımı

Âsiye, Firavun'un da rızasını alarak onu evlat edinir (Taha 20/38- 40; Kasas 28/7-13) (Harman, 2006).

Firavun'un evlatlığı olarak büyüyen Hz. Musa, bir gün kavga eden bir Mısırlı ile bir İbrânî'nin arasına girerek Mısırlıyı kaza ile öldürür. Yaptığı işten pişman olarak Allah'tan affedilmesini diler ve affedilir. Bir gün sonra başka bir Mısırlı ile kavga eden aynı İbrânî'nin tekrar kendisinden yardım istemesi üzerine Mûsâ, ona haksız olduğunu söyleyince istediğini elde edemeyen adam, Musa'nın bir adam öldürdüğünü ifşâ eder. Mısır'ın ileri gelenleri onu öldürmek isterler. Bunu haber alan Hz. Musa kaçar ve Medyen'e gider. Burada sekiz yıl kalır.[5]Süresini tamamlayınca ailesiyle birlikte Medyen'den ayrılır. Tûr civarına geldiğinde dağda ateş görür. Bir ateş parçası almak veya yolu soracak birini bulmak için yaklaştığında vadinin sağ yamacından gelen bir ses kendisine ayakkabılarını çıkarması emreder ve peygamber olarak seçildiğini bildirilir; burada asâ ve en beyaz el (yed-i beyzâ) mucizeleri verilir. Bu iki mucize, Firavun ve adamlarına karşı Musa'nın haklı ve yetkili olduğunu göstermek için Allah tarafından verilmiş iki delildir.[6]

Hz. Musa, kendisi gibi peygamber olan kardeşi Hz. Harun ile birlikte Mısır'a dönerek Firavun'a Allah'ın elçileri olduklarını bildirir ve ona asa ve yed-i beyzâ mucizelerini gösterir. Bunun üzerine Firavun, Mısır'ın önde gelen sihirbazlarını toplar. Sonunda Musa'nın ejderhaya dönüşen asâsı sihirbazların oyuncaklarını yutar ve hepsini aciz bırakır.[7] Firavun küfründe ısrar eder, İsrâiloğulları'na baskı ve zulmünü daha da artırır.[8] Bunun üzerine Hz. Musa, asâ, en beyaz el (yed-i beyzâ), tufan, çekirge, haşere ve kurbağa istilâsı, kan, karanlık, Kızıldeniz'in yarılması gibi dokuz mucize gösterir. Firavun ve Mısır halkına bu musibetlerden her biri geldiğinde onlar Musa'ya İsrâiloğulları'nı salıvereceklerini söyler, fakat azap kalktığında sözlerinden dönerler.[9]

Hz. Musa, divan şiirinde kendisine verilen bu mucizelerle ve Firavunla olan mücadelesiyle telmih ve teşbih unsuru olarak sık sık anılır.

Esrâr Dede Dîvânı'nda da "Mûsâ /Mûsî" şeklinde doğrudan dini bir unsur olarak telmih yoluyla, tasavvufi unsurlarla birlikte teşbih unsuru olarak, sevgiliye dair hayal unsuru olarak ve övme övünme söz konusu olduğunda mukayese yapmak için çok sayıda beyitte anılmıştır.

"Rindān-ı benị Ya'kūb bir camla mest oldı

Peymāne-i rāz oldı tiz yine dem-i Mūsā"

(Esrâr Dede G.10/11)

5 Tâhâ, 20/40; Kasas, 28/15-28
6 Tâhâ, 20/17-23; Neml, 27/10-12; Kasas, 28/31-32)
7 A'râf, 7/104-126; Yûnus, 10/83; Tâhâ, 20/47-76; Şuarâ, 26/16-51; Kasas, 28/36-37; Duhân, 44/17-21
8 Bakara, 2/49; İbrâhîm, 14/6; A'râf, 7/127; Gâfir, 40/23-25; Zuhruf, 43/51-54
9 A'râf, 7/130-135; İsrâ, 17/101

"Egerçi ihtidā Tūr-ı tecellİden zuhūr eyler

Vel-i nūr-ı nazār-ı irfān Mūsİ'den zuhūr eyler"

(Esrâr Dede, G.69/1)

"Mūsā edemez şu'le-i ruḫsār ile baḥs

'Îsā edemez la'l-i güher-bār ile baḥs

Dāvūd edemez şîve-i güftār ile baḥs

Kimse edemez Aḥmed-i muḫtār ile baḥs"

(Esrâr Dede, R.25)

Tûr: Sînâ çölünde bulunan ve divan şiirinde Tûr-ı Sînâ, Tûr-ı tecellâ, kûh-ı Tûr, Nahl-ı Tûr şeklinde kullanılan dağın adıdır. Hz. Musa kavmiyle birlikte kendisine yeni bir yurt ararken Tûr Dağı'na yaklaştığında şiddetli bir rüzgâr ve yağmur nedeniyle yolunu şaşırır. İleride bir ateş görür. Ateşe yaklaştığında ateşin yaş ve ayakta bir ağaç üzerinde olması sebebiyle korkar ve ağaçtan bir ses işitir: "Yâ Musa! Ben âlemlerin Rabbi olan Allah'ım!" Bu hitap üzerine Hz. Musa Allah'ın zâtını görme talebinde bulunur ve Allah dağa tecelli edince dağ parça parça olur.[10] Esrâr Dede Dîvânı'nda Tûr, Allah'ın nurunun kendisine yansıması ile anılır.

"Nūr-ı çeşm-i İbn-i Ümrānİ'dir ol

Tūrdan nūr-ı Hüdā'dır iştiyāh"

(Esrâr Dede, K.5/7)

Vâdî-i Eymen: Allah'ın Tur dağında Hz. Musa'ya tecelli ettiği vadi. "Mübarek vadi" anlamına gelir. Kasas sûresi 30. ayette "Oraya gelince, o mübarek yerdeki vadinin sağ kıyısından" şeklinde geçen ibareden hareketle "Vâdî-i Eymen" olarak anılır. Esrâr Dede de "Vâdî-i Eymen" i ışıklar içinde bir vadi olarak aktarır.

"Ol ḳaddi niḥāl-i ṭaraf-ı "vādî-i Eymen"

Çün şu'le-i cevvāle eder meclisi rūşen

Şem'-i ruḫuna baḳ şeb-i deycūr ḫaṭından

Pervānelik et şem'-i şebistān-ı semā'a"

(Esrâr Dede, M.19)

"Dil şu'le-i tecellî ile pür-zebānedir

"Vādİ-i Eymen" içre durur bir nişanedir"

(Esrâr Dede, G.75/1)

10 A'raf 7/143

Yed-i Beyzâ: "Beyaz el" anlamındadır. Hz. Musa'nın Firavun'u inandırmak için elini göğsüne koyup çıkardıktan sonra ellerinin lekesiz bembeyaz[11] çıkması mucizesidir. Kur'ân-ı Kerim'de birkaç yerde geçer. Firavun'un sarayında aynı anda gösterilen mucizelerden olduğu için genellikle asâyla birlikte anılır. Esrâr Dede Dîvânı'nda da bu iki mucize Firavun'a karşı Allah'ın büyüklüğünün delili olarak anılmıştır.

"Celālet ile gelip zāhir etdi Fir'avn'a

Asāyile yedi-i beyzā Celāl celle celāl"

(Esrâr Dede, K.9/17)

Asâ: Yolcular, savaşçılar, çobanlar tarafından çeşitli amaçlarla kullanılan asâ sembol olarak da önemlidir. Asâ, çoban için hayvan otlatırken kullandığı bir araç, yaşlıların veya yaya olarak uzun yol kat edenlerin elinde bir destek, bir silâh; şaman ve büyücülerin elinde tılsımlı bir araç, kral ve hükümdarların elinde ise kudret ve otorite sembolü olarak kabul edilir.

Asâ, Kur'ân'da on ayette tekil şekliyle Musa'nın asâsı, iki ayette de çoğul şekliyle (ısıyy) Firavun'un sihirbazlarının asaları olarak zikredilmektedir. Bu ayetlerde Hz. Musa, elindekinin kendi âsâsı olduğunu, söyler ve onu destek olarak kullandığını, onunla yaprak silkeleyerek sürüsünü beslediğini, daha başka işlerde kullandığını belirtir. Asâ bu faydalarıyla birlikte sihirbazlara karşı çevik bir yılan, taştan on iki kaynaklı su fışkırtan, suya vurunca Kızıldeniz'i ikiye bölen ilâhî kudretin tecelli ettiği mucizevî bir araçtır (Güz, 2019). Dîvân'da ise asâ, feyz kaynağıdır.

"Mūsį-i cānı rā'î-i cism ü cevāriḥ et

Versin Şu'ayb-ı 'aşḳ saña tā 'aṣā-yı feyz"

(Esrâr Dede, G.126/2)

Len terânî: "Sen beni asla göremezsin" anlamındaki bu ibare Araf suresi 143. Ayette geçmektedir. Buna göre ayette söz konusu hadise şöyle anlatılır: "Musa tayin ettiğimiz vakitte (Tûr'a) gelip de Rabbi onunla konuşunca "Rabbim! Bana (kendini) göster; seni göreyim!" dedi. (Rabbi): "Sen beni asla göremezsin. Fakat şu dağa bak, eğer o yerinde durabilirse sen de beni göreceksin!" buyurdu. Rabbi o dağa tecelli edince onu paramparça etti, Musa da baygın düştü. Ayılınca dedi ki: Seni noksan sıfatlardan tenzih ederim, sana tevbe ettim. Ben inananların ilkiyim" (Yılmaz, 2011).

Esrâr Dede,

"Sūziş-i cānı dönüp nār-ı tecellā etdiñ

Subh-ı vaslı şeb-i hicrānda ịmā etdiñ"

(Esrâr Dede, Mus.2-Tb.1/3)

11 Kasas Sûresi, 28/32

Diyerek bu mucizeye telmihte bulunur ve anlamı sonraki beyitte tamamlayarak sevgilinin aşığa hitabını 'len terânî' hitabına benzetir:

"Len terānį"yle edip soñra yine 'atf-ı hitāb

Eylediñ 'āşıkı biñ nāz ile zār u bį-tāb"

(Esrâr Dede, Mus.2-Tb.1/4)

Karûn: İslami kaynaklarda Karun'la ilgili çeşitli rivayetler vardır. İsrâiloğulları'ndan olup bir rivayete göre Firavun'un veziri, diğer bir rivayete göre ise Hz. Musa'nın akrabalarındandır. Bunların her ikisi de olabilir. Musa ve Harun'dan sonra İsrâiloğulları'nın en bilgilisi ve üstünü sayılan Karun, Tevrat'ı çok güzel okuması, İsrâiloğulları Mısır'da yaşarken Firavun tarafından onlara yönetici tayin edilmesi, sonradan Allah düşmanı olup bozgunculuk çıkarması, Hz. Musa'dan simya ilmini öğrenmesi gibi özellikleri ile anılmakta; evinin, elbiselerinin, hazinelerinin özellikleri, gösterişli tavırları nakledilmektedir. Mısır'dan ayrıldıktan sonra mezbah ve kurban yöneticiliği Harun'a verilmiş, Karun, peygamberliğin ve yöneticiliğin Musa'da, mezbah ve mâbed yöneticiliğinin de Harun'da olmasına itiraz etmiş ve cezalandırılmıştır (Harman, 2001b).

Kur'ân-ı Kerim'e göre Karun, Hz. Musa'nın kavmi arasında hazinelerinin anahtarını ancak güçlü, kuvvetli, büyük bir topluluğun taşıyabileceği çok zengin bir kişidir. Bu nedenle Türk edebiyatında hazineleri, zenginliği ve cimriliğiyle anılır. "Genc-i Karûn, mâl-i Karûn, genc-i revân" gibi isimlerle anılan hazinelerini her gittiği yere beraberinde götüren Karun, zenginliği sebebiyle gururlanmasından ve cimriliğinden dolayı yerin dibine batırılınca çok güvendiği hazineleri de kendisiyle birlikte yok olmuştur.

Esrâr Dede de Dîvânı'nda "Ey Karun gibi dünyalık isteklerle yola çıkan, Karun'un yoldaşı! Dünyanın gösterişi ile memnun olup oyalanma! Mülk istersen, aşkı kazanmaya çalış. Onu satın almak için sahip olduklarından hatta gerekirse başından vazgeç. Çünkü kişi ancak sevgi iksiriyle altına dönüşür, darbeler ile de kıymeti artar." Diyerek Karun'a telmihte bulunur ve akıbetini hatırlatır.

"Ey rāh-ı emel içre olan hem-reh-i Kārūn

Âlāyiş-i dünya ile olma hele memnūn

Mülk ister iseñ baş verip al aşkını satun

"İksįr-i mahabbetle eden zātını altun

Darb ile eder cevheriniñ kadrini efzūn"

(Esrâr Dede, Tah.1)

Firavun: Mısır kavimlerinden Amalika hükümdarlarına verilen unvandır. Fakat en tanınanı Hz. Musa zamanında yaşayıp, ilahlık iddiasıyla

ortaya çıkarak, insanlara zulmetmiş olanıdır. Kur'ân'da Hz. Musa ve halkına yaptığı zulümle anılır.

Firavun veziri Hâmân'ın kahinlerden öğrendiği İsrâiloğulları'ndan doğacak bir erkek çocuğun kendisini öldüreceği ve saltanatına son vereceği konusundaki bilgi üzerine doğacak tüm erkek çocukların öldürülmesi emrini verir. Ancak Allah'ın bir hikmeti olarak bebek Musa, Firavun'un karısı tarafından evlat edinilerek Firavun'un sarayında büyür. Kendisine peygamberlik görevi verildikten sonra Firavun'u iman etmeye davet eden Hz. Musa reddedilir. Üstelik Firavun haddi daha da aşarak ilahlık iddiasında bulunur. Hz. Musa'nın gösterdiği mucizeleri de sihir olarak niteler ve inanmaz. Hz. Musa, Firavun'un zulmünden kurtulmak için kavmini ve kendisine inananları yanına alarak Mısır'dan uzaklaşır. Bunu haber alan Firavun askerlerini toplayarak Hz. Musa'nın peşine düşer. Kızıldeniz'e gelindiğinde Hz. Musa, Allah'ın kendisine verdiği bir mucize ile asasını denize vurur ve Kızıldeniz ikiye ayrılır. Hz. Musa beraberindekilerle Kızıldeniz'i geçer. Bu durumu gören Firavun da atını denize sürer. Ancak suların kapanmasıyla askerleriyle birlikte boğularak ölür.[12]

Divan şiirinde Firavun, Hz. Musa ile olan kavgası, zalimliği, kahrolması, Kızıldeniz'de boğulması yönleriyle rakibe benzetilir. Kimi zaman da sevgili acımasız tavırları ve aşığa zalimce davranışları ile sitem için Firavun'a teşbih edilir (Pala, 2000).

Esrâr Dede de Dîvânı'nda Firavun'un inkarcılığını bir teşbih unsuru olarak kullanır ve Firavun sıfatlı inkârcı, sihir ve hileler yapsa bile Mevlevî külahının Hz. Musa'nın ejderha mucizesinin göstereceğini söyler.

"Eylese münkir-i Fir'avn-sıfat sihr ü hiyel

Gösterir mu'ciz-i su'bānı külāh-ı seyfi"

(Esrâr Dede, G.260/6)

B. Hristiyanlıkla İlgili Kelime ve Kavramlar

Hıristiyanlık, iki milyara yakın nüfusuyla inananlarının sayısı bakımından dünyanın en büyük dinidir. Katolik, Ortodoks ve Protestan kiliselerinden teşekkül eden üç büyük mezheple daha küçük çaptaki birçok mezhep veya tarikattan oluşur. İsa Mesih anlayışı üzerine kurulmuş bir inanca sahiptir. Yeni Ahid'de (Ahd-i Cedîd) bulunan bu inanca göre İsa Mesih hem tanrının oğlu hem de insanlığın kurtarıcısıdır. Tanrı insanlığı günahtan kurtarmak için "biricik oğlunu" yeryüzüne göndermiştir. İsa Mesih "ilâhî planı" yürürlüğe koyacak şekilde insanlığı kurtarışının sembolü olarak önce çarmıha gerilmiş, sonra da "ölülerden kıyam ederek" Baba'nın yanında yerini almıştır. Hıristiyan inancının merkezinde bulunan bu inanç, Hristiyan teolojisi içerisinde işlenerek değişik görüşlerin or-

12 Şuarâ 26/60-62

taya çıkmasına yol açmıştır. Bununla birlikte Hz. İsa ve onun getirdiğine inanılan mesaj, bütün Hristiyanları birbirine bağlayan ortak bir bağ olarak varlığını sürdürmektedir.

Dünyanın en çok mensubu bulunan dinlerinden biri olan Hristiyanlık, Filistin bölgesinde doğmuştur ve kutsal kitabı İncil'dir. Hristiyan tanımı, Yunanca 'hristos'tan gelir ve Mesih'e bağlı demektir. İbranicesi yağlanmış anlamına gelen "Meşiah"tır. Hz. İsa bir Yahudi'dir ve Mesih olduğunu açıklamıştır ancak Yahudiler Davud soyundan olmadığı için ona inanmazlar, reddederler. Yahudi yöneticiler ve Romalılar yaşanan gelişmelerden rahatsız olunca Hz. İsa'nın çarmıha gerilmesi hadisesi vuku bulur. Hristiyanlar bu hadise üzerinden Hz. İsa'yı ilahlaştırırken, Yahudiler bekledikleri Mesih'in her şartta üstünlüğüne inandıkları için Hz. İsa'nın peygamberliğini reddederler ve Hz. İsa'yı adi bir suçlu gibi nitelerler.

Ehl-i Salîb, millet-i tersâ, frenk, ehl-i frenk, nasârâ, nasrânî, frengi gibi isimlerle veya yaşadıkları coğrafyalarla anılan Hristiyanlar, divan şiirinde telmih ve teşbih unsuru olarak kullanılırlar. Divan şiirinde kendi oluşumu içindeki unsurlarla birlikte yer alan Hristiyanlık, İslamiyet dışındaki dinlerle ilgili unsurlar içinde kullanım çokluğu bakımından ilk sıradadır. Bunda iki kültürün coğrafi olarak yakın olması ve yüzyıllar boyunca iç içe yaşamış olmalarının etkisi büyüktür.

Esrâr Dede Dîvânı'nda da özellikle Hristiyanlıkla ilgili unsurların fazlalığı dikkati çeker. Dîvân'daki 11. gazelde, diğer peygamberler ve onlarla ilgili kıssalara, bilhassa Hz. İsa ve İncil'e temas edilir. Hz, Muhammed'in her şeyi değiştirdiği, Luka'nın elinde kalemiyle şaşırıp kaldığı, her yerin baştan sona nurla dolduğu anlatılır.

"Ey mūġ-beçe-i zıbā ey cān-ı dil-i Îsā

Ṣubḥ oldu güneş doġdu geldi dem-i eklisā"

(Esrâr Dede, G.11/1)

"Büt-ḥāne-i ḥüsnüñde ḥaṭ zülfü eder tefsır

İncil yazar künc-i ḳamāmede Yoḥannā"

(Esrâr Dede, G.11/6)

Yukarıdaki beyitler, Esrâr Dede'nin Hristiyanlıkla ilgili bilgilerinin sıradan bir şairinkinden çok daha fazla olduğu ve bu bilgileri şiirlerine yansıttığını göstermesi bakımından önemlidir.

İsa: Hz. İsa, Kur'ân-ı Kerim'de İsa, İbn Meryem ve Mesih şeklinde anılan, kendisine dört büyük kitaptan İncil'in verildiği, Hz. Muhammed'i müjdelediği bildirilen ve "Allah'tan bir ruh ve kelime" olarak vasıflandırılan ancak kul olduğu vurgulanan peygamberdir. Bu nedenle ona "Rû-

hullah" da denir. Kur'ân'a göre Hz. İsa, resullerin en büyükleri olan beş peygamberden dördüncüsüdür.

Hristiyanlığa göre, soyu Hz. Davud'a dayandırılan Hz. İsa, İncillerde Mesih, oğul, iyi öğretmen, haberci, havari, Resul, elçi, Tanrı'nın oğlu Mesih; Tanrı Kuzusu ve İnsanoğlu gibi unvanlarla anılır. Yine, İncillerde havarilerin 12 kişi olduğu, Hz. İsa tarafından tebliğe gönderildiği, ilk kez Antakya'da Hristiyan adıyla anıldıkları ve adı Yahuda olan havarinin, para karşılığında Hz. İsa'yı ihbar etmesi ve yine bu havarinin pişman olarak intihar etmesi ayrıntılı bir şekilde anlatılır. Bu ihbardan dolayı Hz. İsa çarmıha gerilerek, göklere yükseldiği ve Tanrı'nın sağında oturduğu ve ölümünden üç gün sonra yeniden dirilmesi anlatılmıştır (Kiraz, 2014).

Kur'ân-ı Kerim, Hz. İsa'nın çarmıha gerilmesini reddeder ve hikmet sahibi bir nebi, kul ve Mesih olarak vasıflandırır. Çarmıha gerilen kişinin de sureti Hz. İsa'ya benzetilen biri olduğu, gerçek Hz. İsa'nın göğe yükseldiği ve sonra nüzul edeceği haber verilir.[13] Kur'ân-ı Kerim'e göre Hz. İsa'nın annesi Hz. Meryem, Mescid-i Aksa'da vaktini zikir ve ibadetle geçirirken Rûh'ül-Kudüs (Cebrail) ona, bir genç suretinde görünür. Hz. Meryem korkar ve Allah'a sığınır. Rûh'ül-Kudüs, kendisinin Allah tarafından gönderilen bir melek olduğunu ve ona bir erkek evlat müjdelemeye geldiğini söyler. Hz. Meryem şaşırır ve iffetsiz olmadığı ve kendisine bir erkek eli bile değmediği halde nasıl çocuğu olacağını sorar. Cebrail, "Bu Rabbine kolaydır." Diyerek müjdesini tamamlar.[14] Doğum vakti geldiğinde işaret üzerine ıssız bir yere çekilir ve Hz. İsa burada bir kuru hurma ağacının altında dünyaya gelir. Bu mucizevî doğuşu ilk tebrik eden Cebrail, doğumdan sonra Hz. Meryem'den kimseyle konuşmamasını ve Yahudiler tarafından sorulacak sorular için kundaktaki bebeği göstermesini ister.[15] İsrâiloğulları, Hz. Meryem'i kucağında bir çocukla gördüklerinde ona birçok soru sorar, çeşitli iftiralar atarlar. Hz. Meryem'in "Çocuğa sorun!" demesi üzerine bebek İsa, kendisinin Allah'ın kulu ve elçisi olduğunu, ona kutsal bir kitap verileceğini, zekât ve namazla emrolunduğunu, asiliğin ve zorbalığın yasaklandığını, annelere hürmet etmenin gerekli olduğunu anlatır.[16]

Klasik şiirimizde Hz. İsa; "Îsî, Îsâ, Mesîh, Mesîh-i Meryem, Mesîh İbn Meryem, İbn Meryem, Îsâ-yı Meryem, Îsâ İbn Meryem, yetîm-i duhter-i İmrân, Rûhullah, rûh-ı mücerred" gibi isimlerle anılmıştır. Bir 'Ulü'l-Azm' peygamber olan Hz. Îsâ ile ilgili "Divan edebiyatında zikredilen mazmunların büyük bir kısmı beşerî planda ele alınmıştır. Onun çeşitli vasıfları, sevgilinin dudağını, nefesini ve sözlerini; şairin övdüğü diğer kişileri daha iyi anlatmak için kullanılmıştır." (Uzun, 2000, XXII/473-474).

13 Zuhruf 43/61; Nisâ 4/157
14 Meryem 19/16-21
15 Meryem 19/18-20,22-26
16 Meryem 19/27-32

"Divan şiirinde âşık, maşuk, şair ve tabiat anlatılırken Hz. Îsâ'nın mucizelerine birer mazmun ve mefhum olarak sıkça başvurulmuştur. Sevgilinin saçı, kokusu, bakışı, dudağı ve sözü can veren Îsâ'dan adeta birer parçadır." (Kiraz, 2014: 264). Sevgili, bir yandan âşıkların canlarına kastederken diğer yandan kurbanlarına İsevî nefesiyle hayat bağışlar. Âşık ise çile dolu hayatıyla İsa'ya benzer. Şair, şiirini överken özellikle Hz. İsa'nın ölüleri diriltmesi gibi mucizesine göndermede bulunur. Divan şiirinde tabiat bütün unsurlarıyla İsevî bir ruh taşır.

Hz. İsa, Esrâr Dede Dîvânı'nda da çok sayıda beyitte nefesi ile ölüleri diriltmesi, hastalara şifa vermesi, göklere yükselmesi, kıyamete dek yaşayacak olması gibi mucizeleriyle anılır.

"Bilmem o gülfemiñ lebi taṣvır-i cān mıdır

Nev-ḫaṭṭ-ı la'li 'Îsi-i mu'ciz-beyān mıdır"

(Esrâr Dede, G.51/1)

"Ġamla girān olmā uyan la'l-i lebiñden iste cān

'Îsā'yı yanında bulan dil-ḫaste hiç olmaz mı saġ"

(Esrâr Dede, G.137/5)

"'Aşḳ kim ser-nükte-i mażmūn-ı vaḥdetdir bañā

Feyż-i enfās-ı Mesîḥi maẓhariyyetdir bana"

(Esrâr Dede, G.1/1)

Bazı beyitlerde ise övme ve övünme unsuru olarak anılırken Hz. Mevlânâ'nın anlatıldığı bazı beyitlerde de teşbih ve mukayese unsuru olarak yer almıştır.

"Feyżiniñ dil-zindesi Ḫıżr u Mesîḥ-i cāvidān

Teşne-i cām-ı peyāmı āb-ı ḥayvān-ı ḥikem"

(Esrâr Dede, K.1/5)

"Pır-i endışem ḫamūşān-ı naẓarla söyleşir

Sanki Esrār 'Isî-i mu'ciz-beyān taṣvıridir"

(Esrâr Dede, G 57/5)

"Mā'ide-i 'Îsî'ye etmez dimāġ

Ṭabla-ḫor-ı ni'met-i Monlā-yı Rūm"

(Esrâr Dede, K.6/14)

"Mübeşşer oldu İncıl 'içre āyın -i1 semā'ından

Mesîhin remz ü ımāsı Celālü'd-dın-i Rūmî'dir

İşitsinler düşenler derd-i 'aşḳa müjdeler olsun

Zamānınñ Ḫıżr u 'Îsā'sı Celālü'd-dîn-i Rūmî'dir"

(Esrâr Dede, K.8/10-11)

İncil: Hz. İsa'ya verilen ilâhî kitaptır. Aslı "iyi haber, müjde" anlamında Yunanca "euaggelion (euangelion)" dur. Latince'ye evangelium, Fransızca'ya évangile olarak geçmiştir. İngilizce'deki karşılığı ise gospel'dir. Kur'ân'daki adı ise İncil'dir. Kur'ân-ı Kerim'de İncil kelimesi, 12 yerde geçer ve bu ayetlerin tamamında Hz. İsa'nın tebliğ ettiği ilâhî vahyi, Hz. Peygamber döneminde yaşayan Hristiyanların elinde bulunan kitabı ifade eder.

Hristiyanlığın belki de en önemli sembolü olan İncil, klasik şiirde kimi zaman Kur'ân-ı Kerim'in üstünlüğünü ortaya koymak için kimi zaman da tahrif edilmiş bir dinin kutsal kitabı olduğu için anılmıştır (Kiraz, 2014).

Hristiyanlık, İncil adı verilen çok sayıdaki kitap arasından sadece dördünü geçerli sayarak "ilham edilmiş kitaplar" (canon) listesine dahil etmiş, diğerlerini ise reddetmiştir. Bu dört İncil'in Matta, Markos, Luka ve Yuhanna tarafından yazıldığı kabul edilmektedir (Harman, 2000). Yazarlarının isimleriyle anılan bu İncil'ler Esrâr Dede'nin şiirlerine de konu olmuştur. Esrâr Dede, beyitlerinde sevgilinin güzelliğini puthaneye, yanağındaki tüyleri, kâkülünü tefsir eden yazıya benzetir. Ortaya çıkan tabloda Yuhanna bir köşede İncil'i kaleme almaktadır, Luka ise vahdet nazarının nuru karşısında elinde kalem şaşırıp kalmıştır.

"Büt-hāne-i hüsnüñde hat zülfü eder tefsīr

İnçil yazar künc-i kamāmede Yohannā"

"Mahv etdi ekānimi nūr-ı nazar-ı vahdet

Destinde kalem kaldı 'aklın şaşırıp Luka"

(Esrâr Dede, G.11/6-7)

Meryem: Hz. İsa'nın annesidir. Kur'ân-ı Kerim'de ismiyle anılan yegâne kadındır. Babasının adı İmran'dır.[17] Annesinden İmran'ın karısı diye bahsedilmektedir. Diğer İslâmî kaynaklarda Meryem'in annesi Hanne, Fâkûz'un (Fakûd) kızı ve Îşâ'nın (İşbâ', İşî', İşyâ' veya Eşyâ') kız kardeşi olarak geçer. Babasının şeceresi ise İmran b. Mâsân (Yaşehim) şeklinde verilmekte, Hz. Musa'nın soyundan olduğu belirtilmektedir. Kavminin Meryem'e "Ey Harun'un kız kardeşi" demesi de[18] onun Musa ve Harun'un soyundan olduğunu göstermesi bakımından önemlidir (Harman, 2004b).

17 Âl-i İmrân 3/35; et-Tahrîm 66/12
18 Meryem, 19/28

Kur'ân-ı Kerim'e göre Meryem, ailesinden ayrılarak kendisine tahsis edilen yerde yaşarken Rûhu'l-Kudüs (Cebrail) kendisine bir insan şeklinde karşısında görünür ve Meryem korkudan Allah'a sığınarak ondan kendisine dokunmamasını ister. Cebrail ise ona tertemiz bir erkek çocuk bağışlamak üzere Allah tarafından gönderilmiş bir elçi olduğunu bildirir. Meryem'in, kendisine bir erkek eli değmediği, iffetsiz olmadığı hâlde nasıl çocuğu olabileceğini sorması üzerine melek bunun Allah için kolay olduğunu bildirir[19]. Sonuçta Meryem kendisine hiçbir erkek eli değmemişken hamile kalır[20] (Harman, 2000c).

Klasik edebiyatta Hz. Meryem, saflığı, ibadetlerine özeni ve çoğunlukla da Hz. İsa'nın annesi oluşu ile anılır. Şairler tarafından Cebrail tarafından ruh üfürülerek hamile kalışına, babasız çocuk dünyaya getirmesine, doğum esnasında ve doğumdan sonraki olağanüstü hâllerine, karalar giymesine, kiliselerde kucağında bebek İsa ile yapılmış tasvirlerine, buhûr-ı Meryem, rişte-i Meryem ve rûze-i Meryem gibi tamlamalarla telmihler yapılır. Söz, mânâ, tabiat gibi kelimelerle de teşbih unsuru olarak kullanılır.

"Egerçi asla fer'iyyet mu'ahhardır mahabbetde

Velị ma'nịde Meryem feyz-i Îsị'den zuhūr eyler"

(Esrâr Dede, G.72/5)

"Bikr-i dilindeki dem-i feyżi geçirme kim

Rūḥu'l-Emîn Meryem-i ra'nāya bir gelir"

(Esrâr Dede, G. 74/3)

"Doġardı ṭıfl-ı ma'nị Meryem-i dil

Mesıḥā oldu her ḥarf-i dem-i dil"

(Esrâr Dede, M. 1/40)

Kilise: Yunanca "ekklesia" kelimesinden gelen kilise, Hristiyanların kutsal ibadet yeridir. Deyr, eklisa, kilisâ, kenise, savma'a, manastır gibi kullanımları vardır. Önceleri meclis, cemaat gibi anlamlarda kullanılan ekklesia sonraları ibadet yeri anlamında da kullanılmaya başlanmıştır. Zamanla İsa'nın yolunu benimsemiş olanların bir yerde meydana getirdiği topluluklar da kilise diye anılmaya başlanmıştır.

Divan şiirinde genellikle çelîpa, haç, büt, tersâ kelimeleri ile birlikte anılır. İçindeki Hz. İsa ve Hz. Meryem tasvirleri ve ikonları nedeniyle bazı beyitlerde "büthane" şeklinde adlandırılmıştır. Kilise yerine kullanılan deyr kelimesi ise çoğu zaman dünya ve meyhane anlamlarında kullanılmıştır. Divan şairleri kilise (deyr) kavramını genellikle Hristiyanlığın

19 Meryem, 19/16-21
20 Meryem, 19/22

bir unsuru olarak düşünmüşler ve çoğu zaman dini bir mefhum olarak ele almışlardır. Kimi zaman tasavvufi unsurlarla birlikte de anılan deyr, bazı beyitlerde de aşığın gönlü olarak hayal edilmiştir.

Esrâr Dede Divanı'nda kilisenin gönül anlamında kullanıldığı beyitlere rastlandığı gibi bazı beyitlerde teşbih unsuru olarak sevgilinin yüzünün güzelliği kiliseye benzetilmiştir.

"Ol ṣanem geldi derūn-ı sıneye

Şimdi ma'mūr oldu bu deyr-i ḫarāb"

(Esrâr Dede, G.19/6)

"Görenler deyr-i ḥüsnüñde 'izārıñ

Olur şināsı-i büt-ḫāne-meşreb"

(Esrâr Dede, G.22/5)

"Deyr-i ḥüsnüñde o şūḫun la'li cān taṣvıridir

Ḫaṭṭ-ı sebzi ṣaf-be-ṣaf rūḥāniyān taṣvıridir"

(Esrâr Dede, G.57/1)

Ta'mîd (Vaftiz)- Vaftizci Yahyâ: Hristiyanların "Ermiş Johannes" dedikleri Hz. Yahya, Hz. Meryem ile teyze çocuğudur. Hz. İsa'nın isteği üzerine onu vaftiz etmiştir. Bu nedenle "Vaftizci Yahya" diye anılır. Yahudilere gönderilen peygamberlerden olduğundan Mesih'in ve Hristiyanlığın da öncüsü sayılır. Bu nedenle divan şiirinde Hz. İsa ile birlikte anılır.

"Ey ümmet-i nā-bīnā bir sīt gelir çölden

Ben gerçi Mesīhā'yım ta'mīd gerek Yahyā"

(Esrâr Dede, G.11/3)

Çan- Nâkûs: Îsevî sembollerden biri de 'çan'dır. Çan sesleri dua ya da ayin saatini bildirmenin yanında vaftiz, nikâh, ölüm için yapılan dinsel törenlere eşlik ederler. Bunların dışında festivaller, kraliyet ailelerinde doğumlar, orduların zaferi gibi toplum için önemli sayılan olayları da duyururlar. (Güz, 2019).

"Leb-i cān-perveri yādıyla o rūh-ı maḥżiñ

Cān u cān cān deyü feryād edip iñler nāḳūs"

(Esrâr Dede, G.115/3)

Çelîpâ-Haç: Hristiyanlığın esas sembollerinden olan haç (istavroz, put, salip) motifi klasik şiirde sık sık kullanılır. Hristiyan güzeli olduğu düşünülen sevgili, beyitlerde bazen boynunda bazen de elinde haçıyla tasvir edilir (Güz, 2019).

Esrâr Dede de Dîvânı'nda Hristiyanlığın sembollerinden olan çelîpâyı kutsallığına atıfta bulunarak kullanır.

"Zir-i begal Engelyon destinde çelipāsı

Tā künbed-i gerdūndan geldi bu gece Yūnā"

(Esrâr Dede G.11/2)

"Gel çelipā içün etme beni hicrāna düçār

N'olur istavroza gitme bu şeb ey kāfir-hū"

(Esrâr Dede, G.207/4)

Tersâ- Tersâ-beçe: Tersâ, Hristiyan, tersâ-beçe ise Hristiyan çocuğu anlamlarına gelmektedir. Yüzünün kusursuz güzelliği ve masumiyeti ile divan şiirine konu olan tersâ, Esrâr Dede'de de bu anlamıyla kullanılmıştır.

"Tersā-yı mey-fürūş-ı ṣanem-ḫ'ān-ı 'işveye

Rūm'uñ mülükü verse sezādır ḫarāc u bāc"

(Esrâr Dede, G.36/4)

"Düşmesin kimse Ḫudāyā o büt-i tersānıñ

Dîn yaġmalayıcı ṭurre-i ṭarrāresine"

(Esrâr Dede, G. 209/7)

Papa: Hristiyanlık 'ta din adamları günah bağışlamak, yeni doğanları vaftiz etmek, bütün dini ayinleri idare etmek, dini konularda hükümler belirlemek gibi pek çok yetkiye sahiptirler. Papa ise Katoliklerin Vatikan'da oturan en büyük din adamıdır ve Katolik kilisesinin başıdır.

Divan şiirinde Hristiyan din adamlarına verilen isimler genellikle Hristiyanlığa ait diğer kavramlarla birlikte teşbih ve telmih unsuru olarak kullanılır. Kimi zaman da İslamiyetle Hristiyanlık arasındaki mücadelede İslamiyetin üstünlüğünü vurgulamak için mukayese unsuru olarak kullanılır.

"Âb-ı ruhumuz vardır ol şerh-i sudūr eyler

Biñ kerre dalıp çıksın nekbet suyuna Pāpā"

(Esrâr Dede, G.11/4)

Rahip: Ruhbân, pâpâs, peder, papa, deyyâr, pîr-i deyr, patrik, keşiş kelimeleri rahip kelimesiyle birlikte kullanılan ve Hristiyan din adamlarına verilen isimlerdir. İslamiyet'te din adamlığı gibi bir unvan veya makam yoktur. Ancak Hristiyanlıkta rahiplerin dini konularda çok geniş yetkileri vardır. Unvanlarına ve bağlı bulundukları kiliselere göre çeşitli şekillerde giyinirler.

Rahipler, edebiyatta siyah elbiseler giymesi, beline zünnâr bağlaması, erganun çalması, haç takması, geceleri kilisenin mumunu yakması gibi özellikleri ile anılırlar. Deyyâr kelimesi ise bazen meyhaneci anlamında kullanılır. Gece renk dolayısıyla âlem ruhbana benzetilirken, deyr, büt, sanem, eğri haç gibi kavramlarla tenasüb içinde kullanılır (Kurnaz, 1987).

"Āb-ı ruḫumuz vardır ol şerḥ-i ṣudūr eyler

Biñ kerre dalıp çıḳsın nekbet ṣuyuna Pāpā"

(Esrâr Dede, G. 11/4)

"Menba'ı rūḥ-ı Peder ma'deni feyż-i nefes

Nām-ı şerifiñ diyemem olur edebden ba'ıd"

(Esrâr Dede, G. 43/4)

Zünnâr: Dinî bir kimliği temsil eden zünnâr, Hristiyan keşişlerin çıplak ten üzerine kuşandıkları kıldan yapılmış, kaba ve sert kuşaktır. Tasavvufta ise hakiki mahbuba itaat etmek için "söz verme, hizmet kuşağını kuşanma" anlamlarına gelmektedir. Şiirde sevgili kimi zaman belinde zünnârıyla tasvir edilmiştir.

Esrâr Dede, rubaisinde sevgilide Hristiyanlık alametleri varsa şahit olun ki benim de artık Müslümanlıkla işim kalmadı, böylece artık sevgilinin kuşağının kölesiyim, diyerek mübalağa yapar.

"'Îsā'ya müşābih ise çeşm-i yārim

Kalmadı müselmānlık ile bāzārım

Beñzerse eger zülf-i siyāh-ı yāre

Şāhid oluñuz ki bende-i zünnārım"

(Esrâr Dede, R.102)

Sonuç

Divan Şiiri, ortaya çıktığı yüzyıldan günümüze kadar varlığını sürdürmüş ve bir döneme damgasını vurmuş bir edebiyatın mahsulü olarak araştırılmaya değer pek çok yöne ve özelliğe sahiptir. İçinde oluştuğu toplumun kültürüne dair tüm izleri taşıyan klasik şiirimizde daha çok İslam tarihi üzerine metinler kaleme alınmış olsa da Kur'ân'da haber verilen kıssalarla birlikte Yahudilik ve Hristiyanlığa ait anlatılar da yer bulmuştur. Divan şairleri bu anlatılara ait kavramları ortak temalar üzerinden kendi şiirlerinde kullanmaktan çekinmemiş, söz konusu kavramları edebi sanatların da yardımıyla ustalıkla işlemişlerdir. Bu tavır, dönem şairlerinin kendi sanatlarına ne kadar güvendiklerini, farklı anlayışlarla inançlara gösterdikleri saygı ve hoşgörüyü yansıtması bakımından oldukça önemlidir. Oluşturdukları bu sanat tavrı ile sadece şiirlerinin anlam dünyasını

zenginleştirmekle kalmayan şairler, aynı zamanda bu kültürler hakkında ne kadar bilgi sahibi olduklarını da ortaya koymuşlardır.

18. yüzyılın Mevlevî şairi Esrâr Dede'nin Dîvân'ı bu sanat tavrına örnek teşkil edebilecek bir eserdir. Dîvân'da bulunan Yahudilik ve özellikle Hristiyanlığa ait unsurların yoğunluğu konuyla ilgili yapılacak farklı çalışmalara kaynaklık edebilecek kadar yekûn teşkil etmektedir. Hayatına dair elimizde çok az bilgi bulunan Esrâr Dede'nin Dîvânı'ndaki bu unsurlar, şair hakkında merak edilen pek çok bilinmeyene de ışık tutabilecek özelliktedir. Çalışmada Esrâr Dede'nin Yahudilik ve Hristiyanlık dinlerine ait kelime ve kavramları sıklıkla kullandığı tespit edilmiştir. Divan üzerinde yapılacak ayrıntılı tahlil çalışmaları ile hem şairin duygu ve düşünce dünyası hakkında fikir sahibi olmak hem de aktarılan inançlarla ilgili dönemin bakış açısını anlamak mümkün olacaktır. Esrâr Dede Dîvânı'ndan hareketle yapılan bu çalışma genişletilerek başka dîvânlar da tarandığında karşılaştırmalı sonuçlara ulaşılabilecektir.

KAYNAKLAR

Akkuş, Metin (1992). *"Metin şerhi geleneği Tarlan mektebinden Haluk İpekten'e"*, Yedi İklim Kasım, s.32.

Aslan Üzeyir (2007). *"Klasik Türk Edebiyatında Tahlil Çalışmaları"*, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, Cilt 5, Sayı 10.

Aydın, Mehmet (2005). *Ansiklopedik Dinler Sözlüğü*, Konya: NKM (Nüve Kültür Merkezi).

Bayak, Cemal, (2003) "*Divan Şiiri Üzerindeki Akademik Çalışmalar ve Bir Divan İnceleme Metodu Önerisi"*, TUBA, 27/I.

Çavuşoğlu, Mehmed, (2001). *"Necatî Bey Divanı'nın Tahlili ve Sistematik İndeksi"*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1966; baskısı: a.mlf, Necatî Bey Divanı'nın Tahlili,İstanbul: MEB Yayını, 1971; İstanbul: Kitabevi Yayınevi.

Çıban, Mustafa (1994). *"Divan İncelemelerine Farklı Bir Bakış ve Teklifler"*, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi,Yıl: 1, sy. 1.

Devellioğlu, Ferit (2000). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yay.

Dumlu, Doç. Dr. Ömer (1998). *"Yahûdî-Münafık İşbirliği Çerçevesinde Necvâ Kavramı, Kur'an Mesajı"*, İzmir: İlmi Araştırmalar Dergisi, 1(4), 46-54.

Güleç, İsmail. (2007). *"Türkiye Üniversiteleri Türk Dili ve Edebiyatı Bölümlerinde Divan Tahlili Üzerine Yapılan Çalışmalar"*, The Journal of Turkish Studies: Türklük Bilgisi Araştırmaları In Memoriam Şinasi Tekin: Şinasi Tekin Hatıra Sayısı II, yay. Cemal Kafadar, Gönül A. Tekin, XXXI/2.

Gürkan, Salime Leyla (2015). *Yahudilik*, İstanbul, İSAM.

Güz, Selvi (2019). *On Sekizinci Yüzyıl Divan Şiirinde Ulü'l-'Azm Peygamberler*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Harman, Ömer, F. (2000b). *İncîl*. TDV İslâm Ansiklopedisi, 22, 270-276.

---------- (2000c). *Îsâ*. TDV İslâm Ansiklopedisi, 22, 465-472.

---------- (2001b). *Kârûn*. TDV İslâm Ansiklopedisi, 24, 519-520.

---------- (2004b). *Meryem*. TDV İslâm Ansiklopedisi, 29, 236-242.

---------- (2006). *Mûsâ*. TDV İslâm Ansiklopedisi, 30, 207-213.

Horata, Osman (1998). *Esrâr Dede Hayatı, Eserleri, Şiir Dünyası ve Dîvânı.* Ankara. Kültür Bakanlığı Yayınları.

---------- (2019). *Esrâr Dede Dîvânı*. Web: http:// ekitap.kulturturizm. gov. tr, adresinden 05.05.2020'de alınmıştır.

Kiraz, Seydi (2014). *"Türk İslam Edebiyatında Bir Peygamber Portresi: Hz.İsa"*, EKEV Akademi Dergisi, sayı:60 (Yaz 2014).

Kurnaz, Cemal (2012). *Hayâlî Bey Divânı Tahlîli*, Ankara: Kurgan Edebiyat.

---------- (2019). *Ahmet Talât Onay: Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü: Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, Ankara: Berikan Yayıncılık

Pala, İskender (2000). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, İstanbul: Ötüken Yayınları.

Saraç, M. Ali Yekta (1999). *"Divan Tahlilleri Üzerine"*, İlmî Araştırmalar 8,

Sefercioğlu, Mustafa Nejat (1984) *"Nev'î Divanı'nın Tahlili"*, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 1984; baskısı: a.mlf, Nev'î Divanı'nın Tahlili, 1. baskı, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990; 2. baskı, Ankara: Akçağ Yayınevi, 2001.

Tanpınar, Ahmet Hamdi (1997). *19 uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: Çağlayan Kitabevi.

Tarlan, Ali Nihad (1981). *"Metinler Şerhine Dair"*, Edebiyat Meseleleri, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

---------- (1964). *Şeyhî Divanı'nı Tedkik*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası; 4. baskı, Ankara: Akçağ Yayını, 2004

Tolasa, Harun (1969). *"Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası"*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1969; baskısı: a.mlf, Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası, Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 1973; Ankara: Akçağ Yayınevi, 2001.

Tümer, Günay, Küçük Abdurrahman (1996). *Dinler Tarihi*, İstanbul: M.E.B.

Türkiye Diyanet Vakfı. (2007). *Kur'ân-ı Kerim*. Ankara: TDV Yayınevi.

Uzun, Mustafa İsmet (2000). *İsa*. DİA. İstanbul: XXII/473.

Yılmaz, Ozan (2011). *"Enderunlu Fazıl Divanı'nda Yahudilikle İlgili Unsurlar ve Ahdnâme-i Yehûdî-beçe"*, Türkbilig, 2011/22: 1- 30.

Bölüm 83

SİYASETİN BİLİMSELLEŞMESİ VE KAMUOYU ARAŞTIRMALARININ SİYASAL İLETİŞİM SÜRECİNDE KULLANIMI

Süleyman GÜVEN[1]

1 Dr. Öğr. Üyesi, Bozok Üniversitesi İletişim Fakültesi, suleymanguven1@gmail.com

Giriş

Siyasal iletişim sürecinde kamuoyu araştırmaları etkin bir şekilde kullanılan araçlar konumundadır. Bununla birlikte kamuoyu araştırmaları zaman zaman ciddi bir şekilde sorgulanmaktadır. Bu sorgulanmanın temel nedeni kamuoyu araştırma verilerinin hem araştırmayı yapan kurumların hem de kullanılan yöntemlerin güvenirliği ve doğrulanabilirliğidir. Bu bakımdan kamuoyu araştırmalarına öteden beri genellikle kuşkuyla yaklaşılmıştır. Kamuoyu araştırmaları siyasetin bilimselleşmesi süreciyle ele alınması gereken bir gelişmeyi ifade etmektedir. Siyasetin bilimselleşmesi siyasal hayatta uzmanlık bilgisine duyulan ihtiyacın bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Siyasetin bilimselleşmesi kavramı bir akademik araştırma alanı olarak siyaset biliminden farklı bir şeyi ifade etmektedir. Bu durum farklı disiplinlerden oluşan bilimin ve bunları kullanan profesyonellerin siyasal hayatta giderek yoğun bir şekilde kullanılması anlamına gelmektedir. Siyasal hayatta özellikle 20. yüzyılın başlarında ve ortalarına doğru yaşanan iki dünya savaşı, bu savaşlarda kullanılan propaganda araçları ve kamuoyunun öneminin artması, kitle iletişim araçlarında yaşanan gelişmeler ile katılımcı siyasal sistemlerin giderek ön plana çıkmasıyla önemli değişimler yaşanmıştır. Bu bağlamda siyasal alanda ve siyasal iletişim alanında giderek uzmanlık bilgisine duyulan ihtiyaç artmıştır. Bu noktada kamuoyu araştırmaları da birçok disiplinin bilgisinden yararlanarak siyasal hayatta bulunan aktörlere önemli veriler sunan bir araç olmuştur. Bu çerçevede kamuoyu araştırmalarının siyasi parti ve adaylar tarafından siyasal iletişim süreçlerinde kullanılmasının siyasi partiler ve adaylar ile seçmenler ve hedef kitleler açısından benzer ve farklı sonuçları ifade ettiğini söylemek mümkündür. Kamuoyu araştırmaları siyasal partiler ve adaylara seçmen nezdindeki algıları, imajları, oy oranları, oy verme eğilimleri, takip ettikleri siyasetlerin kabul edilirliği, seçim konuları gibi siyasal içerikli şeyler hakkında bilgi edinmeleri ve bu doğrultuda kendilerini yeniden düzenleme veya stratejiler geliştirmek için bir araç fonksiyonu görürken; seçmenler veya hedef kitlelere ise siyasi partilerin veya adayların seçilebilme durumları, oy oranları gibi seçmen kararlarını etkileyebilecek veriler sunmaktadır. Bununla bağlantılı olarak seçim dönemlerinde yoğun bir şekilde kitle iletişim araçları üzerinden siyasal içerikli kampanyalar düzenlenmekte ve söz konusu kampanyaların sonuçları kamuoyu araştırmaları üzerinden test edilmektedir. Bu çerçevede kamuoyu araştırmaları da kampanyanın bir parçası haline getirilmektedir. Kamuoyu araştırma sonuçlarının kitle iletişim araçlarında ve sosyal mecralarda paylaşılması bizatihi kamuoyu araştırmasını kampanyanın bir parçası haline getirmektedir. Bu noktada söz konusu araştırmaların kitle iletişim araçlarında siyasal iletişim amaçlı yayınlanması seçmenler üzerinde doğrudan veya dolaylı bazı etkilere neden olduğu ifade edilebilir. Bu amaçla çalışmada siyasetin bilimselleşmesi bağlamında kamuoyu

araştırmalarının siyasal iletişim sürecinde kullanılması teorik açıdan ele alınıp tartışılacaktır. Çalışma temelde iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde siyasetin bilimselleşmesine değinilerek söz konusu süreci hazırlayan nedenler tartışılacaktır. İkinci bölümde siyasetin bilimselleşmesinin de bir sonucu olarak siyasal içerikli kamuoyu araştırmalarının siyasal iletişim sürecindeki kullanımı ele alınıp tartışılacaktır.

1. Siyasetin Bilimselleşmesi

Weber'e göre bir tarafta bürokrasinin ve askeriyenin uzmanlık bilgisi verilmiş ve teknik olarak eğitilmiş kurmayları, öbür tarafta iktidar güdüsüne sahip ve istenç yoğun liderler arasındaki eksiksiz bir işbölümü, siyasetin bilimselleştirilmesini olanaklı kılacaktır (Habermas, 2001: 80). Weber, çağdaş devletin gelişimiyle birlikte, önce politik araçlara el koyan devletin 20. yüzyılın başından itibaren politik iktidarı, "profesyonel politikacılar" aracılığıyla ukdesine aldığını belirtmekte, profesyonel politikacıların meşruluk kazanmak için uzmanlık bilgisinden destek almalarıyla, yani bilimle işbirliğine gitmeleri halinde "politikanın bilimselleştirilmesi"nin mümkün olabileceğini iddia etmektedir (Weber, 1986: 80; Akt: Köker, 1998: 21). Habermas, günümüzde siyasetin bilimselleştirilmesinin henüz bir olgu olmamakla birlikte olguların fark edildiği bir eğilimi gösterdiğini ve bu gelişmeyi öncelikle devlet siparişiyle yapılan bilimsel araştırmanın çapı ve kamu hizmetlerindeki bilimsel danışmanlığın boyutlarının karakterize ettiğini ifade etmektedir. İktidarın kullanımı ve stratejilerin geliştirilmesi noktasında, bilim adamlarının, kamuoyu araştırmacılarının ve pazarlama uzmanlarının politikacılar ile işbirliğine gittiklerini ifade eden Habermas'a göre, bu işbirliğinin üç modeli bulunmaktadır. Bunlardan ilki, uzmanlarla politikacının işlevleri arasında kesin bir ayrımın olduğu ve politikacının uzmanın bilgisinden yararlandığı ve politik eyleme son karar verici konumda olduğu karar vericilik modelidir. İkincisi, uzmanın politikacıya olan bağımlılık ilişkisinin tersine döndüğü, inisiyatifin tamamen bilimsel analiz ve teknik planlamanın eline geçtiği ve pratik sorunlar hakkında karar vermeyi rasyonelleştirme-bilimselleştirme adı altında ele geçiren uzmanların politikacılara pratikte yalnızca kurgusal bir karar verme etkinliğini bıraktığı teknokratik modeldir. Sonuncusu ise, politikacı ile uzmanın işlevleri arasında kesin bir ayrım yapmak yerine bir meşruluk temelinde ortak ağırlığa sahip oldukları, bir yanda bilimsel uzmanların karar veren mercilere 'danışmanlık' ettikleri, diğer yanda politikacıların bilim adamlarını 'görevlendirdikleri' türde dönüşümlü bir iletişimi olanaklı ve zorunlu kılan pragmatik modeldir. Bu modelde karar sürecine ne uzman tam olarak egemen olmuştur ne de politikacı (Habermas, 2001: 79-83)

Max Weber'in, modern devletlerin bürokratikleşmiş iktidarının oluşturulması olarak kavradığı "rasyonelleştirme"nin yeni bir aşamasına ulaşıldığını belirten Habermas, "Uzmanın politikacıya olan bağımlılık ilişkisi tersine dönmüş görünüyor. Uzmanların şeysel-zorlaması liderlerin kararlarına ağır

basmış gözüküyor." (Habermas, 2001: 79-80) demek suretiyle siyasal süreçte kendisinin tanımladığı ikinci modelin yani uzmanın politikacıya olan bağımlılık ilişkisinin tersine döndüğü teknokratik modelin ağırlık kazandığını öne sürmektedir. Habermas, "İdeoloji Olarak Teknik ve Bilim" isimli kitabında, modern toplumlarda teknoloji ve bilimin giderek artan ağırlığı dolayısıyla, siyasi meşruluğun teknokratik bir ideoloji ile sağlanmaya başladığının altını çizmekte ve bir uzmanlık konusu haline gelen siyasette, 'teknisyenler'den kurulu siyasal danışmanlık mekanizmasının öne çıktığını ve bu mekanizmanın, katılım olanaklarını ortadan kaldırdığını ifade etmektedir. Siyasetin bilimselleştirilmesi için bilimlerin kamuoyu ile ilişkilerinin belirleyici olduğuna dikkat çeken Habermas'a göre, siyasetin üretimi noktasında bilimsel araştırmalara yönelik talebin artması ve bilim adamlarının bu süreçte önemli bir rol üstlenmesi, siyasetin bilimselleştirilmesine katkıda bulunmaktadır (Habermas, 1993: 79-85). Köker ise daha kesin ifadeler kullanmakta ve kitlelerin politik ilgilerinin ölçülmesi amacıyla, 1950'lerden itibaren hızla yaygınlaşmaya başlayan kamuoyu araştırma şirketleri ve araştırma enstitülerinin, devletlerin merkezi idare içinde çalışan araştırmacı topluluklarının, akademisyenlerin, kitlelerin siyasal ilgilerinin ölçülmesi gereğinde uzlaşan "bilimsel" politika anlayışının oluşturulmasına yardım ederek Weber'i haklı çıkarmış olduğunu ve siyasetin bilimselleştirildiğini ifade etmektedir (Köker, 1998: 22). Köker'e göre siyasetin bilimselleşmesi ile siyasal iletişimin ortaya çıkmasının eş zamanlı bir süreç olması, altı çizilecek bir özelliktir. Bunun nedeni, siyasetin bilimselleşmesi sürecinin, sürekli yeni uzmanlık alanları oluşturarak ya da onları akademik alana taşıyarak bilimsellik iddialarını çoğaltmasıdır. Köker, 'uzmanlık' anlayışının ön plana çıkmasıyla, siyasal partilerin her türlü politik etkinlikleri ve seçim kampanyalarının, bu alanda çalışan şirketler ve profesyoneller tarafından yürütülmeye başlandığını ve bu süreçte politik yandaşların saf dışı bırakılmış olduklarının altını çizmektedir (Köker, 1998: 21-23). Bununla birlikte Köker, kitle iletişim araçları ve uzmanlık bilgisi arasındaki bağın siyasal sürece yansımasına da vurgu yapmaktadır. Köker'e göre: "Teknoloji alanındaki gelişmelere bağlı olarak yeni kitle iletişim araçlarının ortaya çıkması ve bunların kapsayıcılıklarının artması, politik pratiklerde 'teknik' düşünmenin gerekliliğine olan inancı tazelemiştir. Bu inanç tazelemesi, politik iletişimde uzmanlık bilgisine olan zaafı daha da körüklemiştir." (Köker, 1998: 23).

Uztuğ'a göre de bu süreçte siyasi parti ya da adaylar ile seçmenler arasında karşılıklı iletişimin kurulmasını sağlama ve yönlendirmede siyasi parti ya da adayların gereksinim duyduğu bilgilendirici ve etkileyici iletişim çabalarının dayandığı temeli belirleyen en önemli özellik "profesyonelleşmenin" gerekliliğidir (Uztuğ, 2004: 25). Medyayı ve medyanın mesleki pratiklerini yakından tanıyan, siyasal mesaj oluşturmada uzmanlaşan, kampanya yönetimi başta olmak üzere her türlü siyasal organizasyonu yönetebilen, kişisel ilişkiler kurmada ve ikna sanatında uzmanlaşan

ve iletişim tekniklerini iyi bilen siyasal danışmanlar, siyasal iletişim sürecinin aktif katılımcıları haline gelmişlerdir (Gurevitch ve Blumler, 1997: 211). Aynı zamanda, bu danışmanlar, siyasal pazarlama yaklaşımı içerisinde, parti içi iletişimin ve organizasyonların sağlanmasından siyasal kampanya stratejilerinin oluşturulmasına kadar her düzlemde söz sahibi önemli bir 'aktör' olarak siyasal alanda güç kazanmaya başlamışlardır. Bu çerçevede, çok çeşitli alanlardan uzmanları içerisinde barındıran siyasal danışmanlar grubu, bir taraftan izlenecek olan politikalar açısından kamuoyu araştırma sonuçlarını değerlendirirken, diğer taraftan, gelecek planları üzerinde çalışarak olası sorunlara yönelik çözüm önerileri geliştirmektedirler. Meyer'e göre, bu koşullarda, bir partinin adına savunulan politikalar ve program konusunda karar alma yetkisi, kademeli olarak parti organlarından, güçleri ve konumları medyayla kişisel, karizmatik ilişkilerine dayanan üst düzey siyasetçilerin etrafındaki danışmanlar çemberine geçmektedir. Böyle bir dönüşümün ardından bağlayıcı kabul edilen tek meşruiyet kaynağı kamuoyu araştırmalarının sonuçları, medyanın oluşturduğu görüş açıklama biçimleri ve kamuoyunun geçici bir anda yakalanan gelgeç ruh halleridir. Amaca uygun düzenlenmiş imajlarla, simgesel eylemlerle ve etkileyici sahte-eylemlerle karşılaştırıldığında, partiler ve genel kamuoyu gibi geleneksel kamusal siyaset alanları güç kaybetmektedir (Meyer, 2004: 77). Savları topluma açık değerlendirme ve kararlara ulaşma olanakları azalırken, bilimi bir güç ve ikna aracı olarak kullanma eğiliminde olan aktörler daha fazla nüfuz sahibi olmaktadır. Köker, seçim kampanyaları süreciyle birlikte daha yoğun bir biçimde ortaya çıkan düşünce ve inanç tarzlarının siyasal bir dile aktarılmasına aracı olan bilimselliğin gücünün, önce ABD'de, sonra Avrupa ülkelerinde hızla kurumsallaştığını, siyasal iletişimin kurucu aktörleri arasına araştırma şirketleri ile bu şirketlerde çalışan bilim adamlarının da girdiğini belirtmektedir. Böylece, bilim adamları, hem politik alış-verişin şekillenmesinde hem de politikacılar ve gazeteciler ile birlikte iktidarın politikalarının ve siyasal kararlarının meşrulaştırılmasında kendilerine açılan alanda önemli bir söz hakkına sahip olmaya başlamışlardır (Köker, 1998: 24-25).

2. Kamuoyu Araştırmaları ve Siyasal İletişim

Kitle iletişim araçları ve sermaye ile iç içe geçmiş bir siyasal hayat, pazarlama teknikleri ve kamuoyu araştırmalarının ağırlıklı olarak kullanıldığı siyasal iletişim süreçleri, kamusal olanı daha görünür hale getirmektedir. Görsel-işitsel kitle iletişim araçlarının gelişmesi, pazarlama yöntem ve tekniklerinin siyasal iletişim sürecinde kullanılması kamuoyunun biçimlenmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Bu çerçevede siyasal iletişim süreçleri de işlev ve biçim olarak dönüşüme uğramaktadır. Kamuoyu araştırmalarının ortaya çıkışı ve siyasal süreçte kullanımının tarihsel sürecine bakıldığında ilk olarak birinci dünya savaşından sonra 1929 dünya ekonomik krizinde kullanılmaya başlandığı görülmektedir. 1920'li

yılların sonunda ortaya çıkan dünya ekonomik buhranı ve bu süreçte güçlenen ve sınır tanımayan Nazizmin ve Faşizmin yükselişleri, propagandanın dönemin diktatörleri tarafından alabildiğine kullanılması kamuoyu araştırmalarına olan ilgiyi de arttırmıştır. Özellikle II. Dünya Savaşı esnasında propaganda faaliyetlerinin önemli bir bileşeni olarak kullanılan kamuoyu araştırmaları bu süreçte önemli bir gelişme kaydetmiştir. 1950 sonrası ise kamuoyu araştırmaları, bilinen ve tartışılan sorunların daha detaylı yaklaşımlarla ele alınmasını gündeme getirmiştir. Bu tarihten sonra da kamuoyu anketleri ve yoklamaları uzmanları cezp etmeye devam etmiş ve anket yapımı, örneklem seçimi ve mülakat gibi benzer sorunlar üzerine yoğunlaşan pek çok araştırma bu dönemde gerçekleştirilmiştir. Bu süreçte benzer bir ilgi de, kitle iletişim araçlarına ve bunların kanaat oluşumu üzerindeki etkilerine yönelmiştir (Bektaş, 2000: 29-30).

Siyasetin bilimselleştirilmesinde önemli bir araç olan kamuoyu araştırmalarının siyasal alanda ilk kullanımı ABD'de 1930'lu yıllara rastlamaktadır. ABD'de 1936 yılında yapılan başkanlık seçimleri öncesinde George Gallup tarafından yapılan kamuoyu araştırması ve bu araştırma sonucunun doğruya yakın çıkması siyasal hayatta yeni bir süreci de başlatmıştır. Bu seçimde, Demokrat Partinin adayı Franklin Roosevelt, Cumhuriyetçi Partinin adayı ise Alfred Landon idi. O dönemin yüksek tirajlı dergilerinden Literary Digest dergisi iki milyonluk bir okur kitlesi üzerinde ampirik yöntemlerle, yani bir kurama değil de yalnızca deneye ve gözleme dayanan yöntemle bir yoklama yapmış ve bu yoklamanın sonuçları -% 54 ile- Landon'un seçileceğini göstermiştir. Buna karşılık George Gallup iki bin kişi üzerinde yeni yöntemler uygulamış ve bu araştırma, büyük bir oy çoğunluğuyla Roosevelt'in başkan seçileceğini ortaya koymuştur. Roosevelt'in oyların % 61'ini alarak başkan seçilmesi bir taraftan Gallup Enstitüsü'nün bilimsel yöntemlerine olan güveni arttırırken öbür taraftan bu gelişme Amerika'da ve dünyada geniş yankılar uyandırmıştır. Böylece politikanın ve seçim kampanyalarının bilimselleşmesinin önü çok sağlam bir şekilde açılmıştır (Topuz, 1991: 211).

20. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren Batı siyasal sistemlerinde ve özellikle de ABD'de kamuoyunun sayısal onayına verilen önem, bu konuda yapılan çalışmaları hızlandırmıştır. Toplum bilimlerde istatistiksel yöntemlerin kullanımı, psikoloji, sosyoloji, siyaset bilimi ve diğer alanlardaki ölçme ve değerlendirme çalışmaları, hem kamuoyunun ilgisini çekmiş hem de kamuoyunun eğilimlerini anlayabilme, kanaatlerini ve düşüncelerini öğrenebilme olanağını doğurmuştur. Sadece toplumsal ve siyasal değil, aynı zamanda ticari nitelikli bir ürünün tanıtılmasına ya da kamuoyunun bu ürün hakkında düşüncelerini öğrenebilme amacına yönelik çalışmalar da ilerleme kaydetmiş, böylece kısa sürede kamuoyu yoklamaları düzenleyen şirketler oluşmuş ve bunun doğal sonucu olarak da yeni bir iş alanı ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte, özellikle seçim tahminleri ile ilgili kamuoyu yoklamalarının önemi artma eğilimi göstermiş, konuyu sadece

kazanç vasıtası olarak gören kamuoyu şirketlerinin değil, siyasal iletişimcilerin ve siyasetçilerin de bu alana önemle eğildikleri, kampanyalarını yoklamaların verileri ışığında sürdürdükleri gözlenmiştir (Bektaş, 2000: 29-30). Sayıları hızla artan kamuoyu araştırma şirketlerinin müşterileri arasına, kısa zamanda medya, siyasi partiler ve/veya adaylar ile kampanya organizasyonunda görev alan uzmanlar ve/veya ajanslar girerken, politikanın bilimselleşmesi süreci de hız kazanmıştır. Kamuoyu araştırmaları ile ilgili verilere, medya haber amaçlı olarak seçim atmosferi ile ilgili durum tespitine ihtiyaç duyarken, siyasetçiler ve kampanya danışmanları ise seçim stratejisini belirleme noktasında gereksinim duymuşlardır. Bilimle işbirliğine giren siyasal partiler, farklı yaklaşım yöntemleri ile (sondaj, monografi, anket, vb. yöntemler) kamuoyunu tanıma olanağına kavuşmuşlardır. Bu bağlamda, politik uğraşın 'etkisi'nin kamuoyu araştırma şirketlerince ölçülmesi, onu pazarlanabilir hale getirirken, politikacılara ve uzmanlara sonuçları görüp değerlendirme olanağını tanımıştır (Köker, 1998: 101). Siyasal partiler ve siyasi liderler için önemli bir enformasyon aracı haline gelen kamuoyu araştırmaları, toplumun gözlemlenmesine ve elde edilen veriler ışığında siyasetçinin söylemini düzenlemesine veya yeniden inşa etmesine, kampanya stratejisini oluşturmasına olanak tanımıştır.

Katılımcı sistemlerde, bilimsel bilginin yanı sıra bilimsel uzmanların ve profesyonellerin en yoğun kullanıldığı zaman dilimi seçim dönemleridir. Bu dönemlerde yoğun bir şekilde yapılan siyasal içerikli kamuoyu[2] yoklamalarıyla seçmen eğilimleri, tutum ve kanaatleri saptanmakta ve bu veriler ışığında seçim stratejisi belirlenerek kampanyalara yön verilmektedir. Kamuoyu araştırma şirketlerince sipariş üzerine yapılan ve sonuçları topluma medya aracılığıyla sunulan bu araştırmaların, kim tarafından yaptırıldığı ve kimlerce finanse edildiği konuları ise her zaman tartışılmaktadır.[3]

2 Kamuyla ilgili siyasaların oluşturulması, denetlenmesi, yürütülmesi ve eleştirilmesine halkın katılması anlamında "kamuoyu" kavramı ilk kez Fransız Devrimi'nden önce Jean Jacques Rousseau tarafından kullanılmış ve Batı literatürüne geçmiştir. Rousseau, kamuoyunu ayrı bir hukuk kaynağı olarak görmektedir. Kamuoyu özellikle seçme hakkının genişlemesi, medeni haklar ve özgürlükleri koruyan anayasalar, siyasal seçimler, sorumlu hükümet ve sivil toplum örgütlerinin ortaya çıkması ile siyasi liderler tarafından dikkate alınmaya başlanmıştır." (Bektas, 2000: 18-19).

3 Genellikle siyasal amaçlı kamuoyu araştırmaları hükümetler, siyasal partiler ile adaylar, yerel yönetimler, medya ve çeşitli baskı grupları tarafından kamuoyu şirketlerine yaptırılmaktadır. Ticari birer kuruluş olan kamuoyu araştırma şirketlerinin nihayetinde kar güden kuruluşlar olmalarından dolayı müşterilerinin isteklerine ve beklentilerine uygun araştırma yapıp yapmadıkları, dolayısıyla güvenilirlikleri hep bir tartışma konusu olmuştur. Bektaş, müşteri olarak medyanın bu konudaki olası tutumunu şöyle açıklamaktadır: "medya yoklama sonuçlarını etkileyebilir, onları istediği yönde yorumlayabilir ve yayınlayabilir. Sonuçta anketleri finanse eden medya olmaktadır. Medya, anketleri özel şirketlere yaptırıyorsa onları etkileyebilir ve istediği sonuçların çıkmasını talep edebilir, neticede medya bir müşteridir. Bunun ötesinde medya şirketlerin gönderdiği tahmin sonuçlarını dilediği gibi yorumlama ve yayınlama özgürlüğüne sahiptir. Başka bir ifade ile medya bu sonuçların tamamını aynen veya bir bölümünü yayınlayabilir ya da bunları hiç kullanmayarak görmezlikten gelmeyi tercih eder. Nihayetinde anketleri hazırlayan şirketler de ticari kuruluşlardır ve bir alım-satım işlemi gerçekleşmektedir. Bazen de nüfuzlu aday ya da siyasal partiler medyayı farklı şekillerde kendi çıkarlarına yönlendirebilirler (Bektas, 2000: 231-232).

Bir siyasal iletişim aracı olarak da kullanılan kamuoyu araştırmaları her seçim döneminde yeniden ortaya çıkmakta ve farklı amaçlara hizmet etmesi için siyasetçiler ve medya tarafından kullanılmaktadır (Göksu, 2017: 391). Kamuoyu araştırmaları doğru, tarafsız ve hile amacı gütmeden yapıldığında siyasal ve toplumsal alana birçok veri sağlayabilmektedir. Bu tür araştırmalar üzerinden gazeteciler seçim kampanyalarının iniş çıkışlarını ve iktidarların popülaritesini adım adım takip edebilmektedir. Siyaset bilimciler, farklı vatandaş gruplarının seçim tercihleriyle ve bu tercihleri açıklayan motivasyonlarla ilgili veri ve bilgileri bu araştırmalardan elde edebilmektedirler. Sosyologların başlıca toplumsal sorunlarla ilgili görüşlerle ilgili oluşan destek veya kaymaları izleyebilmelerini ve değerlerle ilgili gelişmeleri tablolalara dökebilmelerine olanak sağlayabilmektedir. İktidar(lar)da olanlar ve muhalefettekiler için de bu araştırmalar seçimler arasında tarafların aldığı destekte oluşan hareketlerin yanı sıra, önemli iç veya dış politika olaylarının kamu nezdindeki etkisini saptamaktadır. Ayrıca vatandaşların her zaman kendi seslerini duyurabilmesini ve kendi görüşleriyle başkalarının görüşleri arasındaki farkı veya benzerliği görmelerini mümkün kılmaktadır (Esomar, 2006: 2) Ancak bunun uygulamada her zaman böyle çalışmadığını, hile veya manipülatif amaçlar için de kullanıldığı tartışmaları yapılmaktadır.[4] Bu nedenle seçimlere yönelik kamuoyu araştırmalarının güvenilirliği ve tutarlığı her ülkede ve her dönemde tartışma konusu olabilmektedir. Siyasal iletişim sürecinin bir parçası olarak değerlendirilebilecek kamuoyu araştırmalarının sonuçları bağlamında seçmenleri yönlendirmede kullanıldığı yaygın bir kanaattir. Literatürde kamuoyu araştırma şirketlerinin seçim öncesinde siyasal partilerin oy oranlarını açıkladıkları sonuçlar ile seçim sonuçları arasında benzerlikler olmakla birlikte zaman zaman büyük farkların ortaya çıkması nedeniyle seçmenlerin kamuoyu araştırmalarının tarafsızlığı, bilimselliği ve güvenilirliği konusunda kuşkuya düştüğü tartışılmaktadır (Göksu, 2017: 391).

Kamuoyu araştırma şirketleri, ağırlıklı olarak pazar araştırmaları yaparken siyasal partilerin talepleri doğrultusunda gündem araştırmaları ve seçim dönemlerinde seçim anketleri gerçekleştirmektedir. Kamuoyu araştırma şirketleri son yıllarda siyasi konularda gündem yoklamaları yaparak siyasal partilere raporlar sunmaktadırlar. Seçim sonuçlarına yönelik

4 Kamuoyu araştırmaları seçmenlerin yapıları, tutum ve değerleri ile tercihleri hakkında siyasal partilere ve ilgili gruplara çeşitli veriler sağladığı kadar, seçmenlerin davranışını yönlendirebilmesi, onlar üzerinde değişik etkiler oluşturabilmesi açısından da önem taşımaktadır. Bir görüşe göre seçimlerden önce yapılan kamuoyu araştırmaları, seçmenler, adaylar ve parti taraftarları üzerinde olumlu ya da olumsuz etkiler ortaya çıkarabilmektedir. Siyasal alanda yapılan kamuoyu araştırmalarının olumsuz etkilerinden kaygılanan ve genel anlamda bunların gizli bir politik amaca hizmet ettiklerini, bu amaçların ortaya çıkarılması içinse özel bir gayret gerektiğini belirtenler olduğu gibi; bilimsel ve güvenirliği güçlü, yönlendirme niyeti taşımayan araştırmaları kampanyanın önemli bir bölümü görerek yararlı kabul edenler de bulunmaktadır. (Kalender, 2000:108).

araştırmalar özellikle seçimlere yaklaşıldıkça yoğunlaşmakta ve çeşitli iletişim kanalları üzerinden yayınlanarak gündem oluşturulmaya çalışılmaktadır. Seçim kampanyaları süresince siyasal parti liderleri, sözcü ve temsilcileri katıldıkları televizyon programlarında ve verdikleri röportajlarda kendilerinin yaptırdığı son anket sonuçlarını kamuoyu ile paylaşarak partilerinin son durumlarını ortaya koymaktadır. Ancak paylaşılan sonuçlara bakıldığında kendi partilerinin daima yükseliş trendinde olduğu ya da oylarının arttığı araştırma sonuçlarının medyaya yansıdığı görülmektedir (Göksu, 2017: 391-392). Bu çerçevede kamuoyu araştırma sonuçlarının hile veya manipülasyon amaçlı kullanılması da sıklıkla gündeme gelmektedir. Kamuoyu araştırmalarının ve kitle iletişim araçlarının siyasal alanda sıklıkla kullanılması ve temel araçlar haline gelmesi beraberinde önemli bazı sorunları da gündeme getirmektedir. Siyasetin giderek siyasetçi, medya ve kamuoyu araştırmaları arasında biçimleniyor olması söz konusu bu üç aktör arasında yaşanan çıkar çatışmalarını da ortaya çıkarmaktadır. Bu durum siyasal iletişim sürecinin doğru ve sağlıklı işlemesini engelleyen en önemli sorunlardan biridir.

Kamuoyu araştırmalarının önemli bir sorunu, elde edilen veriler üzerinde kolaylıkla işlem yapılarak gerçek sonuçların değiştirilebilmesidir. Bununla birlikte deneklere sorulan soruların soruluş şekli de kamuoyu araştırmalarının sonuçlarını etkilediğinden güven sarsıcı bir yol olarak görülmektedir. Öbür taraftan kamuoyu araştırmalarını ticari bir amaç doğrultusunda yapanlar açısından, elde edilen verilerin hangilerinin tutarlı, hangilerinin tutarsız olduğunun netleştirilmesi önemli değildir. Çünkü çıkacak sonuçların onlar için bağlayıcı bir niteliği yoktur. 'Halkın ne düşündüğünü' bize yüzdelerle ileten ve araştırmacı tarafından düzenlenmiş sorulara verilen yanıtlardan oluşan kamuoyu araştırmalarının bilinen en önemli özelliğinin, yanıtlarının ve sorularının nasıl ve kim tarafından hazırlandığıyla büyük ölçüde bağlantılı olduğunu belirten Sartori'ye göre, kamuoyu araştırmalarının, öngörüldüğü gibi 'halkın ne düşündüğü'nün bir ifadesi olduğunu söyleyebilmek mümkün değildir. "Bu araştırmalar halkın sesinin ifadesi olan bir gücün yansıması değil, tam tersi, medyanın halk üzerindeki etkisinin bir göstergesidir ve bu etki gerekli ve yararlı kararları engellerken, zayıf, karmaşık ve yönlendirilmiş görüşlerin kamuoyu kanaatleriymiş gibi algılanmalarına ve hatalı kararlar verilmesine neden olur"(Sartori, 2004: 58-59). Bu doğrultuda kamuoyu kavramının da sorgulandığı görülmektedir. 'Kamuoyu'nun gerçekte var olup olmadığı konusu, özellikle de bu konuyu en yakından izleyen çevrelerin, yani siyaset ve toplumbilimcilerin ciddi bir şekilde kafalarını kurcalamıştır. Pierre Bourdieu, çok tartışılan ama, hâlâ bu konuda kaynak gösterilen "Kamuoyu Yoktur" isimli çalışmasında özellikle kamuoyu araştırmalarını hedef alarak "kamuoyu yoklamaları yapanlar ya da bu yoklamaların sonuçlarını kullananlar tarafından üstü kapalı bir biçimde benimsenen kabul çerçeve-

sindeki kamuoyu" (Bourdieu, 1995: 188)'nun var olmadığını belirtmektedir. Bunun nedeni de kamuoyu araştırma kuruluşlarının yaptığı gibi, aynı tür soruların, toplumsal köken, kültürel birikim, siyasal eğilim vb. açısından kesinlikle türdeş olmayan bir gruba sorulması ve alınan cevapların alt alta konarak toplanması, bütün kişilerin belli bir konuda bir görüşe sahip olduğu, herkesin kendisine sorulan soru üzerine düşündüğü (ya da düşünebileceği) ve toplumsal olarak bütün görüşlerin birbirine eşdeğer olduğu anlamını içermektedir. Bu şekilde davranmakla araştırma şirketleri, genel (ve gerçekte var olduğu kanıtlanmamış olan) bir kamuoyu uğruna, özel/özgün bir kamuoyunu, siyaset biliminde geleneksel olarak "çıkar ve baskı grupları" olarak isimlendirilen grupların görüşlerini ihmal eder hale gelmişlerdir (Tufan, 1995: 22-23). Bu bakımdan ele alındığında kamuoyu olarak ifade edilen durumun gerçekte kamuoyunu ne kadar yansıttığı sorusu gündeme gelmektedir. Bununla birlikte uygulamada bu tür sorulara çok fazla değinilmemekte ve yapılan araştırmalar genellikle "kamuoyu" şeklinde ifade edilmektedir. Bu durum özellikle siyasal iletişim sürecinde yaygın bir şekilde kullanılmaktadır.

Basının, özellikle de görüntüsel basının, bizzat hesaba katmak zorunda olduğu kamuoyu yoklamasıyla aynı doğrultuda hareket ettiğini ve bu yoklamaların, seçmenle doğrudan, aracısız bir ilişki kurduğunu belirten Bourdieu'ya göre, bu ilişki, kanaatleri oluşturmak ve önermek için vekâlet verilmiş bireysel ya da kolektif (siyasi partiler ve sendikalar gibi) bütün edimcileri oyun dışı bırakır. "Bütün vekâlet sahiplerini ve bütün sözcüleri "kamuoyu"nun meşru ifadesinin tekeli üzerindeki iddialarından ve aynı anda da, kendilerine vekâlet verenlerin gerçek ya da varsayılmış kanaatlerinin eleştirel bir oluşumuna çalışma yeğinliklerinden yoksun bırakmaktadır" (Bourdieu, 1997: 86). Böylece siyasal alanın özerkliği de azaltılmaktadır. Champagne'e göre, Seçimlerden önce yapılan ve oylamadan öncesi haftalarda adayların ve bu adayları destekleyen toplumsal kategorilerin konumlarını belirten araştırmalar, kuşkusuz, çeşitli adayların kampanya stratejilerinde belli bir rasyonalizasyon sağlarlar ama, zaten siyasal mantığın güçlü bir biçimde çağrıştırdığı hileli bir tutumu da büsbütün güçlendirirler. Seçmenlerin ne istediklerinin saptanmasını sağlayan kamuoyu araştırmaları yokken, siyaset adamları, kendileri açısından, en azından bir "iç pusula", bireysel bir psikolojik güven ve siyasal program yerine geçen kanaatlerine güvenebilirlerdi. Siyaset bilimciler araştırmacılar, bugün yaptıkları gibi, siyaset adamlarına, çoğunlukla ancak kampanya sırasında geçerli olan, bir siyasal söylem oluşturmakta yardım etme amacıyla, pazarlama uzmanları tarzında, seçmenler açısından, "geçerli olan" temaları, araştırma yoluyla saptamak için hizmet sattıklarında, siyaset adamlarında, bir tür "cazibe endişesi" uyandırır ve siyasal arz yerine, -araştırmalarda elde ettikleri biçimiyle- siyasal talebe öncelik verirler. Siyasal tartışmalara açıklık getirmek ve gerçek sorunları ortaya çıkarmak şöyle

dursun, siyaset bilimciler, aynı anketlerden hareketle hazırlandıkları ve aynı kaygıları taşıdıkları için, birbirine benzeyen seçim kampanyalarının üretilmesine neden olurlar. Sonuç olarak, araştırmalar, farklı seçmen kategorilerinin siyasetle olan ilişkileri çerçevesinde daha iyi anlaşılmalarını sağlamaz, yalnızca, onların nasıl "tuzağa düşürülebileceği"ni ortaya çıkarırlar. Ve bizzat basının, dönemsel olarak, bu tür demogojik uygulamaları suçlaması, aslında, yalnızca, demokrasi için çok daha tehlikeli demagoglara atlama taşı oluşturabilecek gizli bir anti-paramentarizmi beslemeye yarar (Champagne, 1991: 46-47). Köker ve Kejanlıoğlu'na göre "Medyanın kamuoyu yoklamalarının sonuçlarına gösterdiği ilgi, bu yoklamaları yapan kuruluşların hangi amaçla bunları yaptıklarına yönelmemektedir. Denetlenmemiş bir bilgi türü olarak bu tahmini sonuçlar, medyanın dilinde neredeyse kehanet niteliği kazanmaktadır." (Köker ve Kejanlıoğlu, 2004: 50). Kamuoyu yoklamalarına indirgenmiş politikanın politik etkinliğin kendisiyle sonucunu birbirine karıştırmak olacağına değinen Bongrand ise, doğal yapıdaki tek gerçek araştırma olan ve seçimlerinin yasal damgasını içermeyen kamuoyu araştırmalarının yalnızca politik fikirlerin fotoğrafları olduğunu belirtmektedir. Bongrand, "Araştırmacıların durum saptamaları politikacılar açısından 'eylemlerinin önermeleri' olarak kabul edilip onları izleyeceklerinden beklenmedik tepkiler de alabilirler. Kamuoyu yoklamalarının, karar mercilerinin gerektiği anda gerekli seçimi yapmasına yol gösterdiği kesindir. Mucizevi bir ilaçmışçasına aşırı kullanımlarıysa politik yaşamın yoz bir etkisi olarak görülebilir"(Bongrand, 1992: 25-26) demektedir.

Champagne'e göre, sürekli bir biçimde yapılan ve teknik açıdan pek karşı çıkılamayacak bir düzeyde olan, oy verme eğilimine ilişkin araştırmalar, yasal olarak, kazanılmış sonuçları, kısmen tehlikeye düşürme eğilimindedirler. Bilimsel önemi, neredeyse sıfır ama siyasal randımanı yüksek olan bu araştırmalar, temsilî siyaset sisteminin bilfiil ruhuna aykırı olarak, siyasal yaşamı, "sürekli seçim" konumunda bırakırlar: Milletvekilleri, yasal olarak beş yıl için seçilmiş olmakla birlikte, artık meşrulukları, seçim araştırmaları ve kişisel imaj araştırmalarının, neredeyse, aylık sonuçlarına, giderek, daha da bağımlı kılınmaktadır. Yöneticiler, artık, "kendilerini kanıtlamak" ve "yaptıkları işlere göre yargılanmak" için bir döneme sahip değil, üstelik "taban"ın değerlendirmesi bile olmayan bir tür gündelik ölçüme tabidirler. Basının bol bol yayımlayıp yorumladığı ve siyasal partilerin kurmayları arasında tahlil edilen eğrilerde ("hükümet politikasının kabulü", "güven", "sağ-sol ilişkisi"nin değişimi, vb. eğriler) dile gelen, bugün bile, geniş ölçüde, konudan habersiz kişilerden, ortamından kopuk bir biçimde alınan ve kendi çıkarları doğrultusunda yorumlanan yanıtları çekip çıkaran siyaset profesyonellerinin çarpıtıcı stratejilerinin sonuçlarıdır (Champagne, 1991: 46-47). Bu çerçevede seçim kampanyalarından önce ve seçim kampanyaları sürecinde siyasi parti veya aday-

ların yapmış oldukları kamuoyu araştırmalarının yoğunluğu, "anketlerin tiranlığı" gibi bir algının ortaya çıkmasını da beraberinde getirmektedir.

Kanaatleri öğrenme konusunda kamuoyu araştırmaları her ne kadar önemli bir yere sahip olsalar da anketlerin serbestçe yapılma ve yayınlanma hakkı kimi nedenlerden dolayı siyasi iktidarlar veya kurumlar tarafından ihtilaf konusu yapılmaktadır. Kendi popülerlik değerlendirmelerindeki değişimleri hevesle inceleyen aynı liderler, zaman zaman tehlikeli addettikleri "anketlerin tiranlığından" huzursuz olmakta ve seçmenleri kamuoyu araştırmalarına atfedilebilecek herhangi bir manipülasyon riskinden koruma endişesi gütmektedirler. Bundan dolayı son zamanlarda bazı Avrupa ülkeleri, seçim anketlerinin uygulanması ile ilgili belli bazı düzenlemelere gitmişlerdir. Bu düzenlemeler genellikle kamuoyu araştırmalarının yayınlanmasının kısıtlanmış[5] olduğu bir seçim öncesi dönemi şartı koymaktadır. Bu düzenlemenin gerekçelerinden biri de vatandaşı, aklını karıştırabilecek veya seçme özgürlüğüne müdahalede bulunabilecek bir aşırılıktan koruma yolunda varsayılan bir gereksinimdir. Bu gibi düzenlemelerin uygulamadaki sonuçlarını gördükten sonra bu politikaların etkisine dair bir ön değerlendirme yapmak mümkün görünmektedir. Avrupa'da en eski geçmişe sahip ülkelerden biri olan Fransa deneyiminde görüldüğü kadarıyla, hakim organ, bazı şüpheli kuruluşları hizaya getirmeyi başarmış olmasına rağmen yine de bir başka kamu kuruluşunun, İçişleri Bakanlığına bağlı "Service des Renseignements Généraux" (Genel İstihbarat Servisi)'nin dezenformasyon çabalarını engelleyemediğini itiraf etmek zorunda kalmıştır. Yanıltıcı anketlerin yayınlanmasıyla kamuoyunu manipüle etme yönünde en bariz kanıtlanmış çabanın Fransa'daki kaynağı bu olmuştur. (Esomar, 2006: 2)

Bu konuda Belçika, dört hafta olarak belirlenen sansür süresi konusunda en uç örnektir. Bu ülkedeki deneyimden edinilen izlenime göre ise, sansürün neden olduğu sessizlik, özel menfaat gruplarının manipülasyonunu, serbest ve potansiyel olarak çelişkili bilgiye göre çok daha fazla teşvik eder görünmektedir. 1985 Meclis Seçimleri sırasında bu düzenleme ilk kez uygulandığında, düzenlemeyle bu konuda karanlıkta bırakılanlara kıyasla yayınlanmamış kamuoyu araştırmalarına erişerek avantaj elde eden kişilerin bu karartma döneminde borsada güçlü spekülasyon yaptıkları düşünülmektedir. Bu tür düzenlemelerin yürürlüğe konmasının ardındaki iyi niyetlere karşın bu ve diğer talihsiz sonuçlar, yukarıda da ifade

5 Söz konusu kısıtlamaların varlıklarını sürdürmeleri internetin yaygınlaşmasıyla çok ciddi bir tehdit altındadır. İnternetin çok hızlı bir şekilde yayılması, kamuoyu araştırmalarının geniş kapsamlı yayınlanmasını engellemeyi neredeyse imkânsız kılan çok önemli bir faktördür. Düzenlemelerin, yazılı ve sesli-görüntülü medyanın yerel ölçekte yayın yapmasını yasakladığı dönemde kamuoyu araştırmaları internet üzerinden dünya çapında yapılabilmekte ve yayınlanabilmektedir -yapılmış ve yayınlanmıştır da. (Esomar, 2006: 2) Bu noktada internetin söz konusu kısıtlamaları neredeyse işlevsiz hale getirdiğini söylemek mümkündür.

edildiği üzere seçim öncesi araştırmaların yayınlanmasıyla kamuoyunun manipüle edilmesinin gerçekten mümkün olduğu varsayımının olmasıdır. Bunun gerçekleşmesi için manipülatörün, itibarları söz konusu olan pek çok rakip araştırma kuruluşunu ve güvenilirlikleri töhmet altına girecek olan pek çok rakip gazeteyi suç ortaklığına ikna etmesi gerekir. Pratikte, araştırmaları bu yolla manipüle etme çabaları genellikle başarısız olmuştur (Esomar, 2006: 2); lâkin bu süreçte devlet olanaklarını kendi siyasi çıkarlarını gerçekleştirmek ve rakiplerinin kazanmasını engellemek için kullanmak isteyecek siyasi kişi veya iktidarların da olma potansiyelini unutmamak gerekmektedir. Bununla bağlantılı olarak sermaye ve siyasal alanın giderek iç içe geçmesi de manipülatif amaçlı kamuoyu araştırmalarının yayınlanmasının gayet mümkün olduğunu bize göstermektedir. Bu noktada dikkat edilmesi gereken bir husus da sadece belli bir seçim dönemi için kamuoyu araştırma şirketleri ve medya organlarının da kurulma olasılığının olmasıdır.

Kamuoyu araştırmaları, büyük tartışmalara yol açsa da siyasal hayatta özellikle siyasal iletişim sürecinde çok sık kullanılmaktadır. Siyasal hayatta kamuoyu araştırmalarından oy verme eğilimleri, parti liderleri hakkındaki algılamalar, hükümetin performansı, siyasi parti veya aday imajları, seçim konuları ve benzeri siyasal içerikli şeyler hakkında bilgi edinmek veya stratejiler geliştirmek için yararlanılabilmektedir Kamuoyu araştırmaları, geleneksel pazarlamada sadece üreticiye bilgi vermektedir. Oysa siyasal hayatta kamuoyu yoklamaları parti/adaya bilgi vermenin yanı sıra seçmene de bilgi sağlamaktadır. Sağlanan bu bilgiler siyasal pazarlama sürecinde seçmeni etkileme veya seçmende belli bir algı oluşturma amacı da taşımaktadır. Kamuoyu araştırmalarından elde edilen bilgilerin seçmen davranışı üzerindeki etki düzeyi[6] hakkındaki incelemeler tartışmalı da olsa en azından seçmenin zihninde belli bir imajın oluşturulmaya çalışıldığını ifade etmek mümkündür. Bununla birlikte kamuoyu yoklamaları ile kampanyaların etkilerini birbirinden ayırmak mümkün gözük-

6 Kamuoyu araştırmalarının etkileri konusunda yapılan araştırmalarda, nasıl bir etkilemenin ağırlık kazandığı noktasında, etki araştırmalarının zorluğunun da bir neticesi olarak, bir belirginlik bulunmamaktadır. Kamuoyu araştırmalarının partiler ve seçmenler üzerindeki doğrudan veya dolaylı etkileri kesin olarak ölçülemese de kamuoyu araştırma sonuçlarının seçmen tercihini veya siyasi parti ve adayın kararlarını belirlemelerinde önemli bir araç olduğunu ifade etmek mümkündür. Partilerinin veya kendilerinin imajlarını, oy oranlarını güvenilir kamuoyu araştırmalarıyla tespit eden aday veya yöneticilerin moral ve motivasyonları etkilenebilmekte ve sonuçlara bağlı olarak stratejiler geliştirmeye çalışabilmektedirler. Kamuoyu araştırmaları ayrıca finans kurumları ile özel girişimcilerin davranışlarını ve siyasal gündemi yoğunlukla etkilemektedir. Finans kurumları ile özel girişimciler, bir seçimin içerdiği siyasal belirsizlik sebebiyle genellikle gergin olmakta ve kamuoyu araştırma sonuçları doğrultusunda bir aday veya partiyi destekleme ya da kaçınma eğilimi göstermektedir. Bu kuruluşların yapacağı çalışmalar da, dolaylı olarak seçmen tercihleri üzerinde etkili olabilmektedir. (Kalender, 2000: 109-111). Özellikle sermaye ve siyasal alanın iç içe geçmiş olduğu sistemlerde güvenilir kamuoyu araştırmaları özel sektörün ve sermaye sahiplerinin karar almalarında çok önemli bir rol oynamaktadır. Bu çerçevede sermaye ve siyasal alanın iç içe geçtiği Amerikan Başkanlık seçimlerinde bu durum çok daha açık bir biçimde görülebilmektedir.

memektedir (Bayraktaroğlu, 2002: 74). Bu noktada üzerinde durulması gereken önemli bir konu kamuoyu araştırma sonuçlarının doğrudan veya dolaylı etkisinin olduğunu kabul eden belli bir araştırmacı kesimin varlığıdır. Bunlara göre kamuoyu araştırmaları sonuçlarının yayınlanmasının farklı ülke, zaman ve şartlarda insanlar ve seçmen tercihleri üzerinde dolaylı ve doğrudan etkileri bulunabilmektedir. Kamuoyu araştırmalarının seçmenler üzerindeki doğrudan etkilerini; gözde olana yönelme etkisi (Bandwagon effect), zayıfa destek etkisi (underdog effect), kamçılanma etkisi (lash effect), oyu geride görünen parti seçmeninin sandığa gitme oranını artırma etkisi, küçük partinin varlığını fark etme ve oy verme etkisi, barajı geçme tehlikesi olan partiyi destekleme veya desteklememe etkisi şeklinde sıralayanlar bulunsa da, çoğunluk gözde olana yönelme ve zayıfa destek etkisi şeklinde iki grup etki üzerinde yoğunlaşmaktadır. (Kalender, 2000:108-109).

Gözde olana yönelme etkisi, kısaca bir seçim yarışında önde görünen parti veya adayın seçmenler tarafından desteklenme eğilimini ifade etmektedir. Bunun temelinde herkesin böyle bir davranışta bulunuyor olmasının oluşturduğu etki ile insanların kaybeden tarafta yer almama eğilimi bulunmaktadır. Kamuoyu araştırma sonuçları bir parti veya adayı önde gösterdiği zaman, bir kısım seçmen bu aday veya parti lehinde oy kullanabilecek ve gözde olana yönelme etkisi ortaya çıkacaktır (Kalender, 2000: 109). Bu durumun olumsuz bir yansıması da bulunmaktadır. Bu noktada seçmen kendi desteklediği siyasal partinin ya da adayın ezici bir oranla kazanacağını görmesi veya buna kanaat getirmesi üzerine seçimi kaybetmekte olan partinin ya da adayın durumuna bakarak kendi çalışmalarını aksatabilir veya oy kullanma zahmetine katlanmayabilir (Göksu, 2017: 392-393).

Zayıfa destek etkisi[7] ise; seçimlerde bir parti veya adayın önde gittiğini gösteren bir kamuoyu araştırmasının kararsız seçmenleri, bu aday veya partiye muhalif olanların etrafında toplanmaya doğru itmesini belirtmektedir. Ayrıca kararsız seçmenlerin yanında, araştırma sonuçları doğrultusunda önde görünen parti veya adaya karşı muhalefet içinde bulunan seçmenler, parti veya adaylarının kazanma şansını çok zayıf bulduklarında, kendilerine en yakın gördükleri başka bir aday veya partiyi destekleyebilmektedir (Kalender, 2000: 109). Bununla birlikte daha önce zayıf oldukları ve seçimi kazanamayacağı gerekçesiyle başka siyasi parti

7 Zayıfa destek etkisiyle ilgili bir örnek olarak, İngiltere'de 1983'te yapılan Bermondsey ara seçimleri verilebilir. Bu bölgede İşçi Partisi'nin oyları yüksek olmasına rağmen, gösterilen aday popüler bulunmamaktadır. Seçim öncesinde yayınlanan kamuoyu araştırması sonucunda İşçi Partisi adayı önde gözükmekte (%37), peşinden Alliance (%25) ve Real Labour adayları gelmektedir. Takip eden araştırma sonucunda İşçi ve Alliance partisi adayları başa baş gösterilmiş (%30) ve bir televizyon kanalından yayınlanmıştır. Seçime birkaç gün kala bu sonuçlar gazetelere yansımış ve sonuçta Alliance %58'le yarışı kazanmıştır. Bu durum, kamuoyu araştırmalarının seçimlerin nihai sonucunu etkilediği görüşünü ortaya çıkarmıştır (Kalender, 2000: 110).

veya adaya yönelen seçmenler de kritik durumda bulunan siyasi parti veya adaylarına tekrar geri dönebilmektedirler.

Sonuç

Kamuoyu araştırmalarının siyasal iletişim sürecinde kullanılması siyasetin bilimselleşmesinin sonuçlarından biri olarak kabul edilmektedir. Buna göre siyasal alanda uzman bilgisine duyulan ihtiyaç gün geçtikçe artmıştır. Özellikle kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması, Birinci ve İkinci Dünya Savaşları'nda propaganda tekniklerinin yoğun bir şekilde kullanılması ve bunların hedef kitleleri yönlendirmede etkili birer araç haline gelmeleri ile kamuoylarının önem kazanması siyasal alanda da kamuoyu araştırmalarına ihtiyacı doğurmuştur. İçinde bulunduğumuz dönemde kamuoyu araştırmaları ve kitle iletişim araçlarından yoksun bir siyasal iletişim sürecinden bahsetmek neredeyse imkânsız görünmektedir. Siyasal alan ve siyasal iletişim süreci her ne kadar sadece kitle iletişim araçları ve kamuoyu yoklamaları üzerinden yürümese de geleneksel uygulamalarının önemli ölçüde değişikliğe uğramış olduğu da bir gerçektir. Siyasal konuların, siyasi partilerin ve adayların, kamusal alanda daha çok görünür kılınması bakımından, kamuoyu araştırmalarının özellikle televizyonda, internet haber sitelerinde yayınlanması, sosyal medyada dolaşıma sokulması ve sürekli olarak vurgulanmasının önemli bir payının olduğunu söylemek mümkündür.

Kamuoyu araştırmalarının siyasal alanda sıklıkla kullanılmasına yönelik değerlendirmelerde farklı bakış açılarının olduğunu ifade etmek gerekmektedir. Bu konuda eleştirel bir yaklaşımı benimseyenler olduğu gibi destekleyici bir yaklaşımı benimseyenler de mevcuttur. Eleştirel bir yaklaşımla konuyu ele alanlar genel olarak siyasal alanın giderek teknikleşmesi, uzmanlık bilgisine olan ihtiyacın artması ve bunun belli bir bağımlılık oluşturması üzerine yoğunlaşmaktadır. Bu süreç giderek profesyonellerin alana hâkim olmasını beraberinde getirmektedir. Profesyonellerin alana hâkim olmaya başlaması ile söz konusu profesyoneller tarafından kamuoyunun yönlendirilmesi, biçimlendirilmesi, siyasal alanın gerçek gündemlerden saptırılma tehlikesi ortaya çıkmaktadır. Bu noktada pratikte kamuoyu araştırma sonuçlarının hile veya manipülasyon amaçlı kullanılmasıyla karşılaşılmakta ve bu nedenle de kamuoyu araştırma sonuçlarının güvenirlikleri sıklıkla sorgulanmaktadır. Siyasetin giderek siyasetçi, medya ve kamuoyu araştırmaları arasında biçimleniyor olmasının, söz konusu bu üç aktör arasında yaşanan çıkar çatışmalarını da ortaya çıkardığını ifade etmek yerinde olacaktır. Bu durum siyasal iletişim sürecinin doğru ve sağlıklı işlemesini engelleyen en önemli sorunlardan biridir. Bununla bağlantılı olarak sermaye ve siyasal alanın giderek iç içe geçmesi de manipülatif amaçlı kamuoyu araştırmalarının yayınlanmasının gayet mümkün olduğunu bize göstermektedir.

Kamuoyu araştırmalarının siyasal alanda kullanılmasının olumlu yanlarını ön plana çıkaranlara göre ise kamuoyu araştırmaları doğru, tarafsız ve hile amacı gütmeden yapıldığında siyasal ve toplumsal alana birçok veri sağlayabilmektedir. Bu tür araştırmalar üzerinden gazeteciler seçim kampanyalarındaki durumu, iktidar ve muhalefet arasındaki çekişmeleri, iktidarların kamuoyu gözündeki yerlerini çok daha rahat takip edebilmektedirler. Siyaset bilimi, sosyoloji gibi alanlarda bulunanlar da siyasal ve toplumsal değişim ve dönüşümü kamuoyu araştırmaları üzerinden elde ettikleri verilerle daha rahat analiz edebilmektedirler. Bununla birlikte özellikle seçmen pozisyonunda bulunan vatandaşlar siyasi partilerin veya adayların seçilebilme durumları, oy oranları gibi kendi kararlarını etkileyebilecek verilere sahip olabilmektedirler. Kamuoyu araştırmaları siyasal partiler ve adaylara seçmen nezdindeki algıları, imajları, oy oranları, oy verme eğilimleri, takip ettikleri siyasetlerin kabul edilirliği, iç ve dış politikaları ve seçim konuları gibi siyasal içerikli şeyler hakkında bilgi edinmeleri ve bu doğrultuda kendilerini yeniden düzenleme veya stratejiler geliştirmek için bir araç fonksiyonu görmektedir.

Sonuç olarak siyasetin bilimselleşmesiyle ortaya çıkan çıktılardan birinin de kamuoyu araştırmalarının siyasal iletişim sürecinde sıklıkla kullanılmaya başlanması olduğunu söylemek mümkündür. Ancak, genel olarak mevcut siyaset tasavvuru çıkar eksenli ve iktidar savaşının verildiği bir alan olduğundan rekabet ve iktidar olma hırsı ön plana çıkmakta ve bu çerçevede kamuoyu araştırmaları da zaman zaman manipülatif amaçlar için kullanılmaya çalışılmaktadır. Bu nedenle genel olarak mevcut olan siyaset tasavvuru çıkar eksenli ve iktidar savaşının verildiği bir alan olmaktan çıkarılmalıdır. Bunun yerine adalet eksenli bir siyaset anlayışının yerleştirilmesine çalışılmalıdır. Bu çerçevede ele alınacak bir siyasal alan tasavvuru, toplumsal alanın da daha iyiye gitmesine hizmet edecektir. Bu durumda topluma fayda sağlayıcı bilimsel bilginin siyasal alanda kullanılması ve herhangi bir manipülasyona yol açmada kullanılmaması için gerekli tedbirler alınmalıdır. Burada önemli olan kamuoyu araştırmalarının kötüye kullanılmasının önüne geçmekle birlikte doğru ve güvenilir bilgiye erişim niyetinin olmasıdır. Siyasal alanda doğru ve güvenilir bilgilerin kullanılması siyasal alanın gerçek işlevini yerine getirmesine katkıda bulunacaktır. Siyasal alanın gerçek işlevi ise topluma yarar sağlayacak ve toplumu iyiye, doğruya ve yararlıya götürecek olan eylemlerin yapılması ve buna katkı sağlayacak bilgi ve desteğin sunulmasıdır.

KAYNAKÇA

Bektaş, Arsev (2000), Kamuoyu, İletişim ve Demokrasi, Bağlam Yayınları, İstanbul.

Bongrand, Michel (1992), Politikada Pazarlama, Çev: Fatoş Ersoy, İletişim Yayınları, İstanbul.

Bourdieu, Pierre (1997), Televizyon Üzerine, Çev. Turhan Ilgaz, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Bourdieu, Pierre (1995), "Kamuoyu Yoktur" İçinde: Kamuoyu Kimin Oyu, Ed: Tufan Hülya, Kesit Yayıncılık, İstanbul, ss: 177-188.

Champagne, Patrick (1991), "Kamuoyu Yaratmak, Yeni Siyasal Oyun", Birikim, Sayı: 30.

Ekinci, Necdet (2014), "Siyasal İletişim Çalışmalarında Kapsam Ve Yaklaşım Sorunsalı", İletişim ve Diplomasi, Aylık Yerel Süreli Akademik Hakemli Dergi Yıl / Year: 2 Sayı / Issue: 3, 5-25.

ESOMAR World Research (2006), Esomar Kamuoyu Araştırma Sonuçlarının Yayınlanmasına İlişkin Uluslararası Uygulama Esaslarını da İçeren Esomar/ Wapor Kamuoyu Araştırmaları Rehberi, http://tuad.org.tr/upload/files/ESOMAR_%20Wapor_Kamuoyu_Arastirmalari_Rehberi.pdf, (Erişim Tarihi: 12.03.2018).

Göksu, Oğuz (2017), Türkiye'de Kamuoyu Araştırmalarının Tutarlılığı, 1. Uluslararası İletişimde Yeni Yönelimler Konferansı, 389-400.

Gurevitch, M. Ve J. G. Blumler (1997), "Siyasal İletişim Sistemleri ve Demokratik Değerler", Medya, Kültür, Siyaset, Der. Süleyman İrvan, Bilim ve Sanat Yayınları, Birinci Basım, Ankara.

Gül (Güdüm) Bayraktaroğlu (2002), Politik Yaşamda Pazarlama Yaklaşımları, Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Cilt: 7, Sayı: 2, 58-84.

Habermas, Jurgen (2001), İdeoloji Olarak Teknik ve Bilim, Çev: Mustafa Tüzel, YKY, 4. Baskı, İstanbul.

Habermas, Jurgen (1993), İdeoloji Olarak Teknik ve Bilim,, Çev: Mustafa Tüzel, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Kalender, Ahmet (2000), Siyasal İletişim Seçmenler ve İkna Stratejileri, Çizgi Kitabevi, Konya.

Köker, Eser (1998), Politikanın İletişimi İletişimin Politikası, Vadi Yayınları, Ankara.

Köker, Eser ve Beybin Kejanlıoğlu (2004), "2002 Seçim Kampanyalarında Ulusal Basın." İletişim Araştırmaları 2/1, Bahar, s. 39- 70.

Meyer, Thomas (2004), Medya Demokrasisi [Medya Siyaseti Nasıl Sömürgeleştirir], Çev: Ahmet Fethi, Kültür Yayınları, İstanbul.

Sartori, Giovanni, (2004), Görmenin İktidarı, Çev: Gül Batuş, Bahar Ulukan, Karakutu Yayınları, İstanbul.

Topuz, Hıfzı (1991), Siyasal Reklamcılık, Cem Yayınevi, İstanbul.

Tufan, Hülya (1995), "Kamuoyu Araştırmalarının Dayanılmaz Hafifliği" İçinde: Kamuoyu Kimin Oyu, Ed: Tufan Hülya, Kesit Yayıncılık, İstanbul, ss: 19-34.

Uztuğ, Ferruh (2004), Siyasal İletişim Yönetimi, MediaCat Yayınları.

Weber, Max (1986), Sosyoloji Yazıları, Çev: Taha Parla, Hürriyet Vakfı Yayınlar, İstanbul.

Bölüm 84

CHRISTIAN GRÖNROOS

HİZMET KALİTESİ MODELİ

Aydoğan AYDOĞDU[1]
Oğuz DİKER[2]

1 Kastamonu Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm ve Otel İşletmeciliği Bölümü, Kastamonu.
2 Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Konaklama İşletmeciliği Bölümü

1. GİRİŞ

Seksenli yıllar pazarlama disiplini içerisinde yer alan bazı önemli kavramsal tartışmaların yoğun yaşandığı bir döneme tanıklık etmiştir. Bunlar, çağdaş pazarlamanın kendisi başta olmak üzere (Grönroos, 1982, 1990, 1994), doğası ve geleceğinden, pazarlamanın ayırt edici yetkinliklerinin yeniden değerlendirilmesine (Wensley, 1998) kadar uzanmaktaydı. Bu tartışmalar temel olarak sözde "***çağdaş pazarlamanın***" temel köşe taşlarının yeniden düşünülmesi gerektiği üzerine odaklanmaktaydı. Zira bu sözde çağdaşlığa rağmen, pazarlama karması yönetimi bakış açısına (perspektifine) dayalı ana akım pazarlamanın, hizmet endüstrilerine, endüstriyel mal ve donanım üreticilerine sunacak çok az şeye sahip olduğu düşünülmekteydi. Batı ekonomilerindeki değişen pazarlama durumlarına dayanarak, ya bir disiplin olarak, şirketlerde uygulandığı şekliyle, pazarlamanın kökten değişmesi gerektiği ya da çok fazla güvenirlik olmadan marjinal bir fenomen haline geleceği iddia edilmekteydi. Bu analiz, bir disiplin olarak hayatta kalmak için pazarlamada bir paradigma değişikliğine ihtiyaç olduğu görüşüne yol açtı. *İlişkisel pazarlamanın* bir çözüm sunarak ortaya çıktığı, pazarlama olgusunun köklerine kadar uzanan bir yaklaşım olduğu öngörülmekteydi (Grönroos, 1994; Show & Hood, 1998; Chandwaskar, Panikar & Agnihotri, 2014). Grönroos'un (2005) tanımlamasıyla bu değişim, her ne kadar pazarlamanın ürün merkezli yaklaşımı hâlâ geçerli olsa da, pratikte pazarlamacıların odağının, tüketicilerin gereksinimlerini anlamak ve karşılamak için potansiyel müşterilerle yüz yüze etkileşim kuran kişisel satış ve satış personeli aracılığıyla ilişkisel pazarlamaya doğru gerçekleşmekteydi.

Diğer taraftan tüketici memnuniyetini temel alan bu paradigma değişiminin somutlaştırılabilmesi için ilgili taraflarca kalite ölçüm araçlarına gereksinim olduğu hususu üzerinde bir uzlaşı sağlandı (Lewis & Mitchell, 1990; Uyguç, 1998; Brady&Cronin, 2001; Yarimoglu, 2014). Ancak ölçümün nasıl yapılacağı sorusu hâlâ yanıtsız idi (Grönroos, 1984). Tüm bu tartışmalar sürerken Grönroos (1984) inisiyatif üstlenerek hizmet kalitesi ölçümü için bir model geliştirdi. Grönroos, hizmet pazarlama ve yönetimi modelleri geliştirebilmek için, "*pazardaki müşterilerin gerçekte ne aradıkları ve hizmet sağlayıcılar nezdindeki (müşteri) ilişkilerinde neleri değerlendirdikleriyle ilgili net bir resme sahip olunması gerektiği*" savıyla yola çıktı. Çünkü hizmet pazarlamasına ilişkin yayınların -örneğin; araştırma raporları, bilimsel makaleler ve kitapların- hizmet kalitesinin tüketiciler tarafından nasıl algılandığı ve değerlendirildiği hususlarında açık bir model içermediğine inanıyordu. Bu önermesini "***gereksinim duyduğumuz şey hizmet kalitesinin müşteriler tarafından nasıl algılandığını açıklayan bir hizmet kalitesi modeli***" savıyla destekleyen Grönroos, hizmet kalitesi yazınında bir ilk olan, üzerinde çok konuşulan, kendi adıyla anılan "***Grönroos Hizmet Kalitesi Model"***'ni ilgili çevrelere sundu (Grönroos, 1984).

Bu çalışma günümüz ekonomik etkinliklerine koşut çok önemli bir olgu olan hizmet kalitesi modellerinin öncüsü Christian Grönroos'un kendi adıyla anılan modelini çok yönlü ele alarak yazına katkı sağlama amacıyla kaleme alınmıştır. Çalışma dört ana bölümden oluşturulmuştur. Giriş bölümünde modelin incelenmesini gerekli kıldığına inanılan bir gerekçeli sorun sunumu yapılmıştır. Sonrasında ise Christian Grönroos Hizmet Kalitesi Modeli'nin amacı, önemi, boyutları, geçerlik ve güvenirlik hususları yer almıştır. Bu bölümü modelle ilgili yapılan çalışmalar bölümü izlemiştir. Dördüncü ve son bölümde ise modelin almış olduğu atıfların güncel bir istatistiğine yer verilmiştir. Çalışmanın hizmet kalitesi modelleri için bir ilk olması nedeniyle taşımış olduğu öneme rağmen Türkçe yazında benzer bir inceleme yapılmamış olması açısından önemli olduğuna inanılmaktadır. Bu inanca koşut çalışmanın ilgili yazına katkı sağlayarak var olduğuna inanılan boşluğu bir ölçüde de olsa gidereceği ümit edilmektedir.

2. CHRISTIAN GRÖNROOS HİZMET KALİTESİ MODELİ

2.1. Christian Grönroos Hizmet Kalitesi Modelinin Amacı ve Önemi

Pazarlama alanındaki köklü (paradigmal) değişimin yaşandığı 80'li yıllarda hizmet kalitesi kaygıları da ön plana çıkmaya başlamış ve İskandinav Okulu (Nordic School) olarak tanımlanan bir akımı da beraberinde getirmiştir (Gummesson & Grönroos, 2012; Polyakova & Mirza, 2015; Ruizalba, & Hafeez, 2015). Söz konusu yıllarda resmi istatistiklere göre özellikle gelişmiş ülke ekonomilerinin büyük bir bölümünü hizmetler sektörü oluşturmaktaydı (Ghobadian, Speller & Jones, 1994; Myszkowska, 2014). Günümüzde gelişmiş ülke ekonomilerinin neredeyse %80'ini oluşturan hizmetler sektörüne (Mattoo, Stern & Zanini, 2007; Bohn, Brakman & Dietzenbacher, 2018) yönelik ilgi 70 ve 80'li yıllarda hemen hemen hiç yok denecek kadar azdı (Grönroos, 1984). Söz konusu dönemde pazarlama yönetimi ve pazarlama karmasına yönelik yaklaşımlar, toplu olarak üretilen ve toplu olarak dağıtılan tüketim mallarının deneyim ve araştırmasına dayanmaktaydı. Oysa ilginin genel olarak hizmetler sektörü, özelde ise hizmet pazarlaması üzerinde odaklanması gerektiğine inanan İskandinav Okulu böylelikle yeni bir olguya dikkatleri çekti (Gummesson & Grönroos, 2012; Kowalkowski, 2015). Bu gelişme beraberinde hizmet kalitesi olgusunu da ilgili yazına kazandırmış oldu (Brady&Cronin, 1989; Frost & Kumar, 2001; Polyakova & Mirza, 2015)[3].

3 Bununla birlikte hizmet kalitesini ölçme konusu ilk kez Cardozo (1965) tarafından ortaya atılmış olup zaman içinde "beklentilerin onaylanmama paradigması"na evrilmiştir. Beklentilerin onaylanmama paradigması, tüketicilerin hizmetle karşılaşmadan önceki beklentileriyle, sonrası hizmetin nasıl sunulduğuna ilişkin algıları arasındaki farka dayanır (Parasuraman, Zeithaml & Berry, 1985). Angell, Heffernan ve Megicks (2008), beklentilerin algıları aşması durumunda hizmet sağlayıcının yeterli hizmet sunamadığını, aksi durumda ise hizmet kalitesinin makul veya yüksek standarda sahip olduğunu ileri sürmüşlerdir.

Hizmet kalitesi terimi hem akademisyenler hem de uygulayıcılar tarafından sıklıkla kullanılmaktadır. Ancak, hiçbir zaman yönetim kararlarına yön verecek bir şekilde tanımlanmamıştır. Grönroos'a (1984) göre kalite terimi çoğu zaman, bir dizi kaynak ve faaliyetin bir işlevi olmaktan ziyade; sanki bir değişkenin kendisi imiş gibi kullanıldı. Dahası ona göre hizmet sağlayıcılarının başarılı bir şekilde rekabet edebilmeleri için sunmakta oldukları hizmetlerin kalitesini geliştirmek zorunda kalacaklarını belirtmek (Grönroos, 1984; Kang & James, 2004):

i. Hizmet kalitesinin tüketiciler tarafından nasıl algılandığının tanımlanmadığı ve,

ii. Hizmet kalitesinin hangi yönden ne şekilde etkilendiği belirlenmediği sürece anlamsızdı.

Bu saptamasına koşut Grönroos söz konusu çalışmasını yaptığı 80'li yılların ilk yarısında "***günümüzde bir hizmet kalitesi anlayışımız yok***" diyerek kendi adıyla anılan hizmet kalitesi modelini geliştirdi. Modelin amacı hizmet kalitesi ölçümüyle ilgili geçerli ve güvenilir bir model ortaya koymaktı.

Önceki tümcede vurgulanan gerçek, Grönroos'un ortaya koymuş olduğu "***Hizmet Kalitesi Modeli***"'nin önemini de ortaya koymaktadır. Zira söz konusu model hizmet kalitesi ölçümü için geliştirilmiş ilk model olma (Kitapçı, Yıldırm, Çömlek, 2011; Ghotbabadi, Feiz & Baharun, 2015; Polyakova & Mirza, 2015) ve izleyen bir çok modelin geliştirilmesi için (Cronin & Taylor, 1992; Seth, Deshmukh & Vrat, 2005) öncü bir nitelik taşımaktadır. Bununla birlikte Akoğlan-Kozak ve Aydın (2018) kaliteyle ilgili çalışmalar bir bütün olarak değerlendirildiğinde, kalite standartlarıyla ilgili teknik kalite (***ne?***) ve işlevsel kalite (***nasıl?***) ile ilgili unsurlar üzerinde yoğunlaşıldığını öne sürmektedirler. Dahası müşterilerin algılamalarıyla ilgili geri bildirimlerin de kalitenin geliştirilmesinde önemsendiğine dikkat çekmektedirler. Yazarlar buradan hareketle, kalitenin aslında "***teknik kalite***", "***işlevsel kalite***" ve "***imaj kalitesi***" olmak üzere üç boyutu olduğunu öne sürmektedirler. Yazarlar, bu üç boyutun yalnızca "***Grönroos Hizmet Kalitesi Modeli***"'nde var olduğunu ifade ederek modelin taşımış olduğu önemi de vurgulamış olmaktadırlar (Akoğlan-Kozak ve Aydın, 2018, s. 181).

Kitapçı ve arkadaşları (2011) *Grönroos Hizmet Kalitesi Modelini*'nin taşımış olduğu önemi kendi bakış açılarıyla ortaya koymuşlardır. Yazarlar Grönroos'un modelini geliştirmede temel aldığı başlangıç noktasını "***tüketicilerin hizmet kalitesini nasıl algıladıkları***" sorusunun oluşturduğunu vurgulamışlardır. Böylelikle Grönroos, bu sorunun yanıtının hizmet kalitesi bileşenlerini ortaya çıkaracağını ve oluşturulacak hizmet yönelimli kavramların ve modellerin daha başarılı sonuçlar vereceğine inandığını

belirtmiştir. Gerçekten de hizmet kalitesi yazını derinlemesine incelendiğinde, Grönroos adı ve oluşturduğu modelle sıklıkla karşılaşılması onun düşüncelerinin bu konuda araştırma yapanlara yol gösterici ve güvenli bir başlangıç noktası olması (Kitapçı vd., 2011, s. 181) modelin önemini çarpıcı bir biçimde ortaya koymaktadır.

2.2. Christian Grönroos Hizmet Kalitesi Modeli'nin Boyutları

Grönroos Kalite Modelinin boyutlarına değinmeden önce, yazarın kendi adıyla anılan modelini geliştirirken ilgili alanda çalışan bazı araştırmacıların yayınlarından etkilendiğini vurgulamakta yarar vardır. Grönroos'un etkilendiği araştırmacıların başında Swan ve Combs gelmektedir. Grönroos hizmetlerin nasıl algılandığı sorunsalı üzerindeki düşüncelerini Swan ve Combs'un yaklaşımıyla açıklamıştır. Grönross, Swan ve Combs'un (1976), bir ürünün algılanan performansının "***araçsal performans***" ve "***etkileyici performans***" olmak üzere iki alt sürece ayırdıklarını ifade etmiştir. Söz konusu süreçlerin tüketici memnuniyeti üzerindeki etkilerinin ölçüldüğü görgül (ampirik) testler her ne kadar çoğunlukla tüketim malları temel alınarak yapılmış olsa da, elde edilen sonuçlar, kuramsal açıdan hizmetlerle de önemli ölçüde ilişkili kabul edilmektedir (Swan & Combs, 1976; Grönroos, 1984, 1998).

Şekil 1: *Grönroos Hizmet Kalitesi Modeli*

Kaynak: Gronroos, C. (1984). A service quality model and its marketing implications. **Journal of marketing**, **18**(4), s. 40.

Swan ve Combs'a (1976) göre bir ürünün ***araçsal performansı***, ürünün teknik boyutudur. Hizmetler bağlamında, bir hizmet, üretim sürecinin teknik sonucu olabilir. Örneğin; bir yolcu bir yerden başka bir yere ulaştırılmış, hasta bir hastanede tedavi görmüş, bir firmanın mali işlemlerinin gerçekleştirilmiş olduğu kabul edilen bir öngörüde üretim süreci bittiğinde, müşteride kalan şey "***araçsal performans***" olarak tanımlanmaktadır. Etkileyici performans ise "***psikolojik***" performans düzeyi ile ilgilidir. Bir hizmet bağlamında "***etkileyici performans***" alıcı-satıcı etkileşimleriyle ilişkilendirilmelidir. Konuya bir bütün olarak yaklaşıldığında herhangi bir hizmet sunum sürecinde tüketici, hizmet sunan birey ya da firmanın birçok kaynağı ve etkinliğiyle etkileşim halinde olacak ve süreçte teknik performansa tanıklık edecektir. İşte bu tanıklık "*araçsal performansı"* oluşturmaktadır. Örneğin; bir havayolu yolcusunun şirket çalışanları ile temasları, check-in kontuvarları, uçağın kendisi, koltuklar, yemekler ve yolcunun diğer yolcularla temasları gibi fiziksel ve teknik kaynakları düşünebiliriz. Yolcunun uçuş öncesi, uçuş ve uçuş sonrası üretim süreçlerinde bu tür insan ve insan dışı kaynaklarla olan etkileşimleri, hizmete ilişkin değerlendirmelerine, aldığı hizmete ve almış olduğu hizmet algısına da kesinlikle etki edecektir.

Hizmet kalitesi araştırmacıları bugüne kadar hizmet kalitesinin boyutları konusuna çok az önem atfetmişlerdir. Öyle ki önceki çalışmaların birçoğunun SERVQUAL ölçeğinin içeriğini kabul ettiğini (Kang & James, 2004) ifade etmek hiç de iddialı bir öngörü sayılmamalıdır. Bununla birlikte SERVQUAL ölçeğine yöneltilen eleştirilerin en başında yalnızca hizmet sunum sürecini yansıttığı ve kesitsel olarak bir anlık kalite algılarını ölçtüğü savıdır (Liljander & Strandvik, 1995; Laroche, Mukherjee, & Nath, 2005). Bu sav SERVQUAL ölçeğinin hizmet sunum sürecinde oluşan "*işlevsel kalite boyutu"* olarak karakterize edilmektedir (Mangold & Babakus, 1991).

Bazı kaynaklarda Grönroos'un Hizmet Kalitesi Modeli'nin iki (Kang & James, 2004; Kitapçı vd. 2011; Ganesh & Haslinda, 2014; Munthiu, Velicu, Tuţă & Zara, 2014), bazılarında ise üç boyuta (Lewis, 1993; Ghobadian, Speller & Jones, 1994; Seth et all., 2005) sahip olduğu görülmektedir. Aslında Grönroos'un kendisi de modelinin "***Teknik Kalite***" ve "***İşlevsel Kalite***" olarak adlandırdığı iki boyuta sahip olduğunu ifade etmektedir (Bkz. Şekil 1.).

Grönroos temel olarak hizmet ürününün soyut bir karaktere sahip olduğunun altını çizerek, üretim ve tüketimin önemli ölçüde aynı anda gerçekleştiği bir etkinlik olarak nitelendirilebileceğini vurgulamıştır. Doğal olarak alıcı-satıcı (tüketici-hizmet sağlayıcı) etkileşimlerinde hizmet tüketiciye sunulmaktadır. Grönroos bu etkileşimlerde yaşananların algılanan hizmet üzerinde bir etkisi olacağını ve bu etkinin zamanla diğer iki

boyutun bir sonucu olarak "***İmaj Kalitesi"*** adını verdiği üçüncü boyutu oluşturmakta olduğunu ifade etmektedir (Grönroos, 1984, ss. 38-40):

Teknik Kalite Boyutu (Ne?): Herhangi bir otel misafiri yatacak bir oda alacak, bir restoran tüketicisi yemek alacak, tren yolcusu bir yerden başka bir yere taşınacak, bir iş danışmanının müşterisi yeni bir organizasyon planı alacak, bir imalatçının üretmiş olduğu mallar bir nakliye firması tarafından bir müşteriye nakledilecek, bir banka müşterisine kredi verecek…benzeri birçok etkinlik gerçekleşecek. İşte bu sayılanlar Grönroos'a göre hizmet üretim sürecinin teknik sonucuna, bir başka ifadeyle hizmetin *araçsal* (enstrümantal) *başarımına* (performansına) karşılık gelir. Ve açıkça, sürecin bu teknik sonucu, yani tüketicinin bir hizmet firması ile olan etkileşimleri sonucunda ***aldığı şey (ne?)***, kendisi ve hizmetin kalitesini değerlendirmesi açısından önemlidir. Bu, ***teknik kalite boyutu*** olarak adlandırılabilir ve oldukça nesnel (objektif) bir şekilde ölçülebilir.

İşlevsel Kalite Boyutu (Nasıl?): İşlevsel kalite, bir başka ifadeyle tüketicinin teknik kaliteyi nasıl aldığı, tüketicinin aldığı hizmeti değerlendirmesinde oldukça önemlidir. İşlevsel kalite bir hizmetin izlenimsel performansına benzemektedir. Teknik kalite tüketicinin "***ne aldığı",*** işlevsel kalite ise tüketicinin hizmeti "***nasıl aldığı***" sorusunun yanıtıdır. İşlevsel kalite boyutu teknik kalite kadar nesnel olarak değerlendirilemez, oldukça öznel (sübjektif) olarak algılanır (Grönroos, 1984; Kitapçı vd., 2011; Akoğlan-Kozak & Aydın, 2018).

Grönroos (1984) bu durumu makalesinde şöyle betimlemektedir; "*Bir para çekme (Automated Teller Machine-ATM-) makinesinin, bir restoranın veya bir iş danışmanının erişilebilirliği, garsonların, banka memurlarının, seyahat acentesi temsilcilerinin, otobüs şoförlerinin, kabin görevlilerinin, iş danışmanlarının, tesisatçıların görünüşü ve davranışları, hizmet sağlayıcı çalışanlarının nasıl performans gösterdiği, ne söyledikleri müşterinin hizmete bakışını etkilemektedir. Ayrıca, bir tüketici, self servis faaliyetleri veya kendisinden beklenen diğer üretimle ilgili rutinleri ne kadar çok kabul ederse muhtemelen hizmeti o kadar iyi değerlendirecektir. Dahası aynı veya benzer hizmetleri aynı anda tüketen diğer müşteriler, belirli bir müşterinin bir hizmeti algılama şeklini etkileyebilir. Örneğin diğer müşteriler kuyruk oluşturabilir, müşteriyi rahatsız edebilir veya diğer yandan alıcı-satıcı etkileşimlerinin atmosferinde olumlu bir etkiye sahip olabilirler".*

Grönroos bu betimlemenin sonucunu kendi açısından yorumlamış ve özetle "*tüketici sadece üretim sürecinin bir sonucu olarak ne aldığıyla değil, sürecin kendisiyle de ilgilenir*" demiştir. Grönroos'a göre müşteri açısından (hizmetin) teknik sonuç veya teknik kaliteyi işlevsel olarak nasıl elde ettiği de kendisi ve aldığı hizmetle ilgili görüşü açısından önemlidir. Bu kalite boyutu "***işlevsel*** (fonksiyonel) ***kalite"*** olarak adlandırılabilir. İş-

levsel kalite, bir hizmetin *etkileyici performansına* karşılık gelir. Dolayısıyla, doğası gereği oldukça farklı iki kalite boyutumuz var: "***müşterinin ne aldığı sorusuna cevap veren teknik kalite"*** ve diğer yandan "***onu nasıl elde ettiği sorusuna cevap veren işlevsel kalite***". *Açıktır ki, fonksiyonel kalite boyutu teknik boyut kadar nesnel olarak değerlendirilemez. Nitekim işlevsel boyut oldukça öznel bir şekilde algılanmaktadır*" (Grönroos, 1984).

Grönroos, teknik ve işlevsel olarak iki ana başlık altında tanımladığı hizmet kalitesi boyutlarını, modelini oluşturan yapı taşları olarak tanımlamakta ve algılanan hizmeti oluşturduklarını ifade etmektedir. Ona göre algılanan hizmet, bir tüketicinin bir dizi hizmet boyutu hakkındaki görüşünün sonucudur. Bunlardan bazıları teknik, bazıları doğası gereği işlevseldir. Algılanan hizmet beklenen hizmetle kıyaslandığında algılanan hizmet kalitesini elde ederiz. Bu durum Şekil 1.'de gösterilmiştir. Bununla birlikte, şekil, bazı durumlarda kalite modelinde üçüncü bir değişken olarak görülebilen ve üçüncü bir kalite boyutu olan "***kurumsal imajı"*** da içerir.

İmaj Kalitesi: Genellikle bir hizmet firması marka veya dağıtıcıların (distribütörlerin) arkasına saklanamaz. Çoğu durumda tüketiciler, alıcı-satıcı etkileşimi sırasında firmayı ve kaynaklarını görebileceklerdir. Bu nedenle, kurumsal imaj veya bazen bir ofisin veya başka bir organizasyonel birimin yerel imajı, çoğu hizmet sağlayıcı için son derece önemlidir. Tüketicilerin beklentileri şirket hakkındaki görüşlerinden, yani imajdan etkilenir. Kurumsal imaj, tüketicilerin firmayı nasıl algıladıklarının bir sonucudur. Bir firma müşterilerinin gördüğü ve algıladığı en önemli kısmı hizmetleridir. Bu nedenle, kurumsal imajının esas olarak hizmetlerinin teknik kalitesi ve işlevsel kalitesiyle inşa edilmesi beklenmelidir. Elbette imajı etkileyebilecek başka etmenler de vardır. Ancak bunlar normal koşullarda daha az önemlidir. Gelenek, ideoloji ve ağızdan ağıza propaganda gibi dış etmenlerin yanı sıra, reklam, fiyatlandırma ve halkla ilişkiler gibi geleneksel pazarlama faaliyetleri olarak sıralanabilen etmenlerden yararlanılabilir (Grönroos, 1984).

Somut olarak teknik kalitenin, müşterinin hizmetten elde ettiği faydalarla ilgili olduğu ifade edilebilir. İşlevsel kalite ise, müşterinin teknik kaliteyle ilgili sonucu nasıl aldığı, bir başka ifadeyle teknik kalitenin nasıl sunulduğuyla ilgilidir. İmaj ise gelenek, ideoloji, iletişim ve halkla ilişkiler gibi faktörlerden etkilenen teknik ve işlevsel hizmet kalitesinin sonucunda oluşur (Rowley, 1998; Grönroos 2001; Akoğlan-Kozak ve Aydın, 2018).

Grönroos imaj kalitesinin oluşumuyla ilgili bir de uyarı yapmıştır. Ona göre bir hizmet firması yeni hedef pazarları imajı hakkında bilgilendirmek istediğinde, imaj reklamı gibi geleneksel pazarlama faaliyetleri bunu yapmanın en etkili yolu olabilir. Ayrıca, mevcut bir pazardaki

müşteriler, herhangi bir nedenle, gerçeklikle uyuşmayan bir firma imajına sahipse, geleneksel pazarlama faaliyetlerinin yine gerçek imajı piyasaya iletmenin etkili bir yolu olması beklenebilir. Ancak Grönroos'a göre, müşterilere verilen firma imajı mevcut teknik kaliteyi ve işlevsel kaliteyi yansıtmıyorsa, reklam kampanyaları veya diğer geleneksel pazarlama faaliyetleri başlatılmamalıdır. Tüm geleneksel pazarlama çabalarının müşterinin beklentileri üzerinde etkisi vardır ve hizmetin teknik ve / veya işlevsel kalitesinin gerçekte olduğundan daha iyi olduğu izlenimini veren bir reklam kampanyası, beklenen hizmet seviyesinin artmasına neden olacaktır. Algılanan hizmet öncekiyle aynı seviyede kalırsa, beklenen hizmet ile algılanan hizmet arasındaki boşluk büyür. Bu da çatışmaya yol açarak hayal kırıklığına uğramış müşterilerin oluşması sonucunu doğurur. Nihai olarak, hayal kırıklığına uğramış müşteriler imajın daha da bozulmasına neden olabilirler (Grönroos, 1984).

2.3. Christian Grönroos Hizmet Kalitesi Modeli'nin Geçerliliği ve Güvenirliği

Grönroos'un kendi adıyla anılan modeli kalite ölçümü için doğrudan herhangi bir ölçek sunmamaktadır (Grönroos, 1984; Ekinci, Riley & Five-Show, 1998). Bu nedenle geçerliği ve güvenirliği hakkında söylenecek çok fazla bir şeyin olmadığına inanılmaktadır. Buna karşın Grönroos modelini kendisi test etmiştir. Modelinde "*Hizmet Kalitesi Modeline İlişkin Bazı Ampirik Kanıtlar"* başlığı altında yer verdiği bu durum izleyen tümcelerde verilmektedir. Ancak Grönroos'un kendi modelini test ettiği hipotezi dayandırdığı Swan ve Combs'un yaklaşımına öncelikle yer vermek gerektiğine inanılmaktadır. Grönroos (1984), Swan ve Combs'a atfen ürünlerin *araçsal* performansı ve *etkileyici* performansına yönelik yapılacak testlerin, araçsal performans için olanının gerekli ancak tatmin için yeterli olmadığını ifade etmiştir. Ayrıca, doyuma ulaşmış bir tüketicinin, memnuniyetinin bir nedeni olarak *araçsal* niteliklerden ziyade *etkileyici* niteliklerden bahsetme olasılığının daha yüksek olacağını iddia etmiştir. Zira Swan ve Combs (1976) bir ürünün tatmin edici araçsal performansının tüketici memnuniyeti için bir ön koşul olduğunu, ancak bunun tek başına yeterli olmadığını iddia etmişlerdir. Bir ürünün etkileyici performansı tatmin edici olarak değerlendirilmezse, tüketici, araçsal performansın neden olduğu memnuniyet derecesine bakılmaksızın, yine de memnun olmayacaktır (Swan & Combs, 1976; Grönroos, 1984).

Grönroos yukarıdaki saptamadan hareketle hizmetler söz konusu olduğunda algılanan hizmet için, niteliği yüksek olduğu sürece işlevsel kalitenin teknik kaliteden daha önemli olduğu sonucuna varılabileceğini iddia etmiş ve kanıtlamak için inisiyatif üstlenmiştir (Grönroos, 1984).

Grönroos bu iddiasını gerçekleştirmek için yukarıdaki hipoteze dayalı bir araştırma yapmıştır. İsveç'te bir dizi hizmet pazarlama seminerine

katılan kişilerden oluşan bir nüfustan rastgele bir örnek almıştır. Seminer bitiminden yaklaşık altı ay sonra bir anket formu e-posta aracılığıyla katılımcılara gönderilmiştir. Katılımcılar üst yönetimin yanı sıra pazarlama ve diğer yönetim işlevlerini, özellikle iç ve personel eğitim bölümlerini temsil etmekteydi.

Araştırma sonuçları oldukça ilgi çekicidir. Likert tipi beşli ölçeğin işe koşulduğu araştırmada beş adet önerme sunulmuştur. Katılımcılardan söz konusu önermelere "Kesinlikle katılıyorum (5),…Hiç katılmıyorum (1) seçeneklerden birisini seçmelerinin istendiği araştırma sonuçları işlevsel kalitenin ortaya çıktığı alıcı-satıcı etkileşiminin, geleneksel pazarlama etkinliklerinden (teknik) daha önemli olduğunu ortaya koymuştur (Grönroos, 1984; ss.41-43).

Araştırma sonuçları bir bütün olarak irdelendiğinde işlevsel kalitenin aslında algılanan hizmetin çok önemli bir boyutu olduğu hatta bazı durumlarda teknik kalite boyutundan daha önemli olduğu sonucuna varabiliriz. Bu bulgu başarılı bir hizmet yönetimi için bir firmanın hizmetlerinin işlevsel kalitesinin iyileştirilmesine dikkat edilmesi gerektiği anlamına gelebilir. Alıcı-satıcı etkileşimini yönetmek ve böylece iyi bir işlevsel kalite yaratmak, geleneksel pazarlama faaliyetlerinden daha önemli olan güçlü bir pazarlama (etkileşimli pazarlama) işe koşulmalıdır. Diğer yandan geleneksel pazarlama faaliyetlerinin kurumsal imaj için önemi abartılmamalıdır. İmaj esas olarak algılanan hizmetin sonucudur. Dahası, kulaktan kulağa iletişimin önemi sürekli göz önünde bulundurulmalıdır (Grönroos, 1984).

3. İLGİLİ ÇALIŞMALAR

Önceki alt bölümde de vurgulandığı gibi Grönroos, modelinde nicel ölçütlerle hizmet kalitesi ölçebilecek bir ölçek ortaya koymamıştır[4]. Bu nedenle modelinin temel alındığı görgül çalışmalar diğer hizmet kalitesi modellerine göre örneğin SERVQUAL, SERVPERF vb. görece çok düşüktür. Bununla birlikte bazı araştırmacılar Grönroos'un modelini temel alan araştırmalar yürütmüş ve modeller geliştirmişlerdir. Diğer yandan hizmet kalitesi, İskandinav Okulu, Hizmet Kalitesi Ölçümü gibi konulara odaklanan binlerce bilimsel araştırma, kitap veya raporda Grönroos adı ve geliştirmiş olduğu hizmet kalitesi olgusuna yer verilmiştir.

Ghotbabadi, Feiz & Baharun (2015) yapmış oldukları çalışmada Grönroos'un öncülük ettiği ve ilgili yazında kendi isminin yanı sıra İskandinav Modeli olarak da anılan hizmet kalitesi modelinin 1980'lerin başlarından itibaren çılgınca incelendiğini ifade etmişlerdir. Yazarlar Grönroos'un "hizmet kalitesi modelini tanıtmasının ardından Parasuraman, Zeithaml

4 Ancak ortaya koymuş olduğu hizmet kalitesi yaklaşımı zaman içerisinde İskandinav Okulu (Nordic School) olarak ilgili yazına yerleşmiş ve Amerikan Okulu (American School) ile yapılan karşılaştırmalarda adından çokça söz ettirmiştir.

ve Berry'nin 1985 yılında hizmet kalitesi yazınında en çok kullanılarak ünlenen SERVQUAL adlı yeni bir modeli tanıttıklarını" ifade etmişlerdir.

Grönroos'un Hizmet Kalitesi Modeli, yalnızca SERVQUAL'e esin kaynağı olmakla kalmamış, Bitner'in modeliyle birlikte Rust ve Oliver'in (1994) geliştirmiş oldukları Üç Bileşen Modeli'ne de (Three component model) kaynaklık etmiştir (Polyakova & Mirza, 2015).

Kang ve James (2004) yapmış oldukları çalışmada Grönroos'un teknik kalite, işlevsel kalite ve imaj kalitesini içeren üç boyutlu modellerini değerlendirerek hizmet kalitesi anlayışımızı genişletmeyi amaçlamışlardır. Yazarlar Amerikan Hizmet Kalitesi Perspektifi'nin (Amerikan Okulu'nun), esas olarak Parasuraman ve arkadaşlarının (1985, 1988) hizmet kalitesinin beş bileşenle karakterize edilen işlevsel kalite boyutuna göre değerlendirilebileceği önermesine dayanmakta olduğu ifade etmişlerdir. Yazarlara göre bu perspektif hizmet kalitesinin diğer boyutlarını hesaba katmaz. İskandinav (Avrupa) perspektifine dayalı olarak hizmet kalitesinin daha eksiksiz bir temsilinin Grönroos (1982, 1990) ve Lehtinen & Lehtinen (1982) tarafından önerilen teknik, işlevsel ve imaj olmak üzere üç boyut içermesi gerektiğini belirtmişlerdir.

Grönroos'un geliştirmiş olduğu hizmet kalitesi modeli ülkemizde de ilgi bulmuş ve bazı araştırmacılar modeli temel alan çalışmalar yapmışlardır.

Gürbüz ve Ergülen (2006) yapmış oldukları çalışmada Niğde halkının Niğde Üniversitesi'ne yönelik kalite algılarını ölçmede Grönroos'un modelini kullanmışlardır. Söz konusu araştırmanın yapıldığı tarihte 70.000 kişiden oluştuğu ifade edilen Niğde halkının ana kütle olarak değerlendirildiği araştırmada örneklem sayısı 500 olarak belirlenmiştir. Demografik soruların yanı sıra teknik, işlevsel ve imaj kalite boyutlarını yansıtan beşli likert tipi ölçeğe göre hazırlanmış ankete kolayda örneklem yoluyla 421 nitelikli katılım sağlanmıştır. Her bir kalite boyutunu yansıtan ifadelere alınan yanıtlar için bir faktör analizi yapılmıştır. Beş boyutlu bir yapının oluştuğu analizde faktörler:

- H1 Niğde Üniversitesinin verdiği hizmetlerin fonksiyonel kalitesi ve imajı arasında anlamlı bir ilişki vardır,
- H2 Niğde Üniversitesinin verdiği hizmetlerin teknik kalitesi ve imajı arasında anlamlı bir ilişki vardır,
- H3 Niğde Üniversitesinin imajı ve hizmet kalitesi arasında anlamlı bir ilişki vardır hipotezlerinin testleri için kullanılmıştır.

Araştırmada ayrıca Niğde Üniversitesi'nde verilen hizmetlerin *nasıl verildiğine*? yani işlevsel kaliteyle olumlu imaj oluşturulabilmesi arasında pozitif bir ilişki bulunduğu ortaya konmuştur. Buna karşın Niğde Üni-

versitesi'nin verdiği hizmetlerde *ne verildiğine*? ilişkin sonuç, yani teknik kalite ile olumlu imaj oluşturulması arasında ise negatif ve ters yönlü bir ilişki saptanmıştır (Gürbüz ve Ergülen, 2006).

Türkçe yazında Grönroos modelini temel alan bir başka çalışma Kitapçı ve arkadaşları (2011) tarafından yapılmıştır. Yazarlar araştırmalarında, banka hizmet kalitesinin müşteri memnuniyeti, sadakat ve tekrar aynı bankayı tercih etme eğilimleri arasındaki ilişkinin belirlenmesini amaçlamışlardır. Kitapçı ve arkadaşları (2011) ayrıca müşterilerin banka hizmetlerinden bireysel veya ticari müşteri olarak yararlanmalarının ve demografik özelliklerinin bankaların uyguladığı hizmet kalitesi uygulamalarını değerlendirmeleri açısından aralarında ilişki oluşturup oluşturmadığını da saptamak istemişlerdir. İlgili yazında var olan ölçekleri, işlevsel ve teknik kaliteyi ölçecek biçimde beşli likert tipi ölçeğe uygun biçimde uyarlayarak karma bir ölçek oluşturmuşlardır.

Akoğlan-Kozak ve Aydın (2018) yapmış oldukları çalışmada Grönroos Kalite Modeli'ni otel işletmeleri yazını üzerinden Gömülü Teori kapsamında değerlendirmişlerdir. Araştırma bulguları otel işletmeleri için yapılmış çalışmaların *kalite yönetim standartları, fonksiyonel kalite, imaj ve kalite* boyutlarında toplandığı ortaya koymuştur. Yazarlar ayrıca diğer modellerin hizmet kalitesini ölçmede Grönroos'un modeli kadar etkili olamayacaklarını savunmuşlardır. Çünkü Grönroos modelinin boyutları hizmet kalitesi ölçümü için yapılacak araştırmalarda daha kapsamlı sonuçlar elde edilmesine olanak tanıdığına inanmaktaydılar. Dahası Grönroos'un modeli teknik ve işlevsel kalite gibi içsel kalite boyutlarının yanında, imaj gibi tamamen müşterilerin görüşlerine dayalı (dışsal) kalite algısını da sunmaktadır. Bu nedenlerle hizmet kalitesi çalışacak araştırmacılara, kalite boyutlarını tek bir model ve tüm taraflar bağlamında değerlendirebilen Grönroos modelini işe koşmalarını önermektedirler (Akoğlan-Kozak ve Aydın, 2018).

4. BİBLİYOGRAFYA

Geliştirmiş olduğu model ile hizmet kalitesi yazınında çığır açan Grönroos bir çok araştırma ve modele esin kaynağı olmuş, olmaya devam etmesi de beklenmektedir. Grönroos'un (1984) Türkçe çalışmalarda da hatırı sayılır bir ilgi gören modelini anlattığı ve hizmet kalitesi yazınına kazandırdığı "*A service quality model and its marketing implications- Bir hizmet kalitesi modeli ve pazarlama doğurguları*-" adlı çalışması bir başyapıt olarak kabul edilebilir. Grönroos'un söz konusu çalışması günümüze dek web of science, scopus gibi indekslerde taranan dergilerde 10.000'in üzerinde atıf almıştır. Bununla birlikte yazarın diğer çalışmalarına yapılan atıflarla birlikte 86.634 (Google Scholar, 2020) sayısına ulaştığı ifade edilebilir.

KAYNAKÇA

Akoğlan-Kozak, M., & Aydın, B. (2018). Grönroos Hizmet Kalitesi Modeli: Otelcilik Alanyazını Üzerinden Bir Değerlendirme. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi, 29*(2), 175-184.

Angell, R. J., Heffernan, T. W., & Megicks, P. (2008). Service quality in postgraduate education. *Quality Assurance in Education,16*(3), 236-254.

Bohn, T., Brakman, S., & Dietzenbacher, E. (2018). The role of services in globalisation. *The World Economy, 41*(10), 2732-2749.

Brady, M. K., & Cronin Jr, J. J. (2001). Some new thoughts on conceptualizing perceived service quality: A hierarchical approach. *Journal of marketing, 65*(3), 34-49.

Cardozo, R. N. (1965). An experimental study of customer effort, expectation, and satisfaction. *Journal of marketing research, 2*(3), 244-249.

Chandwaskar, P., Panikar, S., & Agnihotri, D. (2014). *Paradigm Shift in Marketing. A Research Study Report*. DR VN BRIMS Publication: Delhi.

Cronin Jr, J. J., & Taylor, S. A. (1992). Measuring service quality: A reexamination and extension. *Journal of marketing 56*(3), 55-68.

Ekinci, Y, Riley, M., & Fife-Schaw, C. (1998). Which school of thought? The dimensions of resort hotel quality. *International Journal of Contemporary Hospitality Management 10*(2), 63-67.

Frost, F. A., & Kumar, M. (2001). Service quality between internal customers and internal suppliers in an international airline. *International Journal of Quality & Reliability Management*, *18*(**4**), 371-386.

Ganesh, R., & Haslinda, A. (2014). Evolution and conceptual development of service quality in service marketing and customer satisfaction. *International Review of Management and Business Research, 3*(2), 1189.

Ghobadian, A., Speller, S., & Jones, M. (1994). Service quality. *International journal of quality & reliability management, 11*(9), 43-66.

Ghotbabadi, A. R., Feiz, S., & Baharun, R. (2015). Service quality measurements: a review. *International Journal of Academic Research in business and social sciences, 5*(2), 267.

Google Scholar. (2020). *Christian Grönroos.* https://scholar.google.com.tr/citations?hl=en&user=Dv1aQLoAAAAJ, 20.08.20 tarihinde erişildi.

Grönroos, C. (1982). An applied service marketing theory. *European Journal of Marketing, 16*(7), 30-41.

Grönroos, C. (1984). A service quality model and its marketing implications. *Journal of marketing*, *18*(4), 36-44.

Grönroos, C. (1990). Service management: a management focus for service competition. *International Journal of Service Industry Management*, *1*(1), 6-14.

Grönroos, C. (1994). From marketing mix to relationship marketing: towards a paradigm shift in marketing. *Asia-Australia Marketing Journal, 2*(1), 9-29.

Grönroos, C. (1998). *The Rise and Fall of Modern Marketing - and its Rebirth*. In: Shaw S.A., Hood N. (Eds.) Marketing in Evolution. Palgrave Macmillan: London, 14-35.

Grönroos, C. (2001). The Perceived Service Quality Concept-A Mistake? *Managing Service Quality, 11* (3):150-152.

Grönroos, C. (2005). *What can a service logic offer marketing theory*. Working Paper Serie Nr. 508, Svenska handelshögskolan publishing: Helsinki.

Gummesson, E. & Grönroos, E. (2012). The emergence of the new service marketing: Nordic School perspectives. *Journal of Service Management*, *23*(**4**), 479 – 497.

Gürbüz, E., & Ergülen, A. (2006). Hizmet Kalitesinin Ölçümü ve Grönroos Modeli Üzerine Bir Araştırma. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, (35), 173-190.

Kang, G. D., & James, J. (2004). Service quality dimensions: an examination of Grönroos's service quality model. *Managing Service Quality: An International Journal, 14*(4), 266-277.

Kitapçı, H., Yıldırım, A., & Çömlek, O. (2011). Grönross modeline göre bankacılıkta hizmet kalitesinin müşteri memnuniyeti, sadakati ve davranışsal niyete etkisi. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 14*(26), 177-195.

Kowalkowski, C. (2015). Business marketing: A Nordic School perspective. Kowalkowski, Christian "Business Marketing: A Nordic School perspective", in *The Nordic School: Service Marketing and Management for the Future, Johanna Gummerus and Catharina von Koskull* (Eds.). 55-67.

Laroche, M., Mukherjee, A., & Nath, P. (2005). An empirical assessment of comparative approaches to service quality measurement. *Journal of services marketing*, *19*(3), 174-184.

Lehtinen, U., & Lehtinen, J.R. (1982) A study of quality dimensions. *Service Management Institute, 5*, 25-32.

Lewis, B. R. (1993). Service Quality Measurement. *Marketing Intelligence & Planning, 11*(**4**), 4-12.

Lewis, B. R., & Mitchell, V. W. (1990). Defining and measuring the quality of customer service. *Marketing intelligence & planning*, *8*(6)11-17.

Liljander, V., & Strandvik, T. (1995). The nature of customer relationships in services. *Advances in services marketing and management*, *4*, 141-167

Mangold, G. W., & Babakus, E. (1991). Service quality: the front-stage perspective vs the back-stage perspective. *Journal of Services*, 5(4), 59-70.

Mattoo, A., Stern, R. M., & Zanini, G. (Eds.). (2007). *A handbook of international trade in services (The World Bank)*, Oxford Publishing: Oxford.

Munthiu, M. C., Velicu, B. C., Tuţă, M., & Zara, A. I. (2014). Service quality evaluation models determined by online consumer perception and satisfaction. *Procedia-Social and Behavioral Sciences, 109*, 1303-1308.

Myszkowska, M. (2014). The importance of services trade in global economy. *Ekonomia XXI wieku*, (04), 28-45.

Parasuraman, A., Zeithaml, V. A., & Berry, L. L. (1985). A conceptual model of service quality and its implications for future research. *Journal of marketing, 49*(4), 41-50.

Parasuraman, A., Zeithaml, V. A., & Berry, L. L. (1988). Servqual: A multiple-item scale for measuring consumer perc. *Journal of retailing, 64*(1), 12.

Polyakova, O., & Mirza, M. (2015). Perceived service quality models: Are they still relevant? *The Marketing Review, 15*(1), 59-82.

Rowley, J. (1998). Quality measurement in the public sector: Some perspectives from the service quality literature. *Total Quality Management, 9*(2-3), 321-333.

Ruizalba, J., & Hafeez, K. (2015). Keeping promises [Interview]. *New Vistas, 1*(**1**), 38-43.

Seth, N., Deshmukh, S. G., & Vrat, P. (2005). Service Quality Models: A review. *International Journal of Quality and Reliability Management, 22*(9), 913-949.

Shaw S.A., & Hood N. (1998). *Introduction.* In: Shaw S.A., Hood N. (Eds.) Marketing in Evolution. Palgrave Macmillan: London.

Swan, J. E., & Combs, L. J. (1976). Product performance and consumer satisfaction: A new concept: An empirical study examines the influence of physical and psychological dimensions of product performance on consumer satisfaction, *Journal of marketing, 40*(2), 25-33.

Uyguç, N. (1998). *Hizmet Sektöründe Kalite Yönetimi: Stratejik Bir Yaklaşım*. Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları: İzmir.

Wensley R. (1998). *Another Oxymoron in Marketing: Marketing Strategy*. In: Shaw S.A., Hood N. (Eds.) Marketing in Evolution. Palgrave Macmillan: London, 36-54.

Yarimoglu, E. K. (2014). A review on dimensions of service quality models. *Journal of Marketing Management, 2*(2), 79-93.

Bölüm 85

18. YÜZYIL BAŞINDA İSTANBUL ÇARŞI BÖLGESİNİN ÜZERİNİN KAPATILMASI VE KÂRGÎR TARTIŞMALARI

Ahmet YAŞAR[1]

1 Dr. Öğr. Üyesi. Beykent Üniversitesi, Tarih Bölümü. ahmetyasar@beykent.edu.tr

Giriş

Silâhdâr Fındıklılı Mehmed Ağa *Nusretnâme* isimli eserinde, Hicri 1113 vekāyi'i arasında İstanbul'da vuku bulan yangın sonrasında çarşı bölgesinin üzerinin kapatılmasına dair bir bölüm kaleme almıştır. Kronik yazarına göre 2 Recep 1113 (3 Aralık 1701) tarihinde Bedesten yakınındaki Sorguççu Hanı yanında bir bekçi fenerinden çıkan ateş Bedesten çevresindeki bütün çarşıyı yaktı. Binlerce tüccar ve vakıf perişan olduğundan, İstanbul kaimmakamı Vezîr Çerkes Osmân Paşa şehrin ileri gelenlerini toplayıp "şehrin yüzsuyu (âb-ı rûy) olan çarşı bölgesinin yangından korunması için neler yapılması gerektiğini" sordu. Katılımcıların hepsi ittifakla "bütün dükkânların kârgîrden yapılması, çatılarının kemerlerle örtülmesini" önerdiler. "Dükkânların çoğunluğunun küçük olması dolayısıyla, yeni oluşturulacak düzen sonrasında anlaşmazlıkların olabileceğini, ancak Edirne Ali Paşa Çarşısı gibi büyük bir eserin ortaya çıkacağını" ifade ettiler. Bu öneriler padişaha sunuldu, bu çerçevede padişahtan bir hatt-ı şerif alındı ve mecburi olarak kârgîr bina yapımına başlandı. Yaklaşık iki yıl boyunca dükkân sahipleri çok sıkıntı çektiler. Sonrasında çarşılarda yangın vuku bulduğunda dükkân sahipleri kârgîr inşa yaparak, Allah'ın izniyle, hem güven içerisinde oldular hem de takdire layık bir bina meydana getirdiler.[1]

Bu makale, Silâhdâr Fındıklılı Mehmed Ağa'nın ifade ettiği çarşı bölgesinin kapalı bir forma çevrilme sürecini arşiv belgeleri ve dönemin kronikleri üzerinden irdelemekte ve bu dönüşümün sonrasında 18. yüzyıl Osmanlı başkentindeki kârgîr inşalara etkisini tartışmaktadır.

Osmanlı İstanbul'unun Kapalı Çarşısı

İstanbul'da *Çârşû-yı Kebîr* ya da daha bilinen ifadeyle *Kapalı Çarşı* olarak adlandırılan çarşı bölgesi, iki bedesten etrafında hanların ve dükkânların yoğunlaşması ve zaman içerisinde üstlerinin kapatılmasıyla oluşmuştur. Yekpare kârgîr bir kapalı forma dönüşmesi ve üzerinin tonozlarla örtülmesi ilk bedestenin yapılmasından yaklaşık iki buçuk asır

1 "Zuhûr-ı Binâ-yı Kârgîr Dekâkin. Mâh-ı mezbûrun ikinci şenbih gün İstanbul'da vâki' bezâzesten kurbünde Sorguccular Hanı yanında bir bekçi fenerinden âteş isâbet idüp bezâzesten etrâfında olan bütün çarşu yandı. Nice bin tüccâr fakīr ve evkāflar berbâd olmağla İstanbul kâ'im-makāmı Vezîr Çerkes Osmân Paşa a'yân-ı şehri cem' idüp, "buna ne çâre idelim ki bu şehrin âb-ı rûyı olan bu çarşu bâzâr ihrâkdan emîn ola" didi. Bi'l-ittifâk "baştan başa cümlesi kârgîr binâ olup sakaflarına karşu karşuya tolozlar atılup kemerlere muhtâcdır. Gerçe dekâkînin ekseri sağīr olup nizâm bulunca nizâ'dan hâlî olmaz. Nihâyet Edirne Ali Paşa Çarşusı misilli bir eser-i azîm olmuş olur" didiklerin rikâb-ı hümâyûna arz [u] i'lâm itmekle mucibince hatt-ı şerîf sâdır olup cebren ve kahren kârgîr binâya mübâşeret itdirildi. Vâkı'ada iki sene mıkdâr-ı zamân mülk sâhibleri keşâkeşden hâlî olmadılar. Bundan sonra çarşularda ihrâklar vâki' oldukça eshâb-ı dekâkîn, kârgîr binâya mübâşeret itmekle bi-avni'llâhi te'âlâ halka emniyyet gelüp hem rahîs-bahâ ile olur oldı ve hem bir memdûh eser vücûda geldi" (Silâhdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, 2018: 640-641).

sonra gerçekleşmiştir (Eyice, 1992: 509). 1453'te Konstantiniyye'nin fethinden hemen sonra Osmanlıların şehirdeki önemli uğraşılarından biri de eski Bizans yapılarının canlandırılması ve yeni inşaların hayata geçirilmesi suretiyle ticari bir altyapının kurulmasıdır. II. Mehmet, Tursun Bey'in ifadesiyle "*Bezzâzistân ve çarsûlar ve bâzârgâhlar ve âyende ve râvende için vâsi' kervânsaraylar yaptırdı*" (Tursun Bey, 1997: 67). Şehirde ticaret bölgesi iki odaklı bir yerleşim planına sahipti: Haliç'teki liman bölgesi ve yeni oluşturulan Bedesten bölgesi. İlk alan daha çok toptan ticaret ve zanaat faaliyetlerine yönelikti, diğer alan ise değerli emtialar ve tekstil ürünleri için bir ticaret merkeziydi. Coğrafi olarak *Uzunçarşı* bu iki bölgeyi birbirine bağlıyordu. II. Mehmet'in İstanbul'un ikinci tepesine bir bedesten inşa etmesi, ticaret ve zanaat faaliyetlerinin ana konumunu liman bölgesinden güneye doğru, tarihi yarımadanın ortalarına doğru genişletti (Kafesçioğlu, 2009: 53-108). II. Mehmed, 1455 güzünden sonra, muhtemelen 1456 yılı baharında, taştan, yeni, sağlam ve büyük bir bina olan Cevahir Bedesteni'nin ve etrafındaki çarşının yapılması emrini vermiştir (Kritovulos, 2005: 129, 157, 158). Burada ilk yaptırılan eser Cevahir Bedesteni olmuştur ve 1457 yılında tamamlanmıştır (Dukas, 1956: 210). Bu bedesten şehrin zengin tüccarları için, mali işlerin gerçekleştirilmesi, değerli ithal malların ticareti ve değerli malzemelerin depolanması için bir alan işlevi görmüştür. Ortaçağ Ortadoğu'sunun *kaysariyya*sı ya da Roma ticari *bazilika*sının bir tür uyarlaması olan bu anıtsal ticari mekân, mimari ve kentsel açıdan yeni bir binaydı (İnalcık, 1979-1980: 1-17). Sonrasında etrafında dükkânlar, hanlar ve çeşitli ticari mekânlar inşa edildi. Özellikle II. Mehmet'in iktidarının son yıllarında Sandal Bedesteni'nin inşa edilmesi ile bu bölgenin etkinliği daha çok arttı. Burada kurulan iki bedesten büyük çarşı sistemine doğru gelişmenin başlangıcını oluşturmuş oldular (Baş, 2008: 129).

Çarşı bölgesinde ilk yıllarda inşa edilen dükkânların kârgîrden mi ahşaptan mı bina edildiği ve üstlerinin kapalı olup olmadığı çokça tartışılan konulardan birisi olmuştur. Çarşı bölgesinin temelini oluşturan iki bedestenin çevresindeki dükkânların ve sokakların üstlerinin açık olduğunu ileri sürenler vardır (Cezar, 1985: 127, 130, 149). Öte yandan çeşitli dönemlerde çarşı bölgesindeki dükkânların onarımı için tuğla ve örtü kiremidi gibi kârgîri hatırlatan malzemelerin kullanıldığı bilinmektedir. 29 Eylül 1564 tarihli İstanbul kadısına hitaben yazılan bir hükümde, dükkânların tahta ve ağaçtan yapılmış olmaları nedeniyle yangınlarda büyük zararlar gördüklerini, vakfın kira gelirleri karşılığında yanan yerlerin kiracılar tarafından kârgîr olarak inşa edilmesi hükmedilmiştir (BOA. MD, nr. 6, s. 80, sr. 163'tan aktaran Baş, 2008: 43).[2] Ayrıca 16.

2 "Mahrûse-i İstânbul'da Bezzâzistân etrâfında Ayasofya vakfından olan dükkân müste'cirleri, atebe-i ulyâma gelüb dükkânlarımız kârgîr olmayıp tahta ve ağaç olmağla her-bâr ateş oldukça birbirine sirâyet edip külliyen hark olmağla bize ve vakfa külli zarar ve ziyân olmakdan hâlî olmaz. ..... müstecirlerine kârgîr binâ etdürüb…".

yüzyılın ilk yarısı İstanbul'una dair kapsamlı bir harita üretmiş olan Matrakçı Nasuh tasvirinde, çarşı bölgesi dükkânlarının bir kısmının kiremit örtülü olduğunu ortaya koymuştur. Ancak dükkânların kârgîr yapılması ve üstlerinin tonozla örtülmesine dair nihai karar 1701 yangını sonrasında alınmış ve hayata geçirilmiştir.

Yangın Afeti ve Korunaklı Bir Bina İhdası

İstanbul'un yangınla imtihanı, 18. yüzyıl sonlarında İstanbul'da bulunan seyyah James Dallaway'ın "Yangınlar o kadar sıktır ki, onsuz iki ay geçmez" (Dallaway, 1797: 73) ifadesinde mana kazandığı gibi pek çetindi. Tarihi boyunca birçok deprem ve yangına maruz kalan başkent, siyasi iktidarın etkin müdahale ve önlemleriyle hayatiyetini sürdürmüştür. Erken dönemlerde temel inşaat malzemesinin ahşap olması hem yangınların etki alanını genişletmiş hem de zararlarını daha da artırmıştır. Dönemin kaynaklarında *harîk-i kebîr* şeklinde adlandırılan 1660 tarihli yangın İstanbul'un o güne kadar gördüğü en tesirli afet olmuştur. Ahi Çelebi Camii civarında çıkan yangın, poyrazın da etkisiyle yayılmış, yaklaşık 49 saat sürmüş ve tarihi yarımadanın üçte ikilik kısmını küle çevirmiştir (Yıldız, 2017). 1696 tarihinde Galata'da çıkan bir yangın siyasi iktidarın yangına karşı tavrında çok önemli bir değişikliğe gitmesine sebebiyet vermiştir. Yöneticiler nezdinde, yangınlardan dolayı maruz kalınan sıkıntının önüne geçebilmenin ancak yapı malzemesinin değiştirilmesi ile mümkün olabileceği düşüncesi hâkim olmuştur. İstanbul kaimmakamı Osman Paşa'ya hitaben yazılan hükümde, İstanbul ve çevresinde bulunan evlerin, dükkânların ve benzer yapıların yangına sebebiyet veren *elvah* (kaplama tahta), *ahşap* ve *pedavra* (ahşap çatı örtüsü) ile yapıldığı ve dolayısıyla yangınlarda kolayca harap olduğu belirtilmektedir. Bundan sonra İstanbul'da ev ve dükkânların Halep, Şam ve Anadolu'daki gibi taş, kireç ve çamurdan bina edilmesi ve kirpi saçak ile üstünün kapatılması emredilmektedir (İŞS, 22/186b-1; İŞS, 22/186b-2).[3] Bu emir özellikle beş yıl sonra, 3 Aralık 1701 tarihinde vuku bulan bedesten merkezli çarşı bölgesinde ciddi bir tahribata yol açan yangın sonrasında tekrar gündeme gelecektir.

Çârşû-yı Kebîr'in görünümünü ciddi manada değiştirecek olan yangın Tarih-i Raşid'e göre 3 Aralık 1701 tarihinde Atik Bedesten yakınında ortaya çıkmış ve şiddetli rüzgârın etkisi ile Atik Bedesten ve Yeni Bedesten çevresi, Sipahi Çarşısı, Kebeciler Hanı, Bitpazarı ve Mercan Çarşısı'nı tümüyle yakmıştır (Râşid Mehmed Efendi, 2013:

3 "…….gerek bu def'a Galata'da muhterik olan arsalar üzerinde ve gerek İstanbul'da ba'de'l-yevm müceddeden hâne ve dekâkîn ve sâir ebniye murâd edenlerden bir ferde elvâh ve ahşab ve pedavra ile binâya ruhsat vermeyip âfet-i harîkden mahfûz olmak için vech-i meşrûh üzere diyâr-ı Haleb ve Şam ve sâir Anadolu'da olan ebniye gibi herkes hâline göre taş ve kireç ve çamur ile binâ eyleyip ve kirpi saçak yapıp…. (İŞS, 22/186b-1)"

604). Zübde-i Vekayiât yazarı Defterdar Sarı Mehmet Paşa da Raşid'in ifadelerini kroniğinde benzer şekilde tekrar etmiştir (Defterdar Sarı Mehmet Paşa, 1995: 718). Uşşakizâde Tarihi ise konuyu bir derece ileriye götürerek, Eski Bedesten yakınında ortaya çıkan yangının çevredeki yağlıkçı, yorgancı, haffaf, kazzaz ve benzer pazar çarşılarını harap hale getirdiğini belirtir ve sonrasında bir padişah fermanı ile çarşı bölgesinin kârgîrden inşa edilmeyi başlandığını ve bir yıl içerisinde nihayete erdirildiğini kaydeder (Uşşakizâde es-Seyyid İbrahim Hasib Efendi, 2005: 213). 1701 yangını ve sonrasında yapılanları detaylıca anlatan Nusretname ve Uşşakizâde Tarihi, binaların kârgîr yapılması hususundaki bir padişah emrine vurgu yapmaları manidardır. Bahsedilen bu emr-i ali 30 Recep 1113 (31 Aralık 1701) tarihli olup Kaimmakam paşa ve İstanbul kadısına hitaben yazılmıştır (BOA. A.DVNS.MHM.d. 112/323). Emr-i alide yukarıda bahsi geçen 1696 tarihli fermana atıf yapılmakta ve fermanın gereğinin yerine getirilmediği ortaya konulmaktadır. Yangının zararından korunmak için yeniden yapılacak olan ev ve dükkânların bundan sonra Halep, Şam ve Anadolu'daki gibi taş, kireç ve tıyn (balçık) ile bina edilip, üstlerinin kirpi saçak ile kapatılması emredilmektedir.

22 Eylül 1702 tarihli bir başka mühimme kaydı ise, yukarıdaki emr-i ali gereğince çarşı bölgesinin kârgîr olarak yeniden yapıldığını ancak süreçte temel malzeme temininde sıkıntılar olduğunu göstermektedir (BOA. A.DVNS.MHM.d. 112/1245). İşlemez durumda oldukları için sıkıntıya sebebiyet veren kiremit ve tuğla kârhaneleri ve kireç fırınlarının canlandırılması emredilmektedir. Nusretname yazarının ifade ettiği üzere iki yıl sonra, muhtemelen 1703 yılında çarşı bölgesindeki dükkânların kârgîrden yapımı ve bir bütün olarak üstlerinin örtülmesi tamamlandı ve bugünkü Kapalı Çarşı'nın ilk görünümü elde edilmiş oldu. Hâlihazırda elimizde olan arşiv belgeleri üzerinden inşaat sürecinin maddi kültürüne dair detayları ortaya koyabilmemiz mümkün gözükmemektedir. Ancak günümüzde hayatiyetini devam ettiren Kapalı Çarşı, 1766 (Mazlum, 2011) ve 1894 (Ürekli, 2018: 118, 170, 190, 296) depremleri gibi tabii afetlerde bazı değişikliklere uğramakla birlikte 1701 yangını sonrasında oluşturulmuş formuyla devam etmektedir.

Şeriye siciline yansıyan bir borç ilişkisi Çârşû-yı Kebîr'in kârgîre dönüşüm sürecinin maddi boyutuna dair bir ayrıntı sunmaktadır. 3 Aralık 1704 tarihinde kadı siciline kaydedilen bir davada, tüccar taifesinden Niko yakın zamanda vefat etmiş olan Sipahiler ağası Salih Ağa'nın mirasçılarından borcunu tahsil etmek ister. Niko ile Salih Ağa arasındaki borç ilişkisi, çarşı içerisinde Kavakçılar sokağında yer alan "dört kepenk iki dükkân"ın, yangın sonrası kârgîr bina olunmasını emreden ferman-ı ali bağlamında bina ve ihdas edilmesi ile ilgilidir. Niko mahkemede Salih

Ağa'nın dükkânlarını bina edip teslim ettiğini, Salih Ağa'nın inşa bedeli olan 220 kuruşun 70 kuruşunu ödediğini, geriye kalan 150 kuruşun ise borç olarak kaldığını belirtir. Mütevaffa Salih Ağa'nın mirasçıları borcu reddeder, ancak borç ilişkisine şahit olan iki kişinin tanıklığı ile mahkeme Salih Ağa'nın terekesinden 150 kuruşun Niko'ya ödenmesini kararlaştırır (RSM, 161/136a-2). Bu türden belgelerin tanıklığı ile, inşa sürecinin detayları daha aşikar olacaktır.

18. Yüzyıl Osmanlı Başkenti: Kârgîrden Bir Şantiye

18. yüzyılın başında, İstanbul'daki bina yapımlarını derinden etkileyecek iki önemli gelişme olmuştur. İlki yukarıda detaylıca tartışılmış olan, 1701 yılında bedesten ve çevresindeki çok sayıda ticari binanın üstünün bir örtü ile kapatılmasıdır. Yaklaşık iki yıl kadar süren çarşı dükkânlarının kârgîrden inşa edilmesi ve dükkânların üzerinin kapatılması başkentteki inşa faaliyetlerini yakından etkilemiştir. Haddizatında coğrafi olarak tarihi yarımadanın çok merkezi bir bölümünde büyük bir kapalı mekânın ortaya çıkarılmış olması şehrin siluetinde ve gündelik pratiklerinde değişimlere yol açmış olmalıdır. Nitekim 3 Haziran 1706 tarihli bir mühimme kaydında, yapı malzemesi ahşap olan Saraçhane çarşısının yangın tehlikesinden kurtulması için Bedesten çevresinde kârgîr olarak inşa edilen haffaf haneleri üslubunda yeniden inşa edilmesi yönünde Hassa Mimarbaşı'ya hitaben bir hüküm yazılmıştır (BOA. A.DVNS.MHM.d. 115/74). Çarşı bölgesindeki kârgîr inşaların referans verilmesi dönemi itibariyle bu inşaların başkentte ne denli etkin olduğunu ortaya koymaktadır.

Diğer önemli gelişme ise 1658-1703 yılları arasında fiili olarak Edirne'de bulunan Sultan ve yakın çevresinin 1703 yılındaki "Edirne Vakası" sonrasında İstanbul'a, Topkapı Sarayı'na dönmesidir (Abou-El-Haj, 1984). Tahtan indirilen II. Mustafa'nın yerine, İstanbul'da fiili olarak bulunma şartıyla, kardeşi III. Ahmet tahta çıkarıldı. III. Ahmet (1703-1730) saltanata geldikten sonra bir taraftan şehrin temel ihtiyaçlarını karşılayacak inşa faaliyetlerinde bulunurken diğer taraftan da başkenti hareketlendirecek ve oyalayacak, şehir sakinlerine hanedanın varlığını ve gücünü sergileyecek bir dizi emperyal şenlik ve töreni de hayata geçirdi (Eldem, 1999: 189-199; Cerasi, 1999; Sajdi, 2007: 1-40; Hamadeh, 2010). 1718'de imzalanan Pasarofça Anlaşması sonrasında İstanbul'un siyasi ve kültürel ortamı önemli ölçüde değişti. Haliç ve Boğaziçi çevresinde gerek hanedan gerekse ulema mensupları, iltizam zengini yöneticiler, sarraf ve tüccar gibi yeni zenginleşen zümrelerin yaptırmış oldukları sahil sarayları, bu iki doğal su güzelliğini irili ufaklı sahil sarayı ve yalıların dizildiği yeni bir törensel ortama dönüştürdü (Artan, 1989; Hamadeh, 2010). Mayıs 1719 tarihindeki deprem sonrasında Damat İbrahim Paşa başkentte

yoğun bir inşa faaliyetine başladı. Özellikle Kağıthane deresinin Haliç'e döküldüğü kısmında inşa edilen Sadabat mevkiindeki saray ve mesire alanları, literatürde 'Lale Devri' diye isimlendirilen 1718-1730 döneminin sembol ortamlarından birisi oldu (Erimtan, 2008; Karahasanoğlu, 2009).

18. yüzyıl özellikle kamusal mekânların şehir düzleminde yaygınlık kazandığı bir dönemdi. Bu yüzyıl boyunca büyüyen ve yaygınlaşan kahvehaneleri (Kırlı, 2000; Yaşar, 2018), sayısı en yükseğe ulaşan kamusal hamamları (Yaşar, 2020), Boğaziçi ve Haliç'teki sahil saraylarına paralel gelişen iskeleleri (Artan, 1989), yarı-özel bir tür sosyalizasyon imkânı sunan kamusal çeşmeleri (Hamadeh, 2002), yaygınlaşan mesire ve piknik alanları (Çalış, 2007), şehir kamusalında yaygınlaşan kütüphaneleri (Erünsal, 2015) ve emperyal törenlerin sahnelendiği şehir muhitleriyle (Atıl, 1999) adeta İstanbul halkı şehir kamusalında daha çok görünür oldu.

Öte yandan, 1755 tarihinde inşası tamamlanan Nuriosmaniye Külliyesi, sultan camilerinin yeniden farklı bir mimari tarzda şehir düzleminde görülmesini sağladı (Peker, 2010: 139-157; Rustem, 2019). Sonrasında III. Mustafa'nın Ayazma Külliyesi (1760), Laleli Külliyesi (1764), I. Abdülhamit'in Eminönü'ndeki Hamidiye Külliyesi ve Beylerbeyi Camii, III. Selim'in Anadolu yakasındaki Selimiye Külliyesi hanedanın görünürlüğünü ve meşruiyetini yeniden ürettiler (Rustem, 2019). Bu yapı bloklarındaki mimari anlamdaki Barok etkiyle bütünleşen geleneksel tavırlar ve mekân içlerindeki yeni süsleme öğeleri şehir izleyicilerine bambaşka bir görüntü sundu. Bazı araştırmacının "dışarıya / dünyaya açılım" olarak okuduğu 18. yüzyıl İstanbul'u yeni ile uzlaşarak kendini tazeledi ve bir emperyal başkent olarak devamlılığını sürdürdü (Hamadeh, 2010; Artan, 2010: 300-312).

Bütün bu açılım içerisinde, Osmanlı başkenti belki de daha önceki dönemlerde hiç olmadığı kadar yoğun bir göç ile yüzleşmek durumunda kaldı (Faroqhi, 1998: 163-183; Başaran, 2014; Zarinebaf, 2011). Bu nüfus baskısı aynı zamanda Pasarofça Anlaşması sonrasında giderek artan uluslararası ticaret ve Osmanlı toprakları içerisindeki iç ticaret ile tetabuk etti (Eldem, 1999). Bu ticari kapasitenin genişlemesinin ve artan nüfusun talepleri olarak kentsel altyapı için mekânsal ticari yatırımlar, özellikle şehiriçi han inşaları gerçekleştirildi (Yaşar, 2016: 81-134).

Kârgîr mi Ahşap mı?

18. yüzyılda İstanbul'daki inşaat ortamının önemli meselelerden birisi bu mekânların ahşaptan mı yoksa kârgîrden mi inşa edileceğidir. 17. yüzyılın son on yılında kararı verilen, başkentteki ticari binaların Halep ve Şam gibi Osmanlı şehirlerinde olduğu gibi kârgîrden yapılması, sonraki yüzyılın en önemli icraatlarından birisi haline geldi (İŞS, 22/186b-1;

İŞS, 22/186b-2). Özellikle 1701 yılındaki yangın sonrasında Bedesten çevresindeki çok sayıda dükkân ve hanın üstünün kapatılarak bir kapalı çarşı üretilmiş olması, sonraki ticari altyapı inşaatlarına örneklik teşkil edecektir. Aslında yüzyıl boyunca ahşap ve kârgîr yapım tercihi ile ilgili yaşanan ikilem ve siyasi iktidarın kârgîrden yöne tercihinin izlerini arşiv belgelerinde sürmek mümkündür. III. Ahmet'ten II. Mahmut'a dek yaklaşık yüz yıllık süreç içerisindeki karşılaşılan resmi dokümanlar, İstanbul'daki han, dükkân gibi ticari mekânların ahşaptan yapılmasının önüne geçilmesi ve kârgîrden inşa edilmeleri hakkında emirler içermektedir. Örneğin, 1717 yılında Sultan III. Ahmet İstanbul'da vuku bulan depremde yıkılan ya da zarar gören 25 civarındaki tahtadan yapılmış hanın, yeniden inşa edilirken kesinlikle kârgîrden yapılmasını emretmektedir (BOA. A.DVNS. MHM.d. 62'den aktaran Ergin, 992). 1731 tarihinde Sultan I. Mahmut, İstanbul'da kârgîr ya da ahşaptan olsun her ne şekilde olursa olsun yeni han yapımını ve zamanın geçmesiyle eskimiş olanlarının yenilenmesi yasaklamaktadır (BOA. A.DVNS.MHM.d. 138/759). Ancak buradaki özel durum, hanların ticari kapasiteleri ya da inşaat ortamı ilgili değil de, farklı bir mücbir nedenden kaynaklanmaktadır. Görüldüğü kadarıyla bu mekânları kendilerine mesken edinen bekâr taifesinin varlığı ve dönemin isyancılarına karşı tedbir böyle bir yasaklamanın nedenini oluşturmaktadır. 1766 yılında Sultan III. Mustafa da, İstanbul'da hanların çokluğunun muhtelif problemlerin kaynağı olması dolayısıyla yeni inşaların uygun görülmediğini ancak depremde yıkılan ya da zarar gören ahşap hanların kârgîr yapılması ya da mali durumları müsait değilse duvarlarının kârgîrden çatısının ise ahşaptan yapılabileceğini belirtmektedir (İŞS, 25/97). Mayıs 1766'daki büyük İstanbul depremi akabinde kaleme alınan bu belge, biraz da dönemin hassas ortamı bağlamında, kârgîr ve ahşap ikilemi hususunda esneklik olduğunu göstermektedir. Zira deprem sonrası ivedi bir şekilde ticari altyapının oluşturulması gerekmektedir. 1811 yılında Sultan II. Mahmut, İstanbul'da han ve bekâr odalarında ikamet eden kişilerin çoğaldığını ve dolayısıyla, hâlihazırda kârgîr ya da tahta han inşa edilmesine ruhsat verilmemesini emretmektedir (HRM, 345/78-b). 1717'den 1811'e uzanan süreçte incelediğimiz dört belgede de ve han inşasına yönelik pek çok arşiv belgesinde sürekli hanların kârgîr ya da ahşaptan inşası ikilemi yer almaktadır. Her ne kadar deprem ve yangın gibi çeşitli risklere karşı donanımlı bir çözüm geliştirmeye dönük uygulama güdülmesine rağmen, anlaşılan o ki, yöneticiler mevcut problemlere dönük anlık çözümler üretmektedirler. Nitekim hem han ve dükkân gibi ticari inşaatlarda hem de evlerin inşaatlarında kârgîrin çok daha yoğun kullanımı 19. yüzyılın ortalarından itibaren hayata geçirilecektir (Tanyeli, 2004).

Sonuç

18. yüzyıldaki inşa önceliklerini incelerken, önemli gelişmeleri belirli bir plan ya da büyük bir projenin icrası olarak görmek gerçeği olduğu gibi görmekten alıkoyabilir. Çünkü mezkûr dönemde değişimler tedrici olarak meydana gelmekte ve çoğu durumda bir musibete çare olarak bazen de siyasi ve toplumsal öncelikler doğrultusunda kendiliğinden gerçekleşmektedir. Bütün bu ticari altyapıyı oluşturan inşa süreçlerinde nüfus artışı, siyasi kargaşa, toplumsal nizamsızlık, yangın önleme tedbirleri, yangın sonrası yeniden inşa seçenekleri, finansman ve hayır merkezli vakıf işleri gibi iktisadi ve sosyal tercihleri belirleyen mücbir sebepler olabilir.

Günümüzde tek bir yapı bütünü olarak gözüken Kapalı Çarşı bir defada inşa edilmemiştir. II. Mehmet döneminde ilk olarak kârgîr olarak inşa edilen iki bedesten ile başlayan çarşı bölgesi sonraki kârgîr ve ahşap hanlar, dükkânlar ve çarşılarla gelişimini devam ettirmiştir. Özellikle yangın ve depremler sonrasında alınan kararlarla yapı malzemesi olarak kârgîrin kullanımı ve üzerinin örtülmesine doğru bir süreç yaşamıştır. 1701 yılında gerçekleşen yangın sonrasında ise Sultan II. Mustafa'nın emr-i alisi ile bedesten çevresinde yaklaşık 4000 civarında dükkân, 20 civarında han ve irili ufaklı diğer yapı blokları kârgîr olarak yeniden inşa edilmiş ve üstleri kirpi saçak ile örtülmüştür. Böylece yekpare bir kârgîr yapı ortaya çıkarılmıştır ve bu Kapalı Çarşı çeşitli revizelerle günümüze dek ulaşmıştır.

KAYNAKÇA

A. Arşiv Belgeleri:

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

A.DVNS.MHM.d. Bab-ı Asafi Mühimme Defterleri

BOA. A.DVNS.MHM.d. 138, (22 Safer 982 / 29 Eylül 1564).

BOA. A.DVNS.MHM.d. 108/1243, (10 Zilkade 1107 / 11 Haziran 1696).

BOA. A.DVNS.MHM.d. 112/323, (30 Recep 1113 / 31 Aralık 1701).

BOA. A.DVNS.MHM.d. 112/1245, (29 Rebiülahir 1114 / 22 Eylül 1702).

BOA. A.DVNS.MHM.d. 115/74, (20 Safer 1118 / 3 Haziran 1706).

BOA. A.DVNS.MHM.d. 62, (Evail-i Cemaziyelevvel 1129 / 13-22 Nisan 1717).

BOA. A.DVNS.MHM.d. 138/759, (Evasıt-ı Şevval 1144 / 6-15 Nisan 1732).

Şeriye Sicilleri

HRM, 345/78-b, (27 Zilkade 1226 / 13 Aralık 1811): Havass-ı Refia Mahkemesi 345 (H. 1218-1227 / M. 1803-1812).

İŞS, 22/186b-1, (1-10 Zilkade 1107 / 2-11 Haziran 1696): İstanbul Mahkemesi 22 Numaralı Sicil (H. 1107-1108 / M. 1695-1697), cilt: 57, sayfa: 705, Hüküm no: 544, ed. M. Âkif Aydın, İstanbul: Kültür AŞ, 2019.

İŞS, 22/186b-2, (15 Zilkade 1107 / 16 Haziran 1696): İstanbul Mahkemesi 22 Numaralı Sicil (H. 1107-1108 / M. 1695-1697), cilt: 57, sayfa: 706, Hüküm no: 545, ed. M. Âkif Aydın, İstanbul: Kültür AŞ, 2019.

İŞS, 25/97-1, (2 Safer 1180 / 10 Temmuz 1766): İstanbul Mahkemesi 25 Numaralı Sicil (H. 1179-1180 / M. 1765-1767), cilt: 76, sayfa: 224, Hüküm no: 213, ed. M. Âkif Aydın, İstanbul: Kültür AŞ, 2019.

RSM, 161/136a-2, (5 Şaban 1116 / 3 Aralık 1704): Rumeli Sadâreti Mahkemesi 161 Numaralı Sicil (H.1115-1116 / M. 1704), cilt: 59, sayfa: 523, Hüküm no: 549, ed. M. Âkif Aydın, İstanbul: Kültür AŞ, 2019.

B. Kronikler

DEFTERDAR SARI MEHMET PAŞA. (1995). *Zübde-i Vekayiât: Tahlil ve Metin (1066-1116/1656-1704)*. Haz. Abdülkadir Özcan. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

RÂŞİD MEHMED EFENDİ. (2013). *Târîh-i Râşid ve Zeyli*. Haz. Abdülkadir Özcan, Yunus Uğur, Baki Çakır, Ahmet Zeki İzgöer. İstanbul: Klasik.

SİLÂHDÂR FINDIKLILI MEHMED AĞA. (2018). *Nusretnâme: İnceleme-Metin, 1106-1133/1695-1721*. Haz. Mehmet Topal. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA).

TURSUN BEY. (1977). *Târih-i Ebü'l-feth*. Haz. A. Mertol Tulum, İstanbul.

UŞŞAKIZADE ES-SEYYİD İBRAHİM HASİB EFENDİ. (2005). *Uşşakizâde Tarihi I*. Haz. Raşit Gündoğdu. İstanbul: Çamlıca Basım Yayın.

C. Kitap, Makale ve Diğer Yayınlar

ABOU-EL-HAJ, R. A. (1984). *The 1703 Rebellion and the Structure of Ottoman Politics*. Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut te İstanbul.

ARTAN, T. (1989). *Architecture as a Theatre of Life: Profile of the Eighteenth Century Bosphorus*. (Doktora Tezi), Massachuetts Institue of Technology.

ARTAN, A. (2010). Istanbul in the 18th Century: Days of Reconciliation and Consolidation. *From Byzantion to Istanbul: 8000 Years of a Capital*, (s. 300-312), exh. cat., Istanbul: Sakıp Sabancı Museum.

ATIL, E. (1999). *Levni ve Surname: Bir Osmanlı Şenliğinin Öyküsü*. İstanbul: Koçbank Yayınları.

BAŞ, Y. (2008). *İstanbul Kapalıçarşısı XV-XVII. Yüzyıl*. (Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi, Erzurum.

BAŞARAN, B. (2014). *Selim III, Social Control and Policing in Istanbul at the End of the Eighteenth Century Between Crisis and Order*. Brill.

CERASİ, M. (1999). Osmanlı *Kenti: Osmanlı İmparatorluğu'nda 18. ve 19. Yüzyıllarda Kent Uygarlığı ve Mimarisi*. Çev. Aslı Ataöv. İstanbul: YKY.

CEZAR, M. (1985). *Tipik Yapılarıyla Osmanlı Şehirciliğinde Çarşı ve Klasik Dönem İmar Sistemi*. İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi Yayınları.

ÇALIŞ, B. D. (2007). Gardens and the Quest for Visibility in the Tulip Period (1718–1730). *Middle East Garden Traditions: Unity and Destiny*, ed. Michel Conan, (s. 239-66), Washington, DC: Dumbarton Oaks Research Library and Collection.

DALLAWAY, J. (1797). *Constantinople Ancient and Modern with Excursions to the Shores and Islands of the Archipelago and to the Troad*. London.

DUKAS, (1956). *Bizans Tarihi*. Çev. Vladimir Mirmiroğlu, İstanbul.

ELDEM, E. (1999). 18. Yüzyıl ve Değişim. *Cogito 19*, 189-199.

ELDEM, E. (1999). *French Trade in Istanbul in the Eighteenth Century.* Leiden, Boston, and Cologne: Brill.

ERİMTAN, C. (2008). *Ottomans Looking West?: The Origins of the Tulip Age and Its Development in Modern Turkey.* London and New York: I.B.Tauris.

ERÜNSAL, İ. E. (2015). *Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik*, İstanbul: Timaş Yayınları.

EYİCE, S. (1992). Büyük Çarşı. *TDV İslâm Ansiklopedisi 6,* (s. 509-513). Ankara: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.

FAROQHI, S. (1998). Migration into Eighteenth-Century Greater Istanbul as Reflected in the Kadi Registers of Eyüp. *Turcica 30*, 163-183.

HAMADEH, S. (2002). Splash and Spectacle: The Obsession with Fountains in Eighteenth-Century Istanbul. *Muqarnas 19*, 123-148.

HAMADEH, S. (2007). "Public Spaces and the Garden Culture of Istanbul in the Eighteenth Century. *The Early Modern Ottomans: Remapping the Empire*, ed. Daniel Goffman ve Virginia H. Aksan, (s. 277-312), Cambridge University Press.

HAMADEH, S. (2010). *Şehr-i Sefa: 18. Yüzyılda İstanbul*. Çev. İlknur Güzel. İstanbul: İletişim Yayınları.

İNALCIK, H. (1979-1980). The Hub of City: The Bedestan of Istanbul. *International Journal of Turkish Studies I*, 1-17.

KAFESÇİOĞLU, Ç. (2009). *Constantinopolis/Istanbul: Cultural Encounter, Imperial Vision, and the Construction of the Ottoman Capital*. University Park, PA: Pennsylvania State University Press.

KARAHASANOĞLU, S. (2009). *A Tulip Age Legend: Consumer Behavior and Material Culture in the Ottoman Empire (1718-1730)*. (Doktora Tezi), State University of New York at Binghamton.

KIRLI, C. (2000). *The Struggle Over Space: Coffeehouses of Ottoman Istanbul, 1780-1845*. (Doktora Tezi), State University of New York at Binghamton.

KRİTOVULOS. (2005). *İstanbul'un Fethi*. Çev. Karolidi. Sad. Muzaffer Gökmân, İstanbul: Kaknüs Yayınları.

MAZLUM, D. (2011). *1766 İstanbul Depremi: Belgeler Işığında Yapı Onarımları*. İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü.

PEKER, A. U. (2010). Return of the Sultan: Nuruosmânîye Mosque and the Istanbul Bedestan. *Constructing Cultural Identity, Representing Social Power*, ed. Cânâ Bilsel, Kim Esmark, Niyazi Kızılyurek ve Ólafur Rastrick, (s. 139-157), Pisa: Pisa University Press.

RUSTEM, (2019). *Ottoman Baroque: The Architectural Refashioning of Eighteenth-Century Istanbul*. Princeton University Press.

SAJDİ, D. (2007). Decline, its Discontents, and Ottoman Cultural History: By Way of Introduction. *Ottoman Tulips, Ottoman Coffee: Leisure and Lifestyles in the Eighteenth Century*, ed. Dana Sajdi, (s. 1-40), London and New York: Tauris Academic Studies.

TANYELİ, U. (2004). İstanbul'un Ahşabı: Doğumu ve Ölümü. *İstanbul 1900-2000 Konutu ve Modernleşmeyi Metropolden Okumak*. İstanbul: Ofset Yapımevi Yayınları.

ÜREKLİ, F. vd. (2018). *Osmanlı Arşiv Belgelerinde İstanbul'da Afetler*. İstanbul: AFAD.

YAŞAR, A. (2016). *The Han in Eighteenth- and Early Nineteenth- Century Istanbul: A Spatial, Topographical and Social Analysis*. (Doktora Tezi), Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul.

YAŞAR, A. (2018). *Osmanlı Kahvehaneleri: Mekân, Sosyalleşme, İktidar*. İstanbul: Kitap Yayınevi.

YAŞAR, A. (2020). 1766 Tarihli Bir Hamam Defterine Göre İstanbul Vakıf Hamamları. *Vakıflar Dergisi 53*, 67-99.

YILDIZ, K. (2017). *1660 İstanbul Yangını ve Etkileri: Vakıflar, Toplum ve Ekonomi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

ZARINEBAF, F. (2011). *Crime and Punishment in Istanbul: 1700-1800*. University of California Press.

EKLER:

Ek 1. *Matrakçı Nasuh'un İstanbul tasvirinde Bedesten ve çevresindeki üstü örtülü çarşı ve dükkanlar (Matrakçı Nasuh, Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irâkeyn, İÜ Ktp., TY, nr. 5964, vr. 8b'den detay).*

Ek. 2. *II. Bayezid suyolu haritasında Kapalı Çarşı (Çeçen, K. (1997). II. Bayezid Suyolu Haritaları. İstanbul: İSKİ, 38.)*

Ek 3. *1701 yangısı sonrasında İstanbul'daki inşaların Halep, Şam ve Anadolu'daki gibi taş, kireç ve tıyn (balçık) ile bina edilip, üstlerinin kirpi saçak ile kapatılması hakkında mühimme kaydı (BOA. A.DVNS.MHM.d. 112/323, (30 Recep 1113 / 31 Aralık 1701).*

Bölüm 86

DAVİD HUME'UN NEDENSELLİK ELEŞTİRİSİ BAĞLAMINDA TÜMEVARIMSAL AKIL YÜRÜTMEYE YÖNELİK ARGÜMANLARININ YENİDEN YAPILANDIRILMASI

Alper Bilgehan YARDIMCI[1]

1 Dr. Öğr. Üyesi, Pamukkale Üniversitesi, Fen/Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, alperyardimci@pau.edu.tr

Giriş

Tümevarım belirli bir duruma, zamana ya da mekâna işaret eden, duyular aracılığı ile ön yargısız bir şekilde elde edilen tikel gözlem önermelerini temele alarak bütün zamanlarda ve mekanlarda geçerli belirli türdeki olaylara atıfta bulunarak aynı zamanda bilimsel bilgiyi de şekillendiren genel yasalara ve teorilere diğer bir deyişle evrensel ya da tümel önermelere ulaşma yöntemi olarak tanımlanabilir (Chalmers, 2016: 11-12). Tümevarımın belirtilen tanımı göz önüne alındığında geçmiş ve mevcut gözlemlerimizden yola çıkarak gelecekteki gözlemlerimize ya da gözlemlediklerimizin sınırlarını aşan durumlara yönelik tahmin ya da çıkarımlarda bulunabilmenin haklı gerekçelerinin ortaya konulduğu düşünülebilir. Mesela, şu ana kadar çok sayıda ve değişik şartlar altında kuzgunlara yönelik yapılan gözlemler neticesinde gözlemlenmiş kuzgunların hepsinin siyah olduğu tespitinden yola çıkarak bütün kuzgunlar siyahtır gibi genel bir sonuca ve ifadeye ulaşılmaktadır (Chalmers, 2016: 28). Bu sonuç doğrultusunda, kuzgunlara yönelik daha önceki ya da mevcut gözlemlerin karşılaşılacak olan bir sonraki kuzgunun da siyah olacağı beklentisini ve nihai olarak bütün kuzgunların siyah olduğu iddiasını da temellendirdiği varsayılmaktadır.

Bu çerçevede, gözlemlenenlerden gözlemlen(e)meyenlere diğer bir deyişle genel yasalara ulaşma imkânı veren çıkarım yöntemi olarak tümevarımsal ya da endüktif akıl yürütmenin rasyonel olarak temellendirilmesinin imkanına yönelik soruşturma tarih içerisinde tümevarım sorunu ya da endüksiyon problemi olarak tezahür etmiştir. Bu sorunun temel argümanı tarihsel okumalara baktığımızda İskoç ampirist filozof David Hume tarafından öne sürülmüştür. Hume, tümevarımsal çıkarımlar temelinde, gözlenmeyen meseleler hakkındaki inançlarımıza hangi gerekçelerle ulaştığımızı soruşturmaktadır. Hume soruşturmasının sonucunda gözlemlenenden gözlemlen(e)meyen durumlara ilişkin yapılan olgu meseleleri ile ilgili bütün tümevarımsal akıl yürütmelerin dolaylı ya da dolaysız olarak nedensellik ilişkisine ve bu ilişkinin temelinde yer alan doğanın düzenliliği ilkesi ya da *"gelecek her zaman geçmişe benzer"* önermesine dayandığını ifade ederek bütün tümevarımsal akıl yürütmelerde ortak olan geleceğin her zaman geçmişe benzeyeceği ifadesinin rasyonel olarak temellendirilmesinin mümkün olmadığını belirtmektedir. Bu bağlamda, çalışmada tümevarımsal akıl yürütme sonucunda ulaşılan sonuca inanmanın hiçbir rasyonel temelinin olamayacağı yönündeki Hume'un görüşü argüman formunda yeniden yapılandırılarak ortaya konulacaktır.

Hume, tümevarım sorununu nedensellik düşüncesine yönelik soruşturmasının bir parçası olarak değerlendirmektedir, çünkü olgu meselelerine yönelik bütün akıl yürütmeler bir olgudan başka bir olguyu sonuç olarak çıkarma ile ilgilidir. Bütün bu akıl yürütmeler olgular arasında bir

bağ olduğunu varsayar. Aksi takdirde olgusal meselelerle ilgili akıl yürütmelerimizin bir temeli olmazdı. Olgu meselelerine ilişkin bütün akıl yürütmelerde varsayılan bu bağ neden ve etki bağıdır. Yalnızca neden etki ilişkisi aracılığıyla duyularımızın o andaki tanıklığının ve belleğimizin kayıtlarının ötesine geçebilmemiz mümkün gözükmektedir. Bu bakımdan Hume (2017: 33) olgusal meseleler ile ilgili konularda emin olmak istediğimiz takdirde ilk olarak olgusal meselelere temel oluşturan neden-etki bilgisine nasıl ulaştığımızı araştırmamız gerektiğini belirtir.

Hume'un Nedensellik Analizi

Ampirist bir filozof olarak Hume "İnsan Doğası Üzerine bir İnceleme" *(A Treatise of Human Nature, 1739)* adlı kitabının ilk kısmında insan zihnindeki bütün algıların kaynağını izlenimler *(impressions)* ve ideler (tasarımlar) *(ideas)* olarak değerlendirmektedir (Hume, 2015: 17). Bu bakımdan zihnimizdeki bütün içerikler izlenimler ve idelerden oluşur. Ona (2015: 17) göre, izlenim ve ide arasındaki farklılık ise onların düşünce veya bilincimizde bırakmış oldukları izlerin canlılık derecesinden kaynaklanmaktadır. Zihnimize büyük bir güç ve şiddetle giren algılar izlenimler, bunların düşünme ve akıl yürütmedeki soluk imgeleri ise idelerdir. Bu çerçevede, Hume zihnimizde yer alan bütün idelerin veya tasarımların bir izlenime sahip olması gerektiğini ortaya koymaktadır. Diğer bir yandan Hume (2017: 29), zihindeki idelerin kendi aralarında belirli ilişkilerinin olduğunu ve belirli bir yöntem ve nizam içerisinde bu idelerin birbirleriyle ilişkiye geçtiğini ya da bir idenin bir başka ideyi çağrıştırdığını ifade etmektedir. İdeleri bir araya getiren ve Hume'un (2015: 74) 'çağrışım ilkeleri' olarak belirlediği bu bağıntı ilkeleri üç tanedir. Bunlar; benzerlik (resemblance), zaman veya mekânda bitişiklik (contiguity in time or place) ve neden-etkidir. (cause and effect) (Zelyüt, 2012: 97). Sırasıyla bu ilkeler, bir resmi düşündüğümüzde o resmin aslının zihnimizde canlanması (benzerlik), bir yapı içerisindeki belirli bir daireyi düşündüğümüzde binanın geri kalan daireleri hakkında bir soruşturmanın başlatılması (bitişiklik), yara üzerine düşündüğümüzde onu izleyen acıyı düşünmeden edemememiz (neden- etki) gibi örneklerle serimlenebilir (Hume, 2017: 30).

Bu noktada Hume, çağrışım ilkeleri içerisinde yer alan ve kendi bilgi teorisi içerisinde merkezi bir rol oynayan neden ve etki ilişkisinin diğerlerinden farklı olarak eski bir ideyi canlandırmak yerine, bize yeni bir inanca ve henüz gözlenlenmemiş bir şeye geçiş imkânı verdiğini belirtmektedir. Hume (2015: 72) açısından yalnızca neden ve etki arasındaki ilişki sonucunda bilgimizi genişletebilir ve mevcut duyum, deneyim ve belleğimizin kayıtlarının ötesine geçmemiz mümkün olabilmektedir. Örneğin, alev dediğimiz nesne türünü gördüğümüzde, etki olarak sıcak dediğimiz duyum türünü çıkarsarız. Böylelikle, nedensel ilişki geçmiş ve mevcut deneyimlerimiz ile geleceğe ilişkin beklentilerimiz arasında bir

bağlantı kurmaktadır. Bütün algılarımızın ve bununla bağlantılı olarak tasarımlarımızın izlenimlere dayandığını ifade eden Hume açısından diğer çağrışım ilkelerinin mevcut izlenimlerden yola çıkması dolayısıyla bir sorun yoktur. Ancak, henüz gözlemlenmeyen bir şeyin bilgisini veren neden ile etki arasında var olduğu düşünülen zorunlu bağlantıya yönelik bir izlenime sahip olmamız soruşturmaya değer bir sorun teşkil etmektedir.

Bununla birlikte, David Hume'un tümevarım sorunu ile ilgili görüşlerine yer verdiği eserlerinden biri olan "İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma" *(An Enquiry Concerning Human Understanding, 1748)* adlı çalışmasının "Anlama Yetisinin İşlemleri Konusunda Septik Şüpheler" isimli IV. bölümünde, Hume olgu meseleleri hakkındaki akıl yürütmenin iç yapısını oluşturan neden-etki ilişkisinin temellendirilmesi hususunda da belirleyici olan Hume Çatalı (Hume's Fork) olarak bilinen çok önemli bir ayrıma gitmektedir. Hume (1976: 20) insan aklının ya da soruşturmasının tüm nesnelerini ikiye ayırmaktadır; ide ilişkileri ve olgu sorunları. Geometri, cebir, aritmetik gibi bilimler tanıtlamalı ya da sezgi yoluyla bilinmeleri bakımından ide ilişkilerinin örnekleridir. Üç kere beş otuzun yarısı eder gibi bir önerme, evrende mevcut olan herhangi bir olguya dayanmadan, sadece düşüncenin işlemesi ile bilinebilmektedirler (1976: 21-22). Euklides'in daire ve üçgene ilişkin tanıtlamaları doğada bu geometrik şekiller olmadığı halde kesinliklerini korumaktadırlar. Bu bakımdan ide ilişkileri yalnızca düşüncenin işlemleriyle keşfedilebilen doğruluklardır. Olgu sorunlarının doğrulanması ise ide ilişkilerinden farklıdır. Bunların gerçekliğine ilişkin delillerimiz ne kadar güçlü olursa olsun, ide ilişkililerindeki kesinliği elde edemeyiz. Olgu sorunlarına ilişkin olgusal önermeler fiziksel dünyaya yönelik gerçekten var olan durumlar hakkında bilgi vermektedir. Olgusal önermelerin karşıtı olan durumlar her zaman olanaklıdır (Cottingham, 2018: 93). Bu nedenle, Hume ide ilişkileri ile olgu sorunları arasındaki ayrımı çelişmezlik düşüncesi çerçevesinde ele almaktadır. Eğer bir iddianın 'değili' çelişkiye yol açıyorsa bu ifadenin ide ilişkileri ile tanıtlanması gerekmektedir, ancak ifadenin değili bir çelişkiye yol açmaz ise o vakit bu ifadenin doğruluğunun dış dünyaya başvurularak tecrübe ile ortaya konulması gerekmektedir. *"Her olgu sorununun tersi yine de mümkündür; çünkü hiçbir çelişki içermez ve zihin tarafından aynı kolaylık ve seçiklikle, gerçekliğe aynı derecede uygunmuş gibi kavranır. Yarın güneş doğmayacak önermesi, doğacak önermesinden daha az anlaşılır değildir (Hume, 1976: 23)".* Ancak, karenin dört kenarı yoktur dediğimiz takdirde bu iddia çelişmezlik ilkesini ihlal eder. Bu sebepten dolayı, ide ilişkileri ile ilgili iddialar a priori iddialar, olgu ilişkileri ile ilgili iddialar ise a posteriori iddialar olarak değerlendirilmektedir.

Yukarı yapılan ayrımdan yola çıkarak, olgu meseleleri ile ilgili iddiaların a priori olmadığını, çünkü olgusal bir önermenin reddinin bir çelişki ortaya koymadığını ifade edebiliriz (Cottingham 2018: 95). Böylelikle olgu

sorunlarına ilişkin iddiaların a priori olarak tanıtlanamayacağını söylemek yanlış olmayacaktır. Bu yüzden olgu meselesi olan tümevarımsal çıkarımların doğruluğu mantık ve matematiğin yardımı ile kesin olarak gösterilemez. Bütün cisimler dünyaya düşer gibi gözlemlenemeyen durumlara ilişkin çıkarımda bulunan genel iddialara yönelik elimizde yalnızca duyularımızın o andaki tanıklığı ile belleğimizin kayıtları kalmaktadır. Örneğin, karşımda duran masayı algılayabilirim. Daha önce oturmuş olduğum evi hatırlayabilirim. Hume açısından sorun doğrudan algılayamadığım ya da hatırlayamadığımız olgu durumları ya da olgu ilişkileri hakkında nasıl bir bilgi elde edebileceğimize yöneliktir. Bu noktada Hume'un temel sorusu gündeme gelmektedir: Duyularımızın o andaki tanıklığı ve belleğimizin kayıtları ile güneş yarın doğacaktır türünden iddiaların doğru olduğunu nasıl gösterebiliriz ya da böyle bir delilin iç yapısı nedir?

Hume'a (1976: 24) göre, bu sorunun cevabı daha öncede vurguladığı üzere neden-etki ilişkisidir. Olgu meseleleri hakkındaki akıl yürütmenin içyapısına baktığımızda bu akıl yürütmelerin hepsi neden-etki ilişkisine dayanmaktadır. Olgu meseleleriyle ilgili bütün akıl yürütmeler olgular arasında bir bağ olduğunu varsayarak bir olgudan başka bir olgu hakkında sonuç çıkartma ile ilgilidir. Bu ilişki vesilesiyle önümüzde mevcut olmayan bir olgu durumuna ilişkin bir çıkarımda bulunup bellek ve duyularımızın tanıklığının ötesine gidebilmemiz mümkün olmaktadır. Issız bir adada saat ya da başka bir makina parçası bulan birisinin, o adada daha önce insanların yaşadığına ilişkin bir sonuca varması ile karanlıkta konuşan bir sesin işitilmesi ile bir kişinin orda olduğuna ilişkin bir sonuca varılması böyle bir ilişkinin sonucudur. Eğer olgular arasında böyle bir bağ olmasaydı bütün olgusal meselelere ilişkin çıkarımlarımız temelsiz olurdu.

Bu durumun klasik tasviri olarak a ve b olmak üzere iki bilardo topunu düşünebiliriz. a topu b topuna doğru hareket etmektedir Bu hareketin sonucu olarak a topu b topuna çarptığında b topunun hareket edeceğini varsayabiliriz. Topun çarpışmadan sonra hareket edeceği yönündeki varsayım yalnızca bilardo topu ve hareket hakkındaki düşünceye başvurularak anlaşılamayacağı için ide ilişkileri açısından değerlendirilemez ve bilinemez. Bu nedenle olgu durumları açısından ele alınması gerekmektedir. Ancak, şu anda topun hareket edeceğini göremem ya da hareket ettiğini hatırlayamam. Çünkü gelecekte gözlemlenecek olan bir şeyden bahsetmekteyizdir. Hume işte bu tarz olgu sorunlarını soruşturmasının merkezine almaktadır. Öyleyse, a topu b topuna çarptığında b topunun hareket edeceğini neden varsaydığımız konusu da soruşturmaya dahil olmaktadır.

Görüldüğü üzere, Hume açısından görmediğimiz veya hatırlamadığımız bir olgu ya da olgu ilişkisi konusunda herhangi bir çıkarım yapabilmenin tek yolu neden-etki ilişkisine dayanmaktadır. Bu nedenle, daha

önce bilardo topları ile ilgili herhangi bir deneyimi olmayan bir kişinin a topu b topuna çarptığında nasıl bir sonucun ortaya çıkacağı konusunda bir fikri olamaz. Çünkü toplar çarpıştığında b topunun hareket etme ya da etmeme gibi farklı bütün ihtimallere sahip olması beklenebilir. Bu bakımdan Hume, deneyim olmadan bir çıkarımda ya da tahminde bulunabilmek için bir dayanağımızın olmadığını ifade eder. Bu hatırladığımız ya da algıladıklarımız ötesinde olgu ilişkilerine yönelik herhangi bir çıkarımın, eğer Hume haklıysa, nedensellik varsayımına dayandığını göstermektedir. Bilardo topları gibi nedensel ilişkiler hakkındaki tüm bilgilerimiz deneyimden gelir. Deneyim olmadan neyin neye neden olacağına ilişkin herhangi bir çıkarımda bulunamayız. Deneyimden böyle bir öğrenme gözlemlenmiş fenomenin gözlemlenmeyen fenomen için bir rehber olacağını varsaymaktadır.

Olgu sorunları hakkında emin olmamızı sağlayan delil konusunda kesin bir sonuca ulaşmak istiyorsak, neden ve etki arasındaki bağı zihnimizin nasıl kurduğuna bakmamız gerekir. Hume (1976: 24) bu bağın a priori akıl yürütmelerle değil, neden ile etki arasında mevcut olduğu düşünülen bu bağın belirli nesnelerin sürekli olarak birbirine bağlı olduklarını görmemiz sonucunda elde edilen tecrübe ile a posteriori olarak kurulduğunu ifade eder. Nesneler kendisinde neden ve etkiyi barındırmaz. Ayrıca akıl hangi nedenden hangi sonucun çıktığını da dikte etmez. Aklımız tecrübenin yardımı olmaksızın gerçek varoluş ve olgu sorunu konusunda çıkarım yapamamaktadır. Ancak insanlar tecrübe olmaksızın, salt aklımız ile neden ve etki arasındaki var olduğu düşünülen bilgiyi rahatça elde edebileceğimizi düşünür. Alışkanlıklar insanları öylesine etkilemiştir ki daha önce hiç bilardo toplarının birbirine çarpmasını gözlemlemeyen biri bile bir topun diğerine çarptığında nasıl bir sonucun çıkacağını a priori olarak bilebileceğini ifade eder. Hume (1976: 26) zihnin en dakik inceleme ve yoklamalarıyla bile neden sayılan şeyin içerisinde etkinin bulunamayacağını ifade eder. Etki nedenden tümüyle farklıdır. İkinci bilardo topunun bir yöne doğru hareket edip başka bir yöne hareket etmeyeceğine ilişkin a priori bir iddia bulamayız. Aynı şekilde bir topun diğerine çarpması sonucu bir hareketin ve etkinin olacağı aklıma rastgele gelmiş olsa bile, başka bir sonucun olabileceğini düşünmememin a priori bir temeli yoktur. Dolayısı ile her etki nedeninden ayrı bir olay olarak değerlendirilmelidir.

Bu doğrultuda, Hume iki olgu arasında mevcut olduğu düşünülen zorunlu bağlantı düşüncesini açıklığa kavuşturmaya çalışır. Doğada ateş ile ısı arasında görülen zorunlu bir ilişki yoktur. Bu ilişkiyi bizim aklımız ya da tecrübemiz bize vermez. Bu nedenle, neden ve etki ilişkisinde gözlemlenebilen tek şey olayların sürekli ve düzenli bir tekrarından başka bir şey değildir. Hume'a (2015: 113-114) göre, neden ve etki ilişkisi arasında olduğu düşünülen zorunlu bağlantı tasarımımızın sebebi neden ve etki arasında görülen bitişiklik, zamanda öncelik ve sürekli rastlaşma özellik-

leridir. Aslında biz neden ve etki aralarında zorunlu olduğunu düşündüğümüz zihnimizdeki bu ilişkiyi alışkanlıklarımız sonucu a ve b olguları arasındaki bağlantıya atfederek fiziksel dünyaya aktarırız. Dolayısıyla, nedensellik ilişkisindeki iki olgu arasındaki zorunlu bağlantı fikrine karşılık gelen bir duyu izlenimi yoktur. Bu düşünce geçmiş gözlemlerimizin tekrarı sonucunda meydana gelen beklentilerin bir sonucu olarak meydana gelmektedir (Hume, 2015: 113).

Olgu sorunları hakkındaki akıl yürütmelerin iç yapısı soruşturulduğunda Hume uygun cevabın neden ve etki ilişkisi olduğunu ortaya koymuştur. Bu ilişki hakkındaki akıl yürütme ve sonuçlarımızın temeli nedir sorusunda ise cevabın tecrübe olduğunu belirtmektedir. Bu doğrultuda, Hume tecrübeden çıkan sonuçların temeli nedir diye sorarak soruşturmasını derinleştirmektedir. Hume (1976: 28) neden ve etki işlemleri hakkında bir tecrübeye sahip olsak bile bu tecrübenin akıl yürütme ile ortaya konulamayacağını ifade etmektedir. Ona (1976: 28) göre, insanın doğanın gizli sırlarını bilmesi mümkün değildir. Duyularımız yalnızca nesnelerin yüzeysel niteliklerinin bilgisine sahip olabilir, ancak nesnelerin sahip olduğu doğal güçleri ve ilkeleri bilemeyeceğimizi ifade eder. Örneğin biz duyularımızla yalnızca bir ekmeğin rengi ve ağırlığı gibi yalnızca biçimsel özelliklerinin bilgisine sahip olabilir. Ancak ekmeğin insan vücudu için besleyici olduğuna ilişkin bir bilgi bize duyularımız aracılığıyla verilmez. Biz bu tarz bir bilgiye daha önceki deneyimlerimizden yola çıkarak aynı benzer durumun geçmişteki tecrübesinden yola çıkarak ekmeğe benzer renkte ve yapıda bir cisim verildiğinde onunda tıpkı geçmişte olduğu gibi besleyici olduğunu düşünürüz (Hume, 1976: 29). Hume bu noktada geçmiş tecrübemizi gelecek zamanlara sadece görünüşte benzer olan olaylara neden yaygınlaştırdığımızı sorgulamaktadır. Hume'a (1976: 30) göre, geçmişte tecrübe edilen bir durumdan geleceğe yönelik yapılan bir çıkarımın sonucu hiç de zorunlu bir sonuç değildir. Kendi ifadesiyle (1976: 30); *"şöyle şöyle bir nesnenin her zaman böyle bir etkiyle birlikte geldiğini bulmuş durumdayım. Görünüşte benzer olan başka nesnelerin benzer etkilerle geleceklerini öngörüyorum".* Tümevarımsal çıkarımın temeli olan bu çıkarımın, bilinen ifadesiyle *"gelecek her zaman geçmişe benzer"* ifadesinin herhangi bir akıl yürütme ile temellendirilmesi mümkün değildir.

İki Çeşit Akıl Yürütme Vardır: Tümdengelim-Tümevarım

Bu bağlamda Hume'un epistemolojisine yönelik bazı arka plan bilgileri sağlayan "Bir Beyefendiden Edinburgh'daki Arkadaşına Mektup" *(A Letter from a Gentleman to His Friend in Edinburgh, 1745)* isimli eserindeki bazı bulgularına yer vermek gerekir. Hume mektubunda (1745: 10) filozofların kanıt ya da delil türlerini sezgisel (intuitive), tanıtlayıcı (demonstrative), duyulur (sensible) ve moral olarak ayırt etmelerinin yaygın olduğunu ifade eder. Hume açısından sezgi, aracısız bir şekilde kendini

kanıtlama anlamına gelmektedir. Bir şeyin kendisiyle özdeş olduğunu veya 2'nin 1'den büyük olduğunu bilme şeklimiz gibi. Duyulur kanıt ise duyulardan gelen, duyuların kanıtları anlamındadır. Tanıtlayıcı kanıtlar ise salt akla dayalı temellendirme içeren dedüktif akıl yürütmeler, mantıksal argümanlardır. Moral kanıtlar ile Hume tecrübeden çıkarsamayı, tümevarımsal çıkarımı vurgulamaktadır.

Tümdengelimsel ya da tanıtlayıcı çıkarımda, çıkarımın basamakları arasındaki her bağlantı diğer bir deyişle öncüller arasındaki bağlantılar sezgisel olarak kesindir. Tümevarımsal ya da olasılıklı akıl yürütmede ise çıkarım zincirinde bazı bağlantılar yalnızca olasıdır. Bu bakımdan ide ilişkileri hakkındaki akıl yürütmeler mantık ve matematikte olduğu gibi tanıtlayıcı veya dedüktif, duyuların tanıklığı ve belleğin kayıtlarına yani tecrübeye dayalı temellendirme içeren olgu meseleleri ve varoluş hakkındaki akıl yürütmeler ise olasılıklı veya endüktif akıl yürütmelerdir.

Hume açısından akıl yürütmeler tanıtlayıcı ya da idea ilişkileri hakkındaki (tümdengelimsel) akıl yürütmeler ile moral ya da olgu sorunları ve varoluş hakkındaki (tümevarımsal) akıl yürütmeler olmak üzere iki kategori altında toparlanabilir (Salmon, 1966). Bu kapsamda, herhangi bir önermenin rasyonel temellendirmesi bu iki yöntemden biri ile yapılmaktadır, üçüncü bir rasyonel temellendirme yolu yoktur.

Tümevarımsal Akıl Yürütme Rasyonel Olarak Temellendirilemez

Bu bilgiler doğrultusunda, tümevarımsal çıkarımın ve bu bağlamda neden ve etki ilişkisinin temelini oluşturan ve tecrübe sonucunda elde etmiş olduğumuz "geleceğin her zaman geçmişe benzeyeceği" ifadesinin tanıtlayıcı kanıtlaması bulunmamaktadır. Çünkü daha öncede belirtildiği üzere doğal olayların akışının değişmesi ve görünüşte tecrübe ettiğimiz bir durumun farklı ya da ters etkilerle tecrübe edilmesi mantıksal çelişmezliği ihlal etmemektedir. Ağaçların Aralık ayında yeşerip, Haziran ayında yaprak dökeceğini iddia etmek bunun tersini iddia etmekten daha az anlaşılır bir önerme değildir. Bu ifadenin yanlışlanması tanıtlayıcı kanıtlama ya da a priori akıl yürütme ile ispatlanamamaktadır (Hume, 1976: 31). Aynı şekilde gelecek her zaman geçmişe benzemez önermesi bir çelişkiye yol açmamaktadır, çünkü anlaşılır olan bir şey çelişki ortaya koymaz.

Bu durumda, geçmiş tecrübeye yaslanarak tecrübemizi yargılarımızın ölçüsü yapma durumunda bu kanıtlamaların olgu durumları ve gerçekten var olma açısından ele alınması gerekmektedir. Daha öncede belirtildiği üzere, varoluşa ilişkin bütün kanıtlar neden-etki ilişkisine dayanmaktadır. Bu ilişki tecrübeden elde edilir ve bu tecrübenin de kaynağı deneysel olarak çıkarılan bütün sonuçların geleceğin her zaman geçmişe benzeyeceği sayıltısından hareket etmesidir. Hume (1976: 31) bu sayıltının

yine aynı şekilde varoluşla ilgili kanıtlamalarla ispatlanmasını bir çember üzerinde dönmeye benzetmekte ve böyle bir akıl yürütmeyi döngüsel bulmaktadır.

Sonuç olarak, bütün deneysel sonuçların ve nedensel ilişkilerin özeti olan benzer nedenlerden benzer etkileri bekleme düşüncesi ne akıl tarafından ne de deney ya da tecrübe tarafından oluşturulmuş bir düşünce değildir. Eğer bu ifade akıl tarafından ortaya konulmuş olsaydı, en başında bir defa kanıtlandı mı sonucunun her zaman mükemmel olması gerekirdi. Diğer bir yandan, neden-etki ilişkisinin deneysel olduğunu iddia etmek ise kanıtlamayı kanıtlaması gerekenden beklemek olmaktadır (Hume, 1976: 33). Çünkü tecrübeden yapılan bütün çıkarımlar temelinde geleceğin her zaman geçmişe benzeyeceği sayıltısına dayanmaktadır. Hume (1976: 33) *"tecrübeden gelen hiçbir kanıtlamanın geçmişin geleceğe olan bu benzerliğini ispat edemeyeceğini"* belirtir. Çünkü bu kanıtlamaların kendileri bu benzerlik sayıltısı üzerine kuruludur.

Hume'un Argümanının (Yeniden) Yapılandırılması ve Sonuç

Şu ana kadar anlatılanlardan yola çıkarak Hume'un nedensellik eleştirisi bağlamında tümevarım sorununa yol açan görüşlerini aşama aşama argüman formunda aktararak, Hume'un argümanının yeniden yapılandırmasını ortaya koyabiliriz. (Öncül kelimesi Ö, Sonuç kelimesi S olarak kısaltılmıştır.)

Argüman 1: Bütün olgusal çıkarımlar deneyime dayanır.

- Ö1. Bütün olgusal (tümevarımsal) çıkarımlar nedenselliğe dayanmaktadır
- Ö2. Nedensel ilişkilerin bütün bilgisi deneyime dayanmaktadır.
- S1. O halde, bütün olgusal çıkarımlar deneyime dayanmaktadır.

Argüman 2: Bütün olgusal çıkarımlar gelecek her zaman geçmişe benzer önermesine dayanır.

- Ö3. Bütün olgusal çıkarımlar deneyime dayanmaktadır.
- Ö4. Deneyimden bütün çıkarımlar doğanın düzenliliği ilkesine dayanmaktadır.
- S2. O halde, bütün olgusal çıkarımlar doğanın düzenliliği (gelecek her zaman geçmişe benzer) ilkesine dayanmaktadır.

Hume'un argümanı şu şekilde ilerlemektedir:

- Ö5. İki çeşit akıl yürütme vardır. Tanıtlayıcı (dedüktif) ve olasılıklı (endüktif) (Hume Çatalı)

- S2. Bütün olgusal çıkarımlar doğanın düzenliliği (gelecek her zaman geçmişe benzer) ilkesine dayanmaktadır.

Hume'un Argümanın iki yönü (boynuzu) vardır.

İlk Yönü

Argüman 3: Gelecek her zaman geçmişe benzer önermesi a priori olarak temellendirilemez.

- Ö6. Tanıtlayıcı (dedüktif) akıl yürütmelerin değili çelişkiye yol açan bir sonuç oluşturur.

- Ö7. Doğanın düzenliliği ilkesinin değili (gelecek her zaman geçmişe benzemez) mantıksal bir çelişkiye yol açmaz.

- S3. O halde, doğanın düzenliliği ilkesi için tanıtlayıcı (dedüktif) bir akıl yürütme mümkün değildir (Ö6 ve Ö7'den hareketle). (Diğer bir deyişle, gelecek her zaman geçmişe benzer önermesinin a priori temellendirmesi mümkün değildir.)

İkinci Yönü

Argüman 4: Gelecek her zaman geçmişe benzer önermesi a posteriori olarak temellendirilemez.

- Ö8. Doğanın düzenliliği ilkesi için herhangi bir olasılıklı (endüktif) akıl yürütme doğanın düzenliliği ilkesini varsaymaktadır.

- Ö9. Rasyonel bir temellendirme için akıl yürütmede temellendirilmek istenen argüman önceden varsayılmamalıdır. (Döngüsel olmamalı)

- S4. Doğanın düzenliliği ilkesi için olasılıklı (endüktif) akıl yürütme yoktur (Ö8 ve Ö9'dan hareketle). (Gelecek her zaman geçmişe benzer önermesinin a posteriori temellendirmesi bu önermeyi hem sonuç hem de öncülde içermesi bakımından döngüsel olmaktadır.)

- S5. Doğanın düzenliliği ilkesi için akıl yürütme mümkün değildir (Ö5., S3. ve S4'den hareketle).

Hume'un Argümanının Yeniden Yapılandırılması

Argüman 5: Tümevarımsal akıl yürütmenin herhangi bir rasyonel temeli yoktur.

- Ö10. Eğer doğanın düzenliliği ilkesi için bir akıl yürütme mümkün değil ise doğanın düzenliliği ilkesini varsayan herhangi bir çıkarımın öncüllerinden sonucuna kadar akıl yürütme zinciri mümkün değildir.

- S6. Tümevarımsal çıkarımın öncüllerinden sonucuna kadar akıl yürütme zinciri mümkün değildir (S2, S5, Ö10'dan hareketle).

- Ö11. Eğer tümevarımsal çıkarımın öncüllerinden sonucuna kadar akıl yürütme zinciri mümkün değil ise çıkarım temellendirilemez.

- S7. Tümevarımsal çıkarım temellendirilemez (S6, Ö11'den hareketle)[2].

Nihai olarak, Hume (1976: 33-34) ortaya koymuş olduğu bu sorunun teorik bir sorun olduğunu pratikte kendisi dahil olmak üzere başkalarının inançlarını indüksiyon temeli üzerinde oluşturduklarını ifade etmektedir. Onun karşı çıkmış olduğu husus insanların geleceğin her zaman geçmişe benzeyeceği ve bizi görünüşte benzer olan nedenlerden benzer etkiler beklemeye götüren şeyin akıl yürütme olduğu konusundaki inancın rasyonel temellerinin olduğudur. İnsanların böyle bir düşünceye sahip olmasının nedeni art arda gelen ve sürekli birbirini takip eden olayları gözlemlemeleri sonucunda edinmiş oldukları alışkanlıkları ya da huylarıdır. Geleceğin geçmiş gibi olacağına ilişkin beklentimizin ve duyularımızın o anki tanıklığından yola çıkarak mevcut olgudan gözlemlenemeyen olgulara ilişkin çıkarımın temelini bu alışkanlıklar oluşturmaktadır. Bu bakımdan alışkanlıklar insan hayatını yönlendiren bir kılavuz görevi görmektedir. Hume'un kendisinin veya bir başkasının indüksiyon temelinde inançlar oluşturduğunu inkâr etmediğini not etmek önemlidir; o yalnızca insanların bu tür inançlara sahip olmaları için herhangi bir rasyonel nedenleri olmadığını ortaya koymaktadır. Bu noktada belirtmek gerekir ki düşünürler Hume'un indüksiyon sorununa yönelik itirazlarını ileri sürdüklerinde yukarıda argüman formu verilen argümanların öncüllerine ya da sonucuna çeşitli yollarla itiraz etmektedirler. Bu bakımdan Hume'un endüksiyon problemine yönelik argümanlarının yapılandırılması önem arz etmektedir.

2 Henderson, Leah, "The Problem of Induction", The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Spring 2020 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL = <https://plato.stanford.edu/archives/spr2020/entries/induction-problem/>.

KAYNAKÇA

Chalmers, A. F. (2016). *Bilim Dedikleri,* Çev. Hüsamettin Arslan, Paradigma Yayıncılık, İstanbul.

Cottingham, J. (2018). *Akılcılık,* Çev. B. Özkan, Dergâh Yayınları, İstanbul.

Henderson, L., *"The Problem of Induction",* The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Spring 2020 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL = <https://plato.stanford.edu/archives/spr2020/entries/induction-problem/>.

Hume, D. (1745). *A Letter from a Gentleman,* http://carneades.pomona.edu/1998-2006/2005-Hume/HumeLetterGentleman.pdf

Hume, D. (1976). *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma,* Çev. O. Aruoba, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara.

Hume, D. (2015). *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme,* Çev. E. Baylan, BilgeSu Yayıncılık, Ankara.

Hume, D. (2017). *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma,* Çev. O. Aruoba, Say Yayınları, Ankara.

Salmon, W. C., (1966). *The Foundations of Scientific Inference,* University of Pittsburgh Press, Pittsburgh.

Zelyüt, S. (2012). *Dört Adalı, Hobbes-Locke-Berkeley-Hume,* Doğu Batı Yayınları, Ankara.

Bölüm 87

OTEL İŞLETMELERİNDE İŞ BECERİKLİLİĞİNİN İŞTEN AYRILMA NİYETİ ETKİSİNE YÖNELİK BİR İNCELEME

Ersin ARIKAN[1]
Emre ÇİLESİZ[2]
Osman ÇAPAN[3]

1 Dr. Öğretim Üyesi, Sinop Üniversitesi, arikanersin@gmail.com
2 Dr. Öğretim Üyesi, Sinop Üniversitesi, emrecilesiz@gmail.com
3 Arş. Gör., Atatürk Üniversitesi, capanosman@gmail.com

Giriş

Küresel ekonomide yaşanan gelişmeler, yeniliğin ve insan odağının ışığında etkilerini gösteren gelişmeler, geleneksel iş tasarımı teorisinin de evrim geçirmesine sebep olmuştur. İş görenlerin ast ve üst ilişkileri, işinin doğasının gereği olarak, üst düzey yöneticiler tarafından belirlenmesi üzerine yoğunlaşmaktadır. Bu durum iş görenlerin pasifleşmesine sebep olmaktadır. Literatürde konu ile ilgili birçok çalışma bu durumu vurgulamaktadır (Kerse, 2017). Wrzesniewski ve Dutton (2001) tarafından akademik yazına kazandırılan "İş becerikliliği/zanaatkârlığı" (Job Crafting) kavramı "alternatif iş görme tasarımı" olarak vurguladıkları, "bireyin yapmakta olduğu görev ve ilişkilerine uygulamak üzere nitelikleri doğrultusunda yapmış olduğu fiziksel, bilişsel ve düşünsel değişiklikler" şeklinde tanımlamışlardır. İşten ayrılma kavramı ise kısaca çalışanın işten istifa etmesi ya da işten çıkarılması olarak tanımlanmaktadır. İşten ayrılma niyeti, işten ayrılmaya yola açan bir sebep olarak gösterilmekle birlikte (Mobley, 1982), örgütten ayrılma ile ilgili bilinçli ve temkinli bir kararı ifade etmektedir (Bartlett, 1999). İşten ayrılan bir işgören, işten ayrılmadan önceki masraflara ek olarak personel arama, eğitim, yerine işe alım masrafları gibi nedenlerden dolayı işletmelere %100 ile %300 arasında bir maliyet oluşturmaktadır (Mello, 2014). Bu yüzden işten ayrılma sebeplerini bulmak işletmeler açısından büyük önem taşımaktadır.

İş Becerikliliği

İş becerikliliği, birey ya da örgütün işine yüklediği anlamı, işine dair görevleri, ilişkileri, bilişsel ve düşünsel sınırları farklı ya da kendi nitelikleri ile farklı bir bakış açısı ile değiştirebilme yetileri olarak nitelendirilebilir (Slemp & Vella-Brodrick, 2013). İş becerikliliği, bireyin işe yüklediği tanım, anlam ve önemi, işin kimliğini sahip oldukları yetiler ile şekillendirmesi sebebiyle bireysel/örgütsel performans açısından önem arz etmektedir. Beceriklilik, yüksek derecede iş bilgisi, kişisel ya da örgütün sahip olduğu nitelikler üzerine kuruludur. Beceri seviyesi geliştikçe, ortaya çıkabilecek sorunlara karşı daha pratik çözüm senaryoları ya da politikalar geliştirilebilir. İş becerikliliği genel olarak, yöneticilerin direkt katılım sağlamadığı yani yönetimin müdahil olmadığı kısmen gizli karar mekanizmalarını gerçekleştirirken, iş ve görevleri yerine getirirken, iş görenler, kendi nitelikleri kapsamında değerlendirme sonucu işin yapılış, düşünsel ve çıktı kısımlarında etkin olabilmektedirler (Berg, Dutton, & Wrzesniewski, 2008).

Alanyazında iş becerikliliği davranışları çeşitli boyutlarda ele alınmıştır. Petrou vd. (2012), Bipp ve Demeroui (2015) iş becerikliliği davranışlarını kaynak arama, işin zorlayıcı olmasını isteme ve talepleri azaltma olarak tanımlamışlardır. Slemp ve Vella-Brodrick (2013) iş becerikliliği, bilişsel beceriklilik, görev beceriklilik ve ilişkisel beceriklilik olarak sı-

nıflandırılmıştır. İş gören bireylerin işlerinin sınırlarını değiştirerek iş becerikliliğini gerçekleştirdikleri üç farklı boyutlu olduğunu öne sürmüşlerdir (Kerse, 2017).

• Görev becerikliliği: Bireyin yerine getirmekle yükümlü olduğu iş için harcadığı gayretin zaman ve miktarı üzerinde yaptığı değişikliklerden oluşan bir kavramdır (Miller, 2015). Bu kavrama göre iş gören bireylerin bir iş için daha az veya daha fazla görevler alarak, üstlendiği iş ve ödevlerin kapsamını daraltmak veya genişletmek sureti ile işi başarılı bir şekilde sonuçlandırmak adına sahip olduğu yetkinlikleri, işin gerçekleşmesinde kullanılan araçları ya da fiziki şartları değiştirerek şekillendirmesi olarak tanımlanabilir (Kerse, 2017). Bu kavramın tamamında uygulanan görev bazında imkânların niteliklere göre hareket edilmesidir (Slemp & Vella-Brodrick, 2013).

• Bilişsel beceriklilik: İş gören bireylerin ve işyeri ilişkilerinin amacını ve ne anlama geldiğini algılaması, yorumlaması için, işi fikir dünyasında tekrar düzenlemesi olarak tanımlanabilir (Miller, 2015). Bilişsel beceriklilikte iş gören bireyler yaptıkları işe ilişkin algılarını tekrar düzenler ve işin bilişsel işlevini değiştirerek uygularlar (Berg, Dutton, & Wrzesniewski, 2008). Bir turizm işletmesinde barda görev alan birinin aynı zamanda misafirleri ile sohbet etmesi, ağlayan birini teselli etmesi gibi durumlar, iş görenin misafirini psikolojik açıdan rahatlattığını düşünmesi, örnek olarak verilebilir. Bilişsel becerikliliğe sahip olan birey, yapmakla görevli olduğu işe daha geniş bir açıdan değerlendirmek sureti ile işin ne olduğu nasıl yapılması gerektiği konusunda fikirler geliştirir. Dolayısı ile iş gören görev ve sorumlulukları açısından kim olduğu, işinin neden önem arz ettiği fikir sahibidir. Bu fikir yorum ve değerlendirmeler neticesinde iş ve kendisi için kimlik meydana getirir ve sonuç olarak işe yüklediği anlam ve önem değişime uğrar.

• İlişkisel beceriklilik: Bu kavram iş görenlerin aynı örgüt içerisinde benzer ya da aynı işi yapmak ile görevli olan bireylerin birbirleri ile ilişki kurmalarını nitelendiren ve bu etkileşimler sonucunda oluşturulan, sürdürülen ve sonlandırılan sürecin tamamını ifade eder (Miller, 2015). İlişkisel beceriklilik kavramı bireyin aynı işi yapan diğer bireyler ile etkileşimlerin miktarını ve kalitesini değiştirme durumu ile ilgilidir (Kerse, 2017). İlişkisel beceriklilik çalışanın işyerinde diğer çalışanlarla nasıl ve neden etkileşimde bulunduğunu açıklamayı amaçlayan (Örneğin; işyerinde samimi olduğu bireyler ile bilgi, beceri ve ilgi alanları benzer olan bireyler ile arkadaşlık kurmak) bir kavramdır (Slemp & Vella-Brodrick, 2013).

İşten Ayrılma Niyeti

İşten ayrılma, işgörenlerin çalışmakta oldukları örgütten ayrılıp başka bir örgüte çalışmaya devam etmeleri olarak tanımlanırken; işten ayrıl-

ma eğilimi, işgörenlerin bulundukları örgütten ayrılıp, başka bir örgütte çalışma istek, eğilim ve tutumu olarak tanımlanmaktadır (akt. Sezici, 2014, s. 237). Planlama, örgütü fiilen terk etme düşüncesinden önce gelir ve gönüllü olarak ayrılma sürecinin ilk adımıdır (Lambert, Hogan, & Barton, 2001). Örgütler açısından maliyet getirici ve zaman kaybettirici olan, aynı zamanda örgütteki çalışma grupları arasındaki sosyal ilişkileri zedeleyerek çalışanların morallerini bozan ayrılma davranışının bir önceki basamağı olan işten ayrılma niyeti, çalışanın işinden henüz ayrılmamış olması ve örgütte kalarak, örgüt için çalışmasının devamının sağlanması fırsatı verilmesi açılarından örgüt için oldukça önemlidir (Daloğlu, 2002). Ancak bazen işletme açısından işten ayrılmalar faydalı olabilmektedir. Düşük performanslı bir işgören ile daha yetenekli olan ya da emekli bir işgören ile genç bir iş görenin değiştirilmesi bu duruma örnek verilebilir (Shamsuzzoha & Shumon , 2016).

İşten ayrılma niyeti süreç olarak işten ayrılma düşüncesinin edinilmesi ile ortaya çıkar; alternatif iş imkânları arayışı, değerlendirme ve nihai karar şeklinde devam eder (Addae, Parboteeah, & Davis, 2006). Bireyin örgüt ve mesleğe bağlılık kavramları işten ayrılma niyetini etkileyen faktörlerdendir ve süreci olumlu ya da olumsuz olarak doğrudan etkileyebilir (Hackett, Lapierre, & Hausdorf, 2001). İş görenin örgüte olan bağlılığı da örgüt içerisinde yer almayı ya da ayrılma kararı almasını etkileyen en önemli unsurlar arasındadır (Seyrek & İnal, 2017). Bazı araştırmacılara göre işten ayrılma niyeti gönüllü ve gönülsüz olmak üzere ikiye ayrılmaktadır (Abelson, 1987; Heneman, Judge, & Kammeyer-Mueller, 2014).

- Gönülsüz İşten Ayrılma:

– İşten Çıkarılma (Discharge Turnover): Bu tip işten ayrılma işletme tarafından belirli bir iş göreni hedef alır. İşten çıkarılmadaki sebep veya sebepler İş görenin denetim ve/veya performans durumu ile alakalı olabilmektedir.

– Küçülme Sonucu İşten Çıkarılma (Downsizing Turnover): İşletmenin organizasyon yapısının değişmesi üzerine (sermaye kaybı, iş gereksinimlerinin değişmesi, yeniden örgütlenme vb.) yapılan işten çıkarılma durumudur.

- Gönüllü İşten Ayrılma:

– Kaçınılabilir İşten Ayrılma: Bu tür işten ayrılma durumu işgören tarafından başlar ve işletme tarafından engellenmesi mümkün durumdadır.

– Kaçınılamaz İşten Ayrılma: Ölüm, emeklilik, eş durumu gibi nedenlerden dolayı oluşan işten ayrılma türüdür.

İşten ayrılma niyeti iş görenin, farklı bir iş imkânlarını düşünmesine neden olur. Bu durum işten ayrılma niyetinin ilk aşaması olarak kabul

edilebilir (Jaros, 1997). Etki eden unsurlardan biri de iş görenin çalıştığı kuruma duyduğu "örgütsel bağlılık" duygusudur (Seyrek & İnal, 2017). Örgütsel bağlılık, iş görenin çalıştığı örgütün amacına, değerlerine, kültürüne, hedeflerine olan bağlılığı ve bu hedeflere ulaşabilmesi için harcadığı çaba ve örgütün içerisinde kalma arzunu hissetmesi olarak nitelendirilebilir. İş gören sadece menfaatleri açısından olan kavramlar üzerine değil, örgüte karşı hissettiği aidiyet, yani bağlılıktır (Jalonen vd., 2006). Yazında, yapılan araştırmalar örgütsel bağlılık ile pozitif yönlü ilişkisi olan, örgütsel bağlılığı arttıran kavramlardan birinin ücret tatmini olduğu tespit edilmiştir (Iverson & Buttigieg, 1999). Dude (2020), iş görenlere sağlanan özgürlüğün de yine işten ayrılma niyeti ile ilişkili olduğu tespit edilen çalışmalar da mevcuttur. İş görenin yaptığı iş üzerinde sahip olduğu özgürlük, iş görenin yaptığı işin süreçlerini planlaması, yetkisi ve karar verme mekanizmasındaki etkinliği ile ilgilidir. İş gören açısından özerklik olmasını ve örgüt içerisinde kaynakların iş gören tarafından kullanılmasını ve girişimlerinde iş görenleri desteklemeyi ifade eder (Seyrek & İnal, 2017). İş görenlerin iş tatminlerinin yüksek olduğu koşullarda, işten ayrılma niyetlerinin düşük olduğu tespit edilmiştir (Rusbult, Farrell, Rogers, & Manious III, 1988).

Yöntem

Bu araştırmada konaklama işletmeleri iş görenlerinin iş becerikliliği ile işten ayrılma niyetleri arasındaki ilişkiyi incelemek amacından dolayı ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. Araştırma konaklama işletmeleri iş görenlerinin iş becerikliliği ve işten ayrılma niyetleri arasındaki ilişkinin belirlenmesine yöneliktir. Bu bağlamda konaklama işletmelerinde çalışan iş görenlerin iş becerikliliği ile işten ayrılma niyetleri arasındaki ilişkinin belirlenmesi araştırmanın amacını oluşturmaktadır. Bu kapsamda aşağıdaki sorulara cevap aranmaktadır:

1. Konaklama işletmeleri çalışanlarının iş becerikliliği düzeyleri nedir?

2. Konaklama işletmeleri çalışanlarının işten ayrılma niyetleri düzeyleri nedir?

3. Konaklama işletmeleri çalışanlarının demografik özellikleri iş becerikliliği ve işten ayrılma niyetleri düzeylerini farklılaştırmakta mıdır?

4. Konaklama işletmeleri iş görenlerinin iş becerikliliği ile işten ayrılma niyetleri arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?

Araştırmanın amacı doğrultusunda belirlenen hipotezler ise aşağıda belirtilmektedir.

H1: Konaklama işletmelerinde iş görenlerin iş becerikliliği ile işten

ayrılma niyetleri arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H2: Konaklama işletmelerinde çalışanların iş becerikliliği algıları demografik özelliklerine göre farklılık gösterir.

H3: Konaklama işletmelerinde çalışanların işten ayrılma niyetleri demografik özelliklerine göre farklılık gösterir.

Araştırma kapsamında sosyal bilimler alanında da kullanılan istatistiksel veri analiz paket programı SPSS 25 programından yararlanılmıştır. Bu programla iş görenlerin demografik ve bazı bireysel özelliklerine göre dağılımları frekans ve yüzde yöntemi ile belirlenmiştir. Ardından, ikili grupların karşılaştırılmasında bağımsız gruplar t-testi, ikiden fazla grupların karşılaştırılmasında tek yönlü varyans analizi (ANOVA) kullanılmıştır. Ölçeklerin güvenirliğinin hesaplanmasında Cronbach's Alpha katsayısından yararlanılmıştır. Araştırmada iş görenlerin iş becerikliliğine ilişkin algılarının işten ayrılma niyetleri ile ilişkisi korelasyon analizi ile belirlenmiş olup iş görenlerin iş becerikliliğine ilişkin algılarının işten ayrılma niyetleri üzerindeki etkisinin belirlenmesinde ise basit doğrusal regresyon analizi kullanılmıştır. Bu kapsamda Slemp ve Vella-Brodrick (2013) tarafından geliştirilen Kerse (2017) tarafından geçerlilik ve güvenirlik çalışmalarının yapılarak ölçek bütünü için 0,918 güvenilirliğinin hesaplandığı son hali kullanılmıştır. Araştırmanın bir diğer değişkeni olan üç ifadeden tek boyutlu işten ayrılma niyeti ölçeği Wayne, Shorw ve Liden (1997) tarafından geliştirilmiştir. Küçükusta (2007) tarafından konaklama işletmelerinde uygulanan ölçeğin güvenilirliği 0,69 olarak belirtilmiştir. İki ölçek ve altı demografik sorudan oluşan soru formunun kolayda örneklem yöntemiyle seçilen iş görenler tarafından 1 Haziran 2019-1 Ağustos 2019 tarihleri arasında doldurulması ile gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın evreni Antalya ili Kemer ilçesinde faaliyet gösteren dört ve beş yıldızlı otel işletmelerindeki iş görenlerdir. Çalışan sayısı belirsizliği, belirlemenin zorluğu ve iş gören devir hızının yüksekliği nedeniyle örneklem hesaplaması yoluna gidilmemiş sınırsız veya hacmi bilinmeyen evrenler için üst limit olarak kabul edilen 384 sayısına ulaşmak hedeflenmiştir (Özdamar, 1999). Araştırmada kullanılan anketin iş becerikliliği ile ilgili kısmında yer alan ifadelerden oluşan ölçeğin genel Cronbach Alfa değer 0,869; ikinci kısımda işten ayrılma niyetine ilişkin ifadelerden oluşan ölçeğin genel Cronbach Alfa değeri ise 0,915 olarak hesaplanmıştır. Araştırma kapsamında her iki ölçeğinde Özdamar (1999)'a göre güvenirlik katsayılarına ilişkin ölçüt değerlerinde yer alan $0,81<\alpha< 1,00$ yüksek güvenilir değeri arasında yer alması ölçeğin yüksek düzeyde güvenilir olduğunu göstermektedir.

Bulgular

Tablo 1. *Katılımcıların Bazı Sosyo-Demografik Özelliklerine Göre Dağılımları*

Sosyo Demografik Özellikler		n	%			n	%
Cinsiyet				Turizm Eğitimi			
	Kadın	156	37,3		Aldım	106	25,4
	Erkek	262	62,7		Almadım	312	74,6
Eğitim							
	Ortaöğretim ve Altı	228	54,5	**Bölüm**			
	Yükseköğretim	162	38,8		Önbüro	73	17,5
	Lisansüstü	28	6,7		Yiyecek-İçecek	131	31,3
Yaş				**Tecrübe**	Kat Hizmetleri	78	18,7
	24 ve Altı	124	29,7		İdari Birimler	136	32,5
	25-34 Yaş	154	36,8				
	35-44 Yaş	79	18,9		2 Yıl ve Altı	206	49,3
	45-54 Yaş	31	7,4		3-7 Yıl Arası	109	26,1
	55 Yaş ve Üzeri	30	7,2		8-14 Yıl Arası	61	14,6
					15-21 Yıl Arası	23	5,5
					22 Yıl ve Üzeri	19	4,5

Araştırma kapsamında belirlenen demografik değişkenlerle ilgili frekans analiz ve dağılımlar Tablo 1'de özetlenmektedir. Buna göre araştırma kapsamında yer alan katılımcılardan %37,3'ü kadın, %62,7'i erkektir. Eğitim durumları değişkenine göre katılımcıların %54,5'i ortaöğretim ve altı, 38,8'i yükseköğretim düzeyinde eğitim aldıklarını belirtirken lisansüstü eğitime sahip katılımcı yüzdesi %6,7 olarak gerçekleşmiştir. Katılımcıların yaş dağılımlarında 24 yaş ve altı katılımcıların %29,7, bu grubu yaklaşık dağılımlar ile 35-44 yaş arası (%18,9), 45-54 yaş arası (%7,4) ve 55 yaş üzeri (%7,2) izlemektedir. En yüksek katılımın sağlandığı yaş grubu %36,8 ile 25-34 yaş grubudur. Katılımcıların turizm eğitimi alma durumlarına göre dağılımlarında ise turizm eğitimi alan iş gören yüzdesi 25,4 iken geriye kalan %74,6 ise turizm eğitimi almadıklarını belirtmişlerdir. Araştırmaya katılım gösteren bölümlerin dağılımlarında %32,5 ile idari bölümler en yüksek düzeyde katılım sağlanan bölümdür. Bu grubu yiyecek içecek bölümü %31,3, kat hizmetleri bölümü 18,7 ve ön büro bölümü %17,5 izlemiştir. Katılımcıların işletme tecrübe dağılımları incelendiğinde katılımcıların yarısına yakın bir oranda (%49,3) 2 yıl ve altı tecrübeye sahip oldukları belirlenmiştir. Bu grubu 3-7 yıl arası (%26,1) tecrübeye sahip katılımcılar izlerken %14,6'lık oranda katılımcı grubu 8-14 yıl tecrübeye sahip gruptur. Düşük düzeyde katılım gösteren gruplar ise (%5,5) 15-21 yıl tecrübeye ve %4,5 ile 22 yıl ve üzeri tecrübeye sahip katılımcılardan oluşmaktadır.

Tablo 2. *Cinsiyete Göre İş Becerikliliği ve İşten Ayrılma Niyeti Puanları Bağımsız Örneklemler T Testi Sonuçları*

	Cinsiyet	N	Ortalama ($\bar{X}$)	s.s	p
İş Becerikliliği	Kadın	156	3,07	,946	,003*
	Erkek	262	2,78	,969	
İşten Ayrılma Niyeti	Kadın	156	2,63	,990	,000*
	Erkek	262	3,30	1,06	

** p<0,05*

Tablo 2'de iş görenlerin iş becerikliliği ile işten ayrılma niyetlerine ilişkin algı düzeylerinin cinsiyet değişkenine göre farklılaşıp farklılaşmadığına yönelik t testi sonuçları yer almaktadır. Söz konusu bu tabloya göre iş görenlerin iş becerikliliği ile işten ayrılma niyetleri algı düzeyleri ile cinsiyet değişkeni arasında anlamlı bir farklılık olduğu sonucuna ulaşılmıştır (p<0,05). Bu sonuçlara göre iş becerikliliği ile cinsiyet değişkenleri arasında kadın katılımcıların iş becerikliliği düzeylerine yönelik algıları ($\bar{x}$=3,07) erkek katılımcılara göre daha yüksektir($\bar{x}$=2,78). İşten ayrılma niyetlerinde erkek katılımcıların ($\bar{x}$=3,30) kadın katılımcılara göre daha yüksek düzeyde ($\bar{x}$=2,63) katılım gösterdikleri belirlenmiştir.

Tablo 3. *Katılımcıların Turizm Eğitimi Alma Durumlarına Göre İş Becerikliliği ve İşten Ayrılma Niyetleri Puanları Bağımsız Örneklemler T Testi Sonuçları*

	Turizm Eğitimi	N	Ortalama ($\bar{x}$)	s.s	p
İş Becerikliliği	Aldım	106	4,16	,770	,000*
	Almadım	312	2,46	,565	
İşten Ayrılma Niyeti	Aldım	106	1,92	,728	,000*
	Almadım	312	3,43	,907	

** p<0,05*

Tablo 3'e göre katılımcıların algılanan iş becerikliliği ve işten ayrılma niyetlerine ilişkin görüşlerine yönelik bağımsız örneklemler t testi sonuçlarına göre değişkenler arasında anlamlı bir fark olduğu sonucuna ulaşılmıştır (p<0,05). Katılımcıların algıladıkları iş becerikliliği düzeyleri turizm eğitimi alan katılımcıların ($\bar{x}$=4,16) turizm eğitimi almayanlara ($\bar{x}$=2,46) göre daha yüksek düzeyde olduğu belirlenmiştir. İşten ayrılma niyeti algılarında turizm eğitimi almayan katılımcıların ($\bar{x}$=3,43) turizm eğitimi alan katılımcılara göre daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır ($\bar{x}$=1,92).

Tablo 4. *Katılımcıların İş Becerikliliği ve İşten Ayrılma Niyetleri Algılarına İlişkin Görüşlerinin Eğitim Gruplarına Göre Karşılaştırılmasına Ait Varyans Sonuçları*

	Eğitim Durumu	N	x̄	Std. Sapma	F Değeri	p
İş Becerikliliği	Ortaöğretim ve Altı	228	2,40	,548		
	Yükseköğretim	162	3,32	,999	124,549	,000*
	Lisansüstü	28	4,38	,770		
İşten Ayrılma Niyeti	Ortaöğretim ve Altı	228	3,58	,818		
	Yükseköğretim	162	2,54	1,00	100,762	,000*
	Lisansüstü	28	1,65	,818		

** p<0,05*

İş görenlerin iş becerikliliği ve işten ayrılma niyetleri ile ilgili görüşlerinin eğitim gruplarına göre karşılaştırılmasına yönelik varyans analizi (Anova) sonuçlarının yer aldığı Tablo 4'e göre her iki değişkenin de eğitim grupları ile anlamlı bir farklılık olduğu sonucuna ulaşılmıştır (p<0,05). İş becerikliliğine yönelik en yüksek düzeyde katılım gösteren grup lisansüstü eğitime sahip katılımcılardır ($\bar{x}$=4,38). Bu grubu yükseköğretim mezunları ($\bar{x}$=3,32) ve ortaöğretim ve altı izlemektedir ($\bar{x}$=2,40). İşten ayrılma niyetinde ortaöğretim ve altı grubun diğer gruplara göre daha yüksek düzeyde katılım gösterdikleri belirlenmiştir. En düşük düzeyde katılım gösteren eğitimi durumu grubu ise lisansüstü eğitime sahip katılımcılardır ($\bar{x}$=1,65).

Tablo 5. *Katılımcıların İş Becerikliliği ve İşten Ayrılma Niyeti Algılarına İlişkin Görüşlerinin Yaş Gruplarına Göre Karşılaştırılmasına Ait Varyans Sonuçları*

	Yaş	N	Aritm. Ort.	Std. Sapma	F Değeri	p
İş Becerikliliği	24 yaş ve altı	124	2,38	,583		
	25-34 yaş arası	154	2,75	,837		
	35-44 yaş arası	79	3,37	,994	32,671	,000*
	45-54 yaş arası	31	3,93	,983		
	55 yaş ve üzeri	30	3,38	1,21		
İşten Ayrılma Niyeti	24 yaş ve altı	124	3,27	,802		
	25-34 yaş arası	154	3,34	1,12		
	35-44 yaş arası	79	2,67	1,07	14,532	,000*
	45-54 yaş arası	31	2,17	,934		
	55 yaş ve üzeri	30	2,57	1,20		

** p<0,05*

İş görenlerin iş becerikliliği ve işten ayrılma niyetleri ile ilgili görüşlerinin yaş gruplarına göre karşılaştırılmasına yönelik varyans analizi (Anova) sonuçlarının yer aldığı Tablo 5'e göre her iki değişkenin de eğitim

grupları ile anlamlı bir farklılık olduğu sonucuna ulaşılmıştır (p<0,05). İş becerikliliğine yönelik en yüksek düzeyde katılım gösteren grup 45-54 yaşa sahip iş görenlerdir ($\bar{x}$=3,93). Bu yaş grubunu 55 yaş ve üzeri iş görenler izlemektedir ($\bar{x}$=3,38). En düşük düzeyde iş becerikliliği algısına sahip yaş grubu 24 yaş ve altıdır ($\bar{x}$=2,38). İşten ayrılma niyetinde ise 24 yaş ve altı yaş grubu en yüksek düzeyde görüş bildirmişlerdir ($\bar{x}$=3,27). İşten ayrılma niyeti en düşük olan yaş grubu ise 45-54 yaş arası iş görenler olarak gerçekleşmiştir($\bar{x}$=2,17).

Tablo 6. *Katılımcıların İş Becerikliliği ve İşten Ayrılma Niyeti Algılarına İlişkin Görüşlerinin İşletmedeki Tecrübe Gruplarına Göre Karşılaştırılmasına Ait Varyans Sonuçları*

	Tecrübe	N	Aritm. Ort.	Std. Sapma	F Değeri	p
İş Becerikliliği	2 yıl ve altı	206	2,38	,659		
	3 ve 7 yıl arası	109	2,99	,723		
	8 ve 14 yıl arası	61	3,28	,947	92,330	,000
	15 ve 21 yıl arası	23	4,34	,573		
	22 yıl ve üzeri	19	4,85	,151		
İşten Ayrılma Niyeti	2 yıl ve altı	206	3,54	,836		
	3 ve 7 yıl arası	109	2,82	1,107		
	8 ve 14 yıl arası	61	2,83	,957	48,505	,000
	15 ve 21 yıl arası	23	1,88	,445		
	22 yıl ve üzeri	19	1,15	,171		

** p<0,05*

Tablo 6'a göre katılımcıların işletmedeki tecrübeleri ile algıladıkları iş becerikliliği düzeyleri ve işten ayrılma niyetlerinin farklılaştığı sonucuna ulaşılmıştır (p<0,05). Bu sonuçlara göre en yüksek düzeyde iş becerikliliği algısına sahip iş gören grubu tecrübe düzeyi en yüksek olan 22 yıl ve üzeri işletme tecrübesine sahip iş görenlerdir ($\bar{x}$=3,67). En düşük düzeyde katılım gösteren tecrübe grubu 2 yıl ve altı tecrübeye sahip olanlar olarak gerçekleşmiştir ($\bar{x}$=2,38). Bu grubu 3-7 yıl arası tecrübe ($\bar{x}$=2,99), 8-14 yıl arası tecrübeye sahip olanlar ($\bar{x}$=3,28) ve 15-21 yıl arası tecrübe grubu izlemektedir ($\bar{x}$=4,34). İşten ayrılma niyeti en yüksek olan grup 2 yıl ve altı çalışanlar olarak belirlenmiştir ($\bar{x}$=3,54). En düşük düzeyde işten ayrılma niyetine yönelik görüş bildiren iş görenler ise iş yerinde 22 yıl ve üzeri tecrübeye sahip olanlardır ($\bar{x}$=1,15).

Tablo 7. Katılımcıların İş Becerikliliği ve İşten Ayrılma Niyeti Algılarına İlişkin Görüşlerinin Bölümlere Göre Karşılaştırılmasına Ait Varyans Sonuçları

		N	Aritm. Ort.	Std. Sapma	F Değeri	p
İş Becerikliliği	Önbüro	73	2,43	,485		
	Yiyecek İçecek	131	2,21	,619		
	Kat Hizmetleri	78	3,27	,858	86,634	,000*
	İdari Birimler	136	3,58	,932		
İşten Ayrılma Niyeti	Önbüro	73	3,33	,767		
	Yiyecek İçecek	131	3,86	,694		
	Kat Hizmetleri	78	2,15	,565	78,322	,000*
	İdari Birimler	136	2,63	1,17		

** p<0,05*

Tablo 7'de iş görenlerin çalıştıkları otel içerisindeki bölümlere göre iş becerikliliği ve işten ayrılma niyetlerinin farklılaşıp farklılaşmadığına yönelik yapılan varyans analizi sonuçları verilmiştir. Söz konusu bu tabloya göre her iki değişkenle iş becerikliliği ve işten ayrılma niyetleri anlamlı farklılıklar göstermektedir (p<0,05). İş becerikliliğine yönelik en yüksek katılımın olduğu grup idari hizmetler ($\bar{x}$=3,58) olarak gerçekleşirken bu grubu kat hizmetleri ($\bar{x}$=3,27), ön büro ($\bar{x}$=2,43) izlemiştir. En düşük düzeyde iş becerikliliğine yönelik görüş bildiren grup yiyecek içecek bölümüdür ($\bar{x}$=2,21). Yiyecek içecek bölümünde çalışan iş görenlerin işten ayrılma niyetlerinin diğer gruplara göre daha yüksek olduğu belirlenmiştir ($\bar{x}$=3,86). Bu grubu ön büro bölümünde çalışan iş görenler ($\bar{x}$=3,33) ve idari birimlerde çalışan iş görenler ($\bar{x}$=2,63) izlemektedir. En düşük düzeyde işten ayrılma niyetine sahip bölümün ise kat hizmetleri olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Demografik özellikler ve her iki değişkenle yapılan analizlerin tamamında anlamlı sonuca ulaşılmıştır. Bütün bu sonuçlar neticesinde H2 ve H3 hipotezleri kabul edilmiştir.

Tablo 8. İş Becerikliliği ve İşten Ayrılma Niyeti arasındaki İlişkiye Ait Korelasyon Matrisi

Pearson Korelasyon Matrisi		
		İşten Ayrılma Niyeti
	Pearson correlation	-,804**
İş Becerikliliği	Sig. (2-tailed)	,000
	N	418

*** p<0,01*

Tablo 8'deki bulgulara göre iş becerikliliği ile işten ayrılma arasındaki korelasyon katsayısı anlamlı bulunmuştur. Değişkenler arasındaki Pearson Korelasyon katsayıları incelendiğinde aralıklı değerlerin yorumlanmasında Sungur (2010)'un da belirttiği değerler kapsamında iş bece-

rikliliği değişkeniyle işten ayrılma niyeti arasında negatif yönde yüksek kuvvette (0,70<r<0,89) bir ilişki olduğu tespit edilmiştir (r=-,804; p<0,01). Bu değer çalışanların iş becerikliliği düzeylerinin artmasıyla birlikte işten ayrılma niyetlerinin (yüksek kuvvette) azalacağını belirtmektedir. Dolayısıyla H1 hipotezi kabul edilmiştir.

İş görenlerin iş becerikliliği algılarının işten ayrılma niyetine etkisini belirlemek amacıyla yapılan basit doğrusal regresyon analizi Tablo 9'da verilmiştir.

Tablo 9. Liderlik ile Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Arasındaki İlişkiye Ait Basit Doğrusal Regresyon Analizi

Katsayı	βj	SH	T	p	r	Anlamlılık
Sabit	5,664	,100	56,699	,000*	,804	F=759,414
İş Becerikliliği	-0,902	,033	-27,557	,000*		p= 0,000*

**p<0,01; R^2 =0,646*

Regresyon analizi sonuçlarına göre iş becerikliliğinin işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisine yönelik regresyon modeli anlamlıdır (F=759,414; p<0,01). Determinasyon katsayısı R2=0,646 değeri, modelin açıklanma oranının %64,6 olduğu sonucunu belirtmektedir. Diğer bir ifade ile konaklama işletmelerinde çalışan iş görenlerin iş becerikliliği algıları işten ayrılma niyeti üzerindeki değişimin %64,6'sını açıklamaktadır. Bu kapsamda elde edilen regresyon modeli Tablo 9'da verilmiştir.

*İşten Ayrılma Niyeti=5,664+ (-0,902) * İş Becerikliliği*

Modele göre, çalışanların iş becerikliliği düzeylerindeki 1 (bir) birimlik artış, işten ayrılma niyetleri düzeylerinde 0,902 birimlik bir azalışa sebep olmaktadır. Araştırma kapsamında yapılan korelasyon ve regresyon analizleri sonucunda konaklama işletmelerinde çalışan iş görenlerin iş becerikliliği algıları il işten ayrılma niyetleri arasında istatistiki açıdan anlamlı ilişkiler olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu bağlamda araştırmanın temel hipotezi olan "konaklama işletmeleri iş grenlerinin iş becerikliliği algıları işten ayrılma niyetleri üzerinde anlamlı bir etkisi vardır" hipotezini desteklemektedir.

Sonuç ve Öneriler

Konaklama işletmelerinde iş görenlerin iş becerikliliği ve işten ayrılma niyetlerine yönelik görüşlerinin belirlenmesi ve bu bağlamda iş becerikliliğinin doğrudan işten ayrılma niyeti ile ilişkilendirilmesi ulusal yazında yer alması bakımından önemlidir. Diğer bir ifade ile bu araştırma daha önce konaklama işletmelerinde çalışanlara yönelik ayrı ayrı çalışılmış olan iş becerikliliği ve işten ayrılma niyeti kavramlarını bir arada incelemek ve bu alanda yer alan sınırlı çalışmaların artmasına ve farkındalık

yaratmasına ve ilgili literatürün gelişmesine katkı sağlamak hedeflenmiştir. Ayrıca daha sonra bu alanda ve benzer alanlarda yapılacak çalışmalara temel oluşturacağı düşünülmüştür.

Konaklama işletmelerinde iş görenlerin iş becerikliliği ile işten ayrılma niyetlerine ilişkin algı düzeylerinin cinsiyet değişkenine göre kadın katılımcıların iş becerikliliği erkek katılımcılara göre daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. İşten ayrılma niyetlerine göre erkek katılımcıların kadın katılımcılara göre daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Benzer bir biçimde Sökmen ve Sezgin (2017) otel işletmelerinde iş tatmini ve işten ayrılma niyeti arasındaki ilişkiyi belirlemeye yönelik yapmış oldukları çalışmada erkeklerin işten ayrılma niyeti algılarının kadınlara göre anlamlı derecede fazla olduğunu belirlemişlerdir. Yıldırım ve Yirik (2014) işten ayrılma niyeti erkek çalışanlarda, kadın çalışanlara oranla daha fazla olduğunu belirtmişlerdir. Turizm eğitimi alma durumlarına göre turizm eğitimi alan katılımcıların turizm eğitimi almayanlara göre daha yüksek düzeyde iş becerikliliğine sahip oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Benzer bir biçimde Atçı vd., (2019) çalışanların iş becerikliliklerinin turizm eğitimi alma durumlarına göre ortalamalar arasındaki farklılık incelendiğinde turizm eğitimi alan çalışanların ortalamaları turizm eğitimi almayan çalışanların ortalamalarına oranla daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Diğer bir ifade ile turizm eğitimi alan otel çalışanlarının iş becerikliliği düzeylerinin yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. İşten ayrılma niyeti algılarında turizm eğitimi almayan katılımcıların turizm eğitimi alan katılımcılara göre daha yüksektir. İş görenlerin iş becerikliliği ile ilgili görüşlerinin eğitim gruplarına göre karşılaştırılmasına yönelik varyans analizi (Anova) sonuçlarına göre en yüksek düzeyde katılım gösteren grup lisansüstü eğitime sahip katılımcılardır. Bu grubu yükseköğretim mezunları ve ortaöğretim ve altı izlemektedir. Atçı vd. (2019) otel çalışanlarının iş becerikliliği boyutları eğitim aldıkları kurumlara göre anlamlı farklılık gösterdiği belirlenmiş olup yükseköğrenim düzeyinde eğitim görmüş (Önlisans, Lisans) otel çalışanlarının, ilk-orta düzey eğitim görmüş (İlkokul, Ortaokul, Lise) otel çalışanlarına oranla görev ve ilişkisel beceriklilik ortalamalarının daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. İşten ayrılma niyetinde ortaöğretim ve altı grubun diğer gruplara göre daha yüksek düzeyde katılım gösterdikleri belirlenmiştir. En düşük düzeyde katılım gösteren eğitimi durumu grubu ise lisansüstü eğitime sahip katılımcılardır. Bu sonuçların aksine Yıldırım ve Yirik (2014) lisansüstü eğitime sahip bireylerin işten ayrılma niyetlerinin diğer bireylere oranla yüksek olduğu sonucuna ulaşıldığını belirtmektedirler. İş becerikliliğine yönelik en yüksek düzeyde görüş belirten yaş grubu 45-54 yaş arasıdır. En düşük düzeyde iş becerikliliği algısına sahip yaş grubu da 24 yaş ve altıdır. İşten ayrılma niyeti en yüksek olan yaş grubu 24 yaş ve altıdır. Atçı vd., (2019) otel çalışanlarının iş becerikliliği düzeylerinin 30 yaş ve üstü olan çalışanlara göre daha

yüksek olduğu belirlenmiştir. Genç yaşta olan otel çalışanlarının iş becerikliliğinin daha yüksek olduğunu belirtmişlerdir. En düşük düzeyde işten ayrılma niyeti olan yaş grubu da 45-54 yaş arası iş görenler olduğu sonucuna ulaşılmıştır. İş görenlerin iş becerikliliği algı düzeyleri işletmedeki tecrübeleri arttıkça arttığı sonucuna ulaşılmıştır. En düşük düzeyde iş becerikliliği algısına 2 yıl ve altı tecrübe, en yüksek düzeyde iş becerikliliği algısına 22 yıl ve üzeri tecrübeye sahip iş görenlerdir. Tecrübesi 2 yıl ve altı olan iş görenlerin işten ayrılma niyetlerinin diğer gruplara göre daha yüksek olduğu, 22 yıl ve üzeri tecrübeye sahip olanların daha düşük olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yıldırım ve Yirik (2014**)** 11 yıl ve daha fazla aynı pozisyonda çalışanların diğer bireylere göre daha fazla işten ayrılma niyeti içerisinde olduğunu belirtmişlerdir. Konaklama işletmeleri içerisinde iş becerikliliği algısına diğer gruplara göre daha yüksek olan bölüm idari hizmetlerdir. İdari hizmetlerden sonra kat hizmetleri bölümü iş becerikliliği en yüksek ikinci gruptur. En düşük düzeyde iş becerikliliği algısına sahip konaklama işletmeleri çalışanları yiyecek içecek bölümüdür. Atçı vd., (2019) turistlerle doğrudan iletişim kuranlar (Yiyecek-İçecek, Önbüro, Halkla İlişkiler) ve kurmayanlar (Kat Hizmetleri, Mutfak, Teknik Servis, Satın Alma, Rezervasyon, Pazarlama, Satın alma, Güvenlik) olarak ikiye ayırdıkları otel bölümlerinde turist ile doğrudan iletişim kuran departmanların ortalamaları turist ile doğrudan iletişim kurmayan kesimin ortalamasından daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Yiyecek içecek bölümünde çalışan iş görenlerin işten ayrılma niyetlerinin diğer gruplara göre daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. En düşük düzeyde işten ayrılma niyetine sahip bölümün ise kat hizmetleri olduğu belirlenmiştir. İş becerikliliği ile işten ayrılma arasındaki korelasyon katsayısı anlamlı bulunmuştur. İş becerikliliği ile işten ayrılma niyeti arasında negatif yönde yüksek kuvvette bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Konaklama işletmeleri iş görenlerinin algılanan iş becerikliliği düzeylerinin artmasıyla birlikte işten ayrılma niyetlerinin azalacağı sonucuna ulaşılmıştır. Diğer taraftan iş becerikliliğinin işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisine yönelik regresyon modelinin de anlamlı olduğu belirlenmiştir. Çalışanların iş becerikliliği düzeylerindeki 1 (bir) birimlik artış, işten ayrılma niyetleri düzeylerinde 0,902 birimlik bir azalışa etki etmektedir. Korelasyon ve regresyon analizleri sonucunda konaklama işletmelerinde çalışan iş görenlerinin iş becerikliliği algıları ile işten ayrılma niyetleri arasında istatistiki açıdan anlamlı ilişkiler olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Benzer bir biçimde Dalgıç ve Türkoğlu (2018) otel çalışanlarının iş becerikliliği ve polikronisite eğilimlerinin işten ayrılma niyetleri üzerine etkisini belirlemeye yönelik yapmış oldukları çalışmada, iş becerikliliği ile işten ayrılma niyeti arasında anlamlı ve negatif bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmışlardır. İş becerikliliği ile işten ayrılma niyeti arasında konaklama işletmelerinde yapılmış sınırlı sayıda çalışma olmasına rağmen işten ayrılma niyeti ve iş becerikliliği ile ilgili farklı değişkenlerle birçok çalışma yapıldığı (Cheng ve O-Yang, 2018;

Sökmen ve Sezgin, 2017; Yıldırım ve Yirik, 2014; Kendir, Arslan ve Özçelik Bozkurt, 2018; Karakaş, 2017; Akbolat, Yılmazer ve Tutar, 2014; Güçer vd., 2017; Onay ve Kılcı, 2011) sonucuna ulaşılmıştır. Cheng ve O-Yang, (2018) otel çalışanları üzerinde yaptığı araştırmalarda iş becerikliliğinin iş tatminini güçlendirdiği sonucuna ulaşıldığını belirtmişlerdir. Sökmen ve Sezgin (2017) otel işletmelerinde iş görenlerin iş tatminin işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisini araştırdıkları çalışmada iş tatminin işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisinin negatif yönde olduğunu belirlemişlerdir. Yıldırım ve Yirik (2014) Belek bölgesindeki beş yıldızlı otel işletmeleri çalışanlarına yönelik yapmış oldukları çalışmada çalışanların iş güvencesi algıları ve işten ayrılma niyetleri arasında negatif bir ilişki olduğunu belirlemişlerdir. İş güvencesi algısı, işten ayrılma niyetini negatif yönde etkilemektedir. Kendir, Arslan ve Özçelik Bozkurt (2018) beş yıldızlı otel işletmelerindeki çalışanlarda dikkat dağınıklığından kaçınamama boyutu ile işten ayrılma niyeti arasında pozitif yönlü zayıf bir ilişkiyi belirtmişlerdir. Karakaş (2017) Antalya, Muğla ve İstanbul illerindeki dört ve beş yıldızlı otel işletmesi çalışanları üzerinde duygusal emek davranışlarının tükenmişlik düzeyleri ve işten ayrılma niyetlerine etkisi inceledikleri çalışmada duygusal emeğin tükenmişlik ve işten ayrılma niyetini etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Akbolat, Yılmazer ve Tutar (2014) konaklama işletmeleri çalışanlarının mobbing ile işten ayrılma niyeti arasında pozitif yönlü; iş tatmini ve işten ayrılma niyeti arasında ters yönlü bir ilişki olduğu sonucuna ulaşıldığını belirtmişlerdir. Güçer vd., (2017) otel işletmelerinde iş görenlerin iş yerinde algıladıkları sosyal kaytarma davranışları ile işten ayrılma niyetleri arasında pozitif bir ilişki ve etki olduğu sonucuna ulaşıldığını belirtmişlerdir. Onay ve Kılcı (2011) dört ve beş yıldızlı otellerde yapılan araştırma sonuçlarına göre işe ilişkin stres kaynaklarından en fazla bireysel stres kaynakları ve organizasyon nedenli stres kaynakları, işten ayrılma niyetini etkilediği belirlenmiştir. Ayrıca duygusal tükenmişlik duygusunun işten ayrılma niyetini pozitif yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

KAYNAKÇA

Abelson, M. A. (1987). Examination of Avoidable and Unavoidable Turnover. Journal of Applied Psychology, 72(3), 382.

Addae, H. M., Parboteeah, P. K., & Davis, E. E. (2006). Organizational commitment and intentions to quit: An examination of the moderating effects pf psychological contract breach in Trinidad and Tobago. International Journal of Organizational Analysis(14(3)), 225-238. Temmuz 04, 2020 tarihinde https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/19348830610823419/full/pdf?title=organizational-commitment-and-intentions-to-quit-an-examination-of-the-moderating-effects-of-psychological-contract-breach-in-trinidad-and-tobago adresinden alındı

Akbolat, M., Yılmazer, A. ve Tutar, H. (2014). Konaklama İşletmeleri Çalışanlarının Algıladıkları Mobbingin İş Tatmini ve İşten Ayrılma Niyetine Etkisi, Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi, 3 (3), 1-17.

Atçı, D., Toksöz, D., Çapar, G. ve Pala Morkoç, T. (2019). İş Becerikliliği Otel Çalışanlarında Bir Araştırma, 20. Ulusal - 4. Uluslararası Turizm Kongresi Bildiriler Kitabı, Sayfa 533-541, Anadolu Üniversitesi Turizm Fakültesi Yayınları, Eskişehir.

Bartlett, K. R. (1999). The Relationship Between Training and Organizational Commitment In The Health Care Field. 70. Urbana, The University of Illınois: The Degree of Doctor of Philosophy.

Berg, J. M., Dutton, J. E., & Wrzesniewski, A. (2008). What is Job Crafting and Why Does It Matter. Regent of the University of Michigan, 1-8.

Bipp, T., & Demerouti, E. (2015). Which employees craft their jobs and how? Basic dimensions of personality and employees' job crafting behaviour. Journal of Occupational and Organizational Psychology(88). doi:https://doi.org/10.1111/joop.12089

Cheng, J. C. ve O-Yang, Y. (2018) Hotel Employee Job Crafting, Burnout, and Satisfaction: The ModeratingRole of Perceived Organizational Support, International Journal of Hospitality Management, 72, 78-85.

Dalgıç, A. ve Türkoğlu, N. (2018). Otel Çalışanlarının İş Becerikliliği ve Polikronisite Eğilimlerinin İşten Ayrılma Niyetleri Üzerine Etkisi, ISAS 2nd International Symposium on Innovative Approaches in Scientific Studies, 30 Kasım-2 Aralık, Samsun, SETSCI Conference Indexing System, Cilt 3, 787-794.

Daloğlu, M. (2002). Türk Silahlı Kuvvetlerinde İş Gücü Devri: İş Tatmini, Örgütsel Bağlılık ve Ayrılma İsteği Çerçevesinde Bir İnceleme. Ankara: Başkent Üniversitesi SBE.

Dude , D. J. (2020, Temmuz 14). Organizational commitment of principals: The effects of job autonomy, empowerment, and distributive justice. (I. R. Online, Dü.) doi:https://doi.org/10.17077/etd.1eben1km

Güçer, E., Pelit, E., Demirdağ, Ş. A. ve Keleş, Y. (2017). Sosyal Kaytarmanın İşten Ayrılma Niyeti Üzerindeki Etkisi: Otel İşletmelerinde Bir Araştırma, İşletme Araştırmaları Dergisi, 9 (2), 14-36.

Hackett, R. D., Lapierre, L. M., & Hausdorf, P. A. (2001). Understanding the links between work commitment constructs. Journal of Vocational Behavior(58(3)), 392-401. Temmuz 05, 2020 tarihinde https://reader.elsevier.com/reader/sd/pii/S0001879100917767?token=47A34CD9176B35517C039399006A71A8424713C3AC1B5A130E0044D0B6B3C25C348C94329A3C0B75F4C38439AB8575D6 adresinden alındı

Heneman,, G. H., Judge, T., & Kammeyer-Mueller, D. J. (2014). Staffing Organizations. Mendota House.

Iverson, R. D., & Buttigieg, D. M. (1999). Affective, normative and continuance commitment: Can the 'rigth kind' of commitment be managed? Journal of Management Studies(36(3)), 307-333. doi: https://doi.org/10.1111/1467-6486.00138

Jalonen, P., Virtanen, M., Vahtera, J., Elovainio, M., & Kivimaki, M. (2006). Predictors of sustained organizational commitment among nurses with temporary job contracts. The Journal of Nursing Administration(36(5)), 268-276. Temmuz 10, 2020 tarihinde https://journals.lww.com/jonajournal/Fulltext/2006/05000/Organizational_Trust_and_Emp werment_in.20.aspx adresinden alındı

Jaros, S. J. (1997). An assessment of Meyer and Allen's (1991) three-component model of organizational commitment and turnover intentions. Journal of Vocational Behavior(51), 319-337. doi:https://doi.org/10.1006/jvbe.1995.1553

Karakaş, A. (2017). Duygusal Emek, Tükenmişlik ve İşten Ayrılma Niyeti Arasındaki İlişki: Otel İşletmesi Çalışanları Üzerine Bir Araştırma, İşletme Araştırmaları Dergisi, 9 (1), 80-11

Kendir, H., Arslan, E., Özçelik Bozkurt, H. (2018). Devam Bağlılığı, Presenteeism ve İşten Ayrılma Niyeti Arasındaki İlişki: Beş Yıldızlı Otel İşletmelerinde Bir Araştırma, İşletme Araştırmaları Dergisi, 10 (4), 1029-1046

Kerse, G. (2017). İş Becerikliliği (Job Crafting) Ölçeğini Türkçe'ye Uyarlama ve Duygusal Tükenme ile İlişkisini Belirleme, İşletme Araştırmaları Dergisi, 9 (4), 283-304.

Kerse, G. (2017). İş Becerikliliği (Job Crafting) Ölçeğini Türkçe'ye Uyarlama ve Duygusal Tükenme İle İlişkisini Belirleme. İşletme Araştırmaları Dergisi, 283-301.

Küçükusta, D. (2007), Konaklama İşletmelerinde İş-Yaşam Dengesinin Çalışma Yaşamı Kalitesi Üzerindeki Etkisi, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.

Lambert, E. G., Hogan, N. L., & Barton, S. M. (2001). The impact of job satisfaction on turnover intent: a test of a structural measurement model using a national sample of workers. The Social Science Journal(38 (2)), 233-250. Ağustos 18, 2020 tarihinde https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1016/S0362-3319%2801%2900110-0?needAccess=true adresinden alındı.

Mello, J. (2014). Strategic Human Resource Management. Cengage Learning.

Miller, M. (2015). Relationships Between Job Design, Job Crafting, Idiosyncratic Deals, and Psychological Empowerment. Relationships Between Job Design, Job Crafting, Idiosyncratic Deals, and Psychological Empowerment (Doktora Tezi). Minneapolis, Amerika Birleşik Devletleri: Walden University.

Mobley, W. H. (1982). Employee Turnover: Causes, Consequences and Control. Reading: Addison-Wesley.

Onay, M. ve Kılcı, S. (2011). İş Stresi ve Tükenmişlik Duygusunun İşten Ayrılma Niyeti Üzerine Etkileri: Garsonlar ve Aşçıbaşılar, Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi, 3(2), 363-372.

Özdamar, K. (1999). Paket Programlar ile İstatistiksel Veri Analizi, (2. Basım), Kaan Kitabevi: Eskişehir.

Petrou, P., Demerouti, E., Peters, M. C., Schaufeli, W. B., & Hetland, J. (2012). Crafting a job on a daily basis: Contextual correlates and the link to work engagement. Journal of Organizational Behavior(33), 1120-1141. doi:https://doi.org/10.1002/job.1783

Rusbult, C. E., Farrell, D., Rogers, G., & Manıous III, A. G. (1988). Impact of Exchange Variables on Exit, Voice, Loyalty, and Neglect: An Integrative Model of Responses to Declining Job Satisfaction. Academy of Management Journal(31(3)), 599-627. Ağustos 20, 2020 tarihinde https://pdfs.semanticscholar.org/9256/8dbd1d1c4049396226cc6eef72f8b8d71585.pdf?_ga=2.47372452.289357886.1598429643-1669348242.1598429643 adresinden alındı

Seyrek, i. H., & İnal, O. (2017). İşten ayrılma niyeti ile ilişkili faktörler: Bilgi teknolojisi çalışanları üzerine bir araştırma. Doğu Anadolu Sosyal Bilimlerde Eğilimler Dergisi, 63-74.

Sezici, E. (2014). Çalışma Yaşamı Kalitesi, İşyerinde Sapkın Davranış ve İşten Ayrılma Eğilimi İlişkisi. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi(41), 235-246.

Shamsuzzoha, A., & Shumon , R. H. (2016, Şubat 05). *Employee Turnover-a Study of its Causes and Effects to Different Industries in Bangladesh.* www.fvt.tuke.sk: http://www.fvt.tuke.sk/journal/pdf07/3-str-64-68.pdf adresinden alındı.

Slemp, G. R., & Vella-Brodrick, D. A. (2013). The Job Crafting Questionare: A New Scale To Measure The Extent To Which Employees Engage in Job Crafting. İnternational Journal of Wellbeing, 3(2), 126-146.

Slemp, G.R. & Vella-Brodrick, D.A. (2013). The Job Crafting Questionnaire: A New Scale To Measure The Extent To Which Employees Engage in Job Crafting, International Journal of Wellbeing, 3 (2), 126-146.

Sökmen, A. ve Sezgin, A. C. (2017). İş Tatmini ve İşten Ayrılma Niyetinin Değerlendirilmesi: Otel İşletmeleri Sınır Birim Çalışanları Üzerine Bir Araştırma, Journal of Tourism and Gastronomy Studies, 5 (2), 237-250.

Wayne, S.J., Shorw, L.M., & Liden, R.C. (1997). "Perceived Organizational Support and Leader-Member Exchange: A Social Exchange Perspective", Academy of Management Journal, 40(1), 82-111.

Wrzesniewski, A., & Dutton, J. E. (2001). Crafting a Job: Revisioning Employees as Active Crafters of Their Work. Academy of Management Review(26), 179-201.

Yıldırım, B. I. ve Yirik, Ş. (2014). İşgörenlerin İş Güvencesi Algıları ve İşten Ayrılma Niyetleri İlişkisi: Belek Bölgesi Beş Yıldızlı Otel Çalışanları Örneği, Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 6, 123-140.

Bölüm 88

YENİ BULUNTULAR IŞIĞINDA MİYOSEN DÖNEM KAPADOKYA BÖLGESİ OMURGALI FOSİL LOKALİTELERİ: ÜRGÜP/ SOFULAR

Okşan Başoğlu[1]

1 ***Prof. Dr. Okşan Başoğlu, AHBVÜ Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü.**

*Bu çalışma, **"Başoğlu, O.,** *Kapadokya Bölgesi Omurgalı Fosil Yatakları"*adlı kitabımdan üretilmiştir.

Yaklaşık 25 milyon yıl önce Oligosen sonlarında Anadolu, Paratetis (Karadeniz) ile Tetis (Akdeniz) arasında kısmen ada görünümünde bir coğrafya olmuştur ve günümüz Türkiye'sinin büyük bölümü deniz seviyesinin altında yer almıştır. Alp orojeniziyle birlikte deniz çekilmeleri okyanusyal alanları daraltmış ve Miyosen'de oluşan kara köprüleriyle Afrika'dan, Avrupa'dan ve Asya'dan memeli grupları Anadolu'ya ulaşmışlardır. Özellikle Miyosen, Anadolu'nun jeolojik ve biyolojik evrimi açısından belirleyici bir zaman dilimidir. Anadolu'nun Miyosen'den itibaren geçirmiş olduğu jeolojik evrim ve buna bağlı olarak gelişen yaşamın evrimini izleyebilmek için Dünya ve Anadolu Miyosen paleocoğrafyası ve paleobiyocoğrafyasına göz atmak gerekmektedir.

MİYOSEN'DE ANADOLU

Anadolu, ikinci zamanın önemli okyanusularından Tetis'te tektonizmalar sonucu birçok kara parçasının bir araya gelmesiyle oluşmuştur. Anadolu'nun güney bölümleri Gondwana'dan ayrılarak yarımadanın güney kısmını, Karadeniz'in dağlık kesimleri ise Lavrasya'dan ayrılarak kuzey kısımlarını oluşturmuştur. 24-23.3 milyon yıl önce, Oligosen sonlarında orojenik hareketler sonucu birikmiş metrelerce kalınlıktakı çökeller kıvrılarak yükselmiş ve Anadolu kara parçası ortaya çıkmıştır (Brinkmann 1972, Atalay 1982, Görür 1998).

Geç Oligosen boyunca Anadolu'nun Paratetis (Karadeniz) ile Tetis (Akdeniz) arasında kısmen ada görünümünde kaldığı, memeli hayvanların geçişini engelleyen bir coğrafyaya sahip olduğu ve günümüz Türkiye'sinin büyük bölümünün deniz seviyesinin altında bulunduğu bilinmektedir. Anadolu yeni yeni şekillenmeye başlamaktadır. 25-23 milyon yıl önceleri Anadolu Levhası'nın güneyinde; bugünkü Akdeniz'in bulunduğu yerden doğuya, İndo-Pasifik Okyanusu'na kadar uzanan Neo-Tetis Okyanusu adı verilen büyük bir deniz yer almıştır. Bu deniz, Afrika ve Asya memeli faunasının Anadolu'ya geçmesini engellemiştir. Bunun yanı sıra Ural Dağları'nın güneyinde, kuzeyden güneye doğru uzanan Turgay Okyanusu da Asya'dan Anadolu'ya göçü engellemiştir. Avrupa Kıtası'nın ve Anadolu Levhası'nın güneyi adalar denizi şeklinde bir coğrafya olmuştur. Küçük Çekmece'de Oligosen Devresi Tetis Okyanusu çökellerinde, deniz inekleri, yunus ve fok fosillerine rastlanılması bu nedenledir. Anadolu'da karasal memeli fauna varlığı Oligosen'den itibaren görülmeye başlanmıştır. Erken Oligosen çökellerinde mikromemeli fauna yaygın olmakla beraber makro fauna hipopotam benzeri ilkel toynaklıları ve fare-sıçan formunda kemirgenleri içermektedir. Özellikle bilinen en büyük kara memelisi olan Baluchictherium bulgusu dikkat çekmektedir. Alp orojeniziyle birlikte karasal alanlarda yükselmeler başlamış, bu yükselmeler ve bunlara ek olarak deniz çekilmeleri okyanusyal alanları daraltmış ve Afrika'dan, Avrupa'dan ve Asya'dan memeli grupları Anadolu'ya ulaşmışlardır (Kaya ve Mayda 2011, Atalay 1982-2001, Sakınç 2011b).

Turgay Okyanusu'nun orojenik hareketler sonucu tükenme sürecine girmesi ve kapanması, Asya memeli faunasının oluşan bu yeni kara köprülerini kullanarak Avrupa'ya göç etmesinine imkan sağlamıştır. Suidae (domuzgiller), Rodentia (kemirgenler), Rhinocerotidae (gergedanlar) ve Carnivora (etçiller) Asya'dan Avrupa'ya geçen grupların başlıcaları olmuştur. Asya'dan göçlerle zenginleşen Avrupa memeli faunası, Alp orojenizinin sonucunda, Slovenya koridoru boyunca oluşan Dinarid-Pelegon-Anadolu Kara Köprüsü'nü kullanarak Anadolu'ya geçmişlerdir (Sakınç 2011b). 16 milyon yıl önce Erken Miyosen sonlarında Arabistan Levhası'nın Anadolu Levhası'na çarpması sonucu Neo-Tetis'in bir parçası olan Bitlis Okyanusu kapanmış, İran ve civarı sığlaşmıştır. Oluşan kara köprüleri ile Asya memelileri İran üzerinden, Afrika memelileri Arabistan üzerinden Anadolu'ya geçiş yapmışlardır. Bu göç dalgası, Anadolu'nun en önemli memeli göçleri olarak bilinmektedir. Doğu Afrika kökenli ilkel filler, Giraffidae (zürafa), Bovidae (sığır, koyun vb.), Carnivora (etçiller), Insectivora (böçekciller), Cervidae (geyikgiller), Hippopotamidae (su aygırları), Rodentia (kemirgenler) ve Hominoidae (insanımsı maymunlar)'ler bu yolla Anadolu coğrafyasına yerleşmişlerdir (Mayda 2008, Sakınç 2011b, Kaya ve Mayda 2011).

Güneydeki denizel alanların azalmasına rağmen Neo-Tetis'in kuzeyde kolu olan Paratetis, Miyosen sonlarına kadar varlığını sürdürmüştür. 12-11 milyon yıldan itibaren başlayan kapanma süreci 5 milyon yıl öncesinde son bulmuş, oluşan karasal alanlar yeni göçlere imkan vermiştir. Bu karasal alanları kullanarak üç parmaklı at Hipparion, Orta Asya steplerinden bir kolla kuzeyden Avrupa'ya, bir kolla da İran üzerinden Anadolu ve Kuzey Afrrika'ya geçmiştir (Sakınç 2011b).

Anadolu'nun Erken Miyosen'den itibaren başlayan paleocoğrafik evrimi sonucu coğrafik yalıtımlar kalkmıştır. Kıtalar arası göçlerin hemen hemen hepsi Anadolu üzerinden gerçekleşmiş ve üç kıtaya ait faunanın bir araya gelip evrildiği ve kendine özgü yeni formların oluştuğu önemli bir yaşam alanı olmuştur.

ANADOLU MİYOSEN DÖNEM OMURGALI FOSİL LOKALİTELERİ

Erken Miyosen

Anadolu'nun Erken Miyosen faunası, Erken Miyosen'in ilk yarısında Anadolu'nun Avrupa'dan izole bir ada konumunda olması nedeniyle Avrupa faunasından farklılık göstermektedir. Bu devreye ait önemli fosil yatakları Orta Anadolu ve Batı Anadolu'da konumlanmıştır. Orta Anadolu lokaliteleri az sayıda makromemeli içerirken, Batı Anadolu lokaliteleri makromemeli açısından daha zengindir. Batı Anadolu'da gelişen göl sistemleri ve havzalar canlılar için daha uygun koşullar sağlamıştır. Erken

Miyosen Anadolu faunası Muroidea (sıçangiller), Galericinae (kirpigiller), ilkel ruminantlar (gevişgetirenler), panda, rakun, timsah, domuz, geyik ve misk kedisine ait örnekler içermektedir. Erken Miyosen'in ikinci yarısında Afrika ile kurulan kara köprüsü sayesinde ilkel filler, ilkel cüce geyikler ve birçok memeli grubu faunayı daha zengin hale getirmiştir. Erken Miyosen'in ikinci yarısına ait lokalitelerden Tire/Akçahisar Anadolu'da ilk Proboscidea (hortumlular) takımı örneklerini barındırması nedeniyle dikkat çekmektedir. Yine aynı lokalitede, Anadolu'nun en eski atı olan ilkel parmaklı atlar (Anchitherium) Kuzey Amerika'dan göç ederek Batı Anadolu'dan giriş yapmışlardır. Erken Miyosen boyunca subtropical ve ılıman iklim koşuları hüküm sürmüş ve bu koşullara uyum sağlayan canlıları barındırmıştır (Mayda 2008, Kaya ve Mayda 2011).

Orta Miyosen

Orta Miyosen'in ilk yarısında fosil memeli lokaliteleri Orta, Güneybatı ve Batı Anadolu'da konumlanmışlardır. Bu lokalitelerden Bursa/Paşalar ve Ankara/Çandır Afrika dışında tespit edilen ilk Hominoid örnekleri bulundurması açısından referans lokaliteleridir. Batı Anadolu lokaliteleri sayı ve takson yönünden daha az sayıdadır. Orta Anadolu'nun aksine kapalı bir biyotopu ve yoğun ormanlık alanı işaret etmektedir. Orta Anadolu lokaliteleri ise faunaya bakıldığında daha açık alanları göstermektedir. Fauna gergedan, sırtlan, ilkel karıncayiyen, zürafa, ilkel parmaklı at, fil, boynuzlular ve Hominoid örneklerinden oluşmaktadır. Orta Miyosen'in ikinci yarısında fosil memeli lokaliteleri ilk yarıya göre daha fazladır ve yoğunlukla Batı Anadolu'da yer almış, Çanakkale Boğazı boyunca sıralanmışlardır. Fauna dev sırtlan ve ayı, cüce geyik, kunduz ve gergedan içermektedir. Orta Miyosen başlarında Anadolu'da iklimi, tropikal/yarı tropikal ve mevsimsel yağmurlu, ormanlık sık bitki örtüsü/açık otlaklar şeklinde bir habitat ile günümüz Afrika'sının tropikal bölgelerine benzemektedir. Erken Miyosen'den Orta Miyosen'e kadar sıcaklıklar düzenli olarak artmış ve Orta Miyosen'de en yüksek değerine ulaşmıştır. Orta Miyosen'in ikinci yarıyla birlikte sıcak iklim dönemi bitmiş, soğuma ve mevsimsel farklılıklar ortaya çıkmıştır. Açık, kuru alanlar ve savanalar artmıştır (Kaya ve Mayda 2011, Alpagut 2011).

Geç Miyosen

Geç Miyosen ilk yarısı olan Vallesiyen katına (119 My) ait fosil yatakları, Geç Miyosen'in son evresi olan Turoliyen katına (9-5.3 My) oranla daha azdır. Vallesiyen, Turoliyen'e göre daha kapalı bir ekosisteme sahip olmuştur. Turoliyen'de açık alanlar ve savan tipi ekosistem baskın hale gelmiştir. Turoliyen karasal katına ait fosil yatakları 130'un üzerindedir ve Orta Anadolu'da Konya, Ankara, Kırşehir, Sivas, Çankırı, Kırşehir ve Nevşehir bölgelerinde ve Kızılırmak Nehri Vadisi boyunca yoğunlaşmıştır. Bunun yanı sıra Muğla, Çanakkale ve Kütahya'da da fosil lokaliteleri

kayda geçmiştir. Bu lokalitelerden Ankara yöresindeki Kazan/Sinap, Anadolu ve Avrupa'da ilk Hipparion kaydı olarak önem arz etmektedir. Fauna açık alanlara uyum sağlamış olan kılıç dişli kaplanlar, gelincikler, ceylan, zürafa, gergedan, ilkel parmaklı atların yerini alan üç toynaklı atlar (Hipparion), sırtlan, boynuzlu çift toynaklılar ve fil örneklerinden oluşmaktadır. Geç Miyosen sonlarına doğru Messiniyen "Tuz Krizi" olarak da bilinen Akdeniz'in kuruması olayı gerçekleşmiştir. Bu durum önemli biyolojik ve ekolojik değişiklere neden olmuştur. Anadolu'da bu döneme ait fosil lokalitesi son derece az olup, sadece Manisa-Develi lokalitesi bilinmektedir. Geç Miyosen'in sonlarına doğru açık, kurak ve daha soğuk, mevsim geçişleri olan iklim koşulları baskın hale gelmiştir. Anadolu florası ve omurgalı faunası, Miyosen sonuna doğru kuraklığın arttığı yansıtmaktadır. Geç Miyosen'le birlikte çayır baskın savanlar ve otlaklar çoğalmış beslenme sistemi de buna bağlı olarak değişime uğramıştır. Anadolu, bu iklim koşullarına uyum sağlayan canlı gruplarına yaşam alanları oluşturmuştur (Şen 2005, Kaya ve Mayda 2011, Sakınç 2011b).

ANADOLU MİYOSEN DÖNEM OMURGALI FOSİL LOKALİTELERİ KAZILARI

Bilindiği üzere Anadolu, takson ve populasyon sayısı bakımından zengin olan birçok omurgalı fosil yataklarına sahiptir. Bu durum paleontoloji alanında çalışan yerli ve yabancı bilim adamlarının ilgisini çekmektedir. Son yıllarda yapılan araştırmalarla yeni yeni omurgalı fosil yatakları açığa çıkarılmıştır. Omurgalı paleontolojisi, son derece zengin olan bu yataklar sayesinde daha çok gündeme gelmektetir. Fosil kazıları ve yüzey araştırmaları sayesinde birçok bilimsel çalışma gerçekleştirilmiş ve gerçekleştirilmeye devam edilmektedir.

Bursa/ Mustafakemalpaşa Paşalar Fosil Lokalitesi Kazıları

Paşalar Köyü, Mustafakemalpaşa İlçesi'ne 12 km, Bursa ili merkezine 80 km uzaklıkta, orman sınırında kurulmuş bir yerleşimdir. Yaş, 15 milyon yıl öncesi Orta Miyosen olarak belirlenmiştir. 1982 yılında Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Antropoloji Bölümü öğretim üyesi Prof. Dr. Berna Alpagut başkanlığında kazı çalışmaları yeniden başlatılmıştır ve günümüzde halen devam etmektedir. Paşalar faunasının içeriğinde; Carnivora, Insectivora, Proboscid, Rhinocerotid, Equid, Suid, Giraffid, Rodent, Bovid ve Hominoid örnekleri yer almaktadır. Paleobiyocoğrafik çalışmalar bu canlıların, kara köprülerinin oluşmasının ardından Afrika, Asya ve Avrupa'dan yola çıkarak Orta ve Batı Anadolu'ya dağ arası havzalara göç ettiklerini ve köken araştırmalarına göre burada evrimleştiklerine işaret etmektedir. Fil türlerinden bir tanesi yöreye özgüdür ve Gomphotherium paşalarense adı ile bilimsel tanımı yapılmıştır. İnsan evrimi açısından önemli olan Hominoid türleri ise Griphopithecus alpani ve Kenyapithecus kızili olarak tanımlanmıştır. Bu Afrika dışında görülen

en erken Hominoid örnekleridir. Bu türlerden Kenyapithecus kızili yine yöreye özgüdür ve fosillerin geldiği kaynak Kızıltepe metamorfik kayaçlarından adını almıştır. Paşalar lokalitesi üzerinde yapılan paleoekolojik çalışmalar sonucu bölgenin 15 milyon yıl öncesinde tropikal/yarı tropikal, mevsimsel yağmurlu bir iklime sahip olduğu, genç ormanlık, sık bitki örtüsü/açık otlaklar şeklinde bir habitat ile günümüz Afrikası'nın tropik bölgelerine benzerlik gösterdiği belirlenmiştir (Begun 2001, Kelley ve diğ. 2008, Alpagut, 2011).

Ankara/Kalecik Çandır Fosil Lokalitesi Kazıları

Çandır fosil lokalitesi, Ankara İli, Kalecik İlçesi, Çandır Köyü'nün yaklaşık 6,5 km kuzeydoğusunda bulunan Hırsızderesi Mevkii'nde yer almaktadır ve yaklaşık 14-15 milyon yıl öncesine tarihlendirilmiştir. İbrahim Tekkaya başkanlığında bir ekip tarafından 1973 yılında yapılan arazi çalışmaları sırasında, Hominoid alt çenesinin de içinde bulunduğu önemli memeli fosilleri ele geçmiştir. Bulunan Hominoid fosili İbrahim Tekkaya (1974 b) tarafından Sivapithecus alpani olarak adlandırılmış ancak daha sonraki yıllarda Sivapithecus wickeri, Ramapthecus wickeri ve son olarak Griphopithecus alpani olarak tanımlanmıştır. Bölgedeki faunal çeşitliliğin araştırılması amacıyla Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Antropoloji Bölümü öğretim üyesi Prof. Dr. Erksin Güleç başkanlığında, 1989 yılında kazılar yeniden başlatılmıştır. Zengin bir fauna ile temsil edilen Çandır buluntuları Bovid, Carnivor, Artiodactyl, Perissodactyl, Hominoid ve Proboscid örneklerinden oluşmaktadır. Çandır lokalitesi üzerinde yapılan paleoekolojik çalışmalar sonucunda Orta Miyosen'de bu alanda zaman zaman çekilen ve zaman zaman ilerleyen büyük bir göl sistemi bulunduğu anlaşılmıştır. Bu sığ gölsel alan Miyosen sonunda oldukça kurak iklim koşullarının ve yoğun buharlaşmanın egemen olduğu geçici göl ortamı koşullarına dönüşmüştür. Bölgede kurak bir iklim hüküm sürmüş ve açık araziler daha baskın olarak yer almıştır (Geraads ve diğ. 2003, Güleç 2003).

Ankara/ Kazan Sinap Fosil Lokalitesi Kazıları

Sinap lokalitesi, Ankara'nın 55 km kuzeybatısında Kazan İlçesi Yassıören Köyü civarındadır ve 1955-1957 yılları arasında yapılan Ankara çevresi fosil yatakları araştırmaları sırasında Prof. Dr. Fikret Ozansoy tarafından bulunmuştur. 1993 yılında Anadolu Medeniyetleri Müzesi Başkanlığı ve Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Antropoloji Bölümü öğretim üyesi Prof. Dr. Berna Alpagut bilimsel danışmanlığında Delikayıncak Tepe Mevkii'nde kazı çalışmaları başlatılmıştır. Omurgalı fosil kalıntıları, yaygın olarak Ankara'nın kuzeybatısındaki çökellerde bulunmaktadır. Günümüzden 9.8 milyon yıl önceye tarihlenen Delikayıncaktepe-Örencik-Kazan fosil yatağı faunası; Proboscid, Rhinocerotid, Equid, Suid, Giraffid, Rodent, Bovid ve Hominoid örneklerinden

oluşmaktadır. En önemli bulgu 1957 yılında gün ışığına çıkarılan Hominoid fosilidir. Ozansoy (1961) tarafından bulunan ve ilk önce Sivapithecus cinsine konulan bu Hominoid, Andrews ve Tekkaya (1980) tarafından Ankarapithecus meteai olarak isimlendirilmiştir. Günümüzde de bu adlandırma geçerliğini korumaktadır. Sinap lokalitesi üzerinde yapılan paleoekolojik çalışmalar Üst Miyosen'de Ankara ve çevresinde ılıman bir iklimin hüküm sürdüğüne işaret etmektedir. Bölgede açık alanlar bulunmakla beraber daha çok orman ekolojisi baskın olmuştur (Alpagut 2011).
4.4. Sivas / Hayranlı Haliminhanı Fosil Lokalitesi Kazıları Geç Miyosen'e tarihlendirilen Hayranlı/Haliminhanı omurgalı fosil lokalitesi kazı çalışmalarına 2002 yılında Sivas Atatürk Kongre ve Etnografya Müzesi başkanlığı ve Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Antropoloji Bölümü öğretim üyesi Prof. Dr. Erksin Güleç bilimsel danışmanlığında başlanmıştır. Haliminhanı kazı çalışmalarının yapıldığı Geç Miyosen istifler, Ankara-Sivas karayolu üzerindeki tepelerde yer almaktadır. İstifler Ankara-Sivas karayolu hattında; Sıcak Çermik'ten Köklüce'ye ve karayolunun güneyinden Sarıhasan Köyü'ne kadar uzanmaktadır. Bu istiflerde kırmızı çamurtaşı ve marn çökelleri en yaygın birimlerdir. Göl koşullarının egemen olduğu bir ortamadır. Bu durum kurak bir iklimden ılıman ve yağışlı bir iklime geçildiğini işaret etmektedir. Fosiller daha çok ova otçullarının varlığını işaret ederken keşfedilen çeşitli etçil ve ormanlık alan otçullarına ait örnekler ise daha sık ağaçlık bir ekosistemin varlığını göstermektedir. Fauna Proboscid, Rhinocerotid, Equid, Suid, Cervid, Giraffid, Bovid, Rodent, Carnivora ve Aves örnekleriyle temsil edilmektedir. Tüm bu bulgular Sivas Havzası'nda zengin bir faunanın varlığına işaret etmektedir (Güleç ve diğ 2011).

Çankırı/ Çorakyerler Fosil Lokalitesi Kazıları

1968-1970 yıllarında Türk-Alman ekip tarafından yürütülen linyit araştırmaları sırasından bulunmuş olan Geç Miyosen omurgalı fosil yatağı, Çankırı İli, Merkez İlçe, Çorakyerler (Elekçiardı) Mevkii'nde yer almaktadır. Sickenberg ve diğ. (1975) tarafından fauna grubu belirlenen bölgede daha sonra uzun yıllar herhangi bir çalışma yapılmamıştır. 1997 yılında yeniden başlatılan kazı çalışması Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Antropoloji Bölümü öğretim üyesi Prof. Dr. Ayla Sevim Erol başkanlığında devam etmektedir. Sickenberg ve diğ. (1975) tarafından fauna topluluğunun bir kısmı Geç Astarasiyen, veya Vallesiyen, diğer kısmı Geç Vallesiyen veya Turoliyen katlarına tarihlendirilmiştir. Geraads ve diğ. (2013)'e göre ise lokalitedeki tüm fosiller Turoliyen yaşlı olup, aynı dönem faunasıdır. Çorakyerler memeli faunasında genellikle açık biyotoplarda yaşayan türlerin bulunması, ağaç üstünde yaşayan türlerin olmayışı veya çok az sayıda bulunuşu burada ormanlık alanlardan ziyade savana benzeri bir biyotopun egemen olduğunu işaret etmektedir. Çorakyerler klasik bir Turoliyen alanı olmamakla birlikte buradan ele ge-

çirilen fauna topluluğu bir Turoliyen faunası olarak rapor edilmiştir ve Orta Sinap'dan daha genç olduğu ileri sürülmektedir (Sevim ve diğ. 2014). Çorakyerler buluntularının takım dağılımları incelendiğinde, çoğunluğunun Perissodactyla'lar ve Artiodactyla'lardan oluştuğu, geri kalanlarının ise Proboscidea, Carnivora, Chelonia ve Primate şeklinde sıralandığı görülmektedir. Gastropod örneklerinin bulunması bölgede tatlı suyun olduğununa işaret etmektedir. Gergedan ve atların yüksek taçlı dişe sahip oluşu açık ve otlak savana alanlarının mevcut olduğunun göstergesidir. Bunun yanı sıra Bovid, Giraffid, Proboscid ve özellikle de Hominoid varlığı, açık alanlar ve savana ile birlikte yer yer ağaçlık ve çalılıkların mevcut olabileceğinin bir işaretidir. Çorakyerler Geç Miyosen'de kurak, yarı-kurak iklim özelliklerini yansıtmaktadır. Çorakyerler Hominoid buluntularıyla da dikkat çekmektedir. Anadolu'da ilk Hominoid yaklaşık 16 milyon yıl önce görülmektedir. Çorakyerler Hominoid fosili Makedonya'da bulunan Ouranopithecus genusuna dahil edilmekte ve Doğu Akdeniz taksalarıyla da ilişkilendirilmekle birlikte, Pliyosen taksaları olan Australopithecus anamensis ve Ardipithecus ramidus'la da benzerlikleri olduğu ileri sürülmektedir (Sevim ve diğ. 2014). Güleç ve diğ. (2007) tarafından Ouranopithecus turkae olarak bilimsel tanımlaması yapılan Çorakyerler Hominoid'i diş ve çene parçalarıya temsil edilmektedir.

Kırşehir/ Kaman Kurutlu Fosil Lokalitesi

Kazıları Kurutlu omurgalı fosil lokalitesi, Kızılırmak ve Hirfanlı Barajı çevresi yüzey araştırmaları sırasında tespit edilmiştir. Hirfanlı Barajı çevresinde mevsime bağlı olarak baraj suları altında kalan ve hızla tahrip olan fosil depolarının kurtarılması ve fosillerin bilimsel çalışmalarının gerçekleştirilmesi için 2015 yılında Ahi Evran Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Antropoloji Bölümü öğretim üyesi Doç. Dr. A. Cem Erkman başkanlığında kazı çalışmaları başlatılmıştır. Lokalite, Savcılı'ya bağlı Kurutlu Köyü yakınlarında ve baraj kıyısında 1043 m yükseltideki Geç Miyosen çökellerinde yer almaktadır. Barajını yükselmesi ve alçalması sonucunda oluşan su aktivitasyonu yüzeyde ve göl içerisinde bulunan fosilleri açığa çıkartmaktadır. Sediman kireç taşı yumruları ve mineral içeren kil katmanının ağır aktivitasyonu ile kırmızı çamurtaşı oluşumundan meydana gelmiştir. Bu karakteristik yapı günümüz Kızılırmak Nehri'nin taşkın alüvyonlu geniş ovalıklarına benzer bir ekolojik ortamı işaret etmektedir. Fauna; Rhino, Proboscid, Equid, Bovid, Carnivora, Suid, Giraffid ve Hominoid örnekleri içermektedir (Erkman ve diğ. 2014).

Nevşehir/ Ürgüp Sofular Fosil Lokalitesi Kazıları

Sofular omurgalı fosil lokalitesi; Ürgüp İlçesi, Sofular Köyü Eski Kışla Mevkii'inde, Sofular Köyü'nün yaklaşık 3 km kuzeydoğusunda yer almaktadır. 2011 yılında "Nevşehir İli Miyosen Dönem Fosil Yatakları Yüzey Araştırmaları" çalışmaları sırasında keşfedilmiştir. Oldukça zengin

olan Sofular omurgalı fosil yatağında, 2014 yılından bu yana Gazi Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü öğretim üyesi Prof. Dr. Okşan Başoğlu başkanlığında kazı çalışmaları sürdürülmektedir. Faunanın takson ve populasyon sayısı bakımında oldukça zengin olduğu görülmüştür. İlk belirlemelere göre Rhinocerotid (gergedan), Proboscid (hortumlular), Bovid (boynuzlugiller), Giraffid (zürafa), Suid (domuz), Carnivora (etçiller) ve Hipparion (üç parmaklı at) örnekleri ele geçmiştir. Bovid ailesine ait en az beş farklı tür yer almaktadır. Bu türler çalılık ve nispeten de ağaçlık, ormanlık olan bir ortamda yaşamışlardır. Günümüz Afrikası'na benzer tropikal ya da yarı tropikal bir iklim sergilendiği düşünülmektedir. Paleocoğrafya çalışmaları sonucu fosillerin bulunduğu bölgenin sığ bir göl kenarı, geride açık karasal alanların yer aldığı bir bölge olduğu belirlenmiştir. Kayaçlar içinde saz fosilleri ele geçmiştir. Bu durum su kenarı, hafif bataklık ve nemli bir ortamı yansıtmaktadır.

Nevşehir/ Gülşehir Yeniyaylacık Fosil Lokalitesi Kazıları

Lokalite, Gülşehir'in 1.5 km kuzeyinde, Yeniyaylacık Köyü yol ayrımında bulunmaktadır. Kızılırmak Nehri Vadisi'nde, vadi tabanını sınırlayan yamaçlardaki Geç Miyosen çökellerinde yer almaktadır. Bu lokalite 2013 yılında, TOKİ inşaat çalışmaları kapsamında yol açma esnasında açığa çıkmıştır. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi öğretim üyesi Prof. Dr. Cesur Pehlevan başkanlığında gerçekleştirilen kazı çalışmaları 2014 yılından bu yana devam etmektedir. Fauna çok sayıda Rhinocerotid (gergedan) ve Hipparion (üç parmaklı at) örnekleri içermektedir. Yaylacık gergedanı çalılık, nispeten de ağaçlık açık alanlar ve sığ su kenarı olan bir ortamda yaşamış olmalıdır. Özellikle Geç Miyosen'de bu yörede gergedanların yaygın olarak yaşadığı bilinmektedir (Pehlevan 2006).

KAPADOKYA BÖLGESİ OMURGALI FOSİL LOKALİTELERİ

Anadolu, Avrupa, Asya ve Afrika kıtaları arasında kavşak konumunda bir ülke olma özelliğinden dolayı canlıların göç yolları üzerinde yer almış ve kıtalar arası göçlerin büyük çoğunluğu Anadolu üzerinden gerçekleşmiştir. Asya, Avrupave Afrika arasında bir kara köprüsü görevi üstlenen Anadolu'nun geçirdiği tektonik hareketler, fosilleşme ortamları yaratmış ve ele geçen fosiller Anadolu'nun doğa tarihine ve biyolojik kültür miraslarına ışık tutmuştur. Türkiye çok zengin omurgalı fosil yataklarına sahip bir ülkedir. Bu fosil yatakları üç kıtaya ait omurgalı faunanın birlikte evrilmesi sonucu ortaya çıkan örneklerini barındırmaktadır.

Anadolu memeli fosil lokalitelerinin birçoğu, Türk-Alman Linyit Araştırmaları sırasında keşfedilmiştir ve fosil fauna, maden içeren tabakalarını yaşlandırmak için kullanılmıştır. Daha sonraları bu alanda çalışan bilim adamlarının katkısıyla, Anadolu'nun sahip olduğu bu zengin fosil yataklarının, doğa tarihi ve doğal miras araştırmalarının önemi anlaşılmıştır. Kültür

Bakanlığı ve üniversiteler bu alanda çalışmalar ve omurgalı fosil kazıları başlatmıştır. Günümüzde devam eden birçok omurgalı fosil kazısı, dünya üzerinde görülmüş canlı çeşitliliği açısından önemli buluntular vermektedir. Anadolu'da günümüze kadar bulunmuş yaklaşık dörtyüzden fazla memeli fosil yatağı vardır ve bunların büyük bir bölümü Geç Miyosen'e aittir (Alan 1997). Akkaşdağı, Sofular, Yaylacık ve Kurutlu gibi son yıllarda yapılan çalışmalarda bulunan zengin fosil materyal bulgusu Anadolu'nun omurgalı fosil potansiyelinin çok yüksek olduğunu göstermiştir.

Kapadokya'nın merkezinde yer alan ve araştırma bölgemiz olan Nevşehir İli, Orta Kızılırmak Bölgesi'nin güney bölümünü oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra sahip olduğu coğrafi ve jeolojik özelliklerden dolayı da paleontoloji açısından bir fosil deposu halindedir. Fosiller, akarsu, göl, bataklık, kıyı ortamları çökellerinde, volkanik tüf ve kül istiflerinde bulunabilmektedir. Bu ortamlara ait çamur taşları, kil taşları, kum taşları ve nadiren kireçtaşlarında çökelmektedirler. Çeşitli araştırmacılar tarafından yapılan çalışmalar sonucu, bölgedeki Ürgüp Formasyonu içerisinde yer alan Geç Miyosen çökellerinde çok sayıda ve zengin omurgalı fosil lokaliteleri tespit edilmiştir.

Karain omurgalı fosil bulgu yeri, ilk olarak Chaput (1936) tarafından tespit edilmiştir. Daha sonraları Sickenberg ve ark. (1975) tarafından tekrar incelenmiş ve Ürgüp-Karain'in ortalama 1 km batı-kuzeybatısında yer alan Ören Mevkiinde yer aldığı belirtilmiş ve paleontolojik olarak yaşı Üst Vallesiyen (9.7-8.7 myö) ya da Erken Turoliyen (8.7-7.6 myö) olarak verilmiştir. Saraç (2003) tarafından ise Vallesiyen-Turoliyen katları arası olarak değerlendirmiştir.

Pasquarè (1968), Cemilköy fosil depozitleri keşfederek, paleontolojik verilere göre Orta Turoliyen (7.6-6.7 myö) yaşını vermiştir.

Yine Pasquarè (1968) tarafından Topuz Dağı fosil bulgu yeri keşfedilmiş ve Orta Turoliyen olarak yaşlandırılmıştır.

Tekkaya (1974), Yüksekli Köyü omurgalı fosil bulgu yerini Nevşehir-Gülşehir Yüksekli Köyünün Mahmutlar Deresi Mevkii olarak belirlemiş ve yaşı Ponsiyen olarak vermiştir. Lokalitenin yaşı, Saraç (2003) tarafından ise Vallesiyen ve Turoliyen katları arasına tarihlendirilmiştir.

Taşkınpaşa omurgalı fosil bulgu yeri, ilk defa Şenyürek (1954) tarafından tespit edilmiştir. Fosil örneklerinin Taşkınpaşa Köyü yanındaki tüf tabakaları içerisinde yer aldığını belirtmiş ve faunayı Ponsiyen'e (Alt Pliyosen) tarihlendirmiştir. Daha sonradan Sickenberg ve ark. (1975) yaptıkları incelemeler sonucu, bulgularındaki Hipparion örneklerinin Kınık fauna grubunundakilere benzerlik göstermesinden yola çıkarak burayı Alt Turoliyen olarak belirlemiştir. Saraç (2003) ise, Taşkınpaşa omurgalı fosil bulgu yerininin yaşının Turoliyen olduğunu ileri sürmüştür.

Gülşehir Yeniyaylacık omurgalı fosil bulgu yerini, Saraç (2003) tespit etmiş ve Geç Miyosen (MN 9-12) olarak yaşlandırmıştır.

Bunun yanı sıra bölgenin kuzey ve kuzeybatısında Kızılırmak yayı boyunca yer alan Ankara-Çandır, Çankırı-Çorakyerler ve Kırşehir-Kurutlu omurgalı fosil yataklarında önemli hominoid (insanımsı) örnekleri açığa çıkarılmış ve dünya literatüründe yerini almıştır. Çandır faunası Orta Miyosen, Kurutlu ve Çorakyerler faunası Geç Miyosen (Turoliyen)'e tarihlendirilmiştir.

Tablo 4: Miyosen Memeli Zonları ve Avrupa Karasal Katları.

DEVRE	KAT	ZON	YAŞ
GEÇ MİYOSEN	**Turoliyen**	MN 13 MN 12 MN 11	9-5.3 My
	Vallesiyen	MN 10 MN 9	11.6-9 My
ORTA MİYOSEN	**Astrasiyen**	MN 7-8 MN 6	16-11.6 My
ERKEN MİYOSEN	**Orleniyen**	MN 5 MN 4 MN 3	23.03-16 My

Bu verilerden yola çıkarak, 2010 yılından itibaren yapmış olduğumuz yüzey araştırmaları çerçevesinde, Ürgüp Formasyonu içinde yer alan tüfler ve arasındaki flüvyal gölsel-karasal sedimanlar ve daha önceden bilinen Gülşehir/Yeniyaylacık (Devkemiği Mevkii), Gülşehir/Yüksekli (Mahmutlar Deresi Mevkii), Avanos/Özkonak, Ürgüp/Taşkınpaşa, Ürgüp/Cemilköy ve Ürgüp/Karain gibi önemli Geç Miyosen omurgalı fosil yatakları araştırılmıştır. Bu lokalitelere ek olarak yeni lokaliteler keşfedilmiştir. Yeni tespit edilen lokalitelerden Ürgüp/Sofular, Ürgüp/Taşkınpaşa Kale Mevkii, Gülşehir/Yüsekli Kilisealtı Mevkii ve Gülşehir/Yeniyaylacık TOKİ Mevkii hem fosil zenginliği açısından ve hem de yeni lokaliteler olarak dikkat çekmektedir. Araştırmalar Nevşehir bölgesinin paleontoloji açısından oldukça önemli olduğunu ortaya koymuştur. Son aşama olarak da bu fosil yataklarında paleontolojik kazı çalışmalarının başlatılması gerektiği sonucuna varılmış ve yüzey araştırmalarının yanı sıra "Bakanlar Kurulu Kararı" ile kazı çalışmaları başlatılmıştır. Anadolu'nun doğa tarihi açısından önemi ortaya koymak amacıyla her biri doğal ve jeolojik miras niteliğinde olan fosil lokaliteleri kayıt altına alınmıştır. Ayrıca bulunan tüm lokalitelerin koordinatları alınarak harita üzerinde yerleri belirlen-

miştir. Kapadokya bölgesi fosil lokalitelerinin genel bir görüntüsü elde edilmiştir. Fosil yatakları, bölgenin kuzey bölümünde Kızılırmak Nehri Vadisi'ni sınırlayan yamaçlardaki 900-950 metre gibi az yükseltili flüvyal sedimanlar ve Kızılırmak Vadisi'nin güneyinde Damsa Vadisi ve Damsa Vadisi'ne açılan derin vadi yamaçlarındaki 14001500 metre yükseltideki tüfler arası flüvyal sedimanlarda olmak üzere iki bölgede yoğunlaşmaktadır.

ÜRGÜP

Sofular (Eski Kışla Mevkii)

Sofular fosil lokalitesi, Sofular Köyü Eski Kışla Mevkii'inde, Sofular Köyü'nün yaklaşık 3 km kuzeydoğusunda, Kızılırmak Nehri Vadisi'ne açılan Kışlacık Deresi doğu yamaçlarında yer almaktadır. Deniz seviyesinden yüksekliği 930 metredir. Fosillerin Geç Miyosen flüvyal sedimanlar içerisinde yer aldığı ve fazla taşınmamış olduğu görülmüştür. Buluntular hemen hemen bütün halde ve artiküle olarak ele geçmektedir. Bu da akıntının güçlü olmadığını, hayvanların öldükten sonra kalıntılarının güçlü olmayan bir akıntı içerisinde kısa mesafe taşındıklarını göstermektedir. Fosil lokalitesinin dikeyde az kalınlıklı sediman içinde, yatayda ise çok geniş bir alana yayıldığı saptanmıştır. Fosil yatağının yayılım yüzeyi yaklaşık 4 km^2'yi bulmaktadır. Yapılan jeomorfoloji ve sedimantoloji çalışmaları sonucu üsteki az kalınlıklı sedimanın altında fosil bulgulara göre yaşı Geç Miyosen olan 3.5-4 metre kalınlıkta iki flüvyal sediman daha olduğu belirlenmiştir.

Faunanın takson ve populasyon sayısı bakımında oldukça zengin olduğu görülmüştür. İlk belirlemelere göre *Chilotherium* veya *Acerorhinus* cinslerine ait gergedan, Proboscid (hortumlular), Bovid (boynuzlugiller), Giraffid (zürafa) ve *Hipparion* (üç parmaklı at) ve hominid örnekleri ele geçmiştir. Bovid ailesine ait en az beş farklı tür yer almaktadır. Bu türler çalılık ve nispeten de ağaçlık, ormanlık olan bir ortamda yaşamışlardır. Günümüz Afrikası'na benzer tropikal ya da yarı tropikal bir iklim sergilendiği düşünülmektedir. Paleocoğrafya çalışmaları sonucu fosillerin bulunduğu bölgenin sığ bir göl kenarı, geride açık karasal alanların yer aldığı bir bölge olduğu belirlenmiştir. Kayaçlar içinde saz fosilleri ele geçmiştir. Bu durum su kenarı, hafif bataklık ve nemli bir ortamı yansıtmaktadır.

Faunal yaş, ilk belirlemelere göre 10-6.5 milyon yıl arasını işaret etmektedir. Stratigrafik olarak baktığımızda, Sofular fosil yatağının Ürgüp Formasyonu içinde Sofular İgnimbiriti ile Topuzdağ Lavı arasıdaki flüvyal sedimanlar içinde yer aldığı görülmektedir. Bu da bize 8 milyon gibi bir yaş vermektedir. Sofular Köyü civarı, Ürgüp Formasyonu'nu oluşturan birimler açısından çok güzel bir örnek teşkil etmesine rağmen, stratigrafi ve terminolojide büyük bir karışıklık sözkonusudur. Formasyonu oluştu-

ran ignimbiritlerin terminolojisinde ve stratigrafik olarak yerleşmesinde bir görüş birliği ortaya konamamıştır. Sofular fosil yatağının üzerine yerleştiği ignimbirit bazı araştırıcılar tarafından Bozca olarak, bazıları tarafından Sofular olarak adlandırılmaktadır. Bir kısmı ise Sofular İgnimbiriti'ni Gördeles İgnimbiriti içine dahil etmektedirler (Le Pennec ve diğ. 2005, Lepetit ve diğ. 2014, Piper ve diğ. 2013). Son çalışmalarda Sofular İgnimbiriti'nin Gördeles İgnimbiriti'nden daha eski olduğu belirtilmiş ve ayrı bir ignimbirit olarak Ürgüp Formasyonu içinde yer almıştır (Aydar ve diğ. 2013). Bu durumda ciddi aralıkları olan üç farklı yaş ortaya çıkmaktadır. Bunun yanı sıra Pasquare (1968), Sofular Köyü'nün 1.5 km güneybatısında yer alan Topuz Dağı'ında Sofular İgnimbiriti'nin hemen üstündeki seviyede *Hipparion sp.* ve *Chilotherium sp.* memeli fosilerini rapor etmiştir. *Hipparion* genusu Geç Miyosen'den Üst Pliyosen'e kadar Ortadoğu'da varlığını sürdürmüş bir genus olmasına karşın, *Chilotherium sp.*'ye Orta Turoliyen'den (6.7 milyon yıl) sonra Anadolu ve Ortadoğu'da rastlanılmamaktadır. Bu bulgu yerinin Sofular fosil yatağıyla aynı stratigrafik seviyede olması ve benzer fauna içermesinden dolayı Sofular fosil yatağının Orta Turoliyen'den daha genç olamayacağı düşünülmektedir. Bu yüzden kendi araştırmalarımız bünyesinde ignimbiritlerin Ar/Ar yöntemiyle yaş tayini çalışmaları başlatılmış ve alınan örnekler labaratuvara gönderilmiştir. Çıkan sonuca göre Ürgüp Formasyonu'nun stratigrafisinde ve ignimbirit adlandırmalarında değişiklik olması beklenmektedir.

Sofular Eskikışla Mevkii fosil lokalitesi örneklerinin faunal dağılımına bakıldığında, faunanın ağırlıklı olarak Bovid (% 53) ve Equid (% 21) ailelerinden oluştuğu görülmektedir. Bunları % 14 gibi bir oranla Rhinocerotid ailesi izlemektedir

Sofular,

- Anadolu'da yeni bir **hominid** lokalitesi,
- Yeni bir **bovid** türü içeren fauna,
- Şu anki verilere göre Anadolu'da hominid buluntusu veren **en genç** lokalite,
- Anadolu'da **en geniş yayılım** alanına sahip lokalite olarak oldukça önemli bir konuma sahiptir.

Sofular Eski Kışla Mevkii Fosil Lokalitesi ve Bölgedeki Ürgüp Formasyonu Üyeleri (İgnimbiritler).

Sofular Fosil YatağınınÜrgüp Formasyonu İçerisindeki Yeri (Aydar 2013'den alıntı yapılmıştır)

Sonuç olarak,

Anadolu'nun Erken Miyosen'den itibaren başlayan paleocoğrafik evrimi sonucu coğrafik yalıtımlar kalkmış, Asya, Avrupa ve Afrika faunalarına ev sahipliği yapmıştır. Bazıları evrimleşerek günümüze kadar gelmiş, bazıları ise uyum sağlayamayarak yok olmuşlardır. Anadolu birçok endemik fauna ve floraya sahiptir. Anadolu'nun bu biyolojik ve ekolojik çeşitlilik özellikleri onun jeolojik tarihiyle yakından alakalıdır. Doğa tarihi ve jeolojik miras açısından ender coğrafyalardan birisidir. Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde fosil içeren birçok çökel kayaçlar, istifler bulunmaktadır. Anadolu'nun biyocoğrafik ve coğrafik evrimi bu fosil ve çökellerde yatmaktadır. Geç Miyosen'den itibaren yoğunluk gösteren ve özellikle Orta Anadolu'da konumlanan fosil lokaliteleri, Anadolu'nun jeolojik ve paleontolojik evrimi açısından önemli etmenlerden biri konumundadırlar. Bu Geç Miyosen fosil yatakları, evrimsel verileri sunmalarının yanı sıra, bölgenin paleocoğrafyasının ortaya çıkarılmasına da yardımcı olmaktadırlar. Omurgalı paleontolojisi, son derece zengin olan bu yataklar sayesinde daha çok gündeme gelmekte ve son yıllarda artan araştırma ve kazılar sayesinde birçok bilimsel çalışma gerçekleştirilmektedir.

KAYNAKÇA

ALAN, N. (1997). MTA Tabiat Tarihi Müzesi Tersiyer Dönem Karasal Fosil Memeli Kataloğu Oluşturulması, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, YayınlanmamışYüksek Lisans Tezi, Ankara.

ALPAGUT, B. (2011). "15 Milyon-5 Milyon Arasındaki Göçlere Bir Yolculuk", Aktüel Arkeoloji Dergisi, Ocak, Sayı 19, s. 104-110.

ANDREWS, P. & TEKKAYA, İ. (1980). "A revision of the Turkish Miocene Hominoid Sivapithecus meteai", Paleontology, 23, 85-95.

ATALAY, İ. (1982). Türkiye Jeomorfolojisine Giriş, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Yayınları No: 9, İzmir.

ATALAY, İ. (2001). Genel Fiziki Coğrafya, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir.

AYDAR, E., SCHMİTT, A.K., ÇUBUKÇU, H.E., AKİN, L., ERSOY, O., ŞEN, E., DUNCAN, R.A. & ATİCİ, G. (2012). "Correlation of ignimbrites in the central Anatolian volcanic province using zircon and plagioclase ages and zircon compositions", *Journal of Volcanology and Geothermal Research,* Vol. 213–214, s.83–97.

AYDAR, E., ÇUBUKÇU, H.E., ŞEN, E., AKIN, L. (2013). "Central Anatolian Plateau, Turkey: incision and paleoaltimetry recorded from volcanic rocks", *Turkish Journal of Earth Sciences*, Sayı 22, s. 739-746.

BEGUN, D. R. (2001). "African and Eurasian Miocene Homioids and origins of the Hominidae", in: Andrews, P., Koufos, G.D. & De Bonis L. (eds.), Hominoid Evolution and Environmental Change in the neogene of Europe, pp. 231- 253, Cambridge University Pres, Cambridge.

BERNOR, L. (1990). "The Mammalian Geochronology and Biogeography of Paşalar (Middle Miocene, Turkey)", Journal of Human Evolution, Vol. 19, pp. 551-568.

BRINKMANN, R. (1972). Türkiye Jeolojisine Giriş, (Çeviri: O. Kaya), Ege Üniversitesi Kitaplar Serisi, No:53, Ege Üniversitesi Matbaası, İzmir.

CHAPUT, E. (1936). Voyages d'études géologiques et géomorphologiques en Turquie, *Mém. Inst. Fr. d'Archéologie de Stamboul*, Vol. 2, pp. 312.

ERKMAN, A. C., PEHLEVAN, C., ÖZKURT, Ş. Ö., ŞAHİN, S., ALKAN, Y., KARTAL, A. İ. (2012). "2011 Yılı Kırşehir ve Yozgat İlleri Neojen Dönem Omurgalı Fosil Yatakları Yüzey Araştırması", 30. Araştırma Sonuçları Toplantısı, s. 5-12, Çorum.

ERKMAN, A. C., PEHLEVAN, C., ÖZKURT, Ş. Ö., YİĞİT, A., BOZCA, K. M., HASIRCI, B. (2014). "2013 Yılı Kırşehir ve Yozgat İlleri Neojen Dönem Omurgalı Fosil Yatakları Yüzey Araştırması", 32. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Cilt 1, s. 193-201, Gaziantep.

ERKMAN, A. C. (2015). Kırşehir/ Kaman Kurutlu Kazıları 2014, 37. Kazı Sonuçları Toplantısı, Erzurum.

FORTELIUS, M., ERONEN, J., JERNVALL, J., LIU, L., PUSHKINA, D., RINNE, J., TESEKOV, A., VISLOBOKOVA, I., ZHANG, Z., ZHOU, L. (2002). "Fossil mammals resolve patterns of Eurasian climate change over 20 million years", Evolutionary Ecology Research, 4, pp:1005-1016.

FORTELIUS, M., ERONEN, J., LIU, L., PUSHKINA,D., TESAKOV, A., VISLOBOKOVA, I., ZHANG, Z. (2006). "Late Miocene and Pliocene large land mammals and climatic changes in Eurasia", Palaegeography, Palaeoclimatology, Palaeoecology, 238, pp. 219-227.

FRANZEN, J. L, STORCH, G. (1999). "Late Miocene mammals from Central Europe, Agusti, J. (Eds) Evolution of Neogene Terrestrial Ecosystems in Europe, Vol I, Cambridge University Press, pp.165, West Nyack, NY, USA.

GERAADS, D., BEGUN, D. R., GÜLEÇ, E. (2003). "The Middle Miocene Hominoid Site Of Çandır, Turkey: General Paleoecological Conclusions From The Mammalian Fauna", Cour. Forsch-Inst. Senckerberg, 240, pp. 241-250, Frankfurt a. M.

GERAAD, D. (2013). "Large Mammals from the Late Miocene of Çorakyerler, Çankırı, Turkey", Acta zoologıca Bulgarıca, 65 (3), pp. 381-390.

GÖRÜR, N. (1998). Türkiye'nin Triyas-Miyosen Paleocoğrafya Atlası, TÜBİTAK-Global Tektonik Araştırma Ünitesi, Ankara.

GÜLEÇ, E. (2002). "Anadolu'nun Yüz Milyon Yılı", Arkeo-Atlas Dergisi, Sayı: 1, s.12-20.

GÜLEÇ, E. (2003). "Historical Background and Current Research at Çandır Hominoid Site", Cour.Forsch.- Inst.Senckerberg, 240, Frankfurt a. M., pp. 1-8.

GÜLEÇ, E., SEVİM, A., PEHLEVAN, C., KAYA, F. (2007). "A New Great Ape from the Late Miocene of Turkey", Anthropological Science, 115 (2), pp. 153158.

GÜLEÇ, E., ALTIN, Y., AÇIKKOL, A., ÖZKURT, Ş. Ö., PEHLEVAN, C., ERKMAN, A. C., KAYA, F., DOĞAN, A. (2011). "2009 Yılı Sivas/ Haliminhanı-Hayranlı Kazısı", 32. Kazı Sonuçları Toplantısı, Cilt 2, s. 48-56. İstanbul.

KARAUZ, S. (2011). Miyosen Dönem Avrasya Paleoekolojisi ve Anadolu'nun Önemi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

KAYA, T. ve SARAÇ, G. (2007). "Jeolojik Miras Açısından Türkiye Paleomemeli Faunası", 60. Türkiye Jeoloji Kurultayı Bildirileri, Ankara.

KAYA, T., MAYDA, S. (2011). "35 Milyon Yıldan Günümüze Batı Anadolu", Aktüel Arkeoloji Dergisi, Sayı 19, s. 110-118.

KELLEY, J., ANDREWS, P., ALPAGUT, B. (2008). "A new hominoid species from the middle Miocene site of Paşalar, Turkey", In: Journal of Human Evolution, Band 54, No: 4, pp. 455–479.

KOSTOPOULOS, D. S. (2009). "The Pikermian Event: Temporal ve spatial resolution of the Turolian large mammal fauna in SE Europe", Palaegeography, Palaeoclimatology, Palaeoecology, 274, pp. 82-95.

KOUFOS, G. D. (2003). "Late Miocene mammal events and biostratigraphy in the Eastern Mediterrenean, Distribution and Migration of Tertiary in Eurasia", Deinsea, 10.

KOUFOS, G. D., KOSTOPOULUS, D. S., VLACHOU, T. D. (2005). "Neogene/ Quaternary mammalian migration in Eastern Mediterrenean", Belgian Journal of Zoology, 135 (2), pp. 181-190.

KOUFOS, G. D. (2006). "Palaeoecology and chronology of the Vallesian (Late Miocene) in the Eastern Mediterrenean region", Palaegeography, Palaeoclimatology, Palaeoecology, 234, pp. 127-145.

LE PENNEC, J.-L., TEMEL, A., FROGER, J.-L., SEN, S., GOURGAUD, A., BOURDIER, J. L. (2005). "Statigraphy and age of the Cappadocian ignimbrites, Turkey: reconciling field constraints with palaeontologic, radiochronologic, geochemical and palaeomagnetic data", *Journal of Volcanology and Geothermal Research*, 141, pp.45–64.

LEPETİT, P., VIERECK-GOETTE, L., PIPER, J.D.A., GÜREL, A., ÇOPUROĞLU, İ., SUDO, M., GRUBER, M., MAYER, B., KOCH, M., TATAR, O., GÜRSOY, H. (2014). "^{40}Ar/^{39}Ar dating of Ignimbrites and plinian air-fall layers from Cappadocia, Central Turkey: implications to chronostratigraphy and Eastern Mediterranean palaeoenvironments", *Chemie der Erde-Geochemistry*, 74, pp 471-488.

MAYDA, S. (2008). Sabuncubeli (Manisa) Erken Miyosen Memeli Faunasının Sistematiği ve Biyostratigrafisi, Ege Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir.

OZANSOY, F. (1961). "Ankara Bölgesi Fauna Teakubu Etüdünün Esaslı Sonuçları", M. T. A. Dergisi, Sayı 56, s. 86-95.

PASQUARE, G. (1968)." Geologoy of Cenozoik volcanic area of Central Anatolia", *Memorie Atti Accad Naz Lincei, Roma*, 9, pp.55-204.

PEHLEVAN, C. (2006). Çorakyerler (Çankırı) Rhinocerotidae (Mammalia) Buluntularının Değerlendirilmesi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

PEHLEVAN, C. (2015). Gülşehir/Yeniyaylacık Kurtarma Kazıları 2014, 37. Kazı Sonuçları Toplantısı, Erzurum.

PIPER, J.D.A., KOÇBULUT, F., GÜRSOY, H., TATAR, O., VİERECK, L., LEPETIT, P., ROBERTS, A.P., AKPINAR, Z. (2013). "Palaeomagnetism of Cappodocian Volcanic Succession, Central Turkey: Major ignimbirite

emplacement during twosShort (Miocene) episodes and Noejene tectonics of the Antolian collage", *Journal of Volcanology and Geothermal Research*, 262, pp. 47-67.

SAKINÇ, M. (2011a). Yerin Evrimi, Bilim ve Gelecek Kitaplığı, Kayhan Matbaacılık, İstanbul.

SAKINÇ, M. (2011b). "Anadolu'ya İlk Memeli Hayvanlar İlk Nereden, Nasıl Geldi?" Aktüel Arkeoloji Dergisi, Sayı 19, s. 56-62.

SARAÇ, G. (2003). Türkiye Omurgalı Fosil Yatakları, MTA Rapor No: 10609.

SICKENBERG, O., BECKER-PLATEN, J. D., BENDA, L., BERG, D., ENGESSER, B., GAZIRY, W., HEISSIG, K., STAESCHE, U., STEFFENS, P., TOBIEN, H. (1975). "Die Gliederung des höheren Jungtertiars und Altquartars in der Türkei nach Vertebraten und ihre Bedeutung für die internationale Neogen-Stratigraphie", Geologisches Jahrbuch, B, 15, pp. 1-167, Hannover.

SEVİM, A., C. PEHLEVAN, A. YİĞİT VE GÖZLÜK, P. (2004). "2003 Yılı Çankırı Çorakyerler Kazısı", 26. Kazı Sonuçları Toplantısı 2 (Ayrıbasım), 225-236, 24-28 Mayıs 2004, Konya.

SEVİM EROL, A., YAVUZ. A. Y. (2014). "2013 Yılı Çorakyerler Kazısı", 36. Kazı Sonuçları Toplantısı, Cilt 2, s. 227-253. Gaziantep. ŞEN, Ş. (ed.) (2005). Geology, Mammals and Environments at Akkasdağı, Late Miocene of Central Anatolia, Geodiversitas 27 (4).

TEKKAYA, İ. (1974 a). "Türkiye'de Yeni Bulunan Omurgalı Fosiller ve Fosil Yatakları", MTA Dergisi, Sayı 83, s. 109-112.

TEKKAYA, İ. (1974 b), "Anadolu'da Tortoniyen Yaşlı Yeni Bir Anthropoid (Primata, Mammalia) Türü", M. T. A. Dergisi, Sayı 83, s. 109-112.

VISLOBOKOVA, I. (2005). "The importance of Late Miocene faunal exchanges between Eastern Mediterrenean Areas And Central Europe", Annales de Paleontologie, 91, pp. 241-255.

Bölüm 89

HELENİSTİK DÖNEM İNSANLARININ SAĞLIK SORUNLARI: CAMİHÖYÜK ÖRNEĞİ

Okşan BAŞOĞLU[1]

1 ***Prof. Dr. Okşan Başoğlu, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü**

*****Bu çalışma, **Başoğlu, O.,** "Nevşehir/Camihöyük Helenistik-Roma Dönemi İnsanlarının Sağlık Sorunları", *Olba*, Sayı 20'de daha geniş kapsamlı olarak yer almıştır.

Giriş

Arkeoloji, geçmişi anlamak için sadece kültür mirasına sahip çıkmanın yetmediği, bunu yanı sıra tabiat varlıkları olarak adlandırılan insan-hayvan-bitki kalıntılarının da incelenerek bilgi dağarcığını genişleten bir bilim dalıdır ve geçmişe soru sorar[2]. Arkeolojinin amacı sadece eser bulmak değil, insan ve kültürünün gelişim sürecini belgeleyerek tanımlamaktır. Bu nedenle soru sorar. Toplum ile doğal çevresi arasındaki ilişkiyi aydınlatmak için yaşamsal önemi olan yanıtları alabileceği sosyal bilimlerin özellikle felsefe, sosyoloji, antropoloji, tıp gibi bilim dallarına ihtiyacının yanı sıra, yükselen bilim dallarından "çevresel arkeoloji" alanındaki çalışmaların verilerine ihtiyacı her gün artmaktadır. Antropoloji ve tıp alanından gelecek yanıtlar ile, eski toplumların sağlık sorunlarına ışık tutacak çok önemli yorumlar günümüzdeki tarih yazımında hak ettiği yeri almaktadır. Çevre ve hastalıklar arasındaki ilişkiyi en iyi görebildiğimiz iskelet kalıntılarındaki izler saptanarak, o dönemin sağlık profili gün ışığına çıkarılmaktadır. İşte bu makale bu amaçla kaleme alınmış ve arkeolojinin sorularına yanıt vermeyi amaçlamıştır.

Camihöyük, Nevşehir İli, Avanos İlçesi'nin 17 km kuzey doğusunda Kayseri il sınırında yer almaktadır. Camihöyük'ün yaklaşık 200 metre kuzeybatısındaki konglomera seki üzerindeki geniş düzlük alanda yapılan kazı çalışmaları sonucu Helenistik-Roma Dönemine tarihlenen 34 mezardan ele geçirilen 31 bireyin paleoantropolojik analizi çalışmanın konusunu oluşturmuştur.

Açılan mezarların 18'i taş sanduka, 5'i kerpiç sanduka, 4'ü çömlek ve kalan 7 tanesi basit mezar tipindedir. Dört farklı mezar tipi uygulamasının söz konusu olduğu mezarlar arasında bir yön birlikteliği de bulunmamaktadır. Taş sanduka ve kerpiç sanduka mezarlarda gömülerin tamamı dorsal pozisyondadır. Toprak mezarda ve basit mezarda hoker gömü uygulanmıştır. M 12 no'lu basit toprak mezarda 3 birey, kerpiç sanduka mezar olan M 15'de ise 2 birey bulunmaktadır. Diğerleri tek gömüdür. Taş sanduka mezarların ikisi ve bir çömlek mezar boş ele geçmiştir[3].

Mezarlık alanında mezar biçimleri ve gömü türleri açısından bir bütünlüğün olmadığı saptanmıştır. Mimari özellikleri, gömü türleri ve yönleri açısından ortak bir özellik göstermeyen mezarlık alanının uzun bir zaman dilimi içerisinde farklı dönemlerde kullanıldığını ele geçen farklı dönemlere ait küçük buluntular da desteklemektedir. Camihöyük Helenistik-Roma dönemi yerleşiminin kurulduğu terastan yaklaşık 200 metre uzaklıktaki mezarlık alanının oldukça uzun bir süre kullanıldığı anlaşılmaktadır. Mezarlardan ele geçen farklı dönemlere tarihlenen buluntular, farklı mezar tipleri ve gömü uygulamaları mezarlık alanının M.Ö. 2. Yüz-

2 Özdoğan 2011, 134.
3 Şenyurt ve ark., 2010, 82.

yıl - M.S. 4.yüzyıllar arasında kullanım gördüğünü göstermektedir. Gömü biçimleri ve mezar tipleri açısından Camihöyük mezarlarının yakın benzeri ise Gordion Roma dönemi mezarlığıdır[4].

Materyal ve Metod

Camihöyük'de Helenistik-Roma Dönemine tarihlenen 34 mezardan ele geçirilen 31 bireyin antropolojik analizi çalışmanın konusunu oluşturmuştur. İskeletlerin temizlik ve onarım işlemlerinin ardından yaş ve cinsiyet tayini yapılmıştır. Yaş ve cinsiyet tespitinde" Standards for data collection from human skeletal remains"adlı kaynakta yer alan kriterler esas alınmıştır[5]. Paleopatolojik bulguların ve varyasyonların belirlenmesinde Ortner ve Pustschar'ın , Ortner'in, Olivier'nin, Brothwell'in, White ve Folkens'ın çalışmalarından yararlanılmıştır[6].

Gerek mezar türlerinde gerek ölü gömme adetlerindeki farklılıklar mezarlığın Helenistik-Roma dönemlerinde, MÖ 2. yüzyıl - MS 4. Yüzyıllar arasında uzun süre boyunca kullanıldığına işaret etmektedir. Mezar mimarisinin sıradanlığı ve ele geçen mezar buluntularının niteliği bu alanın bir halk mezarlığı olarak kullanıldığını göstermektedir.

1.Paleodemografik Analiz:

Paleodemografi, demografik yöntemleri kullanarak eski toplumların nüfus yapısını ve dinamiğini inceler[7]. Eski insan topluluklarının arkeolojik kazılar sonucu ele geçen iskeletlerinden yola çıkarak incelenen toplumun yaşadığı dönemdeki nüfus yapısı, yaşa ve cinsiyete göre ölüm oranları, bebek-çocuk ölüm oranları ve genel ölüm yaşı ortalaması belirlenerek o toplumun paleodemografik yapısı ortaya konulabilir[8]. Elde edilen bu yapı farklı toplumlarla karşılaştırılarak toplumlar arası ilişkiler belirlenebilir[9].

Camihöyük iskeletlerinin iyi korunamaması nedeniyle bazı bireylerde kesin yaşlandırmaya imkan sağlayacak yeterli kriter elde edilememiştir. Hata payını azaltmak için bireyler, bebek (0-2.5), çocuk (2.5-15), adölesan (15-18), genç erişkin (18-30), orta erişkin (30-45) ve ileri erişkin (45 yaş üzeri) olarak sınıflandırılmıştır.

34 bireyin 26'sında yaş ve cinsiyet tayini yapılabilmiştir. Buna göre bireylerin 18'i erkek (% 66.66), 6'sı kadın (% 22.22), 2'si bebek (% 7.40) olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu iskeletlerden adölesan yaş aralığında bulunan bir bireyde ise cinsiyet belirlenememiştir. Camihöyük Helenistik-Roma iskelet topluluğunda yaş tayini yapılabilen 2'si bebek, 3'ü adölesan, 22'si erişkin toplam 27 bireyin ağırlıklı yaş ortalaması 25.12 olarak bulunmuştur.

4 Şenyurt ve ark., 2010, 83.
5 Buikstra ve Ubelaker, 1994.
6 Ortner ve Pustschar 1985, Ortner 2003, Olivier 1969, Brothwell 1972, White ve Folkens 1991.
7 Acsadi ve Nemeskeri, 1970.
8 Sevim, 1993.
9 Arman, 1998, 38.

Bu ortalama bebeklerde 1.25, kadınlarda 26.66, erkeklerde 28.80'dir (Tablo 1). Erişkinlerde ise bu değer 27.7 olarak karşımıza çıkmaktadır. Erkeklerde yaş ortalamasının daha yüksek olduğu görülmektedir.

	N	%
Bebek	2	7.40
Kadın	6	22.22
Erkek	18	66.66
Cins. Bilinm	1	3.70
Toplam	27	100

Tablo 1: Camihöyük İskeletlerinin Paleodemografik Dağılımı

Helenistik-Roma Dönemi'ne tarihlenen bireyler; bebek, adölesan, genç erişkin ve orta erişkin olarak sınıflandırıldığında topluluğun % 7.40'ının bebek, % 11.11'inin adölesan, % 55.55'inin genç erişkin, % 25.92'sinin orta erişkin olduğunu görmekteyiz. Ölümler ağırlıklı olarak genç erişkinlik döneminde gerçekleşmiştir. İleri erişkinlik dönemine ait birey tespit edilememiştir. Bu durum dönemi toplumlar arasında sıkça rastlanan ve beklenen bir tablodur.

Tüm eski Anadolu toplumlarının genel özelliği olan bu yüksek oranlar yetersiz ve kötü beslenme, hijyen koşulların olmaması, enfeksiyonel hastalıkların etkili olmasıyla açıklanabilir. Doğurganlık döneminde kadın ölümleri, savaşa gidecek yaş dönemi erkek ölümleri ve % 25.12 gibi düşük yaşam ortalamasıyla beklenen sonuçları vermiş ve döneminin özelliklerini yansıtmıştır. Oldukça düşük bir ölüm yaşı ortalamasıyla karşımıza çıkan Camihöyük toplumu diğer bazı populasyonlarla karşılaştırıldığında dönemi toplumlara yakın değerler göstermiştir (tablo 2).

Buluntu Yeri	**Dönem**	**Araştırıcı**	**Yılı**	**Ort. Yaş**
Bodrum-Dirmil	Hellenistik	Tunakan	1964	48.75
Troy 9	Hellenistik	Angel	1986	44.60
Klazomenai-Y.tepe	Hellenistik	Güleç	1989	34.00
Klazomenai-Akpınar	Hellenistik	Gözlük	1998	37.22
Boğazköy	Roma	Witter-Bakofen	1986	33.00
Çemberlitaş	Roma	Çiner	1975	35.00
Yüceören	Roma	Sevim	2006	38.95
Eleutherna	E. Bizans	Bourbou	2003	30
B.Saray-E.Cezaevi	G.Bizans	Erdal	2002	34
Kadıkalesi	G. Bizans	Üstündağ	2008	32
Symrna Agorası	Bizans	Gözlük ve ark.	2005	35
Tepecik/Çiftlik	Bizans	Büyükkarakaya ve ark.	2009	32.35
Iasos	Bizans	Başoğlu	2010	30.05
Camihöyük	**Helenistik-Roma**	**Başoğlu**	**2011**	**25.12**

Tablo 2: Camihöyük Helenistik-Roma Dönemi İskeletlerinin Çağdaşı Eski Anadolu Toplumlarıyla Karşılaştırması.

Eski toplumlarda, tablodan da anlaşılacağı gibi düşük ölüm yaşı ortalaması beklenen bir durumdur. Bu durum eski toplumların genel karakteristiği olarak karşımıza çıkmaktadır. Orta yaş dönemine erişinceye kadar toplumun büyük bir kısmı yaşamını yitirmektedir. Orta yaş döneminde ölüm hızı azalmaktadır. Daha sonra doğal olarak yaşlılık nedeniyle ölümler hızlanmaktadır.

2. Paleopatolojik Analiz

Camihöyük kazısında ele geçen iskeletler, bireylerin sağlık sorunlarının daha rahat anlaşılabilmesi için paleopatolojik açıdan incelenmiştir. Kemik ya da dişlerde hastalıkların yol açtığı tahribatlar oldukça spesifik türdendir. Örneğin tüberküloz bibi hastalıklar etkisi özellikle omurga, pelvis ve diz eklemlerinde gözlenebilir[10]. Hastalık izleri, cins ve yaş faktörler ışığında değerlendirildiğinde eskiden yaşamış bir toplumun genel sağlık profili hakkında bilgi edinebiliriz. Bunun yanı sıra paleopatalojik incelemeler hastalıkların evriminin anlaşılması açısından da oldukça önemlidir[11].

Camihöyük Helenistik-Roma Dönemi insanlarının sağlık sorunlarını ortaya koymak için iskelet materyal bu amaç doğrultusunda incelenmiş ve birçok patolojik olguya rastlanmıştır.

2.a. Vucut İskeleti Patalojik Bulguları

Ankylosing Spondylitis: Ligamentlerin kemikleşmesi ve komşu omurların birbirleri ile kaynaşması sonucu oluşan bir hastalıktır. Omurganın hareketsiz kalmasına neden olmaktadır. Camihöyük toplumuna ait erkek bireylerden bir tanesinde throchal vertebralar üzerinde bu hastalığa rastlanmıştır. Bu bireyin kamburluk sorunu yaşadığı düşünülebilir. Ayrıca diğer bir erkek bireyin kaburgalarında ankiloz gözlenmiştir (fig. 2).

Cribra Orbitalia: Kan hastalıkları kemikler üzerinde patolojik izler bırakır. Özellikle Akdeniz anemisi ve orak şekilli anemi bunun en iyi örneklerini gösterir ve oluşan bu izler genellikle kafatası üzerinde gözlenir[12]. Kansızlık sonucu oluşan cribra orbitalia göz çukurlarında gözlemlenen delikli yapılar ile kendini belli eder. Bu toplumda sadece bir erkek bireyde az seviyede cribra orbitalia'ya rastlanmıştır. Oysaki çağdaşı topluluklara baktığımızda; Kadıkalesi G. Bizans iskeletlerinde % 12 olarak saptanmıştır[13]. Büyüksaray-Eski Cezaevi G. Bizans'da % 48 oranında belirlenmiştir[14]. Elaiussa Sebaste Erken Bizans toplumunda ise bu oran % 20 civarındadır[15].

Osteofit ve Schmorl Nodülü: Fiziksel aktivitelere ve enfeksiyonel hastalıklara bağlı olarak sırt ve bel omurlarında bazı eklem patolojileri

10 Aufderheide ve Rodriguez-Martin, 1998.
11 Özbek, 2007, 488.
12 Stuart- Makadam, 1992.
13 Üstündağ, 2008, 216.
14 Erdal, 2002,15.
15 Paine ve ark., 2007.

oluşmaktadır. Eklem baskılarına dayanamayan omurlarda baskıya yanıt olarak süngerimsi kemik dokusunda zedelenmeler gözlemlenir. Bu zedelenmelere tepki olarak eklem kenarlarında kemik dışına doğru büyüme ve buna bağlı olarak çıkıntılar oluşur. Bu çıkıntılar daha fazla genişleyerek gaga şeklinde bir yapıya dönüşür ve böylelikle osteofit oluşumu ortaya çıkar. Schmorl nodülü ise vertebra disklerini sıkışması sonucu vertebra yüzeyinde meydana gelen belirgin çökmedir ve fıtık olarak da nitelendirilir. Camihöyük toplumunda incelenen erkek bireylerden yedi tanesinde, kadın bireylerin bir tanesinde osteofitik çıkıntılara (fig. 3), üç erkek ve bir kadın bireyde ise schmorl nodülüne rastlanmıştır (fig.4). Genellikle erkek bireylerde daha sıklıkla görülen bu durum yoğun fiziksel aktivite ile açıklanabilir. % 29.62' lik bir oranla karşımıza çıkan osteofit ve oluşumunu diğer iskelet toplumlarla karşılaştırdığımızda bu oran Symrna Bizans toplumunda % 12.26'dır[16]. Adramytteion G. Bizans iskeletlerinde % 30 olarak belirlenmiştir[17]. Kadıkalesi G. Bizans'da görülme sıklığı %40'dır[18].

Spina Bifida: Genetik kökenli olan bu hastalık vertebral kolon gelişiminde bozukluk olarak ortaya çıkar. Spina bifida, vertebra arcuslarının posteriorda birbiri ile birleşememesi sonucu oluşan açıklıktır. Bir erkeğe ait olan sacrumda spina bifida oluşumu gözlenmiştir (fig. 5).

Sacralizasyon: Kireçlenme, bel fıtığı ve disk kaymasına bağlı olarak oluşan patolojik bir durumdur. İncelenen erkek bireylerden bir tanesinde L5 ve S1 arasında sacralizasyon oluşumu gözlenmiştir (fig. 6).

Travma: İçerden veya dışarıdan gelen etkiler sonucu kemiğin direncinin yetersiz kalması ile morfolojik yapısında meydana gelen deformasyonlardır. Kırıklar ve çıkılar olmak üzere iki grupta toplanır. M 22 numaralı erkek bireyin sol radiusunda (fig. 7) ve M 34 numaralı erkek bireyin ise sağ femurunda (fig. 8) kırık saptanmıştır. Özellikle femurda daha belirgin olarak enfeksiyon sonucu kemikte kalınlaşma ve yanlış kaynama gözlenmiştir. Camihöyük toplumunda vücut kemiklerinde travma görülme sıklığı % 7.40 olarak saptanmıştır. Çağdaşı iskelet toplumlara baktığımızda bu oran Tepecik-Çiftlik G. Roma'da %50'dir[19]. Şaşal-İzmir Helenistik-Roma Dönemi insanlarında %15 oranında görülmektedir[20]. Büyüksaray-Eski Cezaevi G. Bizans'da ise %30 civarındadır[21].

2.b. Dişlerde Patalojik Bulgular

Dişler iskelet sisteminin en sert organıdır. Ölümden sonra toprak altında yüzbinlerce hatta milyonlarca yıl bozulmadan kalabilir. Diş çürüğü, diş taşı, diş aşınması gibi olgular eski toplumların beslenme alışkanlıkları

16 Gözlük ve ark., 2005, 125.
17 Duyar ve Atamtürk, 2006, 71.
18 Üstündağ, 2008, 218.
19 Büyükkarakaya ve ark.,2009,119.
20 Erdal ve ark., 2003,1.
21 Erdal, 2002, 15.

hakkında iskeletin diğer kısımlarına oranla daha sağlıklı bilgiler verir. Diş ve diş eti hastalıklarının belirlenmesi özellikle eski insan topluluklarının beslenme alışkanlıklarının ortaya çıkarmada önemli rol oynar [22]

Camihöyük kazısında ele geçen 34 bireyin dişleri patalojik açıdan incelenmiştir. Bir tam maxilla ve bir tam mandibula dışında bütün dişler izoledir ve toplam 372 diş üzerinde analiz yapılmıştır.

Diş Çürüğü: Beslenme koşullarına, genetik yapıya, çevre yapısına, günlük aktiviteye bağlı olarak yapılan iş gibi faktörler diş çürüğünün oluşmasında etkilidir[23]. İncelenen 372 dişten sadece 3 tanesinde diş çürüğü mevcuttur. İncelediğimiz toplumda ileri derece diş aşınması olduğu için diş çürüğünün az olması beklenen bir durumdur. Genç bireyler olmasına rağmen dişler daha çürümeye fırsat kalmadan beslenme alışkanlıklarından dolayı aşınmaktadır.

Diş Taşı: Dişin mine yüzeyinde, özellikle diş eti sınırında dental plağın kalsifikasyonu sonucu meydana gelen inorganik birikimdir. Oluşumundan besin artıkları, bakteriler ve yetersiz ağız hijyeninin neden olduğu düşünülmektedir[24]. Beslenme biçimi ve ağız sağlığıyla doğrudan ilgili bir durumdur. Toplam 372 dişten 18'inde diş taşı bulunmuştur.

Premortem Diş Kaybı: Ölüm öncesi diş kaybı olarak bilinen premortem diş kaybına genellikle diş eti çekilmesi, diş çürüğü ve aşınma gibi diş hastalıkları neden olmaktadır. Eski toplumlarda ölüm öncesi diş kaybının fazla olması günümüzdeki gibi rafine ve yumuşak gıdaların olmamasından dolayı bireyin beslenmesini etkilemektedir. Camihöyük toplumunda sadece 6 adet dişin premortem kayıp olduğu saptanmıştır.

Aşınma: Çiğneme fonksiyonu sonucunda alt ve üst çenedeki dişlerin oklüzyal yüzeylerinin sürtünmesiyle diş minesindeki kayıp aşınma olarak tanımlanır. Diş aşınması besinlerin sertlik dercesiyle, hazırlanma biçimiyle ve bir ölçüde diş minesinin genetik yapısıyla ilgilidir. Diş aşımasının tipi ve derecesi bir toplumun beslenme alışkanlığı ve yaşam biçimiyle doğrudan bağlantılıdır[25]. Eski çağlarda dişler günümüze göre daha erken yaşta aşınmaya başlamaktaydı, öyle ki bugün yaşlılık döneminde ortaya çıkan aşınma o dönemlerde yirmili yaşlarda görülebilmektedir[26]. Camihöyük toplumu buna güzel bir örnektir. İncelenen toplam 372 dişten 296 tanesinde ileri derecede aşınmaya rastlanmıştır. Bir başka deyişle dişlerin % 79.56'nda ileri düzeyde aşınma saptanmıştır. Bu bireyler oldukça genç bireylerdir ve 45 yaş üstü birey yoktur. Diş aşınmasının ileri derecede olması yumuşak besinlerle beslenmediklerini göstermektedir. Bunun yanı sıra

22 Özbek, 2007, 521.
23 Hilson 1990.
24 Erdal, 1996.
25 Brohtwell, 1972, 62.
26 Özbek, 2007, 526.

Camihöyük insanlarında saptanan bu aşıma kültürel kaynaklı bir aşınma değildir. Çünkü bütün dişler hemen hemen aynı oranda aşınmıştır. Bunun sebebinin Camihöyük toplumunun bir tarım toplumu olduğu ve buğday gibi nişasta ağırlıklı beslenme biçimine bağlı olduğu düşünülmektedir.

Sonuç

Camihöyük'ün yaklaşık 200 metre kuzeybatısındaki konglomera seki üzerindeki geniş düzlük alanda yapılan kazı çalışmaları sonucu Helenistik-Roma Dönemine tarihlenen 34 mezardan ele geçirilen 31 bireyin paleoantropolojik analizi çalışmanın konusunu oluşturmuştur. Taş sanduka, kerpiç sanduka, çömlek ve basit mezar olmak üzere dört farklı mezar tipi uygulamasının söz konusu olduğu mezarlar arasında bir yön birlikteliği de bulunmamaktadır.

Mimari özellikleri, gömü türleri ve yönleri açısından ortak bir özellik göstermeyen mezarlık alanının uzun bir zaman dilimi içerisinde farklı dönemlerde kullanıldığını, ele geçen farklı dönemlere ait bronz sikkeler, pişmiş toprak unguentariumlar ve kemik iğneler gibi küçük buluntular da desteklemektedir. Camihöyük Helenistik-Roma dönemi yerleşiminin kurulduğu terastan yaklaşık 200 metre uzaklıktaki mezarlık alanının oldukça uzun bir süre kullanıldığı anlaşılmaktadır. Mezarlardan ele geçen farklı dönemlere tarihlenen buluntular, farklı mezar tipleri ve gömü uygulamaları mezarlık alanının M.Ö. 2. Yüzyıl - M.S. 4.yüzyıllar arasında kullanım gördüğünü göstermektedir. Gömü biçimleri ve mezar tipleri açısından Camihöyük mezarlarının yakın benzeri ise Gordion Roma dönemi mezarlığı olarak belirlenmiştir. Yerleşim alanından elde edilen arkeolojik buluntular ise bu toplumun bir tarım toplumu olduğunu göstermiştir[27].

Bu çalışmada, bir örnek inceleme olarak Camihöyük Helenistik-Roma Dönemi iskelet toplumu paleoantropolojik açıdan analiz edilmiştir. Toplumun, antropolojik yaş ve cinsiyet belirleme yöntemleri kullanılarak yaş ve cinsiyet tayini yapılmış, paleodemografik profili belirlenmeye çalışılmıştır. Yapılan değerlendirmeler sonucu, Camihöyük toplumunda 34 bireyin 26'sında yaş ve cinsiyet tayini yapılabilmiştir. Buna göre bireylerin 18'i erkek (% 66.66), 6'sı kadın (% 22.22), 2'si bebek (% 7.40) olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu iskeletlerden adölesan yaş aralığında bulunan bir bireyde ise cinsiyet belirlenememiştir. Yaş tayini yapılabilen 2'si bebek, 3'ü adölesan, 22'si erişkin toplam 27 bireyin ağırlıklı yaş ortalaması 25.12 olarak bulunmuştur. Bu ortalama bebeklerde 1.25, kadınlarda 26.66, erkeklerde 28.80'dir. Kadınlarda en yoğun ölümler 18 ila 30 yaşları arasında gözlenmiştir. Genellikle eski toplumlarda kadınlarda doğurganlığın yoğun olduğu dönem olan genç erişkinlik döneminde ölümler yüksek oranlar göstermektedir. Kadınlarda ölümlerin doğurganlık döneminde yoğunlaştığı görülmüştür. Erkeklerin ölüm dağılımına baktığımızda ölümler en çok

27 Şenyurt ve ark., 2010, 128.

20-35 yaş aralığında gerçekleşmiştir. Bu durum da eski toplumlarda sıkça rastlanılan bir olgudur. Bu toplumlarda savaşlardan dolayı 20-35 yaş dönemi erkekler için riskli olmaktadır. Tüm eski Anadolu toplumlarının genel özelliği olan bu yüksek oranlar yetersiz ve kötü beslenme, sağlık koşulların iyi olmaması, enfeksiyonel hastalıkların etkili olmasıyla açıklanabilir. Doğurganlık döneminde kadın ölümleri, savaşa gidecek yaş dönemi erkek ölümleri ve % 25.12 gibi düşük yaşam ortalamasıyla beklenen sonuçları vermiş ve döneminin özelliklerini yansıtmıştır.

Bu çalışmada elde edilen patalojik bulgular ışığında Camihöyük toplumunun patolojik açıdan incelenmesi yapılmış ve toplumun genel sağlık durumu ile ilgili bilgilere ulaşılmaya çalışılmıştır.

Dişlerin patolojik bulgularına baktığımızda en çok göze çarpan olgu, genç bireyler olmasına rağmen dişlerin ileri düzeyde aşınmış olmasıdır. Buna bağlı olarak diş çürüğünün ve diş taşının az oranda rastlanmasıdır. Diş aşınmasının tipi ve derecesi bir toplumun beslenme alışkanlığı ve yaşam biçimiyle doğrudan bağlantılıdır. Camihöyük yerleşiminin ırmak kenarı, az yükseltili, verimli topraklara sahip bir bölge olması ve elde edilen küp, çömlek, şişe, iri çanak ve benzeri değişik formlardan oluşan kaba seramikler gibi arkeolojik buluntular yerleşim alanını tarımsal nitelikli bir yerleşme olduğu yönünde güçlü veriler sunmaktadır. Buradan yola çıkarak Camihöyük toplumunun bir tarım toplumu olduğunu ve buğday gibi nişasta ağırlıklı beslenme biçimine sahip olduğunu ileri sürebiliriz. Bunun yanı sıra yumuşak besinlerle beslenmedikleri de söylenebilir.

Patolojik incelemelerde çok fazla sağlık sorunları olmadığı gözlemlenen bu toplumda osteofit ve schmorl nodülünün diğer patolojik olgulara göre daha fazla ve erkek bireylerde görülmesi, bu toplumun özelliklede erkeklerin günlük aktivitelerde ağırlık ve güce bağlı işler yaptığının bir göstergesi olabilir. Toplumun bir tarım toplumu olması ve tarlada ya da ağır işlerde çalışmış olabilecekleri göz önünde bulundurulduğunda bu koşulların da osteofit ve schmorl nodülü oluşması üzerinde etkisi olduğu düşünülebilir. Yine bu zor fiziksel koşullar altında oluşmuş olduğu düşünülebilecek olan iki erkek bireydeki kırığın yanlış kaynaması sonucu gözlemlenen travmanın bu bireylerde sakatlığa neden olduğu saptanmıştır. Thoracal vertebralarında kaynaşma saptanan bireyin de kamburluk sorunu yaşadığı tespit edilmiştir.

KAYNAKÇA

Acsadi ve Nemeskeri 1970 Acsadi, G. Y. ve Nemeskeri, J., History of Human Life Span and Mortality, Budapeşte: Akademia Kaido.

Angel 1986 Angel, J.L., The Physical Identity of the Trojan in M.J. Mellink (ed): Troy And the Trojan War. A Symphosium Held at Bryn Mawr College Press, 63-76.

Arman 1998 Arman, O., "Avşankale İskeletlerinin Paleoantropolojik Analizi", Ankara Üniversitesi D.T.C.F. Antropoloji Dergisi 13, 37-51.

Aufderheid ve Rodrigez-Martin 1998

Aufderheide, A. C., ve Rodrigez-Martin, C., The Cambridge Encyclopedia of Human Paleopathology. Cambridge University Press: Cambridge.

Bass 1995 Bass, W. M., Human Osteology: A aboratory and Field Manual, Colombia Secial Publication No: 2, MissouriArchaeological Society.

Başoğlu 2010 Başoğlu, O. "İskeletlerde Kimliklendirme: Iasos Bizans İskeletleri Üzerinde Paleodemografik Bir Araştırma", Adli Bilimler Dergisi 9(3), 7-15.

Berry ve Berry 1967 Berry, A. C., Berry, R. J., "Epigenetic Variation in the Human Cranium", J. Anat. 10 (2), 361-379.

Bourbou 2003 Bourbou, C., "Health Patterns of Proto- Byzantine Populations 6th – 7th Centuries A.D.) in South Greece: the Cases of Eleuthema (Crete) and Messene (Peloponnese). International Journal of Osteoarchaeology 13, 303-313.

Brothwell 1972Brothwell, D., Digging up Bones, London, BAS Printers Ltd, Great Britain.

Buikstra ve Ubelaker 1994Buikstra J. E ve Ubelaker D.H., Standarts for Data Collection from Human Skeletal Remains. Arkansas Archaeological Survey Research Series No. 44,Fayetteville, Arkansas.

Büyükkarakaya, Erdal, Özbek 2009

Büyükkarakaya, A. M., Erdal, Y.S., Özbek, M.,"Tepecik/Çiftlik İnsanlarının Antropolojik Açıdan Değerlendirilmesi", 24. Arkeometri Sonuçları Toplantısı , 119-139.

Çiner 1975 Çiner, R., "İstanbul (Çemberlitaş) da Darüşşafaka Lisesi Temel Kazılarında Çıkarılan İmparator Tiberius Zamanına (M.S. 14-37) ait İskelet Kalıntılarının Tetkiki", Ankara Üniversitesi D.T.C.F. Antropoloji Dergisi 7, 107-163.

Duyar ve Atamtürk 2006 Duyar, İ., Atamtürk, D., "Adramytteion (Örentepe) İskeletleri", 22. Arkeometri Arkeometri Sonuçları Toplantısı, 71-82.

Erdal 1996 Erdal, Y.S., İznik Geç Bizans Dönemi İnsanlarının Çene ve Dişlerinin Antropolojik Açıdan İncelenmesi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.

Erdal 2002 Erdal, Y.S. "Büyük Saray-Eski Cezaevi Çevresi Kazılarında Gün Işığına Çıkartılan İnsan İskelet Kalıntılarının Antropolojik Analizi". 18. Arkeometri Sonuçları Toplantısı, 15-30.

Erdal 2003 Erdal, Ö. D., Eroğlu, S., Erdal, y. S., Büyükkarakaya, A."Şaşal-İzmir İskelet Topluluğunun Paleopatolojik Demografik Analizi", 18. Arkeometri Sonuçları Toplantısı, 1-15.

Güleç 1989 Güleç, E., "Klazomenai İskeletlerinin Paleoantropolojik Açıdan Değerlendirilmesi", Belleten 53 (207-208): 565-582.

Gözlük 1998 Gözlük, P., Klazomenia İskeletlerinin Paleoantropolojik Açıdan Değerlendirilmesi, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.

Gözlük 2005 Gözlük, P., Durgunlu, Ö., Özdemir, S., Taşlıalan, M., Sevim, A., " Symrna Agorası İskeletlerinin Paleoantropolojik Analizi ", 21. Arkeometri Sonuçları Toplantısı, 125-140.

Hilson 1990 Hilson, S., Teeth, New York: Cambridge University Press.

Olivier 1969 Olivier, G. Practical Anthropology, Charles C. Thomas Publisher, Illinois.

Ortner ve Putschar 1985 Ortner, D. J. ve Putschar, G. J., Identification of Pathological Conditions in Human Skeletal Remains, Simithsonian Institution Press, Washington DC.

Ortner 2003 Ortner, D. J., Identification of Pathological Conditions in Human Skeletal Remains, Academic Press: Londra.

Özbek 2007 Özbek, M., Dünden Bugüne İnsan, Ankara.

Özdoğan 2011 Özdoğan, M., "50 Soruda Arkeoloji", Bilim ve Gelecek Kitaplığı 21, 134- 150.

Paine, Vargiu, Coppa, Morselli, Schneider 2007

Paine, R. R., Vargiu, R., Coppa, A., Morselli, C., Schneider, E. E., A Health Assessment of High Status Christian Burials Recovered from the Roman Byzantine Archaeological Site of Elaiussa Sebaste, Turkey, Journal of Comparative Human Biology 58, 173-190.

Sevim 1993 Sevim, A., Elazığ/Tepecik Ortaçağ İskeletlerinin Paleodemografik Açıdan Değerlendirilmesi, (Basılmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.

Sevim 2006 Sevim, A., "Yüceören İskeletlerinin Paleoantropolojik Açıdan Değerlendirilmesi", Yüceören Doğu Klikya'da Bir Helenistik-Roma Nekropolü, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara.

Stuart-Macadam 1992 Stuart-Macadam, PL. Anemia in Past Human Populations. Stuart-Macadam P. ve Kent S. (Ed.), Diet, Demography and Disease: Changing Perspectives on Anemia. Aldine De Gruyter, New York, 151-170.

Şenyurt ve ark. 2010 Şenyurt, S.Y., Camihöyük Kurtarma Kazısı Raporu, Ankara.

Tunakan 1964 Tunakan, S. "Bodrum-Dirmil Kazısı İskeletleri", Belleten, Cilt XXVIII (110), 361-371.

Üstündağ 2008 Üstündağ, H. "Kuşadası Kadıkalesi / Analia Kazısında Bulunan İnsan İskelet Kalıntıları", 24. Arkeometri Sonuçları Toplantısı, 209-229.

White ve Folkens 1991 White, T., Folkens, P.A., Human Osteology (first edition), San Diego, California, Academic Press.

Wittwer-Backofen1986 Wittwer-Backofen, U. "Antropologische Untersuchungen Das Byzantinischen Friedhofs Boğazköy Hattusa", IV. Araştırma Sonuçları Toplantısı, 381- 400.

Figürler Listesi

Fig. 1- M 9 Mezarı ve Buluntuları.

Fig. 2- Vertebra ve Costada Ankylozing Spondylitis.

Fig. 3- Vertebrada Osteofit Oluşumu.

Fig. 4- Vertebrada Schmorl Nodülü.

Fig. 5- Sacrumda Spina Bifida.

Fig. 6- Sacrumda Sacralizasyon.

Fig. 7- Radiusda Travma.

Fig. 8- Femurda Travma.

Resim 1: *M 9 Mezarı ve Buluntuları.*

Resim 2: *Vertebra ve Costada Ankylozing Spondylitis.*

Resim 5: *Sacrumda Spina Bifida.*

Resim. 3: *Vertebrada Osteofit Oluşumu.*

Resim 6: *Sacrumda Sacralizasyon.*

Resim. 4 *Vertebrada Schmorl Nodülü.*

Resim 7: *Radiusda Travma.*

Resim 8: *Femurda travma*

Bölüm 90

GÖRSEL İLETİŞİM VE GRAFİK TASARIM

B. Ruhsar KAVASOĞLU[1]

1 Öğr. Gör., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Polatlı Sosyal Bilimler MYO, bahriye.kavasoglu@hbv.edu.tr

1. İLETİŞİM

İletişim gönderici (kaynak) ve alıcı(hedef kitle) olarak adlandırılan iki insan ya da grubun (kitlenin) arasında gerçekleşen duygu, düşünce, davranış ve bilgi alışverişi olarak tanımlanabilir.

İletişim öğrenilen bir faaliyettir. İnsanlar iletişimin nasıl kurulması gerektiğin öğrenmek için de iletişimden yararlanırlar. Eğitim ve kitap okuma buna iyi bir örnek olacaktır.

İletişim sürecini oluşturan unsurlar beş aşamalıdır. Gönderici: Kaynak, Mesaj, İletişim Aracı: Kanal, Alıcı: Hedef kitle

Bu unsurlardan herhangi biri yerini getirilmediği takdirde iletişim süreci gerçekleşmeyecektir. İletişimi başlatan unsur Gönderici: Kaynak'tır. Kaynağın ne tür bilgilere sahip olduğu sormamız gereken ilk sorudur. Öncelikle iletişime neden gerek duyulduğu tespit edilmelidir. İletişim amacı belirlendiği zaman mesajı alan Hedef kitleye ya da kitlelere yönelik beklentiler de açığa çıkmış olacaktır. İletişimin amacı belirlendikten sonra kitleyi ilgilendirecek doğru sözcüklerin seçilmesine sıra gelir. Bunlarda sözcükleri doğru seçilmiş bir metin, grafik, tipografik tasarımla hedef kitleye ulaştırılmaya çalışır. İletişim aracı kanalları ise günlük hayatımızda sıkça kullandığımız, dergi gazete tv, radyo vb unsurlar oluşturmaktadır. Pazarlama alanında alıcı kitle; "hedef kitle" olarak adlandırılır. Hedef kitle ilgi alanları ve özellikleri ayrıntılı bir şekilde araştırılmış ve tespit edilmiş bir kitledir.

1.2. Görsel İletişim

Doğrudan göze ve görsel algıya hitap eden bir iletişim biçimi olarak tanımlamak mümkündür. Görsel iletişimin ilgi alanı; grafikler, piktogramlar, renkler, reklamlar, illüstrasyonlar, resimler ve her türlü görsel obje ve imgeleri kapsamaktadır.

1.3. Grafik Tasarım

Bir iletiyi (mesajı) önceden belirlenen hedef kitleye ulaştırmak amacıyla görsel ya da yazı yoluyla, iki boyutlu veya üç boyutlu olarak yapılan amblem, logo, broşür afiş, billboard, kitap, dergi, animasyon, film tasarımı, ambalaj gibi yaratıcılık gerektiren tasarımları oluşturan eğitim dalına grafik tasarım denir.

1.4. Grafik Tasarımcı

Grafik tasarımcı okunan ve izlenilen görüntülerin tasarımını yapan kişidir (Becer, 1999:s. 33). Ya da diğer bir değişle Grafik tasarım bir görsel

iletişim sanatıdır (Ketenci ve Bilgili, 2006:s. 279) Bu görüntülerin mesajın doğru bir şekilde iletilmesini sağlamalıdır. Bir tasarımcı tasarımı yaparken oldukça fazla yapılırken estetik kaygı taşır ve de sorumludur. Grafik tasarımın ilgi alanı oldukça geniştir, kitap, dergi tasarımın afiş, broşür, kurumsal kimlik, web arayüz tasarımına kadar geniş bir alanı kapsar .Günümüz dünyasında sosyal medyanın da oldukça fazla kullanılmaya başlamasıyla birlikte grafik tasarımın ilgi alanının da genişlediğini söyleyebiliriz. Sosyal medyada kullanılan bilgilendirmeye yönelik infografikler (bilgi grafikleri) ya da yine günümüz insanının günlük yaşamında oldukça sık kullandığı dijital uygulamalarda grafik tasarıma çok fazla ihtiyaç duyulmaktadır.

Bilgi tasarımı, grafik tasarımın en az bilinen türlerinden biridir, bu tasarımda verilmek istenilen mesaj en etkili bir şekilde verilirken en az yere en çok bilgi sığdırılmaya çalışılır. Bu tür tasarım biçimler, sayılar ya da coğrafi veriler sunar. Karar süreçleri ve belge akışlarını iyileştirmek için şirketlerin kullandığı bir piktogram dili geliştirilmiştir (De Mozota, 2005:s. 22).

Sosyal Medya ve Mobil ortamlarında da kullanılan uygulamaların ara yüzlerini hazırlamak için yine grafik tasarımcıya ihtiyaç duyulmaktadır. Yani Grafik tasarımın alanının giderek genişlediği ve uzmanlık gerektiği görülmektedir.

1.5. Grafik Tasarım Elemanları

Tasarım elemanları nokta, çizgi, ton/değer, renk, doku, biçim (form) - şekil, ölçü, yön şeklinde gruplandırılır (Atalayer, 1994: 66).

- **Nokta**: Küçük, büyük, açık, koyu, planlı, dağınık, yan yana gelerek çizgiyi, eşit mesafelerde kullanılırlarsa belli bir yüzey oluştururlar. Noktaların bir yüzey üzerinde sık veya seyrek kullanarak birbirinden farklı leke değerleri elde edilir. Noktaların sıklıkları ne kadar fazla olursa o kadar koyu, ne kadar seyrek olursa o kadar açık bir leke etkisi yaratacaktır.

- **Çizgi :** Çizgi bir noktanın verilen doğrultudaki mesafe olamadan yerleştirilmesi ile çizgi oluşur. Kalınlığı, genişliği ve uzunluğuna göre çok azdır. İkiye çeşit çizgi vardır.

o **Düz Çizgi:** İnsan gözünde hareketsiz ve durağan olduğu için hareketsizlik hissi uyandırır. Yatay çizgiler genişlik, dikey çizgiler yükseklik etkisi verir.

o **Eğri Çizgi:** İnsan gözünde bir dinamizm etkisi uyandırır. Hareketli olan çizgiler eğikliği arttıkça algıdaki hareket duygusu da artar.

• **Biçim (Şekil):** Bir nesnenin algılanan tüm öğelerinin kendine özgü bir düzen oluşturan bütünüdür. Her tasarım bir yüzey üzerine aktarılırken kenar çizgileri ile belirlenir ve formlar oluşur. Biçim ve form kavramları birbirinden farklıdır. Form biçimle birlikte renk ve doku gibi tüm maddesel özellikleri de kapsar. Biçimi meydana getiren elemanlar çizgi, şekil, valör, renk ve dokudur.

• **Doku:** Bir şeklin yüzeyi ile ilgilidir. Yüzeyleri düz, pürüzlü, parlak, mat, emici, yansıtıcı, benekli, çizgili olduğunu belli eden özelliğe doku denir. Dokunma duyusu devrededir tasarım yüzeylerinde ise tasarımcı için iki boyutlu ortamlarda bu duyguyu görsel olarak yaratmaya çalışmadır.

• **Ölçü:** iki büyüklük arasındaki birim ilişkisine ölçü denir. Ölçü kullanılan biçimlerin duruma uygun olarak dengeli ve uyumlu ve estetik bir biçimde bir araya gelerek tasarımda düzeni sağlar. Küçük ölçüler, görsel algıda uzaklık etkisi yaratırken Büyük ölçüler ise tam tersi yakınlığı ifade etmektedir.

• **Yön:** Tasarım yüzeyindeki nokta ve çizgiler farklı noktalara yönelerek bir hareket oluştururlar. Tasarımcının vermek istediği mesaj doğrultusunda hareketi yönlendirmesi gereklidir (Becer,1999;62). Yönler temelde dikey yönler ve yatay yönler olarak ikiye ayrılır. Tasarım yüzeyinde kullanılan metin, şekil, çizgi, imge gibi malzemeler sahip oldukları özellikler ile tasarımda yön duygusunun oluşmasını sağlamaktadır.

• **Renk :** Işığın cisimlere çarptıktan sonra gözümüzde bıraktığı etkiye renk denir. Işık bir cisme çarptığında cisim ışığın içindeki 7 renkten birisini emer diğerlerini yansıtır. Bu yüzden siyah ve

beyaz renk olarak kabul edilmez; siyah 7 rengin hepsini emer beyaz ise hepsini yansıtır.

- **Ana Renk:** Mavi-Kırmızı- Sarı renkleri ana renkleri oluşturur ve bu üç rengi farklı oranlarda karıştırarak doğada bulunan bir çok rengi bulabiliriz.
- **Ara Renkler:** Ara renkler birbirleri ile karıştırarak bulunan renklerdir.

(Kırmızı + Sarı = Turuncu)- (Sarı + Mavi = Yeşil) - (Mavi + Kırmızı = Mor)

- **Değer (Leke) :** Görsel unsurlar üzerinde koyu-orta-açık ya da ışıklı-yarı ışıklı-ışıksız alanlar leke olarak nitelendirilmektedir. Resim sanatında yüzeyin homojen biçimde tek renk kullanılarak elde edilen parçasıdır.

- **Form:** Genişliği, yüksekliği, derinliği olan şekillere denir. Dört boyutlu şekiller denilmektedir.

2. GRAFİK TASARIM İLKELERİ

• **Denge:** Bir kompozisyon içindeki görsel elemanlar eşit bir şekilde dağıldığında ve kararlılık ve uyum hissini iletmek için düzenlendiğinde denge oluşur (Poulin, 2012: 112). Matbaacı Alfred Tolmer, denge konusunda öne sürülen ilk çalışmalardan birini Mise En Page: Sayfa Düzeni Kuramı ve Uygulaması (Layout Theory and Practice) başlığıyla yayınlamıştır. Tolmer, Mise en Page (Fransızcada sayfa düzeni anlamına gelir) kompozisyonlarındaki dengenin ancak duygu yoluyla elde edilebileceğini iddia eder. İki çeşit denge unsuru vardır.

o a) Simetrik denge: Hayal olarak bir çizgi ya da düzlemle ayrılmış iki yönlü biçim benzerliğine “simetri” denir.

o b) Asimetrik denge Birbirine benzemeyen veya eşit olmayan görsel objeler arasında dinamik bir düzen ya da denge sağlayan bir kavram olarak ele alınmaktadır

• **Orantı ve Görsel Hiyerarşi:** İki ya da daha çok sayıda kullanılan görsel objeyi tasarım yüzeyinde bir araya getirdiğinizde, bir orantı sorunu söz konusudur. Tasarım yüzeyinde tasarım elemanlarının en, boy, genişlik, yükseklik ile bir araya gelerek oluşturdukları imgelerin boyutları arasında daima orantılı ilişkiler kurmak gereklidir. Tasarımda kullanılan görsel unsurun tasarım yüzeyinde diğer unsurlarla bir araya gelerek kurduğu orantısal ilişkiler, iletişim ve algıyı doğrudan etkiler.

• **Devamlılık:** Göz, yapılan tasarım yüzeyinde bulunan bir unsurdan diğerine kesintisiz geçişler yapabiliyorsa, tasarımda devamlılık sağlanmış demektir. Bunu sağlamak için görsel unsurlar;

o Gözün normal hareketlerine uyacak bir şekilde yerleştirilmelidir.

o Algılama yönü, okuyucunun dikkatini dağıtmamalıdır.

o İnsan gözü doğası gereği soldan sağa ve yukarıdan aşağıya doğru bir yön izler. Göz, büyükten küçüğe, koyu tondan açık tona ve renkliden renksize, alışılmamış olandan alışılmış olana doğru bir algılama sırası izler. Devamlılık bunlar gözönünde bulundurularak sağlanmalıdır.

• **Bütünlük :** Bir tasarım yüzeyinde tüm görsel unsurlar bütünlük oluşturacak şekilde oluşturulmalıdır. Kullanılacak unsurlar, benzerlik, büyüklük, küçüklük,, renk, doku, oran ve orantı göz önünde bulundurarak dengeli bir biçimde, kompozisyonun bir bütün oluşturması sağlanmalıdır.

o ***Bordür:*** Yapılan tasarımın bütününde ya da içinde kullanılan imge ve şekillerin etrafını saran bordürler bütünlük sağlamak için kullanılır. Bordürler arasındaki ölçü, ton, şekil aynı şekilde kullanılmalıdır

o ***Beyaz Boşluk:*** Tasarım yüzeyinin etrafında veya yüzeyde kullanılan unsurlar arasında gerektiği kadar boşluk bırakılarak tasarım yüzeyinde bütünlük sağlanmaktadır. Özellikle dış kenarların yakınında kulla-

nılan beyaz boşluklar, bordürlere benzer bir işlev görürler ve ölçülendirilemezler.

o ***Eksen:*** Bir grafik tasarımın yüzeyinin çatısı, en az iki olmak üzere üç ya da daha fazla sayıda yatay ve dikey eksenin bir araya gelmesiyle kurulur.

o ***Üç nokta:*** Üç nokta, kompozisyon yüzeyinde belirleyeceği üç nokta odak noktasını tasarımının bağımsız birimlerini birbirleri ile birleştiren unsurlar olarak kullanılabilir. Özellikle üç gibi tek sayılardan oluşan unsurlar arasında, çift sayılara göre daha iyi orantılar kurulabilir. Yüzey üzerinde bulunan alan var olan üç unsuru göz hayali çizgilerle birleştirerek bir üçgen oluşturmaya eğilimlidir. Bu kompozisyon tasarıma dinamizm katacaktır.

o ***Vurgulama:*** Tasarımcı, tasarım yüzeyinde vurguyu görsel unsurlarla mı yoksa kullanılacak metni mi kullanacağına önceden karar vermeli ve her unsur üzerinde farklı vurgulama yöntemleri (boyut, kalınlaştırma, koyu ton kullanma, canlı renk kullanma v.b.) kullanılmalıdır. Birden fazla vurgu yapmaya çalışmak yalnızca bir anlam karmaşasına neden olacaktır.

2. 1. Amblem

Amblem; soyut ya da nesnel görüntülerle veya harflerle oluşturulan simgelere denir.

Şekil 2.1. *Amblem Örneği*

Belirli bir düşünceyi, insanı veya nesneyi, ya da bunların bileşimini temsil eden ve bunların yerine geçen iletişim ögesine "Simge"denir. Osmanlıcası, remiz, alamet, başka bir deyişle, bir nesnenin imajı olan veya soyut bir şeyi göz önüne seren bir yaratım veya objedir. Örneğin; köpek, sadakatin; terazi, adaletin; (Pb), Kimyada kurşunun simgesidir. (ERSOY,N. 2007).

2.2. Logo

Bir ürünün, hizmetin ya da firmanın ismine ait harf ve görsel imgeler kullanılarak sembolleştirilmesidir. Amblemden farkı firmanın ismini de yansıtmasıdır. Logo tasarlamak için kullanılan yazı fontları yeniden tasarlandığı gibi mevcut fontlar da kullanılabilir.

Şekil 2.2. *Logo Örneği*

Logotype; kuruluşun ismi ile birlikte kuruluş hakkında bir imaj veren resimler ve tipografiden oluşan sembollerdir.

Bir logonun sahip olması gereken temel özellikleri şöyle sıralayabiliriz:

1. Özgün olmalı.
2. Basit olmalı.
3. Küçüldüğünde görsel özelliklerini korumalı.
4. En ve boy ilişkisi oranlı olmalı.
5. Kolay uygulanabilmeli.

Şekil 2.3. *Logotype Örneği*

2.2.1. Logo uygulama Alanları

Hukuk büroları sigorta şirketleri, vakıflar, dernekler, siyasi partiler. Özel kurum ve kuruluşlar, Üniversiteler, okullar/liseler/kolejler/kütüphaneler vb.

- Ulaştırma faaliyetleri (sürücü okulları, taksiler, nakliye şirketleri, otomobile markaları vb.)
- Mimarlık ve Mühendislik programları (inşaat malzemeleri, dekorasyon, mobilya vb.)
- Medikal, Eczacılık, Tıbbi klinikler, sağlık merkezleri vb.
- Kozmetik ve spa bakımları (Kozmetik, kuaför, berber dükkânları, güzellik salonları vb);
- Gıda endüstrisi (Pastane, Kafeler, restoran/bar, çay evi vb.);
- Medya ve Reklamcılık (TV şirketi, ses şirketi, reklam / reklam ajansları, matbaa firmaları);

- Spor ve spor ürünleri (spor etkinlikleri, mağazaları vb.);

- Finansal bankacılık faaliyetleri (bankalar, finansal bankacılık danışmanlığı şirketleri, döviz büroları vb.);

- Çeşitli hizmetler (turizm / seyahat, oto servis, oto yıkama, oto garaj, süpermarket, temizlik, telekomünikasyon, internet / yazılım vb.

Bu aktiviteler için kullanılabilecek bazı sembollere örnek verecek olursak:

- Adalet: adalet ölçeği, Anayasa, yalvaran bir kişi, adaleti temsil eden terazi vb.;

- Seyahat: plaj, deniz, dağlar, yazlık ev, otel, tatil köyü, manzaralar, tekneler, kamyonlar, vb.

- Otomotiv: Arabalar, tekerlek, lastikler, araba yedek parçaları vb.

- Evcil hayvan dükkânı/ veteriner tıbbi bakım: evcil ve vahşi hayvanlar vb. semboller kullanılarak ana temayı yakalamak mümkündür.

2.2.2. Logonun İşlevleri

Kurum ve kuruluşların sektördeki rakiplerinin karşısında farklı özelliklerinin ön plana çıkmasını sağlar. Logo sektörde tanınmanın önemli bir etmenidir. Mutlaka tescil edilmelidir. Tescil işlemi Kurum ve kuruluşların yasal anlamda da tanınırlığını sağlar ve hak ihlallerini engeller. Kurum ya da kuruluşun temel değerlerini, Misyonunu, vizyonunun aktarılmasını sağlar Kısaca Logo kurumun bir özetidir.

Logo&Amblem tasarımı buzun bir kurumun markalaşma aşamasındaki belki de en önemli sürecidir. Bu yüzden oldukça uzun sürecek bir araştırma ve çalışma süreci gerekecektir.

2.2.3. Logo tasarımı aşamaları

Bir logo oluşturmak ve tanımlamak için çok önemli iki aşama vardır: Birincisi, araştırma, ikincisi, grafikler. Bu yüzden bir logo tasarımcısı, tasarımının başarılı olabilmesi için eylem alanını ve amaçlanan temayı bilmek zorundadır. Ürünün ya da hizmet sektörünün kimlere hitap ettiğini, yaş ve cinsiyet faktörlerine bakmalı, farklı bir tasarım yapabilmek için rakip firmaların tasarımlarını iyi bilmeli, hiç yapılmamış bir tasarım ortaya koymak zorundadır.

- Kurum veya kuruluş hakkında ön bilgi edinilmelidir.

- Uygun görülen bir görsel iletişim aracı belirlenmelidir.

- Kullanacağımız fontlar, harfler ve sembol ve imgeler detaylı olarak incelenmelidir.

- "İnce harfler zariftir fakat okunması zor olur." kuralı göz önünde bulundurulmalıdır.
- Çok kalın harfler göze çok hoş görünmeyebilir.
- İtalik harfler okuma zorluğu yaratabilir.
- Harf aralarında bırakılacak boşluklar okumayı kolaylaştıracak biçimde ayarlanmalıdır.
- Sembol ve işaretler kullanılan yazı stili ile uyum içinde olmalıdır.
- Harflerdeki değiştirme işi dikkatlice yapılmalıdır.
- Kullanılan sembol ve işaretler kuruluşun imajını yansıtmalıdır.
- Renkler mutlaka kurumun imajına uygun olmalıdır.
- Anlatılmak istenen mesajı en yalın grafik anlatımıyla sunulmalıdır.
- Taklit veya çalıntı olmamalıdır. Benzersiz olmalıdır.
- Görsel bir estetiği olan benzersiz ve yıllarca yaşayabilecek tasarımlar olmalıdır.
- Küçüldüğünde etkisini kaybetmemeli, anlaşılır olmalıdır.
- Büyüdüğünde etkisini kaybetmemeli, estetiğini yitirmemelidir.
- Tüketiciye bir bakışta markayı hatırlatmayan, kendine özgü, başkalarına benzemeyen ve başkalarıyla karıştırılmayan işaret başarılıdır.

Logo Tasarım Aşamaları

Bilgi Toplama; Tasarımcılar müşteriden gelen ilk bilgileri soru-cevap şeklinde toplarlar. Araştırma; müşterinin faaliyet alanı araştırılarak sektör hakkında endüstriyel tarih veya sektör hakkındaki genel bilgiler toplanır, Görsel Araştırma; Güncel logo tasarımları araştırılmalıdır, Rakip firmalar göz önünde bulundurularak mevcut logolar analiz edilmeli, Taslak; bu aşamada tasarımcı yaptığı araştırmalar sonucunda hazırladığı tasarım eskizlerini inceleyerek karşılaştırma yapmalı, yani bir beyin fırtınası yapmalıdır, Yansıma; Dışarıdan tarafsız görüş almalı, Tasarımları 2-3 seçeneğe indirebilmek için görüşler alınarak SWOT analizi yapılmalı. En iyi görsel-işitsel logoyu ayarlamak için tek renk baskı alınmalı ve akılda kalıcılığına bakılmalıdır, Çözüm aşamasında bilgisayar grafiği oluşturulmalı ve 2-3 tasarım arasından seçim yapılmalıdır.

2.3. Tasarımlarda Kullanılan Şekillerin Anlamları

Şekil : Kullanılan şekillerin doğru mesajı iletmesi gerekir. Daireler, kareler, üçgenler, eğriler, yatay ve dikey çizgiler vb. farklı şekiller farklı bir anlam taşır. Tasarımcının en yetenekli kişileri, tasarımlarının belirli

bir mesajı temsil ettiğinden ve teşvik ettiğinden emin olmak için bu şekilleri ve sonraki anlamları bir araya getirmelidir.

Çemberler : Çemberler, özellikle birbirine bağlayan daireler, ortaklığı, gücü ve esnekliği temsil eder. Bu belki de Olimpiyat halkalarından çok daha iyi gösterilmemiştir. Birlik içerisinde bir araya gelen beş kıtanın anlamı, hiç bitmeyen çevrenin pozitifliği ile daha güçlü hale getirilir. Örneğin, tasarımcı birbirine bağlı üçgenleri kullandıysa, logo çok farklı bir mesaj iletir.

Üçgenler : Üçgenler, diyagonal çizgilerle ilişkili tüm *enerjiye ve tehlikeye*, ancak basit bir *sağlam* yapıya sahiptir. Genellikle din, hukuk veya bilim logoların da *güç duygusunu* teşvik etmek için bulunabilirler. Ayrıca düzenli olarak bulunurlar.

Kare : Bir logo içerisinde kullanmak için *sağlam* ve *güvenilir* bir şekil arıyorsanız o zaman kareler belki de seçeceğiniz en doğru yol olacaktır. Dikey ve yatay çizgilerin kullanılması güvenilirliği göstermek için mükemmel bir denge oluşturur. Kareleri kullanırken dikkatle düşünülmesi gereken bir şey çok sıkıcı sayılmamaktır. Doğru renk kullanımı, gölgeleme ve diğer efektler olmadan bir kare donuk ve hayal gücünden yoksunluğu tasvir edebilir.

Eğriler : Eğri, olumlu ve rahat bir yanıt oluşturmaya eğilimlidir. Şefkat, bakım, dostluk, korunma ve sevgi gibi duygular için ayakta kalabilirler. Eğriler aynı zamanda hareketi ima eder ve genellikle bir üründe mutluluk yaratmak için kullanılır.

Çapraz Çizgiler: Çapraz çizgileri olan logolar, kendilerini görüp duymaya hevesli *enerjik* ve *heyecan verici* şirketlere aittir. Çapraz çizgiler gerçek bir *dinamizm* ve *hızlılık* hissi verebilir. Bununla birlikte, çapraz bir hattın aşırı kullanılması bir tehlike oluşturur, çünkü bu tam olarak tehlikeyi yaratma eğilimindedir.

Yatay Çizgiler: Yatay çizgileri genellikle logo ile kullanmak güvenli bir seçimdir. *Huzur* ve *sakinlik* için kullanılan yatay çizgi yatıştırıcı bir etkiye sahiptir. Yatay bir çizgi, *güveni* arttırır ve genellikle dikey ve köşegen çizgilerde görülen tehdit ve saldırganlıkla *mücadele* etmek için kullanılır.

Dikey Çizgiler: Dikey çizgiler *istikrar, güç* ve *dengeyi* simgeler. Dikeylerin hassasiyeti ayrıca kuvvet ve profesyonellik kazandırır. *Profesyonellik, güvenilirlik* ve *verimlilik duygusunu* geliştirmek için sıklıkla rekabetçi endüstrilerdeki kurumsal logolarda kullanılırlar. Bununla birlikte, dikey hatlar genellikle soğukluğu, saldırganlığı, egemenliği ve agresifliği de simgelediği için bu kavramdan sıyırmak biraz zor olabilir. Aradığınız şey bu değilse, dikey çizgi tabanlı logolar dikkatli düşünülmelidir (https://www.icmimarlikdergisi.com, 2017).

Şekil 2.4. *Şekil ve Çizgi Örneği*

2.4. Renk

Işığın farklı dalga boylarının gözün retina tabakasına ulaşmasıyla ortaya çıkan bir algılamadır. Renkleri tercih ederken hedef kitle, hizmet ve faaliyet alanı tespit edilerek tercih edilir (ÇAĞLAYAN E.,2017). Tüketicinin ilgisini ilk renk çeker ve renklerin psikolojik anlamaları göz önünde bulundurulursa tüketicilerle aralarında duygusal bir bağ oluşur. Renkler, tek başına bir anlam aktarabildiği gibi davranışları da yönlendirebilir. Renklerin insan fizyolojisi üzerinde etkisi oldukça fazladır. (İÇLİ E. G., ÇOPUR M. E., 2008)..

Renk teorisi, tasarımcıların görsel ara yüzlerde çekici renk şemaları aracılığıyla kullanıcılarla iletişim kurmak için kullandıkları kurallar ve yönergeler topluluğudur. Tasarımcılar her seferinde en iyi renkleri seçmek için bir renk çarkı kullanır ve insanın optik yeteneği, psikolojisi, kültürü ve daha fazlası hakkında kapsamlı toplanan bilgilere başvurur. Grafik tasarımda, renk şemalarının nasıl uygulanacağını anlamak çok önemlidir. Bunlar, bir renk çarkında bir arada bulunan benzer renkler içerir. Birbirlerini tamamlayıcı ve zıt olabilirler. Veya bir ana renk ve tamamlayıcısının her iki tarafında iki renk içeren tamamlayıcı renklere bölünebilir.

Renklerin Anlamları

Kırmızı: Tutku, güç, neşe, liderlik, canlılık ve aktifliği teşvik eder.

Siyah: Güçlü, işlevsellik, gizemli, zarafet ve incelik.

Beyaz, minimal ve sade tasarımlarda sıklıkla karşılaştığımız bir renktir. Birçok kültürde aynı anlama gelen renklerdendir. Beyaz renk**;** saflık, dürüstlük, temizlik, yeni başlangıçların ve barışın sembolü olarak kullanılır.

Sarı: İyimserlik, çocuksu, hukuk, eğitim, tazelik ve kibir.

Yeşil: Doğal, iyileştirici, sakin, cömertlik, ağaçlar, zenginlik, para, dayanıklılık ve koruma.

Mavi: Güvenlik, bilgelik, güven, sadakat, güven, diğerleri arasında.

Gri: Oldukça diplomatik, ağır ve ciddi bir renktir. Hareketsizliği ve yavaşlığı temsil eder.

Mor: İnsanların bilinçaltındaki korkuyu açığa çıkartıldığı ve birçok intihar vakasında intihar edenlerin tüm eşyaları mor olduğu gözlemlenmiştir.

Pembe: Rahatlık hissi veren bir renktir

RGB Renk

RGB: Doğadaki tüm renklerin kodları Red, Green, Blue olarak sıralanırsa bu temel renklerin farklı oranlarda birleşmesiyle meydana gelir, Renkler %100 oranında karışırsa "Beyaz", %0'lık bir oranda karışırsa "Siyah" görüntü elde edilir. Uzayda ana renklerin Kırmızı, Mavi ve Yeşilin tonları olarak tam belirtilmediği için ana renklerin değerleri değiştikçe elimizdeki renkler de değişecektir. Basit bir örnek olarak Monitördeki kontrast ayarlarıyla oynadığınızda elde ettiğiniz görüntü değişmesini gösterebiliriz.

CMYK Renk

CMYK: Cyan, Magenta, Yellow, Key Cyan, Magenta, Yellow, Black Renklerinin oluşturmuş olduğu Renk uzayıdır. Baskı renkleri de diyebiliriz. Temelde Renk Sayısı C,M,Y olmak üzere 3'tür. Siyah bunlara sonradan katılmıştır. Bu üç Renk teorik olarak %100 oranlarında karışarak Siyahı elde edilir, normalde tam renk elde edilemediğinden, bu üç rengin karışımından elde edilir.

KAYNAKLAR

ATALAYER, Faruk (1994), Görsel Sanatlarda Estetik İletişim, Eskişehir Anadolu Üniversitesi Yayınları.

BECER, E., (2002), "İletişim ve Grafik Tasarım", Dost, 33-35.

ÇAĞLAYAN E., (2017), "Temel Sanat Eğitiminde Renk Olgusu", Karabük Üniversitesi, Fethi Toker Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi, Karabük Üniversitesi, ID: 0000- 0001-7360-6984.

DE MOZOTA, 2005:s. 22). De Mozota, B. B., (2005); Tasarım Yönetimi, Çev. Sibel Kaçamak, MediaCat Kitapları, İstanbul.

ERSOY, N., (2007), "Semboller ve Yorumları", Dönence Yayınları, 1. Baskı.

https://www.icmimarlikdergisi.com/logo-tasariminda-sekillerin-etkisi (Erişim Tarihi: 06.01.2017).

İÇLI E. G., ÇOPUR M. E. (2008). Pazarlama İletişiminde Renklerin Rolü. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 10 (1): 22-33.

KETENCI VE BILGILI, 2006:s. 279) Ketenci, H. F., ve Bilgili, C., (2006); Görsel İletişim ve Grafik Tasarımı, Beta Yayım Dağıtım, İstanbul.

POULIN, 2012: 112. Poulin, R. (2012); The Language of Graphic design: An Illustrated Handbook for Understanding Fundamental Design Principles, Mass: Rockport Publishers, Gloucester.

Bölüm 91

KİŞİLERARASI İLETİŞİMDE YALANIN FENOMENOLOJİK PERSPEKTİFTEN İNCELENMESİ

Tebrike KAYA[1]

1 Dr. Öğretim Üyesi Tebrike Kaya, Beykent Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Yeni Medya (TR), tebrikekaya@beykent.edu.tr

GİRİŞ

İletişim olgusu ve kişilerarası ilişkiler insan yaşamının her alanını kuşatmıştır. İletişim kurmak, karşımızdaki kişiyi tanımanın ve birlikte bir şeyler yapmanın ilk adımıdır. İnsanlar arasındaki bütün ilişkiler, birbirleri hakkında bir şeyler bildikleri ön koşuluna dayanmaktadır. İletişim, genellikle sosyal ortamda karşılıklı bir takdimle başlar. Fakat iletişim kuran kişiler kendileriyle ilgili hakikati gönüllü olarak açıklama ya da gizleme yolunu tercih edebilirler. İnsandan başka hiçbir varlık anlaşılmayı ya da yanlış anlaşılmayı göz önünde bulundurarak tutum değiştirme becerisine sahip değildir.

İnsanlar, birbirleriyle ortak maksatlılık süreçleri içeren, kendi türüne özgü yollarla iletişim kurmaktadır. Ortak maksatlılık hem bireysel açıdan hem de toplumsal açıdan maksatlı olarak iş birliği yapma amacına yönelik davranışlara karşılık gelmektedir. Ortak maksatlılıkta niyet ve eylemlerin faili biz öznesidir. İnsan, maksatlı eylemlerle ortaklık kurma yeteneğine sahip olması dolayısıyla karşısındaki insanı iş birliği faaliyetinin bir adayı olarak görmektedir. Bu da bütün kolektif davranışların ve konuşmaların zorunlu bir koşuludur (Tomasello, 2017: 67). Ortak maksatlılık, tüm toplumsal ve bireysel ilişkilerin ön koşuludur.

Kültür, iletişim, toplumsal roller ve kültürel kurumlar ortak maksatlılığın ürünleridir. İnsan, kişilerarası ve toplumsal ilişkilerini sürdürmek için gündelik hayatta farklı rollere bürünmekte, bu yüzden kendisini maskelerin ardına gizlemek zorunda kalmaktadır. İnsan, gündelik hayatta taktığı maskelerle üzerine düşeni yaptığını göstermek, onaylanmak ve diğer insanları etkilemek istemektedir. Antik tiyatro oyuncularının taktığı maske için "karakter" ifadesinin kullanılması da bu zorunluluğa işaret etmektedir. Ünlü filozof Immanuel Kant, insanın niyetini saklamak için ikinci bir kişiliğe ihtiyacı olduğunu ve karşılaştığı çelişkinin farkında olarak yalana başvurduğunu söylemektedir (Mayer, 2008: 49).

Yalan söylemenin doğru bir davranış olmadığı, tüm insanlara henüz çocukken öğretilmekle birlikte, yapılan araştırmalar tüm insanların yalan söylediğini ve üstelik yalanların olumlu sonuçları olabileceğini göstermektedir. Kişinin kendi çıkarını gözetmek ya da başkasına zarar vermek amacıyla yalan söylemesi olumsuz olarak değerlendirilirken, başkasını korumak, utanmasını veya üzülmesini önlemek amacıyla söylenen yalanlar olumlu yalanlar olarak nitelendirilmektedir. Acaba insanlar en çok hangi amaçla yalan söylemektedir? Acaba insanın aklından geçenleri karşısındaki kişiye söylememesi de yalan sayılır mı? Bu çalışmanın amacı, yalanın bilinmediği bir dünyanın canlandırıldığı *Yalanın İcadı* filmini fenomenolojik bir yaklaşımla inceleyerek, gündelik hayatta insanların hangi gerekçelere sığınarak yalan söylediğini ortaya koymaktır.

YALAN TANIMLARI VE YALAN TÜRLERİ

İnsan türünün konuşmaya başladığı andan itibaren doğru olmayan şeyler söyleyebileceği bilinmektedir. Konuşma yeteneğine sahip olan Homo sapiens aynı zamanda yüksek sesle yalan söyleyebilen tek türdür. Evrim biyologlarına göre sözel aldatmanın ilk insanlara avantaj sağlaması dolayısıyla insanın konuşma ve yalan söyleme becerisi bir arada gelişmiştir. İnsana özgü bu yeti, gizli tuzaklar kurarak avlanmasını ve dolayısıyla türünü sürdürmesini sağlamıştır. Örneğin, ren geyiği sürüsü arayan rakip kabilenin üyelerini, sürünün aksi yöne gittiğine ikna eden grup, hayatta kalma savaşında bir adım öne geçmiştir. Aldatma becerisi sayesinde insan, avlanma, yırtıcılardan kaçınma ve düşmanlara karşı durma becerisini geliştirmiştir (Keyes, 2017: 32).

Yalan, insanla başlayan ve insan türü var oldukça sürecek olan bir olgudur. Binlerce yıldır yalanın ne olduğuyla ilgili tartışmalar devam etmektedir. Farklı disiplinlerde farklı yalan tanımları yapılmış, araştırmacılar yalanları belirli kategorilerde toplamayı denemişlerdir. Lerner (1997) yalan söylemekle ilgili sözcükleri ve deneyimleri toplamaya çalışmış, yalanla ilgili elliye yakın (uydurmak, üstünü örtmek, blöf yapmak, numara yapmak, yanıltmak, abartmak, aldatmak, örtbas etmek, ihanet etmek …) kavram ve deyim kullanıldığını ortaya koymuştur.

Yıllar önce yalanı tanımlamaya ve sınıflandırmaya çalışan sosyal etkileşimcilik ekolünün önemli üyesi Erving Goffman'a (1967) göre yalan, "bir ya da birkaç kişinin bir olayla ilgili ne olup bittiği konusunda, başkalarında yanlış kanılar oluşturma çabalarıdır". Goffman, yalan türlerini genel başlıklar altında toplamayı tercih etmiş, insana zarar vermeyen kabul edilebilir yalanları "faydacı", insana ve çevreye zarar veren ve kabul edilemez olanları "çıkarcı" yalanlar olarak sınıflandırmıştır.

Yalanla ilişkili kavram ve deyimlerin bu denli fazla olması yalanın karmaşık doğasını ortaya koyarken, yalana sınır çizmenin ve tanımlamanın oldukça zor olduğunu göstermektedir. Lee ve Ross (1997) yalan konusunda yaptıkları araştırma sonucunda yalanın üç bileşeni olduğunu ileri sürmüştür. Bu bileşenleri; söylenen ifadenin yanlış olması, söyleyenin ifadenin yanlış olduğunu bilmesi ve söyleyenin, karşısındaki kişiyi kandırma niyetinde olması şeklinde açıklamışlardır. Gündelik kullanımda yalan ve kandırma kelimelerinin sıklıkla birbirinin yerine kullanıldığı görülmektedir. Yalan, en basit olarak "doğru olmayan, gerçeğe uymayan söz" şeklinde ifade edilirken, kandırma, "bir başkasını yanlış olana inandırmaya çalışmak" şeklinde açıklanabilir.

Yalanla ilgili kapsamlı araştırmalar yapan Bok (1978) yalan ve kandırma arasındaki farklara dikkat çekmiş ve kandırmanın yalandan daha kapsamlı olduğunu, yalanın ise kandırmanın sadece bir yönünü ifade et-

tiğini ileri sürmüştür. Paul Ekman (1985) ise bu açıklamaya karşı çıkmış ve insanların sözcük kullanmadan da yalan söyleyebileceklerini ortaya koymuştur. Bilgi gizlemek de yanlış bilgi vermek kadar yalan kabul edilmeli ve bunların aynı amaca hizmet eden farklı yalan teknikleri olduğu bilinmelidir. Ekman'a göre, yalanı diğer kandırma türlerinden ayıran iki unsur vardır. Bunlardan biri yalan söyleyen kişinin niyeti, diğeri ise yalan söylenen kişinin bunun farkında olmamasıdır.

İnsanların yalan kavramından ne anladığı, yalanı nasıl kullandığına bağlı olarak değişmektedir. Gündelik hayatta neredeyse sayılamayacak kadar durum ve bu durumlara ilişkili sayısız yalan söyleme yolu vardır. Pek çok insan için "gerçek dışı bir ifade kullanmak" yalan söylemektir. Bu tanıma göre "nasılsın?" sorusuna verilen "iyiyim" yanıtı bile o anda o kişiyle konuşmak istenmediği halde söylenmişse "yalan" sayılabilir. Çünkü bu durumda, iyi niyetli de olsa bilinçli olarak gerçek dışı bir şey söylenmiştir.

Başka bir tanımlamaya göre yalan, bir kimse ya da bir topluluk tarafından başka bir kimseye ya da topluluğa, hakikat değeri taşımadığının farkında olarak bir bilginin aktarılmasını ifade eder. Yalan, başka bir kişiye aktarılırken hakikat değeri varmış gibi aktarılır ve karşıdaki kişinin yanılması sağlanır. Yalanı söyleyen kişi için yanılsama içeriği taşımayan yalan, söylenen kişinin "olmayan" şeyi "olan" gibi algılamasını sağlar (Fallis, 2009: 35; Akt. Kulak, 2017: 36).

Yalanın tanımı ve türleri üzerine bir değerlendirme çalışması yapan Aydın'a (2020) göre sosyal yönden kabul edilebilir yalanlar genellikle *beyaz yalan* ya da *prososyal yalan* olarak adlandırılmaktadır. Fakat aralarında yine de küçük bir fark vardır. Beyaz yalan, önemsiz bir şeyle ilgili olarak karşıdaki kişiyi yanlış bilgilendirmek için niyetli olarak söylenmiş, doğruluk içermeyen ifadelerdir. Beyaz yalanlar, ahlaki açıdan fazla önemli olmamakla birlikte küçük menfaatler içerebilmektedir. Prososyal yalanlar ise karşıdaki kişiye yarar sağlama niyetiyle söylenen yalanlardır. Prososyal yalan, başka bir kişiyi üzüntüden, sıkıntıdan veya olumsuz bir durumdan kurtarma amacıyla söylenen ve başkasının yararını göz önünde bulunduran doğru olmayan ifadelerdir. Kişinin kendisine hiçbir faydası olmadığı halde hatta bazı durumlarda sıkıntıya yol açabilen "başkası yönelimli" yalanlar ise *özgeci prososyal* yalan olarak adlandırılmaktadır (Aydın, 2020: 717).

Olumsuz yalan olarak adlandırılan yalan türü, başkasına zarar verme amacı taşıyan, doğru olmayan ifadeler şeklinde tanımlanabilir. Olumsuz yalan denildiğinde genel anlamıyla başkasına zarar verme düşüncesi ön plandadır. Ancak insanlar bazen cezadan kaçınmak, yapmış oldukları bir yanlışı ört bas etmek, kendini olumsuzluklardan korumak gibi farklı nedenlerle de yalana başvurabilmektedir. Yalan söyleyenin kendi menfaatini

korumak ve olumsuz sonuçlardan kaçınmak için söylediği yalanlar *bencil olumsuz yalan* kategorisine girmektedir. Yalan literatüründe sıkça rastlanan *antisosyal yalan* kavramı ise kişinin kendi çıkarını koruması ya da korumamasından ziyade, yalan söyleyen kişinin bir başkasına zarar verme niyeti taşıyıp taşımamasına vurgu yapar. Eğer yalanın bir başkasına olumsuz etkisi olacaksa, bu tür yalanlar *antisosyal yalan* olarak adlandırılmaktadır. Özetle, yalanın prososyal ve olumsuz yalan olmak üzere iki türü olduğu ve bunların da kendi içerisinde alt boyutlara sahip olduğu görülmektedir. Bunlar sırasıyla *prososyal yalan* ve *özgeci prososyal* yalanlardır. Olumsuz yalanın alt boyutunda ise *bencil olumsuz yalan* ve *antisosyal yalan* yer almaktadır (Aydın, 2020: 717).

GÜNDELİK HAYATTA YALANIN YERİ

Kişilerarası iletişimde iyi ilişkiler kurabilmenin ilk şartı insanların birbirlerine güven duymalarıdır. Güven ortamını zedeleyen etkenlerin en önemlisi yalan söylemektir. Buna karşın insanlar çevreyle ilişkilerini iyi yürütmek, sosyal kabul görmek ve iyi görünmek amacıyla yalana başvurabilmektedir. Gündelik hayatta, insanların sosyal medya paylaşımlarında kullandıkları photoshop uygulamaları, peruk takma, makyaj yapma yoluyla gerçeği gizlemeye ya da abartarak göstermeye eğilimli olmaları ya da işe, okula veya bir randevuya neden geç kaldığını açıklamak için gerçek olmayan mazeretlere sığınmaları yalan kapsamına girmektedir.

Günümüzde, çağdaş yaşamın hareketliliği ve karmaşıklığı yalan söylemeyi kolaylaştırmış, yalan cezalandırılmayan hatta kabahat olarak görülmeyen bir duruma dönüşmüştür. Yalanın gündelik yaşamdaki yerini inceleyen araştırmacılar, insanların hangi ortamda ne sıklıkta ve ne hakkında yalan söylediğini ortaya çıkarmak amacıyla kapsamlı araştırmalar yapmışlardır. Virginia Üniversitesi psikologlarından Bella DePaulo ve arkadaşları yalancılık meselesini açıklığa kavuşturmak için yirmi yıldan fazla süren araştırmalar yapmış ve gündelik hayatta yalan söylemenin sıradan bir davranış olduğu sonucuna ulaşmıştır (Üretmen, 2008: 32).

DePaulo ve arkadaşları, (1996) gündelik yaşamda insanların hangi sıklıkta hangi konularda yalan söylediklerini belirlemek için araştırmaya katılanlardan günlük tutmalarını istemiştir. Katılımcıların gündelik sosyal etkileşimleri sırasında söyledikleri yalanları içeren veriler incelendiğinde, yalan söylemenin istenmeyen olağandışı bir olgu olmadığı, aksine iletişim sürecinin bir parçası olduğu anlaşılmıştır. Karşısındaki insanlar üzerinde iyi izlenim bırakmak isteyen kişilerin yalan söyleme ihtimali oldukça yüksektir.

DePaulo ve Kashy (1998) tarafından yapılan bir başka araştırmada ise katılımcılardan, yalanı sosyal etkileşim sürecinin bir parçası sayarak, gün içerisinde yaşadıkları deneyimleri, kendini sunma, kimlik ve etkileyici

yönetim başlıkları altında not etmeleri istenmiştir. Bu araştırmanın sonucuna göre, insanlar ilişki kurdukları diğer insanları etkilemek, kendilerine güven ve destek sağlamak ve kendilerini beğendirerek sosyal amaçlarını gerçekleştirmek için yalana başvurmaktadır. İnsanları yalan söylemeye yönlendiren güdünün, maddi kazanç sağlamaktan ziyade sevgi, saygı ve itibar kazanmak gibi psikolojik kökenli olduğu görülmüştür. İnsanlar, duygu, düşünce ve tercihleriyle ilgili olan yalanlar söylemeye daha eğilimlidirler. İnsanların yalan söylerken çok az bilişsel çaba harcadıkları, planlamadan yalan söyledikleri, söyledikten sonra da yakalanma endişesi, suçluluk veya pişmanlık duymadıkları ortaya çıkmıştır (DePaulo ve Kashy, 1998; DePaulo ve vd., 1996).

Bu araştırmanın sonucu, günümüz insanının birbirine karşı geçmiş yıllardaki kadar dürüst davranmadığını düşündürebilir. Fakat bunun sebebi insanların eskiden daha vicdanlı olması değil geçmişte gündelik etkileşimlerin çoğunlukla tanıdık yüzlerle gerçekleşmesidir. Yakın ilişkide bulunan insanların daha az yalan söylemeleri, aslında yalanın ortaya çıkmasından korktukları için tereddüt ettiklerini ifade etmektedir. Nitekim yapılan araştırmalar, yalan söylemekten kaçınmanın iki nedeni olduğunu göstermiştir. Bunlardan biri, yalan söylemenin yanlış bir davranış olarak öğretilmiş olması, ikincisi ise yalanın yakalanma ihtimalidir. İnsan topluluk içinde yaşamak zorundadır ve topluluklar doğrulukla beslenir. İngiliz etik uzmanı Jennifer Jackson'a göre yalan söylemenin yanlışlığı, yalanın hedefi olan kişiye verdiği zarardan ziyade yalanın insan topluluklarına verdiği zararla ilgilidir (Keyes, 2017: 54-58).

Toplumlar, yalan söylemenin toplumsal açıdan zararlı olduğunu toplum üyelerinin yalan söylediği gerçeğiyle uzlaştırmak zorunda kalmıştır. Her toplum kendi inanç sistemine göre yalan söyleme edimini belirli yaptırımlarla ve kurallarla düzenlemiştir. Yalan söylemeyi tamamen dışlayan bir inanç sistemi bulmak neredeyse olanaksızdır. Toplumların inanç sistemlerinin başlıca hedefi, yalan söylemenin ne zaman hoş görülebileceğini belirlemek olmuştur. Bu konuda üç temel yaklaşım göze çarpmaktadır. Birincisi, yalan söylemek yanlıştır. İkincisi, yalan söylemenin yanlış olup olmaması duruma göre değişir. Üçüncüsü, iyi bir yalan için söylenecek çok neden vardır. Toplumların çoğunda, hangi yalanların haklı görülebileceği meselesi din adamlarına bırakılmıştır. Yalanın hoş görüldüğü koşullar bir dinden ötekine değişse de bütün dinlerde, inananlara söylenen yalanların inançsızlara söylenen yalandan daha kötü olduğu kabul edilmektedir.

Bu noktada kişilerarası ilişkilerde ve toplumsal yaşamda zararsız/zararlı yalan ayrımı ortaya çıkmaktadır. Yalan söylemek, bireysel ve toplumsal açıdan farklı amaçlara hizmet etmektedir. Bu amaçlar, felsefi tartışma konuları arasındadır. Örneğin, "hiçbir koşulda yalan söylenmemeli" ilkesine karşı "yalan söyleyenin yararı söz konusu ise yalan söylenebilir",

"yalan söylenen kişinin yararı söz konusu ise yalan söylenebilir" gibi ilkeler, söz konusu tartışmaların başlıca konularını oluşturmaktadır. Her koşulda, yalan söyleyen kişi yalanı söylediği kişiye karşı bir açıklama yapma ihtiyacı duymaktadır. Bu da yalan söylemenin belirli sebeplere bağlanmasını zorunlu kılmaktadır (Kulak, 2017: 36).

Yalanın, yerine göre kullanılması halinde yarar sağladığını düşünen filozoflardan birisi Platon'dur. Bireyi ya da toplumu hakikatten uzak tutan yalanlara karşı çıkmakla birlikte, Platon soylu yalan dediği bir istisnadan bahseder. Soylu yalanın başlıca işlevi, insanları başka yanılgılardan uzak tutarak, bir düzenin kurulmasını veya korunmasını sağlamaktır. Soylu yalan, düzenin korunması ve bireyleri istenilen formda bir arada tutmak için gereken tutkal işlevini görür. Bu tutkal, istenilen bir düzenin kurulmasında ya da var olan bir düzenin sürdürülmesinde her bireyi birer gönüllü olmaya iter (Platon, 2005: 214).

Platon'un soylu yalan kavramı, Strauss'a göre geçmişten günümüze geçerliliğini koruyan önemli bir toplumsal ilkeye işaret etmektir. Günümüzde de yönetenler, kitlelerin rızasını almak için soylu yalanlara başvurmak zorundadır. Strauss soylu yalanı, düzenin kurulmasında ve korunmasında kullanılan bir araç olarak tanımlamış ve üç madde altında toplamıştır. Birinci madde, insanların doğaları gereği birbirine denk olmamaları yüzünden toplumsal eşitsizliğin kaçınılmaz olduğu ve bu eşitsizliğin belirli kurallara göre yönetilerek düzenin korunması gerektiğiyle ilgilidir. İkinci madde, birbirine denk olmayan bireylerden oluşan çoğunluğun, hakikate yeterince yaklaşamayacağı için yöneticilerin yönlendirmelerine muhtaç olduğunu vurgulamaktadır. Üçüncü madde ise bireylerin toplumsal eşitsizliği kabullenmelerinde insanüstü bir otoriteye, doğaya ya da Tanrı'ya ihtiyacı olduğunu bildirmektedir (Strauss, 1996: 185).

Platon'a göre devletin kuruluşunda ve gençlerin eğitiminde, ikna, propaganda, masallar, şiirler ve sanat üzerinden üretilen yalanlar oldukça yararlı olmaktadır. Bu türlü yalanları birer ilaç gibi yararlı sayan Platon, devlet adamlarının sağlık kadar önemli olan evlenme ve üreme konusunda da aynı şeyi yapmalarını haklı bulmaktadır. Fakat bu türden yalanları sadece devlet adamlarının bilmesi gerektiği düşünülmektedir. Platon'a göre devletin devamı açsından insanların evliliğe özendirilmesi gerekmektedir. Birbirlerine fiziksel ve entelektüel açıdan uygun olan erkek ve kadınlar evlenmeleri için devlet yönetimi tarafından ikna ya da bir tür yalanla teşvik edilmelidir. Platon, devlete yararlı olmayacağı düşünülen kişilerin evlenmesinin teşvik edilmemesi kanaatindedir. Platon'a göre evlilik ve üreme konusunu göz ardı etmek devletin yıkılma gerekçelerinden biri olabilir (Işık, 2018: 9).

Simmel'e (2016) göre ihtiyaçlarını kendi üretimiyle ya da doğrudan iş birliği yoluyla karşılayan toplumlarda söylenen yalan, grubun varlığı

için karmaşık toplumlarda söylenen yalandan daha zararsızdır. Kent kültürüne mensup insanların hayatında ise, asla kökenine inip doğrulama yapamayacağı binlerce varsayım söz konusudur. Modern hayat, başkaları tarafından elde edilen ve kişilerin doğrulamaya tabi tutamayacakları araştırma sonuçlarına ve başkalarının onur sahibi olduğunu kabul etmeye dayanmaktadır. En ciddi ve önemli kararları çevremizi saran bu karmaşık sisteme dayanarak verirken, kandırılmadığımızı varsayarız. Dolayısıyla yalan ifade, modern toplumda çok daha yıkıcı sonuçlar doğurabilir. Fakat yine de yalanın pozitif işlevlerini göz ardı etmemek gerekir. Toplumsal grupların ortaya çıkışı, katmanlaşması ve merkezileşmesi, zayıf olanın zihinsel ve fiziksel olarak üstün olana itaat etmesi yoluyla gerçekleştirilmiştir. Başarılı yalan, kurnaz olmayan zihinler karşısında zihinsel üstünlük sağlayarak egemen olma becerisini ifade eder. Kandırılan kişilerin yalandan avantaj sağlayan yalancıya kıyasla her zaman çoğunlukta olması kaçınılmazdır (Simmel, 2016: 8).

ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

Sosyal bilimlerde tercih edilen nitel araştırma yöntemi, olguların ve olayların kendine özgü ortamlar ve koşullar içerisinde derinlemesine incelenmesini gerektirmektedir. Nitel araştırmaların ilkeleri ve tanımı konusunda nicel araştırmalardaki gibi ortak bir uzlaşı olmamakla birlikte, nitel araştırma, araştırmacının kültürel olguları tüm karmaşıklığı içinde inceleme ve irdeleme süreci olarak tanımlanabilir. İnsan ve grup davranışlarının nedenini ve nasılını anlamak amacıyla yapılan nitel araştırmalar, bireylerin duygu, düşünce ve deneyimleri gibi öznel verileri inceleyerek bulgulara ulaşır (Gürbüz ve Şahin, 2018: 409).

Antropoloji, Sosyoloji, Psikoloji, Felsefe, Dilbilim gibi disiplinler, nitel araştırmanın güçlü kuramsal temellere dayanan bir yöntem olarak kullanılmasına katkıda bulunmuşlardır. Bu disiplinlerin ortak amacı, insan davranışını içinde bulunduğu ortam içerisinde çok yönlü olarak anlamaya ve açıklamaya çalışmaktır. Nitel araştırmalarda, çevreyle ilgili, süreçle ilgili ve algılarla ilişkili veriler olmak üzere üç tür veri toplanmaktadır. Sosyal, kültürel, demografik ve fiziksel özelliklere ilişkin veriler, çevreyle ilgili verileri oluşturur ve araştırılan ortamı diğer ortamlarla karşılaştırma olanağı sağlar. Araştırma sürecinde olup bitenler ve bu olanlardan insanların nasıl etkilendiğine ilişkin veriler süreçle ilgilidir. Araştırma grubuna dahil olan bireylerin süreç hakkındaki düşünceleri ise algılara ilişkin verileri oluşturur.

Nitel araştırmada yaygın olarak kullanılan üç tür veri toplama yöntemi vardır. Bunlar, görüşme, gözlem ve yazılı dokümanların incelenmesidir. Bu veri toplama yöntemleri kendi içinde alt gruplara ayrılmaktadır. Örneğin, doküman incelemesi, araştırılması hedeflenen olgu ve olaylar hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsar. Hangi dokü-

manların veri kaynağı olarak kullanılabileceği araştırmanın konusu ve amacıyla yakından ilgilidir. Dokümanlar, araştırmacının ihtiyacı olan veriyi gözlem veya görüşme yapmadan elde etmesini sağlayan önemli bilgi kaynaklarıdır (Yıldırım ve Şimşek, 2018: 41).

Yazılı kaynakların yanı sıra, film, video ve fotoğraf gibi görsel malzemeler de nitel araştırmalarda kullanılan doküman türleri arasında sayılmaktadır. Bu tür materyaller, görüşme ve gözlem gibi veri toplama yöntemleriyle birlikte ek veri kaynakları olarak kullanabileceği gibi tek başına bir araştırmanın temel veri kaynağı olarak da kullanılabilir (Yıldırım ve Şimşek, 2018: 190).

Görsel malzemelerin araştırmacıya sunduğu önemli avantajlar vardır. Görsel malzemeler, jestler ve mimikler gibi sözel olmayan davranışları belirli bir süreklilik içinde sunarken, araştırmacıya incelediği durumu ve davranışları değişik aralıklarla izleme fırsatı verir. Olayların ve olguların ayrıntılı bir şekilde incelenmesini mümkün kılan bu tür dokümanlar, araştırmacının vardığı sonuçların geçerliliğinin sınanmasını sağladığı gibi, daha önceki sonuçlardan farklı sonuçlara ulaşılmasına da katkı sağlayabilir. Böylece nitel araştırmalarda sorun olarak görülen araştırmanın tekrar edilebilirliğiyle ilgili problem de giderilmiş olmaktadır (Marshall ve Rossman, 1999: 48).

Sosyal bilimlerin farklı alanlarında, filmler sosyolojik veri kaynakları olarak kabul görmüştür. Filmlerin toplumsal gerçeği nasıl meşrulaştırdığını ya da toplumların kendilerini filmler aracılığıyla nasıl yeniden ürettiğini gösteren pek çok çalışma yapılmıştır. Sosyal bilimlerle sinema arasındaki ilişkiyi ortaya koyan önemli çalışmalardan biri de Diken ve Laustsen'ın *Filmlerle Sosyoloji* adlı kitabıdır. Bu yazarlara göre toplumsal kuramlar oluşturmaya çalışırken ya da sosyolojik kuramlarla ilgili alanlar ve kavramlarla yüzleşmek için filmlerden yararlanılabilir. Ayrıca araştırılacak konuyla ilgili filmleri analiz ederek bir sosyal teşhis girişiminde bulunulabilir (Diken ve Laustsen, 2010: 36).

Filmler, gerçekliğin yansımalarından çok daha fazlasıdır ve bize bu dünyada var olmanın anlamını eleştirel bir yaklaşımla sorgulama fırsatı verir. Aralarında Gilles Deleuze, Alan Badio ve Jacques Ranciere'ın bulunduğu bir dizi sinema felsefecisi "filmler düşünmektedir" anlayışını benimsemiştir. Bu düşünceye göre filmler bizlere bir şeyler yapmakta ve bizler filmlerle düşünen varlıklar olmaktayız. Bu düşünme, bizlere yeni sorular sorduran bir düşünmedir (Öztürk, 2016: 142).

Filmler düşünmektedir. Sinemanın, kitle sanatı olması ötekini düşünebilmenin ve onunla empati geliştirebilmenin önemli kanallarından biri olduğunu gösterir. Filmler, insanların özel ve kamusal yaşamda neler hissettiklerini ve nasıl davrandıklarını görmeyi sağlarken, öteki ile empatinin

gelişmesine de önemli katkı sağlamaktadır. Platon'un, felsefenin Öteki'ni düşünmek olduğu sözünden hareketle, felsefe ile sinema arasında asli bir ilişki olduğu söylenebilir. Felsefe Öteki'ni düşünmekse, sinema bizatihi Öteki'ni göstererek, seslendirerek düşünmektedir (Badiou, 2013: 221).

Bu çalışmada, insanların hangi gerekçeyle yalan söylediğini ortaya koymak için bireylerin gündelik hayat deneyimleri yerine, yalan konulu bir film seçilmiştir. Çalışmada, *Yalanın İcadı* adlı filmi fenomenolojik bir perspektiften inceleyerek yalanın kişiler arası iletişimde ve toplumsal iletişimdeki yerini ve işlevlerini ortaya koymak amaçlanmıştır. Olgubilim ya da fenomenolojik perspektif, gündelik hayatta karşılaşılan olay, olgu, algı ve deneyimleri anlamayı ve açıklamayı amaçlayan çalışmalar için uygun bir araştırma zemini oluşturmaktadır. Olgubilim araştırmalarında olguyu açıklamaya yardım eden bulgular, betimsel bir anlatımla aktarılırken, doğrudan alıntılara yer verilir. Nitel araştırmanın doğasına uygun olarak kesin ve genellenebilir sonuçlar ortaya koyma iddiasında olmayan olgubilim araştırmaları, incelenen olgunun daha iyi anlaşılmasına katkı sağlar (Yıldırım ve Şimşek, 2018: 72).

YALANIN İCADI (The Invention of Lying)

Ricky Gervais ve Matthew Robinson'ın birlikte yazdığı ve yönettiği film, 2009 yılı, ABD yapımı bir fantastik komedidir. Filmin baş rollerinde, Ricky Gervais (Mark Bellison) ve Jennifer Garner (Anna McDoogles) yer almaktadır. Yalan söylemenin bilinmediği bir dünyada yaşayan insanlar, doğaları gereği aklından her geçeni olduğu gibi söylemektedir. Bu dünyada zenginlik, başarının ve mutluluğun sembolü olarak görülmektedir. Maddi imkanları kısıtlı ve kilolu insanlar ise sefiller olarak adlandırılmakta ve aşağılanmaktadır. Filmde, toplumun sefiller ya da ezikler olarak tanımlanan kesimine mensup Mark Bellison'ın yaşamı anlatılmaktadır. Bellison, dünyanın ilk yalanını söyledikten sonra hem kendi yaşamı hem de toplumun inanç sistemi değişir.

YALANSIZ İLETİŞİM

Yalanın İcadı adlı filmde, yalanın bilinmediği bir dünyada yaşayan insanlar akıllarından geçen her düşünceyi olduğu gibi söze dökerek iletişim kurmaktadır. Örneğin, işe gitmek istemeyen insanlar bir mazerete sığınmadan açıkça işe neden gitmek istemediklerini söyleyebilmektedir.

-Dinle, bugün işe gelmeyeceğim.

-Hayır hasta değilim, oradan nefret ediyorum.

Filmdeki kadın ve erkek ilişkileri de bizim dünyamızdaki ilişkilerden oldukça farklıdır. İnsanların karşısındaki kişiyle ilgili düşüncelerini filtrelemeye gerek duymadan söylemesi, gerçek yaşamda iletişim kurarken uyulması gereken çok fazla kural olduğunu ve bu kurallara uymayı

alışkanlık haline getirdiğimizi bize açıkça göstermektedir. Bu kuralların neler olduğunu fark etmek için Mark ile Anna arasındaki diyaloğa dikkat etmek yeterlidir. Lecture Film şirketinde çalışan, kırklı yaşlarındaki Mark Bellison, bir arkadaşı aracılığıyla, yıllardır hayranlık duyduğu Anna ile ilk kez buluşur. Anna, Mark'ı görür görmez, güzel bir gece geçireceğini ummadığını söyleyiverir. Akşam yemeği için gittikleri restorandayken, buluşmanın nasıl gittiğini sormak için telefon eden annesine Mark'la ilgili düşüncelerini şöyle aktarır:

-Affedersin, Annem arıyor. Uzun sürmez.

-Alo. Evet, şu an birlikteyiz. Hayır pek çekici değil. Hayır, çok para kazandığı da yok. Ama yine de fena değil hoş biri gibi. Eğlenceli. Biraz şişman. Küçük ve komik bir domuzcuk burnu var. Biraz kurbağa suratlı diyebilirim. Hayır, bu gece onunla yatmayacağım. Hayır, büyük ihtimalle öpmem bile.

Mark, duyduklarını dert etmez, annesinin nasıl olduğunu sorar ve kendisiyle buluşmayı kabul ettiği için Anna'ya tekrar teşekkür eder. Mark, bu güzel kadının, arkadaşı Greg'ın ricasıyla kendisiyle çıkmayı kabul ettiğini ve bir daha görüşmeyeceğini bilmesine rağmen, onunla vakit geçirdiği için kendini iyi hissetmektedir. Anna'yı evine bırakırken aralarında şöyle bir konuşma geçer:

-Beklediğimden daha iyi vakit geçirdim ama biraz daha ayılana kadar hakkında ne düşündüğümü gerçekten bilemem.

-Evet. Tabii. Yarın ayıldığında hala benden hoşlanıyorsan ara.

-Olabilir.

-Yanağımdan öptüğün için sağ ol. Bunu yapmak zorunda değildin. Çok hoşsun. İyi geceler.

Bu diyalog, akıldan geçen düşünceyle söz ve eylem arasındaki tutarlılığın önemini ortaya koymaktadır. Bir insanın, karşısındaki kişinin gerçek düşüncelerini duyduğundan emin olması, kişilerarası iletişimde güven duygusunun tesisi açısından en önemli noktadır. Bu sahne, günümüzün kadın erkek ilişkileri de dahil olmak üzere çevremizdeki insanlarla kurduğumuz iletişim tarzının sorgulanması gerektiğini düşündürmektedir. Zira gündelik hayatta karşımızdaki insanın neden öyle söylediği ve neden öyle davrandığıyla ilgili pek çok soru üretme ve tahminde bulunma alışkanlığı edinmiş bulunmaktayız. Hatta karşımızdaki kişiyle ilgili gerçek düşüncelerimiz olumlu bile olsa söylememek için pek çok neden üretebilmekteyiz.

Filmdeki yalansız dünyanın televizyon programları da bizim alışkın olduğumuz programlardan çok farklıdır. Örneğin Mark televizyon izlerken görülen kola reklamıyla bizim televizyon reklamları arasında çok önemli farklar vardır. Filmde yer verilen reklam örneği, gerçek dünyadaki

satış, pazarlama ve reklam sektörünün eleştirel bir bakışla sorgulanması alanlar olduğunu vurgulamaktadır. Televizyondaki Coca-cola reklamında, sehpa üzerinde bir kola ve hemen yanında ürünle ilgili konuşan bir adam görülmektedir.

-Merhaba Ben Bob. Coca -Cola şirketinin sözcüsüyüm. Bugün size kola almaya devam edin demek için buradayım. Yıllardır içtiğiniz bir içecek olduğunu biliyorum ve hala tadı hoşunuza gidiyorsa, yakında yine kola alacağınızı hatırlatmak isterim. Temelde şekerli, kahverengi bir su. Yakın zamanda içindekilerde bir değişiklik olmadı. Bu yüzden size anlatacak yeni bir şey yok. Gerçi kutusu biraz değişti. (…) Koladaki şeker oranı yüksektir ve diğer yüksek kalorili gazozlar gibi sağlıklı beslenmeyen çocuklarda ve yetişkinlerde obeziteye neden olabilir. Hepsi bu kadar. İşte kola. Çok ünlü. Herkes biliyor. Teşekkürler.

Yalansız dünyada yaşayan insanlar, kendileriyle ve tanıdıklarıyla ilgili özel durumları diğer insanlarla paylaşmaktan çekinmemektedir. Mark, yıllardır âşık olduğu bir kadınla buluştuğunu fakat onun kendisini istemediğini, üstelik işinden kovulmak üzere olduğunu komşularına ve arkadaşlarına rahatlıkla söyleyebilmektedir. Asansörde karşılaştığı Frank da Mark'a, şişman ve yalnız olduğu için hayatı anlamsız bulduğunu ve intihar etmek için çeşitli yollar denediğini anlatmakta sakınca görmez.

-Selam Mark. Nasıl gidiyor?

-Selam Frank. Pek iyi sayılmaz. Dün akşam yıllardır âşık olduğum bir kızla buluştum ve büyük olasılıkla beni bir daha aramayacak. Ayrıca sanırım bugün işten atılıyorum. Senden ne haber?

-Aslında ben de iyi değilim. Bütün gece ağrı kesici içtim ve kustum. Çünkü kendimi öldürmek için gerekli miktarı içmekten korktum.

-Yarın görüşürüz.

-Ölmezsem görüşürüz.

-Güzel. Anlaştık o zaman.

-Tamam, iyi günler.

Kamusal alanda da insanlar kendi düşüncelerini açıkça ifade edebilmektedir. Dilenciler "neden benim evsiz olduğumu ve senin olmadığını anlamıyorum" yazan pankartlar taşıyarak dilencilik yapmakta, çiftler öfkelenmeden ve şiddete başvurmadan artık birbirini sevmediğini söyleyebilmekte, yaşadığı ortamdan hoşnut olmayan insanlar memnuniyetsizliklerini sokaklarda rahatlıkla dile getirebilmektedir.

Mark, işyerinde de sevilmeyen bir insandır. Biraz kilolu olması, başarısız bir senarist olarak görülmesini daha da kolaylaştırmaktadır. Doğru olmayan şeylerin söylenmediği bu dünyanın film şirketinde sadece tarih film-

leri çekilmektedir. Tarih filmlerinin yetenekli yazarları, dünya tarihinin en çarpıcı ve en eğlenceli olaylarını arayıp bularak senaryolaştırmaktadır. Bu senaryolar, dünyaca ünlü okuyucu-oyuncular tarafından izleyicilere aktarılmaktadır. Mark'tan veba salgını dönemini senaryolaştırması istenmiş fakat bu dönemi insanlarda hoş bir duygu uyandıracak şekilde senaryolaştıramadığı için başarısız bulunmuştur. Bu konuyla ilgili sahneler, filmler ve senaryolar gibi tarihi olayların da kurgulanması gerektiğine dikkat çekmektedir. Aslında, gerçek yaşamın her alanı kültürel kurgularla inşa edilmektedir.

Yalanın İcadı, çalışma hayatında iş arkadaşlarıyla iyi ilişkiler kurmak ve sürdürmek için de sıkça yalana başvurulduğunu kara mizah yoluyla ortaya koymakta ve akıldan geçen her düşüncenin söze dökülmediği gerçeğini fark etmemizi sağlamaktadır. Bu sahnelerden birinde, film şirketindeki sekreterin yanı sıra şirketin başarılı ve yakışıklı senarist-oyuncularından biri olan Brad Kessler, Mark'tan hiç hoşlanmadığını onun yüzüne karşı söylemektedir.

-Duyduğuma göre işten atılıyormuşsun.

-Evet.

-Zor olmalı.

-Öyle.

-Sadece güle güle demek ve senden hep nefret ettiğimi söylemek istedim.

-Benden hep...

-Nefret ettim.

-Bunu bilmiyordum.

-Ama çoğu insan biliyordu.

-Diğerlerine de mi söyledin?

-Tabii.

-Hatta bazı insanları sana karşı kışkırttım.

-Bunu konuşmaya mı geldin? Nefret ettiğini söylemek için mi?

-Hayır, güle güle demeye geldim.

Mark, işten kovulduktan sonra uzun bir süredir ziyaret etmediği annesini görmeye gider. Martha Bellison, yalansız dünyada "umutsuz yaşlı insanlar için hüzünlü bir yer" olarak adlandırılan huzurevinde kalmaktadır. Mark huzurevine gittiğinde, görevliler annesinin ölmek üzere olduğunu söyler.

-İyi ki buradasınız durumu pek iç açıcı değil.

-Bugün vedalaşsanız iyi olur.

-Evet her geldiğimde aynı şeyi duyuyorum.

-İlk önce onun öleceğine bahse girdik.

Yaşlı kadın, yattığı yerden televizyona bakmaktadır. Annesine işten kovulduğunu söyleyen Mark, iyi bir durumda olmadığını ve zavallı bir aileden geldikleri için toplumun zavallı kesimine mensup insanlar olarak kalmaya mahkûm olduklarını söyler. Bu sahnede sınıf farkının insan yaşamı üzerindeki olumsuz etkisine vurgu yapılmaktadır. Özel hayattaki olumsuzluklar kadar toplum yaşamındaki eşitsizliklere katlanmak için de insanın kendini kandırma becerisine ihtiyacı vardır.

Mark'ın işten kovulduğunu duyan ev sahibi, daireyi boşaltmasını ister. Hesabında kalan son parayı -üç yüz dolar- çekmek için bankaya giden Mark, az sonra dünyanın ilk yalanını söyleyeceğinden habersizdir. İşlem sırası Mark'a geldiğinde, sistemde bir arıza olur ve hayatında hiç yalan duymamış olan banka memuru hesapta üç yüz dolar gördüğü halde Mark'ın beyanını esas alarak ona sekiz yüz dolar verir.

-Maalesef şu anda sistemde arıza var. Sistem düzelene kadar hesap kapatma işlemini gerçekleştiremiyorum. Ama para çekmenize yardımcı olabilirim. Bugün ne kadar çekmek istiyorsunuz?

-Hepsini. Ne kadar kaldıysa.

-Sistem arızalı efendim. Hesabınızda ne kadar var söyler misiniz? Beyefendi?

-Sekiz yüz dolar. Hesabımda sekiz yüz dolar var.

-Sistemdeki arıza düzeldi. Hemen hesabınıza bakalım. Sekiz yüz dolar çekeceğinizi söylemiştiniz,

değil mi? Bir dakika. Burada sadece üç yüz dolar görünüyor ama siz sekiz yüz dolar çekmek istiyorum demiştiniz.

-Evet.

-Özür dilerim efendim. Sanırım sistem hata verdi. Size sekiz yüz dolarınızı vereyim. Tüm mü, bozuk para mı isterdiniz?

-Para, tüm olsun.

-Pekala, buyurun.

YALANIN İCADINDAN SONRA İLETİŞİM

Mark, elinde sekiz yüz dolarla bankadan çıktığında oldukça şaşkındır. Hemen ev sahibine gidip kirayı öder. Daha sonra arkadaşlarıyla buluşur ve yeni bir şey keşfettiğini fakat bunu nasıl açıklayacağını bilmediğini söyler.

-Bugün daha önce kimsenin aklına gelmeyen bir şey keşfettim. Yaptığım şey, nesiller boyu tarih kitaplarında yazılacak. Tarif etmesi güç ama o kadar kolaydı ki! Nasıl anlatsam? Olmayan bir şey söyledim.

-Nasıl söylenir ki? Bunun için bir kelime yok.

-Tabii ki yok. Bunu ben icat ettim.

Arkadaşlarına olmayan bir şey söylemenin nasıl bir şey olduğunu anlatmak için adının Mark değil Doug olduğunu söyler fakat arkadaşları hemen o ismi de kabullenirler. Bir eskimo, bir astronot, bir korsan olduğunu söyler ama arkadaşları onun her sözünü doğru kabul ettiği için hiçbiri ne demek istediğini anlamaz. Mark, yalanın nasıl bir şey olduğunu anlatabilmek için arkadaşlarından yapmak isteyip de yapamadıkları bir şeyler söylemelerini ister.

-Her şeyi yapabilseydim mi? Herhangi bir şey mi?

-Herhangi bir şey.

-Kızların memelerine dokunurdum. Evet. Belki onlarla yatardım bile. Aynen. Onu da yapardım.

-Tamam deneyelim o zaman.

(Dışarı çıkarlar. Mark yoldan geçen güzel bir kadına gerçek olmayan bir şey söyler)

-Eğer hemen seks yapmazsak dünyanın sonu gelecek.

-Motele gitmek için vaktimiz var mı yoksa burada mı yapmalıyız?

-Motele gidelim.

(Motelin tabelası: Doğru düzgün tanımadıklarınızla sevişmek için ucuz motel)

-Elbisemi çıkarmama yardım et.

-Dur bekle, bekle. Önce birbirimizi tanıyalım.

-Olmaz. Seks yapmalıyız. Dünyanın sonu gelecek. Çocukları, küçük bebekleri düşün.

-Bu doğru değil! Bekle!

(Mark telefonu eline alır ve bir numara çevirir)

-Selam NASA. Evet benim. Ona haber veririm. Bu iyi haber. Teşekkürler.

(Telefonu kapatır ve kadına döner)

-Dünyanın sonu gelmeyecek. Seks yapmak zorunda değiliz. Yaşayacağız.

-Kurtulduk! Teşekkürler! Teşekkürler!

Motelden çıkıp arkadaşlarının yanına dönen Mark, bu deneyimi hayatının en kötü tecrübelerinden biri olarak aktarır. Mark'ın bu deneyimi kötü bir tecrübe olarak aktarmasının nedeni, bir insanı kandırarak ona zarar vermenin kötü bir şey olduğunu anlamış olması ya da başka birini kandırmanın aslında kendini kandırmak olduğunu fark etmesi olabilir. Mark, para bulmak amacıyla olmayan şeyler söylemenin daha iyi olacağına karar verir ve arkadaşlarıyla birlikte bir kumarhaneye giderler. Kumarhaneye gelen herkese, fiş alırken verdikleri paranın tümünü büyük ihtimalle kaybedecekleri ve bazı oyunların hileli olduğu hatırlatılmaktadır. Mark ve arkadaşları rulet masasına yönelir. Mark, kazanan sayı belli olur olmaz masa başındaki insanların başka yere bakmasını sağlayarak kendi fişlerini kazanan numaraya sürükler. Mark ve arkadaşları çuval dolusu parayla kumarhaneden çıkarlar.

Doğru olmayan şeyler söyleyerek maddi isteklerine ulaştığını gören Mark, yalanın başka insanların duygusal isteklerini de karşılayabileceğini düşünür. Şişman ve yalnız olduğu için hayattan zevk almayan ve intihar etme yolları arayan komşusu Frank'a intihar etmekten vazgeçmesi gerektiğini, çok yakında biriyle tanışacağını ve yalnızlıktan kurtulacağını söyler.

-Nasıl gidiyor Frank?

-Oldukça berbat. Dün gece hiç uyumadım ve internette boğularak intihar etmeyi araştırdım. Sanırım bu akşam onu yapacağım.

-Frank bunu yapma.

-Neden? Yani, biliyorsun, sefil adamın tekiyim. Kimsenin umurunda olmaz.

-Benim umurumda.

-Ama sen de bir zavallısın.

-Her şey düzelecek.

-Öyle mi?

-Evet biriyle tanışacaksın ve mutlu olacaksın.

-Kendimi öldürmemeli miyim?

-Kesinlikle hayır.

-Tamam öldürmeme gerek yok.

Mark, kaybettiği işini tekrar kazanmak niyetindedir. Olmayan şeyleri söyleme becerisi kazanmış bir insan olarak, Lecture Film şirketinin beğeneceği bir senaryo yazar. Senaryo dosyasına eskiden kalma bir görünüm vererek şirketin patronuyla görüşmeye gider. Şehir dışında yürüyüş yapar-

ken toprak altında bir sandık bulduğunu ve bu senaryonun da o sandıktan çıktığını söyler. Patronu ve şirket çalışanlarını bu senaryonun dünyanın en iyisi olduğuna ikna eder ve senaryoyu çok yüksek bir fiyata satmayı başarır.

Olmayan şeyler söyleyerek yalnızca kendisinin değil başkalarının da iyi hissetmesini sağlamakta ustalaşan Mark, Anna'ya telefon eder ve ikinci bir şans vermesini ister. Bir süredir hayatını kendi istediği gibi yaşayabildiğini, tam onun istediği gibi güçlü bir erkek olduğunu söyler. Anna, Mark'ın ısrarına dayanamayarak buluşma teklifini kabul eder. Bu defa daha iyi bir restoranda buluşurlar. hikaye anlatma becerisini kullanarak, geçmişinden ve gelecekteki hayallerinden bahseden Mark, annesinin yaşlılar evinde yaşadığını fakat ona lüks bir malikane alarak hayatının geri kalanını lüks içinde yaşaması için gerekeni yapacağını söyler. Artık zengin bir adam olduğu için Anna ile beraber yaşayabileceğini düşünmektedir.

-Düşünüyorum da artık zengin ve başarılı bir şahsiyet olduğuma göre aynı dünyaların insanı sayılırız ve belki duygusal bir ilişkiye girebiliriz.

-Sebep?

-Hoşumuza gidebilir.

-Senden hoşlanıyorum ve seninle güzel vakit geçiriyorum. Beraber olup çocuk yapsak benim genetik kodumun yarısını taşıyan çocukların iyi bakılıp finansal güvencede olmalarını isterim. Ayrıca iyi bir baba ve iyi bir eş olacağını düşünüyorum.

-Süper

-Ancak doğacak çocuklar genetik özelliklerinin diğer yarısını senden alacaklar. Domuzcuk burunlu şişko çocuklarım olsun istemiyorum.

-Anlıyorum.

Mark yine de Anna'yı kendisiyle beraber olmaya ikna edemez. Bu yetmezmiş gibi daha restorandan çıkmadan annesinin yoğun bakıma alındığını bildiren bir telefon gelir. Aceleyle hastaneye giden Mark, annesinin baş ucunda ona sevgi ve şefkat dolu gözlerle bakarken; doktor, yaşlı kadının gecenin ilerleyen saatlerinde bir kalp krizi daha geçirerek öleceğini anlatmaktadır. Doktorun açıklamalarını duyan yaşlı kadın, oğluna sonsuz bir boşluğa düşeceği için çok korktuğunu söyler. Mark, ölmek üzere olan annesinin korkusunu yenmesi için öbür dünya ile ilgili hoşa giden şeyler anlatmaya başlar.

-Anne beni iyi dinle öldükten sonra olanlar hakkında yanılıyorsun. Dünyada en sevdiğin yere gideceksin. Seni seven ve senin sevdiğin herkes yanı başında olacak. Yine genç olacaksın. Orada hiç acı olmayacak. Sade-

ce sevgi olacak. Mutluluk olacak. Herkesin bir malikanesi olacak. Sonsuza dek böyle yaşayacaksın, sonsuza dek anne.

Oğlunun sözleriyle ölüm korkusu hafifleyen yaşlı kadın, huzur içinde son nefesini verir. O sırada Mark'ın anlattıklarını duyan doktorlar ve hemşireler şaşkınlık içerisinde Mark'a daha sonra ne olacağını sormaya devam ederler. Mark'ın söyledikleri kısa zamanda çevreye yayılır ve insanlar daha fazla bilgi almak için Mark'ın evinin önünde toplanmaya başlar. Bütün bunlar olurken, Anna hep Mark'ın yanındadır ve ona eskisinden daha yakın davranmaktadır. Mark, Anna'nın desteğiyle evinin önünde bekleyen insanlara ve gazetecilere ölüm sonrasıyla ilgili yeni bilgiler aktarır. Gökyüzündeki Adam'dan bahseder, cennet ve cehennemle ilgili ayrıntıları anlatır. Yaşadığı süre içerisinde iyi şeyler yapanların cennete, kötü şeyler yapanların cehenneme gideceğini söyler.

-İyi yere mi kötü yere mi gideceğinize gökteki adam karar verir. Kimin ne zaman öleceğine de o karar verir.

-Doğal afetleri o mu yapıyor?

-Evet.

-Geçen hafta arabamın üstüne ağacı o mu düşürdü?

-Evet.

-Babamı kalp kriziyle o mu öldürdü?

-Evet

-Evet, çok kötü biriymiş! Bulutların arkasına saklanıp bize kötülükler yapan ödleğin teki. Yiyorsa yüzümüze karşı yapsın!

-Durun, durun, beni dinleyin.

-Gökte yaşayan ve her şeyi kontrol eden adam aynı zamanda başımıza gelen iyi şeylerin de sorumlusu. Ayrıca öldükten sonra size sonsuza kadar iyi şeyler vererek bunu telafi ediyor. Bütün bildiklerim bu kadar.

-Bunları nereden biliyorsun?

-Çünkü bunları bana gökteki adam söyledi.

Yalansız dünyanın tüm televizyonları, insanlara Mark Bellison'un söylediklerini aktarmaktadır. Mark Bellison Yılın Adamı seçilir. Kara Veba adlı film, dünyanın en iyi filmi ödülünü alır. Mark, dünyaca ünlü çok zengin bir adam olur. Anna, onun anlattığı hikayeleri dinlemekten çok hoşlanmaktadır. Mark, hikaye anlatırken bir yandan da insanları toplumsal statüsüne ve görünüşüne göre etiketleyen Anna'yı bu önyargılı bakış açısından kurtarmaya çalışmaktadır. Bunu sağlamak için çevredeki insanların nasıl yaşadığı ve ne düşündüğüyle ilgili tahminlerde bulunarak

Anna'ya insani yönleri görme ve empati yapma becerisi kazandırmaya çalışmaktadır.

-Tombulsun ve domuzcuk burnun var.

-Evet. Bu doğru.

-Zekisin, naziksin, tanıdığım en tatlı erkeksin. Kesinlikle tanıdığım en ilginç insansın. Seninle olmak eğlenceli. Kimse dünyayı senin gördüğün gibi göremiyor. Senin bakış açını seviyorum. En iyi arkadaşım sensin. Hiç kimse beni senin kadar mutlu edemiyor.

-O zaman neden beraber olamıyoruz?

-Genlerimiz yüzünden. Domuzcuk burunlu, küçük, şişman çocuklar istemiyorum. Zengin ve ünlü olmanın insanın genetiğini değiştirememesi ne üzücü. Oysa seni seviyorum. Zengin ve ünlü olmak insanın genetiğini değiştirmez mi?

-Hayır, değiştirmez. Çocuklarımız domuzcuk burunlu, küçük ve şişman olur.

Mark, bir yalan söyleyerek Anna ile evlenebileceği halde bunu yapmaz. Diğer yandan, eski iş arkadaşı, ünlü ve yakışıklı senarist-oyuncu Brad Kessler, Mark'ın başarılı bir adam olmasını çok kıskanmaktadır. Sadece Mark'a acı çektirmek için Anna'ya ilgi göstermeye başlar. Yakışıklı olduğu için Anna'nın Brad'le evlenme ihtimalinin yüksek olduğunu fark eden Mark, buna çok üzülmekle birlikte, yalan kullanarak durumu kendi lehine çevirmek için hiç bir girişimde bulunmaz. Anna'nın kendi isteğiyle bir seçim yapmasını istemektedir. Nitekim Anna, Brad'in bencil ve müdahaleci tavırlarından rahatsız olmaya başlar. Fakat genetiği düzgün çocuklara sahip olabilmek için ve annesinin de ısrarıyla Brad'le evlenmeye karar verir. Mark uzun süredir ortalarda görünmediği için Anna düğün davetiyesini ona kendi eliyle vermek ister ve Mark'ın evine gider.

-Seni birkaç kere aramaya çalıştım ama telefonlara cevap vermiyorsun. Evleneceğimden haberin var mı?

-Evet var.

- Buraya gelme sebebim buydu. Sana bir davetiye getirdim.

-Yapma.

-Düğün yarın.

-Lütfen onunla evlenme.

- Benimle en uygun genlere sahip birini bulmak ve hep istediğim çocukları yapmak için kısıtlı bir sürem var. Bunu sen de biliyorsun Mark. Bir gün cildim buruşacak, yaşlanacağım ve çirkin olacağım.

-Hayır, olmayacaksın. Benim için olmayacaksın. Asla çirkin olmayacaksın.

-Kafamı karıştırıyorsun. Lütfen al şunu.

-Mutluluklar dilerim.

Mark, ertesi gün nikaha gider ve Anna'ya Brad'le evlenmeyi gerçekten isteyip istemediğini sorar. Anna açık bir cevap veremez. Nikah davetlileri de dahil olmak üzere herkes, Mark'a bu soruyu Gökteki Adam'a sorması gerektiğini hatırlatır. Fakat Mark, Anna'ya yalan söylememeye kararlıdır. Bu soruyu Anna'nın cevaplaması gerektiğini söyler ve salonu terk eder.

SONUÇ

Yalanın İcadı, yalanın gündelik yaşamdaki yerini mizah kullanarak açıkça ortaya koyan bir film olarak nitelendirilebilir. İnsanı güldürmeyi hedef alan bir iletişim ve sanat biçimi olan mizah, kültürel ögelerden beslenerek kültürel olguları ve insanın eylemlerini farklı bir perspektiften görme ve değerlendirme olanağı sunmaktadır. Gülmeyi ve güldürmeyi hedeflediği için olsa gerek mizahın çok ciddiye alınmaması gerektiği söylenmekle birlikte, temel dürtülere ve duygulara gönderme yapan imalar içeren mizahın eleştirel yönü göz ardı edilmemelidir.

Yalanın İcadı filmini sosyolojik veri kaynağı olarak ele alarak kişilerarası iletişimde insanların yalan söyleme gerekçelerini fenomenolojik bir yaklaşımla inceleyen bu çalışmada, film iki bölüme ayrılarak analiz edilmiştir. Yalanın bilinmediği bir dünyayı anlatan filmin başlangıcından, ilk yalanın söylendiği sahneye kadar olan kısmına ait bulgular *Yalansız İletişim* başlığı altında değerlendirilmiştir. İlk yalanın söylenmesinden önceki olaylar ve filmin baş karakterleri arasında geçen diyaloglar incelendiğinde, yalansız dünyada yaşayan insanların diğer insanları dış görünüşlerine ve toplumsal statülerine göre değerlendirdikleri, birbirlerine önyargılı davrandıkları ve karşısındaki kişilerin duygu durumlarını hiç dikkate almadıkları görülmektedir. İletişim kurarken, kendileriyle ve karşısındaki kişilerle ilgili düşüncelerini olduğu gibi aktaran yalansız dünyanın insanları bize aşırı dobra ve kaba görünmektedir. Yalansız dünya ile gerçek dünya arasındaki bu farklılıklar gerçek yaşamın her alanında yalanın ne kadar işlevsel olduğunu rahatsız edici bir şekilde ortaya koymaktadır.

Çalışmanın, *Yalanın İcadından Sonra İletişim* başlıklı ikinci bölümünde Mark'ın ilk yalanı söylemesinden sonra yaşanan olaylar ve diyaloglar analiz edilmiştir. Filmin ikinci bölümü gündelik hayatta ve kişilerarası ilişkilerde yalan söyleme gerekçelerini anlamamıza yardımcı olmaktadır. Filmdeki ilk yalanın, işsiz ve parasız kalan bir adam tarafından söylenmiş olması, insanın zor durumlarla karşılaştığında kendi menfaatini gözete-

rek yalan söyleme ihtimalinin yüksek olduğunu göstermektedir. Mark'ın bankada ve kumarhanede kişisel çıkar elde etmek amacıyla söylediği yalanlar, olumsuz yalan niteliğindedir. Kişinin kendi menfaatini gözeterek çıkar elde etmek amacıyla söylediği bu tür yalanlar, bencil olumsuz yalan kategorisine girmektedir. Mark'ın arkadaşlarına yalanın nasıl bir şey olduğunu göstermek amacıyla yoldan geçen bir kadını motele götürmek için söylediği yalan ise antisosyal yalan kategorisine girmektedir. İnsanları kandırarak zarar verme niyeti taşıyan bu tür yalanların zararına dikkat çekmek için, bu deneyim filmde Mark'ın hayatının en kötü tecrübesi olarak nitelendirilmiştir.

Gündelik hayatta insanlar ilişki kurdukları diğer insanları etkilemek, kendilerini beğendirmek, kendilerine güven ve destek sağlayarak sosyal amaçlarını gerçekleştirmek için yalana başvurmaktadır. İnsanların yalan söyleme gerekçeleri maddi kazanç sağlamaktan ziyade sevgi, saygı ve itibar kazanma gibi psikolojik ihtiyaçlarını karşılamakla ilişkilidir. İnsanlar en fazla duygu, düşünce ve tercihleriyle ilgili yalanlar söylemektedir. Yalan tanımlarına göre, doğru olmayan gerçek dışı ifade yalan sayılmaktadır. Bu durumda kişinin aklından geçen gerçek düşüncelerini değiştirerek söylemesi de yalan kapsamına girmektedir. O halde dünyada yalan söylemeyen insan yoktur. Tam bu noktada, yalanın türünü belirleyecek olan söyleyen kişinin niyetidir. Kişilerarası iletişimde olduğu gibi toplumsal iletişimde de yalanın hangi gerekçeyle söylendiği önemlidir.

Filmde, yalanın gündelik hayattaki olumlu işlevlerine geniş yer verilmektedir. Yalanın sanat alanına sağladığı katkı da olumlu işlevler arasında sayılmaktadır. Mark Bellison'ın bir film şirketinde senarist olması, olmayan şeyi olan gibi aktarma bilgi ve becerisinin sanat alanındaki önemine vurgu yapmaktadır. Nitekim Mark ilk yalanı söyledikten sonra yazdığı senaryo ile ödül almıştır. İlk çağ filozofları da masallar, şiirler ve sanat kapsamında üretilen yalanların toplumsal yaşamda ve eğitim alanında oldukça yararlı olduğunu söylemişlerdir. Platon'un soylu yalan olarak adlandırdığı yalan türünün toplumsal yaşamda önemli işlevleri vardır. Soylu yalanlar, inanç sistemlerinin yaratılmasını, inanç sistemleri de insanların toplumsal eşitsizliklere tahammül ve riayet etmesini kolaylaştırmaktadır. Soylu yalanın, toplumsal yaşamı, dini inanış ve uygulamaları nasıl inşa ettiğini etkileyici bir şekilde işleyen filmde, insanların Gökteki Adam'a ve öldükten sonraki yaşama inanma ihtiyacı, yaşam ve ölüm döngüsü içerisinde sıkışıp kalan insanın kendini iyi ve güvende hissetme ihtiyacıyla ilişkilendirilmiştir.

Filmler düşünmektedir anlayışına dayanarak, insanların hangi gerekçeyle yalan söylediğini Yalanın İcadı filmi üzerinden inceleyen bu çalışma, yalan olgusunun gündelik yaşamın her alanına nüfuz ettiğini göstermektedir. Soylu yalan ve prososyal yalan, toplumsal yaşamda ve kişile-

rarası iletişimde önemli işlevler üstlenmiştir. Özgeci prososyal yalanlar ise en çok sevgi temelli ilişkilerde kullanılmaktadır. Gündelik hayatta sağlıklı iletişim kurmanın ve sürdürmenin yolu, antisosyal yalanla prososyal yalan ayrımının farkında olmayı ve yeri geldiğinde prososyal yalana başvurabilmeyi gerektirmektedir. İnsanlar, ortak maksatlılık özellikleri sayesinde olumlu yalanların gündelik hayattaki yeri ve işlevleri konusunda uzlaşma sağlamış görünmektedir.

KAYNAKÇA

Aydın, M. Ş. (2020). Yalanın Renkleri: Yalanın Tanımlanması ve Türleri Üzerine Bir Değerlendirme. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi.* 69(13), 713-720.

Badiou, A. (2013). *Cinema.* Cambridge: Polity Press.

Bock, (1978). *Lying: Moral Choice in Public and Private Life.* New York: Pantheon Books

DePaulo, B. M. ve Kashy, D. A. (1998). Everyday lies in close and causal relationships. *Journal of Personality and Social Psychology,* 74(1), 63-79

DePaulo, B. M., Kashy, D. A., Kirkendol, S. E., Wyer, M. M. ve Epstein, J. A. (1996). Lying in Everyday Life. *Journal of Personality and Social Psychology,* 70(5), 979-995.

Diken, B. ve Laustsen, C. B. (2010). *Filmlerle Sosyoloji.* İstanbul: Metis Yayınları.

Ekman, P. (1985). Telling Lies: Clues to Deceit in the Marketplace, Politics and Marriage. New York: Norton.

Fallis, D. (2009). What is Lying? *The Journal of Philosophy.* 106(1), 29-56.

Goffman, E. (1967). *Interpersonal Ritual: Essays on Face-to-Face Behavior*. New York: Pantheon Books

Gürbüz, S. ve Şahin, F. (2018). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Gürler, G. (2020). Ofansif Mizah, Toplumsal Eşitsizlikler ve Politik Doğruculuk Stand-Up Komedileri Üzerine Eleştirel Bir Analiz. *Ankara Üniversitesi İlef Dergisi.* 7(1), 137-166.

Işık, A. (2018). Platon'un Devlet'inde/Politeia'sında Yalanın Ontolojik Yapısı. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi.* 1(23), 1-16.

Keyes, R. (2017). *Hakikat Sonrası Çağ Günümüz Dünyasında Yalancılık ve Aldatma.* İzmir: Delidolu

Kulak. Ö. (2017). Platon'dan Strauss'a: Düzenin Kurulmasında ve Korunmasında Soylu Yalanın Rolü. *ViraVerita E-Dergi.* Sayı 5, 35-48.

Lee, K. ve Ross, H. (1997). The Concept of Lying in Adolescents and Young Adults: Testing Sweester's Folkloristic Model. *Merrill-Palmer Quarterly,* 43, 255-270.

Lerner, H. (1997). *Kandırma Dansı.* İstanbul: Varlık Yayınları.

Marshall, C. ve Rossman, G. B. (1999). *Designing Qualitative Research.* Thousand Oaks, CA: Sage.

Mayer, C. (2008). *Yalana Övgü.* Ankara: Phonenix Yayınevi.

Öztürk, Serdar. (2016). SineFilozofi'nin Günümüz Dünyasında Düşünceye Katkıları Üzerine" *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi.* Sayı. 42, 140-156.

Platon. (2005). *Devlet.* İstanbul: Bordo-Siyah Yayınları.

Simmel, G. (2016). *Gizliliğin ve Gizli Toplumların Sosyolojisi.* İstanbul: Pinhan Yayın.

Strauss, L. (1996). The Origins of Political Science and The Problem of Socrates, *Six Public Lectures* (Ed. D. Bolotin, C. Bruell, T. L. Pangle). Chicago: University of Chicago.

Tomasello, M. (2017). *İnsan İletişiminin Kökenleri.* İstanbul: Metis Yayınları.

Üretmen, S. (2008). Cinsiyet, Yalan Söyleme ve Çıkar Elde Etmenin Yalana İlişkin Yüklemelere Etkisi. *Doktora Tezi.* T.C. Ankara Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Psikoloji Anabilim Dalı.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2018). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Bölüm 92

6769 SAYILI SINAİ MÜLKİYET KANUNU KAPSAMINDA TASARIM KAVRAMI, TASARIMIN KORUMA KAPSAM VE ŞARTLARI

Dilek İMİRLİOĞLU[1]

1 Dr, Avukat, Patent ve Marka Vekili, e-posta: imirlioglu@alpimpatent.com

1. Giriş

Tasarımın önemi, özellikle ürün çeşitliliğinin ve rekabetin yüksek olduğu piyasalarda belirginleşmektedir. Tüketicilerin ihtiyaçlarını karşılarken, aynı işlevi gören ürünler arasında tercih yapacakları zaman, kendilerine görünüm olarak hitap edeni seçme eğilimi olduğu yadsınamaz. Bu nedenle, üreticiler de teknolojik yenilemelerle birlikte tasarımlarını geliştirmeye ihtiyaç duymaktadırlar.

Tasarım korumasındaki amaç, yeni tasarımların ortaya çıkması, bu tasarımların ürünlere uygulanmasıyla birlikte sanayinin gelişmesi ve tasarımcının belirli bir süre tekel hakkına sahip olması nedeniyle tasarımın ekonomik değerinden yararlanmasını sağlamaktır (Semiz ve Kılıç, 2017: 66).

Bu çalışmada; 6769 sayılı Sınai Mülkiyet Kanunu kapsamında, tasarımların aslında ürün üzerinde neyi koruduğu, bu korumayı hangi şartla altında sağladığı ve koruma altına alınan bir tasarımın, sahibine ne tür haklar verdiği aktarılacaktır. Bununla birlikte, yeni düzenlemeyle getirilen bir koruma türü olarak tescilsiz tasarım kavramı üzerinde de durulacaktır.

2. Tasarım Hakkıyla İlgili Temel Kavramlar

Tasarım, en genel tanımıyla "*zihinde canlandırılan biçim, tasavvur*" ya da "*bir araştırma sürecinin çeşitli dönemlerinde izlenecek yol ve işlemleri tasarlayan çerçeve, dizayn*" olarak karşımıza çıkmaktadır (Bozbel, 2015: 601; Suluk, 2003: 41; Püsküllüoğlu, 2002: 1460) . Diğer bir ifadeyle, tasarım; bir şeyi biçimlendirme, bir düzenleme yapmak üzere zihinde canlandırma ve biçim vermek anlamlarına gelmektedir.

Zihinde canlandırılan fikirlerin somutlaştırılması değişik şekillerde olabilir. Ancak tasarım hukuku, tasarımların yaratılış süreciyle değil, bu süreç sonucunda ortaya çıkan somut fikirlerin yani ürünlerin "*dış görünümünü*" korumayla ilgilidir (Tekinalp, 2012: 670).

Tasarımın herhangi bir kaliteye ya da işlevselliğe sahip olmasına gerek yoktur (Güneş 2016:72). Ürünün teknik fonksiyonları, üretim yöntemi gibi özellikler ise, koşulları mevcutsa faydalı model veya patent kapsamında korunur. Kümülatif koruma ilkesi gereğince, bir ürün hem tasarım hem de patent/faydalı model koruma koşullarını yerine getiriyorsa, her iki korumadan da yararlanılabilir. Örneğin, bir sandalyenin tasarımı aynı zamanda bel ağrılarına iyi gelecek şekilde yapılmışsa, sadece dış görünümüyle değil, getirdiği fonksiyonellik bakımından da korunabilir. Bir diğer örnek de, ortopedik bir ayakkabının tasarımının korunabilmesi olarak verilebilir (Çelik 2009: 22). Ayrıca SMK m. 58/3'e göre, bir

ürünün tasarım ile korunması, eser olarak aranan şartları taşıması hâlinde Fikir ve Sanat Eserleri Kanununda korumasına da hâlel getirmez. Diğer bir deyişle, hak sahibi hem tasarım hem de telif hakları ile korumadan yararlanabilir.

Sınai Mülkiyet Kanunu'na göre "***tasarım***; *ürünün tümü veya bir parçasının ya da üzerindeki süslemenin çizgi, şekil, biçim, renk, malzeme veya yüzey dokusu gibi özelliklerinden kaynaklanan görünümüdür*"[2] (SMK m. 55/1).

Bu tanımda bahsi geçen ***ürün***, "*bilgisayar programları hariç olmak üzere, endüstriyel yolla veya elle üretilen herhangi bir nesnenin yanı sıra birleşik bir ürün veya bu ürünü oluşturan parçaları, ambalaj gibi nesneleri, birden çok nesnenin bir arada algılanan sunumlarını, grafik sembolleri ve tipografik karakterleri*"ni ifade etmektedir (SMK m. 55/2).

Bilgisayar programlarının ürün olarak değerlendirilmemesinin nedeni, eser niteliği taşıması sebebiyle 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu kapsamında korunuyor olmasıdır. Ancak bilgisayar yazılımlarının çalışmasını sağlayan bilgisayar arayüzlerinde yer alan resim, sembol ya da grafikler ürün olarak kabul edilebilir ve tasarım olarak korunabilir(Suluk ve Orhan 2008: 30).

Tasarımın kanundaki tanımında "*ürünün tümü veya bir parçası*" denilmek suretiyle, korunan ürünün, tasarımın bir parçası olması ya da tamamını içermesi mümkündür. Örneğin, bir masanın tasarımı bütün olarak korunabileceği gibi, koruma şartları mevcutsa masanın sadece ayak kısımlarının koruma altına alınması sağlanabilir. Şayet ürünün bir parçası koruma altına alınıyorsa, buna "*parça tasarım*" adı verilmektedir.

Ancak bir parçanın belirli bir şekilde tasarlanması mecburi ise, bu parçanın tasarım tescili ile korunması söz konusu olmayacaktır. Zira, bu tür tasarımların tek bir kişinin tekeline verilerek, kamunun yararının hiçe sayılması tasarım hukukuyla bağdaşmaz (Yasaman, 2006: 53)

Birleşik ürün ise, "*sökülüp takılma yoluyla değiştirilebilen veya yenilenebilen parçalardan oluşan üründür*". Bu tanımdan yola çıkarak, bileşik ürünün dört unsurunu şu şekilde sırlayabiliriz:

1- Bir ürün olacak,

2- Bu ürün birden fazla parçadan oluşacak,

3- Bu parçalar sökülebilir veya birleştirilebilir olacak,

4- Parçalar arasında kalıcı bir bağlantı bulunacak.

2 Sınai Mülkiyet Kanunu'nun üçüncü kitabında düzenlenen tasarım konusu 10.01.2017 tarihinde 6769 sayılı SMK yürürlüğe girmeden önce 554 Sayılı KHK kapsamında "Endüstriyel Tasarım" adı altında korunmaktaydı.

Örneğin; bulaşık makinası, buzdolabı, otomobil birer bileşik üründür.

SMK m. 56/ 2, m.58/4-c ve m. 59/ 4'de birleşik ürünlere ilişkin özel koruma şartları ve sınırlamalar yer almaktadır.

SMK m.55/2'deki ürün tanımı, birleşik bir ürünü veya bu ürünü oluşturan parçaları da kapsamaktadır. Bu doğrultuda bileşik parçaları oluşturan yedek parçaların da ürün olarak değerlendirilmesi ve birleşik ürünün korunabilmesine ilişkin şartları incelerken, yedek parça tanımının yapılması da uygun olacaktır.

Yedek parça; "*birleşik ürünün yıpranması, aşınması ve benzeri sebeplerle parça değişimine gereksinim duyulmasıyla asıl parçayı karşılayan ve çıkarılıp takılabilen parçadır"*. Yedek parçaları kendi içinde gruplandırarak tasarım tescilinden yararlanıp yaralanmayacağını açıklayabilmek daha uygun olacaktır.

i. Yedek Parçanın Fonksiyonel Açıdan Bağımsız Olması

Bu parçalar ayrı bir ürün olarak değerlendirildiğinden, bileşik ürünün görünümüne bağlı olmadığı ve fonksiyonel açıdan bağımsız olduklarında, korunma şartları olan yenilik ve ayırt edicilik vasfını taşıyorlarsa, 25 yıla kadar uzanan tasarım tescili korumasından ya da 3 yıl süren tescilsiz tasarım korumasından faydalanabilirler. Bir otomobil kapısının korunması bu durumda örnek olarak verilebilir.

ii. Birleşik Ürünün Görünümüne Bağlı Olan Yedek Parça Tasarımları

Bu tür parçalar "*must match*" olarak ifade edilmektedirler. Tasarımların birleşik bir ürünün estetik görüntüsüyle uyum içinde olması ve belirli şekilde olması zorunlu olduğundan, SMK m. 59/4'e göre bu tarz parçaların piyasaya ilk sürüldükleri tarihten itibaren üç yıl süreyle korunması öngörülmüştür.

Ancak SMK md. 59/5'te yer alan "*Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığınca yayımlanan eşdeğer parçaların dördüncü fıkra kapsamında ve tasarımın piyasaya ilk sürüldüğü tarihten itibaren üç yıl içinde kullanımı tasarım hakkının ihlali sayılmaz*" hükmü doğrultusunda bakanlığın yayınladığı listede yer alan must-match tasarımlar, üç yıllık süre içinde dahi korumadan yararlanamaz. Bu sayede otomotiv piyasasında yerli parça üretiminin sağlanması; çamurluk, far, kapı vb. sıklıkla değişebilen parçalarının, yan sanayi firmalarınca tasarım hakkına engel olmadan üretilebilmesi amaçlanmıştır (Suluk, Karasu ve Nal, 2019: 315).

iii. Belirli Bir Biçimde Yapılması Zorunlu Olan Yedek Parça Tasarımları

Bu tür parçalar ise must-fit parçalar olarak adlandırılmaktadırlar ve teknik fonksiyon gereğince belirli bir şekilde tasarlanması zorunlu olduklarından SMK m. 58/4-c hükmü gereğince koruma kapsamı dışında tutulmaktadırlar. Bu hükmün amacı, mecburi tasarımların tek bir kişinin tekeline verilmesine engel olmaktır (Bozbel 2015: 614; Suluk ve Orhan 2008: 185). Bir otomobilin egzoz borusu bu konuda örnek verilebilir. Zira bir otomobilin egzozu otomobile monte edebilmek için belirli bir formda üretilmesi zorunludur (Tekinalp 2012: 682; Şehirali: 2014: 284; Suluk 2001:198)**.**

iv. Görünmeyen Parça Tasarımları

SMK m. 56/2'ye göre görünmeyen parçaların tasarımları koruma kapsamı dışındadır. Tasarım ürünün görünümünü esas aldığı için kullanım sırasında görünmeyen tasarımlar korunmamaktadır (Güneş 2020: 229). Tasarımın hitap ettiği alıcı kesiminin tasarımı görüp görmemesi önemlidir (Camcı 2000: 84) . Örneğin, bir cep telefonun içindeki sisteme ait görünmeyen kısımdaki parçalar koruma kapsamı dışındadır.

Tasarım; 6769 sayılı SMK m. 55/4 hükmü uyarınca; tescilli ve tescilsiz tasarım olarak korunabilmektedir. Bu bağlamda tasarımların hem tescille, hem de tescilsiz şekilde korunabilmesi ilk kez SMK ile birlikte ülkemizde mümkün hâle gelmiştir.

Tasarım koruması, belirli bir süre tasarım sahibine mutlak ve inhisari haklar tanıyarak, yeni tasarımların geliştirilmesi için teşvik eder. Tasarım sahibinin tasarımına dair ihlâllerin önüne geçebilmesi için tek yol bu hukuki korumadır.

2. Koruma Şartları

Bir tasarımın korunabilmesi için iki şarta ihtiyaç vardır. Bunlar; tasarımın yeni olması ve ayırt ediciliğe sahip olmasıdır (SMK m. 56). Tasarımın kalitesi, işlevselliği, tüketici üzerindeki etkisi tasarımın korunması için gerekli değildir (Suluk ve Orhan 2008: 122; Tekinalp 2012: 674)

2.1. Tasarımın Yeni Olması

Tescilli tasarım için, bir tasarımın aynısı; rüçhan veya başvuru tarihinden önce, *tescilsiz tasarım* için tasarımın kamuya ilk sunulduğu tarihten önce, dünyanın herhangi bir yerinde kamuya sunulmamış ise o tasarım yeni kabul edilir.

Yenilik, uzman çevreler tarafından bilinmeme olarak kabul edilebilir (Arkın 1994 :82).Tasarımlar sadece küçük ayrıntılarda farklılık gösteriyorsa aynı kabul edilir (SMK m. 56/4). Bu durumda var olan ürünün benzeri olmakla beraber, bilinenle kıyaslandığında farklılıklar içeren tasarım yeni sayılacaktır (Suluk 2003: 229; Arkın 1994: 82).

Diğer bir ifadeyle, bir tasarımın tescili için aynısının dünyada daha önce yapılmamış, yapılmışsa dahi kamuya hiç sunulmamış, aleniyet kazanmamış olması gereklidir. Dolayısıyla yenilik dünya çapında aranmaktadır.

Örneğin, Yargıtay Çin'de kamuya sunulan tasarımın yeniliğini kaybettiğini ve bu nedenle Türkiye'de tescilinin olamayacağına hükmetmiştir (Yargıtay 11. H.D., T. 19.10.2015, E. 2015/3727, K. 2015/10669).

Bu kriter bakımından 554 sayılı KHK ile 6769 sayılı SMK arasında bir farklılık bulunmamaktadır. Ancak yenilik konusunda SMK'nın getirdiği yeni bir düzenleme, yenilik kriteri bakımından yapılacak incelemenin resen Türk Patent ve Marka Kurumu tarafından gerçekleştirilmesidir (SMK m.64/6).

Tescilsiz tasarımlar için aranan şart olan kamuya sunmuş olmadır. Tasarımın korunması için, tasarlanması ya da üretilmesi önemli değildir (Sarı 2019: 778). Kamuya sunmak; kullanma, tarif, sergileme, satış gibi yollarla piyasaya sürme, yayım, tanıtım vb. faaliyetleri kapsamaktadır. Bu nedenle bir tasarımın, çevredeki arkadaşlarından birkaçına yapılan sunumu sergileme olarak kabul görmeyecektir. Ayrıca tasarımın üçüncü bir kişiye gizlilik şartıyla açıklanması da kamuya sunma sayılmaz (SMK m. 57/1).

Ancak koruma talep edilen bir tasarım;

i) rüçhan talebi varsa rüçhan tarihinden veya başvuru tarihinden önceki on iki ay içinde tasarımcı veya halefi ya da bu kişilerin izni ile üçüncü bir kişi tarafından kamuya sunulursa (hoşgörü süresi-grace period),

ii) tasarımcı ya da halefleri ile olan ilişkinin kötüye kullanımı sonucu kamuya sunulursa,

bu açıklama tasarımın yeniliğini ve ayırt edici niteliğini etkilemeyecektir (SMK m. 57/2).

Yenilik konusunda SMK'nın getirdiği bir düzenleme de, yenilik incelemesinin Türk Patent ve Marka Kurumu tarafından resen yapılmasıdır

(SMK m. 64/6). Zira 554 sayılı KHK döneminde sadece şekli inceleme yapılmak ve ancak üçüncü kişilerin itirazı üzerine esaslı incelemeye girmekteydi.

2.2. Tasarımın Ayırt Ediciliğe Sahip Olması

Bir ürünün tasarım korumasından faydalanabilmesi için, yeni olma şartının dışında ayırt ediciliğe de sahip olması gerekmektedir.

Bir tasarımın **bilgilenmiş kullanıcı** üzerinde bıraktığı genel izlenim; ***tescilli tasarım için*** başvuru veya rüçhan tarihinden önce, ***tescilsiz tasarım için*** tasarımın kamuya ilk sunulduğu tarihten önce, kamuya sunulmuş herhangi bir tasarımın aynı kullanıcı üzerinde yarattığı genel izlenimden farklı ise, bu tasarımın ayırt edici niteliğe sahip olduğu kabul edilir.

SMK'da bilgilenmiş kullanıcı kavramı tanımlanmamıştır. Doktrin ve mahkeme kararları doğrultusunda, tasarımcı ya da uzman seviyesinde olmayan ancak alandaki çeşitli tasarımları tanıyan, tasarım özellikleri hakkında belirli düzeyde bilgi sahibi olan ve bu ürünleri kişisel ya da mesleki ilgisi nedeniyle dikkatle kullanan kişidir. Daha önce o ürünü belli bir süre kullanan, deneyimli kişidir. Ayrıca bir ürünü çeşitli özelliklerini dikkate almadan yüzeysel olarak algılayan ortalama bilgi sahibi ve dikkatsiz kullanıcıyı ifade etmediği gibi, patent hukukunda her ayrıntıyı tespit eden uzman kişi ya da marka hukukundaki ürünü genel olarak anlayan ortalama tüketiciden ayrılır (Bozbel: 613; Suluk, Bilgilenmiş Kullanıcı, 2003: 390; Şehirali 2012: 15; Tekinalp 2012: 678)

Bu bağlamda, ayırt edicilik tespiti için başka bir tasarıma daha ihtiyaç vardır. Zira, tasarımlar karşılaştırılmalı ve birbirlerinden farklı olup olmadıklarına bakılmalıdır. Şayet farklılıklar varsa, ayırt ediciliğe sahip olduğu anlamına gelecektir.

Bununla birlikte, tasarım şayet kendinden önceki birkaç farklı tasarımın ayrı ayrı özelliklerini kendinde barındırmasına rağmen, bu tasarımın genel izlenimi diğer tasarımların oluşturduğu genel izlenimden belirgin şekilde farklı ise ayırt edici niteliğe sahip olduğu kabul edilecektir (Suluk ve Orhan 2008: 139 vd; Şehirali Çelik, 2012: s. 13).

Bir tasarımın ayırt edici nitelikleri, o tasarıma has yani sadece o tasarıma ait özelliklerdir. Ayırt edici nitelik, tasarımı benzerlerinden ayırt etmeye yarayan unsurdur.

Bu doğrultuda, tasarımlar ayırt edicilik açısından değerlendirilirken bazı kıstaslara göre incelenir.

- **Genel izlenimde farklılık**: 554 sayılı KHK'da bu kriter genel izlenimde belirgin bir farklılık olarak yer almaktayken, SMK ile yapılan değişiklikle "belirgin" ibaresi kaldırılmış, sadece farklılık

olarak değiştirilmiştir. Bu doğrultuda, bilgilenmiş kullanıcıda tasarımlar açısından ilk bakışta edinilen genel izlenimde bir farklılık yok ise, tasarımların ayırt edici niteliğinin olmadığına karar verilebilir.

- **Bilgilenmiş kullanıcı gözü:** Bilgilenmiş kullanıcı, tasarımı kullanmasıyla bilgi edinmiş, tasarımı bilen, tecrübe sahibi olan kişi anlamına gelmektedir (Tekinalp, 2012: 677). Genel izlenim bakımından bir farklılık bulunup bulunmadığının tespiti bilgilenilmiş kullanıcı gözüyle yapılmalıdır. Bu bakımdan bir yedek parça için bilgilenilmiş kullanıcı tamirci, bir temizlik ürünü bakımından o ürünü kullanan ev hanımı olabilir (Suluk, Karasu ve Nal 2019: 317) ya da bilgilenmiş kullanıcı akıllı telefonu yapan mühendis değil, onu kullanan ve özelliklerini diğer akıllı telefonlarla kıyaslayabilecek bilgiye sahip tüketicidir.

- **Farklılıklardan çok ortak özelliklere ağırlık verilmesi:** Burada elbette farklılıkların göz önünde tutulması hususunda bir yasaklama amaçlanmamakla birlikte, ortak özelliklerden yola çıkılmasının ayırt ediciliğin tespiti bakımından yol gösterici olmasına çalışılmıştır.

- **Tasarımcının tasarımını geliştirmede seçenek özgürlüğü:** Bir tasarımcının ne kadar çok seçenek özgürlüğü var ise, koruma kapsamı o derecede geniş olacaktır. Bir tasarım diğer tasarımcılara seçenek bırakıyorsa, işlevsel olsa dahi korumadan yararlanabilecektir. Bu durum objektif olarak değerlendirilmelidir. Örneğin; bir flütün tasarımı istenen tınıyı çıkarmak için teknik özellikler ile yapılmaktadır ve tasarımcısını farklı bir flüt tasarımı yapmakta kısıtlayacaktır. Burada bilgilenmiş kullanıcı iki farklı flüt tasarımında önemli farklılıklar aramadan, birini diğerinden ayırt edici bir süslemeyi bile yeterli sayabilecektir.

Teknik özelliğinin gerçekleştirilebilmesi için ancak belli bir şekilde tasarlanması zorunlu olan tasarımların, herkes tarafından aynı şekilde tasarlanması gerektiğinden, bu şekilde yapılan tasarımlar için yaratıcılık söz konusu olmayacak ve korunmayacaktır. Bunun başlıca nedeni, bir tasarımın kendisinden sonra gelecek olan tasarımlara alternatif vermemesi halinde, rekabetin yok olması ve tekelleşme yaratacak olmasıdır (Suluk, 2003: 82).

Örneğin; bir uçak kanadının tasarımı teknik özellikleri ile sınırlanmıştır ve tasarımcısını farklı bir uçak kanadı yapmakta zorlayacaktır. Bu nedenle bu tasarımların korunarak tek bir kişiye inhisari hak sağlanması uygun olmayacağından, tasarımla korunması mümkün değildir. Ancak bilgilenmiş kullanıcı, uçağın kanadına tek başına olmasa da genel tasarımına bakarak yaratıcılığın kısıtlanmadığı özelliklere daha fazla dikkat ederek tasarımın ayırt ediciliğe sahip, geçerli bir tasarım olduğuna karar verebilir.

Bununla birlikte, tescilsiz tasarımlar için kopyalamanın tespitinde de seçenek özgürlüğü önemlidir. Yargıtay bir kararında; bir ütünün sapının yerinin, oranının, genel formunun ya da tabanın dörtgen vs. gibi değiştirilemeyeceğini, bu nedenle tüm ütülerin aynı oranlara ve ilk anda benzer olduklarını düşündüren formlarda olduğu fikrini yansıtacağını ifade etmiştir. Bu nedenle, seçenek özgürlüğü olmayan durumlarda kopyalamadan bahsedilememektedir (Yargıtay 11.HD, T. 27.1.1989, E. 1988/10003, K. 1989/326).

- **Tasarımın uygulandığı ürün ya da alan:** Bir tasarımın hangi ürüne uygulandığı tasarım koruması bakımından önemli olmasa da, somut olaya göre bazen önem gösterebilir. Örneğin, bir tasarımın tişört üzerinde veya bir tabak üzerinde olması farklı bir tasarım olarak görülemeyecekken, bir otomobil tasarımının masa ve sandalye takımı olarak uygulanması yeni bir tasarım olarak nitelendirilebilir. Bu durum aynı zamanda iki boyutlu ve üç boyutlu tasarımların değerlendiriliş farkını da ortaya koymaktadır.

Bununla birlikte belirtmek gerekir ki, tasarımda kullanılan malzeme ve renkler ayırt edicilik sağlayabilse de, tek başına bir malzeme veya rengin korunması mümkün olmayacaktır. Dolayısıyla tasarımcı istediği rengi seçmekte serbesttir ancak bir başka tasarımla aynı ya da benzer olup sadece renk ya da malzemeyi farklılaştırması ona yenilik ve ayırt edicilik sağlamayacaktır.

Birleşik bir ürün tasarımının korunabilmesi için ise (SMK m. 57/2),

– Parça birleşik ürüne takıldığında, görünür durumda olmalıdır ancak görünürlük normal kullanım kavramıyla açıklanmaktadır. Normal kullanım SMK m. 57/3'e göre bakım, servis veya onarım işleri hariç olarak, son kullanıcı tarafından kullanılmayı ifade etmektedir.

– Parçanın görünür durumda olan özelliklerinin, yenilik ve ayırt edici nitelik şartlarını bulundurması gerekmektedir. Birleşik ürün normal kullanımında görünür durumda olmadığında, yeni ve ayırt edici olsa dahi tasarım tescili ile korunamayacaktır.

Birleşik ürün parçalarının görünürlüğü son kullanıcının algısına göre tespit edilecektir. Örneğin, bir arabanın tamiri sırasında görülebilen parçaları normal kullanım sırasında görülemediğinden tasarım korumasından faydalanamaz. Ancak bileşik ürüne ait parçanın normal kullanım sırasında her an görülmesi gerekli değildir. Ürünün parçasının belli bir konuma getirilmesi veya belli aralıklarla görülebilir olması durumunda da görülebilir kabul edilir. Örneğin, guguklu saatin içindeki kuşun her zaman değil sadece saat başlarında görünür olması gibi (Polater 2019: 116 naklen).

3. Tasarım Hakkının Koruma Süresi

Tasarımın korunma süresi tescilli ve tescilsiz tasarımlar olmak üzere farklılık içermektedir. SMK m. 69/1'e göre, tescilli tasarımlar başvuru tarihinden itibaren beş yılda bir yenilenerek en fazla 25 yıllık bir koruma sağlamaktadır.

Tescilsiz tasarımların koruma süresi ise daha azdır. SMK m. 69/2'ye göre *"tescilsiz tasarımların koruma süresi, koruma talep edilen tasarımın kamuya ilk sunulduğu tarihten itibaren üç yıldır".*

4. Tasarım Hakkının Kapsamı ve Sınırları

4.1. Tasarımdan Doğan Haklar

Tasarımdan doğan haklar münhasıran tasarım sahibine aittir. SMK m. 70/1'e göre "*Tasarım hakkı, tasarımcıya veya onun haleflerine ait olup devri mümkündür. Tasarım başvurusu veya tasarım birden çok kişiye aitse hak üzerindeki ortaklık taraflar arasındaki anlaşmaya göre, böyle bir anlaşma yoksa paylı mülkiyete ilişkin hükümlere göre belirlenir. Her hak sahibi diğerlerinden bağımsız olarak aşağıdaki işlemleri kendi adına yapabilir:*

a) Kendisine düşen pay üzerinde serbestçe tasarrufta bulunur.

b) Diğer hak sahiplerine bildirimde bulunarak tasarımı kullanabilir.

c) Tasarımdan doğan hakların herhangi bir şekilde tecavüze uğraması hâlinde üçüncü kişilere karşı dava açabilir".

Tasarım hakkı hukuki işlemlere konu olabilmesini sağlar, ülkeseldir ve süreyle sınırlıdır (Yurduseven, 2017: 676).

SMK m. 59/1'e göre "*üçüncü kişiler, tasarım sahibinin izni olmadan koruma kapsamındaki tasarım veya tasarımın uygulandığı ürünü üretemez, piyasaya sunamaz, satamaz, ithal edemez, ticari amaçlı kullanamaz veya bu amaçlarla elde bulunduramaz ya da bu tasarım veya tasarımın uygulandığı ürünle ilgili sözleşme yapmak için öneride bulunamaz".*

SMK m. 59/2'ye göre ise **"***tescilsiz tasarım, sahibine birinci fıkrada belirtilen fiilleri engelleme hakkını sadece korunan tasarımın aynısının veya genel izlenim itibarıyla ayırt edilemeyecek kadar benzerinin kopyalanarak alınması hâlinde verir. Korunan tasarımın kendi tasarımından önce kamuya sunulduğunu makul yollarla bilmesi mümkün olmayan bir tasarımcı tarafından bağımsız olarak yapılan tasarımın koruma kapsamındaki tasarımdan kopyalanmış olduğu kabul edilmez*".

Tasarım korumanın kapsamı SMK 58. maddesinde izah edilmiştir. Buna göre;

"Tasarım sahibi, kendi tasarımına kıyasla ayırt edici niteliğe sahip olmayan tasarımlara karşı bu Kanundan doğan haklarını kullanabilir. Koruma kapsamının değerlendirilmesinde, tasarımcının tasarımı geliştirmede sahip olduğu seçenek özgürlüğünün derecesi dikkate alınır. Bu Kanun kapsamında sağlanan tasarım koruması, 5/12/1951 tarihli ve 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanununda aranan şartları taşıması hâlinde söz konusu Kanunla öngörülen korumaya halel getirmez. Aşağıda belirtilen hâller koruma kapsamı dışındadır:

a) Kamu düzenine veya genel ahlaka aykırı tasarımlar.

b) Ürünün teknik fonksiyonunun zorunlu kıldığı görünüm özellikleri.

c) Tasarımın kullanıldığı veya uygulandığı ürünün, başka bir ürüne mekanik olarak monte edilmesi veya bağlanması için belirli biçim ve boyutlarda üretilmesi zorunlu ürünlerin görünüm özellikleri.

ç) Paris Sözleşmesinin 2'nci mükerrer 6'ncı maddesi kapsamında yer alan hükümranlık alametleri ile bu kapsam dışında kalan ancak kamuyu ilgilendiren, dinî, tarihî ve kültürel değerler bakımından halka mal olmuş ve ilgili mercilerin tescil izni vermediği işaretlerin, armaların, nişanların veya adlandırmaların uygunsuz kullanımını içeren tasarımlar. 56'ncı maddedeki şartları karşılamak kaydıyla farklı veya eş birimlerden oluşan modüler bir sistemde bu birimlerin birbirleriyle sonlu veya sonsuz olarak çeşitli biçimlerde bağlantı kurmasını sağlayan tasarımlar korumadan yararlanır."

Bu hükme göre, aşağıda sayılan hâller tasarım koruma kapsamının dışında kalmaktadır. Bunlar:

a) Kamu düzenine veya genel ahlaka aykırı tasarımlar: Bilindiği gibi, kamu düzeni ve genel ahlak kavramı toplumdan topluma ve zamana göre değişiklik gösteren bir kavramdır. Bu nedenle, somut olayın özelliğine göre değerlendirme yapmak gerekmektedir. Yargıtay, suç teşkil edicilik, demokratik düzene ve insan haklarına aykırılığın kamu düzenine aykırı olduğunu belirtmektedir. Toplumsal gelenek göreneklere aykırılık da, ırkçılığa, cinsel ayrımcılığa neden olacak tasarımlar da, genel ahlaka aykırı kabul edilmektedir (Suluk 2003: 328; Gezer 268).

b) Ürünün teknik fonksiyonunun zorunlu kıldığı görünüm özellikleri: Daha önce de ifade edildiği gibi teknik fonksiyonlarına bağımlı bulunan görünüm özelliğine sahip bir tasarım korumadan yararlanamaz. Burada önemli olan, bir tasarım fonksiyonel olsa dahi diğer tasarımcılara seçenek bırakıp bırakmadığıdır. Eğer seçenek bırakıyorsa, korumadan yararlanabilecektir. Ancak diğer tasarımcılara seçenek hakkı tanımayan tasarımlar koruma görmeyecektir (Suluk 2003: 328, Tekinalp 2012: 623, Cavit 2018: 261).

c) Başka bir ürüne monte edilebilmek için belli bir şekilde olma zorunluluğu: Aslında bu hükümde ifade edilmek istenen, yedek parçanın korunmasına ilişkindir. Yedek parça, "*birleşik bir ürünün yıpranma, aşınma ya da çarpma gibi nedenlerle parça değişikliğine ihtiyaç duyması halinde orijinal parçanın yerine geçecek olan, sökülüp takılabilir parçalardır*" (Suluk 2003: 328).

Yedek parçalar çeşitli şekilde sınıflandırılabilir ancak konumuz açısından önem arz eden iki türü vardır. Bunlardan birincisi, işlevsel zorunluluk arz eden (must fit) parça tasarımları, diğeri ise görsel zorunluluk arz eden (must match) parça tasarımlarıdır.

Bunların yanında, yeni ve ayırt edici olmak şartıyla "*farklı veya eş birimlerden oluşan modüler bir sistemde bu birimlerin birbirleriyle sonlu veya sonsuz olarak çeşitli biçimlerde bağlantı kurmasını sağlayan tasarımlar korumadan yararlanır*" (SMK m. 58/5). SMK modüler sistemlerin özgün olması nedeniyle, tasarımcılara seçenek özgürlüğü sunulması şartına istisna getirmiştir. Modüler sistem aynı yahut değişik ebatlardaki birimlerin bir araya gelmesiyle oluşan sistemdir. Modüler sisteme örnek olarak açık ofislerde masaları birbirinden ayırabilen paravanlar, raf sistemleri verilebilir (Suluk, Karasu ve Nal 2019: 321).

ç) Paris Sözleşmesinin 2 nci mükerrer 6 ncı maddesindeki unsurları içeren tasarımlar: Hükümranlık alametleri ile bu kapsam dışında kalan ancak kamuyu ilgilendiren, dinî, tarihî ve kültürel değerler bakımından halka mal olmuş ve ilgili mercilerin tescil izni vermediği işaretlerin, armaların, nişanların veya adlandırmaların uygunsuz kullanımını içeren tasarımlar korumadan yararlanamaz.

Üçüncü kişiler, tasarım sahibinin izni olmadan koruma kapsamındaki tasarım veya tasarımın uygulandığı ürünü üretemez, piyasaya sunamaz, satamaz, ithal edemez, ticari amaçlı kullanamaz veya bu amaçlarla elde bulunduramaz ya da bu tasarım veya tasarımın uygulandığı ürünle ilgili sözleşme yapmak için öneride bulunamaz (SMK m. 59/1).

Tescilsiz tasarım sahibinin yukarıda belirtilen fiilleri engelleme hakkı, sadece korunan *tasarımın aynısının* veya genel izlenim itibarıyla *ayırt edilemeyecek kadar benzerinin* kopyalanarak alınması hâlinde bulunmaktadır. SMK'dan önceki 554 sayılı KHK döneminde, tescilsiz tasarımların haksız rekabet hükümleri çerçevesinde korunması mümkündü (Nomer 2016: 173; Bozbel 2015: 625).

Ayrıca tescilsiz tasarımların SMK m.57/f.2'deki on iki aylık süreden (hoşgörü süresi/grace period) istifade etmesi de söz konusu değildir. Ununla birlikte, her ne kadar tescil işlemleri ve prosedürle anlamda tescilsiz koruma bir avantaj sağlasa da, rüçhan hakkı ve

tescilsiz tasarımlara ilişkin tarihlerin sicilden yararlanması mümkün olmadığında, ispat konusunda problemler oluşabilmektedir.

4.2. Tasarımcı Olarak Belirtilme Hakkı (SMK m. 61)

Tasarımcı, korumaya konu olan tasarımı tasarlayan kişidir. Tasarımcı veya tasarımcıların kimlik ve iletişim bilgileri sicilde, rüçhan belgelerinde ve bülten yayımında yer alır. Tasarımcının isminin belirtilmesi, tasarımcıya tanınan tek manevi haktır.

Tasarım birden fazla tasarımcı tarafından meydana getirilmiş ise, hangi tasarımların kime ait olduğu başvuruda belirtilir. Tasarımcı, isminin başvuruda belirtilmemesi hâlinde, tasarımcı olarak belirtilmesini isteme hakkına sahiptir. Bununla birlikte tasarımcı, isminin açıklanmasını istemeyebilir. Birden çok tasarımcı olduğu durumda isminin açıklanmamasını talep eden tasarımcıların adları gizli tutulur.

Başvuru sahibinin tasarımcı olmaması hâlinde, başvuru sahibinin tasarımcı veya tasarımcılardan tasarım başvurusu yapma hakkını hangi şekilde elde ettiği de başvuruda belirtilir.

4.3. Önceki Kullanımdan Doğan Hak (SMK m. 60)

Başvuru tarihinden önce olması kaydıyla, tescilli tasarımın koruma kapsamına giren ve tescilli tasarımdan bağımsız olarak yapılan tasarımı iyiniyetli olarak kullanma hakkı verilebilir. Ancak bunun şartları vardır: Ticari amaçla ülke içinde kullanmakta olan veya kullanım için ciddi ve gerçek tedbirler almış kişiler olmalı, önceki kullanım söz konusu olmalı ve bu kullanım işletmenin makul ihtiyaçlarını giderecek ölçüde olmalıdır. Bu şartların hepsi söz konusuysa tasarımın kullanılması mümkün olur.

4.4. Çalışanların Tasarımlarında Hak Sahipliği (SMK m. 73-74)

Aralarındaki özel sözleşmeden veya işin mahiyetinden aksi anlaşılmadıkça, çalışanların bir işletmede yükümlü olduğu faaliyeti gereği gerçekleştirdiği ya da büyük ölçüde işletmenin deneyim ve çalışmalarına dayanarak iş ilişkisi sırasında yaptığı tasarımların hak sahibi, işverenleridir.

Çalışanların bulunduğu işyerindeki genel faaliyet konusu bilgi ve araçlardan faydalanmak suretiyle yaptığı tasarımların hak sahibi, talep edilmesi hâlinde işverenleridir. Hizmet ilişkisi dışında kalan iş görme sözleşmeleri çerçevesinde yapılan tasarımlarda hak sahibi, taraflar arasında akdedilen sözleşme hükümleri çerçevesinde belirlenir.

Çalışanların tasarımlarına ilişkin hükümler öğrenciler ve ücretsiz olarak belirli bir süreye bağlı olmaksızın hizmet gören stajyerlerin

tasarımları ile 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu m. 3/1-l bendinde belirtilen öğretim elemanlarının bilimsel çalışmalar veya araştırmalar sonucunda gerçekleştirdiği tasarımlar hakkında da uygulanır.

Çalışanın yapmış olduğu tasarımın önemi dikkate alınarak tespit edilecek bir bedel isteme hakkı vardır. Taraflar bu bedel konusunda anlaşamadıkları takdirde söz konusu bedel mahkeme tarafından tespit edilir.

Öğretim elemanlarınca gerçekleştirilen tasarımlardan elde edilen gelirin yükseköğretim kurumu ve tasarımcı arasındaki paylaşımı tasarımcıya gelirin en az yarısı verilecek şekilde ilgili yükseköğretim kurumunun yönetim kurulunca belirlenir.

Kanun bu düzenlemeyle, tasarımların geliştirilmesi bakımından tasarımcıya sunmuş olduğu imkanlar dahilinde çalıştırana girdiği riske dair bir hak vermeyi amaçlamış ve tasarımdan bir gelir elde edilmesi halinde emeğinin karşılığının çalışana vermesini amaçlamıştır.

4.5. Tasarım Hakkının Sınırlandırıldığı Hâller (SMK m. 59/3)

Aşağıda belirtilen fiiller tasarım hakkının kapsamı dışında kalmaktadır. Bunlar:

a) Özel amaçla sınırlı kalan ve ticari amaç taşımayan fiiller: Özel amaçla kullanım, bir kişinin; tasarımı, kişisel, ailevi veya yakın çevresinin ihtiyaçları için kullanımı anlamına gelmektedir. Kullanımın özel amaçlı kabul edilebilmesi için kişisel alanda gerçekleşmiş olması gerekir. Ticari amaç taşımayan kullanım ise, kazanç elde amacı olmadan eğitim, spor vs. gibi amaçlar için kullanım anlamına gelmektedir. Tasarım hakkının sınırının oluşabilmesi için hem özel amaçla sınırlı kalması hem de ticari amaç taşımaması şartı birlikte var olmalıdır (Tekinalp 2012:627; Suluk/Karasu/Nal 2018 : 276). Örneğin bir kişinin tasarımla korunan bir deseni, evindeki vazosuna çizmesi.

b) Deneme amaçlı fiiller: Deneme amaçlı olmak üzere yapılan tüm fiiller serbesttir. Bilimsel, ticari olma amacı durumu değiştirmez. Örneğin, bir can yeleğinin amaca ne kadar uyduğunu tespit için bir gemi firması tarafından kullanımı, deneme amaçlı fiil kapsamında kabul edilecektir.

c) Eğitim ve referans amaçlı çoğaltmalar: Ticari uygulamadaki ***dürüstlük kuralları ile bağdaşır olması***, tasarımın normal kullanımını gereksiz şekilde ***tehlikeye sokmaması*** ve ***kaynak göstermesi*** şartları ile eğitim veya referans amaçlı çoğaltmalar da hak ihlali teşkil etmemektedir. Örneğin, mada tasarımı dersi verilirken, öğrencilere öğretim üyesi tarafından çoğaltılan desen tasarımlarının dağıtılması (Tekinalp 2012: 627).

ç) Tasarımın yabancı taşıtlarda kullanılması: "*Yabancı ülkede kayıtlı olup geçici olarak Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde bulunan deniz veya hava taşıt araçlarındaki ekipman, bu araçların onarımı için kullanılmak üzere ithal edilen yedek parça ve aksesuarlar ile bu araçların onarım fiilleri"* ihlal sayılmamaktadır. Bu hükmün amacı, tasarım sahibinin haklarını ihlal etmesi nedeniyle hukuka başvurarak, uluslararası taşıma trafiğini olumsuz etkilemesini engelleyebilmektir (Tekinalp 2012: 628)

5. Sonuç

Tasarımlar ticari hayatta önem arz ettikleri için, üreticiler estetik görünüme ilişkin yaratıcılık çabası içine girmektedir. 6769 sayılı SMK kapsamında, tasarımlar tescilli ve tescilsiz olmak üzere korunabilmektedir. Bunun için başlıca şartlar tasarım korumasına ilişkin ürünün yeni ve ayırt edici olabilmesidir. Bununla birlikte, birleşik ürün ve parça tasarımlarına ilişkin şartlar da bir yenilik olarak Kanun'a eklenmiştir. Tasarım koruması, tasarım hakkı sahibine tekel haklar sağlamaktadır. Bu doğrultuda üçüncü kişiler, koruma kapsamındaki tasarımı üretemez, satamaz, piyasaya sunamaz, ithal edemez, ticari amaçlı kullanamaz veya bu amaçlarla elde bulunduramaz ya da bu tasarım veya tasarımın uygulandığı ürünle ilgili sözleşme yapmak için öneride bulunamaz.

Tescilli tasarımların en fazla 25, tescilsiz tasarımlarınsa en fazla 3 yıl korunması mümkündür. Bu süreler bittikten sonra tasarımlarından kamunun faydalanması söz konusu olmaktadır.

Ancak tasarımlar, kamu düzenine aykırı ise, diğer tasarımlara seçenek özgürlüğü tanımıyorsa, belirli bir şekilde olma zorunluluğu içeriyorsa, Paris Sözleşmesi'nde belirtilen işaretleri kapsıyorsa korunamayacaktır.

KAYNAKLAR

Arıkan, A. S. (1994). Sınai Tasarımlar, BATİDER, C.17, S.3, s.73-113.

Bozbel, S. (2015). Fikri Mülkiyet Hukuku, İstanbul, On İki Levha Yayıncılık.

Camcı, Ö. (2000). Endüstriyel Tasarım Davaları, İstanbul, Ufuk Matbaacılık.

Çelik, N. K (2009), Tasarımların Ulusal ve Uluslararası Hukukta Tescili ve Korunması, Ankara, Adalet Yayınevi.

Gezer, H. (2016). Tasarım Tescili ve Hükümsüzlük Hallerinin Değerlendirilmesi, Ankara, SeçkinYayınevi.

GÜNEŞ, İ. (2020). Tasarım Sahibinin Hükümsüz Tasarım Tescilinden Doğabilecek Tazminat Sorumluluğu, Terazi Hukuk Dergisi, C. 11, S. 115, Sayfa: 71-74.

Güneş, İ., Uygulamada Fikri ve Sınai Mülkiyet Hakları ve Haksız Rekabet Davaları, Ankara, Seçkin Yayıncılık.

Polater, S. (2019). Fikri ve Sınai Mülkiyet Hakları ve Hak Sahipliği, Ankara, Adalet Kitabevi.

Püsküllüoğlu, A. (2002). Türkçe Sözlük, 4. Basım, İstanbul.

Nomer, F. (2016). Haksız Rekabet Hukuku, İstanbul, On İki Levha Yayıncılık.

Semiz, Ö, Kılıç M. (2017). Tasarımlara Yeni Bir Çerçeve: 6769 Sayılı Sınai Mülkiyet Kanunu Üçüncü Kitap, Terazi Hukuk Dergisi, C. 12, S.128, S. 63-74.

Sarı, O. (2019). Sınai Mülkiyet Kanunu Bağlamında Tasarımın Korunması, Terazi Hukuk Dergisi, C. 14, S.152, s. 775-788.

Suluk C. (2001). Yedek Parça Tasarım Hakkının Korunması, Ankara, Yargı Yayınevi.

Suluk C. (2003). Tasarım Hukuku, Ankara, Seçkin Yayıncılık.

Suluk C. (2003). Tasarım Hukukunda Bilgilenmiş Kullanıcı ve Uygulamada Bazı Sorunlar, Bilgi Toplumunda Hukuk, Ünal'a Armağan Cilt 2, s. 387-395, İstanbul Beta Yayıncılık.

Suluk C., Karasu R., Nal, T. (2018). Fikri Mülkiyet Hukuku, Ankara, Seçkin Yayıncılık.

Suluk C., Orhan A. (2008). Uygulamalı Fikri Mülkiyet Hukuku, C. III: Tasarımlar, Ankara, Seçkin Yayıncılık.

Şehirali Çelik F.H. (2012). Tasarımların Ayırt Edicilik İncelemesinde Malzeme, Renk ve Desen Değişikliğinin Rolü, Batider, C. XXVIII, S. 1, s. 5-37.

Şehirali Çelik F.H. (2014). Tasarımların Haksız Rekabet Hükümlerine Göre Korunması, Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü, Ankara

Tekinalp, Ü. (2012). Fikri Mülkiyet Hukuku, İstanbul,Vedat Kitapçılık.

Yasaman, H. (2006). Fikri ve Sınai Mülkiyet Hukuku, İstanbul, Vedat Kitapçılık.

Yurduseven, Ş. (2017),. 6769 Sayılı Sınai Mülkiyet Kanunu İle Türk Tasarım Hukukunda Yeni Dönem, Türkiye Adalet Akademisi Dergisi, No. 31, s. 669-689.